Xanînamę

Em hêvîdar in ku ew bibe sedema lêkolînên ku dê
kalê me yê qedirbilind Feylesof Ehmedê Xanî
baştir bi gelê me û cîhanê bide naskirin.

Değerli büyüğümüz, Filozof Ehmedê Xanî'yi
halkımıza ve dünya'ya çok daha iyi
tanıtacak çalışmalara vesile olması dileklerimizle.

We hope that it will lead to studies that will better
introduce our esteemed elder, Philosopher Ehmedê Xanî,
to our people and the world.

EHMEDÊ XANÎ

1651-1707

Xanîname

Ehmedê Xanî
1651-1707

Hazirlayan/Amedekar/Preparer
Mahir Taha

Editör
Mîrza Xanî - Rona Taha - Taha Civan - Heval Spîrêzî

Redaksiyon
Nazîk Celaddîn - Sibel Uludil - Evin Yazgan - Lizan Çölemerik - Lizge Yaşin
Laleş Kayhan - Ronî Margret - Eylül Marmara - Berjin Elmas - Hêja Arî Îdem
Yasemin Mayıs Nilsu - Murat Cavide - Arda Adsız - Hakan Abidin - Seyithan Takva
Faruk Acar - Metin Gülpınar - Diyar Akdağ - Muhammet Dalkılıç - Abdulmütalip Acar
Emrah Demir - Kadir Yücel - Muhammet Kaplan - Mustafa Çiftçi - Hamza Yusuf Kulaz
Mirhan Turğal - Mir Aram Demirkanoğlu - Ruhat İlçin - Emirhan Yazgan Yorulmaz
İsa Taşdemir - Hüseyin Bilici - Mîran Zagros

Kapak Foto & Tasarım
Wêneyê Bergê - Saga Nafizfat

Mizampaj
Metin Gülpınar

1.Baskı / 2023
Isbn: 978-91-986092-1-9

©Hemû Mafên Çapkirin Û Weşandinê Yên Vê Pirtûkê Yên Weşanên İex Ne.
Ji Xeynî Vegotinên Danasînê, Weşanên İex Bêyî Destûra Nivîskî Bi Tu Awayî
Nayê Nûve Kirin.

© Bu Kitabın Her Türlü Basım ve Yayın Hakkı **İex** Yayınlarına Aittir.
Tanıtım Amacıyla Yapılan Alıntılar Dışında, **İex** Yayınlarının Yazılı İzini
Olmaksızın Hiçbir Şekilde Çoğaltılamaz.

Baskı-Cilt

Weşanên İnstituya Ehmedê Xani
Ehmedê Xanî Enstitüsü Yayınları
Ehmedê Xanî İnstitute Publications

instituya.exani@gmail.com

Em spasiya nivîskar û lêkolînerên hêja dikin, yên ku me di vê pirtûkê de berhema wan a giranbuha li ser mamosteyê mezin Ehmedê Xanî girtiye û ji dil û can rêzên xwe pêşkêş dikin. Dest, dil û keda wan pîroz be.

Her hewldana ku ji bo hînbûn, hînkirin, naskirin û danasîna Mamoste Ehmedê Xanî li her çar aliyê cîhanê tê kirin, pir û pir girîng û hêja ye.

Ev pirtûk a ku di destê we de ye di perspektîfê de tekane armanca wê ew e ku piçekî beşdarî armanc û hewldanên me li jor behs kir.

Büyük üstat Ehmede Xani üzerine yaptıkları değerli çalışmalarından elinizdeki bu kitapta yararlandığımız, alıntı yaptığımız kıymetli yazar ve araştırmacılara (yerli/yabancı) binlerce teşekkür eder, en içten saygılarımızı sunarız. Ellerine, yüreklerine ve emeklerine sağlık.

Üstat Ehmedê Xani'yi, öğrenmek, öğretmek,tanımak ve Dünya'nın her köşesinde tanıtmak amacıyla yapılan her çalışma, verilen her emek çok ama çok önemlidir, değerlidir.

Elinizdeki kitabın da bu perspektifte tek hedefi ve arzusu yukarıda belirttiğimiz amaç ve çabalara bir nebze olsun katkı sunmaktır.

We would like to thank the great authors and researchers, whose precious work we have included in this book on the great teacher Ahmed Khani, and offer our respects from the bottom of our hearts. May their hands, hearts and work be blessed.

Every effort made to learn, teach, recognize and promote Master Ahmed Khani in all four corners of the world is very important and valuable.

This book is in your hand in perspective Its only purpose is to contribute a little to our goals and efforts mentioned above.

Ehmedê Xanî xwe baş nas kiribû,
maye ku em jî wî baş nas bikin
û bidin naskirin.

*

Ahmed-i Hani kendini iyi tanıyordu,
bize de onu iyi tanımak ve tanıtmak kalıyor.

*

Ahmed Khani had known himself well,
it remains for us to know him well and introduce him.

Xanînamé

MİRASA XANÎ

Di despêka sedsala XX. da fikra neteweevînî û welatevînîyê, bi peyveka dî bîrbawerîya Kurdîtîyê ji zana û xwenda û xwendekarên Kurd ra ne xerîb bû, ne jî nekifşe bû. Ew fikir, ji zana û bîrbir û hozanê Kurd ê nemir Ehmedê Xanî ji neteweyê Kurd ra, xasma ji xwenda û zana û xwendekarên Kurd ra mîras mabû.

Ji ber vê mîrasa ku rûmet û qedrê wê nayê pîvan û nayê wezinandin, hêja ye ku Kurd tim û tim bi Xanî bipesinin û îftîxar bikin; ne tene ji ber ku Xanî esereka wek "Mem û Zîn"ê afirandîye û ji neteweyê Kurd ra dîyarî kirîye, lê her weha jî ji ber ku wî di sedsala XVII. da fikra neteweevînî û welatevînîya Kurd avêtîye meydanê û bîrbawerîya Kurdîtîyê belav kirîye Xanî, neteweyê Kurd layiqê bindestîyê nedîtîye û weha gotîye:

"Ez mame di hîkmeta Xwedê da
Kurmanc-i di dewleta dinê da

aya bi çi wechî mane mehrûm
bîlcumle jibo çi bûne mehkûm!"

Xanî, kan û serçavîya derd û kulên Kurdan di bindestîyê da, çare û havila xilasîya wan ji wan derd û kulan jî di rizgarîyê da dîtîye:

"Ger dê hebûya me padîşahek
layiq bidîya Xwedê kulahek

tayîn bibûya jibo wî textek
zahir vedibû jibo me bextek

hasil bibûya jibo wî tacek
elbette dibû me jî rewacek

Xemxwarî dikir li me yetîman
Tînane derê ji dest leîman

Xalib nedibû li ser me ev Rûm
Nedibûne xirabeyê di dest bûm".

Ji ber ku wê demê li her derê cîhanê kargêrîya welatan û gelan di deste şah û padîşah û mîran da bûye û rejimên komarî û demoqratîk hêj nehatibûne sazkirin.

Xanî jî li gora rewşa wê demê ji Kurdan ra padîşahek daxwaz kirîye û xweserîya gelê Kurd di binê kargêrîya padîşahek da fikirîye Ew fikir li gora rewşa wê demê normal û adetî bûye Mirov nikare wê fikrê ji wî zana û bîrbirê nemir ra bike kêmayî.

Xanî, bi nivîsîn û belavkirina fikra Kurdîtîyê û serxwebûnê jî qîma xwe na- nîye; her weha rîya rizgarîya Kurdistanê jî numandîye, bi peyveka dî awa û şîweyê rizgarîyê jî dîtîye û nîşan daye:

"Herçî bire şûrî deste hîmmet
zebt kir ji xwe ra bi merî dewlet".

Lê bele, jibo destbirina şûr yekîtî divê Divê ku gelê Kurd bi tevayî û yekîtî dest bibe şûr.

Xanî li ser vê şolê jî sekinîye û weha gotîye;

"Ger dê hebûya me îttîfaqek
vêkra bikira me înqîyadek

Rom û Ereb û Ecem temamî
hemîyan ji me ra dikir xulamî

Tekmîl-i dikir me dîn û dewlet
tehsîl-i dikir me îlm û hîkmet".

Ger mirov bîne bîra xwe ku fikra welatevînî û neteweevînîyê bi Şorişa Fransiz ra hatîye cîhanê û Şorişa Fransiz jî sala 1789'an, yanî nêzîkê sed salî piştê nivîsîna "Mem û Zîn"ê teqîyaye, hingê mezinayîya Xanî bi awayekî zelaltir derdikeve meydanê û tê ber çavan.

Em bi hêsanî dikarin bêjin ku, bavê fikra Kurdîtîyê û neteweevînîya Kurd Xanî ye.

Li pêşberê xatira wî ya bilind û li pêşberê navê wî yê gewre, em serê xwe bi rêzdarîyeka bêsînor ditewînin.

KOVARA JÎN HEJMAR A 1
7/11/1918

XANÎ'NİN MİRASI

XX. yüzyılın başlarında ulusalcılık ve yurtseverlik düşüncesi, başka bir deyişle Kürdlük fikri, Kürd aydınları ve öğrencileri için ne yabancıydı ne de bilinmez bir düşünceydi. O düşünce ve o fikir, ölümsüz Kürd bilgini, düşünürü ve şairi Ehmedê Xanî'den Kürd ulusuna ve özlükle Kürd aydınlarına, Kürd okumuşlarına ve öğrencilerine miras kalmıştı.

Değeri ölçülüp tartılamayan bu mirastan ötürü, Kürdler her zaman Hanî ile övünüp gurur duysalar, değerdir; bu, yalnızca, Xanî "Mem û Zîn" gibi bir eseri yaratıp Kürd ulusuna armağan etmiş olduğu için değil ve fakat aynı zamanda O, XVII. yüzyılda Kürd yurtseverlik ve ulusalcılığı fikrini ortaya koyduğu ve Kürdlük düşüncesini yaydığı içindir de. O, Kürd halkını tutsaklığa layık görmemiş ve şöyle haykırmıştır:

"Ben Allah'ın hikmetinde şaşakaldım
Kürdler şu dünya devletinde,

Aceb neden kalmışlar boynu bükük
hepsi birden niçin olmuş mahkûm!".

Hanî, Kürd halkının içinde bulunduğu derdin kaynağını tutsaklıkta, o dertlerden kurtulmanın çaresini de kurtuluş ve bağımsızlıkta görmüştür:

"Olsaydı eğer bir padişahımız
Allah layık göreydi ona bir tac

Belirlemeydi onun için bir taht
açılırdı açıkça bizimde talihimiz

Elde edilseydi onun için bir tac
Elbet olurdu bizimde itibarımız

Acırdı o, biz öksüzlere
ve kurtarırdı aşağılıkların elinden bizi

Galip gelmezdi bize şu Rumlar
Viraneye dönmezdik baykuşların elinde".

O dönemde dünyanın her yerinde ülkelerin ve halkların yönetimi şahların, padişah ve beylerin elinde olduğu, cumhuriyet ve demokrasi rejimleri henüz kurulmamış oldukları için, Xanî de o dönemin durumuna göre Kürdler için bir padişah istemiş ve Kürd halkının bağımsızlığını bir padişahın iktidarı altında düşünmüştür. O düşünce, o zamana göre doğaldı. O düşünce, o ölümsüz bilgin ve düşünür için bir eksiklik sayılamaz.

Xanî, bağımsızlık fikrini yazıp yaymakla da yetinmemiş; Kürdistan'ın kurtuluş yolunu da göstermiş, başka bir deyişle, kurtuluşun biçim ve yöntemini de görüp göstermiştir:

"Her kim himmet elini kılıca götürdüyse
zaptetti kendisi için devleti erkekçe".

Ne var ki eli kılıca götürmek için de birlik gerekir; Kürd halkının topluca ve birlik içinde elini kılıca götürmesi gerekir. Xanî bu sorun üzerinde de durmuştur:

"Olsaydı eğer bir ittifakımız bizim
Hepbirlikte boyun eğseydik birbirimize,

Rumlar, Araplar ve Acemler tümüyle
hepsi uşaklık ederdi bize

O zaman dini de, devleti de tamamlardık
Ve elde ederdik bilimi de, hikmeti de".

Yurtseverlik ve ulusalcılık fikrinin Fransız devrimiyle dünyaya geldiği ve Fransız devriminin de 1789 yılında, yani "Mem û Zîn"in yazılmasından yaklaşık 100 yıl sonra patladığı hatırlanacak olursa, Xanî'nin yüceliği daha berrak bir biçimde meydana çıkacaktır.

Rahatlıkla diyebiliriz ki Kürd ulusalcılık fikrinin babası Xanî'dir.

Biz, O'nun yüce anısının önünde ve O'nun ulu adının önünde sınırsız bir saygı ile baş eğiyoruz.

JÎN DERGİSİ SAYI 1
7/11/1918

KESAYETA Bİ KURTÎ

“NE ŞER NE HÊRS Û NE JÎ PEVÇÛNÊ,
AŞITÎ,’ARAMÎ Û XWEŞBÎNIYÊ HILBIJÊRIN.
JI BER KU EV YEKÎTÎ Û HEVGIRTINÊ DIGIHIJÎNIN.”

EHMEDÊ XANÎ

DESTPÊK

Dema me ev nivîs hêj amade nekirî, me bi dehan pirtûk, belge, tez û gotar ên di derbarê vê mijarê de bi baldarî di ber çav re derbaz kirin.

Di derbarê vê mijarê de, me ligel gelek nivîskar û lêkolînerên pispor hevdîtin pêkanî. Armanca me bidestxistina agahiyên di van belgeyên nivîskî de û pejirandina encameke gelemperî bû.

Xebatên di derbarê Ehmedê Xanî de hatine kirin, divê bi giştî û yekpareyî li ser bê şêwirîn. Heke tevahiya van xebatan bi hev re hate berzkirin, mijar dê di nava gel de kelecanekê bide û dibe ku veguhere hêzeke çandî ya manewî.

Bîyografiya Ehmedê Xanî bi temamî hêj nehatiye nivîsîn.

Çîroka jiyana wî, ji aliyekê ve bi tenê ji nivîsên wî pêk tê. Tê dîtin ku xwîner û lêkolîneran ketine nava hewldanekê ku di nava demê de aliyên kêm ên çîroka jiyana wî dagirin û temam bikin.

Bi saya ragihandinên ji nifşan a vegotinên nivîskî û devkî, em Ehmedê Xanî li gor demên berê baştir dinasin. Ya herî girîng jî lêgerîn û lêkolînên di derbarê vê mijarê de roj bi roj bi pêwendiyeke mezin zêde dibin û berdewam dikin.

Em tevahiya van xebat û kedên di vê qadê û mijarê de hatine dayîn gelek bi nirx û hêja dibînin û tevahiya kedkaran bi rêzdarî û spasdarî slav dikin.

Ji bo zarokên xwe û nifşên pêşerojê, ji bo ku em di derbarê Ehmedê Xanî de agahiyên zelal û berfireh ragihînin em ber bi rêwîtiyeke xweş û şanaz de ne.

PÊŞKÊŞÎ

Dema ev pirtûkçe dihate amadekirin, hestên em ber bi lêhûrbûn û lêkolîna li ser Ehmedê Xanî ve dibirin bi tenê ev bû. Ne ji heyraniya şexsî ya derbarê zanayê Kurd û ne jî pêwendiya malbatî û lêzimtiyê ye.

Hêvî û ramana me ya bingehîn ew e ku xêliya nezanînê ya di derbarê mezin û qedirbilind Ehmedê Xanî de bê rakirin, ev zanayê me yê hêja ji aliyê zarok, ciwan û nifşên pêşerojê ve bê nasîn û di vê hêlê de hewldan çêbibin.

Tevî ku di derbarê Ehmedê Xanî de gelek tişt hatine gotin û axaftin jî, ew hê jî kêm tê zanîn û nasîn. Bi rastî ne bi tenê ji aliyê me ve, Ehmedê Xanî di erdnigariya me de jî zêde nayê zanîn û nasîn. Hê bêtir ji aliyê hinek derdoran ve di çarçoveyeke teng de tê nirxandin. Wekî ku hinek derdor wî tenê bi nasnameyeke olî didin nasîn, hinek derdor jî van têgihiştinan wekî daneyên bingehîn dipejirînin û dixwazin etîketa 'oldariyê' pêve bikin. Lêbelê Ehmedê Xanî, ramanwerekî piralî ye, wî li herêma me heta ku li dinyayê ji lêkolînên zanistî ku ji bo feylezof û ramanwerên ku encax bibin şagirtên wî hatine kirin bêtir tişt heq kirine.

Ehmedê Xanî, xem û kedera vê axê ye. Ew hiş û hêviya zindî, xwediyê deng û gotinên pêşerojê ye ku ji beriya sedhezar salan derbasî sedhezar salên piştî xwe jî dibe ye.

Ew nirxekî xweserî vê axê ye ku di bin roj, ax û xwezaya vî welatî de gihaştiye û jiyaye.

Ew xwecihiyê vî erdî ye, dêrînî û rûmet e.

Ehmedê Xanî axa vî welatî bi xwe ye.

Pêwîste ku têgihiştînên çewt, pirsgirêkên zaravayî û zehmetiyên fêmkirina di berhemên wî de vê rastiyê veneşêrin; divê li ser navê wî enstutî, weqf bihatina vekirin û di vî warî de bibûya mijarên lêkolînên zanistî. Ev kesayeta rêzdar divê bigihe naskirineke layiqî navê xwe û bi taybetî jî nifşên nû, zarok û ciwanên me divê wî ji her alî ve nasbikin û lêgerînan li ser bikin. Ev pêwîstiyeke li ser navê dewlemenbûna fikir û ramana dinyayî ya mirovantiyê ye jî. Ne bi tenê ya me û gelê me ye.

Ew zanayekî ku hesta wî ya edaletê bi pêş ve çûye û li hemberî neheqiya bê bertek û bêdeng nemaye. Xanî, xwediyê helwesteke rexneyî bûye, li hemberî xeletî û kêmasiyan ji rexnekirinê paş ve gav neavêtiye. Kesayet û gotina wî yek bû, xwediyê sekn û kesayeteke bi rûmet e.

Di jiyana Xanî de xem û fikara wî ya herî mezin, nexwendin û bê perwerdehiya gelê kurd bû.. Ji ber vê bi qasî baweriya xwe ya olî, bawerî bi çanda kurd û zimanê kurdî aniye û ji bo ku hişmendiya gelê kurd bi pêş bixe mirov bi awayekî zelal dibîne ku wî berhemên xwe bi kurdî nivîsîne. Wî sedemên vê jî di berhemên xwe de diyarkirine.

Ehmedê Xaniyê ku di serdema xwe de kesayeteke herî navdar û rêzdar bû, di tevahiya jiyana xwe de di heman xetê de dijiya û kesayeteke kêmxuya bû. Heta dawiyê dilsozê bawerî û nirxê xwe bû, di vê oxirê de hemû zehmetî didane ber çavê xwe.

Di vê serdema ku xebatên dîroka Kurd û Edebiyata Kurd zêdebûne, maf û azadiyên gelê Kurd têne nîqaşkirin û di vê dema fenomenên pirçandî girîng hatine dîtin, me bi armanca ku destekê bidin hafizeya kolektîf a Kurd, pirçanditî wekî nirxekî bê pejirandin û belavkirin me dixwest ji zarok û ciwanên xwe re jiyana wêjevan, ramanwer, zanayekî civakî yê wekî Ehmedê Xanî bidin nasîn û vegotin.

Bi van hest û ramanan me amadekirina vê pirtûkçeyê wekî peywîr dît. Hêviya me ew e ku em bibin pêlekanek û îlhamek ji bo fêmkirin û hînbûna Ehmedê Xanî.

BEŞA I.
Jiyana Wî

Ehmedê Xaniyê ku wekî helbestvan, mutesawif, ewliya û ramanwer tê zanîn û nasîn, bêguman dema qala edebiyata kurdî tê kirin yekemîn ê tê bîra mirov ew e.

Ehmedê Xaniyê di serdema xwe de helbestvanê herî mezin e, berhema wî ya Mem û Zîn a bi celeba mesnewî hatiye nivîsîn, bi tenê ji aliyê wî û ji aliyê edebiyata kurdî ve girîng nîn e, ew berhema herî girîng a edebiyata dîwanê ye jî. Lêbelê divê em vê jî bidin zanîn, heke ew bi tenê wekî wêjevan bê zanîn û nasîn ew ji kêmnasîna wî ye. Di derbarê jiyana Ehmedê Xanî de nêrînên cuda hene.

Li gorî çavkaniyên herî zêde li herêma Colemêrg/Çelê ji gundê Xanê bûye, tê gotin ku girêdayî eşîreta Xanî an jî malbata Xaniyan bûye. Li gor nêrîna giştî li Bazîdê ji dayik bûye, li vê derê jiyaye û çûye rehma xwedê.

Di sedsala XVI.de ji herêma Colemêrg/Çel koçberbûye, di demekê li derdorên Wan, Elbak, Xoşeb, Payîzava û li Westana Wanê maye û herî dawiyê jî li Bazîdê bicih bûye.

Di çavkaniyan de jî xuya dike Xaniyê ku endamê eşîreta Xanîyane di H.1061/M.1650-1651 de li vê navçeyê (Bazîd) hatiye dinê. Agahiya di derbarê wî de ku em herî zêde baweriya xwe pê tînin ev e.

Her wekî ku ew bixwe jî di dawiya berhema Mem û Zînê de mêjûya ji dayikbûnê wekî hicrî 1061 diyar dike.

Beyta di derheqê wî de wiha ye:

Lewra ku dema ji xeybê fek bû
Tarîx hezar û şest û yek bû

Xanî, ji malbateke xwedî kevneşopiyeke ilmî perwerde bûye. Babê wî Mela Îlyas alimekê medreseyê bû. Navê diya wî Gulnigar bû. Ji bilî Ehmedê Xanî û Mela Qasim sê keçên Îlyas Beg jî yên bi nave Perî, Gulîzer û Kitan hebûn û ev di qeydên Osmaniyan de hatine destnîşankirin. Birayê Xanî Mela Qasim jî ji kevneşopiyeke medreseyê dihat. Xanî perwerdeya yekemîn ji babê xwe girtiye. Piştî mirina babê xwe li ba birayê xwe Mela Qasim perwerdeya xwe domandiye. Xaniyê ku perwerdeya yekemîn ji babê xwe û ji birayê xwe girtibû, perwerdeya xwe li Bêgiriya Wanê di medreseya Gulgûn de berdewam dike.

Her wiha di lîsteya sala 1661 ê ya vê medreseyê de navê Xanî jî derbas dibe. Alaaddin Seccadî di berhema xwe ya bi navê “Mêjûy Edebî Kurdî” de diyardike ku Xanî, li Xelat, Riha û li Bedlîsê jî perwerdehî dîtiye.

Piştî li van bajaran perwerdehiyê dibîne û vedigere Bazîdê, tê texmînkirin ku diçe Cizîrê serdana mîrektiyên wê deverê û di demeke dirêj li wê herêmê dimîne.

Ji bo perwerdehiyê diçe Bexda, Sûrî û Misrê. Tê gotin ku piştre ji bo ku peywira xwe ya hecê pêkbîne derbazî Hîcazê dibe.

Xanî, di demeke kurt de zanîna xwe bi pêş ve dibe û li herêmê navdariya wî zêde dibe.

Hê di 14 saliya xwe de dest bi nivîsîna berhemên xwe kiriye. Herwiha tê gotin ji bo ku hevdîtinê bi padîşahên Osmaniyan re bike diçe Stenbolê. Lê di derbarê vê de nêrîneke gelemperî nîn e.

Yên di derbarê Xanî de lêkolîn kirine, hemfikirin ku Xanî nezewiciye û ji ber vê jî qet zarokên wî çênebûne. Ev rewş di qeydên medreseya Gulgun de jî ku Xanî li wê medreseyê peywir girtibû tê fêmkirin.

Tê gotin ku Xanî, ji Molla Camî yê ku li Xoşebê di medreseya Ataiyye de mûdeserî dikir îcazet stendiye.

Piştî jiyana xwe ya perwerdehiyê vedigere Bazîdê û li wir medreseyeke bi kurdî vedike û heta dawiya jiyana xwe di medreseyê de dersan dide.

Wekî ku babê wî Îlyas, katibê dîwanê bû û birayê wî Mela Qasim jî katibî dikir, Xanî jî wekî wan katibî dikir. Tê gotin ku dema Qesra Îshaq Paşa di sala 1674 an de dihate çêkirin Xanî dua dikirin. Tevî ku tê zanîn Xanî li vê Qesrê katibî kiriye jî, lê nayê zanîn ka çend salan li vê qesrê peywîrdar bûye.

Ji aliyê hinek lêkolîneran ve tê gotin ku Xanî mêjûya mirina xwe di sê helbestên xwe yên cuda de bi hisaba ebcetê aniye ziman û mêjûya di kevirên gora wî û di helbestên wî de vê gotinê piştrastdikin. Van lêkolînerên ku ev mijar aniye ziman û beytek ji van helbestan wiha ye:

Xanî beske were wîsal, pir zêde kir te evqa sal.
Roj xwe tul'û daye îsal, bextê xaşî (roj bi reş hat)

Tîpên di gotina helbesta "roj bi reş hat"de derbasdibin ku Xanî di derheqê mirina xwe de gotine li gorî hisaba ebcetê li rastî mêjûya M.1121/H.1707-1709 ku li ser kevirên gora wî hatine nivîsîn tên. Xânî, li Bazîda ku lê hatiye dinê çûye ser dilovaniya xwedê û li vê derê hatiye veşartin.

Tirba wî li Bazîdê li kêleka Qesra Îshaq Paşa, di mescîda xwe de ye û ev mescîd jî ji gel re vekiriye.

EŞÎRETA XANÎ

Mark Tykes di xebata xwe ya bi navê “The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire” (Eşîretên Kurd ên Împaratoriya Osmanî) de behsa hebûna eşîreteke bi navê Xaniyan dike ku li derdora bakurê Xoşebê ne. Her wiha Mehmet Emîn Bozarslan jî vê eşîretê, wekî eşîreta Xaniyan şîrove dike û dibêje Xanî ji vê eşîretê ye.

Tê zanîn ku nasnavê Xanî ji gundê Xan hatiye wergirtin an jî ew endamê malbata Xaniyan bû ku ew nasnav lê hatiye danîn.

Mîrektiya Xanî; ji aliyê malbata Xaniyan ve li sêgoşeya axa Colemêrg, Çelê û Beytûşebap (Elk) ê hatiye avakirin. Pênc bav û kalên Ehmedê Xanî li vê herêmê mîrektî kiriye. Navenda vê mîrektiyê ku ji sê gundan pêk dihat” Xana Sê Gundan” piştî koçberiya bi darê zorê ya 1617 an bê xwedî dimîne û dibe gundekî ji rêzê.

“Xana Sé Gundan”, di roja me de girêdayî navçeya Çelêya Colemêrgê ye û ev cih wekî Deşta Xanî/Deşta Xan/Deşta Xaniyan tên binavkirin. Deşta Xanî ew herême ku bi navê Newala Xan, Geliyê Xan û Robarê Xan tê binavkirin

Di derbarê malbata Xaniyan ku me li jor jî qala avakirina mîrektiya wan kiriye, agahiyên di derheqê vê de di qeydên arşîwa Mîrektiya Bazîd a Osmaniyan de hene.

Babê Ehmedê Xanî Îlyas Xanî, di beşa dawiyê ya berhema xwe ya bi navê ’Qissa Şem’un de dema xwe û malbata xwe dide nasîn, vê mijare jî hildide dest.

Mîr Abdurrezzak Xanî h.860; m. 1485 de Mirektî kiriye. Ji bilî Mîr Abdurrezzak Xanî, ji bav û kalên Ehmedê Xanî Mîr Hemedan Xanî, Mîr Salih Xanî, Mîr İmadeddin Xani, Mîr Hesen Xanî, Mîr Silêman Xanî, Mîr Rustem Xanî jî li herêmê mîrektî kiriye.

Tê zanîn ku Îlyas Xaniyê kurê Eyaz Xanî, birayên bi navê Azemşêr Xanî, Elî Xanî û Yusuf Xanî jî hebûne Qebra Îlyas Xanî û mizgefta wî bi xwe daye çêkirin a bi navê Şêx Îlyas Camî li navçeya Westan a girêdayî Wanê li gundê Şetwanê ye.

Mela Qasım Xanî, li herêma Amukê ku girêdayî navenda Wanê ye, bi pereyên xwe erdekî mezin û berfireh dikire û malbata Xanî li vê derê ji bo perwerdehî û hîndekariya ciwanên kurd bi navê Zaviye û Kuliya Mela Qasim medreseyeke mezin ava dikin. Di dema niha de ji vî cihê ku bi navê Mela Qasim Xanî tê bîranîn û li kêleka gola Wanê ye gundê Molla Qasim tê gotin. Mela Qasim li gundê bi navê wî tê bibîranîn, Molla Qasim ê gorbihûşt bûye.

Di qeydan de jî heye ku kurekî Mela Qasim ê bi navê Muhamed û sê keçên wî yên bi navê Şahnaz, Perwîn û Şirîn jî hene. Kurê Mela Qasim, Muhamed Xanî kurên bi navê Hesen hebû. Mîrza, Ebubekir, Tahir ji kurê Hesen bû.

Hesen li Westanê, Mîrza li Elbakê, Ebubekir li Colemêrgê û Tahir jî li Gozeldere (Xoşeb)ê çûyîne ser dilovaniya xwedê

1616 an di rêwîtiya (şer) Revanê de ji ber neheqiya mîrêmîran ê Wanê yê dewleta Osmaniyan Tekelî Mehmet Paşa ku li Mirê Hekkarî Mîr Yehya û leşkerên kurd hatiye kirin.

Tekelî Mehmet Paşa ji aliyê Apê Ehmedê Xanî Azemşêr Xanî ve li nêzîkî gundê Zernakê di şerekî mezin de tê kuştin. Azemşêr Xanî û 72 hevalên ku pêrene jî di vî şerî de tên kuştin. Ji ber vê bûyerê malbata Xanî û eşîreta Xanî axa xwe diterikînin û neçar dibin ku koç bikin.

Malbata Xanî û eşîreta Xanî ji herêma Colemêrgê derdikevin belavî Wan, Elbak, Westan, Payîzava, Bazîd, Bedlîs, Çewlig, Cizîr, Xoşeb, Şemzînan, Gever, Amediye, Amed, Erzerom, Muş, Duhok, Zaxo, Karakilise, Silêmaniye, Ormiye, Tehran, Simnan û Suriyê dibin. Piştî bûyera Azemşêr tê jibîrkirin, beşeke Xaniyan vedigerin herêma Elbak û Colemêrgê.

Lêkolînerê rêzdar Abdullah Varlı jî, di berhemên xwe de nivîsiye ku eşîreta Xaniyan ji herêma Colemêrg/Çelê ber bi bakur (Serhed) ve koç kirine.

Di derheqê belavbûna hinek cihên Xaniyan ev qeyde di destê me de hene: piştî 1700 an li gorî hinek gotinan, ji eşîreta Xaniyan li derdora Bazîdê 300, li Xoşeb û derdora wê 1500, li Ebak (Xavesor û Zernak) û derdora wê 1700, li Colemêrgê jî 4000 xane hene. Her wiha ji eşîreta Xaniyan nêzî 1000 kesan jî koçî axa Surî, Îran û Iraqê kirine.

"Cara peşin Aleksandre Jaba di kiteba xwe de cih dide we metna kurmanci ya Ii ser jiyana Ehmedê Xanî ku Mela Mehmûdê Bayezidi nivîsiye. Aleksandre Jaba ev metin her di wê kitêba xwe de kiriye fransî jî. Mela Mehmûde Bayezîdi, di vir de destnişan dike ku Ehmedê Xanî "ji taîfeya Hekariyan, ji eşirata Xaniyan e" Agahiya ji wê, ewe ku ev eşir di sala 10000 hicri (1592'ye miladi de) hatiye li Beyezîdê nîştecî bûye..."

BEŞA II.

Kesayeta Edebî

Di dîrokê de gelek kesayetên navdar û rêzdar di serdemên xwe de zêde nehatine fêmkirin û qedrê ku layiqî xwe ne nedîtine. Ehmedê Xanî jî ew serdema ku tê de jiyaye li gor navdariya xwe nehatiye fêmkirin û hêjayî nirx û rêzdariya xwe nehatiye dîtin.

Xaniyê ku ramanwerekî mezine, di salên dawiyê de pêwendî pê re hatiye dayîn, aliyê wî yê edebî û entelektûelî hatiye fêmkirin. Ehmedê Xanî, erebî, farisî û tirkî jî wekî zimanê dayika xwe kurdî baş dizanî û dikarî bi van zimanan helbestan bi hosteyî binivîse.

Ji zarokatiya xwe de ji aliyê ilmê(zanîn) ve pêşve çûbû, di tevahiya jiyana xwe de di nav ilm û zanînê de bû.Ehmedê Xanî,di serdema xwe de helbestvanên ku ji bo meqam,pere, berjewendiya helbest nivîsîne rexne kirine û ilmê ji bo wan hatiye dayîn ji bo bikaranîna berjewendiyên şexsî aciz bûye.

Bizavên ilmî, ji bo ku gelê xwe pê ronîbike û fikrên xwe belavbike wekî amûrekê dîtine. Bêguman berhema wî ya di vê derbarê de herî zêde tê zanîn Mem û Zîn e. Alim û edîbên beriya Ehmedê Xanî berhemên xwe bi erebî û farisî nivîsîbûn. Xanî, dizanî bû ku berhemên xwe li şûna erebî û farisî bi kurdî nivîsîn, ji bo wî baş nîn e û ev rewş di beytên berhemên xwe yên têkel de aniye ziman. Xanî, dixwest ispat bike ku kurdî ji erebî û farisî kêmtir nîn e û divê paşvetir jî neyê dîtin. Bi vê armancê li ser çîrokên kurd ên gelêrî perwerdehî daye û li şûna erebî û farisî kurdî wekî zimanê perwerdehiyê bikaraniye.

Di berhemên xwe de bikaranîna kurdî, ya bi awayekî bijarteyî bi taybetî jî berzkirina wî ya wateyên têgehên klasîk, nîşandide ku Xanî çiqas zana û hosteyê ziman e û alîgirê edebiyata klasîk e. Xanî, edebiyat wekî awêneya gel bikaraniye û zanîn û danehevên ji nifşên beriya xwe wergirtine, wekî mîrateyekî girîng ji nifşên dema me re hiştine. Ev xîreta wî ya xwedî bi nirx, her çiqas di dema wî de nehatibe fêmkirin jî, di serdema ku em têdene bêtir hatiye fêmkirin û di nav edebiyata cîhanê cihekî xwe yê girîng heye û berhemên wî bi gelek zimanan hatine wergerandin û çawaniyeke gerdûnî bidest xistiye. Ji bo jiyîn û pêşkeftina zimanê kurdî kedeke pîroz û serfiraz a Ehmedê Xanî heye.

Ew, ji ber rêzdariya xwe ya kurdî û hezkirina gelê xwe, di jiyana xwe de riyeke awarte bijartiye û di vê rê de dest ji jiyana xwe ya xweser kişandiye û ji bo ku bigihe vê armanca xwe ya pîroz bi ruh û can xebitiye. Di nav berhemên Ehmedê Xanî de yên ku gihiştine roja me (Mem û Zîn, Eqîdeya Îmanê.

Nûbehara Biçûkan û Dîwan) bêguman a herî zêde tê zanîn û bi nav û deng Mem û Zîn e. Tevî ku hejmara wan kêm e jî, ev berhem ji serdemên ku hatine nivîsîn, bi naverok û peyamên xwe ve berhemên gerdûnî ne û bangî hemû qirnan dikin.

Ev berhem bi taybetî ji aliyê nasname, çand û xwemaliya kurdan ve gelek girîng û watedar in. Ligel berhemên Xanî yên ku gihiştine destê me, tê zanîn ku berhemên Xanî yên negihiştine roja me jî hene.

BEŞA III.

Berhemên Wî
Nûbehara Biçûkan

Xanî, dema berhemên xwe dinivîse birêkûpêk tevdigere. Li gorî aligir û xwînerên xwe naverok û avaniya berhemên xwe pêkaniye.

Ev berhem ji bo pêkhatina bingeha perdehiya olî, ku bi awayekî hêsa ola xwe hînbibin û ev berhema ku têde têgehên olî zêde hatine bikaranîn ji bo zarokên kurd nivîsîye. Di naveroka wê de ji malbatê heta civakê, ji ol heta perwerdehiyê, ji siyasetê heta şîretan û gelek mijarên din agahiyên berfireh hatine dayîn û rê li ber şîroveyên têgehan vekiriye.

Dema bi awayekî baldar li ser vê berhemê lêkolîn bêne kirin, mirov dibîne ku Xanî dema naveroka vê berhemê çêkiriye, gelek bi baldarî li ser sekiniye û mijar birêkûpêk şopandine.

Mijar bi rêbaza bi hêsayî ber bi dijwariyê ve, bi zanîn ber bi nezanînê, bi nêz ber bi dûratiyê ve vehonandiye û ji ber vê jî em dibînin ku Xanî di heman demê de xwedî agahiyê pedagojiyeke baş e.

Nûbehara Biçûkan a Ehmedê Xanî ku 1683 an nivîsiye, ferhengeke menzûm a bi erebî û kurdî hatiye nivîsîne.

Di medreseyan de pergala perwerdehiyê bi piranî li ser jiberkirinê bû. Xanî, ji bo ku jiberkirinê hêsan bike ev berhem bi awayekî menzûm amadekiriye. Ferheng nêzî 220 beytan pêk tê û ji 1000 an zêdetir peyv û têgehên erebî tête hene û beranberî wan kurdiya wan jî hatiye nivîsîn.

Ev ferhenga ji 13 beşan hatiye amadekirin, ji ber ku bi awayekî menzûm hatiye amadekirin bêje ne li gor rêza alfabetîk, li gor pêdiviya rewşa kêş û serwayê hatine rêzkirin.

Beşa berhemê ya destpêkê ya yekemîn û ya dawiyê li gor rista serwaya mesnewiyê û beşên din jî li gor rista serwaya xezelê hatine amadekirin.

Ev berhem, ji xeynî ku xîtabê kesên zana bike, bi ramanca ku zarokên biçûk ên kurd zimanê dayika xwe hînbibin hatiye amadekirin.

Di beşa destpêkê de bi armanca ku zarok di xwendin û hînbûna hevoksaziya Qur'anê de zehmetiyê nekişînin hatiye nivîsîn. Bi vî awayî Xanî, rê li ber ciwanên zana û ciwanên ku zimanê xwe dizanin vekiriye.

Xanî, dizanî ku zarokekê zimanê dayika xwe baş dizane, dema zimanekî din hîndibe zehmetiyê nakêşe û bi vî awayî dema Qur'ana Kerîm jî dixwîne dê baştir têbigihije û ev berhem li gor vê hêsaniyê amadekiriye. Daxwaza wî ya herî mezin a ji zarokan, dema ders digirtin û dixwendin ji bo civakê bibin kesên bi feyde, baş û dilovan.

Xaniyê ku gelek dixebitî û ji bo civakê ciwanên dilsoz bigihîne, duayên zarokan ên hêja jî digirtin.

Ev ferhenga menzûm, cara pêşî di pêveka pirtûka Yusuf Ziyaeddin Paşa ya bi nave "el-Hediyyetû'l Hamîdiyye fi'l-Lugat'l-Kurdiyye"de hatiye weşandin (Stenbol, 1310, s.279-297).

Heman çap jî ji aliyê A. Von Le Cop ve di pirtûka Kurdische Texte de hatiye weşandin (Berlin 1903, 1,1-47).

Piştre dîsa ji aliyê Abdusselam Naci el-Cezerî ve hatiye sererastkirin û weşandin. Zeynelabidîn Zinar, ev berhem bi tîpên latinî wergerandine û weşandiye. Ji bo vê ferhengê ji aliyê Ahmet Hilmi el-Kugî ed-Diyarbekrî ve, bi navê Gulzara Hamûkan Şerha Nûbehara Biçûkan şerhek hatiye nivîsîn.

Ev şerh (şîrove) piştre ji aliyê Mehmet Emîn Bozarslan ve wekî ferhengeke tirkî-kurdî tê çapkirin (weşanên Çıra, mijdar 1978, Stenbol). Her wiha ji aliyê Le Cop ve jî heman berhem hatiye çapkirin.

EQÎDEYA ÎMANÊ

Peyva “akîde” ku ji erebî tê, di ferhengê de tê wateya “ben girêdanê, girêdan, sond, ehd û neguhêzbar” ê. Peyva “itikat” ê jî ku ji heman bingehê hatiye bi peyva “îmanê” re hemwate tê bikaranîn, tê wateya wekî bi ben hatiye girêdan, bawerkirina ji dil a tiştekî û pejirandina ji dil a tiştekî. Di vê rewşê de “aqîde” tê wateya girêdana ji dil. Em dikarin beranberiya wê ya di terminolojiyê de wekî rêgeza ku bawerkirina wê pêwîste (bingeha îmanê) binav bikin.

Li gor vê aqîde, tê wateya “rêzikên bingehîn ên ola Îslamê, darazên ku baweriya wan pêwîst e”. Ji vî ilmê ku qala rêzikên bingehîn dike jî aqaîd hatiye gotin.

Têgeha aqaîd wekî bi çar wateyan tê şîrovekirin, berhema Ehmedê Xanî ya ku li ser tê axaftin ji bo ku qala doktrin û rêgezên Îslamê kirine dikare wekî “Rîsaleya Baweriyê” bê wergerandin. Ev berhema ku dikeve ilmê baweriyê de, li gor guncawiya ilmê aqaîdê, agahiyê di derheqê binyada baweriya ola îslamê de dide.

Xanî, li Bazîdê di medreseya ji aliyê wî ve hatiye avakirin de, perwerdehiya bi kurdî kiribû mecbûrî. Lê jo bo ku ev perwerdehî bihata dayîn, pêdivî bi berhem û çavkaniyan hebû.

Ji ber vê pêşiyê berhema xwe ya Nûbehara Biçûkan, bi armanca zarokên ji nû dest bi medreseyê dikin û bi zimanê dayika xwe ku hînbibin dinivîse.

Ji bo ku zarok çawa zimanê dayika xwe dizanin, ji bo ku ola xwe jî bi zimanê dayika xwe bizanin û hînbibin, Eqîdeya Îmanê nivîsiye û perwerdehiyeke ku zarokên kurd ji zimanê dayika xwe dûrnekevin pêkaniye.

Xanî, ev berhema xwe ji bahîrên erûzê, li gor bahîra “mûtekarib” nivîsiye û tef’ileya bingehîn a vê bahîreyê ku qalibên wê yên têkel hene “feûlun, feûlun, feûlun û feûlun e.

Ev qalibê ji bo helbesta Kurd a dîdaktîk gelekî kêrhatiye, di berhema Mele Xelîlê Sêrtî ya Nehcu’l-Enam a bi Kurdî hatiye nivîsînde û di berhema bi kurdî ya Şêx Ebdurehmanê Axtebî ya bi navê Revdetu’n-Ne’îm de hatiye bikaranîn.

Çar sal piştî nivîsandina Nûbehara Biçûkan, ev berhema ku sala 1687 an hatiye nivîsîn, ji 70-73 beytan pêk tê. Her beyta di berhemê de di nava xwe de xwedî serwa ye. Berhem, bi celebê “mesnewî” ya edebiyata dîwanê hatiye nivîsîn.

Di dîroka kurd de cihekî girîng yê vê berhemê heye. Lewma ev berhem, piştî Nûbehara Biçûkan duyemîn berhema di medreseyan de hatiye xwendine.

Yekemîn berhema kurdî ku di qada ilmê olê de hatiye nivîsîne. Her wekî din, naveroka berhemê û honandina nivîsê, ji bo berhemên piştî wê tên nivîsîn mînak e.

MEM Û ZÎN

Berhemên curbicur ên bi kurdî hatine nivîsîn, li rastî 500 sal an jî pêşiya wan deman tên.

Yek ji van berheman a herî girîng bêguman Mem û Zîna Ehmedê Xanî ye. Ehmedê Xanî ji bo angaştên li dijî gotina "Pirtûkên tevahiya gelan hene, bi tenê kurd bê pirtûk in" berovajî û ispat bike, biryara nivîsandina Mem û Zînê dide.

Xanî, vê rewşê di berhema Mem û Zînê de tîne ziman. Ev berhema ku wek berhema Ehmedê Xanî ya sereke jî tê zanîn, ji çîrokên evîndariyê yên klasîk wêdetir çûye û bi naveroka xwe hema bêje bûye rêber û rêzana gelekê. Beriya wî bi vê mezinahiyê xebatek û berhemeke wisa nehatiye nivîsîn. Her çiqas pêşewarên wî wekî wî çend nivîsên xwe bi kurdî nivîsandibin jî, Ehmedê Xanî ev yek bes nedîtiye û ji bo vê peywîr û berpirsyariyeke nû daye ser milên xwe û biryar daye ku tevahiya berhemên xwe bi kurdî binivîse.

Xanî, him di Mem û Zînê de û him jî di berhemên xwe yên din de, bi gelemperî terbiyeya îslamî û nirxên neteweya kurd bikartîne. Mem û Zîna ji 2656 beytan pêk tê, bi celebê mesnewî hatiye nivîsîn. Mem û Zîn, di sala 1696 an rewşa helbestê girtiye. Ehmedê Xanî, bûyerên dîrokî û efsaneyên di jiyana kurdan de bi çîrok û sembolan di vê berhema xwe de bikaraniye.

Ev berhem wekî avanî, teşe, mijar, ziman, cure û şêwaz dikare di warê çîrokên evîndariyê yên coteleheng yên kevneşopiya mesnewiya klasîk de bêne kategorîzekirin. Mijara berhemê, li bajarê Botanê (Ceziret Îbn Omer) derbas dibe.

Mem û Zîn du evîndarbûn û ji hevûdu gelekî hezdikirin. Lê bihevrebûna wan ji aliyê Beko (Bekoyê Ewan) ve tê astengkirin. Mem di dawiyê de dimire û Zîna li ber gora wî dilorîne vê êş û elemê zêde ranagire û ew jî li wê derê dikeve û dimire. Piştre wê jî li cem gora Mem vedişêrine axê. Bekoyê ku ji encamên vê trajediyê ditirse, ji van her du goran re tirbekê ava dike. Gel vê tevgera Beko li ber çav nagire û Beko dikujin. Hejikeke bi strî ya bi xwîna Beko hêşînbûyî, ew rehên xwe yên qirêj belavî axê û gora her du evîndaran dike û tevî ku evîndar mirine jî dîsa ji aliyê Beko ve ji hev tên cuda kirin.

Ev gor di dema me de li navçeya Cizîr a Şirnexê ye û di nava medreseya Mîr Evdal de ye. Ev medrese jî di dawiya bajarê Cizîrê de ye. Kevirên gora Mem û Zînê li kêleka hev in.

Li aliyê piştê jî kevirên gora Bekoyê ku ew ji hev cudakirine hene. Beko, di nav kurdên Kurmanc de wekî Bekoyê Le'în (Bekoyê lanetkirî) tê zanîn. Di nav Kurdên Soran jî Bekiroke-Bekir Mêrgewerî (li Îranê ciheke) tê zanîn.

Dema li Mem û Zînê dorfireh tê nihêrîn, tê dîtin ku ev ne bi tenê çîrokeke evîndariyê ye, aliyên vê berhemê yên gelekî berfireh wekî siyasî, civakî, felsefî, olî û tesewifî bêtir xuya dikin.

Têkoşîna sedsala XVI. an a di navbera Osmanî - Safeviyan, di berhemên Ehmedê Xanî de bi aliyê siyasî ve hatiye rave kirin.

Navê Mem û Zînê di helbestên Eliyê Herîrî (1530-1600) û Melayê Cizîrî (1567-1640) de jî derbas dibe. Ev jî nîşan dide ku ev destan pêşiyê jî hebûye. Her wiha Destana Memê Alan wekî bi devkî ji nifşan ji nifşên din re hatiye veguhastin.

Ehmedê Xanî, mebest ji Destana Memê Alan dike û diyardike ku ji efsaneyeke li Botanê qewimiye hinekî sûd wergirtiye; lê li ser reseniya berhemê radiweste û di derheqê rewşa vê mijara ku li ser tê axaftin de ev beyte aniye ziman:

Lê min ji rezan nekir temettu
Manendê dizan bi kes tetebbu

Mem û Zîn cara pêşî 1919 an ji aliyê Kurdekî bi navê Hemze li Stenbolê di çapxaneya Necm-i Îstîklal de hatiye çapkirin û weşandin. Çapa berhemê ya duyemîn 1947 an li Helebê hatiye çêkirin. Berhem, ji aliyê Margareta B. Rudeko ve bi zimanê Rûsî hatiye wergerandin û çapkirin (Moskow 1962), her wiha ji aliyê M.Seîd Ramazan el-Bûtî ve wekî pexşan bi Erebî (Dimaşk 1957), ji aliyê M.Emin Bozarslan ve jî bi Tirkî(Stenbol 1968,1975) hatiye wergerandin. Michael L.

Chyet li ser kurteçîroka bi navê Mak ametü Mem û Zîn a Xelîl Reşîd Îbrahîm ku bi Erebî bi şêwazeke bijarte hatîbû weşandin (Dimaşk 1413/1993), bi navê And a Thornbush up between Them: Studies on Mem û Zîn, A Kurdish Romance xebateke doktorayê kiriye(1991, Zanîngeha California). Li Tirkiyê bi heman navî fîlmê Mem û Zînê hatiye kêşandin (1991). Destana Memê Alan jî ji aliyê R. Lescot ve 1942 an li Beyrutê, ji aliyê N. Zaza ve jî 1957 an li Şamê hatiye çapkirin. Destana Memê Alan a ku di serî de bi zimanê Elmanî, Firansî, Rûsî, Rûmenî, Ingilîzî, Ermenkî, Erebî û bi gelek zimanên din hatiye çapkirin, berhema Mem û Zîn jî wekî wê gelek caran hatiye çapkirin.

Pêwendiya bi Destana Memê Alan re: Destana Memê Alan di nava demeke dirêj de rastî gelek guhertinan hatiye û li gorî avaniya demên xwe yên siyasî, aborî, civakî û olî hatiye vesazkirin.

Destana Memê Alan bi taybetî piştî pejirandina îslamê, di vegotinên dengbêjan de şêweyeke îslamî girtiye. Lê ji bo lêkolîneran di avasaziya vê destanê de peydakirina şopên serdema antîk ne gelekî zehmete. Hebûna hinek aliyên hevpar û wekhev ên di Destana Memê Alan û Mem û Zînê de, berhema Mem û Zînê ji reseniya wê dernaxe.

Nivîsandina Mem û Zînê, ne bi tenê hunereke helbestvaniyê ye ku bi çîrokên evîndariyê yên bibgeha wan digihe kûrahiya demên berê hatiye dubarekirin, an jî ne bi tenê karekî nivîsandina destaneke helbestî ye.

Helbestvan bi vê xwestiye ku nirx û taybetiyên gelê kurd derxîne holê; nîşandide ku li dinyayê kurd jî ji miletekî xwedî dîrokeke kûr û kevnar e û bi vî awayî bidestxistina maf û rizgarbûna hegemonyaya ji miletên din wekî hincet dibîne.

Xanî, di vê doza xwe de sekn û helwesteke zelal nîşan daye. Li piştsedemê bijartina destaneke kurd a xwerû û ji nû ve sazkirina wê, daxwaza Xanî ya hest û ramanên xwe bîne ziman hebû.

Xanî, wekî ku gelek caran aniye ziman doza miletê xwe, rûyê wê yê rastîn û paqij û şêweya jiyanê ya li dijî vê derxistiye holê û ji xwe re kiriye armanc; xwestiye ku reseniya ramanî û edebî ya vî miletî ispat bike û xwestiye edebiyata xwe derxîne asta edebiyatên rojhilatê.

Ev berhema Xanî ku di çaçoveya kevneşopiya rojhilatê de derxistiye holê, ji destanên helbestî yên di vê çarçoveyê de hatine derxistin ku helbestvan kevneşopiyeke klasîk dişopînin û mîna hev in, ji wê wêdetir hewldaneke ku kurd, bikaribin bêjin destaneke me jî ya bi qasî helbestvanên mezin a bi nav û deng heye.

Xanî, wekî helbestvanekî tesewufê dema têkiliyên kurdan ên bi rojhilatê re tîne ziman, bi nivîsandina xwe ya bi vê destanê re xwestiye ku mohreke nû li edebiyata rojhilatê bide û ev jî mohra kurdan bi xwe ye. Mem û Zîna Xanî, li gel mezinahiya xwe ya edebî, berhemeke bi tecrûbeyên kûr hatiye honandin û berhemeke ramanî û felsefî ye.

Ev berhema ku ji felsefeya mirovahiyê, bi riya nêrînên cuda ya xwendin û şîrovekirina nivîskar gihiştiye encamekê, di heman demê de wêneyekî şêweya jiyana miletê xwe yê ku ew dema ku têde jiyaye nîşanî me dide. Ji ber vê ye, ne pêkane ku em helbestvan Xanî tu caran ji ramanwer Xanî, ji feylezof Xanî û ji mutesawif Xanî cuda bikin.

Destana Mem û Zîn gencîneyek e. Felsefe, tesewuf, mûzîk, astronomî, ontolojî, çanda xwarinê, kevneşopî û irf û edet, ziman û em bi kîjan alî ve lê binêrin li rastî şahesereke navroka wê dewlemend tên. Ji ber vê Prof. Qanatê Kurdo mafdare ku jê re “ansiklopediya jiyanê ya gelê Kurd e” gotiye.

DÎWAN

Berhemeke Ehmedê Xanî ya din jî Dîwana wî ye. Di tevahiya jiyana wî de helbestên ji mijarên cuda hatine gotin di vê Dîwanê de hatine berhevkirin. Helbestên ku wî di dema xwe de ne anîne ba hev, piştî mirina wî navdarên din ew helbest berhevkirine. Helbestên ku Xanî di gelek civatan de vegotine, piranî ji aliyê alimên wê demê ve wekî destnivîs hatine parastin û piştre hatine berhevkirin.

Helbestên Xanî yekemîn car ji aliyê Mela Mehmudê Bayezidî (1799-1867) ve wekî dîwançeyekê ku tê de 25 helbest hebûn hatine berhevkirin û li Rusyayê di "Pirtukxaneya Gel a Petersburg" ê de hatine parastin. 1996 an li Duhokê ji aliyê Îsmaîl Badî ve dîwançeyeke ji 20 helbestan pêk tê tê çapkirin.

Du salan piştî wê dîsa li Duhokê ji aliyê Mesud Kettanî ve 7 helbest tên weşandin. Di cilda 3. a pirtûka Muhammed Elî Qeredaxî ya bi navê Bujandinewey Mejuy Zanayanî Kurd de 7 helbest cih digirin.

Di van deh salên dawiyê de jiyan û helbestên Ehmedî Xanî bêtir hatine lêkolînkirin û girêdayî vê li ser Dîwana Ehmedê Xanî xebatên zêdetirîn hatine kirin. Yek ji van xebatan jî ji aliyê Abdurrahman Durre ve 2002 an bi navê Şerhe Dîwana Ehmedê Xanî (27 helbest) hatiye weşandin.

Bi taybetî Abdullah Varli yê ku li ser Ehmedê Xanî di demên dawiyê de xebatên hêja û bi nirx pêşkêşî me kirine, di sala 2004 an dîwana herî berfireh a bi navê Dîwan û Gobideye Ehmedê Xanî Yed Mayin weşandiye.

Di vê xebatê de bi giştî 109 helbest cih digirin. Tahsîn Îbrahim Doskî, 2005 an di xebata xwe ya bi navê Cevheru'l me'anî fi şerhi Dîwanî Ehmed el-Xanî de cih daye 29 helbestên Xanî û şîroveya van helbestan a erebî kiriye

Dîwana Ehmedê Xanî helbestên kurdî, erebî, farisî û tirkî vedihewîne. Carna Xanî, van her çar zimanan di helbestekê de bikartîne û helbestên jê re mûlemma tê gotin nivîsîne.

Di Dîwana Xanî de xezelên bi tirkî û kurdî jî hene. Dîwana Xanî, heya niha li Rusya, Elmaniya, Îtaliya, Hollenda, Polonya, Swed, Danîmark, Iraq û Suriyê hatine çapkirin.

BEŞA IV.

Ehmedê Xanî û Kurdî

Ziman, amûrê herî girîng ê ragihandina hest û ramanên mirovan û parastina nasnameya netew û çandê ye. Mirovan di serdemên pêşîn heya niha, bi riya nivîs, deng, dû, wêne û bi tevgerên cuda têkilî bi hev re danîne û ev têkilî her tim bi pêş ve birine. Ji bo ragihandin û têkiliyên baştirîn mirovên ku di nava lêgerînekê de bûn, piştî gelek merheleyên din derbasî ragihandina bi devkî bûn.

Di encama ragihandina bi devkî de mirovan hev naskirin, bi hev re hatin kelijandin, ji hev cuda bûn û her civakê xweserî xwe çandeke nû, kevneşopî û ziman pêkanîne. Ev çand û kevneşopiyên bi devkî û nivîskî heya roja me hatine, bingeha civakên dema me jî avakirine. Berhemên herî girîng ên van kevneşopiyan jî berhemên edebî yên bi devkî û nivîskî ne.

Her miletekî ku bixwaze nasname û hebûna neteweyî biparêze û berdewam bike, dixawaze ku xwedî li bîr û baweriyên xwe yên çandî derkeve û derbasî nifşên din bike. Çar sedsal beriya niha Ehmedê Xanî ev rastî didît û xebat û eziyetên ku kêşandine û ji bo hewldanên ku zimanê kurdî cihekî layiqî xwe bigire ev beyt nivîsîye:

Înaye nîzam û întîzamê
Kêşaye cefa ji boy' amê

Bêguman nêzîkbûn û wekhevbûna nijad, ol û zimanan ji bo avabûna miletan hêmanên bingehîn in. Rastiya milet beriya her tiştî, xwe dispêre hevgirtina yek armancê, bi biryardarî bi hev re jiyana ferdên wê civakê û xwe dispêre erdnigarî, çand, giyan û hevgirtineke hevpar.

Lê ji ber ku miletê Kurd ji destpêka dîrokê heya niha hevgirtineke bi vî awayî çênekiriye, bandoreke neyînî li pêşketina ziman jî bûye.

Xanî jî vê rewşê tîne ziman û dibêje, ji ber ku di nava kurdan de hevgirtinek çênebûye li kurdî xweyî nehatiye derketin û ji ber vê jî derfetê pêşketinê nedîtiye.

Kurdî di koma malbata berfireh a zimanê Hint-Ewropa ya di şaxê Hint-Îranî ku di koma bakur-rojava de ye cih digire.

Kurdî li rojhilat û başurê rojhilata Tirkiyê, li bakurê Suriyê, li bakur û rojhilatê Iraqê û li rojavayê Îranê tê axaftin. Li rojhilata navîn piştî erebî, tirkî û farisî zimanê herî zêde pê tê axaftin ê çaremîn kurdî ye.

Wekhevbûn û cudabûnên di navbera kurdî û farisî ku ji heman kokê ne, mirov dikare cudabûnên wan û zimanên firansî, îtalî û spanyolî ku ji latînî peydebûne bide ber hev. Hinek bêje dibe ku ji heman koka Îranî hatibin û di nava demê de li rastî guhertinan hatine û îro bi temamî bi awayên cuda tên bilêvkirin.

Her wiha her du zimanan jî li gorî xweseriya xwe gencîneyeke dewlemend a bêjeyan, morfolojî, fonolojî û rê û rêzikên rêziman (gramer)ê hene.

Alfabeya bi kurdî ya ku tîpên latinî bingeh digire ji 31 tîpan pêk tê.

• A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T U Û V W X Y Z
• a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z

Ji vê alfabeyê ji 31 dengan 8 tîp jê dengdêr û 23 tîp jî dengdar in. Yên dengdêr: a, e, ê, i, î, o, u, û ne.

Zaravayên Kurdî di bin banê çar koman de tên ba hev. Ev jî di nava xwe de dabeşî koman dibin: Kurmancî, Lorî, Goranî, Zazakî

Şemseddîn Samî, di berhema xwe ya bi nave Kamus-i Tûrkî de, di derbarê zimanê kurdî de van tiştan dibêje: 'Zimanê kurdî dişibe farisî dibe ku ji wî jî zêdetir bişibe zimanê pehlewî. Bêjeyên ku di kurdî de zêde ne. Her çiqas rewşenbîrên kurd ji berê de bi erebî û farisî mijûlbûne û giringî nedaye zimanê xwe û tevî ku hatiye angaştkirin ku edebiyata kurdî nîn e, ev yek ne raste û ji berê de heta niha gelek berhem bi vî zimanî hatine nivîsîn Nemaze di vê sedsal û alema medenî de, delîlê hebûna miletan ê herî girîng ziman û edebiyata wan e. Bi vê dikarin hebûn û nasnameya xwe ya neteweyî bidin berdewamkirin.

Ehmedê Xanî, ji bo ku çand û nasnameya neteweyî ya kurd bide ispatkirin, şev û rojan xebitiye û binyadeke saxlem û qayîm daniye. Wî afrîneriya xwe ji bo bawerî, parastin û jiyandina mîrateya çandî ya gelê xwe bikaraniye.

Îro heke li ser rûzemînê erdê ku minakên wekî hev jî tê de hene, em wî nebînin ev ji fedekariya wî ye.

Li dinyayê fikirîna kurdiyeke bê wî ne pêkan e. Berhemên xwe bi kurdiya "bazara kesat" ku ev gotin ya wî bi xwe ye, nivîsîne û berhemên xwe ne ji rêveberên wê demê re, ji gelê kurd re pêşkêşkirine. Ev yek her çiqas ji bo miletê wî fedekarî be jî, ji bo wî bê şansî bû. Xanî, ne li dûv navdengiyekî bû, lê dixwest ku encamên hewldanên xwe di nifşên pêşerojê de bibîne.

Heke wî, zimanê kurdî bi rêk û pêk nebida rûniştandin, kurdiya ku em îro pê diaxivin dibe ku binyadeke wê ya xurt nebûya.

Ji bo miletê ingilîz Shakespeare, ji bo miletê tirk Kaşgarli Mahmud, ji bo miletê ereb Sibeveyhi, Ahfeş û Kutrup, ji bo miletê ecem Firdewsî, ji bo gurciyan Rustavelî çibe, ji bo kurdan jî Ehmedê Xanî heman tişt e.

Heke îro zimanê kurdî li ser piya be, bi saya edîbên wekî Ehmedê Xanî ye. Xanî, berhemên xwe bi kurdî nivîsîne û ji aliyekê ve jî urdî heya roja me aniye û sedema nivîsîna berhema xwe di şeşemîn beşa Mem û Zînê de wiha ravekiriye.

“Safî şemirand vexwari durdî
Manendê durrê lîsanê Kurdî
De xelqi nebêjitin ku “Ekrad
Bê me’rifet in, bi esl û bunyad
Enwa’ê milel xwudankitêb in
Kurmanci tenê di bêhisêb in”

Ehmedê Xaniyê ji bo ziman û gelê xwe hin qas xebat kirî, dixwest ispat bike ku kurd jî wekî gelên din gelekî pêşketine û dê pêş bikevin.

Xanî, gelekî dixwest ku kurdî jî di nav zimanên din cihê xwe bigire û ev jî wekî rûmetekê didît. Ji bo pêkhatina vê jî her tim dixebitî, dua dikirin û ew rewş di berhemên xwe de jî nivîsiye.

Ew bi girîngiya hînbûna zimanê dayikê hesiyabû û dizanî ku bi riya zimanê dayikê hînbûna zimanên din ji bo zarokan bêtir bi feyde ye. Ji ber ku kutiya aqil encax bi zimanê dayikê vedibe û pêşveçûna ramanî jî bi wê pêk tê.

Heke em xebatên zanistî yên têkildarî pedagojiyê ku hatine kirin li ber çav bigirin, ku çawa perwedehiya zimanê dayikê parastiye û ji bo serkeftin û pêşketina zarokan wekî pêwistiyekî hatiye dîtin, wê demê em ê bibînin ku riya Ehmedê Xanî bijartî çiqas li cih e.

Hele hele vê dema ku daxwazên kurdan ên perwerdehiya bi zimanê dayikê zêde bûyî de.

BEŞA V.

Nêrîna Ehmedê Xanî ya Dinyayê û Fêhma Wî ya Îslamî

Xanî, di berhemên xwe de her tim qala xeta xwe ya îslamî dike û vê tîne ziman. Ji bo kesên li derdora xwe jî ku şopdarên vê xetê bin di derheqê vê de agahiyan dide. Oldariya Xanî, rastiyeke ku av jî bi xwe re nabe.

Zînhar-i meçe li dû teserra
Da can neketin ji te teberra
Çûna te bibête Xariciyyet
Terka te bibête Rafiziyyet
Refdê meke tû bi dil be Sunnî
Ma baluke weyhek! Ente minnî

Xanî, di feraseta mezhebî de her çiqas riya Şafiî-Sûnnî şopandibe jî, baweriyên din vedernekirine û hurmet nîşanî wan daye.

Dîsa jî pêkanînên ku berevajî baweriya xwe rûdane rexne kirine û ji rexnekirina zilma rayedarên Sunnî jî bi paş ve gav neavêtine.

Nemaze pevçûnên siyasî yên di navbera dewletan ku di dema Ehmedê Xanî de qewimîne, xwe di qada mezheban de jî nîşandane û serdestiya mezheban bûye mijara nîqaşê.

Ev, pêşketineke ku him di aliyê Osmaniyan û him jî di aliyê Safeviyan de dihate dîtin bû. Lêbelê Xanî, li cihê ku biryar û hukmekê teqez bide, lihevhatin û lihevkirin diparast.

Di encamê de li şûna ku Şîî û Êzidiyan bi carekê de tune bihesibîne, riya hembêzkirna wan bijartiye û ev jî têkildarî aliyê wî yê humanîst û têgihiştina wî ya îslamî ye.

Wekî ku di helbesteke xwe de ji ber zilma Sûnniyan a ku gel ji gund û bajaran derxistine û ligel vê jî Sûnniyên ku Êzidî û Şiî ji xwe nehesibandine û ew wekî kafir hesibandine û rayedarên ku angaşt kirine ku pîleyên bilind ên bihûştê ji wan re ne, wiha rexne dike:

Kes nehîştin be derd ewan, erd vala bû ji zulma wan
Hemî revyan ji tirsa wan, gund û bajar mane xalî
Wan digotin em Sunnî ne, Êzdî û Şia ji me nîne
Hemî kafir, dîn tunîne; di buheşt da cî me 'alî

Di beşa yekemîn a berhema Mem û Zîn a Ehmedê Xanî de ku bi mebesta pêşgotinê nîvîsiye, di derbarê lavayiyên ji Xweda re, pesendkirina wî, berzkirin û oldariya wî de agahiyan dide.

Sernamê namê Ellah
Bê namê wî natemam e wellah
Namê teye "şahibeyte" meqsûd
Fihristê mukatebatê mehmûd

Baweriya wî hin qeder saxleme ku, bûyer bi ramaneke ji ramanên mezhebî wêdetir dahûrandine û di vê hêlê de li ser heqîqet û riya rast şîret li mirovan kirine.

Ehmedê Xanî, di serdema ku têde jiyaye ji bo ku qedir ji mirov û ji nirxê mirovî re nehatiye dayîn û li cihê nirxê mirovî ku berjewendî û desthilatî hatiye bicihkirin bertek nîşan dane.

Ji kategoriyên herî bingehîn ên ezmûna mirovî felsefe, edebiyat û zanînê ku ji aliyê tu kesan ve pêwendî nehatiye nîşandayîn û pere û berjewendî wekî pîvana her tiştî hatine dîtin, Ehmedê Xanî vê wekî pirsgirêkeke mirovî ya navendî dinirxîne; ji ber ku heznekirin û malê dinê menewiyat, azadî, jiyan û hezkirinê dejenere dike û diqedîne.

Wî bi tenê ne li dijî malperestiya vedora xwe, li dijî malperestî û serfkariya hemû deman nivîsiye û ev jî wekî awayekî li dijî li hemberderketina menewî û mirovî daniye holê.

Serpêhatiya Mem û Zîn, rediyeya li hemberî hêrsa malperestî û deshilatdariya hemû wextane ku hezkirin, evîn û pevrebûnê lê cih girtiye.

Her wiha bi taybetî divê em vê bînin ziman ku, ne di berhemên din de, ne jî di berhema Mem û Zînê de qala nasnameyên olî yên dewletên desthilatdar ku gazin û gilî jêkirine nehatiye kirin. Ev jî hestiyariya Xanî ya mijara di olê de ye nîşan dide.

Gilî û gazin bi tenê li dewletên ku zext li kurdan kirine anîne ziman. Her wiha di berhemên xwe de gelekî qala jihevbelavbûnên kurdan ên jixweberî kiriye.

Wî, jihevqetîn û lihevnehatina kurdan gelekî êş dikişand û wî didît ku jihevqetîn dê bibe sedemê ku ew di bin hemwelatiya dewleteke cîran de bijîn. Dema berhemên Xanî têne lêkolînkirin, tiştekî din jî ku bala mirov dikêşe ew e, ku gelekî li ser civakiya kurdan sekiniye.

Tê dîtin ku li ba Ehmedê Xanî heşt tebeqeyên (çîn) bingehîn ên civaka kurd hene. Rêvebir, hunermend, çandeyar (alim, helbestvan), razdar (derwêş, şêx), leşker, cotkar, gundî û xizan.

Xanî, yên ji tebeqeya jor in "havas" yên ji tebeqeya jêr in jî "avam" binavdike. Van tebeqeyên ku di jiyana rojane de ji hev dûr in, bi du bûyerên girîng ên sereke de tîne ba hev. Yek ji van evîn, ya din jî bedewî ye.

Yanî ku, statûya civakî û çînî çi be bila ew be herkes dixwaze evîndar be û li pey bedewiyê bibeze. Xanî, vê jî bi awayekî zelal bi van beytan rave dike;

Ger şeyx in û ger mela û mîr in
Derwêş û xeni û ger feqîr in
Kes nîne ne talibe cemalê
Kes nîne ne raxibê wîsalê
Hin raxibê hüsnê La Yezal in
Hin talibê qalibê betal in
Lêkîn hemyan yek e yeqin dost
Ferqa ku heye ji mexz heta post

Di nêzîkbûneke wiha ya evînê de, her çiqas armancên eşqa maddî û manewî ku aliyê wê mirov diêxe bin bandora xwe de û ji hev cuda bin jî, aliyê wê yê hevpar "evîn"e û ew jî ji bo herkesê wekî rastiyeke jêneger tê dîtin.

Diyardeya duyemîn ya ku Xanî tebeqeyên civakê yên cuda dianîn ba hev, merasîma cenazeyan e. Wekî, di cenazeyê Mem de leşker, cotkar, beg, derwêş, gundî û objeyên eşqê di beyta ku têkildarî vê mijarê de ne, wiha anîne ba hev:

Cindi û sîpahî û emîran
Derwêş û re'îyye û feqîran
Dildar û şepal û nazenînan
Hûrî û perî û xemrevînan

Serdema ku Xanî tê de dijiya, tebeqeya herî jorîn a civakê ji desthilatdaran pêkdihat. Xanî, li ba van desthilatdaran pozisyoneke tekez negirtiye û desthilatdar di nava xwede wekî baş û xirab dabeşkirine. Xanî, di berhema Mem û Zînê de dema nêrînên xwe yên di derheqê desthilatdaran tîne ziman, desthilatdarên baş jî di nava xwe de dike du beş.

Beytên ku Xanî him siyasî û him jî kesayetî di derheqê desthilatdaran de anîne ziman, wiha ne:

Mîrên pêşbîn û zana ku ji karê dewletê dizanin
Him xwedî siyaset in him jî dilovan
Ew herkesê têrnakin bi rasterast
Bawerî bi tu kesan naynin heya ku biceribînin
Piştî çil caran bi ezmûn û ceribandinê
Yekê ji wan nêzî xwe dikin êdî

Xanî, alimekê ku herî girîng ê serdema xwe bû, di helbestên xwe de her tim dua ji xweda re dikirin û ji bo xwe û gelê xwe daxwaz jê dixwestin. Başî û bedewiyên ku ji xweda dixwestin, bi me dide fêmkirin ku Xanî çiqas ên li derdora xwe bi qasî xwe difikire û bi bawermend e.

Şîret û duayên di helbestên Xanî de ku ji bo gelê xwe dikirin wiha ne: “Alim, ji aliyê berpisyariyên xwe ve dişibin pêxemberan û oldar jî dişibin weliyên wan. Kesê têgihiştî ku bi başiyê tê zanîn, ew kese e ku Xweda bi heqê xwe dizane û bi ilm û aramî ve girêdayî xweda ye.

Heke armanceke te dê hebe, divê tu her tim li pey fermana rebê xwe bibezî û wî bi dest bixî. Şêxitî, sofitî û keramet xwendina ilmê û kiryarên olî ne. Em ew kesên ku ketine kemîna nefsa ku xirabiyê dixwaze; xafil, tiral û gunehkar in.

Xwedayê me, em ne wekî layiqiya te bi dilldarî te difikirin û ne jî wekî layiqiya te, te ji dil bibîrtînin. Xwedayê me, evdê te Xanî dilekî wî jî nîn e ku te bibîrbîne, qet nebe zimanekê bidê ku ji te re şikirdar be!

Ey nifşê ku daxwaza elimîn û bidestxistina ilmê dike, heke tu bixwazî bibî mîr, serok û an jî kesekî rêzdar, te peritînin jî qet derewan neke. Ji ber ku, kî li pey berjewedî û malê dinê nekeve û xwe ji hewesên dinyewî bikire, bêguman dê di nava gel de serfiraz be. Heke tu bixwazî di wekheviyê de ligel yekê bî, bila dan xwendina ilmê ku tu ji xwe re dikî emel bibe pîşeya te. Kê/kî ji bingehîn hînbibûye û zanebûna xwe ji bo kêrhatina ilmî bidestxistiye, ev hînbûn ji bo wî dewletek e.

Xaniyê ku kesekî bawermend bû, li hemberî zehmetî û pirsgirêkên di serdema xwe de kêşayî, li nav sînorên baweriya xwe gilî û gazinên xwe anîne ziman û ji bo vê jî riya xebateke xurt bijartiye.

Xîreta parastina wî ya çand û zimanê kurdî, ne ji ber neyartiya miletên din e. Armanca wî ya bingehîn, berdewamkirina hebûna gelê kurd a bi rûmet bû. Berevajî şert û mercên serdema xwe, tevî ku jiyaneke bixweser û xwerû bijartibe jî, vala nemaye û ji bo mirovan bi qasî derfetên xwe dad, başî, pevrebûn û rûmet kiriye mijara xwe û ji vê xetê qet venegeriyaye. Di vê rê de pişta xwe daye her cure malê dinê, ji nifşên piştî xwe re şîretên zêrîn kirine.

Wekî encam mirov dikare bibêje, du aliyên Ehmedê Xanî yên fikir û nêrîna dinê derketine pêş: Xwedîderketina mîrateya çand, ziman, nasnameya kurd û oldarî.

Riya Ehmedê Xanî ya jêneger, nêrîna wî ya mirovî ya bi hezkirinê hatiye dagirtine.

Nirx û girîngiya ku daye çand, ziman û gelê xwe. Ji bo wî, rakirina astengiyên li pêşiya hevgirtin û hebûnê, bi vîn û biryardariyeke ji hezkirin û ilmê pêkan e.

1. Her zehmetiyê xelatekî xwe heye. Tiştên ku hûn hîndibin dubare bikin û pratîka xwe bi pêş ve bibin. Zanîn ji bo vîn û pêşveçûna mîrov pêdiviyek e.

2. Navenda vîna mirov aqil e, navenda hestan dil e.

3. Bi çavê zanînê bibînin, bi çavê hestan hezbikin. Ne şer, ne hêrs û ne jî pevçûnê aşitî, aramî û xweşbîniyê hilbijêrin. Ji ber ku ev yekitî û hevgirtinê digihijînin.

4. Ber bi armanc û doza ve herin, armanca xwe wekî qiblegehê bibînin.

5. Nezanî û cahiliya xwe bi zanînê dabîn bikin. Bi vê hûnê bi rûmet û serfiraz bibin.

6. Quretî berhema cehaletê ye. Suwarê hestan divê aqil be, hevsar divê her tim di destê aqil de be.

7. Zanînê hembêz bikin, lewma ew dê tiştên nayê zanîn bexşî we bike.

8. Heke hûn bixwazin bibin kesekî/e rêzdar an jî pêşeng qet ji rastiyan venegerin. Sekna we divê bibe sekna Îsa, Musa, Sokrat, H. Mansur, Bistamî, Suhreverdî û Pîr Sultan Evdal.

9. Her hûn çi bikin, baş û xweşik bikin, kêşwer û bi bandor bin.

10.Ger hûn bixwazin di pêşbaziyê de li pêş bin ber bi zanînê herin, şol û kar ji xwe re wekî huner bibînin.

11.Her ew kî ye ku ji xwe re zanîn berhevkiriye, ger ku pê hesiyabe bûye xwediyê dewletekê.

12.Hezkiriyên xwe û jiyanê bi hezkirina biharê hembêz bikin. Hembêz bikin ku wekî kulîlkên biharê vebin.

13.Perwerdekarên we bi dilkevir bin jî, hûn her tim ji wan bixwazin, bixwazin ku hûn bi dest bixin.

Xanînamé

BERHEMÊ EHMEDÊ XANÎ;

ŞERH, TERCUME Û NEZÎREYÊ KE

BERHEMANÊ EY SER O NUSÎYAYÊ

DESTPÊK

Ehmedê Xanî bi rolê xo yê muhîmî reyde mabênê Kurdan de cagirewtişê terzê mesnewî de û medreseyanê kurdan de roniştişê tradîyonê ferhengê menzûman û eqîdenameyan de şexsîyetêko zaf muhîm o. Serdemo ke Xanî tede cuyayo mesnewî nuştiş û ferhengo menzûmî zaf rewac de bî o semed ra Xanî mîyanê kurdan de roniştiş, cagirewtişê nê edetî de rolkêko muhîm îfa kerdo, ey mesnewîyê eşqî yê xo materyalêko folklorîkî ser ra înşa kerdo. Heman dem de Xanî, bi berhemê xo yê Nûbehara Biçûkan reyde beyntarê kurdan de destpêkerdoxê tradîsyonê ferhenganê menzûman o. Badê ey gelek kesan mesnewîyanê xo de, ferhenganê xo de û eqîdenameyanê xo de Xanî ra tesîrdar bîyê.

Amancê na xebate nezîre û şerhê ke berhemanê Xanî ser o ameyêkerdiş nirnayîş o. Na xebate de mesnewî, ferhengê menzûmî û eqîdenameyê ke edebîyatê kurdkî de ca gênê do bêrê rêzekerdene, şerh û nezîreyê berhemanê Xanî ser o nusîyayê do îzah bibê. Xanî, bingeyê berhemê xo yê mesnewî Mem û Zînî goreyê metno folklorîk yê Memê Alanî ser o awan kerdo. Labelê nê awankerdişî de Xanî metnê mesnewî bi referansê dinyaya fikrê xo reyde dewlemend kerdo û seba nê metnî payadayêka felsefîk amade kerdo. Na xebate de şerhê ke Mem û Zînî û berhemanê bînan ê Xanî ser o amade bîyê do îzah bibê. Heman şekil de ferhengê Xanî ke bi nameyê Nûbehara Biçûkan seba suxteyanê medreseyan amade bîyo, suxteyî destpêkê medreseyî de nê metnî ezber kenê û hazirîya medrese kenê. Badê nê ferhengî nê terzî de gelek ferhengî amade bîyê. Ma do mîyanê na xebate de şerh û tercumeyanê nê ferhengê menzûmî îzah bikerê. Eqîdeya Îmanê zî kes eşkeno vajo ke mîyanê berhemanê Xanî de berhemo ke tewr zêde şerh bîyo û ser o nezîre nusîyayo, no berhem o. Na xebate de şerh û nezîreyî do goreyê berhemanê Xanî do bêrê tesnîfkerdene, şerh û nezîreyî do metnanê esîlan reyde bêrê muqayesekerdene.

Metodê na xebate îzahkerdiş, nimûnedayîş û muqayesekerdiş ê. Xebatê ke nê warî de ameyêkerdiş yew bi yew ameyê tesbîtkerdene. Nê warî de gelek xebatî estê û qaso ke destê ma ra ameyo, nê xebatî cêr ra deyayê. Heman şekil de na xebate de metodê nimûnedayîşî ameyo şuxulnayene. Mîyanê metinî de cayê ke elzemî yê, nimûneyan reyde ameyê îzahkerdene. Metodanê na xebate ra yew zî muqayesekerdiş o. Metin de nezîreyê ke ver ba berhemanê Xanî ameyê nuştene bi metodê muqayeskerdene reyde deyayê. Labelê metodê eslî yê na xebate îzahkerdiş o.

Şûmul û sînorê na xebate berhemanê Xanî reyde sînordar o. Berhem û şerhanê berhemanê Xanî ra tayê ci ma dest de estê labelê tayê berhemî zî ma dest de çinî yê. Şerh, tercumeyê berhemanê Xanî ra qismêkê ci vila bîyê, tayê ci zî warêko mehdûd de mende û vila nêbîyê.

Şûmulê na xebate şerh, şirove, nezîre û tercumeyê berhemanê Xanî ra pê yeno. Heman şekil de sînorê na xebate eseranê Xanî reyde ameyo xêzekerdene. Seke cor ra zî îfade bîbî, heme berhemê Xanî ma dest de estê. Nê berhemê ke ma behsê ci kenê, terefê cigeyraxon ra Xanî ser o ameyê qeydkerdene. Tayê berhemê bînî zî estê ke, hetê tayê cigeyraxon ra sey berhemê Xanî ameyê qeydkerdene. Na xebate de nê berhemê bigumanî teberê sînoranê na xebate de veradeyayê.

Berhemanê Xanî ser o gelek kesan cigeyrayişî kerdê. Nê xebatan û cigeyrayişan, nê warî de yew lîteratur amade kerdo. Zanayanê sey Kadri Yıldırım, Ayhan Tek, Ebdullah M. Varli, Perwîz Cîhanî, Selim Temo, Mehmet Emin Bozarslan, Hemzeyê Muksî, Hejar, Remezan el-Botî, Jan Dost, H. Mem ûsn berhemê Xanî yan tercume kerdê yan şerh kerdê yan zî berhemanê ey sero cigeyrayişî kerdê. Qaso ke ma dest ra ame, na xebate de nê berheman ra îstîfade kerd. Ehemmîyetê na xebate bi şekilêko sîstematîk mulemma, şerh, nezîre, tercume ûsn berhemanê Xanî rêzekerdişî ra yeno.

Qaso ke yeno zanayene derheqê Xanî û berhemanê ey de nuşteyêko hîra çinî yo. Reya verên nê nuşteyî de derbarê Xanî de, bi zazakî melumatê pêroyî deyayê.

EHMEDÊ XANÎ (1650/1651-1707)

Ehmedê Xanî 1650/51 de Bazîd de dewa Xane de ameyo dinya (Sağnıç, 2020: 394). Nameyê babîyê ci Molla Îlyas, nameyê dadîya ci Gulnîgar Xanime ya. Çekuya Xanî eşîreta ey rê îşaret kena û na eşîret Hekarî de ronişena. Malbata Xanî seserra 16in de tîya ra bar kerdo û Bazîd de ca bîyê. Xanî gelek medreseyan de perwerde vînayo.

Alauddîn Seccadî berhemê xo de îdîa keno ke Xanî gelek welatan ra seba tehsîlê îlmî geyrayo û ey îcazeta xo Mela Camî ra girewta û ageyrayo Bazîd û uca de medreseyêke înşa kerda. Xanî medreseya xo de bi kurdkî ya perwerde dayo. Xanî serra 1707î de Bazîd de wefat kerdo û uca de defn bîyo (Yıldırım, 2010: 19; Kurdo, 2010: 138; Adak, 2013: 224-225).

Xanî serdemê xo de şahîdê gelek hedîseyanê sîyasîyan bîyo. Ey hurdîyîya xo ra sey kâtibe dîwanî wezîfe girewto. No serdem de Dewleta Osmanî welatê kurdan de bandora xo ya sîyasî zêdenayo û Xanî zî şahîdê na rewşe bîyo. Berhemanê ey de nê tesîrî kes eşkeno bi asanî tesbît bikero. Xususen Mem û Zîna ey de her karakter mileta ey ra dejêk xo de hewêneno û nê dejî ya vejîyêno meydan (Hêzîl, 2015: 77-78).

Ehmedê Xanî, xeylê eserî dayê labelê nînan ra çar hebî este ke ma zanê Ehmedê Xanî yê. Nûbehara Biçûkan, Eqîdeya Îmanê, Dîwan, Mem û Zîn eserê cî yê (Yıldırım, 2010: Sağniç, 2002: 398). Nûbehar, ferhengêke têverardeyî yo. Ziwanê erebkî bi ziwanê kurdkî ya têver neyayo. Eqîdeya Îmanê, semedê bawerîya Îslamî îzehkerê cû ameyo nustene. Mem û Zîn zî destanêk eşqî yo. Ehmedê Xanî bi nê kitabîya felsefeyê xo awankerdo. Xeynê îlimî heman demî de Xanî bi tesewufî ya zî eleqedar bîyo. No eleqe tayê şîîranê ey de xo ramojneno (Adak, 2013: 224-225). Derheqê Xanî, mlbata ci, nesebe ci, berhemê ci, fikranê ey ê şexsî û ciwakî de Abdullah Yaşinî bi şekilêko mufesel yew berhem amade kerdo. Yaşın îdîa keno ke, o neslê Ehmedê Xanî ra yeno û qandê cû nê berhem seba daşinasnayîşê ey amade kerdo (Yaşın, 2012).

BERHEMÊ EHMEDÊ XANÎ

Qaso ke ameyo tesbîtkerdene çar hebî berhemê Ehmedê Xanî estê. Nê çar hebî berhemanê Xanî ra hîrê hebê ci mîyanê edebîyatê kurdkî de gelek tesîrdarî yê. Dîwanê Ehmedê Xanî qasê berhemanê ey tesîrê edebîyatê kurdkî nêkerdo. Labelê berhemê bînî tercumeyê gelek ziwanan bîyê û edebîyatê kurdkî de zî gelek caran ameyê şerh û xaşîyekerdene. Berhemanê Xanî ra Mem û Zîn zaf rey ameya tercume û şerhkerdene. Na mesnewîya eşqî edebîyatê kurdkî ser o tesîrêko gird kerdo. Na xebate de zî bingeyê ma Mem û Zîn a Xanî ya. Eslê xo de mîyanê dîwanê Xanî ra şîîra ke bi terzê mulemma nusîyaya, terefê Mela Ehmedê Xasî ra ameya nezîrekerdene. Mîyanê xebate de ma do behsê na mulemma zî bikerê. Xanî mulemmaya xo bi çar ziwanan reyde nuşta û Xasî zî nezîreyê na mulemma de çar ziwanî û di dîyalektê kurdkî bikar ardê.

Na xebate de derheqê dîwanê Xanî de taye agahîyê umûmî deyayê û dima zî mulemmaya Xanî û heman mulemma rê nezîreya Xasî deyaya. Rêza dîyine de berhemê Eqîdeya Îmanê ameyo tedqîqkerdene. Nê berhemî ser o çend hebî xebatî û bin tesîrê nê berhemî de çend hebî eqîdenameyî nusîyayê. Cêr ra nê eqîdenameyî do bideyê. Rêza hîrêyine de berhemê Nûbehara Biçûkan ameyo analîzkerdene. No berhem mîyanê xebatanê ziwannasîya kurdkî de û beyntarê ferhenganê menzûman de cayêko muhîm de yo.

Qaso ke yeno zanayene kitabê Nûbihara Mezinan nezîreya berhem Xanî ya. Ma do mîyane xebate de nê berhemî ser o zî vinderê.

Berhemê Xanî yo tewr meşhûr, goreyê ma, Mem û Zîn o. Nê berhemî ser o gelek şerhî ameyê kerdene û no berhem tercumeyê gelek ziwanan bîyo. Ma do cêr de nê şerh û tercumeyan yewa yew îzah bikerê.

Xeynê nê berhemanê corî tayê berhemê bînî zî nîsbetê Ehmedê Xanî benê. Berhemê sey Tuhfetu'l-'Ewam, Yûsuf û Zelîxa, Leyla û Mecnûn, Qewlê Newala Sîseban, Qewlê Hespê Reş, Sekerata Mirinê, Berhemekê Cografyayî, Nehcu'l-Enam zî nîsbetê Xanî benê (Varli, 2004: 229-236; Adak, 2013: 226). Labelê Xanî rê întisabê nê berheman teqes nîyo. Berhemê ke bi şekilêko teqes Xanî ser o nusîyayê çar hebî yê û cêr ra zî nê berhemî deyayê.

NÛBEHARA BİÇÛKAN

Ziwanê Kurdkî de ferhengo tewr verên Ehmedê Xanî nuşto (Yıldırım, 2008: 59). No ferheng, Nûbehara Biçûkan, Ehmedê Xanî serra 1683î de bi lehçeya kurmanckî ya û bi terzê menzûmî ya nuşto (Pertev, 2012: 10-12). Xanî nê ferhengê xo de nêzdîye hezar heb çekuye erebkî û kurdkî beramberê pê dayê. Xanî nê ferhengê xo de tena çekuyan ser o nêvinderto heman dem de weznê erûzî ser o zî vinderto (Güllü, 2020: 23-24). Badê nê ferhengî seserra 17. de wendekar û hemşehrîyê Ehmedê Xanî, Îsmaîlê Bazîdî bi nameyê Gulzar ferhengêko Erebkî-Fariskî-Kurdkî hadre kerdo (Yıldırım, 2008: 59; Güllü, 2020: 25-26). No ferheng bi hîrê ziwanan a ameyo nuştene. Luxetnameyê Ehmedî serra 1790î de hete Şêx Marûfê Nodeyî ra ameyo nuştene (Pertev, 2012: 10-12; Güllü, 2020). Serra 1912î de Şêx Muhemed Kerbelayî bi nameyê Ferhenga Kerbelayî Mîrsadu'l-Etfal/Şahrahê Kûdekan ferhengêko Fariskî-Kurdkî nuşto (Pertev, 2012: 10-12). Hetê Garzonî, Jaba, Edmonds, McCarus, Blau, Prevodchîk, Khachatryan, Farîzov, Bakaev (Yıldırım, 2008: 74-81). ûsn oryantalîstan zî ferhengê Kurdkî amade kerdê. Bê nînan demê Usmaniyan de serra 1894 de ferhengêko bi nameye el- Hediyyetu'l-Hemîdiyye fî'l-Luxetî'l-Kurdiyye hete Yusuf Ziyaeddîn Paşayî ra ameyo nuştene. No ferheng nêzdiyê 5000 çekuyan ra muteşekîl o. No ferheng bi Erebkî-Kurdkî ameyo hadrekerdene (Yıldırım, 2008: 75-76: Ziya Paşa, 2021). Ferhengê ziwanê Kurdkî tena bi alfabeya Erebkî yan Latînkî ya nê, bi sewbîna alfabeyan a zî amade biyê. Xususen mîyanê kurdanê Ermenîstanî bi alfabeya krîlkî ya ferhengê kurdkî amade bîyê. Dîyalekta kurmanckî de kesanê E. Evdal, Qanatê Kurdo, Cegerxwîn, Mûsa Anter, M. Emin Bozarslan, Maxîmê Xemo, Alî Seydo Gewranî, Cemîlê Seyda, Fetûlah Kakîoglu, D. Îzolî, Baran Rizgar, Salah Saadallah, Zana Farqînî, Kameran Botî, Torî, Umîd Demîrxan; dîyalekta sorankî zaf ferhengî ameyê nuştene. Heta kes şêno vajo ke Sorankî de derheqê her îlmî de ferhengî amade biyê. Çunke miyanê Kurdan de tena Sorankî sey ziwanê resmî yena şuxulnayene. O semed ra lehçeya sorankî de zaf ferhengî hadre biyê (Yıldırım, 2008: 78-105).

Berhemê Xanî ferhengêko menzûm o. Ferhengê menzûmî zafane seba wendekaran yenê amadekerdene û nê tewir ferhengan de amanco esîl ezberkerdiş asankerdiş o. No şekil a wendekarî hîna rehet eşkenê çekuyan ezber bikerê. Ferhengan de goreyê rêza alfabetîkî şîyayîş sey ûsulêk ameyo tetbîqkerdene. Labelê ferhenganê menzûman de no ûsul zî nêyeno tetbîqkerdene. Sayeyê nezmî, nuştoxê ferhengî goreyê xo çekuyan eşkeno rêze bikero. Mîyanê tradîsyonê rojhelatî de ferhengê menzûmî bi şekilêko vila yenê nuştene. No tewir yew ferheng reya verên terefê Reşîduddîn Watwatî ra amade bîyo. Xeynê ney gelek ferhengê menzûmî nusîyayê (Yıldırım, 2008: 115-118).

Nûbehara Biçûkan a Xanî bi besmele ya dest pêkena. No berhem bi terzê mesnewî ya nusîyayo û beyntarê her beşî de wecîzeyêke deyaya. Nê berhemî de destpêk û hîrêyes beşê musteqîlî estê û berhem pêro pîya 217 beytan ra pê yeno. Berhem cîya behranê weznê erûzî ya ameyo nuştene. Xanî ferhengê xo de peymê perwerdeyî bikar ardê û faydeyê wendekaran rê rîayet kerdo.

Nê berhemî de nameyê kulfetê keyeyî û merdimanê nêzdîye, nameyê ezayanê bedenî, nameyê nebatan, nameyê heywanan, hûmarî, rewşa hewayî, demserrî, nameyê alet û edawatan, nameyê çinayî ûsn mijarî deyayê. Hetê ziwanî ra çekuyê hemmanayî, dijmanayî, mesderî, demê bingeyînî, sifetnameyî ûsn mijarê ziwannasîye deyayê (Yıldırım, 2008: 115-151). Cêr ra wecîzeya her beşî tewrê tercumeyê zazakî deyaya. Qismê tercumeyê zazakî îtalîk deyayo.

Heta tu dewr û dersan nekî tekrar û mesrûf,
Li dinyayê tu nabî ne meşhûr û ne me'rûf.

Heta ti dewr û deranê xo nêkerê tekrar û mesrûf,
Dinyayî de ti nêbenê ne meşhûr û ne zî me'rûf.

Perde ku rabîtin ji ber 'aridê dilsitan e xweş,
Dil ji xeman ku bête der bulbulê gulistan e xweş.

Eke perde werzo rî de yar ra bexçeyêko weş de ya zerrî,
Eke xeman ra bireyo bena bulbulê gulîstanî zerrî.

Arifê ku bi qencî me'rûfî bit,
Dê helîm û sabir û mewqûfî bit.

Keso ke bi rindîya bêro zanayene,
Ganî nerm, sebirkar û giran bo zî.

Ger dê meqsûdek hebî lazim divê lebî bilez,
Xasma te me'bûdek hebî daîm di emrê wî bihez.

Eke meqsûdêkê to bibo seba ey ganî ti lez bikerê,
Xususen me'bûdekêk to estbo daîm ti emrê ey rê biremê.

Her çi îlmê cehl kir mubeddel,
Sifrê xwe wî kir bi zêr mukellel.

Her kam cehaletî bi zanayîşî ya bivurêno,
Ey êdî zerrê xo bi sîmî reyde xemilnayo.

Ey ku te kîbrê daîm ji bo xwo kirye merkeb,
Ewwel ti "bê" bike "yê" paşê bigire merkeb.

Ey keso ke kîbr xo rê her daîm kerdo merkeb,
Verî herfa “bê” bike “yê”dima xo rê bigî merkeb.

Şeyx û sofîtî keramet, îlim xwendin hem ‘emel,
Xilwet û hucre, terîqeta te şerî’et bê xelel.

Şeyxîye û sofîyîye de keramet, wendene û emel ganî bibo,
Xelwet û hucre, terîqey û şerîet zî ganî bêxelel bibo.

Ger te divêtin bibî mîr û ser û mu’teber,
Kîzb û xîlafê mebêj ger te bikin ker bi ker.

Eke ti wazenê bibê mîr, serok û muteber,
Zurî û xilafî mevaje to bikerê lete lete zî.

Herçî ku ji dinyayê beridaşte damen bû,
Bê şubhe di nîv amê evraşite gerden bû.

Her kamo ke na dunya ra etegê xo anto,
Bêguman mîyanê şarî de sereyê ey berz bîyo.

Ger te divêtin ku beraber nebitin kes bi te ra,
Îlim bixwûn hem ‘emelî tu bike sin’et ji xwe ra.

Eke ti nêwazenê hete rindîye kes sey to nêbo,
Îlim biwane û xo rê sen’etê gureyayişî zî peyda bike.

Her kesê îlmekî qenc xwendîye,
Dewlet e ger wî bi esil zanîye.

Her keso ke îlmêko faydedar wendo,
Dewlet o no, eke eslê ey zanayo.

Di fesla Nûbeharê da digel dîlber biçin geştê,
Ji ew xweştir ‘umur nabit li min ew hal qewî xweş tê.

Serdema wisarî de ez bi yara xo geyrayiş şira,
Ney weşêrî emr nêbeno, no hal zaf şino weşê mi ra.

Mu’ellîm bila dil wekî ber bitin,
Divêtin ku şagirti dilber bitin.

Wa qey zerrîya mamostayî sey kuçan bibo,
Reyna zî şagirt ver bi ey ganî serenerm bibo (Yıldırım, 2008; Qoxî, 2004).

ŞERH Û NEZÎREYÊ NÛBEHARA BİÇÛKAN

Nûbehara Biçûkan ferhengnusîya kurdkî ser o tesîrêko gird kerdo. Badê Xanî gelek kesan nê tewir ferhengî nuştê. Ma do tîya de behsê berhemê Gulzar ê Îsmaîlê Bayezidî û şerhê Gulzara Hemûkan ê Ehmed Hîlmî el-Qoxî bikerê. Xêncê nê di hebî kitaban berhemê Şeyx Muhemed Kerbelayî de zî tesîrê ferhengê Xanî esto. Şeyx Muhemed Kerbelayî serra 1912î de bi nameyê Ferhenga Kerbelayî Mîrsadu'l-Etfal/Şahrahê Kûdekan ferhengêko fariskî-kurdkî nuşto. No ferheng fariskî û kurdkî nusîyayo labelê yeno zanayene ke Kerbelayî ser o tesîrê Xanî esto (Pertev, 2012). Ferhengê Kerbelayî kes nêeşkeno kategorîyê şerh yan nezîreyan de binirxno.

Îsmaîlê Bayezidî beyntarê serranê 1655î û 1710î de cuyayo. Bayezidî hem wendekar hem zî hemşehrîyê Xanî yo. Berhemê ey Gulzar zî sey Nûbehara Biçûkan ê Xanî medreseyanê kurdan de sey kitabê dersî ameyo wendene. Gulzar de hîrê ziwanan a, yanî erebkî, fariskî û kurdkî amade bîyo. Nê berhemî de taybetmendîyê fekê Hekarî û Bayezidî ameyê seveknayene. Nê ferhengî de taye çekuyê orîjînalî ameyê dayene (Yıldırım, 2008: 73). Berhemê Îsmaîlê Bayezidî kes eşkeno kategorîyê nezîreyê Nûbihara Biçûkan de bihesibno. Çunke Bayezidî, bin tesîrê Xanî de mendo û heman dem de bi heman şekil a yew ferhengêko menzûm nuşto. Qandê cû no berhem, nezîreyê berhemê Xanî yo.

Berhemê Gulzara Hemûkan ê Ehmed Hîlmî el-Qoxî raste rast sey şerhê berhemê Nûbihara Biçûkan ê Xanî ameyo nuştene. Serê bergê kitabî de nameyê nê berhemî sey Gulzara Hemûkan Şerha Nûbehara Biçûkan ameyo nuştene. No berhem serra 2004î de terefê Weşanên Îhsanî ra ameyo weşanayene. Serê berhemî de derheqê erûzî de taye agahî ameyê dayene. Nê agahî seba fehmkerdiş û analîze berhemî hewce yê (Qoxî, 2004: 1-11). Beşê dîyin de Qoxî behsê qafîyeyî keno. Nê beşî de derheqê qafîye û cureyê qafîyeyî de melumatî deyayê (Qoxî, 2004: 12-15). Badê cû Qoxî serê rîpelî de metnê Nûbihara Biçûkan dayo û binê metnê esîlî de zî şerhê xo nuşto. Peynîya metnî de Qoxî tarîxê qedînayîşê metnê Gulzara Hemûkan nuseno. Goreyê ney Qoxî şerhê xo 24 Agustos serra 1990î de qedînayo. Badê metnî sey di hebî tabloyî çekuyê metnî deyayê. Berhemê Qoxî şerhê berheê Nûbîhara Biçûkan o. Qoxî nê şerhî de kurmancîyêka pake şuxulnaya. No şerh seba fehmkerdişê berhemê Xanî berhemêko hetkar o. Xususen mîyanê metnî de weznê erûzî nîşan deyayo û her çekuye hûmaran reyde yewbînan ra cîya bîya, na rewşe zî seba cîyakerdişê çekuyan hetê wendekaran kena.

Şerhê Qoxî 85 rîpelî yo. Nê 85 rîpelan ra 15 rîpelê ewilî melumatê mensûrî yê Qoxî yê, peynî de 14 rîpelî zî ferhen ameyo îlawekerdene. Goreyê ney şerhê metnî 56 rîpelî yo.

Nûbihara Mezinan, terefê Dilbikulê Cizîrî (Abdülkadir Bingöl) ra ameyo nuştene. No ferheng goreyê ferhenganê bînan bi şekilêko cîya, ser ruknê tirkî û kurdkî ameyo awankerdene (Ertekin, 2017: 89-100). Cizîrî ferhengê xo serra 2015î de weşanayo. Nuştoxê nê fehengî bin tesîrê Xanî de mendo û namekerdişê fehengê xo de zî nezîreyê Nûbehara Biçûkan a Xanî kerdo. Nuştox sebebê telîfê berhemê xo no şekil de dîyar keno.

Min xwest ji ziman re kim xebatê
Bona wejîna wê kim lebatê

Rizgar bikim ez nebîte wenda
Da ew nemirit li şehr û gunda

Hazir bikim ez bi kurdî ferheng
Da ew di dinê de bit xwedî deng (Cizîrî, 2015).

No ferheng herçiqas demêko nêzdî de bêro nuştene zî, Cizîrî şopa ferhenganê menzûman ê verênan ser ra şîyo û berhemê xo bi weznê erûzî ya nuşto. No berhem yew destpêk û di beşan ra pê yeno her beşî zî binbeşan xo de hewênenê (Güllü, 2020; 27).

EQÎDEYA ÎMANÊ

Eserê ke bawerîya îslamî ra behs kenê sey eqaîdname yan zî eqîdename ya name benê. Mabênê muslumananê ehlê sunnetî de hetê îtîqadî ra zafane mezhebe maturîdîye û eşarîye vila bîyê. Herçiqas demanê verênan de zaf mezhebî îtîqadî estbîyê zî nika vêşane muntesîbê nê her di mezheban estê. Eqaîdnameyî eslê xo de seba perwerdeyê wendekaran yenê nuştene. Çunke wendekarê medreseyî metnanê menzuman hîna baş û asan ezber kenê. (Özen, 2003: 28/147).

Eqîdenameyî esasanê bawerîya Îslamî ra behs kenê. Nê eserî edebîyatê dînî de cayêko muhîm gênê. Nê eserî bi terzê mesnewî ya, bi weznê erûzî ya û bi hawayêko dîdaktîk yenê nuştene. Eqîdenameyanê kurdkî de zafane qalibê fe'ûlun fe'ûl ameyo şuxulnayene.

Kurdkî de tradîsyonê eqîdenameyan bi kitabê Eqîdeya İmanê ya Ehmedê Xanî ya dest pêkerdo. Bade cû Mela Xelîlê Sêrtî bi nameyê Nehcu'l-Enamî ya eqîdenameyêk nuşto. Nê her di eserî zî bi lehçeya kurmanckî ya ameyê nuştene.

Nê her di eseran, eseranê bade xo rê gelek tesîr kerdo û nê her di eserî medreseyan de sey kitabê dersî ameyê wendene (Adak, 2013: 229). Xêncê kurmanckî, lehçeyanê bînan de zî eqîdenameyî ameyê nuştene.

Eqîdeya Îmanê Xanî, hewtay beytan ra pê yeno. Xanî berhemê xo goreyê sernameyê mijaranê eqîdeyî dabeş nêkerdo. Xanî, mîyanê berhemê xo de mijaranê sey îlahîyat, îman, Homa û tewhîd (yewîya Homayî), sifetê Homayî, enkarnasyon û reenkarnasyon, qeza û qeder, towbe, resul, nebî, pêxemberîye, cuya axretî, cuya qebrî, munker û nekîr, hesabê axretî, mîzan, pirde siratî, cennet û cehennem, şefaet, vînayîşê surete Homayî, melekî, cinî, şeytan ûsn ca dayo (Yıldırım, 2008: 121-174). Nê mijaran ra meseleya qeza û qederî de Xanî xoserîye û serbestîya însanî qebul keno û fikrê xo no meyan de îzah keno (Xanî, beyta 31).

Berhemê Xanî nê warî de berhemê ewilî yo. No berhem medreseyan de sey kitabî dersî ameyo wendene, ezberkerdene û hîna zî yeno wendene, ezberkerdene. Xanî nê berhemê xo de name û sifetê Homayî kurdkî îfade kerdê. Heta nê demî, sifet û nameyê Homayî xêncê erebkî bi ziwanêko bînî reyde nêameyîbî îfadekerdene. No hete ra karo ke terefê Xanî ra ameyokerdene zaf karêko muhîm o.

ŞERH Û NEZÎREYÊ EQÎDEYA ÎMANÊ

Eqîdeya Îmanê medreseyanê kurdan de terefê wendekaran ra ameyo ezberkerdene û nê berhemî gelek berheman ser o tesîrêk kerdo. Zazakî de kesanê sey Muhemed Alî Hunij, Ali Sizer, Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî, Mela Muhemmedê Hezanî ûsn şaîran bi şekilêko menzûm eqîdenameyî nusnayê (Kırkan, 2017: 511-550). Xanî nê berhemê xo ya heman şekil de şaîranê kurmancan ser o tesîr kerdo. Mîyanê edebîyatê klasîk yê kurmanckî de gelek kesan eqîdename nuşto labelê ma do tîya de behsê di hebî kesan bikerê. Nê şaîran ra ewilê ci Mela Xelîlê Siîrdî yo ke ey bi nameyê Nehcu'l-Enam eqîdenameyêke nuşto. No berhem bi kurmanckî ameyo tenzîmkerdene. Nê berhemî de kes eşkeno tesîr û şopa Xanî tesbît bikero. No berhem terefê Ehmed Hîlmî el-Qoxî ra bi nameyê Rehberê Ewam ameyo şerhkerdene (Qoxî, 1983). Berhemê dîyin terefê Şeyx Ebdurrehmanê Aqtepî ra ameyo nuştene. Nameyê nê berhemî Rewdu'n-Ne'îm o. No berhem zî terefê Zeynelabidîn Amedî ra bi nameyê en-Nef'u'l-Emîm ya ameyo şerhkerdene. Aqtepî nê berhemê xo yê menzûmî de hîris û panc beşan de gelek mijaranê Eqîdeya Îslamî îzah keno. Beyntarê nuştiş û şerhkerdişê kitabî de tam se serre esta.

Qaso ke Zeynelabidîn Amedî îfade keno ey şerhê nê berhemî serra 1986î de qedînayo, goreyê ney Aqtepî berhemê xo serra 1883 yan 1886î de nuşto. Peynîya kitabî de qismêko temamker terefê şaîrî ra ameyo nuştene. Reyna peynîya kitabî de terefê Şeyx Muhemed Canî ra, Şeyx Muhemmed Eskerî ra û Mela Muhemed Selîmî ra teqrîzî ameyê nuştene (Aqtepî&Amedî: 2010).

MEM Û ZÎN

Mîyanê berhemanê Xanî de tewr meşhûr û muhîmê ci Mem û Zîn o. Xanî nê berhemê xo de fikrê xo yê sîyasî, dînî, kulturî, felsefî, tesewufî ûsn bi şekilêko menzûm û belîx îfade kerdê. Hîkayeya Mem û Zîn bingeyê xo folklorî ra gêna û na hîkaye sey Memê Alanî mîyanê kurdan de meşhûr a. Heta çar dîyalektanê kurdkî de na hîkaye bi heman epîzodan reyde yena neqlkerdene (Ölmez&Vali: 2020). Mem û Zîn ser o gelek xebatî ameyêkerdene nê xebatan de zaf varyantê na hîkaye tesbît bîyê.

Qanatê Kurdo behsê diwês hebî varyantanê na hîkayeya folklorîke keno, Amêdî heman şekil de kitabê xo de behsê varyantêkê Mem û Zînî keno (Yıldırım, 2010; Amêdî, 2013). Heme varyantê na hîkaye menzûm nîyê, heta kes eşkeno vajo ke varyantanê folklorîkan de terzo mensûr ameyo tercîhkerdene. Roger Lescotî varyantêkê Memê Alanî komkerdo û no varyanta ameyo çapkerdene (Lescot, 2013). Zazakî de zî varyantê Mem û Zînî yê Roger Lescotî terefê N. Celalî û Roşan Lezgînî ra ameyo tercumekerdene (Lescot, 2014).

Mem û Zîna Xanî tenya mesnewîyêka eşqî nîya. Nê mesnewî de gelek karakterî estê ke her yew karakter fonksîyonêkê cîyayî îcra keno. Mem û Zîn de karakterê serekeyî; Mem, Zîn, Tacdîn, Arif, Çekdar, Sitî, Mîr ûsn yê. Nê karakteran ra her yew erkêkê cuya komelî îfade kenê. Xanî berhemê xo de problemê rindîye û xirabîye zî karakteranê hîkayeya xo ser ra îfade keno. Hîkaye de Beko yan Bekoyo Ewan temsîlkarê xirabî yo. Mîyanê metnî de gelek epîzodê balkêşî estê û metin nê epîzodan reyde ameyo mûnitene. Qaso ke Tek îfade keno, mesnewîya Mem û Zîne heteê kadroyê kesan ra, reya verên cayê pê vînayişê aşiqan ra, statuyê aşikan ra, verî merdişê aşiqî ra ûsn taybetmendîyan ra mesnewîyanê eşqî ra yenê cîyakerdene (Tek, 2018: 41-53).

Metnê Mem û Zînî 2656 beytan ra pê yeno. No berhem bi terzê mesnewî ya ameyo nuştene. Qaso ke yeno fehmkerdiş, Xanî berhemê xo îthafê kurdan kerdo. Kurmanckî nuştene terefê Xanî bi zanayiş a tercîh bîyo. Xanî berhemê xo de ziwanêko pak, sade û belîx bikar ardo (Yıldırım, 2010; 19-64). Dewlemendîya çekuyan, termînolojîyo hîra, ziwano fesîh û belîx, berzîya teswîran ûsn taybetmendî qedrê nê berhemî hîna zêde kenê.

ŞERH Û NEZÎREYÊ MEM Û ZÎN

Heta nika gelek kesan Mem û Zîna Ehmedê Xanî şerh û tercume kerda. Nika cêr ra ma nê berheman ra tayê ci danê. No berhem zafane tercume bîyo. Heta nê demanê peyênan de zî terefê çend kesan ra reyna tercume bîyo.

Warê tercumeyanê tirkî yê Mem û Zînî de tezê doktoraya Ayhan Tekî û badê cû zî kitabê ey, xebata Yıldırımî gelek melumatan îfade kenê. Cêr ra zî taye tercume û şerhê Mem û Zîn deyayê.

Mem û Zîn reya verên serra 1730î de terefê Ahmed Faîkî ra tercumeyê tirkî bîyo. Nê tercumeyî de heme beyte berhemî nêameyê tercumekerdene. No tercume serra 1969î de terefê Sırrı Dadaşbilgeyî ra ameyo sadekerdene û neşr bîyo (Yıldırım, 2010).

Ahmed Faîkî tercumeyê xo de, mîyanê sînoranê edebîyatî de tercumeyêko baş kerdo. Faîk zafane ziwanê tirkî de şîîrî nuştê labelê ey mesnewîyêko hendayê meşhur zî tercumeyê tirkî kerdo. Goreyê tayê cigeyrayoxan metnê Ahmed Faîkî tercumeyê Mem û Zînî nîyo, Faîkî eslê xo de berhemê Xanî rê nezîreyêk nuşto. Nê tercumeyî ser o Tekî cigeyrayişêko biteferuat kerdo û o zî nê metnî sey tercumeyê berhemê Xanî qebul keno (Tek, 2018: 110-132).

Akîfî Wanî metnê Mem û Zînî tercume kerdo labelê no metin nêmcêt mendo. No tercume koleksîyonê Auguste Jabayî de numarayê 38î de ameyo qeydkerdene. Tek nê nusxeyî ser o xebitîyayo û Mustafa Öztürki zî no nusxe bi nameyê Reyahin-i Aşkî ya weşanayo (Xanî, 2017). No tercume sey Rîyaz-i Aşk yan sey Reyahin-i Aşkî ya ameyo namekerdene (Tek, 2018: 140-159).

Serra 1887î de A. Sosinî no metin Petersburg de çap kerdo û heman kesî serra 1890î de tercumeyê almankî kerdo û reyna çap kerdo.

Serra 1906î de Oscar Mannî taye tekstê Mem û Zîn Berlîn de çap kerdê

Serra 1906î de Abdulazîz Halisî Mem û Zîn tercumeyê tirkî kerda labelê nê tercumeyî de hûmara beytanê nê berhemî nêzdîyê 3000 bîya. Yanî tercumekerdişî reyde hûmarê metinî ameyê zêdekerdene.

Serra 1915î de Huznî Mukrîyanî no berhem Heleb de çap kerdo.

Serra 1920î de Hemzeyê Muksî no berhem çap kerdo. Hemzeyê Muksî no berhem serra 1947î de Heleb de newe ra çap kerdo û seba nê çapî yew destpêk zî nuşto (Yıldırım, 2010: Kurdo, 2010: 139).

Serra 1957î de Seîd Remezan el-Botî no berhem tercumeyê erebkî kerdo. Nê tercumeyî de taye beşî ameyê sansurkerdene. No berhem terefê Weşanxaneyê Nûbiharî ra tercume bîyo û weşanîyayo.

Mem û Zîn serra 1962î de terefê Rudenko ra tercumeyê rûskî bîyo. Badê cû çend serrî no berhem terefê Mehmet Emin Bozarslanî ra tercumeyê tirkî bîyo.

H. Memî şexsê Xanî de berhemê Mem û Zînî îzah kerdo. Mem nê berhemê xo de Xanî sey mamosteyo hîrêyin name keno û ey badê Arîsto û Farabî sey filozofêko tesîrdar şirove keno. Goreyê Memî, karakterê ke mesnewîya Mem û Zîn de ca gênê heme manayêka muteale rê îşaret kenê. Bi rehetî kes eşkeno îfade bikero, Memî no berhemê Xanî zêde şirove kerdo û goreyê xo manayî vetê. Remezan alnî derheqê zêdeşirovekerdişê mesnewîya Xanî nuşteyêko balkêş nuşto (Alan, 2013).

Mem û Zîn bi şekilêko telîf zazakî de zî esta. Dîwanê Mehmet Mehdi Özsoyî de 66 hebî şîîrî estê ke nînan ra yewe zî Mem û Zîn a. Mehmet Mehdi Özsoyî zazakî Mem û Zîn telîf kerda. Hîkayeya Mem û Zîn mîyanê şarê zazayan de yena vatene zî no war de eserê ewilî ey o. Şaîrî menzumeyê xo serra 1976î de dest pêkerdo. Mehmet Mehdi Özsoyî heme şîîranê xo de weznê heceyî kar ardo û şîîrê biqafîyeyî nuştê. Mem û Zîn bi weznê heceyî ya nusîyayo. Mem û Zîn bi şeklê beytan ameyo nuştene labelê şîîrê bînî bi şeklê çarîneyan de yê. Mem û Zîn a zazakî 195 beytî ya. Qasê mesnewîyê Ehmedê Xanî derg nêbo zî kes eşkeno vajo ke hîkayeya Mem û Zîn goreyê epîzodan û çarçoweya umûmî bêkêmanîye nusîyaya. Na mesnewî tercume nîyo eserêko telîf o. Hetê şekil û muhtewa ra nêbo zî na mesnewî raste rast bin tesîrê Xanî de ameya nuştene. Qandê cû kes eşkeno na şîîre sey nezîre qebul bikero. Destpêkê na mesnewî wina yo:

Hinzar now sêy û hotay şeş; imser
Dêrd-belê mi ser zaf ûmê pyêser

Mi kerd-nîkerd anîger dêc pyêser
Ez byu sê pêl, dêrd û dêc bî laser

Derd gird bî, Dîcle ez şaw' xwu veri
Celxûn wisar ez rasnaw Cizîri (Özsoy, 2014: 21).

Serra 2008î de Jan Dostî no berhem adapteye kurmanckî ya ewroyîn kerdo û heman dem de no berhem tercumeyê erebkî kerdo.

Mem û Zîn terefê Şamil Esgerov ra tercumeyê azerkî bîyo. No tercume terefê Mehmet Kaplanî ra tercumeyê tirkî û terefê Huseyn Şemrexî ra herfanê erebkî ameyo latînîzekerdene. No berhem serra 2014î de weşanxaneyê Nubîharî ra weşanîyayo (Esgerov, 2014).

Selîm Temoyî Mem û Zîna Ehmedê Xanî tercumeyê tirkî kerda. No tercume serra 2016î de terefê weşaxaneyê Everestî ra ameyo çapkerdene (Temo, 2016).

Perwîz Cîhanî no berhem bi şekilêko hîra û şiroveyêke newe ya îzahkerdo. Mîyanê şerhanê Mem û Zînî de şerho tewr mufesel yê Cîhanî yo. Cîhanî serê berhemê xo de çimeyanê xo yew bi yew îzah keno.

Qaso ke yeno fehmkerdene Cîhanî nê şerhê xo de yewendes heb nusxeyanê destxet û çapkerdeyanê Mem û Zîn ra îstîfade kerdo. Badê cû Cîhanî behsê maceraya xo û Mem û Zîn keno (Cîhanî, 2010: 15-21).

Cîhanî bi şekilêko derg û dila behsê cuya Ehmedê Xanî keno (Cîhanî, 2010: 21-42). Cîhanî bin sernameyê cuwankarîye de behsê huneranê edebîyan keno û nê beşî de beytanê Xanî ra nimûneyan dano (Cîhanî, 2010: 43-60). Badê cû tayê mefhûmê edebîyatî bi nimûneyan reyde ameyê îzahkerdene (Cîhanî, 2010: 60-75). Cîhanî tena mijaranê edebîyan ser o nê, heman berhemî de mijaranê ziwannasîye ser o zî vindeno. Destpêkê kitabî de meseleya karî bûn û tewang zî îzah bîyo (Cîhanî, 2010: 75-84). Cîhanî îzahkerdişê beytan de hîrê sernameyan akeno; sernameyê hevberkrinê de mana umûmî kom keno, sernameyê cuwankarî de huneranê edebîyan îzah keno û tewr peynî de zî sernameyê şirove de beyt goreyê fikrê xo şirove keno. Tayê beytan de nê sernameyî zêdeyênê û mijarê ziwannasîye, folklorîkî ûsn zî yenê îzahkerdene (Cîhanî, 2010: 148-149). Cîhanî no şerh bi tîpanê erebkî serra 2004î de bi herfanê latînkî serra 2008î de qedînayo. Mîyanê şerhanê Mem û Zîn de şerho tewr mufesel, derg, goreyê termanê edebîyatî îzahbîyaye zî no şerh o.

Kadri Yıldırımî Mem û Zîn bi şekilêko menzûm tercumeyê tirkî kerdo. Yıldırımî mesnewîya Mem û Zîn, des binbeşan de goreyê sîstematîkêko pedagojîkî îzah kerda û her binbeş de melumatê muhîmî dayê. Badê nê îzahatan mesnewî tercumeyê tirkî kerda û tercumeyî de zî gelek kede daya. Xora nuştişê na xebate de zî ma nê berhemî ra gelek îstîfade kerd. No tercume, şerh mîyanê tercume û şerhanê Mem û Zînî cayêko mumtaz de yo (Yıldırım, 2010).

DÎWAN

Berhemo ke tede şîîrê şaîrêkî kom benê sey dîwanî ya yeno namekerdene. Dîwanî de şîîrê ke cîya şekilan reyde nusîyayê kom benê. Mesnewî, dîwanan de zafane ca nêgînê. Şîîrî dîwanan de goreyê qafîye û bi şekilêko alfabetîk yenê rêzekerdene. Eke heme cureyanê edebî ra şîîrî mîyanê berhemî de ca bigîrê sey dîwan; eke çend cureyanê edebî ra şîîrî berhemî de ca bigîrê sey dîwançe; eke tena xezelî mîyanê berhemî de ca bigîrê sey dîwanê xezelan ûsn name benê (Adak, 2013: 404-405). Eslê xo de bi nameyê dîwanî ya yew berhemê Xanî çinî yo. Xanî weşîya xo de cîya mijaran de çend hebî şîîrî nuştê. Reya verên Mela Mehmûdê Bayezidî vîst û panc hebî şîîrê Xanî kom kerdê. Badê cû zanayanê sey Îsmaîl Badî, Mesûd Kettanî, Muhammed ‘Elî Qeredexî, Abdurrahman Durre, Abdullah Varli, Tehsîn Îbrahîm Doskî ûsn şîîrê Xanî kom kerdê (Yıldırım, 2010: 30-31). Xususen berhemê Ebdullah Varli û Abdurrahman Durreyî nê warî de gelek muhîmî yê (Durre, 2002; Varli,

2004). Nê ṣîîrê ey cîya mijaran de ameyê nuştene. Labelê kes nêeşkeno vajo ke Xanî bi dîwanê xo reyde edebîyatê kurdkî de tesîrêk kerdo. Tena ṣîîra ey a ke bi terzê mulemma ameya nuştene, edebîyatê kurdkî de rayîrêka newê akerda. Badê Xanî gelek ṣaîranê kurdan nê terzî de ṣîîrî îrad kerdê.

Mulemma, ferheng de bi wateyê reng rengî ya yena. Edebîyat de zî ṣîîra ke tayn rêzê ci yan beytê ci cîya ziwanan de nusîyayê û hetê wateyî ra yewbînan temam kenê sey mulemma name bena (Kurtuluş&Pala, 2006: 3/539). Nê ṣîîrî hetê qafîye, mana û zerafetî ra zaf zehmet yenê nuştene, qandê na zehmetîya nuştişî nê ṣîîrî zaf meqbulî yê.

Terzê mulemma reyde nuştişê ṣîre reyde amancê ṣaîrî hunerê xo meydan vetiş û hostayîya xo îsbatkerdiş o. Xanî mulemmaya xo bi çar ziwanana sazkerda. O ke aseno Xanî nê çar ziwanî zî sey ziwanê xo yê dayîkî ya zanayêne (Xanî, 2009: 6). Qaso ke yeno zanayene Xanî erebkî, fariskî, tirkî û kurdkî zanayêne û bi nê çar ziwanan a mulemma nusto. Cêr ra mulemmaya Ehmedê Xanî bi tercumeyê zazakî reyde deyaya. Ziwanê ke Xanî tercîhkerdê mîyanê parantez de tirkî (tr), erebkî (er), fariskî (fr) û kurdkî (kr) nusîyayê. Tercumeyê zazakî bi şekilê îtalîkî ya deyayo.

"Fate 'umrî fî hewake, ya hebîbî kullî hal (er)
Ah û nalem hemdemem ṣod, der fîraqet mah û sal (fr)
Ger benim kanim dilersen, çoktan olmuştur helal (tr)
Dîn û ebter bûm ji eşqê, min nema eql û kemal (kr)

Ey sînayeye mi, umrê mi her hal de rayîra to de ṣî (er)
Meng û serrê ke cîyayîye to de ax û nalîn embazê mi bî (fr)
Bê, eke ti gonîya mi wazenê, rewna ra yo bîya helal (tr)
Eşq ra xînt û korocax bîya, mi de eql û kemal nêmend (kr)

Ente fîkrî fî fuadî, ente rûhî fîl cesed (er)
Leşkerê xemhayê to, mulkê dilem wêrane kerd (fr)
Dade geldim aşk elinden, isterim senden meded (tr)
Wan Tetaran birne yexma, eql û dîn û milk û mal (kr)

Ti qelbê mi de fikrê mi, ti leşa mi de ruhê min ê (er)
Leşkeranê xemanê to, mulkê zerrîya mi wîrane kerd (fr)
Destanê eşqî ra ez ameya edalet waştene, to ra meded wazena (tr)
Aya nê Tetaran eql û dîn û milk û mal yaxme kerd (kr)

Tale xemmî zade hemmî, ṣae sirrî fîl mela (er)
Teşneyê came wîsalem, çûn ṣehîdê Kerbela (fr)
Yoksa sen diwane oldun, nice halim ey dila? (tr)
Ya ji nû ve îşweyek damin, hebîba çavxezal (kr)

Xemê mi bî derg, nêweşîya mi zeydîyê, sirrê mi şarî mîyan de vila bî (er)
Teyşanê iskana pêresayenîya, sey şehîdê Kerbela ya (fr)
Ey zerrîya mi oxro ke ti xînt bîya, no çi hal o? (tr)
Ya newe îşweyêke da mi, sînayeya çim xezal (kr)

Bîttu mehcuren hebîbî, lestî mînnî alîmen (er)
Nalem ez derd û fîraqet, xafilî ez hale men (fr)
Can û dilden arzu kıldım, halimi canane ben (tr)
Erz û halê min tu xafil, qet na pirsî erzûhal (kr)

Sînayeya mi dûrîyeyî rê qerar dayo, mi ra xebera ci çin a (er)
Ez derdê cîyayîye ra nalena, ti xafîla hale min a (fr)
Can û zerrî ra mi halê xo canan rê erz kerd (tr)
Erz û halê mi ra xafîl, ti qet persnêkena erz û hal (kr)

Hel lena mîn nîmetîn, weslul hebîbî mîn nesîb (er)
Uftadem ber deret, bîçare sergerdan xerîb (fr)
Derdimiz çok lek senden once yok hiç tebib (tr)
Ey tebîbê min dewakî, derdê Xanî her wîsal (kr)”

Gelo ma rê nîmetê resayena sînayeya ra nesîbêk esto? (er)
Binkewteya ver bi berî, bêçare serxoş xerîb(fr)
Derdê ma zaf o, labelê to ra ey rê tebîb qet çin o(tr)

Ey tebîbê derdê mi, darûyê derdê Xanî hey ke wîsal o (kr) (Varli, 2004: 160; Adak, 2013: 403).

Seke ma cor ra zî îfade kerd, şîîra Xanî ke bi terzê mulemma ya ameya nuştene edebîyatê kurdkî de tesîrêko gird kerdo. Mela Ehmedê Xasî zî binê nê tesîrî de çar ziwanan û di dîyalektan reyde yew mulemma nuşta.

Na mulemma ey, berhemo ke terefê Zeynelabidîn Amedî ra ameya îstînsaxkerdene de ca gêna (Adak, 2013: 402; Xasî, bêtarîx). Mulemmaya Xasî kes eşkeno sey nezîreya mulemmaya Xanî bihesibno. Çunke nê her di mulemmayî zî heman ziwanan a û heman terzî ya nusîyayê. Labelê Xasî mulemmaya xo de rêzêka zazakî zî îlawe kerda. Eke mulemmaya Xanî sey çargoşe bêro namekerdene, mulemmaya Xanî ganî sey pancgoşe bêro îfadekerdene. Cêr ra mulemmaya Xasî ra di beşî bi tercumeyê zazakî reyde deyayê.

Merheben ya men ‘ela bî’l-husnî teqwîme’l-beşer (er)
Hafizeş Xaliq şewed ez çeşmî bednam o nezer (fr)
Mûcîdê esbab û alat û we mînha seder (er)
Dil ji qeyda leşkerê xem kir reha weqtê seher (krm)

Ah û nalînê verînî bî vînî nêmend eser (zaz)
Merheba ey hete rindîye ra qewmanê beşerî de tewr berz (er)
Pawitoxê xo Homay o nezer û xirabîya çiman ra (fr)
Îcadkerdoxê sebeban, aletan û ê ke ey ra sedir benê (er)

Zerrî qeydanê leşkerê xemî ra reyê wextê seherî (krm)
Ah û nalînê verînî bî vînî, nêmend eser (zaz)
Faqe heqqen şe'nuhu eqranehu mîn xeyrî şek (er)
Xatirê maderî pîş manendê an eshabê sek (fr)

Ruhime dêdî rewanim ben de gitdim kalma tek (tr)
Yek bibin ta yek bibînin wek du çeşmê nehfelek (krm)
Husn û xulqî bi nîsbet yî, nîsbetê ma xeyr û şer (zaz)
Bêguman şanê Ey raşteraşt nêzdîyanê ci ra ravêrd (er)

Seba xatirayê maya tewr vernî [ra] sey înanê eshabê kehfî (fr)
Rûhê mi rê va ke: "Rewanê mi, ez zî şîya ti zî memane tek" (tr)
Yew bibê ta yew bivînê sey di çimanê new felekan (krm)
Husn û xulq bi nîsbet yî, nîsbetê ma xeyr û şer (zaz)

ENCAM

Ehmedê Xanî sey unsurêko sazkerdox mîyanê edebîyatê kurdkî de berhemanê xo reyde gelek fonksîyonî û rolê muhîmî îcra kerdê. Xanî tena warêk de nê, zaf waran de berhemî nuştê û nê berhemanê ey şaîr û nuştoxan ser o gelek tesîr kerdo. Xanî tena şaîr nîyo, o heman dem de mualîm û alimêk o.

Na xebate de çar hebî berhemê Xanî bi şekilêko muqayeseyin ameyê îzahkerdene. Tayê acigeyrayoxî kitabanê xo de tayê berheman întîsabê Ehmedê Xanî kenê. Labelê nê berhemî na xebate de nêameyê tedqîqkerdene. Na xebate de tena çar hebî berhemê Xanî analîz bîyê. Nê berheman ra ewilê ci Dîwan o. Qaso ke fehm beno, bi no name ya yew berhemê Xanî çinî yo. Badê Xanî tayê şîîrê ey ameyê komkerdene û no name reyde weşanîyayê. Dîwanê Xanî de şîîra ey ya meşhûre û balkêşe mulemma ya.

Na mulemma, na xebate de tercumeyê zazakî bîya û mulemmaya Xasî reyde muqayese bîya. Berhemo dîyin Eqîdeyê Îmanê yo. No berhem seba wendekaranê medreseyî amade bîyo. Xanî nuştişê nê berhemî de sey perwerdekar, seyda, mualim tewgerîyayo. No berhem derheqê fikir û îtîqadê Xanî de doneyanê muhîman dano. Berhemê hîrêyinî Nûbehara Biçûkan o. No berhem terefê cîya acigeyrayoxan ra şekilanê cîyayan a bêro wendene zî, ma tîya de no form tercîh kerd.

Nuştişê nê berhemî de zî Xanî profîlêko perwerdekarî nîşan dano. Mîyanê xebatanê Xanî de mesnewîya Mem û Zînî cayêko cîya de ya. Na mesnewîya eşqî heta nika gelek caran tercumeyê cîya ziwanan bîya û çend hebî şerhê nê berhemî ameyo kerdene. Na xebate de şerh û tercumeyê muhîmî deyayê û tayê tercumeyî zî nêdeyayê.

Xanî mîyanê edebîyatê kurdkî de tenya edebîyatê kurmanckî de nê, heman dem de edebîyatê zazakî rê zî tesîr kerdo. Nê tesîrî Mehmet Mehdi Özsoyî de û Mela Ehmedê Xasî de kes eşkeno tesbît bikero. Na meqale deçiqas ke ma dest ra ame, bi şekilêko muqayeseyin, ma berhemê Ehmedê Xanî û tesîrê ey ra behs kerd.

Heman dem de tercume û şerhê ke berhemanê ey ser o ameyêkerdene analîz kerdî. Nê berheman ra tayê ci kes eşkeno sey nezîre qebul bikero. Labelê zafane nezîrekerdiş ra zêdeyêr ganî tesîrê berhemanê Xanî ra behs bibo.

Çunke nezîre nuştişî de ganî şîîra ewile û şîîra dîyine hetê şekilî ra ganî sey yewbînî ya bêrê nuştene. Qandê cû berhemê ke binê tesîrê berhemanê Xanî de nusîyayê, nezîre ra zêdeyêr binê tesîrê Xanî de nusîyayê.

Berhemanê Xanî her hete ra daşinasnayîş û îzahkerdiş mumkun nîyo. Çunke Xanî edîbêko zaf girs o. Xora hûmara tercume û şerhanê berhemanê ey na girsîye nîşan dana. Na xebate de ma tena hetêkê berhemanê ey ra behs kerd.

ÇİMEYÎ

Adak, A. (2013). Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk. İstanbul: Nûbihar.

Alan, R. (2013). Bendname li Ser Ruhê Edebîyatekê. Stenbol: Peywend.

Amêdî, S. B. (2013). Folklora Kurdî. Dîyarbekir: Lîs.

Aqtepî, A. (2010). Rewdu'n-Ne'îm. Dîyarbekir: Seyda.

Cîhanî, P. (2010). Mem û Zîn Ehmedê Xanî. İstanbul: Nûbihar.

Cizîrî, D. (2015). Nûbihara Mezinan. İstanbul: Nûbihar.

Durre, A. (2002). Şerha Dîwana Ehmedê Xanî. İstanbul: Avesta.

Ertekin, M. Z. (9/1). İlk Türkçe Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan. Journal of Oriental Scientific (JOSR), 89-106.

Esgerov, Ş. (2014). Mem û Zîn Ehmedê Xanî. İstanbul: Nûbihar.

Grûba Xebate ya Vateyî. (2019). Sözlük Türkçe-Kırmancca (Zazaca), Ferhengê Tirkî-Kirmanckî. İstanbul: Vate.

Güllü, Z. (2020). Kitab-u Ehmediye Luxetnamey Ehmedî. İstanbul: Avesta.

Hêzîl, S. (2015). Kurte Wêjeya Kurdî. Van: Sîtav.

Hîvîdar, M. E. (2021). Rewdî'n-Neîm (Baxçê Nî'metan) Şêx 'Ebdurrehman'ê Aqtepî. Dîyarbekir: Weşanên Dara.

Kırkan, A. (2017). Edebîyatê Klasîk yê Kirmanckî. Editoryal içinde, Süryani, Arap ve Kürt Klasikleri Uluslararası Klasikler Çalıştayı Bildirileri (s. 511-550). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Kurdo, Q. (2010). Tarîxa Edebiyata Kurdî. Dîyarbekir: Lîs.

Lescot, R. (2013). Memê Alan. İstanbul: Avesta.

Lescot, R. (2014). Bi Kirdkî/Zazakî Memê Alan. Dîyarbekir: Roşna.

Mem, H. (2006). Mamosteyê Sêyemîn Xanî. Êketiya Nivîskarên Kurd: Duhok.

Özen, Ş. (2003). Matüridi. Editoryal içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi (s. 28/147). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı .

Özsoy, M. M. (2014). Dîwan. Dîyarbekir: Roşna.

Pala, R. K. (2006). Mülemma. Editoryal içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (s. 31/539). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı .

Paşa, Y. Z. (2021). el-Kava'idu'l-Lugati'l-Kurdiyye Mukaddime. Diyarbakır: Dara Yayınları.

Pertev, R. (2012). Ferhenga Kerbelayî Mîrsadu'l-Etfal/Şahrahê Kudekan. İstanbul: Nûbihar.

Sağniç, F. H. (2002). Dîroka Wêjeya Kurdî. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.

Tek, A. (2018). Hamîsîz Şaîr Babasız Metin. İstanbul: Nûbihar.

Temo, S. (2016). Mem ile Zin. İstanbul: Everest.

Vali, C. Ö. (2020). Mem û Zîna Hewramî. İstanbul: Nûbihar.

Varli, E. M. (2004). Dîwan û Gobîdeyê Ahmed ê Xanî Yêd Mayîn. Stenbol: Sîpan.

Xanî, E. (2009). Mem û Zîn. İstanbul: Nûbihar.

Xanî, E. (2017). Reyâhin-i Aşk. Dîyarbekir: Lîs.

Yaşın, A. (2012). Kürt Filozofu Şeyh Ehmedê Xanî Hazretleri. Diyarbakır: Lîs.

Yıldırım, K. (2008). Nûbehara Biçûkan. İstanbul: Avesta.

Yıldırım, K. (2008b). 'Eqîdeya Îmanê. İstanbul: Avesta.

Yıldırım, K. (2010). Ehmedê Xanî Mem û Zîn. İstanbul: Avesta.

Ahmet KIRKAN
Dr. Öğr.Üyesi,
Universîtaya Mardîn Artuklu,
Fakulteya Edebîyatî, Beşê Ziwan û Edebiyatê Kurdki

Xanînamé

KISA VE ÖZ

”ÖFKE VE KAVGAYI-SAVAŞI DEĞİL,
BARIŞ, SABIR VE HOŞGÖRÜYÜ TERCİH EDİN.
ÇÜNKÜ BUNLAR BİRLİĞİ VE
BERABERLİĞİ OLGUNLAŞTIRIR.”

EHMEDÊ XANÎ

BAŞLANGIÇ

Bu kitapçığı düzenlemeden önce, bu konuda yazılmış onlarca kitap, belge, üniversite tezi ve makaleyi çok dikkatli biçimde gözden geçirdik. Bu konuda uzman birçok araştırmacı ve yazarla bire bir görüşme onuruna sahip olduk. Amacımız bütün bu yazılı belgelerdeki bilgilerin bir sağlamasını yapıp çoğunlukça kabul gören sonuçlara ulaşmaktı...

Ehmedê Xani üzerine yapılan çalışmalar bir bütünün parçaları olarak ele alınmalıdır. Bu parçaların birlikte yüceltilmesi halinde ancak konu halk arasında bir heyecan yaratabilir ve manevi bir kültürel güç haline dönüşebilir. Ehmedê Xani'nin biyografisi henüz tam olarak yazılmış değil.

Yaşam öyküsü bir bakıma yazdıklarıyla sınırlı kalıyor. Araştırmacıların veya okuyucunun bu öz yaşam öyküsünün eksik taraflarını ve boşluklarını zamanla doldurmaya çalıştığı görülüyor.

Kuşaktan kuşağa aktarılan yazılı ve sözlü anlatımların katkısıyla Ehmedê Xani'yi bugün eskiye oranla daha iyi tanıyabiliyoruz. En önemlisi bu konudaki araştırma ve incelemeler her gün büyük bir ilgiyle artarak sürüyor...

Bu alanda yapılan çalışmaların ve bu konuda harcanan emeklerin hepsini çok ama çok değerli bulduğumuzu ve tüm emek sahiplerini saygı ve şükranlarımızla selamladığımızın altını çizelim...

Çocuklarımıza ve gelecek kuşaklara Ehmedê Xani ile ilgili daha ayrıntılı ve net bilgileri ulaştırabileceğimiz güzel bir yolculukta yer almak gururuyla.

SUNUM

Elinizdeki bu mini kitapçık hazırlanırken, bizi Ehmedê Xani üzerine yoğunlaşmaya/araştırmaya sevk eden duygu, yalnızca bu Kürt bilgesine yönelik kişisel hayranlık veya aile-kan bağımız değildir.

Temel düşüncemiz, bir büyüğümüz ve değerimiz olarak Ehmedê Xani üzerine örtülen bir "tür" örtünün kaldırılmasını arzuluyor, bu değerli büyüğümüzün, çocuklarımız, gençlerimiz ve gelecek kuşaklarımız tarafından bilinmesini istiyor ve bu doğrultuda çaba sarf ediyor olmaktır. Ehmede Xani'den çok konuşulmasına, söz edilmesine rağmen O hala çok az biliniyor, çok az tanınıyor.

Gerçekten de sadece bizler tarafından değil, Ehmedê Xani coğrafyamızda yeterince tanınmıyor, bilinmiyor. Dahası kimi çevrelerce de dar bir alanda değerlendiriliyor. Örneğin bazı çevreler onu salt bir dinsel kimlik olarak tanımlıyor, kimi kesimler ise bu tür algılamaları temel veri olarak kabullenip ona 'dinci' etiketi vurmaya çalışıyor. Oysa Xani çok yönlü bir düşünürdür ve bölgemizde hatta dünyamızda bilimsel olarak ancak onun çırağı sayılabilecek birçok düşünür/filozof için yapılan araştırmalardan çok daha fazlasını hak etmektedir.

Ehmedê Xanê bu toprakların hüznü ve kederidir. Yüzyıllar öncesinden yüzyıllar sonrasına yankılanan, sesi-sözü; canlı hafızası ve gelecek umududur.

O, buraya mahsus, bu güneşin altında, bu iklimde, bu toprakta yetişen bir değerdir. O buranın 'yerlisidir, haysiyet ve asaletidir. Ehmedê Xani bu toprakların kendisidir.

Yanlış algılamalar, lehçe sorunu ya da yapıtlarının anlaşılmasındaki 'zorluk' bu gerçeği örtmemelidir; adına enstitüler, vakıflar kurulması ve bilimsel araştırmalara konu olması gereken bu değerli büyüğümüz, saygı değer Kürt şahsiyeti hak ettiği tanınmışlığa ulaşmalı ve özellikle yeni kuşaklar, çocuklarımız-gençlerimiz onu tüm boyutlarıyla tanımalı ve inceleyebilmelidir. Bu, yalnızca bizlerin, halkımızın değil tüm insanlığın düşünce dünyasının zenginleşmesi adına, bir gerekliliktir de. Adalet duygusu oldukça gelişmiş ve haksızlık gördüğünde tepkisiz kalmamış bir bilgedir O. Eleştirel bir yaklaşıma sahip olan Xanî, gördüğü yanlışları tenkit etmekten çekinmez. Sözü ve özü bir, onurlu duruşa, bir kişiliğe sahiptir.

Kürt halkının eğitimsizliği en büyük endişesidir yaşamı boyunca. Bu yüzden dini inançları kadar, çok değerli olduğuna inandığı ana dili Kürtçenin, Kürt kültürünün muhafaza edilmesine çok önem vermiştir... Eserlerini Kürtçe yazmasının temelinde de bu vardı. Halkını bilinçlendirmek için eserlerini Kürtçe yazdığı net ve açıktır. Bunun nedenini de yine kendisi eserlerinde açıklamıştır...

Döneminin en saygın şahsiyetlerinden biri olan Ehmedê Xanî, tüm yaşamı boyunca aynı çizgide yaşamış ender şahsiyetlerdendi. İnandığı değerlere sonuna kadar bağlı kalan Xanî, bu uğurda tüm zahmetlere katlandı. Kürt tarihi ve edebiyatı çalışmalarının yoğunlaştığı, Kürt hak ve hürriyetlerinin sıkça tartışıldığı, çoğulculuk ve çok kültürlülük fenomenlerinin önem kazandığı bu dönemde, Kürt kolektif hafızasına katkı sağlamak, çoğulculuk ve çok kültürlülüğün bir değer olarak benimsenmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmak gayesiyle, Ehmedê Xanî gibi önemli bir edebiyat, düşünür ve toplumsal bilgenin hayatını çocuklarımıza, gençlerimize anlatmak istedik.

İşte tam da bu duygu ve düşüncelerle, bu mini kitapçığı hazırlamayı bir görev olarak gördük. Umudumuz Ehmedê Xaniyi anlama ve öğrenmeye bir ilham ve basamak olabilmektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Hayatı

Şair, mutasavvıf, evliya ve düşünür gibi vasıflar ile anılan Ehmedê Xanî, şüphesiz Kürt Edebiyatı denildiğinde akla gelen ilk isimlerdendir. Döneminin en büyük şairlerinden biri olan Xanî'nin Mem û Zîn isimli mesnevi türündeki eseri, sadece kendisinin ve Kürt Edebiyatının değil divan edebiyatının da önemli eserlerinden biridir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, kendisini sadece bir edebiyatçı olarak görmek, onu eksik tanımaktır.

Ehmedê Xanî'nin hayatı hakkında farklı görüşler vardır. Kaynakların büyük çoğunluğuna göre, Hakkâri/Çukurca bölgesindeki Xan köyünden olduğu, buradaki Xânî aşireti veya Xânîyan ailesine mensup olduğu belirtilmekte ve genel kanaat, Doğubayazıt'ta doğup burada yaşadığı ve burada vefat ettiğidir.

XVI. yüzyılda Hakkâri/Çukurca bölgesinden göç edip, bir müddet yoğunluklu olarak Van (Başkale, Hoşap, Gürpınar, Gevaş) dolaylarında kalmış, sonunda Doğubayazıt'a (Bazid) yerleşmiş Xanî aşiretine mensup bir ailenin çocuğu olarak H.1061/M.1650-1651 yılında bu ilçede doğduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Hakkındaki en güvenilir bilginin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim Xanî, Mem û Zîn eserinin sonunda, doğum tarihini hicri 1061 olarak kendisi belirtmektedir. Söz konusu beyit şöyledir:

Lewra ku dema ji xeybê fek bû / Zira ne zaman gizli âlemden çıkıp doğdu.

Tarîx hezar û şest û yek bû / Tarih "bin altmış bir" yılını gösteriyordu.

Xanî, ilim geleneğinden gelen bir ailede yetişmiştir. Babası, medrese âlimi olan Mela İlyas'tır. Annesinin ismi Gülnigar'dır. İlyas beyin oğulları Ehmede Xani ve Mela Kasım'ın yanı sıra, Peri, Gulizer ve Kitan isimlerinde üç kız evladı olduğu da Osmanlı kayıtlarında tespit olunmuştur.

Xani'nin ağabeyi Molla Kasım da babası gibi medrese geleneğinden gelmiştir.

Xanî, ilk eğitimini babasından almış, babası vefat ettikten sonra ise abisinin yanında eğitimine devam etmiştir.

İlk tahsilini babasından ve abisinden alan Xanî, tahsil hayatına Muradiye'deki Gulgûn Medresesi'nde devam eder. Söz konusu medresenin 1661 yılındaki talebe listesinde Xanî'nin de ismi geçmektedir.

Alauddîn Seccâdî, "Mîjûy Edebî Kurdî" (Kürt Edebiyatı Tarihi) adlı eserinde Xanî'nin ayrıca Ahlat, Urfa ve Bitlis'te de eğitim gördüğünü belirtir.

Bu şehirlerde eğitim gördükten ve Doğubayazıt'a döndükten sonra Cizre'ye giderek bölgedeki beylikleri ziyaret eder ve bölgede uzun bir süre kaldığı tahmin edilmektedir. Eğitimi için Bağdat, Suriye ve Mısır'a da gider. Daha sonra Hicaz'a geçerek hac vazifesini yerine getirdiği rivayet olunur.

Xanî, kısa bir sürede ilmini bir hayli ilerletmiş ve bölgede ünü artmıştır. Daha 14 yaşında iken eserlerini yazmaya başlamıştır.

Ayrıca, Ehmedê Xanî'nin Osmanlı padişahları ile görüşmek için İstanbul'a gittiği rivayet edilmektedir. Ancak bununla ilgili genel bir görüş birliği yoktur.

Xanî hakkında araştırma yapanlar, Xanî'nin evlenmediği dolayısıyla da hiç çocuğu olmadığı konusunda hemfikirdir. Bu durum, Xanî'nin görev yaptığı Gulgûnil Medresesi'nin kayıtlarından da anlaşılmaktadır.

Xanî'nin, Hoşap'taki Ataiyye Medresesi'nde müderrislik yapan Molla Cami'den icazet aldığı söylenmektedir.

Eğitim hayatından sonra Doğu Beyazide dönerek Kürtçe'nin zorunlu olduğu bir medrese açmış ve ölümüne kadar bu medresede ders vermiştir. Divan kâtibi olan babası İlyas ve abisi Molla Kasım gibi Xanî de kâtiplik yapmıştır. İshak Paşa Sarayı'nın temeli atılırken 1674 yılında dua ettiği söylenir. Bu sarayda kâtiplik yaptığı bilinmekte ise de bu görevi kaç yıl yaptığı tam olarak bilinmemektedir. Xanî'nin, kendi ölüm tarihini üç farklı şiirinde, ebcet hesabı ile verdiği ve mezar taşındaki tarih ile bu şiirlerde verilen tarihlerin uyuştuğu, kimi araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Bu araştırmacıların dayanak gösterdiği söz konusu şiirlerdeki beyitlerden biri şöyledir:

Xanî beske were wîsal, pir zêde kir te evqa sal.
Roj xwe tul'û daye îsal, bextê xaşî (roj bi reş hat).
Xanî artık yeter gel ulaş, bunca yıl sen fazla bekledin
Bu yıl günün geldi, güzel bahtın (günün karardı)

Xânî'nin ölüm tarihi ile ilgili söylemiş olduğu, şiirde geçen "roj bi reş hat" ifadesindeki harfler ebcet hesabına göre Xanî'nin mezar taşındaki M.1121/H.1707-1709 tarihine denk gelmektedir. Xanî, doğup büyüdüğü Doğubeyazıt'ta hakkın rahmetine kavuşmuş ve burada defnedilmiştir. Türbesi, Doğubayazıt'taki İshâk Paşa Sarayı'nın hemen yanındaki mescidinde bulunmaktadır ve halka açıktır.

XANÎ AŞİRETİ

Mark Tykes "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire" (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt Aşiretleri) adlı çalışmasında, Hakkâri'nin kuzeyindeki Hoşap dolaylarında Xanîyan (Xanîler) isimli bir aşiretinin varlığından söz eder.

Mehmet Emin Bozarslan ise bu aşireti, Xanî aşireti olarak yorumlayıp Ehmedê Xanî'nin bu aşiretten olduğunu belirtir. Xanî'nin lakabının Xan köyünden geldiği veya Mala Xanîyan aşiretine mensup olduğu için bu ismi aldığı bilinmektedir.

Xanî Beyliği; Hakkâri (Colemêrg), Çukurca (Çelé), Beytüşşebap üçgeninde kalan topraklarda, Xanî Ailesi tarafından kurulmuştur. Ehmedé Xani'nin beş atası, bu bölgede beylik yapmıştır. Bu Beyliğin üç köyden oluşan merkezi "Xana Sê Gundan" 1617 zorunlu göçü sonra sahipsiz kalınca sıradan bir köy haline gelmiştir. "Xana Sé Gundan", günümüzde Hakkari'nin Çukurca (Çelé) ilçesine bağlı ve Deşta Xani/Deşta Xan/-Deşta Xaniyan (Xanilerin Ovası) diye adlandırılan yerlerdir. Deşta Xani, Newala Xan (Xan Vadisi), Geliyé Xan (Xan Büyük Vadisi) ve Robaré Xané (Xan Suyu) diye adlandırılan bölgeleridir.

Xani ailesinin yukarıda belirttiğimiz bölgede Mirlik kurduklarına dair bilgi Osmanlı Bazid Beyliği arşiv kayıtlarında mevcuttur.

Mir Abdurrezzak Xani h.860; m. 1485 de Mirlik yapmıştır. Mir Abdurrezzak Xani'den başka Mir Hemedan Xani, Mir Salih Xani, Mir İmadeddin Xani, Mir Hasan Xani, Mir Süleyman Xani, Mir Rüstem Xani'de Ehmede Xani'nin bölgede beylik yapan atalarındandır.

Şeyh Eyaz/Eyad Xanî 'nin oğlu olan İlyas Xani'nin Azemşêr Xani, Ali Xani ve Yusuf Xani adlarında kardeşlerinin olduğu bilinmektedir.

İlyas Xani'nin kabri ve kendisi tarafından yaptırılan Şeyh İlyas Camii de Van'ın Gevaş ilçesi Şetwan köyünde bulunmaktadır.

Mela Kasım Xani, Van'ın merkez Amuk nahiyesine bağlı geniş bir araziyi kendi parasıyla satın almış ve Xani ailesi burada Kürt gençlerinin eğitim ve öğretimi için Molla Kasım Külliyesi ve Zaviyesi adında büyük bir medrese inşa etmişlerdir. Günümüzde Molla Kasım Xani'nin adı ile anılan ve Van Gölü'nün kenarında bulunan bu köye Molla Kasım köyü denilir. Molla Kasım kendi adı ile anılan Molla Kasım köyünde gömülüdür.

Molla Kasım'ın Muhammed adında bir oğlu ve Şahnaz, Pervin ve Şirin adında üç kız evladı olduğu da kayıtlarda mevcuttur. Mela Kasım'ın oğlu Muhammed Xani'nin oğlu Hasan'ın, Mirza, Ebubekir, Tahir adında oğulları vardır. Hasan Gevaş'ta (Westan), Mirza Başkale'de, (Elbak), Ebubekir Hakkari'de (Colemerg) ve Tahir'de Güzeldere (Xoşeb/Mehend)de vefat etmişlerdir.

1616 Revan seferinde Hakkâri beyi Mir Yahya ve Kürt askerlerine yapılan haksızlık nedeniyle Osmanlı devletinin Van beylerbeyi Tekeli Mehmet Paşa Ehmede Xani'nin amcası olan Azemşêr Xani tarafından 1617 yılında Zernak köyü yakınlarında yaşanan büyük bir çarpışmada öldürülür. Azemşêr Xani ve beraberindeki 72 arkadaşı da bu çarpışmada öldürülürler. Bu olay sebebiyle Xani ailesi ve Xani aşiretinin büyük bir kısmı kendi topraklarından göç etmek zorunda kalır.

Xani ailesi ve Xani Aşireti Hakkâri bölgesinden çıkıp Van, Başkale (Elbak) Gevaş (Westan), Gürpınar, Doğubeyazit (Bazit), Bitlis, Bingöl, Cizre, Güzeldere (Xoşeb/Mehend), Şemdinan, Yüksekova (Gever), Amediye, Diyarbakır (Amed), Erzurum, Muş, Duhok, Zaho (Zaxo), Karakilise, Süleymaniye, Urmiye, Tahran, Simnan ve Suriye'ye dağılmış oldular. Azemşêr olayı unutulduktan sonra Xanilerin bir kısmı Elbak ve Hakkâri bölgesine geri döndüler.

Değerli araştırmacı, rahmetli Abdullah Varlı da eserlerinde Xanî aşiretinin Hakkâri / Çukurca bölgesinden kuzeye doğru (Serhad) göçtüğünü yazmıştır...

Xanilerin dağıldığı bazı yerler hakkında şu kayıtlar mevcuttur: 1700 yılından sonra tahmini söylenenlere göre, Xani Aşireti mensuplarından Bazid çevresinde 300, Güzeldere (Xoşeb/Mehend)) ve çevresinde 1500, Başkale-Elbak (Xavesor ve Zernak) çevresinde 1700, Hakkari'de ise 4000 hane bulunmaktadır. Ayrıca Xanî aşiretinden 1000'e yakın kişide Suriye, İran ve Irak topraklarında kalan yerlere göç etmişlerdir.

Aleksandre Jaba, Ehmedê Xanî'nin hayatını anlatan kitabında, Mela Mahmude Bayezidi'nin Kürtçe metnine ilk kez burada yer veriyor. Aleksandre Jaba, kitabında bu metinleri Fransızcaya da çevirmiştir. Mela Mahmude Bayezidi burada Ehmedê Xanî'nin "Xanîyan" aşiretinden ve Hakkâri bölgesinden olduğunu" belirtiyor.

Ayrıca ondan gelen bilgiye istinaden, bu aşiretin Bayezid'e Hicri 100 (MS 1592)'de geldiği yönündedir.

İKİNCİ BÖLÜM
Edebî Kişiliği

Tarihteki pek çok önemli şahsiyet, yaşadığı dönemde yeteri kadar anlaşılamamış ve hak ettiği değeri görmemiştir. Ehmedê Xanî de, kendi yaşadığı dönemde hakkı ile anlaşılamamış ve hak ettiği değeri görmemiştir.

Büyük bir düşünür olan Xani, son yıllarda ilgi odağı olmaya, edebi ve entelektüel yönü anlaşılmaya başlanmıştır. Ehmedê Xanî Arapça, Farsça ve Türkçeyi ana dili Kürtçe kadar iyi bilen ve bu dillerde şiir yazacak kadar usta olan biriydi. Çocukluğundan itibaren ilme yönelmiş ve hayatı boyunca ilim ile iç içe olmuştu.

Ehmedê Xanî, yaşadığı dönemdeki diğer şairlerin para, makam, menfaat gibi düşüncelerle şiir yazmalarını eleştirmiş ve kendilerine verilen bu ilmin, şahsi çıkarlar için kullanılmasından rahatsızlık duyduğunu ifade etmiştir.

İlmî faaliyetlerini, halkı aydınlatmak ve düşüncelerini yaymak için bir araç olarak görmüştür. Şüphesiz bu konudaki en bilinen eseri de Mem û Zîn'dir. Xanî'den önceki Kürt edipler ve âlimler, eserlerini Arapça ve Farsça yazmıştı. Xanî, Farsça ya da Arapça yerine eserlerini Kürtçe yazmasının, kendisi için iyi olmayacağını biliyordu ve bu durumu eserlerindeki muhtelif beyitlerde de dile getirmiştir. Xanî, Kürtçenin Arapça ve Farsçadan geri kalır bir yanının olmadığını kanıtlamak istiyordu.

Bu amaçla, Kürt halk öyküleri üzerine eğitim vermiş ve alışılmış geleneklerin dışına çıkarak Arap ve Farsça yerine Kürtçeyi eğitim dili olarak kullanmıştır. Nitekim eserlerinde Kürtçe'yi büyük bir titizlikle kullanması, özellikle kimi klasik kavramların anlamlarını yüceltmesi, Xanî'nin dile ne kadar hakîm olduğunu ve klasik bir edebiyat taraftarı olduğunu göstermektedir.

Xanî, edebiyatı milletin aynası olarak kullanarak, geçmiş kuşaklardan devraldığı birikim ile günümüz insanlarına çok önemli bir miras bırakmıştır. Onun bu denli gayreti, kendi çağında olmasa bile günümüzde dünya edebiyatları arasında hak ettiği yerini almaya ve eserleri sayısız dillere çevrilerek evrensel bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

Kürtçenin yaşaması ve gelişmesinde, Ehmedê Xanî'nin bu sınırları aşan çalışmalarının büyük bir katkısı vardır.

O, Kürtçeye olan saygısı ve milletine olan sevgisinden dolayı olağandışı bir hayat yolunu tercih etmiş ve bu uğurda kendi hayatından feragat ederek bu ulvî gayeyi gerçekleştirmek için canla başla çalışmıştır. Xanî'nin günümüze ulaşan dört büyük eseri (Mem û Zîn, Eqîdeya Îmanê, Nûbehara Biçûkan ve Divan) arasında şüphesiz en bilineni Mem û Zîn'dir. Sayıca az olmasına rağmen bu eserler, yazıldıkları dönem, içerikleri ve mesajları ile asırlara hitap eden evrensel nitelikli eserlerdir. Bu eserler özellikle Kürtlerin kimlik, kültür ve aidiyetleri bakımından oldukça önemlidir. Xanî'nin günümüze ulaşan eserlerinin yanında, tarihin dehlizlerinde kalan ve günümüze ulaşmayan eserlerinin de olduğu bilinmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Eserleri

Nûbehara Biçûkan

Xanî, eserlerini kaleme alırken belli bir sistematiği takip etmiştir. Sesleneceği kesime göre de eserlerin içeriğini ve yapısını oluşturmuştur. Dinî eğitim temelinin oluşması ve daha kolay bir şekilde dinlerini öğrenebilmeleri için dinsel kavramların yoğun bir şekilde geçtiği bu eserini Kürt çocukları için yazmıştır. İçeriğinde, aileden topluma, dinden eğitime, siyasetten nasihatlere ve daha birçok konu hakkında tafsilatlı bilgi vermiş ve kavramları açıklama yoluna gitmiştir. Xanî'nin bu eseri dikkatli bir şekilde incelendiğinde, eserinin içeriğini oluştururken çok dikkatli davrandığı ve konuların verilişinde belli bir sistematiği takip ettiğini görmekteyiz.

Konuların kolaydan zora, bilinenden bilinmeyene ve yakından uzağa metoduna göre örgülendiğini, dolayısıyla da Xanî'nin aynı zamanda iyi bir pedagoji bilgisine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Ehmedê Xanî'nin 1683 yılında yazdığı Küçüklerin İlkbaharı ve İlkbahar-Yenibahar şeklinde Türkçeye çevirebildiğimiz bu eser, Arapça-Kürtçe manzum bir sözlüktür. Ezber ağırlıklı bir eğitim sisteminin hâkim olduğu medreselerde ezberi kolaylaştırmak için bu eser manzum olarak hazırlanmıştır.

Sözlük yaklaşık 220 beyitten oluşmakta ve 1000'den fazla Arapça kelime ve terimler ile bunların Kürtçe karşılıklarını içermektedir. 13 bölüm halinde hazırlanan bu sözlük, manzum olarak hazırlandığı için kelimeler alfabetik sıraya göre değil vezin ve kafiyenin gerektirdiği duruma göre sıralanmıştır. Eserin başlangıç bölümü, birinci bölümü ve son bölümü mesnevinin kafiye düzenine göre diğer bölümleri ise gazelin kafiye düzenine göre hazırlanmıştır. Bu eser, bilgin kişilere hitap etmekten ziyade küçük Kürt çocuklarının kendi ana dilini öğrenmesi maksadıyla hazırlanmıştır. Giriş bölümünde eserin, Kur'an okumayı öğrenen çocuklara sarf ve nahiv derslerine başlarken kolaylık sağlanması amacıyla kaleme alındığı belirtilir.

Böylece Xanî, bilgi sahibi ve anadilini bilen bir gençlik yetiştirmenin yolunu açmıştır. Anadilini çok iyi bilen bir çocuğun ikinci dili öğrenirken zorlanmayacağını ve böylece Kur'an-ı Kerim'i de okurken daha iyi kavrayacağını bilen Xanî, eseri bu kolaylığa göre hazırlamıştır. Çocuklardan asıl beklentisi ise okuyup ders aldıkları zaman toplumuna faydalı, iyilik ve şefkat gözeten bireyler olmalarıdır. Toplumuna vefakâr gençler yetiştirmek için çok çalışan Xanî, çocukların makbul olan dualarını da almayı ihmal etmemiştir.

Bu manzûm sözlük, ilk defa Yûsuf Ziyâeddîn Paşa'nın "el-Hediyyetü'l-Hamîdiyye fi'l-Lugati'l- Kürdiyye" adlı kitabının ekinde yayımlanmış, (İstanbul, 1310, s.279-297) tıpkıbasımı ise A.Von Le Coq tarafından Kurdische Texte kitabında (Berlin 1903, 1, 1-47) yayınlanmıştır. Daha sonra ise Abdüsselâm Nâcî el-Cezerî'nin tashihiyle tekrar neşredilmiştir.

Zeynelâbidîn Zînâr, bu eseri Latin harflerine çevirerek yayımlamıştır. Bu sözlüğe, Ahmet Hilmî el-Kûgî ed-Diyârbekrî tarafından Gülzârâ Hamûkân Şerhâ Nûbehara Biçûkan adıyla bir şerh yazılmıştır.

Bu şerh daha sonra Türkçe-Kürtçe sözlük olarak Mehmet Emin Bozarslan tarafından çıkarılmıştır (Çıra Yayınları, Kasım 1978, İstanbul). Ayrıca Le Coq tarafından bu eserin tıpkıbasımı da çıkarılmıştır.

EQÎDEYA ÎMANÊ

Arapça kökenli bir kelime olan "akide", sözlükte "ip gibi nesneleri düğümlemek, bağlamak, yemin, ahd, sabit olmak" anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten türetilen ve "iman" ile eş anlamlı olarak kullanılan "itikad" ise düğüm atmışçasına bağlanmak, bir şeye gönülden inanmak, bir şeyi gönülden benimsemek demektir.

Bu durumda akide, gönülden bağlanılan şey manasına gelir. Terminolojideki karşılığı ise inanılması zarurî olan ilke (iman esası) diye tanımlanabilir.

Buna göre akide, "İslam dininin temel kaideleri, inanılması zarurî hükümler" manasına gelir. Bu temel kaidelerden bahseden ilme de akaid ilmi denilmiştir. Akide terimi dört farklı anlama gelirken, Ehmedê Xanî'nin söz konusu eseri, İslâm'ın ilke ve doktrinlerinden bahsettiği için "İnanç Risalesi "olarak çevrilebilir. Akaid ilmine giren bu eser, Akaid ilmine uygun olarak, İslâm dininin inanç esasları hakkında bilgi vermektedir.

Xanî, Doğubayazıt'ta kurmuş olduğu medresede Kürtçe eğitimi zorunlu kılmıştı. Ancak bu eğitimi verebilmesi için kaynak eser gerekiyordu. İşte bu nedenle önce Nûbehara Biçûkan eserini yazmış ve medreseye yeni başlayan çocukların anadillerini öğrenmelerini amaçlamıştır.

Anadillerini öğrenen çocukların, dinlerini de kendi anadillerinde öğrenebilmeleri için de Eqîdeya İmanê eserini yazmış ve Kürt çocuklarının anadillerinden uzaklaşmadan eğitim almalarını sağlamıştır.

Xanî, bu eserini aruz bahirlerinden "mütekarib" bahrine göre yazmıştır ki, muhtelif alt kalıpları olan bu bahrin temel tef'ilesi "feûlun, feûlun, feûlun, feûlun"dür.

Didaktik Kürt şiiri için çok elverişli olan bu kalıp, Melê Xelîlê Sêrtî tarafından Kürtçe yazılan Nehcu'l-Enam ve Şêx Ebdurehmanê Axtepî tarafından yine Kürtçe yazılan Revdetu'n-Ne'îm adlı eserlerde de kullanılmıştır.

Nûbehara Biçûkan eserinden dört sene sonra 1687 yılında yazılan bu eser, 70-73 arası beyitten oluşmaktadır. Eserdeki her beyit kendi içinde kafiyelidir. Eser, divan edebiyatının "mesnevi" türünde yazılmıştır. Bu eserin Kürt tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Zira bu eser, Nûbehara Biçûkan'dan sonra Kürt medreselerinde okutulmuş ikinci eserdir. Yine dinî ilim sahasında yazılmış ilk Kürtçe eserdir. Ayrıca eserin içeriği ve yazılış örgüsü sonraki dönemlerde yazılan eserlere emsal teşkil etmiştir.

MEM Û ZİN

Kürtçe yazılan çeşitli eserlerin geçmişi yaklaşık olarak 500 yıl ve daha öncesi dönemlere kadar dayanmaktadır. Bu eserlerden en önemlilerinden birisi, şüphesiz Ehmedê Xanî'nin yazdığı Mem û Zîn'dir. Ehmedê Xanî, Kürt halkına karşı söylenen "Bütün halkların kitapları vardır, bir tek Kürtler kitapsızdır" iddialarının aksini kanıtlamak için Mem û Zîn'i yazmaya karar vermiştir. Xanî, bu durumu Mem û Zîn eserinde belirtmektedir.

Ehmedê Xanî'nin baş yapıtı da diyebileceğimiz bu eser, klasik aşk hikâyelerinin ötesine geçmiş, içeriğiyle adeta bir milletin kılavuzu olmuştur. Kendisinden önce bu çapta bir çalışma yazılmamıştır.

Selefleri kendisi gibi bir kısım yazılarını Kürtçe kaleme almışsa da Ehmedê Xanî bunu yeterli görmemiş ve bunun için yeni bir misyon üstlenerek, bütün eserlerini Kürtçe yazmaya karar vermiştir.

Xanî, hem Mem û Zîn'de hem de diğer eserlerinde genellikle İslami terbiyeyi ve Kürt milli değerlerini işlemektedir. 2656 beyitten oluşan Mem û Zîn, mesnevi türünde kaleme alınmıştır.

Mem û Zîn, 1696 yılında nazım haline getirilmiştir. Ehmedê Xanî, Kürtlerin yaşamlarındaki efsanevi ve tarihi olayları, temsiller ve hikâyeler ile bu eserinde işlemiştir.

Bu eser yapı, şekil, konu, dil, tür ve üslup olarak, klasik mesnevi geleneğindeki çift kahramanlı aşk hikâyeleri alanında kategorize edilebilir.

Eserin konusu, Botan (Ceziret İbn Ömer) şehrinde geçmektedir. Mem ve Zîn birbirlerini çok seven iki âşıktır ve bir araya gelmeleri Bekr (Bekoyê Xawan) tarafından önlenmiştir. Mem sonunda ölür ve mezarı başında ağıt yakan Zîn de acıya dayanamaz, oraya yığılıverir. Daha sonar Mem'in mezarının yanına gömülür.

Bu trajedinin olası sonucunun açığa çıkmasından korkan Bekr, bu iki mezarı türbe haline getirmiştir. Bu hareketi dikkate almayan halk Bekr'i öldürmüştür. Bekr'in kanından yeşeren dikenli bir çalı, o kirli köklerini toprağa, sevgililerin mezarına yayar, sevgililer ölmelerine rağmen yine Bekr tarafından ayrılırlar.

Bu mezar ise günümüzde Şırnak / Cizre ilçesinde bulunup, Mîr Evdalî (Mîr Abdal) Medresesinin içindedir. Bu medrese ise Cizre şehrinin bitimindedir. Mem ve Zîn'in mezar taşları yan yanadır ve arka tarafta ise onları ayıran Beko'nun mezar taşı vardır. Beko, Kurmanç Kürtleri arasında Bekoyê Le'în (Lanetlenmiş Beko), Soranî Kürtler arasında ise Bekiroke-Bekir Mêrgewerî (İran'da bir yer) olarak bilinir.

Mem û Zîn'e etraflıca bakıldığında bunun sadece bir aşk hikâyesi olmadığı, siyasal, sosyal, felsefî, dinî ve tasavvufî yönleri de olan çok kapsamlı bir eser olduğu görülecektir.

Memê Alan Destanı ise R. Lescot tarafından 1942'de Beyrut'ta ve N. Zaza tarafından 1957'de Şam'da basılmıştır. Başta Almanca, Fransızca, Rusça, Rumence, İngilizce, Ermenice, Arapça olmak üzere birçok dile çevrilen Memê Alan halk destanı gibi Mem û Zîn eseri de sayısız defa basılmıştır. Memê Alan Destanı ile İlgisi: Memê Alan Destanı aradan geçen büyük zaman içinde değişikliklere uğramış ve yaşadıkları dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve dinî yapılarına göre yapılanmıştır.

Memê Alan Destanı, özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra dengbejlerin anlatılarında İslamî bir şekil almıştır. Ancak araştırmacılar için bu destanın yapısında antik çağa ait izler bulmak zor değildir. Mem û Zîn ile Memê Alan Destanı arasında kısmi benzerlikler ve ortak yönlerin olması Mem û Zîn'i orijinal bir eser olmaktan çıkarmaz.

Mem û Zini yazmak sadece şiirsel bir destanı yazma işi ya da kökü eski zamanların derinliklerine inen ve hep tekrarlana gelen bir aşk hikayesi ile birlikte sergilenen salt bir şairlik hüneri değildir.

Şair bununla Kürt milletinin çehresini, özelliklerini ve değerlerini ortaya çıkarmayı hedeflemiş; dünyaya Kürtlerin tarihi derinlikleri olan milletlerden biri olduğunu göstermeyi amaçlamış ve böylece diğer milletlerin hegemonyasından kurtulma haklarının olduğunu gerekçelendirmiştir.

Xani bu davasında oldukça açık bir duruş sergilemiştir.

Xani'nin katıksız bir Kürt destanını seçmesinin ve onu yeni bir kalıba dökmesinin arkasında kendi duygu ve düşüncelerini açıkça ifade etme arzusu yatmaktadır.

Xani defalarca dile getirdiği gibi bununla kendi milletinin davasını, gerçek temiz yüzünü ve bununla çelişen yaşam biçimini ortaya koymayı hedeflemiş; bu milletin sahip olduğu düşünsel ve edebi orijinaliteyi ispat etmeyi amaçlamış ve edebiyatını öteki Doğu edebiyatlarının seviyesine çıkarmayı arzulamıştır.

Xani'nin Doğu geleneği çerçevesinde meydana getirdiği bu eser, bu çerçevede şiirsel destanlar meydana getiren diğer bütün şairleri taklit eden klasik gelenekten çok daha öteye Kürtlerin de o büyük şairlerin yazdıkları destanlar kadar ünlü bir destanlarının olduğunu ispatlamaya yönelik bir çabadır.

Xani bir tasavvuf şairi olarak Kürtlerin Doğu ile irtibatlarını ortaya koyarken Kürtçe yazdığı bu destanla Doğu edebiyatına yeni bir damga vurmak istemiştir ki o da Kürt damgasıdır. Xani'nin Mem û Zin'i, yüksek edebi yapısının yanında yazarının deneyimlerini ve birçok düşünsel meselelerle ilgili yargılarını özetleyen felsefi ve düşünsel bir eserdir.

İnsanlık felsefesinin seyir çizgisi boyunca yazarın okuyup yorumladığı farklı görüşler kanalıyla vardığı sonuçları ortaya koyan bu eser, aynı zamanda yazarın mensup olduğu milletin ve içinde bulunduğu dönemin yaşam tarzının bir suretini de yansıtmaktadır. Bundan dolayıdır ki Şair Xani'yi hiçbir zaman düşünür Xani'den, filozof Xani'den ve mutasavvıf Xani'den ayırmamız mümkün değildir.

Mem û Zîn destanı bir hazinedir. Felsefe, tasavvuf, müzik, astronomi, ontoloji, yemek kültürü, gelenek ve görenekler, dil, hasılıkelam hangi açıdan bakarsak bakalım zengin içerikli bir şaheserle karşı karşıya kalıyoruz.

O yüzden haklı olarak Prof. Qanatê Kurdo ona "Kürt halkının yaşam ansiklopedisidir", der.

DİVAN

Ehmedê Xanî'nin günümüze ulaşan eserlerinden bir diğeri de hayatı boyunca farklı konularda söylemiş olduğu şiirlerinin derlendiği divanıdır. Kendisinin, sağlığında iken bir araya getirmediği şiirlerini, ölümünden sonra farklı isimler derlemiştir.

Xanî'nin, çeşitli meclislerde söylemiş olduğu şiirler daha çok dönemin âlimleri tarafından birkaç el yazması şeklinde korunarak, daha sonra bir araya getirilmiştir. Xanî'nin şiirleri ilk olarak Mela Mehmudê Bayezidî (1799-1867) tarafından 25 şiirin yer aldığı bir divançe olarak derlenmiş ve Rusya'da "Petersburg Halk Kütüphanesi'nde" korumaya alınmıştır.

1996 yılında İsmail Badi tarafından Duhok'ta 20 şiirden oluşan bir divançe bastırılmıştır. İki yıl sonra yine Duhok'ta Mesud Kettani tarafından 7 şiir yayımlanmıştır.

Muhammed Eli Qeredaxi'nin Bujandinewey Mejuy Zanayani Kurd adlı kitabının üçüncü cildinde 7 şiir yer almıştır. Son on yılda Ehmedê Xanî'nin hayatı ve eserleri daha fazla araştırılmış, buna bağlı olarak da Xanî'nin divanı hakkında daha fazla çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalardan biri Abdurrahman Durre tarafından 2002 yılında Şerhe Diwana Ehmedê Xanî (27 şiir) adıyla yayımlamıştır. Özellikle son dönemlerde Xanî ile ilgili pek çok değerli çalışmaya imza atan Abdullah Varlı tarafından 2004 yılında Diwan u Gobideye Ehmede Xane Yed Mayin adı altında Xanî'nin bugüne kadarki en kapsamlı divanı yayımlanmıştır.

Bu çalışmada toplam 109 şiir yer almaktadır. Tahsin İbrahim Doski, 2005 yılında Duhok'ta yayımladığı ve Cevheru'l me'ani fi şerhi Diwani Ehmed el-Xani adını verdiği çalışmasında Xanî'nin toplam 29 şiirine yer vermiş ve şiirlerin Arapça şerhlerini gerçekleştirmiştir.

Ehmedê Xanî'nin divanı Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerini ihtiva etmektedir. Bazen Xanî, bu dört dili bir şiirde kullanarak, mülemma denilen şiirler de yazmıştır.

Xanî'nin divanında, Türkçe ve Farsça gazeller de mevcuttur. Xanî'nin divanı bugüne kadar Rusya, Almanya, İtalya, Fransa, Hollanda, Polonya, İsveç, Danimarka, Irak ve Suriye'de basılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ehmedê Xanî ve Kürtçe

Dil, insanların duygu ve düşüncelerin aktarılmasının, ulusal ve kültürel kimliğin korunmasının en önemli aracıdır.

İlk çağlardan beri insanlar yazıyla, sesle, dumanla, resimler ve çeşitli hareketler vasıtasıyla aralarında bir iletişim kurmuş ve bu iletişimi sürekli geliştirmişlerdir. Daha iyi bir iletişim için arayışlarını sürdüren insanoğlu, birçok aşamadan sonra sözlü iletişime geçmiştir.

Sözlü iletişim sonucu insanlar tanışmaya, kaynaşmaya ve farklılaşmaya başlamışlar ve her toplum kendine has yeni bir kültür, dil ve gelenek oluşturmuştur.

Sözlü ve yazılı olarak günümüze intikal eden bu kültür ve gelenekler günümüz toplumlarının da temelini oluşturmaktadır. Bu geleneklerin en önemli yapıtları ise yazılı ve sözlü edebî ürünlerdir. Ulusal varlığını ve kimliğini yaşatmak ve devam ettirmek isteyen her millet, kültürel hafızası niteliğindeki eserleri sahiplenmek ve gelecek kuşaklara aktarmak ister.

Bundan yaklaşık dört asır evvel Ehmedê Xanî bu gerçeği tam anlamıyla idrak ederek çok çalıştığını, eziyetler çektiğini ve Kürt dilinin hak ettiği yeri alması için uğraş verdiğini şu beyitleriyle dile getirmiştir:

Înaye nîzam û întîzamê / Bu dili düzene koyup ona çekidüzen verdi
Kêşaye cefa ji boy' amê / Umum halkı için bu yolda eziyetler çekti.

Kuşkusuz ırk, din ve dil benzerliği, milletlerin oluşumunda temel faktörler olmuşlardır. Millet gerçeği her şeyden önce, o milleti vücuda getiren fertlerin birlikte yaşama duygusu ve kararlılığına, birlikte yaşanan geçmişin doğurduğu ortak coğrafyaya, kültüre, ruh ve amaç birliğine dayanmaktadır. Ancak Kürt milletinin tarih boyunca böyle bir birliktelik oluşturamaması, Kürtçenin gelişimini olumsuz etkilemiştir.

Bu durum, Xanî tarafından da dile getirilmekte ve Kürtçenin, Kürtlerin birlik olamamasından dolayı sahipsiz kaldığını ve kendisini geliştirme imkânına sahip olamadığını vurgulamaktadır.

Kürtçe, geniş Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İranî kolunun kuzey-batı İrani grubuna girer ve Türkiye'nin doğu ve güney doğusu, Suriye'nin kuzeyi, Irak'ın kuzeyi ve doğusu ve İran'ın batısında konuşulmaktadır. Orta Doğu'nun Arapça, Türkçe ve Farsçadan sonra en çok konuşulan dördüncü dilidir.

Aynı kökten gelen Kürtçe ile Farsça arasındaki benzerlik ve farklılıklar ise Latinceden türeyen Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca arasındaki ayrılıklarla karşılaştırılabilir.

Bir kısım sözcükler aynı eski İran'ca kökenden gelip, zamanla değişik bir evrim sonucu bugün iki dilde tamamen farklı telaffuz edilmektedir. Her iki dilin ayrıca tamamen kendilerine özgü zengin kelime hazineleri, morfoloji, fonoloji ve gramer kuralları vardır.

Latin harflerini temel alan Kürtçe alfabe 31 harften oluşur.

• A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T U Û V W X Y Z

• a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z

Bu alfabece karşılanan 31 sesten 8'i ünlü, 23'ü de ünsüzdür. Ünlüler a, e, ê, i, î, o, u, û'dir.

Kürtçe lehçeleri dört ana grupta toplanır. Bunlar da kendi aralarında bölümlere ayrılır: Kurmancî, Lorî, Goranî, Zazakî.

Şemseddin Sami, Kamus-i Türkî adlı eserinde, Kürtçe hakkında şunları demektedir: 'Kürt lisanı Fars ve belki ondan da çok eski Pehlevî diline benzemektedir. Harfleri çoktur.

Her ne kadar Kürt aydınları öteden beri Arapça ve Farsça ile uğraşıp kendi dillerine gerekli önemi vermediklerinden, Kürtçenin edebiyatı olmadığı iddia edilse de bu doğru değildir ve eskiden beri bu dilde bir birçok eser verilmiştir. Özellikle bu asırda ve medenî alemde, milletlerin en önemli varlık delili, dilleri ve edebiyatlarıdır. Bununla millî kimliklerini ve varlıklarını devam ettirebilirler.

Ehmedê Xanî, Kürtlerin millî kimliklerinin ve kültürlerinin ispatı için gecesini gündüzüne katarak, sağlam ve sarsılmaz temeller atmıştır.

O, dehasını inancı için, halkının kültürel mirasını korumak ve yaşatmak adına kullanmıştır. Bugün yeryüzünde benzer örneklerinin bulunduğu yerde onu göremeyişimizin sebebi, onun fedakârlığıdır. Dünya'da onsuz bir Kürtçe düşünülmesi imkânsızdır.

Onun, kendi deyimi ile "pazarı kesat" olan Kürtçe ile eserlerini yazması ve eserini dönemin yöneticilerine değil de Kürt halkına sunması milleti için fedakârlık iken kendi adına şanssızlıktı. Xanî'nin, herhangi bir şöhret beklentisi içine girmeksizin çabalarının neticelerini gelecek nesillerden beklediği muhakkaktır.

Eğer O, Kürt dilini bir sistematiğe oturtmasaydı, belki de bugün konuştuğumuz Kürtçe bu kadar kavî bir temele sahip olmayacaktı.

İngiliz milleti için Shakespeare, Türk milleti için Kaşgarlı Mahmut, Arap milleti için Sibeveyhi, Ahfeş ve Kutrup, Acem milleti için Firdevsî, Gürcüler için Rustaveli ne anlam taşıyorsa, Kürt milleti için de Ehmedê Xanî o anlamı taşımaktadır. Bugün Kürt dili ayaktaysa, Ehmedê Xanî gibi edipler sayesinde olmuştur.

Xanî, eserlerini Kürtçe yazarak bir anlamda Kürtçenin günümüze ulaşmasını sağlarken, Mem û Zîn destanının altıncı bölümünde eseri Kürtçe yazmasının sebebini şöyle açıklamaktadır:

Safî şemirand vexwari durdî
Saf şarabı bir yana bırakarak tortuyu içti

Manendê durrê lîsanê Kurdî
İnci gibi dizmek için Kürt dilini tercih etti.

De xelqi nebêjitin ku “Ekrad
Bunu yaptı ki eloğlu demesin “Zaten Kürtler

Bê me’rifet in, bi esl û bunyad
Köken ve yapıları itibariyle kültürsüzdürler

Enwa’ê milel xwudankitêb in
Türlü türlü milletler kitap sahibi olmuşlar

Kurmanci tenê di bêhisêb in”
Yalnız Kürtler bu konuda paysız kalmışlar”

Dili ve milleti için bu kadar hizmet eden Ehmedê Xanî, diğer halklar gibi Kürtlerin de gelişen bir halk olduğunu kanıtlamak istiyordu.

Kürtçenin de diğer dillerin arasında yerini almasını çok istiyordu ve bunu bir şeref sayıyordu. Bunun için sürekli çalışmış, dua etmiş ve bu durumu eserlerinde de yazmıştır.

O anadili öneminin de çok farkındaydı ve anadili aracılığıyla yabancı dili öğrenmenin çocuklar için çok daha yararlı olacağını biliyordu. Çünkü akıl kutusu ancak anadiliyle açılır, zihni gelişim de onunla sağlanır.

Pedagojiyle ilgili yapılan bilimsel çalışmaların bugün söylediği ve savunduğu anadili ile eğitimin çocukların gelişimi ve başarıları için nasıl elzem olduğu gerçeğini dikkate alırsak o zaman Xanî ’nin tuttuğu yolun ne kadar isabetli bir yol olduğunu daha net görürüz, hele anadiliyle eğitim talebinin Kürtlerce çok yoğun olarak dile getirildiği bu dönemde.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ehmedê Xani'nin Dünya Görüşü Ve İslam Anlayışı

Xanî, eserlerinde İslamî çizgisini her zaman vurgulamakta ve çevresindekilere de takip etmeleri gereken çizgi hakkında telkinlerde bulunmaktadır.

Xanî'nin dindarlığı su götürmez bir gerçektir.
Zînhar-i meçe li dû teserra
Zevk u sefa peşine düşme

Da can neketin ji te teberra
Ruh ve candan uzaklaşma

Çûna te bibête Xariciyyet
Çıkıp gidersen bu Haricîlik olur

Terka te bibête Rafiziyyet
Terk edip ayrılışın Rafizîlik olur

Refdê meke tû bi dil be Sunnî / Rafizîlik yapma, candan Sünnî ol
Ma baluke weyhek! Ente minnî / Yazıklar olsun sana, neyin var! Sen bendensin.

Xanî, mezhep anlayışında her ne kadar Şafiî-Sünnî ekseninde bir yol takip etse de diğer inanışları dışlamamış ve onlara da saygı göstermiştir.

Yine bağlı bulunduğu inanca ters düşen uygulamaları ve Sunnî yetkililerin yaptıkları zulmü eleştirmekten geri durmamıştır.

Özellikle Xanî'nin yaşadığı bu dönemde devletlerarası siyasi çatışmalar kendisini mezhep alanında da göstermiş ve mezheplerin üstünlüğü tartışma konusu olmuştur.

Bu hem Osmanlı hem de Safevî tarafında görülen bir gelişmeydi. Oysa Xanî, kesin bir hüküm vermek yerine uzlaşmayı ve diyaloğu savunmuştur. Netice itibari ile Şiîleri ve Ezidîleri bir defada silmek yerine, onları da kucaklama yoluna gitmesi, onun hümanist ve aynı zamanda İslami algılayış yönüyle ilgilidir.

Örneğin bir şiirinde, yaptıkları zulüm nedeniyle halkı köylerinden ve şehirlerinden eden, bunun yanında Ezîdîleri ve Şiîleri kendilerinden saymayıp kâfir sayan ve cennetteki yüksek derecelerin kendileri için olduğunu iddia eden Sünnî yetkilileri şöyle eleştirmektedir:

Kes nehîştin be derd ewan, erd vala bû ji zulma wan.
Dertsiz kimse bırakmadılar, zulümleri nedeniyle topraklar boşaldı.
Hemî revyan ji tirsa wan, gund û bajar mane xalî.
Onlardan korktukları için herkes kaçtı,köy ve şehirler bomboş kaldı.
Wan digotin em Sunnî ne, Êzdî û Şia ji me nîne.
Onlar derlerdi ki: "Biz Sunnîyiz, bizden değildir. Ezîdî ve Şiîler
Hemî kafir, dîn tunîne; di buheşt da cî me 'alî.
Bunların tümü kâfir ve dinsizdir, bizimdir cennette yüksek yer

Xanî'nin, Mem û Zîn adlı eserindeki dibace (giriş) niyetine yazmış olduğu birinci bölümde, Allah'a yakarışı, O'nu tasdik edişi ve O'nu yüceltişi, dindarlığı hakkında bilgi vermektedir.

Sernamê namê Ellah
Kitabın başlangıcında Allah'ın adı anılır

Bê namê wî natemam e wellah
Vallahi onun adı yoksa kitap eksik kalır

Namê teye "şahibeyte" meqsûd
Senin adındır kasidelerin en güzel beyti

Fihristê mukatebatê mehmûd
Senin adındır mukaddes yazıların fihristi

Onun inancı o kadar sağlamdır ki mezhep ötesi bir düşünce ile olayları analiz edebilmiş ve bu doğrultuda insanlara doğru yol üzerine nasihatler vermiştir.

Ehmedê Xanî, kendi yaşadığı dönemde insana ve insani olana değer verilmeyişine, insani olanın yerine çıkar ve iktidar hırsının ikame edilmiş olmasına tepki göstermiştir.

İnsanî tecrübenin en temel kategorileri olan felsefe, edebiyat ve bilime kimsenin ilgi göstermemesini, paranın ve çıkarın her şeyin ölçüsü haline getirilmesini Ehmedê Xanî, merkezî insanî sorun olarak değerlendirmektedir; çünkü maddiyat ve sevgisizlik, insanî olan her şeyi yani maneviyatı, özgürlüğü, yaşamı ve aşkı tüketmekte ve yozlaştırmaktadır.

O sadece kendi döneminin maddiyatçılığına değil, bütün zamanların maddiyatçılığına ve tüketiciliğine karşı yazmayı, öğrenmeyi ve olgunlaşmayı, manevî ve insanî bir karşı koyuş biçimi olarak ortaya koymaktadır.

Mem û Zîn hikâyesi, Ehmedê Xanî'nin bütün zamanların maddiyatçılığına ve iktidar hırsına karşı, sevgiyi, aşkı ve birlikteliği merkeze koyduğu bir reddiyedir.

Ayrıca şunu özellikle belirtmek gerekir ki ne Mem û Zîn eserinde ne de diğer eserlerinde asla şikâyet ettiği bölgenin egemen devletlerin dinî kimliklerinden bahsetmemiştir. Bu da Xanî'nin din konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Dile getirdiği şikâyetler sadece bu devletlerin Kürtlere olan baskılarıdır.

Ayrıca Kürtlerin kendilerinden kaynaklı bölünmüşlüklerinden eserlerinde sıklıkla dile getirmiştir. O, Kürtlerin bölünmesinden, aralarında anlaşmayı başaramayışlarından keder duyuyordu ve bu bölünmenin onların, bir komşu devletin tebaları olarak yaşamalarına sebep olduğunu görüyordu. Xanî'nin eserleri incelendiğinde dikkati çeken bir başka husus da Kürt toplumunun toplumsal yapısı üzerinde çok fazla durulmasıdır.

Ehmedê Xani de Kürt toplumunun yöneticiler, sanat erbabı, kültürlüler (âlimler, şairler), mistikler (dervişler, şeyhler), askerler, çiftçiler, köylüler ve fakirler olmak üzere başlıca sekiz sınıftan olduğu görülmektedir.

Xanî, üst tabakayı oluşturanları bazen "havas", alt tabakayı oluşturanları da "avam" olarak niteler. Günlük hayatta aralarında mesafeler bulunan bu sınıfları başlıca iki önemli olayda yan yana getirmektedir. Bunlardan biri aşk, diğeri güzelliktir.

Yani sosyal ve sınıfsal statü ne olursa olsun herkes âşık olmak ister ve güzelliğin peşinden koşar.

Şu beyitlerle Xanî bu olguyu net bir biçimde açıklamaktadır;

Ger şeyx in û ger mela û mîr in
İster şeyh olsun ister molla, isterse de mîrler

Derwêş û xeni û ger feqîr in
İster derviş olsun ister zengin, isterse fakirler

Kes nîne ne talibe cemalê
Kimse yoktur ki güzelliğin taliplisi olmasın

Kes nîne ne raxibê wîsalê
Kimse yok ki sevdiğine kavuşmak istemesin

Hin raxibê hüsnê La Yezal in
Bazıları ölümsüz zatın güzelliğine talip olurlar

Hin talibê qalibê betal in
Diğer bazıları ise fani bedenlere arzu duyarlar

Lêkîn hemyan yek e yeqin dost
Ama aslında her iki kesimin de dostu birdir

Ferqa ku heye ji mexz heta post
Farkları beyin ile zarı arasındaki fark gibidir.

Bu türlü bir aşk yaklaşımında hem maddi hem manevi aşkın insanı etkileyen yönünün hedefleri farklı olsa da ortak yönünün "aşk" olduğu ve bunun herkes için vazgeçilmez olduğu gerçeği yansıtılmaktadır.

Xanî'nin, toplumun değişik sınıflarını bir araya getirdiği ikinci olgu ise cenaze merasimidir. Örneğin Mem'in cenazesinde askerleri, çiftçileri, beyleri, dervişleri, köylüleri ve aşka dair objeleri, söz konusu beytinde şöyle bir araya getirmektedir:

Cindi û sîpahî û emîran
Askerler, silahlı olan kimseler ve beyler

Derwêş û re'îyye û feqîran
Dervişler, normal vatandaşlar ve fakirler

Dildar û şepal û nazenînan
Gönül ehli olanlar, güzeller, nazeninler

Hûrî û perî û xemrevînan
Huriler, periler ve gam dağıtıcı dilberler

Xanî'nin yaşadığı dönemde toplumun en üst tabakasını yöneticiler oluşturmaktaydı.

Xanî, bu yöneticilerin yanında kesin bir pozisyon almamış ve yöneticileri kendi içerisinde iyi ve kötü olarak ikiye ayırmıştır.

Xanî, Mem û Zîn eserinde yöneticiler ile ilgili görüşlerini ifade ederken iyi yöneticileri de kendi içerisinde iki alt kısma ayırmıştır. Xanî'nin hem siyaseten hem kişilik olarak iyi olan yöneticiler ile ilgili söylemiş olduğu beyitler şu şekildedir:

Devlet işlerinden anlayan ileri görüşlü mîrler
Hem şefkatlidirler hem de siyaset sahibidirler
Onlar öyle gelişigüzel herkesi beslemezler
Sınamadıkça da hiç kimseye güvenmezler
Birini önce kırk kez deneyip sınarlar
Daha sonra kendilerine yakın kılarlar

Döneminin en önemli âlimlerinden biri olan Xanî, şiirlerinde sürekli olarak Allah'a dua ederek, kendisi ve halkı için taleplerde bulunmuştur.

Allah'tan talep ettiği iyilik ve güzellikler, Xanî'nin ne denli inançlı ve kendisi kadar çevresindekileri de düşünen biri olduğunu anlamamızı daha iyi sağlayacaktır.

Xanî'nin şiirlerindeki dualar ve halka verdiği nasihatler genel olarak şu şekildedir:

"Âlimlerin tümü sorumluluklar bakımından peygamberlere benzerler, abidler de velileri andırırlar. İyiliğiyle bilinen arif kişi, -ki Allah'ı hakkıyla bilen demektir. İlim ve sabırla Hakk'a bağlı olandır. Eğer bir amacın olacaksa, sürekli mabudunun emrinde koşarak onu elde etmen gerekir. Şeyhlik, sofuluk ve keramet, ilim okumak ve amel etmektir.

Kötülük isteyen nefsin tutsağı olan bizler; gafil, tembel ve günahkârız. Allah'ım, ne gereği gibi kalbimizle seni düşünüyoruz ve anıyoruz, ne de gereği gibi kalbimizle seni düşünüyoruz.

Allah'ım, seni anacak bir kalbi dahi olmayan Xanî kuluna, bari sana şükredecek bir dil ver! Ey ilmi talep ve talim eden nesil, eğer mir ve başkan gibi itibarlı biri olmak istiyorsan, seni lime lime parçalasalar da asla yalan söyleme.

Çünkü kim ki, dünyevi arzulardan el etek çeker ve dünya menfaatlerinin peşine takılmazsa, şüphesiz halk arasında onun başı yüksek olur.

Eğer birileriyle eşitlikte beraber olmak istiyorsan, amel edeceğin ilmî okumaları kendine meslek edin. Kim, esastan öğrenerek tahsilini faydalı bir ilim kesbetmek üzere yapmışsa, bu öğrenim onun için bir devlettir.

İnançlı bir zat olan Xanî, döneminde yaşadığı zorluklara ve karşılaştığı sorunlara karşı, inancının çizdiği sınırlar dâhilinde şikâyetini dile getirmiş ve bunun için var gücüyle çalışma yolunu seçmiştir.

Kürt dilini ve kültürünü savunmada ve yaşatmadaki gayreti, onun başka milletlere düşmanlık şeklinde değildir. O'nun temel hedefi Kürtlerin onurlu bir millet olarak varlığını sürdürmesidir.

Döneminin koşullarının aksine kendisi yalın ve sade bir hayat seçmekle beraber boş durmamış, kaleminin imkân verdiği nispette insanlar için adaleti, iyiliği, birlikteliği ve şerefi konu almış, asla bu çizgisinden ödün vermemiştir.

Bu yolda her türlü dünya nimetine sırtını dönmüş ve kendisini anlayacak sonraki nesillere altın değerinde öğütler vermiştir.

Sonuç olarak Ehmedê Xanî'nin fikir ve dünya görüşünün iki yanının ön plana çıktığını söyleyebiliriz:

Dindarlığı ve Kürt kimlik, dil ve kültür mirasına sahip çıkışı.

Ehmedê Xani için şaşmaz yol sevgi dolu insani bakıştır.

Kendi milletine ve onun diline, kültürüne verdiği önem ve değerdir. Onun için birliğin, dirliğin önündeki engelleri, alışılagelmiş yanlış yöntemleri ilimle, sevgiyle yok etmek irade ve kararlılığı esastır.

1. Her külfetin bir mükâfatı vardır. Öğrendiklerinizi tekrarlayarak pratiğinizi geliştirin. Bilgi insan iradesi ve gelişmesi için gereklidir.

2. İnsan iradesinin merkezi akıl, duygunun merkezi gönüldür.

Bilim güzüyle görün, duygu gözüyle sevin.

3. Öfke ve kavgayı-savaşı değil, barış, sabır ve hoşgörüyü tercih edin çünkü bunlar birliği ve beraberliği olgunlaştırır.

4. Amacınıza, ülkünüze doğru yönelin, zaman kaybetmeden yol alın hedefinizi Kâbe gibi bilin.

5. Bilgisizliğinizi-cehaletinizi bilgiyle giderin, bunu yapmakla değer kazanır ve yücelirsiniz.

6. Kibir cehaletin eseridir. Duyguların binicisi akıl olmalı, dizgin daima aklın elinde olmalı.

7. Bilime sarılın, zira o size bilinmeyeni bahşeder.

8. Eğer saygın biri veya lider olmak istiyorsanız doğrulardan asla şaşmamalısınız. Duruşunuz İsa, Musa, Sokrat, H Mansur, Bistamî, Suhreverdi ve Pir Sultan Abdal duruşu olmalı. Zira adaletsizliğe karşı onurlu duruşta tanrı duruşu vardır.

9. Her ne yaparsanız ne işlerseniz güzel yapın, cazip ve etkileyici olsun

10. Yarışta öne geçmek istiyorsanız ilme yönelin, ameli kendinize sanat eyleyin.

11. Her kim ki bir ilim tahsil etmişse, farkındaysa o bir devlet sahibi olmuştur.

12. Yaşama ve sevdiklerinize bahar sevgisiyle sarılın, sarılın ki bahar çiçekleri gibi açılsın.

13. Eğitmenleriniz taş yürekli olsa bile, siz daima onlardan isteyin, isteyin ki elde edebilesiniz.

Xanînamé

SHORT AND CONCİSE
EHMEDÊ XANÎ

” Prefer peace, patience and tolerance,
not anger and fight-war.
Because they mature unity and togetherness.”

EHMEDÊ XANÎ

CHAPTER II

Literary Personality

Many important personalities in history were not understood well enough during his lifetime and did not see the value he deserved. Ehmedê Xanî could not be understood properly in his own time and did not see the value he deserved. Being a great thinker, Xani has begun to be the center of attention in recent years, and his literary and intellectual aspects have been understood. Ehmedê Xanî knew Arabic, Persian and Turkish as well as his mother tongue Kurdish and was adept enough to write poetry in these languages. He had turned to science since his childhood and was intertwined with science throughout his life. Ehmedê Xanî criticized the poetry of other poets in his period of writing poems with thoughts such as money, authority and interest and expressed that he was uncomfortable with the use of this science given to them for personal interests.

He saw his scientific activities as a tool to enlighten the people and spread their thoughts. Undoubtedly, his best-known work on this subject is Mem û Zîn. Kurdish scholars and scholars before Xanî wrote their works in Arabic and Persian.

Xanî knew that writing his works in Kurdish instead of Persian or Arabic would not be good for him, and he mentioned this in various couplets in his works. Xanî wanted to prove that Kurdish is not lagging behind Arabic and Persian. To this end, he trained on Kurdish folk stories and used Kurdish as the language of instruction instead of Arabic and Persian, going beyond the usual traditions. As a matter of fact, his meticulous use of Kurdish in his works and his exaltation of the meanings of some classical concepts show how Xanî is a master of language and a supporter of classical literature.

Using literature as the mirror of the nation, Xanî left a very important legacy to today's people with the accumulation he inherited from past generations. Even if not in his own age, his efforts began to take its deserved place among the world literatures today and to gain a universal quality by being translated into numerous languages.

Ehmedê Xanî's work that goes beyond these borders has a great contribution to the survival and development of Kurdish.

Because of his respect for Kurdish and his love for his nation, he chose an extraordinary way of life, and for this reason he gave up his own life and worked hard to achieve this lofty goal. Among the four major works of Xanî (Mem û Zîn, Eqîdeya Îmanê, Nûbehara Biçûkan and Divan), the most well-known is Mem û Zîn. Although they are few in number, these works are universal works that appeal to centuries with their contents and messages. These works are especially important for the identity, culture and belonging of the Kurds. In addition to the works of Xanî that have survived to the present day, it is known that there are also works that have remained in the corridors of history and have not reached today.

CHAPTER III

His Works

Nûbehara Biçûkan

Xanî followed a certain systematic while writing his works. He formed the content and structure of the works according to the segment he will address.

He wrote this work for Kurdish children, in which religious concepts are intensely used in order to establish the foundation of religious education and to learn their religion more easily.

In its content, he gave detailed information about family to society, from religion to education, from politics to advice and many other issues and sought to explain the concepts.

When this work of Xanî is examined carefully, we see that he acted very carefully while creating the content of his work and followed a certain systematic in the presentation of the subjects.

We can say that the subjects are organized according to the method from easy to difficult, from known to unknown and from close to far, so that Xanî also has a good pedagogy knowledge. This work, written by Ehmedê Xanî in 1683, which can be translated into Turkish in the form of Küçükların Baharı and Bahar-Yenibahar, is an Arabic-Kurdish verse dictionary.

This work has been prepared in verse in order to facilitate memorization in madrasas where a memorizing education system is dominant.

The dictionary consists of approximately 220 couplets and includes more than 1000 Arabic words and terms and their Kurdish equivalents.

Since this dictionary, which is prepared in 13 chapters, is prepared in verse, the words are not in alphabetical order, but according to the situation required by the meter and rhyme. The beginning part, first part and the last part of the work were prepared according to the rhyme order of the mesnevi, and the other parts were prepared according to the rhyming order of the ghazal. This work has been prepared with the aim of learning the native language of young Kurdish children rather than addressing scholars. In the introduction, it is stated that the work was written in order to provide convenience to children who learn to read the Quran while starting their consumable and narrative lessons. Thus, Xanî paved the way for raising a knowledgeable youth who knew their mother tongue.

Xanî, who knows that a child who knows his mother tongue very well will not have difficulty while learning the second language and thus will understand the Quran better while reading the Quran, Xanî prepared the work according to this convenience. The main expectation from children is that they are individuals who are beneficial to their society and look after goodness and compassion when they read and learn. Xanî, who worked hard to raise loyal young people to his society, did not neglect to take the children's prayers that they liked. This verse dictionary was published for the first time in the supplement of Yûsuf Ziyâeddîn Pasha's book titled "el-Hediyyetü'l-Hamîdiyye fi'l-Lugati'l- Kürdiyye" (İstanbul, 1310, p.279-297) and the facsimile was published by A. Von Published by Le Coq in the book of Kurdische Texte (Berlin 1903, 1, 1-47). Later, it was published again with the correction of Abdüsselâm Nâcî el-Jezerî. Zeynelâbidîn Zînâr translated this work into Latin letters and published it. A commentary was written in this dictionary by Ahmet Hilmî el-Kûgî ed-Diyârbekrî with the name Gülzârâ Hamûkan Şerhâ Nûbehara Biçûkan.

This commentary was later issued as a Turkish-Kurdish dictionary by Mehmet Emin Bozarslan (Çıra Publishing, November 1978, Istanbul). In addition, a facsimile of this work was published by Le Coq.

EQÎDEYA ÎMANÊ

A word of Arabic origin, "akide", in the dictionary, means "knotting objects like a rope, tying, oath, pledge, being fixed". "Creed", which is derived from the same root and used as a synonym for "faith", means tying like a knot, believing in something, and adopting something from the heart.

In this case, creed means something that is devoted to the heart. Its equivalent in terminology can be defined as the principle that must be believed (the principle of faith.

According to this, creed means "the basic principles of the religion of Islam, the rules that must be believed". The science that talks about these basic rules is called the science of creed. While the term "akide" has four different meanings, Ehmedê Xanî's work in question can be translated as "The Treatise of Faith" because it mentions the principles and doctrines of Islam. This work, which is included in the science of Akaid, gives information about the belief principles of the religion of Islam in accordance with the creed.

Xanî made education in Kurdish compulsory in the madrasah he established in Doğubeyazıt. However, in order to provide this training, source material was required.

For this reason, Nûbehara Biçûkan first wrote his work and aimed at learning the mother tongue of the children who just started the madrasah.

He wrote the work Eqîdeya İmanê so that children who learn their mother tongue can learn their religion in their own language and ensured that Kurdish children receive education without leaving their mother tongue.

This pattern, which is very convenient for didactic Kurdish poetry, was also used in works called Nehcu'l-Enam written in Kurdish by Melê Xelîlê Sêrtî and Revdetu'n-Ne'îm, also written in Kurdish by Şêx Ebdurehmanê Axtepî.

Written four years after the work of Nûbehara Biçûkan in 1687, this work consists of 70-73 couplets. Each couplet in the work is rhyming in itself. The work was written in the "mesnevi" genre of divan literature. This work has a very important place in Kurdish history. Zirâ, this work is the second work taught in Kurdish madrasas after Nûbehara Biçûkan. It is also the first work in Kurdish written in the field of religious science. In addition, the content and spelling of the work set a precedent for the works written in the following periods.

MEM Û ZİN

The history of various works written in Kurdish dates back to approximately 500 years and earlier. One of the most important of these works is undoubtedly Mem û Zîn, written by Ehmedê Xanî. Ehmedê Xanî decided to write Mem û Zîn in order to prove the contrary of the claims made against the Kurdish people that "All socities have books, only Kurds do not have books". Xanî states this situation in his work Mem û Zîn.

This work, which we can call the masterpiece of Ehmedê Xanî, went beyond the classic love stories and became the guide of a nation with its content. No study of this size was written before him. Although his predecessors wrote some of his writings in Kurdish like him, Ehmedê Xanî thought that was not enough and decided to write all his works in Kurdish by undertaking a new mission. Xanî generally deals with Islamic upbringing and Kurdish national values in both Mem û Zîn and other works. Mem û Zîn, which consists of 2656 couplets, was written in the type of mesnevi.

Mem û Zîn was made verse in 1696. Ehmedê Xanî has covered the legendary and historical events in the lives of Kurds, with representations and stories in this work.

This work can be categorized as structure, shape, subject, language, genre and style in the field of love stories with two heroes in the classical mesnevi tradition.

The subject of the work takes place in the city of Botan (Ceziret İbn Ömer). Mem and Zîn are two lovers who love each other very much, and their coming together was prevented by Bekr (Bekoyê Xawan). Mem eventually dies, and Zîn, who laments at his grave, cannot endure the pain, he collapses there. He is later buried next to Mem's tomb.

Fearing the possible outcome of this tragedy to be revealed, Bekr turned these two graves into a shrine. People who do not take this action into consideration killed Bekr. A thorny bush growing from Bekr's blood spreads its dirty roots to the ground, to the graves of the lovers, and although the lovers die, they are separated by Bekr again.

This tomb / It is located in the town of Cizre, inside the Mîr Evdalî (Mîr Abdal) Madrasa. This madrasa is at the end of the city of Cizre. The tombstones of Mem and Zîn are side by side, and on the back is Beko's tombstone that separates them. Beko is known as Bekoyê Le'în (Cursed Beko) among Kurmanç Kurds, and Bekiroke-Bekir Mêrgewerî (a place in Iran) among Sorani Kurds.

When Mem û Zîn is examined in detail, it will be seen that this is not just a love story, but a very comprehensive work with political, social, philosophical, religious and mystical aspects.

For example, XVI. The Ottoman-Safavid struggle that started in the 19th century was reflected in the works of Ehmedê Xanî with its political aspect.

Mem û Zîn was first printed and published in 1919 by a Kurd named Hamza in Istanbul's Necm-i İstiklal Printing House. The second edition of the work was made in Aleppo in 1947.

The work was published by Margareta B. Rudenko with its Russian translation (Moscow 1962), as well as Arabic by M. Saîd Ramazan al-Bûtî (Damascus 1957),

It was translated into Turkish by M. Emin Bozarslan (Istanbul 1968, 1975). Michael L. Chyet And a Thornbush up between Them: Studies on Mem û Zîn, a Ph.D. (1991, University of California). Mem u Zin same name was filmed in Turkey (1991).

Writing Mem û Zini is not just the job of writing a poetic epic, or a mere poetry skill that is displayed with a love story that goes back to the depths of ancient times and is always repeated.

With this, the poet aimed to reveal the face, characteristics and values of the Kurdish nation; It aimed to show the world that the Kurds are one of the nations with historical depths and thus justified that they have the right to escape from the hegemony of other nations. Xani took a very clear stance in this case.

Behind Xani's selection of a pure Kurdish epic and putting it into a new mold lies his desire to express his own feelings and thoughts openly.

As Xani has repeatedly stated, with this he aimed to reveal the cause of his nation, his real clean face and the way of life that contradicts it; It aimed to prove the intellectual and literary originality of this nation and wanted to raise its literature to the level of other Eastern literatures.

This work, which Xani has created within the framework of the Eastern tradition, is an effort to prove that the Kurds have a famous epic as much as the epics written by those great poets, far beyond the classical tradition that imitates all other poets who have created poetic epics. While Xani, as a Sufi poet, reveals the connections of the Kurds with the East, he wanted to put a new stamp on Eastern literature with this epic he wrote in Kurdish, which is also a Kurdish stamp. Xani's Mem û Zin is a philosophical and intellectual work that summarizes the writer's experiences and judgments on many intellectual issues, as well as its high literary structure. This work, which reveals the conclusions reached by the author through the different views he read and interpreted along the course of the philosophy of humanity, also reflects an image of the nation to which the author belongs and the lifestyle of the period he was in. It is for this reason that we can never distinguish the poet Xani from the thinker Xani, the philosopher Xani and the mystic Xani.

The epic of Mem û Zîn is a treasure. Regardless of what perspective we look at from philosophy, mysticism, music, astronomy, ontology, food culture, traditions and customs, language, and yet, we are confronted with a masterpiece with rich content.

Therefore, Prof. Qanatê Kurdo calls him "the encyclopedia of the Kurdish people's life"

DİVAN

Another of Ehmedê Xanî's works that have survived to the present day is the divan, in which his poems he sang on different subjects throughout his life were compiled. After his death, he compiled different names of his poems, which he did not compile while he was alive.

The poems that Xani sang in various assemblies were preserved in the form of a few manuscripts by the scholars of the period and were later brought together. Xanî's poems were first compiled by Mela Mehmudê Bayezidî (1799-1867) as a divançe containing 25 poems and put under protection in the "Petersburg Public Library" in Russia. In 1996, a divançe of 20 poems was published in Duhok by İsmail Badi. Two years later, 7 poems were published by Mesud Kettani in Duhok. There are 7 poems in the third volume of Mohammed Eli Qeredaxi's book, Bujandinewey Mejuy Zanayani Kurd.

In the last decade, the life and works of Ehmedê Xanî have been researched more, and accordingly, more studies have been done on Xani's divan.

One of these works was published by Abdurrahman Durre in 2002 under the name of Şerhe Diwana Ehmedê Xanî (27 poems). In 2004, Xanî's most comprehensive council was published under the name of Diwan u Gobideye Ehmede Xane Yed Mayin by Abdullah Varlı, who has carried out many valuable works on Xanî especially recently.

There are 109 poems in total in this study. Tahsin İbrahim Doski included a total of 29 poems of Xanî in his work which he published in Duhok in 2005 and named Cevheru'l me'ani fi commentary Diwani Ehmed el-Xani.

The divan of Ehmedê Xanî includes poems in Kurdish, Arabic, Persian and Turkish. Sometimes Xanî wrote poems called mulemma, using these four languages in one poem. There are also Turkish and Persian ghazals in Xani's council. The divan of Xanî has been published in Russia, Germany, Italy, France, Netherlands, Poland, Sweden, Denmark, Iraq and Syria.

CHAPTER IV

Ehmede Xani And Kurdish

Language is the most important means of conveying people's feelings and thoughts and protecting national and cultural identity. Since ancient times, people have communicated with each other through writing, sound, smoke, pictures and various movements, and they have developed this communication continuously. Continuing its search for a better communication, humankind has been in verbal communication after many stages.

As a result of verbal communication, people started to meet, mingle and differentiate, and each society has created a unique new culture, language and tradition. These cultures and traditions, which have survived to the present day in oral and written form, also constitute the basis of today's societies. The most important works of these traditions are written and oral literary products.

Every nation that wants to maintain and maintain its national existence and identity wants to embrace the works of cultural memory and pass it on to future generations.

Four centuries ago, Ehmedê Xanî stated that she was working by fully understanding this fact, suffering from suffering and struggling for the Kurdish language to take its right place with the following couplets:

He put this language in order and put it in order.
He suffered in this way for the general public.

Undoubtedly, race, religion and language similarity have been the main factors in the formation of nations. The reality of the nation is primarily based on the feeling and determination of the individuals who created that nation to live together, the common geography, culture, spirit and purpose unity created by the past living together. However, the Kurdish nation's inability to establish such a union throughout history has negatively affected the development of Kurdish.

This situation is also expressed by Xanî and emphasizes that the Kurdish language is left unattended due to the unity of the Kurds and cannot have the opportunity to develop itself. Kurdish, large Indo-Indo-Iranian branch of the European language family enters the north-western Iranian group and Turkey's eastern and south-eastern, northern Syria is spoken in Iraq's north and east, and Iran to the west. It is the fourth most spoken language in the Middle East after Arabic, Turkish and Persian.

The similarities and differences between Kurdish and Persian, which come from the same root, can be compared with the differences between French, Italian and Spanish, which are derived from Latin.

Some words come from the same ancient Iranian origin and are pronounced completely differently in two languages today as a result of a different evolution over time. Both languages also have their own rich vocabulary, morphology, phonology, and grammar rules.

The Kurdish alphabet, based on Latin letters, consists of 31 letters.

• A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T U Û V W X Y Z

• a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z

Of the 31 sounds that are represented by this alphabet, 8 are vowels and 23 are consonants. Vowels are a, e, ê, i, î, o, u, û.

Kurdish dialects fall into four main groups. These are also divided into sections among themselves: Kurmancî, Lorî, Goranî, Zazakî.

Şemseddin Sami says the following about Kurdish in his work named Kamus-i Türkî: The Kurdish language is similar to Persian and perhaps much more like the old Pahlevî language. It has many letters. Although it is claimed that Kurdish does not have a literature, since Kurdish intellectuals have always dealt with Arabic and Persian and did not give the necessary importance to their own languages, this is not true, and many works have been given in this language since the past.

Especially in this century and in the civilized world, the most important evidence of existence of nations is their language and literature. With this, they can continue their national identity and existence.

Ehmedê Xanî has laid solid and unshakable foundations by adding day and night to prove the national identity and culture of the Kurds.

He used his genius for his belief, to protect and preserve the cultural heritage of his people. The reason why we cannot see him where his similar examples are found today is his sacrifice. It is impossible to think of a Kurdish without him in the world.

While it was a sacrifice for his nation, it was unlucky for his nation to write his works in Kurdish, which in his own words "cut the market" and present his work to the Kurdish people, not to the rulers of the period. It is certain that Xanî expects the results of his efforts from future generations without expecting any fame.

If he had not systematized the Kurdish language, perhaps the Kurdish we speak today would not have had such a verbal basis. Shakespeare for the British nation, Mahmud of Kashgar for the Turkish nation, Sibeveyhi, Ahfeş and Kutrup for the Arab nation, Ferdowsi for the Persian nation, and Rustaveli for the Georgians, Ehmedê Xanî means for the Kurdish nation. If the Kurdish language is standing today, it was thanks to people like Ehmedê Xanî. While Xanî wrote his works in Kurdish, he made it possible for Kurdish to reach the present day, while explaining the reason why he wrote the work in Kurdish in the sixth chapter of the epic Mem û Zîn:

Putting aside pure wine, drank the residue
He preferred the Kurdish language to string like pearls.
He did this so that the strangers would not say "Kurds are already
They are uncultured by their origin and structure
Various nations have acquired books
Only the Kurds were left without a share on this issue.

Ehmedê Xanî, who served so much for his language and nation, wanted to prove that the Kurds, like other nations, are a developing nation. He very much wanted Kurdish to take its place among other languages, and he regarded it as an honor. For this, he constantly worked, prayed and wrote this situation in his works.

He was also very aware of the importance of mother tongue and knew that learning a foreign language through mother tongue would be much more beneficial for children. Because the box of mind is opened only with the mother tongue, and mental development is provided by it.

If we take into account the fact that the scientific studies on pedagogy today say and defend how education is essential for the development and success of children, then we can see more clearly how Xanî's path is, especially that the demand for education in mother tongue was expressed intensely by the Kurds in this period.

CHAPTER V

Ehmedê Xani's World View and Understanding of Islam

Xanî always emphasizes the Islamic line in her works and makes suggestions to those around her about the line they should follow.

Xani's piety is an indisputable fact.
The pursuit of pleasure
Don't get away from soul and soul
If you go out, this will be Exclusivity
Leaving and leaving will be Rafizite
Do not be a raffist, be a sincere Sunni
Shame on you, what have you got! You are from me

Although Xanî followed a path in the Shafii-Sunni axis in his sect understanding, he did not exclude other beliefs and showed respect to them.

Again, he did not hesitate to criticize the practices contrary to his belief and the persecution of the Sunni authorities.

Especially in this period when Xanî lived, inter-state political conflicts also showed themselves in the field of sect and the superiority of sects was a matter of discussion.

This was a development seen on both the Ottoman and the Safavid sides. However, Xanî advocated reconciliation and dialogue instead of making a definite verdict. As a result, the way he embraces the Shiites and Yazidis instead of erasing them all at once is related to his humanist and at the same time his Islamic perception.

For example, in one of his poems, he criticizes the Sunni officials who expelled the people from their villages and cities because of their persecution, and who did not count Yazidis and Shiites as their own but regarded them as infidels and claimed that the higher degrees in Paradise were for them.

They did not leave anyone without concern, the lands were emptied due to their persecution.

Because of their fear of them, everyone fled, villages and cities remained empty.

They used to say: “We are Sunni, not from us.

All of them are disbelievers and atheists, the highest place in heaven is ours.

In the first part of Xanî's work titled Mem û Zîn with the intention of dibace (introduction), he gives information about his prayer to Allah, his affirmation of Him and his glorification and piety.

The name of God is mentioned at the beginning of the book
By God, if his name is missing, the book will be incomplete
Your name is the most beautiful couplet of odes
Your name is the index of the holy scriptures

His belief is so strong that he was able to analyze events with a trans-sectarian thought and gave advice to people on the right path in this direction.

Ehmedê Xanî reacted to the denial of human and humanitarian values during her lifetime, the substitution of the humanitarian and the substitution of ambition for power.

Ehmedê Xanî considers the fact that nobody pays attention to philosophy, literature and science, which are the most basic categories of human experience, and that money and interest are the measure of everything, as the central human problem. Because materiality and lovelessness consume and corrupt everything human, namely spirituality, freedom, life and love.

He presents writing, learning, and maturation as a spiritual and humanitarian opposition not only to the materialism of his time, but to the materialism and consumerism of all times. The story Mem û Zîn is a rejection of Ehmedê Xanî against the materialism and ambition of power of all times, in which love, love and unity are at the center. Moreover, it should be noted that Mem û Zîn never mentioned the religious identities of the sovereign states of the region neither in his work nor in other works.

This shows Xani's sensitivity to religion. The only complaints he made are the pressure of these states against the Kurds. In addition, he frequently mentioned the divisions caused by the Kurds themselves. He was grieved by the division of the Kurds, their failure to reach an agreement, and saw that this division caused them to live as subjects of a neighboring state. Another point that draws attention when Xani's works are examined is that there is a lot of emphasis on the social structure of the Kurdish society.

In Ehmedê Xani, it is seen that the Kurdish community consists of eight main classes: rulers, artists, cultured (scholars, poets), mystics (dervishes, sheikhs), soldiers, farmers, peasants and the poor.

Xanî sometimes describes those that make up the upper layer as "havas" and those who form the lower layer as "common people". It brings these classes, which have distances between them in daily life, side by side in two main events. One of them is love, the other is beauty.

In other words, regardless of social and class status, everyone wants to fall in love and pursue beauty. Xani explains this phenomenon clearly with the following couplets;

Whether sheikhs, mullahs or Mirs
Whether dervishes, rich or poor
There is nobody who wants to be beauty
Nobody wants to meet their loved ones
Some aspire to the beauty of the immortal person
Others desire mortal bodies
But he is actually a friend of both parties.
Their difference is like the difference between the brain and the membrane

In this kind of love approach, although the goals of both material and spiritual love affecting people are different, the common aspect is "love" and this is reflected in the fact that it is indispensable for everyone. The second phenomenon in which Xanî brings together different classes of society is the funeral ceremony. For example, in Mem's funeral, he brings together soldiers, farmers, gentlemen, dervishes, peasants and objects of love in the couplet in question.

Soldiers, people with guns and gentlemen
Dervishes, ordinary citizens and the poor
People of hearts, beauties, saints
Huris, fairies and scattering dudes

During Xani's lifetime, the top layer of society was rulers.
Xanî did not take a definite position next to these rulers and divided the managers into two as good and bad. While Xanî expressed his views on the rulers in Mem ifade Zîn, he divided the good managers into two sub-parts.

The couplets that Xanî said about the rulers who are good both politically and personally are as follows:
Foresighted Mirs who understand state affairs
They are both compassionate and politicized
They don't feed everybody randomly
And they don't trust anyone unless they test
They try and test one forty times first
Then they make them close
Xanî, one of the most important scholars of his time, made demands for himself and his people by praying to Allah in his poems. The goodness and beauties he demands from Allah will make it better to understand how believing Xanî is and who cares about those around him as much as he is.

The prayers in Xani's poems and the advice he gave to the people are generally as follows:

"All scholars resemble prophets in terms of responsibilities, and monuments resemble saints. A wise person known for his kindness - which means who knows Allah properly. It is the one devoted to God with knowledge and patience. If you are to have a purpose, you must achieve it by constantly running under your deity. Sheikhhood, asceticism and miracle are to study science and to do deeds. We who are the prisoners of the self who want evil; we are unwary, lazy and sinful. My God, we do not think of you with our hearts and remember you properly, nor do we think of you with our hearts as necessary.

God, give your Xani servant, who does not even have a heart to remember you, a language to thank you! generation who demanded and cultivated knowledge, if you want to be a respected person like a Mir and a president, never lie even if they cut you to pieces. For whoever withdraws from worldly desires and does not follow the interests of the world, surely his head will be high among the people. If you want to be with someone in equality, make yourself a profession of scientific readings where you will act. Whoever has done his education in order to gain a useful knowledge by learning the essence, this education is a state for him.

Xanî, a believing person, expressed her complaint against the difficulties and problems he faced during his period, within the boundaries of his belief and chose to work with all his might.

His efforts in defending and keeping the Kurdish language and culture alive are not in the form of hostility to other nations. His main goal is the survival of the Kurds as an honorable nation.

Contrary to the conditions of his time, although he chose a plain and simple life, he did not stand idly by, he took justice, goodness, togetherness and honor for people as much as his pen allows, and never compromised from this line.

In this way, he turned his back on all kinds of worldly blessings and gave golden advice to the next generations who will understand him.

As a result, we can say that two aspects of Ehmedê Xanî's idea and worldview come to the fore: His piety and his claim to Kurdish identity, language and cultural heritage.

For Ehmedê Xani, the infallible path is a loving human gaze.

It is the importance and value it attaches to its own nation, its language and culture. For him, it is essential to eliminate the obstacles in front of the unity and the living, the usual wrong methods, with knowledge and love, with will and determination.

Xanînamé

KURZ GESAGT, EHMEDÊ XANÎ UND İHRE WERKE

”Lieber Ruhe, Geduld und Toleranz,
nicht Zorn und Kampfkrieg.
Weil sie Einheit und Zusammengehörigkeit
reifen lassen.“

EHMEDÊ XANÎ

PRÄSENTATION

Während wir diese kleine Broschüre in Ihrer Hand vorbereiten, ist das Gefühl, das uns drängt, Ehmedê Xani zu fokussieren / zu untersuchen, nicht nur unsere persönliche Bewunderung für diesen kurdischen Weisen.

Unsere Grundidee ist es, einen "freundlichen" Schleier, den Ehmedê Xani als unseren Ältesten und unseren Wert bedeckt, entfernen zu wollen, diesen wertvollen Ältesten bei unseren Kindern, Jugendlichen und zukünftigen Generationen bekannt zu machen und in diese Richtung zu streben. Obwohl viel über Ehmede Xanî gesprochen wird, ist er noch sehr wenig bekannt.

Tatsächlich ist Ehmedê Xani nicht nur bei uns, sondern auch in unserer Geographie und auf der ganzen Welt nicht bekannt und wird von bestimmten Kreisen in einem engen Bereich bewertet. Manche Kreise definieren ihn beispielsweise als rein religiöse Identität, während andere solche Wahrnehmungen als Grunddaten akzeptieren und versuchen, ihn als "religiös" zu bezeichnen. Xani ist jedoch ein vielseitiger Denker und verdient viel mehr als die Forschung, die für viele Denker / Philosophen geleistet wird, die in unserer Region und sogar in unserer Welt nur wissenschaftlich als seine Lehrlinge gelten können.

Er ist ein Wert, der gerade hier, unter dieser Sonne, in diesem Klima, auf dieser Erde wächst.

Er ist der "Eingeborene" dieses Ortes, er ist Würde und Adel.

Missverständnisse, Dialektprobleme oder "Schwierigkeiten" beim Verständnis seiner Arbeit sollten diese Tatsache nicht verschleiern; Dieser geschätzte Älteste, der Gegenstand der wissenschaftlichen Forschung sein und in seinem Auftrag Institute und Stiftungen gründen soll, muss die ihm gebührende Anerkennung finden und vor allem neue Generationen, unsere Kinder und Jugendlichen sollen ihn in jeder Hinsicht kennenlernen und untersuchen können Weg.

Dies ist auch eine Notwendigkeit zur Bereicherung nicht nur unseres Volkes, sondern auch der Gedankenwelt der ganzen Menschheit. Xanî hat eine kritische Haltung und zögert nicht, die Fehler zu kritisieren, die er sieht. Seine Worte und sein Wesen haben eine einzige, ehrenhafte Haltung, eine Persönlichkeit.

Die mangelnde Bildung des kurdischen Volkes ist sein Leben lang seine größte Sorge. Daher legte er großen Wert auf die Erhaltung der kurdischen Kultur, der für ihn sehr wertvollen Muttersprache, sowie seiner religiösen Überzeugungen. Dies war die Grundlage seines Schreibens auf Kurdisch. Es ist klar und deutlich, dass er seine Werke auf Kurdisch schrieb, um das Bewusstsein der Menschen zu erhöhen.

Auch den Grund dafür erläuterte er in seinen Werken. Ehmedê Xanî, eine der angesehensten Persönlichkeiten seiner Zeit, war eine der seltenen Persönlichkeiten, die zeitlebens in derselben Linie lebten. Xanî, der den Werten folgte, an die er glaubte, ertrug alle Probleme für diese Sache.

In dieser Zeit, als sich die kurdische Geschichte und Literaturwissenschaft konzentrierten, wurden kurdische Rechte und Freiheiten sowie Pluralismus und multikulturelle Phänomene wichtig, eine wichtige Literatur, die Ehmedê Xanî zum kurdischen kollektiven Gedächtnis beitrug und zur Annahme und Verbreitung von Pluralismus und Multikulturalismus als Wert beitrug.

Wir wollten Denkern das Leben und unseren Kindern und Jugendlichen das Leben erklären.

Mit diesen Gefühlen und Gedanken sahen wir es als Aufgabe an, dieses Mini-Büchlein vorzubereiten. Unsere Hoffnung ist es, eine Inspiration und ein Schritt zu sein, um Ehmedê Xani zu verstehen und zu lernen.

KAPITEL I

EHMEDÊ XANÎS LEBEN

Bekannt für seine Qualitäten als Dichter, Sufi, Heiliger und Denker, ist Ehmedê Xanî zweifellos einer der ersten Namen, die einem in den Sinn kommen, wenn kurdische Literatur erwähnt wird. Xanî, einer der größten Dichter seiner Zeit, Mem Zîn ist eines der wichtigsten Werke nicht nur seiner selbst und der kurdischen Literatur, sondern auch der Divanliteratur. Es sollte jedoch beachtet werden, dass man sich selbst als bloßen Schriftsteller sieht, um ihn als unvollständig zu empfinden.

Über das Leben von Ehmedê Xani gibt es unterschiedliche Meinungen. Nach den meisten Quellen stammt er aus dem Dorf Xan in der Region Hakkari / Çukurca, war ein Mitglied des Xânî-Stammes oder der Xânîyan-Familie, und es wird allgemein angenommen, dass er in Doğubeyazıt geboren wurde und hier (1651–1707). Als Kind einer Familie des Xanî-Stammes, die im 16. In den Quellen heißt es, dass er in diesem Bezirk geboren wurde. Wir können sagen, dass dies die zuverlässigsten Informationen über ihn sind.

Xanî ist in einer traditionellen Familie aufgewachsen. Sein Vater ist Mela İlyas, ein Medresenforscher. Der Name seiner Mutter ist Gülnigar. Im osmanischen Register steht, dass Ilyas drei Töchter namens Peri, Gulizer und Kitan sowie seine Söhne Ehmede Xani und Mela Kasım hatte.

Xanis älterer Bruder, Molla Kasım, kam als sein Vater aus der Medresse-Tradition.

Xanî erhielt seine Grundausbildung von seinem Vater und setzte seine Ausbildung mit seinem Bruder fort, nachdem sein Vater gestorben war.

Xanî, der seine erste Ausbildung von seinem Vater und seinem Bruder erhielt, setzt sein Bildungsleben in der Gulgûn Madrasah in Muradiye fort. Xanîs Name wird auch in der Schülerliste von Madrasah von 1661 erwähnt.

Alauddîn Seccâdî sagt in seinem Werk "Mîjouy Edebî Kurdî" (kurdische Literaturgeschichte), dass Xanî auch in Ahlat, Urfa und Bitlis studiert hat. Nach seinem Studium in diesen Städten geht er nach Cizre, um die Fürstentümer der Region zu besuchen und wird voraussichtlich lange in der Region bleiben. Für seine Ausbildung reist er auch nach Bagdad, Syrien und Ägypten.

Es wird gemunkelt, dass er später nach Hedschas ging und seine Pilgerreise absolvierte. Darüber hinaus wird gemunkelt, dass Ehmedê Xanî nach Istanbul ging, um die osmanischen Sultane zu treffen.

Darüber gibt es jedoch keine allgemeine Einigkeit.

Xani verbesserte sein Wissen in kurzer Zeit und sein Ansehen in der Region wuchs. Dann kehrte er nach Doğubeyazıt zurück. Bereits im Alter von 14 Jahren begann er, seine Werke zu schreiben.

Forscher von Xanî sind sich einig, dass Xanî nicht verheiratet war und daher keine Kinder hatte. Diese Situation geht aus dem Register der Gulgûnil-Medresse hervor, in der Xanî arbeitete. Es wird gesagt, dass Xanî die Genehmigung von Molla-Cami erhielt, der Professor an der Ataiyye Madrasa in Hosab war.

Nach seinem Bildungsleben kehrte er nach Dogu Beyazit zurück und eröffnete eine Medresse, in der die kurdische Sprache obligatorisch war und in dieser Medresse bis zu seinem Tod unterrichtet wurde.

Xanî arbeitete auch als Schreiber, wie sein Vater İlyas, der Gerichtsschreiber war, und sein Bruder Molla Kasım.

Es wird gesagt, dass er 1674 betete, als der Grundstein für den Ishak-Pascha-Palast gelegt wurde.

Obwohl bekannt ist, dass er in diesem Palast als Beamter tätig war, ist nicht genau bekannt, wie viele Jahre er diesen Dienst geleistet hat.

Xanî ist in Doğubeyazıt geboren und aufgewachsen und wurde hier begraben. Sein Grab befindet sich in der Moschee direkt neben dem İshâk Pasha Palast in Doğubeyazıt und ist für die Öffentlichkeit zugänglich.

KAPITEL II

EHMEDÊ XANÎ UND KURDİSCH

Sprache ist das wichtigste Mittel, um die Gefühle und Gedanken der Menschen zu vermitteln und die nationale und kulturelle Identität zu schützen. Seit der Antike haben die Menschen durch Schrift, Ton, Rauch, Bilder und verschiedene Bewegungen miteinander kommuniziert und diese Kommunikation kontinuierlich weiterentwickelt. Die Fortsetzung der besseren Kommunikation, die Menschheit ist nach vielen Schritten in der mündlichen Kommunikation.

Als Ergebnis der verbalen Kommunikation begannen sich die Menschen zu treffen, sich zu vermischen und zu unterscheiden, und jede Gesellschaft hat eine einzigartig einzigartige Kultur, Sprache und Tradition geschaffen. Diese in mündlicher und schriftlicher Form bis heute überlieferten Kulturen und Traditionen bilden auch die Grundlage der heutigen Gesellschaften. Die wichtigsten Werke dieser Traditionen sind schriftliche und mündliche literarische Produkte.

Jede Nation, die ihre nationale Existenz und Identität bewahren und bewahren möchte, möchte die Arbeit des kulturellen Erbes annehmen und an zukünftige Generationen weitergeben.

Vor vier Jahrhunderten erklärte Ehmedê Xanî, dass er daran gearbeitet habe, diese Tatsache vollständig zu verstehen, Leiden zu erleiden und dafür zu kämpfen, dass die kurdische Sprache ihren rechtmäßigen Platz einnimmt, mit den folgenden Coupets:

Er arrangierte diese Sprache und arrangierte sie.
Er litt so für die Öffentlichkeit.

Zweifellos waren Rasse, Religion und Sprachgleichheit die wichtigsten Faktoren bei der Bildung von Nationen.

Die Realität der Nation basiert hauptsächlich auf dem Gefühl und der Entschlossenheit der Individuen, die diese Nation zum Zusammenleben geschaffen haben, der gemeinsamen Geographie, Kultur, dem Geist und der Zieleinheit, die von der Vergangenheit geschaffen wurde, die zusammen lebt.

Die Unfähigkeit der kurdischen Nation, eine solche Union im Laufe der Geschichte zu gründen, hat sich jedoch nachteilig auf die Entwicklung des Kurdischen ausgewirkt.

Diese Situation wird auch von Xanî zum Ausdruck gebracht und betont, dass die kurdische Sprache aufgrund der Einheit der Kurden unbeachtet geblieben ist und keine Möglichkeit zur Entfaltung gegeben werden kann.

Der kurdische, große indoiranische Zweig der europäischen Sprachfamilie reiht sich in die nordwestiranische Gruppe ein und im Osten und Südosten der Türkei wird Nordsyrien im Norden und Osten des Irak und im Westen Irans gesprochen. Es ist die am vierthäufigsten gesprochene Sprache im Nahen Osten nach Arabisch, Türkisch und Persisch.

Die Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen Kurdisch und Persisch, die aus derselben Wurzel stammen, können mit den aus dem Lateinischen abgeleiteten Unterschieden zwischen Französisch, Italienisch und Spanisch verglichen werden.

Manche Wörter stammen aus dem gleichen altiranischen Ursprung und werden heute aufgrund einer unterschiedlichen Entwicklung im Laufe der Zeit in zwei Sprachen völlig unterschiedlich ausgesprochen. Beide Sprachen haben auch ihren eigenen reichen Wortschatz, Morphologie, Phonologie und Grammatikregeln.

Das kurdische Alphabet, das auf lateinischen Buchstaben basiert, besteht aus 31 Buchstaben.

- A B C Ç D E F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T U Û V W X Y Z
- a b c ç d e f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z

Von den 31 Lauten, die durch dieses Alphabet repräsentiert werden, sind 8 Vokale und 23 Konsonanten. Vokale sind a, e, ê, i, î, o, u, û.

Kurdische Dialekte werden in vier Hauptgruppen unterteilt. Diese sind auch untereinander in Abschnitte unterteilt: Kurmancî, Lorî, Goranî, Zazakî.

Şemseddin Sami sagt in seinem Werk Kamus-i Türkî folgendes über das Kurdische: Es hat viele Buchstaben. Obwohl behauptet wird, dass Kurdisch keine Literatur hat, weil kurdische Intellektuelle immer Arabisch und Persisch behandelt haben und ihren eigenen Sprachen nicht das nötige Gewicht gegeben haben, ist dies nicht der Fall, und seitdem wurden viele Werke in dieser Sprache veröffentlicht.

Gerade in diesem Jahrhundert und in der zivilisierten Welt ist der wichtigste Beweis für die Existenz von Nationen ihre Sprache und Literatur. Damit können sie ihre nationale Identität und Existenz weiterführen.

Ehmedê Xanî hat ein solides und unerschütterliches Fundament gelegt, indem er Tag und Nacht hinzugefügt hat, um die nationale Identität und Kultur der Kurden zu beweisen.

Er nutzte sein Genie für seinen Glauben, um das kulturelle Erbe seines Volkes zu schützen und zu bewahren. Der Grund, warum wir ihn nicht sehen können, wo sein ähnliches Beispiel heute ist, ist sein Opfer. Es ist unmöglich, sich einen Kurden ohne ihn auf der Welt vorzustellen.

Obwohl es ein Opfer für seine Nation war, war es für seine Nation bedauerlich, seine Werke auf Kurdisch zu schreiben, was nach seinen eigenen Worten "den Markt abschneidet" und seine Arbeit dem kurdischen Volk präsentierte, nicht den Herrschern der Zeit.

Es ist sicher, dass Xanî die Ergebnisse seiner Bemühungen von zukünftigen Generationen erwartet, ohne Ruhm zu erwarten.

Hätte er die kurdische Sprache nicht systematisiert, hätte das Kurdische, das wir heute sprechen, vielleicht keine solche verbale Grundlage gehabt.

Cervantes für die spanische Nation, Shakespeare für die britische Nation, Mahmud von Kashgar für die türkische Nation, Sibeveyhi, Ahfeş und Kutrup für die arabische Nation, Ferdowsi für die persische Nation und Rustaveli für die Georgier, bedeutet Ehmedê Xanî für die kurdische Nation.

Wenn die kurdische Sprache heute Bestand hat, ist es Leuten wie Ehmedê Xanî zu verdanken.

Während Xanî seine Werke auf Kurdisch schrieb, ermöglichte er es dem Kurdischen, in die Gegenwart zu gelangen, während er im sechsten Kapitel des Epos Mem û Zîn erklärte, warum er das Werk auf Kurdisch schrieb:

Reinen Wein wegstellen, Rest getrunken
Er zog die kurdische Sprache der Perlenschnur vor.
Er tat dies, damit Ausländer nicht sagen würden, dass "die Kurden schon sind"
Sie sind nicht nach ihrer Herkunft und Struktur gewachsen
Verschiedene Nationen haben Bücher erworben
Nur die Kurden blieben in dieser Frage unbeteiligt.

Ehmedê Xanî, der sich so sehr für seine Sprache und seine Nation eingesetzt hat, wollte beweisen, dass die Kurden wie andere Nationen ein Entwicklungsland sind. Er wollte unbedingt, dass Kurdisch seinen Platz unter den anderen Sprachen einnimmt, und er hielt es für eine Ehre.

Dafür arbeitete, betete und schrieb er diese Situation ständig in seine Werke.

Er war sich auch der Bedeutung der Muttersprache sehr bewusst und wusste, dass das Erlernen einer Fremdsprache durch die Muttersprache für Kinder viel vorteilhafter wäre. Denn erst mit der Muttersprache öffnet sich das Feld des Geistes und die spirituelle Entwicklung wird dadurch gewährleistet.

Angesichts der Tatsache, dass wissenschaftliche Studien in der Pädagogik heute sagen und verteidigen, dass Bildung für die Entwicklung und den Erfolg von Kindern entscheidend ist, können wir deutlicher sehen, wie Xanis Weg ist, insbesondere dass die Nachfrage nach Bildung in der Muttersprache während dieser Zeit von den Kurden stark war Zeitraum.

KAPITEL III

LITERARISCHE PERSÖNLICHKEIT

Ehmedê Xanî, der so viel für seine Sprache und seine Nation verdient hat, wollte beweisen, dass die Kurden, wie andere Nationen auch, ein Entwicklungsland sind. Er wollte unbedingt, dass Kurdisch seinen Platz unter den anderen Sprachen einnimmt, und er betrachtete es als eine Ehre. Dafür arbeitete er ständig, betete und schrieb diese Situation in seinen Werken nieder. Er war sich auch der Bedeutung der Muttersprache sehr bewusst und wusste, dass das Erlernen einer Fremdsprache durch die Muttersprache für Kinder viel vorteilhafter wäre. Denn nur mit der Muttersprache wird das Geistesfeld geöffnet und die geistige Entwicklung wird durch sie gewährleistet.

Berücksichtigt man die Tatsache, dass die wissenschaftlichen Studien zur Pädagogik heute sagen und verteidigen, dass Bildung für die Entwicklung und den Erfolg von Kindern entscheidend ist, können wir deutlicher sehen, wie Xanis Weg ist, insbesondere dass die Forderung nach Bildung in der Muttersprache intensiv geäußert wurde von den Kurden in dieser Zeit. Viele bedeutende Persönlichkeiten der Geschichte wurden zu seinen Lebzeiten nicht gut verstanden und sahen nicht den Wert, den sie verdienten.

Ehmedê Xanî konnte zu seiner Zeit nicht richtig verstehen und sah nicht den Wert, den er verdiente. Als großer Denker hat Xani in den letzten Jahren begonnen, Aufmerksamkeit zu erregen und seine literarischen und intellektuellen Aspekte wurden verstanden. Ehmedê Xanî beherrschte neben Arabisch, Persisch und Türkisch auch seine Muttersprache Kurdisch und verstand es, Gedichte in diesen Sprachen zu schreiben.

Er hatte sich seit seiner Kindheit der Wissenschaft zugewandt und war sein ganzes Leben lang mit der Wissenschaft verbunden. Ehmedê Xanî kritisierte die Poesie anderer Dichter während seiner Zeit, in der er Gedichte mit Gedanken wie Geld, Autorität und Interesse schrieb, und drückte aus, dass es ihm unangenehm sei, diese Wissenschaft für ihre persönlichen Interessen zu verwenden.

Er sah seine wissenschaftlichen Aktivitäten als Werkzeug, um die Menschen aufzuklären und seine Gedanken zu verbreiten. Sein bekanntestes Werk zu diesem Thema ist zweifellos Mem û Zîn.

Kurdische Gelehrte und Gelehrte vor Xanî schrieben seine Werke auf Arabisch und Persisch.

KAPITEL IV

Seine Arbeiten

NÛBEHARA BİÇÛKAN

Xanî verfolgte beim Schreiben seiner Werke eine gewisse Systematik. Inhaltlich und strukturell gestaltete er die Arbeit nach dem zu behandelnden Segment.

Für kurdische Kinder verfasste er dieses Werk, in dem religiöse Konzepte intensiv genutzt werden, um die Grundlagen des Religionsunterrichts zu legen und ihre Religion leichter zu erlernen.

Inhaltlich informierte er umfassend über Familie und Gesellschaft, von Religion bis Bildung, von Politik bis Beratung und vielen anderen Themen und versuchte die Konzepte zu erklären.

Schaut man sich dieses Werk von Xanî genauer an, so erkennt man, dass er inhaltlich sehr sorgfältig vorgegangen ist und bei der Darstellung der Themen eine gewisse Systematik verfolgte.

Wir können sagen, dass die Fächer nach der Methode von leicht bis schwer, von bekannt bis unbekannt und von nah bis fern gegliedert sind, so dass Xanî auch über gute pädagogische Kenntnisse verfügt. Dieses 1683 von Ehmedê Xanî verfasste Werk, das in Form von Küçükların Baharı und Bahar-Yenibahar ins Türkische übersetzt werden kann, ist ein arabisch-kurdisches Verswörterbuch.

Diese Arbeit wurde in Versform erstellt, um das Auswendiglernen in Madrasas zu erleichtern, in denen ein Auswendiglernen vorherrscht.

Das Wörterbuch besteht aus etwa 220 Couplets und umfasst mehr als 1000 arabische Wörter und Begriffe sowie deren kurdische Entsprechungen.

Da dieses in 13 Kapiteln erstellte Wörterbuch in Versen verfasst ist, sind die Wörter nicht alphabetisch geordnet, sondern entsprechend der Situation, die Metrum und Reim erfordern. Der Anfangsteil, der erste Teil und der letzte Teil des Werkes wurden nach der Reimreihenfolge des Mesnevi vorbereitet und die anderen Teile wurden nach der Reimreihenfolge des Ghasal vorbereitet. Diese Arbeit wurde mit dem Ziel erstellt, die Muttersprache junger kurdischer Kinder zu lernen, anstatt sich an Wissenschaftler zu wenden. In der Einleitung wird angegeben, dass das Werk geschrieben wurde, um Kindern, die lernen, den Koran zu lesen, während sie ihren Verbrauchs- und Erzählunterricht beginnen, eine Bequemlichkeit zu bieten. So ebnete Xanî den Weg für die Erziehung eines sachkundigen Jugendlichen, der ihre Muttersprache kannte.

Xanî, der weiß, dass ein Kind, das seine Muttersprache sehr gut beherrscht, beim Erlernen der zweiten Sprache keine Schwierigkeiten haben wird und somit den Koran beim Lesen des Korans besser verstehen wird, hat Xanî das Werk entsprechend dieser Bequemlichkeit vorbereitet. Die Haupterwartung von Kindern ist, dass sie Individuen sind, die für ihre Gesellschaft von Nutzen sind und beim Lesen und Lernen auf Güte und Mitgefühl achten. Xanî, der hart daran arbeitete, loyale junge Leute für seine Gesellschaft zu gewinnen, versäumte es nicht, die Gebete der Kinder zu nehmen, die ihnen gefielen. Dieses Verswörterbuch wurde zum ersten Mal in der Beilage von Yûsuf Ziyâeddîn Pashas Buch mit dem Titel “el-Hediyyetü'l-Hamîdiyye fi'l-Lugati'l-Kürdiyye” (İstanbul, 1310, S.279-297) und dem Faksimile. veröffentlicht erschienen bei A.Von Herausgegeben von Le Coq im Buch der Kurdischen Texte (Berlin 1903, 1, 1-47). Später wurde es mit der Korrektur von Abdüsselâm Nâcî el-Jezerî erneut veröffentlicht. Zeynelâbidîn Zînâr übersetzte dieses Werk in lateinische Buchstaben und veröffentlichte es. In diesem Wörterbuch wurde ein Kommentar von Ahmet Hilmî el-Kûgî ed-Diyârbekrî mit dem Namen Gülzârâ Hamûkan Şerhâ Nûbehara Biçûkan verfasst.

Dieser Kommentar wurde später als türkisch-kurdisches Wörterbuch von Mehmet Emin Bozarslan (Çıra Publishing, November 1978, Istanbul) herausgegeben. Darüber hinaus wurde ein Faksimile dieser Arbeit von Le Coq veröffentlicht.

EQÎDEYA ÎMANÊ

Ein Wort arabischer Herkunft, "akide", bedeutet im Wörterbuch "Objekte wie ein Seil knoten, binden, eidlich machen, verpfänden, fixiert sein". "Creed", das von der gleichen Wurzel abgeleitet und als Synonym für "Glaube" verwendet wird, bedeutet, sich wie ein Knoten zu binden, an etwas zu glauben und etwas von Herzen zu übernehmen. Glaubensbekenntnis bedeutet in diesem Fall etwas, das dem Herzen gewidmet ist. Sein Äquivalent in der Terminologie kann als das Prinzip definiert werden, das geglaubt werden muss (das Glaubensprinzip. Demnach bedeutet Glaubensbekenntnis “die Grundprinzipien der Religion des Islam, die Regeln, die geglaubt werden müssen.” Die Wissenschaft, die über diese Grundregeln spricht, wird Glaubenswissenschaft genannt. Während der Begriff "Akide" vier verschiedene Bedeutungen hat, kann das fragliche Werk von Ehmedê Xanî als "Die Abhandlung des Glaubens" übersetzt werden, da es die Prinzipien und Lehren des Islam erwähnt.

Diese Arbeit, die in die Wissenschaft von Akaid aufgenommen wird, gibt Informationen über die Glaubensprinzipien der Religion des Islam gemäß dem Glaubensbekenntnis. Xanî machte in der Medrese, die er in Doğubeyazıt errichtete, eine kurdische Ausbildung zur Pflicht. Um diese Schulung anbieten zu können, war jedoch Quellenmaterial erforderlich. Aus diesem Grund schrieb Nûbehara Biçûkan zuerst seine Arbeit und zielte darauf ab, die Muttersprache der Kinder zu lernen, die gerade mit der Medresse begonnen haben.

Er schrieb das Werk Eqîdeya İmanê, damit Kinder, die ihre Muttersprache lernen, ihre Religion in ihrer eigenen Sprache lernen können und sorgte dafür, dass kurdische Kinder Bildung erhalten, ohne ihre Muttersprache zu verlassen.

Dieses Muster, das für die didaktische kurdische Poesie sehr praktisch ist, wurde auch in Werken namens Nehcu'l-Enam verwendet, die auf Kurdisch von Melê Xelîlê Sêrtî und Revdetu'n-Ne'îm geschrieben wurden und ebenfalls auf Kurdisch von Şêx Ebdurehmanê Axtepî geschrieben wurden.

Vier Jahre nach dem Werk von Nûbehara Biçûkan im Jahr 1687 geschrieben, besteht dieses Werk aus 70-73 Versen. Jedes Couplet in dem Werk reimt sich in sich selbst. Das Werk wurde im "mesnevi" -Genre der Divanliteratur geschrieben. Dieses Werk hat einen sehr wichtigen Platz in der kurdischen Geschichte. Zirâ, dieses Werk ist nach Nûbehara Biçûkan das zweite Werk, das in kurdischen Madrasas gelehrt wird. Es ist auch das erste Werk in kurdischer Sprache, dass im Bereich der Religionswissenschaft verfasst wurde. Darüber hinaus gaben Inhalt und Schreibweise des Werkes einen Präzedenzfall für die in den folgenden Perioden entstandenen Werke.

MEM Û ZİN

Die Geschichte verschiedener auf Kurdisch verfasster Werke reicht ungefähr 500 Jahre und früher zurück. Eines der wichtigsten dieser Werke ist zweifellos Mem û Zîn, geschrieben von Ehmedê Xanî. Ehmedê Xanî beschloss, Mem û Zîn zu schreiben, um das Gegenteil der gegen das kurdische Volk erhobenen Behauptungen zu beweisen, dass "Alle Gesellschaften Bücher haben, nur Kurden haben keine Bücher". Xanî stellt diese Situation in seiner Arbeit Mem û Zîn fest.

Dieses Werk, das wir das Meisterwerk von Ehmedê Xanî nennen können, ging über die klassischen Liebesgeschichten hinaus und wurde mit seinem Inhalt zum Führer einer Nation. Keine Studie dieser Größe wurde vor ihm geschrieben.

Obwohl seine Vorgänger wie er einige seiner Schriften auf Kurdisch verfassten, dachte Ehmedê Xanî, dass dies nicht genug sei und beschloss, alle seine Werke auf Kurdisch zu schreiben, indem er eine neue Mission aufnahm. Xanî beschäftigt sich im Allgemeinen sowohl in Mem û Zîn als auch in anderen Werken mit islamischer Erziehung und kurdischen nationalen Werten. Mem û Zîn, das aus 2656 Versen besteht, wurde in der Art von Mesnevi geschrieben.

Mem û Zîn wurde zum Vers 1696. Ehmedê Xanî hat in diesem Werk die legendären und historischen Ereignisse im Leben der Kurden mit Darstellungen und Geschichten behandelt. Diese Arbeit kann in Liebesgeschichten mit zwei Helden in der klassischen Mesnevit-Tradition als Struktur, Form, Thema, Sprache, Genre und Stil kategorisiert werden. Das Thema der Arbeit findet in der Stadt Botan (Ceziret İbn Ömer) statt. Mem und Zîn sind zwei Liebende, die sich sehr lieben, und ihr Zusammenbruch wurde von Bekr (Bekoyê Xawan) verhindert. Mem stirbt schließlich, und Zîn, der sich über sein Grab beschwert, kann die Schmerzen nicht ertragen, er bricht dort zusammen. Später wurde er neben Mems Grab beigesetzt. Aus Angst, dass der mögliche Ausgang dieser Tragödie enthüllt werden könnte, verwandelte Bekr diese beiden Gräber in einen Schrein. Menschen, die diese Maßnahme nicht berücksichtigen, haben Bekr getötet. Ein Dornbusch, der aus Bekrs Blut wächst, breitet seine schmutzigen Wurzeln auf den Boden, auf die Gräber der Liebenden, und selbst wenn die Liebenden sterben, werden sie von Bekr wieder getrennt.

Dieses Grab befindet sich in der Stadt Cizre in der Mîr Evdalî (Mîr Abdal) Madrasa. Diese Matratze befindet sich am Ende der Stadt Cizre. Die Grabsteine in Mem und Zîn liegen nebeneinander und auf der Rückseite befinden sich Bekos Grabsteine, die sie voneinander trennen. Beko ist unter den Kurmanç-Kurden als Bekoyê Le'în (Verfluchter Beko) und unter den Sorani-Kurden als Bekiroke-Bekir Mêrgewerî (ein Ort im Iran) bekannt.

Bei genauerer Betrachtung von Mem û Zîn zeigt sich, dass es sich nicht nur um eine Liebesgeschichte handelt, sondern um ein sehr umfangreiches Werk mit politischen, sozialen, philosophischen, religiösen und mysteriösen Aspekten.

Zum Beispiel XVI. Der osmanisch-safawidische Kampf, der im 19. Jahrhundert begann, spiegelte sich in Ehmedê Xanîs Werk mit seinem politischen Aspekt wider.

Mem û Zîn wurde erstmals 1919 von einem Kurden namens Hamza in der Istanbuler Druckerei Necm-i İstiklal gedruckt und herausgegeben. Die zweite Auflage des Werkes entstand 1947 in Aleppo.

Das Werk wurde von Margareta B. Rudenko mit russischer Übersetzung (Moskau 1962) und Arabisch von M. Saîd Ramazan al-Bûtî (Damaskus 1957) herausgegeben.

Es wurde von M. Emin Bozarslan ins Türkische übersetzt (Istanbul 1968, 1975). Michael L. Chyet Und ein Dornbusch zwischen ihnen: Studies on Mem û Zîn, ein Ph.D. (1991, Universität von Kalifornien). Der gleichnamige Mem u Zin wurde 1991 in der Türkei gedreht.

Das Schreiben von Mem û Zini ist nicht nur die Aufgabe, ein poetisches Epos zu schreiben, oder nur eine poetische Fähigkeit, die mit einer Liebesgeschichte gezeigt wird, die bis in die Antike zurückreicht und immer wieder wiederholt wird.

Damit wollte der Dichter Gesicht, Eigenschaften und Werte der kurdischen Nation offenbaren; Es sollte der Welt zeigen, dass die Kurden zu den Nationen mit historischen Tiefen gehören und damit begründeten, dass sie das Recht haben, vor der Hegemonie anderer Nationen zu fliehen. Xani nahm in diesem Fall eine sehr klare Haltung ein.

Hinter Xanis Wahl eines rein kurdischen Epos und dessen Neuformulierung verbirgt sich der Wunsch, seine eigenen Gefühle und Gedanken offen auszudrücken. Wie Xani wiederholt sagte, wollte er damit die Sache seiner Nation, sein wirklich reines Gesicht und die Lebensweise, die ihm widerspricht, enthüllen; Es zielte darauf ab, die intellektuelle und literarische Originalität dieser Nation zu beweisen und ihre Literatur auf das Niveau anderer östlicher Literaturen zu heben.

Dieses Werk, das Xani im Rahmen der östlichen Tradition geschaffen hat, ist ein Versuch zu beweisen, dass die Kurden ebenso ein berühmtes Epos haben wie die Epen der großen Dichter, weit über die klassische Tradition hinaus, die alle anderen Dichter nachahmt, die es haben poetisches Epos geschaffen. Während Xani als Sufi-Dichter die Verbindungen der Kurden zum Osten offenlegt, wollte er mit diesem von ihm verfassten Epos in kurdischer Sprache, die auch kurdisch geprägt ist, der östlichen Literatur einen neuen Stempel aufdrücken. Xanis Mem û Zin ist ein philosophisches und intellektuelles Werk, das die Erfahrungen und Einschätzungen des Autors in vielen intellektuellen Fragen sowie seine hohe literarische Struktur zusammenfasst. Dieses Werk, das die Schlussfolgerungen aufzeigt, zu denen der Autor durch die verschiedenen Ansichten, die er in der Philosophie der Menschheit gelesen und interpretiert hat, gelangt ist, spiegelt auch ein Bild der Nation, der der Autor angehört, und des Lebensstils während seiner Zeit wider. Es ist aus diesem Grund können wir den Dichter Xani nie von dem Denker Xani, dem Philosophen Xani und dem Mystiker Xani unterscheiden.

Das Epos um Mem û Zîn ist ein Schatz. Egal aus welcher Perspektive wir aus Philosophie, Mystik, Musik, Astronomie, Ontologie, Esskultur, Traditionen und Bräuchen, Sprachen sehen, und doch stehen wir vor einem Meisterwerk mit reichhaltigem Inhalt.

Deshalb nennt ihn Professor Qanatê Kurdo "die Enzyklopädie des Lebens des kurdischen Volkes".

DİWAN

Ein weiteres bis heute erhaltenes Werk von Ehmedê Xanî ist der Diwan, in dem seine Gedichte, die er zeitlebens zu verschiedenen Themen sang, zusammengestellt wurden. Nach seinem Tod stellte er verschiedene Namen für seine Gedichte zusammen, die er zu Lebzeiten nicht verfasste.

Die Gedichte, die Xani in verschiedenen Versammlungen sang, wurden von Forschern der Zeit in Form einiger Manuskripte aufbewahrt und später gesammelt.

Xans Gedichte wurden zuerst von Mela Mehmudê Bayezidî (1799–1867) als Divanç mit 25 Gedichten zusammengestellt und in der „Petersburg Public Library“ in Russland unter Schutz gestellt. 1996 wurde in Duhok von İsmail Badi eine Divançe mit 20 Gedichten veröffentlicht. Zwei Jahre später wurden 7 Gedichte von Mesud Kettani in Duhok veröffentlicht. Es gibt 7 Gedichte im dritten Band von Mohammed Eli Qeredaxis Buch Bujandinewey Mejuy Zanayani Kurd.

Während des letzten Jahrzehnts wurde das Leben und Werk von Ehmedê Xanî stärker untersucht und daher wurden mehr Studien über Xanis Diwan durchgeführt. Eines dieser Werke wurde 2002 von Abdurrahman Durre unter dem Titel Şerhe Diwana Ehmedê Xanî (27 Gedichte) veröffentlicht. Im Jahr 2004 wurde Xans umfassendster Rat unter dem Namen Diwan u Gobideye Ehmede Xane Yed Mayin von Abdullah Varlı veröffentlicht, der vor allem in letzter Zeit viele wertvolle Werke über Xanî aufgeführt hat.

Es gibt insgesamt 109 Gedichte in dieser Studie. Tahsin İbrahim Doski nahm insgesamt 29 Gedichte von Xanî in sein Werk auf, das er 2005 in Duhok veröffentlichte und den Cevheru'l me'ani fi-Kommentator Diwani Ehmed el-Xani nannte.

Der Diwan in Ehmedê Xanî enthält Gedichte in Kurdisch, Arabisch, Persisch und Türkisch. Manchmal schrieb Xanî Gedichte namens Mulemma und verwendete diese vier Sprachen in einem Gedicht. Es gibt auch türkische und persische Ghazals in Xanis Rat. Xanîs Divan wurde in Russland, Deutschland, Italien, Frankreich, den Niederlanden, Polen, Schweden, Dänemark, Irak veröffentlicht.

KAPITEL V

DAS ISLAMISCHE VERSTÄNDNIS VON EHMEDÊ XANÎ:

Obwohl Xanî in seinem Verständnis von Sekte einen Weg in der schafii-sunnitischen Achse beschritt, schloss er andere Glaubensrichtungen nicht aus und zeigte Respekt vor ihnen.

Auch hier zögerte er nicht, die Praktiken zu kritisieren, die seinem Glauben und der Verfolgung durch die sunnitischen Behörden zuwiderlaufen.

Gerade in dieser Zeit zu Xanîs Lebzeiten manifestierten sich auch zwischenstaatliche politische Konflikte innerhalb der Sekten und die Überlegenheit der Sekten wurde diskutiert.

Dies war eine Entwicklung, die sowohl auf osmanischer als auch auf safawidischer Seite zu sehen war.

Xanî plädierte jedoch für Versöhnung und Dialog, anstatt ein festes Urteil zu fällen.

Daher ist seine Art, Schiiten und Eziden zu umarmen, anstatt sie gleich auszulöschen, mit seiner humanistischen und zugleich seiner Sicht des Islam verwandt.

So kritisiert er in einem seiner Gedichte die sunnitischen Behörden, die die Menschen wegen ihrer Verfolgung aus ihren Dörfern und Städten vertrieben, sowie die Eziden und Schiiten, die sie nicht als Ungläubige betrachteten und behaupteten, die höheren Ränge des Paradieses waren für sie.

Sein Glaube ist so stark, dass er die Ereignisse mit einem transsektiererischen Gedanken analysieren und den Menschen Ratschläge auf dem richtigen Weg in diese Richtung geben konnte.

Ehmedê Xanî reagierte zu Lebzeiten auf die Verweigerung menschlicher und humanitärer Werte, die Ablösung der Menschheit und die Ablösung von Macht.

Ehmedê Xanî betrachtet die Tatsache, dass niemand auf Philosophie, Literatur und Wissenschaft, die die grundlegendsten Kategorien menschlicher Erfahrung sind, achtet, und dass Geld und Zinsen das Maß von allem sind, als das zentrale menschliche Problem. Denn Materialität und Lieblosigkeit verzehren und verderben alles Menschliche, nämlich Spiritualität, Freiheit, Leben und Liebe.

Er präsentiert Schreiben, Lernen und Reife als spirituelle und humanitäre Opposition nicht nur zum Materialismus seiner Zeit, sondern zum Materialismus und Konsum aller Zeiten.

Xanînamé

BRİÈVEMENT, EHMEDÊ XANÎ ET SES OEUVRES

“Préférez la paix, la patience et la tolérance,
pas la colère et la guerre.
Parce qu'ils mûrissent l'unité et la solidarité.”

EHMEDÊ XANÎ

PRÉSENTATION

Alors que nous préparons ce mini-livret entre vos mains, le sentiment qui nous pousse à nous concentrer/examiner Ehmedê Xani n'est pas seulement notre admiration personnelle pour ce sage kurde.

Notre idée de base est de vouloir enlever un voile « gentil » couvert par Ehmedê Xani comme notre aîné et notre valeur, de vouloir que cet aîné précieux soit connu de nos enfants, jeunes et générations futures et d'œuvrer dans ce sens. Bien qu'on parle beaucoup d'Emmède Xanî, il est encore très peu connu.

En fait, Ehmedê Xani n'est pas bien connu non seulement de nous mais aussi dans notre géographie et dans le monde, de plus, il est évalué dans une zone restreinte par certains cercles. Par exemple, certains cercles la définissent comme une identité purement religieuse, tandis que d'autres acceptent de telles perceptions comme des données de base et essaient de le qualifier de « religieux ». Cependant, Xani est un penseur polyvalent et mérite bien plus que les recherches faites pour de nombreux penseurs/philosophes qui ne peuvent être considérés que ses apprentis scientifiquement dans notre région et même dans notre monde.

Il est une valeur qui pousse spécifiquement ici, sous ce soleil, dans ce climat, sur cette terre.

Il est le « natif » de ce lieu, il est dignité et noblesse.

Des idées fausses, des problèmes de dialecte ou des « difficultés » à comprendre son œuvre ne doivent pas occulter ce fait; Cet aîné estimé, qui devrait faire l'objet de recherches scientifiques et créer des instituts et des fondations en son nom, doit obtenir la reconnaissance qu'il mérite, et surtout les nouvelles générations, nos enfants et nos jeunes devraient pouvoir le connaître et l'examiner dans tous les manière.

C'est aussi une nécessité pour l'enrichissement non seulement de notre peuple mais aussi du monde de la pensée de toute l'humanité. Xanî a une attitude critique et n'hésite pas à critiquer les erreurs qu'il constate. Ses mots et son essence ont une attitude unique et honorable, une personnalité.

Le manque d'éducation du peuple kurde est sa plus grande préoccupation tout au long de sa vie. Par conséquent, il attachait une grande importance à la préservation de la culture kurde, de la langue maternelle, qu'il considérait comme très précieuse, ainsi que de ses croyances religieuses. C'était la base de son écriture en kurde. Il est clair et distinct qu'il a écrit ses œuvres en kurde pour sensibiliser les gens.

Il en a également expliqué la raison dans ses œuvres. Ehmedê Xanî, l'une des personnalités les plus respectées de son temps, fut l'une des rares figures à avoir vécu dans la même lignée toute sa vie.

Xanî, qui suivait les valeurs auxquelles il croyait, a enduré tous les problèmes pour cette cause.

Au cours de cette période, lorsque l'histoire et les études littéraires kurdes étaient concentrées, les droits et libertés kurdes et le pluralisme et les phénomènes multiculturels sont devenus importants, une littérature importante qu'Ehmdê Xanî a contribué à la mémoire collective kurde et a contribué à l'adoption et à la diffusion du pluralisme et du multiculturalisme en tant que valeur.

Nous voulions expliquer la vie aux penseurs et socialement à nos enfants et nos jeunes.

C'est avec ces sentiments et ces pensées que nous avons vu comme une tâche de préparer ce mini-livret. Notre espoir est d'être une inspiration et une étape pour comprendre et apprendre Ehmedê Xani.

CHAPITRE I

LA VİE dE EHMEDÊ XANÎ

Connu pour ses qualités de poète, soufi, saint et penseur, Ehmedê Xanî est sans doute l'un des premiers noms qui viendra à l'esprit lorsqu'on évoquera la littérature kurde. Xanî, l'un des plus grands poètes de son temps, Mem Zîn est l'une des œuvres les plus importantes non seulement de lui-même et de la littérature kurde, mais aussi de la littérature divan. Il faut cependant noter que se voir comme un simple écrivain, c'est le sentir incomplet.

Il existe différentes opinions sur la vie d'Ehmedê Xani. Selon la majorité des sources, il est originaire du village de Xan dans la région de Hakkari / Çukurca, il était membre de la tribu Xânî ou de la famille Xânîyan, et on pense généralement qu'il est né à Doğubeyazıt et y est mort (1651 - 1707). Enfant d'une famille de la tribu Xanî qui a migré de la région de Hakkâri / Çukurca au 16ème siècle, ils sont restés intensément autour de Van (Başkale, Hoşap, Gürpınar, Gevaş) pendant un certain temps, pour finalement s'installer à Doğubeyazıt (Bazid). Il est indiqué dans les sources qu'il est né dans ce quartier. On peut dire que c'est l'information la plus fiable à son sujet.

Xanî a grandi dans une famille traditionnelle. Son père est Mela İlyas, qui est chercheur à la madrasah. Le nom de sa mère est Gülnigar. Dans le registre ottoman, Ilyas avait trois filles nommées Peri, Gulizer et Kitan, ainsi que ses fils Ehmede Xani et Mela Kasım.

Le frère aîné de Xani, Molla Kasım, est issu de la tradition de la madrasa en tant que père.

Xanî a reçu son éducation de base de son père et a continué son éducation avec son frère après la mort de son père. Xanî, qui a reçu sa première éducation de son père et de son frère, poursuit sa vie éducative à Gulgûn Madrasah à Muradiye. Le nom de Xanî est également mentionné dans la liste des étudiants de la Madrasah de 1661.

Alauddîn Seccâdî dit dans son ouvrage « Mîjouy Edebî Kurdî » (histoire littéraire kurde) que Xanî a également étudié à Ahlat, Urfa et Bitlis. Après des études dans ces villes, il se rend à Cizre pour visiter les principautés de la région et devrait rester longtemps dans la région. Il se rend également à Bagdad, en Syrie et en Égypte pour ses études. On raconte qu'il se rendit plus tard au Hedjaz et y accomplit son pèlerinage. De plus, le bruit court qu'Ehmedê Xanî s'est rendu à Istanbul pour rencontrer les sultans ottomans. Cependant, il n'y a pas d'accord général à ce sujet.

Xani a amélioré ses connaissances en peu de temps et sa réputation dans la région a augmenté. Puis il retourna à Doğubeyazıt. Il a commencé à écrire ses œuvres alors qu'il n'avait que 14 ans.

On dit qu'il a prié en 1674 lorsque les fondations du palais Ishak Pacha ont été posées.

Bien que l'on sache qu'il a travaillé comme commis dans ce palais, on ne sait pas exactement combien d'années il a servi ce service.

Xanî est né et a grandi à Doğubeyazıt et a été enterré ici. Son tombeau est situé dans la mosquée juste à côté du palais İshâk Pacha à Doğubeyazıt et est ouvert au public.

CHAPITRE II

EHMEDÊ XANÎ ET KURDE

La langue est le moyen le plus important de transmettre les sentiments et les pensées des gens et de protéger l'identité nationale et culturelle. Depuis l'Antiquité, les gens communiquent entre eux par l'écriture, le son, la fumée, les images et divers mouvements, et ils n'ont cessé de développer cette communication. La poursuite d'une meilleure communication, l'humanité a été en communication orale après de nombreuses étapes.

Grâce à la communication verbale, les gens ont commencé à se rencontrer, à se mélanger et à se différencier, et chaque société a créé une culture, une langue et une tradition uniques. Ces cultures et traditions, qui ont survécu jusqu'à nos jours sous forme orale et écrite, constituent également la base des sociétés d'aujourd'hui. Les œuvres les plus importantes dans ces traditions sont les produits littéraires écrits et oraux.

Chaque nation qui veut maintenir et maintenir son existence et son identité nationales veut embrasser le travail du patrimoine culturel et le transmettre aux générations futures.

Il y a quatre siècles, Ehmedê Xanî déclarait qu'elle travaillait pour bien comprendre ce fait, souffrant de souffrance, et luttant pour que la langue kurde prenne sa juste place avec les coupets suivants:

Il a arrangé cette langue et l'a arrangée.
Il souffrit ainsi pour le public.

Sans aucun doute, l'égalité de race, de religion et de langue ont été les facteurs les plus importants dans la formation des nations.

La réalité de la nation repose principalement sur le sentiment et la détermination des individus qui ont créé cette nation à vivre ensemble, la géographie commune, la culture, l'esprit et l'unité de but créés par le passé qui vit ensemble.

Cependant, l'incapacité de la nation kurde à établir une telle union à travers l'histoire a nui au développement du kurde.

Cette situation est également exprimée par Xanî et souligne que la langue kurde est laissée sans surveillance en raison de l'unité des Kurdes et ne peut pas avoir la possibilité de se développe.

La grande branche indo-iranienne kurde de la famille linguistique européenne rejoint le groupe iranien du nord-ouest et l'est et le sud-est de la Turquie, le nord de la Syrie est parlé dans le nord et l'est de l'Irak et l'Iran à l'ouest. C'est la quatrième langue la plus parlée au Moyen-Orient après l'arabe, le turc et le persan.

Les similitudes et les différences entre le kurde et le persan, qui proviennent de la même racine, peuvent être comparées aux différences entre le français, l'italien et l'espagnol, qui dérivent du latin.

Certains mots proviennent de la même origine iranienne ancienne et se prononcent de manière complètement différente dans deux langues aujourd'hui en raison d'un développement différent au fil du temps. Les deux langues ont également leurs propres règles riches en vocabulaire, morphologie, phonologie et grammaire.

L'alphabet kurde, basé sur les lettres latines, se compose de 31 lettres.

• A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T U Û V W X Y Z

• a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s t u û v w x y z

Sur les 31 sons représentés par cet alphabet, 8 sont des voyelles et 23 des consonnes. Les voyelles sont a, e, ê, i, î, o, u, û.

Les dialectes kurdes sont divisés en quatre groupes principaux. Celles-ci sont également divisées en sections entre elles: Kurmancî, Lorî, Goranî, Zazakî.

Şemseddin Sami dit ce qui suit à propos du kurde dans son ouvrage intitulé Kamus-i Türkî: La langue kurde est similaire au persan et peut-être beaucoup plus à l'ancienne langue Pahlevî. Il a beaucoup de lettres. Bien qu'on prétende que le kurde n'a pas de littérature, parce que les intellectuels kurdes ont toujours traité l'arabe et le persan et n'ont pas accordé le poids nécessaire à leurs propres langues, ce n'est pas vrai, et de nombreux ouvrages ont été donnés dans cette langue depuis lors.

Surtout en ce siècle et dans le monde civilisé, la preuve la plus importante de l'existence des nations est leur langue et leur littérature. Avec cela, ils peuvent continuer leur identité nationale et leur existence.

Ehmedê Xanî a posé des bases solides et inébranlables en y ajoutant le jour et la nuit pour prouver l'identité nationale et la culture des Kurdes.

Il a utilisé son génie pour sa foi, pour protéger et préserver le patrimoine culturel de son peuple. La raison pour laquelle nous ne pouvons pas le voir où se trouve son exemple similaire aujourd'hui est sa victime. Il est impossible de penser à un Kurde sans lui dans le monde.

Bien que ce soit un sacrifice pour sa nation, il était malheureux pour sa nation d'écrire ses œuvres en kurde, ce qui, selon ses propres mots, "coupait le marché" et présentait son travail au peuple kurde, pas aux dirigeants de l'époque.

Il est certain que Xanî attend les résultats de ses efforts des générations futures sans en attendre la gloire.

S'il n'avait pas systématisé la langue kurde, peut-être que le kurde que nous parlons aujourd'hui n'aurait pas eu une telle base verbale.

Cervantes pour la nation espagnole, Shakespeare pour la nation britannique, Mahmud de Kashgar pour la nation turque, Sibeveyhi, Ahfeș et Kutrup pour la nation arabe, Ferdowsi pour la nation persane et Rustaveli pour les Géorgiens, Ehmedê Xanî signifie pour la nation kurde.

Si la langue kurde existe aujourd'hui, c'est grâce à des gens comme Ehmedê Xanî.

Alors que Xanî écrivait ses œuvres en kurde, il a permis aux kurdes d'atteindre le présent, tout en expliquant pourquoi il a écrit l'œuvre en kurde dans le sixième chapitre de l'épopée Mem û Zîn:

Rangez le vin pur, buvez le reste
Il préférait la langue kurde au fil en guise de perles.
Il l'a fait pour que les étrangers ne disent pas que « les Kurdes sont déjà
Ils ne sont pas cultivés par leur origine et leur structure
Différentes nations ont acquis des livres
Seuls les Kurdes n'ont pas été impliqués dans cette affaire.

Ehmedê Xanî, qui gagnait tant pour sa langue et sa nation, voulait prouver que les Kurdes, comme les autres nations, sont un pays en développement. Il souhaitait vivement que le kurde prenne sa place parmi les autres langues, et il le considérait comme un honneur.

Pour cela, il travaillait constamment, priant et écrivant cette situation dans ses œuvres. Il était également très conscient de l'importance de la langue maternelle et savait que l'apprentissage d'une langue étrangère par la langue maternelle serait beaucoup plus bénéfique pour les enfants. Parce que le champ de l'esprit ne s'ouvre qu'avec la langue maternelle et qu'elle assure le développement mental.

Si nous prenons en compte le fait que les études scientifiques sur la pédagogie aujourd'hui disent et défendent en quoi l'éducation est cruciale pour le développement et la réussite des enfants, nous pouvons voir plus clairement comment est le chemin de Xani, en particulier que la demande d'éducation dans la langue maternelle était intensément exprimé par les Kurdes durant cette période.

CHAPITRE III

PERSONNALITÉ LITTERAIRE

Ehmedê Xanî, qui gagnait tant pour sa langue et sa nation, voulait prouver que les Kurdes, comme les autres nations, sont une nation en développement. Il souhaitait vivement que le kurde prenne place parmi d'autres langues, et il le considérait comme un honneur. Pour cela, il travaillait constamment, priant et écrivant cette situation dans ses œuvres. Il était également très conscient de l'importance de la langue maternelle et savait que l'apprentissage d'une langue étrangère par la langue maternelle serait beaucoup plus bénéfique pour les enfants. Parce que le champ de l'esprit ne s'ouvre qu'avec la langue maternelle et qu'elle assure le développement mental.

Si l'on prend en compte le fait que les études scientifiques sur la pédagogie aujourd'hui disent et défendent en quoi l'éducation est cruciale pour le développement et la réussite des enfants, on voit plus clairement comment est le parcours de Xani, surtout que la demande d'éducation dans la langue maternelle s'est intensément exprimée par les Kurdes durant cette période. De nombreuses personnalités importantes de l'histoire n'ont pas été bien comprises de son vivant et n'ont pas vu la valeur qu'il méritait.

Ehmedê Xanî ne pouvait pas comprendre correctement pendant son temps libre et ne voyait pas la valeur qu'il méritait. En tant que grand penseur, Xani a commencé à attirer l'attention ces dernières années et ses aspects littéraires et intellectuels ont été compris. Ehmedê Xanî connaissait l'arabe, le persan et le turc ainsi que sa langue maternelle le kurde et était habile à écrire de la poésie dans ces langues.

Il s'est tourné vers la science depuis son enfance et a été mêlé à la science tout au long de sa vie. Ehmedê Xanî a critiqué la poésie d'autres poètes pendant sa période d'écriture de poèmes avec des pensées telles que l'argent, l'autorité et l'intérêt, et a exprimé qu'il était mal à l'aise d'utiliser cette science pour leurs intérêts personnels.

Il considérait ses activités scientifiques comme un outil pour éclairer le peuple et diffuser ses pensées. Sans aucun doute, son ouvrage le plus célèbre sur ce sujet est Mem û Zîn.

Les savants et savants kurdes avant Xanî ont écrit ses ouvrages en arabe et en persan.

CAPITALE IV

Son travail

NÛBEHARA BIÇÛKAN

Xanî a suivi une certaine systématicité lorsqu'il a écrit ses œuvres. Il a formé le contenu et la structure des œuvres en fonction du segment qu'il abordera.

Il a écrit cet ouvrage pour les enfants kurdes, dans lequel les concepts religieux sont intensivement utilisés pour créer la base de l'éducation religieuse et pour faciliter l'apprentissage de leur religion.

Dans le contenu, il a donné des informations détaillées sur la famille à la société, de la religion à l'éducation, de la politique aux conseils et de nombreuses autres questions et a essayé d'expliquer les concepts.

Lorsqu'on examine attentivement cette œuvre de Xanî, on voit qu'il a agi avec beaucoup de prudence lorsqu'il a créé le contenu de son œuvre et a suivi une certaine présentation systématique des thèmes.

On peut dire que les matières sont organisées selon la méthode du facile au difficile, du connu à l'inconnu et du proche au lointain, de sorte que Xanî a aussi de bonnes connaissances pédagogiques.

Cet ouvrage, écrit par Ehmedê Xanî 1683, qui peut être traduit en turc par Küçükların Baharı et Bahar - Yenibahar, est un dictionnaire arabe-kurde. Cet ouvrage a été préparé en vers pour faciliter la mémorisation dans des matelas où un système d'éducation mémorisant est dominant.

Le dictionnaire se compose d'environ 220 distiques et contient plus de 1000 mots et termes arabes et leurs équivalents kurdes.

Puisque ce dictionnaire, préparé en 13 chapitres, est préparé en vers, les mots ne sont pas dans l'ordre alphabétique, mais selon la situation requise par le mètre et la rime. La partie introductive, la première partie et la dernière partie de l'ouvrage ont été préparées selon l'ordre des rimes du mesnevis, et les autres parties ont été préparées selon l'ordre des rimes du ghazal. Ce travail a été préparé dans le but d'apprendre la langue maternelle des jeunes enfants kurdes plutôt que de se tourner vers des chercheurs. Dans l'introduction, il est dit que l'ouvrage a été écrit pour faciliter l'apprentissage des enfants qui apprennent à lire le Coran tout en commençant leurs leçons de consommation et de narration. Ainsi, Xanî a ouvert la voie à l'éducation d'une jeunesse avertie qui connaissait sa langue maternelle.

Xanî, qui sait qu'un enfant qui connaît très bien sa langue maternelle n'aura pas de difficulté à apprendre la deuxième langue et ainsi comprendra mieux le Coran lorsqu'il lit le Coran, Xanî a préparé le travail en fonction de cette convenance. La principale attente des enfants est qu'ils soient des individus qui profitent à leur société et prennent soin de la gentillesse et de la compassion lorsqu'ils lisent et apprennent. Xanî, qui a travaillé dur pour nourrir une jeunesse fidèle à sa communauté, n'a pas négligé de prendre les prières des enfants à leur guise. Ce dictionnaire a d'abord été publié dans le supplément au livre de Yûsuf Ziyâeddîn Pacha intitulé "el-Hediyyetü'l - Hamîdiyye fi'l-Lugati'l-Kürdiyye" (Istanbul, 1310, pp. 279-297) et le fax a été publié par A Von Publié par Le Coq dans le livre Kurdische Texte (Berlin 1903, 1, 1–47). Il a ensuite été réédité avec la correction d'Abdüsselâm Nâcî el-Jezerî. Zeynelâbidîn Zînâr traduisit cet ouvrage en lettres latines et le publia. Un commentaire a été écrit dans ce dictionnaire par Ahmet Hilmî el-Kûgî ed-Diyârbekrî nommé Gülzârâ Hamûkan Şerhâ Nûbehara Biçûkan.

Ce commentaire a ensuite été publié sous forme de dictionnaire turc-kurde par Mehmet Emin Bozarslan (Éditions Çıra, novembre 1978, Istanbul). De plus, un fac-similé de cet ouvrage a été publié par Le Coq.

EQÎDEYA ÎMANÊ

Un mot d'origine arabe, "akide", dans le dictionnaire, signifie "attacher des objets comme une corde, lier, jurer, promettre, réparer". "Credo", qui est dérivé de la même racine et est utilisé comme synonyme de "foi", signifie nouer comme un nœud, croire en quelque chose et assumer quelque chose du cœur.

Dans ce cas, la confession signifie quelque chose de dévoué au cœur. Son équivalent terminologique peut être défini comme le principe auquel il faut croire (le principe de croyance).

Selon cela, le credo signifie "les principes de base de la religion Islam, les règles auxquelles il faut croire". La science qui parle de ces règles de base s'appelle la science de la foi. Alors que le terme "akide" a quatre sens différents, l'ouvrage d'Ehmedê Xanî en question peut être traduit par "La Dissertation de la Foi" car il mentionne les principes et enseignements de l'Islam. Cet ouvrage, qui fait partie de la science d'Akaid, fournit des informations sur les principes de la foi pour la religion de l'Islam conformément au credo.

Xanî a rendu l'enseignement kurde obligatoire dans la madrasa qu'il a établie à Doğubeyazıt. Mais pour pouvoir offrir cet enseignement, il fallait du matériel source.

Pour cette raison, Nûbehara Biçûkan a d'abord écrit son ouvrage et visait à apprendre la langue maternelle des enfants qui venaient de commencer le matelas.

Il a écrit l'ouvrage Eqîdeya İmanê pour que les enfants qui apprennent leur langue maternelle puissent apprendre leur religion dans leur propre langue et faire en sorte que les enfants kurdes reçoivent une éducation sans quitter leur langue maternelle.

Ce modèle, très pratique pour la poésie didactique kurde, a également été utilisé dans des œuvres appelées Nehcu'l-Enam écrites en kurde par Melê Xelîlê Sêrtî et Revdetu'n-Ne'îm, également écrites en kurde par Şêx Ebdurehmanê Axtepî.

Cette œuvre a été écrite quatre ans après l'œuvre de Nûbehara Biçûkan en 1687 et se compose de 70-73 distiques. Chaque connexion dans le travail rime en soi. L'œuvre a été écrite dans le genre « mesnevi » de la littérature divan. Cette œuvre a une place très importante dans l'histoire kurde. Zirâ, cet ouvrage est le deuxième ouvrage enseigné en matelas kurde après Nûbehara Biçûkan. C'est aussi le premier ouvrage en kurde écrit dans le domaine des études religieuses. De plus, le contenu et l'orthographe de l'œuvre ont créé un précédent pour les œuvres écrites au cours des périodes suivantes.

MEM Û ZIN

L'histoire de divers ouvrages écrits en kurde remonte à environ 500 ans et plus tôt. L'un des plus importants de ces ouvrages est sans conteste Mem û Zîn, écrit par Ehmedê Xanî. Ehmedê Xanî a décidé d'écrire Mem û Zîn pour prouver le contraire des affirmations contre le peuple kurde selon lesquelles «Toutes les sociétés ont des livres, seuls les Kurdes n'ont pas de livres». Xanî expose cette situation dans son ouvrage Mem û Zîn.

Cet ouvrage, que l'on peut qualifier de chef-d'œuvre d'Ehmedê Xanî, dépasse les classiques des histoires d'amour et devient le guide d'une nation par son contenu. Aucune étude de cette taille n'a été écrite avant lui. Bien que son prédécesseur ait écrit certains de ses écrits en kurde comme lui, Ehmedê Xanî a estimé que cela ne suffisait pas et a décidé d'écrire tous ses ouvrages en kurde en effectuant une nouvelle mission. Xanî traite généralement de l'éducation islamique et des valeurs nationales kurdes à la fois dans Mem û Zîn et dans d'autres ouvrages. Mem û Zîn, qui se compose de 2656 connexions, a été écrit dans le type mesnevi.

Mem û Zîn a été transformé en vers 1696. Ehmedê Xanî a couvert les événements légendaires et historiques de la vie des Kurdes, avec des représentations et des histoires dans cet ouvrage.

Cette œuvre peut être classée en structure, forme, sujet, langue, genre et style dans les histoires d'amour avec deux héros dans la tradition classique de Mesnevit.

Le sujet de l'œuvre se déroule dans la ville de Botan (Ceziret İbn Ömer). Mem et Zîn sont deux amants qui s'aiment beaucoup, et leur rupture a été empêchée par Bekr (Bekoyê Xawan). Mem finit par mourir, et Zîn, qui se plaint de sa tombe, ne supportant pas la douleur, il s'y effondre. Il a ensuite été enterré à côté de la tombe de Mem.

Craignant que l'issue possible de cette tragédie ne soit révélée, Bekr a transformé ces deux tombes en sanctuaire. Les gens qui ne tiennent pas compte de cette mesure ont tué Bekr. Un buisson épineux qui pousse du sang de Bekr étend ses racines sales sur le sol, jusqu'aux tombes des amants, et même si les amants meurent, ils sont à nouveau séparés par Bekr.

Ce tombeau est situé dans la ville de Cizre, à l'intérieur de la médersa Mîr Evdalî (Mîr Abdal). Ce matelas est situé à la sortie de la commune de Cizre. Les pierres tombales de Mem et de Zîn se trouvent côte à côte, et au dos se trouvent les pierres tombales de Beko qui les séparent. Beko est connu sous le nom de Bekoyê Le'în (Beko maudit) parmi les Kurdes kurmanç, et Bekiroke-Bekir Mêrgewerî (un lieu en Iran) parmi les Kurdes Sorani.

Lorsque Mem û Zîn sera examiné en détail, on verra qu'il ne s'agit pas seulement d'une histoire d'amour, mais d'une œuvre très étendue avec des aspects politiques, sociaux, philosophiques, religieux et mystérieux.

Par exemple, XVI. La lutte ottomane-safavide qui a débuté au XIXe siècle se reflète dans l'œuvre d'Ehmedê Xanî avec son aspect politique.

Mem û Zîn a été imprimé et publié pour la première fois en 1919 par un Kurde nommé Hamza dans l'imprimerie Necm-i İstiklal d'Istanbul. La deuxième édition de l'ouvrage a été réalisée à Alep en 1947.

L'ouvrage a été publié par Margareta B. Rudenko avec sa traduction russe (Moscou 1962), et arabe par M. Saîd Ramazan al-Bûtî (Damas 1957),

Il a été traduit en turc par M. Emin Bozarslan (Istanbul 1968, 1975). Michael L. Chyet et un buisson d'épines entre eux : études sur Mem û Zîn, un doctorant. (1991, Université de Californie). Mem u Zin du même nom a été tourné en Turquie (1991).

L'écriture de Mem û Zini n'est pas seulement le travail d'écrire une épopée poétique, ou juste une compétence poétique qui est montrée avec une histoire d'amour qui remonte à l'antiquité et qui se répète toujours.

Avec cela, le poète a voulu révéler le visage, les caractéristiques et les valeurs de la nation kurde;

Il visait à montrer au monde que les Kurdes sont l'une de ces nations avec des profondeurs historiques et ainsi justifié qu'ils ont le droit de fuir l'hégémonie des autres nations. Xani a pris une position très claire dans cette affaire.

Derrière la sélection par Xani d'une épopée purement kurde et sa mise sous une nouvelle forme se cache son désir d'exprimer ouvertement ses propres sentiments et pensées. Comme Xani l'a dit à plusieurs reprises, il visait ainsi à révéler la cause de sa nation, son vrai visage propre et le mode de vie qui le contredit; Il visait à prouver l'originalité intellectuelle et littéraire de cette nation et voulait élever sa littérature au niveau des autres littératures orientales.

Cet ouvrage, que Xani a créé dans le cadre de la tradition orientale, est une tentative de prouver que les Kurdes ont une épopée célèbre autant que les épopées écrites par les grands poètes, bien au-delà de la tradition classique qui imite tous les autres poètes qui ont créé une épopée poétique. Alors que Xani, en tant que poète soufi, révèle les liens des Kurdes avec l'Orient, il a voulu mettre une nouvelle empreinte sur la littérature orientale avec cette épopée qu'il a écrite en kurde, qui est aussi une empreinte kurde. Xanis Mem û Zin est un ouvrage philosophique et intellectuel qui résume les expériences et les appréciations de l'auteur dans de nombreuses questions intellectuelles, ainsi que sa haute structure littéraire. Cet ouvrage, qui révèle les conclusions auxquelles l'auteur est parvenu à travers les différents points de vue qu'il a lus et interprétés sous la philosophie de l'humanité, reflète également une image de la nation à laquelle appartient l'auteur et du mode de vie à l'époque où il était. pour cette raison qu'on ne peut jamais distinguer le poète Xani du penseur Xani, du philosophe Xani et du mystique Xani.

L'épopée sur Mem û Zîn est un trésor. Quelle que soit la perspective que nous voyons de la philosophie, du mysticisme, de la musique, de l'astronomie, de l'ontologie, de la culture alimentaire, des traditions et coutumes, des langues, et pourtant nous sommes confrontés à un chef-d'œuvre au contenu riche.

C'est pourquoi le professeur Qanatê Kurdo l'appelle "l'encyclopédie de la vie du peuple kurde".

DIVAN

Une autre œuvre d'Ehmedê Xanî qui a survécu jusqu'à ce jour est le divan, dans lequel ont été compilés ses poèmes qu'il a chantés sur divers sujets tout au long de sa vie. Après sa mort, il a compilé divers noms pour ses poèmes, qu'il n'a pas compilés de son vivant.

Les poèmes que Xani a chantés dans divers rassemblements ont été conservés sous forme de quelques manuscrits par des chercheurs de l'époque et collectés plus tard. Les poèmes de Xanî ont d'abord été compilés par Mela Mehmudê Bayezidî (1799-1867) sous la forme d'un divanç contenant 25 poèmes et placés sous la protection de la "Bibliothèque publique de Pétersbourg" en Russie. En 1996, un divançe de 20 poèmes a été publié dans Duhok par smail Badi. Deux ans plus tard, 7 poèmes de Mesud Kettani sont publiés à Duhok. Il y a 7 poèmes dans le troisième volume du livre de Mohammed Eli Qeredaxi, Bujandinewey Mejuy Zanayani Kurd.

Au cours de la dernière décennie, la vie et l'œuvre d'Ehmedê Xanî ont été davantage examinées et, par conséquent, davantage d'études ont été menées sur le divan de Xani. L'une de ces œuvres a été publiée par Abdurrahman Durre en 2002 sous le titre Şerhe Diwana Ehmedê Xanî (27 poèmes). En 2004, le conseil le plus complet de Xanî a été publié sous le nom de Diwan u Gobideye Ehmede Xane Yed Mayin par Abdullah Varlı, qui a réalisé de nombreux ouvrages précieux sur Xanî, notamment récemment.

Il y a un total de 109 poèmes dans cette étude. Tahsin İbrahim Doski a inclus un total de 29 poèmes de Xanî dans son ouvrage qu'il a publié à Duhok en 2005 et intitulé Cevheru'l me'ani fi commentateur Diwani Ehmed el-Xani.

Le divan d'Ehmedê Xanî contient des poèmes en kurde, arabe, persan et turc. Parfois Xanî écrivait des poèmes appelés mulemma et utilisait ces quatre langues dans un seul poème. Il y a aussi des ghazals turcs et persans dans le conseil de Xani. Xanîs divan a été publié en Russie, Allemagne, Italie, France, Pays-Bas, Pologne, Suède, Danemark, Irak.

CHAPITRE V

LA COMPRÉHENSION ISLAMIQUE D'EHMEDÊ XANÎ:

Bien que Xanî ait suivi un chemin dans l'axe Shafii-Sunnite dans sa compréhension de la secte, il n'a pas exclu d'autres croyances et les a respectées.

Là encore, il n'a pas hésité à critiquer les pratiques contraires à ses convictions et la persécution des autorités sunnites.

Surtout pendant cette période où Xanî était vivant, des conflits politiques interétatiques se sont également manifestés au sein des sectes et la supériorité des sectes était un sujet de discussion.

C'était un développement qui a été vu à la fois du côté ottoman et du côté safavide.

Cependant, Xanî a prôné la réconciliation et le dialogue au lieu de porter un jugement ferme.

De ce fait, sa manière d'embrasser les chiites et les ézidis au lieu de les effacer d'un coup est liée à sa vision humaniste et en même temps de l'islam.

Dans l'un de ses poèmes, par exemple, il critique les autorités sunnites qui ont expulsé les gens de leurs villages et villes en raison de leur persécution, ainsi que les Ezidis et les chiites, qui ne les considéraient pas comme des non-croyants et affirmaient que les rangs supérieurs du paradis étaient pour eux. Sa foi est si forte qu'il était capable d'analyser les événements avec une pensée trans - sectaire et a donné des conseils aux gens sur la bonne voie dans cette direction.

Ehmedê Xanî a réagi au déni des valeurs humaines et humanitaires de son vivant, au remplacement de l'humanité et au remplacement du pouvoir.

Ehmedê Xanî considère le fait que personne ne prête attention à la philosophie, la littérature et la science, qui sont les catégories les plus fondamentales de l'expérience humaine, et que l'argent et l'intérêt sont la mesure de tout, comme le problème humain central. Parce que la matérialité et le manque d'amour consomment et corrompent tout ce qui est humain, à savoir la spiritualité, la liberté, la vie et l'amour.

Il présente l'écriture, l'apprentissage et la maturité comme une opposition spirituelle et humanitaire non seulement au matérialisme de son temps mais au matérialisme et à la consommation de tous les temps.

Xanînamé

EHMEDÊ XANÎ Y SUS OBRAS EN BREVE

” Prefiere la paz, la paciencia y la tolerancia,
no la ira y la guerra.
Porque maduran la unidad y la solidaridad.“

EHMEDÊ XANÎ

PRESENTACIÓN

Mientras preparamos este mini folleto en su mano, la emoción que nos impulsa a enfocar / examinar Ehmedê Xani no es solo nuestra admiración personal por este sabio kurdo.

Nuestra idea básica es querer quitar un velo "amable" cubierto por Ehmedê Xani como nuestro mayor y nuestro valor, queremos que este valioso anciano sea conocido por nuestros niños, jóvenes y generaciones futuras y luchar en esta dirección. Aunque se habla mucho de Ehmede Xanî, todavía se le conoce muy poco.

De hecho, Ehmedê Xani no es muy conocido no solo por nosotros, sino también en nuestra geografía y en todo el mundo. Además, es evaluado en un área estrecha por ciertos círculos. Por ejemplo, algunos círculos la definen como una identidad puramente religiosa, mientras que otros aceptan esas percepciones como datos básicos y tratan de etiquetarlo como "religioso". Sin embargo, Xani es un pensador versátil y merece mucho más que la investigación realizada por muchos pensadores / filósofos que solo pueden ser considerados sus aprendices científicamente en nuestra región e incluso en nuestro mundo.

Ehmedê Xanê es dolor y dolor en estos países. Su voz hizo eco desde hace siglos hasta siglos después; su memoria viva y esperanza para el futuro. Es un valor que crece específicamente aquí, bajo este sol, en este clima, en esta tierra. Es el "nativo" de este lugar, es dignidad y nobleza. Ehmedê Xani son estos países.

Los conceptos erróneos, los problemas de dialectos o las "dificultades" para comprender su obra no deben ocultar este hecho; Este estimado anciano, que debe ser objeto de investigación científica y establecer institutos y fundaciones en su nombre, debe alcanzar el reconocimiento que se merece, y sobre todo las nuevas generaciones, nuestros niños y jóvenes deben poder conocerlo y examinarlo en todos los sentidos. camino. Esta es también una necesidad para el enriquecimiento no solo de nuestro pueblo sino también del mundo del pensamiento de toda la humanidad. Xanî tiene una actitud crítica y no duda en criticar los errores que ve. Sus palabras y su esencia tienen una actitud única, honorable, una personalidad.

La falta de educación del pueblo kurdo es su mayor preocupación a lo largo de su vida. Por ello, concede gran importancia a la preservación de la cultura kurda, lengua materna, que considera muy valiosa, así como a sus creencias religiosas. Esta fue la base de su escritura en kurdo. Es claro y distinto que escribió sus obras en kurdo para aumentar la conciencia de la gente. También explicó la razón de esto en sus obras. Ehmedê Xanî, una de las personalidades más respetadas de su tiempo, fue una de las raras figuras que vivió en la misma línea toda su vida.

Xanî, que seguía los valores en los que creía, soportó todos los problemas por esta causa. Durante este período en el que se concentraron la historia y los estudios literarios kurdos, los derechos y libertades kurdos y el pluralismo y los fenómenos multiculturales se volvieron importantes, una literatura importante que Ehmdê Xanî contribuyó a la memoria colectiva kurda y contribuyó a la adopción y difusión del pluralismo y el multiculturalismo como valor. Queríamos explicar la vida a los pensadores y socialmente a nuestros niños y jóvenes.

Es con estos sentimientos y pensamientos que vimos como una tarea preparar este mini-folleto. Nuestra esperanza es ser una inspiración y un paso para comprender y aprender Ehmedê Xani.

CAPÍTULO I

LA VİDA DE EHMEDÊ XANÎ

Conocido por sus cualidades de poeta, sufí, santo y pensador, Ehmedê Xanî es sin duda uno de los primeros nombres que vendrán a la mente cuando se mencione la literatura kurda. Xanî, uno de los más grandes poetas de su tiempo, Mem Zîn es una de las obras más importantes no solo de él y de la literatura kurda, sino también de la literatura diván. Sin embargo, cabe señalar que verse a sí mismo como un mero escritor es sentirlo incompleto.

Hay diferentes opiniones sobre la vida de Ehmedê Xani. Según la mayoría de las fuentes, es de la aldea de Xan en la región de Hakkari / Çukurca, era miembro de la tribu Xânî o de la familia Xânîyan, y generalmente se cree que nació en Doğubeyazıt y murió aquí (1651–1707).

Como hijo de una familia de la tribu Xanî que emigró de la región de Hakkâri / Çukurca en el siglo XVI, permanecieron intensivamente en Van (Başkale, Hoşap, Gürpınar, Gevaş) durante un tiempo, y finalmente se establecieron en Doğubeyazıt (Bazid). Se dice en las fuentes que nació en este distrito. Podemos decir que esta es la información más confiable sobre él.

Xanî creció en una familia tradicional. Su padre es Mela İlyas, quien es investigador de la madraza. El nombre de su madre es Gülnigar. En el registro otomano, Ilyas tenía tres hijas llamadas Peri, Gulizer y Kitan, así como sus hijos Ehmede Xani y Mela Kasım.

El hermano mayor de Xani, Molla Kasım, provenía de la tradición de la madraza como su padre.

Xanî recibió su educación básica de su padre y continuó su educación con su hermano después de la muerte de su padre.

Xanî, quien recibió su primera educación de su padre y su hermano, continúa su vida educativa en Gulgûn Madrasah en Muradiye. El nombre de Xanî también se menciona en la lista de estudiantes de Madrasah de 1661.

Alauddîn Seccâdî dice en su obra "Mîjouy Edebî Kurdî" (historia literaria kurda) que Xanî también estudió en Ahlat, Urfa y Bitlis. Después de estudiar en estas ciudades, se va a Cizre para visitar los principados de la región y se espera que permanezca mucho tiempo en la región. También viaja a Bagdad, Siria y Egipto para su educación. Se rumorea que posteriormente fue a Hejaz y cumplió su peregrinaje. Además, se rumorea que Ehmedê Xanî fue a Estambul para encontrarse con los sultanes otomanos. Sin embargo, no existe un acuerdo general al respecto.

Xani mejoró sus conocimientos en poco tiempo y su reputación en la región aumentó. Luego regresó a Doğubeyazıt. Comenzó a escribir sus obras cuando solo tenía 14 años.

Los investigadores de Xanî coinciden en que Xanî no estaba casada y, por tanto, no tenía hijos. Esta situación se comprende del registro de Gulgûnil Madrasah donde trabajaba Xanî. Se dice que Xanî recibió la aprobación de Molla-Cami, quien era profesor en Ataiyye Madrasa en Hosab.

Después de su vida educativa, regresó a Dogu Beyazit y abrió una madraza donde el idioma kurdo era obligatorio y se enseñó en esta madrasa hasta su muerte.

Xanî también trabajó como secretario, como su padre İlyas, que era secretario de la corte, y su hermano Molla Kasım. Se dice que oró en 1674 cuando se colocaron los cimientos del Palacio Ishak Pasha.

Si bien se sabe que trabajó como dependiente en este palacio, no se sabe exactamente cuántos años estuvo al servicio de este servicio.

Xanî nació y se crió en Doğubeyazıt y fue enterrada aquí. Su tumba se encuentra en la mezquita justo al lado del Palacio İshâk Pasha en Doğubeyazıt y está abierta al público.

CAPITULO DOS

EHMEDÊ XANÎ Y LENGUAS KURDAS

El idioma es la forma más importante de transmitir los sentimientos y pensamientos de las personas y proteger la identidad nacional y cultural. Desde la antigüedad, las personas se han comunicado entre sí a través de la escritura, el sonido, el humo, las imágenes y diversos movimientos, y han desarrollado esta comunicación continuamente. La continuación de una mejor comunicación, la humanidad ha estado en comunicación oral después de muchos pasos.

Como resultado de la comunicación verbal, las personas comenzaron a encontrarse, mezclarse y diferenciarse, y cada sociedad ha creado una cultura, un idioma y una tradición únicos y únicos. Estas culturas y tradiciones, que han sobrevivido hasta nuestros días en forma oral y escrita, también forman la base de las sociedades actuales. Las obras más importantes de estas tradiciones son los productos literarios escritos y orales.

Toda nación que quiera mantener y mantener su existencia e identidad nacionales quiere abrazar el trabajo del patrimonio cultural y transmitirlo a las generaciones futuras.

Hace cuatro siglos, Ehmedê Xanî afirmó que estaba trabajando para comprender plenamente este hecho, sufriendo y luchando para que el idioma kurdo ocupe el lugar que le corresponde con los siguientes cupé:

Él arregló este lenguaje y lo arregló.
Sufrió de esta manera por el público.

Sin duda, la igualdad de raza, religión e idioma han sido los factores más importantes en la formación de las naciones.

La realidad de la nación se basa principalmente en el sentimiento y la determinación de los individuos que crearon esa nación para vivir juntos, la unidad geográfica, cultural, espiritual y meta común creada por el pasado que convive.

Sin embargo, la incapacidad de la nación kurda para establecer tal unión a lo largo de la historia ha afectado negativamente el desarrollo del kurdo.

Esta situación también es expresada por Xanî y enfatiza que el idioma kurdo se deja desatendido debido a la unidad de los kurdos y no se le puede dar la oportunidad de desarrollarse.

La gran rama kurda e indoiraní de la familia lingüística europea se une al grupo del noroeste iraní y al este y sureste de Turquía, el norte de Siria se habla en el norte y este de Irak e Irán en el oeste.

Es el cuarto idioma más hablado en Oriente Medio después del árabe, el turco y el persa.

Las similitudes y diferencias entre el kurdo y el persa, que provienen de la misma raíz, se pueden comparar con las diferencias entre el francés, el italiano y el español, que se derivan del latín.

Algunas palabras provienen del mismo origen iraní antiguo y se pronuncian de manera completamente diferente en dos idiomas hoy en día como resultado de un desarrollo diferente a lo largo del tiempo. Ambos idiomas también tienen su propio vocabulario rico, morfología, fonología y reglas gramaticales.

El alfabeto kurdo, basado en letras latinas, consta de 31 letras.

• A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T U Û V W X Y Z

• a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z

De los 31 sonidos representados por este alfabeto, 8 son vocales y 23 consonantes. Las vocales son a, e, ê, i, î, o, u, û.

Los dialectos kurdos se dividen en cuatro grupos principales. Estos también se dividen en secciones entre sí: Kurmancî, Lorî, Goranî, Zazakî.

Şemseddin Sami dice lo siguiente sobre el kurdo en su trabajo llamado Kamus-i Türkî: El idioma kurdo es similar al persa y quizás mucho más parecido al antiguo idioma Pahlevî. Tiene muchas letras. Aunque se afirma que el kurdo no tiene literatura, porque los intelectuales kurdos siempre han tratado el árabe y el persa y no han dado el peso necesario a sus propios idiomas, esto no es cierto, y desde entonces se han dado muchas obras en este idioma.

Especialmente en este siglo y en el mundo civilizado, la prueba más importante de la existencia de naciones es su lengua y literatura. Con esto, pueden continuar con su identidad y existencia nacional.

Ehmedê Xanî ha sentado bases sólidas e inquebrantables al agregar día y noche para demostrar la identidad nacional y la cultura de los kurdos.

Usó su genio para su fe, para proteger y preservar el patrimonio cultural de su pueblo. La razón por la que no podemos verlo donde está su ejemplo similar hoy es su víctima. Es imposible pensar en un kurdo sin él en el mundo.

Aunque fue un sacrificio para su nación, fue una lástima para su nación escribir sus obras en kurdo, que en sus propias palabras "cortó el mercado" y presentó su obra al pueblo kurdo, no a los gobernantes de la época.

Es cierto que Xanî espera los resultados de sus esfuerzos de las generaciones futuras sin esperar ninguna fama.

Si no hubiera sistematizado el idioma kurdo, quizás el kurdo que hablamos hoy no hubiera tenido tal base verbal.

Cervantes para la nación española, Shakespeare para la nación británica, Mahmud de Kashgar para la nación turca, Sibeveyhi, Ahfeş y Kutrup para la nación árabe, Ferdowsi para la nación persa y Rustaveli para los georgianos, Ehmedê Xanî significa para la nación kurda.

Si el idioma kurdo se mantiene hoy, fue gracias a personas como Ehmedê Xanî. Mientras escribía sus obras en kurdo, Xanî hizo posible que el kurdo llegara al presente, mientras explicaba por qué escribió la obra en kurdo en el sexto capítulo de la épica Mem û Zîn:

Guarda el vino puro, bebe el resto
Prefería el idioma kurdo al hilo como perlas.
Hizo esto para que los extranjeros no dijeran que "los kurdos ya están
No se cultivan por su origen y estructura.
Diferentes naciones han adquirido libros.
Solo los kurdos se quedaron sin participar en este problema.

Ehmedê Xanî, que ganó tanto por su idioma y su nación, quería demostrar que los kurdos, como otras naciones, son un país en desarrollo. Quería mucho que el kurdo tuviera lugar entre otros idiomas y lo consideraba un honor.

Para ello trabajó constantemente, rezando y escribiendo esta situación en sus obras. También era muy consciente de la importancia de la lengua materna y sabía que aprender una lengua extranjera a través de la lengua materna sería mucho más beneficioso para los niños. Porque el campo de la mente se abre solo con la lengua materna y el desarrollo mental lo proporciona.

Si tenemos en cuenta que los estudios científicos sobre pedagogía hoy en día dicen y defienden cómo la educación es crucial para el desarrollo y el éxito de los niños, podemos ver más claramente cómo es el camino de Xani, especialmente que la demanda de educación en la lengua materna fue intensamente expresado por los kurdos durante este período.

CAPITULO III

PERSONALIDAD LITERARIA

Ehmedê Xanî, que ganó tanto por su idioma y su nación, quería demostrar que los kurdos, como otras naciones, son un país en desarrollo. Quería mucho que el kurdo tuviera lugar entre otros idiomas y lo consideraba un honor. Para ello trabajó constantemente, rezando y escribiendo esta situación en sus obras. También era muy consciente de la importancia de la lengua materna y sabía que aprender una lengua extranjera a través de la lengua materna sería mucho más beneficioso para los niños. Porque el campo de la mente se abre solo con la lengua materna y el desarrollo mental lo proporciona.

Si tenemos en cuenta que los estudios científicos sobre pedagogía en la actualidad dicen y defienden cómo la educación es crucial para el desarrollo y el éxito de los niños, podemos ver con más claridad cómo es el camino de Xani, especialmente que la demanda de educación en la lengua materna se expresó intensamente. por los kurdos durante este período.

Muchas personalidades importantes de la historia no fueron bien entendidas durante su vida y no vieron el valor que merecía.

Ehmedê Xanî no pudo entender adecuadamente durante su propio tiempo y no vio el valor que merecía. Como gran pensador, Xani ha comenzado a llamar la atención en los últimos años y se han entendido sus aspectos literarios e intelectuales. Ehmedê Xanî sabía árabe, persa y turco, así como su lengua materna, el kurdo, y era experto en escribir poesía en estos idiomas. Se había volcado a la ciencia desde su niñez y estuvo entrelazado con la ciencia a lo largo de su vida. Ehmedê Xanî criticó la poesía de otros poetas durante su período de escribir poemas con pensamientos como el dinero, la autoridad y el interés, y expresó que le incomodaba usar esta ciencia para sus intereses personales.

Vio sus actividades científicas como una herramienta para iluminar a la gente y difundir sus pensamientos. Sin duda, su obra más famosa sobre este tema es Mem û Zîn. Los eruditos y eruditos kurdos antes de Xanî escribieron sus obras en árabe y persa.

CAPITAL IV
Su trabajo

NÛBEHARA BİÇÛKAN

Xanî siguió una cierta sistematicidad al escribir sus obras. Formó el contenido y la estructura de las obras según el segmento que abordará.

Escribió este trabajo para niños kurdos, en el que los conceptos religiosos se utilizan intensamente para crear la base de la educación religiosa y facilitar el aprendizaje de su religión.

En el contenido brindó información detallada sobre la familia a la sociedad, desde la religión hasta la educación, desde la política hasta los consejos y muchas otras preguntas y trató de explicar los conceptos.

Cuando se examina cuidadosamente este trabajo de Xanî, vemos que actuó con mucho cuidado cuando creó el contenido de su trabajo y siguió una cierta presentación sistemática de los temas.

Podemos decir que las asignaturas están organizadas según el método de fácil a difícil, de conocido a desconocido y de cercano a lejano, por lo que Xanî también tiene buenos conocimientos pedagógicos. Esta obra, escrita por Ehmedê Xanî 1683, que se puede traducir al turco como Küçükların Baharı y Bahar-Yenibahar, es un diccionario árabe-kurdo. Este trabajo ha sido elaborado en verso para facilitar la memorización en colchones donde predomina un sistema educativo de memorización.

El diccionario consta de unos 220 pareados y contiene más de 1000 palabras y términos árabes y sus equivalentes kurdos.

Dado que este diccionario, elaborado en 13 capítulos, está elaborado en verso, las palabras no están en orden alfabético, sino según la situación requerida por la métrica y la rima. La parte introductoria, la primera parte y la última parte de la obra se prepararon según el orden de rima mesnevis, y las otras partes se prepararon según el orden de rima del ghazal. Este trabajo ha sido elaborado con el objetivo de aprender la lengua materna de los niños pequeños kurdos en lugar de recurrir a investigadores. En la introducción, se dice que el trabajo fue escrito para brindar comodidad a los niños que están aprendiendo a leer el Corán mientras comienzan sus lecciones de consumo y narración de cuentos. Por lo tanto, Xanî allanó el camino para educar a un joven informado que conocía su lengua materna.

Xanî, que sabe que un niño que conoce muy bien su lengua materna no tendrá dificultades para aprender el segundo idioma y, por lo tanto, comprenderá mejor el Corán cuando lea el Corán, Xanî preparó el trabajo de acuerdo con esta conveniencia.

La principal expectativa de los niños es que sean personas que beneficien a su sociedad y cuiden la bondad y la compasión cuando leen y aprenden. Xanî, que trabajó arduamente para nutrir a los jóvenes leales de su comunidad, no descuidó tomar las oraciones de los niños como quisieron. Este diccionario se publicó por primera vez en el suplemento del libro de Yûsuf Ziyâeddîn Pasha titulado "el-Hediyyetü'l-Hamîdiyye fi'l-Lugati'l- Kürdiyye" (Estambul, 1310, págs. 279-297) y el fax fue publicado por A Von Publicado por Le Coq en el libro Kurdische Texte (Berlín 1903, 1, 1-47). Más tarde se volvió a publicar con la corrección de Abdüsselâm Nâcî el-Jezerî. Zeynelâbidîn Zînâr tradujo este trabajo a letras latinas y lo publicó. Ahmet Hilmî el-Kûgî ed-Diyârbekrî escribió un comentario en este diccionario llamado Gülzârâ Hamûkan Şerhâ Nûbehara Biçûkan.

Este comentario fue posteriormente publicado como diccionario turco-kurdo por Mehmet Emin Bozarslan (Çıra Publishing, noviembre de 1978, Estambul). Además, Le Coq publicó un facsímil de este trabajo.

EQÎDEYA ÎMANÊ

Una palabra de origen árabe, "akide", en el diccionario, significa "atar objetos como una cuerda, atar, jurar, prometer, arreglar". "Credo", que se deriva de la misma raíz y se usa como sinónimo de "fe", significa atar como un nudo, creer en algo y asumir algo de corazón.

En este caso, la confesión significa algo dedicado al corazón. Su equivalente en terminología puede definirse como el principio en el que se debe creer (el principio de creencia).

Según esto, el credo significa "los principios básicos de la religión Islam, las reglas en las que hay que creer". La ciencia que habla de estas reglas básicas se llama ciencia de la fe. Si bien el término "akide" tiene cuatro significados diferentes, el trabajo de Ehmedê Xanî en cuestión se puede traducir como "La disertación de la fe" porque menciona los principios y enseñanzas del Islam. Este trabajo, que es parte de la ciencia de Akaid, proporciona información sobre los principios de la fe para la religión del Islam de acuerdo con el credo.

Xanî hizo obligatoria la educación kurda en la madrasa que estableció en Doğubeyazıt. Pero para poder ofrecer esta educación, se requería material de origen.

Por este motivo, Nûbehara Biçûkan escribió primero su obra y tenía como objetivo aprender la lengua materna de los niños que acababan de empezar con el colchón.

Escribió la obra Eqîdeya İmanê para que los niños que aprenden su lengua materna puedan aprender su religión en su propio idioma y asegurarse de que los niños kurdos reciban educación sin dejar su lengua materna.

Este patrón, que es muy conveniente para la poesía didáctica kurda, también se usó en obras llamadas Nehcu'l-Enam escritas en kurdo por Melê Xelîlê Sêrtî y Revdetu'n-Ne'îm, también escritas en kurdo por Şêx Ebdurehmanê Axtepî.

Esta obra fue escrita cuatro años después de la obra de Nûbehara Biçûkan en 1687 y consta de 70-73 pareados. Cada conexión en la obra rima en sí misma. La obra fue escrita en el género "mesnevi" de la literatura diván. Este trabajo tiene un lugar muy importante en la historia kurda. Zirâ, este trabajo es el segundo que se enseña en colchones kurdos después de Nûbehara Biçûkan. También es la primera obra en kurdo escrita en el campo de los estudios religiosos. Además, el contenido y la ortografía de la obra sentaron un precedente para las obras escritas durante los siguientes períodos.

MEM Û ZİN

La historia de varias obras escritas en kurdo se remonta a unos 500 años y antes. Uno de los más importantes de estos trabajos es sin duda Mem û Zîn, escrito por Ehmedê Xanî. Ehmedê Xanî decidió escribir Mem û Zîn para demostrar lo contrario de las afirmaciones contra el pueblo kurdo de que "todas las sociedades tienen libros, solo los kurdos no tienen libros". Xanî expone esta situación en su obra Mem û Zîn.

Esta obra, que podemos llamar la obra maestra de Ehmedê Xanî, fue más allá de las clásicas historias de amor y se convirtió en una guía para una nación con sus contenidos. Ningún estudio de este tamaño fue escrito antes que él. Aunque su predecesor escribió algunos de sus escritos en kurdo como él, Ehmedê Xanî sintió que esto no era suficiente y decidió escribir todas sus obras en kurdo realizando un nuevo encargo. Xanî generalmente se ocupa de la educación islámica y los valores nacionales kurdos tanto en Mem û Zîn como en otras obras. Mem û Zîn, que consta de 2656 conexiones, se escribió en el tipo mesnevi.

Mem û Zîn se convirtió en el verso 1696. Ehmedê Xanî ha cubierto los eventos legendarios e históricos de la vida de los kurdos, con representaciones e historias en esta obra.

Este trabajo se puede categorizar en estructura, forma, tema, lenguaje, género y estilo en las historias de amor con dos héroes en la tradición clásica de Mesnevit.

El tema del trabajo tiene lugar en la ciudad de Botan (Ceziret İbn Ömer). Mem y Zîn son dos amantes que se aman mucho, y Bekr (Bekoyê Xawan) evitó su ruptura. Mem finalmente muere, y Zîn, que se queja de su tumba, no puede soportar el dolor, se derrumba allí. Más tarde fue enterrado junto a la tumba de Mem.

Temiendo que se revelara el posible resultado de esta tragedia, Bekr convirtió estas dos tumbas en un santuario. Las personas que no toman en cuenta esta medida asesinaron a Bekr. Un arbusto espinoso que surge de la sangre de Bekr extiende sus raíces sucias al suelo, a las tumbas de los amantes, y aunque los amantes mueran, Bekr los separa de nuevo.

Esta tumba se encuentra en la ciudad de Cizre, dentro de Mîr Evdalî (Mîr Abdal) Madrasa. Este colchón se encuentra al final del pueblo de Cizre. Las lápidas en Mem y Zîn se encuentran una al lado de la otra, y en la parte posterior están las lápidas de Beko que las separan. Beko es conocido como Bekoyê Le'în (Beko Maldito) entre los kurdos Kurmanç, y Bekiroke-Bekir Mêrgewerî (un lugar en Irán) entre los kurdos Sorani.

Cuando se examina Mem û Zîn en detalle, se verá que esto no es solo una historia de amor, sino un trabajo muy extenso con aspectos políticos, sociales, filosóficos, religiosos y misteriosos.

Por ejemplo, XVI. La lucha otomano-safávida que comenzó en el siglo XIX se reflejó en el trabajo de Ehmedê Xanî con su aspecto político.

Mem û Zîn fue impreso y publicado por primera vez en 1919 por un kurdo llamado Hamza en la imprenta Necm-i İstiklal de Estambul. La segunda edición de la obra se realizó en Alepo en 1947.

El trabajo fue publicado por Margareta B. Rudenko con su traducción al ruso (Moscú 1962), y al árabe por M. Saîd Ramazan al-Bûtî (Damasco 1957).

Fue traducido al turco por M. Emin Bozarslan (Estambul 1968, 1975). Michael L. Chyet y un Thornbush entre ellos: estudios sobre Mem û Zîn, un Ph.D. (1991, Universidad de California). Mem u Zin del mismo nombre fue filmada en Turquía (1991).

Escribir Mem û Zini no es solo el trabajo de escribir una epopeya poética, o simplemente una habilidad poética que se muestra con una historia de amor que se remonta a la antigüedad y siempre se repite.

Con esto, el poeta quiso revelar el rostro, características y valores de la nación kurda; Tenía como objetivo mostrar al mundo que los kurdos son una de esas naciones con profundidad histórica y, por lo tanto, justificó que tienen derecho a huir de la hegemonía de otras naciones. Xani adoptó una postura muy clara en este caso.

Detrás de la selección de Xani de una epopeya puramente kurda y ponerla en una nueva forma, se encuentra su deseo de expresar abiertamente sus propios sentimientos y pensamientos. Como ha dicho repetidamente Xani, con esto pretendía revelar la causa de su nación, su verdadero rostro limpio y la forma de vida que lo contradice; Su objetivo era demostrar la originalidad intelectual y literaria de esta nación y quería elevar su literatura al nivel de otras literaturas orientales.

Esta obra, que Xani ha creado en el marco de la tradición oriental, es un intento de demostrar que los kurdos tienen una epopeya famosa tanto como las epopeyas escritas por los grandes poetas, mucho más allá de la tradición clásica que imita a todos los demás poetas que han creado poética épica. Si bien Xani, como poeta sufí, revela las conexiones de los kurdos con Oriente, quiso poner un nuevo sello en la literatura oriental con esta epopeya que escribió en kurdo, que también es un sello kurdo. Xanis Mem û Zin es una obra filosófica e intelectual que resume las experiencias y valoraciones del autor en muchas cuestiones intelectuales, así como su alta estructura literaria. Esta obra, que revela las conclusiones a las que llegó el autor a través de las diferentes visiones que leyó e interpretó bajo la filosofía de la humanidad, refleja también un cuadro de la nación a la que pertenece el autor y el estilo de vida durante el período en el que se encontraba. por esta razón nunca podremos distinguir al poeta Xani del pensador Xani, al filósofo Xani y al místico Xani.

La epopeya de Mem û Zîn es un tesoro. No importa qué perspectiva veamos desde la filosofía, el misticismo, la música, la astronomía, la ontología, la cultura alimentaria, las tradiciones y costumbres, los idiomas y, sin embargo, nos enfrentamos a una obra maestra con un contenido rico.

Por eso el profesor Qanatê Kurdo lo llama "la enciclopedia de la vida del pueblo kurdo".

DİVÁN

Otra de las obras de Ehmedê Xanî que ha sobrevivido hasta nuestros días es el diván, en el que se recopilaron los poemas que cantó sobre diversos temas a lo largo de su vida. Después de su muerte, compiló varios nombres para sus poemas, que no compiló mientras estaba vivo.

Los poemas que Xani cantó en diversas reuniones fueron preservados en forma de algunos manuscritos por investigadores de la época y recopilados posteriormente. Los poemas de Xanî fueron compilados por primera vez por Mela Mehmudê Bayezidî (1799–1867) como un divanç que contenía 25 poemas y se colocó bajo protección en la "Biblioteca Pública de Petersburgo" en Rusia. En 1996, İsmail Badi publicó un divançe de 20 poemas en Duhok. Dos años más tarde, se publicaron en Duhok 7 poemas de Mesud Kettani. Hay 7 poemas en el tercer volumen del libro de Mohammed Eli Qeredaxi, Bujandinewey Mejuy Zanayani Kurd.

Durante la última década, la vida y el trabajo de Ehmedê Xanî se han examinado más y, por lo tanto, se han realizado más estudios sobre el diván de Xani. Una de estas obras fue publicada por Abdurrahman Durre en 2002 con el título Şerhe Diwana Ehmedê Xanî (27 poemas). En 2004, el consejo más completo de Xanî fue publicado bajo el nombre de Diwan u Gobideye Ehmede Xane Yed Mayin por Abdullah Varlı, quien ha realizado muchos trabajos valiosos sobre Xanî, especialmente recientemente.

Hay un total de 109 poemas en este estudio. Tahsin İbrahim Doski incluyó un total de 29 poemas de Xanî en su trabajo que publicó en Duhok en 2005 y llamó al comentarista de Cevheru'l me'ani fi Diwani Ehmed el-Xani.

El diván de Ehmedê Xanî contiene poemas en kurdo, árabe, persa y turco. A veces, Xanî escribió poemas llamados mulemma y usó estos cuatro idiomas en un solo poema. También hay ghazales turcos y persas en el consejo de Xani. El diván Xanîs se ha publicado en Rusia, Alemania, Italia, Francia, Países Bajos, Polonia, Suecia, Dinamarca, Irak.

CAPITULO V

EL ENTENDIMIENTO ISLÁMICO DE EHMEDÊ XANÎ:

Aunque Xanî siguió un camino en el eje Shafii-Sunni en su comprensión de la secta, no descartó otras creencias y mostró respeto por ellas.

Una vez más, no dudó en criticar las prácticas contrarias a sus creencias y la persecución de las autoridades sunitas.

Especialmente durante este período cuando Xanî estaba vivo, los conflictos políticos interestatales también se manifestaron dentro de las sectas y la superioridad de las sectas fue un tema de discusión.

Este fue un desarrollo que se vio tanto en el lado otomano como en el safávida. Sin embargo, Xanî abogó por la reconciliación y el diálogo en lugar de emitir juicios.

Como resultado, su forma de abrazar a chiítas y ezidis en lugar de borrarlos de una vez está relacionada con su humanista y al mismo tiempo con su visión del Islam.

En uno de sus poemas, por ejemplo, critica a las autoridades sunitas que expulsaron a la gente de sus aldeas y pueblos a causa de su persecución, así como a los ezidis y chiítas, que no los consideraban incrédulos y afirmaban que los rangos superiores del paraíso eran para ellos.

Su fe es tan fuerte que fue capaz de analizar los acontecimientos con un pensamiento trans-sectario y dio consejos a las personas sobre el camino correcto en esta dirección.

Ehmedê Xanî reaccionó ante la negación de los valores humanos y humanitarios durante su vida, el reemplazo de la humanidad y el reemplazo del poder.

Ehmedê Xanî considera que el hecho de que nadie preste atención a la filosofía, la literatura y la ciencia, que son las categorías más básicas de la experiencia humana, y que el dinero y el interés son la medida de todo, es el problema humano central. Porque la materialidad y el desamor consumen y corrompen todo lo humano, a saber, la espiritualidad, la libertad, la vida y el amor.

Presenta la escritura, el saber y la madurez como una oposición espiritual y humanitaria no solo al materialismo de su tiempo sino al materialismo y consumo de todos los tiempos.

Xanînamé

عن Ehmedê Xanî

أيها الشيوخ الأعزاء الذين ليسوا معنا اليوم
. إننا نحتفل بذكرى الرحمة والامتنان

تفضل السلام والصبر والتسامح، وليس الغضب والقتال والحرب. لأنها تنضج الوحدة والتكاتف.

بدء

قبل تحرير هذا الكتيب، راجعنا بعناية عشرات الكتب والوثائق والأطروحات الجامعية والمقالات المكتوبة حول هذا الموضوع. كان لنا شرف الاجتماع وجها لوجه مع العديد من الباحثين والكتاب الخبراء في هذا المجال. كان هدفنا هو تقديم تأكيد للمعلومات في جميع هذه الوثائق المكتوبة والوصول إلى الاستنتاجات المقبولة من قبل الأغلبية ...

وينبغي اعتبار الدراسات المتعلقة بأحمدي خاني أجزاء من كل. إذا تم تمجيد هذه القطع معا ، فإن الموضوع وحده هو الذي يمكن أن يخلق ضجة بين الناس ويتحول إلى قوة ثقافية روحية. لم تتم بعد كتابة سيرة احمدي خاني بشكل كامل. بطريقة ما ، تقتصر قصة حياته على ما كتبه. يبدو أن الباحثين أو القارئ يحاولون سد أوجه القصور والثغرات في قصة حياة السيرة الذاتية هذه بمرور الوقت.

من خلال مساهمة الروايات المكتوبة والشفوية المنقولة من جيل إلى جيل ، يمكننا التعرف على احمدي خاني اليوم بشكل أفضل من ذي قبل. الأهم من ذلك ، تستمر الأبحاث والتحقيقات حول هذا الموضوع في الزيادة باهتمام كبير كل يوم ... ولنؤكد أننا نجد كل العمل المنجز في هذا المجال والجهود المبذولة في هذا الصدد قيمة جدا جدا وأننا نحيي الجميع باحترامنا وامتناننا... نحن فخورون بالمشاركة في رحلة جميلة حيث يمكننا تقديم معلومات أكثر تفصيلا ووضوحا عن احمد خاني لأطفالنا والأجيال القادمة.

تقديم

أثناء إعداد هذا الكتيب المصغر في يدك ، فإن فكرتنا الأساسية هي الرغبة في إزالة حجاب "الأذواع" الذي يلف على احمدي خاني كشيخ وقيمة، غايتنا هي نشر المعرفة عن احمد خاني للأجيال القادمة ليعتزوا في تاريخهم و تراثهم.

في الواقع، ليس فقط من قبلنا، ولكن أيضا من قبلنا، فإن احمدي خاني ليس معروفا بما فيه الكفاية في جغرافيتنا. علاوة على ذلك ، يتم تقييمه في منطقة ضيقة من قبل بعض الدوائر. على سبيل المثال، تعرفها بعض الدوائر على أنها هوية دينية بحتة، في حين تقبل دوائر أخرى مثل هذه التصورات كبيانات أساسية وتحاول وصفها بأنها "دينية". ومع ذلك ، فإن هو مفكر متعدد الأوجه ويستحق أكثر بكثير من الناحية العلمية في منطقتنا وحتى في عالمنا من الأبحاث التي أجريت للعديد من المفكرين / الفلاسفة الذين لا يمكن اعتبارهم إلا متدربيه. احمدي خاني هو واحد من كبار أساتذة الأدب والفكر في العالم الكردي والشرق الأوسط في الشرق، آشا، وعمرو القيس، وحافظ الشيرازي، وسعدي الشيرازي، وعمر الخيام، وفوزولي، والفرداوسي؛

في أوروبا ، غوته وشكسبير ودانتي وسرفانتس لا تقل أهمية عن أدبهم ولغتهم وثقافتهم. احمدي خاني مهم أيضا للشعب الكردي واللغة الكردية والأدب الكردي والثقافة الكردية. احمدي خاني هو حزن وحزن هذه الأرض. كلمته الصوتية ، التي يتردد صداها من قرون مضت إلى قرون لاحقة ؛ إنها الذاكرة الحية والأمل في المستقبل. إنها قيمة تنمو هنا ، تحت هذه الشمس ، في هذا المناخ ، في هذه التربة. إنه "الأصلي" لهذا المكان ، كرامته ونبله. احمدي خاني هي هذه الأرض نفسها. وينبغي ألا تحجب التصورات الخاطئة أو مشكلة اللهجة أو "الصعوبة" في فهم أعماله هذه الحقيقة؛ بل ينبغي أن تحجب هذه الحقيقة. هذا الرجل الكبير والمحترم من الشخصية الكردية، الذي يجب أن يكون موضوع المعاهد والمؤسسات والأبحاث العلمية نيابة عنه، يجب أن يصل إلى التقدير الذي يستحقه، وخاصة الأجيال الجديدة، يجب أن يكون أطفالنا وشبابنا قادرين على التعرف عليه ودراسته بكل أبعاده.

وهذه أيضا ضرورة لإثراء ليس لنا نحن وشعبنا فحسب، بل أيضا لعالم الفكر للبشرية جمعاء. إنه حكيم متطور للغاية في إحساسه بالعدالة ولا يبقى غير مستجيب عندما يرى الظلم. كلمته وجوهره واحد، لديه موقف مشرف، شخصية.

إن نقص تعليم الشعب الكردي هو أكبر مصدر قلق لهم طوال حياتهم. ولهذا السبب، أولى أهمية كبيرة للحفاظ على الثقافة الكردية، ولغته الأم، الكردية، التي كان يعتقد أنها ذات قيمة كبيرة، فضلا عن معتقداته الدينية. كان هذا هو الأساس لكتابة أعماله باللغة الكردية. من الواضح وجلي أنه كتب أعماله باللغة الكردية لزيادة وعي شعبه. وشرح سبب ذلك في أعماله ... كان احمدي خاني، أحد أكثر الشخصيات احتراما في عصره، أحد الشخصيات النادرة التي عاشت في نفس الخط طوال حياته. خاني، الذي التزم بالقيم التي آمن بها حتى النهاية، تحمل كل المشاكل لهذا الغرض.

في هذه الفترة التي تكثف فيها دراسات التاريخ والأدب الكردي، وكثيرا ما تناقش الحقوق والحريات الكردية، وتكتسب ظواهر التعددية والتعددية الثقافية أهمية، أردنا أن نقول لأطفالنا وشبابنا عن حياة أدب ومفكر وحكيم اجتماعي مهم مثل احمدي خاني من أجل المساهمة في الذاكرة الجماعية الكردية والمساهمة في تبني ونشر التعددية والتعددية الثقافية كقيمة. وبهذه المشاعر والأفكار بالتحديد رأينا أن من واجبنا إعداد هذا الكتيب المصغر. أملنا هو أن نكون مصدر إلهام ونقطة انطلاق لفهم وتعلم Ehmedê خاني.

حياة

إن احمدي خاني، المعروف بصفات مثل الشاعر والصوفي والإيفليا والمفكر، هو بلا شك أحد الأسماء الأولى التي تتبادر إلى الذهن عند ذكر الأدب الكردي. خاني ، أحد أعظم الشعراء في عصره ، هو أحد الأعمال المهمة ليس فقط لأدبه وأدبه الكردي ، ولكن أيضا لأدب الديوان.

ومع ذلك ، تجدر الإشارة إلى أن رؤية المرء لنفسه فقط كرجل حروف هو معرفة غير كاملة.

ووفقا للغالبية العظمى من المصادر، يذكر أنه من قرية هان في منطقة هاكاري/تشوكورکا، وأنه ينتمي إلى قبيلة هاني أو إلى عائلة هانيان هنا، والرأي العام هو أنه ولد في إيازيت، وعاش هنا وتوفي هنا.

وتذكر المصادر أنه ولد في هذه المنطقة في الفترة 1650/1061-1651 كطفل لعائلة تنتمي إلى قبيلة هاني هاجرت من منطقة هكاري/تشوكورکا في القرن السادس عشر، وبقيت في فان (باشكالي، هوشاب، غوربينار، غيفاش) لفترة من الوقت واستقرت أخيرا في بازيت (بازيد). يمكننا القول أن هذه هي المعلومات الأكثر موثوقية في هذا الصدد.

نشأ خاني في عائلة جاءت من تقاليد المعرفة. كان والده ميلا إيليا، معلم مدرسة. كان اسم والدته غولنيغار. بالإضافة إلى احمدي خاني وميلا قاسم، أبناء إلياس بك، تقرر أيضا في السجلات العثمانية أن لديه ثلاث بنات تدعى بيري وغوليزر وكيتان. شقيق خاني الأكبر الملا قاسم، مثل والده، جاء من تقاليد المدرسة.

تلقى خاني تعليمه المبكر من والده، وبعد وفاة والده، واصل تعليمه تحت إشراف شقيقه. واصل خاني، الذي تلقى تعليمه الأول من والده وشقيقه، تعليمه في مدرسة غولغون في مرادية. تم ذكر اسم خاني أيضا في قائمة طلاب المدرسة في عام 1661.

يذكر علاء الدين سيكادي، في كتابه "تاريخ الأدب الكردي"، أن خاني تلقى تعليمه أيضا في أهلات وأورفا وبيتليس. بعد دراسته في هذه المدن وعودته إلى دوغوبايازيت ، ذهب إلى الجزيرة وزار الإمارات في المنطقة ويقدر أنه بقي في المنطقة لفترة طويلة. كما سافر إلى بغداد وسوريا ومصر لتلقي تعليمه. في وقت لاحق ، يشاع أنه ذهب إلى الحجاز وأدى واجبه في الحج. تطور خاني معرفته في وقت قصير وزادت شهرته في المنطقة. بدأ كتابة أعماله في سن 14.

ويشاع أيضا أن احمدي خاني ذهب إلى اسطنبول للقاء السلاطين العثمانيين. ومع ذلك ، لا يوجد توافق عام في الآراء حول هذا الموضوع. أولئك الذين درسوا خاني يتفقون على أن خاني لم يكن متزوجا وبالتالي لم يكن لديه أطفال. ويتضح هذا أيضا من سجلات مدرسة غولغونيل حيث عمل خاني.

يقال إن خاني تلقى إجازة من ملا كامي ، الذي كان مربية في مدرسة عطية في هوشاب. بعد تعليمه، عاد إلى دوغوبيازيد وافتتح مدرسة حيث كانت اللغة الكردية إلزامية ودرس في هذه المدرسة حتى وفاته. ومثل والده إيليا، الذي كان كاتبا للمحكمة، والملا قاسم، شقيقه الأكبر، كان خاني كاتبا أيضا. يقال إنه صلى في عام 1674 عندما تم وضع أساس قصر إسحاق باشا. على الرغم من أنه من المعروف أنه عمل ككاتب في هذا القصر ، إلا أنه من غير المعروف بالضبط عدد السنوات التي أدى فيها هذا الواجب. تلقى خاني رحمة اليمين في دوغوبيازيت ، حيث ولد وترعرع ، ودفن هنا. يقع قبره في مسجده بجوار قصر إسحاق باشا في دوغوبيازيت وهو مفتوح للجمهور.

العديد من الشخصيات الهامة في التاريخ لم تكن مفهومة بما فيه الكفاية ولم تتلق القيمة التي تستحقها. لم يكن احمدي خاني مفهوما بشكل صحيح ولم يتلق القيمة التي يستحقها خلال حياته. أصبح خاني ، المفكر العظيم ، مركز الاهتمام في السنوات الأخيرة ، وبدأ يفهم جانبه الأدبي والفكري. كان احمدي خاني رجلا يعرف العربية والفارسية والتركية وكذلك لغته الأم الكردية، وكان ماهرا بما يكفي لكتابة الشعر بهذه اللغات.

تحول إلى العلم منذ طفولته وكان متشابكا مع المعرفة طوال حياته. انتقد احمدي خاني حقيقة أن شعراء آخرين في عصره كتبوا الشعر بأفكار مثل المال والسلطة والمنفعة ، وأعرب عن عدم ارتياحه لأن هذه المعرفة الممنوحة لهم استخدمت لتحقيق مكاسب شخصية.
رأى أنشطته العلمية كوسيلة لتنوير الناس ونشر أفكاره. مما لا شك فيه أن عمله الأكثر شهرة حول هذا الموضوع هو ميم و زين كتب العلماء والعلماء الأكراد قبل خاني أعمالهم باللغتين العربية والفارسية. عرف خاني أنه لن يكون من الجيد له أن يكتب أعماله باللغة الكردية بدلا من الفارسية أو العربية، وقد عبر عن ذلك في العديد من الكوبلات في أعماله. أراد خاني أن يثبت أنه لم يتبق شيء من اللغة الكردية باللغتين العربية والفارسية. وتحقيقا لهذه الغاية، قام بتدريب الحكايات الشعبية الكردية واستخدم الكردية كلغة تدريس بدلا من العربية والفارسية، متجاوزا التقاليد المعتادة.
في الواقع، حقيقة أنه يستخدم الكردية بعناية فائقة في أعماله، وخاصة تمجيد معاني بعض المفاهيم الكلاسيكية، تظهر مدى صحة خاني للغة وأنه مؤيد للأدب الكلاسيكي.
استخدم خاني الأدب كمرآة للأمة وترك إرثا مهما جدا لشعب اليوم مع التراكم الذي ورثه من الأجيال الماضية.
وقد بدأت جهوده، حتى وإن لم تكن في عصره، تأخذ مكانها الصحيح بين الآداب العالمية اليوم، وترجمت أعماله إلى عدد لا يحصى من اللغات واكتسبت جودة عالمية.
في بقاء اللغة الكردية وتطورها، فإن عمل احمدي خاني الذي يتجاوز هذه الحدود له مساهمة كبيرة. وبسبب احترامه للغة الكردية وحبه لأمته، اختار أسلوب حياة غير عادي، ولهذا الغرض، ضحى بحياته وعمل بجد لتحقيق هذا الهدف النبيل. من بين أعمال خاني الأربعة الرئيسية الباقية على قيد الحياة (ميم و زين ، إيكيديا إيماني ، نوبهارا بيتشوكان وديفان) ، ميم و زين هو بلا شك الأكثر شهرة. على الرغم من قلة عددها، إلا أن هذه الأعمال هي أعمال عالمية تروق لقرون مع الفترة التي كتبت فيها ومحتواها ورسائلها.
هذه الأعمال مهمة بشكل خاص من حيث هوية الأكراد وثقافتهم وانتمائهم. بالإضافة إلى أعمال خاني الباقية على قيد الحياة ، من المعروف أيضا أن هناك أعمالا لا تزال في أروقة التاريخ ولم تنجو حتى يومنا هذا.

نوبار

اتبع خاني بعض النظاميات أثناء كتابة أعماله. وفقا للقسم الذي سيتناوله ، فقد شكل محتوى وهيكل الأعمال. كتب هذا العمل للأطفال الأكراد، حيث يتم استخدام المفاهيم الدينية بشكل مكثف من أجل تشكيل أساس التعليم الديني وتعلم دينهم بسهولة أكبر. وقد قدم في محتواه معلومات مفصلة عن الأسرة للمجتمع، من الدين إلى التعليم، ومن السياسة إلى المشورة والعديد من المواضيع الأخرى، وذهب إلى طريق شرح المفاهيم. عندما يتم فحص عمل خاني هذا بعناية ، نرى أنه كان حريصا جدا في إنشاء محتوى عمله واتبع بعض النظاميات في إعطاء الموضوعات.

يمكننا القول أن الموضوعات منظمة وفقا للطريقة من السهل إلى الصعب ، من المعروف إلى المجهول ومن القريب إلى البعيد ، وبالتالي كان لدى خاني أيضا معرفة جيدة بعلم التربية. هذا العمل، الذي يمكننا ترجمته إلى اللغة التركية باسم ربيع الصغار وربيع يني بهار لاحمدي خاني، الذي كتب في عام 1683 ، هو قاموس شعري عربي كردي. وقد أعد هذا العمل في الآيات لتسهيل الحفظ في المدارس الدينية حيث يهيمن نظام التعليم عن ظهر قلب.

يتكون القاموس من حوالي 220 كوبليه ويضم أكثر من 1000 كلمة ومصطلح عربي وما يعادلها الكردية. نظرا لأن هذا القاموس ، الذي يتم إعداده في 13 قسما ، يتم إعداده في الآية ، والقافية. vezin فإن الكلمات غير مدرجة بالترتيب الأبجدي ، ولكن وفقا للوضع الذي يتطلبه يتم إعداد الجزء الأول والجزء الأول والجزء الأخير من العمل وفقا لترتيب قافية الماسنافي ويتم إعداد الأجزاء الأخرى وفقا لترتيب قافية الغزال. تم إعداد هذا العمل بهدف تمكين الأطفال الأكراد الصغار من تعلم لغتهم الأم بدلا من مخاطبة العلماء. في المقدمة ، ذكر أن العمل كتب لتوفير الراحة للأطفال الذين يتعلمون قراءة القرآن.

وهكذا ، مهد خاني الطريق لتربية شاب كان على دراية ويعرف لغته الأم. مع العلم أن الطفل الذي يعرف لغته الأم جيدا لن يجد صعوبة في تعلم اللغة الثانية وبالتالي سوف يفهم القرآن الكريم بشكل أفضل أثناء القراءة، فقد أعد خاني العمل وفقا لهذه الراحة.

التوقع الرئيسي من الأطفال هو أنهم عندما يقرأون ويأخذون الدروس ، فهم أفراد مفيدون لمجتمعهم والذين يلاحظون الخير والرحمة. خاني، الذي عمل بجد لتربية الشباب المخلصين لمجتمعه، لم يهمل تلقي الصلوات المقبولة من الأطفال.

نشر هذا القاموس لأول مرة في ملحق كتاب يوسف ضياء الدين باشا "الهندية الحميدية في لوغاتي كورديمة" (اسطنبول، 1310 ، ص 279 297) ونشرت الطبعة الدقيقة من قبل برلين 1903، 1، 1 47). وفي وقت لاحق،) Kurdische Texte في كتاب A.Von Le Coq أعيد نشره مع تصحيح عبد السلام ناجي الجزري. نشر زينل عبيد زينار هذا العمل من خلال ترجمته إلى أحرف لاتينية.

كتب في هذا القاموس أحمد حلمي الكوغي دي دياكري تحت اسم غولزارا هاموكان شيرها نوبهارا بيتشوكان. نشر هذا التعليق لاحقا كقاموس تركي كردي من قبل محمد أمين بوزارسلان نوفمبر 1978، اسطنبول). كما نشرته حرفيا صحيفة لوكوك، (Çıra Yayınları.

Eqîdeya Îmanê

وهي كلمة من أصل عربي ، تعني "عقدة ، ربط أشياء مثل الحبل ، إلى القسم ، " akide" إلى أن تكون عهدا ، أن تكون ثابتة" في القاموس. "قانون الإيمان" ، المشتق من نفس الجذر

ويستخدم كمرادف ل "الإيمان" ، يعني الارتباط كما لو كان يربط عقدة ، والإيمان بشيء ما بكل إخلاص ، وتبني شيء بكل إخلاص. في هذه الحالة ، تعني العقيدة شيئا مرتبطا بكل إخلاص. (يمكن تعريف معادله في المصطلحات على أنه المبدأ الذي يجب تصديقه (مبدأ الإيمان ووفقا لذلك، فإن العقيدة تعني "المبادئ الأساسية للإسلام والمبادئ الضرورية التي يجب تصديقها". العلم الذي يذكر هذه المبادئ الأساسية يسمى علم العقيد

في حين أن مصطلح "العقيدة" له أربعة معان مختلفة، فإن عمل احمدي خاني المعني يمكن ترجمته على أنه "أطروحة الإيمان" لأنه يتحدث عن مبادئ الإسلام وعقائده. يقدم هذا العمل الذي يدخل في علم العقيد معلومات عن المبادئ الاعتقادية للدين الإسلامي وفقا لعلم العقيدة.

جعل خاني التعليم الكردي إلزاميا في المدرسة التي أنشأها في دوغوبيازيت. ومع ذلك، كانت هناك حاجة إلى عمل مصدر لتوفير هذا التدريب. لهذا السبب، كتب نوبهارا بيتشوكان عمله لأول مرة وكان يهدف إلى تمكين الأطفال الذين بدأوا للتو المدرسة من تعلم لغتهم الأم ولكي يتعلم الأطفال الذين يتعلمون لغتهم الأم دينهم بلغتهم الأم، كتب "عقائدية إيماني" وضمن حصول الأطفال الأكراد على التعليم دون الابتعاد عن لغتهم الأم.

يتكون هذا العمل ، الذي كتب في عام 1687 ، بعد أربع سنوات من عمل نوبار ، من 70-73 زوجا. هذا العمل له مكانة مهمة جدا في التاريخ الكردي. هذا هو العمل الثاني الذي يدرس في المدارس الكردية بعد نوبار. وهو أيضا أول عمل كردي مكتوب في مجال العلوم الدينية. بالإضافة إلى ذلك ، فإن محتوى وكتابة العمل يشكلان سابقة للأعمال المكتوبة في فترات

ميم وزين

يعود تاريخ الأعمال المختلفة المكتوبة باللغة الكردية إلى ما يقرب من 500 عام وما قبلها. أحد أهم هذه الأعمال هو بلا شك ميم و زين الذي كتبه احمدي خاني.

قرر احمدي خاني أن يكتب "ميم و زين" من أجل إثبات عكس الادعاءات الموجهة ضد الشعب الكردي، "كل الشعوب لديها كتب، والأكراد فقط ليس لديهم كتب". يذكر خاني ذلك في عمله ميم و زين هذا العمل، الذي يمكن أن نسميه تحفة احمدي خاني، تجاوز قصص الحب الكلاسيكية وأصبح دليلا لأمة بمحتواها. لم يكتب أي عمل بهذا الحجم قبله.

على الرغم من أن الشعراء الأكراد قبله كتبوا بعض كتاباته باللغة الكردية، إلا أن احمدي خاني لم يعتبر ذلك كافيا وقرر كتابة جميع أعماله باللغة الكردية، واضطلع بمهمة جديدة لذلك. خاني، سواء في ميم وزين أو في أعماله الأخرى، يتعامل بشكل عام مع التنشئة الإسلامية والقيم الوطنية الكردية. تم كتابة ميم و زين، اللذان يتألفان من 2656 زوجا ، في نوع masnavi.

تم تحويل ميم و زين إلى ناظم في عام 1696. تناول احمدي خاني الأحداث الأسطورية والتاريخية في حياة الأكراد بتمثيلات وقصص في هذا العمل. يمكن تصنيف هذا العمل من حيث البنية والشكل والموضوع واللغة والنوع والأسلوب في مجال قصص الحب مع الأبطال المزدوجين في تقاليد ما سنافي الكلاسيكية.

تدور أحداث العمل في مدينة بوتان (جزيرة ابن عمر). ميم وزين عاشقان يحبان بعضهما البعض كثيرا ويمنعهما بكر (بيكوي زاوان) من الالتقاء معا.

يموت ميم في نهاية المطاف، ولا يستطيع زين، الذي يندب على قبره، تحمل الألم ويتراكم هناك. ودفن لاحقا بجوار قبر ميم. وخوفا من الكشف عن النتيجة المحتملة لهذه المأساة، حول بكر هذين المقبرين إلى مقابر. الأشخاص الذين تجاهلوا هذه الحركة قتلوا بكر. شجيرة شائكة تنمو من دم بكر تنشر جذورها القذرة إلى التربة ، إلى قبر العشاق ، ويفصل البكر العشاق حتى لو ماتوا.

تقع هذه المقبرة في منطقة شرناق / الجزيرة اليوم وتقع داخل مدرسة مير إفدالي (مير عبدال). تقع هذه المدرسة في نهاية مدينة سيزر. شواهد قبور ميم وزين بجوار بعضهما البعض ، وعلى الجانب الخلفي يوجد شاهد قبر بيكو الذي يفصل بينهما.

عندما يتم فحص ميم و زين بالتفصيل ، سنرى أن هذه ليست قصة حب فحسب ، بل هي عمل شامل للغاية مع جوانب سياسية واجتماعية وفلسفية ودينية وصوفية.

على سبيل المثال، انعكس الصراع العثماني الصفوي، الذي بدأ من القرن السادس عشر، في أعمال احمدي خاني بجانبها السياسي.

نشرت ميم و زين لأول مرة في عام 1919 من قبل كردي يدعى حمزة في دار طباعة في اسطنبول. صدرت الطبعة الثانية من العمل في حلب عام 1947 Necm-i İstiklal. نشر العمل مع ترجمة روسية من قبل مارغريتا ب. رودينكو (موسكو 1962)، وترجم أيضا إلى العربية (ديماشك 1957) من قبل م. سعيد رمضان البطي، وإلى التركية من قبل م. أمين بوزارسلان (اسطنبول 1968، 1975). قام بدراسة دكتوراه بعنوان Michael L. Chyet بينهما: دراسات حول ميم و زين ، A Kurdish Romance and a Thornbush up ملخصا Halîl Reşîd İbrâhim جامعة كاليفورنيا) حول القصة التي نشر فيها ، 1991) (Dimaşk ميم و زين باستخدام أسلوب انتقائي Maḳāmetü باللغة العربية تحت اسم (تم تصوير ميم وزين في تركيا بنفس الاسم (1991 .1413/1993).

تم نشر ميم و زين باللغات الألمانية والعربية والأذربيجانية والباسكية والدنماركية والفرنسية والإنجليزية والإسبانية والسويدية والكردية والروسية. من خلال هذا العمل، هدف خاني إلى الكشف عن وجه الأمة الكردية وخصائصها وقيمها. كان يهدف إلى أن يظهر للعالم أن الأكراد كانوا واحدة من الأمم ذات الأعماق التاريخية ، وبالتالي بررأن لديهم الحق في التحرر من هيمنة الأمم الأخرى. وقد اتخذ خاني موقفا واضحا جدا في هذه الحالة.

وراء اختيار خاني لملحمة كردية خالصة وتشكيلها في قالب جديد تكمن رغبته في التعبير علنا عن مشاعره وأفكاره. وكما ذكر خاني مرارا وتكرارا، فإنه يهدف إلى الكشف عن قضية أمته، ووجهها الحقيقي النظيف، وطريقة الحياة التي تتناقض معها؛ كان يهدف إلى إثبات الأصالة الفكرية والأدبية لهذه الأمة وأراد أن يرتقي بأدبها إلى مستوى الآداب الشرقية الأخرى. هذا العمل، الذي ابتكره خاني في إطار التقاليد الشرقية، هو محاولة لإثبات أن الأكراد لديهم ملحمة مشهورة مثل الملاحم التي كتبها هؤلاء الشعراء الكبار، بعيدا عن التقاليد الكلاسيكية التي تقلد جميع الشعراء الآخرين الذين يخلقون ملاحم شعرية في هذا الإطار.

كشاعر صوفي، أراد خاني أن يضع طابعا جديدا على الأدب الشرقي من خلال هذه الملحمة التي كتبها باللغة الكردية، وهي الختم الكردي.

ميم و زين" لخاني هو عمل فلسفي وفكري يلخص تجارب المؤلف وأحكامه على العديد من القضايا الفكرية بالإضافة إلى بنيته الأدبية العالية. هذا العمل، الذي يكشف عن الاستنتاجات التي توصل إليها المؤلف من خلال وجهات النظر المختلفة التي يقرأها ويفسرها على طول مسار فلسفة الإنسانية، يعكس أيضا صورة لنمط حياة الأمة التي ينتمي إليها المؤلف والفترة التي يمر بها.

هذا هو السبب في أنه من المستحيل التمييز بين الشاعر خاني والمفكر خاني والفيلسوف خاني والصوفي خاني. ملحمة ميم و زين هي كنز. الفلسفة ، التصوف ، الموسيقى ، علم الفلك ، الأنطولوجيا ، ثقافة الطعام ، التقاليد والعادات ، اللغة ، الحصاد ، أيا كانت الطريقة التي ننظر بها إليها ، نواجه تحفة ذات محتوى غني."

ولهذا السبب يسميه البرفيسور قناتي كوردو بحق "موسوعة حياة الشعب الكردي

ومن الأعمال الأخرى الباقية على قيد الحياة لأحمدي خاني ديوانه، حيث يتم تجميع قصائده حول مواضيع مختلفة طوال حياته. تم تجميع قصائده ، التي لم يضعها معا بينما كان في صحته ، تحت أسماء مختلفة بعد وفاته. تم الحفاظ على القصائد التي غناها خاني في مجموعات مختلفة من قبل علماء الفترة في شكل عدة مخطوطات ثم تم جمعها معا.

تم تجميع قصائد خاني لأول مرة من قبل ميلا محمود بايزيدي (1799-1867) كديوان يحتوي على 25 قصيدة ومحفوظة في "مكتبة بطرسبرغ العامة" في روسيا. في عام 1996 ، تم نشر ديوان يتكون من 20 قصيدة من قبل إسماعيل بادي في دهوك. وبعد ذلك بعامين، نشر مسعود كيتاني 7 قصائد في دهوك. تم تضمين 7 قصائد في المجلد الثالث من كتاب محمد إيلي قريداكسي "بوجاندينيوي ميجوي زنانياني كردي". في العقد الماضي ، تم إجراء مزيد من التحقيق في حياة وأعمال احمدي خاني ، وبالتالي تم إجراء المزيد من الدراسات حول ديوان Xanî.

نشر عبد الرحمن دوري أحد هذه الأعمال في عام 2002 تحت عنوان "ديوانا احمدي خاني" (27 قصيدة).

في عام 2004 ، نشر عبد الله فارلي ، الذي قام بالعديد من الأعمال القيمة حول خاني في Diwan u حتى الآن تحت اسم Xanî السنوات الأخيرة ، الديوان الأكثر شمولا ل Gobideye Ehmede Xane Yed Mayin.

تم تضمين ما مجموعه 109 قصائد في هذه الدراسة. وقد تضمن تحسين إبراهيم دوسكي، في عمله المنشور في دهوك عام 2005 وأطلق عليه اسم "جوهر المعيني في التعليق ديواني أحمد خاني"، ما مجموعه 29 قصيدة لخاني وأدى التعليقات العربية على القصائد.

يحتوي ديوان احمدي خاني على قصائد باللغات الكردية والعربية والفارسية والتركية. في بعض الأحيان كتب خاني أيضا قصائد تسمى موليما ، باستخدام هذه اللغات الأربع في قصيدة. في ديوان خاني ، هناك أيضا غازلات تركية وفارسية. تم نشر ديوان خاني حتى الآن في روسيا وألمانيا وإيطاليا وفرنسا وهولندا وبولندا والسويد والدنمارك والعراق وسوريا.

اللغة هي أهم وسيلة لنقل مشاعر الناس وأفكارهم والحفاظ على الهوية الوطنية والثقافية.
منذ العصور القديمة ، أقام الناس اتصالا فيما بينهم من خلال الكتابة والصوت والدخان والصور والحركات المختلفة ، وقاموا باستمرار بتحسين هذا التواصل. البشر ، الذين يواصلون بحثهم عن تواصل أفضل ، تحولوا إلى التواصل اللفظي بعد مراحل عديدة. نتيجة للتواصل الشفهي ، بدأ الناس في الالتقاء والاختلاط والتمايز ، وخلق كل مجتمع ثقافته ولغته وتقاليده الجديدة. وتشكل هذه الثقافات والتقاليد، التي نقلت إلى يومنا هذا شفهيا وكتابيا، أساس مجتمعات اليوم .

أهم أعمال هذه التقاليد هي المنتجات الأدبية المكتوبة والشفهية. كل أمة تريد أن تبقي على وجودها الوطني وهويتها الوطنية حية وتواصل وجودها الوطني تريد أن تمتلك الأعمال التي لها نوعية ذاكرتها الثقافية ونقلها إلى الأجيال القادمة. منذ ما يقرب من أربعة قرون، أدرك احمدي خاني هذه الحقيقة تماما وحاول التأكد من أنه عمل بجد وعانى بجد وأن اللغة الكردية أخذت المكان الذي تستحقه.

ومما لا شك فيه أن تشابه العرق والدين واللغة كان العوامل الرئيسية في تشكيل الأمم. إن واقع الأمة يقوم أولا وقبل كل شيء على إحساس وتصميم الأفراد الذين يجعلون تلك الأمة إلى حيز الوجود، والجغرافيا المشتركة المولودة من الماضي الذين يعيشون معا، والثقافة، ووحدة الروح والهدف. ومع ذلك، فإن حقيقة أن الأمة الكردية لم تكن قادرة على تشكيل مثل هذه الوحدة على مر التاريخ قد أثرت سلبا على تطور اللغة الكردية.

تنتمي اللغة الكردية إلى المجموعة الإيرانية الشمالية الغربية من الفرع الهندي الإيراني من عائلة اللغات الهندية الأوروبية الواسعة ويتم التحدث بها في شرق وجنوب شرق تركيا وشمال سوريا وشمال وشرق العراق وغرب إيران. وهي رابع أكثر اللغات تحدثا في الشرق الأوسط بعد العربية والتركية والفارسية. يتم تجميع اللهجات الكردية في أربع مجموعات رئيسية. وتنقسم هذه أيضا إلى أقسام: كورمانجي، لوري، غوراني، زازاكي. وضع احمدي خاني أسسا متينة لا تتزعزع لإثبات الهوية الوطنية والثقافة للأكراد، والعمل ليلا ونهارا.

لقد استخدم عبقريته لإيمانه ، لحماية التراث الثقافي لشعبه والحفاظ عليه.

السبب في أننا لا نستطيع رؤيته حيث توجد أمثلة مماثلة على الأرض اليوم هو بسبب تضحياته. من المستحيل تخيل لغة كردية في العالم بدونها.

لو لم يكن قد نظم اللغة الكردية، لربما لم تكن اللغة الكردية التي نتحدث بها اليوم لتتمتع بمثل هذا الأساس المتعجرف. إذا كانت اللغة الكردية حية اليوم، فذلك بفضل شخصيات أدبية مثل احمدي خاني. أراد احمدي خاني، الذي خدم كثيرا من أجل لغته وأمته، أن يثبت أن الأكراد، مثل الشعوب الأخرى، كانوا شعبا ناميا. أراد أن تأخذ الكردية مكانها بين اللغات الأخرى واعتبرها شرفا. لقد عمل باستمرار من أجل هذا ، وصلى وكتب عن هذا في أعماله. وقال إنه يدرك تماما أيضا أهمية اللغة الأم ويعرف أن تعلم لغة أجنبية من خلال لغته الأم سيكون أكثر فائدة للأطفال. لأن صندوق العقل لا يفتح إلا بلغته الأم ، ويتم توفير تطور العقل من خلاله. إذا أخذنا في الاعتبار حقيقة أن اللغة الأم والتعليم ضروريان لنمو الأطفال ونجاحهم ، وهو ما تقوله الدراسات العلمية حول علم التربية وتدافع عنه اليوم ، فيمكننا أن نرى بوضوح أكبر مدى دقة المسار الذي سلكه خاني ، خاصة في هذه الفترة التي يعبر فيها الأكراد بشكل مكثف جدا عن الطلب على التعليم باللغة الأم.

يؤكد خاني دائما على الخط الإسلامي في أعماله ويعلق من حوله حول الخط الذي يجب أن يتبعوه. وعلى الرغم من أن الخاني اتبع مسارا في فهمه الطائفي حول المحور الشافعي السني، إلا أنه لم يستبعد المعتقدات الأخرى واحترمها أيضا.

ومرة أخرى، لم يتردد في انتقاد الممارسات المناقضة لعقيدته واضطهاد المسؤولين السنة خاصة في هذه الفترة التي عاش فيها خاني ، تجلت الصراعات السياسية بين الدول أيضا في المجال الطائفي وأصبح تفوق الطوائف مسألة نقاش.

كان هذا تطورا شوهد على الجانبين العثماني والصفوي. ومع ذلك، دعا خاني إلى التوصل إلى حل وسط وحوار بدلا من إصدار حكم نهائي. ونتيجة لذلك، بدلا من محو الشيعة واليزيديين دفعة واحدة، فإن الطريقة التي احتضنهم بها ترتبط بتصوره الإنساني وفي الوقت نفسه الإسلامي. إيمانه راسخ لدرجة أنه كان قادرا على تحليل الأحداث بفكر عابر للطوائف وقدم المشورة للناس على الطريق الصحيح في هذا الاتجاه. كان رد فعل احمدي خاني على حقيقة أن البشر والإنسان لم يكونوا قيمين في حياته وأن الجشع في الربح والسلطة كان بديلا عن الإنسان.

يعتبر احمدي خاني أن حقيقة أن لا أحد يهتم بالفلسفة والأدب والعلوم ، التي هي الفئات الأساسية للتجربة الإنسانية ، وأن المال والفائدة يجعلان مقياس كل شيء ، هي المشكلة الإنسانية المركزية. لأن المادية وانعدام الحب يستهلكان ويفسدان كل ما هو بشري ، أي الروحانية والحرية والحياة والحب. إنه يقدم الكتابة والتعلم والنضج كشكل روحي وإنساني من أشكال المقاومة ليس فقط للمادية والاستهلاكية في عصره ، ولكن أيضا للمادية والنزعة الاستهلاكية في جميع الأوقات. قصة ميم وزين هي رفض لمادية احمدي خاني على الإطلاق وجشعه للسلطة ، ووضع الحب والمودة والوحدة في المركز. وتجدر الإشارة أيضا إلى أنه لم يذكر في كتابه "ميم وزين" ولا في أعماله الأخرى الهويات الدينية للدول ذات السيادة في المنطقة التي اشتكى منها. وهذا يدل على حساسية خاني تجاه الدين الشكاوى الوحيدة التي يعبر عنها هي اضطهاد الأكراد من قبل هذه الدول. بالإضافة إلى ذلك ، غالبا ما عبر عن انقسامات الأكراد بسببهم في أعماله.

وأعرب عن أسفه لانقسام الأكراد، وفشلهم في التوصل إلى اتفاق بينهم، ورأى أن هذا الانقسام جعلهم يعيشون كرعايا لدولة مجاورة. النقطة الأخرى التي تلفت الانتباه عند فحص أعمال خاني هي أن هناك الكثير من التركيز على البنية الاجتماعية للمجتمع الكردي. وأعرب خاني، وهو شخص مؤمن، عن شكواه من الصعوبات والمشاكل التي واجهها في فترته في حدود إيمانه واختار الطريق للعمل من أجل ذلك بكل قوته.

إن جهوده للدفاع عن اللغة والثقافة الكردية وإبقائهما على قيد الحياة ليست في شكل عداء للدول الأخرى. هدفه الرئيسي هو أن يوصل الأكراد وجودهم كأمة شريفة وخلافا لظروف عصره، وعلى الرغم من أنه اختار حياة بسيطة وبسيطة، إلا أنه لم يقف مكتوف الأيدي، بل ركز على العدل والخير والوحدة والشرف للناس بقدر ما سمح به قلمه، ولم يتنازل أبدا عن هذا الخط. على هذا الطريق ، أدار ظهره لجميع أنواع بركات العالم وقدم نصيحة ذهبية للأجيال القادمة التي ستفهمه.

Xanînamé

KORTFATTAT OM EHMEDÊ XANÎ OCH HANS VERK

”Föredrar fred, tålamod och tolerans,
inte ilska och krig.
Eftersom de mognar enhet och samhörighet.”

EHMEDÊ XANÎ

PRESENTATION

När vi förbereder detta mini-häfte i din hand är känslan som uppmanar oss att fokusera / undersöka Ehmedê Xani inte bara vår personliga beundran gentemot denna kurdiska visman.

Vår grundidé är att vilja ta bort en ”snäll” slöja som täcks av Ehmedê Xani som vår äldste och vårt värde, vill att denna värdefulla äldre ska vara känd av våra barn, ungdomar och framtida generationer och sträva i denna riktning. Även om det är mycket tal om Ehmede Xanî, är han fortfarande väldigt lite känd.

Faktum är att Ehmedê Xani inte är välkänd inte bara av oss utan också i vår geografi och världen över Dessutom utvärderas det i ett smalt område av vissa cirklar. Till exempel definierar vissa kretsar det som en rent religiös identitet, medan andra accepterar sådana uppfattningar som grundläggande data och försöker märka honom "religiös". Xani är dock en mångsidig tänkare och förtjänar mycket mer än den forskning som gjorts för många tänkare / filosofer som bara kan betraktas som hans lärlingar vetenskapligt i vår region och till och med i vår värld.

Ehmedê Xani är sorg och sorg i dessa länder. Hans röstord ekade från århundraden sedan till århundraden därefter; hans levande minne och hopp för framtiden. Han är ett värde som växer specifikt här, under denna sol, i detta klimat, i denna jord. Han är den "infödda" på denna plats, han är värdighet och adel. Ehmedê Xani är dessa länder.

Missuppfattningar, dialektproblem eller "svårigheter" att förstå hans verk borde inte dölja detta faktum; Denna uppskattade äldste, som bör vara föremål för vetenskaplig forskning och upprätta institut och stiftelser på uppdrag av honom, måste nå det erkännande han förtjänar, och särskilt nya generationer, våra barn och ungdomar bör kunna lära känna och undersöka honom i alla mått. Detta är också en nödvändighet för berikning av inte bara vårt folk utan också hela mänskligheten tankevärld. Xanî har en kritisk inställning och tvekar inte att kritisera de misstag han ser. Hans ord och essens har en enda, hedervärd hållning, en personlighet.

Det kurdiska folks brist på utbildning är hans största oro under hela sitt liv. Därför fäste han stor vikt vid bevarandet av den kurdiska kulturen, modersmålet, som han ansåg vara mycket värdefullt, liksom hans religiösa tro. Detta var grunden för hans skrivande på kurdiska. Det är tydligt och tydligt att han skrev sina verk på kurdiska för att öka medvetenheten om människor. Han förklarade också orsaken till detta i sina verk. Ehmedê Xanî, en av de mest respekterade personligheterna på sin tid, var en av de sällsynta figurerna som levde i samma linje hela sitt liv. Xanî, som följde de värderingar han trodde på, uthärde alla problem för denna sak.

Under denna period när kurdisk historia och litteraturstudier koncentrerades diskuterades ofta kurdiska rättigheter och friheter och pluralism och mångkulturella fenomen fick betydelse, en viktig litteratur som Ehmdê Xanî bidrog till det kurdiska kollektiva minnet och bidrog till antagandet och spridningen av pluralism och mångkulturalism som ett värde. Vi ville förklara livet för tänkare och socialt för våra barn och ungdomar.

Det är med dessa känslor och tankar vi såg det som en uppgift att förbereda detta mini-häfte. Vårt hopp är att vara en inspiration och ett steg för att förstå och lära oss Ehmedê Xani.

EHMEDÊ XANÎS LIV

Känd för sina egenskaper som poet, sufist, helgon och tänkare, är Ehmedê Xanî utan tvekan ett av de första namnen som kommer att tänka på när kurdisk litteratur nämns. Xanî, en av de största poeterna i sin tid, Mem Zîn är ett av de viktigaste verken av inte bara honom själv och den kurdiska litteraturen utan också divanlitteratur. Det bör dock noteras att se sig själv som enbart författare är att känna honom ofullständigt.

Det finns olika åsikter om Ehmedê Xanis liv. Enligt majoriteten av källorna anges att han var från Xan-byn i Hakkari / Çukurca-regionen, han var medlem i Xânî-stammen eller Xânîyan-familjen, och den allmänna uppfattningen är att han föddes i Doğubeyazıt och dog här (1651–1707). Som barn till en familj av Xanî-stammen som migrerade från Hakkâri / Çukurca-regionen på 1500-talet, stannade intensivt runt Van (Başkale, Hoşap, Gürpınar, Gevaş) en stund, så småningom bosatte sig i Doğubeyazıt (Bazid). Det anges i källorna att han föddes i detta distrikt. Vi kan säga att detta är den mest tillförlitliga informationen om honom.

Xanî växte upp i en traditionell familj. Hans far är Mela İlyas, som är en madrasah-forskare. Hans mammas namn är Gülnigar. I det ottomanska register att Ilyas hade tre döttrar som hette Peri, Gulizer och Kitan, liksom hans söner Ehmede Xani och Mela Kasım.

Xanis äldre bror, Molla Kasım, kom från madrasah-traditionen som sin far.

Xanî fick sin grundutbildning från sin far och fortsatte sin utbildning med sin bror efter att hans far dog.

Xanî, som fick sin första utbildning från sin far och bror, fortsätter sitt utbildningsliv i Gulgûn Madrasah i Muradiye. Namnet på Xanî nämns också i madrasahs studentlista 1661.

Alauddîn Seccâdî säger i sitt arbete "Mîjûy Edebî Kurdî" (Kurdisk litteraturhistoria) att Xanî också studerade i Ahlat, Urfa och Bitlis. Efter att ha studerat i dessa städer åker han till Cizre för att besöka furstendömen i regionen och beräknas stanna länge i regionen. Han åker också till Bagdad, Syrien och Egypten för sin utbildning. Det ryktas att han senare åkte till Hejaz och uppfyllde sin pilgrimsfärd. Dessutom ryktas det att Ehmedê Xanî åkte till Istanbul för att träffa de ottomanska sultanerna. Det finns dock ingen allmän enighet om detta.

Xani förbättrade sin kunskap på kort tid och hans rykte i regionen ökade. Sedan återvänt han till Doğubeyazıt. Han började skriva sina verk när han bara var 14 år gammal.

De som forskar på Xanî är överens om att Xanî inte var gift och därför inte hade några barn.

Denna situation förstås från register över Gulgûnil Madrasah där Xanî arbetade. Det sägs att Xanî fick godkännande från Molla-Cami, som var Högsta sufi vid Ataiyye Madrasa i Hosab.

Efter sitt utbildningsliv återvände han till Dogu Beyazit och öppnade en madrasah där det kurdiska språket var obligatoriskt och undervisades i detta madrasa fram till sin död.

Xanî arbetade också som kontorist, som sin far İlyas, som var domstolskontor, och hans bror Molla Kasım. Det sägs att han bad 1674 när grunden till Ishak Pasha-palatset lades.

Även om det är känt att han arbetade som kontorist i detta palats, är det inte känt exakt hur många år han tjänade denna tjänst.

Xanî är född och uppvuxen i Doğubeyazıt och begravdes här. Hans grav ligger i moskén alldeles intill İshâk Pasha-palatset i Doğubeyazıt och är öppen för allmänheten.

EHMEDÊ XANÎ OCH KURDISKA

Språk är det viktigaste sättet att förmedla människors känslor och tankar och skydda nationell och kulturell identitet. Sedan antiken har människor kommunicerat med varandra genom skrift, ljud, rök, bilder och olika rörelser, och de har utvecklat denna kommunikation kontinuerligt. Fortsättningen för en bättre kommunikation har mänskligheten varit i muntlig kommunikation efter många steg.

Som ett resultat av verbal kommunikation började människor träffas, mingla och differentiera, och varje samhälle har skapat en unik unik kultur, språk och tradition. Dessa kulturer och traditioner, som har överlevt till i dag i muntlig och skriftlig form, utgör också grunden för dagens samhällen. De viktigaste verken i dessa traditioner är skriftliga och muntliga litterära produkter.

Varje nation som vill behålla och upprätthålla sin nationella existens och identitet vill omfamna kulturminnets verk och förmedla den till kommande generationer.

För fyra århundraden sedan uppgav Ehmedê Xanî att han arbetade med att förstå detta faktum fullt ut, lidande av lidande och kämpade för att det kurdiska språket skulle ta sin rätta plats med följande kupetter:

Han ordnade det här språket och ordnade det.
Han led på detta sätt för allmänheten.

Utan tvekan har ras, religion och språklikhet varit de viktigaste faktorerna i bildandet av nationer.

Nationens verklighet baseras främst på känslan och beslutsamheten hos individerna som skapade den nationen för att leva tillsammans, den gemensamma geografin, kulturen, andan och målenheten som skapats av det förflutna som lever tillsammans.

Den kurdiska nationens oförmåga att upprätta en sådan union genom historien har dock påverkat utvecklingen av kurdiska negativt.

Denna situation uttrycks också av Xanî och betonar att det kurdiska språket lämnas obevakat på grund av kurdernas enhet och inte kan få möjlighet att utveckla sig själv.

Kurdisk, stor indo-iransk gren av den europeiska språkfamiljen går in i den nordvästra iranska gruppen och Turkiets östra och sydöstra, norra Syrien talas i Iraks norra och östra och Iran i väster. Det är det fjärde mest talade språket i Mellanöstern efter arabiska, turkiska och persiska.

Likheterna och skillnaderna mellan kurdiska och persiska, som kommer från samma rot, kan jämföras med skillnaderna mellan franska, italienska och spanska, som härrör från latin.

Vissa ord kommer från samma gamla iranska ursprung och uttalas helt annorlunda på två språk idag som ett resultat av en annan utveckling över tiden. Båda språken har också sina egna rika ordförråd, morfologi, fonologi och grammatikregler.

Det kurdiska alfabetet, baserat på latinska bokstäver, består av 31 bokstäver.

• A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T U Û V W X Y Z
• a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z

Av de 31 ljud som representeras av detta alfabet är 8 vokaler och 23 konsonanter. Vokaler är a, e, ê, i, î, o, u, û.

Kurdiska dialekter delas in i fyra huvudgrupper. Dessa är också indelade i sektioner med varandra: Kurmancî, Lorî, Goranî, Zazakî.

Şemseddin Sami säger följande om kurdiska i sitt arbete som heter Kamus-i Türkî: Det kurdiska språket liknar persiska och kanske mycket mer som det gamla Pahlevî-språket. Den har många bokstäver. Även om det hävdas att kurdiska inte har litteratur, eftersom kurdiska intellektuella alltid har behandlat arabiska och persiska och inte gett nödvändig vikt åt sina egna språk, är det inte sant, och många verk har givits på detta språk sedan dåtid.

Särskilt i detta århundrade och i den civiliserade världen är det viktigaste beviset för nationernas existens deras språk och litteratur. Med detta kan de fortsätta sin nationella identitet och existens.

Ehmedê Xanî har lagt solida och orubbliga grunder genom att lägga till dag och natt för att bevisa kurdernas nationella identitet och kultur.

Han använde sitt geni för sin tro, för att skydda och bevara sitt folks kulturarv. Anledningen till att vi inte kan se honom där hans liknande exempel finns idag är hans offer. Det är omöjligt att tänka på en kurd utan honom i världen.

Även om det var ett offer för hans nation, var det olyckligt för hans nation att skriva sina verk på kurdiska, som i hans egna ord "klippte marknaden" och presenterade sitt arbete för det kurdiska folket, inte för periodens härskare.

Det är säkert att Xanî förväntar sig resultaten av sina ansträngningar från kommande generationer utan att förvänta sig någon berömmelse.

Om han inte hade systematiserat det kurdiska språket, hade kanske inte det kurdiska vi talar idag haft en sådan verbal grund.

Cervantes för den spanska nationen, Shakespeare för den brittiska nationen, Mahmud av Kashgar för den turkiska nationen, Sibeveyhi, Ahfeş och Kutrup för den arabiska nationen, Ferdowsi för den persiska nationen och Rustaveli för georgierna, Ehmedê Xanî betyder för den kurdiska nationen.

Om det kurdiska språket står idag, var det tack vare människor som Ehmedê Xanî. Medan Xanî skrev sina verk på kurdiska, gjorde han det möjligt för kurdiska att nå nutiden, samtidigt som han förklarade varför han skrev verket på kurdiska i det sjätte kapitlet i den episka Mem û Zîn:

Lägg undan rent vin, drack resten
Han föredrog det kurdiska språket framför snöre som pärlor.
Han gjorde detta så att främlingar inte skulle säga att "kurderna redan är det
De odlas inte av sitt ursprung och struktur
Olika nationer har förvärvat böcker
Endast kurderna var kvar utan del i denna fråga.

Ehmedê Xanî, som tjänade så mycket för sitt språk och sin nation, ville bevisa att kurderna, liksom andra nationer, är ett utvecklingsland. Han ville väldigt mycket att kurdiska skulle ta plats bland andra språk, och han betraktade det som en ära. För detta arbetade han ständigt, bad och skrev denna situation i sina verk. Han var också mycket medveten om modersmålets betydelse och visste att lära sig ett främmande språk genom modersmålet skulle vara mycket mer fördelaktigt för barn. Eftersom sinnesfältet öppnas endast med modersmålet och mental utveckling tillhandahålls av det.

Om vi tar hänsyn till det faktum att de vetenskapliga studierna om pedagogik idag säger och försvarar hur utbildning är avgörande för barns utveckling och framgång, kan vi tydligare se hur Xani`s väg är, särskilt att efterfrågan på utbildning på modersmålet var uttryckt intensivt av kurderna under denna period.

LITTERÄR PERSONLIGHET

Ehmedê Xanî, som tjänade så mycket för sitt språk och sin nation, ville bevisa att kurderna, liksom andra nationer, är ett utvecklingsland. Han ville väldigt mycket att kurdiska skulle ta plats bland andra språk, och han betraktade det som en ära. För detta arbetade han ständigt, bad och skrev denna situation i sina verk. Han var också mycket medveten om modersmålets betydelse och visste att lära sig ett främmande språk genom modersmålet skulle vara mycket mer fördelaktigt för barn. Eftersom sinnesfältet öppnas endast med modersmålet och mental utveckling tillhandahålls av det.

Om vi tar hänsyn till det faktum att de vetenskapliga studierna om pedagogik idag säger och försvarar hur utbildning är avgörande för barns utveckling och framgång, kan vi tydligare se hur Xanis väg är, särskilt att efterfrågan på utbildning på modersmålet var uttryckt intensivt av kurderna under denna period.

Många viktiga personligheter i historien förstods inte tillräckligt bra under hans livstid och såg inte det värde han förtjänade.

Ehmedê Xanî kunde inte förstås ordentligt under sin egen tid och såg inte det värde han förtjänade. Som en stor tänkare har Xani börjat vara uppmärksamhet de senaste åren och hans litterära och intellektuella aspekter har förståtts. Ehmedê Xanî kunde arabiska, persiska och turkiska såväl som sitt modersmål kurdiska och var skicklig för att skriva poesi på dessa språk. Han hade vänt sig till vetenskap sedan sin barndom och var sammanflätad med vetenskap under hela sitt liv. Ehmedê Xanî kritiserade poesier från andra poeter under sin period av att skriva dikter med tankar som pengar, auktoritet och intresse och uttryckte att han var obekväm med att använda denna vetenskap för dem för personliga intressen.

Han såg sina vetenskapliga aktiviteter som ett verktyg för att upplysa folket och sprida sina tankar. Utan tvekan är hans mest kända arbete om detta ämne Mem û Zîn. Kurdiska forskare och forskare innan Xanî skrev sina verk på arabiska och persiska.

DEN ISLAMISKA FÖRSTÅELSEN AV EHMEDÊ XANÎ:

Även om Xanî följde en väg i Shafii-Sunni-axeln i sin sektförståelse uteslutte han inte andra övertygelser och visade respekt för dem.

Återigen tvekade han inte att kritisera de metoder som strider mot hans tro och förföljelsen av de sunnimyndigheterna.

I synnerhet under denna period när Xanî levde visade interstatliga politiska konflikter sig också inom sekterna och sekternas överlägsenhet var en fråga om diskussion.

Detta var en utveckling som sågs på både den ottomanska och den safavidiska sidan. Xanî förespråkade emellertid försoning och dialog istället för att fatta en bestämd dom.

Som ett resultat är hans sätt att omfamna shiiter och Ezidier istället för att radera dem på en gång relaterat till hans humanist och samtidigt hans uppfattning om islam.

I en av hans dikter kritiserar han till exempel de sunnitiska myndigheterna som utvisade folket från sina byar och städer på grund av deras förföljelse, liksom Ezidis och Shiites, som inte ansåg dem som icke-troende och hävdade att de högre graderna i paradiset var för dem.

Hans tro är så stark att han kunde analysera händelser med en transsektarisk tanke och gav råd till människor på rätt väg i denna riktning.

Ehmedê Xanî reagerade på förnekandet av mänskliga och humanitära värden under sin livstid, ersättning av mänskligheten och ersättning av makt.

Ehmedê Xanî betraktar det faktum att ingen uppmärksammar filosofi, litteratur och vetenskap, som är de mest grundläggande kategorierna av mänsklig erfarenhet, och att pengar och ränta är måttet på allt, som det centrala mänskliga problemet. Eftersom materialitet och kärlekslöshet konsumerar och korrumperar allt mänskligt, nämligen andlighet, frihet, liv och kärlek.

Han presenterar skrivande, inlärning och mognad som en andlig och humanitär opposition inte bara mot sin tids materialism utan mot alla tiders materialism och konsumtion.

Xanînamé

NÛBAR

SUNUM

Ehmedê Xanî, 32 yaşındayken (1683) çocuklara yönelik yazdığı NÛBAR adlı eser, bir eğitim manifestosu niteliğindedir.

Çocuklara yönelik bu eseriyle karşımıza bir eğitmen ve pedagog olarak çıkmaktadır.

Ehmedê Xani'ye göre;" Eğitimin teorisi özgürleşmektir."

İsminin birinci kısmının "Nûbehar" (İlkbaharı) mı yoksa "Nûbar" (İlk Ürün) mı olduğu konusunda farklı görüşler olan, ayrıca "Nûbihar", "Nûbuhar" ve "Nobar" şeklinde de yazılıp telaffuz edilen bu eser 1683 yılında manzum olarak hazırlanmıştır.

Bir giriş ve "kıta" adı verilen 13 bölümden oluşup, farklı nüshalara göre yaklaşık 220 beyit içermektedir.

Giriş, birinci bölüm ve son bölüm "mesnevî"nin kafiye sistemi (aa-bb-cc-...) ile hazırlanırken; aradaki on bir bölümde "gazel"in kafiye sistemi (aa-ba-ca-...) uygulanmıştır.

Xanî arûzun vezin sistemi olarak toplam 19 bahir türünden başta recez olmak üzere klasik Kürt şiirine uygun olan yedi tanesini (recez-hezec-remel-mudari'-besît-serî'-muteqarib) kullanmıştır.

Giriş ve birinci bölümün beyitleri tamamen Kürtçe olup, karşılıklı kelimelerin sıralandığı asıl sözlük kısmı ikinci bölüm ile başlamaktadır.

Sözlük bölümlerindeki kelime ve ifadeler Arapça-Kürtçe olarak sıralandıkları gibi Kürtçe-Arapça olarak da sıralanmıştır.

Bu bakımdan eser Arapça-Kürtçe olduğu kadar Kürtçe-Arapça bir sözlük de sayılır.

Karşılıklı kelime ve ifadeleri birbirine bağlamada kullanılan anlatım dili ise tamamen Kürtçedir.

Böylece karşılıklı kelimelerin dışında önemli oranda Kürtçe kelime ve ekler ortaya çıkmıştır.

Xanî'nin kendi ifadesiyle "ji bo biçûkê Kurmancan" (Kürt çocukları için) hazırladığı bu eseri önemli kılan faktörlerden bazıları şunlardır:

*Genel anlamda Kürt dilinde yazılmış ilk sözlüktür. Böylece Kürt sözlükçülüğü didaktik amaçlı manzum bir eserle başlamıştır.

*Bu sözlük Xanî döneminden başlamak üzere Kürt medreselerinde ders kitabı olarak okunup ezberlenmiş, böylece şairimizin en büyük ideali ve amacı olan "anadilde eğitim" onun bu eseri sayesinde kısmen de olsa gerçekleşmiştir.

*Beyitlerde karşılıklı olarak yer alan Arapça-Kürtçe veya Kürtçe-Arapça kelimeler rasgele değil, belirli konularda yoğunlaşmak üzere seçilmişlerdir. Xanî bu seçim ve yoğunlaşma çerçevesinde konuları işlemede "yakından uzağa", "kolaydan zora", "bilinenden bilinmeyene" ve "tümdengelim" yöntem ve tekniklerini başarılı bir şekilde uygulayıp pedagojik bir perspektif sergilemiştir.

Nûbar için söylenenler:

Xanî'nin amacı bu sözlüğü Arapça egemenliğine dayalı eğitim sistemine sokarak Kürtçenin düşük statüsünü yükseltmekti.

Amir Hassanpour, Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil

Kürdistan ilim çevrelerinin çok önem verdikleri bu sözlük, medrese eğitim sistemi içerisinde kendine yer bulmuştur.

Jan Dost,

Xanî'nin Kürt çocuklarına anadilde eğitim hizmeti vermek amacıyla hazırladığı bu sözlük Kürdistan'ın dört bir yanındaki medreselerde ders kitabı olarak okutulup ezberletilmekle aslında yazarının bu amacını gerçekleştirmiştir.

Tahsîn İbrahî Doskî, el-Medxal Li Diraseti'l-Edebi'l-Kurdî

Görüldüğü gibi ölümsüz Xanî Kürt çocuklarına büyük değer vermiş, bu sözlüğü yazmakla onlara Arapçayı öğrenme konusunda yardımcı olmak istemiştir. Kürdistan'da Kürtçe okuma serbest olduktan sonra Kürt çocukları bu değerli sözlüğü büyük bir zevkle okur ve bir kısmı da bunu ezberlerlerdi.

M. Emin Bozarslan, Mem û Zîn

PÊŞKÊŞİ

Ehmedê Xanî, Nûbar, ku ji bo zarokan hatî nivîsandin dema ku ew 32 salî bû (1683), pêşangehek perwerdehiyê ye. Bi vê xebata ji bo zarokan, wî wekî mamoste û pedagojiyek xuya dike. Li gorî Ehmedê Xanî; "Teoriya perwerdeyê azad bibe."

Ev berhema ku derbarê perçeyê navê wê yê yekemîn de ka ev nav bi wateya demsalê "Nûbehar" e yan bi wateya fêkiya nû "Nûbar" e fikrên jihevcuda hene û ev nav wekî "Nûbihar", "Nûbehar" û "Nobar" jî tê nivîsandin û bilêvkirin, di sala 1683an de menzûmkî hatiye amadekirin.

Berhem ji destpêkek, 13 beşên bi navên "qit'e" û li gorî nusxeyên jihevcuda kêm-zêde ji 220 malikan pêk tê. Destpêk, beşa yekem û beşa dawîn li gor rêzbendiya "mesnewî"yê (aa-bb-cc-...); yazdeh beşên din jî li gorî sîstema "xezel"ê hatine qafiyekirin. Xanî di vê berhemê de bi tevayî ji 19 pêlawaz(behr)ên sîstema kêş (wezn)a 'erûzê 7 pêlawazên ku munasibê helbesta kurdî ya klasîk in bi kar anîne ku ew jî ev in: Recez-hezec-remel-mudari'-besît-serî'-muteqarib. Malikên destpêkê û yên beşa yekemîn bi tevayî kurdî ne. Qismê ferhengê ku bêje û termên 'erebî û kurdî tê de hatine rêzkirin û pêşberkirin ji qismê duyemîn dest pê dike. Bêje û têrmên ferhengê çawa ku wekî 'erebî-kurdî hatine rêzkirin, wekî kurdî-'erebî jî hatine rêzkirin. Ji ber vê berhem herçiqas 'erebî-kurdî tê hesibandin, ewqas kurdî-'erebî jî ye. Lê di îfadekirin û bihevxistina bêje û têrman de zimanê vegotinê kurdî ye.

Bi vî awayî, ji bilî bêjeyên kurdî yên ku bi yên 'erebî re hatine pêşberkirin gelek bêje û îlaweyên kurdî yên bi serê xwe jî derketine holê. Hinek ji pêkerên ku vê berhema ku Xanî dibêje min ew "ji bo zarokê kurmancan" çêkiriye digerînin girîng ev in:

*Bi giştî yekemîn ferhenga kurdî ye. Bi vî awayî ferhengnivîsiya kurdî bi ferhengek menzûm a hînkerî/dîdaktîk dest pê kiriye.

*Ev ferheng ji dema Xanî û pê ve di medreseyên kurdan de wekî kitêba dersê hatiye xwendin û jiberkirin. Bi vî awayî, mengî û amanca şa'irê me ku zimanê zikmakî bibe zimanê perwerdehî, bi saya vê ferhengê qismî be jî hatiye cî.

*Bêjeyên ku di malikên vê behremê de wekî 'erebî-kurdî yan jî kurdî -'erebî hatine pêşberkirin ne bi awayekî rasthatî û bêrêbaz, belkî li gorî têfikirbîna hinek mijarên diyarkirî hatine hilbijartin.

Xanî di çarçoveya vê têfikirbûn û hilbijartinê de di tespîtkirina mijaran û girtina wan a dest de rêbazên "ji nêz ber bi dûr ve"; "ji tiştên hêsan ber bi tiştên zor ve"; "ji tiştên ku tên zanîn ber bi tiştên kunayên zanîn ve" û "ji tevahî ber bi perçeyan ve" bi awayekî serkeftî sepandiye û bergehek pedagojîk pêşan daye.

Ji bo Nûbarê çi gotin:

Amanca Xanî ew bû ku vê ferhengê bike nav sîstema perwerdehiyê ya ku di bin hakimiyeta 'erebî de bû û bi vî awayî statuya zimanê kurdî ya daketî bilind bike.

Amir Hassanpour, Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil

Vê berhema ku 'alimên Kurdistanê gelek girîngî pê dane, di nav sîstema perwerdehiya medreseyê de ji xwe re cihek girtiye.

Jan Dost, ed-Durru's-Semîn Fî Şerhi Mem û Zîn

Vê ferhenga ku Xanî bi amanca pêkanîna perwerdehiya bi zimanê zikmakî ji zarokên kurdan re xizmet bike amade kiriye, di eslê xwe de bi danxwendin û jiberkirina wê wekî kitêba dersê di medreseyên Kurdistanê de ev amanca nivîskar aniye cî.

Tehsîn Îbrahîm Doskî, el-Medxel Lî Dîraseti'l-Edebi'l-Kurdî

Wek ku dixuye, Xaniyê nemir rûmeteka mezin daye zarûkên kurdan û xwestiye bi nivîsîna vê ferhengê di fêrbûna zimanê 'Erebî da ji wan ra bibe alîkar. Piştî ku xwendina Kurdî li Kurdistanê serbest bû zarûkên kurdan ev ferhenga hêja bi zewqeka mezin dixwendin, hin zarûkên Kurdan jî ew jiber dikirin.

M. Emîn Bozarslan, Mem û Zîn

Giriş/1
Bismillahirrehmanirrahim
Mebdeê her ‘ilmekî navê ‘Elîm

Allah’ın adıyla; O’dur Rahman ve Rahim
O Bilgin’in adıyla başlamalı her türlü ilim

Giriş/2
Hemd û sena û Şukran-i
Ji bo wî Xaliqê Rehman-i

Hem hamd, hem de övgü ve şükür
O rahmeti bol Yaratıcı’ya özgüdür

Giriş/3
Ku fesahet daye lisan-i
Lisan daye însan-i

Ki kendini ifade etmeyi vermiş lisana
Lisanı da vermiştir insana

Giriş/4
Hindî selawatan hemî
Li Resûlê me yê ummî

Her ne kadar varsa salavat ve selamlar
Okur yazar olmayan Elçimize olsunlar

Giriş/5
Ku bûne peyrewê di wî
‘Ereb û! Ecem û Kurmanc û Romî

Ki ona uyup onun izinden gitmişler:
Araplar, Farslar, Kürtler ve Türkler

Giriş/6
Ji paş hemd û selewatan
Ev çend kelîme ne ji luxatan

Hamd, salat ve selamların ardından
Bunlar birkaç kelimedir lafızlardan

Giriş/7
Vêk êxistin Ehmedê Xanî
Navê 'Nûbehara Biçûkan' danî

Ehmedê Xanî o kelimeleri bir araya getirip birleştirdi
Oluşturduğu eserine 'Nûbehara Biçûkan' adını verdi

Giriş/8
Ne ji bo sahibrewcan
Belkî ji bo biçûkê Kurmancan

Bu eseri seçkin kimseler için hazırlamadı
Belki küçük Kürt çocukları için hazırladı

Giriş/9
Wekî ji Qur'anê xelas bin
Lazim e li sewadê çavnas bin

Bitirdikleri zaman Kur'an'ı
Gözleri bilgiye açılmalı

Giriş/10
Da bi van çend reşbelekan
Li wan tebi'etmelekan

Bu müsvedde türü bazı sayfalarla
O melek yaratılışlı (çocuk)lara

Giriş/11
Derê zêhnê vebîtin
Her çî bixwûnin zehmet nebinin

Açılsın onların önlerinde zihin kapıları
Zahmet çekmesinler ne ise okudukları

Giriş/12
Umîda me j tifalan
Ku me 'emelbetalan

Çocuklardan şudur ümidimiz:
Bizi-kibameli boş kimseleriz-

Giriş/13
Di weqtê dewr û dersan
Bikin în'am û îhsan

Okuyup ders aldıkları zaman
Bize de etsinler iyilik ve ihsan

Giriş/14
Bi dua vibîr bînin
Fatîhan ji me ra bixwînin

Bize dua edip bizi hatırlasınlar
Bizim için Fatihalar okusunlar

el-Qit'etu fî behri'l-heze el mekfûf el-mehzûf
(1.Kıta: Hezec-mekfûf-mehzûf bahri)

1/1
Heta tu ders û dewran nekî tekrar û mesrûf
Di dunyaê tu nabî ne meşhur û ne me'rûf

Tekrarlayıp okumadığın sürece baştan sona dersleri
Asla dünyada olamazsın ne meşhur ne de ünlü biri

1/2
Mefaîlun fe'ûlun mefaîlun fe'ûlun
Çi xweş wezn e bibîtin hezec mekfûf û mehzûf

Bölümün tef'ilesi 'mefaîlun' 'feûlun' 'mefaîlun' 'feûlun'dur
Hezec bahri mekfûf ve mehzûf türden olursa vezin ne iyi olur!

1/3
Xudê Ellah e; qasid resul e ey Xudêzan
Xelîfe çar in; hem çar îmam in ey Musluman

'Xude' 'Allah"tır 'qas, d'resûl'dur ey Allah'ı tanıyan!
Halifeler dört kişidir. İmamalar da dörttür ey Müslüman!

1/4
Ji çaran yek 'Bûbekr' e;'Omer','Osman', ê dî
'Elî' ye bê tekellüf ku bû xatem ji bo wan

Dört halifeden biri Ebûbekir'dir; diğer ikisi Ömer, Osman'dır; öbürü
Ali'dir ki zorlama olmaksızın diğerleri için olmuş halifeliğin son mührü

1/5
Divêtin tu bizanî bi dil navê îmaman
‘Elî çar in, Hesen du, Muhemmed sê ne ey can

Senin candan imamların isimlerini bilmen gereklidir:
Ey dost! Bunlar üç Ali, iki Hasan, üç Muhammed’dir

1/6
Îmamê dî Huseyn e digel Musa û Ce’fer
Ev in bilcümle bêşek bizan qencê îmaman

Düğer imam Hüseyin’dir, ayrıca Musa ve Cafer vardır
Bil ki kuşkusuz adı geçenlerin tümü en iyi imamlardır

1/7
Ji bo me çare dîtir heyin sahib mezahip
Muhemmed, Malik, Ehmed, ew dîtir ki Nu’man

Bizim için mezhep sahibi dört başka imam daha var
Bunlar Muhammed, Malik, Ahmed; öbürü Numan’dır

1/8
Mubeşşer bûne deh kes ji eshaban bi te’yin
Ku dê biçne bihiştê Xwudê mizgîn-i da wan

Sahabilerden on kişi vardır ki onlara kesin cennet müjdesi verilmiş
Cennete girecekler diye Allah onlara müjdeyi bu dünyada vermiş

1/9
Ji ewwel bû ‘Ubeyde, digel herçar-i yaran
Se’îd û Se’d û Telhe, Zubeyr û ‘Ebdurrehman

En başta dört halife ve onlarla birlikte Ebû ‘Ubeyde’dir
Sonra Saîd, Sa’d, Talha, Zubeyr ve Abdurrahman gelir

1/10
Li me ferz e bizanin Resûlê xwu bi tehqîq
Bi mewlid hem bi medfen inasin da û baban

Bize farzdır: Peygamberimizi kesin bir şekilde bilmeliyiz
Doğum ve ölüm yerlerini, anne ve babasını tanımalıyız

1/11
Di Mekkê bû ji daê, Medîne bûye medfen
Wî ‘Ebdullah e walid, Amîne walîde bizan

Mekke’de annesinden doğdu, öldüğü yer Medîne’dir
Onun babası Abdullah’tır, bil ki annesi de Amine’dir

1/12
Ji dunyayê ku çûyî umur bû şêst û sê sal
Ji şêstan pencî û sê buwarin Mekkeê dan

Yaşı altmış üç idi dünyadan göç ettiğinde
Altmıştan elli üç yılı geçirmişti Mekke’de

1/13
Di çil salî rîsalet ji bo ra hate xwarê
Di bîst û sê di mayî ji bo nazil bû Qur’an

Kırk yaşında kendisine peygamberlik gönderildi
Geriye kalan yirmi üç yılda ona Qur’an indirildi

1/14
Cemî’ê ummeta wî bi lütfa xwe îlahî
Ji dunyayê virêkî bi Qur’an û bi îman

Onun bütün ümmetini kendi lütfunla ey Tanrım
Kur’an ve imanla dünyadan gönder, yalvarırım

1/15
Heta ew şehsuwar bê û goya ummeta xwe
Ji meydana hîsabê hilînit şibhê çokan

Ta ki o Şehsuwar gelip kendi ümmetini bir topmuşçasına
Hesap meydanından götürsün topa çevgan vururcasına

El-Qit’etu fî behri’recez el-metwî el-mexbûn
(2.Kıta: Metwî ve mexbûn olan recez bahri)

2/1
Perde ku rabitin ji ber arîde dilistan e xweş
Dil ji xeman ku bête der bulbûle gülistan e xweşe

Perde kalkarsa yârin yüzünden, hoş bir gönül bahçesine konar gönül
Böylece gamlardan sıyrılan gönül, hoş bir gül bahçesine olur bülbül

2/2
Mufteilun mefailun mufteilun mefailun
Behra recez ku xebn û teyy ger bibitin rewan e xweş

Kıtanın tef'ilesi 'mufte'ilun mefailun mufteilun mefailun' dur
Recez bahri 'xebn' ve 'teyy' türünden olursa hoş akıcı olur

2/3
Zewe û recul çi? Mêr; û jin mer'et û zewcet û nisa
Walid bab û walide da; şeqîq û ex herdı bira

Erkek ve koca nedir?'Mêr';ya 'jin' O da kadın ve eştir
'Bab' baba,'da' anne;'bira'isminin anlamı da kardeştir

2/4
Îbn-i kur e; bint-i keç e; sihr-i xezûr e; mam.i 'em
'Emet met e; îmamet şaş; ceddet çî ye? Xwe pîreda.

'Kurr'erkek;'keç'kız;'xezûr'kayınpeder; amca 'mam'dır
'Met'haladır;'şaş'sarıktır; anneanne nedir? O da 'pîreda'dır

2/5
Ucre kire, rehn-i gerew, xusr-i ziyan, kîzb-. Derew
Bey'firotin,'eta dan e, kirrîn çi ye? Şîra

'Kirê'ücret ve kira;'gerew'rehin;'ziyan'zarar;'derew'yalan
'Furotin'satmak;'dan'vermek;'kirrîn'dir satın almakla karşılanan

2/6
Menkib û ketf her du mil, bal û demîr û qelb, dil
Cezel, fereh çi? Şahî ne. Mewt-i mirin, girîn buka

'Mil'omuz anlamına geliyor;'dil'kalp ve gönül demektir
'Mirin' ölmek;'girîn'ağlamak;'şahî'sevinç ve eğlenmektir

2/7
Sewr û hîmar ga û ker, ban çi ye? Seqf-i; bab-i der
Cebhe enî, femm-i dev e, lihye rih e, xeber neba

'Ga û ker' öküz ve eşşek;'ban'çatı ve dam; kapının adı da 'der'
'Enî'alın;'dev'ağız,'rih'sakal; olay sözün anlamı 'xeber'

2/8
Hinte genim, şe'îr ceh, sult-i şilêl, kerm-i rez e
Xurme ruyeb,'îneb tirî, bi'bifiroş, semen buha

'Genim'buğday;'ceh'arpa;'şilêl'yabani çavdar,'rez' bağdır
'Xurme' hurma; 'tirî' üzüm; 'bifiroş' sat!; fiyat ve değer 'buha'dır

2/9
Şîr leben, xenem pez e, raib mast e, zübde to
Sûf-i hirî, rîş-i per e, esfer zer e, kefî qeba

'Şîr'süt;'pez'koyun;'mast'yoğurt;'to'da kaymağa denir
'Hirî'yündür;'per'kanat ve tüy;'zer'sarı;'kefî' de keyfedir

2/10
Serser û rîh ba bizan; toz e ecac û neq-i hem
Xebret û heyc û hebwet û qestel û qetret û heba

Şunu bilki rüzgâr anlamında kullanılan bir kelimedir'ba'
Kürtçe ve Türkçedeki 'toz'u Arapçada karşılayan ad heba

2/11
Xeşyet e tirs û sa'îqe deng û burûsk û bêheşî
Lews û lîwa 'elamet in, bess-i xem in hem eşkare

'Tirs' korku;'sa'îqe deng û birûsk; şimşek, ses ve kendinden geçmektir
'Elamet'belirti;'xem'gam;'eşkera'da aşikâr etmektir.

2/12
Xirs-i derew, mexîd-i dew, bet çi ye? Qaz e; qebce kew
Şett-i kenar-i, nehr-i co, lexw û sukak û cew hewa

Yalan'derew'; ayran'dew';'qaz'kaz; keklik de 'kew'dir
'Kenar'kıyı ve sahil;'hewa'hava; ark ve nehir'co/cew'dir

2/13
'Esced û 'eyn û nedr-i zêr; fide luceyn û nuqre zîv
Sufr-i çi? Mifriq e; nuhas paxir e,hem risas qela

'Zêr' altındır;'zîv'ismini karşılayan kelime gümüştür
'Mifriq'çelik;'paxir'bakır;'qela' da kalay demektir.

2/14
Rubbe û rubbema gelek; semme li wê; huna li hir
La ne; lena jibo me ra; în eger e; lîme? Çira?

'Gelek'birçok, çok sayıda;'li wê'orada; burada ise 'li hir'dır
'ji bo me ra'bizim için;'eger'şayet;'çira'niçin?'ne'hayır

2/15
Eyne? li ku? û keyfe? Ku?;Teht-i li bin;'la li ser
Summe ji paş wî bizan; ente tu yî; lî bo mi ra

'Li ko?' nerede?'kû?', nasıl?'li bin'altında; üstünde 'li ser'dir
'ji paş'ondan sonra;'tu'sen;'bo mi ra'da benim için demektir

el-Qit'e fî behri'r-remel el-mehzûf
(3.Kıta: Mehzûf olan remel bahri)

3/1
'Arifê ku bi qenciyê me'rûfi bit
Dê helîm û sabir û mewqûfi bit

İyi olmakla tanınıp öylece meşhur olan arif birisi
Hoşgörülü, sabırlı ve hakka bağlı olmalı kendisi

3/2
Failatun failatun failat
Wezin ev e hîna remel mehzûfi bit

'Failatun','failatun','failat' kalıpları tef'ilesinden
Oluşur vezin, eğer remel bahri olursa mahzûf türden

3/3
Zill û tubbe' fey-i sîh in
Deşt-i beyda; meşy-i çûn e; xetwe gav

'Sih'gölgedir; güneşli olmak da 'tav'
'Deşt'ova;'çûn'gitmek; adım 'gav'dır

3/4
Nar-i agir, herr-i germ. berd-i sar
Selc-i berfe e.ma' û selsel her dû av

'Agir'ateş:'germi'sıcaklık;'sar'soğuk
'berf'adı kar;suyun karşılığı ise'av'

3/5
Wabil û wesmiyy û mîdrar û meter
Tell û xeys û rihme baran sad xunav

Yağmur ismini karşılayan kelime 'baran'
Çiy veya şebneme verilen isim 'xunav'

3/6
Ricl-i pê û rukbe ejn û betn-i zik
Sedr-i sîng e. cîd-i ustu.'eyn-i çav

'Pê'ayak;'ejn'diz;'zik'karın demektir
'Sing'göğüs;'Ustû'boyun; göz de 'çav'

3/7
Fexz-i ran e. dirs-i didan e.şeffet lêv e
Zehr-i pişt e. sure navik.cewf-i nav

'Ran'baldır;'didan'diş;'lêv'dudaktır
'Pişt'sırt;'navik'göbek; iç kısım ise 'nav'dır

3/8
Kebd-i cerg e.kulye gurçik,kudne bez
Rovî ne em'a, meraret hem zerav

'Cerg'ciğer;'gurçik'böbrek;'bez'iç yağ
'Rovî'barsak; öd veya safranın adı 'zerav'

3/9
Deyq-i tengî, qesr-i kurtî,tûl-i dırêj
Xilze û diqqet sitûrî û zirav

'Tengî'darlık;'kurtî'kısalık;'dirêj'uzun
Kalınlık ve incelik sırayla 'sitûrî' ve 'zirav'

3/10
Qidr-i dîz e, qes'e kas e,xubz-i nan
Lehm-i goşt e, tebx-i pehtin,ney'i xav

'Diz'kazan;'kas'kâse;'nan'ın adı ekmek
'Goşt'et;'pehtin'pişirmek;çiğ şey 'xav'

3/11
Şib-i têrî,etş-i tihnî,cû'-i birs
Seyhe gazî, sewt-i deng e,îsm-inav

'Têrî'tokluk;'tihnî'susuzluk;'birs'açlık
'Gazî'sesleniş;'deng'ses; isim ise 'nav'dır

El-Qit'e fî behri'r-recez elmusemmen es-salim
(4. Kıta: Musemmen ve salim olan recez bahri)

4/1
Ger dê te meqsûdek hebî lazim divê lêbî bil ez
Xasma te me'bûdek hebî daîm di emrê wî bibez

Bir maksadın olursa onu elde etmek için çabuk davranmalısın
Özellikle bir mabudun varsa sürekli onun emrine koş(malısın)

4/2
Mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun
Salim-musemmen her ev e ey talibe behra recez

<mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun tef'ilesi
Salim-musemmen işte budur ey recez bahrinin taliplisi

4/3
Hatim e'teytu,atî têm,wî hat eta;î'ti were
E'teytu min da,xuz bigir,ircî' veger,îzheb here

'Hatim'geldim;'t'em'geliyorum;'wi hat'o geldi;gel 'were'
'Min da'ben verdim;'bigir'al;git'here';dön de 'veger'

4/4
Îc'el bigêr,îsheq bihêr,îdrîb biqut,unzur biner
Îqre bixwun, î'lem bizan, îman bi me'na bawer e.

'Bigêr' kıl;'bihêr'öğüt;'buqut'vur;'binêr'bak
'Bixwun'oku;'bizan'bil; imanın anlamı 'bawer'

4/5
Misr û beled bajar in ew,dirhem dirav,ermûş herîr
Manih sexî, sail ricokar û şefa'et mehder e

'Bajar'şehir;'dirav'paradır;'ermûş'ipek
'Sexi'cömert;'ricokar'dilenci; şefaat 'mehder'

4/6
Îmlaq xîzanî, xina maldarî û hem iştiran
Îtlaq-i berdan; telq-i zan,zewc û wîtr cot û fer e

'Xezanî'fakirlik;'maldarî'zenginlik;'istiran'şarkı
'Berdan'bırakmak;'zan'doğurmak; çift-tek'cot û fer'

4/7
Ekyes murovê têjî fehm,esme' murovê gohbiçûk
Ekşem kepû hatî jêkirin, eslex wekî eyhem kerr e

'Tijî fehm'zeki;'goh biçûk'küçük kulaklı demak
'Kepû hatî birîn'burnu kesik; sağır demektir 'kerr'

4/8
Ekhel murovê çavbikil, eşhel murovê çavbelek
Eşqer murovê çavhişîn, renge genimgûn esmer e

'Çavbikil'karagözlü;'çavbelek'ela gözlüdür
'Çavhişîn' yeşil gözlü;'genimgûn'rengi esmer

4/9
Emred ruwal û efre'bimû, eqre'keçel,emles hulû
Esxer biçûk, ekber mezin; seyyid hulahil mîr ser e

'Ruwal'sakalı çıkmamış genç;'bim'u'kıllı;'keçel'kel
'Hulû'pğrğzsüz;'biçûk'küçük;'mezin'büyük; lider'ser'

4/10
Umm mak e, ummu'ç-çemil roj, ummu'n-nucûmi asîman
Ummu'l-xebaisi xemr-i mey, mudmin mudami meyxwer e

'Mak'anne;'roj'gündüz;'asîman'gökyüzü demektir
'Mey'kötülüklerin anası olan içki; ayyaş da 'meyxwer'

4/11
Ummu'l-fedail 'alimî, ummu'r-rezail cahili
Ummu'l-qura Ummu'l-bilad ke'be, nebî peyxember e

'Alimî'(bilgelik)erdemlerin annesi;'cahilî'(cehalet)rezaletlerinki
'Kâbe'köy ve şehirlerin annesi; nebiyi karşılayan isim peygamber

El-Qit'e fî behri'r-recez el-mureffel
(5.Kıta: Mureffel olan recez bahri

5/2
Mustef'ilatun mustef'ilatun
Behra recez bû çi xweş muraffel

Mustef'ilatun mustaf'ilatun her biri
Ne güzel mureffel oldu recez bahri

5/3
Exder çi? Kesk e; ehmer Xwu sor e
Ezreq hişîn; cewreb çi? Gore

'Kesk'yeşil renktir; kırmızı renktir demenin şekli 'sor e'
'Hişîn'gök mavisi renge denir; çorbanın karşılığı da 'gore'

5/4
Tewd û cebel tûr hersê çiya ne
Wadî newal e, hufre çi? Kor e

'Çiya'ismi Türkçede dağ kelimesiyle karşılanmaktadır
'Newal'vadidir; çukur nedir? Sorusunun cevabı:'kor e'

5/5
Mersûl hinarî, medfûn veşari
Mecbûr bêgav, mücbir bizor e

'Hinarî'gönderilen anlamında;'veşarî'gömülen demek
'Bêgav'çaresiz; zorbadır demenin ifade şekli 'bizor e'

5/6
Ekbem çi? Lal e; e'rec çi? Leng e
Yekçav e kor; ekmeh xwu kor e

'Lal'dilsiz;'leng'topal ya da ayağı sakat kişi demektir
'Yekçav'tek gözlü anlamına gelir; kördür demek'kor e'

5/7
Meqtûl kuştî, mexsûl şuştî
Meytet mirare, merqed xwu gor e

'Kuştî' nin anlamı öldürülen;'şuştî' yıkanmış demektir
'**Mirar'murdar demektir; mezar nedir? denilirse 'gor e'**

el-Qit'e fî behr'l-mudari' el-exreb
&. Kıta:Exreb olan mudari' bahri

6/1
Ey ku te kîbrê daîm kirye ji bo xwo merkeb
Ewwel tu bê bike 'ye' paşê bigîre merkeb

Ey kendisi, ç,n kibri merkep yapan hep
Önce 'b'yi 'y' yap, sonra edin merkep

6/2
Mef'ûlu fâilâtun mef'ûlu fâilâtun
Xweş wezn e bê melal e ger bit mudari'exreb

'Mef'ûlu, fâilâtun, maf'ûlu,fâilâtun:İşte kıtanın vezni budur
Mudari' bahri 'exreb'olursa usandırmayan hoş bir vezin olur

6/3
Rumman hinar e, culnar gulnar e,tîn hijîr e
Qissa xiyar e, dewfes pîvaz e, sûm-i sîr e

'Hinar'nardır;'gulnar'narçiçeğidir; incirin adı 'hijîr'
'Xiyar'salatalıktır;'pîvaz'soğandır; sarımsaktır'sîr'

6/4
Tuffah sêv e,simsim kuncî ye,bih sefercel
Duba' û qer' û yeqtîn kundir, cubn penir e

'Sêv' elma,'kuncî'susam;'bih'ise ayva demektir
'Kundir'kabaktır; peynir için kullanılan isim 'penîr'

6/5
Poxin sewîq e,eqit keşk e,heban e curab
Gir curb, tijî meşhûn,xawî vale,risl-i şîr e

'Poxîn'öğütülmüş kavurga;'keşk'keşke;'heban'torba
'Gir'kaşıntıdır;'tijî'dolu;'vale'boş;sütün adı ise 'şîr'

6/6
Muzn û sehab û 'arid xeym û xemam-i'ewr in
Qemqam û yemm-i behr in, semsam û husam-i şîr e

'Ewr'kelimesini karşılayan kelime gökteki buluttur
Türkçedeki kılıç anlamını Kürtçede karşılayan isim'şîr'

6/7
Sehra felat û sebseb feyfa û bedw-i deşt in
Yenbû' û 'eyn-i kehnî, cubb û qelîb-i bîr e

'Deşt'ova ve geniş düzlükten oluşan çöl anlamındadır
'Kehnî' çeşmedir; kuyu için kullanılan kelime de 'bîr'

6/8
Îbnu's-sebil rêvî, hevrê refiq û sahib
Muzcat-İ hindik û pur cemm û lubed û kesîr e

'Rewî'yolcu demek;'hevrê' de yol arkadaşı olan yoldaş
'Hindik'kelimesi az;'pur'un Türkçesi çok; Arapçası kesir

6/9
'Ebd û reqîq köle,hirfe senî'e pîş e
Cahil nezan e,zana 'ellam û hem xebîr e

'Kole'köle ve kul demektir;'pîşe'nin anlamı sanat,meslek
'Nezan'cahil anlamındadır;'zana' da bilgili kişi ve xebîr

6/10
'Ewca,henniye,sefra,qews û qissi kevan in
Wefde,kinane kîşik;nebl û nuşşab-i tîr e

'Kevan'ismini karşılayan isim Türkçede yay kelimesidir
'Kîşik'okların konulduğu torbadır;okun kendisi ise 'tîr'

6/11
Ceyş û heşem çi? Leşker. Esra bişev li rê bir
Basil comêr û nijde seriyye;qeyl-i mîr e

'Leşker'asker ve ordu;'bişev li rê bir' geceleyin yürüttü
'Comêr'kahraman;'nijde'bölük;beyin anlamı da 'mîr'

el-Qit'e fî behri'r-remel el-meqsûr el-musemmen
7.Kıta: Meqsûr ve müsemmen olan bahri

7/1
Şeyx û sofîtî keramet,'ilm-i xwendin hem 'emel
Xilwet e hücre,terîqa te şerî'et bê xelel

Keramet,ilim,okuma ve amel bulunmalıdır şeyhlik ve sofulukta
Halvetgâh uygun olmalı hücreye,tarikat da bozulmamış şeriata

7/2
Failatun failatun failatun failat
Xweş tu vê behre bixwune lew ku xweş çûne remel

Vezin sistemi failatun,failatun,failatun,failatun,failat tef'ileleridir
Sen bu bahri güzel oku,çünkü kullanılan bahrin adı remeldir

7/3
Şeyx rîsipî,şeyb-i pîrî ,şab cuwan e,şe'n hal
Murwe mêrînî û lawînî futuwwet,kehl-i kal

'Rîsipî' yaşlı;'pîrî' yaşlılık;'lawînî'cuwan'genç;dyrum 'hal'
'Mêrînî'yiğitlik;'lawînî'delikanlılık;yaşlı kişi ise 'kal'

7/4
Meqt-i buxd e,bud'-i ferç e,be'd-i hindek,bid'-i çend
Sefk û sebk û sebb-i rihtin,qetl-i kuştin,şerr qital

'Buxd'kin;'ferc'cinsel organ;'hindek'biraz;'çend'birkaç
'rihtin'dökmek;'kuştin'öldürmek;'şer'ise savaş ve kıtal

7/5
Ru'b û rehb û hewl û wehl û feşl û becl û rew' tirs
Reb'-i îwergeh,recc hejandin,fecc-i rê ,pirsin sual

'Tirs'kelimesini anlam olarak karşılayan kelime korkudur
'Êwergeh'yurt;'hejandin'sallamak;'rê'yol;'pirsin'sual

7/6
Kewn-i bûn e,ze'i çûn e,ieqq-i qelaştin, deqq qutan
Dewhe dar e,rewh-i rahet,rewd-i çîmen,ress-i çal

'Bûn'olmak;'çûn'gitmek;'qelaştin'yarmak;'qutan'vurmak
'Dar'ağaç;'rahet'rahatlık;'çîmen'çimen(lik); çukurdur 'çal'

7/7
Beqq-i pîş e,wec'-i êş e,re'ş-i lerzîn,derd-i da'
Dif'-i germî,bu'd-i dûrî,bexl-i hêstir,ne'l-i nal

'Pîşe'tahta kurusu;'êş'ağrı-sızı;'lerzîn'titremek;'derd'hastalık
'Germî'sıcaklık;'dûrî'uzaklık;'h'estir'katır;nal Kürtçede de 'nal'

7/8
Ṣîh-i pojan,hebq-i pûng e,her wekî hermel sipend
Qitt-i kağed,qutn-i penbû,wiqr-i bar e,led çuwal

'Pojan'yavṣan otu;'pûng'yarpuzdur;nasıl ki 'sipend'üzerliktir
'Kağed'kağıttır;'penbû'pamuktur;'bar'yüktür;çuval da 'çuwal'

7/9
Mencenûn gerdûn e,mecnun dîn e,macin bêheya
Xizy-i ruswaî û xizlan ṣermkirî,ṣerm infi'al

'Gerdûn'un anlamı evren ve dolap;'dîn' deli;'bêheya'hayasız
'Riswaî'rezillik;'ṣermkirî'mahcup;'ṣerm'de heyecan ve infi'al

7/10
Serh-i köṣk e,serx-i sirre gazî û xullet evin
Xull-i yar e,xelwet tenha,hulw-i ṣîrîn,murr-i ta'l

'Koṣk'kiṣk-saray;'gazî'bağırış;'evîn'aşk ve sevgi demektir
'Yar'dost;'tenha'yalnız(lık);'ṣîrîn' tatlı;kahve acısı ise 'tal'

7/11
Mire quwwet,wimq-i mehbet,uns û ulfet hogirî
Xemr û ebled kell-i kewden,be'l-i mêr û gan bî'al

'Quwwet'güç;'mehbet'sevgi;'hogirî'dostluk ve arkadaşlık
'Kewden'geri zekalı;'mêr'koca;'gan'çiftleşmek;Arapçası bî'al

7/12
Dere hew(î)ye,dexn-i kîn e,dexs-i tekil,zeby asek
Decce gazî,delle winda bûye,windabûyî dall

'Hewî'kuma;'kîn'nefret;'têkil'karış(tır)ma;'esk'ceylandır
'Gazî'seslenme;'windabûye'kaybolmuş;'windabûyî' kaybolan

7/13
Lehce ezman,luhce tîṣte,muhce rûbî hem jî rûh
Behce husn û ṣahî û jîhatin û behrec betal

'Ezman'lehçe;'tîṣte'kahvaltılıkİ'rûbî'hem kalp kanı hem ruh
'Ṣahî've 'jêhatin'sevinç demektir;sahte ve geçersiz şey 'betal'

7/14
Xeml-i rîṣ-i,xebt-i lêdan,xemt-i dara bê istirî
'Ecwe xurme,gürz-i huzme,'urwe qulp-e,'înde bal

'Xeml'tüy ve süs;'lêdan'vurmak;'dara bê istirî'dikensiz ağaç
'Xurme'hurma;'gurz'demet ve bağ;'qulp'kulp;yanında'bal'

7/15
Tel'et û wech û müheyya 'arid û menzer çi?Rû
Eyke bîṣe,text erîke,zeyx-i meyl û beyt-i mal

'Rû' ismini Türkçede karşılayan kelime 'yüz'dür
'Bîṣe'orman;'text'taht;'meyl'eğilim;evi karşılayan isim'mal'

7/16
Hamile bardar û hubla avis û qorix hîma
Himye pawan, hely-i xiṣr e;hilye zînet,hewl-i sal

'Bardar'hamile;'avis'gebe;'qorix'girilmesi yasak olan koruk
'Pawan'koruma;'xiṣr'süs eşyası;'zînet'süs; yılın adı ise 'sal'

7/17
Qatîbe, cümle û kull û kaffe hemî û keff men'
Sedd-i ewreng,lewn-i reng e,hems-i deng e,bukm-i lal

'Hemî'kelimesi hepsi;'men'kelimesi engellemek,alıkoymak
'Reng'renk demektir; 'deng'fısıltı ses;dilsizi karşılayan kelime'lal'

El-Qit'e fî behri'l-besît el-metwî
(8.Kıta: metwî olan besît bahri)

8/1
Ger te divêtin bibî mîr û ser û mu'teber
Kizb û xîlafê mebêj ger te bikin ker bi ker

Eğer olmak istiyorsan mîr,başkan ve muteber
Yalan söyleme,ister seni parça parça etsinler

8/2
Mufte'ilun fâilun mufte'ilun fâilun
Metwî ye behra besît lî bike carek nezer

'Mufte'ilun fâilun myfte'ilun fâilun'kıtanın veznidir
'Besît'bahri'metwî'tarzındadır;ona bir göz gezdir

8/3
Şeml-i belavbûn e hem vêkketin e,şeml e ber
Zerbiyye mafûr e hem tenfese ey baxeber

'Belavbûn'dağılmak;'vêkketin'birbirine girmek; görünüm 'ber'
'Mafûr'halı-kilim gibi mefruşattır ey bilgi sahibi; yani 'baxeber'

8/4
Qe'berî û 'ebqerî bêteb'û teb'etxweşi
Qegqef û qerqef mey in, kûz û fexar-i cerr

'Bêteb'karektersiz kişidir;'teb'etxweşi'iyi karekterli demektir
'Mey'şarap anlamındadır; kulpu olan küçük testinin adı ise 'cer'

8/5
Hezz û xelaq û nesib meqsime û hisse: Par
Fesm-i birrîn, serm-i jî,kesf-iwusan,qit'e ker

'Par'kelimesi hisse, pay ve nasip anlamına gelmektedir
'Birrîn'kesmek demektir; parça anlamındaki kelime 'ker'

8/6
Herb û hezîme rev in, qerh û cerahet birin
Didd û 'eduw dujmin in, herb û wexa her du şer

'Rev'kaçış anlamına gelir,'birîn'in karşılığı ise yaradır
'Dujmin'düşman ve muhalif; savaş ve kavga adı 'şer'

8/7
Zuhzihe dûrbûyî ye, uzlife diddê wî ye
Eflehe gerya xelas, seld-i qewî,sexre ber

'Dûrbûyî'uzaklaştırılmış; zıddı (nêzbûyî)yakınlaştırılmış
'Gerya xelas'kurtuluşa erdi;'qewî'güçlü; kaya ise 'ber'

8/8
Hins û bcenah ûbherec wîzr û webal û zunûb
Îsm-i guneh;xeyz-i kerb,kurbe xem in,re's-i ser

'Güneh'kelimesini Türkçede karşılayan kelime günahtır
'Kerb'kin ve nefret;'xem'gam-üzüntü;başın adı da 'ser'

8/9
Îrbe,weter,îhtiyac hewceyî;hêvî emel
Sem'-i bihîstin,beser d^,tin û nêrîn nezer

'Hewceyî'gereksinim;'hêvî'ümit anlamına gelmektedir
'Bih^İstin'işitmek;'dîtin'görmek;'nêrîn'bakmak/nazaar

8/10
Hêvîemayî kî ye? Mublis û ayis û qenût
Asin û pola çi ne? Herdu enîs û zeker

'Hêvînemayî'kimdir? Hiçbir beklentisi kalmayan ümitsiz
'Asin'demir;'pola'çelik; Arapçada isimleri enîs ve zeker

8/11
Eqbele ber da, wekî edbere pişt da,qubul
Pêşî û paşî dubur, uzun guh,utrûş-i kerr

'Ber da'yöneldi; nasıl ki 'pişt da'sırtını çevirdi demektir
'Pêşî'ön;'paşî'arka;'guh'kulak; kulağı sağırn olan 'kerr'

8/12
Zewb-i behatin, zeneb dûv e,biraştî şuwa'
Şat-i pez e, deln-i mih,me'z-i bizin,hecme ker

'Behatin'erimektir;'dûv'kuyruk;'beraştî'eti kızartmak
'Pez'cins koyun;'mih'bir koyun;'bizin'keçi;eşek 'ker'

8/13
Beyde çi? Hêk;mîlh-i xoy,mah-isipîk,muhh zerik
Heyy-i xweş e,heyye mar,cuhr-i kun e,ber hecer

'Hêk'yumurta;'xoy'tuz;'sipîk'yumurta akı; sarısı'zerik'
'Xweş'sağ;'mar'yılandır;'kun'hayvan ini; taşın adı'ber'

8/14
Turb û turab û semad rems û re'am û seed
'Efr û bera û sera ax in û sefwan-i ber

'Ax'kelimesini Türkçede karşılayan kelime topraktır
Türkçedeki sert kaya anlamında kullanılan isim de 'ber'

8/15
Qurt-i guhar û siwar bazin û rakib suwar
Racil û maşî peya; minteqe minteq kemer

'Guhar'küpedir;'bazin'bileziktir;'suwar'da binicidir
'Peya'yayadır; Türkçedeki kemer Kürtçede de 'kemer'

8/16
Mîrfeqe û mustened palgeh û mi'cer gulac
Miqne'e mîqreme mehreme û hame ser

'Palgeh'yaslanılan(yastık);'gulac'başörtüsü bonesidir
Baş ismine karşılık Kürt dilinde kullanılan kelime'ser'

8/17
Tibn-i çi? Ka; û giya uşb û kela û heşîş
Xusn û efanîn ta;taze terî,retb-i ter

'Ka'saman demektir;'giya'nın anlamı ise ot ve çimendir
'Ta'dal anlamına gelir;'taze'taze;yaş olan şey de 'ter'

el-Qit'etu behri'l-hezec el-exreb el-musemmen
(9.Kıta: Exreb ve müsemmen olan hezce bahri)

9/1
Herçî ku ji dinyayê beridaşte damen bû
Bê şubhe di nîv 'ame'Evraşitê gerden bû

Her kim ki minnetsiz olarak dünyadan el etek çekmiş
Şüphesiz halk arasında onun boynu (başı)yükselmiş

9/2
Mef'ûlu,mefaîlun,mef'ûlu,mefaîlun
Wezna hezeca exreb evrenge musemmmen bû

Vezin sistemi'mef'ûlu,mefaîlun,mef'ûlu,mefaîlun'dur
Exreb hezec vezninin sistemi bu şekilde müsemmen olur

9/3
Merbût-i wekî me'qûd me'qûl-i girêdayî
Mektûm-i wekî meknûn mecbûn-i veşêrayî

Bağlanan/bağlanmış anlamında kullanılan kelime 'girêdayî'
Gizlenen/saklanan anlamında kullanılan kelime de 'veşêrayî'

9/4
Mîşkat-i külek,neynik mîr'at û çira mîsbah
Wehhac û munewwr hem durri-yi biruhnayî

'Kulek'baca ve aydınlık;'neynik'ayna;'çira'lambadır
Etrafı aydınlatan ışıklı nesne için kullanılan sıfat 'biruhnayî'

9/5
Mensûr-i wekî mebsûs menşur-i belavbûyî
Qistas-i terazû ye, mewzûn-i çi? Kêşayî

'Belavbûyî'dağolmış ve etrafa saçılmış şeyler anlamındadır
'terazû'terazidir;tartılan şeye verilen sıfat nedir'Kêşayî'

9/6
Mew'ûde:Keça hêj xweş danaî di nîv qebrê
Mewqûze bidarkuştî,metruk-i licihmayî

'Keça hêj xwoş danaî di nîv qebrê', sağken gömülen kız çocuğu
'Bidarkuştî'sopayla öldürülen hayvan;terkedilmiş'licihmayî'

9/7
Neddaxetan:Ew herdu ê hildikelin javê
Mudhammetan:Herduyên reş bûne ji avdayî

'Ew herduyên hildikelin ji avê', suları fışkıtan iki çeşme
Sulanmaktan kararan iki bahçe,'herduyên reş bûne ji avdayî'

9/8
Zahib çî ye? Ê çûyî;musteqbel ê betin
Madî çi? Ewê borî;baqi çi? Ewê mayî

Gidene ne denir? 'Ê çÛyî'; geleceğe ne denir? O da 'ê betin
Mazi nedir? 'Ewê borî';baqi(kalan)nedir? O da 'ewê mayî'

9/9
Edxas-i wekî emşec têkilbûn e,xewn ehlam
Muzemmil û mudessir ê cil li xwu werdayî

'Têkşlbûn'karışıklık ve karmaşıklık demektir;' Xewn'rüya
Ellbisesine sarılıp bürünen kişiye denir 'ê cil li xwu werdayî'

9/10
Esfar û zubur herdu cem'e di kitêban in
Merqûm-i wekî mektûb mezbûr-i nivîsayî

'Cem'e di kitêban'bazı şeyleri kitaplarda toplamaya denir
Yazılanı karşılamak üzere kullanılan kelime ise 'nivîsayî'

el-Qit'etu fî behri'r-recez el metwi el-musemmen
(10.Kıta: Metwî ve müsemmen recez bahri)

10/1
Ger te divêtin ku beraber nebitin kes bi te ra
' Îlim bixwûn hem 'emeli tu bike sin'et ji xwe ra

Eğer istemiyorsan seninle boy ölçüşecek kimseyi
Hem ilim oku hem meslek edin onunla amel etmeyi

10/2
Mufte'ilun mufte'ilun, mufte'ilun,mufte'ilun
Ev receza metwî ye, da qenc-i bizanî tu bira!

'Mufte'ilun, mufte'ilun,mufte'ilun,mufte'ilun'tef'iledir
İyi bilesin diye ey kardeş, veznin bahri matvî recezdir

10/3
Fulk-i gemî,silk-i lirêçûn e,diya' ruhnî, bizan
Şehr-i meh û leyl-i şev û sifle geda, ebleh nezan

'Gemi'gemi;'lirêçûn' e, yol almak;'rohnî' yi ışık bil(bizan)
'Meh'ay;'şev'gece;'geda'ayak takımı;bilgisizdir'nezan'

10/4
Îşq û mehebbet çi? Evîn; buxd û edawet çi? Nevîn
Înhezmû cümle revîn; îxtelesû ye'nî revan

'Evîn'aşk ve sevgidir;'nevîn'kin ve düşmanlık demektir
'Cumle revîn'hepsi kaçtılar; kaçırdılar demek ise 'revan'

10/5
Cewşen û dir' herdu ne zirh; cunnet û turs herdu mertal
Sarim û seyf herdu ne şîr; sehm û qissî tîr û kevan

'Zirh'zırh;'mertal'kalkan anlamında kullanılan bir isimdir
'Şîr'kılıç demektir; ok ve yaya verilen isimler 'tîr û kevan'

10/6
Tefşo qedûm; dulbe çinar;mîhfer û sikke çi? Mukar
Mîlzem û hizk herdu fişar ; qet'-i birrîn,sinn-i didan

'Tefşo'keserdir;'çinar'çınar;'mukar'nedir? Küçük saban
'Fişar'mengene;'birrîn'kesmektir; dişin anlamı ise 'didan'

10/7
Îbl û be'îr '^s û cemel naqe cemmaz ew deve ne
Hicr-i mihîn hem 'eqile, muhr-i kurrî,hesp e hîsan

Devenin ismi Kürtçede olduğu gibi Türkçede de 'deve'dir
'Mihîn'kısrak;'kurrî' tay;'hesp'attır; Arağçada 'hîsan'

10/8
' Îcl û hemel golik û berx;cedy û 'enaq herdu ne kar
Semn û semîn rûn û qelew; şehm-i bez e,der'-i guhan

'Golik û berx'buzağı ve kuzu;'kar'oğlak anlamındadır
'Rûn û qelev'yağ ve semiz;'bez'iç yağ; meme'guhan'

10/9
Mîrsed û mînhac û terîq rê ne û mersûs-i qewî
'Alî û sam îçi? Bilind; malik û sahib çi? Xwudan

'Rê' yol demektir; qewî'sağlam ve güçlü anlamına gelir
'Bilind'yüksek ve yüce; sahip ne demektir? O da 'Xwudan'

el-Qit'etu fî behri's-serî el-metwî
(11.Kıta: Metwî olan serî'bahri)

11/1
Herçî kesê 'îlmekî qenc xwendiye
Dewlet e ger wî bi esil zaniye

Kim yararlı olan bir ilim tahsil etmişse
Bir devlettir bu,eğer köklü öğrenmişse

11/2
Mufte'ilun,mufte'ilun,fa'ilun
Behra serî'e çi ye?Xoş metwî ye

'mufte'ilun,mufte'ilun,fa'ilun'vezin sistemidir
'Serî'behri nedir?hoş bir şekilde 'metwîd,r'

11/3
Mekke Medîne çi ne? Ew qeryetan
Roj û Heyv-i herdu çi ne? Zibriqan

Mekke ve Madine'ye ne denir: İki köy /şehir,yani Qeryetan
'Roj ve heyv'(Güneş ve Ay) nedir?Zibriqan (iki parlayan)

11/4
Şehd û esel herdu çi ne?Hingiv in
Ery û sennût derb ew jî wusan

'Hingiv'ismini kerşılayan kelime Türk dilinde baldır
Şehd,'esel,ery,sennût ve derebtir onu Arapçada karşılayan

11/5
'Edb û 'eseb herdu çi ne? Şîr û reh
Şîr û qelem herdu çi ne? Eqte'an

Kürtçedeki 'şîr û reh'Türkçede kılıç ve damar demektir
'Şîr û reh'in ikisine ne denir? İki kesici anlamında Eqte'an

11/6
Şariq û beyda çi ne? Ew herdu roj
Mexrib û meşriq çi ne? Ew xafiqan

Doğan ve parlayan sıfatları neyindir? İkisi 'Roj' yani Güneş
Doğu ve Batının ikisi nedir? Hareketliler anlamında xafiqan

11/7
Şems û Qemer Roj û Heyv in bira
Roj û Heyv herdu çi ne? Ezheran

'Roj ve Heyv'i karşılayan isimler Güneş ve Aydır kardeşim!
'Roj ve Heyv'in ikisine ne denir? İki parlayan,yani ezheran

11/8
Eyser û yusra çi ne? Ew herdu çep
Rast çî ye? Eymen û yumna bizan

'Çep'kelimesini Türk dilinde karşılayan kelime soldur
'Rast'nedir? O da sağdır; bunu da böyle bil, yani bizan

11/9
Helf û yemîn û qesem ew cümle sond
Îminî û 'edl çi ne? Efdelan

Kürtçedeki 'sond'kelimesini Türkçede yemin karşılıyor
Kutsallık ve adalewtin ikisi nedir? Efdelan

11/10
Zî'b û xurab herdu çi ne? Gurg û qîrr
Gurg û qîrr ew herdu çi ne? Esreman

Kurt ve karganın ikisi Kürtçede ne demektir?'Gurg ve qir'
'Gurg ve Qir'in ikisine ne denir? iki kesiciler,yani Esreman

11/11
Qeswera û deyxem û dilhas-i şêr
Haris û leys û esed ew jî wusan

Kürtçede 'şêr'demek olan hayvanı Türkçede aslan karşılar
Arapçada qeswere, deyxem,dilhas,haris,leys ve esed de aslan

11/12
Ebteh û betha-i nevale biber
Sariq û liss herdu çi? Navê dizan

'Newalên biber' taşlık ve kayalık vadiler anlamına geliyor
Hırsızdır Kürtçedeki 'diz'adını karşılamak üzere kullanılan

11/13
Hîrre û sînnewr-i pisîk, fare mişk
Seqb-i kun e, rovi çî ye?Se'leban

'Pisîk'kedi anlamına geliyor;'mişk'in anlamı da faredir
'Kun'gedik ve delik demektir; tilkidir 'rovî'yi karşılayan

11/14
Wahid û însan çi ne? Ew yêk û du
Sê ne selas, erbe' çar in 'eyan

Bir ve iki Kürtçede nedir? Bunlar 'yêk(yek) ve 'du'dur
'Sê'üç demektir;'çar'ın dört demek olduğu ayan beyan

11/15
Xemse û sîtte çi ne? Penc û şeş
Heft in û heşt in eve seb' û seman

'Penc'sayısı beştir;'şeş'için kullanılan sayı ise altıdır
'Heft've 'heşt' sayılarıdır karşılıkları yedi ve sekiz olan

11/16
Tîs û 'eşer herdu neh û deh temam
Sed mîet û elf-i hezar ey cuwan!

'Neh' ve 'deh' için dokuz ve on kullanılır; artık tamam
'Sed'yüz demektir;'hezar'için bin kullanılır ey civan!

el-Qit'e fî behri'l-hecez es-salim el- müsemmen
(12.Kıta: Salim ve musemmmen olan hezec bahri)

12/1
Di fesla nûbaharê da digel dîlber biçiin geştê
Ji ew xweştir umur nabit l imin ew hal qewî xweş tê

İlkbahar mevsiminde sevgiliyle beraber gitsem seyrana
Ondan iyi bir ömür olmaz, bu durum çok hoş gelir bana

12/2
Mafaîlûn mefaîlûn mefaîlûn mefaîlûn
Hezec salim müsemmen bit li teb'a xweş muneqqeş tê

Vezin 'mefaîlûn mefaîlûn mefaîlûn mefaîlûn
Hezec salim ve müsemmen olursa mizaçlara hoş süslü gelir

12/3
'Edud bazik,enîşk mirfeq,zira'zend e,lisan ezman
Tenişt cenb û ibit binçeng,unuq ustu, sedy-i pustan

'Bazik!pazı;'enîşk'dirsek;'zend'kol ve arşın;dil'ezman'
'Tenişt'yan; 'binçeng' koltuk altı;'ustû'boyun;meme 'pustan'

12/4
Cewarih dest û pê,hulqûm û helq û hencer in gewrî
Eşa şîv û xeda taştê,xiza'zad û îna' aman

'Dest' ve 'pê' el ve ayak;'gewrî' de boğaz ve gırtlak demektir
'Şîv'akşam yemeği;'taştê' kahvaltı; 'zad' azık; kaptır 'aman'

12/5
Weseb êş û neseb zehmet, xeten zava, xitan sünnet
Bîtane dost û hem mebtûn-i zikêş û dewa' derman

'Êş'ağrı-sızı; 'zehmet' zorluk; 'zava' damat; 'sunnet' sünnet
'Dost'yakın çevre;'zik êş' karın ağrısı(çeken); ilaç 'derman'

12/6
Bizan çar in 'enasir: Ax û av û ba û agir hem
Mewalîd in eve her sê: Nebat û me'den û heywan

Bil ki temel unsurlar dörttür: Bunlar toprak, su, rüzgâr ve ateştir
Veletlere gelince onlar da üçtür: Bitkiler, madenler ve hayvan

12/7
Tebai' germî û sarî û zuwayî û terî her çar
Wereng sefra,sewda,belxem û xûn beje exletan

Karakterler dörttür: Bunlar sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlıktır
Karışımlardır safra, sewda, balgam ve kan dörtlüsünü karşılar

12/8
Xelel av û me'in carî, duca zelma şev atari
Wehel tîn û heme' selsal herî; wedq û heya baran

'Av'ın adı su; 'carî' akan; 'şeva tarî'nin anlamı karanlık gece
'Herî' çamur ve balçıktır;yağmur için kullanılan isim 'baran'

12/9
Cidar û hait û ebniye dîwar in,'emud ustûn
Xeşeb dar û weted sing û kemer taq û riwaq eywan

'Dîwar' duvar anlamına gelir;'ustûn' da sütun-direk demektir
'Dar' tahta; 'sing' kazık;'kemer' kemer; revakın adı'eyvan'

12/10
Cerîde defter û qirtas-i kaxed tirs wereq ewreng
Suradiq xîfetin,fustat-i kon, zerf û wi'a aman

'Defter'defter;'kaxed'kağıt anlamına gelmektedir
'Xîvet' çadır demektir;'kon' otağ;kap-kacak ise 'aman'

12/11
Îşaret wehy û telw^ıh û îrade vîn û qudret şîn
Ceban qels û betl merd û lîwa ala, 'elem nişan

' Îşaret' işaret;'vîn' irade ve istektir; 'şîn' güç-kuvvettir
'Qels' korkak; 'merd' yiğit; 'ala' bayral; belirtidir 'nîşan'

12/12
Qesî dûr e dehûr ewreng,qeseb qamûş e, qird meymûn
Feres hesp e, ceres zengil, îkaf û berze'e kurtan

'Dûr' uzak demek; 'qamûş' kamış; 'meymûn' maymundur
'Hesp' attır;'zengil' zil ve çan; palan ve semerdir'kurtan'

12/13
Hemîm xizm e, hima pawan, turas û irs-i mîras in
Ebû bab e, ubuwwet babî ye, bewwab-i dergehvan

'Xizm' dost ve akraba;'pawan' koruma; 'mîras' mirastır
'Bab' babadır;'babî'babalıktır;kapıcının adı 'dergehvan'

12/14
Ebû Camî çi ye? Sifre; Ebû Naci' çi ye? Hulwe
Ebû Nafi' çi ye? Sîrke; Ebû Cabir çi ye? dibêjin nan

'Sifre'(sofra)nin künyesi nedir;Ebû cami'; tatlınınki ? Ebû Naci'
'Ebû nafi' nedir: 'Sîrke' ya Ebû cabir neyin künyesidir? Nan

el-Qit'etu fî behri'l-muteqarib el-Meqsûr
(13.Kıta: Meqsûr olan mutekarib bahri)

13/1
Mu'ellim bila dil wekî bitin
Divêtin ku şagird-i diber bitin

Varsın kalbin taş gibi olsun öğretmen/öğretici
Yine de ona karşı gönül alıcı olmalı öğrenci

13/2
Feûlün feûşün feûlün feûl
Teqarub xweş e ger muqesser bitin

Feûlün feûlün feûlün feûl
Teqarub hoştur eğer muqasser olsa

13/3
Sema asîman,erş-i ban,xanî beyt
Tutuq perde,irfe' hilîne,xwuzî leyt

'Asîman'gökyüzü,'ban'çatı ve dam;'xanî' ev demektir
'Perde'örtü;'hilîn'kaldır;'xwuzî'keşke anlamına gelir

13/4
Du'a xwestin e, de' bihêl, ruh here
Mereq şorbe, kul bixwe,ci'were

'Xwestin' duadır;'bihêl' bırak/vazgeç; git demek 'here'
'Şorbe' çorbadır;'bixwo'ye; gel demenin anlamı 'were'

13/5
Civat e mele', tijîbûn îmtîla'
Sena rohnî ye herwekî încîla'

'Civat'topluluk;'tijîbûn' dolmak anlamına gelmektedir
'Rohn'i'kelimesinin anlamı aydınlık ve ışık demektir

13/6
Cehîm û cehennem, leza û seqer
Hemî doj in û cih; meqam û meqerr

'Doj' kelimesini karşılayan isimler cehennem ve ateştir
'Cih' yer ve makam demektir; bu iki isim anlamca eştir

13/7
' Îbadet perestin,'îbaret beyan
Heyîn aşikâra 'ilan û 'eyan

'Perestin'ibadettir;'beyan' bir şeyi şerh ve ifade etmektir
'Aşikara' açık seçik, yani herkes için bilinir hale getirmektir

13/8
Bi me'na 'ezab in 'îqab û nekal
Xebel xebt-i dînî, xerabî xebal

'Ezab'ı karşolayan kelimeler azap, ceza ve cezalandırma
'Xerabî' oluşan akıl bozukluğu ve bu bağlamda çıldırma

13/9
Şehîh û helû' û denîn û bexîl
Bi me'na yek in cümle saxir û zelil

Cimri kimseyi karşılamak üzere kullanılan sıfat 'bexil'dir
Tüm cimrilik sıfatlarını taşıyan kimseler alçak ve zelildir

13/10
Qewi rûturuş e kelux û 'ebûs
Ji bo bûk û zava dibêjin 'erûs

'Qewî rûturuş'somurtkan demektir ki hep asık olur surat
'Bûk û zava' yı karşılayan isimler sırayla gelin ve damat

13/11
Muweşşeh müzeyyen müşekkel wusan
Muşekkel bizane huşsan û busan

Bir şey ki eşyasıyla süslenip müzeyyen hale getirilir
Onun güzelliği 'hussan û busan' ikilemesiyle ifade edilir

13/12
Sipahî ye buhlûl û zînet beha
Seciyye tebî'et,tehiyye du'a

'Sipahî' hoş, güzel;'zînet' de süs ve parlaklık ifade eder
'Dua'dilemektir;'tebîet' in ifade ettiği anlam da karakter

13/13
Hesanî ye rewh û hewar e niyah
Xelasbûn e fewz û felah û necah

'Hesanî'kolaylık ve rahatlık; 'hewar' da çığlık (atmak)tır
'Xelasbûn' un geldiği anlam kurtulmak ve iflah olmaktır

13/14
Zivistan şîta ye û havîn e seyf
Behar e rebî' û payîz e xureyf

'Zivistan'kış mevsimi demektir;'havîn' de yaz mevsimi
'Behar' ilkbahar mevsimidir;sonbaharın 'payîz'dir ismi

13/15
Sene sal e,usbû'-i hefte binas
Serawîl û sîrbal-i derpê kiras

'Sal'yıl demektir;'hefte'yi karşılayan isim ise haftadır
'Derpê û kiras 'sırayla don/pijama ve entari anlamındadır

13/16
Nu'as û sîne honijîn,hec'e xew
Firî,îftîra,îdd-i her sê derew

'Honijîn' uyuklamak demektir; uykunun anlamı 'xew'
Yalan ve iftirayı karşılamak için kullanılan isim'derew'

13/17
Teraxî teref,sistî û nermî
Heteb suxtenî,me'mean germî

Gevşeklik,uyuşukluk ve geç davranmışlık ' nermî' dir
Yakacağın adı 'suxtenî'; sıcaklığın anlamı'germî dir

13/18
Sivikbûn e xiffet,giranî weqar
Terebbus derengî û deng e xuwar

'Sivikbûn'hafiflik;'giranî' ağırlık /ağırbaşlılık demek
'Derengî' geçlik ve beklemek;'deng'ses ve böğürmek

13/19
Firîvî henîz û firûzî muka'
Siyah û seda deng û gazî nîda

'Firîvî'kebaplık ete denir;'frûzî' ıslık ve ıslık çalmak
'Deng' ses demektir;'gazî' ise seslenmek ve çağırmak

13/20
Recez iştiran e, wusan e hezec
Herec têkilbûn e û mezec û merec

Ses sanatçısı tarafından söylenen şsrkının adıdır 'istiran'
'Têkilbûn' dur anarşi ve kargaşa anlamlarını karşılayan

13/21
Benan sertîlî û esabi' tilî
'Edalet beraber, şîkayet gilî

'Sertilî'parmak ucu demektir; parmağın kendisi ise 'tilî'
'Beraber'lik eşitlik ve adalettir; şikâyetin anlamı da 'gilî'

13/22
Derîzan e 'etbe, wereng e wesîd
Bi me'nay-i ax in rufat û se'îd

'Derîzan'ismi Türk dilinde eşik olarak karşılanmaktadır
'Ax' ismini karşılamak için kullanılan kelime topraktır

13/23
Qewarîr şûşe,mumerred hulû
Duxan duxx û yehmûm çi ne? Navê dû

'Şûşe' cam şişe demektir; isyan veya isyankâr 'hulû' dur
Duman ismini karşılamada kullanılan kelime ise 'dû' dur

13/24
Tecelcul hejîn e, tebettul birrîn
Tekellum xeberdan, tebessüm kenîn

'Hejîn'salla(n)maktır;kesmek ve son vermek de 'birrîn'
'Xeberdan'konuşmaktır; tebessüm ve gülüş ise 'kenîn'

13/25
Tebadur, 'ecel, sur'e her sê lez in
Hedîqe û butsan û cennet rez in

Sürat,hız ce acele anlamlarında kullanılan kelime 'lez'
Bağ,bahçe ve bostan anlamlarına gelen kelime de 'rez'

13/26
Kîtabet nivîsîn,murekkeb mîdad
Tîlawet çi? Xwendin;mehebbet wîdad

'Murekkeb' mürekkep demek; 'nivîsîn' yazmak/kitabet
'Xwendin' okumak demektir;sevginin anlamı 'mehebbet'

13/27
Gihîşrin bizane wusûl û wurûd
Hem efrazîçûn e 'urûc û su'ûd

Bil ki 'gihiştin' in ifade ettiği anlam yetişmek ve varmaktır
'Efrazîçûn' un anlamı ise yükselmek ve yukarı çıkmaktır

13/28
'Erec lengî ye û 'îwec xwarî ye
Î'ane û neşret çi ye? Arî ye

'Lengî'topallık demektir;eğrilik ve yamukluk 'xwarî' dir
Yardım etmenin veya yardımın anlamı nedir? O da 'arî' dir

13/29
Rîba zêdeyî, rebwe erde bilind
Diyafet qîra herwekî qerye gund

'Zêdeyî' faiz ve artış; yüksekçe yer/tümsek 'erdê bilind'
'Diyafet'misafire ikram edilen şeylerdir; köyün adı 'gund'

13/30
Cuded rey' û qesd û sîrat û sebîl
Hemî rê nin ; mehdî û hadî delil

'Rê' isminin Türkçede kullanıldığı anlam yol ve sebil
Yol gösteren rehber ve kılavuz anlamındaki isim 'delîl'

13/31
Remel zûlirêçûn e hem herwele
Nehafet zebûnbûn e hem hewqele

'Jûlirêçûn' un anlamı hızlı bir şekilde yürüyüp yol almaktır
'Zebûnbûn' un ifade ettiği anlam güçten düşüp zayıflamaktır

13/32
Şeca'et celadet cuwanmêrî ye
Sexeb xers-i birs û libe' têrî ye

Cesaret ve yiğitlik anlamında kullanılan kelime 'cuwanmêrî'
'Birs'açlık anlamında kullanılırken;tokluk kelimesi de 'têrî'

13/33
Cîma' û refes wet'-i gan,bezl-i dan
Zeker kîr û quz ferç û gun xusyetan

'Gan' erkek ile dişi arasındaki çiftleşme iken; 'dan' vermektir
'Lîr' erkeğin cinsel organı;'quz' kadınınki; 'gun' testislerdir

13/34
Tedeffuq verihtin,telezzuz xweşî
Wekî seqye avdan,nedarret geşî

'Verihtin' meniyi hızla akıtmak demektir; hoşa gitmek'xweşî'
'Avdan'sulamaktır; körpelik,erafet,gençlik ve tazelik 'geşî'

13/35
Ebulkibri zîv û ebulfedli zêr
Ebunnecmi rovî, ebulhersi şêr

'Zîv'(gümüş) in künyesi Ebû kibir; Ebu fadl 'zêr'(altın)ın
'Rovî'(tilki)ninki Ebû necm; 'şêr'(aslan) ın künyesi bil Ebû hers' i

13/36
Ebu'l-emni têrî,ebû amra birs
Ebu'l-Qeysi tûr e, hezr xewf-i tirs

'Têrî'(tokluk)Ebû emndir;Ebû amre açlık anlamına gelen 'birs'
'Tûr'(torba)un künyesi Ebû qaystır; korku anlamına geliyor 'tirs'

13/37
Ebû hafsi mêş û ebû ce'de gurg
Qulung kurkî û hem hubara ye cirg

'Mêş'(sinek)ın künyesi Ebû hafstır; Ebû ca'de kurt yani 'gurg'
'Qulıng'turna demektir;havadan inmeyen hubara kuşu da 'cirg'

13/38
Ebû'l-lehwi tenbûr,ebu'l-xefli fîl
Ebû murre şeytan û sultan delil

'Tenbûr'(tanbur) Ebû lehvdır;künyesi Ebû xefl olan hayvan 'fil'
Şeytanın künyesi Ebû murre ; kılavuz ve yol gösterici kişi de 'delîl'

13/39
Fe ma xetbukum eyyuhe'l-murselûn?
Gelî qasidan bo çi hatine hûn?

Gelî qasidan bo çi hatine hûn? un tercümesi
Ey elçiler,siz ne için gelmişsiniz?dir tercümesi

13/40
Te'alew serîen = werin hûn bilez!
Fe hazihi cennet = eve ha ye rez

Çabuk geliniz cümlesinin anlamı 'werin hûn bilez'
İşte budur cennet cümlesinin anlamı 'eve ha ye rez'

13/41
Lînezheb we nel'eb we ne'kul me'a
Biçin da bilîzin û vêkra bixwun

Gidip beraber oynayalım ve yiyelim yemek
'Biçîn da bilîzin û vêk ra bixwun' demek

13/42
Digel min me' î,digel te me'ek
We lî hem ji bom in,ji bot e wek lek

Seninle 'digel te' demektir; benimle de 'digel min'
'Ji bo te' senin için demektir;benim için 'ji bo min'

13/43
'Eleyke li ser te,'eleyye l imin
'Eleyhi li ser wî w minnî j imin

'Li ser te' senin üzerinde; benim üzerimde de 'li min'
'Li ser wî' onun üzerinde; benden demek de 'ji min'

13/44
'Eleyna li ser me, 'eleyhim li wan
'Eleykum li ser we,xesaret ziyan

'Li ser me' bizim üzerimizde; onların üzerinde 'li wan'
'Li ser we' sizin üzerinizde; zarar ve hasarın adı 'ziyan'

13/45
Neharen bi roj û beyaten bi şev
Mine'l-cehli firre ji cehlê birev

'Bi roj' gündüz vakti demektir; gece vakti ise 'bi şev'
Bilgisizlikten kaç cümlesinin anlamı da 'ji cehle birev'

13/46
Fe în kunte tercû terîqe'n-necat
Fe xuz mesleke'l-muzhiri'l-mu'cizat

Eğer kurtuluş yoluna girmeyi umuyor isen
Mucizeler Gösteren'in yolunu örnek al sen!

13/47
Lî ma ûhiye'l-Mustefa festemi'
Bi sem'i rida fe'teqid vettebi'

Mustafa'ya vahiy olarak gönderilen dinle!
Kabul kulağını ona ver, ona inan ve onu izle!

13/48
Usellî 'ela şafi'î Ehmeda
Fe la tense ya şafi'î Ehmeda

Salavat getiririm şefaatçim Ahmed'e
Ey benim şefaatçim, unutma Ahmed'i!

FİLOZOF XANÎ'NİN EĞİTİM MANİFESTOSU (Eğitimin Temel İlkeleri)

Değerlendirme yazımıza başlarken birkaç söz söylemek istiyoruz.

Yüce Xani bir deryadır. Onu anlatabilmek gerçekten zor iştir. Elbette ki birçok eksiklerimiz olacaktır. Bu kaçınılmazdır. Ama olanakların içerisinde doğru temel üzerinde hedeflere ulaşmaya gayret edeceğiz. 21. Yüzyıl da Xani Ekolünün emekçisi değerli büyüğümüz sayın Şeratettin Eryılmaz'ın işaret ettiği yoldan hareketle Xani ışığını ölümünün 300. yılında onun torunlarına yaymayı bir görev kabul ederiz. Eğitimin temel ilkelerini yorumlarken Xani'yi evrensel boyutu ile irdelemeye çalışacağız.

Filozof Ehmede Xani'nin 13 maddeden oluşan eğitim amaç ve ilkelerini ele alarak sizlere yorumlamaya çalışacağız.

Ehmedê Xani 32 yaşındayken 1683 yılında çocuklara ve eğitimcilere yönelik Nûbara Biçûkan (Çocukların Taze Baharı) eserini yazmıştır. Bu eser tam bir Pedagog edası ile yazılmıştır.

13 maddeden oluşan ve 14 bölümü içeren bu eser tam manasıyla bir eğitim manifestosudur. Eğitimin temel ilkelerini anlatan bu eser bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Xani'ye göre "eğitimin amacı özgürleşmektir." Xani, ana dilin yanı sıra ilim diline çok ama çok önem vermiştir. Xani'nin yaşadığı dönemdeki ilim lisanı Arapçadır. Xani Arapça,Farsça ve Osmanlıca dillerini de kullanmasına rağmen eserlerini ısrarla Kürtçe yazmıştır. Xani bu eseri ile insan olma evresinin birinci safhasını inceliyor. Kendisiyie tanışmak, çevresiyle, çağıyla barışık olmak; Nûbara Biçûkan'da bunun kurgusunu yapmıştır. Bu da tasavvufun safhaları sayılan ilmelyakın safhasıdır. insanın gerçekle, ilimle yüzleşme safhasıdır.

Asıl konumuza geçmeden önce Xani ile ilgili kısaca bazı bilgiler aktarmayı da uygun görüyoruz. Ehmedê Xani'yi tek bir yönüyle görmek yanlıştır. Xani İslami eğitimi görmüş ve doğuludur. O halde batı tarzı bir filozof olması olasımdır?

Xani'nin millet severlikle/ulusçulukla ilgili düşünceleri hariç toplum katında onun dünya ölçeğinde modern bir filozof, düşünür olduğu gerçeği bilimsel anlamda ele alınıp yaygınlaştırılmamıştır. Sadece vefakar bir kaç araştırmacının eserlerinde saklı kalmıştır. Oysa Xani, Herakleitos, Platon, Aristo ve Farabi v.s. gibi bir filozoftur. Yüce Xani çok yönlü düşünürlerinin önde gelenidir. Dil konusunda dil uzmanı, zaman ve takvim bahsinde astronomi, töre ve kültür bölümlerinde kültür folklor uzmanı, ekonomi bölümünde bir ekonomist, eğitim bölümlerinde ise bir eğitim uzmanı ve pedagog, tasarım dehasında feylezoftur.

Üçüncü öğretmen Filozof Xani hakkında ki öz bilgiden sonra, acaba yüce Xani bir eğitim manifestosu olan Nubara Bıçûkan eserini neden yazma gereği duymuştur ?

Xani döneminde Avrupa'da ve yaşadığı coğrafyada eğitim yok muydu? Elbette ki vardı. Ancak eğitim ve öğretim genelde belirli bir elit sınıfı içindi. Yani üst düzeydekiler içindi, başka bir deyişle Saray ve çevresi içindi. Ama halka yönelik değildi. Yüce Xani eğitimi geniş bir kitleye yayarak yeni neslin yetişmesini arzulamıştır. Xani'nin bu tür davranışı evrensel boyutu ilktir.

Xani döneminde beylik ve halk tabakası vardı. Yani idare eden ve idare edilenler. Henüz sosyal sınıflar oluşmamıştı. Ezenler ve ezilenlerin sosyal, ekonomik ve siyasal çıkarları birbirlerine karşıttır.

Tepedeki gücün oluşturduğu düzeni bozamayacağını bilmiştir. Halkı değiştirebilirim demiştir. Bu sıralamayı, yapıp çareler zincirinde "ulus-devlet" tezini kurgulamıştır. Kurguda sınıf mücadelesi değil; otorite, beylik ile halkın beraber kurtuluş savaşının bilimsel sosyolojik ve felsefi reçetesini sunmuştur. Bu kurgunun somutlaşması için ilim ve eğitime yönelmeye sağlık vermiştir ve böylece kurgusunun ilk halkası olan eserini hazırlamıştır.

MADDE 1: Her külfetin bir mükafatı vardır. Öğrendiklerinizi tekrarlayarak pratiğinizi geliştirin. Bilgi insanın iradesinin ve aklın gelişmesi için gereklidir.

YORUM: Yaşamda hedeflenen noktaya ulaşmada ister istemez bir uğraşı gerekir.

Bu uğraşı sonucu hedeflenen noktaya ulaşıldığında hangi alanda uğraşı gerekir.

Bu uğraşı sonucu hedeflenen noktaya ulaşıldığında hangi alanda uğraşı verilmiş ise, o alanda uğraşı sonucu oluşan başarı görülecektir. Bilimin sonsuzluğu karşısında mutlaka edinen ve öğrenilen bilgileri sürekli güncelleşmesi sağlanarak,bunları yaşama geçirme ve topluma yararlı bir noktaya hedeflendirmeyi öğütleyen yüce Xani,insanın iradesinin aklın olgunlaşmasının ancak,bilgi dağarcığının olanca yenileme boyutuna bağlıyor.

MADDE 2: insan iradesinin merkezi akıl, duygusunun merkezi ise gönüldür.

Bilim gözü ile görün duygu gözü ıie sevin.

YORUM: Xani akılcılık felsefesi taraftarıdır. Bu düşünce taraftarlarına göre "iman kitap ise, akılda insandadır" Yani insan bağımsız ve özgürdür. Doğruyu ya da yanlışı seçmek kaderin işi değil,

insan aklın-iradesinin işidir. Akılcılık ekolüne göre "Bilimi üreten ve geliştiren akıldır."· Akla uygun davranmak erdemdir. İnsanı yüce kılan akıldır. Bilgi aklı özgürleştirir. Güçlü olmak veya erdemli olmak için özgür olmak gerekir. Cahil insan tutsaktır. Varlığın özü olan nefiste irade yoktur. Aklın görevi nefsin dizginlerine sahip olmaktır. Aydınlığa kavuşmadan bağımsız düşünce olamaz. Hedeflenen ve var olmak istenilen noktaya ulaşmada bilimi iyi bilmek gerekir.

Olayları iyimser gözle sentezlemek gerek. Varacağınız noktada edineceğiniz değerleri içtenlikle benimseyerek korumak gerektiğine yüce Xani işaret etmektedir.

MADDE 3: Öfke ve kavgayı-savaşı değil, barış, sabır ve hoşgörüyü tercih edin. Çünkü bunlar birlik ve beraberliği olgunlaştırır.

YORUM: Yüce Xani "Eğitim teorisi özgürleşmektir." İlkesini benimsemiştir.

O halde kavuşmak istenilen nihai hedefe, öfke, kavga, savaşla değil hoşgörü ve sabır ile ulaşmanın yolu ve yönteminin eğitimle olabileceğini işaret eden yüce Xani cahil ve bilinçsiz toplumun özgürleşmesinin olanaksızlığına vurgu yaparak birlik ve beraberliğin yolunun ilimle olacağını va ilmin öğrenilmesinin eğitimle olanaklı olduğuna dikkat çekmiştir.

MADDE 4: Amacınız ülkünüze doğru yönelin zaman kaybetmeden yol alın, hedefiniz Kâbe olsun.

YORUM: Xani eğitim ilkelerinin bu maddesinde bir çağrışım yapıyor. İslamiyetin kutsal yeri olan Kâbe'ye ulaşmayı herkes nasıl istiyorsa; ulaşmak istenilen ülküye ulaşmada azimli ve kararlı olarak eğitimin öğrenilmesinin gereksinimine dikkat çekiyor.

MADDE 5: Bilgisizliğinizi-cehaletinizi bilgiyle giderin, bunu yapmakla değer kazanır, yücelirsiniz.

YORUM: Yüce Xani bilginin insanın evrimindeki oluşumunda büyük yeri olduğuna işaret etmektedir. Bilgisiz ve cahil kişinin ne kendine nede topluma bir yararı olmayacağını belirten yüce Xanî ulaşmak istenilen ülküye varmada mutlaka eğitim sonucu öğrenilecek bilgi ile olanaklaşacağına dikkat çekiyor.

Bu nedenle Nûbara Biçûkan eserinde çocukların mutlaka eğitime sarılmalarını ve eğitim sonucu elde edecekleri bilgilerle kendilerinin toplum içerisinde yer alacakları gibi, dağarcıklarındaki bilgilerle yaşadıkları topluma yararlı olacağını Filozof Xanî ifade etmektedir.

Bilgi insana kişilik kazandırır. Toplumda kişilik sahibi olana,her zaman saygı gösterilir,değer verilir.

MADDE 6: Kibir cehaletin eseridir.Duyguların birincisi akıl olmalı, dizgin daima aklın elinde olmalı.

YORUM: Cehalet körü körüne bağlılık yaratan kibirliği doğurur. Xani toplumun bilgisizliğini eğitimle, bilimin ışığıyla küçültmeli, cehaletin sınırı bilimsel aydınlatmanın alanının boyutuna bağlıdır. Aydınlandıkça cehalet illeti küçülür. İnsan özgürleştikçe geriliğin, törenin. dini bağnazlıkların iplerinden kurtulur. Xani akılcı felsefe taraftarıdır.

Bu düşünce taraftarlarına göre 2. maddenin yorumunda belirttiğimiz gİbi "iman kitap ise, akılda insandadır." Yani insan bağımsız ve özgürdür. Doğruyu ve yanlışı seçmek asla ve asla yazgı değildir. İslam felsefesinde Vasıl bin Ata (M848) ölüm ile başlayan akılcılık ekolüne, bilimi üreten ve geliştiren akıldır. Öyleyse aklın egemenliği adalettir. Akıl adalet zenginliğiyle binici sıfatıyla duyguların dizginini istenen amaca çevirir. "Amaca varma ümidi, çabayı, çaba gayreti, gayret vuslatı sağlar... Bunların ilacı şifa tüzüğüdür." demiş Xani! Baruch Spinoza (1632·1677) ile "bilgi aklı özgürleştirir. Akla uygun davranmak erdemdir. insanı yüce kılan akıldır. Güçlü ve erdemli olmak için özgür olmak gerekir. Cahil insan tutsaktır. Valığın özü olan nefiste irade yoktur. Aklın görevi nefsin dizginlerine sahip olmaktır. Aydınlığa kavuşmadan, bağımsız düşünce oluşamaz" konularında Xani ile birebir aynı düşünüyor.

MADDE 7: Bilime sarılın, zira o size bilinmeyeni bahşeder.

YORUM: Yüce Xani iik eseri Nûbara Biçûkan'da ilimle yüzleşme safhasını işlemiştir. İlmin derinliklerine inmesi ve bilinmeyenlerin öğrenilmesinde ikinci eseri Aqideyi imane ile safhalandırmıştır. Xani "toplumun bilgisizliğini bilimin ışığıyla küçültmeli. Bu madde de işaret edilen anatema bugün çağımızda geçerli olan bilimin önemine dikkat çekmektir. Xani 300 küsur yıl önce bugün ki modern yeniliklere kavuşmanın tek yolu ilmin öğrenilmesi ile olanaklı olduğunu belirtmektedir. Bugün hızlı bir şekilde gelişen teknoloji ilmin gelişmesi ile oluşmuştur. Toplumsal açıdan ise karanlıktan aydınlığa çıkmanın yolu ilimdir.

MADDE 8: Eğer saygın biri veya lider olmak istiyorsanız doğrulardan asla şaşmayınız. Duruşunuz İsa, Musa, Sokrat, Hallac-ı Mansûr, Bistami, Suhreverdi ve Pir Abdal duruşu olmalı. Zira adaletsizliğe karşı onurlu duruşta Tanrı duruşu vardır.

YORUM: Eğitimde öğrenilenlerin adalet ilkesi doğrultusunda toplum yararına kullanıldığı zaman saygınlık olgusu artar. Saygın bir kişi olmanın veya lider olmanın özellikleri bulunmaktadır. Topluma bu özellikleriyle yön veren adalet ilkelerinden taviz vermeyen şahsiyetlerin örnek alınmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır yüce Xanî.. Hz. İsa'nın çarmıha gerilişinde dik duruşu bir adaletsizliğe karşı geliştir.

Xani bu beytinde İsa'yı ne güzel anlatıyor. "Kilise kapısında gördüm/Ruhullah ki İsa'ya renk değiştirip, fidan gibi çekildi arşı alaya/Ben tek varlık dedim, o enel hak dedi/saki kadeh uzatıp, keskin mey içerdi" Hz. Musa vaat edilen topraklara kavmini götürmek için Firavun zulmüne karşı çıkışında bir adalet olgusu vardır. Sokrat batı dünyasında yarattığı ilkeleri ile adaletsizliğe karşı durmuştur. Islam felsefesinin işrakiye ekolünün yaratıcısı Suhreverdi, diğer İslam düşünürleriyle Hallac-ı Mansur, Bistami ve Pir Sultan Abdal adaletsizliğe karşı dik duruşlarıyla tanınan saygın kişilerdir. Dolayısıyla eğitim sonrası saygın biri veya lider olmada bu ünlü kişilerin dürüstlük ve doğruluk çizgilerinin örnek alınmasına yüce Xanî dikkat çekmiştir.

MADDE 9: Her ne yaparsanız ne işlerseniz güzel yapın, cazip ve etkileyici olun.

YORUM: Yüce Xani Nûbara Biçûkan ile çocuklara, Aqideya İmane ile gençleri eğitmek ve belirli hedefe yönlendirmek istiyor. Halk arasında bir tabir vardı.

"Yarım imam dinden, yarım doktor candan eder..." derler. Pedagog Xani gençlerin ve çocukların alacakları eğitimin noksansız donanımlı olmasını istiyor.Zira eğitimle donanan bir kişi yapacağı işleri daha akılcı bir çizgide daha doğru bir şekilde ve gerek kişilerin ve gerekse toplumun yararına göre yapar. Eğitimini güzel alan, mutlaka işlerini de güzel yaptığı gibi bu işleri çekicilik noktasında cazip kılar.

MADDE 10: Yarışta öne geçmek istiyorsanız ilme yönelin. Pratiği kendinize sanat eyleyin.

YORUM: Yüce Xani eserlerinin tümünde ilme yönelmeyi öğütlüyor. Neden ilim? Çünkü aklın gelişmesi ilimle olur. İlim yaşamın her evresine yön veren birfaktördür. Bu faktöru iyi kullananlar yaşamda hedeflerine ulaşmışlardır.

Bugün gelişmiş olan tüm büyük devletlerin gelişme ekseni ilmin varlığı ile gerçekleşmiştir. Teoride öğrenilen ilim eğer salt kişinin aklında ise bunun hiçbir yararı yoktur. Zira bu meyvesiz ağaca benzer. Oysa öğrenilen ilmin gerek kendi doğrultusunda ve gerekse toplum yararına kullanıldığı zaman sonuçları yararlı olur. Onun için sürekli ilmin pratiğini öneriyor.

MADDE 11: Her kim ki bir ilim tahsil etmişse, farkındaysa o bir devlet sahibi olmuştur.

YORUM: İlmin cehaleti yendiğini yüce Xani sık sık vurgular. Yüce Xani bir beytinde şöyle der: "Saki, Allah için gel de iyilik ediver/Cem kadehine bir yudum şarap koyuver."Saki ilim simgesidir.

İnsana net, gerçek. doğru görüntüler veren akıl süzgeci anlamındaki Cem kadehinin, zengin yapan tek saki ilimdir. İlmi iyi kavrayan bir kişi ihtisas yaptığı dalda uzmanlığı ile kendisini kabul ettirip, saygınlığını kurar. Bu saygınlık o kişi için bir devlettir. Burada devlet anlayışında bilgi zenginliği kast edilmektedir .

MADDE 12: Yaşama ve sevdiklerinize bahar sevgisiyle sarılın ki, bahar çiçekleri gabi açılsın.

YORUM: Filozof Xani burada çok güzel bir benzetme yapıyor. Kışın bitişini ve ilkbaharın gelişini ağaçlarda ve kırlarda açan çiçekler müjdeler. Ovalar kır çiçekleriyle canlanır. İşte Filozof burada ilmi çiçek ile bağdaştırıyor. ilimi öğrenen kişi tıpkı çiçek gibi açar. Zira dağarcıklarındaki bilgilerle topluma ışık olur. Yararlı olur. Burada sevdikleri dediği ise, nasıl ki insan anne, baba ve kardeşlerini seviyorsa, burada bir aile sıcaklığı yaratıyorsa Fiozofta çocuklara aynen anne, baba ve kardeşlere beslenen sevgi gibi ilime yönelmelerini ve ilmi öğrenmelerini istiyor.

MADDE 13: Eğitmenleriniz taş yürekli olsa bile siz daima onlardan isteyin ki, elde edebilesiniz.

YORUM: "Ağlamayan bebeğe mama vermezler" Bu deyim sıkça toplumumuzda kullanılır. Eğer ilim öğrenmek isteniyorsa mutlaka ama muttaka sabır ve metanetle adım adım yol almalı ve bilinmeyenlere ulaşmada ustaların yakasını bırakmamalı. Ama sonuçta istenilene varılmalıdır tezini işliyor burada yüce Xanî...

Cevdet BAYCAN

Her çend Nûbara Biçûkan pirtûkek perwerdehiyê bû ku gelek berî Jean Jacques Rousseau (1712-1778) Emile hatibû nivîsandin û hîn jî di medreseyan de tê hîn kirin, lê mixabin, wê hewcedariya wê ya girîng nedît.

Me ne di warê maqûliya nivîsandinê de, ne jî di dîroka perwerdehiya kurdî de, di warê materyalên ku ji bo zarokan hatine amadekirin, me nekariye girîngiya wê fêr bibin.

***

Nûbara Biçûkan Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) Emile 'sinden çok önce yazılmış bir eğitim kitabı olmasına ve hâlen medreselerde okutulmasına karşın ne yazık ki gerekli ilgiyi tam anlamıyla görememiştir.

Onun ne yazılma gerekçesi ne de Kürt eğitim tarihi açısından, çocuklara yönelik olarak hazırlanmış materyaller açısından olan önemini kavrayabilmiş değiliz.

***

Although Nûbara Biçûkan is an educational book written long before Jean Jacques Rousseau's (1712-1778) Emile and is still taught in madrasas, unfortunately it did not receive the necessary attention.

We have not been able to grasp its importance in terms of the history of Kurdish education and the materials prepared for children.

Xanînamé

EQÎDEYA ÎMANÊ

SUNUM

Xani'in İslam'ın temellerinden söz ettiği, insanlara tapınmayı ve din konularını Kürt dilinde açıklamaya çalıştığı, 70-73 beyitten oluşan uyaklı bir dini kitaptır. Bu kitabın önemi; Kürtçe yazılmış olmasıdır. İbnül Esir, İbni Xalikan, Ebul Fida v.b. gibi birçok ünlü Kürt din adamı ve bilgini daha önceleri eserlerini Arapça ya da Farsça yazmışlardı. Xani ikinci eserini 1687 tarihinde gençlere yönelik olarak yazıyor. Xani, bu eserinde kararlı ve inançlı bir gençlik yetiştirmenin yöntemlerini belirliyor kısaca. "Birey tarihini, kültürünü, edebiyatını, doğasını ve yöresini bilmeli, doğrulara yandaş olmalı, köleliği reddetmeli ve hür iradeyi esas almalı" diyor. Xani, bu eserinde hedefe kilitlenmenin ve bunun pratiğini yapmanın yol ve yöntemlerini anlatıyor. Kısaca, gençleri eğitmek ve belli bir hedefe yönlendirmek istiyor. Yaşadığımız topraklarda tarihsel süreç içerisinde dil ve kültür yine gelenek ve göreneklere büyük ölçüde Arapça egemen kılındı. Bu yayılmacılık halkların dil, kültür ve yaşamlarını o kadar etkiledi ki, neredeyse yaşamın rengi soldu. İşte bu gerçeklik göz önünde bulundurulduğunda Xani'in İslam'ın temellerini Kürtçe açıklamasının ne denli cesurca bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. Xani İslam'ın öğretilerini açıklamasının yanı sıra, Kürt dilini de geliştirdi ve onu din eğitiminde kullanılabilecek bir dile dönüştürdü. Ayrıca din konularının Kürtçe de yazılabileceği konusunda insanları ikna ederek onlara bunun günah ya da kusur olmadığını gösterdi.

Arapça kökenli bir kelime olan "akide", sözlükte "ip gibi nesneleri düğümlemek, bağlamak, yemin, ahd, sabit olmak" anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten türetilen ve "iman" ile eş anlamlı olarak kullanılan "itikad" ise düğüm atmışçasına bağlanmak, bir şeye gönülden inanmak, bir şeyi gönülden benimsemek demektir. Bu durumda akide, gönülden bağlanılan şey manasına gelir. Terminolojideki karşılığı ise inanılması zarurî olan ilke (iman esası) diye tanımlanabilir. Buna göre akide, "İslam dininin temel kaideleri, inanılması zarurî hükümler" manasına gelir. Bu temel kaidelerden bahseden ilme de akaid ilmi denilmiştir.

Akide terimi dört farklı anlama gelirken, Ehmedê Xanî'nin söz konusu eseri, İslam'ın ilke ve doktrinlerinden bahsettiği için "İnanç Risalesi "olarak çevrilebilir. Akaid ilmine giren bu eser, akaid ilmine uygun olarak, İslâm dininin inanç esasları hakkında bilgi vermektedir.

Xanî, Doğubeyazıt'ta kurmuş olduğu medresede Kürtçe eğitimi zorunlu kılmıştı. Ancak bu eğitimi verebilmesi için kaynak eser gerekiyordu. İşte bu nedenle önce Nûbehara Biçûkan eserini yazmış ve medreseye yeni başlayan çocukların anadillerini öğrenmelerini amaçlamıştır.

Anadillerini öğrenen çocukların, dinlerini de kendi anadillerinde öğrenebilmeleri için de Eqîdeya İmanê eserini yazmış ve Kürt çocuklarının anadillerinden uzaklaşmadan Kürt-İslâm kültürü ekseninde eğitim almalarını sağlamıştır.

"Xanî, bu eserini aruz bahirlerinden "mütekarib" bahrine göre yazmıştır ki, muhtelif alt kalıpları olan bu bahrin temel tef'ilesi "feûlun, feûlun, feûlun, feûlun" dür. Didaktik Kürt şiiri için çok elverişli olan bu kalıp, Melê Xelîlê Sêrtî tarafından Kürtçe yazılan Nehcu'l-Enam ve Şêx Ebdureh- manê Axtepî tarafından yine Kürtçe yazılan Revdetu'n-Ne'îm adlı eserlerde de kullanılmıştır."

Nûbehara Biçûkan eserinden dört sene sonra 1687 yılında yazılan bu eser, 70-73 arası beyitten oluşmaktadır. Eserdeki her beyit kendi içinde kafiyelidir. Eser, divan edebiyatının "mesnevi" türünde yazılmıştır. Bu eserin Kürt tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Zirâ bu eser, Nûbehara Biçûkan'dan sonra Kürt medreselerinde okutulmuş ikinci eserdir. Yine dinî ilim sahasında yazılmış ilk Kürtçe eserdir. Ayrıca eserin içeriği ve yazılış örgüsü sonraki dönemlerde yazılan eserlere emsal teşkil etmiştir.

PÊŞKÊŞÎ

Ew pirtûkek olî ya rimandî ye ku ji 73 duçîtan pêk tê û Xanî tê de behsa bingehên Islamê dike û hewl dide ku îbadeta mirovan û olan bi Kurdî vebêje. Girîngiya vê pirtûkê; Bi Kurdî hatiye nivîsandin. İbnül Esir, İbni Xalikan, Ebul Fida hwd. Oldar û zanayên Kurd berê berhemên xwe bi Erebî an Farisî nivîsandibûn.

Xani xebata xweya duyemîn di 1687 de ji bo ciwanan dinivîse. Di vê xebatê de, Xani bi kurtî awayên mezinkirina ciwanek bi biryar û dilsoz destnîşan dike. "Divê şexs dîrok, çand, wêje, xweza û herêma xwe / wê bizanibe, divê piştgiriyê bide rastiyê, koletiyê red bike û vîna azad ji xwe re bingeh bigire."

Di vê xebatê de, Xani rê û rêbazên armanckirin û pratîkê şirove dike, bi kurtahî, ew dixwaze ciwanan fêr bike û wan ber bi armancek diyar ve bide rê. Li welatên ku em tê de dijîn, di pêvajoya dîrokî de, ziman û çand, kevneşopî û adet bi piranî Erebî serdest bû.

Vê firehbûnê li ser ziman, çand û jiyana gelan ew qas bandor kiriye ku rengê jiyanê hema hema fena. Bi berçavgirtina vê rastiyê, tê fêhm kirin ku Xanî çiqas wêrek e ku bingehên Islamslamê bi Kurdî şîrove dike. Xanî ji xeynî vegotina hînkirinên Islamslamê, zimanê Kurdî jî pêşve xist û ew veguherand zimanek ku di perwerdehiya olî de were bikar anîn. Wî her weha mirovan qanî kir ku mijarên olî dikarin bi Kurdî werin nivîsandin û nîşanî wan da ku ew ne guneh an xelet bû.

Gotinek bi eslê xwe Erebî, "akide", di ferhengê de, tê wateya "girêdana tiştên mîna têlan, girêdan, sond, ahd, sax kirin". "Creed", ji heman rehî hatîye wergirtin û ji bo "bawerî" wek hevwateyî tê bikar anîn, tê wateya girêdana mîna girêk, bawerî bi tiştek, û pejirandina tiştek ji dil.

Di vê rewşê de, bawerî tê wateya tiştek ku ji dil re dilsoz e. Di termînolojiyê de hevwateya wê dikare wekî prensîba ku divê jê bawer be (bawerî) were pênasekirin. Li gorî vê, bawerî tê wateya "rêgezên bingehîn ên ola Islamê, rêgezên ku divê jê bawer bibin". Ji axaftina van rêzikên bingehîn re zanista olî jî tê gotin.

Gava ku têgeha "akide" tê wateya çar wateyên cûda, xebata Ehmedê Xanî ya di pirsê de wekî "Peymana Baweriyê" dikare were wergerandin ku ew behsa rêgez û doktrînên Islamslamê dike. Ev xebata ku di zanista Akaid de cîh digire, li gorî doktrînê di derbarê prensîbên baweriya ola Islamê de agahdarî dide.

Xanî di medreseya ku li Doğubeyazıt ava kir de perwerdehiya bi kurdî kir mecbûrî. Lêbelê, ji bo ku vê perwerdehiyê peyda bike, materyalê çavkaniyê hewce bû. Ji ber vê sedemê, Nûbehara Biçûkan yekem xebata xwe nivîsand û armanc fêrbûna zimanê dayikê yê zarokên ku dest bi medreseyê kirine.

Wî berhema Eqîdeya İmanê nivîsandiye da ku zarokên ku zimanê xweyê dayikê fêr dibin bi ola xwe bi zimanê zikmakî fêr bibin û piştrast kir ku zarokên Kurd bêyî ku dev ji zimanê xwe yê dayikê berdin di eksena çanda Kurdî-Islamî de perwerde bibînin.

" Xanî ev berhem li gorî "mukarib" a xwe ji aruz bahirs nivîsandiye, tef'ila bingehîn a vê bahrê, ku xwedan cûre cûre bin-form e, "feûlun, feûlun, feûlun, feûlun" e. Ev ji bo helbesta Kurdî ya dîdaktîkî pir guncan e, û ew di xebatên ku ji hêla Melê Xelîlê Sêrtî, Nehcu'l-Enam û Şêx Ebdureh- manê Axtepî ve bi Kurdî hatine nivîsandin de jî, û di Revdetu'n-Ne'îmad de jî tê bikar anîn. "

Piştî xebata Nûbehara Biçûkan di 1687-an de çar sal hat nivîsandin, ev berhem ji 70-73 duçeman pêk tê. Di xebatê de her dudilî bi serê xwe qafiye ye. Xebat bi tîpa "mesnevî" ya edebiyata divan hatî nivîsandin. Ev kar di dîroka Kurd de xwediyê cihekî pir girîng e.

Ji ber kû, ev xebat piştî Nûbehara Biçkan xebata duyemîn e ku di medreseyên Kurdî de tê fêr kirin.

Di heman demê de ew yekemîn xebata bi Kurdî ye ku di warê zanista olî de hatî nivîsandin. Wekî din, naverok û rastnivîsa xebatê ji bo xebatên ku di serdemên paşîn de hatine nivîsandin pêşengiyek çêdike.

Beyit: 1
Li ba te muheqqeq bitin ev cewab
Duhû gote min hatifi bê hîcab:

Senin cevap niteliğinde olan bu kitaba kesinlikle inanman gerek
Kuşkusuz dün gizli bir çağrıcı bana seslendi; şunları söyleyerek:

Beyit: 2
Sa Ehmed sena ke bi qewlê sehîh
Li tewhîdê Barî bi lefzê fesîh

Ey Ahmed, doğru sözlerle güzel şeyler bildir
Açık-seçik sözlerle Allah'ın birliğini dillendir

Beyit: 3
Xwudê yîk e bê hevrê û bê heval
Ne me'zûlî ye ne mirin zewal

Allah birdir; yoldaşı ve arkadaşı yoktur
Ne azledilir ne ölür ne eksilip yok olur

Beyit: 4
Ne esl û ne fesl û ne da û ne bab
Heyîn wî, heyîna wî nabit hîsab

Ne sülalesi ne zürriyeti var ne anne ne baba
O'nun varlığı sığmıyor hiçbir ölçüye, hesaba

Beyit: 5
Jibo wî çû nîne cîhat û mekân
Ne manend û mîsl û ne hemta nişan

O'nun (Allah) için yoktur ne yön ne mekân
Ne bir benzer ne bir eş, nede bir nişan

Beyit: 6
Li Wî ra nebûrîne weqt û zaman
Ne sal û ne mah û ne hîn û ne an

O'nun üzerinden ne vakit geçmiş ne zaman
Ne yıl geçmiş ne ay, ne süre geçmiş ne an

Beyit: 7
Ebed dê hebîtin ezel her heye
Di dünya û uqba Xudayê me ye

Sonsuza dek var olacaktır; nasıl ki ezelden beri vardır
Hem bu dünyada hem öbür dünyada bizim Tanrımızdır

Beyit: 8
Ewî aferandin em û cümle xelq
Nehin xeyrê wî qet çû xaliq biheq

Bizi ve bütün yaratıkları yaratan O'dur
O'ndan başka asla gerçek yaratıcı yoktur

Beyit: 9
Resûlê di wî cümle heqq in temam
Xusûsa Muhammed 'eleyhisselam

O'nun gönderdiği ne kadar peygamber varsa haktır hepsi
Hele özellikle adı Muhammed -aleyhisselam- olan birisi

Beyit : 10
Ku serdefterê cümle 'alem ew e
Nubuwwet xwe mektûb e xatem ew e

Odur tüm alemin varlık defterinin en başında yer alan
Odur peygamberliği yazılan ve en son peygamber olan

Beyit: 11
Xudê aferandin jibo wî felek
Jibo xizmeta wî şîhandin melek

Allah onun hatırı için yarattı felekleri
Onun hizmeti için gönderdi melekleri

Beyit: 12
Ku Qur'an ji 'erşan digel wan hinar
Jibo wî hebîbê xwe yê bextiyar

Ki Kur'an'ı arşlardan o meleklerle gönderdi
Gönderilen Kur'an o bahtiyar habîbi içindi

Beyit: 13
Ji bal xwu Buraqek jibo ra ṣîhand
Lê zînek muresse' ewî rûnîhand

Ona kendi katından bir Burak gönderdi
Burak'ın sırtına süslü bir eğer bindirdi

Beyit: 14
Buraqê digel Refrefê dest bidest
Bi emre Xwudê ew birin pêṣî dest

Burak ve Refref birlikte el ele verdiler
Allah'ın emriyle onu huzura götürdüler

Beyit: 15
Di heft asîmanan ewî îwerand
Biqasê dû qewsan vi bal xwu gîhand

Onu yedi kat gökte saklayıp dolaştırdı
İki yay arası kadar kendine yaklaştırdı

Beyit: 16
Hilanî Xwudê perde rakir nîqab
Cemala Xwudê dît ewî bê hîcab

Allah perdeyi kaldırdı, kalmadı arada örtü
O, perdesiz olarak Allah'ın cemalini gördü

Beyit: 17
Dû caran bi çehvan cemala wî dît
Li derrê melayên dibêjin nedît

Allah'ın cemalini iki kez gözleriyle gördü peygamber
'O'nu görmedi' diyen mollalar zararlı görüş içindedirler

Beyit: 18
Mebe bê sebeb münkire 'qed rea'
Ji xelqê 'tumarûne 'ela ma yera'

Hiç sebepsiz yere olma 'O'nu gördü' ayetini inkâr eden kimselerden
'Gördüğü hakkında tartışacaksınız' ayetinin kapsamına girenlerden

Beyit: 19
Eger tû dibêjî 'li ku dî Xwuda?'
Xwudê go 'linik sidretu'l-munteha'

Eğer soracak olursan: 'Neresi onun Allah'ı görme mekânıdır'?
Allah demiş ki: O'nu gördüğü yer Sidretu'l-Munteha yanıdır'

Beyit: 20
Muheqqeq bizan wî Xwudê dîtiye
Welêkîn nizanit heqîqet çîye

Şunu kesinlikle bil ki o peygamber Allah'ı görmüştür
Fakat gördüğü Allah'ın mahiyeti nedir, onu bilmemiştir

Beyit: 21
Jibo wî çû nîne nezîr û şebîh
Kesê wesfi kit dê çi bêjit bedîh

Asla O'nun için yoktur herhangi bir eş ve benzer
O'nu tarif etmek isteyenler apaçık ne diyecekler!

Beyit: 22
Sîfatê di seb'e jibo Zu'l-Celal
Bizan heft in ey 'arifê purkemal:

Ulu Tanrı'nın yedi tane subutî sıfatı vardır
Bil ki ey olgun bilge bu yedi sıfat şunlardır:

Beyit: 23
Xweşî Şîn û zanîn û Vîn û Kelam
Bihîstin digel Dîtinê bûn temam

Dirilik, Güç, Bilmek, Dilemek ve Kelam
İşitmek ve Görmekle beraber oldu tamam

Beyit: 24
Qedîm in wekî zati cümle sîfat
Ne 'eynê di zatî ne ne xeyrê zat

Allah'ın zâtı gibi bütün sıfatları da kadimdir
Sıfatlar ne zatından ayrı ne de zâtın kendisidir

Beyit: 25
Xwudê nîne cewher ne cism û 'ered
Ne kull e ne be'd e bizan bê xered

Allah ne cevher ne cisim ne de arazdır
Garazsız bil ki ne bütündür ne parçadır

Beyit: 26
Eger bê guneh me mu'ezzeb bikit
Ji wî ra heye me mueddeb bikit

Eğer günahsız olarak da Allah bize azap verse
Yetkisi vardır, bizi böyle terbiye etmek isterse

Beyit: 27
Rewa ye bikit Ew li xelqê meşaq
Bi qehra xwu 'teklîfa ma la yutaq'

Allah'ın yaratıklara güç şeyler yüklemesi caizdir
Kahrıyla 'güç yetirilemeyen teklif' te bulunabilir

Beyit: 28
Erê key bi zulme tekellüf dikit?
Di mulkê xwu da ew teşerrüf dikit

Evet, teklif yapmakla O nasıl 'zulüm' etmiş olur?
O kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur

Beyit: 29
Li me ferd e herçi jibo wî bikêr
Ne ferd e li wî ya jibo me bixêr

O'na layık olan her ne varsa onu yapmamız farzdır, gereklidir
Ama O'nun bizim için ne yararlıysa onu yapması farz değildir

Beyit: 30
Îrade dikit Ew bi xeyr û şeran
Rida nîne emma bi fe'la şeran

Hem hayra hem de kötülüklere vardır iradesi
Ama yaptığının ne yaratıcısıdır ne de onu zorla yapar

Beyit: 31
Bizan bende muxatrê fê'la xwe ye
Ne xaliq ne mecbûrê fê'la xwe ye

Şunu bil ki kul yaptığını kendi hür iradesiyle yapar
Ama yaptığının ne yaratıcısıdır ne de onu zorla yapar

Beyit: 32
Muwafîq nebit qewl û niyet 'emel
Li ba me dibîtin dî îman xelel

Uygunluk olmazsa söz, niyet ve amel arasında
Bizim görüşümüze göre zarar oluşur imanda

Beyit: 33
Murovê biîman di dojê muqîm
Bizane ku namînitin ey hekîm!

Cehennemde ebedi olarak hiçbir imanlı
Kalmaz; bunun böyle olduğunu bil ey akıllı

Beyit: 34
Musulman bi qetl û zînaê çûcar
Ne kafir dibe ne muxelled di nar

Adam öldürmekle ve zina etmekle asla hiçbir Müslüman
Ne kafir olur ne de cehennemde ebedi kalır hiçbir zaman

Beyit: 35
Ji me'siyetan lazim e tewbe zû
Guneh nîne tewbe nebîtin li dû

Günahlardn çabucak tövbe etmek gerekir
Tövbeyle affedilmeyen hiçbir günah yoktur

Beyit: 36
Ne me'zûr e cahil ku aqil bitin
Ji Xaliq bi cehla xwu xafil bitin

Cahil (Bilgisiz) olan bir kişinin aklı varsa şayet
Bilgisizliği Yaratıcıyı tanımamasına olmaz mazeret

Beyit: 37
Murovê nezan bit û nedan û sist
Dibîtin bi teqlîdê îman durust

Bilgisiz, cahil ve tembel olan bir insan
Makbul olur onun taklitle edeceği iman

Beyit: 38
Di weqtê ‘ezabê Xwudê kit nuzûl
Li ser kafiran nîne îman qebûl

Allah’ın azabı gelip çattığı zaman
Kabul olmaz kafirin edeceği iman

Beyit: 39
Ji ‘ezl û gunahan nebî bûn berî
Jibo qismê jin nîne peyxemberî

Peygamberler azledilmekten ve günahlardan masumdurlar
Kadın kısmı için peygamberlik yoktur, peygamber olamazlar

Beyit: 40
Weliyyan keramet dikin jê zuhur
Dikin xerqê ‘adet gelek jê sudur

Ermiş olan velilerden meydana gelir kerametler
Ortaya çıkar onlardan çokça olağan üstü şeyler

Beyit: 41
Xwudê dê bibinin Musulman bi çav
Wekî sahî bîtin heyîva tevav

Müslümanlar gözleriyle görecekler Tanrı’yı
Gördükleri gibi bulutsuz bir gecede dolunayı

Beyit: 42
Jibîr dê bikin nî’meta cennete
Wekî dest bidin dewleta ru’yetê

Müslümanlar unutacaklar cennetteki öbür nimetleri
Ele geçirdiklerinde Allah’ı görme nimetini kendileri

Beyit: 43
Betal e tenasux muhal e hulûl
Meke îttîhada dû tiştan qebûl

'Tenasuh'geçersizdir ve mümkün değildir 'hulûl'
İki şeyin birleşip tek şey olmalarını da etme kabul

Beyit: 44
Eger tiştekî pur mucezza bikî
Qebûl nakit êdî muzezza bikî

Eğer çok sayıda parçalara ayırırsan bir şeyi
Artık parçalanamaz bir hale getirirsin o şeyi

Beyit: 45
Heyûla çû nîne 'edîm e 'edîm
Dinê kafir e ê dibêjit Qedîm

'Heyûla' asla yoktur, yoktur, yoktur
'Dünya ezelidir' diyen kişi kâfir olur

Beyit: 46
Meke lec di Luqman û Îskenderi
Jibo wan ne me'lûm e peyxemberî

Ne Lokman hakkında tartış, ne de İskender
Belli değil onların olup olmadıkları peygamber

Beyit: 47
Melaik şeyatîn û cinnan wucûd
Heye da nekî bûyina cuhûd

Melek, şeytan ve cin denilen varlıklar
Varlıklarını inkâr etme, vardır onlar

Beyit: 48
Wekî yêk in ev herdû bêşek temam
Di rizqiyyetê da helal û heram

Kuşkusuz ikisi de benzer kabul edilen iki çeşit rızık vardır
Rızık olmada aynı olup, sadece biri 'helal', biri 'haram'dır

Beyit: 49
Bibêjim te fedla sehabê Resûl
Bican bike bawer bidil ke qebûl

Diyeyim sana Peygamber arkadaşlarının üstündekileri
Bu üstünlüklerine candan inan ve kabul et kendilerini

Beyit: 50
Ebû Bekrê Siddîqi yarê şefiq
Ew e sanîsneynî di xarê refîq

Müşfik bir dost ve 'Dürüst' olan Ebubekir
İki mağara arkadaşından ikincisi kendisidir

Beyit: 51
Ji ewwel di fedlê seramed ew e
Kerîm e û sahib keramet ew e

Üstünlükte en başta gelen kişi odur
Hem keramet sahibi hem soyludur

Beyit: 52
Li pê wî bi heq Umerê dînpenah
Bi fethe diwî şa ne xwendakar û şah

Ondan sonra hakkıyla dinin koruyucusu olan Ömer gelir
Onun yaptığı fetihlerle liderler ve padişahlar sevinçlidir

Beyit: 53
Xîlafet kemer bû mecala wî best
Ji hukmê wî puşta muxslif şikest

O hilafet kemerini ne zaman ki bağladı
Verdiği hükümle muhaliflerin sırtı kırıldı

Beyit: 54
Li pê wî ye Osman biheqqê hekîm
Di 'îlmê 'Elim û di hîlmê Helîm

Ondan sonra hekimin hakkı ile Osman gelir
İlimde bilgindir, yumuşak huylulukta halimdir

Beyit: 55
Ji kerrarê efdeltir e bêguman
Ev e î 'tîqatda me derheqqê wan

Kerrar (Ali)' dan daha üstündür kuşkusuz
Budur bizim onlar hakkındaki inancımız

Beyit: 56
Di pê ' Elî sahibe Zulfîqar
Suwarê li Duldul şehê namîdar

Onlardan sonra Zülfikar sahibi Ali gelir
Düldül'ün binicisi, nam salmış bir şahtır

Beyit: 57
Tefewwuq li ser yê di mayî heye
Bi me'na biraê Resûlê me ye

Geriye kalanlar içinde üstün olan kendisidir
Şu anlamda ki Peygamber'imizin kardeşidir

Beyit: 58
Şefa'et dikin enbiya ewliya
Bi îzna Xwudê bo kesê eşqiya

Allah'ın izniyle peygamber ve veliler
Günahkâr olanlar için şefaat ederler

Beyit: 59
Di xeyb û hudûrê du'ayan eser
Dibîtin jibo ra eya baxaber

Birisi için hem arkasında hem yanında edilen dualar
Etki edip fayda verir o kimseye ey ilimden haberdar

Beyit: 60
Bi fê'lê di qenc da nekî minnete
Bi fedla Xwudê dê biçî cennete

İyi işler yaptım diye sakın minnet etmeyesin!
Zira cennete ancak Allah'ın lütfu ile girersin

Beyit: 61
Bihişt û cehennem hene vê demê
Fena nabin û naçine ‘edemê

Hem cennet hem cehennem şu anda da vardır
Ortadan kalkmayacak ve yok olmayacaktır

Beyit: 62
Yeqîn dê bibîtin di yewma qiyam
Hîsaba helale ezaba heram

Kıyamet günü kesin bir şekilde şu ortaya çıkacak:
‘Helal ’in hesabı sorulacak, ’haram ’azap olacak

Beyit: 63
Jibo ehle xeyran necat û rîda
Jibo ehle şerran ‘ îqab û ceza

Hayır işleyenler için kurtuluş ve hoşnutluk vardır
Kötülük işleyenler için azap ve ceza vardır

Beyit: 64
Di qebrê dibîtin ji xelqê mirî
Sûala Nekîri digel Munkeri

Ölmüş olan kimselere kabir içerisinde
Nekîr de sorular soracak, Münker de

Beyit: 65
Di heşrê teraz^û mîzan heye
Xerabî û qencî kêşan heye

Mahşerde terazi ve tartı vardır
İyilikler ve kötülükler tartılacaktır

Beyit: 66
Sîrat ew pura pur bixewf û xeter
Cemî’e xelaiq dikin lê guzer

Sırat denilen o çok korkulu ve riskli köprüden
Bütün yaratıklar geçiş yapacaklar üstünden

Beyit: 67
Cehennem di bin da û cennet li pêş
Li ser wê Îlahî tû destim bikêş

Köprünün altında cehennem, önünde cennet var
Tanrım, üstüne geldiğimde tut elimi, beni kurtar!

Beyit: 68
We ger ezê mücrime bed 'emel
Dizanim ku dê bête pê min zelel

Yoksa ben ki günahkâr ve kötü emelliyim
Ayağımın orada sürçecek olacağını bilirim

Beyit: 69
Bi zenb û qusûrê d imin tû nekî
Digel min bi îhsan û lütfa xwe kî

Günah ve kusurlarım ile muamele etmek benimle
Muamelede bulun bana kendi iyilik ve kereminle

Beyit: 70
Min û cumleê ummeta Mustefa
Bibî cennete tabi' ê Mustefa

Hem beni hem Muhammed Mustafa'nın tüm ümmetini
Cennete götür; bize imam kılarak Mustafa'nın kendisin

EQÎDEYA ÎMANÊ`NİN ÖZETLE NESİRE AKTARILIŞI

Allah birdir, eşsiz ve arkadaşsızdır. Hiç kimse onu ilahlıktan azledemez. Ölmez, yok olmaz. O'nun için cihetler ve mekân söz konusu değildir. O'nun benzer, misil, nazir ve maddi bir alameti yoktur. Ay, yıl, zaman ve an olsun, vakit O'nu geçmez, eskitmez. Ezelden var olduğu gibi ebediyen var olacaktır. O hem dünyada hem de ahirette bizim Rabbimizdir. Bizi ve bütün mahlukatı o yaratmıştır, O'ndan başka hiçbir hak yaratıcı yoktur.

O'nun bütün peygamberleri haktır ve tamamdır. Özellikle peygamberlik Hz. Muhammed (s.a.s) ile tamamlanmıştır. Hz. Muhammed bütün alemlerin hallerinin yazıldığı defteri (levh-i mahfuzun) baş ismidir. O'nun peygamberliği yazılmış, kesinleşmiştir. O, son peygamberdir. Allah-u Teâla onun için feleği yarattı. O'na hizmet etsinler diye melekler gönderdi. O, melekler ile beraber (Hz. Cebrail vasıtasıyla), bahtiyarlık sahibi olan Habibine (s.a.s.) arştan Kur'an'ı indirdi. O'na kendi katından bir Burak göndererek, nakışlı ve süslü bir eğerin üzerine O'nu oturttu. Burak ile Refref elele vererek Allah'ın emriyle O'nu Allah-u Teâla'nın huzuruna götürmek üzere, O'nu yedi göğün içinde gözlerden kaybettirip iki yay mesafesi kadar kendisine yaklaştırdılar.

Allah (c.c.) perdeyi kaldırdı, Hz. Muhammed de O'nun Cemalini hicapsız olarak gördü. O, Allah'ın cemâlini iki defa gördü. Sen, kalkıp da "O, Allah'ı görmedi" diyen mollaların zararlı fikirleri sebebiyle, sebepsiz yere "Şüphesiz O, Allah'ı gördü." Ayetini inkâr eden olma! "Siz, O'nunla gördüğü üzerine tartışıyor musunuz?" ayetinin hitap ettiği kişilerden olma! Eğer desen ki, "O, Allah'ı nerede gördü?" Allah (c.c.) ayet-i kerimede buyuruyor ki: "Sidretu'l-Müntehâ'nın yanında!" Kesin olarak bil ki, O, Allah'ı gördü. Fakat görmenin hakikati bilinmez.

O'nun hiçbir nezir ve şebihi yoktur. O'nu vasfetmek isteyen kişi, neyi apaçık söyleyebilir ki? Allah'ın Sıfat-ı Seba'sı denilen sıfatları yedi tanedir: Hayat, kudret, ilim, irade, kelam semi ve basar... Allah'ın zatı gibi, sıfatları da kadimdir. Bu sıfatlar ne zatının aynısı ne de gayrısıdır.

Allah (c.c) cisim, cevher, araz, kül ve cüz değildir. Allah (c.c) bizi edeplendirmek için günahsız da olsak bizi azaplandırırsa, O'nun bu yetkisi vardır.

O'nun, kahrıyla yarattıklarına meşakkat yapıp güç yetirilemeyen şeyden (teklif-i mâ lâ-yutak) sorumlu tutması aklen caizdir. Evet böyledir, O, mülkünde tasarruf eder. Fakat zulüm etmez.

O'na layık olan her şeyi yapmak bize farzdır. Fakat O'na, bize hayırlı olan şeyi yapması farz değildir.

Allah (c.c) hayırları ve şerleri irade eder. Fakat şer fiillerin yapılmasına razı değildir. Bil ki kul, kendi fiilinin yaratıcısı ve mecburu değil, muhtarıdır.

Biz (ehl-i sünnet)'e göre, söz, niyet ve amel birbirine uymazsa imana halel gelir. Kişi imanlı olup da cehenneme girerse, orada ebedi, kalmaz. Müslüman bir şahıs hiçbir zaman katil ve zina (gibi büyük günah) ile kafir olmaz ve cehennemde kalıcı olmaz. Günahlardan dolayı hemen tevbe etmek gerekir. Tevbe gerektirmeyen hiçbir günah yoktur. Bir cahil akıllı olup da cehaleti dolayısıyla Allah'ın varlığından habersiz olmakta mazeret sahibi olamaz.

Bilmez, cahil ve gevşek kişinin taklid ile imanı geçerli olur. Allah (c.c) azabı indirdiği vakit, artık kâfilerin imanı kabul edilmez.

Peygamberler azledilmekten ve günah işlemekten beridirler. Kadın kısmından peygamberlik çıkmaz.

Velilerden birçok harikulade şey ve keramet zuhur eder. Müslümanlar (ahirette) açık bir gecede parlak bir ayı gördükleri gibi Allah (c.c)'ı (çıplak) gözle göreceklerdir. Onlar rüyet devletine ulaştıklarında, cennetin diğer nimetlerini unutacaklardır.

Tenasüh batıldır, hulul muhaldir, iki şeyin ittihadı da kabul edilmez. Eğer bir şeyi son derece parçalarsan artık parçalanmayacak olan bir şekle gelir. Heyula hiç yoktur, adimdir. Ona kadim diyen kafir olur.

Lokman ve İskender hakkında tartışma. Zira onların peygamber olup- olmadığı kesin olarak malum değildir. Melekler, cinler ve şeytanlar vardır onların varlığını inkâr etme... Rızık olma hususunda helal ve haram şüphesiz ve kesin olarak birbirinin aynıdır.

Sana Resulullah'ın ashabının faziletini söyleyeyim de canla inan ve gönülle kabul et. Ebu Bekr-i Sıddık Şefik (s.a.s)'in yarıdır, dostun mağarasındaki "iki kişiden biri'dir. Fazilette öncelikle başı çekendir, kerimdir ve keramet sahibi olandır. Ondan sonra hakkıyla dinin koruyucusu Hz. Ömer (r.a) gelir ki, hünkârlar ve padişahlar onun fetihleriyle övgülerde bulunmaktadırlar.

Hilafet O'nunla sağlamlaşıp, her tarafa hükmü yayıldı. O'nun hükmüyle kâfirlerin sırtı kırıldı. O'ndan sonra ilim bakımından çok alim, ahlaken çok halim olan Osman (r.a) gelir.

O, düşmana tekrar tekrar hücum eden Hz. Ali'den daha faziletlidir. Onlardan sonra Zülfikar sahibi, düldülün süvarisi ve adı her tarafa yayılmış bir şah olan Hz. Ali gelir. Hz. Ali'nin, Hz. Peygamberin (hicret) kardeşi olması manasıyla diğer (halife)lere bir üstünlüğü vardır.

Peygamberler ve veliler Allah'ın izniyle günahkâr olanlara şefaat ederler. Gaipteki ve hazırdaki birine dua etmenin tesiri vardır. İyi amellerin sebebiyle minnet etmeyesin. Ancak Allah'ın fazlıyla cennete girersin.

Cennet ve cehennem şu anda var olup fena olmazlar ve yokluğa gitmezler. Kıyamet gününde kesinlikle helalin hesabı sorulacak ve haramın azabı verilecektir.

Hayır ehli için kurtuluş ve (Allah'ın) rıza (sı), şer ehli için de ikab ve ceza vardır. Kabirdekiler için Münker ve Nekir'in sorgulaması vardır. Haşirde terazi ve mizan, iyilik ve kötülüğün ölçüleceği ölçeği vardır. Sırat köprüsü çok korkunç ve tehlikeli olup, bütün mahlûklar ona uğrarlar. Cehennem O'nun altında, cennet de onun önündedir.

Ey Allah'ım, sırat köprüsünün üstünde elimi tut. Eğer elimden tutmazsan ben kötü amelli mücrimin ayağı kayar. Sen benim günah ve kusurlarıma göre değil kendi ihsan ve lütfunla muamele et. Beni ve Hz. Mustafa'nın bütün ümmetini Muhammed Mustafa'nın tabileri olarak cennete koy.

BI KURTASÎ VEGUHÊSTINA PEXŞANA EQÎDEYA ÎMANÊ

Xweda yek e, bêhempa û bêheval e. Kes nikare wî ji yezdantîyê ezl bike. Namire û tune nabe. Ji bo wî hêl û cîh tunene.

Hevşêweyên wî yên berçev tunene. Meh, sal, zeman û dem wî derbas nabe û kevn nake. Ji mêj ve hebûye û yê hettahetayî hebe. Hem li dinyayê hem jî li axretê ew Rebbê me ye.

Wî em û hemû maxlûqat afirandine, ji bilî wî afirînerekî rast tuneye. Hemû pêxemberên wî heq û temam in. Bi taybetî pêxembertî bi Mihemed pêxember (silavên Xwedê li ser bin) qediyaye.

Mihemed pêxember navê sereke yê deftera Levhî- Mehzûn e ku navê hemû mexlûqatan tê de nivîsandiye. Pêxembertiya wî hatiye nivîsîn û têkûz e. Ew pêxemberê dawîyê ye. Xwedayê Teala ji bo wî cîhan afirand. Ji bo xizmeta wî bikin, ji wî re ferîşte şandin.

Wî bi rêya Cibraîl ji esmanan Quran bo wî berjêr kir. Ji cem xwe ji wî re Bûrakek şand û ew li cihê neqşkirî û xemilandî da rûniştandin. Bûrak û Refref bi destûra Xweda ew derxistine heft qat jor û qasî mesafeya du kevanan nêzdîkî wî kirin. Xweda, perde rakir,

Mihemed Pêxember ew bi çavên xwe dît. Wî du caran rûyê Xweda dît. Tu ji ber nêrînên melayên rêderketî nebêje "wî, Xweda nedîtiye" û ayeta ku dibêje "bêguman wî Xweda dîtiye" înkar neke. Ji wan kesan nebe ku "bi wî re dikevine nîqaşa dîtinê" heger bibêjî wî "li kuderê Xweda dîtiye" di ayetê de Xweda bersiva vê pirsê dibersivîne: "li rex Sîdretu-l Munteha". Bêguman bizanibe ku wî Xweda dîtiye. Lêbelê cihê dîtinê nayê zanîn. Şikl û şebhê wî tuneye. Kesê ku dixwaze wî pênase bike, yê çi eşkere bike? Heft sifaetên Xweda ên sebaî hene: jiyan, qudret, ilim, îrade, kelam, semî û basar in... wek zatê wî sifaetên wî jî pîroz in.

Ev sifat ne wek wî ne, ne jî ji wî cûda ne. Xweda cism, cewher, arz, xwelî û cuz nîne. Xweda, ji bo me bi terbiye bike, bêguneh be jî dikare me ciza bide, ev qudreta wî heye. Dibe ku Xweda hin ezmûnên dijwar dabin mirovan (teklif-i ma la-yutak), belkî hêsan belkî dijwar lê dîsa jî mirov li hemberî vê dijwartîyê belkî bi aqlî yan jî ne aqlî berpirasiyar e û ev taybetiyeke normal e. Erê wiha ye, di milkê xwe de teserûfê dike. Belam zilmê nake. Tiştên layîqê wî kirin, bo me ferz e. Li ser wî ferz nîne ku tiştên ji bo me qenc in, bike. Xwedê xêr û şeran îrade dike. Lêbelê naxwaze em xirabiyê bikin. Bizane ku evd ne mecbûrî kirinên xwe dikin, bi zaneyî dikin. Ji bo me (Ehlê Sunnet) gotin, niyet û amel li hev neyên, zirar digihîje baweriyê. Kesê bawermend bikeve dojehê jî hetahetayî li wir namîne.

Ji bilî gunehên wek kuştin û zinayê ên mezin Misliman tu wextê nabe kafir. Ji ber gunehan zûbizû divê tobe were kirin. Hemû guneh bi tobekirinê re girêdayî ne. Nezanên ku baqilin bi tu awayî nikarin bibêjin me nizanibû Xweda heye.

Kesên nezan û cahil baweriya wan bi teqlîdê be jî tê qebûlkirin. Piştî ku Xweda xezeba xwe da wan, baweriya wan nayê qebûlkirin. Pêxember nayêne ezlkirin û guneha nakin. Jin nabin pêxember. Ji welîyên Xwedê gelek tiştên xweş û bi keramet çêdibin.

Çawa ku di rojeke sayî de hîv bi çavan tê dîtin, di bihuştê de jî Misliman dê Xwedê wisa bibînin. Dema ku gihîştine maneviyata bihuştê, ên tiştên din jibîr bikin. Tenasuh dûraqil e, hulul mahal e. Rastiya herdûyan jî nayê qebûlkirin. Tu tiştekî zaf perçe bikî, piştî demekî êdî tê rewşa ne parçekirinê. Heyûla qet tuneye, adîm e. Yê ji wê re bibêje kadim dibe kafir.

Di derbarê Skender û Lokman de nekeve nîqaşê. Lewra baş nayê zanîn ka gelo ew pêxember in an ne pêxember in. Melayîket, cin û şeytan hene di hebûna wan de nekeve gumanan. Rizq ji aliyê heramîbûn û helalîbûnê ve wek hev in. Ez ji te re behsa fazîleta eshebê Resûllûllah bikim, bi dil û can bawer û qebûl bike. Tesîra diayê li ser yên mirî û yên sax heye.

Ji bo emelên xwe ên qenc minnetê neke. Bes dikarî bi fezla Xweda bikevî bihuştê. Bihuşt û dojeh vêgavê hene, tune nabin.

Roja qiyametê hesabê helalîyê dê were dayîn û yên heramîyê jî dê were cezakirin. Ji bo kesên baş rizaya Xwedê heye, ji bo kesên xirab jî êşkişandin heye. Ji bo yên qebrê hesabdayîna Munker û Nekîr heye.

Li heşrê pîvana qencî û xirabiyan heye. Pira Siratê zaf bi xof û xeternake, hemû mexlûqat dê li ser wê pirê re biçin. Dojeh di binê wê de ye, bihuşt jî li pêşiya wê ye. Ey Xwedayê Min! Li ser pira Siratê destên min bigire. Heger tu destê min negirî pêyê min dê bişiqitin. Ne bi xêr û gunehên min, bi dilovanî û rehma xwe muameleyê li min bike. Min û hemû Ummeta Mihemed Mistefa wek bawermendên xwe bike bihuştê.

Xanînamé

Eqîdeya Îslamê (Fî Beyanî Erkanil Îslam)

İslami Rükünlerin Açıklanması

Ehmedê Xanî'nin 'Fî Beyanil Erkanil Îslamî' eseri, Türkçe 'İslam Erkânının Açıklaması' anlamına gelir.

1887 yılında Mele Muhammed Wanî, Şeyh Ehmedê Xanî'nin yazdığı Nûbihar kitabını el yazısıyla kopyaladığında, arkasına Xanî'nin yazdığı 'Fî Beyanil Erkanil Îslamî' adlı bu kitapçığı da eklemiştir.

Bu kitapçık, Nûbihar kitabı ile birlikte 1903 yılında Almanya'da basılmıştır. Kitapçığın aynısı şöyledir:

Fî Beyani Erkanil Îslam
Tu bizan!

Ruknê Îslamê pênc in:
Ruknê Ewil:
Kelime ê Şehadet e:
Eşhedu, ez iqrar dikim bi deve xwe, itiqad dikim bi dilê xwe, En la îlahe, ku nîne tu mê budê bi heq di alemê da, Îllellah bi xeyri ji zatê Xwedê yê bê misl, ku heyîrîne di tefekkura zatê vî da, çiqas mexlûk ku hene bûna wî ye, alem muhtacê wî ye, ew muhtacê kesî nîne; bê cî û mekan e, li hemî cîyê hazir e, ji ruh nêziktirê merov e.

Ji bo wî hene çi qas sifetê kemalî, heft jê qedim in: Heyat Îlm û Îradet û Qudret û Bihistin û Dîtin û Tekellum. Ev sifatêd ha; ezelî ne, ebedî ne, ji zat İ başqe nabin. Xwedê beri ye ji çi qas ya êyb û kêmaî ye. We Eşhedu, ez iqrar dikim bi devê xwe, îtiqad dikim bi dilê xwe, Enne Muhemmeden muheqqeq Muhemmedê Erebîye Qureyşiye çavreşê birûkêşayi, enîfireh, şikil sor û sipî yê nûrani, weki neynikê tişt têra xwanê bûn; efdeltir e ji hemî ewladê Adem; bejna wi ya mübarek li ber tavê sih nedida. Li Mekkê bi mewlid hatiye, li wê, di çil sali da bûye peyxember. Sêzdeh sal li wê (Medîne) maye. 'Umre wî bu şêst û sê sal wefat kir. Qebra wî ya şerîf di nav Camiyê da ye li Medîne.

Nave babê wî Ebdullah e; kurê Ebdulmuttalib e. Navê diya wi Amine ye; keça Weheb e.

Resullllah, qaside Xwedê ye; li ser hindî cinn û insan, kur rîya heq nişanê wan bide.

Ruknê Diduyan:
Bici înana Nêmêj ê di Ferz e

Ruknê Sisêyan:
Dana Zekatê ye.

Ruknê Çaran:
Rojîya meha Remedanê ye.

Ruknê Pêncan:
Hecc e

Ruknê di Îmanê Şeş in:
Rukanê Ewil:
Baweriya ji dil e bi Xwedê, ku çi qas sifetê pak in jê ra ne, êdî be kêmayîtî tunin.

Ruknê Diduyan:
Bawerîya bi melaîket ê di Xwedê ye, ku cismin di letîf in, nûrani ne; bi emrê di Xwedê de meşxulin daîma. Qet bê emriya wî nakin; ne xwarin ji bo wan heye, ne xew, ne mirin; ne jin. Çi qas mexluag hene, ji gişa bêtir in; heta ji qitrê baranê û tayê di gîhayê û pelê daran. Her yekê li ser musellet e bi emrê Xwedê teserufê tê da diket. Kespa wan; daim ta'et e, di her heft tebeqêt asîman cihê piyekî tune bê melek; hin di ruku'ê da ne, hin du sucudê da ne, hinik xeq in di şuhuda cemala Xwedê da; ne agah ji alemê hene û ne ji ademî. Didu li ser milê me ne. Ê li ser milê rastê xeyran dinivîsê, ê li ser milê çepêd şeran.

Ruknê Sisêyan:
Baweriya kitabê Xwdê ye, ku sed û çar in. Sed kaxez in; deh nazil bune ii bo Adem, deh ji bo Îbrahim, sih ji bo Îdris, pêncî ji bo Şîs. Û Tewrat ji bo Mûsa ye, Zebûr ji bo Dawud e, Încîl ji bo Îsa ye, û Qur'an ji bo Muhemmed (sas.) Hemû heq in, kelamê di Xwedê ne. Belê hukmê wan betal bûye bi hukmê Qur'anê. Heta axirê zeman wê bimîne bê kêmî zêdehi.

Ruknê Çaran:
Baweriya bi peyxemberan e, ku her qernekî Xwedê însanekî pak ê ji gunehan ji hemî xelkê weqta xwo efdeltir bi kerema xwe kiriye peyxember; mûcîzat danê, ku kesekî digel quweta beranberî nebûye; wehî ji bo şandiye, ku emrê Xwedê bigehîne nav xelqê. Sed hezar û bîst hezar û çar hezar in.

Ûlul'ezm pênc in: Nûh, Îbrahim, Mûsa, Îsa û Muhammed (sas).

Xudanêd. ummeta, sêsed û sêzde ne. Êdi meşhur; Adem û Şis û Îdrîs û Nûh û Hûd û Salih û Îbrahim û Lot û Îsmaîl Îshaq û Ye'qub û Yûsuf û Eyyûb û Şu'eyb û Mûsa û Harûn. Xidr û Yûşe' û Îlyas û Yese' û Zulkif û a Şu'eyb û Şemûw û Yunis û Dawûd û Suleyman û Zekeriya û Yehya û Uzeryr û Îsa û seyyidil murselîn Mhemmed (sas)

Ruknê Pêncan:

Baweriya bi Qiyametê ye û herçî peyxembarê me gotî. Ji nişanan wekî rabûna Mehdî ye.

Û nazilbûna Îsa Peyxember e. Û rabûna Deccal e û Dabbetul Erdê ye.

Û Yecûc û Mecûca ne. Û hilatina rojê ye ii mexribê û rabûna dûkilê ye tijî dünya yê.

Û çûna erdê ye di xar da; carekê li Meşriqê, carekê li Cezîre ê Ereb.

Û kêmahiyaq ilm û dinya me û zehfbûna fisq û xiyanetê û serdariya bed'slan e.

Û her çi wî gotî ji waqi'atê di Heşrê; wekî hûrbûna çîyan e û kerkerbûna asîman e û

Rijyana stêrkan e û bênûbûna roj û hîvan e, û têkilbûn

û hişkbûna behran e û weyrê wan hemî heq in, bêşik wê biqewimin, mexlûq hemû sax bibin, li Şam'ê cem bibin; kaxezê xeyr û şeran bikevne destê Mîrov'emel bêne hisabkirin, suala 'emelan wê bigirin; be mîzanê bêne kişadin. Tu 'emel bê ceza nabin. Bi fermana Xwedê pirê wê deynine ser cehennemê. Bihiştî wê derbas bibin, herne serr Hewza Kewser ê. Cehennemî wê bilerzin bikevne agirî, Şefa'eta musilmanan wê peyxembar û meşayix û suleha bikin. Kesê ba Îman, ebedî namîne cehennemê da. Buhuşt heşt in, wa li ser asîmanan.

Ruknê Şeşan:

Bawerî e, ku xeyr û şer bi teqdîra wî ye; hemî teheruk û 'emelê di mexlûqan ji berê ve nivîsî ne.

Û me'lûm in li nik Xwedê ji ewil heta bi axir herçi tiştê biqewimî, wê muwafiqê wê nivîsê be bê kêmayi û zêde.

İslami Rükünlerin Açıklanması
Bil!
İslam'ın şartları beştir

Birinci şart:
Şehadet kelimesidir:

Şehadet ederim -dilimle ikrar, kalbimle itikad ederim- ki Allah'ın emsalsiz zatından başka âlemde hak olan bir mabud, hiçbir ilah yoktur ki onun zatının tefekküründe hayrette kalmış olmasın. Ne kadar yaratık varsa hepsi onun için yaratılmıştır. Bütün âlem ona muhtaçtır, O, kimseye muhtaç değildir.

O, mekândan münezzehtir, her yerde hazırdır O, insana kendi ruhundan daha yakındır.

Onun birçok kemalî sıfatı vardır. Bunların yedi tanesi kadim sıfatlardır:

Hayat, İlim, İrade, Kudret, Semi, Basar, Tekellum.

Bu sıfatlar; ezeli, ebedidirler, onun zatından ayrılmazlar. Allah her türlü eksiklik ve aksaklıktan beridir.

Şehadet ederim -dilimle ikrar, kalbimle itikad ederim- ki Muhammed onun peygamberidir.

Muhammed; Kureyş li Arap'tır. Gözleri siyah, kaşları çekik, açık alnlı, beyaz ve al tenli, nurludur. Öyle ki ayna gibi eşyalar onda akseder. Âdem evlatlarının hepsinden daha üstündür. Onun kutlu boyu güneşin altında gölge vermezdi. Mekke'de doğmuş, orada kırk yaşında peygamber olmuş, on üç yıl (Mekke'de) kalmış, yaşı altmış üç iken vefat etmiştir.

Kutlu mezarı Medine Camii içindedir. Babası, Abdullah; Abdulmutalib'in oğludur. Annesi, Amine; Veheb'in kızıdır. Resulullah, bütün cin ve insanlar için Allah'ın elçisidir, onlara doğru yolu gösterir.

İkinci Şart:
Farz namazların kılınmasıdır.

Üçüncü Şart:
Zekât vermektir.

Dördüncü Şart:
Ramazan ayı orucudur.

Beşinci Şart:
Hacc'dır.

İmanın Şartları da altıdır

Birinci şart
Allah'a kalpten inanmaktır. Ne kadar kutlu sıfat varsa onun içindir, artık onun için eksiklik yoktur.

İkinci Şart:
Allah'ın meleklerine inanmak, onlar latif cisimdirler, nuranidirler; daima Allah'ın emri ile meşguldürler. Onun emri dışına hiç çıkmazlar.

Onlar için yemek-içmek, uyumak, doğum ve ölüm yoktur. Bütün yaratılmışlardan daha fazladırlar: yağmur damlaları, ot taneleri ve ağaç yapraklarının sayısından bile. Her biri, Allah'ın emriyle bir yerde görev alır.

Onların işi; daima ibadettir. Göğün yedi tabakası da onlarla doludur. Onların bazıları rukuda, bazıları secdededir. Bir kısmı da Allah'ın cemalinin düşüncesine gark olmuşlar; ne âlemden ne de insanlardan haberdar değillerdir.

İki melek de omuzlarımızda bulunur. Sağ omuzda olan iyilikleri, sol kol omuzda olan kötülükleri yazar.

Üçüncü Şart:

Allah'ın kitaplarına inanmak ki onlar yüz dört tanedir. Yüz tanesi suhuftur:

Âdem (as)'e on adet, on tane İbrahim (as) için, otuz tane İdris(as) için, elli Şis (as) için indirilmiş Tevrat, Musa (as)'a, Zebur Davud (as) 'a, İncil, İsa (as)'a ve Kur'an, Muhammed (sas)'e indirilmiştir. Hepsi haktır, Allah'ın kelamdılar. Kur'an'ın hükmü ile onların hükmü batıl olmuştur.

Kur'an, ahir zamanın sonuna kadar eksiksiz fazlasız kalacaktır.

Dördüncü Şart:

Peygamberlere inanmaktır. Allah, her çağda, diğer insanlardan daha erdemli, temiz ve günahsız bir insanı, peygamber olarak göndermiştir.

Kendisine gönderilen emirleri halka ulaştırırken kimseye mağlup olmasın diye ona mucizeler vermiştir. Yüz yirmi dört bin peygamberdirler.

Ululazm olanlar da beş tanedir: Nuh (as), İbrahim (as), Musa (as), İsa (as) ve Muhammed (sas).

Ümmet sahipleri, üç yüz on üç türler. Meşhur olanlar; Âdem (as), Şis(as) İdris(as), Nuh(as), Hud(as) Salih(as)İbrahim, Lot (as), İsmail (as), İshak(as), Yakup (as) Yusuf (as), Eyüp (as), Şu'ayb (as), Musa (as), Harun(as), Hıdır (as), Yuşa (as), İlyas (as), Yese (as), Zulkifl (as), Şemuv (as), Yunus (as), Davud (as), Süleyman (as). Zekeriya (as), Yahya (as), Uzeyr(as), İsa ve elçilerin başı Muhammed (sas).

Beşinci şart

Kıyamete ve peygamberimizin bütün söylediklerine inanmak. Alametlerden Mehdi'nin zuhuru, İsa peygamberin (as) dünyaya inişi, Deccal ve Dabbetularz, Ye'cuc ve Me'cuc'un ortaya çıkması. Güneşin batıdan doğması, dünyaya dumanın dolması; bir sefer doğuda, bir sefer Ortadoğu'da ve bir sefer de batıda yerin çökmesi, ilmin ve dünyalığın azlığı günah ve kötülüklerin çokluğu, liyakatsizlerin önder olması. Peygamberimiz (sas) haşre kadar gerçekleşecek olan şeyleri şöyle haber vermiştir: Dağların ufak parçalara bölünmesi, göğün yarılması ve yıldızların dökülmesi, ay ve güneş ışığının sönmesi, denizlerin karışıp kuruması. Bunlar haricinde de ne söylemişse hepsi haktır, şüphesiz hepsi meydana gelecektir. Bütün yaratıklar dirilecek ve Şam bölgesinde toplanacaklardır. Yapılan ameller hesaplanacak, amel defterleri insanların ellerine verilecektir. Yapılan ameller sorulacak terazide tartılacaktır. Yapılan hiçbir amel karşılıksız kalmayacaktır.

Allah'ın emri ile Sırat köprüsü cehennem üzerine kuracaktır. Cennetlikler onu geçecekler, Kevser Havuzu'nun başına gidecekler. Cehennemlikler titreyip ateşe düşecekler. Peygamberler, salihler ve gerçek din alimleri Müslümanlara şefaat edecektir.

İnananlar cehennemde ebedi kalmazlar. Cennet sekiz tanedir, onlar göklerin üstündedir.

Altıncı Şart:

İyilik (hayır) ve kötülüğün (şer) Allah'tan geldiğine inanmaktır. Yaratıkların bütün hal ve hareketleri önceden yazılmıştır. Ezelden ebede kadar bütün olacaklar, eksiksiz fazlasız, Allah tarafından bilinmektedir.

Xanînamé

DÎWAN

SUNUM

Ehmedê Xanî'nin günümüze ulaşan eserlerinden bir diğeri de hayatı boyunca farklı konularda söylemiş olduğu şiirlerinin derlendiği Diwanıdır. Kendisinin, sağlığında iken bir araya getirmediği şiirlerini, ölümünden sonra farklı isimler derlemiştir.

Xanî'nin, çeşitli meclislerde söylemiş olduğu şiirler daha çok dönemin âlimleri tarafından birkaç el yazması şeklinde korunarak, daha sonra bir araya getirilmiştir. Xanî'nin şiirleri ilk olarak Mela Mehmudê Bayezidî (1799-1867) tarafından 25 şiirin yer aldığı bir divançe olarak derlenmiş ve Rusya'da "Petersburg Halk Kütüphanesi'nde" korumaya alınmıştır.

1996 yılında İsmail Badi tarafından Duhok'ta 20 şiirden oluşan bir divançe bastırılmıştır. İki yıl sonra yine Duhok'ta Mesud Kettani tarafından 7 şiir yayımlanmıştır. Muhammed Eli Qeredaxi'nin Bujandinewey Mejuy Zanayani Kurd adlı kitabının üçüncü cildinde 7 şiir yer almıştır. Son on yılda Ehmedê Xanî'nin hayatı ve eserleri daha fazla araştırılmış, buna bağlı olarak da Xanî'nin divanı hakkında daha fazla çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalardan biri Abdurrahman Durre tarafından 2002 yılında Şerhe Diwana Ehmedê Xanî (27 şiir) adıyla yayımlamıştır.

Özellikle son dönemlerde Xanî ile ilgili pek çok değerli çalışmaya imza atan Abdullah Varlı tarafından 2004 yılında Diwan û Gobideye Ehmede Xane Yed Mayin adı altında Xanî'nin bugüne kadarki en kapsamlı divanı yayımlanmıştır. Bu çalışmada toplam 109 şiir yer almaktadır. Tahsin İbrahim Doski, 2005 yılında Duhok'ta yayımladığı ve Cevheru'l me'ani fi şerhi Diwani Ehmed el-Xani adını verdiği çalışmasında Xanî'nin toplam 29 şiirine yer vermiş ve şiirlerin Arapça şerhlerini gerçekleştirmiştir.

Ehmedê Xanî'nin Diwanı Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerini ihtiva etmektedir. Bazen Xanî, bu dört dili bir şiirde kullanarak, mülemma denilen şiirler de yazmıştır. Xanî'nin divanında, Türkçe ve Farsça gazeller de mevcuttur. Xanî'nin divanı bugüne kadar Rusya, Almanya, İtalya, Fransa, Hollanda, Polonya, İsveç, Danimarka, Irak ve Suriye'de basılmıştır.

PÊŞKÊŞÎ

Berhemeke Ehmedê Xanî ya din jî Dîwana wî ye. Di tevahiya jiyana wî de helbestên ji mijarên cuda hatine gotin di vê Dîwanê de hatine berhevkirin. Helbestên ku wî di dema xwe de ne anîne ba hev, piştî mirina wî navdarên din ew helbest berhevkirine. Helbestên ku Xanî di gelek civatan de vegotine, piranî ji aliyê alimên wê demê ve wekî destnivîs hatine parastin û piştre hatine berhevkirin.

Helbestên Xanî yekemîn car ji aliyê Mela Mehmudê Bayezidî (1799-1867) ve wekî dîwançeyekê ku tê de 25 helbest hebûn hatine berhevkirin û li Rusyayê di "Pirtukxaneya Gel a Petersburg" ê de hatine parastin. 1996 an li Duhokê ji aliyê Îsmaîl Badî ve dîwançeyeke ji 20 helbestan pêk tê tê çapkirin. Du salan piştî wê dîsa li Duhokê ji aliyê Mesud Kettanî ve 7 helbest tên weşandin. Di cilda 3. a pirtûka Muhammed Elî Qeredaxî ya bi navê Bujandinewey Mejuy Zanayanî Kurd de 7 helbest cih digirin.

Di van deh salên dawiyê de jiyan û helbestên Ehmedî Xanî bêtir hatine lêkolînkirin û girêdayî vê li ser Dîwana Ehmedê Xanî xebatên zêdetirîn hatine kirin. Yek ji van xebatan jî ji aliyê Abdurrahman Durre ve 2002 an bi navê Şerhe Dîwana Ehmedê Xanî (27 helbest) hatiye weşandin.

Bi taybetî Abdullah Varli yê ku li ser Ehmedê Xanî di demên dawiyê de xebatên hêja û bi nirx pêşkêşî me kirine, di sala 2004 an dîwana herî berfireh a bi navê Dîwan û Gobideye Ehmedê Xanî Yed Mayin weşandiye.

Di vê xebatê de bi giştî 109 helbest cih digirin. Tahsîn Îbrahim Doskî, 2005 an di xebata xwe ya bi navê Cevheru'l me'anî fi şerhi Dîwanî Ehmed el-Xanî de cih daye 29 helbestên Xanî û şîroveya van helbestan a erebî kiriye

Dîwana Ehmedê Xanî helbestên kurdî, erebî, farisî û tirkî vedihewîne. Carna Xanî, van her çar zimanan di helbestekê de bikartîne û helbestên jê re mûlemma tê gotin nivîsîne.

Di Dîwana Xanî de xezelên bi tirkî û kurdî jî hene. Dîwana Xanî, heya niha li Rusya, Elmaniya, Îtaliya, Hollenda, Polonya, Swed, Danîmark, Iraq û Suriyê hatine çapkirin.

ÎRO LI TEXTÊ DÎLBERÊ

Îro li textê dîlberê, ya Reb çi şîrîn esmer e!
Jê nabitin min dilbere, ew dîlber e yan dilber e

Bugün dilber tahtında oturan, Ya Rab ne hoş esmerdir!
Gönlüm vazgeçemiyor ondan, dilber mi taş kalplimidir?

Dil goriya canan e ev, hem dîn û hem îman e ev
Hem lütuf û hem îhsan e ev, hem law û hem gerdenzer e

Gönül sevgiliye kurbandır hem dindir hem de imandır
Hem lütuf hem ihsandır hem güzel hem sarı gerdanlıdır

'Kakul' ji ber tacê bi zer, ta ta wekî per têtе der
Sereskerê 'tîpa teter', serdar e yane serwer e?

Altın taç altından kaküller, çıkıyor tane taneli tüyler
Tatar fırkasına serasker mi, komutan mı yoksa server?

'Zulf' in gelo pir pêç û xem, ya sunbula Baxê Îrem
Zincîr e ya ser ta qedem, reşmar e yane ejder e

Zülüf mü bu kıvrımlar yoksa İrem Bağı'nda sümbüller?
Baştan ayağa dökülen zincir mi, yılan mı, yoksa ejder?

Y Reb hebîba reng feleq,hûrî teteq dagirt şefeq
Ya belg-i netrik ya wereq, ya qişt e yane çenber e

Tanrım! parlak sevgili, çadırdaki huri, doldurdu seheri
Sayfa yaprağı gibi perçem mi, lüle mi yoksa halka mı?

Ew turre ya 'gêsû' ne ev, zengî ne ya hidû ne ev
Şutrî ne ya şebbû ne ew, ya toxê Şahê Sencer e

Onlar perçem ve kakülmü, Zenci mi yoksa Hindu mu?
Noktalar mı gece ağacı mı, Sultan Sencer Sancağı mı?

'Ebrû' ne ya cotek hîlal, hîndû ne ya 'nîşan' û 'xal'
'Gêsû' ne ya Hedret B^şlal , meşxûle Ellah Ekber e

Ebru mu yoksa bir çift hilal? Nişan ve ben mi, Hindu mu bunlar?
Örgü mü yoksa Alla hu Ekber ile meşgul Hz. Bilal mı bunlar?

'Çav' in gelo ya serxweş în, ya kafir in ya dilreş în
Bîmar in ew ya nexweş în, ya nergis yan enber e

Göz mü bunlar yoksa 'mest'ler mi; kâfir mi siyah kalpliler mi?
Sağlıksız mı yoksa hastalar mı; nergis mi yoksa amberler mi?

'Ruxsar' e Ya Reb ya qemer, guftar e Ya Reb ya guher
Ew qend e Ya Reb ya xeber, ew şehd e yane şeker e

Bu 'yüz' mü Ya Rab 'Kamer' mi; konuşma mı yoksa cevher mi?
Bunlar şeker kamışımı Ya Rab sözler mi; bal mı yoksa şeker mi?

Ew 'rû' ne yan gulbergê al, 'alale' yan 'dêm^a bi 'xal'
Qendilê nura Zulcelal, mîr'at e yane mezher e

'Yüz' mü bunlar kırmızı güller mi; benli yanaklar mı, laleler mi?
Ulu Tanrı nurundan kandiller mi; ayna mı yoksa tecelliler mi?

'Dêm' şûşe nura Heq din av,'dev' 'xunxce' ya şîrîn gulav
'Rux'sorgula rengîn xwunav,'xal' misk e 'nîşan' enber e

'Yanak' şişedir içinde hak nuru;' ağız' goncadır, tatlı gül suyu
'Yüz' çiğ düşmüş renkli gül; 'ben' misk, 'nişan' amber mi?

Ya Reb kitêba hüsne yar, haşiye yan xetê xubar
Yan Ke'be hacî çar kinar, wan qesda 'Heccu'l-Ekber' e

Ya Rab! Yar bir güzell, k kitabı mı; haşiye mi, 'gubarî hat' mı?
Dört bir yandan hacıların Hacc-ı Ekber'e niyet ettikleri Kâbe mi?

'Lêv' in gelo ya qûtê can, yaqût e ya qûtê rewan
Yan Qûtîya durca duran, yan Hewza Ava Kewserê

'Dudak' mı can azığı mı acaba; yakutmudur ruhun azığı mı?
Çekmeceli inci kutusumu acaba, Kevser Suyu Havuzu mu?

Ya Reb 'xetê reyhanî' ye, sersûreê Qur'anî ye
Yan xatema sultanî ye, mîr'at e yane menzer e?

Ya Rab! 'Ayva tüyleri'reyhanî hattır; Kur'an'ın baş suresidir
Yoksa sultanî mühür müdür, ayna mıdır yoksa tecelli yeridir?

‘Xal’in gelo yan ‘filfil’ in, ew ‘arid’ in yan sorgul in
Em aşiq in yan bilbil in, zikre (wê) werda ehmer e

‘Ben’mi bunlar, karabiber mi? ‘Yanak’ mıdır al güller mi?
Âşık mıyız biz acaba yoksa o kırmızı gülü anan bülbüller mi?

Ew ‘gerden’ a şibhê şemal, serçeşmeya ava zelal
Qarûreya xemra helal, yan şîşe yane şeker e

Mum misali o ‘boyun’, duru suyun çıktığı pınar başıdır
Helal şarabın kabı mıdır, şişe midir yoksa şeker midir?

Ya Reb ‘qed’ a zîba ye ev, Yan Ke’beya Ulya ye ev
Yan Mescidu’l-Eqsa ye ev, yan sîdr e yane erer e

Ya Rab! Bu güzel bir boymudur yoksa ‘Ulu Kâbe’midir?
Mescid-i Aksa mı, sidre ağacı mı yoksa yabani servi midir?

Ya Reb’dil’e dîwane ye, yan alime ferzane ye
Yan bilbilê wîrane ye, yan ûd e yane mecmer e

Ya Rab! Bu gönül deli midir yoksa filozof bir âlim midir?
Virane olmuş bir bülbül mü, öd ağacı mı, mangal mıdır?

Ew Xanîyê dil dade ye, meşreb ji renge bade ye
Derdê wî yarek sade ye, lew her zeîf û rengzer e

O gönlünü kaptıran Xanî’ dir; şarap içmek onun mezhebidir
Onun derdi sade bir sevgilidir; ondan zayıf ve sarı renklidir

2. EY DIL! GER TE DIVÊTIN BIBÎ DAYÎM MESRÛR

Ey dil! Ger te divêtin bibî dayîm mesrûr
Di terebxaneê dünya vexwe ‘ava engûr’

Ey gönül! Eğer her zaman mutlu olmak istersen
Şu eğlence dünyasına da ‘üzüm suyunu iç sen!

Penbeê xefletê xewxay cêhanê bidirîn
Ji meqamê ku bi hiş tê ji sedayê ‘tenbûr’

Yık dünya kavgasıyla ilgili gaflet pamuk ipini
Dinle zihinlere makam ile gelen tambur sesini

Zimzima zemzemeya rahê 'Huseynî' ji 'Hicaz'
Vexwûnit' Ke'be' yê dil ta bite 'Beytu'l-Me'mûr'

Hicaz'dan gök gürültülü Hüseynî makamı terennüm edilsin
Beyt-i Mamûr olana dek Gönül Kâbesi buna davet edilsin

Perdeê zulmete eşxalê cîhanê bidirîn
Ji nezergahê 'cemal'ê tu 'hîcab'ê bike dûr

Cihan meşguliyetinin karanlık 'perde'sini yırtıp kaldır
'Cemal'in manzarasını engelleyen 'hicab'ı uzaklaştır

Menzerê 'dîdeê can ' tê munewwer nebitin
Nexlê ' ma zaxe' nekişî tu ji xal û xetê hûr

Eğer 'kalp gözü'nün manzarası aydınlık değil ise senin
'Göz Sapmadı' ağacının 'ben' ve 'hat'larını göremezsin

Gunehan ger nebiwa lezzet û zewqek haşa
Faile îsm nedibû, tarik û taib û mehcûr

Haşa eğer günah işlemenin bir lezzeti bir tadı olmasaydı
Günah işleyende, günahı terk edip tövbe eden de olmazdı

Min guneh tê bi gunahan k udi nîv baxê cîhan
Semerê xweştir ev in bûn bi heramî meşhur

Günahlara acıyorum! Zira dünya bahçesinin ortasında onlar
En güzel meyvelerdir ama haram olmakla meşhur olmuşlar

Hingî dewrê felekê 'saxerê' me dewr dikit
Meh û salan digrit herwe ji umre me qusûr

Feleğin çarkı içki kadehimizi her başladığında dolaştırmaya
Ay ve yıllarını bedavadan aldığı ömrümüz başlar kısalmaya

Rabe ey 'saqî' yê mehweş tu ji rexma felekê
Bide min 2bade'ê le'lê tu ji 'Cama Fexfûr'

Ey ay yüzlü 'saki', feleğe inat olsun diye sen yine kalkıver!
'Lal' taşı gibi kırmızı şarabı 'Fağfur Kadehi'nden bana ver!

Şêxê cam er nefese hemdemê dil kit bi mirad
Li miradê dile murde dibitin 'keşfê qubûr'

Kadeh şeyhi istenen yudumları kalbe eşzamanlı boşaltsa eğer
Ölü kalbi diriltip onu 'kabir keşfi' ile keramet sahibi eder

Ye'nî ew xaneê gil nabite qabil qet'a
Ne bi 'çeçmê dil' ê nazir ne bi rûyê menzûr

Yani şeyhsiz asla kabiliyet kazanamaz o topraktan gönül
Ne 'kalp gözü' ile bakabilir ne de bakılanın yüzünü görür

Şebê zulmatê bi îmkanê dibit subhê numa
Afîtabê ehediyet ji 'feleq' tête zuhûr

Kapkaranlık geceler bile apaydın sabahlara dönüşebilir
Vahdaniyet Güneşi de sabahın gelmesiyle ancak doğabilir

Işiqbazî du terîq, çi heqîqet çi mecaz
Şem' ê can dê bisojîtin çi bi nar û çi bi nûr

İster hakiki olsun ister mecazi, aşk oyununun iki yolu var
Gönül mumu yanacaktır; ha ateşle yanar, ha nur ile yanar

Ser û mal û dil û canê me fedayê te bitin
Bike qelbê me tu 'saqî' ji 'şerab' a xwe tehûr

Feda olsun sana hem başımız ve malımız hem kalp ve can
Saki dolduruver kalbimize o tertemiz olan şarabından!

Da bikim kesbe 'meqamat'ulûyê 'derecat'
Ya bikim keşfe 'keramat'ê ji 'Dara Mensûr'

Ki 'makamlar 'elde edeyim ve yüksek derecelere çıkayım
'Mansur'un Ağacı'ndan ben 'kerametler' ortaya koyayım

Zahida! Ger te divêtin tu Xwudê nas bikî
Were ber sayeê 'şimşadqed'an qet meçe dûr

Ey zahit! Eğer gerecekten Allah'ı tanımak istersen
Şimşir boyluların gölgesine gel, uzağa gitme sen

Bi ziyarê were qeydê 'şecer'ê wadî Qudis
Ku bizanî bibihî sîtê 'Enellah' ji 'tûr'

Kutsal vadi 'deki 'Ağaç 'bağını ziyarete geliver sen!
Ki 'Tur' dan gelen 'Ben Allah'ım 'sesini duy ve öğren

Ez lema şîfte û 'walih'ê mehbûban im
K udi nîv ayîneê cebhetê wan min diye nûr

Bundan dolayıdır ki ben sevgililerin deli ve divanesi olmuşum
Zira ben de o nuru onların alın ortalarındaki aynada görmüşüm

Her dema netrikê xelxalê bine tene xurûş
Her dema turre ji ber teyê qeseb tête sudur

Bak halhalın mücevheratı yüksek sesler çıkardığı her defasında
Perçemler bağlandığı kamış bağının altından her dışarı çıktığında

Yane 'kakul'ji kinarê kullehê keç biderîn
Ya 'xet'ê bi rişt in ji kinarê 'kafûr'

Ya da eğik tacın yan tarafından dışarı çıktığı zaman kakülleri
Veya 'kafur' yüzden ortaya çıktığında misk kokan ayva türleri

Kafirê işq im eger ez nedime îmanê
Ya bi mihraba brûyan nebirim secde ji dûr

Aşk kanununa göre kâfir olurum eğer imanımı ona vermezsem
Ya da mihrabım olan kaşları önünde uzaktan secde etmezsem

Waiza ! Guh bide min da bibihî neqlê sehîh
Mishefa çehreê xûban e 'Kitêba Mestûr'

Ey vaiz, sahih bir rivayeti dinlemek için bana kulak ver!
Güzellerin yüz 'Mushaf'ları 'Satırlanmış Kitap' tır

Deftera işqê neda deste te muellim ji ezel
Me'neya ayeta hüsne li te lew maye mestur

Öğretmen ezelden senin eline aşk defterini vermemiş
Bunun için 'güzellik ayeti'nin anlamı sana gizli kalmış

Bê tekellûf dixwurim sondê bi Qur'ana Şerîf
Xanîya! Sûretê canan e b imin 'Sûreê Nûr'

Hiç zorlanmadan yemin ediyorum Şerefli Kur'an ile
Ey Xanî, Nur Suresi sevgilinin yüzüdür bana göre

3. EY DIL! EGER BI NEQDÊ CAN CINSÊ GIRANBIHAYÊ ZILF

Ey dil! Eger bi neqdê can cinse giranbihayê zilf
Dê bikirî bizan mecan cewher û canfedayê zilf

Ey gönül! Eğer ruhunu nakit yapıp çok değerli zülüfleri
Satın alsan, bil ki bedava almışsın feda olunacak cevheri

Her sere mû li sazekî, cîlwe dikit bi nazekî
Aşiq işiqbazekî, bende dikit belayê zilf

Zülfün her kılı bir telden çalar; bir nazla de cilve yapar
Bir aşk yoluna girmiş âşığı, köle edip başını belaye sokar

Rom û fireng û hindiyan, xal û nişan û xemriyan
Xencer û şîr û tirkiyan; ceng li ber lîwayê zilf

Romlar, Avrupalılar ve Hintliler: benler,nişan ve gözler
Hançer, kılıç ve Türkler: Zülüf sancağı önünde cenk ederler

Tac û tomar û binperan, le'l û guhar û gewheran
Serxweş û dîn û ebteran, reqs e li ber 'huma'yê zilf

Taçlar, lüleler ve yüzler; lal dudaklar, küpeler ve cevherler
Sarhoş, deli ve divane; zülfün 'Hüma'sı önünde raks ederler

Law û rewal û rîsipiyan, mîr û wezîr û cundiyan
Serxwoş û mest û bengiyan, derd e ji macerayê zilf

Gençler, toylar ve ak sakallılar; beyler, vezirler ve askerler
Sarhoş, mest ve afyonkeşler; zülüf macerasından dertlidirler

Şêx û murîd û salikan; şah û feqir û malikan
Çist û çeleng û çapikan, dil kete bendepayê zilf

Şeyhler, mürit ve salikler; şahlar, fakirler ve mülk sahipleri
Aktif, hareketli ve ataklar; zülfün prangasına düştü kendileri

Ef'a û mar û ejder e; misk û zebad û 'enber e
Nefxeyê rûhiperwer e raîheyê zilf

Engerektir, yılan ve ejderdir; misktir, zebad ve amberdir
Ruhu eğiten bir nefestir; zülüf havasının kokusu böyledir

Bê mey û bê dewayekî; b^def û çeng û nayekî
Din dikitin 'Mela'yekî, cezbeê dilrubayê zilf

Olasa bile mey. ilaç, tef, çeng ve neylerden herhangi birisi
Yine de bir 'Mela'yı delirtir gönül çelici zülüflerin cezbesi

Mîr û mela û mahiran; çendî belîx û şairan
Xanî û hindî hadiran, dade ji ber dewayê zilf

Beyler, mollalar ve uzmanlar; bunca belagatçi ve şairler
Xanî ve bunca hazır olanlar; zülüf derdinden imdat isterler

4. EY QELB NAHEJÎ YEK SERMÛ JI TAYÊ ZILF

Ey dil qelb nahêjî yek sermû ji tayê zilf
Ger nehêjî tu pêlekî şubhetê min li bayekî

Ey gönül, bir zülüf teli kadar olmaz kapl titremesi
Rüzgâr önünde titremezsen bir süreliğine benim gibisi

Xwûn û dil û ceger dixwin 'nafe' firoşî her seher
Bade seba ku têk didit sinbilê mişiksayê zilf

Kan, kalp ve ciğerimi yerler her sabah misk satıcıları
Saba rüzgârı dğıttığı zaman misk kokan o zülüfleri

Xunceê tenghewsele dil ji rikan bi ker dibit
Subhegehan ku sih dikit, lexlexeê hewayê zilf

Ağzı açılmamış dar gonca elinden gönül parçalanır
Ki zülüflere sabah vakitleri esen havayla dalgalanır

Meşqê dikin di mekteban, rûyê nîgarê hüsne xet
Mani'ê genc'meqsed e, heybeta ejdeha' yê zilf

Yüzündeki güzel hatlarla 'meşk' yaparlar okullarda
Gönül talebesi bin çocuk gelmiş zülüf hocası yanında

Aşiqê bêceger meğer, sebrê ji can û dil dikit
Mani'ê 'genc'ê meqsed e, heybeta 'ejdeha' yê zilf

Ciğersiz âşık olanlar can u gönülden sabreder meğer
Hazineye kasteden kimseleri zülfün ejderi engeller

Talibê nura xeyb im ez, mame di qeyd û zulmet e
Hêvi Xwedê û hîmeta hadir ewliyayê zilf

Bağ ve karanlıkta kaldım, gizli nurun taliplisiyim
Allah'tan ki hazır evliya misali zülüften ümitliyim

Behra cemala yar, eger keştî sebrekî bikit
Destê min û teelluqa damenê ba xwudayê zilf

Gemi sabır gösterirse eğer, yârin derya güzelliği
Bir şekilde bağlanacak elimle zülüf sahibinin eteği

Tali' û bext ger me dî, dewletê sermedi me dî
Dil ku xwe daye ber siha çeng û pere hewayê zilf

Talih ve şans gördüysek, ebedi servet gördük demek
Bunu da gördük zülüflerin havalı kanatları altına girerek

Xanî jar û bênewa, lê dicivin wiha sitem û cefa
Lew direvê ji dergeha şîr û şeha newayê zilf

Xanî zavallı ve çaresiz, sarmış etrafını sitem ve cefa
Ondandır ki kaçıyor zülfün kılıç ve şah dergâhından

5. MI DÎ NEQŞEK JI NEQŞÊ NEQŞIBENDAN

Mi dî neqşek ji neqşêneqşibendan
Vebû bende min yek yek ji zendan

Nakşibendilerin nakışlarından bir nakış gördüm ben
Ellerimin bağları çözülüverdi teker teker bileklerden

Guşada dil ji bom in ra müyesser
Nebû bê suhbeta sûretlewendan

Kalbin inkişaf etmesi benim için müyesser olmazdı
Eğer yüzleri güzel o insanların sohbetleri olmasaydı

Ji ahûyan me 'ya Hû' xwast emma
Dilê min ma di nîv mişkînkemendan

Ahulardan biz bir 'Ya Hu' talebinde bulunduk ama
Kalbim bağlı kaldı misk kokan iplerinin tam ortasında

Ez iro serxweş im Wellahî waiz!
L imin dayî' meke wan we'z û pendan

Vaiz! Allah'a yemin ediyorum ki sarhoşum bugün
Benim için boşuna zayi etme o vaaz ve öğütlerini

Li min kurt bû rêya Ke'ba wîsalê
Ji şekle Qameta balabilindan

Benim için Vuslat Kâbesine gitmekte olan yol kısaldı
Bu kısalma yüksek boylu sevgililerin endamıylaydı

Kesê giryan bitin pêlek bi işqê
Dibîtin aqîbet elbette xendan

Eğer olursa aşk elinden bir zamanlar ağlayan birisi
Elbette ki gülen biri olacaktır o kimsenin neticesi

Dilê Xanî egerçi bû genç û Xan e
Şikir qet kes nego Xanî bi çendan!

Her ne kadar Xanî'nin gönlü hazine ve handır
Yine de kimse sormadı 'Xanî, bunlar kaçadır'?

6. DURDANE JI DEV DA ME DIBARIN DEM Û SATAN

Durdane ji dev da me dibarin dem û satan
Kes nîne bibit wan bigerîne li welatan

Ağzımızdan inci daneleri dökülür an ve saatlerde
Onları götürüp pazarlayan yoktur diğer ülkelerde

Sewdagerê işqê periyan cümle dertên
Qutta' û sealîk û zemanê qeteran

Geliyor perilerin aşkıyla başı sevdalı olmuş tüccarlar
Yol kesiciler ve fakirler değişik zaman ve zeminlerde

Qet gewherekî cewheriyek nîne buha kit
Bazarê cîhan maye bi van tirk û tatan

Bir incimize değer biçecek hiçbir kuyumcu yoktur
Dünya pazarları kalmıştır bu Türk ve Tatların elinde

Ebdê zeheb in hindek, hin abide fidde
Aşiq derya niye ji eyd û erefatan

Bir kısmı altına kul olmuş bir kısmı gümüşe tapıyor
Âşık derya değildir kimsenin bayram ve arifelerinde

Kuffarî bi dem daye hîsarê me û xundîkar
Hêj wê li şîkarê digerêtin li felatan

Kâfirler bizi kuşatmaya gelmişler fakat padişahımız
Hâlâ av peşinde dolaşmakta ve gezmektedir çöllerde

Îslamê li cengê tu mebê bo çi zebun e?
Lewra ku kerem nîne li humatan û kumatan

'Acaba bu savaşta İslam niye zayıftır?' diye sorma?
Çünkü iyilik kalmamış hamilerde ve yöneticilerde

Rû daye 'îmaratê mulûkan bi îsraf
Mîrê pasîban nadite xelqê xwe xelatan

Hükümdarlar israf içinde köşk yapmaya yönelmişler
Bizi koruyan beyler bahşiş bile vermez kendi halkına

Mîrê di Hemedanê xwe dubendî ne û xayîn
Îsayî ne li Mûsayî dixûnin selewatan

Hemedan beylerinin kendileri iki gruptur ve haindirler
Musa'ya salavat getiriyorlar fakat 'İsevi'dirler aslında!

Xelqê me Hekarî we dibêtin ku ji bo Şah
Hîna seferan ew dişehînin edewatan

Dediklerine göre Hakkarili insanlarımız İran Şahı'na
Silah yardımında bulunurlar savaş patlak verdiğinde

Mîrê nemiran wê dimirîtin ji feqîrî
Şîrwan û Mukis biwîne û muhtacê zeketan

Ölümsüzler beyi fakirlikten dolayı ölüyor bak işte
Şirvan ve Müküs halkı şimdi zekâta muhtaç bir hâlde

Ya Reb di vê ‘esrê biparêz qizilbaş
Tuxyan û xurûcê nekin ew bene welatan

Allahım! Sen koru da bu asırda Kızılbaş (Safevi Devleti)
Gelip zulüm ve baskı uygulamasınlar bizim ülkemizde

Kî dê li vê Serhedê ji pêş wan veweste?
Kes Nîne ku Têr nanî bidete pêncî xuzatan!

Bu Serhat boylarında kim onlara karşı durabilir ki?
Elli savaşçıya ekmek verebilecek kimse yok içimizde!

Ya Reb, bi diayê nebî û weliyan kî
Bi Încîl û Zebûr û Furqan û Tewratan

Ya Rab! Peygamber ve velilerin duaları hatırı için
Hem İncil ve Zebur, Kur’an ve Tevrat’ın hürmetine

Ya Reb, bi Mekkê kî û bi Medînê, bi tewafê
Ya Reb, bi heqqê se’î, wuquf û Erefatan

Ya Rab! Mekke ve Medine ile tavafın hatırı için
Ya Rab! ‘Saiy’,’vakfe’ ve Arafatların hürmetine

Ya Reb, bi Lewh û Qelem û Kursî û Erşan
Ya Reb, bi Mulk û melekût û semawatan

Ya Rab! Levha, Kalem, Kürsü ve Arş hatırı için
Ya Rab! Mülk, Melekut ve göklerin hürmetine

Ya Reb, bi tewhîd û bi tesbîh û bi zikran
Ya Reb, bi dia û bi selat û selewatan

Ya Rab! Tevhid, tespih ve zikirlerin hatırı için
Ya Rab! Dua, namaz ve salavatların hürmetine

Cundî û rîcalan beşihînî tu ji xeybê
Îsale seferkeş be xelqê xelewatan

Gaip aleminden imdada asker ve erleri gönder
Bu yıl seferber olsun halvetteki münzeviler bil

Xundikarî li kuffari muzeffer bike dîsa!
Da Şah ji tirsan li 'Umer dit selewatan

Hükümdarı kâfirlere karşı muzaffer eyle Allahım!
Ki şah artık Ömer'e salavat getirsin korku içinde

Xundikarî li kuffari muzeffer bike dîsa!
Da Şah ji tirsan li 'Umer dit selewatan

Hükümdarı kafirlere karşı muzaffer eyle Allahım!
Ki Sah artık Ömere salavat getirsin korku içinde'

Pamal delalî nebitin Hewxzeê Îslam
Qet layîq e ey xaliqê nûr û zulumatan!

İslam Havzası ayaklar altında dalalete düşmesin
Ey nuru ve karanlıkları yaratan, hiç reva mı bize!

Naqûs û selî bê di ferengan çi rewa ye ew bên
Bigirin cumle cihê bang û selatan

Ki Avrupalıların çanları ve haçları gelip buralarda
Tümden kullanılsın ezanların ve namazların yerinde?

Murted bibin ew cumle bimînin der girîftar
Terka te bidin ew biperistin but û latan

Reva mıdır ki esir düşüp hep birlikte diden dönsünler
Seni bırakıp başlasınlar put ve latlara ibadet etmeye?

Ew çende tefasîr û mesahif bi telef bin
Hurmet çû nema ayat û hurûf û kelîmatan

Reva mıdır ki bu kadar tefsir ve Mushaflar telef olsun
Hiç hürmet kalmasın Mushaf'ın ayet, harf ve kelimelerine

Hindî ku dikit Xanîyê bêçare gunahan
Ya Reb, tu bedel wan binvîse hesenatan!

Zavallı Xani her ne kadar işliyorsa da bunca günahları
Allahım! Sen iyilikler yaz işlediği o günahların yerine!

7. KANÊ MUHEMMED BEG GELO, KANÊ PADİŞAHE SERHEDAN?

Kane Muhemmed Beg gel o?
Kan Padişahe Serhedan?
İro ji dil bigrin de lo!
Kan Padişahe Serhedan

Acaba Muhammed Bey nerde?
Serhatların padişahı nerde?
Hadi bugün ağlayın candan
Serhatların Padişahı nerde?

İro bibinin ibrete
Axa û xelqê hêşetê
Kane xudanê xîretê?
Kanê Padişahê Serhedan

Bugün bakıp ibret alınız
Halkın ağa ve beyleri siz
Hani nerde o gayret sahibi
Serhatların Padişahı nerde?

Mîrê di nêv mîran binav
Eşheb siwarê rim zirav
Balabilindê per belav
Kanê Padışahe serhedan?

Mîrler arasında ünlü Mîr, namlı
Beyaz atın binicisi ince mızraklı
Yüksek boylu, yayılmış kanatlı
Serhatların Padişahı nerede?

Ke di wereng zatek şerîf?
Erkan û ezmanek letîf '
'Alem di dest wî bû de'if
Kan Padîşahê Serhedan?

Kim gördü böyle soylu bir zatı?
Hoş dilli ve düzgün vücut hattı
Elinde bütün dünya zayıf kaldı
Serhatların Padişahı nerde?

Koma Dimil bû sê hezar
Sed mîrekan vêkra du car
Jêk ra kirin kir tar û mat
Kan Padişahe Serhedan?

Dimil toplumu üç bin kişiydi
Yüz Mîr ve iki katı birleşmişti
Birbirinden darmadağın etmişti
Serhatların Padişahı nerde?

Senceq ji ser Qersê birî
Bedlîsiyan Wan jê kirî
Xanê Dimil kirbû çirî
Kan Padîşahê Serhedan?

Kars Sancağı'nın önü kesmişti
Bitlisliler ondan Van'ı almıştı,
Dimil Hanı'nı perişan etmişti
Serhatların Padişahı nerde?

Kane 'Ezîzê Misriyan?
Kanê 'Eduwwê Waniyan?
Kan hevrikê Mehmudiyan?
Kan Padîşahê Serhedan?

Mısırlıların Azîz'i nerde?
Vanlıların düşmanı nerde?
Mahmudîlerin hasmı nerde?
Serhatların Padişahı nerde?

Kanê emîrê namidar?
Serhednişînê xwundikar
Paşan ji ho pêşkêş hinar
Kan Padişahê Serhedan?

Nam salan o bey nerde şimdi?
Serhat'ta oturan bir hakimdi
Şahlar ona hediye gönderirdi
Serhatların Padişahı nerde?

Kanê emîrê zu'I-funûn?
Kan aqile teb'et cunûn?
'Alem li ber wî bûn zebûn
Kan Padişahê Serhedan?

Sanatlar sahibi bey nerde?
Deli karakterli akıllı nerde?
Dünya ona olmuştu bende
Serhatların Padişahı nerde?

Di 'ilme xwe ew 'ellame bû
Behrame gulgûncame bû
Qettalê pir hingame bû
Kan Padişahê Serhedan?

İlmiyle o çok bilgindi
Gül kadehli Behram idi
Çok dağıtan bir öldürücü idi
Serhatların Padişahı nerde?

Cend mîr û hâkim ra kirin
Çend xan û sultan da kirin
Kom û heşem berba kidin
Kan Padîşahê Serhedan?

Nice beyleri ve hakimleri tayin etti
Nice han ve sultana boyun eğdirdi
Gruplarını ve uşaklarını duman etti
Serhatların Padişahı nerde?

Ew hakimê pir nav û deng
Hem teb'etê Teymûre Leng
De'we dikir biçme Fereng
Kan Padışahe Serhedan?

Adı sanı çok duyulan o hâkim biri.
Herm sanki Timurleng'in karakteri
"Frenk diyarına gideyim" idi derdi
Serhatların Padişahı nerde?

Pela ku wî dîwan digirt
Xelqê edeb erkan digirt
Heybet ji wan dîwan digirt
Kan Padışahê Serhedan?

Meclis kurup divan teşkil ettiğinde
İnsanlar otururdu edep usul içinde
Divanda heybet olurdu kendilerinde
Serhatların Padişahı nerde?

Weqtê bi ser hespê diket
Şeş caniban ref pê diket
Heybet bi ser xelqê diket
Kan Padîşahê Serhedan?

Ne zaman fırlayıp atma binseydi
Altı yöne doğru hareket ederdi
İnsanların üstüne heybet çökerdi
Serhatların Padişahı nerde?

Daim 'edalet pîşe bu
Xayet deqîqendîşe bû
Nazik tebî'etşîşe bû
Kan Padişahê Serhedan?

Her zaman adaletti onun işi gücü
Olabildiğince incelikliydi görüşü
Kibardı, şişe gibi hassastı yaratılışı
Serhatların Padişahı nerde?

Dîwan û'edl û dadgir
Îz'an pîr û rewşen demîr
Hetta xweşîn nakin ji bîr
Kan Padişahe Serhedan?

Divanı adalet meclisiydi, adildi
Çok anlayışlı ve temiz kalpliydi
Yaşadıkça unutamayacağımız biriydi
Serhatların Padişahı nenle?

Dîwan û eywan şanişîn
Ew sedr û hewdê nazenîn
Man şubhê Fîrdewsê berîn
Kan Padîşahê Serhedan?

Meclis ve eyvanında otururdu şahlar
O nazlı ağaçlar ve nazenin havuzlar
Geniş cennet gibi şimdi geride kaldılar
Serhatların Padişahı nerde?

Ferşê di diba û herîr
İstebreqêd wî bênezîr
Bê îxtiyar mayîn ji mîr
Kan Padişahê Serhedan?

Dîba ve ipekten yapılmış sergiler
Benzeri olmayan brokar giysiler
İradeleri dışında "Mir"den ayrıldılar
Serhatların Padişahı nerde?

Ev xaliyet ermûş û qez
Wernagirin kes şubhê xez
Xalî bûyîn meydan û rez
Kan Padişahe Serhedan?

Şu pahalı ipek ve ham ipekler
Onlar gibisini edinmez kimseler
Boş kalmış meydanlar ve bağlar
Serhadların Padişahı nerde?

Rez bû mîsala cennetê
Eywan ji sun'a qudretê
Kes nîne têket şubhetê
Kan Padîşahû Serhedan?

Bağı cennetin bir bağı gibiydi
Eyvanı da bir kudretin eseriydi
Yok bunda şüphe edecek biri
Serhatların Padişahı nerde?

Elmas û le'l û gewheran
Tomar û tac û bin peran
Hed nîne bêxme defteran
Kan Padîşahê Serhedan?

Elmaslar, lal taşlan ve cevherleri
Sicilleri, taçları ve taca ait tüyleri
Sığdıramam, almaz kayıt defterleri
Serhadların Padişahı nerde?

Sed me'ne ku hespêd bedew
Safî hudûd, zêrîn celew
Kes nîne wan raket ji xew
Kan Padîşahê Serhedan?

Yüz anlam taşıyan güzel atları
Saf sınırlı, altındandır gemleri
Uykudan uyandıran yok onları
Serhadların Padişahı nerde?

Ew şehnişîn Û hewd û av
Nêçîgehê pir seyd û rav
Nabit bibêjim ew bi nav
Kan Padîşahê Serhedan?

Şahın yeri, havuzları ve suları
Av yeri, avla dolu hayatı avları
İsmen tek tek sayamam onları
Serhatların Padişahı nerde?

Şahînşehê gerdenfîraz
Aza kirin teyhûn û kaz
Terxan kirin teyxûn û baz
Kan Padîşahê Serhedan?

Şahların şahıydı, başı hep dikti
Doğanları ve kazları azat etti.
Doğan ve şahinleri salıverdi
Serhatların Padişahı nerde?

Mîre me wê nabit siwar
Têr bûye ew naçit ṣîkar ,
Teyxûn û terlan man li xwar
Kan Padîṣahê Serhedan?

Beyimiz artık binmiyor ata
Doymuş artık gitmiyor ava
Doğanları kalmış artık aşağıda
Serhatların Padişahı nerde?

Serdariya koma gelek
Nakit siwarê çacbelek
Çavet spî bin ey felek!
Kan Padîṣahê Serhedan?

Çok sayıdaki toplumun serdarı
O ela gözlü artık yönetmiyor onları
Gözlerin kör olsun ey felek!
Serhatların Padişahı nerde?

Taq û rewaq û menzeran
Koṣk û kelat u xeyberan
Wan cumle nîṣan Heyderan
Kan Padîṣahê Serhedan?

Damlar, çatılar ve manzaralar
Köşkler ve Hayber gibi kaleler
Haydar'dan kaldı tüm o eserler
Serhatların Padişahı nerde?

Ew cumle wî îcad kirin
Herçend qewî binyad kirin
Çerxî hejand berbad kirin
Kan Padîṣahê Serhedan?

Kendisi icat etti tüm o eserleri
Gerçi Sağlam kurdu temelleri
Ama felek sallayıp yıktı onları
Serhatların Padişahı nerde?

Xwahê kelatan bi zefer
Dujmin ji ber wî bê mefer
Wê çûye nîva ax u ber
Kan Padîşahê Serhedan?

Zaferle kaleler fethetmek isterdi
Düşmanı bulmazdı kaçacak yeri
İşte girmiş kabir toprağından içeri
Serhatların Padişahı nerde?

Dunya diborîtin bi dor
'Umre ‘eziz nadin bi zor
Dewlet dibên naçîte gor
Kan Padîşahê Serhedan?

Dünya dönüp dolaşır, sırayla eler
Değerli ömürlerini zorla vermezler
“Zenginler mezara gitmez” derler
Serhatların Padişahı nerde?

Ya Reb hebit ocax qedîm
'Emmê di wî xweş bin ‘emîm
Bîlxasse ew durra yetim
Kan Padîşahê Serhedan?

Allah'ım! Ocağı hep daim olsun
Bütün amcaları bize sağ kalsın
Özellikle o biricik oğlu kalsın
Serhatların Padişahı nerde?

Dûdaneê gewhersedef
Ew ma ji wî eslî xelef
Ya Reb nekî wan zor telef
Kan Padîşahp Serhedan?

Babasının dür danesi, cevherli sedef
Odur o pak soydan geri kalan halef
Ya Rab, bari onu hemen etme telef!
Serhatların Padişahı nerde?

Xêlke xwudanê dewletê
Wê çûye mala zulmetê
Bila bixwînin rehmetê
Kan Padîşahê Serhedan?

Devlet Sahibi olan o insan bile
İşte gitmiş karanlık mezar evine
İnsanlar rahmet okusun kendisine
Serhatların Padişahı nerde?

Xanî tu ji destan hilîn
Herçen ku zêde dilkul în
Îro bo Mîrî sailîn
Kan Padîşahê Serhedan?

Xanî! Ellerini kaldırıp dua et sen de
Her ne kadar gönlü çok yaralı isen de
Mîr için rahmet dileyelim bugün de
Serhatların Padişahı nerde?

8. EY WAHIDÊ PENHAN
Fy wahidê penhan ku ji zatê ne peyda
Ev kewn û mekân, erd û sema, kunbedê xedra

Ey görünmez Bir! Senin zatından meydana gelmiş elbet
Bu evren ve mekân, yeryüzü ve gökyüzü, yeşil kümbet

Erwah û 'uqûl, enfus û e'rad û cewahir
Hal in di musewwer, ne mehel û ne heyûla

Ruhlar ve akıllar, nefisler, ilinekler ve öz zatlar
Şekil almış değişkenlerdir ne mekân ne heyula var'

Lewh û Qelem û Kursî û 'Erş, encum û eflak
Hem agir û ax, av û hewa, cumleyê eşya

Levhayı, Kalemi, Kürsüyü, Arşı, yıldızları ve gökleri
Hem ateşi ve toprağı, suyu ve havayı, bütün şeyleri

Sed qafîle mewcûd peyapey û mutewatir
Her lehze ji serayê 'edem tên bi temenna

Varlıklar yüzlerce kafileler halinde birbirinin ardından
Her an istekle boyun eğerek gelirler yokluk sarayından

Hin neqdê fenayê diguhorin bi beqayê
Hin neqdê wucûda xwe dikin bê bedel efna

Bazları fena sermayesini beka sermayesiyle değişirler
Bazıları da varlık sermayelerini karşılıksız yok ederler

Her yek bi wucûda xwe wucûda te dirxwazit
Bîlcumle xerîdarê cemala te ne Heqqa!

Kendi varlığıyla senin varlığını istiyor her biri
Allah'ım! Hepsi olmuş senin güzelliğine müşteri

Lew şubhetê pîra bi hewes talibê Yûsuf
Dor hatiye Xanî kelefa rîsî di desta

Tıpkı Yusuf'a tutkuyla talip olan koca karı gibi
Sıra gelmiş Xanî'ye (seni ister) elinde iğ ipliği?

Ew jî bi meta'ê xwe qumaşê te dixwazit
Subhaneke len tu'yîse mîn rewhike 'ebda

O da elindekiler ile senin kumaşını (güzelliğini) istiyor
Seni tenzih ederiz, hiçbir kul rahmetinden ümit kesmiyor

Ehmed ji senaya te neda ket qe çu wesfa
Ma e'cezenî hemduke en ehmede hemda!

Ahmed hiçbir sıfatla yerine getiremez seni övme görevini
Kendini övmen ne de aciz bırakıyor hamd etmekten beni!

9. EY AYÎNEÊ DIL BI CEMALA TE MUCELLA

Ey ayîneyê dil bi cemala te mucella
Wey sed sefhe bi yek zerre ji nûra te mutella

Allah'ım! Gönül aynası senin güzelliğinle ışık saçar
Yüzlerce sayfa senin nurunun bir zerresi ile parlar

însan te ji bo 'alemê kubra kire nusxe
Lew mudxeyekê jî tu dikî 'erşê mu'ella

İnsan en büyük âlem için bir numune yaptın
Zira bir et parçası olan kalbi yüce bir Aşr kıldın

Wehdet bi heseb kesretê e'yanê mezahir
Her sû bi sîfatan diketin keşfî tecella

Hesapça çok olsa da "bir"i gösterir görünen özler
Her bir açıdan sıfatlarla ilahî tecelliyi gösterirler

Lew "muxtelifu'l-qewl' û 'emel bûne xelaiq
Kafir ji senem bûne bi navê te tesella

Zira sözleri farklı, eylemleri farklı olmuş yaratıklar
Kâfirler putlara yansımış isminle teselli bulmuşlar

Sirra xwe nîhani te ku da Ehmedê Xanî
Ez xeyrî berî şod be to awerdî tewella

Sen gizliden sırrını verdiğin zaman Ehmedê Xanî'ye
Seni dost edinip yüz çevirdi senden başka her şeye

10. NEQQAŞÊ EZEL

Neqqaşê ezel roja serlewheê rengîn da
Pergar di destan bû sersefhe ku tezyîn da

Ezeli Nakkaş rengarenk yarattığı gün evrenin bas levhasını
Ellerinde pergel varmışçasına süsledi onun en bas sayfasını

Tezhîbê zerefşan kir serlewhê kîtaba 'işq
Resma ezelî kêşa, neqşê xwe newalîn da

Aşk kitabının baş levhasını altın suyu serperek süsledi
Ezel resmini çekti bu kitabın, ona kendi nakşını verdi?

Dîbace ku înşa kir, fîhrîste ku îmla kir
Cildek ji 'enasir best, nefxek di sufalîn da

Bu kitaba bir "önsöz' yazdı, "içindekiler"i imla ettirdi
Unsurlarla cilt yaptı, çamurumsu Adem'e bir ruh üfledi'

Etfalê melek hatin westane dibistanê
"La 'ilme lena" gotin, "ebced" birwe telqîn da

Melekler ilkokul çocukları gibi gelip önünde beklediler
İlmin alfabesini öğrenmeye gelip "bilgimiz yok" dediler

Wan saderuxan meşqê ‘işqê ku temenna kir
Xettati ji “husnu’l-xet” semeşqekî zêrîn da

O masum yüzlüler istediler Allah’tan aşktan bir meşk
Hattat/ Allah verdi onlara altınıdan güzel bir sermesk

Ma secde tenê min bir ber sûretê mehbûban
Îblîsi nebir secde lew maye di nifrîn da

Bir tek ben miyim sevgililerin heykeli önünde secde eden?
İblis secde etmediği için olmuş kendisinden nefret edilen

Ez çûme derê dêrê min dîtî ku “Rûhullah”
Tekrarî musewwer bû hetta di nîhalin da

Kilisenin kapısına vardım, gördüm ki İsa Peygamber
Mefruşat dâhil, onun resimleriyle doldurulmuş her yer

Wan cumle “Ene’l-Heq” got, min “Wahidê Mutleq’got
Saqî bixwe ez girtim camek meyê noşîn da

Ben ‘Mutlak Bir” dedim, onların tümü “Ben Tanrıyım” dedi
Bizzat saki beni tutup yakaladı, bana bir bardak şarap içirdi

Min noşî û serxweş bûm, fîlhal muşewweş bûm
Ez çar û neh û şeş bûm, min tekye bi balîn da

İçtim, derhal sarhoş oldum, karmakarışık oldu aklım
Dört, dokuz ve alt oldum, yastığa dayanıp yaslandım’

Herçî ku me pirsî kir, hindî me nezer lê kir
Min seyrek li yekê kir, lewra me dil û dîn da

Neyi sorduysak ve ona ne zaman nazar eylediysek biz
‘Bir’i görmüşüz, onun için kalp ve dini feda etmişiz

Min dî heme yek pertew sarî di mezher da
Mumkin heme jê pirnûr, emma ne di temkîn da

Gördüm ki aynı nur onların tümüne ayrı ayrı yansımış
Mümkünlere hep o nur yansımış ama mekân olmamış

Ew bû ku Zuleyxayê dîtî di Yûsuf da
Mecnûni di Leylayê, Ferhadi di Şîrin da

O nur idi ki Züleyha onu Yusuf un güzelliğinde gördü
O nur idi ki Mecnun Leyla'da, Ferhat Şirin'de gördü

Misbahê ebed min dî îroke di qendîlê
Genca ezelî merkûz min dî di gil tîn da

Bugün ebediyet lambasını gördüm ben kandil içinde
Ezeli hazineyi de gördüm ben çamur ve toprak içinde

Cana ji cemala te ez dê çi bibim sabir
Şeyxan û ûlu'l-îrfan canê xwe di kalîn da

Sevgilim, nasıl sabırlı olacağım güzelliğin karşısında!
Ki şeyhler ve irfan sahipleri canlarını verdiler bu yolda

Şahid bî tu ey zahid, mehbûbperest im ez
Bê şahid û mey nabim, şeyxê me new ayîn da

Şahit ol ey zahit, şahit ol ki sevgiliye tapıyorum ben
Şahitsiz ve şarapsız yapamam, bu yeni ayin şeyhimizden

Me'zûr e eger sofî bit munkirê mehbûban
Kor dê çi tesewwur kit sirra ku di dûribîn da?

Sofinin mazereti vardır eğer kalkışırsa sevgilileri inkara
Kör olan birisi nasıl vakıf olabilir ki dürbündeki sırlara!

Canî ji te ey Xanî cana ku bixwazîtin
Xa nuqte li ser danî fîlhal di mizgîn da

Ey Xanî! Sevgili senden canını vermeni isterse eğer
'Cîm'in üstüne bir nokta koyup ona müjde olarak ver!

11. JI LE'LÊ DI YARÊ

Ji le'lê di yarê emin mey vexwara
Bi dil min dibexşi Bedexşan û Buxara

Yârin lal dudaklarından mey içseydim eğer ben
Badehşan ve Buhara'yı bahşiş verirdim gönülden

Mudamê di deste xeman da zebûn im
Mudamê dixwum mey bikim ez mudara

Gamların elinde her zaman esirim/köleyim
Her zaman mey içiyorum ki idare edeyim

Dema kirme xedra ewê gul'îzarê
Dibin bê tekelluf dilê min xeza ra

Yar beni gül yanaklarının mağduru yaptığında
Hiç zorlanmadan kalbimi götürüp azık yaptı o anda

Hinarî ji bo min der axûşê pirdur
Hinarek di taze hebîba dilara

İncilerle dolu sinesinden gönderdi o yar
Gönderdi o dilara benim için taptaze bir nar

Ne yara te îro nezer da te Xanî
Ne yaran te mane, ne rahet ne yara

Xanî! Bugün ne yârin sana bir bakış attı
Ne dostların ne rahatın ne de gücün kaldı

12. ÎŞWEYEK DA ME DI SEHERÊ PERIYA HÛRÎŞIRIST

ÎŞweyek da di seherê periya hûrîsirişt
Şefeqa berqê cemalê dil û can suht û birişt

Huri karakterli yar seher vakti bana bir cilve yaptı
Şafak gibi parlayan yüzü kalp ve canımı yakıp kızarttı

Me nezanî ku melek yane beşer (ya perî) bû!
Yedê Beyda weku Mûsayî li qetlê vedimişt

Biz anlamadık ki melek miydi, beşer miydi, peri miydi
Musa'nın 'Beyaz Eli" gibi bir elle bize dokunup katletti

Aşiqan bi temennay şehadet can bire pêş
Ellah Ellah, çi xered dar e ku yek ferd nekuşt!

Aşıklar şehitlik arzusuyla canlarını koydular onun önüne
Allah! Hiçbir ferdi öldürmedi; acaba maksadı ne?

Ke'betullahi cemalê me dikir çîne tewaf
Xeyberî hatine min xal û xet û çenber û qişt

Allah'ın Kâbe'si olan yüzünü tavaf etmek istedik ama benler
Ayva tüyleri, halka ve lüleler Hayber'i gibi bana hücum ettiler

'Ilmê Esma me jiber kir di dibistanê sîfat
Talib~ zat~ me lew min semirand bax~ bihist

Biz "sıfat"lar okulunda ezberledik isim'ler ilmini
O'nun zatin isterim, ondan bıraktım cennet bahçesini

Ademê kamil ez im, bûyme mescûdê melek
Mudde'î ger nebitin secde bi min ha serê xişt

Kâmil Âdem benim, oldum meleklerin secde ettiği kişi
iddia sahibi bana secde etmezse, iste görsün ucu sivri şişi

Xaniya de hebitin bêhuneran laf û guzaf
Aferîn bo te ku ev şîwe ji bo kes te nehişt

Ey Xanî, saçma sapan konuşmak isteyen hünersizler olacak
Ama aferin sana! Bu üslubunla kimseye bırakmadın olanak

13. MÎTRÊ MECLISÊ NEKENIT MITRIBÊ GOYA ÇI BIKIT?

Mîrê melisê nekenit, mitribê goya çi bikit?
Xuncey xendan nebitin, bilbilê şeyda çi bikit?

Meclisin beyi gülemiyorsa çenebaz şarkıcı ne yapsın?
Açılmış güleç gonca olmazsa şeyda bülbül ne yapsın?

Neynika husnê butan lazim e sahibnezerek
Kesê bîna ku nebit dîlberê zîba çi bikit?

Putların güzellik aynasını görmek için bir bakan gerekir
Gören birisi yoksa eğer güzel dilber ne yapsın?

Bê kerem naçite tîpa 'ediwan merdê şecî
Tîxxê ahen çîte bê destê tewana çi bikit?

Cesur kişi can cömertliği yapmadan dalmaz düşman fırkasına
Güçlü bir el tutmaz ise demirden yapılsın kılıç ne yapsın?

Talibê îlm û kemalê nebitin qabilê feyd
Hîkmet û terbiyeta ‘alimê dana şi bikit?

İlim ve kemal isteyen kişinin feyiz alacak kabiliyeti yok ise
Ona vereceği hikmet ve terbiyeyle bilge bir Alim ne yapsın?

Qelbê Xanî sedefa gewherê ‘îfan e welê
Metinxwanek ku nebit sahibê me’na çi bikit?

Xanî’nin kalbi ‘irfan’ cevherinin elde edildiği bir sedeftir
Bir metin okuyucusu yoksa eğer, mana sahibi ne yapsın?

14. EZ CÛME DERÊ MEYKEDEÊ

Ez çûme derê meykedeê subhekî zû
Min dî yek esmer
Qamet bi mesel subhê çinarê û du gêsû
Manend~ du ejder

Bir sabah erkenden gittim meyhane kapısına
Gördüm bir esmeri
Boyu çınar gibiydi, gelince her iki örgüsüne
Andırırdı iki ejderi

Çîn çîn dixweşin biskê li ser gulşenê ruxsar
Manendê du şehmar
Geh geh dimeşin biskê li ser qewsê du ebrû
Manendê du şehper

Gülşen yüzde iki zülüf kıvrım kıvrım kıvranırdı
İki şahmeranı andırırdı
Hilal kaşlar üstünde bazen kıpraşırdı zülüfler
İki kuşkanadı gibiydiler

Dayîm mutereqqib meger ew mezherê î’caz
Carek bi dused naz
Halê me tefehhus bike bêje, ku esîro!
Ez bo te me xemxwar

Hep bekliyorum o yarı ki kendisidir bir mucize
İki yüz nazla bir defa bize
Halimizi kontrol edip desin “ey gönlümün esiri
Benim gamını çeken biri”

Min go: Te di weqtê seher~ ev çi ye da min
Ey serwiqeda min?
Go: Ma tu nizanî çi ye min da te feqîro!
E'teytuke kewser'

"Seher vaktinde nedir bu verdiğin bana" dedim?
Ey servi boylum benim
Dedi ki: "Zavallı! Bilmiyor musun ne verdim sana
Kevser'i verdim sana

Hetta veke lewhê sedef û xameê yaqût
Nêzîkî bi lahût
Min seyr kirin Sîdre û Tûba qed dilcû
Nînin çu beraber

Açana dek kalbin sedef levhasını ve yakut dudağını
Lahûta yakın olanını
Seyrettim Sidre ve Tuba gibi boyunu, kalp temennisi
Asla yoktur onun gibisi

Hindî melek û hûr û perî bêne temaşa
Haşa summe haşa
Kengê dibin ew laiq û hevrengê du ebrû!
Ey dil meke bawer

Bunca melek, huri ve peri gelip etsinler temaşa
Haşa, sonra yine haşa
Nasıl layık ve denk olurlar senin o iki ebruna?
Ey gönül, inanma buna!

Yarê! Ji derê meykedeê min meke bêpar
Ey seyyîdê muxtar
Saqî ku tuy "eşhedu billah" di lro
Xanî bûye meyxwer

Beni meyhane kapısından mahrum etme yârim!
Ey seçilmiş peygamberim!
Allah şahidim olsun ki madem bugün sakisin sen
Xanî'de olmuştur şarap içen

15. SEYDÊ ÇENGALA SERÊ ZULFA ŞEHA ŞEHBAZ IM EZ

Seydê çengala serê zulfa şeha şehbaz im ez
Mestê cama îşweya şehnazê nazik naz im e

Şahin kraliçenin zülüf uçlarındaki çengelin avıyım ben
Nazlı kraliçenin işve ve naz kadehinin sarhoşuyum ben

Remz û î'cazê di xûban bê îbaret medh dikem
Muşsidê kamil ez im îrohe sahibraz im ez

Güzellerin rumuz ve kısaltmalarını kelimesiz övüyorum
Kâmil mürşit benim, bugün sırların da sahibiyim ben

Beydeya ez tê 'ebes bû aşiyana min qefes
Gerçi dil tê pirhewes bû bê per û perwaz im ez

Giydiğim miğfer boş bir şey, benim yuvam kafes oldu
Gerçi gönül uçmaya çok hevesli fakat kanatsızım ben

Vê heyata hîretê çi bikem beqa nîne ji bo
Lew şehîdê xemzeya wê dilbera tennaz im ez

Ben bu hayret verici hayatı ne yapayım, baki değil ki!
Benimle oynayan o dilberin gamzesinin şehidiyim ben

Derdemendek min divêtin hemnefes bit Xanîya!
Ger me hemdestek hebîtin sazê xweşawaz im ez

Nefesdaşım olacak bir dert ortağı bulmak istiyorum Xanî!
Eğer elimizden tutan biri olursa hoş avazlı bir sazım ben

16. HÊDÎ LI IBRÎŞIM BIDE EY MITRIBÊ DEMSAZ!

Hêdî li ibrîşim bide ey mitribê demsaz!
Sed dil bo vebin beste her yek bi du sed naz

İpek tellere yumuşak yumuşak dokun ey şarkıcı!
Yüz gönül açılısın ki, her biri iki yüz naza bağlı

Ey badê seba pir mehejîn turreê dildar
'Uşşaq' î bi nalî ne ji 'merxûle' û 'şehnaz'

Ey Doğu Rüzgârı, sevgilinin kaküllerini fazla sallama!
"Uşak"lar "mergule" ve "şehnaz" elinden ahu figanda

Saqî bigerîn badeê engûr bi tenbûr
Cana, bide min bûseyekî her we bidilxwaz!

Saki dolaştır üzüm suyu kadehini tambur eşliğinde
Sevgili! Gönül rızasıyla bir buse ver bana sen de

Rûha min û sirra di ruxê yarê bi yekra
Roja ezel bûne bidil hemdem û hemraz

Benim ruhum ile yârimin yüzündeki sır birleşmişler
Bunlar ezel gününde candan dost ve sırdaş olmuşlar

Xanî te xelet zaniye ew her jixwe yek bûn
Xellaqî te'eddud bi mezahir kire î'caz

Xanî! Sen yanlış bellemişsin, onlar zaten "bir"di
Yaradan manzara itibariyle onları 'çok' gösterdi

17. HER DINALIM ŞEV Û ROJAN, MEGER EYYÛB IM EZ

Her dinalim şev û rojan meğer Eyyûb im ez
Hêstinan her vedimalim meğer Ye'qûb im ez

Gece gündüz hep inliyorum, yoksa Eyyûb muyum ben?
Hep gözyaşlarımı siliyorum, yoksa Yakûb muyum ben?

Bi kerem dest ji me berdin kul û derdan ku yek in
Wer bîpêçin bi cefayê xwûne mektûb im ez

Bizim için yaralarla dertler birdir, bizi rahat bırakın lütfen!
Eğer katlasalar bizi cefayla, okunacak mektup olurum ben

Hindekê xem heye daîm li min ew vêk dikevin
Ez nizanim ku bi çav wan qewî mehbûb im ez

Bazı dertler vardır ki etrafımda toplanıyorlar hep birden
Bilmem onlar tarafından niye bu kadar seviliyorum ben!

Xem telebkarê me ye em xwe telebkarê divar
Weh tilsimî teleb im, talib û metlûb im ez

Gam bizi istiyor biz kendimiz de gamı istiyoruz alenen
Öyle bir tılsım istiyorum ki hem isteyen hem istenen ben

‘Eceb îqbal ji min nihe Xanî ku li bal
Padîşahê xem û derdan wehe merxûb im ez

Xanî olarak acayip bir talih yakalamışım ben şimdiden
Ki gam ve dertler padişahı yanımda değer görüyorum ben

18. EZ CÛME BAXÊ SORGULAN WEQTÊ SEHERGAHÊ BIXEF

Ez çûme baxê sorgulan, weqtê sehergahê bixef
Min di sedaya bilbilan, dagirtibû her çar teref

Seher vakti gizlice krmızı güller bahçesine gittim
Bülbüllerin dört bir yanı dolduran sedalarını işittim

Sewta hezar û qumriyan, dengê rebab û muxiyan
Teşbthîhê bezma bengiyan, hevdengê hev bûn çeng û def

Öterdi bülbül ve kumrular, çalardı rebab ve muğniler
Afyonkeşler meclisi gibi sesteş olmuştu. çeng ve tefler

Manendê mest û serxweşan, ez çûme bezma mehweşan
Ebrûkeman û çavreşan, cerg û dilê min kir hedef

Vardım ay yüzlülerin meclisine mest ve sarhoşlar gibi
Yay kaşlılar ve kara gözlüler hedef etti ciğer ve kalbimi

Peykan di cerg û dil berî, ten bûye sindoqa berî?
Seddeq ji husna vê perî, hêja li min kir kerb û gef
Oklann ucu ciğer ve kalbimi deldi, taş sandık oldu bedenim
Bana kırgın ve tehditkâr bu peri, oysa hüsnüne amenna dedim

Hêja li min bû kerb û kîn, zahir xedeb batin kenîn
Lê xemzeyek da min nihîn, eqlê me dîsan kir telef

Hâlâ kızgın ve kindar; görünürde kızar, gizliden güler bana
Ama bir gamzeyle baktı ki bana, aklımı zayi etti bir kez daha

Dîsan hebîba çavbelek, îhsan digel min bû gelek
Lewra digel zulfên xelek, aloz me dîtin qişt û lef

Bir daha o ela gözlü sevgili, bana çok oldu iyilikleri
Zina halkalı zülüfle beraber gördük karmaşık lüleleri

Şitrî û qişt zilf û xal, hemyan li ser rursarê al
Vêkra hebû ceng û cîdal, Iêk aliyabûn sef bi sef

Al yüz üzerinde buluşan tutamlar. Lüle, Zülüf ve benler
Saf saf karışıp birbirleriyle savaş ve mücadele ederler

Sef sef me dîn vêkra bi ceng, hindek hebeş hindek fireng
Têkda pirandîn wan xedeng, vêkra hebû wan laf û kef

Gördük saf saf savaşanları; kimisi Habeşi, kimi Avrupalı
Sapladılar birbirine okları: sataştılar ağızları köpük ve laflı

Vêkra hebû de'wa şer, der bû li min Tîpa Teter
Jêkra kirîn qelb û ceger, rihtin ji dil xwûna bikef

Birbiriyle dava ve savaşları vardı; önüme Tatar Fırkası çıktı
Kalp ve ciğerimi parçaladı; kalbimden köpüklü kan akıttı

Rihtin gelek rwûna dilan, şehmar û zilfa ser milan
Bêrehm û mest û qatilan, mey xwar ji fîncana sedef

Omuzlara dökülen şahmeran zülüfler kalpten çok kan döktüler
Acımasız, sarhoş ve katil sevgililer sedef kadehten mey içtiler

Wan meyxwuran ebter kirim, bêquwwet û rengzer kirim
Wellah ji dil ker ker kirim, Xanî bes e ah û esef

O ayyaşlar beni divane ettiler; güçsüz bıraktılar ve sararttılar
Vallahi kalbimi parça parça ettiler; Xanî yeter bu ah ve vahlar!

19. JI DERDÊ IŞQÊ BEDHAL IM

Ji derde işqê bedhal im, eceb pir bûye min narek
Were cana bibîn halim ne min dil ma ne dildarek

Aşk elinden kötü durumdayım, acayip fazla olmuş ateşim
Gel halimi gör ey canım ne kalbim kaldı ne de bir yârim

Ne dildar û ne min dil man ne alal û ne sorgul man
Ne reyhan û ne sunbul man, di dil da min xelî xarek

Ne sevdiğim kaldı ne de kalbim ne lale kaldı ne al gül
Ne reyhan kaldı ne sümbül, gönlümde bir diken vardır

Di dil da min xelî peykan, were ser min bike îhsan
Li kûuahi reqîbî man, bibîn xweş bû birîndarek

Gönlümde bir diken vardır, bana iyilik et, bana başvur
Rakipler kaldı derinlerde, bak bir hasta iyi olmuştur

Vede destan hebîba min, bike derman tebîba min
Bike derman birîna min, bi destê di mübarek

Çabuk tut elini ey sevgilim, beni tedavi et ey tabibim!
Tedavi et şu yaramı, kendi mübarek ellerinle sevgilim

Birîndaran birin xweş bûn, reqîban her du rûreş bûn
Di baxê husnê gul geş bûn, nekêşit bilbil azarek

Yaralıların yaraları iyileşti, ikili yalancı çıktı rakipler
Güzellik bağında açıldı güller, cefa çekmesin bülbüller

Seher bilbil bi haware, di dil da ew birîndar e
Kul û nalîn j bo ar e, ne gul mane ne gulnarek

Bülbül kalpten yaralıdır, seher vaktinde çığlık atar
Yara ve inleyiş ona yakışmaz ne gül kaldı ne Gülnar

Nekêşit bilbil azarî, li rexma muhbeta xarî
Li fesla mahê azarî, nemînit qet li dil barek

Dikenin muhabbetine rağmen bülbül eziyet çekmesin
Mart ayının mevsiminde kalbinde bir ağırlık kalmasın
Li dil barê xeman bar e, ne nîsan e ne adare
Hero Xanî bi hawar e, di destî maye guftarek

Kalpte gam üstüne gam var ne Nisan ne de Mart kaldı
Xanî her gün çığlk atar, elinde kala kala bir söz kaldı

20. ZAHIDÊ XELWETNIŞÎN PABESTÊ KIRDARÊ XWE YE

Zahidê xelwetnîşîn pabestê kirdarê xwe ye
Tacirê rîhletguzîn derbendê dinarê xwe ye
Aşiqê dîberhebîn dildayê dildarê xwe ye
Vî zemanî her kesek bêşubhe xemxwarê xwe ye

İnzivaya çekilen zahidin ayağı kendi işine bağlıdır
Seyahati tercih eden tüccar, parasının bağımlısıdır
Bir dilberi seven âşık kendi dilberinin sevdalısıdır
Kuşkusuz bu devirde her kes kendi kendini düşünür

Bê 'emel tu jikes meke hêvî, 'eta hîmmetê
Bêxered nakêşitin qet kes ji kesê zehmetê
Kes nehin qet hilgirit barê te ew bê ucretê
Gerçi 'Îsa bit ku wî fikra ker û barê xwe ye

Calışmadan kimseden umma sen bağış ve himmeti
Bir çıkarı olmadan kimse çekmez kimse için zahmeti
Kimse senin yükünü taşımaz, vermez isen ona ücreti
İsa bile olsa yine düşüncesi kendi iş güç dünyasıdır

Hoşyar bî! Da nekî 'umrê xwe bêhasil telef
Lew ku nakit fayde mal û genc û ewlad û xelef
Maceraya Xidir dîwarê yetîmî bû selef
Vî zemanî her kesek mî'marê dîwarê xwe ye

Bir şey elde etmeden sakın ömrünü tüketme, uyan!
Zira fayda vermez mal, hazine, çocuk, geride kalan
'Hızır ve yetimler duvarı' macerasıdır geride kalan
Bu devirde her kes kendi duvarının mimarıdır

Can ezer ke îbretê pêla ku waqi' bit sewaş
Ger nebîtin îltîfat ~ mûçe û debr û me'aş
Cundiyê rimbazê faris naditin canî belaş
Sa'eta serbaziyê hêvi ji serdarê xwe ye

Haydi bak ibretle, meydana geldiği zaman savaş
Eğer görmezse bir iltifat, para, geçimlik ve maaş
Cengâver mızrakçı askerler vermez canlarını beleş
Askerlik vakti ümit bağladığı kişi onun serdarıdır

Xanîya! Dayî' meke weqtê xwe ey nadan 'ebes
Bê teleb nabî ji weslê behremend ey bulhewes!
Sani'ê mutleq ku nîne îhtiyacek wî bi kes
Lutf û îhsana ji wî derheq telebkarê xwe ye

Ey Xanî, ey cahil, vaktini boşu boşuna etme zayi!
İstemeden vuslattan pay sahibi olamazsın ey hevesli!
Hiç kimseye ihtiyacı olmayan Mutlak Yaratıcı dahi
Lütuf ve ihsanını ancak bunları isteyene vermektedir

21. DILO RABE XWE DILXWEŞ KE

Pilo rabe xwe dilxweş ke, di ho da çîne seyranê
Bi carek bes xwe bîr meke, were seyra gulistanê

Kalk ey gönül neşelen, haydi kalk gidelim seyrana
Bir kez unutma kendini, seyretmek için gel gülistana

Gulistana ku sorgul tê, semen nesrîn û sunbul tê
Hezar bilbil bi xubxl tê, di fesla mahê nîsanê

Bir gülistan ki al gül, yasemin, nesrin ve sümbül içinde
Bülbül-i hezar ötüyor içinde, Nisan'ın olduğu mevsimde

Di fesla çardeê nîsan, me dîbû dîberek dîsan
Di dil meş'el çira îsan, me can da şibhê perwanê

Nisan mevsiminin on dördünde, bir kez daha gördük dilberi
Çıra gibi meşale yandı gönülde, verdik canı pervane gibi

Me dil da dtîberek sade, letif û şox ü begzade
Ji qeydan kirme azade, nihanî birme dîwanê

Sade bir dilbere gönül verdik; nazik, güzel ve beyzade
Bağlarımdan kurtardı beni, götürdü beni divanına gizlice

Nihanî xelwetek da min, ji le'lan şîretek da min
Bi weslê suhbetek da min, kirim bende di fermanê

Yapayalnız görüştük gizlice, lal dudaktan öğüt verdi bana
Benimle bir vuslat sohbeti etti; beni köle etti fermanına

Di fermanê ku aşiq bit, we naxwazit minafîq bit
Divê her dem muvafiq bit, wekî Şeyxê di Sen'anê

Âşık ferman dinleyen biriyse ve ikiyüzlü olmak istemezse
San'an Şeyhi gibi her zaman uymalıdır sevgilisinin emrine

Wekî şeyxê wî hadir bit, li fermanî we nazir bit
Bi emrê dostê kafir bit, bisojit Suhfê Qur'anê

Onun şeyhi hazır olduğu zaman, emrine öyle amade olmalı
Ki sevgilinin emriyle kâfir olup Kur'an sayfalarını yakmalı

Disojim suhf û mektûbê, bi emrê yar û mehbûbê
Dema dil dem bi metlûbê, didim ez dîn û îmanê

Ben 'suhuf' ve 'yazılan'ı yakıyorum yar ve sevgili emriyle
Arzu duyduğuma gönül versem, din ve imanı veririm yoluna

Eger diîber mecazî bit, ji rengê lubsê xazî bit
Bila sofî nerazî bit, bimînit ew di hîrmanê

Eğer dilber mecazi olsa, 'gazi' giysisi türünden olsa
Varsın sofi razı olmasın, mahrum kalsın anlamaktan

Binê sofî qewî dîn e, ji reng xuffaşê miskîn e
Li nik wî roj tu reng nîne, çu nabînit ji umyanê

Bak hele ne deli bir sofidir, miskin biri, yarasaya benziyor
Ona göre gündüzün ışığı yoktur, körlükten gözü görmüyor

Dilê wî kor e e'ma ye, ji weslî dûrê dama ye
Li ber wî derge dadaye, nehîştin bête dîwanê

Kalbi kördür, kalbi amadır; vuslattan uzaktır, mahzundur
Kapalı önünde kapılar, huzura varmaya vermediler destur

Ez im serxweş ji wê camê, ez im riswa di nîv 'amê
Ez im enqa ketî damê, bi zilfan hate cewlanê

Benim o kadehten sarhoş olan, benim kamuoyunda rezil olan
Benim tuzağa düsen 'anka', odur zülüfleriyle beni avlayan

Di dîwana ku qerqef tê, din nîv bezma 'ney' û 'def' tê
Melaîk sed hezar sef tê, ez im ê hatî meydanê

Şarabın bulunduğu divanda, 'ney've 'tef' çalınan mecliste
Melekler yüz saf oluştururlar orda, benim alana çikan kimse

Bi zilfan hate ser xalan, binefşa têkil alalan
Dil û canê me ebdalan, dibin her dem bi talanê

Benler üstüne düşen zülüfle, lalelere karışmış menekşelerle
Biz 'Abdal' ların canını her zaman alıp götürürler talan ile

Di talana ku sed ser çûn, hezaran genç û gewher çû
Dilek sed pare ker ker çû, tu Xanî bes ke efxanê

Bir talan ki yüz baş gitti, binlerce hazine ve cevher gitti
Yüz parçaya ayrılmış gönül gitti, yeter figan et ey Xantî!

22.EY DERÎXA!
EY deîxa! Mame tenha ez ji şemsa xawerê
Xan û man têk bûne zulmet paşî wê dêmenwerê
Paşî lêvêt wê venaxwum mutleq ava kewserê
Bêqerar im şubhê zeybeg bê ewê sîmenberê
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînim dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê

Yazık oldu bana! Ayrı kaldım Doğunun güneşinden
Evim barkım hepten karardı o nur yüzlünün peşinden
Onun dudaklarından sonra içmem cennet Kevser'inden
O gümüş sinelinin ardından cıva gibi kararsızım ben
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

Sed mixabin çû ji ba min ew hebîba çavbelek
Ah û efxanim şev û rojan diçî hetta felek
Mam di qeyda dax û derdan paş ewan zulfêt helek
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînim dlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê

Yüz kez maalesef! Benden ayrıldı o alaca gözlü sevgilim
Ta feleklere kadar ulaştı benim feryat, figan ve iniltilerim
İnsanlar ve melekler rahatsız olmuş feryatlarımdan benim
O halkalı zülüflerin ardından dert ve acılar bağı içindeyim
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

Hicreta yarê bihatim şubhê fende şaledar
Ketme halê ifîraqê ji ihtîraqê bûme nar
Ez wicûdek bê wicûd im sohtin têk ve bûm xubar
Min nevê dunya bi carek paşê wî çehvê xumar
Ger bizanim ez di heşrê de nebînim dîlberê
Cenetê dê pê çikem pê wer bikim xaka ser rê

Yarin hicranı eritti beni, sanki şule veren mumum
Yanacak bir hâle düştüm, ayrılıktan ateş olmuşum
Varlığı olmayan bir varlık bu, hepten yanıp toz oldum
O mahmur gözlerden sonra dünyayı hiç istemiyorum
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başıma küller serpeceğim

Ger di hîna ezwefat bim bête ser min Ezraîl
Mujdeya xuldê di wê gavê bidet min Cebraîll
Xidr û Îyas hem bibêtin her ji bom in ra delîl
Dê bibêjim min nevêtin xuld û kewser selsebil
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînim dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê

Eğer vefat ettiğim sırada yanıma gelirse Azrail
O an ebedi cennet müjdesi verirse bana Cebrail
Hızır ve İlyas birlikte eğer olurlarsa bana delil
Diyeceğim: 'İstemem Cennet, Kevser, Selsebil'
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

Çerxê keçreftar e waweyla ku ez heyran kirim!
Serfiraz bûm ez we lêkîn zêde sergerdan kirim
Bê dil û bê eql û bê hoş û ez bêîz'an kirim
Paşê ku wê bêmurwetê ev reng ez talan kirim
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînim dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê

Vay başıma gelenler! Ters dönen çark beni mat etti
Başı dik biriydim, fakat şimdi bas dönen biri etti
Beni gönülden, akıldan, anlayıştan ve izandan etti
Mademki o mürüvvetsiz beni bu şekilde talan etti
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

Zînhar ey dostan weqtê bikim ez hîcretê
Van du misra'an kîtabet kin li bergê kaxetê
Da di dest min da sened bîtin di beyta hesretê
'Erdêhala min eve medmûn di hîna hedretê
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînim dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê

Zinhar ey dostlar! Ben ölüp göç ettiğim zamanda
Şu iki dizemi yazıya geçirip dökün onları kâğıda
Ki elimde belge olsunlar hasret çekilen o mezarda
Huzurda arzuhalim olacak bu iki mısra ise aşağıda:
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

Xanîya ev hezregoyî û xeta tû nasewab
Çend ji te sadir bibin ey bêedeb ey malxerab
Ev qedaya Barî ye radî bibe ey bêhîcab!
Belkî bête mûcibê narî ji bo te ev cewab:
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînim dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakister

Ey Xanî! Bu saçma sapan sözler, hatalar ve günahlar
Ey edepsiz, Ey evi yıkılasıca! Daha ne kadar bunlar?
Allah'ın bir kazasıdır bu ey utanmaz! Buna rıza göster
Belki cehennem ateşini gerektirecek sana su cevaplar:
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

23. DILA QET NÎNE MEHBÛBEK JI TE CUZ'EK NEBIT LALÎ

Dila qet nîne mehbûbek ji te cuz'ek nebit lalî
Dilarama! Ne meczübek heye sirra te j~ xal~

Ey gönül! Yanında senden bir parça olmayan sevgili yoktur
Ey Dilara! Senin sırrını taşımayan bir meczup da yoktur

Eger sirra di qelban e, eger nûra di wechane
Bi min yekreng û yeksan e, digel yek bûn li wî alî

İster kalplerdeki sır olsun, yüzlerdeki nur olsun isterse de
Bana göre aynı ve eşit şeylerdir, zaten aynıydı o âlemde

Ji xeybê ew bi yek hatin, hemî cot in ne tek hatin
Wekî çavêd belek hatin, bi hev ket ṣahî û talî

Gaipten 'tek' geldiler, bu âleme tek değil 'çift 'geldiler
Ela gözler gibi geldiler, sevinç ve acı gibi iç içe girdiler

Eger husn e eger nûr e, eger nîzik eger dûr e
Birîna aṣiqan kûr e, ji sertîra Kurê Zalî

İster hüsün olsun ister 'nur', ister yakın olsun ister uzak
Âşıkların yarası derindir Zaloğlu'nun attığı ok ucundan

Ji sertîra mucewher bû, çi awir bû çi xencer bû
Ji bom in ra muqedder bû, dema puf kirne 'selsal'î

Mücevherli ok ucundandı ne gamzeydi ne hançerdi!
Bu, 'kuru toprak' tan üflendiğinde bana bir kaderdi

Wekî 'selsalê fexxar ' im, tijî nûr im tijî nar im
Di batin ṣibhê xundkar im, bi zahir ketme vî ṣalî

Pişmiş çamur gibiyim ben, doluyum nurla, doluyum ateşle
İşin özünde padişahım ben, görünüşte girmişim bu şekle

Gelek etles gelek dîba, gelek dîlber gelek zîba
Gelek sîm û gelek ṣîba, me havêtin bi gernalî

Birçok atlas birçok ipeği, birçok dilber birçok güzeli
Birçok gümüş birçok şibayı, kahramanca attık onları

Bi gernalî me havêtin, hemî yek yek hilavêtin
Gelo kî bit ku navêtin, hebîba çaride salî

Onları kahramanca attık, hepsini teker teker fırlattık
Acaba bunları atmayacak kim var on dördünde yar için?

Meger her min divê dîber, du sed îlman bikit ezber
Ji xelxaln dibit ebter, Mela meqsûdê xelxalî

Ben dilberi istiyorum meğer; iki yüz ilim de etse ezber
'Halhal'lardan delirmiş olan Mela'nın amacı halhaldır

Mela meqsûdê min xal e, ne milk û menzil û mal e
Ne îlmê qal e ew hale, me hasil kir bi 'ebdalî

Mela maksadım halhaldır ne ev ne mülk ne de maldır
Bu ilim 'kal' değildir hâldır, elde ettiğim yol 'ebdal'dır

Me hasil kir bi xêzanî, bi muştaqî bi heyranî
Wekî genca di wîranî, me peyda kir bi 'remmal'î

Fakirlikle bu ilmi elde ettik, arzu ve hayranlıkla elde ettik
Yıkıntılardaki define misali, 'kum falcılığıyla" elde ettik

Bi remmalî me peyda kir, dilê xemgîn me pê şa kir
Neqiyyulxed me aza kir, wekî pîra du sed salî

Kum falcılığıyla elde ettik; gam çeken gönlü sevindirdik
İki yüz yaşındaki kocakarı gibi yüzünü silip temizledik

Di dest delalê da min dî, ruuxê kaxiz semerqendî
Xetê kûfî nuqit hindî, kitêba husnê eşkalî

Güzelin Semerkant kağıdına benzeyen yüzünü gördük
'Kufi' hatlarla ve Hindu noktalarla bir güzellik kitabı

Kitêba husnê dîlber bû, xetê Ellahu Ekber bû
Melayî ew ji ezber bû, li textê dil dibit walî

Dilber bir güzellik kitabıydı, Allah Ekber hattı idi
Mela onu ezberlemiş: Dilber gönül tahtında valiydi

Li textê qelbî sultan e, dilê wî Erşê Rehman e
Wekî Xanî ne nadan e, dizanit ew bi ehwalî

Gönül tahtında sultan var, kalbi Rahman'ın Arş'ıdır
Xanî gibi cahil değildir, olup bitenlerden haberdardır

Ji ehwalî xeberdar e, bi sûret ew xwe xeddar e
Di batin eynê dildar e, Teala şe'nuhu'l-alî

Olup bitenlerden haberdardır, görünürde gaddardır
Özünde ise yumuşak kalpli, bu ne azametli haldır!

24. ŞÎWEYÊ IŞWÊ Û NAZÊD KU DILDAR DIKIN

Şîweyê işwe û nazêd ku dildar dikin
Aşiqan bo çi gelo hinde qeder har dikin?

Sevgil cilve ederken ve nazlanırken sergilediği tarzlar
Acaba neden bu kadar âşığı çileden çıkarıp kudurturlar?

Gul digel bilbilî xweşteb' e û xendan e welê
Bêwefayî û cefaya ku dikin xar dikin

Gül bülbül ile hoş bir karakter sergiliyor ve gülümsüyor
Yapılan vefasızlık ve cefayı dikenler yapıyor

Hûn mekin lome ji sahibkereman çendînu
Ku çiranî em û ew bê zere û bê zar dikin

Kerem sahiplerine bu kadar da serzenişte bulunmayın siz
Ki neden biz ve onlar birbirimizi minnetsiz ve bizar ederiz

Wan divê hemî kes zêde ji wan razî bin
Li rojtebi' in hindekan sar dikin

Onlar her kesin kendilerinden çok razı olmasını istiyorlar
Fakat güneş karakterli olsalar da bazılarını soğutuyorlar

Dîlberan ger neviya aşiq û şeyda pir bin
Bo çira zînet û xemlê li xwe ew bar dikin!

Eğer âşık ve sevdalıların çok olmasını istemeseydi dilberler
Neden bu kadar süs ve ziynetlerin yükü altına girecektiler?

Rûhê aşiq ruxê me'şûq bes muttehid in
Muteeddid 'ered cewher înkar dikin

Âşığın ruhu ile maşukun yüzü gerçek anlamda 'bir'dirler
Çokluk sergileyen ilinekler cevheri inkâr ederler

Izzet û rûmetê di dan cumle ji bal Baxoyî ne
Da bizanî tu ku ne şah û ne xundkarî dikin

İzzet, şeref ve bağış; bunların hepsi Allah katındandır
Şunu bilmelisin ki bunları ne şahlar yapıyor ne sultanlar

Wacib û lazim e daîm li me ketma emelê,
Arif û aqil û dana ji xwo înkar dikin

Bize her zaman gerekli ve lazım olan, emeli gizlemektir
'Arif', akıllı ve bilgin olanlar zaten bunu inkâr ederler

Ne wekî Xanîyê nadan negihiştî avê
Pilikan her didit ya di dil îzhar dikin

Suya kavuşamayan cahil Xanî gibi davranmıyor onlar
Görünürde verdikleriyle gönüldekini açığa çıkarıyorlar

25. EY GULIN PERWERDE-I GUIZAR-I TERAWET!

Ey gulin perwerde-i gulzar-i teravet!
Wey serwiqedin sebze-i butsan-i terawet
Wechin banadür mînber û mîhrabê îbadet
Zülfin xemî serhelqe-i zunnar-i hidayet
İnsane degildür bu tesewwur bu şerafet
Peh peh, bu ne şekl û ne şemail ne qiyafet!

Gulzar-i Îrem'dür cennet-i hüsn-i cemalın
Cennet baxîdür âşıq-i bustan-i wîsalin
Sewdazede qildî bent fikir ile xeyalın
Enfus-i Mesîha gibidür fey-i meqalın
şsufte-i te'wîz-i cunûndür xet û xalin
Peh peh, bu ne şekl ~ ne semail ne qiyafet!

Hecrün elemi can û dle derd û beladür
Xak-i qedemın gözlerime kıhl û celadür
Lütüf eyle 'ezîzm başın için bu ne 'inaddır
Sayın başıma sal, bana zill-i humadr
Billahi yüzün ayfîne-i nûr-i Xwudadür
Peh peh, bu ne şekl û ne şemail ne qiyafet!

Ey xemzesi qanler tukçî leblerî xwûnxwar
Dî kibirki merdum-i yexşî gözleri xemrar
Rehim eyle aya padişehim kîm bu dil-i zar
Çah-i zeqeninde nicedür öyle girîftar
Husnin ger dil-i can û dilî eyledüm ise
Peh peh, bu ne şekl ne şemail ne qiyafet!

26. DA ZEN NEBIRÎN KU EM XEMOŞ ÎN

Da zen nebirîn ku en xemoş în
Em beste dehan û dilxwroş în

Zannedilmesin ki biz öyle suskunuz
Ağzımız kapalı ama gönlü coşkunuz

Genca me di dil gewher tijî ne
Herçende 'eyan xezef firoş în

Cevherlerle doludur gönül hazinemiz
Görünürde çömlek satıcıları isek de biz

Şah în ku bi xef bi libsê dîba
Zahir ji xwe em pelasîpoş în

Gizliden ipek giyisiler içinde padişahız
Görünürde derviş hırkasını giyenleriz

Mîcmer sîfet e me cism û can 'ûd
Dil ateş e, daîma bicoş în

Bedenimiz ateşliktir, öd ağacıdır canımız
Gönlümüz ateştir, biz her zaman coşarız

Meyxane bihişt e, hûr e saqî
Kewser mey e, lew ve badenoş în

'Meyhane' cennettir, 'saki' huriyi temsil eder
Ondandır yine 'bade' içeriz, 'şarap'tır kevser

Beyhûde ye laf lew ku Xanî
Dunyakir û axretfiroş în

Xanî! Boşuna ediyorsun bu laflar ve sohbeti
Biz dünyayı satın almışız ve satmışız ahreti

27. SERWA ME BI ZERZENG Û HEZAR IŞWE Û MEŞ HAT

Serwa me bi zerzeng û hezar ‘işwe û meş hat
‘Aşiq kirin ehya, li reqîban ku nexveş hat

Servimiz altın zil ve bin türlü işve ve nazla geldi
Âşıkları ihya etti, bu da rakiplerin hoşuna gitmedi

Sunbul kemilandin, gul û lale xemilandin
Reyhan şetilandin, li ruxan taze binefş hat

Sümbüllerini tekmil etti; gül ve lalelerini süsledi
Reyhan fidelerini dikti, yüze taze menekşe geldi

Ten derve nebû, qet neda bextî guşadek
Rû da me şukur, ke’be’ê tali’ ku duşeş hat

Dışarıda teni yoktu, şansa açılma fırsatı hiç vermedi
Şükür bu kez bize yüz verdi, talih zarımız düşeş geldi

Tipê di firengan, bi xulw hatine Romê
Şukrane nîhane ji ‘Ereb hem ji Hebeş hat

Frenk fırkası Rom fırkasına karşı geçti saldırıya
Şükür Arap ve Habeşler gizlilikten çıktılar ortaya

Reştozê xwe nûbare meger goşe dixwazin
Tîra goseê da te hedef girt û bi keş hat

O taptaze siyah kaşları yay köşesinden beni hedef aldı
Kaşlarının köşesinden oklarla nişan aldı sineme, ıskaladı

Yan hat û bi nîva dilî ket qet nediwesta
Lewra ku ji ber qewsê me dî zêde bi weş hat

Sonra o oklar hiç durmadı, kalbimin ortasına isabet etti
Çünkü o yay kaşlardan bana ok saldırısı çok devam etti

Xanî bes e bê’arî, çira zêdeê salan
Îsale ji xwe tali’ û bextê ne bi reş hat

Xanî yeter bu hayasızlık! Öbür yıllardan fazla ne oldu
Ki sana göre bu yıl şans ve talihin kara bir talih olmadı?

28. DÎSAN DILÊ ŞEYDA Ji NÛ, BÊÎXTIYAR PERWAZÎ KIR

Dîsan dilê şeyda ji nû, bê îxtiyar perwazî kir
Seydek diye û berdaye dû, meyl û fira şehbazî kir

Şeyda gönül bir kez daha elinde olmadan uçuverdi
Bir av görüp peşine verdi, baş şahin gibi uçmak istedi

Meyla wî mehda hîket e, seyda wî 'enqa sîret e
Teyrê wî bala hîmmet e, lewra teleb efrazi kir

Onun eğilimi salt hikmettir, avı andırıyor 'anka'yı
Kuşu yüce himmetlidir, ondan ister yüksek uçmayı

'Enqa bi dest kes nakevit, damek divê ew dakevit
Nabit ku xafil rakevit, ê qesdê seyda bazî kir

Anka kimsenin eline geçmez, düşmesi için tuzak olmalı
Şahini avlamak isteyen kişi, gaflet içerisinde uyumamalı

Seyyadiya min bû 'ebes, daîm li min teng bû qefes
Rahet nebûm ez yek nefes, min lew bi efxan sazi kir

Benim avcılığım boşa gitti, her zaman tükendi nefesim
Bir nefeslik rahat etmedim, ondan hep sazla figan ettim

Saz û semaya suhbetê, govend û çerxa de'wetê
Fikrîme şekl û qametê, bîr têne min bi awazi kir

Düğün halayı ve çarkıdır; sohbetin 'sema' ve 'saz'ı,
Düşünürüm şekil ve boyunu, anarken basarım avazı

Şeklê mecazî çendek e, seyda heqîqî werdek e
Teyxûnê qeyda lê veke, behrî me ber endazi kir

Mecazi aşk kısa sürelidir, hakiki av (iffetli) ördektir
Doganın bağını çöz, işi denizde bile peşine vermektir

Nêçîr di bê teyxûn bitin, cengê li pêşber xwûn bitin
Şunqar ne dê mecnûn bitin, uskûf ji çavan bazî kir

Doğansız olamaz avın, önünde kanlı kanat olmadan
Şahin deliye dönemez, gözünden örtüyü kaldırmadan

Şunqar e çav teyxûn e dil, berdane dû çavêt bi kil
Xanî ewan gêra xecil, lewra mecaz axazi kir

Göz şahin, kalp doğan; verdik sürmeli gözler ardına
Xanî'yi mahcup ettiler, mecazi bir aşk başladı zira

29. FATE UMRÎ FÎ HEWAKE YA HEBÎBÎ KULLE HAL

Fate 'umrî fî hewake ya hebîbî kulle hal
Ah û nalim hemdemem şod der firaqet mah û sal
Ger benim kanım dîlersen çokten olmîşdır helal
Mest û serxwoş im ji isqê min nema 'eql û kemal

Ey sevgilim! Senin aşkın ile geçti ömrümden bütün anlar
Senin ayrılığınla geçen ay ve yıllarda yoldaşım oldu acılar
Eğer dileğin kanım ise o kan çoktan beridir sana olmuş helal
Aşk elinden sarhoş ve mestim, kalmadı bende akıl ve kemal

Ente fikrî fî fuadî ente rûhî fî'l-cesed
Leşkerê xemhay-i to milkê dilim wîran kerd
Dade geldim işq elinden isterim senden meded
Van Tetaran kirne talan eql û dîn û milk û mal

Kalbimdeki düşünce sensin, tenimdeki ruhum sensin
Gam ordularınla gönül saltanatımı virane eyleyensin
Aşk elinden adalet istemeye geldim ki yardım edesin
Bu Tatarlar bırakmadılar bende akıl, mülk, mal ve din

Tale xemmî, zade hemmî, şa'e sirrî fî'l-mela
Teşne-i camê wîsal im çûn şehîdê Kerbela
Yoksa sen dîvane oldin nîce halın ey dila!
Yan ji nû ve '~işweyek da min hebîba çavxezal

Gamım uzadı, derdim arttı, sırrım toplum içinde yayıldı
Kerbela Şehidi gibi dudaklarım vuslat kadehine susadı
Yoksa divane mi oldun ey gönlüm, seni nasıl bir hâl sardı!
Yoksa o ahu gözlü sevgilim bana yine işveli mi davrandı?

Bîttu mehcûren hebîbî lesti minnî ‘alîmen
Murdem ez derd-i fîraqet xafil î ez hal-i men
Can û dilden erzi kıldım halimi canane ben
‘Erdêhala min tu xafil qet nepirsî ‘erdihal

Terk edilmiş durumdayım sevgilim! Halimi bilmiyorsun
Ayrılığının elinden öldüm, hâlimden habersiz duruyorsun
Canı gönülden hâlimi arz ettim sevgiliye ben
Arzuhalimden habersizsin, arz ettiğim hâli sormuyorsun

Hel lena mîn nî’meti’l-wesli hebîbî mîn nesîb?
Uftadem ber deret bîçare, sergerdan, xerîb
Derdimin çok olduğundan ona yoktur hiç tebîb
Ey tebîbê min! Dewayê derdê Xanî her wîsal

Bizim de bir payımız var mıdır kavuşma nimetinden?
Kapının yanında düştüm; çaresiz, şaşkın ve garip ben
Derdim o kadar büyük ki yok onun için tabip hepten
Ey tabibim! Xanî’nin dermanı hep vuslattır bu dertten

30. BEYDAYÊ FENA BENiM REHGÜZERiMDiR

Beydayê fena benim rehgüzerimdir
‘Enqayê beqahimmet hemrah-i perimdir

Wehm eylemezim sehm-i bela, qews-i felekden
Etilse çû destimde tewekkul sîperimdir

Ben bax-i cîhan îçre ‘eceb nexl-i belayim
Başimde bela, belg û meşeqqet semerimdir

Saqî! Bana îmdad kılp fatih-i bab ol
Meyxane terîqim de ki ewwel seferimdir

Ben aşiq-i dîdarî ne hacet xem-i dîwar
Cennet dexî bir perde-i qet-i nezerimdir

Perwane-i pirsuxte-i şem’-i qedîmim
Nîran-i cehennem şereri bal û perimdir

Alam û cefasiyle xoşim ben reh-i işqin
Xanî bana bu yolde qedem çeşm-i serimdir

Xanînamé

MEM Û ZÎN

SUNUM

Kürt ulusal destanı "Mem û Zîn", yüzyıllardır Kürt halkı arasında sözlü ve el yazısıyla yaşadı. O zamandan beri çok kez yeniden basıldı. İlk olarak 1919'da İstanbul'da; daha sonra 1947'de Halep'te, 1954'te Erbil'de, 1957'de Şam'da, 1960 Bağdat'ta, 1962'de Moskova'da, 1968'de İstanbul'da, 1988'de Urmiye'de ve 1995'te İsveç'te Uppsala ve Şam'da, 2006'da Duhok yayınlandı. Latince yazılan "Mem û Zîn" ilk olarak 1968 yılında M. Emin Bozarslan tarafından İstanbul'da yayınlandı. Öğretmen Bozarslan, Mem û Zîn'in 300. yıl dönümü vesilesiyle 1995 yılında Latin harfleriyle ve değerli bir yorumla yeniden basmıştır. Bu baskı, orijinal metin ve uygun bir Kürtçe çeviriden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ehmedê Xanî'nin "Mem û Zîn" adlı kitabını 2010 yılında yayımladı. Kitabın bir sayfasında Arapça karakter içermeyen orijinal bir metin, diğer sayfada ise Türkçe ve Kürtçe Latince bir metin var. Bu kitabın 2.500 adet basıldı. Bu kitapların bir kısmı kütüphaneye dağıtılacak ve bir kısmı satılacaktır. İlk defa bir Türkiye Cumhuriyeti bakanlığı Kürtçe bir kitap hazırlayıp yayınlıyor.

Kürt yazar Jan Dost da bu değerli eseri aynı vesileyle ve Suriye'nin başkenti Şam'da, Beyrut ve Dohuk'ta üç kez yayınlanan ayrıntılı bir yorumla Arapçaya çevirdi. Yine 2007'de Jan Dost, Mem û Zîn'i modern Kürtçe ve Kürtçe yazdı ve ona ayrıntılı bir Kürtçe yorum verdi. Ayrıca yazar Selim Temo, 2016 yılında Mem û Zînî tekrar Türkçeye çevirerek bu sürece çok değerli katkıda bulundu.

PÊŞKÊŞÎ

Destana Kurd ya neteweyî "Mem û Zîn", bi sedsalan di nav gelê kurd de bi devkî û bi destnivîskî jiyaye. Paşê gelek caran hatiye çapkirin. Cara pêşîn di sala 1919an de li Stembolê; paşê di sala 1947an de li Helebê, 1954 li Hewlêrê, 1957 li Şamê, 1960 li Bexdayê, 1962 li Moskowê, 1968 li Stembolê, 1988 li Ûrmiyeyê û di 1995an de li Swêdê li bajarê Uppsalayê û Şamê, û di sala 2006an de jî li Dihokê hatiye çapkirin.

"Mem û Zîn", bi tîpên latînî cara pêşîn di sala 1968an de, ji aliyê M. Emîn Bozarslan ve li Stembolê hat çapkirin. Mamoste Bozarslan, bi munasebeta 300 saliya Mem û Zînê, ew bi tîpên latînî û bi şîrovekirineke hêja di sala 1995an de ji nû ve çap kir. Ev çap ji metnê orijînal û ji wergera kurdiya xwerû pêk hatiye.

Wezareta Çandî û Turîzmê ya Komara Tirkiyeyê berhema Ehmedê Xanî ya bi navê "Mem û Zîn" di sala 2010an de da weşandin. Di pirtûkê de, rûpelekî de nivîsa orjînal ya ku bi tîpên erebî ne heye û di rûpela din de beramberê wê bi tîpên latînî bi tirkî û kurdî heye. Ji vê pirtûkê 2.500 heb hate çapkirin. Ji van pirtûkan hinek wê li pirtûkxana bên belavkirin û hinek jî wê bên firotin. Ev cara yekemîn e ku wezareteke Komara Tirkiyeyê pirtûkekî bi zimanê kurdî amade dike û dide weşandin.

Her weha nivîskarê kurd Jan Dost jî bi eynî munasebetê ev berhema hêja wergerande ser zimanê erebî û bi şîroveyeke berfireh, ku ew sê caran li paytexta Sûriyê Şam û li Beyrûtê û li Dihokê jî hate çapkirin. Dîsa Jan Dost sala 2007an Mem û Zîn bi kurdiya îro û bi kêş û qafiye nivîsî û tefsîreke berfireh bi kurmancî jê re danî. Wekî din, Selîm Temo di 2016-an de bi wergerandina Mem û Zîn carek din ser tirkî, kedek pir hêja da vê pêvajoyê.

MEM Û ZİN'İN KISA HİKAYESİ

Hikâye Cizre' de geçer. Burada yaşamakta olan Botan miri Zeyneddin'in, Zin ve Siti isminde birbirinden güzel iki kız kardeşi vardır. Vezirinin Tacdin, divan katibinin de Mem isminde birer oğlu vardır, Tacdin'in aynı zamanda Arif ve Çeko isminde iki kardeşi de vardır. Mem ile Tacdin aynı zamanda birbirini çok seven, birbirine adeta aşık iyi iki dostturlar. Cizre'de bir Newroz günü, Newroz şenlikleri esnasında birbirini gören bu çiftler birbirine âşık olurlar. Mem ile Tacdin, şenliğin ruhuna uygun olarak kadın elbiseleri, Zin ve Siti de erkek elbisesi giyerler. Mem Zin' e, Tacdin`de Siti'ye âşık olmuştur. Bilhassa Heyzebûn ismindeki dadının arabuluculuğu ile iletişimlerini kurarlar. Tacdin ile Siti evlenir. Mem ile Zin'in evlenmesine ise kapı hizmetçisi Beko'nun çevirdiği türlü dolaplar ile engel olunur ve Mir bu evliliğe karşı çıkar.

Mem ile Zin birbirinden ayrı ve çeşitli acılarla dolu günler geçirmekte, bazen de fırsatını bulup Tacdin'in de yardımıyla buluşmaktadırlar. Beko da Mir`i sürekli Mem'e karşı kışkırtmaya devam etmektedir. Mem'in Zin'e aşkını itiraf ettirmek için bir satranç oyununu düzenler ve Mem Zin'i sevdiğini Mir'e itiraf eder. Mir, Mem'i hapse attırır. Yaklaşık bir yıl boyunca hapiste kalır. Bu süre boyunca hem hapisteki Mem hem de evdeki Zin, gam ve kederden eriyip tükenmiş, bu tükeniş onları ilahi aşka ulaştırmış, keramet türü hallerin kendilerinde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tacdin, Çeko, Arif ve Mirin oğlu Gurgin, Mem'i hapisten kurtarma teşebbüsünde bulunurlar. Bu arada hem Zin' deki halleri hem de çektiği acıyı görüp merhamete gelen Mir, Mem'i affeder. Dadı (Heyzebun) ve Siti zindana koşup Mem'e affedildiği müjdesini verirler. Fakat Mem zindan da ilahi aşka ermiş ve bu dünyadan vazgeçmiştir. Bir müddet sonra da bu aşk ile ölür; Tacdin, o kızgınlıkla Beko'yu öldürür. Zin'de, Mem'in mezarı başında ölür.

Mem ile Zin yan yana gömülür. Bir vakit sonra Mem ve Zin'in mezarlarının başından servi ve çam ağacı çıkar ve birleşecekken Beko'nun mezarından çıkan ardıç ağacı aralarına girer.

KURTEÇÎROKA MEM Û ZÎN

Çîrok li Cizîrê derbas dibe. Zeyneddînê Mîrê Botan li vir dijî û du heb xwîşkên wî yên ji hev bedewtir hene, navê yekê Zîn navê ya din jî Sitî ye. Kurekî wezîr ê bi navê Tacdîn, kurekî katibê dîwanê ê bi navê Mem heye. Herwiha du birayên Tacdîn ên bi navê Arif û Çeko jî hene. Mem û Tacdîn gelek ji hev hezdikin, bi dil û can girêdayî hev in. Ev canik û camêr di şahiyên roja Newrozê de hevdu dibînin û dibin evîndarê hev. Mem û Tacdîn li gor şahiyên newrozê cilên jinan li xwe dikin, Zîn û Sitî jî cilên mêran li xwe dikin. Dilê Mem dikeve Zînê, dilê Tacdîn jî dikeve Sitîyê. Bi alîkariya dadika ku navê wê Heyzebûn e, têkiliya xwe çêdikin. Tacdîn û Sitî dizewîcin. Ji ber fêlbaziyên Bekoyê xizmetkarê malê, Mem û Zîn nagihîjin mirazê xwe û Mîr li hemberî zewaca wan derdikeve.

Mem û Zîn ji hev dûr rojên bi kul û dert dibihorînin, carna jî bi alîkariya Tacdîn têne cem hev. Beko jî Mîr li hemberî Mem tûj dike. Ji bo evîna Mem ya li hemberî Zînê pê bide îtîrafkirin, di navbera Mem û Mîr de leyîstika kişikê çêdike, Mem evîna xwe ji Mîr re qal dike. Mîr, Mem dixe zindanê. Mem, nêzîkê salekî di zindanê de dimîne. Memê di zindanê de jî, Zîna li mal jî roj bi roj li ber xwe dikevin û êşê dikişînin. Ev êşkişandin wana digihêjîne eşqa xwedayî û rewşên ecêb di wan de derdixe holê. Tacdîn, Çeko, Arif û Gurgînê kurê Mîr dikin ku Mem li zindanê xilas bikin. Piştî ku Mîr rewşa Zînê ya kambax dibîne gunehê wî bi wê tê û Mem dibexşîne. Dadik û Sitî ji bo mizginîyê bidine Mem berê xwe didine zindanê. Belam Mem di zindanê de gihîştiye eşqa xwedayî û destê xwe ji vê dinyayê şûştiye. Piştî demekê Mem bi vê evînê dimire. Tacdîn bi wê hêrsa xwe diçe û Beko dikuje. Zîn jî li ser gora Mem dimire.

Mem û Zîn li kêleka hev têne binaxkirin. Piştî wextekî li ber serê gora Mem û Zînê dara Serwî û dara Qacê hêşîn dibin, li ber serê gora Beko jî dara Hevrisê hêşîn dibe. Ev dara Hevrisê dikeve navbera dara Serwî û dara Qacê nahêle ew nêzîkê hev bibin.

NÎŞEYÊN KURT ÊN Lİ SER MEM Û ZÎN Û EHMEDÊ XANÎ

Di nîvê sedsala 16' a û di sedsala 17'a de guherînên mezin di jiyana civaka kurdan ya siyasî de qewimîne. Ev pêvajoyên ku bi awayekî merheleyî berdewam dikin, di herdû sedsalên din de dawiya Kurdistanê anîne. Lewra piştî van nêrînan Kurdistan di navera împaratoriya Osmanî û împaratoriya Farisan de hatiye parvekirin, ev parvekirin piştî şerê cîhanê yê yekem ji nû ve hatiye parvekirin.

Ev pêvajoyên ku qala wan têne kirin, di heman demê de pêvajoyên şerên xwînî ên di navbera mîrektiyên Kurdan û împaratoriyan de ne. Kurdistan di vê pêvajoyê de dibe şahidê têkçûyîna mîrektiyan, paşê dibe şahidê rizgarbûna heman mîrektiyan û dûra bû şahidê têkçûyîna wan ya li hemberî hêzên dagirker. Mîrektiyên kurdan, di van pêvajoyan de ji hêla aborîyê ve gavên xurt avêtine, di serî de Cizîr û hinek bajarên din bingeha aboriya xwe baş çêkirine. Li van cîhan, hin cûreyên hunerî pêşketine.

Cizîra Botan ku di pêşketina neteweyî de yek ji wan navendên herî mezin e, di heman demê de navenda ekola helbesta nû ye ku bingeha wê ji hêla Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran û Elîyê Herîrî ve hatiye sazkirin. Nûnerên vê ekolê ji bo zaravayê Botanê bikin zimanê helbesta kurdî a hevpar hewl didan. Melayê Cizîrî ku taybetiyên ekola Hafizê Şîrazî bi zimanê xwe yê zikmakî anî ziman, gelek pratîkên xweş ên zimanê kurdî ji vê rewanbêjiyê zêde kir û tiştên anîn ziman dixwest ne tenê ji Botanê herwiha seranserê Kurdistanê deng bide.

Melayê Cizîrî xwediyê xweşbîyeke mezin bû, ev taybetîya wî hem li ser erdnîgariyê hem jî li ser zaravayan bû, Elîyê Herîrî bû şahidê vê yekê.

Belam ev ekol bi helbestvanekî wek Ehmedê Xanî xurt bû, pêşket û gihîşte lûtkeyê. Piçek analîza dîrokê ya serdema Ehmedê Xanî nîşanê me dike ku tevgera ilmî ya li Kurdistanê çiqas pêşketiye.

Her çiqas Ehmedê Xanî behsa alimên serdema xwe û yên pêşiya xwe nekiribe, tenê navê hinek şaîran û feylesofan gotibe jî, ji Mem û Zînê tê fehm kirin ku kesekî zana ye û zanîna alimên beriya xwe di xwe de dihewîne. Şerefxanê Bitlîsî behsa wî dike, herwiha gerokê navdar ê tirkan Evlîya Çelebî jî ew dîtiye. Ev jî nîşan dike ew kesekî zana û naskirî ye.

Dîsa ji vê berhema wî têt fehmkirin ku zanîn û tecrubeya xwe bi hêza peyvan re kirîye yek, zanibûye dê çawa peyvan bikar bîne, em dibînin di çend zimanan de û di zaravayên kurdî de ev zanebûna xwe bi awayekî baş derxistiye holê û sûd jê wergirtiye. Dema em bala xwe didine vî kesayetî, kesekî wiha di navenda ilmê de cih digire, tenê ji serdem û cihekî ku wêje pêşketiye dikare derkeve.

Li gor encama lêkolîneke kûr ya ku me kirî Ehmedê Xanî di sala 1651'an de li Bazîdê hatiye dinê, di sala 1707/ 1709' an de li Bazîdê çûye ber dilovaniya Xwedê. Demeke dirêj li Cizîra Botan jiyaye. Bûyerên ku li Cizîra Botanê qewimîne, hewa û taybetiyên xwezaya Cizîrê bandor li ser Xanî çêkirîye. Ehmedê Xanî, bingeha destana xwe ya helbestkî Mem û Zînê ji çîrokên ku li Cizîrê derbas bûne çêkirîye. Armanca Ehmedê Xanî ya nivîsandina destana xwe ya helbestkî Mem û Zînê, anjî çîroka eşqê ya ku di kokên demê de tim tê dûbarekirin bi awayekî hunerî nivîsandin nîne. Dibe ku berhemeke xwedî armanc be.

Şair bi vê yekê derdora neteweya kurdan, taybetî û nirxên wan xwestiye derxe li ser rûyê erdê. Xwestiye bide nîşandan ku kurd jî yek ji wan neteweyên herî kevnar ên cîhanê ne û mafê wan heye ji hegomonyaya farisan û tirkan rizgar bibin.

XANÎ Dİ VÊ DOZA XWE DE SEKNEKE BERÇAV NÎŞAN DAYE

Li pişt bijartina destaneke xwerû ya kurdan û kirina şêwazeke nû de, daxwaza îfadekirina bi zelalî ya hest û ramanên Xanî heye. Beriya wî, Feqiyê Teran destana "Şêxê Senan", hinek şaîrên rojhilatî yên navdar jî hîkayetên wek "Leyla û Mecnûn", "Ferhad û Şirîn", "Şîrîn û Husrev" yên ku di nava gelek neteweyên rojhilatê de hevpar in bijartine û kirine şêwazeke nû lêbelê Ehmedê Xanî bingeha destana xwe ya nivîsîye ji destaneke folklorîk a kurdan hilbijartiye.

Wekî gelek caran aniye ziman şair bi vê yekê doza neteweya xwe, rûyê wê ê rasteqîn û paqij li gel hevrikiya xwe kiriye armanc. Xwestiye ispat bike ku rastiya hizrî, edebî a neteweyekê û asta wêjeya neteweya xwe derxe asta wêjeyên gelên rojhilatê yên din.

Xanî, ji bo şêwedayîna destanê ya nû, girêdayî gotegotên "Memê Alan" û "Mem û Zîne" tenê nemaye, hetta ji çîrokên din jî hêman tevlî vê destanê kiriye. Li gor Bîrlîs di bingeha çîroka "leyla û mecnûn" ê de çîrokên kurdan ên folklorîk hene. Xanî, keresteyên folklorîk ên ku di çîrokên serdema xwe û yên beriya serdema xwe de heyî û di Mem û Zînê de tuneyî ji nû ve xemilandine û kirine nava çîroka xwe. Mînak, şêx di xewna xwe de Beko li bihuştê di hundirê koşka Mem û Zînê de dibîne, ev sahne dişibe sahneyeke çîroka "Leyla û Mecnûn". Lewra

Zeyd di xewna xwe de Leyla û Mecnûn di bihuştê de dibîne, Nizamî bi zimanê Zeyd van gotinan dibêje:

Efsane-i an duhem mudara
Der alem ezû şud aşikara,

Xanî bi sûd wergirtina hêza xwe ya edebî ya bilind û hizra xwe mîstîk a kûr bi lêzêdekirinan vê sehneyê ji nû ve şîrove dike. Di piranîya hizrên Xanî de û di şêwedayîna çîrokê de, ji çîrokên din hêman girtin nayê wê wateyê ku reseniya çîrokê tüne ye. Çimkî ev cûre taybetî di hemû destanên rojhilatê de hevpar in.

Sedema Xanî ya hilbijartina destaneke rojhilatî, vekirina cihekîye ji bo destanên kurdan û wêjeya kurdî di nava miletên rojhilatî de ye. Ev berhema ku Xanî bi piranî di çarçoveya kevneşopîyên Rojhelatê de nivîsîye, ji kevneşopîyeke klasîk gelek wêdatir e, teqlît nîn e, Xanî hewl daye da ku bê zanîn destaneke kurdan ya navdar jî heye di nava destanên rojhilatê de. Xanî, şairekî tesewûfîye û têkiliya kurdan ya bi rojhilatê re heyî daye berçavan, xwestiye mohreke nû li wêjeya rojhilatê bixe, ev jî mohra kurdan e.

Mem û Zîna Ehmedê Xanî ji bilî asta xwe ya bilind a wêjeyî, nîşana tecrube û hizrên nivîskar ên di derbarê mijarên hizrî û felsefîk e jî.

Ev berhema ku encama şîrove û xwandinên nivîskar in, bi xêza dîroka felsefeya mirovahiyê bi awayên cûda şîrove dike, di heman demê de neteweya ku di nav de ye û jiyana serdema xwe jî kifş dike.

Nivîskar gava van yekan dike ji usluba xwe dûr naçe, carna ji helbestê dûr bikeve jî hemû rewşên ku rastî wan tê bi wezin û qafiye û hunerên xweşbêjiyê sûd werdigire, wana wek tabloyên hunerî pêşkeş dike. Hessesiyeta şairane û xezelên hunerî jî di vê berhema ansîklopedîk de cihê xwe digirin.

Ji ber vê yekê ye ku em nikarin Xanîyê şair ji Xanîyê ramanwer, ji Xanîyê Feylesof û ji Xanîyê mutasavvif cûda bikin. Belam xebatên lêkolînerî ên roja me li me ferz dikin ku em di hinek xalan de Xanî sînordar bikin, ew xal ev in:

Şairê ku hemû taybetiyên xezelê û hunerên destanên rojhilatê di berhema xwe de pratîk kiriye, ev yek bi hêza hunera xwe ya xweşiyên xezelê çêkiriye.

Herçiqas taybetiya ekola klasîk nivîskar ber bi şiira klasîk ajotibe jî, ew ekola ku Nizamî, Fizûlî, Camî û Rûmî nûnerên wê ne ji layê teşe û naveroka xwe ve têne zanîn, helbesta kurdî ya klasîk ku nûnerên wê Cizîrî, Herîrî û Feqîyê teyran in heman mijar bi awayekî hevpar nexşandibin jî ev nayê wê wateyê ku ew bêqabilyet in.

Di nêz de neteweya xwe, bi genelperî jî mîrasa rojhilata navîn ya folklorîk û mîtolojîk, bi pirtûkên pîroz ên wek Quran û Tewratê re kiriye sentez û tecrubeyên xwe jî kiriye nav. Hem serpêhatiya xwe hem jî serpêhatiyên yên li serdema xwe, kiriye nava qalibên helbestê û ew daye nîşandan. Di Mem û Zînê de em rastî gelek belaxatên nûwaze tên, ev yek ispata mîrasa hunerî ya ereb û farisan e. Belam wî jî gelek tişt ji vê hunerê zêde kiriye. Hetta ev zêdekirinên wî tevlî hunera ku Melayê Cizîrî dabû destpêkirin bibe, mijarên muhteşem ku lêkolîn heya niha li ser nahetine kirin yê derkeve meydanê. Em di vir de qala hunera jiyana kurdan û estetîka di zimanê kurdî de heyî dikin. Hêz û xemla ziman ya di Xanî de heyî û peyvên sê zimanê rojhilatê farisî, tirkî û erebî ku di helbestê de dihatin bikaranîn, ji zaravayên kurdî yê dizane terîm û peyvên xurt saz dike û dema van hemû tiştan jî dike bi qûral û qayîdeyên gramera kurdî tevdigere. Ev yek bûye destpêkeke têr û tijî ji bo zimanê kurdî ê yekgirtî çêbibe. Heger mîrektiyên kurdan têkneçûna û Kurdistan di nava van dewletên dagirker de nehata parçekirin, ev zimanê kurdî ê yekgirtî ne tenê di nava mîrektiya Botanê herwiha dê li ser hemû axa Kurdistanê belav bibûya.

Ev ceribîna Ehmedê Xanî di pêşerojê de yê bibe bingeha wêjeya kurdî ya hevpar li Kurdistanê. Ev xizmetên ku Ehmedê Xanî ji bo zimanê kurdî kiriye heya roja niha ji hêla tu kesekî ve natiye kirin, ev yek wî derdixe lûtkeyê de. Lewra Ehmedê Xanî şiarên rojhilatê û yên kurd ên beriya xwe hêja dîtine û qîmet daye wan, pêşiya edebiyata kurdî rêyên nû vekirine.

Rexnegirên helbestê ji bo edebîyata neteweya xwe, pêşeroj û pêşxistina vê edebîyatê di xwe de dihewîne, em dikarin vê agahiyê wekî destpêka 'rexneya edebî' bibînin. Li gel vê yekê rêbaza edebî ya Xanî dikare wekî rêbazeke bi pêdivîyên pêşketina edebî ya neteweya xwe re lihevhatî bête qebûlkirinê. Ev yek jî ji kesayeta Ehmedê Xanî a ansîklopedîk û bi hêz dirûvekî zêde dike û hizra neteweyeke pêşketî re têkildar e.

Ehmedê Xanî jiyana neteweya xwe di destana ku nivîsîye de vegotiye, di destpêka çîrokê de behsa rewşa neteweya xwe ya rasteqîn û ya siyasî kiriye. Dema vê yekê dike ne wek şairekî ku dilê wî bi rewşa gelê wî biêşe, wek serokekî neteweyî kiriye. Ji çend sedeman yek jî ev e, rêzikên ku Ehmedê Xanî nivîsîne yekem rêzikin ku behsa pirsgirêka neteweyî ya kurdan dikin. Bi rastî jî nêrînên wî yên di vê mijarê de, di dîroka tekoşîna rizgariya neteweya kurdan de tim zindî maye û tim xwe parastiye. Ne tenê nêrînên wî yên ku bûne destpêka fikra xwemalî a kurdan, herwiha divê em peyvên wî yên bûne qalibên gotinan jî mînak bigirin. Di serî de Hecî Qadirê Koyî (1815-1897) û yên pey wî hatine û ketine bin barê pirsgirêka neteweyî peyvên bilêvkirine jî ji wî mînak girtine.

Gotinên Ehmedê Xanî ên di rêzikên destana helbestkî a nivîsandî de heyî li ser Kurdan gelek bandor kiriye, em dikarin bibêjin rêzikên tu şairî ewqas li ser neteweya xwe bandor çênekiriye. Xanî ne tenê ji ber helbestên xwe ên hunerî hatiye hezkirin, herwisa ji sedsalekî zêdetir e berxwedana neteweya xwe bi awayekî tevahî qal kiriye. Şairekî wek wî tuneye di vê mijarê de.

Navê Xanî û gotinên wî di vê mijarê de hebûna xwe diparêzin.

Xanî rasterast dest davêje pirsgirêka neteweyî û ne rasterast jî dest davêje jiyana kurdan û hêza şarezabûna wan û vê yekê wek tabloyekê li pey xwe dihêle. Ilmên neteweya kurdan ya cûreyî, muzîk û mîrasa wê çandê, dîroka kevnar gelek argumant daye pêşiya Xanî ji bo li ser neteweya xwe xebatan bike. Ev qanit portreya neteweya kurdan ya ku sedsalan bihorîye, bi awayekî bihêz piştrast dike. Tişta ku Xanî kiriye, ne dûrê civak û berxwedana di nava civakê de ye.

Barovajî vê yekê rola komeleyê ya çalak, di avakirina nirxên şarezayî û civakî de, bi pênûsa helbestvanekî û lêkolîna aqilmendekî nîşan daye û bi domahîya dîrokê re têgihîştina xwe ya dîrokî a tekildarî bi dadwerîya civakî û lêzimî û pere û rêvebir û çînan re û nêrîna xwe ya civakî bi helbesta xwe ya mayînde bi berhema xwe

ya şarezayî kûr û hûr îfade kirîye. Ji bilî vê yekê jî Xanî kevneşopî û edetên çanda neteweyan sazdike, dema van yekan dike şahî, şîn, cejn û nêçîrvanî û hwd bi awayekî dîrokî teswîrên helbestkî wek hosteyekî tevlîhev dike û xwe aîdê wan dibîne.

Xanî, diyar dike ku armanca wî ya sereke ya di nivîsandina destanê de ravekirina hest û ramanên xwe ye, Mem û Zîn ji bo vê armancê wekî amûrekî bi kar anîye.

Bi vî rengî hest û ramanên xwe yên li gel dîroka ramana gerdûnî û Îslamî ji sedsalên cuda wekî paşmayî wergirtîye û bi xwendineke berfireh li mijarên felsefî û nîqaşên ramanî de ku xwedî agahîyên kûr bû zelal kirîye.

Zanîna wî ya kûr û nêzikbûna wî ya li hemberî bûyeran dide nîşankirin ku Xanî perwerdeyeke mezin û baş dîtiye. Çi perwerdehiya wî ya ji pirtûkan fêr bûye, çi perwerdehiya wî ya li Cizîrê û medreseyên din hîn bûye bandor li fikra wî kiriye, zanîna wî bi van yekan re têkildar e. Pergala perwerdehiyê ya ku di serdema wî de dihate şopandinê, rêbaza baweriyê ya Aşarî û fikra tarîqatan ku li wê demê serdest bûn, Xanî ji van dûr bûye, hizra felsefîk û nêrîna mîstîk wek sentezekê ji me re hêlaye. Xanî, nedaye pey terîqatan, wî daye pey tişta ku baweriya xwe bi rastiya wan anîye, ew hilbijartine. Em rabin ji bo Xanî di nava endamên felsefeya bijarker yên serdema me de cihekê dîyar bikin, ev yek dê bi xwe re hukmeke razber, yê ji baldarîya pêkerên dem û cih dûr bîne.

Felsefevanê bijarker ên serdema me pirsên di derbarê jiyan û felsefeyê de baş nabersivînin, mijarên di navbera wan de têkilî tunene bi awayekî berfireh şîrove dikin.

Xanî her çiqas ji hêla teknîkî ve wek wan be jî, ji hêla naverokê ve ji wan dûr e. Tercîhên ku wî bi awayekî bijarker kirine, ji nêrînên bêwate û bêbingeh dûr in. Li gor nêrînên Ehmedê Xanî ên ku em di Mem û Zînê de rasthatine, alimekî naskirîye, Xanîyê ku xwe wek kesekî zana û entellektuel dide nîşan nêrînên xwe nake derdoreke hepskirî. Bi hiş û aqilê xwe hemû nêrînên xwe ên wicdanî eşkere kirine. Ehmedê Xanî, mînekeke baş e ji wan mirovên serkeftî, şîrove û nêrînên ji pirtûkan derxistiye kiriye nava jiyana xwe, quweta wî ji vir tê. Xanî mijarên kesên din ên beriya xwe, encanên ku ji pirtûkan derxistiye û pirsgirêka netewî ya serdema xwe re ketiye heft û heştê û hemû zanîn wek çekekî bikaraniye.

Wek neynikeke zindî dem û cihê serdema xwe û pirsgirêkên jiyanê daye berçavan, wek alimekî zemanê xwe di mijaran de nêrînên xwe bi giştî vegotine. Em vê rewşa Şair di beşa pirtûkê ya ewil de, hêj ku neketiye kûrahiya mijarên tesawûfî de dibînin.

Ew bûye mînakeke baş, pratîk û teorî gîhandiye hev û ji wan sentezeke zindî çêkiriye. Li gor Xanî rêya bi bandor ev e, teorî di kesayeta xwe de pratîk kirin e. Wekî ku me di cihê behsa jiyana wî dikir de jî got, tiştên di derbarê jiyana wî de heyî ji agahiyên rasyonel û objektîf dûr in, gotegot in. Ev yek dibe sedem ku em zêdetir bala xebatên xwe bidine aliyê wî yê hizrî de. Nûjentiya wî ya ku li vir xûya dibe, tenê bi fikir û nêrînên wî re sînorkirî nîne.

Herwiha em di teswîrên edebî û şêwazên îfadekirinê de jî rêbaza wî a nûjen dibînin. Mijarên felsefeyê ên ku Xanî qalê dike, di felsefeya Yewnan û Îslamê de jî mijarên bingehîn in.

Xanî, di van mijaran de bi awayekî şairane û hûrgilî pênûsa xwe gerandiye. Helbestvan di mijara hebûnê de, di serê çîrokê heya dawiya çîrokê sekneke îdealîst nîşan daye, tirseke mîstîk û ecêbmayî derdixe holê û xwe ber bi îdealîzmê ve dikişîne. Xaniyê ku nêrînên wî ên baş di derbarê dîyalektîka jiyanê de hene, di meseleyên cebrîyetî û şeytanîyê de jî ji şairekî tesawûfî zêdetir wek feylesofekî fikirîner difikire.

Bi genelperî arezûya naskirina gerdûnê ya mirovan û ji bo gihîştina vê rêyê êş kişandin, nêrîneke îdealîst a tesawûfî ye. Ola ku sofî jê re dibêjin zahir, hewl dide ku bêcaretiya şîroveyê destnîşan bike û mutasaviffan qanih bike.

Wiha ku di nav sînorên mijara nêrîna îdealîst de "batin" (rûyê bûyerê ê nepen) ji bo rêyeke din peyda bike, hewla tesawûfê ya ku dişibe micahidekî lêgerînê dike û carna jî ji bo gerdûna pêzawer eşkere dike.

İfadeya vê nêrînê 'şatahat' (gotinên ku mirov bê hemdê xwe dibêje) têt şîrovekirin. Carna jî dişibe îdealîzma ku ji olê dûr ketî dibe.

Xanîyê ku di nêrîna xwe de her tiştî bi eşkereyî vedibêje, tabloya nêrîna mîstik nîşanê me dide.

Nizamî di derbarê Birtlis de vana dibêje: "Nizamiyê ku yek ji wan çavkaniyên wek mîstîka gencîneyê a sirran tête pejirandin, em dikarin bi dilekî germ wî mutasavvif qebûl nekin. Lewra em di destanên wî de rastî têgehên mîstîk nayên. Ji têgehan qesta me ne 'zat, sifat, nav û lewh' in ku teorîsyenên tesawûfî bikaranîne. Lewra evna heya astekê têgehên baweriyê ên aîdê kelamcîyan in.

Herwiha em di destanên Nizamî de carekî jî rastî têgeha tesawûfê nayên, dîsa em rastî peyvên wek 'sofî, tarîqat û hal' ku hemû derwêşan dikin kelecanê nabin.

Divê şairên tesawûfê peyvên wek 'pîr' ku di baweriya wan de yê wan derxîne qonaxeke din binivîsin. Belam di destanên Nizamî de têgehên wilo tunene.

Ji ber vê taybetiyê berhemên Nizamî wek berhemên mistîk bilêv nake. Lêbelê rewşa Xanî ji rewşa ku vî nivîskarê Sovyetê ê mezin sînordar kiriye cûdatir e. Jixwe hewce nake em behsa mutesavifbûna Xanî û Mem û Zîna edebî ya ku bi tesawûfê re têkildare bikin.

Lewra Xanî bi rêya teswîrên wêjeyî hemû qonaxên mistîk û rewşên wan li rex peyvên 'sofî, terîqat' û hwd ên bi tesawûfê re têkildar in bikaranîye. Di vê çarçoveyê de em dibînin wî gelek girîngî daye peyvên nola 'şêx û pîr' ku nivîsandina wan di mijarên tesawûfî de bivênevê ne.

Xaniyê ku di navbera çîroka xwe û tesawûfê de têkilîyeke xurt avakiriye, lehengê xwe Mem wek şêxekî terîqatê ê mistîk dîtiye û şehîdbûna wî wek şehîdbûna têkoşerekî leheng yê ji bo doza xwe şehîd bûye qal kiriye.

Teswîrên di derbarê leheng û şexsîyetên di çîrokên Xanî de, sazkirina şexsiyetên bihêz û bi awayekî berdewam gerandina van şexsiyetan nîşaneya hunera teswîrên muhteşem ên edebî ne. Di şayesandinên xwe de cih dide hêmanên derveyî, ji bo temamkirina sazkirina şexsiyetan hereket û kirinê bi hevdu re çêdike û îfadeyên teswîrî ên derûnî ji bo destaneke kevn lehengên baş yanî Mem û Zîn û lehengên xirab Beko bi awayekî tekûz ji hev diqetîne.

Xanî, taybetmendiyên berevajî yên van her du cûre lehengan hilkişîna asoyên jîn û xwezayê, ber bi rêgeza tevgera jiyana diyalektîkî ve diçe, dema ku wî dît nikare bihuştekî ava bike, wî jî bihûşteke ezmanî ava kir.

Wî dixwest li ser rûyê erdê, li ser bingeha vê berevajiyê saz bike, lê dîsa jî li hemberî jiyanê ne ketibû nava bêzarî û têkçûyînê. Portreya şehadeta leheng wêneyeke qehremanî û biryardariyê ye ku ew rasterast ji jiyanê û dîmenên mîstîk vedibêje.

Mem û Zîn li rex nirxê xwe yê wêjeyî ê mezin, ji ber ku perçeyeke wêjeya tesawûfê ye divê ji hêla lêkolînerên ku li ser wêjeya rojhilatê lêkolînan dikin jî were zanîn, wekî Orbelî jî kiriye divêtin hurmeta qelema Xanî were dayîn û qedrê wî were zanîn. Kurdan, Xanî ji bîr nekiribin jî, divê gelên rojhilatê ên din jî vî kesayetê mezin ku gelek tişt li wêjeya rojhilatê zêde kiriye lê vêgavê hatibe jibîrkirin ji nû ve bibîr bînin.

Ji berê ve gotinek û baweriyek wiha li herêma Botanê heye ku begên Botanê eslê xwe ereb in û ji binemala Xalid bîn Welîdî ne ku Ehmedê Xanê jî di berhema xwe de begê Botanê ji binemala Xalid bîn Welîdî nîşan kiriye û piştî çend ristikan, bo bab û bapîrêd wî yî gewre, begê Botanê, piştî çend nifşan digihêjîne binemala Xalid bîn Welîdî. Di "Şerefname"yê de begên Botanê ji binemala Xalidî ye, hatiye nivîsîn. Lê dîroknûsê kurdan M. Emîn Zekî, ev nêrîn û bawerî pûç kiriye û di çavkaniyên ereban de tê destnîşankirin ku 40 kesên ji binemala Xalidî bûne, li Şamê ji ber nexweşiya webayê mirin e û ji zar û neviyên Xalidî kesek nemaye.

Li gor nêrîna M. Emîn Zekî, begên Botanê eslê xwe ji Hildiyan bûne ku di serdema dewleta Urartûyan de desthilatdar bûne û ji wan re Xaldiyan jî dihate gotin. Ev nav, di nav gel û zimanê gel de piştî demekê veguherî, bû Xalidî û wiha di nav gel de belav bû.

(M. Emin Zeki, "İslam Döneminde Kürt Devletleri ve Beylikleri" wergera erebi: M. Ali Avni," Tarih'ud-Duveli ve 'I-İmarat'il-Kurdiyye fi'l-Ahd'il-İslami", s.364, Kahire, 1945) ·

Balkêş e ku di "Şerefname"'yê de tê nivîsîn, begên Botanê ji bimela Xalidî ne û pêşî êzdî bûne û paşê bûne misliman.

Di vir de jî diyar e ku begên Botanê ne ji binemala Xalidî ne. Ber ku zar û neviyên Xalidî êzdî nîn bûn, ji berê ve misliman bûn. Ev jî me piştrast dike ku begên Botanê ne ji binemala Xalid bîn Welîdî ne.

("Şerefname" s.135, jêrenot (88) ji alîyê M. Emin Bozarslan ve hatî wergerandin Tirkî, Stenbol, 1971).

Dema ku berhemên wî bên lêkolînkirin, tê fêmkirin ku Xanî di fiqhê de Şafiî, di îqtîdarê de Sunnî-Eşerî û di sûfîzmê de jî Neqşîbendî tercîh kiriye. Nehatiye tesbîtkirin ku Xanî şêx û murîdekî wî hebûye û ne tesaduf e ku bûye şêx. Di qeydên fermî de yek ji bav û kalên wî wek Şêx Abdurrahman Xan (Xanî) hatiye nasîn, lê ji bilî vî kesî (di belgeyên paşerojê yên berê de), bavê wî Îlyas, kurên wî Hanî û Kasim bi paşnavên wekî "mele" hatine binavkirin. An jî "mula/mella" û "efendî". Di derbarê şêxbûna wî de ti agahiyek pêbawer tune ye.

Xuya ye ku nasnavên "şêx" an "perde/evliya" yên ku ji Xanî re hatine danîn ji aliyê hezkiriyên wî ve hatine gotin û piştre di nav gel de belav bûne. Lê belê peyvên mistîkî yên tund û mazmunên ku wî di Mem û Zînê de bi kar anîne, wî ji aliyê teorîk ve bala wî dikişîne ser vî warî.

Rastiya ku Ehmedê Xanî helbestvan, alim, bîrmend û fîlozof bû, çawa ku ji naveroka berhemên wî jî bi hêsanî tê fêmkirin, rastiya herî bingehîn e ku bi derbên stûr tê destnîşankirin.

Di vê navberê de, pêdivî bi rastkirina têgihiştineke şaş a ku ji eje hin lêkolîner-nivîskarên ku bi salan e li ser Ehmedê Xanî xebitîne, were rastkirin.

Hin lêkolîner-nivîskar li eje “Ehmedê Xanî” îfadeya “Ehmedê Xanê” bi kar tînin, ev pênas bi rastîyên herêmî yên civakî û zimanê kurdî re nagunce û ramanwer Xanî bi xwe jî di gelek beşên berhemên xwe de îfadeya “Xanî” ji bo xwe bi kar tîne. Li ser vê eje: Navê gundên navendî yên eşîrên eje herêma Colemêrg-Behdînan, ku beşeke girîng a Zagrosa navendî ye, bi (ê) diqede, û navê eşîrê bi (î) diqede. Ji bo eşîrên herî kevn hema eje desthilatdariyeke neguherbar e. Wek Rekanî, Herkê-Herkî, Ertuşê-Ertuşî, Oremarê-Oremarî, Xanê-Xanî...

Xanî di Mem û Zîn de, bi giranîyek ku di helbestvanên rojhilatî yên beriya wî de nedîtibû, felsefeya civakî bi hostatî bi dest dixe; Bi tehlîlkirina civaka Kurd di gelek aliyan de, sedemên dûrketina civakê ji riya xwe ya xwezayî dipirse û ji bo ji nû ve avakirina kevirên bingehîn pêşniyar û ramanan pêşkêş dike. Wî jî li gorî van ramanan rol ji lehengên destanê re diyar kir.

Mem û Zîn destaneke neteweyî ye. Ev tespît cara yekem di sala 1858’an de ji aliyê Prof. Dr. Peter Lerch yekem lêkolîna xwe ya berfireh li ser Xanî û Mem û Zînê kiriye.

Îro Wîkîpediya ku yek ji girîngtirîn ansîklopediyên cîhanê ye, ji bo Rojhilata Navîn tenê 3 destanên netewî hildibijêre; Ev jî Şahnameya Firdevsî, Taxrîbat Benî Hîlal, destana gelêrî ya Ereb û Mem û Zîn a Ehmedê Xanî ne.

Di van xebatan de yekitiya pêkhatina giyanî û pêvajoyên gelerîbûnê bi dîrokeke hevpar a çandî ya ku gelên Îranî, Ereb û Kurd xwe pê re nas dikin, têne meşandin.

Taybetmendiyeke ku Mem û Zînê ji her du yên pêşîn cuda dike ev e ku perspektîfa berhemê li ser astengiyên hundir û derve yên li pêşiya pêşketina civaka kurdî berfirehtir û realîsttir e û analîz, biryar û ramanên vê xalê ji serdeman gelek pêşketîtir in. ku tê de berhem hatiye nivîsandin.

Di kevneşopiya masnewiya rojhilat de, ramanên nivîskar ên li ser Xwedê, Pêxember, afirandin û mîrê serdemê tenê di beşên pêşîn ên berheman de cih digirin. Di beşa dastanê de zimanê vegotinê diguhere, bûyer bi zelalî têne vegotin.

Xanî hem bawerî û hem jî nêrînên xwe yên felsefî yên civakî di hemû beşên xebatê de rijandiye; Ew vê yekê bi zimanê xwe di destpêk, navîn an dawiya her beşê nû de û her weha bi rolên civakî yên ku destan li ser lehengên xwe ferz dike, tîne ziman. Ev yekem di methnewiyên rojhilatî yên klasîk de ye.

Dema ku bûyerên destanan di masnewiyên Rojhilatî de li qadeke xeyalî çêdibin, cihê Mem û Zînê erdnîgariyek li ser rûyê erdê ye; Bi navçe, kuçe, çem û çemên xwe Cizîra Botan e.

Berhema Xanî Mem û Zîn ne tenê peyameke siyasî ye.

Di heman demê de ew klasîkek hunerî ye, di nav de dîrok, etnografi, felsefe, helbest, destan, efsane. zanist, astronomî hwd. heye. Sira dinyaya kurda ya nenas ketiye Mem û Zînê.

Hemû urf û adetên civaka kurd a kevnar, mebestên baweriyê, hemû nakokiyên civakê û esasê zagonên civakî di xetên evînê de xwe nîşan didin.

Giyan, cewher, peyv, cîhana hundirîn, cîhana derve, fikir, zikr, zihniyet û reftarên gelê Kurd li vir hatine xêzkirin.

MEM Û ZÎN VE EHMEDÊ XANÎ ÜZERİNE KISA NOTLAR:

16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın tümü Kürt toplumunun siyasal hayatında büyük değişmelerin meydana geldiği süreçler olmuştur. Aşamalı olarak devam eden bu değişmeler sonraki iki asırda Kürdistan'ın sonunu getirmiştir. Zira bu seyir çizgisinde Kürdistan'ın Fars ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki paylaşımı gerçekleşmiş, bu paylaşımı Birinci Dünya Savaşından sonra oluşan yeni paylaşım izlemiştir.

Anılan süreçler aynı zamanda Kürt emirlikleri ile adı geçen imparatorluklar arasında kanlı savaşların meydana geldiği süreçlerdir, Kürdistan bu süreçlerde aynı emirliğin aralıklarla önce düşüşüne, ardından kurtarılmasına, sonra çatışan işgalci güçler tarafından bir daha düşüşüne tanık olmuştur. Kürt Emirlikleri bu süreçlerde tam da bir ekonomik gelişmeye doğru yol almış, başta Cizîr olmak üzere sermaye birikimi oluşturmaya başlamış ve bazı sanatlar ilerlemişti.

Ulusal kalkınmanın en büyük merkezlerinden biri olan Cizîra Botan, aynı zamanda temelleri Melaye Cizîrî, Feqiye Teyran ve Eli Heriri tarafından başlatılan yeni şiir ekolünün de merkeziydi. Müşterek bir Kürt şiir dilini oluşturmak isteyen bu ekolün temsilcileri bunun Botan lehçesi olması için çaba sarf etmeye başlamışlardır. Hafıze Şirazı ekolünün özelliklerini kendi anadili olan Kürtçe ile dile getiren Melaye Ciziri, bu ekolün belagatine Kürtçeden birçok güzel uygulamayla katkıda bulunmuş ve gerçekten dile getirdiklerinin Botan'ı aşarak bütün Kürdistan'da yankılanmasını istemiştir. Doğrusu Ciziri'nin asrı onun dillendirdiklerinin hem coğrafi hem de lehçe olarak Eli Heriri tarafından Botan'ı zaten aştığına tanık olmuştu.

Fakat bu ekol ancak Ehmede Xanî gibi bir şairin yetişmesiyle asıl zirvesine çıkmış, güç bulmuş ve mükemmelleşmiştir.

Xani döneminin azıcık tarihsel analizi bile bize o dönemde, Kürdistan'daki ilmi hareketin ne kadar gelişmiş olduğunu gösteren yeterli kanıtlar sunmaktadır. Xani kendi döneminin ya da kendisinden önceki dönemin alimlerinden bahsetmemesine, sadece bazı şair ve filozofların isimlerini bize hatırlatmakla yetinmesine rağmen Mem û Zin'den onun aslında kendi zamanına kadarki alimlerin ilmi birikimlerinin özünü taşıyan bir bilgin olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserde onu Şeref Han Bedlisi'nin kendilerinden bahsettiği ve Türk seyyah Evliya Çelebi'nin de karşılaştığı bilgin ve dâhiler ayarında biri olduğunu görüyoruz. Yine bu eserde kendisini bilgi ve tecrübesini sözün sihirli gücüyle bütünleştiren, kelimeleri nasıl kullanacağını bilen, birkaç dilde ve Kürtçenin muhtelif lehçelerinde uzman olan ve eserlerinde bunlardan yararlanmasını iyi bilen biri olarak görüyoruz.

Bu ilmi şahsiyete baktığımızda, ilmin zirvesinde yer alan böyle birinin ancak tarihin şahit olduğu ilmi bir ortamın ve dönemindeki büyük edebi gelişmelerin semeresi olabileceği sonucunu çıkarabiliriz.

Ciziri Botan'da geçen olaylarda, buranın havasından ve doğa özelliklerinden etkilenen Xanî, şiirsel destanı Mem û Zin'in temelini de Cizîra Botan'da yaygın olan hikayelerden esinlenerek oluşturmuştur.

Mem û Zin'i yazmak sadece bir şiirsel destanı yazma işi ya da kökü eski zamanların derinliklerine inen ve hep tekrarlana gelen bir aşk hikayesi ile birlikte sergilenen salt bir şairlik hüneri değildir. Bilinmelidir ki bu hedefi olan bir eserdir.

Şair bununla Kürt ulusunun çehresini, özelliklerini ve değerlerini ortaya çıkarmayı hedeflemiş; Dünya'ya Kürtlerin tarihi derinlikleri olan milletlerden biri olduğu göstermeyi amaçlamış ve böylece başka devletlerin hegemonyasından kurtulma haklarının olduğunu gerekçelendirmiştir.

Xanî bu davasında oldukça açık bir duruş sergilemiştir. Xani'nin katıksız bir Kürt destanını seçmesinin ve onu yeni bir kalıba dökmesinin arkasında kendi duygu ve düşüncelerini açıkça ifade etme arzusu yatmaktadır.

Kendisinden önce Feqiye Teyran "Şexe Sen'an", önde gelen bazı Doğu şairleri de "Leyla ile Mecnun", "Şirin ile Ferhad" ve "Şirin ile Husrev" gibi birçok Doğu halkı arasında müşterek olan hikayeleri seçip bunları yeni kalıplara dökerken, Xanî yazdığı destanın temelini katıksız bir folklorik Kürt destanından almıştır. Defalarca dile getirdiği gibi şair bununla kendi ulusunun davasını, gerçek temiz yüzünü ve bununla çelişen yaşam biçimini ortaya koymayı hedeflemiş; bir ulusun sahip olduğu düşünsel ve edebi orijinaliteyi ispat etmeyi amaçlamış ve edebiyatını öteki Doğu edebiyatlarının seviyesine çıkarmayı arzulamıştır.

Xanî destanına yeni bir şekil vermede "Meme Alan "ya da "Mem û Zin" ile ilgili çeşitli rivayetlerle sınırlı kalmamış; bilakis bu destana başka hikayelerden de unsurlar katmıştır,

Bazı uzmanlar bu hikâyenin temelinde "Leyla ve Mecnun" ile ilgili folklorik Kürt rivayetlerinin köklü bir damgasının bulunduğunu düşünmektedir. Xanî, kendisinden önceki dönemlere ve kendi dönemine ait birçok hikâyede bulunup da folklorik Mem û Zîn'de bulunmayan bazı unsurların yeniden şekillendirip hikayesine katmıştır. Örneğin Şeyh'in rüyada cennette Mem ve Zîn'e ait köşklerinin bir katında Bekir'i de gömesi sahnesi "Leyla ve Mecnun'da görülen bir sahneye benzemektedir. Zira Ziyad rüyasında Leyla ile Mecnun'unun cennette olduklarını görmektedir.

Ancak Xanî kendi üstün edebi gücünden ve mistik derin düşüncesinden yararlanarak yaptığı eklemelerle bu esinlendiği sahneyi yeniden yorumlamaktadır.

Xani'nin düşüncelerinin genelinde ve hikâyeye şekil vermede folklora ve diğer bazı hikayelere bağlı kalması kendi hikayesinde orijinalliğin olmadığı anlamına gelmez. Zira bu tür irtibatlar bütün Doğu destanlarında görülen müşterek benzerliklerdir. Xani'nin genel çerçevede Doğu orijinli bir destanı tercih etmesinin nedeni, meşhur Doğu destanları arasında Kürt destanı ve edebiyatı için de bir yer oluşturma ve Doğu halkları arasında kendi ulusuna da bir yer açma çabalarıdır.

Xanî'nin genel Doğu geleneği çerçevesinde meydana getirdiği bu eser, bu çerçevede şiirsel destanlar meydana getiren diğer büyük şairleri taklit eden klasik bir gelenekten çok daha öteye Kürtlerin de o büyük şairlerin yazdıkları destanlar kadar ünlü bir destanlarının olduğunu ispatlamaya yönelik bir çabadır.

Xanî bir tasavvuf şairi olarak Kürtlerin Doğu ile irtibatlarını ortaya koyarken Kürtçe yazdığı bu destanla Doğu edebiyatına yeni bir damga vurmak istemiştir ki o da Kürt damgasıdır.

Xanî'nin Mem û Zîn"i, yüksek edebi yapısının yanında yazarının deneyimlerini ve birçok düşünsel meselelerle ilgili yargılarını özetleyen felsefi ve düşünsel bir eserdir.

İnsanlık felsefesinin seyir çizgisi boyunca yazarın okuyup yorumladığı farklı görüşler kanalıyla vardığı sonuçlan ortaya koyan bu eser, aynı zamanda yazarın mensup olduğu halkın ve içinde bulunduğu dönemin yaşam tarzının bir suretini de yansıtmaktadır.

Yazar bütün bunları yaparken edebi üslubundan uzaklaşmamakta, bazen şiirden uzak olsa bile karşılaştığı her durumu yansıtırken şiirin vezin, kafiye ve retorik sanatlarından yararlanarak olayları edebi tasvir ve sanatsal sanatsal tablolar çerçevesinde sunmaktadır. Şairane hassasiyet ve incelikli gazel türü de yazarın bu ansiklopedik eserinde yerlerini almaktadır.

Bundan dolayıdır ki Şair Xanî'yi hiçbir zaman düşünür Xanî'den, filozof Xanî'den ve mutasavvıf Xani'den ayırmamız mümkün değildir.

Ancak günümüzde yapılan bilimsel araştırmaların doğası bizi Xanî'yi de bazı noktalarla sınırlandırmaya zorlamaktadır ki o noktalara kabaca şöyle bakabiliriz:

Doğu gazelinin bütün özelliklerini ve Doğu destanının bütün sanatsal inceliklerini uygulayan şair, bunu sahip olduğu güçlü şiir ve incelikli gazel gücüyle yapmıştır. Her ne kadar klasik şiirin doğası şairi geleneksel tarza zorlamışsa da yani temsilcilerinin Nizami, Fuzuli, Camî, Rumî ve benzerlerinin olduğu klasik Doğu 'şiirinin şekil ve içerik açısından genel temsilcilerinin Ciziri, Heriri ve Feqiye Teyra'nın olduğu Kürt şiirini de aynı açılardan özel olarak işlemişse de bu onun yaratıcılıktan uzakta kaldığı anlamına gelmemektedir.

Böylece özelde kendi ulusunca genelde de Doğu uluslardan miras kalan folklorik ve mitolojik mevzuları Tevrat ve Kur'an gibi kutsal kitapların mevzularını ustaca sentezleyen Xanî bunlara kendi tecrübelerini ve Doğu şiiri açısından sahip olduğu birikimleri de ilave etmiştir. Durum böyle olunca gerek bizzat kendi yaşadıklarını gerekse yaşadığı asırda yaşananları büyük bir ustalıkla, olduğu gibi yansıtan bir ayna misali şiir kalıplarına dökmüştür.

Mem û Zîn 'de öyle mükemmel sözlü anlatım uygulamalarını görüyoruz ki, bunlar hem teorik bilgi hem de uygulamalı edebi sanatlar olarak geçmişten kendisine miras kalan şiir geleneğine, Arap ve Fars örneklerine bağlı olduğunu ispatlamaktadır. Ancak kendisi de keskin görüşlerinden kaynaklanan yeni uygulamaları bu tarihsel miras sanatına katmıştır. Hatta Melaye Ciziri'nin başlattıklarına onun bu uygulamaları katılırsa bunlar sanat yaratıcılarının elleri değmemiş bu bakir alanlarda tam bir yaratıcı çalışma örnekleri sayılmaktadır. Bununla doğal Kürt yaşamının ve Kürt dilindeki sanatsal yaratıcılığın nitelikleri kast edilmektedir.

Xanî'de görülen dilin gücü, süsü ve üç Doğu dili olan Farsça, Türkçe ve Arapçanın şiirlerde kullanılan kelimelerinden canlı bir sentez oluşturması, hakkında bilgi sahibi olduğu birçok Kürtçe lehçesinin kelime ve terimlerini kullanması, bu kelime ve terimlerden sağlam cümleler oluşturması ve bütün bunları yaparken Kürtçenin gramer kurallarına uygun hareket etmesi, aslında birleşik bir Kürt edebiyat dilinin güçlü ve doyurucu bir başlangıcı olmuştur.

Kürt emirliklerinin yıkılması ve Kürt topraklarının birkaç devlet arasında taksim edilmesi gibi olumsuz siyasal şartlar olmasaydı bu birleşik edebiyat dili Botan Emirliğinin sınırlarını aşarak bütün Kürt coğrafyasında müşterek bir dil haline gelecekti. Doğrusu Xanî'nin bu denemesi ilerde de tüm Kürt coğrafyasında geçerli olacak bir ortak edebiyat dili için yararlanılabilecek güçlü ve canlı bir denemedir.

Ayrıca Xanî sunduğu parlak edebi tablolar ve Kürt edebiyatına yaptığı katkılar bakımından kendisinden önce ve sonra hiçbirinin ulaşamadığı zirveye ulaşmıştır. Zira kendisi şiir ile ilgili görüşleri ve kendisinden önce yaşamış olan Doğu ve Kürt şairlerine değerlerini verme çerçevesinde Kürt edebiyatının önünde yeni ufuklar açmıştır.

Bu da Xanî'nin güçlü ansiklopedik şahsiyetine başka bir boyut kazandırmakta ve ulusunun düşünsel gelişme alanlarından yeni birinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Ehmedê Xanî yazdığı destanda ulusunun yaşam tarzlarını defalarca yansıtmış, bu bağlamda ilk önce hikâyenin başlan¬gıcını oluşturan kısımlarda ulusunun içinde bulunduğu gerçek durumun ve siyasal konumun derinliklerine dalmıştır. Kendisi bunu yaparken Kürtler tarafından, sadece baskı ve işgalin acısını yüreğinin derinliklerinde

hisseden bir şair olarak değil; ulusal bir önder olarak kabul edilmiştir.

Bunun birkaç nedeninden bir tanesi, Xanî'nin bu konudaki satırlarının Kürt Ulusal sorunu hakkında yazılmış ilk satırlar oluşudur. Nitekim onun bu konudaki görüşleri Kürt ulusal müca-delesinin tarihsel seyri boyunca geçerliliğini, canlılığını ve değerini hep korumuştur. Onun sadece Kürt milli düşüncesinin başlangıcı sayılan fikirleri değil, bu fikir ve anlayışların döküldüğü kelime kalıpları ve ifade biçimleri de örnek alınmıştır.

Nitekim başta Hacı Qadir Koyî (1815–1897) olmak üzere kendisinden sonra gelen ve ulusal sorunun yükünü taşıyan şahsiyetler kullandıkları kelimeler açısından bile onun yolunu takip etmişlerdir.

Şiirsel destanının girişinde Xanî'nin kaleme aldığı satırlardan her birinin Kürt ulusal sorunu bağlamında Kürtler üzerinde etkili olduğu kadar diğer hiçbir ulusun şairlerine ait benzer satırların o ulus üzerinde etkili olmadığını söylersek mübalağa etmiş olmayız. Xanî kadar ulusu tarafından sadece şiirsel etkisiyle değil, aynı zamanda bir buçuk asırdan fazla süren çeşitli mücadeleler dizisi kapsamında ulusal dâvasını bir bütün olarak ele alma açısından da kabul gören bir şair yoktur. Xanî'nin adı ve sözleri bu alandaki yerini korumaya devam etmektedir.

Xanî ulusal soruna doğrudan doğruya el attığı gibi, dolaylı olarak da ulusunun yaşamını ve uygarlık gücünü mükemmel bir tablo halinde sunan şairane tasvirler de geride bırakmıştır. Yerinde açıklanan sahnelerde görüldüğü gibi Kürt milletinin çeşitli ilimlerle, müzikle ve yoğun bir kültürel mirasla olan tarihsel ilişkileri Xanî'nin eline milli sorunu sunmada yeterli gerekçeler vermiştir. Bu sunum, Kürt milletinin asırlar boyunca geçtikleri aşamaların portresini güçlü bir tarihsel belge olarak yansıtmaktadır. Xanî'nin yapığı şey toplumdan ve toplum içindeki mücadeleden uzak soyut bir medeniyet sunumu değildir. Bilakis toplumların sosyal ve medenî değerleri yaratmadaki etkin rollerini bir şair kalemiyle ve bir düşünür analiziyle yansıtmış ve tarih boyunca sınıflar, yöneticiler, para, akrabalık ve sosyal adaletle ilgili tarihsel anlayışını ve toplumsal bakışını bilgelik eseri kalıcı şiirleriyle derinlemesine ifade etmiştir. Bunun yanında bu sosyal ve uygar mirası şekillendiren ulusal gelenek ve görenekleri gösteren tablolar geride bırakan Xanî, bunu yaparken örneğin düğün, matem, bayram, av ve benzeri tabloları sunmada şiirsel tasvirlerle tarihsel etnografyayı ustaca birleştirip buna bağlı kalabilmiştir.

Destanını yazmadaki amacının aslında içindeki duygu ve düşünceleri açıklamak olduğunu, 'Mem Zin'i bu amaç için bir araç ve bahane yaptığını ifade eden Xanî, böylece İslami ve evrensel düşünce tarihi boyunca değişik asırlardan miras olarak devraldığı ve geniş okuma yelpazesiyle hakkında derinlemesine bilgi sahibi olduğu felsefi ve düşünsel tartışmalarla ilgili duygu ve fikirlerine açıklık getirmiştir.

Derin bilgisinden ve olayları ele alış biçiminden Xanî'nin uzun süre devam eden köklü bir eğitim öğretim gördüğü anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla onun fikirleri, eskilerin kitaplarında okuduğu ve gerek Cizre gerekse başka yerlerdeki medreselerde katıldığı ders halkalarında pekiştirdiği ilmi muhakemelerin yorum ve neticeleridir.

Kendi döneminde eğitimde takip edilen düşünce sistemi, Eş'arî inanç yöntemi ve tasavvuftaki tarikatlar anlayışı dairesinin dışına çıkabilen Xanî, bize felsefe ve mistik düşünce alanında kendine özgü bir sentez bırakmıştır.

Böylece derinlemesine düşünme, tartışma ve vicdan muhasebesi neticesinde şu veya bu ekolden doğru olduğuna inandığını tercih etmiştir.

Xanî için çağımız seçici felsefesinin mensupları bağlamında bir yer belirlemeye kalkışmak beraberinde zaman ve mekân faktörlerini dikkate almaktan uzak soyut bir yargıyı getirecektir.

Çağımız seçici felsefecileri felsefe ve hayatla ilgili sorulara doğru ve net cevaplar vermekten uzaklaşarak aralarında ahenk bulunmayan karma meseleleri derlemiş ve çok seçenekli yöntemlere yapışmışlardır.

Her ne kadar Xanî'de seçici davranmakla şeklen bu yönteme yakın bir noktada ise de içerik olarak bundan tamamen uzaktır. Nitekim onun seçici davranarak yapığı tercihler, bunların kuru ve donuk bir düşünceden ve tartışmaya dayanmayan bir yöntemden uzak olduklarını göstermektedir.

Dolayısıyla 'Mem û Zin'de rastladığımız engin düşüncelere göre örnek bir alim, aydın ve geniş bilgili bir entelektüel olarak kendini gösteren Xanî bu düşünce ve bilgi birikimini dar bir alana hapsetmeyip zekâ ve uyanıklıkla taşan zihin ve vicdanındaki bütün duygu ve düşünceleri açıklamıştır.

Üstün bir fikir adamı örneği sergileyen Xanî'nin bu üstünlüğü onun kitaplarda okuduğu görüş ve muhakemeleri büyük bir ustalıkla kitapların içerisinden çıkarıp gerçek hayata taşımasında gizlidir.

Görüşleri eski bilginlerin ilgilendikleri ve tartıştıkları meselelerle, ortaya koyduğu sonuçlar ve bunlarla ilgili yargıları da kitapların içerisindekilerle sınırlı olmayan Xanî, kendi döneminin ve ulusunun sorunlarıyla mücadele edip bunları bertaraf etmek için her türlü bilgiyi silah olarak kullanmıştır. Böylece kendi asrının belirli zaman ve mekanlarına ilişkin yaşamın birçok yönünü canlı bir ayna gibi yansıtmış ve kendi döneminin zaman ve mekân şartlarına göre örnek bir düşünce adamı olarak problemlerle ilgili duygu ve düşüncelerini açıklamıştır. Şairin bu durumunu kitabının ilk kısımlarında, henüz felsefe ve tasavvufun derinliklerine girmeden önce, açıkça görüyoruz. Böylece kendisi bugün teoriyle pratiği birleştirme olarak adlandırdığımız canlı sentezlemenin üstün bir örneği olmuştur. Xanî'ye göre tek etkili yolun teoriyi kendi şahsında pratikleştirme yolu olduğunu biliyoruz.

Ehmedê Xanî`nin hayatından bahsederken de söylediğimiz gibi onun hayatı ve durumu hakkında bildiklerimizin birçoğu maalesef bazı söylentilerden, henüz tamamıyla netleşmeyen ip uçlarından başka bir şey değildir.

İşte, bizleri sadece onun düşünsel çizgide gösterdiği aktiviteleri görmeye zorlayan faktör budur ve onun bu yönünün daha çok incelendiğini gözlemliyoruz.

Onun burada gösterdiği yenilik sadece düşünce ve fikir alanıyla sınırlı değildir.

Aynı zamanda edebi tasvir ve ifade tarzlarında da onun yeniliği bir metot haline getirdiğini görüyoruz.Xanî'nin ele aldığı felsefi konular Yunan ve İslam felsefelerinde temel sayılan meselelerdir. Kendisi bu meselelere şairane ve titiz bir şekilde eğilmiş ve bunların hakkını vermiştir. Yaşamın diyalektiğiyle ilgili görüşleri harika olan Xanî'nin toplumsal meselelerle ile ilgili düşünce ve yargılarında gerçeği arayan bir filozof, bir düşünürün değerlendirmelerini de görürüz.

Duygularında ve anlatımlarında bütün dokunuşları açık bir şekilde gördüğümüz Xanî, bize mistik düşünce dünyasının da net bir tablosunu sunmaktadır.

Zaten Xanî'nin bir mutasavvıf olduğunu ve 'Mem Zîn'in de düşünsel ve edebi açıdan tasavvufla ilişkili olduğunu görmemiz için fazla bir çaba göstermeye gereksinim duymuyoruz.

Çünkü Edebi tasvirler yoluyla bütün mistik makam ve halleri anlatan Xanî'de 'sufî', 'tarikat've benzeri terimlerin yanında tasavvufta kullanılan hemen hemen tüm diğer terimleri de görmekteyiz.

Bu bağlamda onun" tasavvufta kullanılması zorunlu olan 'şeyh' ve 'pîr' terimlerine özel bir önem verdiğini de görüyoruz."

Nitekim hikâyesi ile tasavvuf arasında bu açıdan sağlam bir bağ kuran Xani, kahramanı Mem'i de mistik bir tarikat Şeyhi olarak ele almakta ve onun şehit olmasında dâvası uğruna şehit olan mücadeleci bir kahraman insanın şehadetini görmektedir.

Xanî'nin hikâyenin şahsiyetleri ve kahramanlarıyla ilgili tasvirleri aslında onun güçlü bir şahsiyet inşasında ve bu şahsiyete hareket verip onu aşamalı olarak geliştirmede ne denli güçlü olduğunu gösteren harika edebi tasvirlerdir.

Betimlemelerinde dış unsurlara yer veren, şahsiyet inşasının tamamlanması için hareket ve eylemi birlikte devreye koyan ve söz konusu ettiği şahsiyetleri tasvir etmede psikolojik derinliği olan ifadeler kullanan Xanî, eski bir destan için tabir caizse 'iyi kahramanlar' olan Mem ve Zîn ile 'kötü kahraman' olan Bekir'i birbirinden ayıran belirgin özellikleri güçlü bir şekilde resmetmiştir.

Bu iki kahraman türünün karşıt özelliklerinden hayatın ve doğanın yüksek ufuklarına çıkan ve diyalektik hayatın hareket prensibine doğru

yol alan Xanî, bu karşıtlıktan hareketle yeryüzünde kurmak istediği cenneti burada kurabileceğine ilişkin ümidi kalmayınca göksel bir cennet yaratmış, fakat yine de hayat karşısında bıkkınlığa ve yenilgiye düşmemiştir. Nitekim kahramanı Mem'in şehitlik portresi doğrudan hayattan ve mistik sahnelerden alıntıladığı bir kahramanlık ve kararlılık portresidir.

Büyük edebi değerinin yanında tasavvuf edebiyatının bir parçası oluşuyla da önem taşıyan 'Mem û Zin' destanı genel Doğu edebiyatlarını araştıranlar nezdinde hakkettiği yeri almalı ve Xanî'nin ortaya koyduğu büyük ustalığa da onu iyi araştıran ve tanıyan araştırmacıların yer verdiği gibi yer verilmelidir.

Kürtler de kendilerinden olan bu büyük ve değerli insanını hatırlamalı, yaşatmalı ve gelecek kuşaklara aktarmada üstlerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidirler.

Kürt halkının eğitimsizliği en büyük endişesidir yaşamı boyunca. Bu yüzden dini inançları kadar, çok değerli olduğuna inandığı ana dili Kürtçenin, Kürt kültürünün muhafaza edilmesine çok önem vermiştir... Eserlerini Kürtçe yazmasının temelinde de bu vardı. Halkını bilinçlendirmek için eserlerini Kürtçe yazdığı net ve açıktır.

Bunun nedenini de yine kendisi eserlerinde açıklamıştır... Döneminin en saygın şahsiyetlerinden biri olan Ehmedê Xanî, tüm yaşamı boyunca aynı çizgide yaşamış ender şahsiyetlerdendi. İnandığı değerlere sonuna kadar bağlı kalan Xanî, bu uğurda tüm zahmetlere katlanmıştır. Kürt tarihi ve edebiyatı çalışmalarının yoğunlaştığı, Kürt hak ve hürriyetlerinin sıkça tartışıldığı, çoğulculuk ve çok kültürlülük fenomenlerinin önem kazandığı bu dönemde, Kürt kolektif hafızasına katkı sağlamak, çoğulculuk ve çok kültürlülüğün bir değer olarak benimsenmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmak gayesiyle, Ehmedê Xanî gibi önemli bir edebiyat, düşünür ve toplumsal bilgenin hayatını çocuklarımıza, gençlerimize anlatmak istedik. İşte tam da bu duygu ve düşüncelerle, bu kitabı hazırlamayı bir görev olarak gördük. Umudumuz Ehmedê Xaniyi anlama ve öğrenmeye bir ilham ve basamak olabilmektir.

Botan beylerinin aslen Arap oldukları ve Halid bin Velid'in soyundan gelmiş oldukları yolunda, Botan bölgesinde eskiden beri bir inanış bulunduğu için, Ehmedê Xani de eserinde Botan beyi'ni Arap soyundan göstermiş ve sonrada O'nun ulu atalarının ve babası ile dedesinin zincirleme olarak Halid'e ulaştıklarını belirtmiştir. "Şerefname"de de Botan beylerinin Halid'in soyundan gelmiş oldukları yazılmıştır, ("Şerefname"'s.135, dipnot (88) Türkçeye çeviren: M. Emin Bozarslan, İstanbul,1971).

Ne var ki Kürd tarihçisi M. Emin Zeki, bu görüşü çürütmüş ve Arap kaynaklarına göre, Halid'in soyundan olan 40 kişinin Şam'da veba

salgınından öldüklerini, çocuklarından ve torunlarından hiç kimsenin kalmadığını bildirmiştir. M. Emin Zeki'nin görüşüne göre, Botan beyleri, aslen Hıldi idiler, ki Urartu devleti döneminde egemen idiler ve onlara "Haldiler" de denilirdi; o ad daha sonra zamanla halk dilinde değişikliğe uğrayıp "Halidi" biçimini almış ve öylece yayılmıştır. (M. Emin Zeki, "İslam Döneminde Kürt Devletleri ve Beylikleri" Arapça çevirisi: M. Ali Avni," Tarih'ud-Duveli ve 'I-İmarat'il-Kurdiyye fi'l-Ahd'il-İslami", s.364, Kahire, 1945) ·

İlginçtir ki "Şerefname"de, Botan beylerinin Halid'in soyundan geldikleri ve önceleri Yezidi dinine bağlı oldukları, daha sonra Müslüman oldukları yazılmıştır. Bu söz de Botan beylerinin Halid'in soyundan gelmediklerini göstermektedir. Çünkü Halid'in çocukları ve torunları Yezidi değildiler, baştan beri Müslümandılar. Bu da onların Halid bin Velid'in soyundan gelmemiş olduklarını kanıtlamaktadır"

Eserleri incelendiği zaman Xani'nin fıkıhta Şafi'i, itikatta Sünni-Eş'ari olduğu, tasavvufta da Nakşibendiliği tercih ettiği anlaşılmaktadır. Xanî'nin herhangi bir şeyhi veya müridi olduğu tesbit edilmediği gibi, mürit edinip şeyhlik yaptığına dair bilgiye de tesadüf edilmemiştir.

Resmi kayıtlarda atalarından biri Şeyh Abdurrahman Hani (Xani) şeklinde tanıtılmış, ancak bu zat hariç (daha önce verilen veraset belgelerinde) arşiv kayıtlarında babası İlyas, oğulları Hani ve Kasım "mele"veya "mula/mulla" ve "efendi' gibi lakaplarla anılmış onların şeyhlik yaptığıyla ilgili güvenilir bilgi bulunmamıştır. Anlaşılan Xani'ye nisbet edilen" baba""şeyh"" Hazret" veya "veil/evliya" lakapları sevenleri tarafından dile getirilerek sonradan halk arasında yaygınlık kazanmıştır.

Ancak Mem û Zin'de kullandığı yoğun tasavvufi terim ve mazmunlar onun teorik anlamda bu alana hâkim bir arif olduğunu kanıtlamaktadır.

Şeyh, Molla ve halk arasında Baba kisvelerinden önce, eserlerinin içeriğinden de rahatlıkla anlaşılacağı gibi Ehmedê Xanî'nin bir şair, alim, düşünce insanı ve filozof olduğu gerçeği altını kalın çizgilerle belirlenecek en temel doğrudur.

Bu arada yıllardır Ehmedê Xanî ile ilgili çalışmalar yapan bazı araştırmacı-yazarlar tarafından kullanılan bir yanlış anlatımı da düzeltmek gerekmektedir.

Kimi araştırmacı-yazarlar "Ehmedê Xanî" yerine, "Ehmedê Xanê" ifadesini kullanıyorlar. Bu tanımlama yöresel sosyal ve Kürtçe dili gerçekleri ile bağdaşmadığı gibi, düşünür Xanî'nin kendisi de eserlerinin birçok yerinde kendisi için "Xanî" ifadesini kulanıyor. Yöresel sosyal gerçeğe istinaden: merkezi Zagrosların önemli bir bölümü olan Hakkâri-Behdinan bölgesinde yerleşik aşiretlerin merkezi köylerinin adı (ê), aşiretin adı da (î) ile biter. Bu tanımlama en eski aşiretler için adeta değişmez bir kuraldır.

Zebarê-Zebarî, Barzanê-Barzanî, Rêkanê- Rekanî, Herkê-Herkî, Ertuşê-Ertuşî, Oremarê-Oremarî, Xanê-Xanî gibi ...

Xanî, Mem û Zin' de kendisinden önceki Doğu şairlerinde rastlanmayan bir yoğunlukta toplum felsefesini son derece ustaca işlemektedir; Kürt toplumunu birçok yönleriyle analiz ederek, toplumun doğal seyrinden çıkarılma nedenlerini sorgulamakta ve onun temel taşlarının yeniden yerli yerine oturtulması yönünde öneri ve fikirler sunmaktadır. Destanın kahramanlarına da bu fikirler ışığında roller yüklemiştir.

Mem û Zin ulusal bir destandır. Bu tespiti ilk kez 1858 yılında Prof. Dr. Peter Lerch, Xanî ve Mem û Zîn hakkında yazılan ilk geniş araştırmasında yapmıştır.

Bugün dünyanın en önemli ansiklopedilerinden Wikipedia Ortodoğu için sadece 3 ulusal destan seçmektedir; bunlar Firdevs'nin Şahname'si, bir Arap halk destanı olan Taghribat Beni Hilal ve Ehmede Xani'nin Mem û Zîn'idir.

Bu eserlerde lran, Arap ve Kürt halklarının kendilerini özdeşleştirdikleri bir ortak kültür tarihi üzerinden ruhi şekillenme birliği ve halklaşma süreçleri işlenmektedir.

Mem û Zîn'i ilk ikisinden ayıran bir özellik, eserde Kürt toplumunun gelişiminin önünde ki iç ve dış engellere bakış açısı daha geniş ve gerçekçi olup, bu noktadaki analiz, tespit ve fikirler eserin yazıldığı çağdan çok daha ileridir.

Doğu mesnevi geleneğinde müellifin Tanrı, Peygamber, yaratılış ve dönemin hükümdarı hakkındaki fikirleri eserlerin sadece ilk bölümlerinde yer alır. Destan bölümünde anlatım dili değişir, olaylar duru olarak anlatılır. Xanî hem inanç ve hem de toplumsal felsefik görüşlerini eserin tüm bölümlerıne serpiştirmiştir; bunu her yeni bölümün başında, ortasında veya sonunda kendi dilinden yaptığı gibi, destanın kahramanlarına yüklediği toplumsal rolleri çerçevesinde onların üzerinden de dile getirmektedir. Bu da klasik Doğu mesnevilerinde bir ilktir.

Doğu mesnevilerinde destan olayları hayali bir alanda gelişirken Mem û Zîn'ın mekânı yeryüzündeki bir coğrafyadır; semtleri, sokakları, nehirleri ve seyrangahlarıyla Cizira Botan'dır.

Xani'nin eseri Mem û Zin, sadece siyasi bir mesaj değildir.

O aynı zamanda, bir sanat klasiğidir, içinde tarih, etnografya, felsefe, şiir, destan, menkıbe, bilim, gök bilimi vs. vardır. Bilinmeyen Kürt dünyasının esrarı sinmiştir Mem û Zin 'e.

Antik Kürt toplumunun tüm gelenek ve görenekleri, inanç motifleri, toplumun tüm çelişkileri, toplumsal yasaların özü yansımıştır aşk dizelerine.

Kürt insanının ruhu, canı, özü, sözü, iç dünyası, dış dünyası, fikriyatı, zikriyatı, zihniyeti ve davranışı nakşedilmiştir buraya.

Xanînamé

ÇEND NİRXANDİNÊN
Lİ SER EHMEDÊ XANÎ Û MEM Û ZÎN

EHMEDÊ XANÎ VE MEM Û ZÎN ÜZERİNE
DEĞERLENDİRMELERDEN BİR DEMET

A BUNCH OF REVİEWS ON
EHMEDÊ XANÎ AND MEM Û ZÎN

Lİ SER EHMEDÊ XANÎ

Pêşgotin

Sala 2007 an, sêsedsaliya Ehmedê Xanî mohra xwe li salê xist. Xanî li tevahiya salê belabû, nivîskar, lêkolîner xistin nav tevgerê, bû dabaşa konferans û semîneran, di rojeva rojname, televizyon, radyo û weşan û çapeniya kurdî de wek xaleke navendî cihê xwe girt. Ne bi tenê ev, belê dageriya sala piştî xwe jî û di "Festîvala Ehmedê Xanî" de li Amedê gulana 2008 an derkete asta ji bo îro hew jê jortir.

Di salvegera sêqirnî de Ehmedê Xanî, Mem û Zîna wî, berhemên wî, bûn materyalên analîz û lêkolînan, axaftin û teblîxatan, meqale û hevpeyvînan.

Kesên şareza, gotinên xwe gotin, pisporan şîroveyên xwe pêşkêş kirin, weşanxaneyên kurdî, di pirtûkên yekcildî de Xanî çapkirin. Kitêbxaneya kurdî bi vê Salvegerê, ber û encamên wê, neteweyîtir, dewlemendtir û xaniyanetir bû.

Ji xwe 15-20 salên dawî bi aliyekî xwe jî bûne salên salvegeran, pîrozbahî, şev, mitîng, konferans, kongre, festîval û çalakiyan, televizyonên çendzaravayî, radyoyên coxrafya fireh û weşan û çapemeniya hercoreyî.

Ji van salan re hinek ronesansa kurdî, hinek rabûna Kurdan û sedsala Kurdan dibêjin. Ev çendî rast e yan na ew dabaşeke din e, belê şik û guman tune ku têkiliya vê bi xwurtbûna tevgerarizgarîxwazî re, hişyarî û organîzebûyîna kurdan û medya satelîtî re dîrekt heye.

Salvegerên me zêde dibin. Salên me, meh bi meh bi watetir dibin. Her sala dubihure bi awayekî didexise sala piştî xwe. Her sala tê li salên berî xwe meznahiyekê zêde dike, tiştekî bi ked û bi kêr dixe ser, jê re dibe saxlemî û qewîniyek, dibe gerantî û demanek, zewr û xelekeke nû li ser riya berdewamiyê. Em Kurd êdî ne bi awayê berê, belê bi reng û bi coreyekî din dijîn. Bi çavekî din dibînin û guhên me jî ji yên bav û kalên me ferq dikin. Hişyartir, miçtir û liserxwetir in.

Li welatê me û di nav Kurdan de îro, zeman û çerxa felekê bi celebekî din digere. Doh û îro ev ger ne mîna hev e. Ger li aliyê me ye, li xêra me ye û em ji doh zêdetir serdestê wê ne.

Îro bi leztir e û tu ji kîjan alî de lê binerî mohra Kurdan hildigre, şeqleke kurdreng lê dixwiye, dibiriqe, lê tê kolan, lê tê nivîsandin. Mîna ku Kurdan jiyan bi qubale girtibe û heyfa hezarên salan hilînin, mîna gêrikên moristanan bi şev û rojan dixebitin û çendî ji dest wan tê, hêz û taqeta wan dighiyê, zemên û salan bar dikin mîna ku wuha bêjin ji zemên re: soz û ahd li me be ku em dê her bêhnik û kêlîka te tije, mişt û li dev derbas bikin. Roja tiştekî biked nekeviyê, bi xwe re ji bo me û li dijê dijmin tiştekî neyîne tune, nemaye.

Kesê û kesa, hinekî bi baldarî dijî, çavên wî, wê, ne şelbitîne û nan ne bi guhê xwe belê bi cihê rast dixwe, reş û sipî ji hev derdixe, zane doh êvarê çi xwariye, bi vê rastiyê dihese, dibîne.

Di nav vê rastiyê de em radibin û rûdinin, zarokên welatê me mezin dibin, cîlên nû û siberojê mezin dibin, roj li me derdikeve û diçe ava.

Berê, rojên me salvegerên wan bibîr dianîn, em bi hatina wan dihesiyan gelekî kêm bûn.

Kêmbûn li aliyekî. Bibîranînên ewên hebûn jî bêreng, bêdeng û heta tu bêje bes, bi rebenî bûn. Çarçeweya wan teng, coxrafya wan lokal, herêmî, deverdeverî û belekbelekî bûn. Ne welatgîr û ji awura neteweyî bikêmanî û biqusûr bûn, korik û bêşewq bûn, zêdetir sembolîk bûn.

Bibîranîn û pîrozbayîyên îro li giş perçên welat û li her cîh û devera Kurd hene, li welat û li derveyî welat têne bihîstin, di lêdana bi milyonan dilên Kurd de geş û gurr dibin.

Rojên di jiyana me Kurdan de şopên dîrokî çêdikin, giranî û wezneke wan heye ne çendek, belê bûne bi dehan û pîrozkirina wan, beşdariya di wan de, berfirehî û seranseriya vê beşdariyê jî ne bi tenê li Kurdistan, belê di nav gelên cîran û dûr de jî deng didin...

Her şahî û her salveger nîşana guhertinên mezin, destkewtên dîrokî, zindîbûn û balixbûna neteweyî û jiyaneke bi hiş û hişmendane ye.

Tiştên heta îro kêm bûn, lewaz, netemam û nîvrêbûn, îro temam dibin. Kurd balixtir in, hişyartir û serwextir in ji her car. Êdî kes nikare pişta Kurdan deyne.

Kurd li xwe, li hev, li rojedîrokiyên xwe, li kesayetî û mezinên xwe, serok û rêberên xwe; çi rewşenbîrî û fikrî û çi jî siyasî û leşkerî, xwedî derdikeve û ev çendî pêwist û jiyanî ye dibîne, his dike û bi roj, meh û sala derbas dibe re serwextir dibe.

Sêsedsaliya Xanî, çalakî û bîranînên li der û dora wê, li welat û li derveyî welat, wek faktorekî yekîtiya Xanî dixwest, tifaqa Xanî hesretmayê wê bû, rola xwe lîst û piştî sêsed salan jî be, kesek çendî dikare girîng be, piştî mirina xwe jî çendî kaniya jiyanê, serbilindayê, xerc û çimentoyê neteweyî be, careke din di kesayetiya Xanî û vê salvegerê de hate peyitandin.

Kes û netewe

Vê jî em li rastiyeke din nêzîk kirin. Rastiya ku hinekî jî kes in, yên neteweyekî dikin netewe. Gava pirs tê ser kes û rola kesan, cîh û wezna wan ji bo neteweyekî, pircaran bivê nevê, hinek pirs dinuqutin dilê mirov:

Gelo bi qasî ax, dîrok, folklor, ziman û ekonomiya hevbeş ku çend stûnên bingehîn in di çêbûn û avabûna neteweyekî de, nisbeteke kesayetiyên mezin; kesayetiyên mîna Xanî, Mîqdat, Hecî Qadirê Koyî, Celadet, Cegerxwîn, Emîn Batû, Mezlûm, Necmedîn Buyukkaya, Egît, Zekiye, Sema, Wedat û Mûsa jî ne pêwist in, ne faktorekî pêncem bin gelo ?

Ji bo ku netewe neteweyekî temam û hemdem be, gelo hinekî jî ne kesayetî ne, yên ku neteweyekî dikin netewe?

Gelo bê rewşenbîr û zanayên têkoşer, kapasîteyên mîna Xanî, neteweyek çendî dikare netewe be, çendî navê netewetiyê heq dike?

Kesayetiyên mîna Xanî bi hesanî çênabin.. Ji çend sed salan carekê tên. Kesên wuha êdî ne herkes in. Ew jî wek herkesî di aliyê fizîkî de seriyek, du çav, du guh û dilek bin jî, di wan de damarên jiyana siberojê bilaş û gewd dibin. Çarenûsa welat û milyonan bi wan ve tê girêdan, jiyan, rûmet û serbilindayî di wan de dijene.

Kesên wuha, dipekin derveyî zeman. Zeman hew kare bi wan, ji wan re serî datîne, ji wan re kar dike, ji bo wan diherike. Ne zeman li wan, belê ew li zemên siwar in.

Zemanê mûtîh û sernerm, destên xwe ji wan re datîne ser hev û dema pêjna wan tê, xwe dide teniştê, rê dide wan, "kerem bike" dibêje, "êdî tu fenafîlahî yî, mertebe û rutba te ya kilasîkan e, tu azad î, êdî tu di nav sînorên welat û gelê xwe de hilnayî, tu malê cîhanê yî, wîzeya te heta heta ye, baweriya bi te temam e, tu hevtayê pêxemberan û ji qencên xwedê yî. Fermana ji bo te ji jor de ji me re hatiye ev e, belê ne kêm ne zêde ev e."

Kesayetiyên wuha xwe bi xwe parêzerî û berdevkiya xwe dikin. Ew ji bo gel û welatê xwe û bi dereca xizmet û kirinên xwe ji bo timamê cîhanê nejbîr dibin, abadîn û hetahetayî dibin. Zeman bi wan biqîmet û hêja dibe, navê xwe duguhere, dibe dîrok, ango zemanê bihiş, ronak, diyar, sayî û qeydkirî.

Ku wuha bû, êdî tim çav, guh û bal li ser wan in. Şair wan dikin helbest, peykertiraş wan nemir dikin, lêkoîner wan dikin pirtûk û arşîvan. Her kes ji aliyê xwe dibe pale, xizmetkar û berdevk ji wan re.

Jiyana wan dibe filîm, navê wan xelkê radike, dadixe kolan û meydanan, tîne ba hev, dike yek. Mirov ji wan re temene dibin, îbadetê dikin, diçin sucdê.

Gel ji bo wan dikeve şer, posterên wan meydanên navdar dixemilînin, di bîr û hafize xelkê de, xwendevan û kategoriyên gel de, qar dibin. Navên wan li cîhên bilind diçirisin, dibin nivîs û reklam. Di bang û qêrînên sedhezaran de dibin "bijî !", dibin silogan, dibin gotinên ji awura wate û naverokê barkirî, biteqil û mîna risas.

Helbet her kes gotina "bijî" heq nake. Ev gotin ne ewçendî erzan e. Belê yê ku heq kir jî divê jê re!" bijî !" bê gotin. Xesîstî û quretî ne pêwist e, parsûstûrî bikêr naye. Tu dixwazî ev kes siyasî be, nivîskar yan şervan be, sportmen yan jî hunermend be.

Bijî mafê herkesî ye ku di karê xwe de bi ser dikeve û li gora misyona xwe rola xwe dilîze.Ji xwe ku heq kir jî kes nikare jê bistîne, rê li gotina wê bigre, ew dibe hêzeke madî. Êdî ew ne bi tenê gotin û helwestek e, hêz û enerjiyek e, motor û handayînek e jî.

Di gotina "bijî" de teqdîrkirin heye, nirxandin û helsengandin heye. Miletê cihê wê hat û nizanibe bêje "bijî !", wê mîna sturehên keran biqele. Kesê nizane bêje bijî ne li dinyayê ye, baş û xerab ji hev dernaxe, lipaşmayî, bêhest, bêpîvan û bêmêzên e. Ji ber ku teqdîrkirin hişmendî ye, cesaret e, bi fikirkirina li ser siberojê ve girêdayî ye, meseleyeke wîjdanî û mirwetê ye jî.

Gelê kurd di van salên dawî de gelek mirovên mezin û bikêrhatî derxistin, li hêja û gewreyên xwe, li xwedîşop, ciwamêr û ciwanikên xwe xwedî derket, xwe ji wan re kire mertal, kir çembera ji agir li dora wan û bi bedêlên giran ew bi tenê ne hiştin.

Destkewt û encameke din:

Ev peryoda salên li jor hate binavkirin bi taybetî salên nav 1995 û 2008 an ji awura lêkolîneriya li ser Ehmedê Xanî jî salên afrêner û angaje ne.

Lêkolîneriya Kurd di gelek şax û waran de, çi bi hejmar be û çi jî ji awura kûrayî û berfirehiya dabaşan be ne mikun e bala her kesê vê eniya xebatê dişopîne, nekişandibe.

Di konferans, panel, semîner û bernameyên televizyon û radyoyan de, li zanîngeh, înstîtût û akademiyan de axaftin, teblîxat, pêşniyaz û dersên hatin pêşkşêkirin bûne pirtûk û di refên pirtûkxaneyên me de bûne dewlemendiyeke nû û ketine ser yên berî xwe.

Bi gotinên Celadet Bedirxan " tovê berî bi 300 salan hatibû çandin" şîn tê, bi ser erdê dikeve, êdî ne bêparastin û ne bêxwedî ye, geş dibe, gurr dibe.

Ew rojên me dîroka xwe, jiyana kesayetî û serokên xwe, berxwedanvan û serhildêrên xwe ji pênûsên biyanî, mîna yên Garzoni û Moltke, A. Le Coq, Oskar Man, Hugo Makas û Roger Lescot, Nikîtin, Rambot, Roswelt, Lazaryev, Hesretyan, M, Fanny, Robert Olson û hwd. nas dikir, bi temamî nebe jî bi rêjeyeke xwiya li pey me dimînin. Cihê lêkolînerên me bi her sala dubihure re xwiyatir, hejmara berhemên îmzeyên wan hildigrin jî zêdetir dibe. Ev jî baweriya netewe bi xwe û zanayên xwe xurt dike, dibe dilxweşî, serbilindayî jê re.

Ji vê awurê divê mirov Lêkolîna hejmar 12 bigre dest. Ev hejmar li ser Ehmedê Xanî ye û ji du xebatên binirx û bikêr hatiye pê: Ya yekê hevpeyvîneke dirêj bi Jan Dost re ye û ya duhem jî biyografiyeke berfireh e ku ji aliyê Murad Ciwan ve hatiye amadekirin. Destên herduwan jî xweş û terr be, temenê wan dirêj, tendurustiya wan baş û jiyana wan berhemdar û afirêner be.

Kovara Lêkolînê / Înstîtuya Kurdî

HEVPEYVÎNA Bİ JAN DOST RE

1- Rewşa gelê kurd û rewşa navneteweyî di serdema E. Xanî de û bandêra wan li ser Mem û Zîna Ehmedê Xanî?

Piştî şerê Çaldêranê di tebaxa 1514 an de. Artêşa Sefewiyan şikesteke mezin xwar û tevaya wilayeta Diyarbekir (di gel bajarên mîna Mêrdîn. Urfa. Reqqa û Mûsil) kete destê Osmaniyan. Ji wê çaxê de piraniya Kurdan ketin bin siya fermanrewayiya Osmaniyan piştî ku sultan Selîm şertê wan ku girêdayî mîrek û serokên êlên xwe bimînin, pejirand.

Berî wî şerî Kurd di navbera herdu imperatoriyên dijmin de (Sefewî û Osmanî) dabeş bûbûn. Di şerê Çaldêranê de hakimê Hesenkêfê melik Xelîl ku zavayê şah Ismaîl bû (6) li hêla sefewiyan şer dikir. Li aliyê Osmaniyan Mîr Lale Qasim, mîr Şerefê mîrê Bedlîsê û waliyê Diyarbekrê Xan Mihemedê ku di şer de hate kuştin, hebûn (7).

Kurdistan wekî cografiyayeke taybet, bûbû navbirra wan herdu imperatoriyên dijhev û ew cografiya bûbû lanetek li ser gelê kurd yê ku girêdanên wî jî parçe bûbûn û her beşek bûbû destikê kêra imperatoriyekê. Kurdistan jî meydana şer bû, sal nediçû ku li eniyên şer yên rojhilatê dewleta Osmaniyan şerek li dar neketibûya. Lê ziyankar tenê gelê Kurd bû.

Peymana Qesra Şêrîn:

Bi wî awayî gelek sal dibuhurîn û welatê Kurdan wêran dibû. Mîrîtî qels û lawaz dibûn heta ku herdu imperatoriyan peymaneke aştiyê sala 1639 an imze kirin ku di dîrokê de bi navê peymana Qesra Şêrîn hate naskirin. Li gor wê peymanê Rewan (Yêrîvan) li sefewiyan vegeriya û tevaya Iraqê bû para Osmaniyan.

Tiştê ku bala mirov dikişîne ew e ku ji wê peymanê û vir de li gor jêderên dîrokî êdî agirê şer li eniya rojhilat sar bû û heta di jiyana Xanî tevî de jî şûrek li wê eniyê nehate kişandin û gulleyek nehate teqandin! Lê em dibînin ku Ehmedê Xanî di Mem û Zînê de behsa (herdu terefan) û şerê wan dike wekî ku wî bi xwe şer dîtibin û di jiyana wî de qewimî bin. Bêguman Xanî yê ku derdê wî derdekî netewî bû çîrok û stran û serpêhatiyên demên şer dibihîstin û encamên şer li ber çavan bûn û şopên ku wan şeran li pê xwe hiştibûn gelekî kûr bûn ku bi salan ew şop nediçûn. Bê guman Xanî dê Şerefname xwendibe û dê destanên şeran û tarîxa qirêj ya sultanan û şahan li welatê xwe ji devê dengbêj û kalemêran bihîstibe loma jî wî her di pêşgotina Mem û Zîna xwe de behsa wî şerî kiriye mîna ku hîn li dar e(vegere malikên 221 heta 225).

Berî wê peymanê jî herdu imperatoriyan her yekî ji alî xwe de xwestin mîrnuşîniyan qels bikin û serxwebûna wanî mayî jî têk bibin û wan bixin bin çengên xwe. Şah Ebbasê yekem kurd di şerên xwe yên hundir û derve de bikarnîn. Ew li himber Mafî û Nankilîyan ajotin şerekî giran û ew di kela Rewandizê de qir kirin.

Yê ku serokatiya vê helmeta şahanî dikir jî yekî kurd bû bi navê Ehmed kurê Heloxanê Erdelanî. Şah Ebbasê ku Biradostî di Kela Dimdimê de sala 1608 an qir kirin, êlên Kurdan mîna navbirr koçberî sînorê xwe û Ozbekan kir û ew li ser sînorê Xurasana rojhilat bi cih kirin da ku ew êl bibin mertal ji bo sînorên dewleta wî ya berfireh.

Bêguman Xanî ne bêagah bû ji van bûyer û serpêhatiyan. Her wisa ne dûrî cihên bûyeran bû jî.

Bi xwe di nav de bû û di her rêyekê re û li ber her zinarekî û di her gelî û newalekê de şopa şerekî hebû. Her ber û dar bûbûn şahidên cengên giran ku li ser devê dengbêjan bûbûn destan û di civatan de dihatin gotin. Xanî ev bûyer mîna dîmenin ku taze li ber çavên wî qewimîbin wisa anîne ziman:

Bifkir ji `Ereb hetave Gurcan Kurmanciye bûye şubhê burcan
Ev Rom û `Ecem bi wan hesar in Kurmanc-i hemî li çar kenar in
Herdu terefan qebîlê Kurmanc Bo tîrê qeza kirîne amanc
Goya ku li ser hedan kilîd in Her tayife seddek in sedîd in
Ev qulzemê Rom û behrê Tacîk Hindî ku bikin xurûc û tehrîk
Kurmanc-i dibin bi xûn mulettex Wan jêk vedikin misalê berzex (malikên: 220-225)

Rewşa Osmaniyan li eniyên rojava:

Di jiyana Xanî de (1651-1707) pênc sultanên Osmaniyan hatin ser textê hukumdariyê. Mihemedê çarem (1648-1687) û Silêmanê duyem (1687-1691) û Ehmedê duyem (1691-1695) û Mustefayê duyem (1695-1703) û Ehmedê sêyem ku Xanî di dema wî de wefat kir.

Qonaxa hukumdariya van sultanan bûbû destpêka lawazî û sistbûna imperatoriya osmanî. Êdî stêrka Ali Osman ji ezman dadigeriya û diçû ava. Erê li rojhilat agirê şer sar bû û bû dema ku êdî xwedan hiş di encamên şeran de bifikirin, lê li rojava agirê cengên giran ji nû ve hilbûn û imperatorî êdî pîr dibû. Li hundir jî serkêşiyên gelek mîr û paşayan û serhildanên Yenîçeriyan êdî dewlet zûtir pîr dikir. Sala 1651an ku sala tê de Xanî ji dayik bûbû, Italiyan giravên Tenedos û Lemnos yên li devê Dardanêl dagîr kirin û leşkerên Osmaniyan şikestî ji dorpêça Viyannayê vegeriyan. Li pê wê, peymana pîroz di navbera Papa û çend dewletên ewropî de li dar ket û êdî têkiliyên Firansa û Osmaniyan jî ber bi xirabbûnê ve çûn. Sala 1686an osmanî ji bajarên Poda û Best yên Meceristanê reviyan. Sala 1694an Osmaniyan li pêşber nemsawiyan li Solenkamen şikeseteke mezin xwarin û revî revî bi şûn de hatin. Li her hêlê êdî osmanî bi şûn de dihatin û imperatoriya wan êdî dikurisî. Di wan deman de Ehmedê Xanî Mem û Zîna xwe dinivîsî û doza hişyariyê li gelê xwe û mîran dikir. Bêguman hayê wî ji van bûyeran hebû. Wî dizanîbû ku êdî osmanî jar dibin, dizanîbû ku bilandina Osmaniyan û mijûliya wan bi eniyên rojava re fersendeke dibe ku careke din ji Kurdan re neyê.

Meziniya Ehmedê Xanî ev e ku ew şêxekî zemanê xwe bû jî, lê hîç derdê gelê xwe ji bîr nekir. Berê xelkê neda cihada (Gêwir) li rojava. Li ser menberan negote wan herin tev li eskerê mensûr yên (Sultên) bibin û bihişt û horiyên wê li pêşiya we ne. Wî dixwest bihiştê li erdê ji bo gelê xwe pêk bîne. Hîç Xanî negot ev dewleta em tê de û di bin sîbera sultanên wê de dijîn dewleteke islamî ye û xiristyan şerê wê dikin, divê em niha dengê xwe nekin û her û her piştê bidin vê dewletê. Ew zulmê dike xem nake, lê dijminê me xiristyan in! Na wî ev hizr nekirin para mejiyê xwe û berovajî van hizrên bi hezaran şêx û melayên Kurdistanê yên wê demê û vê demê, ew rabû û got ku em milletekî bextreş in.

Eger stêrika bextê me jî biçirisiya û camêrek ji nav me rabûya dê niha dewleteke kurdî mezin ava bikira. Ma hîç fersendên wisa dubare dibin gelo! Na.

De îca namûse li hâkim û emîran ku dest bidin hev û dewleta me ava bikin. Lê namûs nehate hâkim û mîran û xewnên Xanî wisa têk çûn û hesretên wî di gel wî binax bûn.

2- Xanî çendî serdestê dem û qonaxa xwe ye, çendî pirs û pirsgirêkên gelê kurd naskirine û hewla wî ji bo çareserkirina van pirsgirêkan çend e, çawa ye?

Guman nîn e ku bîr û baweriyên Xanî ne çêlîk û zayîdeyên bûyerên Kurdistanê û cîhanê tenê bûn lê bi ya min ku gelek çavkaniyên teorî hene Xanî pirr sûd û havil ji wan girtine. Xanî di nerîna min de nûnerê şêweyekî taybet ji ramanê bû, nûnerê fikreke netewî bû ku êdî serî di nav rewşenbîrên wan deman de hildabû. Xanî diyardeyek e, divê em wî di çarçova mêjûya edebî û çandî ya rojhilatê de bixwînin. Û divê em li bingehên ku wî bîr û baweriyên xwe derbarî milletperwerî û azadî û Xwedê û hebûnê de li ser ava kirine, bigerin. Divê em çavpêketineke bi lez li nexşeya çandî ya wê serdema ku bû şahidê zayîna vê berhema bêhempa bixin.

Li rojhilata di dema Xanî de sê zimanê serdest hebûn. Yek jê zimanê Erebî bû. Zimanê pîroz, zimanê Quranê û dînê islamê ku bi milyonan misilmanên ji her milletî mecbûrî fêrbûna wî bûn. Ew zimanê ku şaristaniya islamî-Erebî û bi sedhezaran kitêb pê hatibûn nivîsîn û roleke giring di pêşxitina civakên islamî de lîstibû. Zimanê din yê Farisî bû ku li ser destê hin kesên xîretmend û bi piştigiriya mîr û sultanên Eceman di dirêjiya sedsalan de hate sîqal kirin û bû zimanê wêjeyê ji Stenbolê heta Hindistanê. Zimanê sêyem yê Xwedêî (Osmanî) bû ku ew jî zimanê dagîrkerên welatê Ehmedê Xanî bû.

Di nav van zimanan de zimanê kurdî jî êdî nasnameya xwe saz dikir û şerê hebûnê û xweparêziyê nû li dar xistibû, lê bi çekin hindik û siwarin hindiktir. Ew li ser destên nifşekî pêşeng ji şairên mezin ku hestên xwe bi zimanê dayikê derbirrî bûn.

Bi zimanê xwe yê sêwî û bêxwedî û lipêmayî wan derî li ber nifşên li pê xwe vedikirin û êdî ew ziman ji ezmûna xweisbatkirinê bi serkeftin derketibû meydanê û dîwanên hêja yên kesên mîna Melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran û xezeliyên Eliyê Herîrî hatibûn nas kirin û êdî xelkê ew ji ber dikirin û li civatan dihatin xwendin. Vê yekê baweriya bi ziman li ba rewşenbîrên wê demê xurt kir û ew lê hay bûn ku zimanê kurdî jî zimanê nivîsnadinê ye û hestên mirovan û xweşiya evînê û şewata wê dikarin bi wî zimanî jî werin derbirrîn. Xanî di pêşiya Mem û Zînê de destnîşanî wan hersê şairên navborî kiriye û xemgîniya xwe da xuya kirin ku mîrê nezan guh dabûya wî dê navê van mezinan bilind bikira û ew vejandina.

Xanî ew her çar zimanê ku me li qelem dan qenc dizanîbûn. Di her çar zimanan de jî serdest bû û ew li ber wî bûbûn hespên xweşkêş. Wî gelek sûd ji wan wergirt. Di rêya Erebî re li felesefe û mentiqa islamî ya ku li ser bingehekî Grîkî ava bûbû, haydar bû. Kete bin tesîra sofiyên mezin. Nakokiyên ku di hundirê dînê islamê de, tîr û beşên mezhebên islamî nas kirin û zimanê Quranê di destê wî de bûbû hevîrek ku çi bixwesta dikaribû jê saz bikira. Di Mem û Zînê de ew zanîna wî ya pirr, kifş û berçav e. Wî di berhema xwe de gelek peyvên Erebî bi kar anîne ku tenê di Quranê de hene, her weha peyvên bi kar anîne (Mîna peyva Yûh ji bo rojê) ku êdî Ereban bi xwe ew di nivîsên xwe de bi kar nedianîn. Di rêya Farisî re jî çavên wî li gencîneyên çanda îranî vebûn. Destanên mezin xwendin û çîrokên herêmê nas kirin. Wêjeya fêrkariyê ya ku li ser destê Seediyê Şîrazî gihiştibû kemalê nas kir.

Û nas kir çawa zimanekî mîna Farisî ku bi hatina islamê re êdî sekerat kir, bi hevkariya (mîr û şairan) ji mirinê filitî û dîsa li ser lingan rawestiya.

Wî malika Firdewsî di Şahnameyê de ku dibêje:

Besî renc-i burdem der în salî sî Ecem zinde kerdem bedîn Parisî!

Xwend û çavnasî milletperweriyê bû û wî jî got:

Ev name eger xirab e ger qenc Kêşaye di gel wê mi du sed renc!

Bê guman Xanî zimanê Xwedêî jî paşguh nekiribû. Di rêya vî zimanê dagîrkeran re çavnasî wêje û tarîxa Osmaniyan bû. Wî bi zanebûn û biryar ev hemû ziman û xweşiya wan û şan û şerefa nivîsandin bi wan li pey xwe hişt û avête pişt guhê xwe û dest avête nivîsîna bi zimanê xwe yê sêwî û (Sifrê xwe yê xef) ango destana Mem û Zînê nivîsî (eşkera kir). Wî xwest xitaba gelê xwe bi zimanê gelê xwe bike. Wî dizanîbû ku her pêxemberek hatiye û bi zimanê qewmê xwe doza xwe kiriye. (Her pêxemberek ku me ew hinartî, bi zimanê gelê xwe pêxemberî kir, da ku ji wan re zelal bike). Mîrê mêjûnas Şerefxanê Bedlîsî yekemîn kitêb di tarîxa Kurdan de û li ser Kurdan bi zimanê Farisî nivîsî. Ew zimanê ku mîna me got, di çimê belavbûn û geşbûna xwe de bû û serdestiya wêjeya rojhilatê heta Hindistanê dikir.

Lê Xanî ev yek nepejirand û bi eşkeretî di pêşiya destana xwe de got ku wî pişta xwe da zêr (Farisî) û berê xwe da sifr (kurdî) û tê de xebitî û xwest wî sifrê xwe yê xef û veşartî û rengçûyî spî bike û daxîne bazarê! Wa bawer dikim ku ew wisa bersiva Şerefxan dide û dibêje ku xweziya te jî ew berhema hêja bi vî zimanê me yê sêwî nivîsîbûya. Her weha ew dibêje ku bi Farisî (ji ber ku wek zêr e) her kes dikare berhemên qenc pê biafirîne, lê yê ne ku zêde jêhatî û zîrek be nikare ji sifr (zimanê kurdî) berhemeke hêja biafirîne.

Di baweriya min de ku Xanî dê Şerefname xwendibe û ketibe bin tîn û tesîra wî. Ev jî dihêle ku em bibêjin pêşengê milletperweriyê Şerefxan e, ne Xanî ye. Şerefxan ji ber ku mîrekî xwedan xîret bû, projeyeke wî ya mezin hebû ku federasyonekê di nava Kurdan de saz bike (wî xwest yekîtî û ittifaqê bixe nav Kurdan û doza avakirina eniyeke hevbeş kir di navbera mîrnuşîniyên Kurdan de û dixwest ku ferdersyoneke mezin ava bibe û navenda wê jî cizîra Botan be, lê vê projeya wî bala mîrekên Kurdan nekişand).

Şerefxan bi xwe jî di pêşgotina Şerefnameyê de bîr û baweriyên xwe yên netewî anîne ziman û hoyê nivîsîna berhema xwe dane ber çavan. Ku em pêşgotina Mem û Zînê û ya Şerefnameyê bidin ber hev dê bibînin ku mebesta herdu nivîskaran yek e. Herduyan jî li ber çavê xwe vejandina pêtên di bin ariyê de danîbûn û dixwestin mîratê Kurdan yê wêjeyî û dîrokî yê li ber mirinê û windabûnê vejînin û ji pencên jibîrkirinê rizgar bikin. Lê di gel ku di dawiyê de mebestên herduyan yek in, cudahiyeke bingehîn di navbera wan de heye. Şerefxan dixwest mêjûya binemalên mezinên Kurdan yên ku hatine ser texê fermanrewatiyê binivîse (da ku nav û deng û şanê malbatên Kurdan yên xwedan roleke mezin di jiyana Kurdistanê de li pişt perdeyan nemîne). Lê Xanî:

Kêşaye cefa ji bo yî `amê.

Yanî wî dijwarî û zorî ji bo tevaya milletê xwe dîtiye.

Wî negot: kêşa ye cefa ji bo yî mîran. Her weha ew dibêje: min ev berhem danî, ne ku şareza me û wêjevanekî zana me, lê ji millet perweriya xwe û eşîrperestiya xwe min dest avêtiye qelemê!

Yanî ne ji qabilî û xebîrî Belkî bi te`essub û `eşîrî

Şêweyê ku van herdu pêşengan (Şerefxan û Xanî) pêşgotinên xwe pê nivîsîne dide zanîn ku Xanî ketiye bin bandora Şerefxan (ku ew nimûneyek ji ronakbîrên wê demê ye) û her wisa dide zanîn jî ku hin mijar hebûn bala rewşenbîrên wê demê dikişandin û êdî xemxuriya wan bû ku zanibin çima ev bindestî û çima ev paşketina wêjeyê û sêwîtiya ziman!

Erê bêguman di civatên wan rewşenbîran de niqaşên wisa li dar diketin û gelek guftûgo çêdibûn. Lê ji ber ku li ba me tiştek nehatiye nivîsandin em nizanin heta kîjan radeyê dê ev iddiaya me rast be.

Tenê em dikarin ji nav xêzikên berhemên xwe yên berê rastiyên dîrokî derînin. Dîsa di pêşgotina Şerefnameyê de hedîsek li ser zimanê pêxember heye, dibêje ku pêxember nifir li Kurdan kiriye da ku ew hîç nebin yek. Çiku herifîna cîhanê di yekîtiya wan de ye! Tiştê balkêş ew e ku Şerefxan vê hedîsê mîna rastiyekê bawer dike û dibêje: û ji wê rojê de Kurdan nikarîbû dewleteke xwe ya mezin saz bikin!

Ev yek dide xuyakirin ku yekîtiya Kurdan ji berê de mijareke germ bû ku him li ba neyarên Kurdan û him jî li ba Kurdan dihate guftûgo kirin.

Şerefxan di pêşgotina xwe de dibêje: kurd bi ya hev nakin û li pey hev naçin, ittifaq û alîkarî di nav wan de nîne. Xanî jî vê gotinê bi malikekê weha dibêje:

Lew pêkve hemîşe bê tifaq in Dayim bi temerrud û şiqaq in

Şerfexan nelihevkirina Kurdan vedigerîne nebûna serekekî serfiraz û xurt û dibêje: ji ber ku niha li nav Kurdan bi giştî serekek nîne ku hemî li pê wî biçin û fermanên wî bi cih bînin, piraniya wan bûne xûnrêjên hev û guh li qanûn û zagonan nakin û ji bo pûçtirîn sebeb serî hildidin. Di devereke din de jî bûyereke balkêş tîne ziman ku divê em gelekî li ber rawestin. Ew dibêje ku piştî şerê Çaldêranê sultan Selîm ji Idrîsê Bedlîsî xwest ku Kurd yekî ji nav xwe hilbijêrin da ku hemî êl û hoz di bin ala wî de bin. Idrîsê Bedlîsî ji sultan re dibêje: her yek ji Kurdan dibêje ez û ne kesekî din. Kes bi ya kesekî din nake. Xanî jî di vê xalê de gotinên Şerefxan dubare dike û hîn wêdetir diçe û hêvî dike ku serekekî mezin rabe û dewleteke aram hukum bike û guhdêriya wêje û zanînê bike û şerekî li himber neyaran li dar bixe.

Ev herdu pêşeng eynî bingeha psîkologîk ya kesayetiya kurd tînin ziman û herdu jî eynî sifet û sinçan didin gelê kurd. Şerefxan dibêje: piraniya komên wan bi cesaret in û camêr in û comerd in di gel xîreteke mezin û serfiraziyeke bêsînor ..... êdî xwe dihavêjin tehlukeyê û xwe li xeterê diqelibînin, da ku destê niyazê û lavan dirêjî nemerd û nerindan nekin û alîkarî û qenciya wan nexwazin. Xanî eynî van gotinan lê bi şêweyekî vehandî û menzûm dibêje:

Camêrî û himmet û sexawet Mêrînî û xîret û celadet
Ew xetm e ji bo qebîlê Ekrad Wan daye bi şîrê himmetê dad
Hindî ku ji şeca`etê xeyûr in Ew çendî ji minnetê nefûr in
Ev xîret û ev `uluwwê himmet Bû mani`ê hemlê barê minnet
Lewra ku hemîşe bêtifaq in Dayim bi temerrud û şiqaq in

Li vir mirov nikare bibêje ku ev diziya bîr û baweriyan e, lê ji ber ku herduyan wêneyê yek milletî kişandine lewra jî herdu wêne gelekî dişibihin hev.

Li rex Şerefnameya ku ez bawer dikim dê Xanî xwendibe, wî hin jêderên din jî dîtine ku ji bîra wî ya netewî re bûne bingeh û li ser ava kiriye.

Helbestên melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran ax û zeviyek bûn ku tovên kurdayetiyê tê de şîn hatin û qebilîn. Ne ji ber mijarên di helbestên wan de lê ji ber zimanê ku ew helbest pê hatine nivîsîn. Em dizanin ku ziman ew e ramana ku bîr û hişmendiya milletekî di xwe de diguncîne û sîqal dike. Ew zimanê ku li ber windabûnê bû kete destên van kesên ku xwedîtiyek qenc û dilovane lê kirin û jê re bûne bav û dayik. Mixabin ku bavîtiya wan têrê nekir ku mîratê nivîsandî hemî biparêzin. Şerên ku li qada welatê wan diqewimîn ji bavîtiya wan xurttir bû. Û gelek berhem ketin koncala jibîrbûn û windabûnê. (Şerefxan behsa mîrekî Kurdan dike ku navê wî Yaqûb beg bû û dibêje ew li ser rêya sofiyan bû û rewnabêjekî jêhatî bû ku dîwanek derbarê tesewwifê bi kurdî li pey xwe hiştibû). Ev Ehmedê Xanî destnîşankirin belgeyeke dîrokî ye ku gelek dîwan û kitêb ji holê rabûne yan bi hoyên şer û cengên Sefewî û Osmaniyan û nakokiyên Kurdan bi xwe jî, û yan jî bi hoyê nezaniya mîrên Kurdan û guhnedana wan ji wêjevan û zanayên Kurd re. Li vir dixwazim xaleke giring bînim ziman û bibêjim ku netewayetî û kurdperwerî pêşî li Bedlîs û Bazîdê hate meydanê lê li herêmên mîna Amîdiyê û Cizîra Botan ne heta wê astê xurt û diyar bû! ez bawer im ku Bazîd û Bedlîs her di nava hêtûna şeran û nakokiyan de bû. xelkên wan herdu hêrêman ketibûn ber pêlên imperatoriyan û nakokiyên wan. Di siya Sefewiyan de diniviyan û li ser dengê daholên Osmaniyan ji xew radibûn. Van guherînên li pey hev û berdewam bêguman roleke erênî di pêşxitina hestên netewî li ba rewşenbîrên Kurdan lîst. Êdî ew qenc bi kesayetiya xwe ya serbixwe hest dibûn. Li hêla din yanî li herêmên ku hinekî dûrî şer û agirê cengê bûn, wêjeyeke ciwan hate meydanê lê netewayetî dengekî zeîf bû di nav dengê wêjevanan de. Melayê Cizîrî wisa bi nav Kurdistanê derbasî qesîdeyên xwe dike. Ew nebûye mijara wî mîna ku yara wî û keziyên yara wî û derdên evînê li ba wî bûne mijara sereke. Ez vê dibêjim ne ku ji qedrê melayê Cizîrî kêm dikim. Ew bejna herî bilind e di şêweyê hunerî de di kurdiya klasîk de û tenê nivîsîna wî ya bi kurdî besî wî ye ku wî bike pêşengek ji pêşengên ku bingeha wêjeya kurdî danîn. Erê nivîsandin bi zimanê dayikê bese da ku hişmendiyê ji nû ve ava bike û bixwehestbûnê xurt bike. Ma dema ku wî digot: dev ji Şîrazî berdin û werin qesîdeyên min bixwînin, ne digot: werin kurdî bixwînin! Yên mîna Melayê Cizîrî bi dîwana xwe ya ciwan û yên mîna Feqiyê Teyran bi berhemên xwe yên nêzîkî berhemên gelêrî mîna Şêxê Sen`an û Bersîsê `abid rê li ber derketina Xanî vekirin. Xanî pala xwe da van pêşengan û behsa wan jî di pêşgotina xwe de kir, wî berhemên wan û nirxê berhemên wan baş dizanîbû. Projeyeke mezin di bala wî de bû û dizanîbû ku ev proje bêyî (mora) mîr nakeve pratîkê, lê:

Çibkim ku qewî kesad e bazar
Nîn in ji qumaş-i ra xerîdar
Û:
Teb`ê Xanî sedefa gewherê `irfan e welê
Metnixwanek nebitin sahibê me`na çi bikit? (dîwana Xanî)

Û:
Dilê Xanî eger çi gencexan e
Şukur qet kes nego Xanî bi çendan! (Dîwana Xanî) Û:
Genca me di dil guher tijî ne
Herçende `eyan xezeffiroş in!
(Dîwana Xanî)

3- Xanî kapasîteyek e, xurtiyek fikrî û rewşenbîrî ye. Ev ne bi tenê Kurd dibêjin, belê ji aliyê kurdnas û rojhilatnasên welatên cîran û Ewropayî jî heta bi cîhekî xurt hatiye qebûlkirin.

Gelek kes wî bi Firdewsî, hinek jî bi Şekspîr û Hwd. re muqeyese dikin. Çima Xanî bi tenê, gelo di zemanê Xanî de kesekî din derneketiye ji nav Kurdan, yan hene em nas nakin? Xanî xwedan karîzmayeke wêjeyî ye! Kêm nivîskar vê yekê dikarin bi dest bixin. Rast e. Kurdnasan gelekî nirxên wî û giraniya wî nas kiribûn. Yûsêf Abgarovîç Orbellî dibêje ku Xanî di asta Firdewsî û Rostavellî de ye, ji xwe dibêje ku sê helbestvanên mezin yên Rojhilatê hene yek ji wan Xanî ye! Di nav Kurdan de û di zemanê Xanî de helbet rewşenbîr û nivîskar hebûn, yek ji wan hevalê Xanî bi xwe Ismaîlê Bayezîdî ye, lê ew ne bi giranîya Xanî ne. Xanî felsefeyek û rêyek ji kurdayetiyê re dît. Wî bingeha fikreke netewî ji bo milletekî danî, loma jî cihekî wî yê taybet heye û bala her kesî heta mamosteyên biyanî jî kişand. Lê di nerîna min de ku hîn divê em bi xwe bala xelkê bikişînin ser giraniya Ehmedê Xanî, divê em festîvalên taybet ji bo danasîna Xanî li dar bixin û divê ewropî vê kesayetiya mezin nas bikin.

4- Bi qasî roj û sala jidayikbûna Xanî roj û sala wefata wî jî hê ne bûye xwediyê teqeziyeke temam. Xaleke din ku ne bênîqaş e, temenê Xanî yê dema Mem û Zîn nîvisiye, di van derbaran de dîtinên te?

Sala ji dayikbûna Xanî diyar e, çiku wî bi xwe di dawiya Mem û Zînê de gotiye ku sala hezar û şêst û yekê koçî ji dayik bûye ango 1650 yan 1651 zayînî. Sala wefata wî ne diyar e. Lê hin dibêjin ku ew di sala 1707 an de çûye rehmetê! Ew xwe dispêrin iddiayeke rehmetiyê Elaedîn Seccadî ku dibêje li ser kêla gora Xanî wisa hatibû nivîsandin: Tare Xanî ila rebbihî. Yanî Xanî ber bi xwedayê xwe ve firiya. Ev hevoka Erebî bi hesabê herfan digre beranberî 1119 koçî ango 1707 zayînî. Lê em nikarin vê iddiayê weke rastiyekê qebûl bikin her weha em nikarin wê red jî bikin. Ji ber ku rastiyeke din di nav destê me de nîn e.

5- Xwendina Xanî çiye, li ku, li ba kê xwendiye, gelo derketiye ji Kurdîstanê, wek nimûne çûye Stenbol, Bexdad, Şam yan jî Misrê?

Derketina wî ya ji Kurdistanê her çendî me delîl û belge di dest de nîn in, lê em dikarin texmîn bikin ku ew ê bi kêmanî ji Bayezîdê

derketibe. Şêweyê xwendina berê wisa bû, diviyabû xwendekar li pey ilim û zanînê biçe. Ji welatê xwe dûr bikeve û here li ba seydayekî bi nav û deng icazeya xwe ya ilmî werbigre. Lê çûna wî ya Bexdayê, Stenbolê Şamê! Ez bi xwe nikarim tu bersiveke zanistî bidim. Gelek ji lêkolîneran dibêjin ku çûye Misrê û Qudsê û Stenbolê û nizanim ku jî. Lê mixabin bêyî ku tu belgeyan li ber destê me raxînin. Mamoste Hejar û Elaeddîn Seccadî û gelekên din van iddiayan wisa bê delîl dibêjin. Lê vê dawiyê pirtûkeke birêz Ebdulla Varlî derket ku gelek agahî têde hene û li gor gotina Varlî ew xwe disipêre belgeyên Osmaniyan yên kevin. Li wir mirov dikare rastî detayên jiyana Xanî bibe.

6- Bi piranî di zemanê Xanî de şaîr berhemên xwe ji bo Sultan û şahên herêmê dinîvisînin û gelek caran jî berhemên xwe hinekî jî di bin bandêr û zexta deshelatdaran de amade dikin. Di vî alî de Xanî wek cihêyî û xweseriyekê berçav dibe, şîroveya te?

Xanî ne helbestvanê Baregahê bû. Dengê wî ji dengê gelê wî bû. Ew dilşewitiyê belengaz û rebenê kurmancan bû, îca wê çawa di eynî demê de li ber destê mîr û paşan, şah û sultanan awaza xwe bigota? Bilindiya Xanî ji vir tê ku ew alîgirê doza gelê xwe bû û pêşberiya zulma li dijî Kurdan dikir. Erê wî berê xwe da mîrê dema xwe (Mîrza beg), lê tenê dixwest wî hişyar bike, ne ku destê xwe li ber wî vedigirt.

Wî dixwest mîr rabe ser piyan û li ber Osmaniyan serî hilde! Xanî bi fikrên xwe şoreşgerek jî bû. Digote Kurdan vê qedera xwe qebûl nekin û perdeya bindestiyê biçgirînin. Rê jî wisa naskiribû ku zanîn û şûr e.

7- Kesek yan jî hin kesên ku Xanî ew ji bo xwe kiribin nimûne çi Kurd, çi jî ji xelkên din hene, hebin kî ne?

Wek nimûneya edebî Xanî her kesê beriya xwe ji bo xwe mîna kaniyekê nas dikir û av jê dianî. Kesekî binavkirî nîn e. Her weha ew tevneke mîna ya Firdewsiyê Faris dirêse û hemû zanayên beriya wî tesîr lê kirine.

8.-Damara Xanî di nav rewşenbîr û şairên kurd de. Ji zemanê Xanî ber bi roja me de. Hinek vê heta Evdilah Pêşew tînin tu çi dibêjî?

Ehmedê Xanî bi Mem û Zîna xwe bû ekoleke wêjeyî û netewî ku gelek şair û nivîskarên li pê wî hatin, peyrewiya wî kirin û bi teşiya wî bîr û bawerî û hestên xwe ristin. Gelekan mîna wî di pêşgotinên destanên xwe de gilî û gazin ji Felekê kirin û bi ser zimanê kurdî yê bêxwedî de giriyan. Lê bi rastî tu kesî nikarîbû xwe bigihîne asta wî ya hunerî û ramanî. Ji van kesên ku em dibêjin dê tesîreke rasterast ya Mem û Zînê û Ehmedê Xanî li wan hebe ev in:

Mele Ismaîlê Bayezîdî:

Hemî lêkolîner dibêjin ku Mele Ismaîl şagirdê Xanî bû. Ew jî li Bazîdê hatiye dinê û di serdema Xanî de jiyaye. Dr. Blec Şêrgo dibêje: ew ji xelkên Bazîdê ye û sala 1654 an ji dayik bûye. Li pê rêya Ehmedê Xanî çûye. Ferhengeke biçûk bi zimanê Erebî, Farisî û kurdî nivîsiye navê wê Gulzar e. Helbestin wî yên ciwan û xurt bi zarê kurmancî hene! Sala 1709 an wefat kiriye û gora wî li Bazîdê tê naskirin.

Aliksander Jaba dibêje: ew ji şairên Kurdistanê ye, ji Bazîdê û ji şagirdên Ehmedê Xanî ye. Sala 1654 an ji dayik bûye û sala 1121(Koçî = 1709 zayînî) miriye. Ji bo zarokên Kurdan ferhengeke duzimanî Farisî û Erebî bi navê Gulzar li pê xwe hiştiye! Her weha helbestên wî û xezeliyatên wî gelek in. Ew gelekî navdar bû. Li Bazîdê miriye.

Ku em gotina Jaba û ya Blec Şêrgo bidin ber hev dibînin ku herduyan jî gotiye Ehmedê Xanî mamosteyê Mele Ismaîl bûye. Lê ku em li sala jidayikbûna wan dinêrin dibînin ku Ehmedê Xanî bi sê çar salan tenê ji Mele Ismaîl mezintir e . Wê demê em dikarin bibêjin ku ew du hevalên hev bûn û fikr û bîr û baweriyên wan yek bûn. Projeyê ku Xanî ji bo kurdîkirina berhemên fêrbûna zimanê Erebî û diyanetê dest pê kiribû, Mele Ismaîl jî li gel wî dixebitî. Mixabin ku berhemên Mele Isamîl heta niha ne diyar in ku em zanibin ka heta kîjan radeyê tesîra Xanî lê bûye.

Mele Mehmûdê Bayezîdî:

Li Bazîdê sala 1797 an ji dayik bûye. Xwendina xwe li wir qedandiye. Zanayekî dema xwe bû ku di şêst saliya xwe de çûye Erzerûmê û li wir bi konsolosê Rûsya Aliksander Jaba re hevaltiyeke mezin û berhemdar dike. Ew herdu li gencîneyên wêjeya kurdî yên winda digerin û bi dehan helbest û çîrokan ji windabûnê rizgar dikin. Yekemîn car Mele Mehmûd li gor daxwaza Jaba Şerefnameyê werdigerîne kurmancî. Her weha wî tarîxa kurdî ya piştî şerefnameyê nivîsiye lê ev kitêb hêjî winda ye. Berhema wî ya herî navdar(Adat û risûmatnameê Ekradiye) kitêbeke gelekî hêja ye ku behsa civaka kurdî ya koçer dike.

Kitêba wî ya di rêzimana kurdî de jî bi navê (Tuhfetul xi llan fî zimanê Kurdan) heye. Ku hêj nediyar e. Alîkariya Jaba dike û ferhenga Kurdî Firensî amade dikin. Di baweriya min de xebata Mele Mehmûd pêkanîna daxwazên Xanî bûn ku zimanê kurdî were parastin û her pê were nivîsandin. Mele Mehmûd bi wan kar û xebatên xwe li ser şopa Xanî çûye û ew jî bûye pêşengek ji pêşengê pexşana kurdî.

Selîmê Hêzanî:

Destana wî ya bi navê Yûsif û Zuleyxa ku sala 1168 ê koçî (1755 zayînî) nivîsiye dide zanîn ku ew gav bi gav li pê Xanî ye. Hema kopiyeke ji Mem û Zînê ye. Heta ku gelek malik yên Mem û Zînê bi xwe ne.

Ji van malikên li jêr qenc diyar dibe ku Selîmê Hêzanî gav bi gav di şopa Ehmedê Xanî de ye:

Herdem bi temerrud û şiqaq in Bê ol in bi hev ra bê tifaq in
Kurdên bi zemînê xwe seza bûn Sahib huner û we pehlewan bûn
Lêkin ejî mame çar û naçar Nîn in ji qumaş-i ra xerîdar
Sernameê name namê Ellah Wahid tuwî bê şerîk û yektah!

Û bi vî awayî destana Yûsif û Zuleyxa diçe. Lê wa diyare ku ew şairekî gelekî qels e û nikare ji hişê xwe hîç cumleyekê bibêje.

Hacî Qadirê Koyî:

Ji Koysenceqa li Kurdistana başûr e. Sala 1817 an ji dayik bûye. Di zaroktiya xwe de li mektebên camiyên Koysenceqê xwendiye û piştre çûye Serdeşt û Mehabad û Şino. Sala 1863 an icaze wergirtiye û vegeriyaye Koysenceqê. Piştre berê xwe daye Stenbolê û li wir xwe gihandiye malbata Bedirxaniyan û bûye mamosteyê zarokên wan.. Berî ku ew biçe Stenbolê tu meylên wî yên netewî nebûne, lê li wir çav bi Mem û Zîna Ehmedê Xanî ya ku li ba Bedirxaniyan bû, dikeve û tesîreke mezin lê dibe. Ew jî mîna Xanî dibe xemxurê gelê xwe û zimanê kurdî. Bi giraniya Xanî dihese û li ser pişta Mem û Zînê ya ku di mala Bedirxaniyan de bû dinivîse:

Eman qedrî bizanin em kitêbe Le dunya êstekî hemtay nemawe
Le Kurdan xerî Hacî û şêxê Xanî Esasî nezmî kurdî danenawe!

Şêx Ebdurrehmanê Axtepî:

Şêx Ebdurrehman kurê şêx Hesenê Nûranî ye. Ji şêxên mezin yên terîqeta neqşenbendî bû. Sala 1850 li Axtepe ya qezaya Serçinara Diyarbekrê ji dayik bûye. Kitêba wî ya navdar Rewdenne`îm e ku tê de behsa çîroka Mîracê dike. Sala 1910 an her li Axtepe wefat kiriye.

Ku mirov pêşgotina Mem û Zînê û bîr û baweriyên di Rewdenne`îmê de dide berhev dibîne ku Axtepî pir bi Xanî tesîr bûye. Rewşa siyasî ya Kurdistanê di dema Axtepî de mîna rewşa siyasî ya di dema Xanî de bû. Mîrîtiya Botanê têk çûbû û di navbera Osmaniyan û qacariyan de êdî nakokiyan serî hilda bûn. Loma jî fikrên Xanî bi wê zûtiyê tesîr li Axtepî kirin.

Axtepî di Rewdenne`îmê de dibêje:

Ji van qesdê min nîne `erzê huner Welê da li dunya bimînit eser
Ku turk û Ecem qet nebên carekê: Nehin kurdî şair di misra`ekê!
Bizanin ku şair ji Kurdan hene Ji `uşşaqê turk û Ecem zêde ne
Welê bêxwedan in nehin me reîs Ku meqbûl-i bin nik wî şi rê selîs
Me jî ger hebûya xwedanek çunîn Guhernas û qîmetşunas û emîn
Ji Kurdan gelek şairê sihredar Bi nexme dihatin wekî mûsîqar
Welê çon me dîotin ku em bêkes in Ji bêçaregî kes bi me nahesin

Me anî qet kir kelam metîn Me xame hilanî ji nezmê şêrîn!
Binêrin li şi`ran heçî zaniye Çi terkîbekî sirfê Kurmanciye
Ji kurmanciya xwe me anî nîzam Me`ella û şêrîn û efşe kelam

Wekî din jî dîsa Axtepî mîna Xanî behsa bazara kesad û bêxwedîtiya şi`rê li ba Kurmancan dike û gotinên Xanî dubare dike:

Xerîdar-i nîn in ji bo cewheran Ketin ber piyan cewherê defteran
Qewî teng e meydana me şairan Kesad hate bazara me sahiran!

Şêx Mihemmed Can (Xakî)

Xakî birayê şêx Ebdurrehmanê Axtepî ye. Li Axtepê sala 1858 an ji dayik bûye û li ber destê bavê xwe şêx Hesen xwendiye. Çûye Şamê û li wir bûye xelîfeyê Mewlana Xalidê Neqşebendî. Wî destana Mecnûn û Leyla (Leyl û Mecnûn) sala 1884an nivîsiye. Di beşa sebebê telîfa kitêbê de xuyaye ku tesîra Xanî qenc lê bûye. Ew jî wek Xanî dibêje ku eger mîrekî me Kurdan hebûya dê Turk û Ereb û Ecem di bin fermana me de bûna.

Ew jî gilî û gazinan ji demê dike û dibêje ku milletperweriya wî hiştiye ku dest bihavêje qelemê û bi kurdî binivîse. Ew wisa dinivîse:

Peyda bikira ger me emîrek Sahibhuner û xwedan-i şîrek
Ev turk û Ereb, tetar û Faris Carek bibûna li ber me naqis
Her şa`irekî zebanê Kurdan Qet nayê ji halê wan xeberdan
Emma ku xwedan ji bo me nîne Nêv Rom û Ereb ne ademî ne
.....
Hasil ketime te`essuba wan Xîret me kişandî bi qelb û can
Ne ku heye tu qabilliyet Belkî me heye hinek ji xîret.

Wa diyar e ku Xakî heta bi kêşe û qafiye gelekî nêzîkî Ehmedê Xanî ye û li ser rêya wî heta dawiyê meşiyaye.

Şêx Mihemmed Eskerî:

Kurê şêx Ebdurrehmanê Axtepî ye. Sala 1898 an ji dayik bûye û li ber destê bavê xwe û piştre birayê xwe şêx Kerbela di medreseya bavê xwe de li Axtepe xwendiye. Sala 1952 li gundê Çolê (Çewlê) wefat bûye. Dîwaneke wî ya helbestan û destanek bi navê (`Iqdê Durfam) li pê xwe hiştiye.

Ew hilm û kelbeoxa netewî, agirê milletperweriyê di berhemên wî de gelekî diyar û ber biçav in. Di destana `Iqdê Durfam de dibêje:

Di vî wextî de şem`a `ilmê kurdî Qe natîse, nema tê zeyt-i , min dî
Evê qîza bi zêr û Zînet û qenc Ber û sîne qed û qamet wekî genc
Dizanim iltifatê nadinê kes
Ji ber ehlê huner kêm in muderres
Gelek şêrîn e ev ezmanê kurda Derîxa me ji dest yekcarî berda

Hêjayî gotinê ye ku şêx Eskerî, yek ji wan kesên ku mijûlî rastkirin û civandina destnivîsên Mem û Zînê bû. Wî gelekî xebat ji bo bidestxistina

destnivîseke rast ji Mem û Zînê kiriye. Di pêşiya destnivîseke Mem û Zînê de dibêje:

Bilcumle kitab û şi`rê Kurdan Bê qedr-i dibûn li cumle erdan
Ew ketne ziyade ber piyan tev Reşbext-i we mane şubhetê şev
Me d`xweste kitabeke Mem û Zîn Derdestî bikim ezê cegrexwîn
Pirr se`yî mi kir ji bo yeke rast Peyda nekirî me bê kem û kast
Axir du sê nusxe min civandin Lê her li me wan ceger helandin
Ev nusxeê Zîn û Mem temamî Teşîh-i me kir heçî me zanî

Bê guman yên ku ketine bin tesîra Mem û Zînê û bîr û baweriyên Ehmedê Xanî ji van kesên ku me navên wan Ehmedê Xanî anîne bêtir in. Di yekem hijmara rojnameya Kurdistan de hin beş ji Mem û Zînê hatin weşandin. Di Hawarê de jî wisa. Cegerxwîn û Hejar û Hêmin û xeyrî wan ketin bin tesîra xurt ya Xanî û heta vê dema me jî ew tesîr berdewam e û dê her berdewam be.

9- Bandêra Xanî li ser Seîdê Kurdî?

Seîdê Kurdî kesayetiyeke ku mixabin tevgera me ya siyasî wî ji bîr dike. Dîsa mixabin ku tenê islamî wî dikin rêberê xwe. Ew nimûneyeke gelekî pêwiste ji bo islameke welatparêz û bi kêrî Kurdan were. Ji bo pirsa te erê bandêra Xanî li ser hebû. Ew bi seetan diçû li ber kêla serê wî rûdinişt û ji ruhê Xanî ilham werdigirt. Lê di nivîsên Seîdê Kurdî de ez rastî fikreke dîrekt nehatime ku bibêjim ew sedî sed ji Xanî hatiye standin. Lê hema jiyana seîdê Kurdî ku insaneke ji bo belengazan têkoşerî dikir ne dûrî jiyana Ehmedê Xanî ye.

10- Lîberalîzim û indivîdualîzîm di dîtinên Xanî de?

Xanî mirovekî dilê wî gelekî fereh e. Ji tevaya mirovayetiyê re fikiriye û dilê wî li ser serencameke qenc e ji bo temamê xelkê. Ne tenê ji bo Kurdan lê ji bo hemû alemê. Ew ji ber tesewwufa xwe daxwazê ji Xwedê dike ku kesekî nebe nav agirê dojehê. Dixwaze ku Xwedê mirovan hemûyan (helbet dijminan jî) ji agir biparêze. Li aliyekî din ew gelekî bi tolerans e, di mesela evînê de. Evîndariyê mîna qederekê dibîne û qet nake eyb. Berovajî wê evîndaran diparêze û heta sînorekî jî têkiliya di navbera du evîndaran de real û durust dibîne.

11- Dîtinên Sokratî. Dema ji xwe re dibêje Xaniyê nezan?

Gelek ji zanayên berê xwe bi nezaniya xwe didane nasîn. Her imzeya wan ev bû: flankesê bêqedr û nezan! Li ba filosofên Grîkan ev yek hebû ku digotin: her çiqas mirov zana dibe, ewqasî nezantir dibe. Mebesta wan ji vê yekê ku dawiya zanînê nîn e û ancax kesên zana tê digihin ku ew dûrî pêgirtina rastiyê ne. Xanî jî ji ber ku zanayekî gelekî mezin bû, êdî tê derdixist ku rastî dûrî wî diçe û dike nake tê nagihîje û nagihê bersiva pirsên mezin mîna çima ev dunya heye, çima insan belengaz in û çima ku hezar çima bi dû de tên.

12- Berhemên Xanî, hinek pirsên informatîv û agahdariyan in?

Xanî li pey xwe ji bo me Nubuhara Biçûkan hişt, her wisa Eqida Imanê, dîwaneke helbestan û Mem û Zîn. Dibe ku hin berhemên wî yên din jî hebin û heta niha winda bin, lê rojekê bê dê ew jî diyar bibin. Di dawiyê de em dê firehtir li ser bibêjin.

13- Nivîsandinên bi mebest, bi plan û fikirlêkirî, ne ji bo bêhnderxistinê, belê bi mebestên perwerdekarî, siyasî yan jî neteweyî?

Xanî bi Mem û Zîna xwe him plankiribû ku kitêbekê ji bo Kurdan li pey xwe bihêle û rêyeke xelasiyê bo wan deyne, him jî ew kitêb yan jî ew nivîs ji bo bêhnderxistinê nivîsîbû. Ew bi xwe dibêje ku wî xwestiye bi rêya çîroka Mem û Zînê derdê dilê xwe bibêje:

Zînê û Memê bikim behane Şerha xemê dil bikim fesane

Xanî li ber xwe projeyeke mezin danîbû. Ew jî kurdîkirina islamê, lê mixabin kesekî ku bi destê wî bigirta ji mîrîtiya kurdî nebû, loma jî projeya wî nîvkuştî ma û neçû serî.

14- Ji cîlê zeman û serdema xwe zêdetir ji bo nifşên wêbêyê nivîsandiye, dibêjin hin kes. Dîtinên te?

Muxatebên Xanî tevaya milletê Kurd bû. Mîr û wezîr, zengîn û feqîr, şêx û mela û feqî û gundî û rêncber û rewşenbîr.

Lê di serî de wî berê xwe dabû otorîteya kurdî û ew bi gunehê bindestiya Kurdan tawanbar dikirin. Wî ji bo kesên dema xwe jî ji bo yên ku wê bên jî nivîsî bû. Loma jî nivîsên wî her zindî û vêketî ne, maye kesê ku destê xwe bavêje wan û gewheran ji navê derîne. Yek caran bala xwe didimê ku xitaba Xanî ji mirovayetiyê tevî re ye. Yanî di aliyên xwe yên felsefîk de netewe li ba wî nîn e, mirovayetî bi ferehbûna xwe ve mijara fikr û xebata wî ye. Mînak di pêşgotina Mem û Zînê de ji Xwedê dixwaze ku insanan hemûyan ji agir rizgar bike ji ber ku gunehê wan ne bi destê wan e!

15- Dema Xanî dema aqil û mêjiye. Zemanê Descartes û gelek zanayên din e. Rola aqil û giraniya aqil çend e, Xanî çendî agehdar e ji hemdemên xwe, li Rojava dema behsa vekirina deriyê zihîn dike, dema behsa girîngiya xwendinê û xwedankitêbbûnê dike, têkiliya nav xwendinê û aqil, rola xwendinê ji bo aqil?

Ev yek li ba Xanî xwe disipêre bingeheke islamî, yanî vekirina derê zihn ne tenê daxwaza filosofên rojava bû. Di quranê de doza fikirandina di hebûnê de heye, doza vekirina deriyê zihn û têramîna di gerdûnê de di mexlûqatên Xwedê de di fikra islamî de heye. Ez ne di wê baweriyê de me ku haya Xanî ji filosofên rojavayî yên dema xwe hebû. Bingeha Xanî û fikrên wî yên felsefîk bingehke rojhilatî ye. İmamê Xezzalî. Ibnû Sîna.

Ibnu Ruşd û Ibnu Erebî û mutesewwifên din jêder û çavkaniyên wî bûn. Helbet haya wî ji felsefeya yûnanî ya kevin jî hebû. Çiku felsefeya islamî bi xwe li ser hîmên ya yûnanî avabûbû.

16- Aliyê perwerdekarî û aqil li ba Xanî, aliyê pedagojîk û metod?

Xanî du namîlke(kitêbok) ji bo xwendevan û telebe û feqiyên medreseyan danîn. Min berê jî got ku mebesta Xanî kurdîkirina Îslamê bû. Wî Eqîda Îmanê ji bo xwendekaran danî, her weha Nûbuhara Biçûkan ji bo fêrbûna zimanê Erebî(bi taybetî ferhenga quranê) nivîsî. Di van berheman de Xanî şîretên exlaqî jî li xwendevanan dike. Yanî ne tenê zanîn lê exlaq jî hedefa wî ye.

17- Dersên li medreseyên Kurdistanê dihatin xwendin û hebûn û nebûna berhemên Xanî di nav wan de?

Herdu kitêbên Xanî (Eqîda İmanê û Nubuhara Biçûkan) di nava rêza kitêbên perwerdeyê de bûn. Heta niha jî li hin medreseyan têne xwendin.

Her weha şerh jî li ser Eqîda Imanê hatin nivîsîn(mînak Mele Ehmedê Qoxî rêberê sanî li ser şerha kitêba Eqîda Imanê ya Xanî nivîsiye û ew berhemeke hêjaye) her weha çend caran Nûbuhar hatiye çapkirin û li her çar parçeyên Kurdistanê jî belav bûye û hatiye naskirin.

18- Agehdarê rewşa gel e, dibe ku li paytextan jî geriyabe û dîtibe ku kesê bêdewlet çendî bi kapasîte dibe bila bibe, nirxekî wî tune ye û ev bûbe sebeb û tehnek ji bo wî, da ku dest bavêje qelemê?

Xanî eşkere kiriye ku hedefa wî ji Mem û Zînê danasîna milletê kurd e û beyankirina têkiliya wî ya bi wêje û zanînê re ye. Her weha xwestiye bibêje ku milletê kurd ne di dema hovîtiyê de ye, ew milletekî di nav de çîrokên payebilind yên evînê diqewimin, temamen mîna Farisan û Ereban û xelkên din e. Wî bi Mem û Zîne piştgiriya Kurdan kiriye û bêguman hin tahne vegerandine, çiku ez bawer dikim, ji wê demê de milletên derûdora Kurdan, Kurd bi nezanî û hovîtî û bêkitêbî tawanbar dikirin.

19- Mirov dibîne ku hêrseke wî heye li himberê desthelatdarên serdest. Xanî hez ji wan nake û nexwestiye têkeve ber siya wan û di riya wan re mîna hin kesên din riya modeyî û nebaş, ne bi şexsiyet bineqîne. Ev tiradisyoneke rewşenbîrî ye, ev tercîh û neqandinek gelekî bi şuûr û hişmendane ye, ji bo vê tu çi dibêjî?

Xanî mînaka rewşenbîrê têkoşer e. Rewşenbîrê guhertinxwaz e. Rewşenbîrê ku her li hêla gel radiweste û dijîtiya desthilatdariyê û zulmê dike. Di vir de tiştê balkêş ew e ku Xanî di gel ku desthiladarîya biyaniyan bo xwe kiribû hedef û doza liberrabûna wê dikir,

desthilatdariya hundur ji rexneyên xwe bêpar nekiribû. Yanî wî ne tenê Osmanî û Ecem di bindestiya Kurdan de tawanbar dikirin, di heman demê de mîrên Kurdan jî rexne dikirin û digot: ku gunehê we jî heye. Ew dikare ji bo rewşenbîrên vê dema me bibe mînakekî berbiçav. Yanî rewşenbîrê Kurd yê ku li himber neyaran têkoşînê dike, divê çavê xwe ji şaşiyên desthiladraiya kurdî re jî negire.

Fîlosofê îtalî Antonio Gramsci her mirovî bi rengekî ji rengan rewşenbîr dibîne, lê dibêje ku ne her kes dikare wezîfeya xwe ya civakî bibîne û roleke girîng di guhertinan de bilîze. Avayî li ser vê baweriya xwe têrma (Organik intellectuals) derxiste meydana wêje û felsefeyê. Li gor wê têrmê hin rewşenbîrên mezin hene wezîfeyeke wan ya mezin di civakê de heye. Ew cûre rewşenbîr bi tu awayî ne dûrî doza gel û tevgerên civakî û siyasî ne. Di bircên bilind de dûrî civakê rûnanin û pişta xwe nadin êş û jan û hêviyên xelkê. Di vê mijarê de Gramsci nêzîkî mutesewwufên mezin yên mîna Geylanî û Hellaj dibe. Wan jî digot ku: derdê me rihetiya mirovan e, yan bi gotina Erebî ya Geylanî: hemmuna rahetul xelq!

Eger em Xanî bi vê rastkêşê bipîvin em dibînin ew yek ji girîngtirîn rewşenbîrên rojhilatê yên wezîfedar e. Wî bi xwe gotiye ku ew ji bo xelkê derdan dikêşe:

Safî şemirand vexwarî durdî Manendî durrê lîsanê kurdî
Înaye nizam û intizamê Kêşaye cefa ji bo yî `amê

Yanî wî zimanên serdest yên Erebî Farisî û osmanî li pê xwe hiştin û bi wan nenivîsî û dest avête qelemê û bi kurdî nivîsî, wî ev zehmetî û cefaya nivîsandina bi kurdî ji bo xelkê kiriye!

Di vê çarçovê de Xanî ne tenê li ser eniya derve şer dikir û xizmeta gelê xwe bi ronîkirina bîr û hişê wan dikir. Ne tenê bala wan dikişand ser xeterên derve. Wî hundur jî ji bîr nekir û bi eynî cesareta ku pê pirsên mezin derbarî mijarên felsefîk ji Xwedê dikirin û bi eynî cesareta ku pê doza serhildaneke mezin li himber Rom û Eceman dikir. Bi wê cesaretê rexne li hakimên Kurdan jî dikirin. Rexneyên tund û tûj li mîrê dema xwe jî dikir. Wî qet ne digot: de bila be, şerê me yê esasî li himberî neyarekî mezin e, bila em çavên xwe ji şaşiyên mîr û serekên xwe re bigrin, wî ne digot niha em di halekî de ne ku ne layiq e em rexneyan li mîrên xwe bikin. Lê berovajî vê nerînê heta jê hat wî mijara bindestiyê û perîşaniya Kurdan weke yek mijarê didît. Cudayî nexiste navbera dijminê derve û yê hundur. Ji xwe mîrên Kurdan mîna hevkarên desthilatdarên derve didît û digot: Namûs e li Hakim û emîran!!

Bi vî awayî Xanî xwest rola xwe ya mezin di guhertinên bingehîn de bilîze. Li eniya ziman, wêje û kurdîkirina diyanetê, li eniya hundur û rexnegiriya civakê û mîran, û di eynî demê de li eniya derve xebateke bê rawestan dikir. Xanî heta ku karibû otorîteya rewşenbîr ji bo xizmeta gelê xwe bi kar aniye û negotiye: ma wê rexneyên min şairê reben çi guherînan çê bikin!

Li vir ez minasib dibînim ku Xanî û Cizîrî hinekî bidim ber hev. Melayê Cizîrî jî yek ji rewşenbîrên demên me yên pêşîn bû. Ew jî yek ji pêşengên afirandina wêjeyeke kurdîziman bû. Lê di aliyê xwe yê wezîfedariya rewşenbîrî de gelekî li pişt Xanî bû û belkî jî roleke wî ya nebaş di avakirina zihniyyeta piştgiriya desthilatdariyê de hebû. Di du helbestên xwe de pesnê mîre Cizîra Botan kiriye û jê xwestiye ku dijber û muxalifên xwe bikuje! Ew dibêje:

Ê ne wek go bê ser û pa bit di benda xizmetê Ma di çewgana te her pergende û meqhûri bî!

Cizîrî li vir eşkere dibêje: divê her kesek li ber mîr mîna gogê be û mîr çawa bixwaze wê gogê bavêje dê bavêje, yê ne wisa be bikeve ber qehr û xezeba mîr.

Di helbesta din de dibêje:

Ê ji emrê tey mukerrem serkeşî kit şubhê şem` Ber serê tîxê te û meqtûlê mûkarê te bî

Ê ne dewletxwahê hezret bit ji nêva can û dil Şubhetê ehlê şeqawet qehr û azarê te bî

Her kesê ne j can du`ago û senaxwanê te bit Girtiyê qeyda te û amancê nûbarê te bî!!

Dibêje yê ku li ber mîr rabe divê mîna mûmekê li ber şûrê wî bihele û were kuştin! Yê ku ne dilxwazê mîr be divê qehr û zordariya mîr bibîne, yê ku ne pesinkarê mîr be û jêre nebe zirnecî û daholvan divê di hebs û zindanan de be û bibe hedefa tîran û were kuştin! Di vê helbestê de Cizîrî alîgiriya xwe ya ji mîr re dîsa dubare dike û dibêje.

Li vir mebesta min ne ew e rexneyan li Cezerî bikim bi qasî ku vê diyardeyê bînim ziman.

Diyardeya ronakbîrê li ber siya siyasetmedar veketî û sînorên têkiliyê bi desthilatdariya hundur ve. Diyardeya rewşenbîrên ku di sîya hakimê kurd de dimeşin û jêre dibin borîzan û şûrê wî radikin da ku muxalifan ji ber wî ve bikujin yan dengê wan tunne bikin. Li rex wê jî diyardeya rewşenbîrê netirs ku dizanin ew jî bi pênûsa xwe, bi peyva xwe û bi tesîra xwe ya li civakê hêzeke mezin in û divê otorîteya gotinê ku ne kêmî ya çekan e bi kar bînin.

20- Helbet kesekî rewşa xelkê, bihevrenebûna xelkê û tifaq û bêserokaytiya xelkê ji xwe re kiriye derd, çima ne bi zimanê xelkê belê bi zimanekî bilind û ne yê xelkê nivîsandiye. Gelo ji ber wê ye ku xîtabî mîrek û mezinan dikir û yan jî gelo ji ber ku bi tenê ji bo siberojê û cîlên wêbêye dinîvisand?

Li ser zimanê Xanî mirov dikare bibêje ku Xanî bi qesdî û zanebûn bi wî zimanî nivîsiye. Ew zimanê astbilind zimanê dîwanên mîran û meclisên şair û aliman bû. Muxatebê Xanî yê sereke, zana û mîrên Kurdan bûn loma jî bi zimanekî bilind ango zimanê wan bi xwe bi wan

re axivîye. Lê dîsa jî di nav de zimanê gel ji bîr nekiriye. Di gelek cihan de ziman nêzîkî ruhê gel e, zimanekî gelêrî ye. Mirovê bixwaze dikare li Mem û Zînê vegere û bi dehan mînakan derîne. Mesele dema ku Beko dixwaze Memo germ bike û raza dilê wî derîne, wisa ji Mîr re dibêje:

Go min diye ya Memê hebandî Kîjek (Qîzek) Ereba ye lêvdeqandî!

Ev sedî sed bi zimanê xelkên ji rêzê ye, ne zimanekî edebî ye. Û weha gelek mînak hene.

Li aliyê din wî dixwest esasekî ji bo zimanê edebî deyne. Wî bi xwe gotiye ku min zaravayên kurdî têkel kirin:

Buhtî û Mihemmedî û Silîvî Hin la`l û hinek ji zêr û zîvî

Tersî- i kirin wekî biçûkan Înane bi qeyserî û sûkan

Ev hewldana yekem e, li gor zanîna min ku wêjevanekî kurd bi zanebûn zaravayên kurdî li nav hev xistine da ku zimanekî wêjeyî ji bo tevaya Kurdan deyne.

Her weha wî di rêya pirkirina peyvên Erebî û Farisî xwestiye bibêje ku ew çendî di van zimanan de şareza ye.

Xanî bi wan herdu malikên ku di dawiya Mem û Zînê de hatine, ku me li jor tesbît kirine, zimanê ku pê berhema xwe nivîsiye berçav dike. Ew dibêje ku wî zimanê Erebî û Farisî têkelî hev kirine(Bi hezl û bazî) ango wekî lîstik û nîşandina hunermendiyê û hakimiyyeta li ser wan zimanan. Bi rastî jî zimanê Erebî û yê Farisî ku di Mem û Zînê de hatiye bi hostatiyeke mezin derbasî berhemê bûne. Wî ne tenê peyvên Erebî û Farisî yên naskirî xistine berhema xwe. Lê heta jê hatiye peyv û gotinên wan herdu zimanan yên ku tenê di ferhengan de hene û nayên bi karanîn jî bi karanîne. Mînakên me yên ji zimanê Erebî ev in:

Yûh: yûh gotineke Erebî ku Ereb bi xwe wê nema bi kar tînin. Ji bo navê rojê hatiye bi karanîn

Kubbar: peyveke Erebî ji bo tiştê mezin di Quranê tenê de hatiye bi karanbîn.

Deyyar: ji bo nîştecih tê bi karanîn. Ew jî peyveke quranî ye.

Serser: bi tîpa Sad ê, bayê sar û zuwa ku peyveke quranî ye.

Nisfiyye: pîşekariya paqijkirin û şayikkirina gewher û mirwariyan. Bi qasî ku ez di berhemên Erebî de geriyam e, min tenê di kitêbeke klasîk de dîtiye.

Û weha gelek peyvên din.

Balkêş e ku Xanî peyvên Xwedêî hindik bi karanîn e. Du nîvmalik tenê û çend peyv bi Xwedêî ne. Ev bi serê xwe mijara lêkolînekê ye.

Malika duyem ku Xanî tê de dibêje:

Buhtî û Mihemmedî û silîvî

Destnîşanî sê devokên kurdiya kurmancî dike. Buhtî devoka ku Cizîrî pê nivîsiye û bêguman Xanî kilîta vê devokê bi dest xistibû ji ber ku him li Cizîrê mabû him jî berhemên berî xwe yên bi wê devokê xwendibûn. Devoka Mihemmedî jî ku Emînê Osman dibêje ew devoka

Xanî bi xwe ye û li derdora Hekariyê ku eslê Xanî ji wê herêmê bû belav bû. Devoka Silîvî jî devoka ku ji çemê Dicle heta bi sînorê Bazîdê belav e. Cudatîyên di navbera van devokan de zimanzan dikarin bipên û lêkolîneke berfireh derbarî zimanê Mem û Zînê de binivîsin.

Ya pêwist ji bo me ew e ku Xanî gava yekem ji bo zimanekî standard avêtiye. Wî bi vê gava xwe ya pêşeng xwestiye ku berhema wî li ba piraniya xelkê were famkirin. Ne ku bibe berhema herêmekê û girtiya êleke ji êlên Kurdan. Gava yekem bû ku Xanî rê li ber devokparêziyê girt û derîyên zimanê kurdî vekirî hiştin. Zaravayên kurmancî yên ku wî dizanîbûn di berhema xwe de têkel kirin û devokek di ser ya din re nedît. Ne mîna hin (Zimannezanên) me yên îro ku zaravayê gundê wan yan dapîra wan zaravayê (herî rast e) û her berhemê bi kodika xwe dipîvin! Xanî dixwest zimanekî ku tevaya kurmancên wê demê tê bigihîjin werîne meydanê. Wî xwest bi vê gavê zaravayan nêzîkî hev bike. Wî bi hesanî digot: neşim, û (nikarim) jî bi kar dianî. Digot nekar, û natewan jî li rex wê datanî. Biwerîne digot û bîne jî! ji bo (çima) ev çend cûre peyv bi kar anîne:(bo çi? Ji bo çi? Ji bo çira? Çira?). (Bêje. Bibêje. Bibê. Bê) her çar gotin li ba wî hene! (Hin, Hinek, hindek, Hinde) ev hemî durr di vê kana gewheran de diçirisînin.

Niha em dikarin li şopa Xanî herin û bi zanebûn ji her zaravayî, zimanê xwe yê standard ava bikin û zengîn bikin. Rikberiya zimanî ji holê rakin û êdî ji pozê xwe dûrtir bibînin.

Li ser zimanê Xanî nakokî derketin meydanê. Dr. Izzedîn Mustefa Resûl dibêje ku zaravayê Xanî botî ye: Xanî destana xwe di esas de bi zaravayê botî nivîsîye ku ew jî şaxek ji şaxên kurmanciya bakur e! lê Reşîdê Findê di kitêba xwe de ya ku sala 1986 an bi Erebî li Bexdê derxistibû wisa lê vedigerîne: ji ber ku Ehmedê Xanî xwediyê desthilatdariyeke xurt bû ne tenê li ser zimanê kurdî lê li ser zimanên rojhilatê yên cîranan jî, em dikarin bibêjin ku şahesera wî Mem û Zîn tevneke hevgirtî û lihevhatîye ji her zarave û zimanî.

Mixabin gelek caran hin kesên ku Mem û Zîn xwendine, zimanê Xanî yê têkel mîna kêmaniyekê dibînin.

Ew kes dixwazin bi pîvanên rexnegiriya îro û li gor şert û mercên ekolên nûjen vê berhema klasîk bipîvin. Ew Mem û Zînê ji sedsala hivdehan hildikişînin û tînin didin ber pertavên rexnegiriya îro ku karekî nerast e.

Min bi xwe bala xwe daye gelek rewşenbîrên Kurd yên Erebînivîs ku şaşitiyeke mezin di heqê Xanî û berhema wî de dikin dema ku şert û mercên afirandinê yên di dema Xanî de binpê û paşguh dikin. Ew nizanin ku ev berhem berhema dem û cihekî ku pir cuda ye ji dem û cihê me yê îro. Bêguman teoriyên Aristo yên di kitêba wî (Hunera helbestê) yên derbarî ciwaniya helbestê de ne mîna teoriyên T. S. Eliot in. Textê (Brokost) yê rexnegiriyê ji bo bejna Xanî gelekî biçûk e û divê yan destên wî jê bibin yan jî piyên wî da ku ew text êdî bibe li gora bejna wî!

Divê em zanibin ku zimanê kurdî di wê demê de nû rêya xwe diçirand. Di nav wan zimanên serdest de, li ser destê klasîkên me ew mîna gundiyekî ku ji nişkê ve derbasî bajarekî mezin bibe û nizanibe berê xwe bide ku, xwe bi zorê derbasî asta nivîsandinê kir û berhemên hêja hatin meydanê.

Zimanê Erebî êdî kemilî bû û li cîhana islamî ji sînorên Ispanyayê heta Çînê çûbû. Êdî bûbû zimanekî pîroz û pêlêkirina rûpelekê ku herfên Erebî li ser bin, gunehekî mezin bû. Bi sedan û ji her milletî (Suryan, Kurd, Ecem, Xwedê, Cihû) xizmeta vî zimanî dikirin, ew pêş dixistin, berhem bi Erebî werdigerandin. Erebî di demke kin de bû zimanê felsefeyê, zimanê tibbê, zimanê stêrnasiyê û zimanê her cûre zanistên wê demê naskirî piştî ku tenê zimanê helbestê bû.

Bêguman ne tenê ji ber ku ew zimanê Quranê bû wisa pêş ket, lê mîr û sultan û xelîfeyan gelekî alîkariya rewşenbîran kirin û heta di dema wergerê ya pêşî de, di serdema Ebbasiyan de giraniya her kitêbeke wergerandî zêr didane wergêr!

Zimanê Farisî jî zimanê imperatoriyekê bû ku her carê diçû li ber dergehên Atina yê hespên xwe ditewilandin. Erê ew tûşî negbeya islamê bû û hindik mabû ji holê rabe lê li ser destê sultanên Samanî û Xeznewiyan dîsa li ser piyan rawestiya û ji berê geştir bû.

Dr. Zebîhullah Sefa dibêje: (mîr û sultanên serdema Samaniyan heta ku Selçûqî hatin, û sultanên Muxulan li Hindistanê mal bi ser nivîskar û şairan de dirijandin. Alîkariya her kesê ku xizmeta zimanê Farisî dikir, dikirin. Heta tê gotin ku hinek şair mal û samanekî mezin bi dest xistibûn û wekî sultanan jiyana xwe dikirn. Dibêjin jî ku Rûdikî malê xwe li ser pişta çarsed deveyî bar dikir. Û `Unsurî (Nivîskarê destana Wamiq û `Ezra) kêr û kevçiyên metbexa xwe ji zêr çêkiribûn)!

Bila em bibêjin ku ev agahî hemî ji mubalexeyên mêjûnivîsan in. Lê rastiyek di wan de heye. Bêguman piştgiriya ziman li ba Faris û Ereban dihate kirin. Bazara zanînê li ba wan milletan ne mîna bazara ku Ehmedê Xanî qumaşê xwe têde daxiste ber destê kesên ku buhayê qumaşê wî nizanîbûn. Li ba xelkê bazar germ û li ba Kurdan jî kesad bû!

Zimanê osmanî jî di gel ku ne mîna yê Erebî û Farisî gihiştî bû jî, lê dîsa li qadeke mezin û fere hatibû belav kirin. Zimanê imperatoriyekê bû ku hîrehîra hespên leşkerê wê ji guhên qiralên Ewropa dernediket û li ber deriyê Viyanayê şingeşinga şûrên wan b û.

Di gel wî hawî jî osmanî ji tesîra Erebî û Farisî nefilitîn. Heta yekî mîna Fuzûlî helbestên xwe ji peyvên Erebî û Farisî dagirtibûn.

Îca eger Ecem bi wê hêza xwe û osmanî ku hêza herî mezin bûn di wan deman de ji bin giraniya Erebî derneketin, wê rewşa zimanê kurdî çi bûya! ew zimanekê ku hîç kesek guh lê nake û ne mîrek û ne sultanek piştgiriyê dide kesê ku pê dinivîse! Tenê çend siwar li ser pişta hespin lawaz derketin meydanê û tozeke sivik bi xwe xistin! Kê dê guh li wan bikira?

Êdî li ba piraniya Kurdan bi xwe jî zimanê kurdî zimanekî ji bo têgehiştina rojane bû. Nedihate bala wan ku ew ziman jî mîna yên din pê tê nivîsnadin, heta ku di nav hinek kurd de hedîsek li ser zimanê pêxember bi vî awayî belav bûbû:

Dibêjin rojekê Fatma ji bavê xwe pêxember pirsiye: ma ji bilî Erebî ziman hene? Pêxember gotiye: erê, gelek in û di nav wan de kurdî jî heye! Fatma pirsiye: û kurdî çi ziman e? Hîn wisa dengê derî tê, Fatma diçe derî vedike dibîne yek li ber derî rawestiyaye û dipirse: Metê Memed li mal e? Fatma matmayî tê ba bavê xwe û dibêje: yek li ber derî ye wisa dibêje! Pêxember dibêje: ey keça min. Ewê li ber derî Cibrayîl e û bi zimanê kurdî axivîye. De here bêje: erê li mal e!

Ev hedîs bi xwe ne rast e, lê em ji wê tê digihin ku kurdî jî mîna zimanekî xwe di nav zimanên din radikir û dixwest isbata hebûna xwe bike. Dixwest piştgiriya taybetiyên xwe bike û cihêrengî û cudatiya xwe biparêze. Dixwest bibêje ku ez ne zimanê diz û rêbirra me. Ez ne zimanekî kovî me ku ji nivîsandinê re nabim. Şerê zimanê kurdî ji kevin de dihate kirin.

Di berhemên kevin de em îşaretin biçûk lê pirwate dibînin ku çawa ev ziman ketibû ber pencê dijminan û dixwest wî tunne bikin.

Şairekî Ereb hebû ku leqeba wî Şeytanê Iraqê bû (Di serdema atabegiyên Xwedê de)di helbesteke xwe de dev avêtiye Kurdên Hewlêrê û ew bi keran şibihandine û têra xwe qerfên xwe bi zimanê kurdî kiriye.

Bêguman mîratê dijmintiya zimanê kurdî li rojhilatê belav bûbû û hayê Ehmedê Xanî û klasîkên me jê hebû loma jî dest avêtin qelemên xwe û milên xwe hilmalan û dest bi piştgiriya vî zimanî kirin û nivîsîna bi kurdî li ba wan bû startejiyeke di ser her tiştî re. Êdî nîvîsîna bi kurdî li ba wan bû şerê man û nemanê û bi tena serê xwe û bêyî ku piştgiriyê ji mîrekî yan hakimekî kurd bibînin berhemên xwe nivîsîn. Gavên ku wan avêtin şoreşek bû di mêjûya kurdî de ku baweriya Kurdan bi zimanê kurdî xurt kir.

Xanî zimanê kurdî bi durdiya binê peyalê ya gerrek şibihand û di gel wisa jî, di gel gerekî û şêlûbûna wê meya han Xanî (vexwar) û meya pak (Erebî û Farisî) li pê xwe hişt. Di spîkirina sifr de (nivîsîna bi zimanê kurdî de) xebitî û dev ji zêr û zîv berda, lê bi qiriktehlî jî got ku kesî mora xwe li ser wan diravên sifr bixe nîne!

Bêguman Xanî peyvên biyanî gelekî bikaranîne lê mebesta wî ew bû ku hunera xwe û tewan û şiyana xwe ya mezin di van zimanan de bide xuyakirin, bû. Stratejiyeke pakkirina ziman li ba wî nebû. Û di gel wisa jî xaliya Mem û Zînê xaliyeke kurdî ye bi tayên biyanî hatiye xemilandin û li gor pîvanên klasîk ew xalî bi saya wan tayên rengîn ciwantir û buhatir bûye.

Mirov bala xwe didê ku rêjeya peyvên biyanî, bi taybetî yên Erebî di zimanê çîrokê de li ba Xanî kêm dibe, lê di zimanê felsefe û dîn û tesewwifê de pir e. Yanî derbarê wan mijarên ku Kurdan pê tiştek nenivîsî bû Xanî bêgav mabû ku pala xwe bide zimanê Erebî û Farisî, ev jî dide xuyakirin ku Xanî berhemên felsefî û dînî û tesewwifê ne bi zimanê kurdî xwendine.

Em nikarin vê yekê ji bo Xanî kêmanî bihejmêrin çiku heta niha me peyvên kurdî yên ku cihê wan peyvên biyanî bigrin nedîtine û peyda nekirine di gel ku bi dehan sazî û instituyên me li Kurdistanê û Ewropayê hene, di gel hezaran nivîskar me hîn jî peyvên şûngir ji bo: Tecellî. Fenaya mutleq. Quwayê cazibe. Hal. Meqam. Keramet. Alemul xeyb. Alemuşşehadet. Ezel....û hdw nedîtine. Ez ne ku dibêjim zimanê me bêkêr e lê dibêjim em bi xwe bêkêr in.

Xanî şairekî li gor karînên xwe zimanê kurdî parastiye û berhemên wî gelek peyvên kurdî yên resen parastine. Mixabin heta niha gelek ji wan peyvan hene ku ciwan û nazik in lê bala nivîskarên me nekişandine û ew hîç nêzîkî wan nebûne û li gewherên ku di Mem û Zînê û berhemên din de hene haydar nebûne. Em wan peyvan di ferhengên xwe yên nûjen de jî nabînin û tenê xwe qurre dikin û pirrbêjiyan li ser zimanê bûriyên xwe dikin.

Divê em zanibin ku kurdiya me ya îro ya ku çê xirab paktir e, bi saya wan kesan bûye zimanekî wêjeyê. Ev ziman ne ji ezmanan bi ser me de hatiye, lê hêdî hêdî û di êtûna xebata wêjeyî ya ku bi sedê salan dirêj kiriye de sîqal bûye û bi vî rengê ciwan gihiştiye ber destê me. Divê em êdî nankoriyê nekin û qenciya van klasîkan jî piştguh nekin.

21- Xanî jî mîna Dante dike. Dibîne ku qedrê zimanê neteweyên din heye, belê yê Kurd tune, ew vê zane û ya ku çu rewşenbîr cesaret nake bike, dike. Lê zimanê Dante nêzîkî zimanê xelkê ye. Tu di vî warîde de dikarî çi bibêjî?

Berhevkirina Xanî bi Dantê re tiştekî di cihê xwe de ye. Dantê dema ku pişta xwe da Latînî û bi zimanê gel nivîsî, xwest hestên netewî li ba milletê xwe istismar bike. Xanî jî wisa kiriye. Ez bawerim Xanî dikaribû Mem û Zinekê bi Farisî birêse ku deh carî ji ya kurdî xweştir be. Lê kurdî tercîha wî bû. Em nabêjin çima zimanê wî ewqasî giran e, divê em pîvanên rexneyî yên li gor dema Xanî bikar bînin. Wî dixwest qedrekî wêjeyî di nav gelan de ji bo Mem û Zînê deyne. Berê Memê Alan hebû û bi zimanê gel bû, eger wî jî bi wî zimanî binivîsanda wê tu cudatî xuya nebûna. Me di bersiva berê de bi firehî behsa zimanê Mem û Zînê kir. Ne hewceye em dubare bikin.

22- Ji vê awurê Xanî mirovekî qalibşikên û guhertinxwaz û radîkal e, dema ne bi zimanê serdestan belê bi yê zikmakî dinîvisîne. Ev şêwe radîkaltî bi awayê xwe mîna radîkalîzma Martin Luther, Jan Huse, Kalvin û Zivingli ye. Radîkalîzma wî ne bi tenê di nivîsandina bi zimanê kurdî de ye, belê di naverokê de jî xwiyaye dema behsa Ereb, Faris û Roman dike ku dê ji me re bikirina xulamî.

Xanî bi xwe behsa qalibşikêniya xwe dike, wî Mem û Zîna xwe mîna gaveke qalibşikênî hesibandiye û dibêje:

Yanî ne ji qabilî û xebîrî belkî bi te`essub û e`şîrî
Hasil ji i`nad eger ji bêdad ev bid`ete kir xilafê mu`tad
Safî şemirand vexwarî durdî manendê durrê lisanê kurdî
Înaye nizam û intizamê kêşaye cefa ji bo yî a`mê

Ew dibêje ku wî bi vê berhema xwe qalibên kevin şikandin, dest avête zimanekî kurdî ku mîna girrika di binê peyalê de dimîne û bala kesî ji bo vexwarinê nakişîne. Rast e ev gava wî ya ku hûn dibêjin radîkal e ne tenê ji hêla zimên de bûye, lê ew bi naverokê jî gaveke bi cesaret bal bi qalibşikêniyê ve ye. Yanî eger em wî û Cizîrî bidin ber hev, Cizîrî jî bi kurdî nivîsî, lê naveroka Cizîrî evîndarî û xezela ilahî bû, rûhaniyyet bû. Eger em wî û Şerefxan bidin ber hev, em dibînin ku di naverokê de nêzîkî hev in lê di ziman de Xanî li pêştir e. Di vir de nirxên Xanî yên şoreşgêrî diyar dibin. Wî him ziman him jî mijar û naveroka berhemên xwe ji hestên neteweperestî hilbijartibûn. Bingeha wî her milletê Kurd û derdê milletê Kurd bû. Ev bû qalibşikîniya wî.

23- Netewîtiya Xanî li pêşiya demê ye. Helbet berî Xanî jî gelek Kurdan bi kurdî nivîsandine, belê Xanî dewleta Kurdî dixwaze û doza yekîtî û rizgarbûna Kurdan dike.

Rast e. Li pêşiya demê ye, ne tenê nisbet bi Kurdan, lê nisbet bi milletên ewropayî ve jî.

Bala xwe bidinê Xanî ev naqosa milletperweriyê vekuta di demekê de ku supayên Osmaniyan(cihad) li ewropaya rojava dikirin!! Îcar şêxekî mîna wî di wî quncikê jibîrbûyî ji imperatoriya Osmaniyan bangî milletê xwe bike û dozê li mîr û siyasetmedarên Kurd bike da ku serî hildin û şûr di rûyê sultanê Osmanî û artêşa wî de bilind bikin, tiştekî divê lê bête kolandin û bingehên vê daxwazê werin naskirin. Wê demê Ewropiyên (Xaçhebîn) bi artêşan pêşberiya Osmaniyan dikirin.

Xanî yê (misilman)jî bi qelema xwe! Divê ev yek bibe mijara gelek lêkolînan û zanayên Ewropî jî beşdarî niqaşên bi vî rengî li ser Xanî bibin. Ji bo wan jî Xanî semboleke berxwedanê ye ku mixabin ne berê ne jî niha guh li vê banga azadiyê ya Kurdan nakin û çavên xwe ji kiryarên dijminê gelê Kurd re digrin. Bala mirov dikişîne ku Xanî bêtir rizgariya gelê Kurd kiribû mijar ji bo xwe, ne rizgarkirina axa welêt!

Çawa be azadiyeke Kurdan ya (cografîk) hebû, yanî mîrnuşîniyên Kurdan hebûn ku Kurdan bi xwe ew bi reve dibirin. Heta tê gotin ku Xanî bi xwe jî yek ji karmendên mîrnuşîniya Bayezîdê bû. Lê derdê Xanî bêtir ji wê nîvazadiya han , serxwenbûn û dewlet bû.

24- Ne bi tenê bi kurdî nivîsî, belê ala dewleteke kurdî jî rakir.

Erê, min niha got ku derdê wî serxwebûn bû. Wî bêdudilî û gelekî zelal digot: em ji bindestê Romiyan derkevin û dewleta xwe bi şûr ava bikin! Yanî xwedî projeyeke siyasî bû jî li rex projeyê xwe yên wêjeyî.

25- Kêmaniyên Kurdan dîtin. Nebûna serokayetiyê, bêtifaqî û hevdinegirtin, bêxwendin û bêkitêbbûn..

Wî serokên Kurdan (mîr û desthilatdar û hakim) sûcdarên herî mezin di bindestiyê de didîtin.

Namûs e li hakim û emîran Tawan çiye şair û feqîran? Yanî ev bindestî barê hakimên Kurdan e ku ew dikarin xebatê ji bo rizgariyê bikin, ma qeweta belengazên şair û wêjevanan çi ye û çi di destê wan de heye! Helbet ev yeka wî ne ji bo ku bar ji ser milê rewşenbîr bihavêje bû, berovajî vê wî dixwest rewşenbîr jî bi erkên xwe ve rabin û beşdarî şerê azadiyê bibin. Bi qelemên xwe bi zimanê xwe î bi hêza xwe ya wijdanî û rûhî.

Ew bi xwe jî mînakekek baş bû ji bo beşdariya rewşenbîr di şerê azadiyê de. Wek we jî got wî mîna hekîmekî nebza qels ya milletê kurd , û jariya wî vedigerand sebebên esasî yên mîna bêdewletiyê û bêxwedîtiyê û berî her tiştî bêtifaqiyê. Lew pêkve hemîşe bêtifaqin Dayim bi temerrud û şiqaqin.

26- şik û goman tune ku Xanî li serokekî digere, zane çendî hewcedariya Kurdan bi serokekî heye, belê serokê ew dixwaze kî ye, yekî çawa ye û xisletên wî çi û ne çi ne?

Xanî giraniyeke taybet daye rola ku serokek dikare di civakê de û ji bo milletekî bilîze. Wî bala xwe qenc dayê ku milletek çiqasî bi hêz be, dilêr û xurt be bêyî serokekî nikare projeyên mezin pêk bîne. Lê kîjan serok?? Em bala xwe didinê ku Xanî doza serokekî dike nêzîkî wî hakimî ye ku fîlosofê mezin Farabî ew ji bo birêvebirina (El medînetul fadile = Dewleta mukemmel) bi nav kiriye. Xanî dibêje ku ew serok divê berî her tiştî têkildarê zanînê be. Jîr be. Xemxurê xelkê be. Serfiraz be. Dadwer be. Dilêr be. Hişmend be... û hdw. Lê ku mirov bala xwe didê dibîne ku kesên rêveberiya milletan di dirêjiya dîrokê de kirine (her wekî Gostav Le Bon dibêje) bi piraniya xwe ne kesên bi fikr û felsefeyê re têkildar in û nikarin têkildar bin !

Nivîskarê Ereb Hadî El Elewî jî dibêje ku tevgerên siyasî bêtir li ser destên serokên xwedan hin akarên taybet in ku di rewşenbîran de nînin.

Loma jî peyrewên wan serokan piraniya xelkên kêmsewad in, ji ber ku ew kes xwe disipêrin îdeoljiyê, ne hiş û aqil. Peyrewiya fîlosofekî yan ramyarekî li ser bingehê fikiranidin û hiş û mejiyekî fere ye. Peyrewên fîlosofan tim kesên hişmend in ku bi aqil re têkildar in. Ne mîna peyrewên pêxemberan û serokên siyasî.

Hêviya Xanî di mîrê Bazîdê Mîrza beg de hebû ku projeyên wî pêk bîne. Bi kêmanî qedrê wî zanibe û alîkariya wî bike di bilindkirina asta zanînê de li wê herêmê. Ew nêzîkî desthiladariyê bû û xwe nêzîktir dikir ne ku berjewendiyên xwe yên şexsî bîne cih. Lê wî ji bo tevaya (Kurmancan) xebat dikir û dizanîbû ku projeya wî eger ne di rêya serokekî mezin re be, dê tucarî pêk neyê. Wî him serokekî ku guh bide zanînê dixwest, him jî yekî ku gelê wî ji bin destê Romiyan derîne dixwset. Lê ev daxwazên wî di demekê de hatin ku mîrîtî êdî qels bûbû û destên Osmaniyan ketibûn her devera mîrîtiyê. Mîrza beg ji textê mîrîtiyê avêtin û apê wî Brahîm anîn. Piştre apê wî jî avêtin. Mîr Mihemmed kuştin û êdî mîrîtî ber bi têkçûnê ve diçû. Hêjayê gotinê ye ku Xanî ne bes doza mîrekî ku li Bazîdê tenê hukum bike dixwest. Wî doza padişahekî dikir. Padişakekî xwedan text û tac û dewlet.

Xanî rola xwe ya wek rewşenbîr ji bîr nekir. Wî mîr bi cesaret rexne kir. Çi Mîrza beg be û çi jî her mîrên din. Her ku fersend didît rexneyên tûj li şêweyê mîrîtiyê dikirin. Têra xwe rexne li mîr Zêndîn kirin. Bi wî awayî wî nerînên xwe û baweriyên xwe yên siyasî jî anîne ziman. Têgihiştina wî ya ji mijara serokayetiyê re hişt ku destê xwe li ser cihê birînê deyne û derman jî destnîşan kir. Wî dizanîbû ku kesên li dora mîrekî dikarin mîrîtiyê biherifînin û bi gotina wî (qusûrê têxin dewletê). Wî da zanîn ku mîrên jîr her yekî nêzîkî xwe nakin, meger ku wî qenc ezmûn û imtihan nekin.

Payeyên bilind nadin her wezîrî. Di mêjûya wêjeya kurdî de Xanî yekem kes bû ku bêtirs rexne li mîrên welatê xwe kiriye. Wî hîç negot de ka niha em çavên xwe ji kêmaniyên mîran re bigrin. Hey welatê me û gelê me bindest e.

Wî negot ku armanca bingehîn tenê rizgarkirina welat û avakirina dewletê ye. Wî li rex doza azadiyê, rexneyên li serokan jî ji bîr nekirin.

27- Xanî tije bang, şîret û mesaj e ji bo Kurdan.

Erê. Ez her û her Mem û Zînê û berhemên Xanî yên din mîna deryayeke mişt sedef û dur û mirarî dikim. Tenê li me dimîne ku em noqî deryaya Xanî bibin û van gewheran bidin hev û bînin ber ronahiyê.

Xwendevanê Mem û Zînê tê derdixe ku Xanî dest bi xelekek mezin kiriye ew jî Xwedê û hikmeta afirandina gerdûnê û mirovan e. Piştre dageriyaye xelekeke tengtir ku ew xeleka mirovayetiyê ye û piştgiriya mirovan li ber Xwedê kiriye û doza rizgarkirina hemî mirovan ji agirê dojehê kiriye, ji ber ku destê mirov di gunehkariyê de nîne (helbet li gor

baweriya Cebriyyetê ku Xanî pê bawer bû). Piştî van xelekên mezin û esasî Xanî derbasî xeleka kurdayetiyê dibe û halê Kurdan tîne ber çavan. Li pey wê êdî derbasî çîroka xwe dibe. Dest bi pesnê mîrê Botanê dike. Herdu xûşkên wî bi xameya xeyalê xwe dikêşe û dadigere ser herdu hevalên hev Mem û Tacdîn û çîroka evîna herçar yaran (Mem û Zîn. Tacdîn û Sitî)bi hunereke bilind li qelem dide. Û di nav çîrokê de jî gelek bîr û baweriyan tîne ziman çi li ser zimanê karekterên xwe û çi jî di dawiya her beşekî de ku nivişkê baweriyên xwe bi xwe dibêje.

Dawî dîsa Xanî ber bi jor diçe xwe digihîne xeleka mezin û nêzîkî pirsên felsefî yên mezin dibe. Çawa bi Cebriyyetê(bêviyanî) dest pê dike wisa jî destana xwe bi Cebriyyetê dibe dawî.

Di pêşgotinê de Xanî daye ser şopa klasîkên Eceman û pesnê Xwedê kiriye mîna afrênerê gerdûnê.

Qala afirandina Adem wek nimûneyekî ji afrîdeyên Xwedê kiriye ku hemî tişt di xizmeta wî de ne. Ehmedê Xanî dibîne ku hebûn tev de pencereyeke ku ciwaniya Xwedê û hêz û şiyana wî dide xuyakirin.

Loma jî mirovan û her afrîdeyî bêşiyan û bêvîn li ber irade û vîna Xwedê dibîne. Vê baweriyê ji xwe re dike bingeh û Îblîs(şeytanê mezin ku hişt Adem û Hewwa ji bihiştê derkevin) ji gunehê sernetewandina ji Adem re bêrî dike û dibêje ku destê wî tê de nebû(vegera şiroveyan). Piştre wekî her klasîkekî behsa mezinahyia pêxember Muhemmed dike, hinekî ji jînenigariya wî tîne ziman, mûcizeyên wî dide xuyakirin û bi balkêşî tê ser mijara Mîracê lê ne mîna mûcizeyekê. Ew Mîracê wekî bûyerke ku hêj neqewimî be tîne ziman û dozê li pêxember dike ku xwe amade bike daku hilkişe ezmanan û here ber destê Xwedê. Lê ew vê dozê li pêxember dike ne ku here fermanên Xwedê ji bo mirovan bîne. Ew dibêje here van pirsan jê bike. Û çend pirsên giring û felsefî ku bala mirovan dikişînin li ber destê pêxember radixe.

Tiştê balkêş ew e ku Xanî yê bi cebriyyetê bawer û dibêje hîç mirov ne bi destê xwe ye, sed û heştê dereceyî dizîvire û nerînên wî têne guherîn dema mijar dibe mijara bindestiya Kurdan. Li vir êdî Xanî bi vîn û irade û şiyana milletan bawer e. Ew dibîne ku milletek dikare qedera xwe biguherîne eger bixwaze û dest bihavêje şûr!(Malik 215).

Xanîyê ku hîç vîn û hêzê di mirov de nabîne li ber hêz û viyana Xwedê, êdî bi hişkî vekirî dirame. Li bingehên bindestiya Kurdan digere û serpoşê ji ser hoyên mana Kurdan ya bê dewlet radike.

Li vir hêja ye ku em wê hedîsa di destpêka Şerefnameyê de bînin ziman. Ew hedîsa ku dibêje pêxember nifir li Kurdan kiriye ku hîç nikaribin bibin yek.

Wa diyar e ku ev hedîs di nav Kurdan û xeyrî Kurdan de belav bûbû heta ku Şerefxan ew di kitêba xwe de wekî rastiyekê aniye. Şerfexan jî ev hedîsa nerast ji jêdereke Osmanî(tarîxa ku Se deddînê mamosteyê sultan Murad daniye) wergirtiye. Ev hedîs jî li gor baweriya Xanî (Cebriyyetê)

ye. Yanî Kurd li gor daxwazeke xwedayî wisa bêdewlet û neyek mane! Lê em bala xwe didin Xanî ku ew hîç li vê hedîsê ewle nabe, baweriyê pê nayne û wê dihavêje pişt guhê xwe! Doza yekîtiyê dike û çareyên mentiqî ji bo pirsgirêkên Kurdan dibîne. Ew nabêje ku Xwedê wisa kiriye ka em jî stûyê xwe radin û bi qedera xwe razî bibin. Lê şert û mercên hilbûneke dîrokî datîne û dibêje ku serokekî xurt û mezin divê ku bibe xwedan tac û text, hêz û şiyan û vî gelê bindest bide pey xwe û wî li ser piyan rawestîne. Li vir şêweyê cuda yê ramangeriya Xanî eşkere dibe. Ew li Kurdan dinêre mîna beşek mirov ku xwedan hêz û hîkarî û tîn in. Dikarin roleke mezin di guhertina dîroka xwe de bilîzin. Dikarin qedera xwe ya reş biguherin. Ew Kurdan mîna milletekî ji bendên qederê rizgar, dibîne. Ji bo vê jî ew berê xwe nade Xwedê, duayan nake ku gelê wî ji bin destan derîne(di gel ku ew ji Xwedê dixwaze ku mirovan ji dojehê bisitirîne). Ew yekser berê xwe dide gelê xwe û mezinên gelê xwe ku bi destê xwe, xwe azad bikin. Ew hîç ne li hêviya (Çareyên ezmanî) ye, lê ew li erdê li çareyan digere. Lê dema ku Xanî behsa mirov wek nirxekî û hebûneke taybet di gerdûnê de dike, wî bi yekcarî bê vîn û irade dibîne. Wa diyar e ku Xanî dixwaze bibêje ku mirov bi tena serê xwe hêza wî nîne tu guhertinan bike. Lê dema ku dikeve nava civakê êdî dibe xwedan rol û viyaneke serbixwe.

Dikarim bibêjim ku ev herdu astên fikirandinê li ba Xanî ne nakokî ne û nayê wê wateyê ku gotinên Xanî li hev nayên û ne mîna hev in. Lê di baweriya min de dema wî derdên milletê xwe anî ziman, mîna sosyologekî fikiriye. Û dema ku behsa mirov wekî hebûneke serbixwe yan afrîdeyekî Xwedê kiriye, mîna filosofan fikiriye. Di vir de ew mîna EL Me`errî yê şairê Ereb e(şairê kor yê ku leqeba wî filosfê şairan û şairê filosofan bû). El Me`errî digot ku xoyên mirov û kiryarên wî û sinç û exlaqên wî ne bi destê wî ne û ew mecbûrî wan e.

Lê dema ku wî zor û sitema desthilatdaran didît, berê xwe dida desthilatdaran bi xwe û digot ev zor û sitem sûc û gunehê wan e, loma jî wî serhildana di rûyê wan de pêwist û rewa didît.

27-Gazinan ji Xwedê dike, ev bûye şêwe tiradisyonek li ba beşek ji rewşenbîrên Kurd. Fayiq Bûcak helbestek bi navê Gazin ji Xwedê nivîsandiye, Mûsa Anter jî heman gazinan dike û dibêje "Xwedê navê te ne 1001 belê 1002 ne." Hunermend û dengbêjên Kurd jî wek nimûne Mihmed Şêxo jî gelek caran vê peyvê binav dike, serî lê dide.

Erê Xanî berê xwe dide Xwedê û gazinan bi navê milletê Kurd jê dike. Pirsa bindestiya Kurdan, mezlûmiyeta wan û hin pirsên felsefîk yên mezin jî jê dike. Xwedê bi xwe wek berpirsê gerdûnê tevî dibe muxateb ji bo herkesî dema ku erd lê teng dibe. Çare jê tê lavakirin. Û hin caran gazin û lome jê dibin. Di beşê milletperweriyê de Xanî Xwedê sûcdar jî dibîne, emma ji ezel Xwedê wisa kir ev Rom û Ecem li ser me rakir!!

Yanî bindestiya Kurdan Xwedê kiriye qederek ji bo wan, ev jî helbet cihê nerazîbnûnê ye. Di baweriya min de ev cesareta li ber Xwedê ji bingehek tesewwufî tê. Çiku sofîyên mezin mîna Mensûrê Hellac û Ibn Erebî û heta Baba Tahirê Uryan jî bi Xwedê re rû bi rû dibin û pirsên mezin jê dikin. Baba Tahir li ser belengaziya insanan weha dibêje:

Eger destim resed ber çerxê gerdûn Ez an pursem kî în çûnest û an çûn?

Yekî ra dadeî sed barî ni`met Yekî ra qursî cû alûde der xûn!!

Yanî: eger destê min bigihêje çerxa Felekê ezê vê pirsê jê bikim (Helbet Felek di destê Xwedê de ye û bi xwe ne xweda ye):

Te sed barê ni`metan daye yekî, û yekê din jî kulorek nanê cehî bi xwînê misdayê dayê!

28- Xanî pirsan dipirse, di serê xwendevanên Kurd de pirsan çêdike, mêjiyê Kurdan, zana û deselatdarên Kurdan vedixwîne fikirkirinê û derketina ji nav xewarî û tiraletiyê. Bêhna şêweronesansekê ji vir tê, hinekî felsefî ye, ji ber ku felsefe û ronesans hin ekî bi pirsan dest pê dikin û di serê mirov de pirsan çêdikin.

Xanî avakerê çanda pirsê ye, di mêjûya wêjeya kurdî de. Pirsên felsefî. Yên dînî. Yên civakî û siyasî û heta yên wêjeyî. Wî deriyê pirsan ji bo me li piştê vekir û divê em jî li pê wî pirsînê berdewam bikin. Berê xwe berî her kesî da Xwedê û pirsa afirandina insanan jê kir û ew berpirsiyarê afirandina Îblîs dît. Got ku Îblîs wek mexlûq bêguneh e, guneh yê te bi xwe ye. Ji vê yekê jî Xanî doz li Xwedê kir ku tevaya mirovahiyê, hemû insanan ji agir rizgar bike û tenê(eger pêwist be) Îblîs bavêje nava êgir!!

29-Ya din dema mirov bala xwe baş dide dîtin û şîroveyên Xanî, fikreke wuha çêdibe li ba mirov ku Xanî kurdbûn di ser îslamê re digirt, yan na?

Haya Xanî ji Selahedînê Eyyûbî hebû yan nebû! Em nikarin rastiyekê bînin meydanê. Lê ez bawer im ku haya Xanî bi tevayî ji dîroka Kurdan hebû. Wî bêguman lêkolîn li ser dîrokê kiribûn û gihabû rastiyekê.

Fikrên wî ne ji hewayê hatine. Fikrên wî ji xwendineke kûr û dîtineke hûrbîn ji civaka kurdî re hatine. Ez jî di wê baweriyê de me ku Xanî kurdbûn di ser islamê re didît. Yan jî em bibêjin wî misilmantiyeke kurdî tercîh dikir. Loma jî projeya wî ev bû ku islamê bike dînekî bi kurdî jî.

Tefsîr ji gotinên Quranê re danîn di Nubuharê de, Eqîda Îmanê bi kurdî nivîsî. Helbet di nava metodên medreseyan de Eqîda Îmanê bi Erebî dihate dersdan, lê wî got: na madem em musulman in bila em dînê xwe bi kurdî fêr bibin! Ev bi serê xwe şoreşeke. Bala xwe bidinê wî gelê

Kurd ji musulmantiyê dûrnexistiye, lê heta wê astê jîr bû ku bi iddiayên Osmaniyan û cihada wan ya sexte nedixapiya. Û dixwest millet jî hişyar bike ku islama Osmaniyan islameke derewîn e, islama berjewendiyên siyasî ye û hew. Dixwest bibêje ku islama Osmaniyan ne diyanet lê siyaset e!

30-Li ser otorîteyê û hewcedariya bi otorîteyekê gelekî disekine û bi awayê corecor tîne ziman. Mirov dikare gelek nimûneyan bibîne û hilçine di berhemên wî de. Otorîte hebûya " emê nebûna kavil û wêran, kund dê li me nebûna kom" , otorîte hebûya em dê nebûna xizan û nezan. Xezantî û nezantiyê bi bêdewletbûn û bibêotorîtebûnê ve girêdide. Zêdeyî texmînan li ser bêdewletbûnê û encamên wê disekine û wek xalek ji xalên serekî digre dest, pê dadikeve.

Derdê wî ev bû. Eşkera û diyar û wek roja sibeheke havînê ronîdar bû. Dewlet! Dewleteke serbixwe di bin ala serokekî jîr û zana de ku nirxê wêje û zanayan zanibe da ku civakê bi hev re pêş bixin.

31- Xanî li ser çare û çareseriyê jî hinek tiştan dibêje. Li vir behsa şûr, xîret û berxwedanê dike."Di destê şûrê tazî de ye hukum û ferman"

Erê. Piştî ku wî derd û illet bi me da naskirin, îcar navê derman jî got û şêweyê bikaranînê jî anî ziman. Xanî dibêje:

Ger dê hebuwa me serfirazek Sahib keremek suxennewazek
Neqdê me dibû bi sikke meskûk Nedma wehe bêrewac û meşkûk
Herçend-i ku xalis û temîz in Neqdêne bi sikkeê `ezîz in
Ger dê hebuwa me padişahek Layiq bidiya Xwedê kulahek
Te`yîn bibuwa ji bo wî textek Zahir vedibû ji bo me bextek
hasil bibuwa ji bo wî tacek Elbette dibû me jî rewacek
Xemxwarî dikir li me yetîman Tînane derê ji dest leîman
Xalib nedibû li ser me ev Rûm Nedbûne xerabeê di dest bûm
Mehkûmê `eleyhî we se`alîkak Mexlûb û mutî`ê Turk û Tacîk

Di van malikê nirxdar de yên ku xwezî û lavên Xanî ne, em rexnegiriya Xanî ji mîr re dibînin. Em li gor van malikan dizanin mîrê ku Xanî rexneyan lê dike ne camêr e ne jî dilêr e, lê berovajî wê destgirtî û tirsonek û girêdayê Osmaniyan e. Guh nade wêjeyê û li ba wî projeya Xanî ya mezin tiştekî pûç û vala ye.

Tiştê ku bala mirov dikişîne ew e ku Xanî doza welatekî dike. Doza dewletekê û padişahekî dike. Yanî ne tenê xemxurê mîrîtiya Bazîdê yê. Ew dema ku behsa Tex û Tac û Padişah dike, dixwaze bibêje ku dewleteke mîna ya Osmaniyan berfireh û yekgirtî ji bo Kurdan divê.

Xanî nivîsên xwe bi pûl û diravan dişibihîne û dibêje ku ev pûl û dirav bê qîmet in eger mora padişahekî ne li ser wan be. Çawa pere bê

qîmet in ku xitma sultan yan dewletê li ser nebe , wisa jî nivîsên wî ku ne guhdana mezinekî Kurdan be dê her dîlên kaxezên ku li ser wan hatine nivîsîn bin. Li ba Xanî şert û mercên dewletekê ev in:

32- Belê otorîte, serok, hêz û û lihevkirin û bihevrebûyîneke neteweyî û jiyana di bin alekê de.

Ji bo wî serokî jî Xanî hin akarên taybet tîne ziman û dibêje ku divê serokê Kurdan wisa be:

1) Serfirazî
2- Camêrî
3- Dan û standina xweş
4- Û guhdana kesên bi wêje û zanistê re têkildar

Di van akaran de Xanî û fîlosof Farabî mîna hev difikirin. Farabî jî di kitêba xwe de(El Medîne El fazile= dewleta tekûz û mukemmel) dibêje ku serokê vê dewletê divê, cirxweş be, zimanşêrîn be, edebdost û zanînhebîn be, serbilind be, dilêr û xurt be.

Wa diyar e ku Xanî ji mîrê serdema xwe ne razî bû û ev akar û sifet tê de nedîtin. Em li ba Şerefxanê Bedlîsî jî rastî vê yekê tên ku nebûna serokekî bi van akaran bûye sebeb ku Kurd bê dewlet mane. Şerfexan dibêje: û ji ber ku di nav Kurdan de kesek ranebûye ku hemî têkevin bin ala wî û bi ya wî bikin û li pey wî herin, piraniya wan bûne xûnrêjên hev û guh li qanûnan nakin!

33- Sedem û hokar?

Herweha em dibînin ku Xanî rewşa Kurdan û bindestiya wan vedigerînin du sebebên sereke:

Rewşa hundirîn:

Ew rewş sûcê êlperestî û cudatiyên Kurdan e. Ku hemî êl (ji ber ku navenda fermanrewayîyê nîne)li dijî hev in û kes bi ya kesekî din nake. Di Şerefnameyê de hatiye ku dema sultan Selîm xwestiye mîrmîranekî ji Kurdan bike hakimê tevaya Kurdistanê. Ji Idrîsê Bedlîsî re gotiye: Yekî ji nav xwe hilbijêrin. Lê wa xuyaye ku Kurdan nikarîbû yek hilbijartana. Idrîsê Bedlîsî vedigere cem sultan û dibêjê: her yek dibêje ez û ne kesî din. Loma jî divê hakimê Kurdistanê ne Kurd be da ku tevde stûyên xwe li ber wî radin!

Rewşa derve: Ew jî sûcê cîrantiya du imperatoriyên mezin û dijî hev e. Osmanî li aliyekî ku Xwedê û sunnî ne.

Û Sefewî li aliyekî din ku Ecem û şîî ne. Ji ber vê jî ev herdu imperatorî mîna du deryayên mezin li ser erda Kurdan li bin guhên hev dikevin û Kurdan di nav pêlên xwe de binav dikin. Qedera Kurdan hiştiye ku ew bibin navber û bend ji herdu deryayên pêldar re û buhayê cengên giran yên her du aliyên şer bi tena serê xwe bidin.

Eger em vegerin şerê Çaldêranê wekî di pêşgotinê de hatî, dibînin ku ji herdu aliyan gelek mezinên Kurdan û zarokên wan hatin kuştin. Xanî Kurdan mîna kilîtên ser sînoran dibîne. Rastî wisa bû.

Heta çîrokeke sultan Bazîd heye, dibêje ku dema ji şerekî bi sefewiyan re vegeriya, diya wî jê pirsî: kurê min te ew sînorê mezin ji kê re hişt? Sultan got: min dîwarekî mezin di navbera xwe û Eceman de ava kir. Dîsa diya wî pirsî: kurê min çawa çêbû? Ew sînorê wisa dirêj te çi zû dîwar tê de ava kir? Îca sultan got: dayê min dîwarekî ji goşt û xwînê û hestiyên êlên Kurdan li wir ava kir. Ew dê sînor biparêzin!

34- Pêşnizazên Xanî ji bo van herdû sebeban; ango ji bo van pirsgirêkên navxweyî, bêtifaqî, jixwereyî û berdîberdana Kurdan li aliyekî û herdû împeretoriyên bûne du ferên aşê perçiqandin û hêrtinna Kurdan li aliyê din?

Xanî ji bo ku çareyekê ji astengiya pêşî re ku sûcê Kurdan bi xwe ye re bibîne, doza serokekî hêzxurt dike ku karibe Kurdan tev de têxe bin siya fermanrewayîya xwe. Ji bo çareserkirina astenga duyemîn jî Xanî doza şûrkişandinê kiriye:

Herçî bire şîr-i destê himmet Zebt kir ji xwe ra bi mêrî, dewlet.

Weha jî dibêje:

Hasil ku dinê bi şîr û ihsan Tesxîri dibit ji boyî insan!!

35- Xanî di gelek aliyên berhema xwe de behsa Rom û Eceman û behsa neteweyên din dike. Neteweyîbûna Xanî ji vê çencarkirinê tê xiwyakirin. Nasyonalîzim neteweyên dijmin yan jî bi gotinin nermtir miqayesa navneteweyan dixe rojevê. Mirov bi firehî dikare vê behs bike?

Xanî nabêje em wek milletekî, ji milletên dora xwe çêtir û zanatirin, lê dibêje ku em ji wan ne kêmtir in! Bi çi awayî be em xwedan ziman, xwedan erd û xwedan dîrok in. Dibêje jî ku milletên din bûne xwedan dewlet ne ji ber ku zêde kêrhatî ne, lê fersend bi dest wan ket û hilpekiyan lûtkeya desthilatdariyê. Em jî bê şens û bextê me ji me ra nebû yar:

Kurmanci ne pirr di bêkemal in Emma di yetîm û bêmecal in

Bextê me ji bo me ra bibit yar Carek bibitin ji xwabê hişyar!!

36- Di qonaxekê de ku ramanên olî fermanrewa ne di nav gelên li Rojhilata Navîn de Xanî cihê û xweser e.

Me berî niha jî got ku yek ji bingehên fikra Xanî Tesewwuf e. Tesewwuf jî bi cesareta xwe navdar e, helbet ne tesewwufa ku vê dawiya Osmaniyan ew di tekiyeyan de kedî û xwedî kir û kire bencek pê gelên imperatoriya xwe bêhêz kirin. Na tesewwufa Hellac û ya Suhrewerdî û ya Geylanî ku bêtir xelk û insan mijara wê bûn.

Teswwufa ku dijîtiya desthilatdariyê û zulmê dike bû. Xanî eger tenê olparêzek bûya, yanî sunnî yekî li pê (Kitêb û hedîsê) tenê çûbûya, dê hîç behsa pirsa Îblîs û qederê nekira.

Ev her du mijar di baweriya fermî ya sunnî de qedexe ne û gelek kes ji bo wan hatine kuştin (Xeylan El dimeşqî ji bo qederê, Hellac ji bo fikrên xwe yên corbecor). Pirsa Îblîs li ba Xanî pirseke sereke ye, wî ne tenê bi lez behsê kiriye lê kiriye mijareke mezin ji mijarên xwe yên felsefîk. Xanî weha fikrên xwe tîne ziman:

Meqsûd û muradê dil tu şa yî emma tu (tuzillû men teşa) yî
Herçî te divê bibî zelalê pabend-i dikî bi zulf û xalê
Herçî ku tu bînî ser hidayet vêra bikirî bikî `inayet
Hazir wî dibî meqamê me`lûm ger xadim e wî digêrî mexdûm
Bê secde te ey cenabê me`bûd Adem kire qiblegah û mescûd
`Îsa te kusa gihande ewcan aya bi çi te hebandî ew can?
Dersa ku bi xef te daye Idrîs elbette diçû meqamê teqdîs
Îblîsê feqîrê bê cinayet hindî te hebû di gel `inayet
Her roz-i dikir hezar-i ta`et lewra ku te da wî istita`et
Wî secde nekir li xeyrî me`bûd gêra te ji ber derê xwe merdûd
Yek secde nebir li pêşî exyar qehra te kire (muxelledinnar)

Di van malikên buhurî de Xanî pirseke mezin ji Xwedê dike. Di vê pirsa xwe de jî ew wêrekiyeke mezintir dide xuyakirin û şopa sofiyên mezin yên mîna Mensûrê Hellac diajo. Xanî dipirse ka gelo çima Xwedê meqamê Adem û Idrîs û `Îsa yê Mesîh bilind kir bêyî ku ev pêxember çu perestiyê ji Xwedê re bikin? Beramberî wê çima Xwedê Îblîs(Şeytan) ji huzûra xwe bi dûr xist û lanet lê barand di gel ku wî bi hezarê salan ibadet û perestiya Xwedê dikir?

37- Em hinekî li reh û rîşeyên vê pirsê bikolin!

Eger em vegerin koka vê pirsa Îblîs di dirêjahiya tarîxa felsefeya islamî de, dê bibînin ku Xanî ji wan kesên ku li ser tiliyên destekî tênê jimartin ku piştgiriya Îblîs kirine û itibara wî lê vegerandine.

Di berhemên berî Xanî de em rastî tefsîrên cihêreng dibin ji bo neçûna secdeyê ji Adem re. Hin ji van tefsîran dibêjin ku Îblîs xwebîn bû ango xwe ji Adem mezintir û qenctir didît. Tefsîrek jî dibêje ku ew nezan bû. Yeka din dibêje ku wî dixwest razên Xwedê nas bike loma jî serî dananî. Tefsîrek jî heye dibêje ku Îblîs bi evîna Xwedê mijûl bû û ji bilî wî ji tu kesê din re serê xwe neditewand.

38- Tefsîra quranê jî heye.

Xwebîniya Îblîs di Quranê de derbas dibe û ev bû bingeha tefsîrên islamî ku dibêjin Îblîs ji ber ku ji agir hatibû afirandin ji Ademê ji gil û heriyê xuliqî bû re neçû sicûdê.

Di sûretê El Israa de ayeta 61 an Îblîs ji Xwedê re dibêje: çawa ji bo yê ku te ew ji heriyê xuliqandiye herim secdê? Dîsa di sûretê Sad de ayetên 71 heta 77 Quran dibêje: *Xwedê ji firişteyan re got: *ez dê mirovekî ji heriyê biafirînim* îca ku min ew saz kir û ji giyanê xwe pif kirê jê re secde bibin* firişte hemî secde bûn* tenê Îblîs xwe mezin dît û bû ji gawiran* Xwedê gotê: Ey Îblîs çima tu ji yê ku min ew bi destê xwe afirand re neçûyî sicûdê? Te xwe mezin dît yan tu ji xwebînan î?* Got: ez jê çêtir im, te ez ji agir afirandim û ew jî ji heriyê* Xwedê gotê: de jê(ji buhuştê) derkeve tu lanetlêbarî yî!

39- Alim û zanayên bi vê pirsê re, ango bi pirsa Îblîs re serê xwe êşandine zêde ne, wa xwiyaye.

Piraniya filosof û zanayên misilman bi vê tefsîrê girtin û ew ji bo xwe kirin bingeh. Mewlana Celaleddînê Romî yek ji wan bû ku di mesnewiyê de dibêje: Dema ku Xwedê Îblîs ji bo tawana wî û kişmekişa wî ya bi Xwedê re dûr xist û lanet lê barand got: aax ya rebî! Te ev hemû xwest û niha jî tu min dûr dixî!

Û dema Adem gunehkarî kir û Xwedê ew ji buhuştê deranî Xwedê gote Adem: min ev qeder li ser te nivîsandibû û paşê min tu bi wê kiryarê tawanbar kirî, te çima pirsiyar nekir û li ber min ranebûyî! Adem got: yarebî min ew yek zanîbû lê min nexwst bêedbiyê di huzûra te de bikim, `işqa te rê neda gazinan.

40- Bandêra van nîqaş û tefsîrên cihê li ser agir û axê (heriyê), Îblîs û Adem, sal û sedsalên piştre li ser gelên herêmê?

Her weha ev bû bingeh ji bo nakokiyên di navbera Erebên misilman û Farisên ku koka wan zeradeştî bû.

Di destpêka belavbûna islamê de û têkçûna imperatoriya Sasaniyan de, vê nakokiyê serê xwe hilda. Zerdeştiyan agir diparastin û pîroz didîtin û misilmanan jî digotin ku Xwedê herî pîroztir dît loma jî Adem jê afirand. Helbestvanekî kevn (Beşar Bin Burd 714z/784 z) ku bi koka xwe Faris bû di helbesteke xwe ya Erebî de berê xwe dide Erebên misilman û dibêje:

De zanibin ey koma şerûdan

Îblîs ji bavê we Adem bi rûmettir e

Agir bingeha wî ye û Adem heriye Herî jî mîna agir nikare bilind bifire

Tefsîra din ku me got tê de Îblîs bi nezaniyê sûcdar e, hin mutessewifan ew anîne ziman. Yek ji wan Ibn Erebî ye ku di helbesteke xwe ji dîwana Tercuman El eşwaq de dibêje:

Eger Îblîs roniya rûyê yarê di Adem de dîtibûya Dê jê re secde bibûya

Melayê Cizîrî jî li pey Ibn Erebî çûye û dibêje:

Senema sur ji semed şewq-i ji heq daye wicûdê Ger `Ezazîl-i bidîta nedibir xeyrî sicûdê

Dîsa dibêje:

Ger di Adem bidiya sirrê `ilim Îblîsî Hînema ebserehû kebbere hînen we seced

(eger Îblîs raza zanînê di Adem de dîtibûya dê jê re, ku çav lê biketa, secde bibûya)

Tefsîra din a ku me got dibêje Îblîs dixwest razên Xwedê kifş bike, li ba şairê Farisî Ferîdeddînê `Ettar tê dîtin. Wî di kitaba xwe Mentiqutteyr de gotiye:

Îblîs ji Adem re secde nebû, da ku raza ruh ya ku dê Xwedê bida Adem bibîne. Dema ku firişte hemî çûne secdê û serî tewandin Îblîs şipê bû û dinêrî! Xwedê jî dît ku Îblîs raz keşif kir îca ew ji huzûra xwe û ezmanan bi dûr xist û ew kire lanetî. Lê Îblîs kêfxweş bû û got:

Ku min raz bi dest xist û gencîneya pak li ber min xuyabû çi xema min ji lanetê ye??

41- Di nav ewqas tefsîr, şîrove û dîtin de ya Xanî zêdetir lê nêzîk û pê bahwer kîjan bû?

Lê heta vê radeyê xwediyên wan tefsîran nebûbûn alîgirên Îblîs, wan her gazin jê dikirin û digotin ku diva bû ew li ber Xwedê serxwar û di fermana wî de bûya. Belê tefsîra din ya ku Xanî jî pê bawer bû, ew e ku dibêje ji ber baweriya Îblîs bi yekxwedayî ew ji Adem re neçû secdê. Bi gotineke din Îblîs di neçûna secdê de kete navbera ferman û vîna Xwedê.

Fermanê got here secdê ji Adem re û vîna Xwedê (iradeya wî) hişt ku Îblîs neçe secdê. Îblîs mecbûr bû ku fermana Xwedê red bike, ji bo ku vîna wî ya ezelî tesbît bike. Xwedê ji berê de gotibû ez tenê Xweda me, ji min pê ve ji kesekî din re serê xwe netewînin. Li vir Mensûrê Hellac dibêje ku Îblîs mamostayê wî ye ji ber ku Xwedê ew bi agir tirsand jî lê dîsa serî ji kesekî din re dananî.

42- Wa xwiyaye yê girêdayê vê pirsê giş sînor û normên hene bin pê dike, bi dengê bilind û bê virde û wê de, bê mitale û paxav, helwestê Îblîs dipesinîne û jê re li çepikan dide Mensûrê Helace. Gelo felsefeya ew pişta xwe didiyê çiye û ji bo tefsîra vî ciwamêrî gotinên te çi ne?

Hellac da ku tevgera Îblîs tefsîr bike xwe disipêre felsefeya Cebriyetê û di kitêba xwe El Tewasîn de dibêje ku Xwedê ji ezel de wisa nivîsî bû Îblîs jî ne bi destê xwe de bû û herçî wî kir bi iradeya Xwedê bû. Hellac li ser zimanê Îblîs dibêje: yarebî eger te bixwesta herim secdê dê di fermana te de bûma. Her weha Hellac di eynî kitabê de dibêje: eger min zanibûya dê secde min ji agir rizgar bike ezê secde bibûma. Lê ji Cebriyetê bêtir Mensûrê Hellac Îblîs wekî evîndarekî mezin ji evîndarên Xwedê dihejmêre. Ew dibêje: û (Xwedê) jê re got: ey kêmnirx tu secde nabî! Got: ez evîndar im û rast im di evîndariyê de.

Di cihekî din de Mensûrê Hellac dibêje: hezretê Mûsa û Îblîs hevdû dîtin, Mûsa pirsî: tu çima secde nebûyî? Îblîs got: ji ber ku min tenê yek xweda nas dikir.

Xanî herçî ku negihaye radeya Mensûrê Hellac di piştgiriya Îblîs de, lê ew jî bi cegermendî piştgiriyê dike û neçûna secdê vedigerîne him Cebriyetê û him jî baweriya Îblîs ya bi xwedayekî bi tenê:

Wî secde nebir li pêşî exyar Qehra te kire muxelledunnar!

Tiştê balkêş ew e ku Xanî ji malika 89 an de dest pê dike di piştgiriya xwe de sist dibe û êdî di pêvajoya destana Mem û Zînê de Îblîs wekî şeytan bi nav dike, ku ew jî jêdera her xirabî û fesadîyê ye.

43- Ev nav û rengdêrê ku ewqas zana ji xelk û kulturên cihê di serdem û qonaxên kevin û piştretir de, ewçendî pê mijûl bûne, serê xwe li ser êşandine, ango gotina "Îblîs" bi eslê xwe ji ku tê, wateya wê çiye, di vê derbarê de kurt be jî tiştekî tu bêjî heye?

Ji bo vê pirsê gotina dawî, ji ber ku hê pirsên bi bahweriya me gerek bêne kirin hene... Di dawî de hêja ye ku wateya navê Îblîs hinekî zelal bikim. Koka vî navî ji fiila Erebî eblese tê, eblese yanî bêhêvî bû. Îblîs jî yanî bêhêvî. Ew ji rehma Xwedê bêhêvî bûye û êdî dê tucarî nekeve bin siya rehma xwedayê xwe!

Lê wekî ku Dr.`Izzedî Mustefa Resûl dibêje, Xanî xwestiye serencameke xweşik ji Îblîs re deyne. Ew di dawiya destanê de Beko heta buhuştê dibe, ev jî işareteke zelal dide ku Îblîs jî mumkine derbasî cennetê bibe.

44- Di bersiveke derbasbûyî de te ji bo şîroveyên li ser cihê agir û axê yan jî heriyê, hinek tişt destnîşan kirin û ev jî hinekî bi nakokiyên di nav Ereb û Farisan ve girêdan.Tu li eslê wê binerî, şerê nav Ereb û Farisan jî ne ji ber sebebên olî bû, belê di bingeh û kûraya wî de şêwenasyonalîzmek, heger ne pir zelal û sitewyayî be jî hebû û li ser deselatdariyê bû.

Rast e. Piştî ku Faris misilman bûn jî şerê wan û Ereban berdewam kir. Yanî ku ola Farisan û Ereban bû yek dîsa jî nakokî man. Kurd jî misilman bûn û Xwedê jî herweha lê şerê wan her li dar bû. Xanî ev yek qenc nas kiribû û qet misilmantiya Osmaniyan nedianî ber çavên xwe. Meziniya wî ji vê yekê jî tê nas kirin. Niha jî em dikarin fikrên Xanî zindî bibînin.

Yanî misilmantiya Erdogan û partiya wî li ber kiryarên wan hîç e. Mesele ne diyanet e, lê siyaset e, weke min berî niha got. Em bi misilmantiyê gelekî hatin xapandin, lê rewşenbîrên mîna Xanî ku hişê wan ji agirê bantovê geştir bû nehatin xapandin. Em bi hewceyî fikreke geş mîna fikra Xanî ne ku ji gelê xwe re sextekariya dîndariya AKP bînin ber çavan.

45- Berpirsiyariya rewşenbîrî. Xanî hesab bi xwe re dibîne, bîra siberojê dibe, bila kes nebêje ku kurd bêkitêb in dibêje. Bêkitêbbûyînê wek kêmaniyeke elementer, wek nekirkêrî û ne layiqtiyiyeke netewî û netewbûnê digre dest.

Li ba Ehmedê Xanî Kitêb têgeheke wê ye Epistimolojîk heye. Ango kitêba Mem û Zînê ne tenê çîroka du evîndaran e yan jî eşkerekirina derdê milletekî ye. Ew her cûre zanîn, felsefe, diyanet, stêrnasî, civaknasî, tarîx û heta erotîk jî di xwe de diguncîne. Helbet Xanî ne nezan bû û haya wî ji kitêbên beriya wî(dîwan Cizîrî. Şêxê Senanî ya Feqiyê Teyran û helbestên wî hebû. Helbestên Eliyê Herîrî) hebû. Wî navê van her sê pêşengan jî anîye ziman di pêşgotina Mem û Zînê de. Lê mebesta wî ji kitêbê, kitêbeke ku bikaribe hişê gel veke û wî bihêvoje û pirsan di hundurê civakê de bixuluqîne. Wî kitêba xwe ev kitêb didît û wisa jî zanîbû ku nêrînên wî bingeha fikreke nû ne ji bo Kurdan. Wî dizanîbû ku dê Kurd bi vê berhema wî şanaz bibin û karibin li ba milletên din serê xwe hildin û dengê xwe bilind bikin û bibêjin: em jî weke we xwedan kitêb in!

46- Xanî qebûl nake ku Kurd pirr xav û cahil in, lê bêmecal û bêkes in, sêwî ne. Aliyekî wuha bi gazin jî heye li ba Xanî.

Ev gazinên rewşenbîrekî ne. Niha jî rewşenbîrên Kurd, kêm zêde dikarin gazinan bikin û bibêjin em ne kêmî xelkê ne lê xwedîtiya me naşibihe ya xelkê. Eger na dê me jî poşên xwe li poşên payebilindên edebiyatê bixista.

Ma çî Romannivîsekî Kurdan kêmî Orhan Pamuk e ji bilî dewletbûnê(di gel hurmeta me ya mezin ji Pamuk re). Dikarim bibêjim ku sûcê Kurdan berî yê dagîrkeran û dijminê Kurdan heye. Mijar tevlihev e, lê bila hema wisa bimîne.

47- Xanî tije û dagirtî ye ji bo binîvisîne, bi tenê jê re mahneyek divê.

Dilê Xanî eger çi gencexane Şukur qet kes nego Xanî bi çendan

Ev Xanî di helbesteke xwe de gotiye yanî dilê wî tijî gewher, mirarî û dur in, lê kes nîne ku spasiya wî bike û nirxê wî yê rastîn zanibe. Wî di devereke din de ji helbestên xwe de gotiye:

Teb- ê Xanî sedefa gewherê irfane welê Metnixwanek nebitin sahibê me na çi bikit?

Yanî tebîet û xwerista Xanî mîna sedefa zanînê ye, tijî ye, lê ku kesek nebe vê zanînê hilgire wê xwediyê zanînê çi bike?

48- Rewşenbîriya Xanî aliyekî hevbeş e, her kesê Xanî hinekî nas dike kêm zêde bi xetên stûr binê wê dikşîne. Em hinekî din vî aliyê Xanî guftûgo bikin, em di sohbeta xwe de çend mû û mişwarên din xwe bi nav de berdin. Xanî li xwe û li rewşenbîran mîna cor eyek doktoran dinere, wek kesên ku birînên gel derman dikin dinere.

Li vir rewşenbîr doktor e, dermaner û birînpêç e.

Bi dîtina min rewşenbîr pêxemberên biçûk in ji bo gelê xwe. Helbet ew rewşenbîrê ku doza gelê xwe, derd û êşên wî û hêviyên wî di berhemên xwe de tîne ziman. Rewşenbîr têkoşer e, şervanekî çeka wî pênûsa wî û hizrê wî yên netewî û dilxwestina pêşxistina zimanê gel e. Xanî jî bi xwe yek ji van rewşenbîran bû. Wî bi gotina Hemzeyê Muksî Kurd ji mirina ebedî rizgar kirin. Bêguman rewşenbîr pêşengekî gelê xwe ye û ji ber ku ew mirovekî gelekî hessas e bi xeterê zû agahdar dibe. Dizane ba ji ku radibe û fêm dike civat çawa rizgar dibe. Rewşenbîr dizane derdê milletê wî çi ye loma jî dikare derman bibîne. Xanî mînakekî herî qenc e ji bo vê kategoriyê. Wî civaka kurdî û mêjûya Kurdan baş nas kiribû. Têkiliyên durust yên divê siyasetmedar û hakimên Kurdan li dar bixin nas kiribû û li gor zanîna xwe rêyek dîtibû. Loma jî dengê xwe bilind dikir û digot: werin li min guhdarî bikin dê bo we rêya rizgariyê bibêjim. Mixabin di dema xwe de ew şêxekî bê mirîd, pêximberekî bê peyrew bû. Lê çiqas em niha şanaz in ku fikr û bîr û bawewriyên wî di vê dema me ya nuha de bi kêrî me tên.

49- Xanî çendî hez ji zimanê kurdî dike heşkere ye. Belê zimanê kurdî jî wek fêkiyekî negihiştî binav dike. Xanî zane ku zimanek bi nivîsandinê xwurt û bitir dibe, heger kurdî qels be ji ber wê ye ku kar pê kêm bûye. Ziman ihtîmam, pêdaketin, hezkirin û xwedîtiyê dixwaze.

Erê ew wisa zimanê kurdî bi nav dike, lê ne bi wateyên neyênî. Ew dibêje ku guneh ne gunehê fêkî bi xwe ye, lê gunehê kesê wî fêkiyê han radike û datîne, diçine û diçîne. Ew zimanê kurdî weke gireka di binê tasê de jî bi nav dike, lê wate wisa ye: zimanekî bêguhdan e, bêxwedî ye, loma jî dibêje ku hema piçek guhdan û piştgirî ji hakiman hebûya, dê wî ala zimên li ezmên bilind bikira:

Ger dê hebuwa me jî xudanek a`lî keremek, letîfedanek
I`lm û huner û kemal û iz`an şi`r û xezel û kitêb û dîwan
Ev cindî biba li ba wî me`mûl ev new`î biba li nika wî meqbûl
Min dê e`lema kelamê mewzûn a`lî bikira li banê gerdûn
Bînave ruha (Melê Cizîrî) pê hey bikira (E lyê Herîrî)
Keyfek we bida (Feqîhê Teyran) hetta bi ebed bimaye heyran
Çibkim ku qewî kesade bazar nînin ji qumaşî ra xerîdar

Gelo ma niha jî ev gazinên Xanî ne di cih de ne? Ma kanî muşteriyê

vî qumaşê ciwan û nazik? Qumaşekî ku bi kêmanî bi kêrî me û cilkirina me tê em lê xwedî dernakevin? Hema li tecrubeya me ya herêma Kurdistanê (Kurdistana başûr) binêrin. Kurmancî bi zanebûn li paş dimîne. Ev mijareke berfirehe lê hema wisa bes e.

50- Xanî dinîvisîne belê ji bo kê?

Berî em binêrin ka Xanî ji bo kê nivîsandiye em vegerin sebebên nivîsandina Şerefnameyê. Mîr Şerefxan di destpêka kitêba xwe de dibêje ku min ev berhema anî meydanê da ku nav û dengê malbatên Kurdan yên hukumdarî û fermanrewayî kirine ji windabûnê were parastin. Ango li ser bingeheke Aristokratîk ew berhem hatiye zayîn. Lê Xanî? Ew vekirî dibêje:

Xanî ji kemalê bêkemalî meydana kemalê dîtî xalî
Yanî ne ji qabilî û xebîrî belkî bi te`essub û e`şîrî
Hasil ji i`nad eger ji bêdad ev bid`ete kir xilafê mu`tad
Safî şemirand vexwarî durdî manendê durrê lisanê Kurdî
Înaye nizam û intizamê kêşaye cefa ji bo yî a`mê
Da xelqî nebêjitin ku Ekrad bê me`rifetin bê esl û binyad
Enwa`ê milel xudankitêbin Kurmancî tenê di bê hesêbin

Ew eşkere dibêje ku wî ji bo a`mê nivîsiye, yanî ji bo reşaya xelkên Kurd, ji bo piraniya civakê, ji bo xizan û rêncber û cotkar û feqî û nezanên Kurdan. Wî ji bo milletê xwe nivîsiye, ne ji bo mîrên milletê xwe, loma jî wî qalib şikand û pesnê tu mîrî derbasî berhema xwe nekir, berovajî wê wî heta jê hat rexne li mîr kirin, çi mîrê dema xwe yê ku navê wî Mirza ye, û çi mîrê Botan mîr Zêndîn yê di çîrokê de ye. Ew li alî perîşanan û bindestan e, li rexê çepê yê belengazan e, loma jî em dikarin wî mîna şoreşgerekî sedsala hivdehan bihejmêrin. Helbet wî ji bo me jî nivîsiye. Ji bo me Kurdên ku em niha serê xwe bi wî bilind dikin û xwe nêzîkî fikrên wî dikin û li ber agirê hestên wî yên netewî ruhên xwe yên sermagirtî germ dikin.

51- Mesaj û teblîxatên di Mem û Zînê de, ne yek û dido ne, çendek in,gelek in.Li gora hin lêkolîneran Ev xebat ansîklopediyeke Kurdan e.

Kitêbeke wek Mem û Zînê ne mumkin e mesajek tenê tê de hebe. Her çendî mesaja wê ya serekî kurdperwerî ye jî, lê bi dehan mesajên din têde hene. Min hin nivîs derbarî mesajên Xanî de nivîsîbûn. Ne xem e ku niha hinekî dubare bikim. Xanî ji bo parastina jinê ji pencereyên civaka nêr tê koşaye. Wî evîn ne wekî sûc lê wekî qederek xwedayî û xweşiyeke rûhanî dîtiye. Têkiliya du evîndaran xweşik dîtiye û li himberê gelekî bi tolerans e. Ji bo mirovayetiyê tevî fikiriye û dilê wî bi insanan yên ku girêdayî qedera Xwedê ne şewitiye û ji Xwedê xwestiye ku tu kesî neşîne agirê dojehê! Gelek fikrên felsefîk anîne ziman ku ev der têra me û fererawestina li ser nake.

Xanî her cûre zanîn derbasî berhema xwe kiriye. Wek me got stêrnasî, dermandarî, heta xuliqandina mirovan di malzarokê de û mûzîknasî û sazkirina bilûran û civaknasî û gelek aliyên din ku lêkolîner dikarin wan bikin mijar ji bo lêkolînên pir ciddî.

Naxwazim mînakan bêtir bidim. Hêviya min ew e ku xwendevan bi xwe derbasî berhemê bibin û li piralîbûna wî binêrin.

52- Stîl û uslûbê nivîsandina Xanî?

Xanî ji ekola Farisî ya klasîk ya ku nûnerên wê Nizamî, Mewlana Celaleddînê Rûmî, Firdewsî û xeyrî wan, derketiye.

Ew şagirtekî zîrek e di wê ekolê de û xwe gihandiye payeya mamostetiyê. Bêguman sûd ji pêşengên wêjeya kurdî Cizîrî, Feqiyê Teyran jî wergirtiye. Li ser şopa wan meşiya ye û bi teşiya wan ristiye.

53- Hinek peyvan gelekî bi kar tîne û mirov bi dirêjaya berhem û beytên wî li wan rast tê hene. Wek "deshelatdarî", "gelên din", "meqam û navdarî", Behsa dewletê û nobedaran, wezîran, patîşahan, fermandar û eskeran, text û tacan dike.

Xanî, li gora belge û dokumentên hêja yên Ebdullah Varlî, ji kitêbên osmanî yên kevin bi dest xistine bi xwe ne dûrî desthilatdariyê bû. Ew katibê mîr Mihemmed bû (Xanî şîna wî bi helbest nivîsiye). Ji ber vê jî çavên Xanî baş li şêweyên hukumdariyê vebûne. Ew dizane dewlet çawa û li ser kîjan bingehan ava dibin. Di dewleteke kurdî de jî difikirî. Dewleteke serbixwe û ji Osmaniyan û Eceman qetiyayî. Dewleteke ne di bin siya tu sultan û şahan de. Dewleteke xwerû kurdî. Yanî bi eskerên xwe, bi wezîrên xwe, bi ziman û kitabên xwe. Xanî behsa text û tacê û padişahekî dike. Yanî bi zelalbûneke diyar doza dewletekê dike.

54- Xanî nîşan û sembolên xwe yên mêrxasiyê ji nav mêrxasên Kurdan neqandine.

Di Mem û Zînê de, gelek işaret, destnîşan hene ku hêjayî lêkolînên berfireh in. Wî bi hesteke netewî û di bin giraniya hizrên xwe yên milletperweriyê de Mem û Zîna xwe xêz kiriye. Ew di wêjeyê de behsa pêşiyên xwe û pêşengê wêjeya kurmancî dike, mîna Cizîrî, Feqiyê Teyran û Eliyê Herîrî. Di mêjûya de behsa şerên kurd û qizilbaşan li cizîra Botan dike, di adet û tradisyonan de behsa civaka kurdî dike, xwarinên kurdî, şêweyên şeran û adetên şîngirêdanê û her wisa şahîbestinê jî. Behsa mêrxasan dike di kirasekî kurdî de. Pesnê wan dide mêraniyê dike para gelê Kurd lê ji bîr nake ku Kurd milletekî bêfersend in û mecal bi dest wan neketiye civaka xwe ava bikin. Wî ji bo hevdîtina Mem û Zînê jî cejneke netewî hilbijartiye.

Min berê jî di nivîseke xwe de nivîsî bû ku Xanî eger hizrên xwe li ser bingeheke dînî ava kiribana dê cejna qurbanê yan jî cejna rojiyê weke

fersenda hevdîtina herdu evîndaran bibijarta. Lê wisa nekir û heta li gor teksta Memê Alan jî neçû. Di teksta Memê Alan de evîndar bi şêweyekî efsanewî hevdu dibînin. Bi rêya periyên cinnan ku mirov vedigerîne çîrokên Hezarûyekşevê. Xanî xwestiye destan wî bi goşt û hestiyê xwe destaneke kurdî be. Helbet wî ev yek bi zanebûn kiriye.

55- Xanî Qala cejna Newrozê wek "cejna Kurd û Kurdistanîyan" dike.

Berî her tiştî Xanî Newroz mîna cejneke xwezayê dibîne. Gelekî pesnê guhertina xwezayê di vê rojê de dike. Bi dehan malik dinivîsîne ku atmosfera wê roja pîroz tîne berçavên xwendevanê xwe.

Adetên Kurdan di wê rojê de bi çarçov dike. Bi me dide nasîn ku ew rojeke mezin ji rojên Kurdan e û heta ku di wê rojê de kesek di mal de namîne.

Hemû derdikevin xwezayê û hev pîroz dikin. Tiştê balkêş ku em di folklorê kurdî de rastî vê roja pîroz nabin. Yanî di tekstên gelêrî yên li ser Mem û Zînê behsa Newrozê nabe.

56- Gelo çima?

Ez bi xwe bersiveke tekûz nikarim bidim lê dikarim texmîn bikim ku Xanî dixwest vê rojê vejîne û bala Kurdan bikşîne ser.

Wek ku ew bibêje: ji bîr nekin cejneke we heye, lê vegerin û hev tê de pîroz bikin. Li gor zanîna min li herêmên başûr yên Kurdistanê mîna Sine, Mehabad û heta sînorên Hewraman û Loristanê Newroz bi germî dihate pîrozkirin. Lê li herêmên bakur! Tu belgeyên pêbawer di destê min de nînin.

57- Ji giş berhem û xebatên Xanî xwiya û diyar dibe ku ew kesayetiyeke çendalî, kapasîteyeke kûr û fireh e. Herwuha ew xwediyê Zanebûneke xweser, dewlemend û ansîklopedîk e. Destana seyda, şiklek kateloga neteweyî ye, zanava Kurdan û xwenaskirinê ye. Heta tu bêjî bes handar û navtêder e, şêwexerceke fikrî û manewî ye, di nav sînorên serdema xwe de hilnayê, mîna ku wîzeya xwe ji bo her dem û qonaxê girtibe....

Erê. Mem û Zîn ansîklopediyayeke biçûk e. Xanî bi zanebûn teksta xwe wisa nivîsiye. Wî ne tenê behsa du evîndaran kiriye. Wî xwestiye hemû zanînên dema xwe, hemû ilmê xwe di vê destanê de kom bike. Xwestiye kitêbekê ji Kurdan re binivîse ku wan bigihîne hev.

Xwestiye zanînê bi kurdî bavêje ser rûpelan, ew zanîna ku ji hêla dînî û felsefî û mêjûyî ve para zimanê Erebî bû, ji hêla wêjeyê ve jî para Farisî bû. Lê xwestiye zanînên berê têxe kirasekî kurdî û qalibekî kurmancî ji heriya ilim re deyne. Loma bi firehî agahiyên li ser stêrnasîyê anîne ziman. Bi firehî behsa tesewwufê kiriye, bi firehî mijarên felsefîk mîna

Qederê, iradeya insanan, armanca Xwedê ji afirandina gerdûnê û Adem û pirsa Îblîs û dojeh û buhuşt û bi sedan mijarên din. Di baweriya min de heta ji Xanî hatiye wî hemû nifş û beşên zanînê derbasî vê destana xwe kirine. Wê hema bêje tiştek bernedaye, heta ilmên hedîs û quranê. Mêjû ji bîr nekiriye, mêjuya islamê, ya Kurdan û mêjûya Farisan jî .

58- Qedrê destana Xanî çendî hatiye zanîn, nirxandinên hatine kirin û têne kirin çendî bersivdar û têr û tesel in?

Mixabin civaka kurdî ne ew civak bû ku qedrê vê destanê zanibin. Ez nabêjim ku bêxwedîtî li Mem û Zînê bûye. Na, ew hatiye parastin heta niha û sax selîm gihaye destê me ev jî bi saya wan feqe û mele yên Kurd di medresyan de lê bêxwedîtiya ku ez qala wê dikim, Mem û Zîn wek kitêbeke anseklopedîk baş nehatiye vekolan, şirove nebûye. Mesela di wêjeyên cîranan de(Ereb, Faris û Xwedê) bi dehan şerh û şirove li ser tekstên hêja û nehêja hatine kirin. Mesnewiya Mewlana gelek carî şirove bûye, Dîwanên helbestan yên Erebî wisa.

Gulistana Seedî û dîwanên helbestvanên Farisan. Hîn jî ew lêkolîn heta roja me ya îro berdewam in û bi wî awayî milletên cîran quncikekî nenaskirî di wêjeya xwe de nahêlin. Mem û Zîn heta demeke ne dûr (teksteke qîz û erdekî şûv û neajotî bû). Diva bû ji kevin de tefsîrên Mem û Zînê hebûna. Ji alî ziman de ez bi xwe rastî gelek astengiyan hatime di tefsîra xwe de, ji ber ku tekst kevn e û gelek peyv hene ku di ferhengan de nînin diva bû kesekî li pê Xanî destana wî ji hev bixista û kîte bi kîte, malik bi malik û peyv bi peyv şirove bikira. Wê niha barê me gelekî sivik bûya. Wek te bi nav kir Mem û Zîn şiklek kateloga netewiye û em divê vê katelogê wisa hişk û req nehêlin wê hêsan bikin xwendina wê bi her kurdekî xwe bikin.

59- Aliyê sosyolojîk xwurt e di berhema Xanî de. Behsa cîl û nifşan zehf e, belê tim fera giran ciwan in, berê wî tim li cîlê sibehê ye, mirov dibê qey yên tim raserî çavên wî ne, di bal û hişê wî de ne kesên siberoj û wêbêyê ne.

Karekterên bingehîn yên destanê ciwan in. Mem, Zîn, Tajdîn, Sitî çar ciwanên ku texmîn dikim temenê wan bîst salan derbas nakin. Erê ew nikare evîndariyê di nav kesên saldar de bicirîne, lê mebesteke wî ya din jî ji vê heye.

Hêviya wî di vî nifşê ciwan de bû. Ji xwe projeya wî ya mezin(Kurdîkirina islamê) xitabî nifşê ciwan dikir. Ji bo wan kitêb çêkirin yanî derdê wî belavkirina zanînê di nav cîlê ciwan de bû. Weke ku wî hêviyên xwe ji mîr û paşan û begler û şêxan birîbin û êdî berê xwe dabe aliyê ciwanan. Ji bo wan medrese avakirin û bi xwe jî ders dane wan. Ji pereyên xwe mesrefa xwendekaran û mamosteyan dida. Guhertinên mezin di her civakê de bi destê ciwanan e. Xanî jî ev qaide zanîbû.

60- Têkiliya di nav ruh û bedenê de?

Di vê mijarê de Xanî bi dewla fîlosofên beriya xwe diçe avê! Ew ruh mîna unsurekî pîroz û pak û xwedayî dibîne. Bedenê mîna unsurekî nizm û kêmnirx dibîne.

Her weha mîna Ibnî Sîna jî dibêje ku têkiliya Ruh û bedenê bi vîna Xwedê û bi zorê çêbûye. Ango Xwedê ruh bi darê zorê bi bedenê re kiriye yek. Lewra ruh nedixwest bedenê bo xwe bike warek. Ew dibêje:

Ev rûh û cesed bi cebr û Ikrah Tezwîc biwîn bi emrê Ellah
Bi kurdiya îro:
(Bi zor û bêvîn ev laş û giyan
Ew bûne yek bi fermana Yezdan)

Lê dîsa li gora fîlosofên berê, vê têkiliya ruh û bedenê insan afirand. Insan ne tenê ruh e ku mînavmelayiketan pak û bêguneh be, ne jî tenê beden e ku cihê şehwet û her kiryarên nepak be. Lê insan herdû ne, him ronahiye him jî taritî ye. Xanî dibêje:

Insan bi xwe hem zelam e hem nûr Adem ji te hem qerîb e hem dûr!
Bi kurdiya îro:
Mirov hem ronahiye hem tarîk Ji Xwedê dûr e, hem ji wî nêzîk

Xanî dibêje ku rûmeta mirovan ji giyan tê, loma jî çawa ku Xwedê giyan berdaye laşê Adem doza secdeyê ji firişteyên xwe kiriye û gotiye: ji Adem re serî deynin erdê! Ev ferman ji bo ruhê Adem bû ne ji bo cesedê wî. Ji ber ku Xwedê dibêje: çawa ku min ruh berdaye cesedê Adem min gote melaiketan: secde bibin!

Piştre Xanî dibêje ku rast e, mirov neqşekî biçûk e di deftera hebûnê de, lê mebest ji afirandina wî mebesteke mezin e.

Zahir te eger numaye suxra batin ew e neqşê xame kubra bi kurdiya îro:

Eger ku ew wa biçûk xuya ye Lê ew nivîsa destê xweda ye

61- Mekan, cih û warê destanê? Cîh û şûna bajarê Cizîrê, agehdariyên li ser topografya bajêr?

Mekan, cih û warê destanê Cizîr e. Her li wê ye û jê dernakev e. Di vê destanê de jî şensekî Xanî yê baş hebû ku wî bi xwe Cizîr dîtibû û feqetî lê kiribû (hemû lêkolîner wisa dibêjin. Berhema wî bi xwe belgeyeke). Wî bi kameraya xwe ya helbestî Cizîr xweşik kêşaye.

Ehmedê Xanî Der û dorên wê, çem û bajarokên wê. Xwarbûna Dicle ku mîna zendekî xwe li Cizîrê pêçaye hemû bi hunerek ciwan li qelem daye.

Behsa seyrangehê Cizîrê dike: Omerî, Seqlan, Derwaze, Meydan, Westanî, Nêrgizî ku hemû jî bi gotina Xanî li ser kenarên Dicle ne.

Dîmenên çûna nêçîrê, Newroza Cizîrê û derketina xwezayê. Heta mêjûya Cizîrê jî bala Xanî neçûye qala wê kiriye, ew di beşekî de dibêje:

Roja we ku bûye ceng û perxaş Tacdîn û Memê du sed Qizilbaş
Bilcumle bi zirh û zend û binber Înan ji me ra bi şîr û şeşper
Bi kurdiya îro:
Di roja şer de van herdu bira Du sed Qizilbaş anîn ji mi ra
Hemî dîl bi zirx, zend û binber bûn Tevde bi şûr û gurz û xencer bûn

62- Di hin beytên Xanî, wek vê beyta derbas bû de navê qizilbaşan derbas dibe, hinek pesnên têkildarê xwegirêdan, xwerapêçan û amadeyîya wan ya ji bo şer hene.

Li vir mebest ji qizilbaşan leşkerên sefewiyan e ku dihatin şerê mîrnuşîniya Cizîrê dikirin. Di Şerfnameyê de hatiye ku şah Ismayîlê Sefewî leşkerekî giran ji qizilbaşan çend caran hinartibû Cizîrê di dema Mîr Şeref de û her carê ew leşker têk diçû, heta carekê mîrmîranê Diyarbekirê Mihemed Estaclû û birayê wî Qerexan di gel komeke mezin ji Qizilbaşan êrîşî Cizîrê dikin, lê ew jî têk diçin. Cara dawiyê dîsa şah Ismaîl leşkerekî Qizilbaşan yê giran dişîne Cizîrê bi serokatiya Yekan begê Teklû, lê li paş şerekî giran Qizilbaş têk diçin û êdî nema careke din êrîşî mîrnuşîniya Cizîrê dikin.

Erê Xanî işareteke brûskî da, lê li me em di binê destanê de kûr bikolin û zanibin ku Xanî gotinên xwe wisa beredayî nayine. Ew ne tenê li helbestê û qafiyê difikire. Rastiyê dîrokî her di bîra wî de ne.

63- Xanî ji serî heta bi dawî hişmendane hereket kiriye û bi fikir Mem û Zîn daristiye. Berî hertiştî temayek gelekî popûler û hevbeş neqandiye, gaveke pir bi îsabet e ev.

Ev tiştekî pir balkêş e. Xanî li vir li ser şopa Firdewsî meşiyaye, çawa Firdewsî gotibû:

Besî renc burdem der în salî sî Ecem zinde kerdem bedîn Parisî
Yanî min gelek zehmetî di van sî salan de dît
Heta ku min Ecem bi vê berhema Farisî (Ango: Şahname) vejandin!

Firdewsî tenê dîroka Farisan heta dema islamê nivîsiye wek destan. Û li wir sekiniye. Wî her destanên Farisî daristine Şahnameya xwe. Ku digihê serdema Islamê, Firdewsî wisa dibêje:

Zi şîrê şuter xurden û sosimar Ereb ra bi cayî resîde est kar
Ki ûreng şahî kuned arizû Tifû bad ber çerxê gerdan tifû
Yanî:

Ji vexwarina şîrê deveyan û xwarina goştê gumgumokan, Ereb gihiştin desthiladariyê.

Madem ki wisa bila tif li rûyê Felekê be!

Xanî şopa feqiyê Teyran neajot, ji ber ku Feqî destanên mîna Bersîsê Abid, û Şêxê Senanî nivîsî bûn ku tu têkiliya wan bi gelê Kurd re nîn e, yek Ereb bû, yek jî Cihû. Her wisa destanên Mecnûn û Leyla, Yûsif û Zuleyxa, Wamiq û Ezra û Weys û Ramîn.

Xanî destaneke gelêrî hibijart û ew kire hilgira hemû hizr û bîr û baweriyên xwe. Wî ji Mem û Zînê qenctir nedît ku karibe baweriyên wî yên derbarî avakirina dewleteke kurdî de hilgire. Ji xwe jî nedibû ku ew Leyla û Mecnûnê bike mijara xwe. Divê kitêba wî, ya Kurdan be û heta karekterên wî jî kurd bin. Meziniya Xanî û naskirina sînorên wê meziniyê bi rastî lêkolînên mezin jê re divên. Ew hêja ye ku bibe kitêbeke dersdayînê di zanîngehên dunyayê de. Lê berî wê ka bila em xwedî lê derkevin û li ba xwe wî nas bikin.

Celadet dipirse "tovê Xanî, ev sêsed sal in li bin erdê ye, ma hêj dema şînbûna wî nehatiye? Xanî berî wextê xwe hatibû". 15 Tebaxê giş erd av da û tov şîn hat. Îro ne bi tenê şîn hatiye, belê êdî em berê vî tov û bizrî jî hiltînin.

Xanî ne ji bo çend salên dawiya sedsala hivdehan de nivîsîbû. Wî ji bo pêşerojeke dûr û geş nivîsî bû. Rast e mîna cotkarekî wî tov reşandin. Dizanî bû eger ku baran îsal neyê dê saleke din bibare û tov şîn bê. Te got tov şîn tê. Rast e, şîn tê û eger ne wisa bûya me niha ev niqaşên mezin li ser fikrên Xanî û destana wî nedikirin.

Xanî yekemîn kes e di tarîxa Kurdan de ku eşkere û vekirî dibêje: werin em ji bin siya Osmaniyan û Eceman derkevin û bi xwe welatê xwe û dewleta xwe ava bikin.

Wî dengê berî sêsed salî li çiyayên Gabarê, li Qendîlê û li herdu rexên Zabê û Dicle û Firat û çimên Tendurekê û Agirî veda. Dengekî wisa bi hêz bû ku girê dilê Xanî û hêviyên wî mîna volkanekê teqandin û deng bi Kurdan xist.

64- Di Mem û Zînê de gelek şîretên exlaqî, pend û pêşniyaz jî hene.

Rast e. Ev ji bingehên Xanî yên tesewwufî tên. Bêguman ji perwerdeya wî ya malbatî(ku bavê wî şêx bû) û ji civaka kurdî ku nirx berî her tiştî dide sinç û exlaqan tê. Wî malhebînî şermezar kiriye û gotiye:

Malî mehebîn tu ey nikonam Hubba wî dikit mirovî bednam

Bi kurdiya îro:

Ey mirovê qenc mehebîn pera Mal dilewitîne navê mera

Wî xwestiye mirov dûrî hakiman biçe. Xwe biparêze. Xwestiye heta di evîndariyê de herdu teref xwe ji têkiliyên nerewa biparêzin. Xwestiye mirov bide pê zanayan û pirsan ji wan bike. Her wisa bi dehan pend û şîret derbas dibin.

65-Li ser siyasetê û siyaseta dewletê nemaze pelên nav 53-66 an....Sosyolojiya dewletê, dewlet çawa digere,dewlet çiye,cîh û rola wê?

Wek ku min fêm kiriye, Ehmedê Xanî dizane çi dewleta heye zulm tê de heye. Dizane ku hakim nikare bi yek carî baş be. Lê dewleteke kurdî

mîna mecbûriyyetekê dibîne, ew hewl dide ku dwleteke kurdî bi qencî ava bibe. Baş zane ku ne bi zorê be dewlet ava nabe, lê di eynî demê de jî dizane ku qencî û zanebûn dikare dewletê biparêze:

Lewra ku dinê bi şîr û ihsan Tesxîr dibitin ji bo yî insan

Ew dizane ku dewleteke kurdî hebe dê bi kêmanî barê zulma Rom û Eceman ji ser milê Kurdan were avêtin. Ew vî jî tîne ziman: rewşenbîr tenê dikare ji alîyê teorî beşdarî amadebûna ji bo avakirina dewletê bibe. Rola mezin ya hakimên Kurdan e, ango ya siyasetmedar û serokan e ku dikarin gel bi rê ve bibin û serekiya têkoşîneke mezin bikin:

Namûs e li hakim û emîran Tawan çiye şair û feqîran?

66- Rewşenbîr xwe diparêzin ji desthelatdaran, xwe pir nêzîkî wan nakin û bi temamî nabin dost û aşînayê bêsînor û bêmesafe.

Fikra Xanî wisa ye: gava ku rewşenbîrek nêzîkî desthilatdar bibe, divê tenê ji bo alîkariyê be û nesîhet û penddayinê be. Ne ji bo berjewendiyên şexsî be.

Ew desthilatdaran mîna maran dibîne. Dibêje ew marên bi jehr in, divê yek xwe ji wan biparêze. Lewra der û dora wan hemû kesên nepak û derewker û keysebaz in:

Hukkami ji cinsê şahemarin eşabê simûm û mihredarin

Mihran ku didin bizan ku zehr e mihrê ku dikin bizan ku qehr e

A qil hezerê dikin ji maran xafil dibine muhibb û yaran

Herçendi li nik bi i zz û nazî herçendi di gel bi le -b û bazî

Cuz-î bibitin ji te texeyyur kullî dikitin li te tedebbur

Xasma ku hebin xebîs û xennas bedxwah û bexîli bin (minennas) yanî: hakim weke maran in, xwedan jeh rin. Kesên aqilmend xwe jê diparêzin lê yên sivik û xam dibin dost û yarên wan. Çiqasî tu li ba hakim bi qedr û qîmet bî, heta ku tu di gel wî bilîzî jî. Dê bi yekcarî berê xwe ji te biguhere gava piçekî guhertinê di te de bibîne. Bi taybetî gava ku ev hakim xelkên pîs û niyetxirab nêzîkî wan bin û li dora wan bin.

Di deverekê de jî dibêje ku hakim mîna agir e, çiqasî bi ronî be jî lê agirekî ku dikare bişewitîne jî û zirarê bigihîne te.

Hukkami bi batin û bi zahir bê şubhe muşabihin bi agir

Zahir di sipahî û bi nûrin batin ji mudareê di dûrin

Rehmê ku dikin ji rengê rojin qehrê ku dikin cîhan disojin

Zinhar bi wan nekî tu bawer ger bab û pisî û ger birader

Xasma ku muqerrebê di bedxwah nêzîki bibin ne ûzûbillah yanî: hakim bi derve û hundurê xwe mîna agiran in. Wisa ronî û geş xuya dikin, lê di eslê xwe de ne yên dan û standinê ne. Gava dilovan bin mîna rojê ne, lê ku xişmê dikin, dibin agir û cîhanê disojin. Hay jê bike, baweriyê bi wan neke, eger bav û birayê te bin jî(yan eger tu bav û birayê wan bî jî). Bi taybetî gava ku kesên pîs û niyetxirab herin derdorê û nêzîkî wan bibin.

Di herdu mînakan de jî Xanî bêtir balê dikişîne ser kesên ku li dora hakim in. Dibêje ku ew kes xirab bin. Çare nîne dê hakim jî bikeve bin tesîra wan û ew jî bibe yekî xirab. Loma jî çiqasî yek dûr be, xêrtir e.

67- Ji berhemên Xanî xwiya dibe ku bi her aliyê xwe hayê wî ji prensîp û qeydeyên desthelatdariyê heye. Ev prensîp çine û ne çine, serwext e. Fikreke wuha li ba mirov çêdibe ku gelek ji wan tesbîtên di zemanê xwe de Makyavelî kirine û wek kaşifê wan tê pesinandin, nas dike.

Rast e. Di serî de qaideya herî naskirî li ba Makyavellî (armanc, rêya gihandina wê rewa dike), ango armanceke te ya baş hebe, tu xwe bi kîjan şêwe û uslûbî digihînî bigihîne, rewa û durust e. Mîr jî vê yekê dibêje:

Hukumdariya me pirrengiye Geh dad û geh jî sitemkariye
Herçendî Bekir pîç û bêbav e Aşê me ji wî bi ba û av e
Ev cûre kes ger pîs û zordar in Hemî dergevan û dest bi dar in
Ew tên aşê me xweş digerînin Ew dexlê me hakiman diçînin
Ger çi aşê me yekî giştiye Lê ji garisê heram tijî ye
Divê yek wî garisî biçîne Ev Bekir jî dê bo me hilîne
Ne tenê dikin vê yekê em mîr Bala xwe nadî wan kesên feqîr!
Feqîr jî seg dergevanê wî ye Her demê ew seg li ber derî ye
Xwedayê mezin şahê gerdûnê Wî ji bo karsaziya hebûnê
Bi qasî ku wî danîne sultan Dehqatî ewî çêkirin şeytan
Yanî destê mîr nebû ji Beko Pêwistiya wî her û her digo
Hinek mîr hene wan tajî tolan Nadin bi hespên resen û falan

(ev beş bi kurdiya îro ye) em bala xwe didinê ku mîr hema dixwaze hebûna Beko bi behane bike, yanî dibêje ew pêwiste hebe ,ev bi xwe makyaveliyyet e.

68- Mîr û Beko. Hin kes helwestê Mîr bi xapandina Beko û bi saftiya Mîr ve girêdidin. Ne wuha ye. Mîr giş gavên xwe bişuûr davêje û kengî davêje zane. Mîr naxwaze kesekî din popûler bibe, xwedî însiyatîv û xwedî alternatîv çêbibe.

Li gor lêkolîna ku min li ser karekterên Mem û Zînê çêkiriye ez gihame van encaman:

Navê mîr Zêndîn (Zeyneddîn) di çîroka Mem û Zînê de du caran hatiye. Carekê di malika 359 an de û carekê di malika 1365an de. Lê dengbêjan yên ku Memê Alan strandine ev nav bi hin şêweyên cuda anîne ziman. Ew li ser yek navî li hev nakin. Mesela em li ba Mişoyê Bekebûrê dibînin ku navê mîr EZîn e.

Dr. Nûreddîna Zaza dibêje ku ev nav ji her navên din bêtir nêzîktirî rastiyên dîrokî ye. Lê li ba Hisênê Banesorî û Selman Reşo navê mîr Sêfdîn e û li ba Ismaîl Banî jî nav wekî navê di Mem û Zîna Ehmedê Xanî de ye (Zêndîn).

Di serî de dixwazim bibêjim ku Xanî iddiaya mîrekên cizîra Botan dupat dike. Ew jî dibêje ku ew ji nijadeke Erebî ne û bapîrê wan yê mezin sehabiyê pêxember Xalid kurê Welîd e(Li şiroveyan binêre). Xanî wêneyê vî mîrî xweşik dikêşe û dibêje ku ew mîrekî serbilind, azad, comerd, mêr, maldar û hukumdariya wî li Ereb û Ecem û Xwedêan jî heye!! Di pêvajoya çîrokê de hin bi hin karekterê mîr zelaltir dibe. Di roja Newrozê de ew e yê ku fermana derketina cejnê dide. Dema ku Tacdîn Sitiyê dixwaze şandiyekî mezin wekî xwazgînî ku hemî alim û mîr û mela ne diçine dîwana mîr.

Ew jî xitaba wî mîna ku xitaba sultanekî bikin, dikin. Heta vê radeyê em dibînin ku mîr yekî diltenik, nerm, cirxweş û bê erê û na zewaca Tacdîn û Sitiyê dipejirîne.

Ew bi xwe dibêje ku bila daweteke xweşik li dar bikeve û bi xwe jî dadikeve xizmeta mêvanên xwe û nefsbiçûkiyeke ecêb dide xuyakirin. Lê hin caran jî mîna diktatoran bi xelkê re dide û distîne. Di dema nêçîrê de dibêje yê ku neyê nêçîrê cezayê wî kuştin e!

Em bala xwe didinê ku Xanî li fersendan digere, da ku di rêya mîr Zêndîn re rexneyan li şêweyê mîrîtiya Kurdan bike. Mesela dema ku mîr dergevanê xwe Beko ji bo dîwana xwe wek mirovekî pêwist dibîne, Xanî dibêje: hin mîr hene nezan û cahil in. Tajîtolan bi hespên esîl nadin!

Mîr Zêndîn di destpêkê de xurt xuya dike. Zû bi zû guh li fesadiya Beko nake. Lê dawî dikeve tora ewaniya Beko û her tiştê tê gotin bawer dike.

Xanî her wisa dide xuyakirin ku ta kîjan astê mîr bi textê desthilatdariya xwe ve girêdayî ye. Diyalogekê di navbera mîr û Beko de datîne ku di despêkê de xuya dike, mîr guh li Beko nake. Lê Beko êdî derewan dike û dibêje ku Tacdîn dê Zînê bide Memê! Li vir mîr hinekî dixeyide û hêrs dibe lê bêyî ku fermaneke nebaş derîne. Tenê dipirse: gelo çima Tacdîn bi min neşêwriye? Ku Beko dibîne mîr sist bûye û amade ye ku çengel bikeve ber devê wî, dibêje: mîrê min tirsa min ew e, mesele ne tenê zewicandina Mem û Zîn be. Ez ditirsim ku Tacdîn bibêje ez jî ji binemala Xalid kurê Welîd im! Êdî Xanî girêdana bi mîrîtiyê û textê hukumdariyê xweşik teswîr dike. Dide xuyakirin ku mîr dikare her tiştî qebûl bike, tenê ku mesele were ser textê mîrîtiyê ew hîç ne mumkin e! mîr bi bav û bapîran sond dixwe ku êdî dê Zînê nebe jina tu mêrî li rûyê erdê!

Em bala xwe didinê ku reaksoynên mîr li himber fitne û fesadiya Beko di sê astan de ne; ya yekem mîr li himber Beko radibe û pê re dixeyide û wî di heddê wî de disekinîne. Ya duyem mîr êdî sist dibe û pirsan ji Beko dike. Di reaksyona sêyem de mîr dibe mîrekî din û bi yekcarî dikeve bin tesîra ewanî û derew û bêbextiyên Beko. Îcar Xanî fersendê dibîne ku rexneyan dîsa li mîran bike:

Hukkam-i bi batin û bi zahir bê şubhe muşabih in bi agir
Zahir di sipahî û bi nûr in batin ji mudareê di dûr in
Rehmê ku dikin ji rengê roj in qehrê ku dikin cîhan disojin
Zinhar-i bi wan nekî tu bawer ger bab û pis î û ger birader
Xasma ku muqerrebê di bedxwah
nêzîkê bibin ne`ûzûbillah

Piştî wê Xanî derbasî kûraniya hundir ê mîr dibe û êş û janên wî yên derûnî tîne ziman. Mîrê ku êdî pistepistan li ser evîna Memo û Zînê dibihîze, nema xew tê çavên wî:

Mîrê ku ji xîretê dilefgar şêrê ji hemiyyetê birîndar
Hetta sibe xew nehate çavan sakin nedibû ji rengê avan

Êdî mîr bi yekcarî xwe teslîmî Beko dike. Di her rabûn û rûniştina xwe de pê dişêwire û lê guhdarî dike.

Bi xap û rîpên wî Memo dihavêje binê zindanekê û herdu evîndaran ji hev cuda dike. Lê dawî û piştî ku mîr xurtiya evînê bi çavê xwe dibîne û li ber çavên wî Zînê ji hişê xwe diçe û xwîn di dev û pozê wê re dihavêje, hişên wî têne serê wî. Biryarê dide ku wan herduyan bizewicîne lê biryareke pir dereng. Mem dimire û Zîn jî li pê wî. Mîr bi destê xwe Zînê li rex Memo binax dike û dibêjê: ha vaye dilbera te!

69- Hin kes hene dibêjin ku Mem û Zîn neynika civaka feodal e û nakokiyên wê civakê û rêçûnên wê bêtir dide nasîn! Her weha dibêjin ku evîna Mem û Zînê û şikestina wê encamek e trajedîk ji encamên têkiliyên wê civakê ye. Dibêjin jî ku mîr xwişka xwe Zînê neda Memo ji ber ku Memo xortekî ne di asta mîran de bû! Dîtina te?

Bi dîtina min ev xwendineke şaş e ji Mem û Zînê re. Ya rast ew e ku mîr bêtir girêdayî textê desthilatdariyê bû û wî ji tirsa ku Tacdîn doza hukumdariya mîrnuşîniya Botan bike, li himber vê evînê rawestiya û Memo kire qurbana wê tirsa xwe. Hîç wî eslê Memo jê re nekiribû kêmanî. Berovajî wê, wî dixwest ku Mem û Zîn bizewicin û her pesnê Memo kiriye, lê ji ber fesadiya Bekir û sistiya mîr li ber wê fesadiyê ew evîna xurt û mezin têk çû.

70- Tajdîn wîjdanê aliyê nêzîkî xelkê ye, di nav desthelatdariyê de. Li aliyê xêr û çareseriyê ye, ji bo dilên hez ji hev dikin bigihin hev dixebite, herçendî beşdarî deshelatdariyê ye û eleman û elementeke di hiyerarşiyê de jî. Di helwestê Tajdîn de rola Sitî jî divê ji bîra nebe, li aliyê xwuşka xwe ye....

Tajdîn û Beko du kesayetiyên bingehînin di Mem û Zînê de û ku mirov rola van herdu karekteran dipê. Dibîne ku yek nûnerê xêrê ye, yê din jî nûnerê şer e.

Bûyer û nakokiyên ku di navbera herduyan de diqewimin, kurtasiya wê nakokiya ezelî ya di navbera xêr û şer, ronahî û tarîtiyê de ye.

Herçî Tacdîn e ku nûnerê xêrê ye, kurê wezîrê dîwanê ye. Navê bavê wî jî Sikender e! Hevalekî Memo yê ji dil e û hevparê wî yê derdê evînê ye jî. Ew serwerekî leşkerî ye ku sed siwar di bin fermana wî de ne û hemî di xizmeta mîr de ne.

Herçî Beko ye(ku di destana Ehmedê Xanî de her tenê bi navê Bekir tê) şêwirmendê mîr e, dergevanê wî ye. Qaweçî ye. Û berî her tiştî biyanî ye û eslê wî ji Mergeverê ye!

Ez nizanim çima Xanî kiriye ku Beko ji Mergeverê be lê biyanîbûna Beko hinekî xirabiyên wî tefsîr dike. Çiku yekî ne ji Cizîrê dê ne xema wî be ku mîr û kesên ji mîr nêzîk bi hev bikevin û di navbera wan de sarî çê bibe. Li ser eslê wî, Cemal Nebez di kitêba xwe ya bi Almanî li ser Xanî û Mem û Zînê de(Mam und Zin- Kurdisches Epos) dibêje ku wateya Mergewer ew e, yê ku mirinê tîne!! Lê ez vê ihtimalê ne di cih de dibînim ji ber ku Xanî dibêje: eslê Bekir ji Mergever bû, nabêje ku Bekir bi xwe mergewer bû!!

Çawa Mem, wisa jî Tacdîn dikeve ber pêlên evîneke hêzdar.

Lê ji ber ku ew nimûneya kesên bi ciwaniyê tenê ve girêdayî ye, Xanî evîna wî li ber sînorên zewacê radiwestîne û êdî deriyên xweşî û janên evînê lê têne girtin. Ji destpêkê de Xanî beyan dike ku evîn negihaye kûraniya giyanê Tacdîn û wî û Memo dide ber hev û dibêje:

Tacdîn-i li nik hebû şu`ûrek `Işqê di wî hiştibû qusûrek
Mem puxteê `işqê bû temamî Gotê ku bira meger tu xam î

Wisa jî dema pîrê tê ba herduyan ku gustîlên Sitî û Zînê ji wan bistîne, Tacdîn bi lez gustîlê dertîne û dide pîrê. Lê Memo zû bi zû nade:

Tacdîn-i nugîn ji dest deranî Da destê `ecûzeya zemanî
Mem tê fikirî ku bê nugînê Kengî dikitin medar û jînê!

Lê rola Tacdîn ya rastîn xuya nake illa piştî zewaca wî. Ev rol jî li kêleka rola Beko dimeşe, lê bi aliyekî din û berovajî de. Nakokiya di navbera xêr û şer de êdî dest pê dike.

Tacdîn ji mîr dixwaze ku Beko dûrî dîwana xwe bibe, dibêje ku ew kînewer e û seg e! Li aliyê din Beko jî dixwaze mîr li dijî Tacdîn bihêvoje.

71- Ev nakokiya di nav Tajdîn û Beko de ji ku tê gelo, çi ne sebebên wê, ji ku av vedixwe. Di vê derbarê de Xanî tiştekî diyar dibêje, yan jî îmkana mirov ji nav rêzên Mem û Zînê wek pêjnekê be jî hinek diyardeyan tap bike heye gelo? Ev dijminayetî û neyartiya bênavcî, bêeman û germ û gur gerek ne bê sebeb be? Çima Beko ewçendî li himberê Tajdîn bêperwa ye?

Kîneke wî ya veşartî li himber Tacdîn heye em nizanin çima û Xanî jî beyan nake! Di despêkê de Beko ji mîr re dibêje ku te Sitiyê ji dest xwe derdaye! Û bi vî awayî cenga di navbera şer û xêr de dest pê dike. Lê qurbana vî şerî her Memo ye, ji ber ku Tacdîn him zavayê mîr e him jî serokekî leşkerî ye ku destê mîr jê nabe û Beko pê nikare.

Xanî gelek xirabî bi Beko ve girê dide, ew li ba wî kurê segan e, hîlekar e, minafiq e, xapînok e, derewker e, pîs e, kurê zina ye, kînewer e, xebîs e, û heta dawiya van akarên nebaş. Di gel van akar û sifetên nebaş jî Beko jîr e, dizan e çawa derba wî cihê xwe digire.

72- Lê tablo û dîmenê fînalê di nav van herdû dijberên sondxwarî û bêkompromîs de, van herdû betlên bi exlaq, sinç û fonksiyonên xwe cihê de, dema Mîr ji nêçîrê vedigere û li deriyê seraya xwe nêzîk dibe rû dide ne wuha?

Belê, di vî dîmenî de Xanî, bi zanebûn herdu aliyên şer dide rex mîr. Ew jî dema ku mîr ji nêçîrê vedigere û dibîne derîyên seraya wî vekirî ne. Dikeve gumanna û herdu teref (Tacdîn û Beko) xwe didin bin çengên mîr. Heta ji Tacdînd tê piştgiriya Mem dike. Mala xwe ji bo wî dişewitîne da ku nehetike û Zînê ji bin ebaya Memo derdikeve. Beko dizane ku ew hîç bi Tacdîn nikare lê xweş dizane ku evîndariya Mem û Zînê ya ku li cizîrê belav bûye tenê dikare armancên wî pêk bîne. Xwe digihîne mîr û her tiştî jê re dibêje. Mem dikeve zindanê û Beko li ser xwe ditirse. Êdî şîreta jehrkirina Tacdîn li mîr dike. Li dawiyê şer bi ser dikeve.

73-Belê lehengê şer û xêrnexwaziyê Beko bi xwe jî dibe qurban û goriya dek û dolabên xwe, ev çawa serketin e?

Lê ew ne serketineke rastîn e. Ji ber ku Beko bi destê nûnerê Xêrê Tacdîn tê kuştin. Di dawiyê de Xanî nêrîna xwe derbarî nakokiya şer û xêrê de zelal dike û dibêje ku mumkin e tiştek wek rindiyê xuya bike, lê di eslê xwe de xirabî ye. Yan jî mîna xirabiyê xuya bike, lê bi xwe rindî ye. Li gor vê dîtina felsefî Beko rindî dikir û ku ne ew bûya (wek ku Zînê dibêje) dê evîna Mem û Zîn ne ewçende ciwan û pak û bi hêz bûya. Ji bo wisa jî balkêş e ku Xanî Beko dibe bihiştê û wî dike hevparê Mem û Zînê di her xweşiyên wê bihiştê de.

74-Mîr serdest e, li ser cîhê Mîr nîqaş tune, mesele burokrasî ye, rastkirin û edilandina burokrasiyê ye ku niwênerê wê jî Beko ye.

Rast e. Di Mem û Zînê de Beko weke ne tenê dergevan xuya dike, lê şêwirmend û xwedan biryar e. Tesîreke wî ya mezin li mîr heye. Mîr bi xwe jî xirabiyên wî dizane, lê destê wî jê nabe û her û her behaneyan ji bo pêdivî û pêwistiya mîrîtiyê bi kesên mîna wî dibîne. Ew dibêje ku mîrîtî zadeke, kesên mîna Beko ji bo mîr wî zadî diçinin. Serayeke segên mîna beko wê diparêzin.

Burokrasiyeke diyar di têkiliya Mîr bi Beko re xuya dike. Li aliyê din Xanî xwestiye ku Beko bike nûnerê şer û xêrnexwaziyê û li himber nûnerê xêrê û qenciyê Tajdîn bi kar bîne.

Şerekî ezelî heye ku xêr û şer di nav de ne, Beko û tajdîn nûnerên vî şerê ezelî ne. Li ba Xanî di dawiyê de lazim e ku xêr bi ser bikeve, loma jî beko tê tesfiyekirin û ji bon (nizama alemê) divabû were kuştin, her wekî Xanî li ser zimanê Beko dibêje: Kuştim wî ji bo nizamê a lem bo rahetiya e wamê a lem.

75- Têkiliya vî şêweyê biencambûnê, ango serketiniya baş û rind, bi ramanên berêtir re, em bêjin Zerdeştiyê re tunebe gelo?

Di fikra zerdeştiyê de dualî heye, aliyê şer û yê xêrê, ji bo ku sîstema cîhanê dawî bi rêk û pêk bimeşe, divê dawî li şer were.

Lê di vir de bingehên Ehmedê Xanî yên tesewwufî serencameke qenc ji Beko re datînin. Ango di dawiya çîrokê de em dibînin ku Bekoyê xirab bi xwe jî di buhuştê de ye û dergevanê qesra herdu evîndaran e.

76- Bi van gotinên xitmê û mirov ne li bende, ne mimkun e, kes bikaribe pêşbînî bike û bi ihtîmaleke mezin xwendevan hêrs dike, gelo Xanî dixwaze çi bêje, bala xwendevanên xwe bikşîne ku, fikar û ramanên çawa li ba wan bi kar bixe, dixwaze çi han bide?

Mimkun e, ev jî yek ji mesajên Xanî be ku xwestiye bibêje: rexneyan li serokan bikin, xêrê ji wan re bixwazin û şaşiyên wan bibêjin, lê serî li dijî wan nekişînin, ji bo aramiya civaka kurdî û ji bo yekîtî ji dest neçe!

77- Helwestê Tajdîn û birayê xwe Arif jî ne mîna hev e. Arif radîkaltir e, belê dawî ew jî tê ser gotina birayê xwe û mîna wî dike. Arif wek birayê biçûk hinekî ji Şoreşgerên Şoreşa mezin ya Firensa Beubef tîne bîra mirov. Helbet bêtecrûbe û naşî ye, Tajdîn avê li agirê birayê xwe dike.

Ev temsîla civaka kurdî ya feodal di sedsalên navîn de dike. Di wê civakê de liberalbûna mîr ne durust e, mîr bi çi awayî be divê bi emrê wî bê kirin û her kes di fermana wî de be. Xanî ev zagon neşikandin. Di islamê de jî tiştekî wisa heye gava dibêje taet û guhlêkirina weliyyulemrî (Mîr, Paşa, Xelîfe, sultan) ferz û wacib e. Me di hin deveran de bala xwe dayê ku mîrîtiya mîr dihêle Tajdîn çavên xwe ji kiryarên wî yên xirab bigre. Mesela ew dibêje:

Herçî kirî hakimê me ferman em nabine mani ê çu hukman
Destê di me bestine li ber mîr ha gerden û dest û pê û zencîr
Mîr rabû û dest û pê Memê best Tacdîn mirin axwe wê demê xwest
Emma çi bikit ji bo ne a r e celladi emîr û xundikar e.

78- Yanî, bi kurdiya îro?

Li vir em dibînin ku tajdîn dibêje: destên me li ber biryar û kiryarên mîr girêdayî ne, ew çi bike bo wî rewa ye, dikare me jî girê bide!!

Xanî ne xwestiye li vir dijberiya hukumdariya kurdî rewa bike. Mîr mîr e, loma jî ne heqê kesiye li ber rabe, lê balkêş e ku wî cih daye rexneyan û deriyê gazinên ji mîr û şîretan û heta hin rexneyên tûj jî vekiriye. Di dirêjiya Mem û Zînê de gelek rexne hatine kirin lê tucarî qebûl nekiriye ku kesek şûr di rûyê mîr de bilind bike.

Dibe ku Arif temsîla ciwanên sergerm dike, loma jî şer dixwaze û tenê rêya zorê weke çare dibîne.

79- Xaleke din ku zelalî û teqeziyê dixwaze, mesela zewaca Xanî û hejmara berhemên wî ne.

Heta demeke ne dûr jiyana seydayê Xanî bi mij û moranê pêçayî bû! Mîna jiyana bi dehan mîr û zana û nivîskarên kurd yên berê. Tenê dihate nasîn ku ew li gundê Xanê ji dayik bûye, yan jî ji êla xaniyan e!

Dihate gotin ku wî xwendina xwe li Cizîra Botan, Bedlîs, Bayezîd kiriye. Dihate gotin jî ku wî berê xwe daye Quds û Şam û Misr û Stenbolê jî. Lê tu belgeyên zanistî li ser van iddiayan nebûn. Wisa jî tê zanîn ku ew heta dawiya umrê xwe nezewiciye û li Bayezîdê di sala 1707 an de çûye rehmetê.

Xanî bi xwe tarîxa ji dayikbûna xwe di dawiya Mem û Zînê de dibêje:

Lewra ku dema ji xeybê fek bû Tarîx hezar û şêst û yek bû

Yanî ew sala 1061 koçî (1650/51) zayînî, ji bendên 114

Lêkolîn Ehmedê Xanî xeyb û windabûnê rizgar bûye, ango ji dayik bûye.

80- Xebatên li ser Xanî, jiyan û berhemên wî ber bi roja em tê de, zêde dibin.Yek ji van xebat, lêger û lêkolînan jî ya birêz Ebdullah Varli ye, tiştekî nû ku di berhemên berêtir de tunebe û di ya Varli de hebe çiye?

Vê dawiyê birêz Ebdullah Varlî di kitêba xwe ya li ser jiyana Xanî de mijareke gelekî balkêş teqand. Ew dibêje ku wî di tomar û dokumentên osmanî yên kevin de jiyaneke bi detay û teferûat ya Xanî nas kiriye, li gor wî: Xanî kurê Ilyas kurê Rustem e. Malbata wan ji Hekariyê koçberî Dizesorê li nêzîka Bayezîdê bûne. Ji roja roj de têkiliyên wan bi mîrên Bayezîdê re hebûye. Malbata Xanî malbateke dîndar, zana û katibên mîran bûn. Xanî bi xwe jî katibiya mîr Mihemedê pirbela kiriye. Heta birêz Varlî navê diya Xanî dibêje (Gulnigar) û navên xwehên wî (Ketan. Perî) û birayê wî Qasim jî tîne ziman! Yê ku bixwaze berfireh van agahiyan nas bike bila vegere kitêba birêz Varlî.

81- Tu çendî bi van dîtinan re yî?

Lê li vir dixwazim bibêjim ku ez bi xwe ji van agahiyan bi şek û guman im. Heta dawiyê nikarim bawer bikim ji ber ku ji jêderekî tenê hatine. Ew jî Varlî ye, bi kêmanî divê birêz Varlî Kopiyên wan tomar û dokumentan biweşîne. Hemû agahiyên li ser wan ku wî bidest xistine bide. Eger rast be, ji xwe keşfeke gelekî mezine û şoreşeke di wêjeya kurdî de. Yan na qet nabe cihê baweriyê û dê em li hêviy arojekê bin ku jiyana Xanî zelaltir bibe.

82- Ji bo agahiyên Eladîn Seccadî mirov kare çi bêje, dema Xanî dide nasandin tu dibê qey temenê xwe bi Xanî re buhurandiye û mîna ku biracêwiyê wî be ji serî heta bi pehniyê, ta bi derziyê ve dike...

Her weha dixwazim bibêjim ku Eladîn Seccadî jî gelek agahî di kitêba xwe Mêjûyî edebiyatî kurdî de li ser Xanî anîne. Li wir ji xwe heta rengê sola wî jî tê gotin, bejna wî, dirêjiya wî, û giroveriya riya wî!!! Ev hemû ne rast in û tenê ji xeyalê Seccadî hatine. Dema ku ew dibêje riya Xanî gurover bû nabêje kê gotiye û min ji kê bihîstiye. Ev yek jî di lêkolînên li ser jînenigariyan de qet nayên pejirandin û tenê nêzîkî gotinên odeyan in.

83- Gotina xitmê û ji bo vê hevpeyvînê dawî?

Ji roja roj de Ehmedê Xanî bal kişande ser xwe. Li ser wî hate nivîsandin û berhema wî ya navdar Mem û Zîn qenc hate nirxandin. Mela Mehmûdê Bayezîdî di berhevokeke xwe de behsa wî kiribû. Ji bo Aleksandr Jaba hin agahî li ser wî civandibûn. Di rojnameya Kurdistan de hijmarên yek û du hin beş ji Mem û Zîn hatin çapkirin û her weha di Kovara Hawarê de jî. Hacî Qadirê Koyî kete bin tesîra Xanî û dest bi kurdperweriyê kir. Mem û Zîn bi rûsî, erebî, almanî, firensî û xwedêî û hin zimanên din hate wergerandin. Di nav Kurdan de gelek caran Mem û Zîna wî hate şirovekirin.

Perwîz Cîhanî ji Urmiye, Emînê Osman ji Badînan, Hejarê Mukriyanî ji Mehabad û Jan Dost ji başûrê rojava teksta Mem û Zîn şirovekirin. Gelek nivîsar kitêb li ser fikr û bîr û baweriyên wî çêbûn. Tê bîra min dema min çapa duyem amade dikir ku li Beyrûtê çap bikim, nivîskar û filosofê Ereb yê navdar rehmetiyê Hadî Al Elewî gote min: Ehmedê Xanî stûnek e, divê Kurd hemî xwe pê xurt bikin û li dorê bizîvirin. Ew bavê kurdayetiyê û şoreşgeriya kurdî ye.

Tu nivîskarê Kurd nikaribûn û nikarin mîna Xanî rola xwe ya mezin di çelqandina gola wêje û hizran de bilîzin.

Gotina min a dawî:
Xanî xwe baş nas kiribû,
maye ku em jî wî baş nas bikin û bidin naskirin.

XEBATÊN Lİ SER AHMEDÊ XANÎ Û BERHEMÊN WÎ

Ev lêkolîn li ser wan xebatan e ku derheqê jiyan, berhem û bîrûbaweriyên Ahmedê Xanî de hatine kirin. Lêkolîn xebatên ji destpêkê heta sala 1995-ê (pîrozbayî û bibîrqanînên bi minasebeta 300 saliya ronahîdîtina Mem û Zînê) digre nav xwe. Ev nivîsar cara yekê di kitêba min de ya bi nave Ahmedê Xanî, jiyan, berhem û bîr û baweriyên wî, Mûrad Ciwan, Doz, 1997, Istanbul de hat weşandin.

Heke meriv li gor milletên cîhanê û xebatên wan ên li ser nivîskar û navdarên wan bifikire, xebatên li ser Ahmedê Xanî gellek hindik in. Lê heke em li gor xebatên xwe yên li ser nivîskarên xwe bifikirin, Ahmedê Xanî cardin ew kes e ku li ser wî, bîr û baweriyên wî û berhemên wî ji herkesî pirtir hatiye rawestandin.

Lê her çendîn kitêb û meqaleyên ku behsa wî û eserên wî kiribin ne hindik bin jî, lêkolînên ciddî yên ku li serê hatibin kirin ji hejmarên pêçîkên du destan nabihurun.

Cara pêşîn sala 1730-ê Ahmet Faik Mem û Zîna Ahmedê Xanî wergerand ser zimanê tirkî û ev werger di 1969-ê de li Tirkiyê hat çapkirin.

Di sala 1858 -ê de Aleksandre Jaba hin beşên Mem û Zînê kirin fransî û ev, di cildê 3-yê ê kovara Mèlanges Asiatiques de(r. 242-255) li St. Petersbourgê hatin weşandin. Di 1859-ê de Peter Lerch di kovarekê de behsa vê wergera A. Jabayî kir, agahdarî di heqê xebatên wî yên vî warî de da xwendevanên xwe3. Li ser Ahmedê Xanî cara pêşîn em di kitêba Alexandre Jaba(1801-1894) de rastî hin agahiyan tên ku navê wê kitêbê Recueil de notices et rêcits kourdes, servant ì la connaissance de la langue, de la littèrature et des tribus du Kurdistan (1860, St. Petersburg) e. Ev agahdarî ji nav wan notan hatine girtin ku Alexandre Jabayî di wextê xwe de li Erzurumê ji Mela Mehmûdê

Bayezîdî û hin kesên din stendibûn û şandibûn ji bo Akademiya Zanistan a çariyê a li St. Petersbourgê Piştî ku Alexandre Jaba vegeriya Rûsyayê hin ji wan tekstên li Kurdistanê berhevkirî di kitêba li jorê binavkirî de berhev kirin û kitêb sala 1860-ê ji alî Akademiya Zanistan a Çariyê ve hat çapkirin.

Albayê Jenderman ê teqaudbûyî Nazmi Sevgen jî di nivîsara xwe de ya bi navê Doğu'da Kürt Meselesi (Li Rojhilatê Pirsa kurdî) wiha dinivîse: Dostê min Sırrı Dadaş Bilge jî di 1969-ê de Mem û Zîneka bi tirkî neşir kiriye. Tê rîwayetkirin ku nivîskarê wê tirkekî bi navê Ahmed Faîk e. Ev eser, bi awayê destnivîskî ji bavê Sırrı Beg întîqalî wî bûye." (Sevgen, Nazmi; Doğu'da Kürt Meselesi, Harb Akademisi Basımevi, 1970, neqil ji Bulut, Faik; Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt Isyanları, Y–n r.306)

Qapax û pêşgotina vê eserê min ji ba Mahmûd Lewendî peyda kir ku wî jî ji Kutubxana Diyarbekirê dabû anîn. Pêşgotin ji bal Sırrı Dadaş Bilge ve hatiye nivîsîn. Di vir de hin agahdarî jî li ser Ahmed Faîk hene.

Sırrı Dadaş Bilge dinivîse ku ew ne di kutubxanên Îstanbûlê de ne jî di tezkeryên nas û ferhengên navên şairan de rastî navê Ahmed Faik hatiye. Ahmed Faik bi xwe îlhamkar û rêberê xwe Şemsê Bedlîsî dibîne:

Söyler benim dilimce güftar Şems-i Bitlis Ey Fayika bugün ben hemen varı gördüm

(Dibêje bi zarê min guftar Şemsê Bedlîs Ey Fayîka evroke min heman dî û nedî)

Di beyteka xwe ya din de jî wiha dibêje:

Rehberdir önümce Şems-i Bitlis Geldim ki kılam bu halı telhis

(Rehber e li pêş min Şemsê Bedlîs Hatim ku bikim vî halî telhîs)

Lê Sırrı Dadaş Bilge, dinivîse ku ev Şemsê Bedlîs kî ye, nayê zanîn. Bilge dinivîse ku Ahmed Faik di du cihên Mem û Zîna wergera xwe de behsa xwe dike û dibêje ku Ey Faîk tu her çendî ne şaîrekî naskirî yî jî tu bi wan şîretên xwe durran li dunyayê direşînî. Lê kê guh li van şîretên te ye, tu bi xwe bibêje û bi xwe guh lê be. Ji vê jî fêhm dibe ku ew şairekî jêhatîö lê nenas e. Di dawiya eserê de di her şeş beytên dawî de ji herfên serê beytan fêhm dibe ku esera wî di sala 1143-yê hîcrî-1730-yê mîladî de xelas bûye.

Bilge wiha didomîne:

"Suphi Menteş Beg, dibêje ku Ahmed Faîk ji xanedana Şeref Xanan e û çavkanî jî sîlsîlenameya Şeref Xanan a di nava kitêba Halil Ethem Beg ya bi navê Duvel-i Islamiye nîşan dide. Li gora silsilenamê Şemseddînê çaran di 1005-ê hîcrî de bûye xan. Du kurên vî yên bi navê Abdal Xan û Ahmed Mîrza Beg hebûne. Tercumeyeka Şerefnamê ya Mehemmed Begê kurê Ahmed Mîrza Beg jî heye. Lê çi qas rast e ku meriv bibêje ev Ahmed Mîrza Beg Ahmed Faik e? Di vê xusûsê de ne mumkun e ku meriv qenaetekê diyar bike." Bilge vê nota han jî dide: "Di madda A- yê ya notên Suphi Menteş Begê de tê nivîsîn ku (Ahmed Faik li Bedlîsê li Mehella Hersan; di camiya taxa Kurubulakê de medfûn e. Şiîrên wî yên tesewwufî, xazelên wî û çarînên wî hene. Dîwana wî heye, hatiye çapkirin lê ez nizanim li ku derê ye. Gava Bedlîs ji bal Rûsan ve hate dagîrkirin kitêb hatin tarûmarkirin yên ku mihacir bûn jî ew xelas nekirin. Min bihîstiye ku di hin kutubxanên Sofyayê û yên Rûsyayê de kitêbên bi sernivîsên Bedlîsê hene.) dibêje û du qitayan ji Ahmed Faik pêşkêş dike.

Cardin di madda B-yê ya vê notê de jî tê gotin ku (Şemsê Bedlîs jî zatekî gîhaştî ye. Bedlîsî ye, li Bedlîsê medfûn e. Ji ahfadên wî hê kes hene ku li Bedlîsê dimînin. Murşîdê zemanê xwe ye. Loma jî nasnavê Şems wergirtiye. Muştaqê Bedlîsî jî ji vî îrşad wergirtiye.

Navê rastîn ê Şemsê Bedlîsî "Hacî Mahmûd Xoca" ye. Ji bo ku bûye murşîd mexlasa Şemsê Bedlîsî wergirtiye. Şemsê Bedlîsî xwedanê kitêbeka çapkirî ye ku beşekî bi navê Îlmê Sîmya di vê kitêbê de heye).

Prof. Joyce Blau, di vê gotara xwe de(ev gotar bi esasî roja 27'ê gulana 1995-ê di Konferansa Ahmedê Xanî de hat pêşkêşkirin û kurdiya wê piştre di kovarên binavkirî de hat weşandin) pirtir agahdarî di heqê Alexandre Jabayî de dide ku em qenc dibînin li vê derê cih bidin wan agahiyan:

"Ji bo birêkûpêkkirina lêkolîna edebiyata kurdî ya nivîskî ya Dema Navîn, qedrê herî mezin bi zanayê bi 'eslê xwe Polonî, dîplomatê meqambilind, bisporê ronak, berhevkarê (kolleksiyonerê) bêwestan ê destnivîsên kurdî, Alexandre D. Jaba (1801-1894, li Îzmîrê mir) re careke din bilind bû.

"Rûsya çarî, bo firehkirina desthilatdariya xwe li Qafqasyayê, ji qels-ketin û paşdeçûyina Împeratoriya Osmanî û ya Îranî îstîfade kir. Leş-kerên(orduyên) Rûsya bi 'asiyên kurd re, bi parêzkarên sînorên van Împeratoriyan re ku pirr bi kêrî Rûsya hatin, têkilî danîn û Akademiya çarî ya Zanistan a St. Petersbourgê, bû yekemîn merkeza kurdnasiyê ya dinyayê. Dema ku Alexandre Jaba di 1848'an de bû konsulê Rûsya yê Erzeromê, Akademisyen B. Dorn pêşniyar kir da ku ew ji bo hînbûna kurmancî ji konsuliya xwe ya li welatê kurdan îstîfade bike. Ji wê rojê şûnde, A. Jaba hemî wextê xwe yê vala jibo hînbûn û berhevkirina materyalên li ser ziman, edebiyat û tarîxa gelê kurd terxan kir; wî dê ev karê xwe heta dawiya jiyana xwe bidomanda.

"A. Jaba dest pê kir bi zanayên kurd re têkilî danî, ku herî bijarteyê wan Mehmûd Efendî Bayezîdî gelek alîkariya wî kir. Mehmûd Efendî êdî merivekî pîr, nêzî şêst salî bû. Di 1797'an de li Bayezîdê ji diya xwe bûbû, li vî bajarî dest bi xwendina xwe kiribû, paşê li Tewrêzê(Tebrîzê) dom kiribû. Qur'an, edebiyata 'erebî, farisî û tirkî xwendibû. Piştî ku li seranserê Kurdistanê gerriya, vegeriya Bayezîdê ku li wir medreseyek îdare kir. Dema ku mîrîtiya kurdî ya Bayezîdê têk çû, Mela Mehmûd li Erzeromê bicî bû, ku li wir karê "xoca"tî dikir. Wê demê di nav 'alimên welêt de gelek qedrê wî hebû. Mela Mehmûd, ji bo Alexandre Jaba mamostayekî bêhempa, ji bo berhevkirina destnivîsan hevkarekî jêhatî bû. Ew her wiha nivîskarê lêkolînên girîng jî bû: Adet û Rusûmatnameyê Ekradiyye û wergera kurmancî ya Şerefnameya Mîr Şeref Xanê Bedlîsî.

"Alexandre Jaba encamên lêgerînên xwe yên li ser ziman û şaristaniyeta kurdan bi awakî rêk û pêk ji Akademiya çarî ya Zanistan a St. Petersbourgê re şandin. Wî bi hevkariya Mehmûd Efendiyê Bayezîdî kolleksiyoneke yekta ya ji 57 perçeyan pêkhatî berhev kir Ev kolleksiyona ku di 1868'an de gihaye Kutubxaneya Giştî ya çarî ya St. Petersbourgê, bi pirranî ji berhemên şa'irên kurd ên Dema Navîn, wek yên Feqiyê Teyran, Melayê Batê, Melayê Cizîrî û şahkarê şiîra kurdî Mem û Zînê(Ji alî

Muhemmed Xerîb Silêman hatiy e kopyakirin. Dibe ku Muhemmed Xerîb Silêman, yek ji nasnavên Mehmûd Efendî Bayezîdî be.) pêk tê."

Prof. Qanatê kurdo, di kitêba xwe de ya bi navê Tarîxa Edebyeta kurdî 1(Weşanên Roja Nû, Stockholm 1980) di rûpelê 14'an de diyar dike ku ew kesên ku Alexandre Jaba ji bo berhevkirina tekstên kurmancî têkilî li gel wan danîbûn ev bûn: Taha Hecî Ebdal Ezîz (Abdulezîz), Mehemed Xerîb Sulêman(Muhemmed Xerîb Silêman), Şah Neze, Mela Mehemed, Hesen Hekîm Başî(Hekîmbaşî), Mele Mehmûd Beyazêdî(Bayezîdî), Mehemed Koksî û yên din.

Ew kurte agahiya Mela Mehmûdê Bayezîdî wiha ye: "Ṣairê pêncê jî Ehmedê Xanî ye, eslê wî jî ji taîfeya Hekariyan ji `eṣîreta Xaniyan e, bi xwe hatiye Bazîdê. Di tarîxa hezarî da tewetun kiriye.

Di zimanê kurmancî de Mem û Zîn nav kitêbek aṣiq û maṣûqan gotiye û kitêbek luxatê jî bi kurmancî û erebî gotiye, navê [kitêbê] Nûbihar e û zarokê di Kurdistanê hemû piştî Qur'anê dixûnin û zehf jî xezaliyat û eṣ'aran û beyt bi zimanê kurmancî gotiye û di zimanê erebî û farisî û tirkî jî disan xezeliyat û eṣ'aran û ebyat zehf gotiye û di ulûmê funûnan jî qewî mahir û sahib îrfan e û ji ṣuerayêd Kurdistanê hemuyan jî meṣhûr û faîq e, belkî ji hemû ṣueran meqbûl û memduh e û di hezar û ṣest û sê jî merhûm bûye û di nêv Bazîdê da mizgevtek jî bi navê xwe bînakiriye û bi xwe jî li kenarê mixgevtê medfûn e. We Ellahu'l alem." û Martin Hartmann gellek bi kurtî be jî cih daye jiyana Ahmedê Xanî û Mem û Zîna wî. Lê ew agadariyên ku wan li ser jiyana wî dane, yên A. Jabayî ne û ji alî tarîxê ve ṣaṣîtiyên wan hene.

Di sala 1894-ê de Yûsuf Zîyaeddîn Paṣa el-Xalidî, di dawiya ferhenga xwe de, ya ku navê wê El Hedîye'l Hemîdîyye fî el-luxe'l kurdîyye ye, cih daye hin tekstên piçûk ên kurdî û ṣiîrên hin ṣairên kurd, piṣt re maneyên wan bi erebî diyar kirine.

Di nav van helbestan de Nûbara Biçûkan û Eqîda Îmanê ya Ahmedê Xanî jî hatine çapkirin. Piştî Nûbara Ahmedê Xanî Yûsuf Ziyaeddîn Paṣa di beṣa Xanî de cih dane sê ṣiîrên din jî ku yek jê navê wê "Fî Beyanî Erkan-l Îslam" e, ya duduyan navê wê "Fî Beyanî-l Îman" e. Ya sisiyan nav lê nehatiye danîn nîvê wê kurmancî û nîvê wê erebî ye. Ṣiîra sisiyan a erebî û kurmancî ne ya Xanî, lê ya Melayê Cizîrî ye. Di ṣiîra duduyan de jî ṣika min heye. Îhtîmal e ku ji du ṣiîran jî pêk hatibe. Nîvî ya Ahmedê Xanî, nîvî ya Melayê Cizîrî be. Me ev herdu ṣiîr heta niha ji bilî vê kitêbê, di tu cihên dî de nedîtine û kesê jî behsa wan nekiriye. Bes nîvê pêṣîn ê ṣiîra duduyan; beṣa ku ez dibêjim ya Ahmedê Xanî ye, di berhevoka A. von Le Coq a bi navê Kudische Texte de jî heye, nîvê dawiyê û heta beytek ji dawiya nîvê pêṣîn jî di vir de cîh negirtiye. Di (kitêba Ahmedê Xanî, jiyan, berhem û bîr û baweriyên wî, Mûrad Ciwan, Doz, 1997, Istanbul de) di beṣa ṣiîrên Ahmedê Xanî de me cîh daye van her du ṣiîran û em berfirehtir li ser wan rawestiyane.

Piştî wê, Mîqdad Mîthet Bedirxanî di hejmara 2-yê (14 Zulhîcce 1315 - 6-ê gulana 1898-ê) a rojnama Kurdistan de ku li Qahîrê derdixist, dest bi weşana Mem û Zîna Ahmedê Xanî kir.

Di pêşiya Mem û Zînê de Mîqdet Mîthet Bedirxanî pêşgotinek kurt nivîsîbû ku bi vî awayî ye:

"Rehma Xwedê lê be, Xwedê gunehê wî bixefirîne, sala hezar û sed û pêncê de, Cizîrê Ehmedê Xanî kitêbek menzûm nivîsîye; navê wê kitêbê kiriye -Mem û Zîn-. Ev kitêb hemî beyt û ṣê′r in; eşkare hîkata eşqa du ciwana ye, batin gelek meqsed û hîsse û hîkmet jê tên fehmkirin. Loma divê mirov bi dîqet bixwînitin. Her cerîdekê de ez ê ji wê kitêbê hinê binivîsim, heta xilas bibe.

Ew kitêb berî du sed û deh sala hatiye nivîsandin, hin derê wê heşifîne, nayên xwendin, înşellah ez ê bikarim bi xwe temam bikim. Hekî ji vê kitêbê destê yekî de hebitin, ez hêvî dikim ji min ra rêket, da ez ya li destê xwe de rast bikim; paşê ez ê dîsa kitêba wî jê re rêkim. Niyeta min, ez ê wê kitêbê tebi′ jî bikim. Heçiyê vê, bila niho ve ji min re binivîse.

Ehmedê Xanî, rehmetullahî eleyhî, li wê kitêbê de ewil dest şikir û munacat û ne′ta kiriye, paşê dest eslê hîkatê dike.

Min ev kitêb carna hin ulemayên tirk û ereba re xwendiye û tercume kiriye, hemîya jî gotiye ku "vê rê de ji vê kitêbê çêtir me nedîtiye." Di 1903-ê de A. von Le Coq bi navê Kurdische Texte kitêbek daye çapkirin ku ji çîrok û metelokên bi kurmancî û zazakî (dimilî, kirdkî, kirmanckî) û ṣiîrên hin şairên kurd pêk tên.

Di nava van tekstan de Nûbara Biçûkan, Eqîda Îmanê ya menzûm û Eqîdeya Îslamê ya menzûm û ya nesir a Ahmedê Xanî jî cih digrin. Ev her çend berhem ji ber destnivîsarên Mela Muhemmedê kurê Mela Ahmedê Wanî hatine wergirtin ku wî bi xwe ev di meha Zîlqa″deya 1305-pêşgotinek jî ji vê wergerê re nivîsiye ku tê de wiha gotiye:

"Mem û Zîn, ku fîdanên nûgîhayî yên gulîstana Kurdistanê, mîsala berbiçav a Mecnûn û Leylaya newala derd û belayan in". Ev wergera Mem û Zînê 131 rûpel e.

Wergereka din a Mem û Zînê bo ser zimanê tirkî ji alî Sırrı Numan Bilge hatiye kirin..

Ev sala 1957-ê di hejmarên 124 û 125-ê ên kovara Bilgi de wekî 57 beyt hat weşandin ku ev kovar organa resmî ya Türkiye Muallimler Birliği(Yekîtiya Mamosteyên Tirkiyê) bû. Mem û Zîn ji bal memûrê telgrafa Sîlvanê (Farqînê) Zülfikar Fethi jî bi awayekî menzûm hatiye wergerandin ser zimanê tirkî, lê piṣt re, wî gotiye ku ev ji ″ewraqê muzirr″ e û ji tirsa xwe ew ṣewitandiye.

Di hejmara 3-yê a Rojî Kurd de M. Salih Bedirxanî meqaleyek bi navê "Berî Ṣîrî Qelem" nivîsiye, li dawiya meqalê jî nivîsîye.

"Qesîda Hezretî Şêx Ahmedê Xanî" û perçeyek ji Mem û Zîna Ahmedê Xanî di dawiya meqala xwe de daye çapkirin. Her di wê jimarê de M[odanî?] X[elîl?] jî bi navê "Bextreşî û Mehrûmiya kurdan" meqaleyek nivîsiye û wî jî parçeyek ji Mem û Zîna Ahmedê Xanî di dawiya meqala xwe de daye weşandin. Heta em tên sala 1919-ê kurdiya Mem û Zîna Ahmedê Xanî (çend beşên wê yên ku di rojnameya Kurdistan de hatine weşandin ne tê de) bi metbeê peyda nebûye, her ji dema Ahmedê Xanî û heta 1919-ê, bi destxetî li nav mela, feqî û xwendayên din ên Kurdistanê belav bûye. Lê cara pêşîn bi tevayî wekî kitêbekê ji alî komeleya kurdan a bi navê "Kürd Tamim-i Maarif ve Neşrîyat Cemiyetî (Komeleya Belavkirina Zanînê û Weşanan ya kurdan) bi tîpên erebî hatiye çapkirin. Hemze Begê Muksî pêşgotinek ji vê çapê re nivîsîye ku tê de behsa wê yekê dike ku ziman û edebiyat ji bo milletan çend girîng in. Ew piştre di vê çarçewê de rûmeta Mem û Zînê û mezinayiya Ahmedê Xanî tîne zimên. Agahiyên ku li ser jiyana Ahmedê Xanî di vê pêşgotinê de tên dayin, ew in ku

Ahmedê Xanî bi xwe di Mem û Zînê de diyar kirine.

Bi minasebeta çapbûna Mem û Zînê, Memduh Selîm Beg di hejmara 16-ê a kovara Jînê de pîroznameyekê dinivîse û qîmeteke bilind dide Mem û Zînê, wê dike

îsbata hebûna zimanê kurdî di derceyeka bilind de. Esas Hemze Begê Muksî ji hejmara 1-ê heta ya 20-ê serkarî û berpirsiyariya kovara Jînê jî kiriye. Piştî wî, berpirsiyariya kovarê û piştre ya rojnama Jînê ketiye ser milê Memduh Selîm Begî.

Eqîda Îmanê ya Ahmedê Xanî, piştî ku di ferhenga Yûsuf Ziyaeddîn Paşa de û di kitêba A. Le Coq a bi navê Kurdische Texte (1903) de, bi hin berhemên din re çap bû, vê carê sala 1919-ê li Îstanbûlê bi serê xwe wek broşurekê hat weşandin.

Sala 1925-ê Pîremerd(Hacî Tewfîqê Silêmaniyeyî) piyeseka Mem û Zînê bi soranî ji ber Mem û Zîna Ahmedê Xanî hazir kir û ev, bi navê Serguzuştey Mem û Zîn li Silêmaniyê di nav weşanên Jînê de hat çapkirin. Eser ji 24 rûpelan pêk tê.

Mamosta Alaeddîn Seccadî dinivîse ku "di El Qediyye'l-kurdiyye de Bileç Şêrko dibêje: „Şêx Ahmed destana Mem û Zînê di 1591-ê de daniye û di sala 1652-ê de miriye". Di Muhît el Mearîfî Îslamiyye de tê gotin ku [Ahmedê Xanî]di navbera 1000 û 1063- yê hîcrî de jiyaye.

Emîn Zekî Beg jî di Tarîxî Kurd û Kurdistan û Meşahîr'l Ekrad de her bi pê van tarîxan dikeve.

Her wiha ji rojhilatnasên wekî A. von Le Coq, Oskar Mann, Hugo Makas û Roger Lescot her yekî ji wan tiştek gotiye, hemûyan jî bi texmîn dane navê. Ne dûr e ku di vê babetê de lêkolîneka ilmî ya bi tevayî nehatiye kirin, loma jî hemû jî ji hev dûr in, hevdu nagirin."

Rohat Alakom di lêkolîneka xwe de dinivîse ku di serê sedsala me de cara pêşîn Mem û Zîn ji bal Rojhilatnas Orbelli (1887-1961) ve ji nuh ve hate keşifkirin. Çimkî vî akademîsyenê bi nav û deng heyraniya xwe ya li hemberê vê destanê misêwa aniye ser zimên û bi vî awayî di nav aliman de meraqek peyda kiriye. Orbellî cara pêşîn gava di sala 1911-ê de li nehiya Muksê a qeza Gevaşa bi ser Wanê ve hin lêgerîn dikirin hay ji destana Mem û Zînê bû û hin xebatên berhevkirinê kirin.

Piştî mirina Orbelli bi gellekî, lêkolîna wî ya bi navê Li Muksê Jiyan û Folklor sala 1982-yê hat weşandin ku tê de hin tesbît hene. Bi taybetî mesela tebdîlê qiyafetkirina kur û keçan di şahî û ahengan de gellekî bala wî kişandiye. Ew, di xebatên xwe yên din de jî li ser aliyên cuda yên Mem û Zînê rawestiyaye, balê dikşîne ser wekheviyên navbera destana Mem û Zînê û evîndariya li Ewrûpayê naskirî ya bi navê Trîstan û Îsolde. Alakom dinibîse: “Em ji maqala J. Mûsaelyan a bi navê „Akademik Yusuf Orbelli û Edebiyata Klasik a kurd" hîn dibin ku Orbelli dixwest Mem û Zînê wekî kitêbeka bêrîkan çap bike û bigihîne hemû kurdan. Rudenko teleba wî bû, wî ew teşwîq kir ku li ser Mem û Zînê teza xwe ya doktorayê bide”.

Di sala 1942-yê de, Roger Lescot kitêba xwe ya bi navê Textes Kurdes weşand. Di cildê duduyan de di beşê Memê Alan de pêşnivîsarek ji bal wî ve hatiye nivîsandin ku li gel tiştên din ew li ser ferqa navbera Memê Alana folklorî û Mem û Zîna edebî ya Ahmedê Xanî jî radiweste Elaeddîn Seccadî di Mêjûyî Edebî kurdî de dinivîse ku çapa duduyan a Mem û Zînê di sala 1947-ê de li Helebê li ser hîsabê Beşîr Şêx Hesen Haşîmî li çapxaneya Aras hatiye çapkirin. Li ser vê yekê M. Emîn Bozarslan jî dinivîse ku "çapa Stanbolê ya 1919- ê, di sala 1947-ê da li Helebê, di çapxana Aras da jî hatiye ducarkirin; wisa tê zanîn ku klîşa çapa Stenbolê wek ayînek hatiye girtin û li Helebê eynî wek çapa Stenbolê hatîye çapkirin".

Celadet Alî Bedirxan di hejmara 33-ê a Hawarê de, bi navê "Klasîkên Me" maqaleyek nivîsîye ku bi piranî agahiyên wê ji kitêba Alexandre Jabayî ne ku li ser hin şairên kurd hatine nivîsîn. Di wir de agahiyên A. Jabayî yên li ser Ahmedê Xanî jî hene ku Celadet Alî Bedirxanî wekî çavkaniya van agahiyan navê "Melayê Jaba" (dibe ku di vir de qesda Celadet Alî Bedirxanî ew mela be ku yê agahdarî dabe Jabayî û ev jî Mela Mehmûd Bayezîdî ye) jî dayê.27 Celadet Alî Bedirxan, di vê maqala xwe de behsa çapa Hemzeyê Muksî jî dike û tarîxa hicrî ya jidayîkbûyina Ahmedê Xanî jî ji beyta wî rast dide, lê bi hesabekî şaş dinivîse ku Ahmedê Xanî beriya niha bi sêsed û neh salan rabûye.

Yê ku rûmeteka bilind daye Ahmedê Xanî yek jê jî Celadet Alî Bedirxan e ku Mem û Zîna wî bi navê "kitêba milletê me" binav kiriye.

Celadet Alî Bedirxan, di hejmara 45-ê a Hawarê de ya ku di hezîrana 1942-yê de derketiye, beş bi beş dest bi weşandina Mem û Zînê jî kiriye.

Di vê jimarê de pêşnivîseka Celadet Alî Bedirxan bi xwe li ser eserê û li ser xwediyê wê Ahmedê Xanî heye. Di nivîsa xwe de, Bedirxanî cîh daye şiîra Hacî Qadirê Koyî ya ku Hacî Qadirî bi xwe li ser nusxeyeka destnivîs a Mem û Zînê nivîsîye, paşê ev ji alî Mîqdad Mîthet Bedirxanî ve di hejmara 3-yê a rojnama Kurdistanê de hatiye weşandin.

Weşandina Mem û Zînê di Hawarê de heta hejmara 57-ê (ku ev hejmara dawîn bû) dom kiriye. Bedirxan di vir de li ser varyanta Memê Alan jî radiweste.

Cara pêşîn agahiyên heta dereceyekê fireh, berbiçav, rast û durust, sala 1952-yê di kitêba Alaeddîn Seccadî ya bi navê Mêjûyî Edebî Kurdî de hatine weşandin. Alaeddîn Seccadî di vê berhema xwe de beşek veqetandiye ji bo jiyan û berhemên Ahmedî Xanî û bi taybetî li ser bîr û baweriyên wî yên millî rawestiyeye.

Çavkaniyên zanînên Alaeddîn Seccadî, eserên berî ya wî ne. Mem û Zîna Ahmedê Xanî ye û bi taybetî kesek e ku navê wî Mela Salih e, ku bi xwe ji xelkên Bedlîsê ye, tevî Şoreşa 1925-ê a Şêx Seîd bûye, piştî şikestina şoreşê, çûye li Iraqê li gundekî Amediyê bi cîh bûye. Ew şiîra Hacî Qadirê Koyî ya ku di hejmara 3-yê a Kurdistanê de çap bûye ev e:

Zemane resmî caranî nemawe Çiraxî nazim û munşî kujawe
Le dewrî ême roman û cerîde eger çi meqsed e, zanînî baw e
Eman qedrî bizane em kitêbe
le dunyay êstekey hemtayî nemawe
Le eyyamî heyatî Şêxî Xanî
le ser nusxey xetî ew nusraw e
Le lay erbabî xoy bo qedr û qîmet xezîney gewher e w kîse diraw e
Le mecmûî duwel, Soran û Botan le sayey em kitêbe nasraw e
Le kurdan xeyrî Hacî w Şêxî Xanî esasî nezmî kurdî danenawe

(Binêre; Kurdistan Rojnama kurdî ya Pêşîn 1898-1902 berhevoka M. Emîn Bozarslan c. 1 Uppsala 1991, beşê hejmara sisiyan û werger û xwerûkirinên wê yên ku j alî Bozarslanî ve hatine çêkirin.)

Celadet Alî Bedirxan di wê hejmara Hawarê de ya ku hat binavkirin, dibêje ku ev Mem û Zîna destxet a ku Hacî Qadirê Koyî ev şiîr li ser nivîsîye, destxeta bavê wî Emîn Alî Bedirxan bi xwe bûye.

29 Binêre; Hawar, hejmar 45, çapxana Sebatê, 20 hezîran 1942, Şam û hejmarên li dûv wê..

30 Alaeddîn Seccadî, dinivîse ku "mesela jidayikbûna Ahmedê Xanî diyar e û wî bi xwe di Mem û Zîna xwe de gotiye ku:

Lew ra ku dema ji xeybê fek bû tarîx hezar û şêst û yek bû.

Hezar û şêst û yekê Hîcrî dike 1650-yê Mîladî. Lê mesela mirina wî ne diyar e, vê meselê wek gellekên din eziyet û zehmetî daye min jî, tu kitêb nemane ku min li wan nenihêrtibe, lêkolîn nekiribe. Min nihêrtiye ku hemû di vê meselê de bi vacayîya hev in û min tu tişt ji hev dernexist. Heta sala 1946-ê ji melayekî pîr tiştek bi destê min ket û ji bo min bû belge.

Piştî wî jî çend min muhawele kir lê ji vê zêdetir tiştek neket ber destê min. Li gorî wê belgeyê goya"Tara Xanî îla Rebbe" tarîxa mirina Ahmedê Xanî ye ku bi hesabê -ebced-a Hîcrî dike 1118 beramber bi 1706-ê Mîladî.

Min ev bi yekcarî da ber tarîxa hatina wî ya dinyayê û li wê jî li hev tê. Loma hîç şika min nemaye ku ev mêjû, mêjûyeke rast e... " Mêjûyî Edebî kurdî, 1952, r. 191-192 Alaeddîn Seccadî di dîpnoteka vê kitêbê de ya rûpelên 192-193- yê wiha dinivîse:

Wê salê[1946] ji bo nimêja nîvro li mizgefteke Bexdayê bûm. Melayekî pîr ê nûranî bi ber çavê min ket, ku hatibû ji bo nimêjê. Bi cil û bergên xwe min ew wek kurdê dora Dihok û Zaxoyê zanî. Ku nimêj hat kirin ez pêşiyê hatim der, li ser kursiyekê -ku li ber hêwana mizgeftê hatibû danîn- rûniştim û min çaveriya wî kir. Ew jî piştî duaxwendineka gellek, hat derva, min ew rûniştand, cigareyek dayê, bixêrhatin û halpirsînek dayê û her wiha min dest bi qisekirinê kir li gel wî. Min dîna xwe dayê ku kurd e lê piçekî bi giranî di qiseyên min digihîje. Min jê pirsî:

-Tu xelkê ku yî? Got:

-Ez ji gundekî dora Amediyê me. Ji bo xwe kirîn û frotinê dikim û bi îşekî xizmekî jina xwe- ku esker e- ez hatime Bexdayê Lê belê ji şîweya zimanê wî, li dilê min rûneniştku bi tevayî xelkê Amediyê be. Min çav ji vê re girt û hinekî li ser mesela Melayê Cizîrî jê pirsî. Got:

-Ez tiştekî wiha jê nizanim, şiîrên wî, feqî niha jî di bezman de dixwînin. Îca min got:

-Lê Ahmedê Xanî?..

Keserek kêşa û deng nekir. Min got: -Ji bo çi tu qise nakî? Got:

-Tu ji bo çi li van dipirsî? Min got:

-Ez kurd im, min edebiyata kurdî divê û ez dixwazim wan binasim. Îcar ji min pirsî:

-Tu kî yî? Min jî navê xwe jê re got... Got:

-Ahmedê Xanî, xwediyê Mem û Zînê ji Bayezîdê ye. Min got:

-Belê ji wê derê ye, lê belê min tiştên ji vê zêdetir divên.

Ji min re gellek qise kirin, tenê behsa navê bavê Ahmedê Xanî ji min re got ku Îlyas e. Lê wî digot; "Helyas". Îcar got:

-Kitêbeka min a destxet heye jê re dibêjin Semediye[Sadula?] û kevn e jî. Di dewra feqîtiya min de ev kitêb bi destê min ket, min dixwend. Li pişt vê kitêbê dinivîsî: Tarîxa wefata Ahmedê Xanî:"Tara Xanî îla Rebbe".

Niha jî ev kitêba min ji sermiyanê kevn her mayiye.

Min gellek tiştên tir her di vê babetê de jê pirsîn. Piştre li ser xwe piçekî din ez agahdar kirim, got. Ya rastî bêjî ez bi esl ji xelkê dora Bedlîsê me, di Şerê Pêşî de(Şerê Cîhanê ê Yekê) li wê derê nemam, çûm Pîranê ba Şêx Seîdî, di encamên wan salan de -mebesta wî salên 25-30-ê bû- ji wê jî bêtir derbeder bûm û niha ez hatime Îmadiyê[Amediyê].

Kesereka din kêşa û êdî me dawî li qiseyên xwe anî. Her ji wê wextê de ku tarîx ji min re got, min li ba xwe nivîsî. Gellek mixabin ku navê gundê wî nenivîsî û niha ji bîra min çûye.

Û ji bo min jî derket ku ev meriv, merivekî rastgo ye, bi taybetî di mesela tarîxê de. Bêyî ku bifikire ev hatibû ser zimanê wî û gotibû.

Me biryar da ku bê ba min, lê belê welê derket ku ji ber îşê xizmê wî jê re lê nehat ku bê. Êdî min ew nedî, niha jî ez nizanim maye an miriye. Ew wextê ku çavên min pê ketin dibe ku şêst, şêst û pênc sal umrê wî hebû, navê wî jî Mela Salih bû...

Gava meriv vê çîrokê û agahiyên li ser jiyana Ahmedê Xanî ji nivîsa Alaeddîn Seccadî dixwîne, pirtir qenaeta meriv diçe ser wê yekê ku ew agahiyên ku Alaeddîn Secaddî li ser jiyana Ahmedê Xanî û li ser Mem û Zînê nivîsîne ji devê vî melayî hatine girtin. Çimkî diyar dibe ji bilî van agahiyan Alaeddîn Seccadî bi xwe zêde li ser Mem û Zînê kûr ranewestiyaye, heta Mem û Zîn bi xwe baş nexwendiye. Di rûpelê 201-ê yê kitêba xwe de dibêje ku du keçên Mîrî hebûne bi navên Sitî û Zîn. Her wiha gava behsa hersê birayan, Tacdîn, Çeko û Arif dike; li şûna Arifî dibêje Hîfo. Eger wî Mem û Zîn baş bixwendaya wê ev şaşîtî nekira û bizanibûya ku Sitî û Zîn ne keçên Mîr in, lê xwişkên wî ne. Tevî şaşîtiyên wekî vê jî lêkolîna Alaeddîn Seccadî, nivîsara herî pêşîn a ciddî ye û yek ji wan berçavtirîn û birûmettirîn agahî ye ku heta niha di heqê Ahmedê Xanî û bîr û baweriyên wî de hatiye dayîn.

Piştî wî tu kesî agahiyeke konkret li ser jiyana Ahmedê Xanî nedaye ku di nivîsa wî bi xwe de nebe. Heta gellekan agahiyên di nivîsa wî de û gellek caran jî bi kurtkirin û herimandin girtine, di kitêb û meqalên xwe de nivîsîne û hinekan navê wî jî nedane.

Alaeddîn Seccadî piştre di kitêba xwe de ya bi navê Edebî kurdî w Lêkolînewe Le Edebî kurdî da jî li ser Ahmedê Xanî rawestiyaye. Ew di vir de Ahmedê Xanî dike pêşrewê şeqa edebiyata neteweperweriyê ya ku di sedsala 17-ê de destpê kiriye.

Gîwî Mukriyanî, di sala 1954-ê de, li Hewlêrê Mem û Zîn tevî pêşgotineka xwe da weşandin. Ji bo ku Gîwî Mukriyanî, çapa Îstenbûlê a 1919-ê çapa yekê û çapa 1947-ê a Halebê ya duduyan hesab dike, ya xwe jî kiriye çapa sêyem32. Her ev çapa wî, di sala 1968-ê (li gor hinekan 1967-ê33) de cara duyê dîsa li Hewlêrê hatiye weşandin.

Lê li gorî meqaleya bi navê "Çapekanî Mem û Zînî Xanî" ya ku di 1971-ê de di Rojî Kurdistan/Şemsî Kurdistan de hatiye weşandin ya balkêş ew e ku wî ji bo vê çapa xwe jî gotiye "çapa sisiyan".

Li gor meqaleyê, di vê çapê de Gîwî Mukriyanî êdî çapa Îstenbûlê ya 1919-ê û ya Helebê ya 1947-ê nake bingehên çapên xwe, lê ji dêlva vê ve behsa wê yekê dike ku wî di sala 1915-ê de cara yekê li Helebê li çapxaneya Kurdistanê 1000 nusxe dane çapkirin, lê dinivîse ku wî ji bîr kiriye ku ew di çapa pêşîn a Hewlêrê de behsa vê çapê bike.

Di meqaleya "Çapekanî Mem û Zînî Xanî" de hatiye nivîsîn ku çapeka bi vî awayî qet nehatiye dîtin û ne jî hatiye bihîstin û ev agahdarî ne rast e.

Her wiha ew meqale îdîa dike ku Gîwî Mukriyanî di çapa xwe ya Hewlêrê de beyteka Ahmedê Xanî jî guhertiye, li ciyê ku Ahmedê Xanî nivîsiye "Ecnasê milel mutî" û munqad Nesla wî ereb, emîrê ekrad",Gîwî Mukriyanî nivîsiye: "Ecnasê milel mutî" û munqad Fexrî Mîdiya, emîrê ekrad"Muhemmed Seîd Remezan Botî, Mem û Zîn bi awayekî nesir wergerandiye ser zimanê erebî û ev werger di 1957-ê de li Şamê hatiye çapkirin.

Lê mixabin, Muhemmed Seîd Remezan Botî ew qismên Mem û Zînê yên fikrî, millî, felsefî û tesewwufî wernegerandine, tenê beşên çîroka evîndaran wergerandine. Piştre, ev, çend carên din jî hatiye çapkirin.

Ji wan çend kesên ku li ser Ahmedê Xanî û Mem û Zîna wî xebatên hêja kirine yek jî mamosta Hejar Mukriyanî ye. Cara pêşîn wî Mem û Zîn bi wezin wergerandiye ser zaravayê Mukriyanî û ev, di sala 1960-ê de li Bexdayê li çapxaneya Necah hatiye çapkirin. Di vê çapê de Hesen Qizilcî û Hejarî her yekî pêşgotinek nivîsîye ku ya Qizilcî, li ser jiyana Ahmedê Xanî û giringiya Mem û Zînê ye.

Lê agahiyên ku di vî warî de ew dide pirtir xwe dispêrin yên Alaeddîn Seccadî bêyî ku navê wî bê dayîn. Mamosta Hejar piştre careka din vegeriyaye ser xebata li ser Mem û Zînê, vê carê orîjînalê Mem û Zînê bi şîrovekirina gotinên erebî, farisî, tirkî û yên felsefî û tesewwufî amade kiriye. Bi navê "Mem û Zînî Xanî çiye?" pêşgotineka lêkolînî ya hêja jê re nivîsiye ku li vê derê behsa giringî û maneya Memû Zînê dike, wan fikrên Ahmedê Xanî yên di Mem û Zînê de diyarkirî destnîşan dike û payeberziya fikrên wî radixe ber çavan. Ji bo ku mamoste Hejar hem şair, hem jî zanayekî ilmî û dînî yê kurdan bûye ku bi erebî, farisî, tirkî û herdu lehceyên kurdî; kurmancî û soranî baş zanibûye, hem di jêrenotên xwe de ku ji bu orîjînala Mem û Zînê hatine amadekirin, him jî di wergera xwe ya menzûm de pir bikêrhatî bûye, şerheka gellek bi qîmet pêşkêşî xwendevanan kiriye. Ev xebata wî ya duduyan ji alî Enstîtuya Kurd li Parîsê sala 1989-ê hatiye çapkirin. Di vê çapê de berê pêşgotina Hejarî tê, piştre orîjînala Mem û Zînê li gel têbiniyên wî tên. Dûvre pêşgotina Hesen Qizilcî û ya Hejarî a sala 1960- ê tê, di dawiyê de ji wergera Hejarî ya manzûm a bi ser Mukriyanî cih digre.

Margareth Borisova Rudenkoyê(1926-1977) sala 1954- ê li ser Mem û Zînê doktoranameya xwe amade kir. Ev doktoraname bi navê "Destana Mem Û Zînê ya şairê kurdan ê sedsala 17-ê Ahmedê Xanî" ye 131 rûpel in û hê nehatiye çapkirin. Kurdologa hêja Margareth Borisova Rudenkoyê, Mem û Zîna Ahmedê Xanî jî bi herfên erebî û bi tercumeya wê ya rûsî amade kir, ev kitêb sala 1962-ê li Moskovayê hat çapkirin.

Pêşgotineka Rudenkoyê ya lêkolînî ya bi Rûsî û yeka Prof. Qanatê kurdo ya bi kurdî jî di vê çapê de cîh digre. Rudenkoyê neh nusxeyên destnivîs ên Mem û Zînê dane berhev û tekstê orîjînal tekûztir daye çapkirin.

Me bi xwe ev xebata Rudenkoyê nediye, lê tiştên ku heta niha li ser vê hatine nivîsîn ji gellek aliyan didin nîşandan ku heta îro xebata herî hêja ya ji derveyî welêt hatiye kirin ya Rudenkoyê ye. Gellek mixabin ku ev xebat heta îro jî bi rûsî maye, kurdên rûsînezan ji vê bêpar mane.

M. B. Rudenko her wiha ketiye nav destnivîs û berevokên Aleksandre Jaba ên ku li Kutubxana Lenîngradê(ku niha navê wê Kutubxana Millî ya Rûsyayê ye û li Petersbourgê ye) hatine parastin, hemû ji hev derxistine, kontrol kirine, naveroka wan tesbît kiriye û ev lêgerîn û lêkolîna xwe wekî kitêbekê amade kiriye.

Ev kitêb sala 1961-ê li Moskovayê hatiye weşandin. Di vir de reqemên arşîvên kutubxanê, nav û naverok, nivîskar, berhevkerên tekstan, tarîx û ciyê berhevkirina wan diyar in. Bi vî awayî, agahdarî li ser Mem û Zîn, Nûbar û hin şiîr û xazelên Ahmedê Xanî jî di vê kitêbê de hene.

Di hejmara 1-ê a kovara Ronakbîrî de ku di adara 1995-ê de çap bûye meqaleyeka Rudenkoyê bi soranî hatiye weşandin ku navê wê "Edebî kurdîy sedeyî hevdeyem" e. Li vê derê ne diyar e ku Rudenko ev meqale kengê nivîsiye û ew li ku derê çap bûye.

Her wiha ne diyar e ku kê ew wergerandiye jî. Meqale behsa edebiyata kurdî dike ku beşekî mezin ê wê li ser Ahmedê Xanî û bîr û baweriyên wî ne. Rudenkoyê di vê meqala xwe de jî rûmeteka bilind daye Ahmedê Xanî.

Gellek mixabin ku di nava kurdan de hetta îro lêkolîneke ciddî û berfireh li ser xebatkareke weka Rudenkoyê nehatiye kirin û kurd wê qenc nasnakin. Ji bilî van, diyar dibe ku Rudenkoyê hin lêkolînên hêja yên din jî li ser şiîrên Ahmedê Xanî yên nav tekstên A. Jabayî kirine.

Şevket Baysanoğlu, sala 1960-ê, di kitêba xwe de ya bi navê Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, cîh dide jiyan û xebata Abdülaziz Halis Çıkıntaşê şair ê diyarbekirî, di vê navberê de behsa wê yekê dike ku vî şairî di sala 1906-ê de Mem û Zîna Ahmedê Xanî bi awayekî wezin wergerandiye ser zimanê tirkî. Baysanoğlu dide diyarkirin ku ev werger nehatiye çapkirin û di kitêba xwe de cîh dide muqedîma Abdülaziz Halil Çıkıntaş a ku wî ji bo wergera tirkî ya Mem û Zînê nivîsiye, di pey re jî cîh dide hin beytên wergera tirkî ya Mem û Zînê.

Musa Anter, sala1962-yê, di hejmara 2-yê a rojnameya Dicle-Firatê de bi îmza "Rahşan" nivîsek li ser Ahmedê Xanî nivîsîye ku navê wê "Şêx Ehmedê Xanê" ye.

Ubaydullah Ayyubiyan, di sala 1962-ê de kitêbek bi zimanê farisî amade kir ku navê wê Çirîkey Mem û Zîn: kurdî-farisî ye. Di vir de bi navê "Bar-rasî-i tahqîqî-i -çirîkeh-i Mam û Zin va shahkar-i Ahmad-i Khanî-i Mam û Zin" beşek heye ku Ayyubiyan Lêkolin Ehmedê Xanî Mem û Zîna folklorî û ya Ahmedê Xanî hemberî hev dike.

Abdal Hamid Husayni[Abdulhamîd Huseynî], sala 1963-ê meqaleyek bi navê "Ahmad-i Khanî va manzûmah-yî Mam o Zin," di nav

Nashriyah-yî Danishkaadah-yî Adabiyat va -Ulûmî Însanî-yî ew Tabrizê de weşand. M. L. Chyet, rexneyeka tûj li vê meqaleyê digre û dibêje ku ferqekê naxe navbera versiyona edebî ya Ahmedê Xanî û yên devkî û piştre îddîa dike ku yên devkî ji ber ya Ahmedê Xanî hatine girtin, lê di esasî de bi eksê wê ye.

M. Emîn Bozarsalan, Mem û Zîn wergerand tirkî û ev werger sala 1968-ê li Îstenbûlê bi kurmanciyeka bi herfên latînî re hat çapkirin.

Ji bo ku qanûnên Tirkiyeyê rê nedidan, M. Emîn Bozarslanî beşên kitêbê yên li ser kurdîtiyê û bîr û baweriyên millî yên Ahmedê Xanî jê derêxistibûn û bi vî awayî ew dabû çapkirin.

Ev nusxe li ber çapa Îstanbûlê ya 1919-ê û li ber nusxeyeka destnivîs a bavê Bozarslanî hatiye amadekirin. Ev çap bi wê kêmasiya xwe li Îstenbolê cara duduyan di 1975-ê de (li ser çapa sisiyan nivîsandiye ku çapa duduyan di 1973-ê de bûye), cara sisiyan di 1990-ê de hat çapkirin.

Bozarslanî, piştî van çapan jî xebata xwe ya li ser Mem û Zînê ranewestand. Dest pê kir bi awayekî menzûm ew wergerand ser kurdiyeka xwerû, piştre pêşgotineke lêkolînî ya dirêj a hêja bi navê "Roja ku di tarîtiyê de hilat: Ehmedê Xanî" li ser jiyana Ahmedê Xanî, bîr û baweriyên wî yên li ser kurdîtiyê û gellek warên din û li ser Mem û Zînê bi xwe amade kir û bi vî awayî hem orîjînalê wê hem jî kurdiya xwerû li rex hev, sala 1995- ê li Upsalayê da çapkirin. Ev çapa nuh a keda Bozarslan ji bo ku xebatên heta wê rojê yên li ser Mem û Zînê bi taybetî tecruba xwe ya wergera tirkî û xebata Hejar li ber çav girtiye, fêde ji wan girtiye, gellek tekûztir bûye û xebata herî pêşkeftî, berfireh û cidîtir a heta îro ye.

Lê gellekî balkêş e, ku M. Emîn Bozarslan di vê lêkolînê de hema hema qet cîh nedaye bîr û baweriyên Ahmedê Xanî yên felsefî û tesewwufî. Em dizanin ku bîr û baweriyên di vî warî de aliyên girîngtirîn ê Ahmedê Xanî ne.

Abdulreqîb Yûsuf, sala 1970-yê, li Kurdistana Îraqê bi navê Dîwana Kurmancî kitêbek da weşandin ku tê de li gel hin şiîrên şairên kevn, lêkolînek li ser rastî û tarîxa jiyana Mem û Zînê û şiîreka Ahmedê Xanî jî cih girtibû. Ev şiîr bi çar zimanan hatiye nivîsîn; erebî, farisî, tirkî û kurdî. Her rêzeka qitayeka wê bi zimanekî ye. Ev şiîr piştre di hin ciyên din de jî derketine. Di beşa şiîrên Ahmedê Xanî yê vê xebatê de me ev şiîr dane ber yên piştre çapbûyî û weşandiye. Dîwana Kurmancî ya Abdulreqîb Yûsuf sala 1988-ê li Swêdê, li Uppsalayê bi navê Şairên Klasîk ên Kurd di nava weşanên Jîna Nû de hat weşandin.

Cemal Nebez tercumeyeka kurtkirî ya Mem û Zînê bi zimanê Almanî ya bi navê Mam und Zin: genannt Romeo und Julia der kurden: Übersetzung Vorwort und Kommentare, sala 1969-ê li Almanyayê da çapkirin.Kemal Fuad di kitêba xwe ya bi navê Kurdische Handschriften de li gel destnivîsên kurdî yên din behsa gellek nusxeyên destnivîs ên Mem û Zînê û yên Nûbara Biçûkan dike ku di kutubxanên Almanyayê de hene.

Mesela ew (di r. 86-ê de) behsa destnivîseke Nûbarê dike ku yek ji wan sê nusxeyan e ku di Kutubxana Marburgê ya Dewletê de ne, di sala 1121-ê Hîcrî de (1709-1710-ê mîladî de) an go du sê sal piştî mirina Ahmedê Xanî li Hîzanê hatiye nivîsîn.

Sala 1978-ê, di Govarî Korrî Zanyarîy Kurd de lêkolîneka Qanatê Kurdo ya bi navê "Derheqa şovêd Mem û Zîna Zargotî û şova Mem û Zîna Ahmedê Xanî," hat weşandin.

Di hejmara 5-6-ê a kovara Rojî Kurdistan/Şemsî Kurdistan de di 1971-ê de bi navê "Çapekanî Mem û Zînî Xanî" meqaleyek hat çapkirin ku tê de li ser hin çapên Mem û Zînê tên rawestandin, di nav re rexne li çapa 1968-ê a Gîwî Mukriyanî tê girtin.

Mehemmed Enwer Elî ku ji kurdên Kurdistana Sûriyeyê ye, sala 1972-yê bi navê Ahmed el Xanî Felsefetu-l-Tesewwuf bî Dîwanîhî "Mem û -Zîn" li Beyrûdê nama we ya lîsansê ya ji bo beşê edeba rojhilatî ya Unîversîta Qedîs Yûsif li Lubnanê li ser felsefe û tesewwufa Ahmedê Xanî daye. Ev xebat 201 rûpel in, bi erebî ye û mixabin ku heta niha nehatiye çapkirin.

Asker Şamîlov, Mem û Zîn wergerand ser zimanê azerî û ev werger, di 1976-ê de li Azerbaycanê hat weşandin.

Kasim Kasimzade jî jê re pêşgotinek nivîsiye û tê de gotiye ku Mem û Zîn ansîklopediya jiyana kurdan e. Ew pirtir li ser aliyên humanist ên Mem û Zînê radiweste û li ser vê, tefsîrên xwe dike.

Ew beşên dînî yên ku di beşên pêşîn ên Mem û Zînê de hatine, ji bal wergêr ve nehatine wergerandin û bi îddîa ku pêwistî bi wan nîne di wergera azerî de nehatine weşandin.

Ji bilî vêö di kovara Azerbaycan (10/1971) de ku li Bakuyê weşiyaye, lêkolîneke Asker Şamîlov a bi navê "Ahmedê Xanî û Destana wî ya Mem û Zînê" derket.

Asker Şamîlov di vê lêkolîna xwe de îdîayeka nuh tîne ser ciyê jidayikbûna Ahmedê Xanî û dinivîse ku Ahmedê Xanî li bajarê Hanlik hatiye dinê ku ev bajar li rex çemê Hakkarî yê nav Azerbaycanê ye.

Dr. Nûreddîn Zaza, gava berhevoka Memê Alan a ji bal Roger Lescotî ve di 1942-yê de hatiye weşandin xwerû dike û ji nuh ve dide ber weşanê, pêşgotinekê jî jê re dinivîse ku di wê pêşgotinê de ji hin aliyan ve Mem û Zîna Ahmedê Xanî û Memê Alan a folklorî hatine raberîhevkirin.

Memê Alan a bi pêşgotina Dr. Nûreddîn Zaza bi nasnavê çîroknivîs cara pêşîn di nava weşanên Bahozê de hat weşandin. Cara duduyan, ev kitêb di 1978-ê de li Tirkiyeyê ji bal weşanên Özgürlük Yolu (Riya Azadî) ve tevî wergera wê ya tirkî hat weşandin.

Ji meqaleyeka Prof. Qanatê Kurdo ya bi navê "Nûbara Ahmedê Xanî" ku di sala 1980-yî de hatiye nivîsîn û hîn nehatiye weşandin, tê fahmkirin ku di salên 1970- yî de Sadiq Bahaeddîn Amedî, Nûbara Ahmedê Xanî li Îraqê daye çapkirin.

Albayê teqaudbûyî yê hêzên jenderman Nazmi Sevgen, di Akademiya Herbê de (Akademiya Eskerî ya Tirkiyê) konferansek bi navê "Doğu"da Kürt Meselesi" (Li Rojhilatê Pirsa kurdî) da, piştre di sala 1970-yî de ev konferans di nava weşanên Akademiya Harbê de hat çapkirin. Nazmi Sevgen di vê nivîsara xwe de behsa Mem û Zîna Ahmedê Xanî û behsa gorra Mem û Zînê jî dike. Di mesela gorrê de wiha dinivîse Nazmi Sevgen: "Gorra Mem û Zînê li Cizîrê, li gorristana Camiya Emîr Abdullah e. Ev ji alî dostê min Abdullah Cîzre ve hatiye tesbîtkirin. Her du bi hev re di bin kêla gorrekê de ne".

Prof. Qanatê Kurdo, di kitêba xwe de ya bi navê Tarîxa Edebiyata Kurdî, li hin cihan; bi taybetî jî di wî beşê lêkolîna xwe de ya bi navê "Tarîxa Lêgerîna Edebiyata kurdî li nav kurdan da û Rûsistanê da" û di wê beşa taybetî de ku li ser Ahmedê Xanî, jiyan, berhem bîrûbaweriyên wî ne, behsa xebatên Aleksandre Jabayî û yên M. B. Rudenkoyê jî dike ku li ser Ahmedê Xanî û berhemên wî kirine û bi vî awayî Qanatê Kurdo dibêje ku wî han daye da Rudenko vê xebatê amade bike. Loma jî ew her wiha bûye redaktorê kitêba Rudenkoyê ya li ser Mem û Zînê û hem jî pêşgotinek jê re nivîsiye.

Tiştekî balkêş ew e ku tevî ku M. B. Rudenkoyê Mem û Zîn hemû wergerandiye rûsî û di Mem û Zînê de Ahmedê Xanî bi xwe gotiye ku ew kengî hatiye dinyayê jî, Prof. Qanatê Kurdo di Tarîxa Edebiyata Kurdî de, nivîsiye ku Rudenkoyê di pêşgotina kitêba xwe de nivîsiye ku "Ne eyan e kîjan salê A. Xanî ji dayika xwe bûye..."

Piştre ji şîrovekirinên Prof. Qanatê Kurdo diyar dibin ku wî bi xwe jî Mem û Zîna Ahmedê Xanî bi dûr û dirêjayî lênekolaye û ew Mem û Zîna Ahmedê Xanî û Memê Alan a folklorî têkilhev dike, navên qehremanên Mem û Zînê şaş dinivîse (Ji dêlva Arif re Erfan) û hin navên qehremanên destana folklorî jî wekî yên qehremanên berhema Xanî destnîşan dike ku bi rastî ev qehreman tenê di destana folklorî de hene (wekî Qeretajdîn).

Di kovara Ronahî de ya ku sala 1961-ê li Iraqê derket bi navê "Ahmedê Xanî û berhemên wî" meqaleyeka Qanatê Kurdo derket.

Her ev meqale di hejmara 13. 5. 1962-yê a rojnama Riya Teze de jî hat weşandin. Wî her wiha sala 1969-ê di du hejmarên kovara Çiya de ku li Almanyayê dihat weşandin, bi navê "Fikrên qewmî di eserên Ahmedê Xanî de" lêkolîneka xwe da weşand. Qanatê Kurdo di sala 1978-ê de jî di hejmara 6-ê a Govarî Korrî Zanyarîy Kurdî de meqaleyeka xwe ya bi navê "Derheqa Şovêd -Mem û Zîn-a Zargotî û şova -Mem û Zîn-a Ahmedê Xanî" da çapkirin ku tê de Mem û Zîna Ahmedê Xanî û varyantên devkî yên gelêrî dide berhev. Esas li gora ku ew bahs dike, ev meqale ji wê pêşgotina bi navê "Peywendiya Folklor û Lîteratura kurdî" hatiye wergirtin ku wî ji bo kitêbekê amade kiribû û ê di demên pêş de bihataya weşandin.

Naveroka vê kitêbê ew bû ku gellek varyantên devkî û ya edebî ya Mem û Zînê dida berhev. Lê ev kitêb heta îro jî nehatiye weşandin.

Bi munasebeta ku Sadiq Bahaeddîn Amedî, Nûbara Ahmedê Xanî li Îraqê da weşandin Prof. Qanatê Kurdo di sala 1980-yî de meqaleyek bi navê "Nûbara Ahmedê Xanî" nivîsî û şand ji Berbangê re ku bê çapkirin. Lê ev meqale tiştê ku ez dizanim heta niha nehatiye çapkirin û di arşîva Mahmûd Lewendî de peyda dibe.

Di ansîklopediya tirkî de ya bi navê Yurt Ansiklopedisi, di beşê Hakkari de kurteparagrafek li ser Ahmedê Xanî jî heye.

Ferhad Şakelî lêkolîneka hêja ya zanistî li ser jiyan û bîrûbaweriyên Ahmedê Xanî yên kurdayetîyê û ciyê wî di nasyonalîzma kurdan de bi îngilîzî amade kiriye û di 1983-yê de ev bi navê Kurdish Nationalism in Mem u Zin of Ehmedi Xani pêşkêşî Beşê Zimanên Îranî yê Unîversîteya Uppsalayê ya Swêdê kiriye. Ev xebat pişt re ji alî Birgitta Nelander hatiye wergerandin ser zimanê Swêdî û ji alî Mekteba Bilind ji bo Hîndekariya Mamostan li Stockholmê (Högskolan För Lärarutbildning i Stockholm) di 1985-ê de hatiye weşandin.

Feryad Fazil Umer, di 1986-ê de kitêbek bi navê Edebî Kurdî li Almanyayê weşand ku tê de beşek jî li ser Ahmedê Xanî ye. Ew Ahmedê Xanî wek nimûneyeka şairên kurmanc di berhema xwe de dide û bi kurtî li ser jiyan û berhemên wî radiweste71. Ev beş kurtebahsek e ku ji hin berhemên berê hatiye komkirin.

Perwîz Cîhanî jî xebatek hêja li ser Mem û Zînê kiriye, gellek nusxeyên çapkirî û yên destnivîs dane ber hev û bi jêrenotên şerhê carna jî bi şerheka fireh a beytan li binê rûpelan danîye, pêşgotinek li ser jiyana Ahmedê Xanî û li ser Mem û Zînê jî amade kiriye, pişt re jî, metnê kurdî yê orîjînalê xebata Rudenkoyê jî daniye pişt vê xebatê û bi vî awayî daye çapkirin. Ev berhem sala 1988-ê li Urmiyê ji alî Navenda Weşanên Ferheng û Edeba Kurdî (Intîşaratî-l Selaheddîn Eyyûbî) ve hatiye weşandin.

Divê em destnîşan bikin ku ne di beşê teksta Rudenkoyê de, lê di wî beşî de ku Perwîz Cîhanî, ji hin çap û destnivîsan daye ber hev û amade kiriye, beytek heye ku di tu çapên berî wê de nînin.

Pişt re di beşê teybetî de yê li ser Mem û Zînê (Ev beş di kitêba min a bi navê Ahmedê Xanî, jiyan, berhem û bîrûbawerî û wî, weşanxaneya Doz de ye – Murad Ciwan) em ê vê beytê pêşkêş bikin û li ser rawestin.

Perwîz Cîhanî her wiha di nav weşanên her wê weşanxaneyê de di sala 1367-ê de bi pêşgotineka xwe ya li ser nasandina Ahmedê Xanî yeka li ser Nûbarê daye weşandin, ku jêrenotên şîrovekirinê jî jê re dane bin rûpelan. Mixabin ku wî navê kitêbê guheriye û kiriye Ferhenga Nûbar.

Amir[Emîr] Hassanpour- Aghdam, sala 1989-ê li Unîversita Illinoisê nameya xwe ya doktorayê ya bi navê The Language Factor in National Development: The Standardization of the Kurdish Language 1918-1985 da.

Di vê doktorenamê de beşê çaran li ser dialektên edebi yên kurdi ye ku ji sedsala 15-ê dest pê dike hetta Şerê Cîhanê tê. Di vê beşê de rola Ahmedê Xanî jî bi awayekî qenc hatiye destnîşankirin.

Dr. Emîr Hesenpûr, lêkolîneka din a rexnegirî li ser dewra Ahmedê Xanî, kurdperweriya wî, daxwaza wî ya hukumraniya siyasî a kurdan kiriye ku ev, bi navê "Gelî kurd û destelatî sîyasî le Mem û Zînî Xanî da" di hejamara 12-ê a Gzîngê de hatiye weşandin. Diyar e ku meqale di wê hejmarê de xelas nebûye ê dewam bike.

Namûk Açıkgöz ê tirk ê ku bi xwe sentezîstekî tirk- îslamî ye, sala 1990-î bi navê "Ahmed-i Hani"nin Mem u Zin adlı Mesnevisi ve Klasik Edebiyattaki Yeri" (Mesnewiya Mem û Zîn a Ahmedê Xanî û ciyê wê di edebiyata klasîk de) meqaleyek di kovara Türk Dünyası Araştırmaları de daye weşandin. Açıkgöz wekî nîjadperestekî tirk di vir de fikra Ahmedê Xanî ya kurdeweriyê bi tevayî veşartiye û ew wekî şairekî îslamî yê şerqî daye nasîn.

Ew ji wê teza tarîxî ye ku dibêje „kurd jî bi eslê xwe tirk in" hareket dike û Ahmedê Xanî wekî şairekî tirk qebûl dike, pirtir jî ji alî edebî û hunermendî ji alî forma mesnewiyan li ser Mem û Zînê radiweste.

Mehemed Emînê Osman, li Kurdistana Iraqê, Mem û Zîn bi şîrovekirin û vekolînekê û bi daneberheva çend nusxeyên çapkirî û destnivîs amadekiriye û ev berhem li Bexdayê di çapxaneya Cah"iz de hatiye çapkirin. Li ser kitêbê ne diyar e ku kitêb kengî hatiye çapkirin, lê Mehemed Emînê Osmanî bi xwe tarîxa 18-ê meha 1-ê ya 1990-ê li bin pêşgotina xwe daniye û berî çapê muwafeqa Wezareta Seqafê û îlamê di 14-ê meha 2-ê a 1990-ê de jê re derketiye. Mehemed Emîn du lêkolîn xistine pêşiya vê çapa Mem û Zînê. Di ya pêşiyê de ew Mem û Zîna Ahmedê Xanî û Memê Alan a folklorî dide ber hevdu, wekhevî û cudayiyên wan destnîşan dike, piştre jî navê wan çavkanî û berheman dide ku heta niha varyantên Memê Alanî çapkirne, an li ser wan lêkolîn kirine.

Di lêkolîna duduyan de, Mehemed Emînê Osman li ser jiyana Ahmedê Xanî, li ser naveroka Mem û Zînê radiweste, behsa wê yekê dike ku wî ev xebat çawa amade kiriye.

Her wiha wan çapên berê yên Mem û Zînê jî destnîşan dike. Xebateka hêja ye. Tiştekî din ê balkêş di xebata wî de ew e ku di Mem û Zîna wî de du beyt hene ku ev di tu çapên din de yên heta niha ketine ber dest nînin.

Em ê di behsa taybetî de ya li ser Mem û Zînê (her di wê kitÊba min ya binavkirî de Mûrad Ciwan) van her du beytan pêşkêş bikin û firehtir li ser rawestin.

Sidîq Borekeyî (Safîzade), di wê kitêba xwe de ya bi navê Mêjûyî Wêjeyî Kurdî ku ji du cildan pêk hatiye, cîh daye Ahmedê Xanî jî.

Lê bi xemgînî divê em li vir diyar bikin ku bi awakî ciddî hê em li ser beşên din ê kitêbê ranewestiyane, loma jî em nizanin çawa ye, lê beşê li ser Ahmedê Xanî ji zanistî, rastî û ilmiyetê dûr e.

Wî agahiyên xwe yên li ser Ahmedê Xanî pirtir ji Alaeddîn Secadî wergirtine, lê gelek caran bêyî ku navê wî bide. Di ser re jî hin agahiyên çewt atfî Alaeddîn Secaddî û M. Emîn Bozarslanî kirine ku wan welê nenivîsiye. Tiştên ku wan rast nivîsîne jî bêyî ku navê wan bide wekî zanîna xwe pêşkêş kirine.

Sidîq Borekeyî(Safîzade), her wiha dinivîse ku di Daîre'l Mearif el-Îslamiyye de ya ku te-„îfa Muhemmed Ferîdûcdî(?) (Qahîre 1918) ye behsa jiyana Ahmedê Xanî tê kirin lê tarîxa jidayikbûna wî şaş hatiye dayîn. Ew her wiha dinivîse ku di kitêba Çend Şairek di Herêma Behdînan de ku ji alî Dr. Nafi Akreyî hatiye amadekirin, behsa Ahmedê Xanî heye.

Baba Merdûx Rûhanî, di kitêba xwe de ku bi farisî nivîsiye û navê wê Tarîxê Meşahîrê Kord (Tarîxa Navdarên kurd) e di cildê ewwel de behsa jiyan, berhem û baweriyên Ahmedê Xanî dike. Ev agadarî jî diyar e ku ji Alaeddîn Seccadî hatine.

Zeynelabidîn Zinar, cara pêşîn Nûbara Ahmedê Xanî wergerand ser tîpên latînî û bi pêşgotinekê li ser kurtejiyana Ahmedê Xanî û li ser çapên Nûbarê sala 1986-ê di nava weşanên Roja Nû de li Stockholmê da weşandin. Li vir, ew, her wiha behsa wê yekê dike ku Nûbar sala 1903-yê li Stenbolê çap bûye û nusxeyeka din jî ku bi destê Mele Mihemedê Wanî hatiye nivîsîn li her eynî salê li Berlînê çap bûye. Zeynelabîdîn Zinar destnîşan dike ku wî ev herdu nusxeyên çapkirî dane ber hev û çapa latînî ji ber wan amade kiriye.

Zeynelabidîn Zînar, Eqîdeya Îmanê (ku menzûm e) û Eqîdeya Îslamê (ku nesir e) ya Ahmedê Xanî bi tîpên latînî cara pêşîn di Kovara Nûbiharê de di hejmara 13-ê ya çiriya Pêşîn a 1993-ê de weşand.

Ev her du berhem jî di 1887-ê de bi destxeta Mele Mihemedê Wanî hatibûn nivîsîn û A. von Le Coqî ew di sala 1903-ê de bi navê Kurdische Texte de li Berlînê dabû çapkirin.

Eqîdeya Îslamê careka din ji bal Zinarî ve di îlona 1995-ê de di hejmara 3-yê a Çirayê de bi tîpên latînî hatiye weşandin ku wî pêşnivîsek jî jê re nivîsiye. Her di vê nivîsa xwe de Zeynelabidîn Zinar, behsa çapa Îstenbolê ya Eqîda Îmanê dike, lê behsa tarîxa vê çapê nake. Her wiha, behsa wê yekê dike ku Mele Ehmedê Qoxî şerheke kurmancî ji vê berhemê re nivîsiye û bi navê Rêberê Sanî, Şerha Eqîdeya Ehmedê Xanî di 1984-ê de daye çapkirin. Ev çap li Tirkiyeyê bûye. Hem berhem, hem jî şerha wê bi herfên erebî ne.

Zeynelabidîn Zinar ev berhem tevî şerha wê kiriye latînî û bi vî awayî di sala 1990-ê de li Almanyayê ji alî weşanxaneya Dengê Yekîtiyê hatiye weşandin. Min ev kitêb dîtiye.

Li ser bi erebî wiha dibêje: Kîtabu Rehberê Sanî, telîf: Ehmed Hilmî Qoxî el Diyarbekirî, îla Ṣî-rî -Eqîde. Bi kurmancî jî li ser qapaxê wiha hatiye nivîsîn: Ṣerha -Eqîda Ṣêx Ehmed bin Îlyas el Xanî Lêkolîn Ehmedê Xanî Ṣerha ku ji Eqîda Îmanê re hatiye kirin ṣerheke fireh e û dînî, felsefî û tesewufî ye.

Zeynelabidîn Zinar, Eqîdeya Îmanê ya Ahmedê Xanî careka din di kitêba xwe de ya bi navê Xwendina Medresê daye weṣan din.

Zeynelabîdîn Zinar, kitêba xwe ya bi navê Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî di sala 1991-ê de li Stockholmê weṣand ku li ser hin ṣair û nivîskarên kurd e. Bi taybetî giraniya xwe daye ser jiyan û ṣiîrên ṣaîrên kurmanc, zêdetir jî yên dema berî sedsala me.

Di vê berhemê de beṣê li ser Ahmedê Xanî jî heye, ku kurtebahsek e li ser jiyana wî û heṣt ṣiîrên wî pê re ne ku ya bi çar zimanan ne tê de, hemî cara pêṣîn ji destnivîsariyê xelas dibin û tên çapkirin. Zeynelabidîn Zinar, li cihê ku pêwîst dîtiye, jêrenotên ṣerhkirinê jî ji wan re nivîsîne.

Ferhad Ṣakelî, sala 1991-ê, di kovara Mamostay Kurd de cih da çar ṣiîrên Ahmedê Xanî. Ferhad Ṣakelî di wê pêṣnivîsarê de ku wî ji bo wan ṣiîran amade kiriye, dinivîse ku ew ji nav wan tekstan hatine berhevkirin ku di wextê xwe de ji bal Aleksandre Jabayî ve hatine berhevkirin û niha li Lenîngradê di Kutubxana Lenîngradê (Petersbourga niha) ya dewletê de ne, li ser navê M. Y. Saltikova-Ṣerdirîn hatine parastin.

Ew dibêje di nava wan destnivîsan de bi tevayî 25 ṣiîrên Ahmedê Xanî hene û kopyeyên hemûyan li ber destê wî ne85. Lê heta niha Ferhad Ṣakelî ew neweṣandine. Ev çar ṣiîrên ku di Mamostay Kurd de hatin weṣandin piṣt re ji alî Ṣefîk Kaya ve hatin wergerandin ser tîpên latînî û di hejmara 4 (162)-yê a

Armancê de hatin weṣandin86 Me di beṣê ṣiîrên Ahmedê Xanî de di vê xebatê de (Qesd jî kitêba min a binavkirî ye - Mûrad Ciwan) cih daye van her çar ṣiîran.

Her di vê hejmara Mamostay Kurd de lêkolîneka Tewfîq Wehbî hatiye çapkirin ku ji kovara Dengî Gîtî Taze, hejmar 2 a sala 1943-ê hatiye wergirtin ku li Bexdayê derdiket. Navê meqalê "Yek dû Wêne le Ṣiîr û Felsefeyî Berzî Ehmedî Xanî" ye.

Di hejmara duduyan a kovara Gzîngê de hevpeyivînek li gel Dr. Ebbas Welî hatiye kirin ku tê de fikrên Ahmedê Xanî yên li ser kurdeweriyê jî tên munaqeṣekirin. Di vir de Dr. Abbas Welî wê fikrê diparêze ku goya meriv nikare Ahmedê Xanî wekî neteweperwerekî kurd, lê wek nîṣtimanperwerekî hesab bike.

Mahmûd Lewendî, sala 1992-yê di kovara Dîdar de bi navê "Ehmedê Xanî" meqaleyek li ser jiyan û berhemên Ahmedê Xanî nivîsiye.

Meqaleyeka N. Hêcibî a bi navê "Di Mem û Zîna Ehmedê Xanî de Astronomî", di hejmara 8-ê a 1993-yê a kovara Nûdemê de hatiye weṣandin.

Di hejmara 2-3 ya kovara Aso de ku sala 1993-yê ji bal hin ronakbîrên Kurdistana Sûriyeyê hatiye derxistin, Hejarê Darî, gotarek bi navê "Niştimanperweriya Xanî" li ser jiyan û berhemên Xanî nivîsiye. Her di eynî hejmara vê kovarê de, şiîreka Ahmedê Xanî jî bi sernavê "Çardehê Nîsan" hatiye weşandin. Ev şiîr piştre di hin cihên din de jî hatiye belavkirin.

Me bi ravekirin ew di beşê şiîrên Xanî de di vê xebatê (Kitêba min ya binavkirî – Mûrad Ciwan) de weşandiye. Li ser 18 varyantên Mem û Zîna folklorî yan jî bi awayekî din Memê Alan, sala 1991-ê, li Berkeleyê, li Unîversîta Kalîforniyayê nameyeka doktoraya felsefê ya Michael L. Chyet amade bû bi navê "And a thornbush sprang up between them": Studies on "Mem û Zîn", a kurdish romance.

Name piştre ji alî UMI Dissertation Service ve her di eynî salê de dektîlokirî wekî du cildan hatiye amadekirin, yanî xebat wekî kitêb hîn nehatiye çapkirin. Ev doktorename, xebata herî zanistî, ciddî, berfireh û piralî ye ku tê de hîjde varyantên vê destanê li berhev hatine danîn, ji gellek aliyan ve lêkolîn û tehlîl li ser wan hatine kirin.

Di vê navberê de têkiliya wan bi Mem û Zîna Ahmedê Xanî re hatiye pêşkêşkirin û rola wê di nava wan de li gorî zanîn û qenaeta lêkoler hatiye diyarkirin.

Heyder Umer, li Sûriyeyê sala 1991-ê li ser jiyan, bîr û bawerî û berhemên Ahmedê Xanî bi erebî kitêbek daye çapkirin ku navê wê Ahmedê Xanî Fî'l'Melheme'l- Şî'rîye Mem û Zîn e.

Vazgal Bazîdî, di kovara Roja Nû de ya ku li Stockholmê tê weşandin di du hejmaran de li ser hev hin şiîrên Ahmedê Xanî dane weşandin ku ji destnivîsarên Mele Îbrahîmê Zivingî hatine wergirtin.

Vazgal Bazîdî, di pêşenivîsa xwe de, diyar dike ku Mele Îbrahîmê Zivingî birayê Mela Ehmedê Zivingi ye yê ku Dîwana Melayê Cizîrî bi erebî şerh kiriye. (Ev eser vê paşiyê wekî du cildan li Şamê hat çapkirin. - Mûrad Ciwan) Vazgal Bazîdî, destnivîs li Sûriyê ji cem hin kesan peyde kirine, anîne, dane M. Emîn Bozarslanî, wî jî gellek jêrenotên şerhkrinê ji wan re nivîsîne û ev, bi wan jêrenotan di du hejmarên kovarê de hatine weşandin.

Tev de neh şiîr in, hin ji wan berê hatine çapkirin, lê hin jî cara pêşîn ji destnivîsariyê xelas dibin û di rûpelên vê kovarê de çap dibin.

Her wiha di hejmareka din a vê kovarê de 6 şiîrên Ahmedê Xanî derketin ku ev ji alî Zera Ûsiv ve ji Vazgal Bazîdî re hatine şandin da di kovarê de bi tîpên latînî bên weşandin. Esas wekî ku Zera Ûsiv destnîşan dike, ew, cara pêşîn ji alî Dr. M. B. Rudenkoyê ji nav tekstên destnivîs ên A. Jabayî hatine derxistin. Wê, sala 1961-ê di kovara Narodî Asîî î Afrîkî nr; 3-yê de bi herfên erebî dane çapkirin. Li gorî ku Z. Ûsiv dinivîse ev 7 şiîr bûne, lê di Roja Nû de şeş ji wan derketine. Heta ji wan şeşan jî hin ne ew in ku Rudenkoyê dane çapkirin.

Çimkî gava ev şiîr ketine destê Vazgal Bazîdî, wî jî verêkirine ji M. Emîn Bozarslanî re ku şerha wan bike. Wî ev şerh kirine, lê ji ber ku hin ji wan berê di eserên Bozarslanî û hin derên din de derketine, wî pêwîst nediye ku tekstên waryanta bi amadekariya Rudenkoyê bên çapkirinê û têkevin ber destê xwendevan, ji dêlva wan ji Bazîdî re nivîsîye ku ew dikarin yên di eserên din de careka din çap bikin. Wî jî bi ya Bozarslanî kiriye û mixabin ku ji wan şiîrên ku Zera Ûsiv şandine, hin çap nebûne.

Ev şiîrên ku bi lêkolîna Rudenkoyê di wê kovara Rûsî de hatibûn çapkirin di 1995-ê de di hejmara 9-ê a kovara Gzîngê de derketin97. Min ew û yên Bozarslanî dan berhev, min dîtin ku ferq di navbera wan de hene û heta yek ji wan li ba Bozarslan qitayeke wê kêm e, li ba Rudenkoyê temamtir e.

Baştir ji min re diyar bû ku bi vê tewra nezanistî, çawa em xebatên însanên alim texrîb dikin û carna jî, ji karê pirtir em zerarê digihînin tarîx û kultura xwe.

Di beşa şiîrên Ahmedê Xanî ya di vê xebatê de (Kitêba min a inavkirî – Mûrad Ciwan), me ew dane ber hev, kêmasî temam kirine, ferqiyeta navbera wan diyar kirine û piştre dane weşandin.

Ew hejmara kovara Gzîngê ya ku li jorê hat binavkirin dikare hejmareke taybetî ya li ser Ahmedê Xanî bê hesabê ku gellek maqale tê de hene ku lêkolînên di heqê Ahmedê Xanî, berhemên wî û bîrûbaweriyên wi de ne.

Dr. Emîr Hesenpûr ku li Kanadayê, li Montrealê li Zanistgeya Konkordiyayê kar dike, maqaleyeka rexneyî li ser kitêba Ferhad Şakelî nivîsîye ku navê wê kitêbê Kurdish Nationalism in Mam û Zin of Ahmad-i Khani ye. Me ev kitêb berê binav kiribû.

Di vê meqalê de Dr. Emîr Hesenpûr bi awayekî zanistî hin agadarî û bîrûbaweriyên Ferhad Şakelî yên li ser dîroka gel û ya edebiyata kurdî, yên li ser lêkolînên Ahmedê Xanî û bîrûbaweriyên wî rexne dike.

Kovarê her wiha cih daye soraniya meqala Joyce Blau a ku wê di konferansa Stockholmê de pêşkêşi beşdaran kiribû. Meqale li ser jiyan û berhemên Ahmedê Xanî ye ku di vê xebatê de em li gelek ciyan tên ser vê meqalê.

Yê ku ji îngilîzî kiriye soranî Hêriş e. Meqaleyeka Kemal Mîrawdelî jî di vê kovarê de çapbûye ku navê wê "Axawtinêk li gel -Xanî- da " ye1Meqaleyeka din a ku derketiye "Dêmenî Jin le - Mem û Zîn -î -Xanî- da" ye û ji bal Teyfur ve hatiye amadekirin.

Lêkolin Ehmedê Xanî Her wiha, Şakirê Xudoyê Miho, Kerîmî Husamî, Rehmanî Sofî û Hêdî jî kurtenivîsarek di vê hejmara Gzingê de weşandine.

Kovarê beşeka kurt ji lêkolîna Alaedîn Seccadî weşandiye ku li ser jiyana Ahmedê Xanî ye. Û her wiha wê meqala Rudenkoyê jî tê de cih girtiye ku me li jorê behs kir.

Nivîsara Hêdî li ser danasandina broşurekê ye ku li ser jiyan, bîr û bawerî û berhemên Ahmedê Xanî ye û bi farisî hatiye nivîsîn. Hêdî wiha dinivîse "Birêz kak Ezîzî Îbrahîmî, di broşureka 24 rûpelan de ku navê wê Mierifî Şexsiyetê Ehmedê Xanî -Şairê Mihenperestê Kord(Nasandinî Kesayetîy Ahmedî Xanî -Şairî Nîştimanperwerî kurd) e. Ew Xanî û berhemên wî bi farisîzimanan dinasîne"

Di konferansa Ahmedê Xanî de ya ku di 27-ê gulana 1995-ê ji alî Komeleya Nivîskarên Kurd, Federasyona kurdan û ABF-a swêdiyan hat amadekirin, Martin van Bruinessen gotarek bi navê "Mem û Zîna Ehmedê Xanî û Rola wî ya di neteweperweriya kurdî de" pêşkêş kir ku ev gotar piştre di hejmara çaran a Çirayê de hat weşandin.

Sala 1985-ê, kovara Svensk-kurdisk Journal bi Bruinessen re roportajek kiribû ku di wir de jî hin tehlîlên wî li ser Ahmedê Xanî hatine diyarkirin. Bruinessen her wiha di kitêba xwe de ya bi navê Agha, Sheikh and State - on the social and political organization of Kurdistan de cîh daye rola Ahmedê Xanî ya di civak û dîroka kurdan de.

Lêkolîneka Rohat Alakom, di heft hejmarên Özgür Politikayê yên navbera11-17ê Îlona 1995-ê de bi zimanê tirkî hat weşandin. Navê vê lêkolînê "Kürt Ulusal Manifestosu 300 Yaşında" ye. Ev meqale bi zimanê tirkî ye. Yek ji wan lêkolinên berbiçav û piralî yên li ser Ahmedê Xanî ye ku bi munasebeta 300 saliya Mem û Zînê li hundur û derveyî welêt hatin kirin.

Ew di vê lêkolîna xwe de, li ser jiyan, xebat û berhemên Ahmedê Xanî bi kurtebirî dinivîse, wan xebatên ku heta niha li ser Ahmedê Xanî û eserên wî hatine kirin destnîşan dike, cardin bi kurtî têkiliyên navbera Mem û Zînê û varyanta gelêrî rê dide, bi vê munasebetê behsa xebatên li ser varyantên gelêrî jî dike.

Ew li ser giringiya Mem û Zînê û tesîra wê di nava alim, zana û xelkê kurd de radiweste, bibîr dixe ku di 300 saliya bibîranîna Mem û Zînê de barê ser pişta kurdan e ku deynê xwe ji Ahmedê Xanî re îfa bikin û bi awayekî zanistî, fireh û navnetewî konferansan bicivînin, lêkolînên akademîk hazir bikin û gellek aliyên Ahmedê Xanî zelal bikin ku heta îro di tarîtiyê de mane.

Dilbixwîn Dara, lêkolînek li ser jiyan, berhem, bîr û bawerî, zanîn û xebatên Ahmedê Xanî, ciyê wî di civak û tevgera kurdî de amade kiriye. Bi giranî jî li ser Mem û Zînê rawestiyaye. Ev xebat, ji alî Înstîtuya Kurdî ji bo lêkolîn û zanînê di tebaxa 1995-ê de bi navê Felsefeya Ehmedê Xanî weka pirtûkekê hatiye Li Tirkiyê, Faik Bulut, di hezîrana 1995-ê de bi navê Ehmedê Xanê'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası kitêbek da weşandin ku tê de li ser dewra Ahmedê Xanî, şairî mutefekirî, filozofî û mutesewwufiya wî, jiyana wî, baweriyên wî yên civakî siyasî, baweriyên wî yên li ser jinan û evînê radiweste.

Di kitêba Ismet Alpaslan de ya bi navê Her Yönüyle Ağrı (Bi hemû aliyên xwe ve Agirî) ku di 1995-ê de li Tirkiyeyê hatiye weşandin, beşekî kurt li ser jiyan û berhemên Ahmedê Xanî hatiye nivîsîn.

Di vir de Ismet Alpaslan Ahmedê Xanî ji malbata Arwasiyan nîşan dide. (Li ser vê yekê agahiyên zêdetir di beşê "Jiyana Ahmedê Xanî" de (kitêba min a binavkirî de – Mûrad Ciwan) hene.)

Eskerê Boyik, di hejmara bi tarîxa 17-23-yê Eylula 1995-ê ya rojnameya hefteyî ya Azadî de ku li Istenbolê tê weşandin û ya dewama wê de maqaleyek bi navê "Rohilatzanayê Urisetê û Ahmedê Xanî" nivîsiye. Ew, tê de behsa xebatên A. Jaba, Qanatê Kurdo, I. Orbeli û M. B. Rudenkoyê dike ku li ser Ahmedê Xanî û berhemên wî hatine kirin. Piştre cîh dide lêkolîneka M. B. Rudenkoyê ku "çend salan berê" ji bo rojnama Riya Teze nivîsîbû û bi munasebeta 300 saliya ronahîdîtina Mem û Zîna Ahmedê Xanî careke din ev lêkolîn di Riya Teze de hatibû çapkirinê. Eskerê Boyik ev lêkolîn ji tîpên krîlî wergerandiye ser tîpên latînî û ew di rojnamê de hatiye weşandin. Navê meqalê "Çend gilî derheqa Ahmedê Xanî da" ye. Eskerê Boyik, di meqala xwe de, gava behsa Orbelî dike, cîh dide wê tesbîta wî ya meşhûr a li ser Ahmedê Xanî ku di wê pêşgotina wê kitêba xwe de ya bi navê Heykelên Zemane Şaîrê Gurcan Rustaveli dinivîse: "Wextê em dibêjin şair di nivîsara xwe da nêzîkî millet e, bi millet û xelqê ra girêdayî ye, hingê em bêhemdî xwe, lazim e navê sê şairên mezin ên rohilatê wek hev bikin û beramber bikin. Ew her sê şair ev in: Yek Fîrdewsiyê îranî ye; yek Rustavelliyê gurc e; yek jî Ahmedê Xanî yê kurd e."

Felat Dilgeş, meqaleyek lêkolînî amade kiriye û ew bi navê "Ehmedê Xanî û Ramana Dewletî" di hejmara 15-ê a Nûdemê de hatiye weşandin. Ew, di vê lêkolînê de bîr û baweriyên Xanî û yên Platonî (bi taybetî di warê hukumdariyê de) dide berhev. Pêşîn(oktober) a 1995-ê kir hejmareke taybetî ya li ser Ahmedê Xanî. Di vê hejmarê de nivîsarên Mahmûd Pakdemîr, Rojnama Armancê hejmara xwe ya 4(162)-ê a Çiriya Emîn Narozî, Joyce Blau, Nîhad Elî û Mûrad Ciwan, gotûbêjek bi M. Emîn Bozarslanre û axaftineka Prof. Dr. Îzzeddîn Mustefa Resûl cîh digre.

Emîn Narozî, di nivîsara xwe de li ser xebatên van kesan rawestiyaye û bi kurtî behsa wan kiriye: xebata Gisbert Jacke ya ku wekî pêşgotin ji kitêba drama ya bi navê Mem och Zinre nivîsiye, ya Bazil Nikitin ku dinivîse „Ahmedê Xanî Fîrdewsiyê kurdan e", ya Martin van Bruinessen ku di kitêba xwe ya bi navê Agha, Sheikh and State - on the social and political organization of Kurdistan de destnîşan kiriye û ya V. Minorsky ku di Ansîklopediya Îslamê de li ser beşa kurd û Kurdistanê de nivîsiye.

Prof. Joyce Blau di kitêba xe de ya bi navê Mèmoire du Kurdistan cihek daye Ahmedê Xanî jî126. Meqaleyeka Mehemed Alî Qeredaxî ya bi nave "Xiştîyekem le saxtimanî binaxeyî /Dîwanî Xanî/ da be bûneyî

sêsed saleyî Xanîyewe" di hejmara 80-yê a kovara Rengîn de hate weşandin ku li ser hin şiîrên destnivîs ên Ahmedê Xanî ne û ew şiîrên destnivîs jî di dawiya meqalê de hatine çapkirin.

Hemî heşt şiîr in ku çar ji van ji bilî vê kovarê di tu cihên din de nehatine çapkirin û ji vanên li cihên din neçapbuyî dudu ji wan di nava arşîva destnivîs a Aleksandre Jabayî de hene lê her duyên din li wê derê jî nînin. Me ev her çar şiîr di beşê şiîran de dane weşandin û em zelaltir li ser wan rawestiyane. Her di eynî hejmara vê kovarê de Mehemedê Mela Kerîm meqaleyeka bi navê "Le pêşwazîy bîrewerîy sêsed saleyî Mem û Zînî Xanî da; Bozerslan giyanêkî tazeyî kirdewe be bewrî em şakareyî edebî kurd da" amade kiriye ku li ser nasandina kitêba M. Emin Bozarslan e ku ji esl û kurdiya xwerû ya îroyîn a Mem û Zînê pêkhatiye.

Kovara Pirs a ku ji bal hin kurdên rewşenbîr ên Kurdistana Sûriyê tê derxistin, hejmara xwe ya 7-8-ê zivistana 1995-ê - buhara 1996-ê bi tevayî veqetandiye ji bo lêkolînên li ser Ahmedê Xanî bi munasebeta 300 saliya xelasbûna Mem û Zînê. Dêrsim/Memo bi navê "Ehmedê Xanî şoreşger û têkoşerê çerxa xwe bû", Hişyarê Kohî bi navê "Ramana E. Xanî" , Tengezarê Marînî bi navê "Nav û nîşanên (Mem û Zîn)a M. E. Xanî", Berzo bi navê "Xanî û zimanê kurdî", Hewarê Gundî bi navê "Durvê Hunerî yê çîroka Mem û Zînê", Rezo, bi navê "Xwedîkirin û guhdana zarokan di civaka kurdîye kevnar de" meqale nivîsîne.

Dilovan, çar şiirên Ahmedê Xanî, ji nav destnivîsên hin melayan dane ber hev û ew di vê hejmarê de weşandine. Ew şiîr di sala 1995-ê de di Roja Nû de jî derketine. Me dane ber hev û di vê xebatê de (kitêba min ya binavkirî – Mûrad Ciwan) jî ew dane weşandin. Dilovanî pêşenivîsek jî ji wan re nivîsiye û bi xwe nav li wan kirine ku ev in:

1- Xanî Pir gotiye, 2- Nexoş im ez, 3-Derê meygedeê, 4-Bes e ah û esef.

Li gorî pêşnivîsê, wî, di wextê xwe de heşt şiîr ji defterên destnivîs ên çend melayên kevn û hêja ên wekî Mele Remedanê Seyyid Sulêman, Evdiyê Kurumî, Ahmedê Seyda nivîsîne û dane ber hev û dîtine ku hemî wek hev in. Li gorî wî yek ji wan wê şiîra çar zimanî ye ku berê di Dîwana Kurmancî a Abulreqîb Yûsifî de hatiye weşandin, yek ya bi navê "Çardeyê Nîsan" e ku di hejmara 2-3 a 1993-yê a Aso de hatiye weşandin, loma cîh nedaye van her duyan û her çarên li jorê binavkirî weşandiye135. Dudu di destên wî de mane ku hêvî dike demeka dinê wan jî biweşîne. Ji ber ku ne navê wan ne jî naveroka wan ên neçapbûyî dîyar dike em nizanin ku heta îro ew çap bûne an na.

Kitêbek bi navê Kurdistan'lı Fîlozof Ehmedê Xanî di 1996-ê de li Ankarê hat weşandin ku nivîskarê wê Medeni Ayhan e.

Nivîskarê kitêbê li gora ku ew dinivîse ev xebat di zîndanê de di bin şertên dijwar de amade kiriye ku ji du sê çavkaniyan pê ve tu tişt li ber destên wî tunebûne. Meriv vê bêîmkaniyê di rûpelên kitêbê de dibîne.

Her çendî kitêb li ser jiyan, dewr, berhem, bîr û baweriyên siyasî, felsefî û tesewufî yên Ahmedê Xanî ye jî bi kil û kêmasiyan dagirtiye.

Gava meriv wê dixwîne dibîne ku nivîskar ne ku karibûye van aliyên Xanî deyne ber çavên xwendevanan, lê di serê xwe de berê dinyayek xeyalî ava kiriye û Ahmedê Xanî li wê dinyayê aniye. Loma jî gellek fikr û baweriyên ku têkiliya wan bi Xanî re tunene wek ên wî hatine nîşandan.

Heta gellek caran hin fikr wek ên Ahmedê Xanî hatine destnîşankirin ku Ahmedê Xanî bi eksê wan difikire.

Piştre diyar e ku nivîskar xwestiye hemû wan zanînên xwe yên di warê siyaset, dîrok, edebiyat, felsefe û tesawwufê de birêje nava rûpelên kitêbê û têkiliyên Ahmedê Xanî bi wan re deyne. Loma jî mixabin hinde kedeka mezin a di bin şertên dijwar de berhemeka bi kil û kêmasî daye.

Di hejmara 29-ê a Mamostayî Kurd de ku di buhara 1996-ê de derketiye, meqaleyeka Farhad Şakelî ya bi navê "Sêsed Saleyî Mem û Zînî Xanî"hatiye weşandin. Ferhad Şakelî bi munasebeta sêsed saliya Mem û Zînê, behsa wê yekê dike ku Ahmedê Xanî bi taybetî û kurd bi giştî ji alî medeniyet, kultur û edebiyata xwe di nav miletên cîhanê de nayên nasîn, kurd jî ciddî xebatekê nakin ku medeniyet, kultur û edebiyata xwe nas bikin û bi xelkê bidin nasîn. Ew her wiha rexne li wê yekê digre ku siyasetmendên kurd, ronakbîr û edîbên kurdan ji bo berjewendiyên xwe yên siyasî bikar diînin. Di vê navberê re Ferhad Şakelî li ser tarîxa ronahîdîtina Mem û Zînê jî radiweste û îdîa dike ku ne rast e ku meriv sala 1995-ê bike sêsed saliya Mem û Zînê. Li ser van îdîayên wî me zêdetir agahdarî di beşê jiyan û berhemên Xanî de (di kitêa min de ya binavkirî –Mûrad Ciwan) nivîsiye ku hin agahî û îdîa li ser jiyan û malbata Xanî hene ku di cihên din de ez rastî wan nehatime. Di beşê jiyana Ahmedê Xanî de me cih dane van agahiyan jî.

Bibiranînên 300 saliyê

Sala 1995-ê ji alî komele, enstîtu, rojname, hin dezgeh û kesên rewşanbîr ên kurdan ve wekî sêsed saliya ronahîdîtina Mem û Zîna Ahmedê Xanî bi semîner, konferans, civîn, sohbet û lêkolînên di vî warî de hat bibîranîn. Pîrozbahî û bibîranîneka wiha cara pêşîn di salên 1992 û 1993-ê de ji alî M. Emîn Bozarslan ve hat pêşkêşkirin. Bozarslan di 21-ê Adara 1992-yê de nameyek şand ji UNESCO-yê re û daxwaz kir ku UNESCO sala1995-ê bike sala Ahmedê Xanî û bi vî awayî piştgirîyekê ji kultur, edebiyat û hebûna kurd re bike. Wî, her wiha ji hin rêkxistinên nivîskaran û dezgeyên zanistî yên wekî unîversîtan re jî nameyek şand û hêvîkir ku piştgiriya daxwaza wî bikin. Her çendî ji bal hin rêxistinên nivîskaran ve piştgirî lê hat kirin jî UNESCO-yê ne ku daxwazek wiha qebûl nekir, bersîva nameya wî jî neda.

Wî di 21-ê Îlona 1993-yê de jî nameyek ji rêxistinên kurdan re rê kir û daxwaz kir ku kurd sala 1995-ê bikin sala Ahmedê Xanî û bibîr bînin. Ev daxwaza wî bicîh hat û kurdan di 1995-ê de bi awayên cuda ev salveger bibîranîn.

Di 1995-ê de Komeleya Nivîskarên Kurd li Swêdê sê civîn li dar xistin. Civîna yekê di roja 26-ê sibata 1995- ê de li Stockholmê hat lidarxistin tê de Mehemed Enwer û nivîskarê vê xebatê beşdar bûn û li ser jiyan, dewr, bîr û baweriyên Ahmedê Xanî yên millî, siyasî, civakî, felsefî û tesewwufî rawestiyan. Cara duduyan di 27-ê Gulana 1995-ê de, li Stockholmê bi navê Konferansa Ahmedê Xanî civîn hat lidarxistin. Vê carê li gel komeleya nivîskaran, Federasyona Kurdan û ABF-a Swêdî jî amadekarê vê civînê bûn. Prof. Joyce Blau, Martin van Bruinessen û nivîskarê vê xebatê bi gotarên xwe beşdarî vê konferansê bûn, ji gellek aliyan de li ser Ahmedê Xanî û bîr û baweriyên wî rawestiyan.

Civîna sisiyan cardin li Stockholmê di 8-ê meha dehan a sala 1995-ê de pêk hat ku tê de Prof. Îzzeddîn Mustefa Resûl li ser maneya ronesansê û têkiliyên wê bi Ahmedê Xanî re gotarek da.

Bi amadekirina Komkarê, M. Emîn Bozarslan li bajarên Almanyayê û li Swîsreyê konferansên li ser Komkar (Federasyona Komelên Karkerên Kurdistanê) di navbera 20-22-yê çiriya pêşîn(oktober) a 1995-ê de li Almanyayê li bajarê Meckenhaimê bi alîkariya Xaça Sor a Alman (DRK) û Weqfa Heinrich Böll (Heinrich Böll Stiftung) bi navê "Konferansa Navnetewî ya Mem û Zînê û Ehmedê Xanî" civînek amade kir. Kesên wekî Prof. Îzzedîn Mustefa Resûl, Prof. Şakirê Xudoyê Miho, Mîrza Xanî, Dr. Husên Hebeş, Sabah Kara, M. Emîn Bozarslan, Ahmed Aras, Prof. Celîlê Celîl û Mihemmed Enwer beşdarî vê civînê bûn û teblîxên xwe pêşkêşî vexwendiyan kirin. Teblîxa Prof. Îzeddîn Mustafa Resûl, "Di heqê Ehmedê Xanî de bi giştî agahiyeke bi rêkûpêk" bû. Li ser Mem û Zînê Prof. Şakirê Xudoyê Muho ji aliyê dîrokî, Dr. Husên Hebeş ji aliyê zimên, Sabah Kara ji aliyê dîn, M. Emîn Bozarslan ji aliyê hizra netewî, Ahmed Aras ji aliyê edebiyat û folklorê, Prof. Celîlê Celîl li ser berhevkirina nivîsara Mem û Zîna Ahmedê Xanî tevî şaxên zargotinê û Mihemmed Enwer li ser rewşa îroyînî de pêwendî û bandûra Ahmedê Xanî û Mem û Zînê li ser kurdan dazanînên xwe pêşkêş kirin.

Teblîxeka Perwîz Cîhanî jî -herçî ku wî îmkan nedîtibû beşdarî civînê bibe- a ji aliyê civakî û fîlozofî hat pêşkêşkirin. Komkarê piştre dokumentên vê civînê di nava kitêbekê de çapkirine.

Di vê konferansê de yên ku li ser Ahmedê Xanî û Mem û Zîna wî rawestiyan ev beşdar bûn: Dr. Kemal Mîrawdelî, Dr. Ali Kılıç, Cemşid Bender, Hüseyin Kartal, Rohat Alakom, M. Emîn Pêncwînî, Mehmet Dewran, Dilbixwîn Dara, Selim Fırat, Abdurrahman Durre, Joyce Blau, Ahmed Tigris, Îkbal Hacibî, Xemgîn Bîrhat, Ozan Serhat,Mîrza Xanî, Î. Şerîf Wanlî û Mehemmed Seîd Hesen.

Li gorî agahdariyan, Dr. Ali Rıza Arslan ji hatıbû vexwendin, lê ew di vê konferansê de beşdar nebûbû.

Enstîtuya Kurd li Berlînê di navbera 24-26-ê meha 11- ê a 1995-ê de li Berlînê konferansek bi navê "Konferansa çand û hunera kurdî -Ahmedê Xanî-" li dar xist ku tê de li gel hin pirsên çanda kurdî li ser Ahmedê Xanî jî hat rawestandin. Hin lêkolîn û meqalên ku di vê konferansê de hatin pêşkêşkirin di hejmara 2-yê a kovara Lêkolîn de ku ji bal vê enstîtuyê tê weşandin hatin belavkirin.

Murad CÎWAN / Kovara HOYBUN

AGON'A XANÎ

Mücahit Bilici

Ehmedê Xanî (1651-1707) yek ji sê navên navdar ên wêjeya kurdî ya klasîk e. Herduyên din Feqiyê Teyran (1590-1660) û Melayê Cizîrî (1570-1640) ne. Ev nirxên wêjeyî yên ku berhemên wan heta roja me ya îro mane, ji aliyê raya giştî ya edebiyata tirk ve têra xwe nayên zanîn, ji ber ku li Tirkiyeya îroyîn jî wek tîpên Q, X û W ji rewabûn û fermîbûnê hatine derxistin. Mela, Feqe û Xanî sê şêwaz û gundikên cuda yên edebiyata kurdî ya klasîk îfade dikin. Ew helbestvanê Melaaşk e, li bendê ye ku mîna xezîneyek di nav deverekê de were kifş kirin. Dîwan a wî şaheserekî edebî ye. Ji aliyê din ve, Feqe hînkerek e ku di nav xwerutî mîna Yûnûsan(delphinus) de li rastiyê digere. Hevalê çûkan rêwiyekî rastîn a ku bi giyanî beşdarî rêwîtiya nepenî (veşartî) ya li "Mantik'al-Tayr" (Hişmendiya Tayrê) bû ji bo peydakirina yekitiya di hebûnê de. Rûmeta edebî-hunerî li Mela di qurse de zêde wekî seyda (master, pispor, mamoste) nîşan dide.

Ji ber ku fezîlet (xizmet) bi xwezayê diherike. Fezîlet dide, kemalê li derdora xwe zêde dike, mînak dide. Di Feqeyê de mezinahiya xwebûn (sadebûn) ê weke zelaliya derbirînê xwe dide der. Ev xwebûna lîrîkî awayê hebûn û derbirînê ye ku li gorî xwezaya feqîr û lêgera Feqe wek şagirdekî edebî yê Mela ye. Xanî her çendî xwedî hesta evîn û rastiyê be jî, Xanî bi rastî di wêjeya kurdî de asoyeke nû niman (temsîl) dike.

Wejêya kurdî ya ku berê tenê performansek edebî bû û li Mela û Feqê wekî tomarên (qeydên) evînê û mîstîsîzmê xuya bû, alkîmiya(sîmya) xwe ya civakî-siyasî li Xanî dibîne. Xanî ne tenê helbestvanekî tesewufî wek yên din e, di heman demê de ramanwerekî destpêkê-modern e. Dîsa, dema ku ji sê helbestvanên mezin ên klasîk duduyan berhemên kevneşopî di nav janrên(genre) heyî de çêkirine, li Xanî rêzileke (zincîreke) balkêş a "destpêkan" heye. Xanî bi tenê berhem dernexistiye, berhemên nû yên nû şêwirandiye û nûvedanî (îcad) kiriye. Afirînerî û nûjenî ji bo wî ji jêhatîbûna estetîk û dilsoziya bi kevneşopiyek heyî girîngtir e.

Em ê li jêr vegerin ser girîngî û xwezaya vê cudahiyê, lê divê ev yek di cih de were zanîn: Xanî di nav navên ku em jê re dibêjin helbestvanên klasîk ên wêjeya kurdî de, cihekî awarte(müstesna) digire. Ji ber ku di Xanî de "Kurdayetî di edebiyatê de" xwe ji "edebiyata di nav kurdan de" zêdetir dît. Divê ev kêliya xwe keşfkirinê ne wek metaforekê, wek îsbatkirina xwenasînê bê fêmkirin. Ji ber ku, derketina ji kevneşopîyê û dîtina kevneşopîyê û xwe weke mijara hizirkirinê, ew bûyara ku piştre wê tenê ji nûjen re wê were dayîn.

Ji ber vê sedemê ji bo dîtina mezinahî an jî nirxa edebî ya Xanî pêwîstî bi nirxandina ramana wî û helbesta wî heye. Di vê gotarê de ez dixwazim wêneyekî tixûb(sînorkirî) yê Ehmedê Xanî bidim nasîn, ku berhemên wî di edebiyata kurdî de bûne klasîk û bandora wî ya damezrîner hîna maye. Weke helbestvan-ramanbêjekî ku di edebiyata klasîk a cîhanê de wê cihê ku hîn negirtiye, lê bi baweriya min tenê mijara demê ye (û meseleya wergera çandî ye) heq dike, Ehmedê Xanî kî ye, wî çi cure berheman çekiriye, taybetmendiyên wî yên ku wî cuda dikin çi ne?

HELBESTVAN, DÎPLOMAT, RAMÎBIR

Di dîroka kurdan de 2 berhemên klasîk ên herî navdar Şerefnameya Şeref Xan Bitlîsî (sedsala 16an) û Mem û Zîn (sedsala 17) a Ehmedê Xanî ne. Şeref Xan, ku berê mîrî (emîr) Bedlîsê bû, ev berhema xwe bi farisî li qesra Îranê nivîsandiye.

Ev berhema ku ji Şahnameya Firdevsî ya navdar peyama (îlhama) xwe girtiye, ji bo dewlet û malmezinên (xanedanên) berê yên Kurdan çavkaniya dîrokiya herî girîng e. Mem û Zîn di warê wêjeya kurdî de nivîsara (teksta) herî girîng a klasîk e. Taybetmendiya hevpar a van her du berheman ew e ku di atmosfera siyasî-rewşenbîrî ya ku ji ber serdestiya polîtîk ya serdema mîrtiyê û piştî wêrankirinê derketine holê.

Ji Şerê Ebexê (Çaldiranê) di sala 1514an de heta Peymana Kasr-î Şîrîn a sala 1639an, di navbera Osmanî û Safewiyan de demeke dirêj û berdewam pevçûn derket. Serpêhatîya (Tecrûbeya) kurdan, ku di navbera her du împaratoriyên mezin de di pozîsyona "berzax"ê (tampon, limbo) de bûn, wan di nav hestek "bêpar" û "berawirdî" de (di zanista siyasî de ji vê re dibêjin "bêparî û berawirdî" de hişt.). Di navbera her du împaratoriyan de zivirandin û paşverûbûn û berpirsiyarîbûn roleke girîng di bidestxistina xaleke hevpar a civakên mirovî yên Kurdan (bi taybetî jî eşîran) bi demê re lîst. Bi gotineke din, ev rewşa 'di navberê' de bûye sedem ku nasnameya kurdî ya gelên ku di navbera her du dewletên emperyal de wek laşekî bê serî mane, bibe krîstalize û bibe bellur. Bê şik, ji kesên ku ji çîna alemên wek Xanî bûn, ev yeka herî xurt biceribînin û derbirin bikin, bê şik pêkan û çêbûyî bû. Ji ber ku Xanî li ser sînor (li ser sînor) û li ser xeta qusûra navbera împaratoriyan (Ateş 2013, Özoğlu 2004) rûdine, di derbarê nasname, xwemalîbûn, civakbûn û siyasetê de têgihiştinên pir dewlemend bi dest xistiye. Diyar e ku bihara mezin a edebiyata kurdî ya ku klasîkan afirandiye, serdema Mîrtiyê (dema navbera sedsalên 15-17-an) bûye. Serê van Mîrtiyan ên ku ji aliyê împaratoriyên ku di sedsala 13an de dest pê kirine û herî dawî di nîveka sedsala 19an de navendî bûne, bi navên cuda yên wekî mîr, melik, bey hatine gotin. Weke ku Amir Hassanpour destnîşan dike, di navbera hêza siyasî ya kurdan û bilindbûna zimanê kurdî wek zimanekî edebî de têkiliyeke nêzîk heye (Hassanpour 1992: 40).

Ehmedê Xanî ku ji gelek aliyan ve fêkiyê herî mezin ê serdema geşbûna wêjeya kurdî ya klasîk e, yek ji mînakên zelal ên têkiliya di navbera serdestiya siyasî û hilberîna wêjeyî de ye. Di civakên ku wargeh, şert û merc ên wekî qesr û xaniyan tune ne, pir sext e ku meriv ji helbesta devkî an jî stranên gelêrî yên şewitandî derkeve. Stabilîzasyona siyasî û xweseriya relatîfî ji xwezayê hêmanên binesaziyê yên hilberîna rewşenbîrî û wêjeyî pir girîng in. Bi heman dînamîkê ve girêdayî ye ku piraniya wêjeya kurdî ya heta dema nûjen bi eslê xwe 'medrese' ye.

Ehmedê Xanî firsendeke wisa bû ku hişt ku jenosîdê wî li Bazîdê geş bibe. Wek kal û bavê xwe ew jî di qesra "mir"ê de karmendê dîwanê kiriye. Karmendiya dadgehê pozîsyoneke burokratîk-diplomatîk bû ku hem asteke bilind a perwerdeyê hewce dikir û hem jî ji rastiya civakî-siyasî re hestiyar bû. Ulama di vê pozîsyonê de gelek caran erkên diyarker, wek perwerdekirina mîr, digirt. Ev dibe ku profîlên wekî Xanî ku bedewkarîya wêjeyî û felsefeya civakî li hev dicivîne, bi dawîbûna mîriyan re wê ji holê rabe. Xanî ne tenê kesayetekî mezin ê berê ye, di heman demê de helbestvanekî klasîk ê rojhilatî ye ku piştî wî bandoreke mayînde li berhemên edebî hiştiye.

Ehmedê Xanî di sala 1650-51'an de di malbateke ji eşîra (an jî gundê) Xanê de ku ji Colemêrgê hatine û li Bazîdê bi cih bûne hatiye dinê.

Bavê wî Molla Îlyas alimekî medreseyê bû. Li navendên curbecur ên wekî Xanî, Xelat, Riha û Bedlîsê di medreseyan de perwerde dît. Demekê li Cizîrê ma û li gora jîyana alimên wê serdemê derfet dîtin û dîtina navend û erdnîgariyên cuda yên zanistî û çandî peyda kir. Hinek angaşt hene ku ew çûye Şam, Hîcaz an Stenbolê, lê ev guman hêj ne diyar in.

Jiyana Xanî, ku piştî qedandina xwendina xwe û wergirtina destûrnameyê (dîploma, destûrnameya mamostetiyê) vegeriya Bazîdê û medreseya xwe ava kir, hevdem bû bi dema ku statukoya mîrên kurdên osmanî, ku bi Sultan Selîm re dest pê kiribû. li hember mîrên Kurdan bi awayekî wêranker hate xerakirin.

Stembarên hevrikiya di navbera Osmanî û Safewiyan de, Kurdên ku neçar mabûn alîgiran bikin, bi destên patronên xwe yên ku piştre alîkariya wan kirin, hatin jiholêrakirin, di hişê Xanî de şopên kûr hiştin. Yek ji van bûyeran Çiroka (Destana) Kela Dimdimê ye (destana li ser mîrê kurd, ku leşkerên Şah piştî berxwedaneke gernasiya li aliyê Îranê her kes tê de girtin û komkujî hat kirin) û ya din jî dawîhatina hovane ya Melek Ahmet Paşa ya li ser axa Bidlîsê Mîr Abdalhan e.

Tê gotin ku pirtûkxaneya Mîr Abdalhan di wê demê de berhevokek berbiçav û bi hêja kêm bû û bi hilweşîna mîrekiyê re ew berhevbûn winda bû. Bi gotineke din, Xanî bi êşa "bindestiyê" re weke kesekî ku tama dema azadiyê ya ku kurd (mîrekên kurdan) xweser û heta bi giranî serbixwe bûn, tam kiribû û li bîranînên wî yên nifşên berê guhdarî kiribû. Ji ber vê sedemê, Xanî ji pozîsyona sînordarbûnê (berzexê) ya ku her tim berdêla têkoşîna her du hêzên mezin dide, dinivîse, bi hîskirina bandorên hilweşîna ku ji ber sînorên ku hertim diguherin di ser Kurdan re derbas dibin, nivîsandiye. Mîrekiyên Kurdan ên ku bi osmaniyan re bi hev têgihiştinê otonomî bi dest xistin, piştî ku metirsiya Îranê ji holê rabû, kirin lêgerîna osmaniyan a navendîkirina parêzgehan. Osmaniyan di navbera salên 1650 û 1730î de, bi hincetên cur bi cur bi armanca merkezîbûnê, mîrekên kurdan jiholêrakirin.

Xanî vê wêranî û bextreşiya Kurdan a ji ber ku di navbera du împaratoriyan de ye, bi van rêzan tîne ziman:

Ev Rom û Ecem biwan hesar in
Kurmanci hemîli çar kenar in
Şu Rumlar ve Acemlerle etrafları çevrili
Dört tarafa savrulmuş Kürtlerin hepsi

Her duterefan qebîlê Kurmanc
Botîrê qeda kirîne amanc
İki taraf da Kürt aşiretlerini
Ölümcül oklarına hedef edindiler

Goya ku li ser heddan kilîd in
Her taîfes eddek in sedîd in
Deniyor ki onlar (Kürtler) sınırın kilidi
Sağlam bir set gibidir her bir aşireti

Ev Qu lzumê Rom û behrêTacîk
Gavaku dikin xurûc û tehrîk
Bu derya gibi Rum ve deniz gibi Tacikler
Ne zaman çıkıp harekete geçseler
Kurmanc dibin bixwînê mulettex
Wanjêk ve dikin mîsalêberzex
Kürtler her seferinde kana bulanıyor
Onları birbirlerinden berzah gibi ayırıyor.

Çar berhemên Xanî hene yê ku mane: Ev bi rêza kronolojîk ev in: Nûbihara Biçûkan (1683), Aqîdeya İmanê (1687), Mem û Zîn (1693) û Dîwan, dîwaneke helbestan e ku piştî mirina wî hatiye berhevkirin. Ev hemû berhem bi beyt in, yanî metn in ku bi dirûveke (form) helbestê hatine nivîsandin. Di vir de çend pîvan girîng dibin: Berê helbest hem amûrek pedagojîk û hem jî dirûvek estetîk bû.

Helbest di warê şert û mercên hînbûnê de li ser esasê jiber(ezber) û bîrkirinê forma herî guncaw bû. Di encamê de helbestên tekstên ku ji bo mebestên ne helbestî hatine nivîsandin. Digel ku ferhengek an broşûrek baweriyê dikaribû bi diruvê pexşanê be jî, bi hevyazî(tercîhî) di forma helbestê de hatiba nivîsandin.

Xanî evîna xwe, nêrînên xwe yên felsefî û agahiyên li ser baweriyê bi zimanê helbestê vegot. Di vî warî de em dikarin bibêjin ku Xanî helbest ne di wateya xwe de nenivîsandiye, bi zimanê helbestê jî tiştên din gotiye.

Helbest, wekî teknolojiyek veguheztina agahdarî ji bo dema ku pirtûk giranbiha(luxurious) bû, dê wekî fonksiyonek perwerdehiya gelemperî jî derkeve holê. Ev taybetmendî dê paşê girîngiyek bêtir bistîne.

Bi gotineke din, helbest alîkariya gelêrîkirina zanînê kir. Perwerde, jêhatîbûn û xwesteka bangkirin a gel, bedewkariya edebî û hesta berpirsiyariya civakî di nava hemû berhemên Xanî de sekna motîfên girîng pêk tîne.

Ev xisleta qat-edebiyatî ya meta, rewşek nû ye ku berî Xanî di wêjeya kurdî ya klasîk de rastî wê nehatibû. Ji ber ku Xanî ne tenê helbestvanekî li ser sînorê di navbera împaratoriyan de bû, di derbasbûna serdeman de jî ramanwer bû. Ji ber vê yekê, di dîtina me ya Xanî de divê danasîna herî rast ev be: Helbestvan-bîrewer ku hişmendiya merzên (sînorên) xwînrêj û veguheztinê vedibêje.

Xanî berhema xwe ya yekem bi navê Nûbihara Biçûkan ku pirtûka destpêkî ye, di sala 1683an de nivîsiye. Du wateyên alternatîf ên peyva "Nûbihar" hene. "Nûbihar" "nûbehar" e an "nûbar" e, qada nîqaşê ye ku hêj nehatiye encamdan. Nûbihar hem zû-biharê, hem di wateya nû-biharê de biharê ye, hem jî wekî "nûbar"ê, ji bo zebze û fêkî jî wateya "pêşîn berhema" ya demsalê (destpêka nû) heye. Em bi hêmanek fêrnamê (mufredatê) re rû bi rû ne ku em dikarin wekî "Bihara Piçûkan" (an fêkiyên pêşîn ên ku zarokan ji bo xwarinê çinandin) bihesibînin.

Nûbihar ku ji gelek aliyan ve pirtûka destpêkê ye, mirov dikare wekî ferhengek, oryantasyonek termînolojîk û herî dawî jî ansîklopediyek ehtîkî(etos-sal) bihesibîne.

Xanî di vê xebatê de bi hînbûna xwendina Qur'anê nû dest bi pêvajoya "hînbûnê" kiriye û hewl daye ku pêş-perwerdeya akademîk a zarokên ku zimanê wan ne erebî ye, bi ferhengeke ku hevrehên curbecur ên kurdî dide wan, peyda bike.

Têgehên erebî. Nûbihara Biçûkan a ku berevajiyê bendewariyê tê de hêmanên biwêj û aqilmendî û pedagojîk dihewîne, perwerdehiya rîtmê dide û ji bo bidestxistina ferhengê wek perwerdehiyek xuya dike, berevajî bendewariyan termînolojiyek bi mijarên akademîk ve sînordar nade. Di şûna wê de, ew wekî tekstek ku peyvsaziya tiştên şênber û rastiyên razber ên ku serpêhatiyên sûbjektîf ên zarokan di jiyanê de bi wan re tîne pêşberî hev, hatîye çêkirin.

Ev teksta damezrîner di wêjeya kurdî de ji gelek aliyan ve “yekem” e: Nûbihara Biçûkan, ferhenga yekem a beytê ya bi kurdî, di heman demê de yekemîn ferhenga duzimanî ya kurdî ye.

Yekemîn berhema ku ji bo perwerdeya bi zimanê zikmakî bi kurdî hatiye amadekirin û yekemîn pirtûka dersê ye ku ji bo perwerdehiyê hatiye amadekirin. Dikare Nûbihara Biçûkan a ku bi zanetî wek berhemeke pedagojîk a helbestî hatiye nivîsandin, wek hevwateya devkî û sînorkirî ya “Ansîklopediya” Diderot bihesibîne.

Ji ber ku armanc hem guheztina zimanê xwemalî bû û hem jî zanîna populer ne ji takemafek (îmtiyazek) elît bû. Xanî di pêşgotina vê xebatê de wiha dibêje:

Bismillahirrahmanirrahîm
Mebdeê her îlmekî navê ‘Elîm
Adıyla Allah’ın ki Rahman ve Rahim
O Bilen’in adıyla başlamalı her türlü ilim

Sernameê name namê Ellah
Bê namê wîna temam e Wellah
Her kitabın başında gelen addır Allah
O ad olmadan kitap natamam kalır vallah

Hemd û sena û sukran-i
Jibowî Xaliqê Rehman-i
Hamd, sena ve şükran
O Rahman olan Yaratıcı için

Kufesahet daye lîsan-i
Lîsan daye însan-i
Ki dile ifadeyi verdi
İnsana da dili

Jipaş hemd û selewatan
Ev çend kelîme ne ji luxatan
Hamd ve salavatların ardından
İşte sözlüklerden birkaç kelime

Vêkê xistin Ehmedê Xanî
Navê 'Nûbihara Biçûkan' danî
Ehmedê Xanî toparlayıp derledi
Ona 'Nûbihara Biçûkan' adını verdi
Ne ji bo sahib rewacan
Belkî ji bo biçûkê Kurmancan
Prestij sahipleri için değil
Aksine küçük Kürt çocukları için

Wekî ji Qur'an ê xelas bin
Lazim e lisewadêçavnas bin
Kur'an dersini bitirdiklerinde
Artık okuryazarlığa aşina olsunlar diye

Li gor tesbîtên Kadrî Yildirim, Nûbihara Biçukan berhemeke ku ji 13 risteyan, derdora 220 dubendî, bi qasî 1000 peyvên erebî û hevrehên wan ên kurdî pêk tê (Yıldırım 2008: 40).

Herwiha li gorî Yildirim, Xanî di vê berhemê de ji 19 "bahir" ên prosodî yên arûzê, ku ji bo helbesta kurdî (hezer, recez, remel, mudarı, sade, seri, mütakarib) guncan in, heftan bikar aniye (Yıldırım 2008: 42).

Xebateke din a diyar a pedagojîk a Xanî Aqîdeya Îmanê ye. Ev berhem di sala 1687 de hatiye nivîsandin. Ew berhemeke ku bersiva pirsa "Em ji çi bawer dikin" dide û behsa hînkirinên bingehîn ên olî dike. Zanista Akaîd şaxek zanistê ye ku ramanên(texmînên) bingehîn ên olê vedibêje û mîna zanista kelamê nakeve nav piştrast(delîl) û niqaşî (polemîkê).

Di cûreyek baweriyê de,"kî kî ye? Çi ye, çi ye?" Dikare weke antolojiyê jî were hizirkirin. Ev berhema Xanî jî wek Nûbihara Biçukan xwedî taybetiyên pirtûkeke wane yê ye(pirtûka kurdî ya yekem a îlahiyatê). Ji xeynî van her du berhemên dîdaktîk, pirtûkeke Xanî jî heye ku tê de helbestên wî hene: Dîwan. Ev pirtûka ku helbestên Xanî yên ku ne pir in an gihîştine îro tê de hatine berhevkirin, ji helbestên ku piştî mirina Xanî li hev pêk anîne.

Di vî warî de, ji dîwaneke helbestê ya ku di çarçoweya mezinatiya helbestvanekî (wek Melayê Cizîrî) de hatiye nivîsandin, mirov dikare wekî berhemeke rêzdar lê netewa ku ji berhevkirina helbestên xweser derketiye, werin jimartin.

Di Dîwanê ya Xanî de, bi giştî hejmara helbestên ku li ser lêkolînên zanistî yên heyî li ser hatine çêkirin, bi 27 helbestan hatiye sînordarkirin (li gor tezeke din 29). Tê texmînkirin ku piraniya helbestên din û pirtir ên ku ji Xanî re hatine girêdan ne yên Xanî ne.

Mela Mehmûdê Bazîdî/ Bayezid (1799-1897) yekem kes e ku helbestên Xanî yên ji bilî Mem û Zînê di Dîvançeyekê de berhev kiriye.

Bazîdî li ser tatêl (meraq) û daxwaza şehbenderê Rûsyayê yê wê demê li Erziromê Aleksander Jaba (bi rastî jî bi handana lêkolînerekî alman) destnivîsek ji 25 helbestan pêk tê. (Rêwî û lêkolînerên ewropî û Ûris ji bo mayîna wêjeya kurdî ya klasîk a devkî ya ku bi piranîya wêjeya nivîskî ya devkî ye, tevkariyeke girîng kirine. Wek mînak, di lêkolîna rasteqîniya hejmarên Mem û Zînê ya îroyîn de xaleke girîng a referansê ye.

Koleksiyona arşîv a lêkolînera împaratoriya Ûrisî Margarita Rudenko ya St. Îro jî tê nîqaşkirin ku Xanî di Dîwana wî de çend helbest hene û/an jî divê hebin.

Berhema herî girîng a Ehmedê Xanî bê şik şahesera wî Mem û Zîn e. Ev berhema Xanî ya herî navdar ku di 44 saliya xwe de nivîsiye, ji aliyê şeklê ve bi awakî mesnewiye hatiye nivîsandin. Mem û Zîn li ser çîrokeke evînî ya Leyla û Mecnûn an jî Romeo û Juliet e. Leheng Mem û Zîn in. Em dizanin ku ev çîroka evînê ya ku bi awayekî trajîk qediya, berê di çanda devkî de bi navê Destana Memê Alan hebû. Yanî ger Xanî çîrok bi girtina lehengan ji destaneke heyî binivîsanda, dê karekî kevneşopî bikira.

Lê Xanî lehengên çîrokê girt û bi cîhkirina wan li cihekî erdnîgarî-çandî ji nû ve ava kir. Di vî warî de Mem û Zîn her çend bi leheng û çîroka xwe ya sereke bi destana Memê Alan re berdewam be jî, divê wekî çîrokek çîrokî were fêm kirin. Sedema ku em tekezî li ser vê dikin ew e ku Xanî bi xwe tekezî li ser wê kiriye û xwe-refleksbûneke ku ne di kevneşopiyê de ye (li şûna modernîteyê) nîşan dide. Ev ji nû ve şîrovekirina kevneşopiya Xanî, divê ku mirov weke ji nû ve sererastkirinekê fahm bike.

HIŞYARIYA XANÎ

Weke navekî girîng di wêjeya klasîk de, em dikarin bibêjin ku Xanî di cureyên curbecur de berhemên xwe derxistiye. Lê taybetmendiyên ku wê cûda dikin çi ne? Ji demên kevnar de, evîndaran bi hev re hevrikî dikirin û helbestvanan hevrikî dikirin. Lê ew pêşbirkeke wêjeyî bû. Tenê di Xanî de axaftina bi şiklê helbestê, ango helbestê û derxistina peran(sîke) di zendê de ev qas hevwate dibe. Xanî helbest nenivîsandiye, çarçoveyeke siyasî ji helbestê re xêz kiriye. Têkiliya siyaset û wêjeyê di Xanî de teqeziyeke radîkal bi dest dixe. Ev têkilî ji nepenîbûnê berbi tiştekî yekser û berçav diçe.

Xanî ji bo pêşkêşkirina performansa edebî ya helbestvanekî nekete pêşbirkê. Weke mînak Melayê Cizîrî, şahesera bedewkarî a wêjeya evînî ya kurdî, bi Dîwanê helbestvanê mezin ê Îranê Hafiz re rû bi rû maye û angaşt (îdia) kir ku ew qasê wêjeyî bilind dike. Ji vî alî ve Mela bi tevahî di nav sînorên berhemên edebî yên klasîk de ye. Xwezayî ye ku karê wî bi kurdî ye. Ev rewşa xwezayî wê li Xanî ne pêşketineke xwezayî be û wê veguhere avadaniyeke dildar. Bi hişmendiya(mantiqê) dijwariya Mela re, kêşeya ku Xanî li xwe digire ne yek e. Armanca Xanî ew e ku di nav kurdan de serweriya ku di qada siyasî de pêk neyê, bi hukmekî helbestî bi kurdî ava bike.

Dema ku Xanî pirtûka xwe dinivîse, ne di nava xemgînî û pêşbazî nivîsandina pirtûkeke nû, çêtir û heta ya herî baş de ye.

Ew serkêşê têkoşîneke kolektîf a îspat-i-rüşd e, li kêleka têkoşînek pir girantir û cihêreng e, wek mînak çêkirina civakek bê pirtûk. Xanî ji gelek aliyan ve helbestvan û ramanwerekî radîkal e, lewra ji bo wêjeya kurdî nivîsandiye, ne ji bo edebiyata kurdî. "Dîrok" di Xanî de derdikeve. Kevneşopî "nûvedanî" tê kirin. Ji bo helbestvanekî ku mesnewî dinivîsand, nivîsandina bi kurdî hem dihat wateya windakirina fersenda danberhevê û hem jî bi nebûna xwendevanan re darazxwarin bûna gunehan, di heman demê de zimanên wek Farisî û Erebî yên bi prestîj hebûn. Lê Xanî dibêje:

Xanî ji kemalê bêkemalî
Meydana kemalê dîtî xalî
Xanî kemal sahibi değildi
Ama kemal meydanını boş buldu

Ye'nî ne jiqabil û xebîrî
Belkî bite'essub û eşîrî
Yani öyle kabiliyet ve bilgiden değil
Bilakis sorumluluk hissi ve dayanışma için

Hasilji ‘înadeger ji bêdad
Ev bid’ete kir xilafêmu’tad
Özetle hakkı yok dense de inattan
Teamüllere aykırı olarak bu yeniliği yaptı

Safîşemirand vexwari durdî
Manendê durrê lîsanê Kurdî
Saf olanı (şarabı) kenara itip tortuluyu içti
İnci gibi dizmek için Kürt dilini seçti

Înaye nizam û întîzamê
Kêsaye cefa jiboyî ‘amê
Bu dile nizam veintizamverdi
Halkıiçintümbucefayıçekti

Da xelqi nebêjitin ku Ekrad
Bême’rîfet in, bêesl û bunyad
Ta ki başkalar demesin Kürtler
Eğitimsiz, köksüz ve temelsizler,

Enwa’ê milel xudan kitêb in
Kurmancî tenê di bêhisêb in
Türlü milletler kitap sahibiler
Bundan bir tek Kürtler nasipsizler

Di beşa destpêkê ya Xanî Mem û Zînê de, bi hembêzkirina helbestvanên beriya xwe ve nîşanek bîranînê dike, berdewamiyê saz dike û wan vediguherîne kevneşopiyekê, di heman demê de tinebûna îradeyek siyasî û garantorek aborî ya ji bo xwedîderketina edebiyatê di nav gel de şermezar dike. Kurdan.

Ger de hebuwa me jî xudanek
‘Alîkeremek, letîfedanek
Eğer bizim de bir sahip çıkanımız olsaydı
Lütuf sahibi ve estetik olanı takdir eden

Ilm û huner û kemal û îz’an
Şê’r û xezel û kitab û dîwan
İlim, sanat, erdem ve kavrayış
Şiir, gazel, kitap ve Dîvan

Ev cinse bi balibawîme’mûl
Ev neqdebibalibawîmeqbûl
Nezdinde böyle şeyler bekleniyor olsaydı
Bu döviz onun yanında geçerli olsaydı

Mindê ‘elemak elamê mewzûn
‘Ali bikiralibane gerdûn
Ölçülü söz’ün (şiirin) bayrağını alır
Dünyanın çatısına yükseltirdim

Bînave ruha MelêCizîrî
Pê hay bikira ‘EliyêHerîrî
MelayêCizîrî’nin ruhu uyanır
‘EliyêHerîrî yeniden hayat bulurdu

Keyfek webida Feqîyê Teyran
Hetta bi ebedbi mayî heyran
Öyle bir keyif alırdı FeqîyêTeyran
Ebede kadar kalırdı hayran

Çibikim kuqewîkesad e bazar
Nîninjiqumaşîraxerîdar
Ne yapayım, ziyade kesat bir pazar
Bu kumaşa müşteri olan yok

Di kevneşopiya Yewnaniya kevn de, retorîk, ango retorîk, di çarçoveya têgihîştina pêşbaziya ku ji hêla atletîzmê ve tê xwestin de cih girt û hate fam kirin (Hawhee 2002).

Kevneşopiya “şer”ê ya neçaverêkirî ya ku hîn rasterast di nav mêtingeran de heye an jî “pêşbaziyên” di navbera nivîskaran de, ku pir caran ji dûr ve û nerasterast di neynikên rexnegiran de têne xuyang kirin, vegotinên vê kevneşopiya agonîst in. Li vir, 'hevdîtin' ji serketinê girîngtir e.

Hevrikî û pêşbazî formên bingehîn ên tevlêbûna di bêkêmasî bûna(kamilbûna) wêjeyî de ne ji ber ku ew di pêşkeftina werzîşê de ne. Harold Bloom ya navdar "xemgîniya bandorê" (Bloom 1973) ne tenê teoriyek helbestê, lê yek ji dînamîkên bingehîn ên hilberîna edebî îfade dike. Nerehetiya dîyalogê ya ku helbestvan û nivîskar bi pêş û hevdemên xwe re derbas dikin, wan neçar dike, di dawîya dawî de, serî li rabirdûyeke pêşkeftî/kombûyî û ya niha ya ku dema niha bi pêlên guherînê vedibêje, bikin. Di rastiyê de, ev bûyer, ku nîşanên xwe yên yekem wekî "xemgîniya bandorê" nîşan da, paşê di Bloom de forma "nexwendin" û di dawiyê de teoriyek "revîzyonîzmê" girt (Bloom 1982). Di vî warî de, agon rastiyek e ku ji bo gelek wêjeyan, di nav de edebiyata akademîk û zanistî de, di nav pirsê de ye. Wêje di vî warî de qadek e û yek ji wan qadan e di wateya “qad”ê de ku civaknas Bourdieu pênase kiriye. Têkoşîna Xanî ew bû ku kurdan bike mirovên pirtûkê. Dixwest kurdan “kevneşopî bûne bike”. Ji ber ku cewhera hevbendî ya nasnameya kurdî, ku di encama ezmûnên dîrokî de pêk hat, gelek caran kurdan "girtî" an "bêpar" hişt. Kurdên ku li ser xeta rikeberî û tekoşîna navbera emperyalîstan de bûn, bi nasnameyên Tirk, Ereb û Farisan re her tim di nav têkilî û danûstandinê de bûn, ger

nexwazin jî, hestyarîya polîtîkî û çandî pêş dixistin. Em dikarin ji vê re bibêjin hişmendiya lîmînal e. Divê ev hestyarî neyê hêvîkirin ku tenê wergerîne edebiyatê. Ji ber ku hilberîna çandî, bi taybetî jî wêjeya nivîskî, bi qutbûneke peşkî(qismî) ji girtina xwezayê pêkan e.

Stabilîzasyona periyodîk a ku ji aliyê mîrekên kurd ve hatiye kirin, yek ji hêmanên binesaziya girîng a derketina edebiyata kurdî ya klasîk e. Fêkiyê vê yê siyasî rasterast Şerefname ye û fêkiyeke edebî Mem û Zîn a Xanî ye. Şerefname li gorî Şehnameya Firdevsî weke cureyekê dişopîne, Mem û Zîn jî weke berhemeke di nava kevneşopiya mesnewî de derdikeve pêş. Lê belê, mirov Mem û Zînê tenê bi janrê ku tê de ye û bi şeklê ku tê de hatiye xêzkirin, têgihîştina wê tê wateya biçûkxistinê. Bê şik girîng e ku ev berhem yekemîn mesnewî ye ku bi kurdî hatiye nivîsandin. Lê ya ku ji kurdîbûnê girîngtir e ew e ku di wateya rastîn de çîrokek e. Ka em li jêr vegerin ser girîngiya çîrokbûnê. Çêkirina zagoneke bê agahdarî ya Xanî, nav lêdanîna pirsgirêkên berhemeke wêjeyî ya bê palpiştiya polîtîkî, pêngava serweriyê li hember serdestiya edebiyatên neteweyên cîran, îspata jêhatîbûna li hember bêbextiyên siyasî û zimanî. "Em jî" di şerê li qada dêw (gigantomachy) de em hene" ev serhildan e.

Ji ber van sedeman Xanî ne helbestvanekî kevneşopî yê bêsûc û nalîn e, lê helbestvanekî nûjen yê hesabkirî ye ku bi qestî edebiyatê çêdike. Bi rasthatinî (Hasbelkader) ne helbestvanekî kanonîzekirî ye, lê xwe li hember kanûnên cîranên cîran ên ku ji wan bêpar û mehkûm bû (gotinên wî) serî netewandiye û pîroz kiriye. Di vê wateyê de Xanî ne tenê parçeyek ji kanona edebiyata kurdî ye, di heman demê de bavê wî yê damezrîner û bexçeyê wî yê pedagojîk parast e. Heger Xanî wek sêwî û tenê wek bavekî ku xwe dayê bê dîtin (Tek 2018), ev tenê ji aliyê kevneşopiyê ve wisa ye. Ger em berger (ısrar) nekin ku wî di zarokatiyê de bihêlin (û sêwî bihesibînin) di bêbaviya wî de, Xanî wek mezinekî zû xuya dike. Kevneşopiyek ku li ser xwe bisekine tenê dikare nûjen be.

Kevneşopiya Xanî na dome, di wateyekê de ber bi dawîbûnê ve diçe. Tiştê ku cihê xwe dagirtiye bi hêjaya (kalîteya) wêjeya nûjen ve girêdayî ye. Mînak Don Kîşot çi modern dike? Tiştê ku berhemeke wêjeyî nûjen dike ew e ku ew çîrok e, ango bi tevahî nûjenîye.

Ji xwe roman ji ber vê taybetiya xwe ya xeyalî cureyek wêjeya nûjen e. Ji vî alî ve em dikarin bibêjin ku hizirkirina Mem û Zînê ya Xanî wek roman, ji mêzekirina wê bêtir ronakbîr e.

Bi gotineke din, hewce ye ku hewldana Xanî ya di vê xebatê de di çarçoveya nûvedanî kirina çîrokeke nû ya ji materyalên kevin de were dîtin.

Li vir, me angaştek ku min berê negotiye û bê guman hewceyî lêhûrbûn û pêşdebirinê ye, bi vî awayî derdixe pêş: Her çend ew bi awayê mesnewî, ango helbestek hatibe nivîsandin, li ber çavê jiberkirina (ezberkirina) devkî hatibe nivîsandin. Di demeke ku xwendin û nivîsandin kêm e û çapxane tune ye, garantiya herî mezin a wergirtin û veguhestina metnê ye, Mem û Zîn a Xanî herî baş wekî nîvroman tê fêmkirin.

Ev bi kêmanî ji ber du sedeman weha ye: Yekem, forma helbestî ji bo Xanî wekî navgînek, ne armancek avakirina bedewkarî (estetîk) heye. Ji ber ku mebesta Xanî ne nivîsandina dîwaneke bibandor, lê hiştina bandoreke kanonîk e.

Ji xeynî Mem û Zînê, helbestên Xanî, yên ku bi tenê û serbixwe ne, pir hindik in û piştî mirina wî (Dîwan) dirêj hatine berhevkirin. Baş e, di vê rewşê de, eger mebesta sereke ya Mem û Zînê ne helbest be, derbaskirina sînorê kanûnî û hiştina "pirtûkekê" ji Kurdan re be, gelo çi pîvana vê pirtûkê ji helbestê girîngtir e? Xanî li vir, weke ramyarekî sosyopolîtîk, bi rêya derbasbûna ji çanda devkî ber bi çanda nivîskî û ji zimanê serdest (wek erebî) zimanê Kurdî veguherand zimanekî edebî û civaka Kurdî jî weke civakeke pirtûkparêz bi kar anî.Farisî û Tirkî bi zimanê herêmî (gelî) armanca kirina wê. Sedema duyemîn jî ev e: Her çiqas Mem û Zîn li ser bingeha çironga (destana) Memê Alan hatiye avakirin jî, Xanî dibêje ku ew bi çêkirina vê çirongê tenê wek bingeh çûye çîrokeke nû. Bêguman divê ev balpişt (arguman) di gotareke din de zêdetir were pêşxistin. Lê divê ez li vir bi kurtî behsa wê bikim.

Heger çironga Memê Alan nebûya, dê avakirina Mem û Zînê ya Xanî wek çîrokeke pak bi karaktereke nûjen bidest bixista. Xanî bi tevahî ji kevneşopiyê bêpar nayê dîtin, ji ber ku çîrokekê ji kevneşopiyê digire û di laboratûara xwe ya wêjeyî de bi pêvajoyên alkîmyayî dixe û bi ruhekî nû jiyanek nû dide wê.

Lê belê, tevî ku ji kevneşopiyê tê jî, ew li derveyî kevneşopiyê di destpêka modernîteyê de ye, ji ber ku çîrokeke evînê digire dest û hêmanên wê bi kar tîne û bi hêmanên sosyo-polîtîk ên ku jê tune ne, çîrokeke bi tevahî nû ava dike. Pejirandina Xanî wek fîgurekî Serhatte (sînor) bes heke pîvanên trans-helbestî yên tevkariya wî derbikevin holê.

Bi vê pêwendiya Ayhan Tek ku li ser wergera Tirkî ya Mem û Zînê bi lêkolîneke rasteqîn li ser rêya ku lêkolînerên wekî Rudenko, Îzzeddîn Resûl û Tehsîn Doskî vekiriye, xebateke girîng nivîsand, bi berkî (israr) behsa têkçûna Xanî dike. Mijarên welî û bêbaviyê bergeriya ku projeya xwe di nava kevneşopiya masnewiyê de watedar bike (Tek 2018).

Tevî ku Xanî bêgav ma ku peymana mesnewiyê bi kar bîne jî, operasyona bedewkarî-rewşenbîrî ya ku di Mem û Zînê de pêk hatiye, tijî anomaliyên ku di nav masnewiyê de cih nagirin.

Ji ber ku aliyên ku gelek caran wekî netemamî û xerîbiyê xuya dikin, di rastiyê de antî-konformîzma edebî û motîvasyonên ne edebî yên Xanî (Bilici 2021) wekî ramanwerek zû-modern nîşan didin û di analîza dawîn de jî pêdivî ye ku ji kevneşopiyê qut bibe, lê li ser ji aliyê din ve, tam ya ku modernîte ji mijarê daxwaz dike ev e. Ji ber ku Agona Xanî, bi gotina wî, dûrketina ji rêyek (bid'a, dûrketin, dahênana kevneşopîyekê) ye û rêyek nû ye ku ji yên din re vedibe, wekî her rêyên ku nayên derman kirin.

GİRÎNGÎYA EHMEDÊ XANÎ Û MEM Û ZÎN DI PÊVAJOYA HIŞYARKIRINA NETEWEYA KURD DE.

DESTPEK

Yek ji lawaziyên nêzîkatiya reduksiyonîst e ku pejirandina rastiyên siyasî û civakî, pêvajoyên guherîn û veguhertina van rastiyan tenê bi faktorekê ve girêbide û faktorên din ên bandorker li ser vê yekê paşguh neke. Ev helwesta reduksiyonîst ku di ravekirinên teoriyên neteweperweriyê yên di derketina netew û netewebûnê de jî tê dîtin, di hin lêkolînan de di têgihîştina pêşketina dîrokî ya neteweperweriya Kurd de xwe nîşan dide. Derketina netewperestiya Kurd an jî her neteweperwerî pêvajoyeke pirfaktorî ye ku bi yek sedemê nayê ravekirin. Ev diyarde bi bandora van faktorên piralî li ser rewşenbîr û civakê bi hin rêjeyan û bandora van çend faktoran li ser rewşenbîr û civakê bi hin rêjeyan pêk tê

Di lêkolînên li ser neteweperweriya Kurd de, hin xal hene ku lêkolîn bi piranî li ser hev in. Eva; Weke geşedanên dîrokî yên girîng di derketina neteweperweriya Kurd de, ku di destpêka sedsala bîstan de neteweperweriya Kurd wek diyardeyeke nûjen derket holê; Di çarçoveya hewldanên navendîkirina Osmaniyan de, rakirina mîrekiyên Kurdan û serhildanên ku li hemberî vê yekê derketin holê, derketina sazî û dezgehên hevkariyê yên çand û çapemeniya kurd e ku di pêvajoya ku bi yekem monarşiya destûrî. Her yek ji van geşedanan, ku mirov dikare wekî faktorên dîrokî yên bandorker li zayîna neteweperweriya kurdî bi nav bike, bi rêjeyên cuda bandor li ramana neteweperweriya kurdî kiriye.

Ev faktor ne bi tevahî mijarên cihê ne, berevajî vê yekê, carinan divê werin dîtin ku bi hev ve girêdayî ne. Di pêvajoya ku van faktoran bandor li ramana neteweperweriyê kiriye, ew eksena sereke ya van lêkolînan pêk tîne, ku li ser Xanî û berhema wî ya bi navê Mem û Zîn mezin bûye.

Di vê lêkolîna ku li ser peydabûna neteweperestiya Kurd û bandora Xanî li ser wê hatiye avakirin de, despeka sedsaliya XX. Di destpêka sedsalê de dewleta Osmanî û paytexta wê Stenbol ji aliyê erdnîgariyê ve li ber çavan e. Ji bo ku mijar were fêhmkirin, berî û piştî vê dîrokê jî tê gotin. Di vê serdemê de ku ramana neteweperestiyê her roj li ser dewleta Osmanî bandor dibû, Şerê Cîhanê yê Yekem, pirsa Ermeniyan, Alayên Hemîdiye, Dibistanên Eşîran, çapemenî û saziyên çandî yên kurdî û bandora kurdan. serhildanên li ser hafizeya civakê, ev hemû jî di derketina neteweperweriya kurdî û pêkhatina nasnameya kurdî de bûn, bûyerên ku bandorê li rêjeyê dikin. Veguherîna van hemû bûyeran di ramana neteweperweriyê de, ramanên Xanî û berhema wî ya Mem û Zîn di wê astê de derdikeve pêş ku ramana netewebûnê di dîrokê de bingehê xwe dibîne.

EHMEDÊ XANÎ Û BANDORA WÊ Lİ SER RAMANÊN SERDEMA KU TÊ DE JİYAYE

Mem û Zîn; Xanî ev berhema ku ji 2656 dubendiyan pêk tê, ku têkeliya ramanên civakî, siyasî, olî, çandî, felsefî û mîstîk e, tevî rastiya kurdî, di sala 1695an de qedandiye. Navê berhemê ji navê Mem ku lehengê mêrê çîroka evînê ye li Cizîrê di sala 1393-an de û Zînê ku evîndara wê ye, Xanî dastana Memê Alan a naskirî û bi devkî bi navê Mem û nû kiriye. Zin.

Ev destana çîrokeke ku beriya zayînê di nav gel de dihat gotin û xwedî taybetmendiyeke mîtolojîk bû.

Xanî ev yek aniye temenê xwe û bi şêwazeke hemdem û nûjen nemir kiriye Xanî, ku di beşên cuda yên berhemê de gelek caran armanca xwe ji nivîsandina Mem û Zîn aniye ziman, bi kurtî wiha dibêje:

Bi zimanê xwe binivîsîne, ji Kurdan re jî bibe xwedî pirtûk, derewan bike ku dibêjin Kurd kêmasiya mecazî ne. û evîna rasteqîn, bala xwe bidin zimanê kurdî yê ku xwendevanên wî kêm in û ne xwedî patron in, balê bikşînin ser pirsgirêkên ku kurd di jiyana siyasî û civakî de pê re rû bi rû dimînin û çareseriyan pêşkêş bikin. Mem û Zîn a ku Xanî di çarçoveya kevneşopiya giştî ya rojhilatê de afirandiye, hewlek e ku îsbat bike ku destaneke Kurdan bi qasî destanên wan helbestvanên mezin navdar e, ji kevneşopiyek klasîk wêdetir ku helbestvanên din ên mezin ên ku diafirînin teqlîd dike. di vê çarçoveyê de destanên helbestî.

Hejmareke berçav ji lêkolîneran vê berhemê wek berhemeke girîng a Xanî dibînin, ku tê de çîrokeke evînî tê de ye, lê di nav xwe de mijarên siyasî û civakî jî hene. Dema ku Xanî di destpêka xebatê de vê çîrokê ji bo ravekirina derdên xwe weke hincet bikar aniye, weke nîşaneke girîng tê dîtin ku wê bi çîrokeke evînî veguhere mijarên siyasî û civakî. Gelek nivîskarên lêkolîner li hember dîtina berhemê tenê wekî çîrokek evînî nerazî ne û dibêjin ku Mem û Zîn a Xanî ji çîroka evînî ya helbestvanekî wêdetir, lê pirtûkek ramanan e.

Nêrîna hevpar li ser vê mijarê:

Nivîsandina Mem û Zînê ne tenê nivîsandina destaneke helbestî ye an jî nivîsandina çîrokeke evînî ya ku di nav gel de tê dubarekirin û xwedî rehên kevnar e. Berevajî vê yekê, helbestvan di pirtûka xwe de ku ji bo armanceke taybet nivîsiye, armanc dike ku rewş, taybetmendî û nirxên neteweya Kurd a ku tê de ye nîşan bide û ji cîhanê re diyar bike ku Kurd yek ji wan e. netewên xwedî kûrahiya dîrokî, di vê mijarê de pir zelal tevdigere û dibêje mafê wan e ku ji bindestiya faris û osmaniyan xilas bibin.

Mem û Zîn ne tenê çîroka evînê ya di navbera jin û mêr de ye; Xanî ji bilî hemû detayên xweş û estetîk, destan jî bi awayekî bêkêmasî veguherandiye çarçoveyeke ku tê de fikir, xewn, hêvî û hînkirinên wî tê de hene.

Dîsa li gor van lêkolîneran destana Mem û Zîn a Xanî destana netewî ya Kurdan e. Li gorî wan, bê şik mirov dikare bibêje ku hemû Kurd çi mezin û çi biçûk destana Mem û Zîn an jî Memê Alan nas dikin û jê hez dikin. Dema ku dengbêj Mem û Zîn distrên an jî çîrokbêj.. radigihînin, Kurd bi hemû hest û can guhdariya wan dikin. Kurd ji vê destanê hez dikin, qîmetê didin wê û bi navê wê serbilind in.

Xanî di vê xebatê de jiyana gelê xwe yê reben, kole û belengaz bi awayekî rast nîşanî me dide.

Em nikarin helbestvanekî din ku di wêjeya Kurdî de bi qasî Xanî girîng û bi qîmet be bibînin.

Xanî ji bo Kurdan tê wateya Ferdewsî ji bo Îraniyan û Cervantes ji bo Spaniyan. Ger hewce be ku serdema ku Xanî tê de di nav yekparebûneke dîrokî de jiyaye, divê bi peymana ku di sala 1514'an de di navbera mîrên Kurd û dewleta Osmanî de hatiye îmzekirin, weke destpêka vê dîrokê were nirxandin.

Sedsala XVII ku Xanî lê jiyaye. Ev sedsal bû sedsalek ku tê de şer û pevçûnên di navbera Îran û dewletên Osmanî de li ser axa Kurdan germ dibûn.

Her cara ku van dewletan êrîşî hev kirin, ax û mîrekiyên kurdan wek pirekê bi kar anîn. Ji ber vê yekê, di van şeran de, bi awayekî xwezayî, herî zêde Kurdan zirar dît. Serdema ku Xanî tê de jiya, serdemek bû ku statûya nîvserbixwe ya ku kurdan bi sedsalan bi dest xistibûn, gav bi gav têk çû û Kurd trajediyên mezin derbas kirin, ya yekem di navbera welat de hat parvekirin.

Li gorî Wadie Jwaideh, ev statuya Kurdan a nîvserbixwe piştî sala 1650'î li ser zirara Kurdan guherî û di dawî de di sedsala 19'an de bi dawî bû. di nîvê sedsalê de bi temamî winda bû. Peymana Kasr'î Şîrîn ku di sala 1639'an de di navbera Împaratoriya Osmanî û Safewiyan de hat îmzekirin, bi qasî 300 salan di meriyetê de ma. Ev peyman, erdnîgariya kurdî ye. Ew yekem sînorê navneteweyî xêz dikir ku bandoreke kûr li jiyana aborî û siyasî ya Kurdan kir. Ev rewş bi demeke kin beriya zayîna Xanî re têkildar e, bandoreke kûr li wê dike û diyar dike ku kurdan li ser sînorên dewletên navborî ji bo vê bûyera ku wê di helbestên xwe de jî behs kiriye û li ser kurdan hatine nixumandin, bûne asteng di xwînê de her ku şer dest pê kir.

Ji xeynî van şeran, bûyera Kela Dimdimê, ku lêkolîner dibêjin, bandor li Xanî kiriye, nakokiya trajîk a di navbera eşîrên Kurd ên Bîradost û Celalî û artêşa Sefewî de ye. Di şerê ku salekê dom kir de hemû kurd hatin qetilkirin.

Li gorî hin dîroknasan yek ji bûyerên girîng ên ku bandor li Xanî kiriye, Serhildana Canbolatoğlu ye. Li gorî agahiyan Canbolatogulları malbateke kurd a navdar e ku li Kilîs û Helebê rûdine. Her çiqas di serhildanên Celalî de piştgirîya dewleta Osmanî kirin jî, Sînan Paşa ku berpirsê tepeserkirina serhildanê bû, Canbolatoglu Hesen Paşa bi hinceta ku wî alîkarî dereng ji wan re şandîye, kuşt.

Ev bûyer vedigere serhildana Canbolatoğullariyan û hewldanên wan ên ji bo avakirina dewleteke serbixwe ya kurdî bi demê re. Tê gotin ku Xanî dibe ku haya wî ji hewldanên Canbolatogullari ji bo yekkirina mîrekiyên Kurdan û ji bo serxwebûnê hebe.

Bûyereke din jî bi serdemekê ve girêdayî ye ku Xanî dora panzdeh-şanzdeh salî bûye. Di vê bûyerê de Serfermandarê Osmanî Melek Ahmet Paşa seferek li dijî Beyê Bitlîsê Abdalhan pêk anî, bi hinceta ku ew beşdarî tevgera Bexdayê nebû û xwe pîroz nekir, ku Bexda girt û dawî li vê mîrekiyê anî. Hin eşîrên kurdan jî di êrîşa li ser mîrektiya Bedlîsê de piştgirî dan Melek Ahmet Paşa. Demek beriya vê bûyerê mîrekiyên Kurdan ên Bedlîs, Hekarî û Îmadiyê rewşa xwe ya nîvserbixwe winda kirin û ketin bin desthilatdariya Împeratoriya Osmanî.

Mirov dikare bibêje ku serdema ku wî tê de jiyaye, bandoreke mezin li ramanên Xanî kiriye. Wî di gelek dustanan de şerê navbera dewletên Osmanî û Sefewîyan û zirarên van şeran di jiyana xwe de gihandiye kurdan û di van dubendan de ji bo çareserkirina vê pirsgirêkê pêşniyar kiriye.

Xanî her çend di xebata xwe de bi taybetî nakokiya van her du dewletan aniye ziman, lê bi rastî jî diyardeyeke dîrokî nîşan daye, ji ber pozîsyona jeopolîtîk ya erdnîgariya Kurdan, di dirêjahiya dîrokê de Hîtît, Asûrî, Farisî, Makedonî, Romayî, Bîzansiyan, Sasaniyan, Îslamê. , Selçûkî, Mongol, Tîmûr, bûye qada pevçûn û şerê dewletên mezin ên wekî Karakoyunlu, Akkoyunlu, Sefewî û Osmanî.

Ev dewletên ku erdnîgariya ku Kurd lê dijîn veguherandine qada şer, wêranî û ziyaneke mezin li vê erdnîgariyê dan, pêkhateya siyasî û aborî ya herêmê ji hev belav kirin û bûn sedem ku Kurd ku gelên xwecihî yên vê herêmê ne, têk biçin. . Di encamê de kurdan li herêmê nikarîbûn îradeyeke xurt nîşan bidin û neçar man ku qedera xwe bihêlin destê dewletên ku li herêmê serdest in.

Feylesofê Alman Hegel dibêje “her mirov zarokê temenê xwe ye”, her wiha Xanî jî ji pêşketinên civakî, siyasî, çandî û hunerî yên serdema ku tê de jiyaye, bandor bûye.

Di vê wateyê de pirsgirêkên Kurdan ên di jiyana wî de di serî de ziman, yekitî û yekitiya civakî û xwerêveberî ye û di berhemên xwe de çareserî û çareseriyê ji van pirsgirêkan re aniye ziman.

NETEWPERESTÎ YA KURD

Serhildanên mîrekiyên Kurdan, XX. Saziyên çandî û hevgirtinê yên Kurdan ên di destpêka sedsalê de li Stenbolê hatin avakirin û çapemeniya Kurd weke pêşketinên dîrokî tên dîtin ku bandorên girîng li ser derketina neteweperestiya Kurd kirine. Her çiqas her yek ji van diyardeyan bi tena serê xwe bibe sedema pêkhatina neteweperweriya kurdî, lê mirov dikare bibêje ku van û gelek faktorên din bi danîna girêdanekê di navbera wan de û ji nû ve şîrovekirina wan, bûne sedema pêşketina neteweperweriya kurdî. Li vir, "dîroknivîsiya neteweperwer" ev "fonksîyon" di netewperestiyên kurd de jî, wek di gelek neteweperestiyên etnîkî de, girt ser xwe. Serkirdeyên (bey, mîr) ku li dijî hewldanên navendîkirina osmaniyan, ku piştî Tanzîmatê geş bûn, serî hildan jî, fikrên xwe yên avakirina dewleteke serbixwe eşkere nekiribin (li gor hin lêkolîneran), girîngiya dîrokî ya van serhildanan bû sedema kurdan. Tevgerên siyasî diyar bibin, ku di dîroknasiya neteweperweriyê de bingehek dîrokî di gotara neteweperestiyê de digeriyan, yek ji argumanên wê yên sereke bû. Serhildanên netewperest bi sirgûnkirina rêberên Kurd ji Stenbolê, ku malbatên navdar ên Kurd ji her demê bêhtir bi hev re têkilî danîbûn, encam dabû. Ji ber van koçberî û sedemên din, van navdarên Kurd û zarok û xwendekarên wan ên li Stenbolê, xwe di nav vê nîqaşê de dîtin, hinekan jî di navenda wê de. Weke ku lêkolîneran amaje bi wê yekê jî kirin, hişmendiya neteweyî di mirovên ku ji ber koçberiyê ji kok û kevneşopiyên xwe qut bûne, di bajaran de dest bi jiyana xwe kirine zêdetir pêşketiye û bandorek girîng li ser van mirovan kiriye.

Hin navên navdar ên çand û siyaseta Kurd ên ku di vê heyamê de li Stenbolê jiyabûn ev in: Hacî Qadire Koyî, Seyîd Abdulkadir, Seîdê Nûrsî, Emîn Alî Bedirxan, Halîl Hayalî, Mûkûslû Hamza, Licelî Ahmet Ramîz, Memduh Selîm, Abdullah Cevdet, Mehmet Şukru Sekban, Silêmaniyelî Tevfik, Mevlana Rifat, Cemîlpaşaedî. Ev mirovên ku li Stenbolê hatin cem hev, bi gotina Smith, li dora çanda dîrokî ya xwecihî ya ku hatî kifşkirin û hilberandin, civata pasîf/Kurdan seferber kirin. Ji bo veguhertina şoreşgerî civakê bixe nava siyaseteke aktîf. Bi nirx, bîranîn û efsaneyên netewî şiyarkirina gelan û veguherandina çavkaniya meşrûiyetê; Dikare bê gotin ku ji bo bidestxistina mafên xwe yên medenî, civakî û siyasî, wan ji mijaran derxînin hemwelatîbûnê. Hem wekî amûr û hem jî di encama vê "tevgerê" de, kesên ku li jor behsa wan hatin kirin hatin cem hev û saziyên curbecur ên çandî û alîkariyê ava kirin.

Klûb û komeleyên siyasî yên kurd ku di vê serdemê de hatin avakirin, bi awayekî aktîf daxwazên kurdan yên neteweyî anîn ziman û xebat kirin. çand û nasnameya Kurdan biparêze.

Rêveberiya Îttîhad û Terakkî, piştî ku berê xwe da nasyonalîzma tirk a siyasî, her çiqas di warê kulturî de be jî, bi tevgerên neteweperest ên ku di nav civakên misilman de pêşketibûn, bi dilgermî negirt.

Ji ber vê sedemê di demeke kin de Cemiyeta Teavün û Terrakî ya Kurd hat qedexekirin.

Bertekên li hemberî zextên CUP û tevgerên neteweperest ên tirk ên wekî Türk Yurdu, bû sedema "polîtîzekirina" hin hêmanên neteweperestiya kurd. Netewperestiiya Kurd a ku rabûye hem ji Neteweperestiya ermenî û hem jî ji neteweperestiya tirkan bandor bû, ku li gorî şert û mercên kozmopolît/dordora Stenbolê zext û zordestî zêde dibû û wekî bersivek ji her du neteweperestan re pêş ket. Neteweperestiya Kurd, ku lêkolîner dibêjin, weke bertekekê derketiye holê û teşe girtiye, dikare weke berteka li hemberî neteweperestiya tirk bi giraniya zêde ya li ser etnîsîteya tirk û zimanê tirkî were xwendin. Her wiha diyar dikin ku netewperestiya netewên din ên misilman bertekek li hember neteweperestiya panturkîst û tirk e. Evên jêrîn dikarin wekî du mînakên ku van dîtinên lêkolîneran piştgirî dikin werin destnîşan kirin:

Celadet Bedirxan di nameya xwe ya bi nav û deng de ku gelek sal şûnda ji Atatürk re nivîsîbû, dema ku behsa Olalên Tirkan, ku rêxistineke neteweperest e, dikir, digot, "Van koman ji bo me gelê Kurd mezin dikirin, çawa ku ji bo we Tirkperestan mezin dikirin." Muhammed Emîn Zekî Bey ku di vê mijarê de ji xwe mînakek dide, wiha dibêje: Piştî ku îdeala giştî ya osmanîtiyê li Tirkiyeyê bi Turanîzmê hat guhertin, min jî bi awayekî xwezayî, mîna yên din, li ser koka xwe ya li ser vê civaka (tirk) ve girêda. miletan, û serbilindiya min a neteweyî bû sedem ku ez vê yekê di her hawîrdorê de bêtir bikim.

Ekrem Cemîlpaşa jî bi heman awayî behsa axaftina ciwanên ku li dibistanê di bin bandora CUP-ê de mabûn, dema ku ew li Stenbolê xwendekar bû, xwe ji tirkan cuda dîtin û bi nasnameya xwe ya kurdewarî haydar bûn.

Anderson, ku yek ji lêkolînerên ku ji teoriyên neteweperweriyê nêzîkatiya modernîst girtiye, di xebata xwe de cihek mezin ji dahênana çapxaneyê re vediqetîne dema ku belavbûna ramana neteweperestiyê vedibêje. Li gorî wî ger çapxane tunebûya, ne mimkûn bû ku li erdnîgariyeke wiha fireh agahî bihata belavkirin û bigihana girseyên mezin. Li gorî wî girseyên ku li erdnîgariyên cuda dijîn û rasterast têkiliya wan bi hev re nînin/her çend endamên heman civakê bin jî, encax ger ji çavkaniyên wekhev bihatana xwarin, dikarin li dora nasname, aîdiyet an ramanek hevpar werin ba hev. û ramanan. Dahênana çapxaneyê qadên ragihandinê yên bibandor ên wekî çapemenî û weşanê vekir û di nav girseyên mezin de îmkana pêşkeftina tiştên hevpar kir.

Ji ber vê yekê, ji Şoreşa Franseyê bigire heta bi tevgerên cuda yên neteweperest ên cîhanê, gelek tevgerên civakî û siyasî bi sûdwergirtina ji hêza medyayê karîn veguherînên civakî pêk bînin. Dikare bê gotin ku ev têkiliya xêzikî ya di navbera netewperestî û çapemenî-çapemeniyê de îro jî didome.

Derketina netewperestiya Kurd ne li gorî neteweperestiyên cuda li Ewropayê bû, lê xebata Anderson girîng e ku nîşan bide ku rola çapxaneyê di derketina neteweperweriya kurdî de çiqasî girîng bû û ne mimkun e ku çapameniya kurdî were nirxandin.

ji nasyonalîzma Kurd cuda. Nifşê yekem ê netewperest berê xwe da rojnamegerî/çapemeniyê wekî amûrek ku di avakirina dewletek serbixwe û xweser û avakirina neteweyekê de bi bandor be.

Di gotara bi navê "Armanca me" ya di hejmara yekem a Kovara Jin de ev tişt hate gotin: "Jin ne wek weşaneke şexsî, lê ji bo weşana li ser jiyana dîrokî, mafên netewî, wêje û civaknasiya neteweya kurd tê. ku bi sedsalan hatiye îhmalkirin û di nav civata gelan de cihê ku neteweya Kurd heq dike bigire, amade bike..."

Di rojname û kovarên ku di van salan de derdiketin, timî dihate ser ziman ku divê girîngî bidin ziman û dîroka Kurdî, pirsgirêkên civakî, siyasî û çandî yên ku Kurd pê re rû bi rû mane gelek caran hatin nîqaşkirin.

Dikare bê gotin ku di rojname û kovarên ku tên weşandin de ji neteweperestiyeke rasterast zêdetir gotareke neteweperest a nerasterast hatiye pêşxistin.

Lê belê ev axaftin û agahiyên ku hatin hilberandin, ji bo pêkhatina hişmendiya neteweyî ya Kurd materyalên girîng dan. Di van weşanan de hewl hat dayîn ku qonaxên destpêkê yên şiyarbûnê bi xîtabî ciwanên Kurd bên afirandin.

Ji ber hewcedariya jorîn a ramana neteweperestî bi dîrokê re ye ku II. Di Serdema Destûra Bingehîn a Duyemîn de çapên klasîkên kurdî û berhemên kevin ên neteweperest ên navdar û berfireh derketine holê: "Mem û Zin a Ehmedê Xanî, Şerefname ya Şerefhan, Dîroka Kurdên Merwanî ya Ibnul Ezrak, xebata Mela Beyazîdî ya li ser adetên kurdan. Bi hejmarên rekor dihat çapkirin û firotin. Ji bo Kurdan serdema piştî Monarşiya Destûrî ya Duyem dikare wekî ronakbîriya Kurdan were hesibandin, ji ber ku di vê heyamê de Kurdên xwende li Stenbolê dest bi weşandina rojnameyan kirin, ji bo pêşxistina girêdanên hevaltiyê di navbera Kurdan de komeleyên çandî ava kirin. elîta kurdî û ji nû ve nivîsandina rabirdûya xwe û armanca sereke ya xebata rewşenbîrî lêkolîna sîstematîk a ziman, wêje, dîrok û çanda kurdî bû.

Di çapemenî û saziyên çandî yên vê serdemê de bandora Xanî ya diyar heye. Hema hema di hemû rojname û kovarên vê serdemê de Mem û Zîn bi rêzenivîsê hatiye çapkirin û ji aliyê civakên Kurdan ve hatiye çapkirin.

Rojnameya Jîn afirandina dîrokeke neteweyî weke armanca herî girîng a neteweperestiya Kurd nirxand. Çapkirina Mem û Zîn a Ehmede Xanî di sala 1919an de li Stenbolê ji bo neteweperweriya kurd çavkaniyeke girîng a meşrûiyetê peyda kir.

BANDORA EHMEDÊ XANÎ Û BERHEMA WÊ MEM Û ZÎN Lİ SER NETEWEPERESTİYA KURDÎ:

Sazkirina ramana neteweperweriyê di çarçoveya wê ya têgehî û teorîk ya nûjen de piştî Şoreşa Fransa dest pê dike. Serdema ku wî tê de jiyaye û berhemên xwe dinivîse, ku bi qasî sed sal beriya şoreşa Fransî ye, bê guman têgeha neteweperweriyê di ramanên Xanî de ji wateya xwe ya îroyîn cuda bû.

Mebesta me nîne ku Xanî bikin neteweperest. Li aliyê din jî divê neyê paşguhkirin ku berhemên wî bandoreke mezin li zayîna neteweperweriya kurdî kirine. Xanî û berhema wî Mem û Zîn yek ji girîngtirîn û kevintirîn jêderên teorîk û rewşenbîrî yên nasyonalîzma Kurdî ne, çi "îcad" û çi jî bi têgînên îroyîn hatine watekirin. Dema ku bahse têgihiştina Xanî ya netew/neteweperwerî tê kirin, divê ku du rewşên cuda bêne berçavgirtin.

Ji van ya yekem neteweperestiya ku Xanî di berhemên xwe de sîstematîze kiriye û ya din jî fikra neteweperweriyê ye ku ji aliyê xwendevan û şopînerên wî ve li ser berhemên Xanî hatiye danîn.

Hin lêkolîner jî, bi nirxandina van her du rewşan di çarçoveyeke hermeneutîk de, dibêjin ku nîqaşên nasyonalîzma kurdî di çarçoveya Ehmedê Xanî û Mem û Zîn de bi piranî ji holê radibin û ya herî girîng jî şîroveyên li ser metnê tên kirin/barkirin in. Di vê çerçoveyê de fahmkirin û şîrovekirina gotinên Xanî jî bi qasî ku wê dibêjê giring a.

Bi bandora dîroknivîsiya neteweperestî, neteweperestiya kurd a ku li piştgiriyeke dîrokî digere, dîsa Xanî û Mem û Zînê "keşf" dike.

Hin lêkolîner dîtinên xwe yên li ser vê mijarê bi van gotinan rave dikin: Di dîroknivîsiya neteweperest de, di heman demê de kesayetên berê (wek Ehmedê Xanî) bi wateyek nû hatine dayîn û mîna ku berê nebûne sembolên siyasî û mîtolojîk.

Hin lêkolîner jî nêrînên xwe wiha tînin ziman: Xanî bi wateya rojavayî, bi zimanê rojavayiyan ne neteweperwer e. Lê em dikarin bibêjin ku ew welatparêzekî ku netewperestî û netew-dewletê xeyal kiriye. Tevî vê yekê jî çavkaniya herî girîng a tevgerên neteweyî yên kurd e.

Weke yek ji girîngtirîn kesayetên ku bandor li neteweperestiya Kurd kiriye, ku tê qebûlkirin ku bi qasî du sedsalan piştî mirina Xanî derketiye holê, wî ev yek bi têgîn û metelokên serdema ku tê de jiya kiriye, kiriye. Di berhemên xwe de ji kurdan re sultanî û tac, textê xwe xwest û hewildanên wî yên xwendin û belavkirina kurdî jî wek zimanên din binesaziya perwerdehiya bi "dewlet", "serxwebûn" û "zimanê zikmakî". "ku axaftinên neteweperest di demên nûjen de pir caran îfade dikin.

Li gorî Lescot, Xanî ew kes e ku sînorên sedsala ku tê de jiyaye derbas kiriye, bi pêşbînîkirina neteweperestiya ku ji welatên îslamî re biyanî ye, serxwebûn û parçebûna Kurdan diparêze û wê pêk tîne.

Li gorî nivîskar Hesenpûra, fikra neteweya kurd cara yekem ji aliyê Ehmedê Xanî ve di Mem û Zîn a sala 1694'an de hatiye nivîsandin. Ji aliyê din ve nivîskar Bruinessen matmayîbûna xwe li ser dubendiyên ku di Mem û Zînê de balê dikişîne ser nasnameya kurdî wiha tîne ziman: Li gorî Nebez, ramana neteweperestiya kurdî cara yekem ji aliyê helbestvan û ramanwer Ehmedê Xanî ve, dema ku Kurdistan feodal bû, derketiye pêş. civak.Li gor Nîkîtîn hesta kurdayetiyê cara yekem di berhema Xanî de derketiye holê, yekîtiya neteweyî û yekbûna li dora padîşahiyan daxwaza wî ya sereke bûye.

Nebez li ser rola sereke ya Mem û Zîn a Ehmedê Xanî wiha dibêje:

Weke ku tê zanîn, rewşenbîrê kurd Ehmedê Xanî ku di salên 1694-1695an de Mem û Zîn nivîsî, bang li kurdan kir ku bibin yek, dewleteke kurdî ya serbixwe ava bikin, xwe ji bindestiya tirk û farisan rizgar bikin û li sultanê kurd bigerin. pere, tac û çand. Di heman demê de (bala xwe bidinê) Xanî rexne li mîrên Kurd jî girt ku bi zordariya Tirk û Farisan razî bûn...

Heger em van pirsan bi hev re binirxînin, bê guman tê fêmkirin ku fikra avakirina dewleteke kurdî di Kurdistaneke serbixwe de, di bin serokatiya sultanekî kurd de, ku hemû miletê kurd bi tevahî bigire nav xwe, derketiye holê. ji Kurdistanê bû û ji biyaniyan nehatibû deynkirin.

Xanî di Mem û Zînê de weke sedema rewşa kurdan teswîrên curbecur dike. Ew balê dikişîne ser gelek pirsgirêkan, yên wekî bêqîmetbûna zimanê kurdan, her tim serweriya wan, tunebûna sultan/dewletê, di şerê Osmanî-Sefewî de herî zêde kurd zirar dîtine, nebûna leşkeran, û çareseriyan ji wan re pêşkêş dike. Li gorî Xanî ev pirsgirêk û çareserî bi hev ve girêdayî ne. Ku bazara zimanê wan/bazara kurdî qut bûye ji ber wê ye ku siltanek tune ku berhemên bi vî zimanî hatine nivîsandin nîşan bide û wî fermî bike û nebûna sultan jî ji ber wê ye ku. axa wan di navbera Osmanî û Safewiyan de hatiye parvekirin û hwd. sedemên.

Li gorî Bruinessen, Mem û Zîn bi eşkereyî navdariya xwe di nav Kurdên sedsala bîstan de deyndarê taybetmendiyeke din e: Ew dikare wekî diyardeyek xurt ne tenê serbilindiya bi nasnameya kurdî ya etnîkî, lê her weha daxwaziya dewletek kurdî were xwendin.

Padîşahê Kurd (padîşah) li gorî têgîna padîşahiyê ya berî modernîteyê wekî "parêzgerê dinyayê" (cihanpenah), esilzade (serfiraz) û xêrxwaz (sahibkerem) tê nîşandan. Li gor Xanî, "piştî ku padîşahekî kurd tac bike, helbet emê feydeyê (rewac) bibînin; dê li me (Kurd/sêwiyan) xwedî derkeve (û) me ji zaliman rizgar bike;

Ev tirk me têk naçin, em ê nebin bermayiyên kew. Siltan wê teşwîqê "qelem" û "hunertiya" me bike, "ji birînên me re bibe mela" û zanîna me zêde bike". Li gor Xanî, kurd tenê ji zaliman xilas nabin; "Piştî pêkhatina yekîtiyê, piştî ku em hemû guh bidin yek kesî, fermana dîn û dewleta herî tekûz û kamil; emê ilm û hikmetê ('ilm û hikmet) bi dest bixin. Xanî her wiha destnîşan dike ku divê qral ziman û edebiyata kurdî biparêze. Di dema nivîsandina Xanî Mem û Zîn de ji destpêkê de utopyaya Kurdistanê hebû. Siltanê Xanî yê bi hêz qet derneket, lê pirtûka wî, bi kêmanî di sedsala XX de, ji vê armancê re xizmet kir. Di vê wateyê de bû yek ji çavkaniyên sereke yên hewldanên Kurdan ên sedsala 19'an.

Serdema ku Xanî tê de jiyaye û şerên Osmanî-Sefewiyan ên ku di vê serdemê de rû dane û rûxandina van şeran li ser kurdan di helbestên xwe de hildaye dest û aniye ziman ku ev yek bûye sedema çi û çawa dikare were rizgarkirin. Diyar e ku netewperestên Kurd bi helbestên Xanî dîsa ev rewş anîne rojevê û ji bo çareseriyê jî di bin bandora wî de mane. Xanî tekezî li ser wêrankirina Kurdan û bindestiya wan (mehkûm bûn) ji aliyê her du hêzan, bêparbûna (mehrûm bûn), têkçûn û serdestiya wan (mexlûb û muti' bûn) ji ber berdewamiya şerên osmanî û sefewî dike.

Daxuyaniya Xanî ku girêdayî dewleta Osmanî û Îranê ya wê serdemê ye ji bo kurdan şerm e û divê kurd ji van her du dewletan xilas bibin û di bin serokatiya mîrekî kurd de ku tacek li ser serê wî û tacek li ser serê wî ye, dewleta xwe ava bikin. textê di bin wî de fikra yekem a cidî ye di warê kurdbûnê de.

Dikare bi rehetî bibêje ku berhemên Xanî, bi taybetî Mem û Zîn, di hemû qonaxên pêşketina tevgera kurd de rol lîstine û bi heqî wî re dibêjin 'bavê neteweperweriya kurdî'. Nifşên paşerojê yên netewperestan karîbûn di berhema Ehmedê Xanî de fikrên xwe bikolin. Ne tesaduf bû ku di her hewleke nû ya weşana kurdî de, weşanxane û edîtoran bi Mem û Zîn dest pê dikirin. Ji ber vê yekê, bi awayekî nerasterast, Xanî di vejîna kurdî de wek zimanekî zindî yê nivîskî, gelek kedek mezin da. Destana Ehmede Xanî Mem û Zîn wek qîrîna yekem a şiyarbûna neteweyî ya kurd hat qebûlkirin û piştî çend sed salan ji wefata vî zanayê mezin ê îslamê hat şîrovekirin û pêşkêşî neteweperestiya kurd hat kirin.Mem û Zîn manîfestoya neteweperestên kurd e. .

Wî hemû berhemên xwe ne bi zimanê farisî, ku wek zimanê edebî yê wê serdemê dihate naskirin û pir baş dizanibû, lê bi zimanê xwe yê zikmakî, kurdî nivîsî. Ev xebat xebatên ku bala hemû beşên civakê dikişîne ne. Nûbihara Biçûkan û Xanî, weke berê û di berhema xwe de, berê xwe dane zarokên kurdan. Bi Eqîdeya Îmanê re nîşanî alim û mamostayan da ku bi Kurdî jî di nivîsandin û nîqaşkirina mijarên zanistî û îslamî de tê bikaranîn. Piştî vê xebatê xebatên ku bi kurdî li ser mijarên îslamî hatine nivîsandin zêdebûneke berçav heye.

Tevî ku Dîwan Xanî ne bi şêwaza pirtûkeke serbixwe nenivîsiye jî, lê dixuye ku bi nivîsandina vê berhemê bi çend helbestan, dixwaze nîşanî helbestvan û hunermendan bide ku zimanê kurdî di nivîsandina helbestê de çi îmkanên xwe hene. Ji aliyê din ve Mem û Zîn, ji ber ku di vî warî de bi şêwaza mesnewiyê hatiye nivîsandin û ji aliyê mijara gotinê ve di zimanê gel de bi hêsanî tê dîtin, ji bo bikaranîna fonksiyonel a kurdî ya di vî warî de dikare wekî mînak were dayîn. efsaneyek kurdan a kevnar. Îsrara Xanî ya di nivîsandina berhemên xwe yên bi kurdî de wek mînaka yekem a neteweperweriya kurdî ya beriya modernbûnê dikare bê hesibandin.

Hesenpûr têkiliya Xanî ya di navbera ziman û hêzê de wiha rave dike:

Xanî xebatên siyasî (wekî avakirina dewleta kurdî) û edebî (wek nivîsandina bi zimanê dayikê û berhevkirina pirtûkan) di du waran de wekî du rûyên diravî dinirxîne. Perwerdehiya ziman bi serê xwe têrê nake. zimanê ku di bin sîwana padîşah/sultanekî serdest de pêşketiye, dê mohra xwe li dewleteke kurdî ya şaristanî û serbixwe bihêle.

"Weke ziman û gotareke siyasî têgehên wek dewlet, serxwebûn, sultanî û tac li Xanî bi taybetî di Mem û Zîn de gelek caran bi hev re tên bikaranîn. Dîsa li gorî Xanî eger kurd sêwî bin, ev tê wê wateyê ku zimanê wan divê bê parastin, lê ev kêmasî ne taybetmendiya ziman e, belkî ji ber nebûna parêzger û xwedan/desthilatdar e.Helbet ku helbestvan tenê di bin sîwana mîrekî kurd de biserkevin jî, dikarin statûya kurdî bilind bikin.

Xaleke din a balkêş di lêkolînên ku Xanî di çarçoveya ziman û netewperestiyê de tê nîqaşkirin, îdiaya ku berhema wî ya Mem û Zîn berhemeke qanonî ye.

Vê nêrîna ku wî gelek caran anî ziman, pîvanek nû li lêkolînê zêde kiriye. Kanûnên edebî ew berhem in ku rave dikin ku dema civak xwe ji bîr bike, çi ye û kî ye, dema ku kevneşopî bi tevahî ji holê bê rakirin û hêmanên ku mirovan bi hev ve girêdidin bê qîmet kirin, ew dikarin werin vegerandin. Edward Saîd di berhema xwe ya bi navê Çand û emperyalîzm de balê dikişîne ser romanên ku di xurtkirina peywendiyên civakî yên hin welatên Ewropayê de û di pêvajoya avakirina netewe de xwedî taybetmendiyên kanonîk in û bi berfirehî behsa rola hin welatên kolonî di parastina wan de dike. çand û nasname bi roman û çîrokan.

Ji vî alî ve metnên edebî (roman, çîrok, şano, gotar, bîranîn, nivîsên gerok û hwd.) depoyên agahdarî ne ku hafizeya civakê pêk tînin. Ji ber vê yekê jî ji bo ku were fêmkirin neteweyek çi ye yan na, li edebiyata wî miletî tê mêzekirin. Neteweya bê edebiyat tê wê maneyê ku pêvajoya netewebûnê temam nekiriye.

Ji ber vê yekê edebiyat di avakirina neteweyan de her tim bûye xwedî cihekî jiyanî. Li gor gelek lêkolîner û zimanzanên cîhanê ziman pêkhateya herî bingehîn a netewebûn û nasnameya netewî ye û zimanê nivîskî jî nîşana sereke ya geşedana hişmendiya netewî di çandeke taybet de ye.

Hamza Bey ji Miksê di pêşgotina ku di sala 1919an de ji çapa yekem a Mem û Zînê re nivîsandiye de wiha gotiye: Berhemên edebî û edebî ji bo her miletî û gelî çi bingehên saxlem in ji bo serayên bilind. Miletekî edebî çiqas bikeve û qesra hêza wî ya madî hilweşe, dîsa jî bi alîkarîyê dikare were temîrkirin.

Pir girîng e ku Xanî destana kurdî hilbijartiye, her çend efsaneyên din ên evînê yên ku hatine behs kirin pirtir in.

Hin destanên evînî yên berî wî û yên piştî wî ji aliyê hin helbestvan û hunermendên kurd ve di berhemên wî de hatine desteserkirin, lê Xanî tercîh kiriye ku derdên xwe bi destaneke kurdî vebêje. Ji bo vejîna mîrata çandî ya kurdan û şiyarkirina hişmendiya neteweyî çîrokek kurdî nivîsiye. Ji ber vê yekê helbestvan ji bilî ku xwest ruhê kurdewariyê di nav gel de zindî bihêle, ji vegotina hestên xwe yên netewî bi çîrokeke neneteweyî dûr ketiye û çîroka evînê ya bi temamî netewî ji xwe re kiriye mijar. Kanûnên edebî kevneşopiyekê diparêzin û dema niha bi destkeftiyên berê ve girêdidin, ji bo damezrandin û parastina nasnameya tevahiya neteweyekê dibin alîkar. Xanî û Mem û Zîn alîkariya parastina xebata wî dikin.

Ji ber van taybetiyên Xanî û Mem û Zîn, gelek lêkolîner van encaman dikin: Çawa ku Shakespeare nivîskarê edebiyata neteweyî ya Îngilîzî ye, Gothe jî nivîskarê edebiyata neteweyî ya almanî ye, Cervantes jî nivîskarê edebiyata neteweyî ya spanî ye. Ehmedê Xanî bêguman nivîskarê kanonê edebiyata neteweyî ya kurdî ye.

Li gor Xanî, sultan dikaribû bi zimanekî resmî, yanî bi kirina zimanê serayê xizmetê bike. Di nav tiştên din de, ramanek ku di nivîsê de dubare dibe ev e ku ew kurdî dişibihe diravê ku di kerxaneya sultan de digere. Bi vî awayî ev dirav/kurdî dê li bazarê derbasdar be. Dîsa padîşah. Dikare bi anîna kamilbûna “dîn û dewletê” (dîn û dewlet), pêşketina di “ilm û ilmê” (ilm û hikmetê) û piştgirîkirina zanîn, huner, helbest û pirtûkan de xizmetê bike. Ew jî dipirse: “Eger sultanek ji nav me derkeve, ma ne mimkûn bû ku şûrê hunera me diyar bibe, qîmeta qelema me were fam kirin, birînên me derman bibin, zanîna me bibe ? derbasdar e? ji ber ku ew ziman dibîne.

Mem û Zîn ji aliyê her kesî ve weke destana netewî ya kurdan dihat dîtin. Ji ber vê yekê, gazin û riswakirinên Xanî belkî bi têra xwe hestên neteweyî yên kuniyên ku di van çend sedsalên dawî de perwerde bûne nîşan didin û bûne dengê wan.

Mem û Zîn, XX. Di sedsala 19. de wek nîşana yekem a neteweperweriya kurdî cihê şanaziyê bi dest xistiye. Weke ku hûn dibînin, Mem û Zîn di gelek qonaxên girîng ên pêşveçûna tevgera kurdî de, wek semboleke neteweyî roleke girîng lîstiye.Hinek neteweperwerên kurd destana Xanî wek yekem berhema neteweperweriya kurdî dibînin ku xwe eşkere kiriye.

XX. Bandora klûb û saziyên çandî yên ku di destpêka sedsala 19. de li Stenbolê ji aliyê Kurdan û ulemayên wan ve hatine damezrandin, li ser pêşketina ramana neteweperestî hate kirin. Di van civakan de bandora Xanî û ramanên wî bi zelalî tê dîtin. Yek ji van saziyan jî Komeleya Xwendekarên Kurd Hêvî ye. Kadrî Cemîl Paşa ku yek ji wan navên ku di avakirina komeleyê de cih girtiye û di xebatên wê de cih girtiye, li ser bûyerên ku di yekemîn kongreya komeleyê de qewimîn de wiha dibêje: "Kongreya Yekemîn û yekane ya Xwendekarên Kurd Hêvî. Civatê di sala 1913 de ji xeynî endamên Komeleyê hin wezîr jî beşdar bûn.

Li vir Memduh Selîm wek sekreterê giştî.Bey di axavtina xwe de gazind kir ku kal û pîr girîngiya pêwîst nîşanî pirsa netewî (pirsgirêka kurd) nadin.).

Piştî axaftina Memduh Selm, Ziya Vehbî Bey derket ser dikê û beşa navdar a Mem û Zîn a Ehmede Xanî ku tê de pesnê Kurdan daye, xwend. Fewzî Bey ku li wir bû, got ku beşa Ziya Vehbî tê wê wateyê ku kurd serxwebûnê dixwazin.

ENCAM

Despeka sedsala XX.Netewperestiya Kurd derket holê. Hate dîtin ku saziyên çand û çapemeniyê yên di destpêka sedsalê de ji aliyê Kurdan ve hatine avakirin, di weşanên xwe û nivîsên kesên bibandor ên wê serdemê de ji bo pêşxistina nasnameya Kurdî û afirandina netewe/netewe, bandor li Xanî kirine. bîrbirî.

Ev jî nîşan dide ku Xanî bi xebat û ramanên xwe bandor li neteweperweriya kurd kiriye.

Xanî, ku hê jî di çarçeweya neteweperweriya kurdî de berhemên wî yên herî bi nakok in, bûye argumanên ku gelek caran neteweperestên kurd ji bo belavkirina ramanên xwe bikar tînin.

Ev hemû argumana ku Xanî yek ji wan kesayetiyên dîrokî yên girîng bû ku bandor li çêbûn û pêşketina neteweperweriya kurdî kiriye piştrast dike. Nivîskar û helbestvanên kurd hene ku berî Xanî berhemên xwe nivîsandine û îro jî pir têne xwendin.

Tiştê ku Xanî ji bo neteweperestên kurd watedar dike ew e ku berhemên wî ne tenê metneke edebî ne, di heman demê de pirsgirêkên etnîsîteya kurd a ku ew endamê wê ye jî tîne ziman û çareseriya van pirsgirêkan pêşkêş dike.

Têkiliya Netewperwerîya Kurd û Xanî dikare bi felsefeya rojavayî ya Imanuel Kant re û bandora berhema Mem û Zîn jî bi bandora Çapê Gogol a li ser edebiyata rûsî re were berhev kirin. Liebmann bandora Kant ya li ser felsefeya/felsefeya Rojava bi giştî bi van gotinan tîne ziman: Hûn dikarin bi Kant re felsefeyê bikin an jî li dijî Kant felsefeyê bikin, lê hûn bêyî Kant nikarin felsefeyê bikin. Ji bo lêkolînên li ser nasyonalîzma kurdî ji bo Xanî hevokeke bi vî rengî pêkan e. Di hemû lêkolînan de bê îstîsna hatiye dîtin ku Xanî ya erênî yan neyînî di nav xebatên li ser neteweperestiya kurd de cih digire.

Di vê wateyê de hewldana ravekirina nasyonalîzma Kurdî bêyî Xanî û Mem û Zîna wî ne temam e. Dostoyevskî ji bo çîroka Gogol a navdar 'Sako'; Dibêje em hemû ji wi Sakoyê derketin. Ev ji bo nîşandana bandora berhema Gogol li ser edebiyata rûsî îşaretên girîng dide me. Di lêkolîna me ya li ser tesîra wê ya li ser neteweperweriya kurd de, di derbarê şahesera Xanî, Mem û Zîn de jî tiştekî wisa tê gotin. Neteweperweriya Kurd ji Mem û Zîn a Xanî derketiye û bi giranî jê tê xwarin. Ji Mem û Zînê gelek teorî û ramanên ku vegotina netewperestiya kurd derdixin holê. Dikare bê gotin ku zayîn û pêşketina nasyonalîzma kurd di wateya wê ya nûjen de bi pirranî li ser Mem û Zîn bûya.

Ev ramanên ku wî gelek berî fikra neteweperweriyê aniye ziman, bûne sedem ku neteweperestên kurd ên ku di destpêka sedsala XX de bi maneya nûjen derketine holê, Xanî ji nû ve keşif bikin. Di dîroka wan a kevnar de, rastiya ku daxwazên ku îro daxwaz dikin, ji bo wan bûye çavkaniyek girîng a motîvasyonê. Ji ber vê sedemê ne mimkûn e ku di gelek lêkolînên neteweperestên serdema pêşîn û yên serdema nû de mirov li Xanî û berhemên wî neyên dîtin.

S.S.Spîrêzî

EHMEDÊ XANÎ Û SÛFÎZM

Abdullah Yaşin

Fikra yekîtî û hebûnê di berhemên Mamosta Ehmedê Xanî de tê dîtin. Wek tê zanîn bingeha dînê Îslamê yekxwedayîtî ye. Li gor aliman gelek dereceyên tewhîdê têne qebûlkirin. Dereceya dawî ya Tewhîdê dereceya "fenafillah" e. Yek ji vê astê wêdetir yekîtî ye. Gotina fenafîllah tê wê wateyê ku mirov di hebûna Xwedê de winda dibe û dimire. Yanî ji hezkirina bendeyê ji Xwedayê mezin re, bi her tiştî xwe dide Xweda, tenê Wî nas dike, tenê Wî dibîne û temaşe dike. Ev tê wê wateyê ku ji bilî Xwedê tiştekî din nabîne, bi xwe jî tê de.

M. Demircî dibêje: "Her çend her tişt li gorî yekbûna laş diyardeya Xwedê û rizqê bi Wî re be jî, cewherê Xwedê ji van tiştên xuyayî cuda ye û ji her cure mirovahiyê dûr e."Ji xeynî Yekbûna laş, dereceya Yekbûna Suhûdê jî heye. Wehdetî Şuhûd ew e ku dema ku mirov di rewşa fenafîllah de bêje ji bilî Xwedê tu heyînek tine ye, lê dema ku ji hişê xwe hat, Xwedê wekî heyînek cihê û gerdûnê jî wekî heyînek cihê qebûl dike.

Têgînên sûfî yên ku Ustad Xanî bikar anîye:
1-Karamet,
2- Xerab û saxbûn,
3-Nasût û sarkofag,
4-Hîcab (manî, cild),
5-Nefsî Emmar (Nefsê emmar, giyanê ku emrê xerabiyê dike)
6- Raman, zikr, pesn, şikir,
7-Îrfan (zanîn),
8-Vere (bûn, dûrketin),
9-Ji Sevme re (sewme, keşîşxane),
10-I'tikaf, kuncê helvet (i'tikaf, quncikê taybet),
11-Lamekan (bê cih),
12-Hulul û neşx (nesx, vejîn),
13-Ferk (erbain, çillexane),
14- Nêzîk (zanîn û bawerî)"

Tîpên sofî yên ku Xanî di Mem û Zînê de behs kiriye ev in: Şêx, Murşîd, Pîr, Arif, Murid, Salik û Sofî. Bi mezhebên Eşarî û Meturîdî ve girêdayî ye ku ji mezhebên Sunnî yên Xanî ne. Têgîna fatalîzmê jî pir serdest e. Ew vê yekê bi van dubendan tîne ziman:

"Ya Reb, Tu dizanî Xanî yê jar,
Teşbihê bi xemaya giriftar.

Qelbê wî di dest Te da ye Elheq!
Destê wî di dest xwe nîne mutleq."

"Hetta bi gihite Xanî'yê jar,
Napak û Pelîd û wacibunnar.

Ew jî bi xirabî yu seyînî,
De'wa diketin bi ummetînî.
Wî bed e'melê wekî kilaban,
Barî bi ke peyrewê sehaban."

Xanî: «Ya Dila! Di oda Ger Te Divêtid.. de", ger hûn dixwazin Xwedê nas bikin, dengê "Enellah" li Geliyê Kuddusê bibihîzin. Dibêje "Dema ku ez sûreya ronahiyê dixwînim sûretê ruh dibînim" û ayetên xwe wiha rêz dike:

"Zahid a! Ger te divêtid, tu Xuda yê nas biki,
Were ber sayeyi şimşadi qedan qet meçe dûr.
Bi ziyadi were qeydê şecere Wadi yê Quddus,
Bizanin bi bihisi sewtê "Enellah" ji Tor"

"Bê tekelluf dixurim sondê bi Quran'a şirin,
Xanîya! Suretê canane bi min Sure ê Nur"
Dil Ke'be ya mewlaye lê, cî bo cewher û lale lê,
Tiji buye ev nur elê, Pinga bu nura Celilî."

Xanî di derbarê Quranê de jî wiha gotiye:

"Qur'an û xeber çi mucizatin,
Ayat û suwer çi beyyinatin."

Mamosta Ehmedê Xanî ji mezheba Neqşîbendî bû. Mezheba Neqşîbendî ji aliyê Mihemed Behaeddîn (1318-1389) (Behauddîn Neqşbendê Buxara), ku bi navê Şah Neqşbendî jî tê naskirin, ji bajarê Buxara li Turkistana (Uzbekistana niha) hatiye damezrandin.

Bi belavbûna vê mezhebê li hemû Kurdistan, Anatolya û Rojhilata Navîn, Melayê Xanî jî wek şêx û alimên din ev mezheb qebûl kir. Naqşbend; Tê wê wateyê ku dil mîna emelê dixebite.

Ustad Xanî di nava mezheban de mezheba Neqşîbendî hilbijart. Dema ku di serdema Bazîd bey Emîr Abdulfettah Pisyanî

(1706-1711), 1112 Hicrî de li Qesra Bazîdê karmendî dikir. Di sala 1700î de dest ji karmendiyê berda û çû Xoşebê û li wir tevlî mezheba Neqşîbendî ya li kêleka Mizgefta Şêx bû." Wî bi van ayetan diyar kir ku mezheba wî Neqşîbendî bû:

"Min di neqşek ji neqşê neqşibend,
Vebûn bendê di min yek yek ji bendan,
Guşada dil ji bo me ra muyesser,
Nebû bê sohbeta suret lewendan."

Mele Abdurrahman Durre diyar kir ku Ehmede Xanî ber bi mezheba cebriyê ve meyla bûye. Ne weke ku gotiye, tu têkiliya mamoste Ehmedê Xanî bi mezheba cebriye re nîne.

Lê Ustad Xanî bi van ayetan berê xwe bi me da naskirin û eşkere kir ku ew ne ji mezheba Cebriye û Mutezîle ye:

"Bizan bende muxtarê fe'la xwe ye
Ne xaliq ne mecburê fe'la xwe ye"

Mamosta Xanî bi vê ayetê diyar kir ku ew mezhebê Şafiî ye:

"Ji bo me Şafii İmam, em bûn muqtedayêd wî."

Xanînamé

HELBESTVANÊN HERÎ MEZİN ÊN KURD: EHMEDÊ XANÎ

Ehmedê Xanî helbestvanên herî mezin ên kurd e.

Ji meqeleya Klasîkên me – an sahir û edîbên me ên kevin ya Celadet Alî Bedirxan:Mela Camî di heqê Mewlana Celaledînê Rûmî û kitêba wî »Mesnewî« de gotiye:

Men çi gûyem wesfi an alîcenab Nîst pêxember welê dared kitab. Yanî:

Ez di heqê wî alîcenabî de çi bibêjim, ne pêxember e, lê kitêba wî heye.

Ev pesnekî bilind û hêja ye û bi her awayî li bejna Mewlana têt. Di heqê Ehmedê Xanî û kitêba wî »Memozîn« de, bi min be, mirov dikare jê bêtir jî bibêje. Belê Xanî jî xudan kitêb e. Lê Xanî pêxember e jî. Pêxemberê diyaneta me a milî, pêxemberê ola me a nijadîn. Xanî di wextekî welê de rabû ko – beriya niho bi sê sed û neh salan – ne li cem me, lê li Ewropayê jî xelk hêj li miliyet û li nijadê xwe hişyar ne bû bûn û zelamên ji yek miletî hev û dû ji bo ketolîkî an protestaniyê dikuştin. Di heyameke welê de Ehmedê Xanî bîra miliyeta xwe, bîra kurdaniya xwe biri bû û ji kurdan re goti bû hon berî her tiştî kurd in, rabin ser xwe, dewleteke kurdî çêkin û bindestiya miletên din mekin. Melayê Jaba der heqê Ehmedê Xanî gotiye: »Sahirê pêncê jî Ehmedê Xanî ye. Eslê wî ji tayifeyê hekariyan ji eşîreta xaniyan e. Bi xwe hatiye Beyazîdê, di tarîxa hezarê da tewetin kiriye. Di zimanê kurmancî de Memozîn nav kitêbek aşiq û maşûqan gotiye û kitêbek lixet jî bi kurmancî û erebî gotiye, navê wê Nûbihar e. Zarokê di Kurdistanê hemû di piştî Quranê dixwînin. Û zehf jî xezeliyat û esharan û beyt bi zimanê kurmancî gotiye. Û di zimanê erebî û farisî û tirkî jî qewî mahir û sahibi irfan e. Û ji sierayê di Kurdistanê hemûyan jî meşhûr û faiq e, belkî ji hemû şieran meqbûl û memduh e. Û dii hezar û şêst û sê da jî merhûm bûye û di nêv Beyazîdê da mizgeftek jî bi navê xwe bîna kiriye. Û bi xwe jî li kenarê mizgeftê medfûn e«.

Xanî herwekî bi xwe dibêje di sala hezar û şêst û yekê hicrî de ji diya xwe bûye.

Lewra ko dema ji xeyb fek bû
Tarîx hezar û şêst û yek bû

Kengê emirê Xwedê kiriye em pê nizanin. Lê gava Memozîna xwe qedandiye çil û çar salî bû:

Îsal gehişte çil û çaran
Ev pêşrewê gunahkaran

Ehmedê Xanî ji Memozînê pê ve hin eserên din hene. Nûbihar: ferhengeke menzûm e.

Kurdî-erebî. Xanî ji bo Nûbiharê dibêje:

Ji Eqîda îmanê:
Sifatê di sebhe ji bo zilcelal
Bizan heft in ey arifê pir kemal
Xweşî, şîn û zanîn û vên û kelam
Bihîstin digel dîtî bû temam

Xanî li Beyazîdê dibistanek jî danîbû û tê de dersa zarokan bi kurdmancî digot. Di pey mirina wî re şagirtê wî Smaîn bîst salên din li wê dibistanê guhdar bû û dersên kurdmancî tê de gotin. Li gora tiştê ko min bihîstiye Xanî kitêbeke cexrafyayê jî çêkiriye û tê de qala ezman û stêrkan kiriye. Herçend ez gelek lê geriya bim jî ev kitêb neket destên min.

Ehmedê Xanî herwekî bi xwe gotiye Mem û Zîn ji xwe re kirine behane û bi vê hêncetê kula dilê xwe bi der daye, derdê miletê xwe ê ker û lal bi ziman kiriye û ew axivandiye. Mem û Zîn ji bo Ehmedê Xanî remzên Kurdistanê, rêzikên welatê wî ne.

Xanî dibîne ko ew rêzik winda dibin, kurdmanc bi zimanine din dixwînin û dinivîsînin, bi rêzikên miletên din ve diçin, belgên xwe ên nijadîn ji xwe tavêjin, dikevin rengên miletên din û bi vî awayî û bi rêva bindestiya wan dikin. Seyda dibêje:

Sazi dili kul bi zîr û bem bit
Sazendeyê ‘eşqi Zîn û Mem bit
Serha xemi dil bikim fesane
Zînê û Memî bikim behane
Nexmê we li perdeyê derînim
Zînê û Memî ji nû vejînim
Derman bikim ez ewan dewa kim
Wan bê mededan ji nû ve rakim
Meşhûr bikim bi terz û islûb
Mimtaz bikim mihibb û mehbûb
Ewreng bikim ji nû serefraz
Da bêne temaşeyî nezerbaz
Dilber li Memî bikin girînê
‘Aşiq bikenin bi derdê Zînê
Ev meywe eger xirab e ger qenc
Kêsaye digel wê me dused renc
Ev meywe eger ne avdar e
Kurmancî ye, ew qeder li kar e
Ev tifl e eger ne nazenîn e

Nûbar e bi min qewî sirîn e
Ev meywe eger ne pir lezîz e
Ev tifl e bi min qewî ‘ezîz e
Mehbûb û libas û gûsiwar e
Milkê di min in ne miste’ar e
Ez pîlewer im ne gewherî me
Xudreste me ez ne perwerî me
Kurmanc im û kûhî û kenarî
Ev çend xeber in di kurdwarî

Memozîna Xanî di çepa yekem sala 1919’an de li Stenbolê hatiye çap kirin.

Tirba Xanî li Beyazîdê ziyaretgaha xelkê ye.

Mîran BÊKES

Xanînamé

19.YÜZYIL BATILI KAYNAKLARDA EHMEDÊ XANÎ

Mehmet Gültekin

> **Kürdler, kürdçe okuyup yazdıkça ve örneğin büyük şairleri Ehmedê Xanî'nin eserlerini okudukları sürece kaybolmazlar.**
>
> *Wolfgang Günter Lerch*

Giriş

Doğu-Batı arasındaki ilişkiler tarihin derinliklerinden beri süregelen ticaret amaçlı seyahatlere ve dönem dönem cereyan eden savaşların doğurduğu ilişkilere dayanmaktadır. 18 yy. sonlarında Batı'da başlayan aydınlanma dönemi ile bu ilişkiler, aynı zamanda kendine yabancı olan hakkında bilgi edinme ve bu bilgiyi paylaşma yönünde de hız kazanmıştır. Böylece Batı ülkelerinden Doğu'ya gelen seyyahalar uğradıkları ülkeleri yeni ve çok yönlü bir bakış açısıyla gözlemlemiş, edindikleri bilgileri ülkelerindeki okuyucuyla paylaşmışlardır. Bu da 19.yüzyıla gelindiğinde Batı'da büyük ilgiyle okunan çok zengin bir "seyyahat literatürünün" gelişmesini sağlamıştır. Yine bu yüzyılda sıkca yaşanan Osmanlı, Rus ve İran savaşları tüm tahribatlarının yanısıra Doğu ve Batı'da yaşayan farklı hakların birbirlerini tanımalarına ve zamanla karşılıklı önyargıların belli oranda kırılmasına yol açmışlardır. Bu süreç halklar arası ilişkileri yoğunlaştırmış, bilginin gelişmesine ve yerinde araştırmaların yapılabilmesine imkan sağlamıştır. 1803-1830 Osmanlı, Iran ve Rus savaşları, Rusların Kafkasya'ya, ardından da Kürdler'in yoğun olarak yaşadığı Serhad bölgesine kadar inmesine ve bununla birlikte Kürd toplumunu tanımaya başlamasına yol açmıştır. Alexandr K. Ushakov "1828-1829 yıllarında Asya Türkiye'sindeki Seferlerin Tarihi"1 adlı yapıtında daha o zamanlar bilim insanlarına, Kürdlerin bu coğrafyada köklü bir halk olduğunu, ama onların inançları, dili ve tarihi hakkında halen kapsamlı bir araştırmanın yapılmadığını, halbuki bunun yapılmasıyla Asya'nın eski tarihinde yeni bir sayfanın açılacağına inandığı mesajını vermektedir.

19 yüzyılın ilk yarısında daha çok Pers, Osmanlı ve Arap dünyasına yoğunlaşan Rus ve Batı Avrupa'lı bilim insanları, yüzyılın ortalarından itibaren de aynı çoğrafyada önemli bir yer tutan Kürdler'in etnografya, dil, sanat ve edebiyatları hakkında sistemli araştırmalara başlamışlardır. Bu araştırmalar çerçevesinde elde edilen bilgiler yayınlanmış ve derlenen çok sayıda elyazmaları da Rusya ve Batı Avrupa'daki bilim akademilerinde incelenip arşivlenmiştir.

Batılı'ların Kürd dili, tarihi ve edebiyatı hakkında elde ettikleri bilgi ve elyazmaları arasında Ehmedê Xanî'nin eserleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu inceleme 19. yüzyılda Batılılar'ın Ehmedê Xani'nin isimi ve eserleriyle tanışması sürecini, bunlar hakkında yayınlanan ve yayınlanmayan araştırmaların ve arşivlerdeki elyazması eserlerin tanıtımını konu edinmektedir.

Araştırma konumuzla ilgili en önemli bilgiler Almanya ve Rusya merkezli kaynaklardır. Nitekim 19. yüzyılda Kürdistan coğrafyasına gelip farklı konularda araştırma yapanların çoğunluğunu Almanlar oluşturmaktaydı ve Almanca bu yüzyılda tüm Batı'da en çok kullanılan bilim diliydi. Ruslar ise 1828 ve 1854 yıllarındaki savaşlarda Kürdleri tanımaya başlamış ve haklarında öncelikle bazı etnografik çalışmalar yapmışlardır. St. Peterburg Üniversitesi doğu dillerinin araştırılmasında en önemli merkez olarak öne çıkmaktla beraber oradaki bilimsel çalışmalarda Almanca ve Rusça kullanlmıştır. Bu dönemde Xanî hakkında Fransızca ve Ingilizce dillerinde de bazı çalışmaların yayınlandığını, bazılarının ise yayınlanmamış olup arşivlerde saklandığını görmekteyiz.

İlk Tesadüfi Bilgiler

Zaremba-Mela Mehmûd Karşılaşması

Kürt tarihi, etnografyası ve ededbiyatının Batı'da tanıtılmasında anahtar rol oynayan ve 1856-57 yıllarından itibaren adından çok sözedilecek olan Mela Mehmudê Bazîdî 1797 yılında Bayazid sancak merkezinde dünyaya gelmiştir. O dönem Osmanlı Devleti'ne *"Yurtluk-Ocaklık"* özerk statüsü ile bağlı olan Bayazid eyaletini Zîlan aşireti mensubu irsi hükümdar ailesinden ve sarayı yaptıran İshak Paşa yönetmekteydi. Mela Mehmûd daha sonra, 1799 yılında ölen İshak Paşa'nın yerine geçen oğlu Mahmud Han (1799-1805), bunun yerine geçen İshak Paşa'nın diğer oğlu olan İbrahim Paşa (1806-1817) ve Mahmud Paşa'nın oğlu, yani İshak Paşa'nn torunu olan Behlül Paşa'nın (1817-1854) yönetim dönemlerini yaşamıştır.

Bayazid bölgesi 1821-22 yılında bir süre İranlılar'ın işgali altında kaldıktan sonra, 1828 yılında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşında Ruslar Serhad bölgesini işgal ettiler. Beraberinde Bayazid sancağını da kuşatmaları üzerine Behlül Paşa, Rus kumandanlarıyla yaptığı uzun müzakelerden sonra 9 Eylül 1828'de şehiri savaşsız olarak Ruslara bıraktı, kendisi ise esir alınarak Tiflis'e götürüldü. Bundan sonra Bayazid 2 yıl boyunca Rusların işgali altında kaldı. Bu yıllarda bölgeye gelen birçok Rus ve Batı Avrupa'lı bilim insanı, misyoner ve gezginler ilgi duydukları alanlarda incelemeler yapıp bunların sonuçlarını ülkelerinde yayınladılar. Bunlardan biri de Basel İncil Misyonu Cemiyeti'nin bir misyoneri olan Felician Martin von Zaremba idi. Zaremba güney Kafkasya bölgelerindeki gezi ve faaliyetleri çerçevesinde 26 mayıstan 6 Haziran 1830'a kadar da Bayazid bölgesinde kalmıştır.

Aslen Polonyalı olan Zaremba (1794-1874) Dorpat ve Moskova Üniversitelerinde okuyup doktorasını yaptıktan sonra Rusya başbakanının isteği üzerine Devlet Dış İlişkiler Kolejinde bir süre görev yapmış ve protestan mezhebine geçtikten sonra İsviçre'nin Basel kentine giderek oradaki İncil Misyonu Cemiyetinin çalışmalarına katılmıştır. Zaremba bu cemiyetin görevlendirmesiyle 1822-1838 yıllarında Kafkasya ülkelerinde misyonerlik çalışmalarında bulunmuş ve nisan ayından Temmuz 1830'a kadar yapmış olduğu Erzurum, Kars ve Bayazid anılarını konu alan bir yazısını 1831 yılında yayınlamıştır.[2]

Yazısında Kars'tan Bayazid'e yaptığığı yolculuk boyunca gördüklerini aktaran Zaremba 26.05.1830'da Rus işgali altıda bulunan Bayazid şehirine vardıktan sonra M. Mehmûd Bazîdî ile olan tesadüfi tanışmasını söyle anlatmaktadır:

"27 Mayıs Perşembe günü Mihraçı anma günü nedeniyle çarşı kapalıydı. Ben de generali ziyaret ettim, o da içinde güzel meşhedin ve minarenin bulunduğu yeni güzel kale dahil olmak üzere her iki kaleyi gezip görmemi sağladı. Sonra da generalin anma nedeniyle verdiği yemeğe katıldım; sofranın bir tarafında Rus askeri mensupları, diğer tarafında ise Türk, Kürd ve Ermeniler bulunuyordu ve bunların yemekleri kendi geleneklerine göre hazırlanmış ve sunulmuştu. Onların hizasında baş tarafta ise Behlül Paşa'nın 13 yaşındaki oğlu oturuyordu. Behlül Paşa'nın da kısa süre sonra şehre döneceğinden bahsediliyordu. Hazır bulunan Türk ve Kürdler'den üçü âlimdi, onlardan birine Hz. Musa'nın 1. kitabının Arapçasını verdim.

Ama bir istisna olduğundan özellikle belirteyim ki, bu bilgili adamlardan yerli olan bir Kürd mükemmel biriydi ve büyük bir alim olarak kabul görmüştü

(...)

28. Mayıs. Mirza Musa'yı burada bırakarak dört günlüğüne Diyadin'in ötesinde Fırat Nehrinin yanında bulunan Üç Kilise adlı meşhur manastıra ve hem Generalin hem de o asilzade Kürd aliminin [Mela Mehmûd] verdikleri mektupları iletmem gereken bir Kürd aşiret reisi olan Süleyman Ağa'nın yanına gittim. Bayazid'ten 6 mil uzaklıkta olan Diyadin şu an Rus askerinin işgali altında bulunan küçük bir kaledir. Kalenin dışında Ermeni ve Kürdlere ait olan evlerden oluşan bir köy vardı. Yanında bir koruması olan bir subayla yolculuk ettim. Beraberimde yanına gideceğim Kürd beyinin bir görevlisi de vardı. Şişman, silahlı, üstünde kırmızı renkte bir elbise ve başı da Kürdlere özgü biçimde sarılıydı. Bugün Fırat Nehri'nin buradaki güney kolu olan, kaynağı birkaç mil uzakta, burada ne çok derin ne de çok geniş, ama çekici olan Murad Çayı üzerinden geçtik(...)

"Atlarımızı yolu olmayan güzel meralar üzerinde sürüp günün aşırı sıcağından sonra bizleri rahatlatan bir akşam serinliğine kavuştuk. Kürdler'in sürü ve çadırlarının yanından geçerek gün batımında Kürd Zilan aşiretinin reisi Ahmet oğlu Süleyman Ağa'nın çadırına vardık ki o da daha yeni yer değiştirip burada konaklamıştı. Süleyman Ağa beni memnuniyetle karşıladı. Yanında çok sayıda insanları vardı. Çadırı diğerlerinin çadırlarından ayrı duruyordu. Ağa'nın çadırı hem oradaki ve hem de Karabağ ile Gökçe Gölü bölgelerinde gördüğüm Kürdler'in çadırlarındandı, yalnız bu çadır 5-6 bölüme ayrılmış ve halılarla donatılmıştı. Ağa'nın yanında Erzurum'dan gelmiş olan bir tüccar misafiri de vardı ki o da kendince sohbetin canlanmasına katkıda bulundu. Süleyman Ağa hoş ve nazik görünümlü bir adamdı. Kendisi ile oğlu aksam namazını çadırda kıldılar. Konuşmalar sürdükçe daha da samimi bir hava oluştu ve ben o akşam onlara tanrının Hz. İsa'nın şahsı üzerinden insanlara gösterdiği merhametini anlattım. Yer yer dikkatle dinliyorlardı ve beraberimdeki Kazaklardan biri Türkçe anlattıklarımı onlara (Kürdçeye) terciime ediyordu. Ağa'nın adı Mirza olan kâtibi ki aynı zamanda bir hoca idi, birkaç defa benimle tartıştı. Ben de kendisine birkaç Arapça ve bir tane de Farsça kitapçık verdim. O da onları inceledi ama almak istemedi. Fakat Ağa, sanırım kibarlıktan olacak ki, onları almasını söyledi hocaya. Herhangi bir kuşku uyandırmamak için pek soru sormadım, ama bazen de soru sorma fırsatı oluyordu. (...)"

"20. Mayıs.

Ben onlara kendi dillerinde yazılı bir şeylerin olup olmadığını sormuş olduğumdan, kâtip bugün beraberinde bir kitapçık getirdi ve hepsi şiirdir dedi.

Kâtip bu kitapçıktan bana önce Kürdçesini okudu, ardından da sözlü olarak terciime etti. Her ne kadar kulağa basit geliyorduysa da ben ille de o kitapçığı ondan satın almak istedim ama o vermedi. Arap alfabesiyle yazılmıştı. Kürdçe kelimelerden oluşan bir tür sözlüktü ve Türkçe veya Farsça açıklamalıydı. Ama alamadım kitabı, daha çok beni Bayazid'te bulursun diye teselli ettiler. Gelecekte de onlarla dost olmak istediğimi belittim ve şaka ile karışık ben veya başka birinin dost bir misafir olarak gelip dillerini öğrenmek için onlarda kalıp kalamayacağını sordum. Bir de İncil kitapçıklarının onların diline de terciime edildiğini ancak daha redekte edecek birine ihtiyaç olduğunu anlattım. Süleyman Ağa ise beni bildiğimiz tarz bir kibarlıkla davet etti ve bir dahakine misafirperverlik görevlerini daha iyi yerine getirmeğe özen göstereceğini, şimdi yapsaymış bunları misafirperverliğinden değil de Ruslardan korktuğundan yaptığının düşünüleceğini söyledi."

Zaremba oradan döndükten sonra birkaç gün daha Bayazid'te kalmış. Anlaşılam o Kürdçe kitabı satın almak için de çabalamış. Bu tür kitapları bulmanın güçlüğünü de Kürd alimlerinin Rus işgalinden dolayı bölgeyi terketmiş olamalarına bağlamaktadır. Ama anlatımlarından anlaşılıyorki Zaremba bu süre içinde Mela Mehmûd ile birçok görüşme ve istişarelerde bulunmuştur.

Burada söz konusu olan Ehmedê Xanî'nin 1681 yılında yazdığı ve ilk kitabı olarak bilinen Nubihara Piçûkan (Küçüklerin Turfandası) adlı eseridir. Pedagojik bir ders kitabi olan ve Kürdçe-Arapça sözcük ve beyitlerden oluşan eser, Kürd çocuklarına Arapça öğrenmeyi kolaylaştırmak ve bilimin önemini kavratmak amacıyla yazılmıştır.

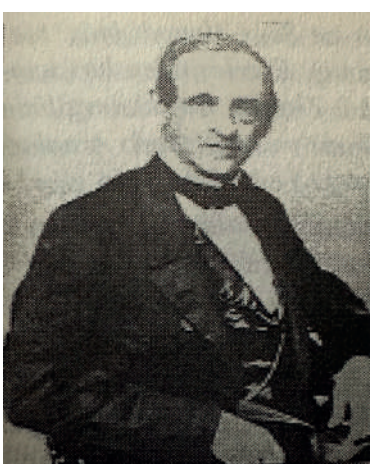

Felician Martin von Zaremba (1794-1874)

Alexandr Chodzko, Mem û Zin'den sözediyor

1839-1844 yıllarında Rusya'nın İran'daki diplomatı olan Alexander Chodzko bir yandan Farsça öğrenirken diğer yandan da daha sonra

Kürdçe öğrenmeğe hazırlık amacıyla materyaller toplar. 1852 yılında Paris'e yerleşen Chodzko Kürdçe üzerinde çalışmalara başlar. O arada Osmanlı Devleti'nin görevlisi olarak Paris'te bulunan Ahmedhan adlı Süleymanye'li biri ile tanışır. Chodzko, Ahmedhan'ın da yardımıyla Süleymaniye şivesi hakkında bir araştırma yazısı hazırlayıp yayınlar. Bu yazısında Kürd şairleri hakkında şu kısa bilgileri verir.

"Suriye'de Molla Hezir adında tanınmış bir kürt alimi vardır ki aslında şairlik lakabı olan Neali Efendi olarak tanınır. Ahmedhan'ın onunla dostluğu var. Ahmedhan beni onunla tanıştırma ve bir de 16.cı yüzyılda fars şairi Cami'nin çağdaşı olarak yaşamış olan bir şairin de kitabını bulma sözü verdi.

Bu şairin lakabı Dabel, asıl adı ise Şêyx Ahmedi imiş, Mezopotamya Cizre'sinde dünyaya gelmiş. Eserlerinden biri içinde erotik şiirlerin bulunduğu Mem û Zîn'dir. Bu iki sevgilinin aşk destanı kürtler arasında çok tanınır ve sevilir tıpkı Arapladaki Leyla ile Mecnûn ve Perslerdeki Ferhad ile Şîrîn gibi.

Ama ne yazıkki tam da bu ortak çalışmalarımız esnasnda Ahmedhan görevi gereği İstanbul'a geri çağrıldı."[3]

Burada dikkati çeken, yazarın Ahmedhan'dan aktardığı bilgilerde Cîzrelî Mela Ahmed'in divanı ile Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i yanlış anlaşma sonucu karıştırılmış. Yine de Peter Lerch, Ehmedê Xanî hakkındaki bir araştırma yazısında Chodzko'nun çalışmlarından sözederken onun yukarıdaki alıntıda yazdıklarını Ehmedê Xanî ve eseri Mem û Zîn hakkında kensdisinden öncesine ait bir ilk bilgi olarak gösteriyor. Ayrıca Ahmedhan'ın Chodzkoya verdiği bilgilerden Ehmedê Xanî'nin o zamanlar Ahmedhan'ın memleketei olan Süleymaniye bölgesinde de tanındığı sonucunu da çıkartmak da mümkündür

Dr. Otto Blau ve Serhad Aşiretlerini Araştırması

Alman oryantalist ve diplomat Dr. Otto Blau (1828-1879) 1856 ve 1857 yıllarında iki defa Erzurum ve Bayazid bölgelerine giderek Eleşkird'ten Maku'ya kadar olan bölgede yaşayan Kürd aşiretleri hakkında kapsamlı bir incelemede bulunmuştur. "Kuzey Kürdistan Aşiretleri" adlı bu çalışmasında Dr. Blau kısaca Kürd edebiyatından da söz ediyor. Dr. Blau adı geçen bölgeye gelmeden önce Erzurum'da Kürd elyazmaları ve halk edebiyatı örnekleri derleyen Rus konsolosu Alexander Jaba'nın yanına gitmiş ve onun koleksiyonundaki bazı kitapları da görmüştür. Blau bu bağlamda şunları aktarıyor:

"Araştırmamızın konsu olan bu alanda Kürdler'in resmi ya da şahıslara ait kütüphaleri olmadığından burada güçten düşmüş aşiretler arasında Kürdçe elyazmaları çok az bulunuyor. Öte yandan Erzurum'daki Rus konsolosu Jaba'nın zengin koleksiyonunda gördüğüm kitaplar ise istisnasız hepsi de orta Kürdistan bölgelerindendi.

Fakat çok bilgili bir insan olan Muzuri köyünün imamı Mele Mehmed bana, Bayazid'te yaşamış bir alim olduğunu söylediği Ahmed Efendi Xanî'nin Kürd dilinde çok sayıda kitap, Kuran'ın yorumu ve Kürd gençlerinin eğitimine yönelik ders kitapları yazmış olduğunu, bunlardan biri olan Nûbar'ın Arapça, Türkçe ve Kürdçe metinlerden oluştuğunu anlattı. Mela Mehmed, "Xani, babamın yaşadığı dönemde Bayazid'te vefat etti, ama ölüm tarihi mezar taşında yazılıdır ki oradaki bilgi benim bildiğimden daha doğrudur" dedi."[4]

Yazının aslında Xanî'nin ismi "Ahmed Efendî Choni" ve kitabın adı da "Nuvar" olarak geçmektedir. Ayrıca Dr. Blau'nun araştırmasındaki aşiret ve yer isimlerinden bu bilgileri edindiği köy olan Muzuri'nin Eleşkird'e bağlı bir köy olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer önemli bir nokta da Peter Lerch'in daha sonraları verdiği bir ipucudur ki buna göre E. Xani'nin Jaba tarafından derlenen eserlerinin elyazmaları Rusya'ya ve Batı Avrupa'ya ulaşmadan önce Berlin Üniversitesinde Nûbihar'ın bir el yazması bulunuyordu. Prof. Dorn öğrencisi Lerch için Kürdçe materyaller ararken başvurduğu Berlin Üniversitesi'nde görev yapan oryantalist Prof. Dr. Richard Gosche O'na cevaben, arşivlerinde Kürtçe-Arapça bir sözlük olan Nûbihar'ın bir elyazmasının bulunduğunu ve bunu verebileceğini bildirmiştir.

Petersburg Üniversitesi'nin Kürtler Hakkında Araştırmaları

19. yüzyıl Rusya'sının en önemli bilim merkezlerinden olan St. Petersburg Üniversitesi'nin şarkıyat bölümü Rusya, Osmanlı ve İran savaşlarının ardından Rusya'nın etkinlik alanının genişlemesinin sağladığı araştırma imkanları ile beraber oryantalistik dalındaki çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Şarkiyat bölümünün Kürd tarihi, etnografyası, dili ve edebiyatı hakkındaki sistemli araştırmaları 1856 yılından itibaren başlamıştır ki bunda en önemli etken şüphesiz Peter Lerch adındaki genç bir bilim insanın çalışmalarıdır.

1828 doğumlu olan Peter Iwanowitsch Lerch St. Petersburg Üniversitesi şarkiyat bölümünde okumuş, 1850 yılından itibaren de ağırlıklı olarak Kürd dili, etnografyası, tarihi ve edebiyatı konularına eğilmiş ve Kürdçe öğrenimini yoğunlaşmıştır. Lerch'in o dönem akadamideki bilim insanlarının yaptığı düzenli toplantılarda verdiği kürdoloji sunumları ve 1856 yılında yayınlanan "İran Kürdleri ve Ataları" adlı kapsamlı bilgiler içeren kitabı bilim çevrelerinde büyük ilgi

görmüştür. Ardından akademinin aldığı bir kararla P. Lerch mart 1856'da Kürd savaş tutsaklarının bulunduğu Smolensk bölgesindeki Roslawl şehirine gidip bunlar arasında Kürd dili, etnografyası ve halk edebiyatı örnekleri derlemiştir. Bu araştırmasının sonuçlarını Haziran 1856'daki akademi toplantısında sunan Lerch bu çalışması ile de Prof. R. Dorn gibi hocaları tarafından takdirle karşılanmıştır.5

Bu da Kürd bilimlerinin dolaysıyla Ehmedê Xanî ve eserleri hakkında Batı'da ilk sistemli ve kordineli bilimsel çalışmalar bağlamında bir dönüm noktası olmuştur. Bunun ilk adımını Lerch şöyle yazmaktadır:

"Bu [kürd dil ve edebiyatı örneklerinin derlenmesi] alanda bir başlangıç yapıldı. Sayın Dorn, benim Roslawl'daki başarımı gördükten sonra, tüm imkanlarıyla araştırmalarım için gerekli kaynaklar bulmak üzere önemli adımlar attı.

Kendisi bazı bilim dostlarına başvurdu ki onlar da onun bu isteklerini yerine getirdiler. Bu iki kişiden biri Nikolai Chanykow idi, ki uzun süreden beri bir oryantalist, aynı zamanda Tebriz başkonsolosu ve Akademinin hem muhabiri hem de üyesi olarak bilim insanlarınca tanınmaktadır. Kendisi 1856 yılı aralık ayında Akademiye icinde Farsça ve Türkçenin yanısıra çok sayıda Kürdçe el yazmaları da içeren bir derleme yolladı. Ayrıca Chanykow'un yardımıyla Mukri Kürdlerinin merkezi olan Mehabad'ta Gulistan'ın Kürdçe diline çevirisi de devam etmektedir ki bu tercümenin ilk bölümü bu yılın temmuz ayında Akademiye ulaşmıştı. (...) Araştırma meraklıları elbetteki sayın Chanykow ve Jaba'nın Kürdler hakkındaki araştırmaları teşvik eden bu çabalarını ve dolaysıyla İranistik'in gelişimine olan katkılarını onurlandıracaklardır. "[6]

Tebriz başkonsolosu Nikolay Chanykow (1819-1878) 1857 yılında ikinci defa akademiye bir Kürd şiirleri derlemesi yollamıştır. Yine Prof. Dr. Bernhard Dorn'un bir yazısında, Chanykow'un yolladığı bir mektupta bazı insanların kendisine çok sayıda Kürdçe kitaplar temin etme sözü verdiklerini berlirttiğini aktarmaktadır. Fakat anlaşılan Chanykow'un akademiye yolladığı Kürd şiirleri derlemesi yayınlanmamıştır. Ancak Kürdçe dil bilgisi çalışmaları yürüten Peter Lerch aşağıda değineceğimiz iki ciltlik eserinde bu derlemeden sadece dil örnekleri vermektedir.

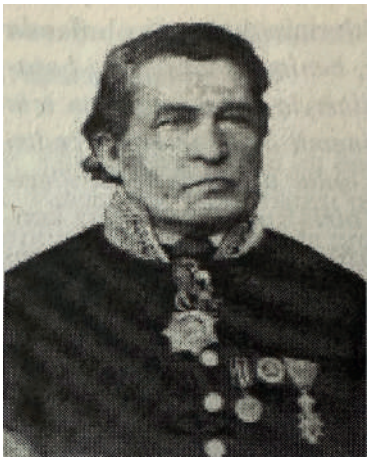

Rusya'nın Erzurum konsolosu Alexsander Jaba[7]

Petersburg-Erzurum hattı: Lerch, Jaba ve Mela Mehmûd

1854 yılındaki Osmalı-Rus savaşında Bayazid'in yeniden Rus işgaline uğramasından, kardeşini bu savaşta yitirmesinden ve sancağın son irsi beyi olan Behlül Paşa'nın yaralı olarak esir düşmesinden sonra Mela Mehmûd Erzuruma taşınmıştır. Orada hocalık ve eski İran paraları üzerindeki yazıları deşifre etmekle görevli olan Mela Mahmud savaştan kaynaklı koşullardan dolayı geçim sıkıntısı çektiğinden 1856 yılında tam da tekrar Bayazid'e dönmeğe karar vermişken Rus konsolosu Jaba kendisine, hem O'ndan kürtçe dersler almak ve hem de Petersburg Üniversitesinin talebi üzerine Kürdçe elyazmaları derlemek amacıyla ortak çalışma teklifinde bulunmuştur. Jaba o zamanlar 1853 yılından beri Erzurum'da başkonsolosluk yapmaktaydı. Akademisyen Theodor Benfey ve Otto Blau'nun verdikleri bilgilerden anlaşılan Jaba, Petersburg'tan gelen talepten çok önceleri kendi ilgisiyle boş zamanlarını Kürdçe öğrenmek ve el yazmaları derlemekle geçiriyormuş.[8] Ancak akademinin talebi sonucu olanaklarıın artması ile Mela Mehmûd'u yanına almış ve böylece çalışmaları boyutlanıp daha sistemli ve akademik bir yola girmiştir. Nitekim Mela Mehmûd da Ehmedê Xanî, İsmail Bazîdî ve Muradxan Bazîdî'nin ekolününden gelen en önemli Kürd bilgeklerindendi.

Jaba bundan sonra belli aralıklarla akademiye derlemeler yollamış, akademi yönetimi de bunların değerlendirilmesi ve arşivlenmesi işleri ile Peter Lerch'i görevlendirmiştir. Lerch ise gelen her derleme hakkında önce akademi toplantılarında sunumlarda bulunmuş, ardından da bunları makaleler halinde bilim dergilerinde yayınlamıştır.

Bu bağlamda "Erzurum Rus Konsolosu Jaba'nın belge ve tercümleri temelinde Kürd edebiyatı ve aşiretlerinin tanıtımı" adlı ilk makalesi 03. Haziran 1857 tarihinde yayınlanmıştır.[9] Lerch, bu yazısında Jaba'nın yoladığı ilk derlemeyi tanıtmaktadır. Buna göre derleme Aralık 1856'da akemdemiye ulaşmış, bunun 52 sayfası 8 Kürd şairinin biografyaları ile Bayazid, Fırat nehiri boyları, Van gölünün güneyi ve doğusu, Hakkari, Cizre, Muş, Bitlis, Dersim ve Bingöl bölgelerindeki Kürd aşiretleri hakkında sosyolojik bilgiler içermektedir. Derlemenin bu son bölümü hakkında verilen bilgiler ile Mela Mehmûd'un "Adet û Rasûmatnameyê Ekradiyye" adlı eseri ve "Kürdistan'ın Yeniçağ Tarihi" adlı kayıp kitabı için yazdığı önsözle karşılarşıtırdığında buradaki bilgilerin kaynağının M. Mehmûd olduğu görülmektedir. Nitekim Lerch de daha sonraları derlemenin 118 sayfalık bir bölümünün de Kürd dil örneklerinden oluştuğunu, sol sayfalarında "Hoca'nın" elyazması, sağ sayfalarda ise Jaba'nın transkripsiyonun yer aldığını bildirmektedir.[10]

Peter Lerch adı geçen makalesinde bu 8 şairin eserlerini Kurmanci lehçesinde yazdıklarını ve Hakari, Botan. Müks ve Bayazid'li olduklarını aktardıktan sonra örnek olarak kısaca Melayê Cizîrî'nin öz geçmişinden ve O'nun lirik şiirler yazmış olduğundan sözetmektedir. Lerch'in daha sonraki bir yazısından, bu derleme hakkında Bilimler Akademisi'nde verdiği sunumda diğer şairlerle beraber Ehmedê Xanî'nin derlemede geçen özgeçmişini de aktardığı anlaşılmaktadır. Lerch, ayrıca bu bağlamda Dittel'den geriye kalan belgeler arasında 10 Kürd şairi hakkında bilgiler bulunduğunu ve bunların 18. ve 19. yüzyıllarda yaşamış doğu ve güney bölgeleri Kürdleri olduklarını da aktarmaktadır.

Bu makalenin ardından Peter Lerch'in yoğun ve sistemli çalışmalarının ürünü olan "Kürdler ve Iran'ın kuzey Keldanileri hakkında Araştırmalar" adlı eseri Almanca olarak Eylül 1857'de yayınlanır. Bir dilbilimi uzmanı olan Lerch'in bu araştırması o güne kadar Kürd dili hakkında yapılmış en kapsamlı dilbilgisi çalışmadır. Eserin Almanca olarak bir arada yayınlanan iki cildi toplam 337 sayfadır.

Lerch adı geçen bu eserinde, Jaba'nın haziran ayının başlarında ikinci bir derlemeyi akdemiye yolladığını, bu derlemede 17.yy Kürd şairi Ehmedê Xanî tarafından yazılmış olan Mem û Zin adlı eser hakkında yapılmış bir çalışmanın bulunduğunu ve kendisinin bu çalışma hakkında yazdığı makalesinin ise "Bulletin historico-philologique" dergisinde yayınlanacağını bildirmektedir.[11]

Lerch'in adı geçen kitabının yayınlanması üzerine Petersburg Üniversitesi akademisyenlerinden Theodor Benfey "Lerch: Kürdler hakkında Araştırmalar" başlığı ile bir tanıtım yazısı yayınlamıştır. Lerch'in çok yetenekli ve çalışkan biri olduğunu söyleyen Benfey, O'nun o güne kadarki araştırma ve yayınlarından sözettikten sonra "linguistik açıdan çok değerli bir dil" olan Kürdçe hakkındaki bu yapıtının önemli bir bilimsel çalışma olduğunu vurgulamaktadır.[12]

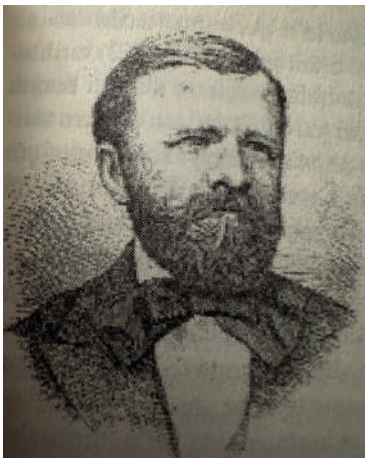

Peter Lerch (1828-1884)

Lerch, yukarıda sözünü ettiği ve Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i hakkında yapılan bir çalışmayı ele alan makalesi Mélanges Asiatiques dergisinin Ocak 1858 sayısında "Kürt Ahmed Effendi Xanî'nin kıtabının özeti; tercüme eden A. Jaba hakkında rapor" başlığıyla Almanca olarak yayınlanmıştır. Bu yazı bilim çevrelerinde büyük ilgi gördüğünden çok sayıda farklı dergilerde de basılmıştır.

Yukarıda da geçtiği üzere bu yazıya konu olan ve Jaba tarafından gönderilen Mem û Zîn'in nesir olarak kaleme alınmış bir Kürdçe el yazmalı özeti ve Fransızca tercümesidir. Lerch yazının başında Ehmedê Xanî'nin biyografyasını Jaba'nın Fransızcasından Almancaya şöyle aktarmaktadır:

"Ahmedê Xanî Hakkâri kökenli olup Xaniyan aşireti mesubudur. Hicri 1000(1591-92) yılında Bayazid'e gelmiştir. Burada Kurmanci olarak Mem û Zîn adlı bir eser ve Nûbihar adlı bir Kürdçe-Arapça sözlük yazmıştır. Kürdistan gençleri Kuran'i bitirdikten sonra bu kitapları okumaktadır. Ahmedê Xanî ayrıca ana dilinde ve de Arapça, Farsça ve Türkçe'de daha kısa şiirler yazmıştır. Kendisi bilim dallarında çok bilgi sahibiymiş; Xanî tüm anavatan şairleri arasında en önemli olanı olarak da görülüyormuş. Kendisi 1063(1652-53) yılında vefat etmiş ve Bayazid'te önceden adına yaptırdığı bir camide medfundur."[13]

Burada dikkati çeken Bayazid'e yerleşme tarihi olarak gösterilen hicri 1000(1591) ile ölüm yılı 1063(1652) tarihleridir. Bu tarihlerde bir karışıklık olduğu açıktır. Çünkü bunun aksini ortaya koyan kesin deliller vardır. Xanî'nin doğum tarihi 1732, 1752 ve daha sonraki Mem û Zîn elyazmalarının çoğunda 1061 olarak geçmektedir. Lerch'in yazısında da geçtiği üzere Xanî yaşadığı dönemde Bayazid'te bir medrese yaptırmıştır.

Medresenin girişinin üstünde duran bir kesme taşın üzerindeki beyitten buranın 1686 yılında yaptırılmış olduğu açıkca anlaşılmakatadır; Mîr Mihemed Pirbela şiirini 1681 ve Nûbihar'ı ise 1684 yılında yazdığı bilinmektedir. Yani Xanî 17.yy. ikinci yarısında yaşamıştır. Öte yandan yukarıdaki tarihleri bir başına göz önüne aldığımızda da bir uyumsuzluk görülmektedir. Xanî'nin hicri 1000 yılında Bayazid'e geldiği ve 1063'te de vefat ettiği kabul edilse bile bu O'nun Bayazid'te 63 yıl yaşadığı anlamına gelmektedir. O zaman da Xanî Bayazid'e geldiğinde kaç yaşındaydı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bunun da 63'e eklenmesi gerecektir ki bu da bilinenden çok daha uzun yaşadığı anlamına gelecektir. Birçok araştırmacı ise Xanî'nin değil de Xaniyan aşiretinin hicri 1000 yılında Bayazid'e yerleştiğini yazmaktadırlar, çünkü bu aşiretin Bayazid'te de yerleşik olduğu birçok ilgili araştırmalarda geçmektedir. Ayrıca Peterburg kütüphanesi arşivlerindeki Kürd elyazmalarını inceleyen ve bunları bir katalog halinde yayınlayan M. B. Rudenko da aşağıda görülceği üzere bu görüştedir. Jaba'nın Kürd şairleri listesinde Xanî'den hemen sonra gelen İsmailê Bayazîdî'nin hicri 1065(1654) yılında doğduğu, Xanî'nin öğrencisi olduğu ve 1121(1709) yılında da vefat ettiği yazılmaktadır ki, bu da Xanî'nin yaşadığı döneme denk düşmektedir. Ayrıca daha sonraları birçok araştırmacı Jaba'nın listesindeki 8 şair hakkında verilen doğum ve ölüm tarihlerini yeni veriler ışığında peydarpey düzeltmişlerdir.

Peter Lerch yazısının devamında Jaba derlemesinin toplam 94 sayfadan oluştuğunu ve ilk bölümün Kürdçenin şivelerine ayrıldığını aktardıktan sonra derlemenin en büyük bölümünü kapsayan Mem û Zîn'in özeti üzerinde durmaktadır.

Lerch bu özetin aslının Kürdçe ve nesir biçiminde yazıldığını ve yanısıra Fransızca tercümesinin bulunduğunu belirttikten sonra makalesinin büyük bölümünü bu Mem û Zin metnini Almanca olarak özetlemeye ayırmaktadır.

Bu özetin Kürdce orjinali daha sonra 1996 Yılında Qanatê Kurdo tarafından "Mem û Zîn, duwanzde variyant" adlı derlemesinde yayınlanmıştır.[14] Yazıdaki dilden özetin kürdçesinin Mela Mahmud tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

Lerch, Jaba'nın bu yönlü çalışmalarının bilimin gelişmesine önemli katkılar sunduğunu da vurgulamaktadır. Beraberinde Jaba'nın anlattığı Kürdçe lehçelerinde ayrı ayrı dil nümuneleri temin edip kendisine yollaması istemini de dile getirmektedir.

Makalesinin sonlarında Lerch, Xanî ve eseri hakkında şu ilginç yorumlarda bulunmaktadır:

"Görüldüğü üzere Ehmedê Xanî bu lirik eserinde ulusal bir konuyu işlemiştir. Bu eserin tümünün yayınlanması büyük önem arzetmektedir. Sayın konsolos Jaba,

akademisyen Dorn'a yazdığı son mektupta, bu özetin kendisinin elinde bulunan Mem û Zin'in iki ayrı el yazmalarından yararlanılarak çıkarıldığını belirtmektedir. Umarım Jaba bu iki el yazmasını da Asya Müzesi Akademisine teslim etmeği düşünmektedir. İşte o zaman Kürd edebiyatının iki yüz yıllık baştacına kavuşmuş oluruz. Belki de Xani'nin bu eserindeki bazı bilgiler Kürd dilinin tarihini aydınlığa kavuşturmamıza yardımcı olacaklardır."[15]

Burada dikkati çeken, Peter Lerch bu araştırma yazısını hazırladığı zamanlar elinde Ehmedê Xanî'nin yukarıda değinilen kısa özgeçmişi ve Mem û Zîn'in sadece öykü bölümünün Kürdçe-Fransızca bir özeti vardı. Buna rağmen bu eserin ulusal bir destan olduğunu hemen tespit etmiştir. Nitekim Lerch'in yaşadığı dönemlerde Batı'da, ulus, ulus devlet ve bir halkın ortak ruhi şekillenmesinde en önemli etkenlerin başında gelen ulusal destan konuları en çok yazılan ve tartışılan temalardı.

Peter Lerch'in 13 sayfadan oluşan bu yazısı Ehmedê Xanî hakkında yazılmış ilk kapsamlı çalışma olup yayınladıktan hemen sonra farklı birçok dergide basılmış ve Batı'daki ansiklopedilere de kaynak olmuştur. Hatta dünyaca ünlü masal yazarı Jacob Grimm de mitoloji ve gelenekleri incelediği kitabında Lerch'in bu makalesini kaynak göstererek, Mem û Zîn'in mezarının üstünde gül ağaçlarnın yetişmesinin yaşamın devamının sembolü olduğu yorumunu yapar.[16]

Lerch'in bilim çevrelerinde ilgiyle izlenen bu çalışmalarından övgüyle söz eden Ord. Prof. Dr. Richard Gosche, "Erzurum Rus konsolosu sayın Jaba'nın araştırma ve derlemeleri Peter Lerch'in Kürd edebiyatı ve özellikle de Ahmed Efendi Xanî'nin eseri üzerinde incelemeler yapmasına olanak vermektedir" demektedir.[17]

Nihayet 1859 yılında Jaba'nın derlemelerinin kitap olarak yayınlanması gündeme gelmiş. Bunun için de önceden Peterburg Bilimler Akademisinde Prof. Dorn, Böhtlingk, Wiedemann ve Véliaminof-Zernof'tan oluşan bir kurul önce Jaba'nın derlemelerinden kitaba girecek metinleri seçmiş ve yayına hazırlık için de Peter Lerch'in görevlendirilmesini kararlaştırmıştır.

Jaba'nın 1860 yılında yayınlanan bu kitabı 270 sayfadır ve arap alfabeiyle yazılmış metinler ile bunların Fransızca tercümelerinden oluşmaktadır. Kitaptaki metinler Mela Mehmud Bazîdî'nin elyazmaları olup tercümeler ve dipnotlar Jaba'ya aittir.

Kitabı yayına hazırlayan Lerch yazdığı önsözde, kurulun görüşüne göre Mem û Zîn metninin Xanî'nin aynı adlı eserinin sadece bir özeti olduğudan ve bu özetin zaten önceden Peter Lerch tarafından yayınlanan bir makale ile başarılı biçimde bilim dünyasına tanıtıldığından kitaba alınmasına gerek görülmemiş olduğunu aktarmaktadır.[18] Kitabın el yazmalı Kürdçe bölümünde ve Fransızcasında Xanî'nin yukarıda aktarılan kısa özgeçmişi de yer almıştır.

1860'lı yıllara gelindiğinde Ehmedê Xanî ve Kürd edebiyatı hakkında yazılanlar artık Rusya ve Batı Avrupa'dan Amerika'ya kadar olan coğrafyada birçok ansiklopedi ve edebiyat tarihi kitaplarına da kaynak olarak yansımışlardır. Yine yukarıda anlatılan Jaba, Mela Mahmud ve Peter Lerch'in kordineli çalışmaları, 19. yüzyılda Ferdinand Justi, Eugen Pyrim, Albert Socin, Hugo Makas, Martin Hartmann vs. gibi Kürd dili, edebiyatı ve etnografyasını araştıran bir çok oryantalistin yetişmesine yol açmıştır.

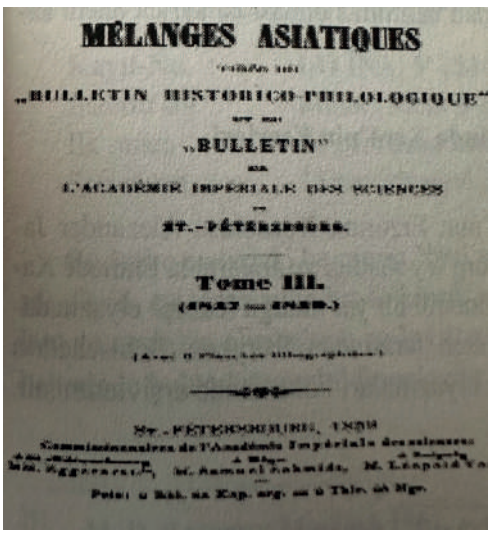
MÉLANGES ASIATIQUES

„BULLETIN HISTORICO-PHILOLOGIQUE"

„BULLETIN"

Tome III.

Lerch tarafından yazılan Xanî hakkında ilk araştırma yazısının yayınlandığı dergi

Ehmedê Xanî ve Mem û Zîn İngilizce'de

İngilz matematikçi ve fizikçi William Spottiswoode 1963 yılında yayınladığı "Kuzey Kürdistan Aşiretleri Kronolojisi" adlı İngilzce geniş araştırma yazısının ikinci bölümünde Kürd edebiyatı üzerinde durmaktadır. Yazar, Kürd edebiyatının pek gün ışığına çıkmamış olduğunu, ancak Bayazid'li Ehmedê Xanî'nin yazdığı bir eseri kısaca tanıtacağını yazmakta ve bu yapıtın benzer Kürd eserleri arasında en önemlisi olduğunu vurgulamaktadır. Ardından da Mem û Zîn'in öyküsünün uzun bir özetini vermektedir.

Bu özetin daha çok Jaba'nın Fransızca çevirisinden ve/veya Lerch'in yukarıda geçen Almanca çevirisinden yararlanılarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Spottiswoode yazısına son olarak da Mem û Zin'in mezarının Ehmedê Xanî'nin yaşadığı dönemde de halkın ziyaretgahı olduğunu da eklemektedir.

Ehmedê Xanî ve Mem û Zîn'in İngiliz bilim akdemisi Royal Society başkanlığını da yapan William Spottiswoode gibi ünlü bir isim tarafından tanıtılmış olması da ayrıca önem kazanmaktadır.[19]

Petersburg Arşivlerinde Xanî'nin Eserleri

Rusya İmparatorluğu'nun Erzurum konsolosu Alexander Jaba'nın derleyip Peterburg'a yolladığı ve aralarında Ehmedê Xanî'nin eserlerinin çok önemli bir yer tuttuğu Kürdçe elyazmaları peyderpey Peter Lerch tarafından Saltykow Schtschedrin devlet kütüphanesinin elyazmaları bölümünde arşivlenmiştir. Lerch'in biyografları, onun kütüphanelerdeki şark dünyası ile ilgili tüm kitapların isim, yazar ve yayınlandıkları tarih ve yerleri ezbere bildiğini, bunların kataloglarını bizzat hazırladığını ve kendisinin ayaklı kütüphane olarak tanındığını aktarmakdırlar.

Bu Kürd elyazmalarının bibliografyasını bir kitap halinde yayınlayan Margerita B. Rudenko önsözünde, Jaba ve Mela Mahmud'un biyografilerine ve kolektif çalışmalarına değindikten sonra, adı geçen arşivdeki elyazmalarının üç bölümünün Jaba'nın derlemelerinden oluştuğunu, diğerlerinin ise W. Velyaminos Zernov, B. A. Dorn ve başkaca kişilerin farklı dönemlerde elde ettikleri elyazması eserleri içerdiğini bildirmektedir.[20] Bu elyazmaları ağırlıkta Kürd dili, edebiyatı, folkloru, etnografyası ve tarihini konu edinen eserlerdir. Petersburg devlet kütüphanesi arşivinde bulunan Ehmedê Xanî'nin eserleri arasında 25 şiiri de vardır. Bunlar 1995 yılında Murad Ciwan tarafından latince transkripsiyonu ile yayınlandı.[21] Ayrıca Rudenko'nun adı geçen kataloğundan aşağıdaki eserlerin de bu arşivde kayıtlı olduğunu görüyoruz.[22]

Kayıt-No. : **LO İNA, V 2514**
Esrerin adı : Mihbet Mem û Zîn
İlk mısra : Sê perî hene hezmanan
Son mısra : Li nav zîyaretê jî bigihên yek û du

Rudenko arşivdeki bu eserin Xanî'nin Mem û Zîn'ine içerik olarak en yakın olan bir folklorik versiyon olduğunu, kılam ve nesirden oluştuğunu ve ingilizce tercümesinin de berbaberinde bulunduğunu bildirmektedir.

Kayıt-No. : **PRE, Kurd 27**
Yazan : Ehmedê Xanî
İlk mısra : Ey dil warin
Son mısra : Layiqê şefaetê

Bu el yazmasının tam okunaklı olmamasından içeriği anlaşılamamış. Xanî'ye ait olduğu tahmin edilse de Xanî ve Feqiyê Teyran'ın şiirlerinin bir arada bulunduğu yerde olduğu bilirtilmektedir.

Petersburg arşivlerinde Mem û Zîn'in birçok el yazmaları bulunmaktadır. M. B. Rudenko bunları Mem û Zîn çalışmasının önsözünde de sıralamaktadır.[23] Bunlar arasında en eski el yazması aşağıdaki nüshadır.

Kayıt-No.	**: PRE, Kurd 12**
Kitabın adı	: Mem û Zîn
Yazan	: Mewlana Şêx Ehmed Efendî Xanî
Biçim	: Mesnevi, hazac
Yazıldığı yer ve tarih	: Xamur, 1731-32
El yazması	: Mihemed Xerîb ibn Silêman
Sayfa sayısı	: 130 yaprak
Elde eden	: Alexander Jaba
Son mısralar	: *Lewra ku dema ji xeybê fêk bû* *Tarîx hazar û şêst û yek bû* *Îsal gihîşte çil û çaran* *Ew pîşrewê gunehkaran.*

Rudenko'nun bu nüsha hakkındaki yorumu da özetle şöyledir: 17. yy. Bayazid'te doğmuş, Xaniyan aşiretine mensuptur ve bu aşiret 16. yy. sonlarında Hakari bölgesinden Bayazid'e göçmüş. Şair yaşamının en büyük bölümünü Bayazid'te geçirmiştir. Doğum tarihi İstanbul ve Halep baskılarının önsözlerinde de Mem û Zîn'deki bilgiler temel alınarak 1061 yani miladi 1650-51 olarak verilmiştir. Mem û Zîn'in yazımını bitirdiği tarih [1693-94] de şu beyitten anlaşılmaktadır.

"Îsal gihîste çil û çaran
Ew pîşrewê gunehkaran"

Xanî bir edebiyat ekolünün kurucusudur, Kürd medreselerinde ders ve dil eğitimi yöntemlerinde temel yenilikler getirmiş, anadilde eğitim yaptırmış ve özellikle bunun için de Nûbar adlı bir eser yazmıştır.

Xanî'nin kaleminden bir çok lirik, yurtseverlik ve felsefik şiirler de çıkmıştır.

Konu olarak Leyla ile Mecnun ve Thristan ile İsolde'ye benzeyen Mem û Zîn Xanî tarafından şiir olarak yazılmıştır. Eser 47 ara başlıktan oluşmakta ve bu başlıklar da Kürdçe yazılmıştır.

Nûbihar'ın A. Jaba tarafından temin edilen bir nüshası da şu kayıtta yer almaktadır:[24]

Kayıt-No. : **PRE, Kurd 21**
Kitabın adı : (Nûbihar) Nûbar
Yazan : Ehmedê Xanî
Elde eden : Alexander Jaba, 1868
Ne ji bo sahibrewacan
Belkî ji bo piçûkêd Kurmancan

Bilinen tüm arap hece ölçülerinde Kürd çocuklarının arapçayı öğrenmelerini kolaylaştırmak amacıyla yazılmıştır. Kitap 16 ara başlıktan oluşmaktadır. Hicri 1094 (miladi 1682-83) yılında yazılmıştır.

Ayrıca PRE, Kurd 27 nolu kayıtta "Beyta newala Sisêbanê bi Cenewizan cengkirîye" adlı bir eser de bulunmaktadır. Arşivdeki bu kitabın yazarı tam olarak bilinmiyor. Rudenko'nun verdiği bilgilere göre, el yazmasında Feqiyê Teyran olduğu geçiyor, fakat eserin sonunda Ehmedê Xanî'nin adı yazılıdır. Rudenko, eserin F. Teyran'a ait olmadığını, daha sonraları yaşamış ve Feqiyê Teyran'ın ekolünden gelen bir şaire ait olabileceği ihtimalini de belirtiyor. Prof. Dr. Celîlê Celîl ise eserin Ehmedê Hekkarî adında diğer bir şaire ait olduğunu yazmaktadır.[25]

Nûbihar'ın Peterburg arşivindeki bir elyazmasından[26]

Almanya arşivlerinde Xanî'nin eserleri

Ehmedê Xanî'nin eserlerinin elyazmaları 19 yüzyılın ikinci yarısından itibaren batı Avrupa'ya özellikle de Almanya'ya getirilip kütüphanelerde arşivlenmiştir.

Jaba'nın derlemeleri Petersburg'a ulaşmadan önce en geç 1856 yılında Berlin Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Richard Gosche'nin elinde Nûbihar'ın bir nüshası bulunuyordu. Ardından E. Sachau, Martin Harmann, A. Petermann, Le Coq ve Oskar Mann gibi araştırmacıların derledikleri bir çok elyazmaları arasında Ehmedê Xanî'ye ait eserler de bulunmaktadır.

Arşiv kayıtlarında Mem û Zîn'in bazı bölümlerinin daha o zamanlar Kürdçenin Mukri ve Goranî leçelerine çevrilmiş elyazmaları da bulunmaktadır. Dr. Kemal Fuad'ın "Kürd el yazmaları" adlı doktora çalışması Almanya kütüphaelerinde bulanan Kürdçe elyazmalarını konu edinmektedir.27 Bunlar arasında Xanî'ye ait birçok eser de bulunmaktadır. Xanî'nin eserleri arasında en eski elyazması olan Nûbihar Marburg Devlet kütüphanesi arşivinde korunmaktadır. Oradaki kayıt şöyledir:

Kayıt-No.	**: Ms. Or. Oct. 1200 SB Marburg/Berlin**
Eserin adı	: Nûbihar
Yazarı	: Ehmedê Xanî
El yazmasıyla kopyalayan	: Salih
Yazıldığı yer ve tarih	: Hizan, 1709
Elde eden	: A. von Le Coq

Bu elyazması Xanî'nin ölümünden 2 yıl sonra yazılmıştır. Eserin üzerinde yazılı şu Arapça not bulunuyor:

"Çağının seçkin ve ender insanı üstad Hakkarili Mevlâna Ehmedê Xanî'nin Nûbar isimli kitabı burada tamamlanmış oldu. Bu nüshayı yoksul, değersiz, tövbekâr, mülk ve sonsuz cömertlik sahibi Allah'ın merhmetine muhtaç olan Salih, Mella Halid için Hizan yöresindeki Davudi medresesinde 1121[1709] senesinde yazmıştır."

Bu nottan Xanî 'nin o dönemin aydın insanları arasında çok saygın bir yerinin olduğunun dile gelmesinin yanısra, elyazmasının tarihi olan 1709 yılında artık hayatta olmadığı sonucu da çıkmaktadır. Bu elyazması notun aslında „asrının..."kelimesi ile başlayan cümle geçmiş zamanı ifade etmektedir. Bu da kanımca Alaeddîn Seccadî 'nin Xani'nin ölüm yılını benzer bir elyazması notundan hareketle 1707 olarak belirlediği tarihi bir ölçüde desteklemektedir.

Bu eski nüshadaki bazı sayfalar tahrip olduğundan eksikler 1870 tarihli bir elyazmasıyla tamamlanmıştır. Nûbihar'ın yine Le Coq tarafından Şam'da elde edilmiş olan diğer bir elyazması da 1861 tarihini taşımaktadır.

Marburg/Berlin devlet kütüphanesi arşivlerinde Mem û Zîn'in aşağıdaki elyazmaları bulunmaktadır:

Kayıt-No.	**: Ms.Or.Oct. 1085 SB Marburg/Berlin**
Eserin adı	: Mem û Zîn
Yazarı	: Ehmedê Xanî
El yazmasıyla kopyalayan	: Belirtilmemiş
Yazıldığı yer ve tarih	: Belirtilmemiş
Elde eden	: A. von Le Coq

Kayıt-No.	**: Ms.Or.Oct. 1201 SB Marburg/Berlin**
Eserin adı	: Mem û Zîn
Yazarı	: Ehmedê Xanî
El yazmasıyla kopyalayan	: Okunaksız
Yazıldığı tarih	: Okunaksız
Elde eden	: Oskar Mann

Kayıt-No.	**: Ms.Or.Oct. 1202 SB Marburg/Berlin**
Eserin adı	: Mem û Zîn
Yazarı	: Ehmedê Xanî
El yazmasıyla kopyalayan	: Okunaksız
Yazıldığı tarih	: 1870 civarında
Elde eden	: Oskar Mann

Oskar Mann tarafından temin edilen son iki elyazmalarının birincisi 93, ikincisi ise 97 yapraktır. Birinci el yazmasının 93. yaprağının arka sayfasında Xanî'ye ait bir şiir de yer almıştır.

Kayıt-No.	**: Sachau 320 SB Marburg/Berlin**
Eserin adı	: Mem û Zîn
Yazarı	: Ehmedê Xanî
El yazmasıyla kopyalayan	: Belirtilmemiş
Yazıldığı yer ve tarih	: Belirtilmemiş
Elde eden	:Eduard Sachau, tahminen 1885 yılında

Dr. K. Fuad'in tahminine göre bu elyazmasını kopyalayan Jeramias Şamir'dir.

Kayıt-No.	**: Sachau 341 ve 344 SB Marburg/Berlin**
Eserin adı	: Mem û Zîn
Yazarı	: Ehmedê Xanî
El yazmasıyla kopyalayan	: Jeramias Şamir
Yazıldığı yer ve tarih	: Musul, 1885
Elde eden	: E. Sachau

Her iki elyazması da Mem û Zîn'nin Arapça tercümesidir. Çevirmen Arapça şu notu düşmüş: "Çok şükür ki tercümeyi bitirebildim. Orjinal yazı iyi değildi, çok yanlışlar vardı ve zor okunan bir metindi. Defalarca şükürler ki bitti."

Kayıt-No.	**: Petermann II 356 SB Marburg/Berlin**
Eserin adı	: Mem û Zîn
Yazarı	: Ehmedê Xanî
Kopyalayan/tercüme eden	: Feqî Marûf
Yazıldığı tarih	: Aralık 1849
Elde eden	: August Petermann

Bu el yazması Mem û Zîn'in Goranî lehçesine tercümesidir. El yazmasında Mirza adı ya da lakabı da geçmektedir: "Yareb bifirit bibexşî Mîrza, Ceyom el mehser ce waxt ceza".

Viyana Üniversittesi Kürdoloji Enstitüsü öğretim üyelerinden Prof. Celîlê Celîl, Mem û Zîn'in bir elyazması nüshasının Viyana Kütüphanesi elyazmaları bölümünde korunduğunu bildirmektedir.

Prof. Celîl ayrıca, orada bulduğu bir Farsca elyazması kitabının ilk sayfasında kitabın "Efendi Ehmedê Xanî kitaplığından" alınmış olduğunun yazıldığını bildirmektedir.28 Bu da Ehmedê Xanî'nin zamanında zengin bir kitaplığa sahip olduğu ihtimalini göstermketedir. Nitekim benim eski halini defalarca gördüğüm ve resimlerini de çektiğim Ehmedê Xanî medresesinin odalarındaki duvarlarda kitapların konması için çok sayıda gözeler vardı.

Martin Hartmann ve "Kürd Edebiyatı" üzerine adlı çalışması

19. yüzyılın son çeyreğinde Alman Oryantalis Prof. Dr. Martin Hartmann (1851-1918) Kürd edebiyatı üzerinde çalışmış ve bu sürçte bilgi ve belgeler elde etmek için de bir çok insanla ilişkiler kurmuştur. Hartmann 10.06.1898 tarihinde Budaperşte'de öğretim üyesi olan Oryantalist Ignaz Goldziher'e yazmış olduğu bir mektupta "Ayrıca şimdi Kahire'de bir kürd gazetesi de yayınlanıyor ve bu bildiğim kadarıyla dünyanın gördüğü ilk kürd gazetesi oluyor."29 demekte ve bunla Mikdat ve Abdurrahman Bedirhan kardeşlerin yayınladığı Kurdistan adlı gazeteye işaret etmektedir.

Martin Hartmann aynı yıl "Kürd Edebiyatı Üzerine" adlı bir inceleme yayınlamıştır. Bu 12 sayfalık araştırma yazısı "Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (Şark Dünyası Araştırmaları Dergisi)"30 adlı derginin eki olarak basılmıştır.

Hartmann bu makalesinin başında, bir arkadaşı aracılığıyla İstanbul'dan kendisine Mart 1896'da Kürdçe elyazmalarının gönderildiğini, bunların toplam 542 sayfadan oluştuğunu ve İstanbul'da yaşayan bir Kürde ait olduğunu bildirmektedir.

Hartmann'nın aktardığına göre, bu elyazmasının birinci bölümü Melayê Cizîrî'nin Divan'ıdır. 224-403 sayfaları ise Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn adlı eserinden oluşmaktadır. 51 ara başlıklı eserin ilk sayfasında elyazması ile şu iki not bulunmaktadır.

"Bu Mem û Zîn adlı kiap Ehmedê Xanî tarafından yazılmıştır."
"Bu kitap, Allah rahmet etsin, Mevlâna Ahmed Efendi hazretlerinin adını Mem û Zîn koyduğu eseridir."

Hartmann yazısının devamında Mem û Zîn'in bu elyazması ile E. Schau'nun elde ettiği yukarıda değinilen nüshayı karşılaştırmakta ve Schau'nun Jeramias Şamir'e yaptırdığı arapça tercümedeki kimi yanlışlara işaret etmekedir.

Hartmann ardından Jaba'nın E. Xanî'nin ölüm yılı olarak verdiği 1063(1652-53) yılının doğru olamıyacağını, nitekim Mem û Zîn'in sonlarında Xanî'nin doğum tarihini

"Lewra ku dema ji xeybê fek bû
Tarîx hazar û şêsd û yek bû"

beyiti ile dile getirdiğini yazmaktadır. O'na göre, ayrıca Nûbar'ın yazılış tarihi olan hicri 1094'ün de Xanî'nin yukarıdaki beyitte geçen doğumu olan hicri 1061 yılına uymaktadır.

Hartmann ardından elindeki elyazmasının 412-452 sayfalarının da Xanî'nin çok tanınan Arapça-Kürdçe bir sözlük olan Nûbar adlı eseri olduğunu yazmakta ve kısaca Nûbar'ın Jaba ve [Yusuf Ziaeddin Paşa El] Xalidî nüshalarına da değinmektedir. Bu bağlamda Harmann elindeki Xalidî nüshasının başında şu notun yazılı olduğunu aktarmaktadır:

"Kürdistan'ın bilgini ve öncümüz olan Mevlâna Ehmedê Xanî bu değerli ve kutsal sırlar içeren kitabına Nûbar adını vermiştir ki halkın çoğu da eseri Nûbihar olarak anmaktadır."

Hartman kendisine ait Nûbar nüshasından bazı beyitleri örnek olarak verdikten sonra, elindeki elyazmasının 453-467 sayfalarının da Ehmedê Xanî'nin "Eqîde" adlı eserinden oluştuğunu ve bunun sonunda ise şu notun bulunduğunu yazmaktadır:

"Mela Ehmed Tanrının yardımıyla bu yüce eserini bitirmiş."

Martin Hartmann yazısının sonunda şahsen tanıştığı Bedirhan Paşa'nın oğulları Mikdat Mithat ve Abdurrahman Beyler'in Kaire'de çıkardığı Kürdistan adlı gazetenin düzenlik olarak eline geçtiğini ve bunun ikinci sayısından beri Mem û Zîn'in bölümler halinde verildiğini yazmaktadır. Hatmann ayrıca adı geçen gazetede yayınlanan Mem û Zin'in Haci Abdukadir'in [Koyî] elyazması nüshsından alındığı bilgisini de aktarmaktadır.

"Gerçekten de Ehmedê Xanî, büyük destanı Mem û Zîn üzerinde çalışmalar yapmamız gereken bir değerdir."

Alman asıllı diğer bir oryantalist olan Hugo Makas Kürd Araştırmaları adlı eserinde 19. yüzyıl sonlarında Diyarbekir-Mardin Kürdçesi üzerine çalışırken, Prof. Martin Hartmann'ın aracılığıyla Abdurrahman Bedirhan Bey ile tanşmış ve ondan araştırmaları için yardım almıştır. Hugo Makas daha sonra yayınladığı "Kürdçe Araştırmaları" adlı eserinde, Bedirhan Bey ailesinden bahsettikten sonra, tahminen 1899 yılını kastederek, Abdurrahman Bey'in kısa süre öncesine kadar Cenevre'de yaşadığını ve "Kurdistan" adlı ilk Kürd gazetesini çıkarttığını aktarmaktadır. Hugo Makas bu bilgilerin devamında üzerinde gramer çalışması yaptığı bazı halk türküleri örneklerini sorularıyla beraber Abdurrahman Beye yolladığını yazmaktadır. H. Makas, Adurrahman Bey'in cevabının bir bölümünü de aktarmaktadır. Abdurrahman Bey mektubunda kendisine şunları yazmış:

"Şunu söylemeliyim ki bu şiirlerin hiçbiri tanınmış değil. Bu tür nümuneleri çalışmalarınıza temel yapmanızı gereksiz ve hatta sizin için zararlı buluyorum. En doğrusu iyi şairlerin şiirleri üzerinde çalışmalarınızı yürütmenizdir. Örneğin Mem û Zin'in yazarı olan Ehmedê Xanî gibi."

Abdurrahman Bedirhan Bey'in bu sözleri üzerine Hugo Makas da şu düşüncelerini aktarmaktadır.

"Gerçekten de Ehmedê Xanî, büyük destanı Mem û Zîn üzerinde çalışmalar yapmamız gereken bir değerdir. Bu satırların yazarı aylardır tam da bunu yapmaktadır."[31]

Sonuç:

Ehmedê Xanî'nin adı Rusya'da ve Batı Avrupa'da 1856 yılından itibaren tanınmış ve eserleri hakkında bilgiler o yıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar özellikle de Almanca, Rusca, Fransızca ve İngilizce yayınlanan kitap, makele ansiklopedi ve kısa tanıtıcı yazılarla ilgili okuyuculara ulaşmıştır.

Bu ülkelerin Oryantalistleri daha o zamanlar Xanî'nin eserlerinin, özellikle de Mem û Zîn'in dünyanın en önemli eserleriden olduğunu belirtmiş ve "iki yüzyıllık abide", "ulusal destan", "Kürd edebiyatının baştacı" olarak tanımlamışlardır.

Ehmedê Xanî'nin eserleri ilk olarak 1956 yılından itibaren Rusya ve Batı Avrupa kütüphanelerine ulaşmış ve arşivlenmiştir. Bu eserler bugüne kadar da korunmaktadır. Bunda da yukarıda adı geçen bilim insanları, diplomat ve gezginlerin büyük emekleri geçmiştir ki bilim dünyası, edebiyatseverler ve özellikle de Kürdler onları her zaman minnettle anacaklardır.

[1]Aleksandr K. Ushakov: Geschichte der Feldzüge in der asiatischen Türkei während der Jahre 1828 und 1829, s. 109.
[2] Felician Martin von Zaremba: Reise des Missionars Zaremba in die Russisch-türkische Provinzen am Euphrat, vom April bis Juli 1830; Magazin für die neueste Geschichte der evangelischen Missions- und Bibel, s.432-460.
[3] Chodzko: Études philologiques sur la langue kourde (dialecte Soléimanié), Journ. As., 1857, cild IX, s. 298.
[4] Dr. O. Blau: Die Stämme des nordöstlichen Kurdistan; DMG, 1858, r. 597.
[5] Bulletin de la classe historico-philologique de l'Académie, 16.6.56, 73-96 16.6.56, s. 73-96
[6] Peter Lerch: Forschunegen über die Kurden und iranischen Nordchaldäer, 1857, r. 8-14.
[7] Rohat Alakom: Kars Kürtleri, Avesta yayınları, İstanbul 2009
[8] Dr. O. Blau's Reise nach Persien; Mittheilungen über wichtige neue Erforschungen, s. 322-323
[9] Mélanges asiatiques tirés du Bulletin de l'Académie impériale, 1957, s. 109-113
[10] Peter Lerch: Forschungen über die Kurden und die iranischen Nordchaldäer Petersburg&Leipzig 1857, s. 46-47
[11]Age, s. 116-117, 217
[12] Theodor. Befley: Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 1858, s. 354-357
[13]Mélanges Asiatiques, Cilt III, Ocak 1858, s. 242-255
[14] Qanatê Kurdo: Mem û Zîn, duwanzde varyant, Stockholm 1996, s. 56-68
[15] Mélanges Asiatiques, Cilt III, Ocak 1858, s. 242-255
[16] Jacok Grimm: Kleinere Schriften: Abhandlungen zur Mythologie und Sittenkunde Bd. II, Berlin 1865 s. 379-380
[17]Wissenschaftlicher Jahresbericht für 1857 und 1858; Zeitschrift der DMG, Band 17, Leipzig 1859, s 95
[18] Alexander Jaba: Recueil de notices et récits kourdes, St.-Petersburg 1860, s. VII
[19] William Spottiswoode: Sketch of the Tribes of Northern Kurdistan, Transactions of the Ethnological Society of London 1863, B. 2, s 244-248
[20] M. B. Rudenko: Описание курдских рукописей ленинградских собраний, Moskova 1961, s. 4)
[21] Murad Ciwan: Ahmedê Xanî, İstanbul 1997, s. 219-275
[22] M. B. Rudenko: Описание курдских рукописей ленинградских собраний, Moskova 1961, s. 23, 25
[23] M. B. Rudenko: Ахмед Хани. Нам и Цин, Moskova 1962, s. 13-31)
[24] M. B. Rudenko Описание курдских рукописей ленинградских собраний, Moskova 1961, s. 51-52
[25] Prof. Dr. C. Celîl: Keşkûla Kurmancî, Malpera İnternetê a Institut für Kordologie-Berlin: www.kurdologie-wien.at.
[26] M. B. Rudenko, age, s. 49
[27] Dr. Kemal Fuad: Kurdische Handschriften, Wiesbaden 1970, s. 6-8, 86-88, 112-113, 124-126-128
[28] Prof. Dr. C. Celîl, age.
[29] Martin Hartmann: Brief aus Charlottenburg (Berlin) an Ignaz Goldziher (ung. Orientalist) in Budapest vom 10.06.1898, in: Machen sie doch unseren Islam nicht gar zu schlecht, Wiesbaden 2000, s. 104
[30] Martin Hartmann, Zur kurdischen Literatur, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XII, 1898, s.. 102-112,
[31] Hugo Makas, Kurdische Studien, Heidelberg 1900, s. 18-20

EHMEDÊ XANî VE ESERLERİNİ DİYALEKTİK ÇÖZÜMLEME DENEMESİ

'Ehmede Xani, yarım kalmış bir sevdayı tamamlamak için, ışığın doğduğu yerden yola çıkmış geliyor, İnsanlıkta buluşmak üzere...'

400 yıl yaşına yaklaşan Xani, okulda bilim, divanda yaşam dersleri almıştır. Halk öğretmeni sosyal hekimdir. İslam Rönesansçısı, orta ve yakın çağ tarihçisi filozofu, akıl mühendisidir. Orta doğunun en organik siyaset bilimcisi teorisyenlerindendir. Kürd halkının aydınlanmacısı öncüsü savaşçısıdır. Kürdlük bilinci açısından ilk ciddi düşünce insanıdır. Dehası, yaşadığı yüzyılın sınırlarını aşan, şifresini çözen bir filozoftur. Felsefesi; halkının hayat ile insan arasındaki mücadelenin yaşanışında, öz ve biçim olarak oynadığı rolden ileri gelir. Yaşadığı tarihe coğrafyaya olan derin tutkusu, Kürd kavminin en büyük ve anlamlı açıklamasında, özgürlük ve yaşam mücadelesinde, kurtuluşunda bulur. Kürdçeye olan aşkı halkına olan aşkıdır. İlk savunucusu aktivistidir. Politik uzman, ekonomide ekonomist, doğa bilimcisi, tasarımcı ve kuramcısıdır. Takvimde astrolog, töre ve kültürde iyi bir uzmandır. Pedagog, edebiyatçı, dilci dilbilimcidir. Doğanın dilini müzikte bulmuş, müzikolog gibi incelemeler yapmıştır.

Gerekli aracı bilimsel yöntemdir. Siyasi yapılanmasını elde etmiş, hukuku temel alan toplumlar, bilim edebiyat felsefede ilerler demiştir. Aydınlanmış gelecek kuşakların toplumsal sorunlarının adaletle çözülebileceğine inanmıştır. Hümanisttir, insan merkezli düşünür ve yüceltir. Mağdurdan yanadır, mala karşı nefret savunucularına öfke, zulme karşı düşmanlık, yoksula şefkat duyar. Başka halkları karşısına alan milliyetçiliğe rastlanmaz. Eşitlik yanlısıdır.

Uğraşısındaki insanlığın ana teması bugüne özde aynı, biçimde farklılık gösterse de, kuramını "Mem ü Zin" de formüle etmiştir. Kürdler uzun yıllar Ahmede Xani'nin ismini kutsal görüp, doğacak çocuklarını ona adarlar, Mem ü Zin aşkının hasadı sayarlar. Oysa asıl anlatmak istediği; hançerlenmiş tarihinin acısıdır. Kürd olan Mem'in Kürdistana, Zin'e aşkıdır.

Buna rağmen, "Mem ü Zin" de var olan, kavminin kurtuluşçu özgürlükçü düşünceleri yeterince algılanamamış, halk kitlelerine ilham kaynağı olarak ulaşamamıştır. Aristo evrenselleşti, Farabi blm çevrelerinde kaldı. Kürd halkına yeni kapılar açan kitabı ve yaşam tezleri ise, uzun yüzyıllar gömüdeki hazineler gibi, kendi yalnızlığında kaldı. Ünlü Kürd mirleri ve aşiretleri tarafından dikkate alınmadı. Alt düzeydeki din adamları düşüncelerini belleklerine alarak taşıyıcılık yapmış olsalar da etkili olamamışlardır. Elbette bugün nereye nasıl bakılacağı ile ilgilidir Xani'nin yalnızlığı. Tarihinin yüreğine yazdıklarıyla, Kürd kültürü ve mücadelesi açısından dönemsel yasaklanmaları, sembol oluşunu güçlendirmiş, devlet baskısının da güçlenmesine neden olmuştur.

EĞİTİMİ - ESERLERİ - İNCELEDİĞİ - ETKİLENDİĞİ HOCALARI

Tarihsel ve sosyolojik koşulları, eğitimi okuduğu eserler ve etkilendiği hocaları anlaşılmadıkça, taşıdığı değer yara alır ve sürdürülmek istenen yan sadece metafizik kalır.

İlk eğitimini ailesinden almıştır. Babası İlyas Bayezid divan kâtibidir. Küçük yaşlarda kaybettiği babasının yerini, kayınpederi Mir Muhammedlin divanında kâtiplik yapan abisi Molla Kasım'dan almıştır.

Ahlât Bitlis medreselerinde eğitimine başlamış, Botan ve Mezopotamya da devam etmiştir. Bağdat Şam Halep medreselerinde uzun öğrencilik yaşamı olmuştur. Mısır Suriye medreselerinde, Antik Yunan felsefesini de öğrenmiş, Feqi de eğitimini tamamlamıştır. Arapçayı köklü medrese eğitimi gördüğü, Farsçayı şair olduğu, Türkçeyi saray kâtipliği yaptığı, Kürdçeyi de anadili olduğu için biliyordur. Doğubayazıt da 14 yaşında Mir Muhammed'in divan kâtipliğini, Bayezid, Muradiye medreselerinde de öğretmenlik yapmıştır.

ESERLERİ: "Mem ü Zin" Kürd kimliğidir. Eğitim pedagojisi ise; "Nubehara Biçükan" Çocukların Baharıdır. "Egide İmane" ise gençlere yöneliktir. Yaşadığı çağı yoğun şekliyle yansıtarak, bu güne gelindiğinde çıkarılacak derslerle, bilimsel bilginin temellerini atmıştır.

Anadolu ve Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu dan başlayarak Basra körfezine kadar uzanan, Dicle Fırat nehirlerinin suladığı vadiler ovalar, alüvyonlu atomik bereketli topraklardır.

Burada kurulan uygarlıklar ise; Sümerler, Akadlar, Aramiler (Süryaniler), Asurlular, Babiller, Hititler, Lidyalılar, Perslerdir. Kürdistan kavminin ataları ise; Gutiler, Kasitler, Mitani, ve Med uygarlıklarının da doğurganlık yataklarıdır. Gizemli toprak oluşuyla buranın ürünü olan insanlar da üretkendir. Bilimlerin evrimi, yeni kavramlar edinişi, bölümlenişi, en yüksek aşamaya ulaşımı burada başlamış, yazınsal sanatsal yoldan olağanüstü yapıtlar üretilmiştir. Grek bilginleri Mısırdan çok şey almışlar, Mısırlılar da Anadolu ve Ön Asya topraklarından çok şey almışlardır, ama onlar az şey vermişlerdir. Çünkü bu toprakların uygarlık düzeyleri ve kültürel gelişimleri açısından Mısırlılardan geri değil, eş durumdadır.

Xani'nin öğretisini besleyen seyahatlerde, Mısırı ziyaret eden Grek dünyasının bilgin ve filozoflarının elbette etkileri vardır. Bunlar; Homeros, Demokratios, Heraklitos, Hipokrat, Sokrates, Aristo, Eflatun, Strabon, Herodotos, Solon, Thales ve Diyojendir. Xani; İran ve Mezopotamya da ise tasavvuf felsefesi, astronomi, şiir ve sanat tekniğini öğrenmiştir. Tasavvuf anlayışında cahil, sahtekâr şeyh ve sofulara yer yoktur. Aklının doğrularını seçerek, Tanrıya cesurca büyük felsefi sorular sormuştur, ben kimim neyim, biz kimiz nereden geldik nereye gidiyoruz. Birey insanlık toplum açısından yanıtlarını yeterince kendisi vermiştir.

Xani'nin hocaları; Farabi, Nizami, Şehabettin Suhreverdi, Firdevssi, Ömer Hayyam, Pir Sultan abdal, Hallacı Mansur, Bistami, Fegiye Teyran, Muhyiddin Arabî, Ali Heriri, Ahmede Mele Bate, Melaye Ciziri, Rustavalidir.

Eserlerinde; Kürd toplumu ve etnograf isi, uzay bilimi, geometri, kimya, botanik, ticareti, tarihi, psikolojisi, sosyolojisi, pedagojisi, antropolojisi, felsefesi, siyaseti, Kürd edebiyat düzeyi, kültür ve sanatı, müzik gamları, aydınların yaşam biçimleri, Fegi ve medrese eğitimi gibi konularda araştırıp bilgiler vermiştir.

Estetiksel dayanaklarıyla, bilinçsel düşünsel yazınsal betimlemeleri, İçinden çıktığı düzenin karşısına dikilmiştir.

MEM Ü ZİN'DE KARAKTERLER

MEM: Divan kâtibinin oğludur. Zin'e, Kürdisdana sevdalıdır. güneşine tapan kutsal kıbledir. Coğrafyasına âşıktır. Kürd halkının simgeleştirilmiş adıdır. Tajdin'in vefalı dostudur.

ZİN: Cizre beyi Zeyneddin ve Siti'nin kız kardeşidir. Mem'e sevdalı, Kürde halkına sevdalı, kucak açan, bağrına basan Kürdistandır. Özgürlüğün temsilcisidir. Mem'in kutsal güneşidir.

SİTİ: Zin'in, Cizre beyi Zeyneddin'in kız kardeşi, Tajdin'in sevgili eşi, adalet ve hukukun temsilcisidir.

TAJDİN: Divan vezirinin oğlu, Mem'in kan kardeşi, iyiliğin sembolü, milli burjuvazinin olumlu örneğidir. Önder komutan halkına âşık, adalet savaşçısıdır. Mem ü Zin de devleti yeniden yapılandırmada seçilmiş, adaleti kuran ve yaygınlaştıran bir lider ve otoritenin sembolik örneğidir.

ARİF: Tajdin ve Çeko'nun kardeşidir. Tajdin'e vefalıdır. İrade ve otoriteyi temsil ederken haksızlıkların karşısında olunandır. Danışman, yol gösterici aydınların bürokratların kurumudur. Döneminin entelektüel karakteridir.

ÇEKO: Tajdin ve Arifin kardeşidir. Tajdin'e vefalıdır. Adil ve halktan yanadır. Kahraman ve askeri gücün temsilcisidir.

ZEYNEDDİN: Cizre beyidir. Zin ile Siti'nin kardeşi, haksız zulüm kar ve işbirlikçidir.

GURGİN: Cizre beyi Zeyneddin'in oğludur. Akıllı sevimli yiğit dürüsttür. Mem'in arkadaşıdır.

BEKO: Beyin kapıkulu kapıcısı teşrifatçısı, hayın hilebaz kötülüğün sembolü, hayatın iyi ile kötü arasındaki diyalektik çelişkisidir.

Kürd aşiret beylerinin anlaşamamalarının parçalanmışlıklarının, kişiselleştirilmiş toplumu ateşleyen çelişkisidir. Bu çelişkiden dolayı da birleşme umudunun simgesidir. Ulusal kurtuluşun da habercisidir.

Diyalektik sürecine göre, Kürd toplumunun evrilmesi gereken yer ve problemin de çözümüdür. İyi ile kötü anlaşırlar, cennette birlikte yaşarlar.

ŞEX PİR: Mem ile Zin'in cennet yaşamı sürdürdükleri sarayda, kapıkulu Beko'yu bütün entrikalarına rağmen, ölümünden sonra rüyasında cennet de gören kutsal kişidir. Beko birleşme umudunun simgesidir.

HEYZEBUN: Zin ve Siti'nin dadılarıdır. Eğitimlerinde hayata hazırlayandır. Özgürlük ve adaletin sözcüsü, aydın okumuş Kürd kadınlarının temsilcisidir.

MEM Û ZİN VE TARİHSEL ÖZELLİKLERİ

400 yüzyıla yakın geriden seslenen Xani, halkına derki; siz "Mem Zin Siti" olamadığınız sürece, geçmişinizi bilemediğiniz ulusal tacınızı takamadığınız öz çıkarlarınızdan arınıp kıskançlık ve fesatçılığı aşamadığınız sürece, güçlü bir kavim toplum olamazsınız." Mem Zin Siti" kavmimizin kökleri, "Tajdin Arif Beko" yengilerimiz yenilgilerimiz olacaktır. Aşk ve sevgiyi hayat öğretisinin kökeni olarak görüp, birleşmeleri engellenen Kürd halkına benzettiği "Mem'in", Kürdistan olan "Zin'e" aşkıdır.

Bütün öğretileri, felsefeleri ve estetikleri içine alan, besleyip dolduran çok boyutlu büyük bir trajedidir. Kurtuluşun özü de trajedisinin içinde gizlidir.

Adeta bir senarist gibi kurgular içindeki karakter tahlilleri çözümlemeleri, Dostoyevski tadında güçlüdür. Dramatik öykü kurgusu, Antik Yunan tragedyalarının etkisinde gibidir. Kısaca: Botan da, Zeyneddin adında bir hükümdar yaşamaktadır. Beyin dillere destan iki kız kardeşi vardır, Zin ile Siti. Genç kızlar bir Newroz şenliğinde karşılaştığı iki kardeş gibi delikanlıya âşık olur. Bunlar Mem ile Tajdin'dir. Önce Tajdin Siti ile evlenmek için hükümdardan izin ister, Zeyneddin bey onay verince muhteşem bir düğünle evlenirler.

Mem ile Zin'in evliliğine sıra gelince beyin kapıcısı Beko, âşıkların buluştuklarını tespit eder ve hayınca Mem'i tutuklatır. Beko tarafından anlaşmazlıklar sonucu kavuşmaları engellenen iki âşıktırlar, böylece acı dolu günler başlar.

Mem Beko'nun entrikaları sonucu zindanda ölür, Zin ise sevdiğinin ardından acısına katlanamaz kederinden ölür. İki âşık bu dünyada kavuşamasa da Zin, Mem'in mezarının başına gömülür. Beko trajedideki rolünden ötürü tehlikeyi bildiğinden, Mem ile Zin'in mezarının arasına gizlenir. Tajdin, kadim dostu Mem'in acısıyla Beko'yu gizlendiği yerde öldürerek intikamını alır. Mezarları arasındaki kanın aktığı yerden kavuşmalarına engel olan dikenli ağaç Beko yetişir.

İnsanlık sosyal biliminde hukuku ve özgürlüğü iki genç kadın olarak simgeleyen ilk Xani dir. Mem ü Zin destanının kurgusunda; bilgili ve soylu bir gençlik yetiştirip, başlarında birçok yeteneği olan öncü gereklidir. Eski sistemin uzantısı, mevcut otoritenin tezgâhından biri olmamalıdır.

Genç yiğit adil ve bilge olmalıdır. O öncüyü kendi kuşağı seçmeli önder yapmalıdır. Soy kütüğünü tarihten alan, Zerdüşt gibi özverili, Tajdin gibi bir kişilik olmalıdır. Kürd İskender oğlu Tajdin öyle bir kişilik olmalı ki, 1639 da Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla bölünmüş ata ana toprağını işgalcilerden geri alıp birleştirmelidir. Böyle bir otorite için Tajdin'in, akıllı sadık güvenilir kişilerden oluşan, birbirlerine inanan kurumları olmalıdır. Bu amaçla ileride ihanete uğramamak için, Xani, Tajdin'in iki kardeşini de seçmiştir. Bunlardan bilim ve ahlak sahibi olan Arif'dir. Diğeri ise askeri kanat ve otorite olan Çeko dur. Tajdin; güneşi çırası olan halkına âşıktır. Başı bir türlü dertten kurtulamayan Kürd halkı ise Mem'dir. Arkadaşı dostu olan liderine tutkundur kardeşi gibi vefalıdır. Saray içindeki Zeynettin, Zin, Siti üç kişidir. Öbür yandan, Mem Tajdin Arif Çeko dört kişidir. Sayısal eşitlik için beyliğin güçlü olduğunu unutmadan örtü altından Heyzebun, Beko ve Gurgin vardır. Realite olanakları yönetimin sürdürülmesi içindir. Xani bu karakterleri bu aşamada belirtmez. Kapalı olarak tezi antitezlerle bir araya geldiği anda bu unsurları sosyal katalizör olarak kullanacaktır. Mem ü Zin öyle yazılmıştır ki, betimlemelerinde bağımsız bir Kürd devletinin bütün kurum ve kuruluşları gösterilmiştir.

Yöneticiler vezirler yetkililer çalışanlar nöbetçiler muhafızlar kumandanlar ordu vardır. Devletin başında tacıyla tahtıyla iktidarı elinde tutan bir bey, devletin çarkını döndürmektedir. Ulus Devlet tezi prototipini şahıslar eliyle "Mem ü Zin" de betimleyerek, ulusal kurtuluş destanı olan, halkının kitabını yazmıştır.

Eserlerinde insanın değerli oluşu, sevgiye dayalı toplumsal iletişimi, erkek kadın arasındaki amansız aşkı, sevgiyi bağlılığı ölümüne tutkuyu, fedakârlığın dostluğun yüce değerlerini, yiğitlik ve kahramanlıklara tuzak kuran düzenbaz sahtekâr provokatör şahsiyetleri, devlet yönetim biçimi, yöneticilerin ve beylerin arasındaki davranışlar, problem çözümünde devletin Makyevalist tutumları ustaca işlemiştir. İnsanla insan arasında, insanla toplum arasındaki diyalektik çelişkiyi, başkaldırılar ve ızdırabı, insanın estetiğinde şiirle biçimlendirmiştir. Xani'in aşkı devrimcidir.

Aşkın birçok halleri olan destan, Kürd benlik bilincinin uyanışıdır. Ulusal bilincinin gelişim sürecinde olgusal bir öneme sahiptir. Halkının inancı ırkının doktrinidir. Özgürlük felsefesinin yanında dil ve edebiyat uzmanlığı dâhiliğidir. Gerçek aşktan ideal tutkuya dönüşen dil üstü tanımlamaları ve diyalektik çözümlemeleriyle, yerelden evrensele evrenselden yerele giden çok yönlü aşk ve savaş destanıdır. Tajdin ile Siti'nin Aşkları Kürd beylikleridir. Gerçek aşk, Mem ile Zin dir. Kürdün Kürdistan'a ibadeti gibi olan, insanın insanlaşma, yaratma sürecini şöyle betimler.

"Memo ki halvete girmişti ibadet nedeniyle
Kalktı yeniden tavaf yapmak niyetiyle
O anda, tüm içtenlik ve doğruluğuyla
Abdest tazeledi zemzem suyuyla"

Bilinçsel erotizmin diyalektik kökeni, üreten ekinsel özü, sadece içgüdüsel düşün değil, tarihinin katledilişinin yeniden ışık bulmasıdır. Bu aşk kavminin kurtuluş aşkıdır. Devletsizliktir. Bu aşk nedeniyle insanlık tarihinde nice savaşlar yaralar acılar yaşanmıştır. Xani'nin aşkı insanı bir varlığa nesneye değere bağlayan inançtır.

Özgürlük ve yaşam mücadelesi olan destan da, geçen konulardan biri de, önce Zin'in Memoya gidişi götürülüşüdür. Yaşam da erkeğin kadını arayışını, kadın da bir devrim gibi alt üst ederek, Kürd kadınının günümüz cesur davranışına getirmiştir. Kadının değerli oluşunu, iyi ile kötü arasındaki savaşta, aşktan kurtuluştan yana tavır alışını göstermiştir.Zin ile Siti'nin dadıları Zeynebun, her iki genç kıza âşık olan iki delikanlının kimler olduğunu öğrenmek için müride gitmiştir.

"Ama de ki sen, hangi kökendendir onlar
İyice açığa vur ki hangi boydandır onlar"

Aşiret kurallarına göre, evlenecek olan gençlerin birbirlerine denk olmaları gerekirdi. Ağa bey, çoban çiftçi gibi

"Sizlere tam da denk ve layıktır onlar
İster bey çocukları, ister dilenci olsunlar
İster şeyh olsun, ister zengin ister fakir
Güzelliğe talip olmayan hiç kimse yoktur
Kavuşmayı arzu etmeyen kimse yoktur".

Xani statülere karşı çıkarak evlilikte ölçütün sevgi olduğunu anlatmıştır. Halkı birbirinden uzaklaştıran sınıfsal yapılanmaları, aşiret geleneklerini onaylamamıştır.

Kürd toplumunun ezen ezilen sınıflandırılmasının yanında, aşkın güzelliğinin onurunun sınıfı yoktur diyerek, toplumsal sorunlara duyarlı ve uzak görüşlüdür.İslam coğrafyasının en eski kadim halklarından Kürd halkının eziyet ve sefalet içinde oluşunu görmüştür, tıpkı Musa'nın İbranileri gördüğü gibi.

"Benim Yusuf'umu çukura gönderdin
Beni bu viran evde bıraktın
Yakup gibi iniltilerle üzgün
Ve talan ettin sabrımı canımın, gönlümün"

Xani yeri gelmiş, Mem ile Zin destanını Hz Yusuf ve babası Yakup'la özdeşleştirmiş, yeri gelmiş Hz Musa ve İbrahim oğullarıyla ilişkilendirmiştir. Bu dörtlükte Yusuf'un üvey kardeşlerince ihanete uğrayışını, Kürd halkının da Arap Acem ve Türkler tarafından aynı eşitlikte ihanete uğrayışını dile getirmiştir. Kürdler kilit konumundadır, Rom ve acemler sınır boylarını Kürdlere göre belirlemişlerdir.

"Kürd aşiretlerini her iki taraf
Yok, edici oklarına etmişler hedef
Sınır boylarında Kürdler sanki kilitmiş
Ve her bir aşiretleri sanki setmiş
Şu Tacik denizi ile Kızıldeniz gibi Rom deryası
Çıktıkça yerinden ve harekete geçtikçe dalgası
Kürdler tümüyle kana bulanırlar
Ve berzah gibi onları ayırırlar"

Kürd halkı kendisinin olmayan savaşlarda kana bulanmıştır. İran ve Osmanlılar arasında bölünmüş yenik ve savunmasız aşağılanmış, mutlak yoksulluğa mahkûm olmuşlardır. 1639 da Osmanlı İran'la Kasr-ı Şirin barışını yapmıştır, bölgedeki yarı bağımsız Kürd beyleriyle İran'a karşı yaptığı ittifak önemini yitirmiştir. Ardından gelen perişanlıktır. Köleliğin ortadan kalkması onu yaşatanların yasalarının ortadan kalkmasına bağlıdır. Birlik ihtiyacını, Kürdler ve mazlum halklar için kitab-ı mukaddesi olacak olan "Mem ü Zin" de anlatır. Kürdistan adı İttihat Terakki tarafından 1908 de Vilayet-i Şarkiye terimiyle değiştirilene kadar resmen kullanılmıştır. Çeşitli bölgelerinde ayrı ayrı küçük Kürd devletleri vardı, o devletlerin hepsi beylikti. Bitlis, Botan, Hekari gibi. (Bu durum Osmanlı devletinin güçlenmesinden önceki Türk devletlerinin durumuna benzetilebilinir) Bitlis emirliğinin de ortadan kaldırılması Xani'yi derinden etkilerken halkın dikkatini sadece komşu emperyal güçlere değil, içerideki tehlikeler konusunda da uyarmıştır.

Kürd coğrafyasında her aşiret iradesi, bağımlı bir beye verilmiştir. Sistemin has adamlarıdır. Beyler uyuşmaz itaatsiz ve dağınıktırlar. Her zaman tebaasını yönetmede kalıtsal ayrıcalığa sahiptirler. Birbirine karşıt Kürd beyliklerini bir çatı altında toplamayı düşünen Xani, Kürdleri bir sosyal yapıya kavuşturmak istemiştir.

"Eğer olsaydı bizde de bir ittifak
Olsaydı bizimde bir birleşik cephemiz
Oluştururduk biz de din ve devletimizi
Temsil ederdik bilim ve devletimizi
Saygı duyardı bütün insanlık
Mümtaz olur saygı görürdük bütün dünyada"

Halkların devletleri o halkın yerleşik ve üretenleri tarafından kurulur. Kürdistan da herhangi bir aşirete mensup olmayana "Reaya" denir. Devletleri kuranlar bu kesimlerdir. Askerlik haraç vergi ödeyenlerdir. Aşiretlerde ise hayvancılık da mera bulmak yaşamlarının amaçlarındandır.

"Dağ ve yaylaları mekân eyledin
Şehir ve ovaları kime bıraktın
Şehir ve saray dünyasında
Kendine yer ve mekân elde et"

Göçebelik ve aşiretçilikle birlik olunamayacağını ilk kavrayan Xani dir. Kürdlerin Ortaçağdan beridir uluslaşamamalarının nedenlerinden biri de feodal bölücülüktür. Destanda Zin'in, Mem'in mezarı başındaki feryat figanı, acı çeken aşkının imgesi, Kürd halkının yenilgisidir.

"Ey beden ve canımdan oluşan mülkün sahibi
Ben bir bahçeyim, sen de bahçıvan
Senin yetiştirdiğin bahçe sahipsizdir şimdi
Senin yüzün olmaksızın, o neye yarar ki
Hastalıklı olmuş o âşık ve sevgili
Bugün bir ihtiras sahibi hekim gibi"

Şefkatli bir hekim gibi, kimsesiz tutsak hastalıklı halkına vermek istediği, umudun sevginin ilacıdır, Direncini kazansın kendini tanısın inansın diye. İnsanın kendisini tanımasından daha büyük gerçeklik yoktur. Kölelik yoluyla özgürlük kazanılamaz çünkü. Ulusal kimlik ve tarih sahibi köklü halktır.

100 yıl sonra Avrupa devletleri Ulus bilincini fark etmiştir. O dönemde ulusal devletler bilinci ne Asya ne de Avrupa da ortaya çıkmamıştır. Avrupa Ortaçağında insanların Katolik, Protestan diyerek birbirini öldürdüğü dönemde, Xani Kürtlere ulus olma Devlet olma bilincini geliştirmeye çalışmıştır. Fransız ihtilali Xani den 94 yıl sonra olmuştur. Mem û Zin; Kürd ulusal özlemlerini destan haline getirildiği ayetler gibi ilk Kürd manifestosudur. Bilimsel bilgi donanımıyla her bir sözcüğünün diyalektik çözümlemesi gerekir. Dehası, demokratik bir devlet tasarımıdır. Günümüzde ezilen ulus milliyetçiliğinin demokratik özünü ve demokrasinin milletleri yakınlaştıran boyutlarını öne çıkarmıştır. Kendisinden sonraki yüzyılların da yeni anlamlar yükleyerek çözümlemesi, diyalektik özü bakımından üretilen eserin ölümsüzlüğündendir. Evrensel yanı, diğer mazlum toplumlar arasında da elçi görevi üstlenerek değişim dönüşümde önemli rol oynayacak olmasıdır.

Çünkü insanlar maddenin hareket yasalarına uygun biçimde gelişir değişir ve yeni bir dünya üretirler. Toprağımız yerimiz yurdumuz olan bir halkız, dilimiz kültürümüz olduğuna göre, güneşin altında özgürce yaşamaya hakkımız var demiştir.

Mem û Zin öyküsü Kürdler arasında yayılmış ama özgürlük mesajı yeterince anlaşılamamıştır. Firdevsi Şehnamesi'yle İran'ı diriltti, Xani ise Kürdistan'ın tamamen ölmesini engellemiştir.

XANİ DE DİYALEKTİK

Xani'nin insan çözümlemelerindeki seslenişleri:
"İnsanın kendisi hem karanlık hem de ışıktır
İnsan sana hem yakın hem uzak bir varlıktır
Ve birbirleriyle belirledi varlıkları
Ve karşıtlarla açıklığa kavuşturdu karşıtları
Çünkü olmazsa eğer karşıtlık
Olanaksızlaşır ayırt etmek ve tanışıklık"

"Onda bulunur hem görünen hem de görünmeyen şeyler
Onda gözükür hem yücelikler, hem de ayıplanan şeyler
İnsanın kendisi hem karanlıktır hem de parıldak
Âdem hem yakındır sana, hem de uzak"

"Şu aydınlık ve karanlığı, küfrü hem imanı
Şu ebedi yurdu ve ateşi; cenneti cehennemi
Şu soğuk ve sıcak, yaş ve kuru olan şeyler
Şu beyler ve dilenciler, zengin ve fakirler
Şu toprak ve hava, şu ateş ve su unsurları
Şu gece ve gündüz, gölge ve güneşlik zıtlıklar
Şu ayrılık ve vuslat, şu sevinç ve kederler
Şu ölüm ve hayat, şu keyifler ve matemler
Bir kısmı nurdur, bir kısmı ateş gibidirler
Bir kısmı uysaldır, bir kısmı da çetindirler
Doğru dürüst iş gören şu hayırseverler
Şu yalancılar, eğriler ve siyah yüzlüler
Cehennemi ve azabı hak eden şu kimseler
Cennette ve sevaba layık görülen şu kişiler
Görmüyor musun ki bunlar birbirine zıddı
Birbirlerinden ayırıp tanımak imkânsızdı"

İnsan da yan yana duran, yanlış doğru, karanlık aydınlık, en yüce en cüce yanlarını, varlıkların aralarında eşit olmayışlarını gösterirken, doğa ve toplum karşısındaki hallerinin, çatışmalarının sonsuz yasalarını ortaya koymuştur.

Kölelik olmasaydı, özgürlüğün anlamı nasıl kavranırdı ki. Doğanın ve insanın varoluşundan beridir, çatışmalarından doğan birliğinden bahsetmiştir. Karşıtların çelişkileri hareketi sağladığından, insan ve toplumlarda evrimsel süreçle, doğruya onurluya adil olana, insan birikimi ve emeğiyle ulaşabilir demek istemiştir.

Evrim, devinen maddenin varoluş biçimi olduğuna göre, insanda evrimsel sürecinin içindeyken, beyninin düşünebilir hale gelmesiyle, aklının ve elinin işlemesiyle, kültür ve uygarlıkların doğmasına neden olmuştur. Yeryüzünde her şey insanla değişti, her şey onunla başladı.

Dünyanın yaratılışında ki asıl amaç, düşünen beyniyle insandır çünkü. Xani döneminde Marx dünyaya gözlerini açmamış olabilir. Hegel den 121 yıl, Marx dan 230 yıl önce dünyaya gelmiştir. Diyalektik materyalizm, insanlıktan öncesine giden başlangıcı ve sonu olmayan bilimsel bilginin felsefesidir. Xani'deki diyalektik, Heraklit'in primitif diyalektiğinin daha ilerisindedir.

Metodunda insan doğa ve toplum yasalarını incelerken, dizelerinde de, özünde var olan çelişkileri göstermiştir. Diyalektik metod, insan doğa ve toplumu incelemenin felsefesidir. Devrimci özü ise toplumun yeniden şekillenmesindeki araçsallığıdır.

Xani'nin laikçiliği

"Evren tılsımının içindeki hazinesin sen
İnsan adından görünen definesin sen"

Tanrıyı insanın adında görüp, verilmesi gereken değeri ortaya çıkarmıştır. Çünkü evrenin yaratılmasındaki asıl amaç insandır. Xani çağına göre ileri laikçidir.

"Özetle, ilkler olsun ya da sonlar
Kısaca inananlar olsun ya da inanmayanlar
Her biri sana görünge olmuş öylece
Onlarda gizlenmişsin sen de öylece
Yer edinmek ve yerleşmek yok senin için
Ama onları öylesine yer edinmişsin".

Laikliğin öncülerinden olan Xani, Düşüncelerini tasavvuf felsefesi temel teşkil etse de, hoşgörü ufku sonsuzdur. Demek istiyor ki, inançlı insan Tanrıyı ne kadar ifade ediyorsa, cansız ilk element ne kadar onunla anlamlıysa, inançsızda bileşim halindeki maddeler de onun bilimsel zenginliğini ifade eder. Öyleyse inanan insan, inanmayandan hesap soramaz yadırgayamaz. İnsanın kendi karanlığıyla çatışıyor olması, yeni insanı ve aydınlığı aramasıdır. Çözümlemesi; karanlığın, fanatizmin, köleliğin, ortadan kaldırılması aşılması ilkesine dayanır. İdeal varlık ideal bağımsız iradedir. Dini Farabi gibi araç olarak görmüştür. Toplumunu, bağımsız laik özgür düşünceyle kurabilir kurgusunu, eserlerinde rahatça görebiliriz.

Xani'nin sevgi çözümlemesi

"Gönüllere dolan şu aşkı şu sevgiyi
Ve kollara zincir olan şu zülfü, şu örgüyü
Sen değilmisin yaratıp karşı karşıya getiren
Ve sen değil misin birbiriyle denkleştiren"

Evrenin merkezi ve yaratılışın amacı insansa, özü de sevgidir. Yaşam da amacını burada bulur. Sevgi ve aşk tanımı çağdan çağa, uygarlıktan uygarlığa, toplumdan topluma değişse de, değişmeyen yanı; kendini irdelemesi, hesap vermesi, yeniden yaratmasıdır.

Evrimsel bir sevdanın gerçeği, derin ayrıntılı ve anlamlıdır. Çünkü aşk ve sevgi, insanın insan olarak kalmasına gelişmesine en büyük dayanaktır. Var olmanın insan olmanın dilini bulmak, yaşatmaktır. Sevmeyi bilmek, insan olmaya girmektir. İnsanı öğrenmektir

Beko'nun cenazesin de Zin der ki;
"Verdiği gün sevgiyi sevenlere
Verdi o gün hıncı da düşmanlara
O yokluktan var ettiği zaman bizi
Olduk biz birbirimizin olmazsa olamazı"

Sevgi ve nefret birbirinin karşıtıdır. Xani'nin diyalektiğinde, tez'e antitez bir zorunluluktur. Sevgi ve nefret birbiri için gerekliyse, iyi ve kötü de birbiri için gereklidir. Kötülük olmazsa iyi nasıl öğrenilebilir ki. Üstelik bunlar sentezin unsurlarıdır. Bekir'in kötülüğünün, toplumun ateşi olduğunu Zin'in feryatlarında göstermektedir. Doğa toplum insan yaşamı da, kendi içindeki dinamiklerin çelişkileriyle değişir dönüşür gelişir.

Kötülüğün umudu BEKO

"Ben burada elde değnek güvenlik görevlisiyim
Fakat bu mülk de pay sahibiyim
Ben gerçi onların düşmanıydım söz ile
Ama onların dostuydum görüş ve göz ile
Onları dünyadan geri çektim ben
Ve dertlere, acılara alıştırdım ben
Dünya da ellerinden sevinci aldım
Onları dağlamalara, dertlere boyun eğer kıldım
Âlem, kötülüğümün elinden bezmişti
Ve bozgunculuğum âlemi çaresiz kılmıştı
O beni öldürdü âlemin düzeni için
Ve de âlemde ki kamunun rahatı için
Kimi işler vardır ki, kötüdür görünüş de

Kimi eylemler vardır ki, doğrudur görünüşte
Biri adalettir, girmiş cefa biçimine
Biri de kahırdır, bürünmüş vefa giysisine"

Kötülüğün sembolü, beyin kapıkulu, Zin ile Mem'in aşkına, kurtuluşuna engel olan, Kürd aşiret beylerinin anlaşamamalarının, parçalanmışlıklarının sembolü, hayatın kötü ile iyi arasındaki çelişkisi Beko, Kürd ulusunun demokratik özleminin burada habercisidir aslında. Kötülüğü, toplumu ateşleyecek dinamittir. Sentezin ateşinin nasıl yanacağını entrikacı Beko da kişiselleştirmiştir. Beko; sistemin kendisidir. Mem ile Zin'in mezarı arasında dikenli ağaç olarak yetişen Beko'ya, farklı bir betimleme de yapabiliriz. İsan'ın çarmıha gerilişinden önce, başına konulmuş dikenli tellerle örülmüş, Hıristiyanlıkta Arma Christi olarak adlandırılan çiçek, dikenli ağaç olan Beko da, simge olarak kullanılmış olabilir. İsa halkının kurtuluşu için bedel ödeyen, diğer anlamıyla karşıtların öğretisel bir bileşkesidir. Belki de insan, kendini feda ederek tamamlar tarihini ve kendini.

Devlet çözümlemeleri

Kürdlerin sosyal yaşamlarından içinde bulundukları sistemi, tüm yönleriyle çalışmıştır. Ontolojiden diyalektiğe götürerek bugünkü Kürd realitesine taşımıştır. Mevcut iki otorite arasında ezilen, Kürd aşiret ağaları ve beyliklerinin, ham ve küçük hesaplarının kurbanı olan halkın, acılarının bahçelerindeki kuşatma duvarlarını yıkıp, birleşme olgusuna geçmesini araştıran büyük bir filozof dur. Kurgusundaki devletin niteliğini doğrudan yazmaya girişmemişse de, dolaylı yollarla Mem ü Zin'de anlatır.

Tajdin; Devletlerin karanlık yanlarını, tuzaklar aldatmacalarla yönetildiğini, Bekonun entrikalarını beye bildirdiğinde, Cizre beyi Zeyneddin derki;

"Biz beyler kısmı, değirmene benzeriz
Çok dönüşlü ve dolambaçlıyız, ilerler gerileriz
Zorunludur bizim için bir değirmenci
İster istemez gereklidir bizim için bir kapıcı
Hükümet işlerini onca yönete yönete
Bazen zulümdür işimiz, bazen yöneliriz adalete
Beyler yılan şahı türünden onun gibidirler
Hem zehir sahibi, hem mühür sahibidirler
Mühürleri bastıkları zaman bil ki zehirlidir
Sevgi gösterdikleri zaman bil ki kahırdır
Azıcık değişiklik gördün mü senden
Tümüyle yüzlerini çevirirler senden"

Dönen çarklara uyan hükümdarların yanında, dostluğun arkadaşlığın değeri yoktur. Vahşi kapitalizme göndermedir bu tanımlama. O günden bu güne gelen Makyevelist bir dünya görüşünün ve sisteminin evrensel tanımlaması içindedir. Devletlerin yönetiliş gerçeğini, yöneticilerin davranışlarını deşifre ederek, halkını uyarmak bilinçlendirmektir amacı. Kürtlerin içinde bulundukları zor koşulları anlatırken;

"Hiç olanak var mı ki çarkıfelekten bir yıldız
Çıksın bizim içinde ve dönsün şansımız
Talihimiz bize yar oluversin
Ve bir kez uykudan uyanıversin"

Felek, sadece haksız ve kalleş değildir, kinli ve kıskançtır da. İnsanların sevincine uymaz. Feleğin katı yüreğinde insan sevgisi yoktur.

Ehmede Xani'yi incelediğimizde, etkisinde kaldığı filozoflar ve hocaları, kahraman karakterleri, yer mekân olarak gerçekçi, mucizelerden metafizikten uzaktır. Tamamen akılcı ve bilimsel konulardır.

Çocuk pedagojisinde derki;

Eğer saygın biri veya lider olmak istiyorsanız doğrudan asla şaşmamalısınız. Duruşunuz İsa, Musa, Sokrat, H. Mansur, Bistami, Suhreverdi, ve Pir Sultan duruşu olmalıdır.

Zira adaletsizliğe karşı onurlu duruş da Tanrı duruşu vardır derken;

İsa: Halkının kurtuluşu için kendini çarmıha gerdirip acı çekti. Hümanizmin ilk temsilcisi olarak kabul edilir.

Musa: Halkının, İsrail oğullarının ulusal birliğini sağlamak için, dehlizleri delip geleceklerine birlikte yürümüşlerdir.

Sokrat: Tüm yaşamını, bilmek doğruya ulaşmak için harcamış, sistem tarafından öldürülmüştür.

H. Mansur: Enel Hak" dediğinden, diğer sufilerin paylaşamadığını halkla paylaştığından tehdit edilmiştir. 11 yıl cezaevinde yatarak halkı önünde işkence ile öldürülmüştür.

Bistami: İslam filozofudur. "Kendimi Benzetirim" ya da "Sen Benim" tanısı, tanrı ile aynı olduğu iddiasıdır. Tanrıyı aradığı arşta bulamayınca, onun yerine kendini arştaki yerine oturtmuştur. "Seni nerede bulayım, perdeler kaldırıldı, gördüm ki benim aradığım şeye geri döndüm, o bendim ve senden başkası değildi. Çadırımı arşın yanına koydum, öyle bir denize daldım ki, peygamberler kıyısında kalmışlar".

Suhreverdi: İslam filozofudur. Düşünceleri yeni Eflatunculuğa dayanır. Rasyonel düşünce ile sezgisel düşünceyi bir araya getirerek, rasyonel bilgi ile sezgisele gitmiştir. Zerdüşt öğretisinin etkisinde kalmış,

Gazali den etkilenmiştir. Düşüncelerinden dolayı sistem tarafından idam edilmiştir.

Pir Sultan Abdal: Türk halk şairi ve ozanıdır. Osmanlının zulmüne ayaklanmayı desteklemiş, sosyal hareketlerdeki düşüncelerini şiirle yazmış ve yaymıştır. Alevi edebiyatçısıdır. Sivas valisi Hızır Paşa tarafından düşünce eylemlerinden ötürü idam edilmiştir. İdamıyla da insanlardaki haksızlığa ve zulme karşı adalet duygularını harekete geçirmiştir.

EĞİTİM PEDAGOJİSİ

"Nubihar Buçikan" Çocukların Baharı. "Egide İmane" Gençlerin Eğitimi.

O dönemde halk tabakaları yoktu. Tarihsel koşulları nedeniyle sınıf mücadelesi olmasa da, yöneten yönetilen, ezen ezilenlerin sosyal ekonomik siyasal çıkarları birbirine karşıttı. Xani; tepedeki gücü bozamayacağının bilinciyle, halkı eğitim yoluyla değiştirebilirim deyip, çözümü Ulus Devlet (yapılanma çağına göredir) teziyle kurgulamıştır. Eğitimsiz Kürd çocukları geçleri ve halkı için duyduğu ızdırapla, otorite beylikle halkın beraber kurtuluş savaşının, bilimsel sosyolojik felsefesini kurgulamıştır.

Avrupa Rönesanssı kapitalist döneminin başlangıcıysa, 17 yüzyıl da Kürd feodal düzeninin en yüksek aşamasına ulaştığı dönemdir. Xani, İslam Rönesans'ının kendinden sonraki gelişimi engellenmiş öncüsüdür. Çeşitli tarihsel nedenlerle feodal düzen gelişimini sınırlandırmış, evrimsel sürecini yaşayamamıştır.

Eğitimde yaptığı devrim ve evrimsel süreci çok büyüktür. Alternatif pedagojisini 350 yıl öncesinden ilk hazırlayan yeniden kurandır. Düz yazı ile ezbere dayalı eğitim sisteminin monoton tek tip insanı yerine, öğretilerindeki şiirsel uyakla, belleklerine yerleştirip algılatabilirim demiştir. Savunduğu ve uyguladığı eğitim sisteminin kitaplarını ve programını hazırlamış, kanunlarla resmileştirmiştir.

O güne değin var olan, dogmatizmin içinde bulunan bilinci bağlanmış kapalı insan, en zayıf noktasından kıstırılmıştır. Eğitim kurumları ve medreseler, Arap dilinin işgali altında din diyanet konularıyla sınırlıdır. Siyasal yapılanmasını elde etmiş hukuku temel alan toplumlar, bilimsel bilgiyle sanat edebiyat felsefede ilerler ve demokratik sorunlarını da çözerler düşüncesindedir. Pedagojik biçimlenimini "yakından uzağa", "bilinenden bilinmeyene", "kolaydan zora", tümdengelim" metotlarına göre bilimsel bir bakış içinde hazırlamıştır.

Çocuklara gençlere aklın yolunu bilimi işaret etmiştir. Çünkü bilim, objektiftir dogmanın yeri yoktur, yaşamsal ihtiyaçlardan doğar. Seçici genelleştirici ve evrenseldir.

İlkeli öngörülü özgün ortamda, bir dünya görüşüne dayanır. Bilimsel eğitimin öğrenmenin halkını yeniden yapılandırmada ki önemini şöyle dile getirmiştir.

"Bilimsel öğrenme biçimlerini kendimize iş ve meslek edinmedik
Övgü işleri önünde engel oldu, tövbe darım tövbe dar
Her kim ki bir bilimi iyice ve hakkıyla okumuşsa
Onun için servettir, gerçek anlamda bilip kavramışsa
Eski ve yeni derslerini tekrarlayıp içine sindirmedikçe sen
Dünyada ne ünlü, ne de tanınmış bir kimse olursun sen"

Bilgisizliğe bilinçsizliğe yenik düşen sürüleşir, köleliğe teslim olur. Eski dünyayı yıkıp aşarak yenisini kuramaz. Xani'de bilinçlenme, bilinç özgürlüğü özgürlük insanlaşmayı, insanı insan eden ilkeleri yaratır. Tarihsel ve doğal akışın en temel evrimi, bu bilinç düzeyine ulaşmış insanların çoğalmasıyla hız kazanır. Bilime birikime kültüre önem veren, bunları özümleyip yaşama geçiren toplumlar, ilerleyen gelişen dönüşen toplumlardır. Çünkü insan toplumu; emeğinin ürettiği, maddi manevi değerleri olan kültürel bir varlıktır.

Botan, Kürdistan'ın ortasında yer alan önemli bir bölgedir. Cizir ise önemli bir kent ve çok önemli idari ekonomik kültürel merkezidir. Arap bölgesinden uzak kalmış, ulusal kültürünü korumuştur. İşgalci devletlerin yıkıcılığı karşısında ayakta kalabilmiştir. Xani'nin düşünceleri, yönetim biçiminin onayını da alınca, ailesine ait Gewhernigar isimli caminin büyük bölümünü, bilimsel eğitim merkezine dönüştürmüştür.

Her bir bölümde birkaç bilim dalının öğretisini öğretirken, o güne değin yasak olan felsefe eğitimini de resmi olarak ders programına koymuştur. Bilimsel bilgiyle yeni değerler sistemini yaratmak istemiştir. Kürt folkloru, şarkılar, masallar yönünden çok zengindir. Kürd halk öyküleri eğitimini de vererek, parlak Fars Arap geleneklerini alt üst etmiştir.

Modernleşen Avrupa'nın dilbilimsel edebiyat hareketinde ilahi Latinceye savaş açmaları gibi, o güne değin Arap harfleriyle kuran öğrenen Kürd öğrencileri, kendi ana dilleriyle bilimsel bilginin ışığında, eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Arapçanın eğitim öğretim dili olduğu bir sistemde, Kürdçe anadilini kullanmak cesaret işidir. Çünkü yüzyıllarca öte dünyada da konuşulan dilin, Arapça olduğuna inanılıyordur.

Xani; doğal yasada var olan doğduğun toprakları savunma hakkının, anadilini kullanmakla olan ilişkisini de, ilk anlayan kavrayan ve uygulayandır.

Ayrıca Kürd öğrenciler yazmayı Meşg adlı kitaptan öğrendiklerinden, Farsça Arapça bölümlerinde çok dilli eğitim sistemini de uygulamış, ana dilini çok sevmesine rağmen, diğer dillere karşı ırkçılık yapmamıştır.

Çocuk edebiyatı ve sözlüğü iki dilli yazılmış ilk eserdir. Anadilin bir ulusun varlığını oluşturan en temel unsur olduğunu savunur. Halkının var olmasındaki önemini derinden anlayan Xani, anadiline bir dilbilimci ve düşünür olarak hizmet etmiştir. Dili geliştirmeyi halkının eğitiminde kullanmayı yurtseverlik olarak görmüştür. Genç kuşaklara duyduğu ilgiden, halkının geleceği ve umudu olduklarına inanmıştır

Dilin, yaşadığı toplumla kurduğu ilişki, toplumsal hiyerarşinin de belirleyicisidir. Anadil, bir ülkede yaşayan halkların tarihsel ve kültürel değerlerinin farklı bir yapıda geliştiğinin kanıtıdır. Konuşma dillerinin dünya coğrafyasında çeşitlilik göstermesi kültürel zenginliklerin gelişimini ve toplumsal etkileşimin bütünlenişini de sağlar.

Kimsenin önemsemediği Kürtçeyi yazarken;
"Duru şarabı bırakıp tortuyu içti
İnci gibi Kürd dilini seçip dizdi
Kısacası ister inat denilsin buna ister adaletsizlik
Gerçekleştirdi işte alışagelmişin dışında bir ilk
Bu dili düzene koydu, verdi ona bir çeki düzen
Umum halkı için cefalar çekti bunu yaparken
Bunu yaptı ki, eloğlu demesin ki zaten Kürdler bilgisizdirler
Köklü ve asil bir kavim değildirler
Ne kadar millet varsa hepsinin kitapları vardır
Sadece Kürdler kitaptan mahrum kalmışlardır"

18. yüzyıl Fransız aydınlanmacısı Rousseau (1712- 1778) Xani'den 61 yıl sonra doğmuş, 80 yıl sonra da çocuk eğitimi "Emile" (1759). Gençlik eğitimi içinde Genç "Heloise"yi yazmıştır.

Öğretisi: Çocuğun doğduğu günden evlendiği tarihe kadar, nasıl bir eğitim sistemiyle yetiştirileceğini anlatan eser, ünlü düşünürün değişik cesur natüralist ve liberal felsefesinin en iddialı tezidir. Doğaya dönüşü savunur. Gerekçesi kısaca; Uygarlığın kurumlarının olumsuz etkilerinin, şehir insanlarını yıpratan malzemeler olduğunu belirterek, en iyi doğru eğitimin erdem ve ahlak telkin eden değil, kötü alışkanlıklardan zararlı davranışlardan korunma yollarını öğreten pedagojik bir sistemdir. En katı yürekleri yumuşatıp sevgiyi aşılamıştır. Döneminde etkileri, kimi kraliçeler çocuklarını sütannelere emzirtmekten vazgeçmiş, krallar çeşitli sanatları öğrenmeye yönelmiştir. Çariçe Katarina; Rousseayu okuduktan sonra okullardaki dayağı yasaklamıştır. Yazdıklarından ötürü yönetici sistem tarafından baskıya dayanamayıp İsviçre'ye gitmiş, nice sonra geri dönmüştür. Gerekçesi genel ahlakı bozuyor yargısıdır. Rousseau'dan önceki dönemde eğitim soylular içindir ve kız çocukları da iyi bir eş kurallarıyla eğitiliyordur.

1789 Fransız devrimine kadar Aydınlanmacı Rousseau'nun dehasında, insanlığın iyiliği için iki büyük değer vardır. " Ögürlük ve Eşitlik". Kendini kralla bile eşit tutmuştur.

Xani, eğitimin geniş kitlelere dolaysız ve statüsüz yayılması için çaba göstermiştir. Sisteminde cinsiyet ayrımcılığı yapmaması çağını çok aşan bir görüştür. Pedagojisini günlük yaşamın, bilimin çeşitli alanlarından derlemiş, sorgulayan bir gençlik yetiştirmek için felsefeyi programına almıştır. Her bölüm bilimsel öğrenmenin ve dürüstlüğün içten öğütleriyle başlar. Bu yönüyle hazırlanışı Zerdüşt Gatalarına benzer. Eğitim manifestosu niteliğindedir. Bilimsel bilgiyle eğitim ve öğretimin, beyin kapısının kilitlerini açan anahtar olacağına, halkını derinden hazırlayacağına, kurtuluşa uluslaşmaya götüreceğine inanmıştır. İnsanın temel anlaşma aracı olan dil olgusu, kişinin kültür birikimleriyle birlikte, bilinç düzeyine paralel biçimde gelişir. Bilinci olmayanın dili, dili olmayanın bilinci olamaz. Dil ile bilinç birbirini tamamlayan, ayrılmaz bir bütündür. Bu bütünleşme insanın evrimleşme sürecini oluşturur. Bu büyük tarihsel oluşumlardan, kültür dediğimiz evrensel değerler olgular doğarken, var olmanın bilinci de dildir. Çünkü dil olmazsa insan, insan olamazdı. Xani'ye göre de eğitimin ana teorisi özgürleşmektir.

"İnsan iradesinin merkezi akıl
Duygunun merkezi gönüldür.
Bilim gözüyle görün, duygu gözüyle sevin
Her kim ki bilim eğitimi almışsa, farkındaysa
O bir devlet sahibi olmuştur
Bunu seçkin bazı kimseler için hazırlamadı
Bilakis küçük Kürd çocukları için hazırladı
Ehmede Xani bu kelimeleri bir araya getirdi
Oluşturduğu esere Nubera Bıçukan adını verdi"

Çocukların İlkbaharını; okumamış ezilen tüm Kürd çocukları ve halkının bilinçlenmesi kurtuluşu için yazmıştır. Hem siyasi hem de eylem teorisi açısından devrim niteliğindedir. Ezilenlerin pedagojisi'ne benzetilebilir. ("Brezilyalı eğitimci, eleştirel pedagog ve felsefeci Paulo Frere kitabında, efendiler ve köleler diyalektiğini, ezen ve ezilen ilişkisi olarak yorumlamıştır.Ezilenlerin büyük insani görevi şudur. Kendilerini ve aynı zamanda da ezenlerini özgürleştirmek. İktidarını kullanarak sömüren gasp eden ezenler, iktidarlarıyla ne ezilenleri ne de kendilerini, özgürleştirme gücünü bulabilir. Sadece ezilenlerin zayıflığından doğan erk, hem ezilenleri hem de ezenleri özgürleştirecek kadar kuvvetli olmalıdır.

Arkasından sorar: Kim ezilenlerden daha iyi anlayabilir, ezenlerin korkunçluğunu, baskının verdiği zararları ve özgürleşmenin gerekliliğini".

Xani'in pedagojisi; somut bir ezilmişlik ve şiddet durumu ile şekillenen, bu durum içinde varlıklarını sürdüren kaderci Kürd halkının, ezenlerine karşı bilinçlerini keşfetmelidir. Ezilenlerin, kendilerini ezen bilinçlenmelerini engelleyenlere karşı, içsel dışsal yapılarını kurmalıdır. Bundan dolayıdır ki, bir eylem teorisine ihtiyaçları vardır. Ezilmişliğin nedenleriyle mücadeleye katılmalarını sağlayan bir pedagojidir.

Ezilenlerin hümanist görevleri, hem kendilerini hem de kendilerini ezenleri özgürleştirmektir. Ulus Devlet pedagojisidir bir anlamıyla.

Gençlere yönelik "Egide İmane" eserinde, kararlı inançlı gençlik yetiştirmenin yöntemlerini anlatırken; birey, kavmini tarihini dilini kültürünü coğrafyasını edebiyatını iyi bilmelidir. Doğrulara yandaş olup, köleliği reddetmelidir. Özgür düşünce ile yerini, halkının kurtuluşunda almalıdır. Amacını kutsal Kâbe gibi görmeli ve asla şaşmamalıdır. Xani'nin eğitim sisteminin ortadan kalkmasıyla çok ileri aşamada olması gereken Kürd halkının evrimsel süreci, kendisinden sonra engellenmiştir.

Xani; İnsanlığın tarihsel evriminde, dehalığını içinde taşıyan çok değerli bir filozoftur. Tarihsel yörüngeyi dile getirip gösterdiği, büyük bir evrimsel kesiti yakalayıp yaşattığı ölçüde ölümsüzdür. Çünkü bilim insanı insanlık için çalışır özveride bulunur, kendini aşar ve evrenselleşir. İnsanlık, düşünce ve eylemlerinin bir sonucudur.

Ehmede Xani, yarım kalmış bir sevdayı tamamlamak için, ışığın doğduğu yerden yola çıkmış geliyor,İnsanlıkta buluşmak üzere.

Gülten MADENLİ

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1.M, Emin Bozarslan. Mem ü Zin. 2010, Deng yay
2.Kadri Yıldırım. Ehmede Xani, Mem ü Zin. 2010, Avesta yay
3.Kadri Yıldırım. Nubehara Bıçukan. 2008, Avesta yay
4.Ehmede Xani Külliyatı. 2008, Avesta yay
5.H. Mem. Üçüncü Öğretmen Xani. 2002, İst Kürd Enstitüsü yay
6.Qunate Kurdo. Tarixa Edebiyata Kurdi (Kürd Edebiyat Tarihi) 1983, Stockholm
7.Navneteweyi Sempozyuma Ehmede Xani. 2008, Diyarbakır Büyükşehir belediyesi Başkanlığı yay
8.Cemşit Bender. Kürd Tarihi ve Uygarlığı. 2000, Kaynak yay
9.Cemil Sena. Filozoflar Ansiklopedisi. 1976, Remzi kitapevi
10.Ezilenlerin pedagijisi. Paulo Freire. 2010, Ayrıntı yay.
11. Jean Jacgues Rousseau. Emile ya da Eğitim. 2009, Say yay
NOT. Kürtçeden çevirilerde destek olan Yakup Durmuş'a teşekkür ederim.

PETER LERCH

A. Jaba tarafından hazırlanan ve transkripte edilen
Kürd Ahmed Efendi Xani'nin eseri hakkında rapor

St. Petersburg, 08. Ocak 1858

Geçen yılın 5 Haziran tarihinde Akademi Kuruluna hakkında rapor verme onuruna sahip olduğum sayın Konsolos Jaba'nın „Kürd Aşiretlerinin Edebiyatı"adlı yazısında biyografyaları anlatılan sekiz Kürd şairinden biri de Ahmedê Xani'dir. Yazıda Xani hakkında şunlar geçmektedir: Ahmedê Xani, Xaniyan aşiretinin Hekari kolundandır. 1000(1591-2) yılında Bayazid'e gelmiş ve orada Kurmanci lehçesinde Mem û Zin ve Küçüklerin Turfandası anlamına gelen Nubihar adlı eserleri yazmıştır. Kürdistan'ın gençleri Kuranı bitirdiklerinde bu kitapları okuyorlar. Ahmedê Xani ayrıca ana dilinde ve de Arapça, Persçe ve Türkçe dillerinde de şiirler yazmış. Kendisi farklı bilim dallarında derin bilgi sahibi imiş; tüm anavatan şairleri arasında en çok değer biçilen de kendisiymiş. Bayazid'te kendi adına bir camii/medrese yaptırdıktan sonra 1063(1652-53) yılında vefat etmiş ve bu mekânda da defnedilmiştir.

Şimdi ise sayın Jaba adı geçen Mem û Zin adlı şiirsel eserin Kürdçe ve düzyazı olarak hazırlanmış bir özetini vermiştir. Bu özete ayrıca yazının transkrisiyonu, Fransızca tercümesi, kelimelerin anlamları ve fiil çekimleri örnekleri eklenmiştir. Yazının giriş bölümünde ise Kürd lehçeleri hakkında notlar yazılmış. Bu metnin tümü 94 sayfadan oluşmaktadır.

Akademi Kurulunun izniyle Jaba'nın gönderdiği ve bilim dünyasında yeni bir heyecan yaratan bu metin hakkında aşağidaki raporumu sunmak istiyorum.

Metnin girişinde Kürd dilinin dört lehçeye ayrildığı yazılmaktadır: 1) Revendi lehçesi, 2) Hekari lehçesi, 3) Sori lehçesi, 4 Xoromeki lehçesi. Ardından bu lehçelerin konuşulduğu alanlar gösterilmiştir. Ancak az sonra değineceğim gibi, bu yazılandan belirtilen lehçelerin Kürdlerin yaşadığı tüm bölgeleri kapsamamaktadır. Bir de sayın Jaba, bu bilgileri elde ettiği kaynak hakkında şimdilik herhangi bir bilgi vermemektedir. İhtimalen bu bilgiler bir Kürd sahsiyetinden alınmıştır. Bir dilin lehçelerini belirlemenin linguistik bir incelemeye tabi tutulması zorunluluğu vardır.

Merhum Hammer'in Evliya Çelebi'nin seyahatnasindan çıkarttığı ve Fundgruben des Orients (Cilt. IV, S. 246) adlı dergide yayınladığı Kürd lehçeleri listesi ve Misiyoner Hörnle'nin Baseler Missions-Magazin (Yıl 1836, S 403 vd.) degisinde yer alan kürd dili lehçeleri adlı yazısı bilime

Kürd dilinin de farklı lehçe ve ağızlara ayrıldığının ötesinde bir yenilik getirmemiştir.

Bu nedenle sayın Jaba, kendisinin de giriş yazısında belrttiği üzere bize adı geçen leçelerin özelliklerini gösterebilecek ve her lehçede düzenlenmiş kelimeler listesi yollarsa son derece faydalı olacaktır. Yeri gelişken sayın konsolosun ayrıca her lehçede derlenmiş deneme yazıları da göndermsi arzumu dile getirmeden geçmiyeceğim.

Hatta bunlar basit cümleler ve deyimlerden oluşmuş yazılar da olabilir, çünkü böylece o lehçeler arasındaki gramer kuralları farklılıklarını tespit etme olanağı doğmuş olacaktir.

Revendi lehçesi Erzurum, Muş, Bitlis, Bayazid, Kars, Erivan ve hatta Hoy, Urmiye ve Maku illerinde konuşuluyormuş; Hakkari lehçesi Hakkari, Botan, Diyarbekir ve Bahdinan ya da diğer adıyla Amediye vilayetlerinde ve Herki aşireti arasında yaygın olan lehçe imiş. Sori lehçesi ise Bılbas, Bebe, Mukri, Zerze, Qiosnau ve de Süleymaniye ile Kerkük'ten Bağdat'a kadar olan alanda konuşulan lehçe oluyormuş. Xoromeki olarak adlandırılan lehçe ise Dersim'de yaşayan ve kendilerine Duzik denilen topluluk arasında konuşulan lehçe imiş.

Xoromeki adına bu vesileyle ilk defa rastlıyorum. Benim savaş esiri Kürdlerden elde ettiğim bilgilere göre Duzik ya da Tujik denilen topluluk Zaza diyelktini konuşuyor. İhtimalen Xormeki olarak yazılan lehcenin Zazaca olduğundan hareket etmek gerekir. Ayrıca benim seyahat rapolarımda berlirttiğim gibi Zazaca konuşan Kürdlerin aynı zamanda Kurmanci de bildikleri bilinmektedir.

Xormeki adı anlaşılan önemli bir anlam taşımaktadır. İlk olarak Profesör Chwolsohn, Ssabiern (Cilt. II, s. 697) dergisinde Arap tarihçilerin Al-Xorameg adından eski Asurların anlaşılabileceğine dikkat çekti. Abulfarad da El-Deremiqah'ın Musul'da bir halk olduğunu ve kökeninin Persler'e dayandığını söylemektedir. Chwolsohn'nın aktardığı tarihçilerin görüşleri bir araya getirildiğinde, eski Araplar 'da Asur topluluğunun bir bölümünün Sami kökenli değil İrani'lerden oluştuğu düşüncesinin hakim olduğu görülüyor. Zira Deramiqah isminin içinde Media adının da bulunduğu gözden kaçmıyor. (...) Şimdi Xormeki adına dönecek olursak, içinde iki sufiks olduğunu tespit ediyoruz. Kürdçede aşiret adlarını taşiyan kelimelerin sonunda ki ekine sıkca rastlanır, örneğin Dudeki, Perki, Sipki ya da Sipoki, Hamki, Şemiki, Sinki, Şekaki, Biziki, Radiki ve Herki gibi. (Al-)Xormeki adi ile Garmaqoye, Termuq, Garmüs, Xoromeki -Garma, rapajxa, Termu, Garmü, bir aşiret adı da olan Xorome terimleri arasında gerçekten denildiği gibi bir köken bağı var mı ve Kurmendc adı ile bağlantılı mı konusunda kesin bir ifadede bulunmak simdilik olanaklı görünmüyor. Kurmendi kelimesinin Kürd adam anlamına gelebileci tahminine pek katılamıyorum, çünkü Klaproth'ın (Asiya Polyglotta, s. 75) eserinde kaydettiği bu kelimenin

Kurdmand biçimine hiç bir seyahatnamede ve tarihi kaynakta rastlamadım. Roslawl'daki Kürd savaş esirlerinin bana anlattıklarına göre Semset yakınında yaşayan bir Kürd aşiretini adı Kurmansi imiş.

Bu isim bende Kurmand adındaki and sonekinin eski baktrice dili kelmlerindeki anc soneki ile olan benzerliği tahminine yolaçıyor. (...) Alxoremegi, Xoromeki, Kurmend terimlerindeki isim ihtimalen eski İran'daki önemli bir aşiretin adı da olabilir. Ancak Kürd yer ve aşiret isimleri hakkında yapılacak kapsamlı bir inceleme bizleri bu isimlerin nasıl oluştuğuna dair aydınlatabilir.

Fakat Kürd aşiret ve yerleşim birimleri isimlerinin Kürdler tarafından tam olarak nasıl telafuz edildiğini gösteren doğru trankripyonlara dair elimizde yeterli kaynak bulunmadığından bu yönlü bir inceleme henüz mümkün görünmüyor. Ayrıca böylesi bir incelemede irani diger hakların da yer ve topluluk isimlerini dikkate almak gerekecektir.

MEM Û ZİN

Şimdi ise raporumun asıl konusu olan Ahmedê Xani'nin şiirsel eseri olan Mem û Zin'in bir özeti olan metne geliyorum. Eserin içeri şöyledir:

Hicri 7. yüzyılda Halid'ın aşireti Cizre'ye gelip yerleşti. O zamanlarki Kürd aşiretleri arasında en güçlülerinden olan bu aşretin önderi Zeyneddin adında biriydi. Bunun Sti ve Zin adlarında iki kızkardeşi vardı. Aynı dönemlerde Cizre'de İskender adında bir pehlivan yaşıyordu. İskender'in cesur ve güçlü üç oğlu vardı. Bunlar Mir Zeyneddin'in emrindeydiler ve bey bunlardan en çok da büyükleri olan Tacdin'i severdi. O zamanlarki geleneğe göre yılbaşı geldiğinde herkes şehir surlarının dışına kırlara geziye giderdi. Bu halk bayramına zengin fakir, küçük büypk, kadın erkek tüm şehir sakinleri katılırdı. O devirlerde de kadınların başlarını örtme geleneği olmasına rağmen kadınlar bu bayramda başlarını açıp erkeklerle rahatlıkla görüşüp konuşabiliyorlardı. O günde kız ve oğlanlar serbestçe tanışabilir, bu sevgi dolu bayramın da olumlu havasında birbirlerini beğenip âşık olup, çok önemli bir engel yoksa bu aşkları ailelerinin de rızasıyla evlilikle pekişirdi. Böylesi bir bayram hikayemizin geçtiği zamanlarda kutlanmıştı ve şenliklerin açılışını da Mir Zeyneddin bizzat yapmıştı. Tacdin de, bir katibin oğlu olan can arkadaşı Mem (Memo da denir) bayram kutlamasında hazır bulunuyordu. Her ikisi de bayan elbiseleri giymiş halde kadınların kızların arasına karışmışlardı. Mir'in her iki kızkardeşleri de erkek kılığına girmişlerdi ve top aynamaya katılmışlardı. Bu oyun esnasında Mem ile Tacdin, iki kızın yanına gitmişler. O anda iki çiftin de kalbini aşk ateşi sarmış. Duygularında emin olan iki kız da aşklarının ifadesi olarak parmaklarındaki yüzükleri çıkartıp sevdiklerinin parmaklarına,

onların yüzüklerini de kendi parmaklarına takmışlar. Siti Tacdin ile, Zin de Mem ile yüzükleri değiştirmişlerdi. Birbirlerinin kim olduğunu bilmeyen her iki çift eve döndüklerinde, yüreklerindeki aşk ateşi alevlenmeye başlamıştı. Zin ile Siti'nin deneyimli bir dadıları vardı. Dadı aşıkların dertlerine ortak olmuş, parmaklarındaki Mem ile Tacdin'in yüzükleri alıp bir falcıya gidip ona olan bitenleri anlatmış.

Falcı hüneri sayesinde yüzüklerden birinin asilzade bir babanın oglu olan Tacdin'e, diğerinin ise bir kâtibin oğlu olan Mem'e ait olduğunu anlamış, dolaysıyla Sti'nin Tacdin'e, Zin'in ise Mem'e aşık olduklarını söylemis dadıya. Falcı, dadıya hekim kılığına girip aynı biçimde aşklarından hastalanmış Mem ile Tacdin'e gitmesini söylemiş. Dadı da falcının önerisine uymuş ve derken iki delikanlının kim olduklarını açıklığa kavuştur.

Asilzade bir aileden olan Tacdin 'in, talihi yaver gitmiş ve kısa sürede sevdiği Sti ile evlenenrek muradına ermiş. Ancak bir kâtibin oğlu olan Mem, Zin'i bey olan abisinden istemeye cesaret edememiş.

Her ne kadar Mem aşkını kalbinde saklasa da Zeyneddin Bey 'in kapıcısı olan Bekir bunun farkına varmış. Kötü bir entrikacı olan BekoMir iki aşık hakkında Bey'e iftira dolu yalanlar anlatmış.

Bir gün Bey ava çıkmış. Mem ile Zin ise o gün beyin bahçesinde tesadüfen karşılaşmış ve birlikte sarayın giriş salonuna gitmişler. Akşama doğru avdan geri gelen topluluk ansızın ikisiyle karşılaşmış, Mem anında Zin'i paltosunun altında saklamış ve salonun dibindeki bir yerde iki yastik ortasında oturmuş. Yanındaki toplulukla birlikte içeri giren Bey Mem'i selamlamış, Mem yerinden kalkamadığından, ateşi yüksek derecede hasta olduğunu ileri sürerek Bey'den özür dilemiş. Ancak Mem'in durumu gittikçe kötüleşmiş, çünkü Bey adamalarıyla bütün gece bu odada kalacağını söylemiş. Topluluğu arasında bulunan Mem'in arkadaşı Tacdin durumda bir acayiplik olduğunu farkedip sıkışık durumda olan Mem'in yanına yaklaşmış. Mem o esnada paltosunun kolunun altındanTacdin'e, Zin'in saçlarından iki buklesini göstermiş. Durumu farkeden Tacdin anında yerinden fırlayıp topluluğun içinden dışarıya çıkıp evine gitmiş. Evde Sti'yi ve çocuğunu dısarı çıkartıp evini ateşe vermiş. Bunu duyan Bey ve adamları da saraydan çıkıp Tacdin'in evine koşmuşlar. Böylece Mem ile Zin bu ayıp sayılacak durumdan kurtularak birbirlerinden ayrılmışlar.

Ancak Bekir, Tacdin'in arkadaşına gösterdiği bu fedakarlığın nedenlerini anlamakta gecikmemiş. Hemen Bey'e gidip fesatlık yapmış. Bey her ne kadar hiddetlenmişse de Bekir'den kızkardeşi ile Mem'in birbirlerine aşık olduklarının ispatını istemiş. Bekir de kısa sürede bir fesatlık düşünmüş ve Bey'e Mem'in bizat sırını nasıl elevereceğinin planını anlatmış. Böylece Bey bir gün Mem'i şah oynaya davet etmiş. Bey Mem'e, eğer sen kayndersen benim her soruma doğru cevap vereceksin

diye şart koşmuş. Mem üç defa oyunu kaybetmiş. Söz verdiğin üzere şimdi bana doğru olarak kalbinin sevgilisinin kim olduğunu söyle ki onu sana eş olarak vereyim. Tam da bu esnada Tacdin ile iki kardeşi silahlanmış olarak salona girmişler. Mem de cevabını geciktirmiş. Kurnaz Bekir de bu durumu görünce hemen Bey'e demiş: „Beyim Mem'in âşık olduğu kızı biliyorum, o çirkin dudaklı bir zenci kızını seviyor. O esnada Mem soğukkanlılığını koruyamayıp, gözleri ışıldıyarak sevgilisini tarif etmiş ve sonunda kim olduğunu da söylemiş.

Bunun üzerine Bey, Mem'in zincirlere vurulmasını emretmiş, Tacdin ve kardeşleri de: „Biz yaşadığımız sürece kimse ona dokunamaz "diye bağımışlar. O anda Bey bizzat ayağa kalkmış ve mendili ile Mem'in boğazını bağlayarak onu zindana attırmış. Bey'in bu davranışı üç kardeşini korkutmuş ve bir daha saraya gelmemek üzere oradan ayrımışlar.

Mem 'in zindanda sağlık durumu öylesine kötüleşmiş ki artık ölüme yakın bir dereceye varmış. Kurnak Bekir bunu farkedince, Mem'in ölmesi halinde Tacdin ve kardeşlerinin kendsinden intikam alabileceleri korkusuyla Bey 'e gidip: „Ben Mem'i zindanda ziyaret ettim ve ölüme çok yakın olduğunu gördüm. Eğer Mem zindanda ölürse bu durum Tacdin ve taraftarlarının size zarar verebilecek derecede başkaldırmalarına yol açabilir "demiş.

Bunu düşünmek bile Bey'i kaygılandırmış ve Bekir'den şimdi ne yapmak gerekir diye fikrini sormuş. Kurnak Bekir de Bey'e, Tacdin ve kardeşleriyle barışmasını, onlara güzel elbiseler hediye edip, Mem'e yaptıklarından pişman olduğunu söylmesini ve şimdi kızkardeşini Mem'e eş olarak vermeye hazır olduğunu söylemesini önermiş. Zeyneddin Bey de bu fikire uyarak, kızkardeşinin Mem'i zindanda ziyaret etmesine ve onunla evlenmek üzere Mem'i zindan alıp getirmesine izin vermişin. Ancak Zin zindanda Mem'in yanına gidip ona sarıldığında Mem ruhunu teslim etmiş. Mem'in ölümü Cizre halkı arasında büyük bir mateme neden olmuş. Ama kötü niyetli fesat Bekir hakettiği cezadan kurtulamamış. Mem'in cenazesi gömüldüğünde Tacdin Bekir'in üzerine atlamış ve onu hançeri ile öldürmüş. Sadece Bey'in ve kızkardeşinin değil Cizre'nin tüm ileri gelenlerinin ve halkının katıdığı cenaze merasiminin bitiminde Zin ağabeyi Zeyneddin Bey'e Mem 'in ölümünü kaldıramıyacağını söylemiş. Zin ardında Bey'e şöyle demiş: „Şimdi artık ben de kabre gireceğim, ancak şundan emin ol ki bizim aşkımız tertemiz kaldı, bizi hiç kimse suçlayamaz. Ey yüce Bey, sen Mem'e en büyük haksızlığı yaptın. Ancak senden üç ricada bulunacağım. Birincisi ben ölünce, o gün kızkardeşim Sti'nin düğününde yaşadığımız o güzel eğlencenin aynısı yapılsın ve tüm halk katılsın. İkinci ricam ise, tüm şehir halkının mezara kadar cenazeme refakat etmesini diliyorum.

Üçüncü ricam da benim mezarımın o suçsuz, günahsız yere şiddete kurban edilmiş Mem'in yanpılmasını istiyorum. Ve benim cesedim gömüldüğünde, ,bütün kalbimle Zin'i Mem'e veriyorum 'demeni istiyorum senden. Böylece benim için fatiha okuyun. "O gün Zin yaşama veda etmiş. Tüm bu istekleri birer birer yerine getirilmiş.

Destanın sonunda, bu hikâyenin eskiden beri dilden dile anlatılarak tüm Kürdistan'a yayıldığı bildirilmektedir. Hikâyenin bitiminde dillere destan her iki aşığın mezararında birbirlerine sarılmış birer gül dalının yaşerdiği geçmektedir. Bu iki mezar halen (yani şairin yaşadığı dönemde) halkın ziyaretgahı imis.

Ahmedê Xani'nin bu şiirsel eseriyle ulusal bir konuyu işlediğini görmekteyiz. Bu nedenle sayın Jaba'nın bize yolladığı bu özetin ötesinde eserim tümünün yayınlanması son derece isabetli olacaktır.

Sayin konsolos Jaba akademisyen Dorn'a yazdığı son mektubunda bu özetin kendisinin elinde bulunan eserin iki elyazması nüshasından yararlanarak yazıldığını bildirmektedir. Umarım kendisi bu her iki nüshayı Asya Müzesi Akademisine verecektir.

İşte o zaman Kürd edebiyatının ikiyüz yılı aşkın süreden veri abidesi olan bu eser elimizde olacak. Ve belki de bu eser sayesinde Kürd edebiyatı hakkında bilmediğimiz bazı konular aydınlığa kavuşacaktır. Malesef sayın Jaba özete kaynak olan asıl eserin muhtevasıyla ilgili bilgiler aktarmamıştır.

Sayın Jaba'nın Kürdçe metinleri trankripte etme yöntemi hakkındaki fikirlerimi kendisinin önceleri yolladığı iki paket yazılar hakkında yaptığım yorumlarda ve kendisine yazdığım özel bir mektupta dile getirdim. Bu defa yoladiği bu metinlerde Kürdçenin trankriptinde kulandığı yöntemi de tam olarak onaylayamıcağımı söylemeliyim. Bunun nedenlerini ekteki incelememde dile getirdim ve eğer Akademi izin verirse bu değerlendirmemi sayın Jaba'ya yollıyacağım.

Çeviren: **Mehmet GÜLTEKİN**

Kaynak: Mélanges Asiatiques, cilt 3, 1858, s. 242-255

EHMEDÊ XANÎ VE ASTRONOMİ

İzeddin Mustafa Resûl

'Mem û Zin'i dikkatlice okuduğumuzda, Xanî'nin kendi dönemindeki ilimler kapsamında astronomide de bilgi sahibi olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Hatta bu konudaki kanıtlar bizi

Xanî'nin bu konuda bilgi sahibi olmasının ötesinde diğer ilimler gibi onun astronomiye ilişkin tartışmalarda kendine özgü görüşleri olduğunu kabul etmeye zorlamaktadır.

Kendisi bu konuda da ileri ve realist bir çizgi takip etmektedir.

Xanî'nin geride bıraktığı edebi eserlerde temas ettiği konularda bizim onun astronomi ile ilgili görüşlerini etüt etmeye yetecek kadar malzeme bulunmaktadır. Xanî'nin astronomi ile ilgili bilgi ve malzemeyi aslında edebi anlatım tarzına bir aracı olarak kullandığını söyleyebiliriz.

Kendisi bunu yaparken astronomiye ilişkin klasik bilgileri dönemindeki yeni bilgilerle birleştirip bunlardan bir sentez oluşturmaktadır. Bundan dolayıdır ki bunlardan hangisinin onun benimsediği görüşler, hangisinin de kendisinin benimsemediği fakat edebi tasvir için yer verdiği eski bilgiler olduğunu kestirmemiz güçleşmektedir.

Onun birçok yerde 'burc' ve 'durc' terimlerini kullandığını görüyoruz.

Ona göre burç yıldızların doğuş yeri, durc ise onların batış ya da kayboluş yeridir:

Eğer bakarsa aşık burçlardan
Ve çıkarsa darler durclardan.

Hep birlikte çıktılar burçlardan
lnci taneleri çıktı durçlardan.

Mem ve Zîn'in aynı mezara gömülmelerinden bahsederken de şunlan söylemektedir:

Bu iki cevher şimdi aynı durçta.
Güneş ve ay şimdi aynı burçta;

Bu iki terimi başka yerlerde de kullanan Xani'nin astronomiyle ilgili yer verdiği eski bilgilerden bir tanesi de güneşin dördüncü gök tabakasında yer aldığına ilişkin görüştür ki,eski astronomi bilginleri gibi Xani de bu dördüncü tabakayı çoğuu kez 'Atlas' olarak adlandırmaktadır:

Yıldızların padişahı olana ışık saçıcıya benziyor
Dördüncü gökten ışık saçan güneşi andırıyor

Dördüncü çarkın tahtına sultan olan.
Doğu yönünden doğduğu zaman

Doğu tarafından doğduğu sırada
Feryatlar yükseldi Atlas çarkına.

Birçok yerde dokuz felekten bahseden Xani şunları soylemektedir:

Hep nağmelerle 'neva'yı seslendiriyordu
Çıkan ses dokuz feleğin tümüne ulaşıyordu.

Burçlar,yıldızların buradaki hareketleri ve yerleri hakkında okuduklarını kaydeden Xani, bunları Siti ve Tacdin'in düğününden, düzenlenen eğlencelerden ve bu vesileyle üzüntülerin sona ermesinden bahsederken tasvir etmekte ve şunları belirtmektedir.

Feleğin yazarının elinden kalem düştü
Az daha cellat onun kelesini uçuracakı

Zühre yıldızı yeryüzünde seğirtti
Ay gidip Yengeç burcunda gizlendi

Satürn gezegeni kayboldu gitti Kova burcunda
Balık burcuna giren Jüpiter iz bırakmadı ardında

Bütün dünya sevinç ve eğlenceyle doldu
Zalim felekse bunlar karşısında kahroldu

Çünkü elinden bir şey gelmemiş ve aciz kalmıştı
Bu kocakan çaresizlikten saman hırsızı olmuştu

Rengi gök mavisini andıran kocakarı felek
Halay halkası gibi daire çizdi dönerek.

Bu anlatımlar bazen baharın geldiğine işaret etmek için de yapılır. Zira yaz ve kışın olumsuzluklarından uzak bir mevsim olan bahar bir şenlikler mevsimidir. Eski takvime göre Zühre'nin burcu ikizler olup 23 Mart-22 Haziran arası; ayın burcu Yengeç olup 23-Haziran-22 Temmuz arası; Satürn'ün burcu Kova ve Oğlak olup 23 Aralık-22 Ocak ile 23 Ocak-22 Subat arası; Jüpiter'in burcu da Balık olup baharın doğuşuna

işaret eden 23 Subat-22 Mart arası süreyi içermektedir. Xani başka bir yerde Newroz haftasını burç bağlamında Koç haftası say maktadır. Nitekim Siti ve Zın'in Newroz şöleninden dönüşlerine ve içinde bulundukları duruma işaret ederken "Onlar Koç haftasındayken ... " ifadesini kullanmakıadır.İki sevgilinin buluşması hakkında ise şunları söylemektedir:

Güneş ve Ay yan yana geldiler
Jüpiter ve dünya eşleştiler.

Jüpiter'in iki burcundan Yay 22 Ekim-23 Kasım arası; Balık da 23 Şubat-22 Mart arası süreyi içermektedir.

Xani'nin edebi tasvir ve betimleme tarzlarından biri de tasvir etmek istediği bir durum için dış alemin unsurlarından yrarlanmasıdır.

Örneğin Mir Zeydin'in sofrasını en güzel bir şekilde tasvir etmek istediği zaman benzetme için gökyüzüne ve onun burç ve yıldızlarına başvurarak astronomi ile ilgili terim lere bolca yer vermektedir:

Meclisine mükemmel bir sofra çekti
Sanki bir gök tabakasını yere serdi
Göklerdeki güneş ve ayın yuvarlakları
Sanırdın ki ekmek yerine getirmiş onları

Altın ve gümüşten yapılmış 'lenger'ler
Yerde ve gökyüzündeki felekler gibiydiler

Hele o sahanlar birer burç gibiydiler
Kapakları mücevher kutusu gibiydiler

'Faxfûr'dan olan bütün tepsi ve kaseler
Bol ışıklı parlak birer yıldız gibiydiler

Gökyüzündeki Oğlak ve Koç adlı burçlar
Misafirlik kebabı ve büryanı olmuştular

Xani burada mecliste dolaştırılan dolu şarap kadehlerini gökyüzünde dolaşıp tur atan yıldızlara benzetmektedir. Bir, çok yerde sabit yıldızlara ve gezegenlere işaret eden Xani, bun- ları 'şu dokuz inci' ya da 'karamtırak incilere benzeyen şu yediler' şeklinde sunmaktadır.

Bir beyitte de şunları söylemektedir.

Şu yer, gök, ağır hareketli-dönen
Şu mülk-melek, duran-yürüyen

Bu yıldızların hareketinden ve insanların hizmetine sunulmalarından bahseden Xani, bu bağlamda aşağıdaki beyitlerinde 'yıldızlar O'nun emriyle amade kılınmıştır ve 'yeryüzün'de ve gökyüzunde ne varsa hepsini sizin hizmetinize amade etmiştir' ayetlerine işaret etmektedir:

Hikmet şudur ki hepsi de iş başındadır
Bir kısmı süvari, bir kısmı ise yayadır

Kiminin yürüyüşü ağırdır, kimininki hızlıcadır
Kimi yardım edici, kimi yardıma mani olandır.

Güneşe özel bir yer ayıran Xanî, bunu sadece onun felekiyat sisteminin merkezi oluşundan dolayı değil, dinsel imalarda bulunmak için de yapmaktadır. Zira onun her türlü ışık ve nurun kaynağı olduğuna inandığı güneş ile ilgili kendine özgü bir astronomik görüşü vardır:

Sende bulunan sır ruhun feyzindendir
Yeryüzündeki nur gökyüzündendir

Başka bir yerde şunları söylemektedir:
Arazın varlığı aslında cevherin varlığına bağlıdır
Güneş olmadan ayın ışık vermesi olanaklı mıdır?

Xani'nin bu düşüncesi, 'ayın kendisi karanlık olup, ışığın güneştenalmlaktadır' diyen Anaxagoras (MÖ 528-5OO)'ın düşüncesiyle aynıdır. Oysa geç bir döneme kadar birçok astronomi uzmanı bunu kabul etmiyordu. Xani bazı beyitlerinde güneşin hareket ettiğine işaret ediyor gibi görünse de, onun başka bir meselede de bilimsel gerçeklerle örtüşen bir görüşü vardır ki o da açıkça dünyanın hareket ettiğine ilişkin görüşüdı.Onun Newroz'un gelişiyle ilgili aşağıdaki edebi tasviri,güneşin hareket ettiğine işaret eden örnek beyitlerdendir:

Doğunun şehsüvarı (güneş) dolaşıp gezerdi
Mart ayı geldiği zaman tekrar geri dönerdi

Yani dönüp dolaşıp yılbaşına girildiğinde
Hiç kimse kalmazdı meskeninde, evinde

Ya da şunları söylemektedir:

Açık bir şans olarak feleğin dönen çarkı
Newrozu yeniden gösterip ortaya çıkardı

Burada hareket edenin sadece güneş değil, bütün bir felek olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı düşünceyi bir de şöyle dile getirmektedir.

Dedi ki 'mevsim olarak güzel günlerden birinde
Fani feleğin dönen çarkı muradına erdiğinde'

Öyle anlaşılıyor ki feleğin burada ermek istediği muradı yeni bir yılın başlangıcı olarak Newroza kavuşmasıdır. Başka bir yerde sabit yıldızlardan ve gezegenlerden bahseden Xani, yeni yılın başlangıcı bağlamında dünya'nın itidalli doğal hareketine değinmektedir:

Onun doğal hareketi bulunuyor
Bahar noktasına hareket ediyor

Hareketi itidal sınırına vardığında
Yılımız yenilenmiş oluyor o sırada

Düzenlenen eğlence türlerine ve çalınan davullara intikal eden Xani, bununla sanki astronomi dersinde Batelyamus nazariyetinin takip edildiği ülkesinin mescitlerinde bu düşüncesini gizlemek istemektedir. Hikayesinde ustaca bir üslup ile ve kullandığı astronomi terimleriyle zindandaki kahramanı Mem'i bir mutasavvıf ve ehl-i keşif olarak nasıl bir duruş sergilediğini tasvir eden Xani onu feleğin rasathanesinde oturmuş biri olarak göstermektedir:

Sanki etrafı gözetlemek üzere rasathanede oturmuştu
O zindan çukuru kendisi için sanki dürbün olmıştu.

EHMEDÊ XANÎ'DEN DUNBULÎ HANI'NA BİR TEBRİK İKİ ÖĞÜT

Murteza Qolî Han'ın Kürdistan ve Azerbaycan hâkimi makamına atanmasına binaen Ehmedê Xanî, tebrik-î cülus şiiri söylemiştir. Şiirin methiye ve nasihatnâme özellikleri taşıyan yanları da vardır...

Alman sosyolog Max Weber, kamusal ile özel hayatın ayrışmadığı iktidarlardaki geleneksel bürokrasi modelini, "patrimonyal bürokrasi" olarak adlandırır. Bu tanım içinden baktığımızda büyük şair Ehmedê Xanî'nin bir patrimonyal bürokrat olarak 1700 senesine kadar Bâyezîd hâkimi Mîr Muhammed Pirbela ve haleflerinin "saray katipliği" görevini icra ettiğini görürüz. Mîrliği temsilen kimi büyük merkezlerde görüşmelerde bulunmuş olması, onun bürokrat ve aynı zamanda da diplomat kimliğinin yansımasıdır. Tıpkı elçilik ya da sefaretlerde olduğu gibi, mîrlik saraylarındaki hiyerarşide de Mîr'den sonraki en yüksek makam olan saray katipliği (münşîlik) görevini bir aile mesleği olarak sürdürmüş olan Xanî, eserleri ve şiirlerindeki güçlü kalemini işte bu vizyoner bakış açısına borçludur. Nitekim bu bakış açısı, Fransız Devrimi'nden çok önce sahip olduğu ulusal bilinçte kendisini ziyadesiyle göstermektedir.

Abgarovich Orbeli tarafından Firdevsi ve Shota Rostaveli ile birlikte Doğu'nun üç büyük şairinden biri olarak gösterilen Ehmedî Xanî, tek boyutlu ele alınmış bir isimdir. Kendisiyle ilgili yapılan çalışmaların çoğunda iktidar, saray, sanat ve şair ilişkisi göz ardı edilmiştir.

Oysa Xanî, üniversite memurlarına bırakılamayacak kadar önemli bir isimdir. Zira kullandığı o lirik, mitolojik, dini ve tasavufi terminoloji, siyaset gibi bürokrasi ve diplomasinin de imge ve sembolleriyle doludur. Xanî'nin bürokrat kimliğine vurgu yapmış, onun bu yönünü ön planda tutmuş pek az araştırmacı vardır. Bu az sayıdaki araştırmacılardan biri de, Osmanlı'nın önemli tezkire yazarlarından olan Diyarbekirli Ali Emiri'dir. Emiri, 'Mir'atü'l-Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîri Âmid' isimli eserinde Xanî'yi "bir saray kâtibi, aynı zamanda günümüz tabiriyle kamu yönetiminde vazifelendirilecek siyasi elitleri yetiştiren eğitmen bir münşî" sözleriyle betimler. Xanî'nin 'Mem û Zîn' ve 'Nûbihar'ını da anan Emiri, "Nüsha-i Tecvîd isminde tecvîd-i kelâm-ı Rabb-i Mecîd bir kitâb-ı latîfi daha vardır" der ve Xanî'yi "Bâyezîd Sancağı ümerâsının muallim ve kâtibi, aşık-ı muhrik ve münşî-i müflik" sözleriyle tanımlar. (Bkz. Ali Emirî, Mir'atü'l-Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîri Âmid, c. I, s. 28. Haz. Günay Kut vd. TYEKB, İstanbul, 2014.)

Lakin Ehmedê Xanî, sıradan bir saray münşîi de değildir. Şiirlerinden, farklı bir bürokrat ve devlet adamı olduğu anlaşılır.

Onun söz konusu bu özelliğini gösteren şiirlerinden biri, I. Şah Süleyman Safevî tarafından Azerbaycan ve Kürdistan Beylerbeyi olarak atanan Murteza Qûlî Han-ı Dunbulî'ye hitaben yazdığı "tebrik-î cülus şiiri"dir. Serhat bölgesinde mukim oluşundan ötürü Osmanlı ve İran arasındaki ilişkileri ve dengeleri göz önünde tutarak, bu dengeleri Kürt milli düşüncesi çerçevesinde okuyan ve yorumlayan Xanî'nin bu şiiri son derece önemli parametreler ve ayrıntılar barındırır ve söz konusu çağdaki iktidar ilişkilerinin dinamik bir analizini sunar. Zira tebrik ettiği kişi, sadece kendisi gibi bir Kürt değil aynı zamanda zayıflamaya yüz tutmuş Safevî otoritesinde İran tahtına alternatif bir hanedan olarak görülen Dunbulî Hanedanlığı'na mensup güçlü bir isimdir.

Nitekim bu hanedanlığın afhadından olan Ahmed Han-ı Dunbulî'nin Rus yayılmacılığına karşı Fransa ve Osmanlı devletleri tarafından İran tahtına oturtulmak istenmesi de sözü edilen hanedanlığın etkinliğini gösteren önemli bilgilerden sadece bir tanesidir.

Xanî'nin yaşadığı çağda Murteza Qolî Han, İran'ın doğusu ve günümüzdeki Azerbaycan'ın büyük bir bölümünde Safevî, Cevanşir, Avşar ve Kacarlarla birlikte beş büyük hanedandan biri olan Dunbulîlerin kudretli ismidir.

İsfahan sarayında yetişmiş olan Murteza Qolî Han, burada ilkin şehzadelerin özel eğitiminden sorumlu makama getirilmiş ve Safevî şahı II. Şah Abbas'ın yakın kurmaylarından biri olmuştur. "Sufîlerin Çerağı" lakabıyla ünlü bu han, II. Şah Abbas döneminde Osmanlı ve İran arasında barışı sağlamak için İran elçisi olarak da görevlendirilmiş ve iki imparatorluk arasındaki barışı sağladığı için barış görüşmelerini gösteren minyatür resmi, İsfahan'ın Çil Sütun sarayının protokol salonuna nakşedilmiştir. İsfahan'da kendi adına pek çok imaret de yaptırmış olan Murteza Qolî Han, II. Şah Abbas Safevî'nin 1652 yılındaki Kandahar seferine maiyetindeki Dunbulî Kürtleriyle katılarak Safevî ordusunda Sipehsalar olan kardeşi Giyas Beg-i Dunbulî'nin başarısız kuşatmalarını telafi etmiştir. Kandahar seferine katılmış askerlerinin bir kısmını da sözü edilen bölgede bırakmıştır. Babası Emir Ali Han-ı Dunbulî'nin ölümü üzerine I. Şah Süleyman Safevî tarafından Kürdistan ve Azerbaycan Beylerbeyi olarak atanmıştır. Uzunca bir süre Tebriz'de ikamet ederek, Hoy, Çors, Selmas, Urumiye, Nahcıvan, Gence ve Şeki'ye kadar uzanan bölgeleri yönetmiştir.

Dunbulîlerin Tebriz ve Azerbaycan'daki hakimiyeti Murteza Qolî Han'dan çok önce başlamış ve ondan çok sonraki dönemlere kadar da devam etmiştir.

Bu hanedanlığın en güçlü isimlerinden olan Murteza Qolî Han, 1707 yılında, yani Xanî'nin ölümünden iki yıl önce Kaşan hâkimi kardeşi Gıyas Beg-i Dunbulî'yi ziyareti sırasında hayatını kaybetmiş ve oğlu Şahbaz Han tarafından, müştemilatına birçok ekleme yaptırdığı Kum'daki Hz. Masume Türbesi'ne defnedilmiştir.

Uzun yıllar Azerbaycan ve Kürdistan'ı yönetmiş olan Murteza Qolî Han-ı Dunbulî, tıpkı ecdadı ve torunları gibi Kandahar'dan İsfahan'a, oradan Hoy ve Tebriz'e kadar uzanan birçok merkezde cami, kale, han ve hamam inşa ettirmiştir.

Murteza Qolî Han'ın Emirü'l Ümera (Beylerbeyi) unvanı ile Kürdistan ve Azerbaycan hâkimi olarak atandığı yıllar, Ehmedê Xanî'nin Bâyezîd Mîrliği'ndeki saray katipliği yaptığı yıllara denk gelir. Murteza Qolî Han'ın adı geçen makama atanmasına binaen Ehmedê Xanî, aşağıdaki on üç beyitlik tebrik-î cülus şiirini söylemiştir. (Bkz. Ebdullah M. Varlî, Dîwan û Gobîdeyê Ehmedê Xanî Yêd Mayîn, s. 109-111. Sîpan Yayinevi, Stenbol, 2004.)

Şiirin salt bir tebrik-î cülus olmayıp methiye ve nasihatnâme özellikleri taşıyan yanları da vardır elbet fakat bu durum, sınırın hemen öte yanındaki bir Kürt hanını övdüğü gerçeğini değiştirmez. Şiiri önemli kılan husus ise Ehmedê Xanî'nin, Şiî-Safevî İran'ı eleştiren şiirlerinin yanında, Kürtler arası birlik yahut güçlü ve muktedir bir Kürt yönetici ülküsüne salt Kürtlük çerçevesinden baktığını göstermesidir. Zira tebrik ettiği kişi, Êzdi-Kürt geçmişe sahip bir hanedanlığın Şiileşmiş bir ferdidir. Kürtler için güçlü bir lider arayışı ve ideali olan Xanî için Murteza Qolî Han'ın Şiî kimliği, güçlü lider ülküsü için bir engel değildir.

Şiirinde Osmanlı ve İran arasındaki nisbî sulha da değinen Xanî, Kürtler için uyarılarını da bu münasebetle dillendirmiştir. Daha çok şiirsel olarak ortaya koyduğu düşüncelerinde, zihin akışı üslubuyla "ikinci bir iç yazar" olarak kendini hissettirmeyi seven Xanî, bu şiirinde Murteza Qolî Han'ın şahsında Kürtlere çok önemli örtük iki öğüt vermeyi de ihmal etmemiştir.

Bu öğütlerden biri; iktidar kazanımının sürekliliği için adil ve barışçıl olunması, diğeri ise düşmana asla güvenilmemesi, her daim onun hile ve tuzaklarına karşı uyanık olunmasıdır.

Söz konusu atamaya dair ihtiyatlı olunmasını da salık veren Xanî, bu şiirinde çıyan, akrep ve zehirli yeşil bir böcek olarak resmettiği düşmanın, "ansızın taahhüdünü bozup, sözünden dönebileceği" ihtimaline vurguda bulunarak bir kez daha ileri görüşlülüğünü ve vizyoner kişiliğini konuşturmuştur.

1639 yılında Osmanlı ve İran arasında imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşmasına da göndermede bulunan ve bu antlaşmanın Kürtlerin siyasi belleğinde neye tekabül ettiğini ifade eden Xanî, "arzın ortasındaki yüksek hudutları kaldırmak için çalışıyordu" sözüyle bu bellek algısını dillendirirken, bir yandan da Murteza Qolî Han'ın ideallerine tercüman olmuştur. Şiirin genel dokusundan, Murteza Qolî Han'ın sözü edilen bölgeye atanmasına Osmanlının da rıza gösterdiği ve kendisini tebrik ettiği anlaşılmaktadır. Xanî'nin söz konusu şiiri, tercümesi ile birlikte aşağıdaki şekildedir:

Mizgîn me hatî xweş xeber, Xan Murteza bûye serwer
Şah û serdarê Kurdistan, ji dil derxistin ew keder

Müjdeler olsun, güzel haber bize ulaştı, Xan Murteza serdar oldu
Kürdistan'ın şahı ve serdarı; o, gönüllerden kederi çıkardı

Rabin bikin gazî hewar, ava bikin hûn cî û war
Şadan bibin hûn jî vê car, bo me jî çêbûye serwer

Kalkın da nara atın, duyurun; yerler, yurtlar kurun
Bu kez de siz şâd olun, bizim de bir serverimiz oldu

Çi Osmanî çi Sefewî, herdu gohdarê pendêd wî
Emîn û parizya merzê wî, karî dikir hemî li ber

Hem Osmanlı hem Safevî, ikisi de onun öğütlerini dinler
Beldesi emin ve güvenlidir, önündeki tüm işleri yapandır

Dadvan bû ew hemî deman, Dumîl, Mehmûd û Sipîkan
Xanî, Mehend hemî Kurdan, peyman-gîr bûn ji bo serwer

O her zaman adil biriydi; Dunbulî, Mahmudî ve Sipîkan
Xanî, Mehend ve tüm Kürtler, server için sözleşmiştiler

Hemî 'eşîran sond xarin, bona serwer arîkar in
Lewra bi dil birîndar in, di van serwerek bête der

Tüm aşiretler ona yardımcı olmak üzere yemin ettiler
Çünkü onlardan bir serdar çıksın diye hepsi gönülden yaralıdır

Vêkra bûne refîq heman, hevrê bûne hemî zeman
Dujmin li ber girtî lerzan, fitne-engîz nema li ber

Hepsi birlikte hemen ona dost oldular, ona hep yoldaş oldular
Karşısındaki düşmanı bir titreme aldı, karşısında fitneci kalmadı

Nav û deng wî di cihan, belav bibû wekî seylan
Lew som kir ew bibû nişan, xelat hinart hemî serwer

Onun adı ve şöhreti sel gibi tüm cihana yayıldı
Zira o kök salmış bir nişan olmuştu,bütün şahlar ona hediye gönderdi

Çi Osmanî çi Sefewî, xelat didan ji bona wî
Têkil nebûn di kared wî, emna serhed û berz li ber

Osmanlı da Safevî de ona hediyeler sunardı
İşine karışmadılar onun; güvenli hudutlar ve ülke onun elindeydi

Xebat dikir ku xeta berz, rake ewa di nîvê erz
Xûna kesan merêj ser erz, aştîkar bû hundur û der

Arzın ortasındaki yüksek hudutları kaldırmak için çalışıyordu
Kimsenin kanı toprağa dökülmesin diye içerde ve dışarda barışçıydı

Herdu destêd ku Muselman, razî nebûn hildana wan
Xwu peyman dabûn ku ewan, têkil nebin der kar û ber

İki Müslüman el (Osmanlı ve Safevî), onların yükselişine razı değildi
İşine karışmayacaklarına dair kendileri söz vermişti

E'qreb û mar lew di peyman, xwe veşartin hetta zeman
Bêtid wê rakin ew peyman, reng merivbûn xwu cenawer

Bu söz içinde akrep ve yılanlar bir ana kadar kendilerini sakladılar
Ansızın bu sözü ortadan kaldıracaklar,şeklen insan özde canavardırlar

Xanî dinale purnade, perêd hêşin xwu venade
Ewan dabin neyar vede, bo me nabe darûyê ber

Xanî işte inler durur, yeşil böcek kendini sokmaz (der durur)
Onların düşmanı sokmaları gerekir, (onlar) bize ilaç olmaz

Lewra ewan nêçîrvan in, ewan fendêd dabê wan in
Lew qatilê pur kesan in, xûnrêj in ew nakin bawer

Çünkü onlar (Osmanlılar ve Safevîler) avcıdırlar, bu da onların tuzak ve hilesidir. Çünkü onlar çok kişinin katilidir, kan dökücüdür, onlara güven olmaz!

Görüldüğü gibi Xanî'nin ufku, üç yüz elli yıl kadar önce en parlak güneşleri doğuran türden geniş bir ufuktur. Kürtlerin bütün renkleri ile halen de en güncel meselesi olan birlik meselesini ve güçlü lider ülküsünü diğer bir çok şiirinde olduğu gibi bu şiirinde de açıkça belirtmiştir. Manzum şekilde ifade edilmiş bu bilinç durumu, Xanî'nin şiir kabiliyeti kadar diplomat ve bürokrat kimliği ile de alakalıdır.

XANÎ'NİN AGON'U

MÜCAHİT BİLİCİ

Klasik Kürt edebiyatının üç meşhur isminden birisidir Ehmedê Xanî (1651-1707). Diğer ikisi Feqîyê Teyran (1590-1660) ve Melayê Cizîrî'dir (1570-1640). Eserleri günümüze ulaşabilen bu edebiyat değerleri tıpkı Q, X ve W harfleri gibi modern Türkiye'de meşruluk ve resmîliğin dışına itildikleri için Türkçe konuşan Türkiye edebî kamusunca yeterince bilinmiyorlar. Mela, Feqe ve Xanî klasik Kürt edebiyatının üç farklı tarz ve mezraını ifade ederler. Kuytudaki bir hazine gibi keşfedilmeyi bekleyen Mela aşk'ın şairidir. Onun Dîwan'ı edebî olarak bir şahikadır. Feqe ise Yunusvari bir sadelik içinde hakikati arayan bir öğrenici'dir. Kuşların dostu, varlıkta birlik peşinde Mantık'al-Tayr'daki gizemli yolculuğa manen katılmış bir hakikat yolcusudur. Mela'daki edebî-sanatsal görkem, onun bir seyda (master, üstad, hoca) olarak fazl'ını yansıtır.

Zira fazilet (virtue) doğası gereği taşar. Fazilet, vericidir, etrafına kemâl katar, örneklik sunar. Feqe'de sadeliğin haşmeti ifadedeki duruluk olarak tecelli etmiştir. Bu lirik sadelik, Mela'nın literal bir öğrencisi olarak Feqe'nin alıcı ve arayıcı niteliğine tam da yakışan bir olma edası ve ifade etme biçimidir. Xanî'de hem aşk hem de hakikat duyarlılığı güçlü bir şekilde bulunmakla birlikte Xanî, Kürt edebiyatında hakikaten yeni bir ufku temsil etmektedir.

Daha önce sadece ve sırf bir edebiyatsal performans olan ve Mela ve Feqê'de sırasıyla aşk ve tasavvuf kayıtları olarak tecelli eden Kürt edebiyatı, Xanî'de sosyo-politik simyasını bulur. Xanî diğerleri gibi sadece mutasavvıf bir şair değil aynı zamanda erken-modern bir düşünürdür. Gene üç büyük klasik şairden ikisi mevcut genre'lar içinde geleneksel ürünler vermişken, Xanî'de çarpıcı bir "başlangıç"lar zinciri vardır. Xanî basitçe ürün vermemiştir, yepyeni ürünler dizayn ve icat etmiştir. Onda yaratıcılık ve yenilik, estetik beceri ve cari bir geleneğe sadakatten daha önemlidir.

Bu farkın önem ve niteliğine aşağıda tekrar döneceğiz ancak şu kadarını hemencecik not etmek gerekir: Kürt edebiyatının, klasik şairleri dediğimiz isimleri arasında Xanî müstesna bir yer işgal eder. Çünkü Xanî'de, "Kürtlerde edebiyat"tan çok "edebiyatta Kürtlük" kendini bulmuştur. Bu kendini bulma momenti bir metafor değil, bir özbilinç tespiti olarak anlaşılmalıdır. Zira geleneğin dışına çıkıp geleneği ve kendini bir düşünme nesnesi olarak bulmak daha sonra modernlere ancak nasip olacak bir vukuat-ı acibedir.

Bu nedenle Xanî'nin büyüklüğünü yahut edebî değerini kavramak, onun şiirinin yanısıra düşüncesini de takdir etmeyi gerektirir.

Bu yazıda Kürt edebiyatı içinde eserleri klasikleşmiş ve kurucu etkisi halen berdevam olan Ehmedê Xanî'nin sınırlı bir portresini çizerek tanıtmak istiyorum. Klasik dünya edebiyatı içinde henüz almadığı ancak almasının sadece zaman meselesi (ve bir kültürel tercüme konusu) olduğuna inandığım o yeri ziyadesiyle hak eden bir şair-düşünür olarak Ehmedê Xanî kimdir, ne tür eserler vermiştir, onu farklı kılan nitelikleri nelerdir?

ŞAİR, DİPLOMAT, DÜŞÜNÜR

Kürt tarihinde en ünlü iki klasik eser Şeref Xan Bitlisî'nin Şerefname'si (16. yüzyıl) ile Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'idir (17. yüzyıl). Daha önce Bitlis mîr'i (emiri) olan Şeref Xan bu eserini İran sarayında Farsça yazmıştır.

Firdevsî'nin meşhur Şahnâme'sinden esinlenen bu eser, Kürtlerin geçmişte sahip olduğu devletler ve hanedanlıklar noktasındaki en önemli tarihî kaynaktır.

Mem û Zîn ise Kürt edebiyatı açısından en önemli klasik metindir. Bu iki eserin ortak özelliği, mîrlikler döneminin getirdiği politik egemenlik ve sonrasındaki yıkımın açtığı politik-entelektüel atmosferde ortaya çıkmış olmalarıdır.

1514'teki Çaldıran Savaşı'ndan 1639'daki Kasr-ı Şirin anlaşmasına kadar Osmanlı ve Safeviler arasında uzun ve sürekli bir çatışma dönemi yaşandı.

İki büyük imparatorluk arasında Xanî'nin tabiriyle bir "berzah" (tampon, limbo) konumunda olan Kürtlerin yaşadığı tecrübe onları sürekli bir "mahrumiyet" ve "mukayese" duygusu içinde tuttu (siyaset biliminde buna "nispî mahrumiyet" diyorlar). İki imparatorluk arasında bir o tarafa bir bu tarafa dönmek ve hesap vermek durumunda kalmak, Kürt insan topluluklarının (aşiretler başta olmak üzere) zamanla bir ortak payda edinmesinde önemli bir rol oynadı. Başka bir ifadeyle, bu 'arada'lık hali iki emperyal devlet arasında başsız bir beden olarak kalan insanların Kürt kimliğinin kristalize olup billurlaşmasına sebep olmuştur. Kuşkusuz bunun en yoğun tecrübe edilip, edebî olarak dile dökülmesi Xanî gibi ulema sınıfına mensup bireyler için mümkün ve vaki oldu. Xanî, serhat'te (sınırboyunda) ve imparatorluklar arası fay hattında (Ateş 2013, Özoğlu 2004) ikamet ettiği için kimlik, aidiyet, toplumsallık ve siyaset konularında çok zengin içgörüler edindi. Açıktır ki Kürt edebiyatının klasiklerini doğuran büyük baharı mîr'likler dönemidir (15. ve 17. yüzyıllar arası dönem). 13. yüzyılda başlayıp en son 19. yüzyılın ortasında merkezîleşen imparatorluklar eliyle yıkılan bu mîrliklerin başındakiler mîr, melik, bey gibi çeşitli isimlerle anılırdı.

Amir Hassanpour'un da not ettiği üzere Kürtlerin politik olarak muktedir olmalarıyla Kürtçenin bir edebî dil olarak yükselişi arasında yakın bir ilişki var (Hassanpour 1992: 40).

Klasik Kürt edebiyatının filizlenme döneminin pek çok açıdan son büyük meyvesi olan Ehmedê Xanî siyasal egemenlik ile edebî üretim arasındaki ilişkinin açık örneklerinden biridir. Saray veya konak gibi imtiyazlı mekân ve koşulların oluşmadığı toplumlarda sözlü şiir veya yanık türkünün ötesine geçmek çok zordur. Politik stabilizasyon ve doğadan göreli bir özerklik, fikrî ve edebî üretimin çok önemli altyapı unsurlarıdır. Modern zamanlara kadarki Kürt edebiyatının kahir ekseriyetinin 'medrese' kökenli olması da aynı dinamiklerle ilgilidir. Ehmedê Xanî dehasının neşvünema bulmasına imkân veren böylesi bir fırsata Doğubeyazıt'ta sahip olmuştu. Dedesi ve babası gibi kendi de "mîr" sarayında Dîvan kâtipliği yaptı. Dîvan kâtipliği hem yüksek seviyede eğitim gerektiren hem de toplumsal-siyasal gerçekliğe duyarlı bir bürokratik-diplomatik konum idi. Bu konumda olan ulema çoğunlukla prenslerin eğitimi gibi belirleyici fonksiyonları da üstlenirdi. Edebî estetik ile toplumsal felsefenin buluştuğu Xanî gibi profillerin ortaya çıkmasını mümkün kılan bu imkân mîrliklerin sona ermesi ile kaybolacaktır. Xanî sadece maziye ait büyük bir figür değil aynı zamanda kendinden sonraki edebî üretim üzerinde kalıcı bir etki bırakmış bir klasik Doğu şairidir.

Ehmedê Xanî, Hakkari'den gelip Doğubeyazıt'a yerleşmiş Xan aşiretine (veya köyüne) mensup bir ailenin çocuğu olarak 1650-51 yılında, doğdu. Babası Molla İlyas bir medrese âlimiydi. Xanî, Ahlat, Urfa, Bitlis gibi çeşitli merkezlerdeki medreselerde eğitim gördü. Cizre'de bir süre kaldı ve o dönemin ilim erbabının yaşambiçimine uygun bir şekilde değişik ilmî ve kültürel merkez ve coğrafyaları gezme, görme ve gözlemleme imkânı buldu. Şam, Hicaz veya İstanbul'a seyahat ettiğine dair iddialar bulunmakla birlikte bunlar kesinlik arzetmeyen ihtimaller olarak duruyor.

Eğitimini tamamlayıp icazet (diploma, hocalık lisansı) aldıktan sonra Doğu Beyazıt'a dönüp kendi medresesini kuran Xanî'nin hayatı tam da Sultan Selim ile birlikte başlayan Osmanlı-Kürt mîrlikler statükosunun Kürt mîrleri aleyhine yıkıcı bir şekilde bozulduğu bir zamana denk geldi.

Osmanlılar ile Safeviler arasındaki rekabetin kurbanı, tarafı olmak zorunda kalan Kürtlerin daha sonra yardım ettikleri patronları elince tasfiye edilmeleri Xanî'nin bilincinde derin izler bıraktı. Bu olaylardan bir tanesi Dimdim Kalesi Destanı (İran tarafındaki kahramanca bir direnişten sonra Şah'ın ordularının ele geçirip herkesi kılıçtan geçirdiği Kürt mîrliğini konu alan destan), diğeri de Melek Ahmet Paşa'nın Bidlis beyi Mîr Abdalhan'ın beyliğine barbarca son vermesidir.

Mîr Abdalhan'ın o zamanki kütüphanesinin nadir nitelikte seçkin bir koleksiyon olduğu söylenir ve o birikim de beyliğin yıkılmasıyla yitirilmiştir.

Başka bir deyişle, Xanî Kürtlerin (Kürt beyliklerin) özerk ve hattâ büyük ölçüde bağımsız oldukları özgürlük momentini tatmış, hatıralarını bir önceki kuşaklardan dinlemiş biri olarak "tebaiyetin" (subordine olmanın) acısını fazlasıyla hissetmişti.

Bu nedenle iki büyük gücün boğuşmalarının bedelini hep ödeyen bir liminalite (berzah) konumundan konuşan Xanî, Kürtlerin üstünden geçen ve sürekli değişen sınırların yarattığı yatışmasızlığın etkilerini hissederek yazdı. Osmanlılarla bir karşılıklı anlayış içinde özerklik kazanan Kürt beylikleri İran tehdidi ortadan kalktıktan sonra Osmanlı'nın taşrayı merkezîleştirme arayışlarına feda edildiler.

Osmanlılar merkezîleştirme amacıyla 1650 ile 1730 arasındaki dönemde çeşitli mazeretler öne sürerek Kürt beyliklerini tasfiye ettiler

Kürtlerin iki imparatorluk arasında kalmaktan kaynaklanan bu hırpalanma ve talihsizliğni Xanî şu dizeleriyle dile getirir:

Ev Rom û Ecem bi wan hesar in
Kurmanci hemî li çar kenar in
Şu Rumlar ve Acemlerle etrafları çevrili
Dört tarafa savrulmuş Kürtlerin hepsi

Her du terefan qebîlê Kurmanc
Bo tîrê qeda kirîne amanc
İki taraf da Kürt aşiretlerini
Ölümcül oklarına hedef edindiler

Goya ku li ser heddan kilîd in
Her taîfe seddek in sedîd in
Deniyor ki onlar (Kürtler) sınırın kilidi
Sağlam bir set gibidir her bir aşireti

Ev Qulzumê Rom û behrê Tacîk
Gava ku dikin xurûc û tehrîk
Bu derya gibi Rum ve deniz gibi Tacikler
Ne zaman çıkıp harekete geçseler

Kurmanc dibin bi xwînê mulettex
Wan jêk ve dikin mîsalê berzex
Kürtler her seferinde kana bulanıyor
Onları birbirlerinden berzah gibi ayırıyor

ESERLERİ

Xanî'nin günümüze ulaşan dört eseri var: Bunlar kronolojik sıraya göre: Nûbihara Biçûkan (1683), Aqîdeya İmanê (1687), Mem û Zîn (1693) ve ölümünden çok sonra toplanan şiir seçkisi Dîwan. Bu eserlerin hepsi de nazım nevindendir, yani şiir formunda yazılmış metinlerdir. Burada birkaç boyut önem kazanıyor: Eskiden şiir, estetik bir form olmanın yanısıra pedagojik bir enstrüman idi.

Ezber ve hatırlamaya dayalı öğrenme şartları açısından en uygun format şiir idi. Bu da şiir dışı amaçlarla yazılmış metinlerin de şiirleşmesi sonucunu doğurdu. Bir sözlük yahut bir inanç risalesi nesir formunda olabilecekken tercihan şiir formatında yazılıyordu. Xanî aşk hikâyesini de, felsefi görüşlerini de, inanca dair bilgileri de şiir diliyle anlatmıştır. Xanî bu açıdan düz anlamıyla şiir yazmamış, şiir diliyle başka şeyler de anlatmıştır diyebiliriz.

Kitabın lüks olduğu zamanlar için bir bilgi aktarım teknolojisi olarak şiir'in ayrıca kamuya dönük eğitim gibi bir fonksiyonu da ortaya çıkacaktı. Bu özellik daha sonra ayrıca önem kazanacaktı.

Yani şiir, bilginin popülerleşmesini sağlıyordu.

Eğitim, halka hitap etme kabiliyet ve arzusu, edebî estetik ve toplumsal sorumluluk duygusu Xanî'nin tüm eserlerine nüfuz eden önemli saikler spektrumunu oluşturur. Bu edebiyat-ötesi katmanlı nitelik, Xanî'den önceki klasik Kürt edebiyatında karşımıza çıkmayan yeni bir durumdur.

Zira Xanî sadece imparatorluklar arası sınırda bir şair değil aynı zamanda çağlar arası geçişte bir düşünürdü. Bu nedenle, Xanî'yi tasavvur etmemizde en isabetli tasvir şu olsa gerek: kanatan sınırların ve uyandıran geçişlerin farkındalığını temsil eden bir şair-düşünür.

Xanî bir başlangıç kitabı olan ilk eseri Nûbihara Biçûkan'ı 1683'te yazdı. "Nûbihar" sözcüğü ile ilgili iki alternatif anlam var. "Nûbihar"ın "nûbehar" mi, yoksa "nûbar" mi olduğu henüz sonuçlanmamış bir tartışma alanı.

Nûbihar hem bahar-başı, yeni-bahar anlamında ilkbahar demek, hem de alternatif ifadesiyle ("nûbar" olarak) bir sebze veya meyve için sezonun "ilk ürün"ü (turfanda yeni mahsul) gibi bir anlamı var.

"Miniklerin İlkbaharı" (veya çocukların yemek için kopardıkları ilk meyveler) olarak düşünebileceğimiz bir müfredat unsuru ile karşı karşıyayız. Pek çok açıdan başlangıçlar kitabı olan Nûbihar bir sözlük, bir terminolojik oryantasyon ve nihayet etos-sal bir ansiklopedi olarak düşünülebilinir.

Bu eserde Xanî Kur'an'ı okumayı öğrenmekle "öğrenme" sürecine yeni başlamış ve anadilleri Arapça olmayan çocukların akademik öneğitimlerini onlara Arapça kavramların çeşitli Kürtçe karşılıklarını veren bir sözlükle sağlamaya çalışmıştır. İçinde atasözvari hikmet ve pedagojik unsurlar barındıran, vezin eğitimi veren ve zahiren bir kelime dağarcığı kazandırma eğitimi gibi görünen Nûbihara Biçûkan beklenilenin aksine sadece akademik konuyla sınırlı bir terminoloji vermiyor. Onun yerine çocukların öznel tercübelerinin onları hayatta karşı karşıya getirdiği ve getireceği somut nesne ve soyut olguların lügatçesini kazandıran bir metin olarak kurgulanmıştır.

Bu kurucu metin pek çok açıdan Kürt edebiyatında bir "ilk"tır: Kürtçede ilk manzum sözlük olan Nûbihara Biçûkan gene Kürtçede ilk iki-dilli sözlüktür. Kürtçede anadilde eğitim için hazırlanmış ilk eser ve eğitim amaçlı hazırlanmış ilk ders kitabıdır. Taammüden pedagojik bir manzum eser olarak yazılan Nûbihara Biçûkan'ı aslında Diderot'ların "Ansiklopedi"sinin sözlü ve sınırlı bir muadili olarak düşünmek mümkün.

Çünkü amaç hem mahalli (vernacular) dile geçiş hem de bilgiyi elitlere özgü bir imtiyaz olmaktan çıkartıp popüler hale getirmekti. Bu eserin girişinde Xanî şöyle der:

Bismillahirrahmanirrahîm
Mebdeê her îlmekî navê 'Elîm
Adıyla Allah'ın ki Rahman ve Rahim
O Bilen'in adıyla başlamalı her türlü ilim

Sernameê name namê Ellah
Bê namê wî natemam e Wellah
Her kitabın başında gelen addır Allah
O ad olmadan kitap natamam kalır vallah

Hemd û sena û sukran-i
Ji bo wî Xaliqê Rehman-i
Hamd, sena ve şükran
O Rahman olan Yaratıcı için

Ku fesahet daye lîsan-i
Lîsan daye însan-i
Ki dile ifadeyi verdi
İnsana da dili

Ji paş hemd û selewatan
Ev çend kelîme ne ji luxatan
Hamd ve salavatların ardından
İşte sözlüklerden birkaç kelime

Vêk êxistin Ehmedê Xanî
Navê 'Nûbihara Biçûkan' danî
Ehmedê Xanî toparlayıp derledi
Ona 'Nûbihara Biçûkan' adını verdi

Ne ji bo sahibrewacan
Belkî ji bo biçûkê Kurmancan
Prestij sahipleri için değil
Aksine küçük Kürt çocukları için

Wekî ji Qur'anê xelas bin
Lazim e li sewadê çavnas bin
Kur'an dersini bitirdiklerinde
Artık okuryazarlığa aşina olsunlar diye

Nûbihara Biçukan, Kadri Yıldırım'ın tespitlerine göre 13 kıta, 220 civarında beyit ve yaklaşık 1.000 Arapça kelime ve bunların Kürtçe karşılıklarından meydana gelen bir eserdir (Yıldırım 2008: 40).

Ayrıca gene Yıldırım'a göre Xanî bu eserinde aruzun 19 "bahir"inden Kürt şiirine uygun olan yedi tanesini (hezer, recez, remel, müdarı, basit, seri, mütekarıb) kullanmıştır (Yıldırım 2008: 42)

Xanî'nin çok bariz bir şekilde pedagojik olan bir diğer eseri de Aqîdeya Îmanê'dir.

Bu eser 1687'de yazılmıştır. 'Neye İnanıyoruz' sorusuna cevap niteliği taşıyan ve dinin temel öğretilerini anlatan bir eserdir. Akaid ilmi, dinin temel kabullerini betimleyen bir bilim dalı olup, mesela kelâm ilmi gibi ispat veya polemiğe girmez. Bir tür inançta "kim, kimdir? Ne, nedir?" antolojisi olarak da düşünülebilinir. Xanî'nin bu eseri tıpkı Nûbihara Biçukan gibi bir ders kitabı (teolojideki ilk Kürtçe ders kitabı) niteliği taşır. Xanî'nin bu iki doğrudan didaktik eseri dışında bir de şiirlerinin bulunduğu bir kitabı var: Dîwan. Xanî'nin sayıca çok olmayan veya günümüze ulaşanlarının sayısı fazla olmayan şiirlerini toplandığı bu kitap, Xanî'nin ölümünden sonra biraraya getirilmiş şiirlerden oluşmaktadır. Bu açıdan (mesela Melayê Cizîrî gibi) bir şairin magnum opus'u kapsamında yazdığı bir şiir divanı olmaktan ziyade müstakil şiirlerin derlenmesiyle ortaya çıkmış saygıya değer ama mütevazı bir eser olarak düşünülebilinir.

Xanî'nin Dîwan'ında şimdiki ilmî araştırmalar açısından sahihliği üzerinde konsensüs oluşmuş şiirlerin toplam sayısı 27 (bir başka teze göre de 29) ile sınırlıdır. Xanî'ye atfedilen başkaca ve sayıca daha fazla olan şiirlerin çoğunun Xanî'ye ait olmadığı tahmin ediliyor. Xanî'nin Mem û Zîn dışındaki müstakil şiirlerini bir Dîvançede toplayan ilk kişi Mela Mehmûdê Bazîdî/ Bayezîdî'dir (1799-1897).

Bazîdî, Rusya'nın o dönemdeki Erzurum konsolosu Alexander Jaba'nın merak ve talebiyle (aslında o da bir Alman araştırmacının teşvikiyle) 25 şiirlik bir elyazma şiir derlemişti. (Ezici oranda sözlü olan klasik Kürt edebiyatının günümüze yazılı şekilde ulaşmasında Avrupalı ve Rus seyyah ve araştırmacıların önemli bir katkısı olmuştur.

Mesela bugün Mem û Zîn'in nüshalarının sıhhatini araştırmadaki önemli bir referans noktası Gürcü asıllı Rus imparatorluğu aidiyetli araştırmacı Margarita Rudenko'nun St. Petersburg'daki arşiv koleksiyonudur). Günümüzde Xanî'nin, Dîwan'ında kaç şiir olduğu ve/ya olması gerektiği halen tartışılmaya devam etmektedir

Ehmedê Xanî'nin kuşkusuz en önemli eseri, şaheseri Mem û Zîn'dir. Xanî'nin 44 yaşındayken yazdığı bu en meşhur eseri form itibarıyla mesnevi formunda yazılmıştır.

Mem û Zîn, Leyla ve Mecnun veya Romeo ve Juliet gibi bir aşk hikâyesini konu alır. Kahramanlar Mem ve Zîn'dir. Trajik bir şekilde biten bu aşk hikâyesinin daha önce sözlü kültürde Destana Memê Alan adıyla varolduğunu biliyoruz.

Yani Xanî zaten mevcut olan bir destandaki kahramanları alarak hikâyeyi yazılı hale getirmiş olsaydı, geleneksel bir iş yapmış olacaktı. Ancak Xanî, hikâyedeki kahramanları alarak onları coğrafi-kültürel bir mahal'e oturtarak yeniden kurgulamıştır.

Bu açıdan kahramanları ve ana hikâyesi itibarıyla Memê Alan destanıyla süreklilik arzetsede Mem û Zîn bir kurgu olarak anlaşılmalıdır. Bunu vurgulamamızın nedeni, bunu Xanî'nin kendisinin vurgulamış olması ve gelenekte olmayan (daha ziyade modernliğe özgü) bir özdüşünümselliği (self-reflexivity) yansıtmasıdır. Xanî'nin geleneği bu yeniden yorumu bir baştan kurgulama olarak anlaşılmalıdır.

XANÎ'NİN FARKINDALIĞI

Xanî klasik edebiyatın önemli bir ismi olarak çeşitli türlerde eserler vermiş biri diyebiliriz. Ancak onu farklı kılan özellikler nedir? Eskiden beri âşıklar atışır, şairler yarışırdı.

Ama bu edebî bir yarıştı. Bir tek Xanî'de nazma yani şiir formuna söz dökmek ile darphanede sikke basmak bu kadar çok eşanlamlı hale gelmektedir.

Xanî şiir yazmamış, şiire politik bir çerçeve çizmiştir. Siyaset ve edebiyat ilişkisi Xanî'de radikal bir kesinlik kazanır. Bu ilişki zımni bir şey olmaktan çıkıp acil ve apaçık bir hal alır.

Xanî bir şairin edebî performansını ortaya koymak gibi bir yarışa girmemiştir. Kürt aşk edebiyatının estetik şahikası olan Melayê Cizîrî mesela Dîwan'ı ile İran'ın büyük şairi Hafız'a meydan okumuş, çıtayı daha yüksek bir edebî düzeye çıkarma iddiasında bulunmuştur. Mela bu açıdan baştan sona klasik edebiyat üretiminin sınırları içindedir. Eserinin Kürtçe olması tabii bir durumdur. Bu doğal hal Xanî'de doğal bir gelişme olmaktan çıkıp iradi bir inşaya dönüşecektir. Mela'nın boy ölçüşme mantığıyla Xanî'nin kendini muhatap bulduğu meydan okuma bir değildir. Xanî'nin agonu, Kürtlerde politik düzlemde oluşamayan egemenliği, Kürtçede poetik hüküm ile kurmaktır.

Xanî kitabını yazarken yeni, daha iyi ve hattâ en iyi kitabı yazma kaygı ve yarışında değildir. O, kitapsız bir toplumu kitaplandırma gibi çok daha ağır ve farklı bir kapışmanın tarafı, kolektif bir ispat-ı rüşd güreşinin başpehlivanıdır. Xanî edebiyatın Kürtçe versiyonu için değil, edebîliğin Kürdî versiyonu için yazdığı için pek çok açıdan radikal bir şair ve düşünürdür. Xanî'de "tarih" ortaya çıkıyor. Gelenek "icat" ediliyor. Mesnevi yazan bir şair için prestijli Farsça ve Arapça gibi diller dururken Kürtçe yazmak hem mukayese imkânını yitirmek hem de okur yokluğu ile nisyana mahkûm kalmayı göze almak demekti. Fakat Xanî şöyle der:

Xanî ji kemalê bêkemalî
Meydana kemalê dîti xalî
Xanî kemal sahibi değildi
Ama kemal meydanını boş buldu

Ye'nî ne ji qabil û xebîrî
Belkî bi te'essub û eşîrî
Yani öyle kabiliyet ve bilgiden değil
Bilakis sorumluluk hissi ve dayanışma için

Hasil ji ‘înad eger ji bêdad
Ev bid’ete kir xilafê mu’tad
Özetle hakkı yok dense de inattan
Teamüllere aykırı olarak bu yeniliği yaptı

Safî şemirand vexwari durdî
Manendê durrê lîsanê Kurdî
Saf olanı (şarabı) kenara itip tortuluyu içti
İnci gibi dizmek için Kürt dilini seçti

Înaye nizam û întîzamê
Kêsaye cefa ji boyî ‘amê
Bu dile nizam ve intizam verdi
Halkı için tüm bu cefayı çekti

Da xelqi nebêjitin ku Ekrad
Bê me’rîfet in, bê esl û bunyad
Ta ki başkalar demesin Kürtler
Eğitimsiz, köksüz ve temelsizler,

Enwa’ê milel xudankitêb in
Kurmancî tenê di bê hisêb in
Türlü milletler kitap sahibiler
Bundan bir tek Kürtler nasipsizler

Xanî Mem û Zîn’in giriş bölümünde, Kürtler arasında edebiyata hamilik yapacak bir politik iradenin ve iktisadi garantörlüğün yokluğundan sitem ederken kendisinden önce gelmiş şairleri sahiplenerek bir hatırlama, süreklilik kurma ve geleneğe dönüştürme jesti yapar.

Ger de hebuwa me jî xudanek
‘Alîkeremek, letîfedanek
Eğer bizim de bir sahip çıkanımız olsaydı
Lütuf sahibi ve estetik olanı takdir eden

Ilm û huner û kemal û îz’an
Şê’r û xezel û kitab û dîwan
İlim, sanat, erdem ve kavrayış
Şiir, gazel, kitap ve Dîvan

Ev cinse biba li ba wî me’mûl
Ev neqde biba li ba wî meqbûl
Nezdinde böyle şeyler bekleniyor olsaydı
Bu döviz onun yanında geçerli olsaydı

Min dê ‘elema kelamê mewzûn
‘Ali bikira li bane gerdûn
Ölçülü söz’ün (şiirin) bayrağını alır
Dünyanın çatısına yükseltirdim
Bînave ruha Melê Cizîrî
Pê hay bikira ‘Eliyê Herîrî
Melayê Cizîrî’nin ruhu uyanır
‘Eliyê Herîrî yeniden hayat bulurdu

Keyfek we bida Feqîyê Teyran
Hetta bi ebed bimayî heyran
Öyle bir keyif alırdı Feqîyê Teyran
Ebede kadar kalırdı hayran

Çi bikim ku qewî kesad e bazar
Nînin ji qumaşî ra xerîdar
Ne yapayım, ziyade kesat bir pazar
Bu kumaşa müşteri olan yok

Antik Yunan geleneğinde belâgat yani retorik atletizmin talep ettiği rekabet anlayışı çerçevesinde cereyan eder ve anlaşılırdı (Hawhee 2002).

Günümüzde doğrudan olarak âşıklar (saz çalan ozanlar) arasında hâlâ varlığı devam eden doğaçlamalı “atışma” geleneği yahut daha bir mesafeden ve dolaylı olarak yazarlar arasında çoğu kez eleştirmen aynalarına yansıyan “yarışma”lar bu agonist geleneğin birer ifadesidir. Burada kazanmaktan ziyade ‘karşılaşma’ önemlidir.

Boy ölçüşme ve rekabet atletik mükemmellikte olduğu gibi edebî kemâlde de temel ilişkilenme biçimidir. Harold Bloom’un meşhur “etkilenme endişesi” (Bloom 1973) sadece bir şiir teorisini değil, edebî üretimin temel dinamiklerinden birini ifade eder. Şairler ve yazarların kendi selef ve çağdaşlarıyla yaşadıkları diyalojik huzur(suzluk), onları son tahlilde müterakim/birikmiş bir geçmişe ve değişim dalgaları ile hazır zamana imlasını veren bir şimdiye hitap etmek zorunda bırakır.

Nitekim “etkilenme endişesi” olarak ilk belirtilerini gösteren bu vakıa, Bloom’da daha sonra “yanlış okuma” ve en nihayet bir “revizyonizm” teorisi suretini almıştır (Bloom 1982). Bu açıdan agon, akademik ve bilimsel literatür dâhil pek çok literatür için söz konusu olan bir realitedir. Edebiyat bu açıdan bir arena’dır ve sosyolog Bourdieu’nun tanımladığı haliyle “field” (alan) anlamındaki arena’lardan biridir. Xanî’nin agonu, mücadelesi Kürtleri ehl-i kitap yapmaktı.

O, Kürtleri “klasiklendirmek” istiyordu. Zira Kürt kimliğinin tarihsel bir tecrübe sonucu oluşmuş olan kesişimsel niteliği Kürtleri çoğu kez

"mahkûm" veya "mahrum" bırakıyordu. İmparatorluklararası rekabet ve boğuşmanın fay hattında yer alan Kürtler istemeseler bile Türk, Arap, Fars kimlikleri ile sürekli temas ve alışveriş içinde olup politik ve kültürel duyarlılık geliştirdiler. Buna liminal bir farkındalık diyebiliriz. Bu duyarlılığın tek başına edebiyata tercüme olması beklenmemeli. Zira kültürel üretim özellikle de yazılı edebiyat, doğaya mahkûmiyetten kısmi kopuş ile mümkündür.

Kürt mîrliklerinin elde ettiği dönemsel bir stabilizasyon, klasik Kürt edebiyatının ortaya çıkmasının önemli altyapısal unsurlarından biridir.

Bunun doğrudan politik bir meyvesi Şerefnâme, edebî bir meyvesi ise Xanî'nin Mem û Zîn'idir. Şerefnâme, Firdevsî'nin Şahnâme'sini tür olarak izlerken, Mem û Zîn, mesnevi geleneği içinde bir eser olarak karşımıza çıkar. Ancak Mem û Zîn'i bir tek vücut bulduğu genre, içine konduğu format ile anlamak onu eksik anlamak olur. Eserin Kürtçe yazılmış ilk mesnevi olması kuşkusuz önemlidir. Ancak Kürtçe olmasından daha da önemli olan tarafı bunun gerçek anlamda bir kurgu olmasıdır. Kurgu olmasının önemine aşağıda dönelim. Xanî'nin agonu bir açıdan olmayan bir kanon'u inşa, politik himayeden mahrum bir edebî üretimin sorunlarını teşhis, komşu milletlerin edebiyatlarının hâkimiyetine karşı bir hükümranlık hamlesi, siyasi ve dilsel talihsizlikler karşısında bir yeterlilik ispatı, devlerin arenasındaki dövüşte (gigantomachy) bir "biz de varız" isyanıdır.

Xanî bu nedenlerle masum ve naif bir gelenek içi şair değil, taammüden edebiyat üreten hesaplı bir modern şairdir. Hasbelkader kanonize olmuş bir şair değil, mahrumu ve mahkûmu (onun sözleridir) olduğu komşu dev kanonlara meydan okumuş ve kendini kanonize etmiştir. Bu anlamda Xanî, sadece Kürt edebî kanonunun bir parçası değil, kurucu babası ve pedagojik açıdan da koruyucu bahçıvanıdır.

Eğer gelenek canibinden Xanî yetim gibi ve ancak kendi kendini doğuran bir baba olarak görünebiliyorsa (Tek 2018) bu sadece gelenek açısından bakılınca böyledir. Xanî'nin babasızlığında onu çocuklukta tutma (ve yetim sayma) ısrarında bulunmazsak, Xanî erken bir yetişkin olarak karşımıza çıkar. Kendi ayakları üstünde durabilen bir gelenek ancak modern olabilir.

Xanî'de gelenek devam etmiyor, bir anlamda bitmeye başlıyor. Onun yerini neyin doldurduğu ise modern edebiyatın niteliği ile ilgilidir. Mesela Don Quijote'yi modern yapan şey nedir? Bir edebî ürünü modern yapan şey, onun kurgu olması yani tamamen icat edilmesidir. Roman bizzat bu kurgu özelliğinden dolayı modern bir edebî türdür.

Bu zaviyeden bakınca Xanî'nin Mem û Zîn'ini bir roman gibi düşünmek, onu bir mesnevi olarak düşünmekten daha aydınlatıcıdır diyebiliriz. Yani Xanî'nin bu eserdeki emeğini eski malzemeden yeni bir kurgu icat etmek çerçevesinde düşünmek gerekir.

Burada böylece daha önce ifade etmediğim ve kuşkusuz detaylandırılıp geliştirilmesi gereken bir tezi ileri sürmüş oluyoruz: Okuryazarlığın düşük, matbaanın olmadığı bir zamanda bir metni alımlama ve aktarmanın en büyük garantörü olan sözlü ezber gözetilerek mesnevi formunda kalıba dökülmüş yani bir şiir olarak yazılmış olsa da Xanî'nin Mem û Zîn'i en iyi bir yarı-roman olarak anlaşılmalıdır.

Bu, en az iki nedenle böyledir: Birincisi, Xanî için şiir formu estetik inşanın amacı değil aracı olarak vardır. Zira Xanî'nin hedefi etkileyici bir dîvan yazmak değil kanonik bir etki bırakmaktır.

Xanî'nin Mem û Zîn dışındaki münhasıran ve müstakilen şiir olan şiirleri çok az sayıda olup vefatından çok sonra toplanmıştır (Dîwan). Peki, bu durumda Mem û Zîn'deki asıl amaç eğer şiir değil de kanonik eşiği geçip Kürtler için bir "kitap" miras bırakmak ise bu kitabın şiirden daha önemli olan boyutu nedir? İşte burada Xanî'nin bir sosyopolitik düşünür olarak şiir ve mesnevi araçlarını kullanarak sözlü kültürden yazılı kültüre ve (Arapça, Farsça ve Türkçe gibi) hâkim lingua franca'lardan mahalli (vernacular) dile geçişi sağlayarak Kürtçeyi bir edebiyat dili ve Kürt toplumunu kitap-lı bir toplum yapma hedefi karşımıza çıkmaktadır. İkinci neden ise şudur: Her ne kadar Mem û Zîn, Memê Alan destanından hareket ile inşa edilmişse de Xanî bu destanı sadece bir temel yaparak tamamen yeni bir kurguya gittiğini söylemektedir. (Kuşkusuz bu argümanı başka bir yazıda daha etraflı geliştirmek gerekir. Ancak burada kısaca değinmekle yetinmek durumundayım.)

Eğer Memê Alan destanı hiç olmasaydı, Xanî'nin Mem û Zîn inşaatı safi bir kurgu olarak tamamen modern bir nitelik kazanacaktı. Gelenekten gelen bir hikâyeyi alıp edebî laboratuarında simyaî işlemlerden geçirerek yeni bir ruhla ona yeni bir hayat verdiği için Xanî, gelenekten tamamen ari görülemez.

Ancak gelenekten gelmesine rağmen bir aşk hikâyesini teslim alıp onun unsurlarını kullanıp, onda hiç olmayan sosyo politik unsurlarla tamamen yeni bir kurgu inşa ettiği için de geleneğin-dışında modernliğin-başındadır. Serhatte (sınır-ucunda) bir figür olarak Xanî'nin hakkıyla takdir edilmesi ancak katkısının şiir-ötesi boyutlarının açığa çıkarılması ile mümkün olacaktır.

Bu vesileyle, Xanî hakkında daha önce Rudenko, İzzeddin Resul ve Tehsin Doskî gibi araştırmacıların açtığı izlekte ciddi bir çalışma ortaya koyarak Mem û Zîn'in Türkçe çevirilerine dair önemli bir eser yazan Ayhan Tek'in Xanî'nin kopuşunu ısrarla hamisizlik ve babasızlık temaları üzerinden ele alması Xanî'nin projesini mesnevi geleneği içinde anlamlandırma ısrarından kaynaklanıyor (Tek 2018).

Her ne kadar Xanî mesnevi konvansiyonunu kullanmak durumunda kalmış olsa da Mem û Zîn'de vuku bulan estetik-entelektüel operasyon bir mesnevi'ye sığmayacak anomalilerle doludur. Çünkü çoğu kez eksiklik ve gariplik gibi görünen veçheler aslında erken-modern bir düşünür olarak Xanî'nin (Bilici 2021) edebî anti-konformizmini ve edebiyat dışı motivasyonlarını yansıtır ve son tahlilde bir açıdan mecbur olduğu ama öbür taraftan tam da modernliğin özneden talep ettiği gelenekten kopuşun gereği olan (ve gelenekle anlaşılamayacak) garipliklerdir. Zira Xanî'nin agon'u, onun tabiriyle bir yoldan çıkma'dır (bid'a, sapma, bir gelenek'in icadı) ve her yürünmemiş yol gibi yüründüğü için ve yüründüğü zaman sonrakilere de açılan yeni bir patikadır.

**Mücahit Bilici ,John Jay College ve CUNY Graduate Center'da Sosyoloji Doçentidir. Amerika'da Mekke'yi Bulmak: İslam Nasıl Amerikan Dinine Dönüşüyor kitabının yazarıdır (University of Chicago Press, 2012). Araştırma alanları Amerikan İslamı, Müslüman çalışmaları, Kürt kimliği ve Türk toplumudur. Pek çok Türkçe yayını arasında Hamal Kurt: Türk İslami ve Kurt Sorunu [Kürt the Porter: Turkish Islam and the Kürt Sorunu] (İstanbul: Avesta Publishers, 2017) yer almaktadır. Bilici, CUNY Uyuşmazlık Çözüm Merkezi'nde öğretim üyesi ve çağdaş Ortadoğu'daki Kürt ve Müslüman meseleleri hakkında sık sık yorumcu ve konuşmacıdır.*

KAYNAKÇA

Ateş, Sabri. 2013. Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary 1843-1914. Cambridge: Cambridge University Press.

Bilici, Mücahit. 2021. "Ehmedê Xanî's Political Philosophy in Mem û Zîn" Günes Murat Tezcür (ed.), Kurds and Yezidis in the Middle East: Shifting Identities, Borders, and the Experience of Minority Communities içinde, Londra: IB Tauris.

Bloom, Harold. 1994. The Western Canon: The Books and the Schools of the Ages. New York: Harcourt Brace & Company.

Bloom, Harold. 1997. The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry. Oxford University Press.

Bloom, Harold. 1982. Agon: Towards a Theory of Revisionism. Oxford University Press. Hassanpour, Amir. 1992. "The Pen and the Sword: Literacy, Education and Revolution in Kürdistan" A. Welch and P. Freebody (ed.), Knowledge, Culture and Power: International Perspectives on Literacy. Londra: Routledg

Hawhee, Debra. 2002. "Agonism and Aretê," Philosophy and Rhetoric, 35:3, ss.185-207. Özoğlu, Hakan. 2004. Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries. SUNY Press.

Tek, Ayhan. Hamisiz Şair, Babasız Metin: Mem û Zîn ve Osmanlıca Çevirileri Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: Nûbihar.

Xanî, Ehmedê. 2013. Mem û Zîn. Amedekar: Huseyn Semrexî. Istanbul: Nûbihar.

Yıldırım, Kadri. 2008. Nûbehara Biçukan – Ehmedê Xanî Külliyatı. İstanbul: Avesta. Yıldırım, Kadri. 2011. Ehmedê Xanî'nin Fikir Dünyası. İstanbul: Ağrı Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MEM Û ZÎN BASKI VE ÇEVİRİ ÇALIŞMALARI

Ehmedê Xani ve eserleri Kürt düşün dünyasında hala güncelliğinden bir şey kaybetmeden tartışılmakta, Yapılan çalışmalar toplumsal aydınlanmaya katkı sunmaktadır. Üç Yüz yılı aşkın bir zaman önce, Kürt şairi ve bilgini Ehmedê Xani, Kürtlerin milli destan saydığı şaheseri Mem u Zin'i tamamladı. Ehmedê Xani 'nin en önemli eseri, başka bir dilde değil (Farsça, Arapça, Osmanlıca vs), Kürtçe olarak 1695 yılında yazımı bitirilmiş. Ehmede Xani, Mem u Zin'in yazılış tarihi şöyle der:

'Bu yıl kırk dörde ulaştı ömrü
O, günahkarların öncüsü, önderi."

O gün bu gündür Mem û Zin toplumsal yaşamımızda. Ehmede Xani ve yapıtı Kürt edebiyatının zirvesidir. Engin bilgisi, edebiyata olan sonsuz sevgisi, Kürt diline karşı var olan tutkusu ve direngen bilinciyle, şaşılacak oranda çok değerli yapıtların sahibidir.

Konumuz açısından öncelikle unutmamamız gereken ve vurgulamakta yarar gördüğüm bir nokta var.

Kürtlerin devletleri, kurumsal örgütleri olmadığı için kitapların çevirileri ve yayınlanmaları süreç boyunca bizler ve toplum açısından sorulanlarla iç içe günümüze kadar gelmiştir. Bu anlamıyla Xani ve benzerlerinin yazdıkları, kitaplarının özgürce yazılması, yayınlanması ve çevirilerinin günümüze gelmesi büyük sıkıntılarla olmuştur. Bu konuda çalışma yapanlar büyük bedeller ödemek zorunda kalmışlardır. Bazı şeyler günümüze böylelikle taşınmıştır; Fakat bazı yazılar, hatta bazı eserler maalesef kaybolmuştur. Şunu üzülerek belirtebliriz, Kürt kültürü, dili ve tarihiyle ilgili birçok çalışmanın bugün nerede oldukları bilinmemektedir, olanlarda farklı ülkelerin kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Bir ayrıntı gibi duran başka bir nokta ise şu; Kürt kültürü, Kürt dili ve edebiyatı da sözlü olarak günümüze aktarılmıştır. Çünkü Kürtçe hiçbir zaman bir devletin resmi dili olmamıştır.

Doğu kültüründe sözlü gelesek sanat ve kültürün nesilden nesile aktarılmasında ve korunmasında he zaman önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamıyla Xani'nin bugünlere gelmesi büyük bedellerle, büyük emeklerle olduğunu hatırlamak gerek. Kürdistan'da kitap basma olanaklarıları bulunmadığı için, bu değerli kitap zamanında basılamamıştır.

Kürdlerin Yoğun olarak yaşadığı coğrafya da halka dağıtılamamştır. Medreselerde görev yapan bazı din adamları, kitapları elle yazıp çoğaltarak, hem kendileri okumuşlar hem de bazı Kürd aydınlarına ve ileri gelenlerine vermişlerdir.

Yazı olmayınca o tarihten, günümüze kadar sözlü edebiyatın etkisiyle gelmiş, kitleler arasında dağıtılmış ve kaybolmaktan kurtarılmıştır.

Bazı yazılar unutulmaya terk edilmemişse sebebi Kürtlerdeki sözlü geleneğin güçlü ve hakim. oluşundadır. Sözlü gelenek bunun için çok önemli. Aynca her yerde modern edebiyat sözlü gelenek üzerine kurulmuştur.

Bu kısa girişten sonra Mem û Zin'in çevirilerini tüm sıkıntılara karşı neden yıllar yılı bugünlere kadar geldiğinin nedenlerine eğilmek gerekirse bunları alt alta yazmakta fayda var.

Xani 'nın büyüklüğü her şeyden önce Kürtçe yazmış olmasındadır. Mem û Zin niye Kürtçe yazdığıyla ilgili bir bölüm var. Sadece ulusal duyguları okşadığı için değil, edebi olarak da bir zirvedir.

Ehmede Xani'nin Kürt kimliğinin çok bilincinde olduğu ve ondan gurur duyduğu ve edebi faaliyetini Kürtlere bir hizmet olarak gördüğü doğrudur. Bilindiği üzere önceki yüzyıllarda, Kürt şair ve bilim adamları genellikle kendilerini Farsça veya Arapçayla ifade etmiştiler.

Bitlisli Şerefhan, Serefname'yi Mem u Zin'den tam olarak bir yüzyıl önce, Farsça yazarak tamamladı. Başka ünlü Kürt ilim adamı ve yazarları da Farsça olarak kendilerini ifade ettiler.

Kürtçe de yazma fikri belki de bu yazarların hiç aklına gelrnemişti. Farsça en uygun dil olarak düşünülüyordu. Farsça dilinin geniş bir okuyucu kitlesi vardı. Fakat Xani, Kürtlerin okuması için yazdığını ve pazarın da kesat olduğunu biliyordu.

Xani, Kürt dilini yenilemiştir, mükemmel bir edebiyat dili ve anlatım tarzı yaratarak hem kendi dil ve edebiyatını hem de dünya edebiyatını çok zenginleştirmişlerdir.

Kürt dilini seçmesini kendi sözleriyle yazalım,

'Ki eller demesin Kürdler
Bilgisiz, asılsız ve temelsizdirler
Çeşitli milletler kitap sahibidirler
Yalnız Kürdler nasipsizdirler.'

Ehmede Xani 'yi ölümsüz kılan sadece Kürtçe yazmasının yanında çok iyi edebi yapıtlar yaratmasını da vurgulamak gerek. Elbette onun, Farsça ve Arapçanın o dönemdeki çok ağır etkisine rağmen, Kürtçe yazarak tarihi ve unutulmaz bir hizmette bulunduğu tartışmasızdır.

Ancak bir yazar ve edebi ürünü ölümsüz kılan sadece dil değildir, bunun yanında konusu, konunun edebi düzenlenmesi, ürünün estetiği, stili ve biçimidir de. Xani, eserlerinde edebi anlatıma büyük bir derinlik ve zenginlik kazandırmıştır. Bunun yanında anlatıma bir hızlılık, bir incelik, süreklilik ve renklilik kazandırmıştır. İlk kez, herkesten çok önce ulusal duyguları dile getirmiştir, Mem û Zin'in edebl dokusu, onu rahatlıkla Shakespeare ya da Dante'nin ürünleriyle karşılaştırabilecek kadar güçlüdür.

Dil, olağanüstü edebi ve güçlüdür, olayların örgüsü müthiş çarpıcı ve heyecan vericidir, stili, Firdevsi ve Hafız'ın stili kadar ustadır. Ve Ehmedê Xani'nin tüm bunları çok bilinçlice yarattığını, edebiyatı ve komşu yazarları çok iyi tanıdığını biliyoruz.

Bedirxanlılar, Heci Qadir Koyi; Mem û Zin

Yukarda vurgulamaya çalıştığımız nedenlerden dolayı Mem u Zın, 200 yıldan fazla, el yazması nüshalarda kalmıştır.

Yazılmasından 203 Yıl sonra, 1898 Yılında, bazı bölümleri Kürdistan gazetesinde yayınlanmıştır. Bu yayınlanma, Mem û Zin'in ilk basılışıydı.

Bilindiği gibi, Kürdistan gazetesi 22 Nisan 1898 tarihinde Mısır' da yayınlanmaya başlayan ilk Kürdçe gazetedir; kurucusu ise, Botanlı Bedirhan Bey' in oğlu Mikdad Midhat Bedirhan'dı, Kürtler için, Kürdistan Gazetesinin doğuşu çok önemli bir andı. Miqdad Midhat Bedirhan, Koyi tarafından eğitim verilen çocuklardan biriydi.

Mikdad Midhat Bedirhan, 2. sayıda, Mem û Zin'in ilk bölümünü yayınlamaya başlamadan önce, tanıtılması için kısa bir yazı da yazıp Xani' den söz etmiş ve kitap hakkında şöyle yazmıştır: "Hepsi şiirlerden oluşan bu kitap, görünüşte iki gencin aşkının öyküsüdür; ama içyüzünden birçok amaç, hisse ve hikmet anlaşılmaktadır. Bu nedenle onun dikkatle okunması gerekir. Bundan böyle, ben her gazetede o kitaptan bir parça yazacağım, ta ki tamamlayıncaya kadar".

Mikdad Midhat Bedirhan, o kısı yazısında, kendisinin Mem û Zin'i bir kitap olarak da basmak istediğini bildirmiştir. Ama öyle anlaşılıyor ki, kendisi, o isteğini gerçekleştirmek için fırsat ve olanak bulamamıştır.

Miqdad Midhat tarafından kullanılan Mem û Zın'in el yazmasının Hacı Qadiri Koyi' ye ait olması ilginçtir. Mikdad Midhat Bedirhan, öğretmeninin anısına, Kürdistan gazetesinin 3. sayısında, ölümsüz Kürd yazar ve şairi Hacı Qadiri nin bir şiirini de yayınlamış ve o şiiri bizzat Hacı Kadirin kendi eliyle Mem û Zin'in bir el yazması nüshasının arkasına yazmış olduğunu bildirmiştir. Hacı Kadir Koyi, Mem û Zin'in değerini herkesten daha iyi bilmiş ve O'nu överek "cevher hazinesi" olarak nitelemiş, Kürdlerden de onun değerini bilmelerini istemiştir. O değerli şiir şudur:

"Bu zamanda kalmadı eski zamanların töresi
söndürüldü şairlerin de, yazarların da çırası
gerçi zamanımızda roman ve gazeteler
bilgilendirmeyi amaç edinmiş de iseler
Aman sence bilinsin bu kitabın değeri
Bulunmaz şimdiki dünyada bir benzeri
Yaşamış olduğu günlerde Ehmedê Xani
el yazması nüshası olarak yazmış O'nu

Erbabının yanında öyle kadirli ve değerlidir
ki, cevher hazinesidir ve para kesesidir
Botan ve Soran, devletlerin hepsinde
tanınmışlardır bu kitap sayesinde”

Kürdler arasında, Hacı’dan ve Ehmedê Xani’den gayrı kimse tarafından kurulmadı Kürdçe şiirin temelleri"

Güneyli Kürt yazar Hacı Qadiri Koyi'nin (1817–1897) Xani 'nin eserinin yayılmasında faydalı bir rol oynadığını görüyoruz. Koyi Kürdistan’ın çeşitli yerlerindeki medreselerde eğitilen, bir feqih idi. Hayatının sonraki döneminde, önde gelen Kürt aileleriyle temas kurduğu İstanbul'a gider. Bedirhan ailesi onu çocukların özel öğretmeni olarak işe alır. Qanate Kurdo’ya göre, "Bedirhaniler yoluyla Hacı Qadiri Koyi, ilk kez Ehmede Xani'nin eseriyle karşılaştı."

Kürtçe yazan Xani, Koyi için bir politik seçimdi; onun ima ettigi uzere, Kürt diline saygı duymadan Kürt milleti gerçekte varsayılmaz. Burada şu soruyu soramadan edemiyor insan, acaba Miqdad Midhat Koyi’nin öğrencisi olmasaydı, Mem û Zin Kürdistanda basılır mıydı?

5. sayıdan sonra kardeşi Abdurrahman Bedirhan gazetenin yönetimini eline alıp, gazeteyi Avrupa’ya nakletmiştir, kendisi de gazetede Mem û Zin'i yayınlamayı sürdümıüştür.

MEM Û ZİN'İN BASKILARI

Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin 1919 Baskısı

Bazı Kürd aydınları tarafından 1919 yılı başlarında kurulmuş olan, "Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti", kültürel çalışmalar yapmaktaydı. Dernek kültürel çalışmalarda ilk

olarak Mem û Zin'i, bir kitap olarak, 1919 yılında İsıanbul'da Arap harfleriyle bastı. Aynı tarihlerde İstanbul’da Jin dergis de yayınlanıyordu, Dergi, Mem û Zin’in yayına hazırlanmalı- ta olduğu müjdesini bir ilanla okuyuculara duyurmuştu.

Derginin 15 Şubat 1919 tarihli ve 11. sayısında çıkan ilan kitabın basılması tamamlanıncaya kadar o ilan Kürdçe ve Türkçe olarak derginin sayfalarında yayınlanmıştır. "Müjde" başlığıyla çıkmış olan Türkçe ilanda şöyle denilmiştir:

"Kürd edebiyatında ölümsüz bir yer tutan Mela Ehmed Xani hazretlerinin eserleri olup, Kürd dilinin salt bir açıklık, duruluk ve akıcılık dili olduğunu uygarlık dünyasına duyuran şaheserleri Mem û Zin adındaki şiirsel romanlarının yayınlanması için, Tanrı 'nın yardımıyla girişimde bulunulmuştur.

Kâğıt ve dizgi baskı masraflarının gittikçe yükselmesi gibi maddi engellere karşı, en büyük ölçüde fedakarlığa karar verilmiş olup, edebi değerine yaraşır bir biçimde yayınlanacaktır. Saygıdeğer okuyuculara müjdeleriz.

Jin dergisi 26 Nisan 1919 tarihli 17. sayısında, kitabın baskısının tamamlanmış olduğuna ilişkin olarak Kürdçe ve Türkçe ilan vermiştir. "Mem u Zin'ın Basımı Tamamlandı" başlıklı Türtçe ilan şöyledir.

'Mela Ehmede Xani hazretlerinin Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti tarafından öteden beri basılmakta bulunan Mem u Zin adındaki kitabı, yakında yayın alanına çıkacaktır. Mem u Zin, derneğin yayınlayacağı dizinin birinci kitabıdır. İstanbul'da kağıt fiyatının ve dizgi baskı giderlerinin pek yüksek olmasına rağmen, Mem û Zin, mevcut kağıtların en iyisine ve pek nefis bir biçimde basılmıştır. Dernek, hiçbir maddi çıkar gözetmeyerek, yalnız Kürd edebiyatına ve kültürüne hizmet etmek istediğinden, bu denli büyük masraflarla meydana gelen bu kitaba, yönetim yerimizden alınmak şartıyla 50 kuruş, taşraya posta ile taahhütlü olarak gönderilmek üzere de 60 kuruş fiyat konulmuştur. Kitabın basılmış sayıları pek az olduğundan, en önce Kürdistan'daki okuyucuların isteklerini yerine getirmek ıstiyoruz, İsteyenlerin yönetim yerimize başvurmaları, taşradakilerin de kitabın bedelini postayla nakit olarak göndermeleri gereklidir."

Jin dergisinde, Kürd yazar ve Ağrı ulusal direnişinde yer alan Memduh Selim, Mem û Zin'in yayınlanması dolayısıyla "Mem u Zin'in Tab'ı Münasebetiyle" başlıklı Türkçe bir yazı yazmıştır.

Kitabın basılması dolayısıyla Kürd Tamim-ı Maarif ve Neşriyat Cemiyeti 'ne teşekkür eden yazar, bu kitabın Kürd dilinin varlığını kanıtladığını ve kanıtlanan bu varlığın Avrupalı oryantalistlerce de kabul edildiğini belirtmiş, sonra şöyle demiştir:

Mem û Zin şimdiye kadar bütün Kürdistan'da ya hafizalama ya da el yazması bir iki kitapta yaşadı. Bundan sonra ise, geleceğin kitap halinde yayınlanan Kürd edebiyatı arasında, sahip olduğu onur başköşesinde sonsuza dek yaşayacaktır." 19 I 9 İstanbul baskısı, l 94 7 Yılında Halep' de Aras matbaasında tekrarlanmıştır

Müküslü Hamza'nın Önsözü

Mem û Zin·m 1919 baskısı, Müküslü Hamza'nın önsözüyle değerli bir yurtsever ve ulussever Kürd aydını olan Müküslü Hamza, hem "Kürdistan Teali Cemiyeti"nin kurucularından biriydi, hem de o sıralarda Jin dergisinin Yöneticisi ve sorumlusuydu. Yazdığı önsöz, hem Mem û Zfn'in başında basılmış, hem de Jin dergisinin 19. sayısında yayınlanmıştır. "Dibace" başlığıyla çıkmış olan söz konusu önsöz, tarihsel bir yazı ve aynı zamanda Mem û Zin'in ilk baskısının önsözü olduğu için, tarihsel bir değere sahiptir.

Hawar Dergisi

Mem û Zın üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biri de Celadet Ali Bedirhan'ın çalışmasıdır. Kendisi bir kez, "Klasiklerimiz" başlığıyla Hawar dergisinde yayınlanmış olan bir yazısında, Xani ve Mem û Zın'i de anlatmıştır ve yazısının başında, büyük Kürd şairi Hacı Kadir-i Koyi'nin Mem û Zin için söylemiş olduğu "ulusumuzun kitabı" sözüne yer vermiştir, Celadet Ali Bedirhan daha sonra 1942 Haziranı'nda Hawar'ın 45. sayısında da Mem û Zin'i yayınlamaya başlamış ve o sayıdan sonra, derginin her sayısında kitabın bir bölümünü yayınlamış, içerdiği bazı söz ve sözcükler üzerine de birçok dipnot yazmıştır.

O, Hawar'ın son sayısı olan 57. sayısına kadar, sayfalarında Mem û Zin'i 'yayınlamayı sürdürmüştür. Derginin son sayısında çıkmış olan kitabın son bölümü, 16. bölümdür.

Hewler Baskısı Ve Arapça Çevirisi

Mem û Zin, 1954 yılında da Güney Kürdistan da Hewler kentinde, Kürd yazarı Giwi Mukriyani tarafından basılımştır. Yazar, kitap için bir önsöz de yazmıştır. Aynı baskı, 1967 yılında da yine Hewler de ikinci kez yayınlanmıştır.

Mem û Zın, 1957 yılında da Arapça'ya çevrilmiş ve Şam' da yayınlanmıştır. Arapça çevirmeni ise, Muhammed Said Ramazan Bati'dir. Ne var ki kendisi, kitabı şiirsel olarak çevirmemiş, sadece bir düzyazı olarak çevirmiştir, Öylece, kitap edebi biçiminden çıkmış ve bir romana dönmüştür. Arapça roman olarak yazdığı kitabı ise Abdulhadi Timurtaş tarafından Kent Yayınları tarafından birinci baskısı 2006 yılında, İstanbul'da Türkçeye kazandırılmıştır.

Üstad Hejar Baskısı

Ünlü Kürd şair ve Yazarı Üstad Hejar da Mem û Zin üzerine çok çalışmıştır. Kendisi, aslında iki çalışma yapmıştır. İlk çalışması, Mem û Zın 'in çevrilmesiyle ilgilidir.

O, kitabı Güney Kürdçesi lehçesine çevirmiş ve "Mem û Zin'i Xani Hejar Kırduwe be Mukriyani" (Hejarın Mukriyanileştirdiği Xani Mem u Zın'i adıyla, 1960 yılında Bağdad'da Necah Matbaasında basmıştır. Bilindiği gibi,Güney Kürdçesi lehçesine "Mukriyani" ve "Sorani" de denir. O baskı, Hasan Kızılcı'nın önsözüyle yayınlanmıştır. Üstad Hejarın kendisi de ona bir önsöz yazmıştır.

Bu önemli bir tarihti, çünkü hemen hemen Abdülkerim Kasm'ın krallığı devirmesini takiben, Kürt hareketinin Irak'ta bir kitle hareketi olarak doğuşuna rastlar.Hejar çevirisini okuduktan sonra bir kişi ve ve çevrede, Xani'nin kendileri üzerindeki devasa etkisinden bahsedebiliriz.

Üstad Hejar'ın Mem u Zin üzerine yapmış olduğu ikinci çalışma ise, "şerh" denilen açıklama yapma çalışmasıdır.

Yazar, o çalışmasında, kitapta yer almış olan Arapça ve Farsça sözcükleri dipnotlarla ve Güney Kürdçesiyle açıklamış, o sözcükler ve bazı dizeler üzerine bazı yorumlar yazmış ve onları açıklığa kavuşturmuştur.

Yani Mem û Zin'in metni sayfaların üst tarafına yazılmış, sözcüklerin anlamları ve yorumlar da sayfaların alt tarafına konulmuştur. Üstad Hejar'ın bu çalışması, Güney Kürdçesiyle yapmış olduğu sadeleştirme çevirisiyle birlikte, 1989 yılında, Arap harfleriyle, Paris Kürd Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır.

Moskova Baskısı

Mem û Zin, yabancı birçok oryantalist ve Kürdoloğun da dikkatini çekmiştir. Rus bayan Kürdoloğu Margareta Rudenko, sadece dikkatini yöneltmekle kalmamış, aynı zamanda üzerine çalışma da yapmıştır.

Margareta Rudenko, Mem û Zin'i Rusçaya çeviimiş ve Rusça çevirisiyle birlikte, Kürdçe orijinalini de Arap harfleriyle 1962 yılında Moskovada yayınlamıştır. O baskı, Asya

Halkları Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır. Ünlü Kürd dilbilimcisi ve yazan Prof. Qanatê Kurdo da o baskıya bir önsöz yazmıştır. Qanatê Kurdo'nun önsözünün tarihi 1958'dir, Yani kitabın basılmasından dört yıl öncedir. Öyle anlaşılıyor ki Margareta Rudenko, kitabı da o yıl baskıya hazırlamış, ama basma olanağı ancak 1962 yılında bulunmuştur.

Margareta Rudenko, Mem û Zin için Rusça bir uzun sunuş da yazmışnr.

Aynca, öyle anlaşılıyor ki üzerine bir sunuş da yazmıştır. Ayrıca, öyle anlaşılıyor ki üzerine bir araştırma da yapmış ve birkaç nüshasını karşılaştırmış, nüshalar arasındaki farklıkları da dipnotlarla göstermiştir.

1968 İstanbul Baskısı

Değerli Kürt araştırmacı ve yazarı Mehmet Emin Bozarslan Mem û Zin'i ilk baskısından 49 yıl sonra, 1968 Yılında İstanbul'da Latin harfleriyle bastı. Mem û Zin'i ilk kez Arap harflerinden Latin harflerine çevirdi. Aynca kitabın sol taraftaki sayfalara Kürdçesini, sağ taraftaki sayfalara Türkçe çevirisini de yerleştirerek Gün Yayınları tarafından 1968 yılında yayınladı. Bu kitabın ikinci baskısı Koral Yayınları tarafından 1973 yılında, üçüncü baskısı da Hasat Yayınları tarafından 1990 yılında İstanbul' da basıldı.

Değerli yazar elinde varolan iki nüshadan yararlanıyor. Birinci nüshası, 1919 İstanbul Baskısı nüshasıydı. Yukarda belirttiğimiz gibi medreselerde görev yapan veya dönemın ileri gelenlerinde olan nüshalardan biri, yazarın rahmetli babasının el yazması olan nüsha idi. Değerli yazar Mem û Zin'i Arap harflerinden Latin harflerine çevirerek, iki nüshayı karşılaştırarak, her iki nüshadan da yararlanıyor.

Elimizde bulunan kitapta bahsettiğimiz sıkıntılardan dolayı, yazarın hem iyi bir önsöz yazmadığı anlaşılıyor, hem de Türkiye'deki kanunların sertliğinden dolayı bazı bölümlerin bazı dizelerini kitaptan çıkarmak ve yerlerini boş bırakmak zorunda kalır.

1968 baskısı polis baskınıyla karşılaşıyor. Yayınlanan kitapların bir kısmını kitabın yayınlandığı basımevinde görüp, yakıyorlar. Kalan diğer kısmını ise yani yayınlanmış olanını da yasaklıyorlar. Bu vaka üzerine yazar hakkında dava açılıyor İstanbul'da.

Beş yıl süren dava sonucunda 1973 Yılında beraat ve kitabın yayınlanmasının da serbest olmasına karar veriliyor. Daha sonra belirttiğimiz baskıları yapılıyor. Yazar, yurtdışına çıkmak zorunda kalır. Yurtdışında sonraki yıllarda Mem u Zin 'in hem Kürtçesi, hem de Türkçesini ayrı ayrı yayınlıyor. Türkçe kitabı Deng YayınIarı 'ndan birinci baskısını Mayıs l 996 yılında, ikinci baskısını da yine aynı yayınevinde Ocak 2010 yılında yayınlar.

Kürtçe kitabı ise Deng yayınları'ndan İsveç'te Mart 1995, ikinci baskısını da İstanbul'da Temmuz 2005 yılında yayınlar. Yazar en son olarak, yeni baskıda, kitabın orijinal Kürdçesi ile sadeleştirilmiş Kürdçesi yan yana yer alacak biçimde yayınlanmayı arzulamaktadır.

Urmiye Baskısı

Kürd yazarı Perviz Cihani tarafından Mem û Zfn'in bir baskısı da Doğu Kürdistan'da Urmiye kentinde yayınlanır. Perviz Cihani, Mem û Zin üzerine "Ônsôz Yerine' başlıklı bir önsöz de yazmıştır. O önsözünde, eline kitabın iki el yazması nüshası ile üç baskısının geçtiğini bildirmiştir; o baskılar şunlardır.

Kendisinin "Hamza baskısı diye nitelendirdiği 1919 İstanbul baskısı, Giwi Mukriyani baskısı ve Matgareta Rudenko'nun yayınladığı Moskova baskısı. Çalışmasında o üç baskıyı karşılaştırmış olan yazar, Hamza baskısı ile Margareta Rudenko baskısını çalışmasına esas yapmıştır. Perviz Cihani, kendisinin çalışıp hazırladığı Mem û Zin nüshasının sonunda, Margareta Rudenko'nun Arapça harfleriyle olan baskısını da yayınlamıştır.

Urmiye baskısı, 1988 Yılında, "Kürd Kültürünü ve Edebiyatını Yaygınlaştırma Merkezi"nin yayınları arasında Vejandina Mem û Zin'a Ehmede Xani adıya yayınlanmıştır. 2007 Yılında Duhok'ta, Şiroveya Mem u Zin 'a Ehmede Xani bi rave û şiroveyek nu, 2010 yılında da İstanbul'da Nubihar yayınlarında' Mem û Zin Ehmede Xani Bi lekolin û şiroveyeke nu' adıyla yayınlandı. Cihani, bu çalışmalarında kitap üzerine araştırma yapmış ve içerdiği Arapça ve Farsça sözcükleri açıklığa kavuşturmuş, kitabı güzel ve eksiksiz bir baskıyla basmıştır.

Konumuzun sonuç aşamasına gelirken yukanda belirttiğimiz baskılardan ve çalışmalardan sonra, Xani ve Mem û Zin 'i ile ilgili yapılmış birçok bağımsız çalışma ve araştırmanın da yapıldığını vurgulamak gerek.

Bu çalışmaları yapan, Kürd ve yabancı yazar ve araştırmacılar, Xani'nin kitabı Mem û Zin ya tümüyle tanıtmak ya da bir yönünü gözler önüne sermek, bir bölümünü aydınlatmak için çalışma yapmışlardır. Gerek Kürdçe ve gerekse yabancı dillerde yayınlanan birçok dergi, gazete ve bültende kısa ya da uzun yazılar çıkmıştır. Bazı Avrupalı Kürdologlar da, Mem û Zin'in kimi bölümlerini kendi dillerine çevirip ülkelerindeki bazı dergilerde yayınlamışlardır. Rahatlıkla denilebilir ki, gerek Ehmede Xani ve gerekse onun Mem û Zin'i, dikkat çekme merkezi olmuşlar ve yüzlerce Kürd ve Yabancı araştırmacının dikkatlerini üzerlerine çekmişlerdir. Bu, Xani'den ve onun Mem û Zin'inden başka dünyanın çok az yazar ve şairine ve onların eselerine nasip olmuş çok büyük ve çok önemli gördüğümüz diger çalışmaları da kısa olarak belirtmek gerekirse;

Huseyn Şemrexi

Xani'nin Mem u Zin'ini hazırlayan Huseyn Şemrexi'nin kitabı İstanbul da Nübihar yayınlarından çıktı. Kitabını İstanbul, Moskova ve Üstad Hejar baskıları yanında Eziz Kurê Şîrbarê Mamzêdî, Zeynelabidin Amidi ve kimin olduğu belli olmayan üç el yazmasından yararlanarak kitabını bitirmiştir.

Kaynağı belli olmayan el yazması ile Eziz Kurê Şîrbarê Mamzêdî'nin el yazmalarını kendisine Tehsin İbrahîm Doski'nin verdiğini ve bunlardan epey yararlandığı için kendisine teşekkür etmektedir.

Avesta Yayınları Baskısı

Kendi çalışmasını bugünkü Kürtler ve Xani arasında bir köprü görevi gördüğünü belirten Jan Dost'un yayıma hazırladığı Mem û Zin kitabı 2008 tarihinde İstanbul' da Avesta yayınları tarafından yayınlandı. "Ben Ehmede Xani'nin sadece Küıtler için değil tüm insanlık için yararlı biri olarak göniyorum.

Ben bu şekilde bakıyorum ve Kürtlerin Xani'nin bu yönünü tanımadığını düşünüyorum. Kürtler daha çok onun Kürdi yönüne bakıyor ve bugünkü durumları için kullanıyorlar. Bence Xani tüm halklar içindir. Örneğin Xani Tanrıya şunu diyor. 'Kimse ateşe girmemeli'. Bunu tüm halklar için söylüyor. Biz Xani'nin bu yönlerini ön plana çıkarmamız gerek" diye görüşlerini belirten yazar herkesin sade bir dil ile Xani'yi okuması için uzun yıllardan beri çalışmaktadır.

Prof. Kadri Yıldırım'ın çalışmaları

Son yıllarda Xani hakkında en kapsamlı çalışmalara imza atan Kadri Yıldırım'ın ilgi ve araştırma alanı Doğu Dilleri ve Edebiyatı' dır. Ehmede Xani Külliyatından, Nubehara Biçukan ve Eqidey İmane adlı kitapları 2008 tarihinde, Ehmedi Xani Mem û Zin kitabı 2010 tarihinde, Kültür "Bakanlığının Mem û Zın Çevirisine Elştirel Bir Yaklaşım adlı kitabı da 2011 yılında Avesta Yayınları 'nda çıktı.

Ayrıca Ağrı Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneğinin Prof. Dr. Kadri Yıldırım'a hazırlattığı Ehmede Xani'nin Fiktr Dünyası kitabı da 2011 Yılında yayınlamıştır.

İnglizce Baskısı

Salah Saadalla Ehmede Xani'nin Mem û Zin kitabını, 2008 yılında İngilizce yayınlanmıştır.

Hemu Berhem- Lis Yayınevi

Ehmede Xani'nin bütün eserleri bir kitapta Lis Yayınevi tarafından hazırlandı. Mayıs 2008 tarihinde yayınlandı

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yıllardır Xani'nin kitaplarının basımını engelleyen, çıkan kitapları toplatan, hatta kitapları yakan devletin bir bakanlığı 2010 tarihinde Ankarada Ehmede Xani -Mem û Zın- Ahmed-i Hani ismiyle Namık Açıkgöz tarafından kitap olarak basıldı.Kültür ve Turizim bakanı Ertuğrul Günay kitabın önsözünde şunları belirtmektedir," Türkiye de ve yurdışında bulunan kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan Mem û Zin 1968 yılında yeni harflerle Türkçeye çevrilerek yayımlandığında yasakçı zihniyetin bir sonucu olarak uzun süre yargılanmıştır. İnsanlığın eriştiği ortak akıl ve yetkinlik, artık tarihe mal olmuş yapıtların yargılanmasının, evrensel ve çoğulcu demokrası ve uygar bir birliktelik bilincine uymadığını göstermektedir.

Bu düşünceden hareketle, evrensel ve çoğulcu demokrasi ve uygarlık ölçütlerinin gerisinde kalmamız, ülkemiz ve Bakanlığımız tarafından hiçbir şekilde kabul edilemez.

Çoğulcu demokrasi, bütünleştirici ve bağdaştırıcı düşünce geleneğimiz ve ınsancıl sorumluluğumuz çerçevesinde, daha önce birçok özel yayınevı tarafından yayımlanmış olan Mem û Zin adlı yapıtı ilk kez bakanlık yayını olarak okuyucuların ilgı ve beğenisine sunuyoruz.

Bu çalışmayı yapmak için Bakanlık Kürtçe bilmeyen Namık Açıkgôz'ü görevlendinniştir. Kürtçe bilenler tercih edilmemiştir. Basına yansıyan kadarıyla Bakanlık Kürtçeyi iyi bilenleri tercih etmemiş, öne çıkan isimlerin (Kadri Yıldırım, Selim Temo ve Zeynel Abidin Zinar) de kabul etmemiş. Namık Açıkgöz, bu çalışma için, İstanbul Arkeoloji müzesi kütüphanesinde bulunan bir el yazması nüshasından yararlandığını yazmış. Kitabın sol sayfasına bu el yazması nüshayı yerleştirmiş. Kitabın sağ saytasına ise hem Kürtçe hem de Türkçe çevirilerini yazmış.

Bu kitap yayınlandığı zaman toplumda epey tartışmalara da neden oldu. Kuşkusuz, Kültür Bakanlığı, 2010 yılının sonlarına doğru Ehmede Xani'nin Kürtlerin elkitabı konumundaki ünlü eseri Mem û Zin'in el yazması, taranskripsıyon ve Türkçe ve Kürtçe çevirisini yayınlaması önemliydi. Devletin bir bakanlığının klasik Kürt edebiyatının başyapıtlarından birini çevirtmesi ve böylece şimdiye kadar inkar ve asimilasyon yoluyla hayat hakkı tanınmayan Kürt dilinin resmi bir çeviriyle yeni bir mecraya girmesi önemli bir adımdı. Evet, sadece önemli bir adımdı. Çünkü kitabı inceleyenlerin de belirttiğİ gibi, önsözünden başlayıp çevirisine kadar birçok tuhaflıkla, çeviri hataları ve ciddi yanlışlarla karşılar. Bu çalışmada çeviri büyük ölçüde, 1969'lılarda M. Emin Bozarslan tarafından yapılan ve sansür edilmesine rağmen yasaklanan çevirinin üzerine kurulmuş. Tartışmalar sonuç vermişti, Kültür Bakanlığının Yayınladığı kitap üzerine Kadri Yıldırım Kültür Bakanlığının Mem û Zin Çevirisine Eleştirel Bir Yaklaşım adıyla bir kitap yayınlandı.

2011 yılın da İstanbul da Avesta Yayınları'ndan çıkan kitap 204 sayfa.

Bu konuda yapılan çalışmalar bir örnek oluşturmaktadır; Şu ana kadar yayınlanan bir Xani kitabı üzerine eleştirel bir kitap yayınlanmamıştır. Bunun ilk olması devletin Kürt sorununa, dolaysıyla diline ve kültürüne olan yaklaşımındı saklı olduğunu düşünüyorum.

SONUÇ

1730 yılından günümüze 2012 Yllına kadar olan bir süreçte Mem û Zın ve Ehmede Xani'nin büyük bedellerle geldiği son durak Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığının Mem û Zi'i yayınlaması oldu. Bundan sonraki çalışmalar Xani ve Mem û Zin 'in yaşatılması ve toplumsal aydınlanmaya katkı sunacak düzeyde olacaktır kuşkusuz. Zorluklar aşılmış, Kürtler bu sürekliliği kurumsal çalışmalarla yarınlara taşıyscaklardır.

Konumuzun daha iyi anlaşılmasına vesile olacak, bir kronoloji ile neticelendiriyorum.

Mem û Zın ile ilgili yapılmış bazı tekst, çeviri ve şerh çalışmalarının kronolojisı ise aşağıda sunulmuştur;

1730 Mem û Zin bu yılda Şerefhaniler ailesinin 29. Hanı olan Ahmet Faik tarafından Osmanlıca Türkçesine çevrilmişrir, Ancak bu çeviri tam olmayıp, toplam 2656 beytinden sadece 1056 beyti kapsamaktadır. Yazarın bu çalışması 1969 yılında Sırrı Dadaşbilge tarafından yapılan sadeleştirme çalışması ile birlikte yayımlanmıştır.

1887 A. Sosin Mem û Zin'in bir tekstini derleyip Petersburg'ta yayımlamıştır.

1890 A. Sosin 'ın derlediği tekst Almancaya çevrilip Yayınlanmıştır.

1897 Mem û Zin'in bir teksti Erivan'da Ermenice yayınlanmıştır.

1899 Alman ilim adamı Martin Hartmann El Yazıları Koleksiyonu içinde yer alan bir, Mem û Zin nüshası Maruf Xeznedar'ın eline geçmiş, bir tanesı de Bağdat'ta çoğaltılmıştır.

1904 Mem û Zin' in başka bir teksti yine Erivan 'da Ermenice yayımlanmıştır.

1906 Alman ilim adamı Oscar Mann uzun süre kaldığı Mahabad kentinde derlediği Mem û Zin bazı tekstlerini Berlin'de yayımlamıştır.

1906 Diyarbakırlı Abdülüziz Halis tarafından Mem û Zin Türkçeleştirilmiştir. Ancak bu nüshanın beyit sayısı Mem û Zin'in eldeki 2656 beytini aşarak yaklaşık 3000 beyte ulaşmıştır.

1909 Oscar Mann'ın derlediği tekstler Almancaya çevrilip yayımlanmıştır.

1915 Huzni Mulaiyani Mem û Zin'in bin adet baskısını Halep'te gerçekleştimıiştir.

1920 Müküslü HaID7.a tarafından Mem u Zfn 'in İstanbul bas- kısı gerçekleştirilmiştir.

1926 Mem û Zi'in bazı tekstleri Norveç ilim adamı H. Makas tarafından Kürtçe ve Almanca olarak Leningrad' da basılmıştır.

1931 Memozin bölümler halinde Hawar dergisinde yayınlanmaya başlamıştır

1933 Bazı Kürt aydınlarının Erivan'da düzenledikleri geniş katılımlı bir toplantının neticesinde Mem û Zin'in Latince basılması kararlaştırılmış, ancak bu karar hayata geçirilememiştir.

1934 Kürt şair Piremerd Mem u Zin'in oluşturduğu yeni bir hikaye versiyonunu Süleymaniye de Jin Matbaasında bastırmıştır.

1936 Heciyê Cindi ve Emine Evdal tarafından Mem û Zin'in üç ayrı metni Erivan'da yayımlanmıştır.

1938 Sovyet ilim adamı Viliçevski tarafından derlenen bir Mem û Zin teksti Moskova'da yayımlanmıştır.

1942 Mem û Zin 'in bazı tekstleri Rumence olarak yayımlanmıştır.

1947 Mem û Zin'in baskısı Müküslü Hamza tarafından Halep'te gerçekleştirilmiş, Hamza bu baskı münssebetiyle bir önsöz yazmıştır.

1954 Mukriyani tarafından Erbil'de bastırılmıştır.

1956 Mem û Zin'in farklı beş teksti Erivan'da yayımlanmıştır.

1957 Mem û Zin Said Ramazan el Buti tarafından nesir ola-rak Arapçaya çevrilmiş, ancak Kürtler'den bahsedilen bölümler sansürlenmiştir. Bu baskı 1982 ve 2000 yıllarında yenilenmıştır.

1960 Kürt şair Hejar, Mem û Zin'i, Mukriyani alt lehçesine çevirmiş ve Bağdat'da yayımlamıştır. Hejar'ın bu baskısı 1989 yılında Paris Kürt Enstitüsü Yayınları, 2008'da Erbil'de Aras Yayınları arasında çıkmıştır.

1962 Mem û Zin M. B. Rudenko tarafından Rusçaya çevrilmiştir. Bunun bir nüshası Arap alfabesiyle yazılmış olan nüsha ile birlikte Moskova'da yayımlanmıştır. Qanatê Kurdo bu nüshaya bir önsöz yazmıştır.

1963 Mem û Zin'in Mukriyani alt lehçesine çevrilmiş nüshası Abdullah Eyubiyan tarafından Tebriz'de yayımlanmıştır.

1968 Mem û Zin M. Emin Bozarslan tarafından Türkçe ye çevrilmiş ve İstanbul da Gün yayınlan arasında çıkmıştır. Bunun ikinci baskısı 1973 yılında Koral Yayınları, 1990 Yılında da Hasat yayınları arasında çıkmıştır.

2005 Mem û Zin'in bir nüshası Arap harfleriyle Tahsin İbrahim Doski tarafından yayıma hazırlanmış ve Duhok'ta Spîrez yayınevince bastırılmıştır.

2005 Mem û Zin'in M. Emin Bozarslan tarafindan Yapılan Kürtçe çevirisi İstanbul'da Deng Yayınları arasında çıkmıştır.

Nihat GÜLTEKİN

*Saygıdeğer, araştırmacı yazar H. Mem'in Ehmedê Xanî ve eserleri üzerinde yaptığı çok değerli ve kıymetli çalışmalara ve yayımlanan kitaplarına burada değinmeden geçmek çok büyük haksızlık olacaktır ve mümkün değildir.

Ayrıca yazar Selim Temo'nun bu konuda ki çalışmalarını da burada anmakta yarar vardır.

H.MEM

1.Üçüncü Öğretmen Xani.
KÜRT ENSTİTÜSÜ YAYINLARI....İSTANBUL / 2002
2.Tesewria Xaniye Filozof.
KÜRT ENSTİTÜSÜ YAYINLARI....İSTANBUL / 2004
3.Rastiyen Destana Me
KÜRT ENSTİTÜSÜ YAYINLARI....İSTANBUL / 2006
4.Xani u Newroz.
KÜRT ENSTİTÜSÜ YAYINLARI....İSTANBUL / 2009
5.Mem Û Zin İdeal Mem
KÜRT ENSTİTÜSÜ YAYINLARI....İSTANBUL / 2020

SELİM TEMO

Mem û Zîn
Halk Kitabevi ...İstanbul / 2019

KÜRT ULUSAL DESTANI:'MEM Û ZİN'

Ehmede Xani, yalnızca bir yazar, bir şair ve bir bilgin değildi; aynı zamanda, aydın ve uzak görüşlü düşünürdür de. O bir düşünür olarak, Kürdün ve Kürdistan'ın durumuna dikkate baktı: yurdun her iki zorba devletin at koşturduğu bir meydan, halkın da o iki devletin boyunduruğu altında tutsak olduğunu gördü. Yurtsever ve ulussever bir düşünür oarak, o durumu kabul etmedi; o duruma ve Kürt halkının tutsaklığına karşı çıktı: Kürd halkına özgürlüğün yolunu göstermek istedi: Kürd hakının

dikkatini o durumun üzefine çekmek ve halk arasında ulusseverlik düşüncesini yaymak çin tüm gücüyle çaba harcadı.

Açıktlr ki, tutsak bir halkın, her şeyden önce, kendi ulusal kişiliğinin ve uıusal kimliğinin farkına varıp bunu kavraması, kendi varlığına ve haklarına inanması, haklarını elde etmek için de mücadeleye hazır olması gerekir.

Xani, bu gerçeği gördü ve halkı uyarıp bilinçlendirmeden özgürlüğün elde edilemeyeceğini ve kurtuluşa ulaşılamayacağını anlayıp bildi. Halkı uyarıp bilinçlendirmenin de halkın diliyle olması, Kürtçe olması gerekirdi. O dönemde ve o koşullar altında, Kürtçe yazmak, başlı başına ulusal bir olaydı. Bilindiği gibi, Kürd şair ve yazarları, eserlerini ya Arapça ya Farsça ya da Osmanlı Türkçesiyle yazıyorlardı.

Arapça din dili olduğu için, Farsça ve Osmanlı Türkçe'si de her iki egemen cevletin dilleri olduğu için, yalnız o diller değer buluyordu; o durum, bir gelenek olmuştu.

Öylece, Kürd dilinee hiçbir değer verilmiyordu. Kürd diliyle yazan kimse, o geleneğin dışına çıkıyordu ve o geleneğin sahipleri, koruculari, yandaşları arasında yer bulamıyordu; başka bir deyişle, o iki devletin kanatları altında kendisine yer yoktu. Ôyle bir adım atmak için de. güçlü bir inanç ve eksiksiz bir cesaret gerekliydi. Yüreğinde o inanç ve cesaret olan kimselerin sayısı da azdı.

İşte Ehmede Xani, o koşullara ve o geleneğe karşı direnen, o zor duruma karşı çıkan o az sayıda insanlardan biriydi, o inançlı yiğitlerden biriydi.

O hem Kürd'ün ve Kurdistan'ın özgürlük davasının bayrağını, hem de Kürt dilinin bayrağını yükseltti ve halkına Kürtçe seslendi.

Gerçi Xani'den önce de, Melaye Cıziri. Feqiye Teyran, Eliye Heriri gibi yüce değerli bazı Kürd şairieri, şiirlerini Kürt diliyle yazmışlardı ve öylece ulusal dillerine önem vermişlerdi; ne var ki Xani, çok önemli bir noktada o büyük şairlerden ayrıldı. O nokta, Kürd halkının özgürlüğü ve Kürdistan'ın kurtuluşu düşüncesiydi.

Xanî, yalnızca Kürt diliyle yazmakla yetinmedi. O, Kürt diliyle, Kürd'ün ve Kürdistan'ın özgürlük ve kurtuluş davasının bayrağını kaldırmak ve Kürd halkına o yolu göstermek istedi.

Ve o düşünceyle, o amaçla, Kürd halkı için ulusal bir destan yaratmak ve o destanda bağımsız bir Kürd devletini, özgür bir Kürd ulusunu, özgür bir Kürdistan'ı tasvir etmek istedi.

işte o görkemli destan, her bir Kürdün gönlünde yer tutan ve zamanla Kürd ulusunun ulusal destanı olan 'Mem a Zin' dir.

"Mem û Zin" incelenip, üzerine dikkatle düşünüldüğünde, o'nun, baştan sona kadar, hem metniyle ve hem de içeriğiyle, ölümsüz Xani'nin mesajını, o yüce düşünürün mesajını, o bilgin üstadın mesajını, o öncü bayraktarın mesajını Kürd halkına ileten uzun ve içi dolu bir mektup niteliğinde olduğu grülür

Özellikle 5. 6. Ve 7.bölümlerde, mesaj yazmakla da yetinmemiş; Kürd halkının içinde bulunmuş olduğu ve hala da içinde bulunduğu dert ve güçlüğün üzerine doğrudan doğruya parmak basmıştır. Xani, o derdin üzerine parmak basarak haykırmıştır.

'Şaşıp kaldım ben, Allah'ın hikmetinde
Kürdler, dünyanın şu varlık ve devletinde (1)
acep hangi nedenle nasipsiz kalmışlar
ve tümüyle boyunduruk altına girmişler'

1) buradaki 'devlet'ten maksat zenginlik, servet, varlık ve refah gibi şeylerdir.

Xani, Kürdlerin içinde bulunduğu dert ve acıların kaynağının tutsaklık oldoğunu görmüştür; o dert ve acılardan kurtulmalarının çaresini de, tutsaklık-tan kurtuluşta görmüştür:

'Bizim de bir padişahımız olsaydı eğer
Allah ona bir taç layık görseydi eğer
belirlenmiş olsaydı ona bir taht
açıkça açılırdı bizim için de baht
elde edilseydi ona bir taç
elbette olurdu bize de revaç
gam yerdi biz öksüzler için ve de acırdı
soysuz ve açgözlü çıkarcıların elinden bizi kurtarırdı
bize galip gelmezdi şu Rom, ona yenilmezdik (2)
ve baykuşların elinde viraneye dönmezdik
tutsak, yoksul ve çaresiz düşmezdik
Türklere ve Taciklere yenilip boyun eğmezdik (3)

O çağda, dünyanın her yerinde ülkelerin ve halkların yönetimi şahların, padişahların ve beyterin elinde olduğu, cumhuriyetçi ve demokratik rejimler henüz kurulmadıkları için, Xani de o çağın durumuna göre

Kürdler için bir padişah istemiş ve Kürd halkının bağımsızlığını bir padişahın yönetimi altında düşünmüştür. O duşünce, o çağdaki duruma göre doğaldı. O düşünce, o ölümsüz bilgin ve düşünür için bir eksiklik sayılamaz.

Xani, yurtseverlik ve özgürlük düşüncesini yazıp yaymakla da yetinmemiş, Xani, yurtseverlik ve özgürlük düşüncesini yazıp yaymakla da yetinmemiş, aynı zamanda, Kürdistan'ın kurtuluş yolunu da göstermiştir; başka bir deyişle, yurdun kurtuluşunun yöntem ve yolunu da görmüş ve göstermiştir:

2) Buradaki 'Rom'dan maksat, Osmanlı devletidir. Anadolu çok eskiden Roma imparatortuğunun elinde olduğu ve o imparatorluğun adı da Kürtler arasında 'Rom' olduğu için, o bölgede Osmanlı devleti kurulduktan sonra, Kürdler o devlete de 'Rom' demişlerdir. Bu nedenle, Xani'de 'Mem û Zin'de o devletten, Kürtlerer arasındaki adı olan 'Rom' adıyla söz etmiştir.

3)Tacikler'den maksat Acemler, yani İranlılardır.Acemlerin bir kolunun adı 'Tacik'olduğu için Xani burada bu adı genelleştirip tüm Acemlere 'Tacik' demiştir.

'Her kim, elini kılıca götürüp gösterdiyse himmeti
erkekçe ele geçirdi o, kendisi için devleti
Çünkü dünya bir gelin gibidir
Egemenliği de yalın kılıcınn elindedir'

Ne var ki elin kılıca götürülmesi için birlik gereklidir, Kürd halkının topluca ve birlikte elini kılıca götürmesi gerekir. Xani, bu konu üzerinde de durmuş ve şöyle demiştir:

'Olsaydı bir dayanışma ve uzlaşmamız eğer
ve birbirimize hep itaat etseydik eğer
Rom, Acem ve Arapların hepsi
bize hizmetçilik ederdi onların hepsi
O zaman tamamlardık dini de, devleti de
ve elde ederdik bilimi de, hikmeti de
Ayırt edilirdi ozaman birbirinden sözler
ve ayırt edilirdi yetenekli ve erdemliler'

Burada, bir nokta üzerine birkaç satır yazmamız ve o noktayı, açıklığa kavuşturmarnız gerekir. O da. Xani'nin 'Rom, Acem ve Arapların hepsi / bize hizmetçilik ederdi onların hepsi' dediği dizelerdir. Bu söz, bazı kimselerce yanlış anlaşılabilir ve o yanlış anlaşılmanın sonucu olarak Xani'nin o sözüyle ırkçılık yaptığı ya da Rom, Arap ve Acemlerin Küdlere hizmetçilik etmelerini istediği sanılabilir.

Ne var ki Xani'nin istek ve özlemi, Rom, Arap ve Acemlerin Kürdlere hizmetçilik etmeleri değildi. O, burada mübalağa üslubunu kullanarak birliğin önemini belirtmek istemiştir. (4} insanın, birlik sayesinde amacına ulaşabileceğini, hatta olanaksız şeyleri de elde edebileceğini anlatmak istemiştir. örneğin

4) Mübalağa: Bir şeyi olduğundan büyük gösterme işi, bir şeyi son haddini aşacak biçimde büyütme ve öyle gösterme işi. Arapça olan bu sözcüğün Türkçe de tam karşılığı bulunmadığı için,sözcüğü aynen kullanmak durumunda kaldık. Gerçi Türkçedeki 'abartma' sözcüğü de bu anlamda kullanılır; ama "abartma", daha çok olumsuz durumlar için kullanılan bir sözcük olduğu için, burada onu kullanmayı uygun görmedik.

bir kimse, şu kadar param olsa, bir ülke satın alabilirim" dese, o sözün anlamı o demek değildir ki gerçekten ülkeler parayla alınıp satılırlar; ülkelerin parayla alınıp satılamayacaklarını herkes bilir. O sözün anlamı, "insan parayla birçok şey yapabilir ve birçok şey elde edebilir" demektir.

Bu üslup, mübalağa üslubudur ve birçok şair tarafından kullanılmıştır. Örneğin, ölümsüz Kürd şairi Melaye Cıziri, bir şiirinde, sevgilisinin insafsızlığı konusuda şöyle demiştir:

'İnsanlıktan uzak olan o, yüreğimi tırmaladı
ve içinden kızgın şişleri çekip sürdü
parçaladı ciğerimi ona tuz serpti
ve de üzerine ateş koydu, Mela'

Görüldüğü gibi, Melaye Cıziri, bu dizeleriyle, sevgilisinin zulüm ve insafsızlığını gözler önüne getirmek ve onun katılığını tasvir etmek istemiştir. Yoksa sevgilisi kendisine gerçekten öyle yapmış değildir.

Xani'de, yukandaki dizelerle, 'eğer biz Kürdlerin birliği olsaydı, tüm isteklerimizde başanya ulaşırdık' demek istemiştir.

Xani, başka bazı bölümlerde de mübalağa üslubunu kullanmıştır. örneğin, 8. bölümde Botan Beyi'ni anlatıp övdüğünde ve görkemli ligini göstermek istediğinde, şöyle demiştir.

'Romları, Arapları ve Acemleri emrine atmıştı
ve 'Botan Beyi' adıyla tanınmış, ün salmıştı•

Herkes bitir ki Rom, Arap ve Acemler Botan Beyi'nin emri altında değildi.

Ama Xani, o sözüye, O'nun güç ve görkemini gözler önüne getirmek istemiştir. Yine o bölümde şöyle demiştir:

'Cennetinde çoktu O'nun hurileri
ve meleklerdi huzurundaki hizmetçileri'

5) Melaye Cıziri, 'Diwan' s.67, Evkaf-ı, İslamiye Matbaası, istanbul, 1338 (1922).

Dördüncü dizedeki Farsça 'ateş' sözcüğü, şair tarafından aynen kullanılmıştır.

O bölümde Bey'in bacıları Sıti ve Zin'i överken de şöyle demiştir:

'Paha biçilmezdi o huri ile peri
Çünkü Allah'ın nurundandı her biri'

Açıkça görüldüğü gibi, yukarıdaki bu dizelerde de mübalağa üslubu kullanılmıştır. Şair, her iki bacının güzelliğini doruğa ulaştırmak için, onları huri ve perilere benzetmiş ve Allah'ın nurundan olduklarını söylemiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Ehmede Xani, yurtseverlik ve ulusseverlik bayrağını yükseltti ve öylece, yurtseverlik ve ulusseverlik davasının bayraktar ve öncüsü oldu. Bunun da ötesinde, ilk kez Kürd ve Kürdistan'ın özgürlük fikrini ortaya atan Kürd, Ehmede Xani idi. Bu nedenle, rahatlıka diyebiliriz ki, Kürd Yurtseverlik ve ulusseverliğinin fikir babası, Ehmede Xani'dir.

Yurtseverlik ve ulusseverlik fikrinin Fransız Devrimiyle dünyaya gelmiş olduğu ve Fransız Devriminin de ,1789 yılnda, yani, 'Mem u Zin'in yazılmasından 94 yıl sonra patlak vermiş olduğu düşünülecek olursa Xani'nin büyüklüğü ve yüceliği, o zaman daha belirgin ve açık bir biçimde ortaya çıkıp gözler önune serilir. Başka bir deyişle, Xani, Fransız Devrimi'nden 94 Yıl önce, Kürd halkının özgürlük düşüncesini ortaya atmıştır.

Kürd yazarı ve dilbilimcisi Celadet Ali Bedirxan, Xani'nin bu uzak görüfşlüğü konusunda şöyle yazmıştır:

'Xani öyle bir zamanda yetişti ki -üç yüz dokuz yıl önce- değil ki bizde. Avrupa'da da halklar henüz milliyetlerinin ve ırklarının bilincine varamamışlardı ve aynı ulustan olan adamlar, birbirlerini Katoliklik ya da Protestanlık için öldürüyorlardı.

Ehmede Xani, işte öyle bir çağda milliyetinin ve Kürdlüğünün bilincine varmıştı ve Kürdlere 'sizler her şeyden önce Kürdsünüz, ayağa kalkıp bir Kürd devletini kurun ve başka ulusların tutsağı olmayın'demişti".

Celadet Ali Bedirhan,Xani'nin öngörüşlülüğünü ve uzak görüşlüğü konusunda bir başka kez de şöyle demiştir:

'Xani öye bir insandır ki, Avrupa halkları mezhep davaları için birbinerini öldürürlerken, kendisi milliyetinin bilincine varmış, ulusunu da bilinçlendirip özgürlüğe ve bağımsızlığa kavuşturmaya gönül verip çalışmıştır"(7)

6) Celadet Ali Bedirxan, 'Hawar' sayı 33, s. 9 (yazar, bu yazısını 'Herekot Azizan' takma adıyla yazmıştır.

7) Celadet Ali Bedirxan, 'Hawar'f, sayı 45. s. 7. 20 Haziran 1942

Bir başka ilginç nokta da şudur ki, o çağda Müslüman halklar arasında dini düşünce egemendi. Kürd halkını boyunduruk altına almış olan her iki devlet, yani Osmanlı ve İran da Müslüman'dı. Kürdler de Müslüman'dı; başka bir deyişle, o iki devletle Kürtler arasında din biniği vardı. Ne var ki Ehmede Xani, o din birliğini, yani hem Kürdlerin ve hem de o iki boyundurukçu devletin Müslüman oluşlarını, Kürd halkının tutsaklığı için bir neden olarak kabul etmedi; din birliğinin bulunmasına karşın, Kürd halkı için özgürlük ve o iki devletten Kurtuluş isteminde bulundu ve Kürdlerin de onlar gibi bağımsız bir devlete sahip olmalarını istedi.

M. Emin BOZARSLAN

MEM Û ZİN'E KÜRT YURTSEVERİ MUALLİM HAMZA TARAFINDAN KÜRTÇE YAZILMIŞ OLAN ÖNSÖZ'ÜN TERCÜMESİ

Saygın Kürt yazarı ve aydını Mehmet Emin Bozarslan, Jîn Dergisi'nin yeniden yayınında düştüğü bir dipnotta şöyle dlyor: '"Biz Mem û Zın'i Arap harflerinden Latin harflerine ÇeviriP 1968 yılında İstanbulda yayınladığımız zaman, Hamza'nın önsözü Türkiye kanunlarına göre çok sert gelecegi için onu da kitapla beraber basmamız mümkün değildi.

Umarız ki Avrupa'da Memu û Zin'i yeniden basmaya olanak buluruz. O zaman Hamza'nın önsözünü de kitapla birlikte basarız (Bkz.JİN, Cilt-I isveç, 1985, s.158)·

Bozarslan, bu nottan önce Mem û Zin'in Müküslü Hamza tarafından yazılan önsözünü şöyle özetliyor:

"Mem ü Zin· Müküslü Hamza'nın önsüzü ile çıkmıştır.

Hamza, "Dibace' başlığı altındaki bu önsözünün başında demiştir ki:

'Yüksek saraylar için sağlam temeller ne ise, her ulus ve her holk için edebiyat ve edebi eserler de öyledir. Edebiyat sahibi bir ulus, ne kadar düşse ve maddi iktidarının sarayı yıkılsa da, yine bir himmetle tamir edilebilir.'

Yazar daha sonra Yunan, Fars ve Arap uluslarını birer örnek olarak göstermiş ve onların nasıl bir zamanlar tutsak düştüklerini, ancak edebiyatları ve edebi eserleri sayesinde nasıl dünyaya seslerini duyurduklarını, sonunda da nasıl kendilerini kurtardıklarını anlatmış; sonra da şöyle demiştir:

"Bu gerçeğe göre, var olmak ve ulusal egemenliğini elde etmek isteyen her ulus ve halkın, ilk iş olarak edebiyatına ve edebi eserlerine büyük önem vermeleri gereklidir. Ahmed-i Hani hazretleri bu gerçeği dört yüzyıl önce anlamış ve onun doğrultusunda mücadele etmitir. O, Kürd dilini düzene koydugunu söyleyip şöyle diyor:

Ki el demesin Kürdler
İrfansız, asılsız, temelsizdirler

özellikle bu çağda uygarlık dünyasında,ulusların kanıt ve beratları, onların dil ve edebiyatlarıdır. Kanıtsız ve beratsız olan ulusun davası dinlenilmez, ona kimse kulak vermez.

Yazar daha sonra Hani'yi ve onun büyüklüğünü, Kürd halkının özgürlüğü için yaptığı mücadeleyi anlatmış; onunda Fars şairi Fidevsi gibi kendi ulusu için ve ulusun özgürlüğü için çalışmış olduğunu belirtmiştir.

Hamza önsözünde 'Mem û Zin"in bazı dizelerine de yer vermiş; sonunda da Tanrı" dan Kürd gençlerini korumasını ve başarılı kılmasını dilemiştir.

Yazar Mehmed Emin Bozarslan'ın, yasal kaygılarla 1968 yılında yayımladığı bu önsözü, Kürt sorunuyla ilgilenen Kemalist ideolog ve politikacıların çok önceden bilgilenmek üzere Kürtçe'den Türkçe'ye çevirdikleri anlaşılıyor,

H. R. Tankut'un Arap harfi el yazısıyla, belgeleri arasında bulunan bu çevriyi yeni harflere aktararak yayımlıyoruz.

Eski bir çeviri olduğu için dili de epeyce eski, ancak olduğu gibi korumayı uygun bulduk.

Bu Kürt araştırmacıların kaderidir, kendileri yasal nedenlerle yayın yapmaktan korkarken, karşı politika üretenler bu malzemeyi istedikleri gibi kullanırlar ... (Bu konuda bkz. M. Bayrak: Mem û Zin'de Kürt Milli-Yetçiliği Dolayısıylala İlhan Selçuk'a Açık Mektup. (Azadi Gazetesi, 14-20 Kasım 1993) (M. Bayrak).

Edebiyat ve Edebi Eserler

Ulviyet, edebiyatı ve edebi eserlerinin temeli kuvvetli bulunan milletlere ve kavimlere sirayet eder. Edebiyatı benimseyen bir millet, söz sarayında saltanat sürmeye hak kazanır.

Marifet, himmetleri esirgememek ve tamiri yapmaktır.

Nüfusu az olan Yunan milleti kaç asırdan beridir ayakta durmakta ve çok kuvvetli bulunmaktadır.

Vaktiyle bir Osmanlı vilayeti halinde bulunan bu memleketin edebiyat ve edebi eserleri, Avrupa'da ve her tarafta aranmak ve okunmak suretiyle Yunan milletine hesapsız taraftarlar kazandırdı.

Ve nihayet bu milleri Osmanlıların elinden kurtarmaya yaradı.

İran maddeten mahvoldu; evvela Araplar'ın esiri oldu. Sonra da Türkler'in esaretine düştü. Fakat Farısi lisani edebiyatı yine ortada mevcut kalarak, muasır edebiyatla boy ölçüşmekte ve onlarla her alanda kıyas edilebilir bir duruma sahip bulunmakta, dini ve varlığını her sahada hissettirmektedir.

Sekiz, dokuz asır süren Arap saltanatı devirlerinde Arapça her tarafta haykırıyordu. Arap dil ve edebiyatı, şark ve garp aleminde mutlak bir hakimiyet tesisine muvaffak oldu. Taraftarların isteklerinden ve gözlerinden ezak kalmadı.

Kendi mevcudiyetine güvenerek saltanat kurmak isteyen her millet, evvel ve ahir edebiyatını takviyeye himmet göstermeğe mecburdur.

Edebiyat ve asar-i edebinin okunması ve onlara gereken önemin verilmesi hakikati bundan dört asır önce idrak emiş bulunan ve Kürtçe diline edebi bir nizam ve intizam verilmesini isteyen Hazreti Ahmede Xani bu hususta diyor ki:

Taki halk söylemesin ki Kürtler '"Marifetsiz, asılsız ve temelsizdirier.

Onların on asırlık düşmanları dahi alem-i medeniyette Kürt milletine yer verebilir. Yeter ki bu milletin lisan ve edebiyatı himayesiz bulunduğu durumdan kurtulsun. Bu davanın icraatı henüz hazırlanmamıştır. Kimse bunun münderecatına vakıf değildir. Fakat malum olduğu vakit ortaya çıkacak kardeşlik, her türlü noksanı halledecek bir mahiyet alacaktır. Küçük görünen bu milletin nasıl bir hayata layık olduğu görülecektir. Ancak, bunların gerçekleşmesi, onun yazı dilinin hayata doğmasına ve kadim eserlenn taze bir dille nesrine bağlıdır. Mem û Zin, onlardan biridir.

Kürtler'in baştacı ve iptidahi olan Ahmede Xani 1105 tarihinde bu eserini yazmaya koyuldu. Kendisi şahsen mutezi müzeyyen ve zati yüksek olup ulûm-u diniyye, hükmiye ve edebiyede tam surette sahip kuvvetli aynı zamanda Firdevsi gibi riyasız bir milliyetperverdi. 1061'de dünyaya gelmiştir.

'Ey bizim Kürtler, ayıbınız fekkledildi binaltmışbir tarihinde..."

Üstadın, Mem û Zın'i yazmağa başladığı tarih 1105 tir. Mem û Zin'i bitirdikten sonra da mağfiret-ı Rahmana kavuştu. Mem û Zin'de başlangıç tarihinde ve 44 yaşında yazmağa giriştiğini söyle kaydetmiştir:

'Bu yıl ulaşınca kırk dört önünden günahkârlar geçti...'

Yüz esef olsun ki, tarih-i vefatı malum değildir. Medfeni ıse Bayezid' dedir ve Kürtlerin ziyaretgahıdır. Yazdığı müteaddit eserler arasında "Nulbihara Biçukan (Gözlenen Yeni Bahar) adlı eseri son derece nefis olup 1094 yılında yazılmıştır. Bu eserin yazılış sebebi de şöyle izah olunmaktadır:

'Bu eser bir şöhret için değil, belki Kürtler'in nazar-ı dikkatlerini çekmesi için yazlmıştır.

Ahmede Xani'nin hayat tarihi ne kadar malum değilse de onun sözleri herkesçe malumdur. Ahmedê Xani Firdevsi'yle kıyas edilebilir evsaftadır.

Milletini çok seven, bütün mevcudiyetini, onun yoluna bağlayan ve onun için gözyaşı döken Ahmede Xani, Kürdistan'da son derece itibarda ve herkesin ihtimarına mazhar olmuş, adı her yerde anılır bir şahsiyettir.

'Amma' Firdevsi ile ikisinin tesirleri birbirleriyle makuyese edilemez; Firdevsi ilmiyle İran'ın manevi bir isteğini tahakkut ettirdi. Ahmedê Xanî'nin istediği Kürdistan'ın tamamiyeti idi bu olamadı. Ve onun ebedi bir halasa (kurtuluşa) ulaştığını görmek ona nasip olmadı. Çünku Firdevsi'nin zamanında, onun fikirleri müsait bir zemin bulmuştu.

Ahmede Xani 'nin zamanında, sevekan çok berbat durumda bulunuyordu; Osmanlı devleti Iran hükümetiyle müttefik bulunuyordu. Bu iki devlet Kıirdistan 'ı aralarında taksim etmişlerdi ve Kürtlerin ellerini, ayaklarını, boyunla- rını ve dillerini bağlamışlardı. Halkın iş ve güçlerini, kar ve kisbleri yasak olmuştu.Ve çünkü bunların üstlerine gönderilen askerler, envai hile ve desiselerle bunların birbirlerinin aralarını açmakta, yine aralarına ihtilaf sokarak, Kürd'ün adını şaki tanımakta idiler.

Hazretê Ahmede Xani, bu durum karşısında son derece müteesir oluyordu. Onun için galeyana gelerek terd-i hamiyetten kalbi yanmış, gözü yaşlı olarak şu tarzda haykırmıştı:

'Allah'ın hikmetine hayretteyim,
Kürt bir devlete sahip değildir.
Ve bu cemiyet gözden mahrumdur
Ve bundan ötürü hepsi mahkümdur."

Ahmede Xani Kürtleri temaşe ederek onların secaat, gayret ve hamiyet sahibi bulunduklarını görmüş, bu milletin elinin, ayağının bağlı bulunduğunu görerek onların bu hallerine şöyle ağlamıştır:

'O erkek ki Hatem gibi eli açıkdır,
O erkek ki Rüstem gibi dövüşür.
Araplar gibi düşünür ve fedekardır,
O, cana yakın olan Kürt'tür.'

Kürdistan'ın felaketini doğuran sebeplerin başında, onların seci ve son derece sahi (bonkör) olup uygunsuzluklara tennezül etmemeleri ve bu yüzden de aralannda daimî nifakin bulunmasıdır. Kürtçe dilinin de hiçbir suretle ve hiçbir yerde resmi dille bir seviyede tutulmamış olması, bu dilin gelişmesine mâni teşkil etmiş ve bu yüzden de Kürtler'in kalpleri kırılmıştır.

'Halbuki Kürtse, âli ve latif olan Kerim-i ilâhinin bir eseridir."

'Ben ilim adamlarına birkaç mevzun sözle söylerim/ Bu sözlerdeki mealiyeti tefsir etsinler.'
'Ne yapayım ki, benim bu kuvvetli sandığım yazar, kesada uğramış bu pazarda şer ve fenalıklar yer almıştır ..'

Gerçekten bizim İnsanlanmızın bugünkü ortamı, Ahmedê Xani 'nin düşündüğü ve üzüldüğü bir kesatlık içindedir. O, ne kadar hüccet izhar etse ve kendi varlığını ne kadar harcayıp telef etse, hadiseler onun gözünü karartmağa çalışıyorlar, kurtuluş görünmüyor.
Ey Allahım, Kürt illerini selamete eriştir ve sen onları koruyarak muvaffakiyete ulaştır.

3 Mayıs 1335 (1919) Hamza.

Mehmet BAYRAK

AHMED-İ HANİ VE MEM Û ZÎN ÜZERINDEN KÜRT MİLLİYETÇİLiĞİ OLGUSU

Öz

Edebiyat, sanat ve estetik bağlamlarının dışında çeşitli amaçlara dönük de tasarlanabilen çok katmanlı bir alandır. Nitekim, çoğu zaman ön planda bulunan karakterlerin arasında gelişen olaylara ek olarak yazarın hassasiyetlerine uygun biçimde dini, felsefi, siyasi birtakım alt mesajların sunulması ve hatta bunun asıl gaye olarak yazına işlenmesi son derece olağandır. Kürtlük [1] günümüze değin tartışılagelen ve sınırları tespit edilmeye çalışılan bir olgudur. Yine bu olgunun tarihi gelişim sürecinde Ahmed-i Hani'nin düşünceleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Ahmed-i Hani'nin Mem û Zîn adlı eserinde ortaya koyduğu milliyetçilik anlayışı aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: milli kimlik, kürtlük, meme alan,

Giriş

Ahmed-i Hani(Ehmedê Xanî), Kürt edebiyatının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Aslında yalnızca bunu ifade etmek bile Hani üzerinde yapılacak çalışmaları gerekçelendirmek için yeter sebep sayılabilir. Yine, Hani'nin kaleme aldığı Mem û Zîn adlı eser Hani'nin yaşadığı dönemden yüzlerce hatta binlerce yıl öncesinden çıkagelen bir Kürt halk söylencesini yazıya döktüğü büyük bir yapıttır. Kürtlerin gözünde, Ahmed-i Hani'yi Ahmed-i Hani yapan, onu alelâde bir yazar olma vasfından çıkaran asıl yönü ise Hani'nin iyi bir edip, nitelikli bir düşün adamı olmasının yanı sıra Kürtlere ait milli bilincinin oluşmasını savunan ve sağlayan tezleri ilk kez ortaya atmış olan bir ideolog olmasıdır. Bu çalışmada Mem û Zîn adlı eserinde belirttiği kadarı ile Hani'nin Kürt milliyetçiliği üzerine neler düşündüğü, kavramları hangi boyutlarda ele aldığı ve gerçek manada neleri savunduğu irdelemeye çalışılacaktır. Hani'nin eserini bir destandan esinlenerek kaleme almış olması, araştırmacılara eserin özgünlüğüne ilişkin birçok açıdan tenkitte bulunma fırsatı sunmaktadır. Ancak bu durumun konumuzun kapsamına girmemesi bir gerçek iken bununla birlikte aradaki ilişkiye değinmenin zarureti açıktır. Bu bağlamda öncelikle sözlü edebiyat ile yazılı edebiyat ilişkisine değinilecek ardından Kürt milliyetçiliğinin oluşmasındaki yapı taşları olarak görülebilecek unsurların açıklanmasına çalışılacak, daha sonra Hani'nin Mem û Zîn eserinde verdiği görüşlere değinilecektir.

Sözlü ve Yazılı Edebiyat

Konu, dil ve onun vasıtasıyla oluşturulan yaratıları irdelemeye gelince, ele alınacak eserleri, birbiriyle bağıntılı ve fakat aslen birbirinden ayrık olan iki alandan, iki perspektiften değerlendirmek kaçınılmaz oluyor. Söz ve yazı. Bir bütün olarak dilin, tarih içindeki gelişim sürecine göz atarken, sözün yazıdan çok daha eskil olduğunu göz önünde bulundurmak ve buna bağlı olarak söz üzerinden üretilen dini, edebi ve kültür içerikli yaratıların mahiyetinin kaçınılmaz biçimde ağır bastığını belirtmemiz gerek.

Bu çalışmada ele alınacak klasik Kürt edebiyatının temel taşlarından biri ve hatta tartışmasız en temel taşı olarak kabul edilen-'Mem û Zîn' adlı eser de ilk olarak milattan önce sözlü olarak 'Meme Alan' destanından oluşturulmuş ve daha sonrasında başkalaştırılarak yazıya aktarılmış -kültürel ve edebi vasıfları bünyesinde toplamış- olan bir sanat ürünü olarak vasıflandırılabilir.

Süregiden ve zaman içinde başkalaşım geçiren bir anlatının yazıya dökülüp kalıplaştırılması onun korunumu ve aktarımı açısından bir fayda sağlamasının yanında, bunun yapıldığı dönemin ve hayata geçiren kişinin (ki bunu yapan her zaman bir sanatçı olmayabilir) dünya görüşü çerçevesinde biçimlendirilebilir ve başkalaştırılabilir. Bunun da eserin doğal yapısına vurulacak bir darbe olacağı aşikardır. Kısaca sözlü ürünlerin yazıya aktarımının olumlu olduğu kadar olumsuz birtakım tesirleri de mevcuttur.

Bozarslan, 'Mem û Zîn'in önsözünde, halk arasında söylenen ve mitolojik bir nitelik kazanmış olan 'Meme Alan' ilham alan Ahmed-i Hani'nin hikâyeyi kendi çağının kalıbına döktüğünü, çağdaş bir üslupla yazdığı belirtirken, Bruinessen de 'Mem û Zîn'in 'Meme Alan'dan esinlenerek kaleme alınmasını teyit etmekle birlikte, Mem û Zîn'in hem biçim hem de içerik yönünden çok farklı olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca Hani'nin klasik söylence üzerinde sayısız değişiklik yaptığına, birçok sembolik anlamlar yüklediğine mistik, metafizik ve siyasi görüşleriyle harmanlayıp Farsça mesnevi formunda sunduğunu belirtmektedir. Ona göre hikâyenin bu süreçten sonraki başarısı hikayenin tarihi geçmişine değil Hani'nin hikayeye yaptığı üstün katkılara borçludur.

Bu duruma bir örnek vererek bu bahsi kapatmak uygun olacaktır. Dede Korkut Hikayeleri Türklerin İslamlaşma öncesi devirlerinden gelen köklerini henüz Şamanizm inancı evresinden almış olan bir sözlü anlatı iken yazıya aktarımı İslami döneme denk geldiğinden, özgün yorumunda mevcut bulunmayan birçok unsurun eklemlendiğini görüyoruz. Haliyle günümüz okuyucusu eseri –mevcut bilgilerden yoksun biçimde- okuduğunda -son derece yanlış biçimde-bir Türk-İslam dönemi ürünü ile karşı karşıya olduğu algısına kapılmaktadır.

Belirtmek gerek ki hem Dede Korkut Hikayeleri hem de 'Mem û Zîn' yazıya aktarım süreçlerinde -yaşanılan dönem, kültür ve inancın etkisiyle- sahip oldukları birçok mitolojik unsurdan sıyrılmış daha duru bir hal almışlardır.

Klasik Kürt Edebiyatı

Sözlü edebiyatın Kürt edebiyatı içindeki ağırlığına delalet olacak bir gösterge de klasik dönem temsilcilerinin verdikleri manzum eserler olarak belirtilebilir.

Uzun, Arapçanın din ve kültür eksenli egemenliğine karşı ilk başkaldırının Elî Herîrî (1425-1490?) tarafından Kürtçe yazılan bir Divan'nıyla gerçekleştiğine dikkat çeker. Peki Ahmed-i Hani'den iki yüzyıl önce başlamış olan Kürtçe yazma geleneği mevcut iken Ahmed-i Hani'yi Kürt edebiyatının mihenk taşı sayılmasına sebep olan şey nedir? Belirtmek gerekir ki Ahmed-i Hani yalnızca eserlerini Kürtçe kaleme almakla kalmamış, bununla birlikte Kürt edebiyatının ve Kürt milliyetçiliğinin felsefi temellerinin de oluşumuna öncülük etmiştir. Bu bakımdan Hani, Kürt edebiyatı bakımından dönüm noktası olarak alınmaktadır.

Ahmed-i Hani

Ahmed-i Hani'nin hayatına dair kesin bilgiler mevcut değildir.

Ahmed-i Hânî, tespit edilen bugünkü bilgilere göre, 17. yüzyılda Doğu Anadolu bölgesinde yaşayarak daha çok, Şeyh Ahmed-i Hânî ve kısaca Hânî diye şöhret sâhibi olmuş, önemli Osmânlı şeyh, âlim ve şâirlerinden biridir.

Kendisi de âlim ve fâzıl olan İlyâs adlı bir zâtın oğludur. Hânî'nin, yapılan son araştırmalar sonucuna dayanılarak 1061/1651 tarihinde Doğubayâzıt veya Hakkârî yakınlarında doğduğu ileri sürülmektedir.

Hânîyân aşîretine mensûp olduğundan dolayı yâhût Hakkârî vilâyetinin Hân köyünde doğduğu için Ahmed-i Hânî diye tanınmıştır. Bu aşîretin 1592 yılında Hakkâri yöresine gelip yerleştiği tahmîn edilmektedir.[2]

Ahmed-i Hani Mem û Zîn hikayesinin de geçtiği Botan Beyliği'nin (bugünkü Cizre)[3] meclislerinde bulunduğu tahmin edilmektedir. Hani medrese hocalığı yapmış, Farsça, Arapça ve Türkçe hâkim oluşunun yanı sıra derin bir İslami bilgiye sahip bir âlimdir. Doğubayâzıt'ta Murâdiye Câmi'inde imâmlık yapmış ve Bayâzıt Mîri Mîr Muhammed'in de dîvân kâtibi olmuştur.[4]

Hani, Mem û Zîn'de, eserin iskeletini oluşturan aşk hikayesini, yoğun bir İslami, felsefi, metafizik düşünceler sentezleyerek hikâyenin içeriğinde olmasa da prologunda işlediği Kürt milliyetçiliği ile bir bütün oluşturmaya çalışmıştır. Eser, Osmanlı ile Safevi devletleri arasında kalmış ve bölünmüş[5] olan Kürt halkının sembolize edildiği klasik bir aşk öyküsünü anlatmaktadır.[6]

Kürt Milliyetçiliği

Bu başlığı, Kürt edebiyatından sonra ele almış olmamız rastlantısal değildir. Milletlerin ulus bilinçlerinin oluşum aşamalarını basit olarak;

Şekilde izah edebileceğimiz sıralamayla göstermemiz mümkün. Anadolu'nun da bir kısmını (Güneydoğu ve Doğu Anadolu) kaplayacak şekilde Bereketli Hilal olarak adlandırılan Orta Doğu coğrafyasındaki uluslaın tarihi çizgilerinde –belki de kader ortaklığı olarak değerlendirilebilecek- birtakım benzerlikler mevcut. Bunları; dillerini, dinlerini, gelenek ve göreneklerini özgürce kullanamamak, bunlara bağlı olarak milli kimliklerinin oluşumu ve gelişimindeki gecikmişlik ve bağımsız bir devlete sahip olamamak gibi belli başlı başlıklar altında toplamamız mümkün. Bunun müsebbibi/müsebbipleri olarak da aynı coğrafyayı paylaşan egemen kavimlerin/milletlerin hem yayılmacı hem de baskılayıcı düşünce ve tutumları olduğunu göstermek yerinde olacaktır. Özellikle Osmanlı ve Fars ve Arap uluslarının baskılaması sonucu -alt kültür olan ya da olmaya itilen- diğer kimlikli -bu ister Ermeniler, Kürtler gibi ırk isterse Süryaniler, Dürziler, Yezidiler gibi din ve kültür eksenli olsun- toplulukların gelişimi geciktirilmiştir. Tüm bu düşünceler ışığında Kürt milliyetçiliğini değerlendirirken, bölgenin işte bu kendine özgü -çok mlikli ancak az-sesli- tarihi devinim sürecini de göz önünde bulundurmak kaçınılmazdır.

Ulusçuluğun diğer cemaat tasavvurlarından en önemli farkı, cemaatin kolektif kimliğini bir toprak parçasına bağlı tasavvur etmesi. Ulus inşa projelerinin ulus devletin egemenliğini meşrulaştıran en önemli payelerinden biri ise toprağa bağlı kolektif kimliğin tarihselleştirilmesidir.[7]

Hassanpour, kalem ve kılıç metaforunu kullanarak Hani'nin milliyetçilik olgusunu bu iki unsurun yani dil ve devletin Kürtlerin bütünleşmesini ve güçlenmesini mümkün kılacağı vurgular.[8]

Kürt Devleti

Hassanpour, 'Kürt milliyetçileri Kürtlerin tartışmalı kökenlerini MÖ ilk bin yılında "lranlıların" bilinmeyen bir doğu topraklarından bugünkü İran'ın batısı, Irak'ın kuzeyi ve Türkiye'nin güneydoğusunu içeren bölgeye göç ettiklerine dayandırdıklarını' belirtiyor.[9]

Kürtlerin öne sürdükleri en güçlü iddia ise Medlerin soyundan gelmiş olduklarıdır. Med Krallığının yıkılmasının ardından sırasıyla 'Yunan (MÖ 550-331), Seleucid (MÖ 331-129), Parth (MÖ 247-MS 226), Sasani (226-636) imparatorlukları, Arap Halifesi (636-1258), Moğol ve Türkmenler (1258-1501) ve sonunda Osmanlı ve Pers imparatorluklarının[10] altında yaşamış olan Kürtler jeopolitik olarak hem kritik bir noktada yaşıyor olmaları hem de Arap, Pers, Türk gibi döneme ve coğrafyaya güçlü bir şekilde damga vurmuş olan milletlerin arasında kalmanın dezavantajını da yaşamışlardır.

Bayar, Hani'nin eserine mühür basacak bir hükümdar olmayışı yüzünden eserin 'mühürsüz' kalması ile Kürt halkının 'devletsiz kalması arasında arasındaki ilişkiye açıkça vurgu yaptığını belirtir.[11] Ayrıca, Remezan Alan ve Ayhan Tek tarafından dile getirilen, Hani'nin devletsizliğe yönelik eleştirilerinin, Hani'nin eserini mühürleyecek bir hükümdar olmayışına bağlamalarının eksik olduğuna değinir. Gerçekten de yapılan bu tespit özellikle Hani düzeyinde bir oldukça yavan durmaktadır. Yine Bayar, Vali'den yaptığı okumalarla Hani'nin modern anlamda bir ulus devlet öngörmediğini ancak buna gidecek yolda önemli bir yol açmış olduğuna vurgu yapmaktadır.

Kürt Dili

Şüphesiz, Ahmed-i Hani'yi Kürt edebiyatı açısından önemli kılan özelliklerin başında, kaleme aldığı eserlerde yaşadığı döneme uygun olarak yaygın biçimde kullanılan Arapça ya da Farsça kullanmak yerine Kürtçeyi tercih etmiş olmasıdır. Yine değinilmesi gereken bir husus da Ahmed-i Hani'nin öncülüğünü ettiği kabul edilen, Kürt milliyetçiliğinin doğumunu hazırlayan fikirlerin önemine, Fransız Devriminin akabinde değil hemen öncesinde değinmiş olmasıdır. Bu durum nüvesini Ahmed-i Hani'nin oluşturduğu Kürt milliyetçiliğinin söyleminin dönemin konjonktürü gereği köpürtülmüş bir akım olmadığının ispatıdır.

Tarihte sayısız örneğine tanıklık edilecek şekilde dil çalışmaları ulus kavramının oluşumu, varlığı ve devamlılığı açısından olmazsa olmazdır.

Özcan, Hani'nin, Kürtlerin bağımsız bir devlet olma çağrısı yaptığına işaret ederken, Memduh Selim Beg'den aktarımla 'Ahmed Hanî'nin mesnevi tarzında yazdığı Mem û Zîn adlı eserin münasebetiyle, bu eserin Kürt lisanının varlığına delalet ettiğini, bunun sadece Kürtlerin iddiası olmadığını, Avrupalıların da bunu kabul ettiğini yazar.'

Tam da bu noktada sorulması gereken soru şudur ki: Kürtler neden dillerinin varlığını ispat etmek zorunda kalmışlardır? Onları böyle bir çabaya iten şey nedir? Bu soruların cevabı – büyük imparatorluklar ve güçlü kavimler arasında sıkışmış olan- Kürtlerin içinde yaşadıkları coğrafyadaki diğer halklarla (Ermeniler, Süryaniler...) birlikte yaşadıkları ortak bir kaderin neticesi olduğudur. Yaşadıkları iklimin onların üzerinde yarattığı hegamonya öylesine tesirlidir ki kendi varlıklarını diğer kavimlerden önce kendilerine ispat etmek zorunda kalmışlardır.

Mem û Zîn'de Biçim ve İçerik

Edebi yazınların tahlilinde, eserlerin içerikleri kadar biçimleri de bizlere, yazar, konu ve olgulara ilişkin birçok veri sunmaktadır.

Bu gözle değerlendirince, Hani'nin Mem û Zîn'i mesnevi türünde ele alışını, aslında bir yandan serzenişte bulunduğu -egemen milletlerden olan- Fars kültürünün bölgeyi ve dolayısıyla kendisini ve Kürtleri ne denli tesir altında bıraktığının da delili olarak kabul etmemiz mümkün.

Bunun dışında Mem û Zîn klasik mesnevi biçimini taşıdığından, döneme özgü olarak; Allah'a Övgü, Allah'a Çağrı ve Yakarış, Peygambere Övgü, Peygamberden Şefaat, Allah'tan Da Af başlıklı bölümlerinden sonra Derdimiz ve Kitabın Kürtçe Yazılış Sebebi olarak çevrilmiş bölümlerde Kürtlüğe ilişkin düşüncelerini ortaya koymuştur.

Mem û Zîn ve Milliyetçilik

Ahmed-i Hani eserini Kürtçe yazmasına ilişkin izahatı Mem û Zîn hikayesine başlamadan önce yer alan kısımda yapmıştır. Hani, bu durumu birkaç açıdan gerekçelendirmektedir.

Öncelikle inci gibi olduğunu belirttiği, Kürtçenin önemine vurgu yaparken ardından;

'Ki el demesin «Kürtler,
Îrfansız, asılsız ve temelsizdirler.
Çeşitli milletler kitap sahibidir.
Sadece Kürtler nasipsizdirler' der.

Böylece Hani, Kürt edebiyatının oluşturulması hakkındaki görüşlerini açıkça dile getirmektedir. Bunun yanı sıra;

''Hem düşünce adamları demesin ki «Kürtler,
Amaç edinmediler aşkı.
Hep birlikte ne isterler ne de istenirler
Hep beraber ne severler ne de sevilirler.
Onlar aşkın tadından yana hepten nasipsiz,
Hakîkî ve mecazî aşktan da boştur"

Diyerek Kürt edebiyatını içerik yönünden de derinleştirmenin önemine dikkat çekmiştir. Ancak bu gerekçelendirmelere ilişkin ortak nokta şudur ki, Kürtleri – hem dil hem de ırk açısından ele alırken- diğer kavimler/milletler ile kıyaslama yoluna gitmeye çalışmıştır. Bu söylem, Hani'nin ve belki de daha geniş perspektifte dönemin bakış açısını da yansıtır şekilde, Kürtlüğün -devletleşememesi ile Rumlar, Türkler, Araplar, Farslar gibi bölgeye egemen olan- diğer grupların gerisinde kaldığı anlayışının var olduğu ortaya koymaktadır. Ahmed-i Hani bir yandan Kürtlerin yiğitliğine, cengaverliğine, cömertliğine vurgu yaparken;

'Ben, Allahım hikmetinde şaşakaldım:
Kürtler dünya devletinde.
Acep ne sebeple kalmışlar boynu bükük.
Hepsi birden niçin olmuş mahkûm?"

Sözleriyle Kürtlerin sahip oldukları meziyetleri sıralamış olmakla birlikte Kürtlerin arada kalmışlığına vurgu yapmaktadır.

Antropolog Bruinessen, Mem û Zîn ve Ahmed-i Hani üzerine yazmış olduğu makalesinde, Hani'nin Kürt milliyetçiliği ve devlet anlayışı üzerine olan düşüncelerinin, genel kanının aksine 'çok keskin olmayan' bir yapıda olduğunu iddia etmektedir.

"Ger di hebuwa me ittifaqek
Vek ra bikira me inqiyadek
Rom û 'Ereb û 'Ecem temamı
hem 'yan ji me ra dikir xulamî
tekmtl-i dikir me dîn û dewlet
tehsîl-i dikir me îlm û hîkmet"[12]

Mısralarıyla, Kürtlerin geçmişte, birbirlerine kenetlenip, birlikte hareket etmiş olmaları halinde, Rumların, Acemlerin, Arapları alt edecek ve kendilerine hizmet ettirecek güce muktedir olduklarını ifade ederken, ortaya günümüzde anlayacağımız şekilde bir Ulus-Devlet (État-nation)[13] olgusundan ziyade, dönemin de konjonktürüne uygun olacak biçimde, Çokuluslu Devlet(État multinational) yapısını kast ettiğini belirtmektedir.

İnsanlar tarafından benimsenen düşüncelerin ve akabinde gelişen hareketlerin temelinde yatan asıl neden ihtiyaçtır.

Ahmed-i Hani'nin gösterdiği yolun –yani ilkin Kürt dilinin (Kürtçe) kullanımının yaygınlaştırılması, ardından Kürt edebiyatının kökleştirilmesi, sonra Kürt milliyetçiliğinin inşası ve nihayetinde (belki bağımsız Kürt devletinin ya da en azından) Kürtlerin yönettiği bir devletin- benimsenerek izlenmesinde de bu zorunlu nedenin izlerini bulmak mümkün. Bruinessen, 17 yüzyılla Osmanlı İmparatorluğu'nun devrî saadet döneminin bittiğini, dolayısı ile Kürtlerin yeni bir yol, yeni bir çıkış arayışı içine girdiklerini savunmaktadır. Bu arayış Hani'nin sesinden yükselmiş o dönemde olmasa da sonraki kuşaklar tarafından algılanacak şekilde dalga dalga yayılmaya ve etkisini arttırmaya devam etmiştir.

Hani'nin eserinde Kürt milliyetçiliğine ilişkin bir diğer görüşü Chyet, Ferhad Shakely'den alıntılayarak, beş maddede paylaşmaktadır. Bunları;

1) Kürtler, Osmanlı ve Safevi (İran) devletleri arasında sıkışmış olduklarından sefalet içerisinde yaşamak zorunda kalmışlardı.

2) Bu sorun Kürtlerin kendi kendilerini yönetebilmeleri sayesinde mümkün olabilirdi.

3) Ahmed-i Hani dindar bir Müslüman olmasına rağmen din eksenli bir çözümü mümkün görmüyordu.

4) Kürt aşiret önderleri zaman zaman Osmanlı ve Safevilere karşı ortak mücadele vermiş olsalar da birleşme konusunda pek ilgi duymuyorlardı ve kendi halklarının refahı hakkında çok fazla endişe taşımıyorlardı.

5) Özgürleşme, bileşme ve güçlenme ile mümkün olabilirdi' şeklinde sıralamaktadır. Shakely akabinde, Hani'nin milliyetçi görüşlerini eseri kaleme aldığı 17 yüzyıldan 19. Yüzyılın ortalarına kadar bir karşılık bulamadığına ancak çağdaş milliyetçilik akımının Orta Doğu'ya nüfuz etmesi ile Hani'nin eserlerine karşı bir nevi aydınlanmanın, farkına varmanın yaşandığına değinmektedir.

Hikayede Memo ve Zin kadar önemli olan bir karakter de Bekir (Beko) olarak geçmektedir. Hani Bekir'i şöyle tarif ediyor;

''Kısacası: Yaradılışın gereği olarak,
Kemal, izzet sahibi olan o yüce Bey,
Kendine bir kapıcı tutmuştu,
Zamanın fitnecisi bir it oğlu itti.
Her zaman Beyin kapısında kapıcıydı.
Kaleci, kurnaz ve kavukçuydu.
Fakat soyca Botan'lı değildi,
O bühtandan doğan biriydi
Aslen dediklerine göre Mergever'dendi,
Sırf şirret ve fitneci bir insandı.
O münafıkın adı Bekir'di,
Belki Belukîya'dan beterdi
İyiliğe karşı, ikiyüzlü bir iblisti o.
Aldatıcı, söz götürücü ve şaşırtıcıydı o.
Şeytan onun uğursuzluğunun çömeziydi,
Botan onun sözünün mahcubuydu.
Kâbus dev gibi çirkin jüzlüydü,
Çirkef işli, kavga körkleyici ve ikiyüzlüydü."

Klasik üslüplu bir anlatı olmasından ötürü, bütün kötücül değerleri bir karakterin bünyesinde barındırmış olmasını doğal görmek bir yana, üzerinde durulması gereken asıl nokta Bekir'in soyca Botanlı olmayışının ifade edilmesidir.

Bayar, Hani'nin bir ulusun ve ulus devletin talepkarı ve savunucusu olarak okunamayacağına dair dört farklı görüşün ağırlık kazandığını söylemektedir. Bunlar:

•Martin van Bruinessen tarafından ortaya atılan, öngördüğü devletin siyasi birliğini sağlayamadığı ve dolayısıyla ulus olgusunun teşekkülünü sağlayacak sosyolojik imkanlardan yoksun olduğu tezi

•Remezan Alan'ın ortaya koyduğu, tarih dışı bir okuma ile yüklenen farklı okumalar ekseninde ulus ve ulusçuluğa dair öncülüğün de anı şekilde Hani'ye atfedildiğine dair vurgu

•Nusret Yıldız'ın öne sürtüğü Hani'nin Batılı değil ancak Doğulu anlamda bir milliyetçi olarak okunabileceğine ve doğunun tarihsel şartları ekseninde bir anlam kazandığına dair vurgu

•Abbas Vali'nin ortaya koyduğu Hani'nin öngördüğü siyasi iktidarın halka dayanmadığı ve meşruiyetini ondan alamadığı gerekçesi ile uluşcu olarak tanımlanamayacağına dair vurgu.[14]

SONUÇ

Ahmed-i Hani'nin milliyetçilik anlayışının, günümüzdeki modern milliyetçilik anlayışına nazaran daha iptidai, naif bir versiyonu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hani, milliyetçiliği ırkçılığa varan radikal bir değil içinde bulunduğu dönemin koşullarına uygun biçimde daha çok kültür eksenli olarak ele almıştır.

Bunu bir var olma arzusu, diğer toplumların sahip oldukları manevi değerlerin (yiğitlik, cengaverlik, cömertlik gibi) Kürtlerde de var olmasına rağmen maddi kazanımlarının bulunmayışını (devlet kurmak, bölgede söz sahibi olmak, diğer toplumlar gibi kendileri hakkında kararlar verebilmek gibi), kendi toplumuna hatırlatarak, onları aydınlatma, onlara ışık tutma azmi olarak görmek gerekiyor. Hani, Mem u Zin'de her ne kadar ana metinde işlememiş olsa da milliyetçiliğe ilişkin düşüncelerini sunma fırsatı yakalamıştır. Bu minvaldeki düşünceleri yayılmış ve böylecek hem eseri hem de kendisi, zaman içinde -kuvvetle muhtemeldir ki kendisinin dahi öngöremeyeceği şekilde- bugünkü Kürt milliyetçiliğinin temelini dayandırdığı unsurlar olmuşlardır. Bugün Kürtler -dili, edebiyatı, milli bilinci ile- akan bir ırmak ise Ahmed-i Hani onun membasıdır.

Sercan PUGAT

KAYNAKÇA

Bayar, A. F., (2018), Ulus Tartışmaları Bağlamında Xani, İstanbul, Nûbihar

Belge, M., (1995) Türkler ve Kürtler Nereden nereye? İstanbul, Birikim Yayınları

Bozarslan, M. E., (1968) Mem û Zîn, İstanbul, Gün Yayınları

Chyet, M. L., (1991) Mem u Zin: Introduction and Bibliographic Survey, Michigan

Hassanpour, A., (2005), Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985, İstanbul, Avesta

Karabey, T., (2006), Ahmed-i Hani (1651-1707) Hayatı, Eserleri ve MEM O ZÎN Mesnevisi, Erzurum, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 30

Özcan, A., İmparatorluk Çökerken Yeni Bir Ulus Tahayyülü

Şimşir, B. N., (2007), Kürtçülük, Ankara, Bilgi Yayınevi

Uzun, M., Kürt Edebiyatına Giriş

Vali, A. (2005), Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri, İstanbul, Avesta, Martin van Bruinessen, Ehmede Xanî'nin Mem û Zîn'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü (Makale),

[1] Kürt Milliyetçiliği, 'Kurdayetî', 'Kurdaity'

[2] Turgut, KARABEY, (2006), Ahmed-i Hani (1651-1707) Hayatı, Eserleri ve MEM O ZÎN Mesnevisi

[3] Bkz. Harita 1, Osmanlı – Safevi Sınırı

[4] Turgut, KARABEY, a.g.e, s.58.

[5] Bkz. Harita 2, Osmanlı – Safevi Sınırı

[6] Kenan BOZKURT-Emrah IŞIK, Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'inden Hareketle Kürtlerin Devletleşmeme Nedenleri

[7]Esra Özyürek, Türkiyenin Toplumsal Hafızası, (2001) (Aslı Gür, Üç Boyutlu Öyküler: Türkiyeli Ziyaretçilerin Gözünden Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Temsil Ettiği Ulusal Kimlik), İstanbul, İletişim Yayınları

Reklamlar

BU REKLAMI BİLDİRGİZLİLİK

[8] Hassanpour, Amir, (2005), Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985, İstanbul, Avesta

[9] Hassanpour, Amir, a.g.e, s.119.

[10] Hassanpour, Amir, a.g.e, s.120.

[11] Bayar, A. F., (2018), Ulus Tartışmaları Bağlamında Xani, İstanbul, Nûbihar S. 89

[12] Olsaydı bir uzlaşma ve dayanışmamız eğer, ve hepimiz birbirimize itaat etseydik eğer, Rom, Acem ve Arapların hepsi, bize hizmetçilik ederdi onların hepsi, O zaman tamamlardık dini de, devleti de, ve elde ederdik bilimi de, hikmeti de.

[13] "İnsanoğlunun karşı karşıya kaldığı ilk evrensel ekonomik ilişki olan kapitalizm, doğduğu Batı Avrupa ülkelerinde mümkün olabilen en geniş sınırlar içinde yeni bir devlet tipini zorunlu kılıyordu.

Önce, çizilen sınırlar içinde tutulan farklı etnik gruplar arasındaki tüm farklar göz ardı edilerek bunlar yeni devlet anlayışına esas alınan egemen ulusa benzemeye zorlanıldı, ondan sonra da bu yeni tipteki 'yerliye' sanki kendisiyle aynı türden değilmişçesine bir yabancı/düşman kavramı empoze edilmeye başlandı. İnsan türünün bütün meziyetleri yerliye, bütün kusurları da abartılarak yabancıya mal edildi. Farklı uluslar arasında yeni tipte bir düşmanlığın tohumları atılırken seçilen yeni devlet tipinin de adı ulus-devlet oldu." Murat Belge, (1995) Türkler ve Kürtler Nereden nereye? İstanbul, Birikim Yayınları

[14] Bayar, A. F., (2018), Ulus Tartışmaları Bağlamında Xani, İstanbul, Nûbihar S. 143

MEM Û ZÎN'DE KÜRDİSTAN MOTİFLERİ

Mehmet Bayrak

Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn eseri, bir ulusal analiz raporu ve Kürt toplumunun tarihsel belleğidir. Mem û Zîn'de sevgi ile nefretin, aşk ile ihanetin, güçlü ile güçsüzün, iyi ile kötünün, aydınlık ile karanlığın, bilgi ile cehaletin çatışması vardır.

17. yüzyılın ikinci yarısıyla 18. yüzyılın başlarında yaşamış olan ünlü yurtsever Kürt şairi, bilgini ve filozofu Ehmedê Xanî üstüne 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok örneklemeli yazı ve kitap yayımlanmış bulunuyor. Belki bu konuda en geç kalmış bölge Xanî'nin ana-baba yurdu olan Kuzey Kürdistan bölgesi. Bir yandan da insan düşünüyor, geçmişte eserler elyazısıyla yazılıyor ve kişilerce istinsah yoluyla çoğaltılıyordu. Kuşkusuz aynı şey Xanî için de sözkonusuydu.

19. yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle bu filozof-şair, Mila Mahmudî Bayezidî aracılığıyla yazınsal planda bilince çıkarılınca, eski Rus Çarlığı döneminde muhtelif çalışmalara konu oluyor ve daha sonra başta ölümsüz eseri Mem û Zîn olmak üzere bu çalışmalar, Batı ve Ortadoğu dillerine de kazandırılıyordu.

Ancak ne var ki, aynı eser 1919'da Kürt aydını Müküslü Muallim Hamza Bey tarafından bir "Önsöz"le İstanbul'da yayımlanınca, yayıncının ve eserin başına gelmeyen kalmamıştı. 1925'teki Şark İstiklal Mahkemesi'nde bile bu yayın suçlama konusu yapılmıştı. (

Bu konuda bkz. M. Bayrak: Devlet Mem û Zîn'den Neden Korkuyor? Ronahi gaz. Sayı:23/ 1995; Kürdistan'ı Bölen Kasr-ı Şirin'e Tepki Olarak Mem û Zin Mesnevisi, Politik Art, Sayı:140/ 2014).

Oysa, Müküslü Hamza Bey'in yazdığı sözkonusu Osmanlıca Önsöz, 1925 Hareketi bastırıldıktan sonra tam yetkiyle Şark İlleri Asayiş Müşaviri ve Etno-Politika Uzmanı olarak görevlendirilen resmi ideolog Prof. H. R. Tankut'un arşivinden çıkıyor ve tarafımızdan çevrimyazısı yapılarak 1994'te yayımlanıyordu. Eserin, Latin harfleriyle bundan sonraki ilk yayını ise ancak 1960'lı yılların sonlarında, o da kısmen sansürlü olarak Mehmed Emin Bozarslan tarafından yapılacaktı... Öte yandan, ünlü Kürt klasiklerinden Şerefnâme'nin başına gelenler de bundan farklı değildi. Osmanlı döneminde çeşitli elyazma Osmanlıca çevirileri bulunan bu eser de, 1930'lu yıllarda Türk Tarih Kurumu'nca Amed'li Süleyman Savcı'ya Türkçeye çevirtilmiş ancak yayımlanmayarak, "tercüme eserler" bölümüne kaldırılmıştı...

Her zaman söylemişimdir, devlet aklı bu tür eserleri yararlanmak üzere çevirtip, gizli planda itirafçı ve kabulcü olurken; açık planda yasaklayarak "red ve inkârcı" bir politika izler.

Nitekim, TC Kültür Bakanlığı'nın bir "devrim" olarak sunduğu yeni Mem û Zîn yayını, ancak 2012 yılında gerçekleştirilecektir...

Yani yazılışından 300 küsur, geçmiş yayınlarından 150 küsur, İstanbul yayınından yaklaşık 100 yıl sonra...

Xanî ve şiirler...

Bilindiği gibi, ünlü İranlı şair Firdevsî'nin "Şehnâme"si ile birlikte anılan Xanî'nin şaheseri Mem û Zîn dışında, halihazırda bilinen Diwan, Nevbahara Biçûkan, Eqideyê Îmanê gibi eserleri de bulunmaktadır. Daha 1930'lu yıllarda Celadet Bedirxan, Xanî'nin bir eserinin kaybolduğunu bildirmektedir.

Yakın dönemde araştırmacı Sedat Ulugana, Konya Kütüphanesi'nde onun medreselerde okutulmak üzere hazırladığı küçük bir ders kitabını daha buldu.

Bunun, Bedirxan'ın sözünü ettiği eser olup olmadığı kesin olarak bilinmiyor. Kendisinin ayrıca, bugün elde bulunmayan Kürtçe ve Farsça sevda şiirlerinden oluşan bir kitabı daha olduğu söyleniyor.

Bilinmeli ki, o yüzyıllarda çokdillilik sözkonusuydu ve Xanî gibi filozof-şairlerin yanı sıra 16. yüzyılın yaşamış Şükrî-i Kürdistanî gibi şairler 6 dilde gazel yazıyor, söylüyorlardı. (Bkz. M. Bayrak: Altı Dilde Şiir Yazar Bir Şair: Şükrî-i Kürdistanî; Kürdoloji Belgeleri-II içinde, Özge yay. Ank. 2004, s. 48- 64). Keza, Osmanlı divan şiirinin Kürt kökenli büyük şairlerinden Fuzulî'nin Osmanlıca, Farsça, Arapça divanları bulunduğu gibi Nef'î ve Nâbî'nin de ikişer dilde divanları bulunuyordu. Yine İdris-i Bidlisî'nin ve Şerefxan'ın birkaç dilde eser verdikleri biliniyor.

Geçmiş tarihte bu bilge Kürt şairi ve şaheseri Mem û Zîn üzerine yazı dışında birçok da şiir yazılmıştır.

Bu şiirlerin birinde Xanî için, "Tu dirokî/ Tu rêberî/ Tu helbest û stranî/ Hozanvanê nemir, seydayê Xanî" denmektedir.

Ünlü Kürt şairi Hacı Qadirê Koyî ise uzun şiirinin bir yerinde şöyle seslenmektedir:

Le eyamî heyati Şêxi Xanî/
Le ser nisxey xet ew nûsirawe/
Le layi erbabi xoy bo qedr û qıymet/
Xeziney gewher e û kisey diraw e/
Le mecmûhi diwel, Soran û Botan /
Le sayey em kitêbe nasirawe/
Le Kurdan xeyri Haci û Şêxi Xanî/
Esasi nezmi Kurdî da nenawe (Hawar:2/ 1932)

Ehmedê Xanî üstüne yazanlardan biri de Dr. Kamuran Bedirxan'dır. Övgü dolu uzun şiirinin baş ve son bölümlerini vermekle yetinelim:

Ew nûr e, herê li erdê şihrê/ Şihra me ye, şihra bendewarî
Seydayê me ye, melayê yekta/ Ava kiriye bi şor, qesran
Parîsê gulî bi şorê Kurdî/ Ava te dikir Melayê Xanî (...)

Tirba te ne ax e, canê Xanî/ Tirba te dil e û cawidanî
Rehmet bi te ye û pesna Yezdan/ Heyrana te ne, xulam û xaqan.
(Hawar:2/932)

Mem û Zîn'de Kürt ve Kürdistan motifleri

Mem û Zîn'in yazılışının 300. yılı dolayısıyla KOMKAR tarafından 1995'te Almanya'da düzenlenen Uluslararası Konferans'a biz de katılmıştık.

Konferansta sunulan bildiriler de sonradan kitaplaştırılmıştı. O tarihten iki yıl önce kemalist gazeteci ve yazarlardan İlhan Selçuk'la yaşadığımız bir polemik yazısını önce Azadi gazetesinde "Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği Dolayısıyla İlhan Selçuk'a Açık Mektup" (Sayı:79/ 1993), daha sonra da Kürdoloji Belgeleri- I'de yayımlamıştım. Bundan dolayı da konuya ilişkin literatürü olabildiğince izlemeye çalışıyorum.

Bugün arşivimde, kitaplar dışında en az bir klasör belge bulunuyor. Mehmet-Nihat ve Bahar Gültekin editörlüğünde yıllardan beri yayımlanan "Ehmedê Xanî Yıllıkları"nda bunların bir bölümü yayımlanabilmiştir.

Bunların tümüne değinmek hem mümkün değil hem de gerekli değil. Gerek konferans belgeleri gerekse müstakil inceleme yazılarının her biri Xanî'yi çokyönlü kişiliği ve eserleriyle ortaya koymaya çalışıyorlar.

Sözgelimi bunlardan Zülküf Günay, aynı yıl içinde Berlin'de düzenlenen Ehmedê Xanî Kültür ve Sanat Konferansı'ndan giderek, bu çok yönlü bilge şairin kimi özelliklerini ortaya koyuyor. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1- Ehmedê Xanî, bir Kürt âlimi, filozofu, şairi ve ilk dönem toplumcu bir Kürt aydınıdır.

2- Mem û Zîn'de ülke, ulus ve insanlık sevgisi, aşkı işlenmiştir.

3- Ehmedê Xanî, bir ulusal uyanıştır. Güçlü bir kişilik, toplumsal bir aşkla, Kürt ulusal ütopyasını temsil etmiştir.

4- Şair, eserini yazarken Memê Alan Destanı'nı yeniden yaratmıştır; Gılgamış Destanı'nın bazı motiflerinden yararlanmış, ancak tamamen ayrı bir destan ya da ayrı bir drama yaratmıştır.

5- Mem û Zîn'de Newroz, ulusal motiflerle ve Kürt kültürüyle bezenmiştir.

6- Eserde ulusal bir dert vardır: Bölünmüşlük ve Kürt beylerinin ulusal kişilikten yoksun olması sürekli eleştiri konusu edilmiştir.

7- Mem û Zîn'de sevgi ile nefretin, aşk ile ihanetin, güçlü ile güçsüzün, iyi ile kötünün, aydınlık ile karanlığın, bilgi ile cehaletin çatışması vardır.

8- Mem û Zîn bir ulusal analiz raporu ve Kürt toplumunun tarihsel belleğidir.

9- Xanî, İdris-i Bidlisî'nin ihanetine ve 1639'da Kasr-ı Şirin Anlaşmasıyla Kürdistan'ın bölünmesine karşı duran bir ulusal haykırıştır.

10- Kürt dili ilk kez onun tarafından yetkin bir şekilde felsefe, şiir ve edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Kürtçenin en az Arapça, Farsça ve Türkçe kadar yetkin bir dil olduğunu, eserlerini Kürtçe yazmakla ispat etmiştir.

11- Xanî, ulusal birlik ve bir ulusal devlet istiyordu. Ama bu, bilge ve saygın kişilerin yönettiği adil, eşitlikçi ve sevgi esaslı bir devlet olmalıydı.

12- Xani, Zerdüştilik başta olmak üzere eski inanç kültürlerinin izini sürüyor ve tanrı, ulus, ülke, kadın, ahlak vs. aşkı yüceltiliyor.

13- Xanî, kendinden önce gelen Anadolu ve Mezopotamya filozoflarının 17. Yüzyıldaki güçlü bir temsilcisidir.

14- Onun felsefesi dogmatik değil diyalektiktir; Zend Avesta kutsal kitabındaki ateş-toprak-su-hava gibi temel elementleri esas almaktadır.

15- O, Melayê Cizirî Medresesi'nde (Medresa Mor) 12 ilmi hatmetmiş bir Müderris'tir. Felsefesi evrenseldir ve Mezopotamya'daki uygarlıkların devamıdır.

16- Mem û Zîn, klasik aşk mesnevileriyle karaştırılmamalıdır. Çünkü burada sadece aşk yok, koskoca bir Kürt toplumu ve çeşitli boyutlarıyla ülkesi Kürdistan vardır. O, aynı zamanda "yaradılış"ı sorgulamaktadır.

17- O, iyilik, bilgi ve sevgi üzerine kurulmuş bir toplum düzeni arzulamaktadır.

18- O, zulme karşı durup, gönüllü beraberliği savunmaktadır. Kısaca, hem Kürt toplumunun hem de ülkenin bölünmesine karşı çıkan bir şiirsel çığlıktır... (Xanî'nin ve eserinin bu özelliği için ayrıca bk. Prof. Dr. Martin van Bruinessen: Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü; Dipnot Dergisi, Sayı:1/ 2010).

Diğer Kürdistanî Maddi Kültür ve Coğrafya Motifleri

Ehmedê Xanî üzerine geçmişten bu yana birçok kitap da yayımlanmış bulunuyor. Kanımca bunların en önemlilerinden biri Abdullah Yaşın'ın "Kürt Filozofu Şeyh Ehmedê Xanî Hazretleri" (Lîs yay. Diyarbakır-2012) adlı örneklemeli çalışmasıdır.

Bu çalışmada; Xanî'nin Aristo, Eflatun, Platon, Hatem Tayi, Rüstem-i Zal gibi Batılı ve Doğulu filozoflar başta olmak üzere andığı şahsiyetler, şiirsel örneklerle ortaya konduktan sonra, söz Kürtler'in maddi ve manevi kültürlerini getiriliyor. Aynı zamanda bir "Kürt ve Kürdistan manzum ansiklopedisi" niteliğinde olan Mem û Zîn'de sözgelimi, giyim-kuşam konusunda şu isimler sırılanıyor: Fîstan, zendik, qeflik, mêzer, kemer, kiras, çarix, gore, kofi.

Eserde şu müzik makamları şiirsel olarak anılıyor: Rast, Huseynî, Hicaz, Irakî, Neva, Uşşak, Zengûl, Evc, Gerdan, Kûçek, Rehavî, Şu'be, Buzurg, Şehnaz, Geveş. (Müzikolog Prof. Dr. Mustafa Erdoğan Sürat tarafından TRT Arşivi'nde yapılan bir araştırmada; Türkiye radyo ve televizyonlarında okunan sanat müziği makamlarının yüzde 60'ının Kürdilî makamlar olduğu ortaya konmuştu. Bkz. M. Bayrak: Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları, Cilt-I, Ank. 2002).

Eserde adı anılan müzik âletleri: Ney, ud, çeng, saz, rebab, kanun, def, tenbur, sentur, kus, ceres, nakur, kerrena, mugni.

Xanî'nin eserinde; nehirler ve dağlar ülkesi Kürdistan'ın Dicle, Fırat, Ceyhun, Aras, Kura nehirleri ile Cudi, Artos, Süphan ve Nemrud dağları başta olmak üzere birçok tabiî yerleri anılır ve söz Kürdistan'da yaşayan "kuş" varlığına getirilir.

Bu şaheser ansiklopedik mesnevide ismi verilen kuş türleri şunlardır: Balçem, Bangok, Baz, Bet, Bilbil, Bûm, Çawkak, Çenxel, Çerxe, Cilbaz, Çilçile, Çîle, Çukabiheşt, Cûnik, Çuxdan, Darkûb, Dindikdirêj, Dizbaz, Endelib, Faxtan, Hecheci, Kaklî, Karwankî, Kebot, Keçel, Kelax, Kerkesan, Keskesor, Keşkxur, Kew, Kurebet, Kurmxur, Kûw, Leşxur, Meksê, Melsoked, Mîrişkêdirêj, Misr, Nesrin, Padîreş, Pikan, Pixan, Poçdiraz, Pumpox, Qare, Qaret, Qasid, Qasidav, Qaz, Qazreş, Qebre, Qerpet, Qerqi, Qertdel, Qijik, Qinare, Qirik, Qiril, Qotan, Quling, Qumri, Qumrik, Reşkê, Sare, Şahîn, Şahrux, Şalûl, Şehbaz, Sersipî, Sihre, Sorvet, Stureş, Terlan, Texan, Tirqe, Titar, Turtur, Tuti, Uskub, Werdek, Xapanok, Xelvecan, Xirwe, Zaxêreş, Zuxan...

Kürdistan gibi bir tarım ve hayvancılık ülkesinde bunlara ilişkin çok sayıda kavram ve ismin geçeceği açıktır. Ancak, bunları bir yana bırakıp salt çiçek isimlerini vermekle yetinelim: Binewş, cewcim, erxewan, gul, lale, nergîz, nîlufer, reyhan, semen, sosin, sunbul, xar, xunce, zaferan...

Bilinmektedir ki, gerek klasik Kürt edebiyatında gerekse çağdaş edebiyatta "Kürdistan" üzerine çok sayıda şiir bulunuyor. Ancak, biz bunları şimdilik bir yana bırakıp Cevdet Bağca'nın "Gülersen" şiiriyle sözlerimizi noktalamak istiyoruz:

Gülersen Mardin'de Deyru'l- Zeferan'da
Vaftiz olur bütün çocuklar
Fırat Dicle'sine kavuşur
Şattülarab çöl olur/ Gülersen
Ağrı'da İshak Paşa Sarayı'nın gölgesinde
Ehmedê Xanî mezarında gülümser
Gülersen
Iğdır'da meçeli bir kayısı ağacı çiçek açar
Açar bahçesinde gülleri annemin
Gülersen
Erzurum'a bahar gelir
Mardin kapı şen olur
Gülersen
Gece Siyabend'e kavuşur yıkılır Nemrut'lar
Gülersen
Annemin gözbebeklerinde ülkem de güler...

EHMEDÊ XANÎ VE TASAVVUF

Abdullah Yaşin

Üstad Xanî'nin eserlerinde vahdeti vucud düşüncesi görülmektedir. Bilindiği gibi İslam dininin temeli tevhiddir. Alimlere göre bir çok tevhid dereceleri kabul edilir. Tevhidin en son derecesi ise, "fenafillah" derecesidir. Bu derecenin bir adım ötesi ise vahdeti vücuttur. Fenafillah demek, Allah'ın varlığı içinde insanın yok olup fani olmasıdır. Yani, kulun yüce Allah'a olan sevgisinden ötürü, kendisini her şeyi ile Allah'a vermesi, yalnız O'nu bilmesi, yalnız O'nu görmesi ve O'nu müşahade etmesidir. Kendi şahsı dahil, Allah'tan başka hiç bir şey görmemesidir. M. DEmirci: 'Vahdeti vücuda göre her şey Allah'ın tecellisi ve O'nunla kaim olmakla beraber, Allah'ın zatı görünen bu şeylerden başkadır ve her türlü nosanlıktan uzaktır." Demektedir.

Vahdeti vücut dışında, bir de vahdetişuhud derecesi vardır. Vahdetişuhud, insanın fenafillah halinde iken, Allah'tan başka hiçbir varlık yoktur demesine rağmen, şuuru yerine gelince Allah'ı ayrı, alemi ayrı varlık olarak kabul etmesidir.

Xanî'nin kullandığı tasavvuf kavramları:

1-Keramet,
2-Fena ve beka,
3-Nasut ve lahut,
4-Hicab (mani, örtü),
5-Nefsi Emmar (Nefsê emmar, kötülüğü emreden nefis),
6-Fikir zikir hamd şukur,
7-İrfan (tanıma bilme),
8-Vere' (were',sakınma),
9-Sevme'e (sewme'e, manastır),
10-İ'tikaf, kuncê helvet (itikaf, halvet köşesi),
11-Lamekan (mekansız),
12-Hulul (enkarnasyon) ve nesh (nesx, reenkarnasyon),
13-Çil (erbain, çillexane),
4- Yakın (yeqîn, kesin bilgi ve inanç)"

Xanî'nin Mem û Zîn de bahsettiği tasavvufî tipleri: Şeyh, murşid, pîr, arif, murid, salik ve sofî'dir.

Üstad Xanî Sunni mezheblerinden Eşari ve Maturidi mezheblerine bağlıdır.

Kadercilik anlayışı da çok baskındır. Bunu şu beyitlerle ifade etmektedir:

"Ya Reb, Tu dizanî Xanî yê jar,
Teşbihê bi xemaya giriftar.
"Allahım! Biliyorsun ki zavallı Xanî de,
Kalem gibi tutsaktır."

Qelbê wî di dest Te da ye Elheq!
Destê wî di dest xwe nîne mutleq."
Gerçekten onun kalbi senin elindedir,
Mutlak olarak onun eli, kendi elinde değildir."

"Hetta bi gihite Xanî'yê jar,
Napak û Pelîd û wacibunnar.
Hatta şu zayıf Xanî bile,
Şu paklıktan uzak, kem kişi, ateşe müstahak olan Xanî.

Ew jî bi xirabî yu seyînî,
De'wa diketin bi ummetînî.
O da kötülüğü ve köpekliği ile,
Ümmetten olduğunu iddia ediyor.

Wî bed e'melê wekî kilaban,
Barî bi ke peyrewê sehaban."
Köpeklerden farksız o kötü işliyi de,
Allah sahabelerin yolundan götürsün."

Xanî'nin "Ey Dila! Ger Te Divêtid.." kasidesinde, Allah'ı tanımak istiyorsan, Kuddus Vadisinde "Enellah" sesini duy. Sureti Nur'u okuduğumda cananın suretini görüyorum diyor ve şöyle mısralarını diziyor:

"Zahid a! Ger te divêtid, tu Xuda yê nas biki,
Were ber sayeyi şimşadi qedan qet meçe dûr.
Bi ziyadi were qeydê şecere Wadi yê Quddus,
Bizanin bi bihisi sewtê "Enellah" ji Tor"

"Ey zahid! Eğer Allah'ı tanımak istersen,
Gel şimşir ağacının gölgesine gel, uzağa gitme.
Fazlaca gel Kudüs Vadi'sinin tesbitli ağacına,
Ki; "Enellah" sesini Tur'dan bilesin."

“Bê tekelluf dixurim sondê bi Quran’a şirin,
Xanîya! Suretê canane bi min Sure ê Nur”
“Zahmetsiz and içerim şirin Kur’an üzerine,
Ey Xanî! Cananın sureti benim için Sureti Nur’dur.”

Xanî’nin “Dilo rabe çavan veke” kasidesinde;

“Dil Ke’be ya mewlaye lê, cî bo cewher û lale lê,
Tiji buye ev nur elê, Pinga bu nura Celilî.”
“Gönül mevlanın Kabe’sidir, yerinde cevher ve lale yerleşti,
O nur orda dolmuş, Celil’in nuru ile parladı.”

Xanî hazretleri Kur’an İçin de şöyle buyurmuştur:

“Qur’an û xeber çi mucizatin,
Ayat û suwer çi beyyinatin.”
“Kur’an ve içindeki haberler mucizedirler,
Ayet ve sureler de açıklayıcıdırlar.”

Üstad Ehmedê Xanî Nakşibendi tarikatına mensuptu. Nakşibendî tarikatı, Türkistan’ın (şimdi Özbekistan) Buhara kentinden olan Şah Nakşibend olarak adlandırılan Muhammed Bahaedddin (1318-1389) (Buharalı Bahauddin Nakşibend) tarafından kurulmuştur. Bu tarikatın tüm Kürdistan, Anadolu ve Ortadoğu’ya yayılması ile, Xani hazretleri de bu tarikatı diğer şeyhler ve alimler gibi benimsemiştir. Nakşibend; Kalbi nakış gibi işleyen anlamındadır. Xanî hazretleri tarikatlar arasında kendisine Nakşibendi tarikatını seçmiştir. Bazid beyi Emir Abdulfettah Pisyanî (1706-1711) döneminde Bazid Sarayında katiplik yaparken, hicri 1112 m. 1700 yılında katiplikten ayrılarak Xoşeb’e gitmiş, Şeyh Camii yanında bulunan Nakşibendi tarikatına girmiştir.” Tarikatının Nakşibendi olduğunu bu mısralarla belirtmiştir:

“Min di neqşek ji neqşê neqşibend,
Vebûn bendê di min yek yek ji bendan,
Guşada dil ji bo me ra muyesser,
Nebû bê sohbeta suret lewendan.”
“Ben nakşibendlerin nakşından bir nakış gödüm,
Benim bağlarım açıldı, tek tek iplerden,
Gönlün güler yüzü, bizim için müyesser oldu,
Levend suretlilerin sohbetsizliği olmazdı.”

Mele Abdurrahman Durre, Üstad Ehmedê Xanî'nin cebriyye mezhebi olduğuna meyl ettiğini belirtmiştir. "Onun dediği gibi değildir, Ehmedê Xanî'nin cebriye mezhebi ile hiç bir ilişkisi yoktur." Ancak Üstad Xanî Cebriye ve mutezile mezhebinden olmadığını kesin bir dille şu mısralarla zaten kendisini bize tanıtmıştır:

"Bizan bende muxtarê fe'la xwe ye
Ne xaliq ne mecburê fe'la xwe ye"
"Bil ki kul ne yaparsa hür iradesi ile yapar,
Yaptığını ne yaratır, ne onu zorlayan var."

Xanî hazretleri mezhep olarak Şafii olduğunu, bu mısrayla belirtmiştir:

"Ji bo me Şafii İmam, em bûn muqtedayêd wî."
"Bizim için Şafii İmam, biz onu önder kabul ettik."

MEM Û ZİN'DE TARİH,ETNOGRAFYA VE MÜZİK DAHİLİNDE KISA DERLEME VE NOTLAR:

Xani'yi okuyanlar, aynı zamanda bölge halklarının ve özelde Kürtlerin tarihine de aşina olabiliyor. Çok eski çağlardan 17. yüzyıla kadar uzanan tarihsel olgular, müzik,adet, töre ve gelenekler, menkıbeler, destanlar, tarihi kahramanlar ve bilginlerden haberdar olabiliyor. Acem,Kürt, Türk, Arap, eski Yunan tarihi vardır Mem û Zin'de... Ari kültürü ile Kürt tarihi ve uygarlığının izleri, kitabın akışı içinde kendini adeta dayatmaktadır. Cemşid, Guhderz. Rusteme Zal gibi İranlıların yanı sıra Kürt destan kahramanları da yeri geldikçe zikredilmektedir.

Mem û Zin'de: Kürtlerde ölüm, doğum, düğün, tören, müzik,bayram, yas, av şenlikleri, av teknikleri, şövalvelik, savaş teknikleri kullanılan silahlar, bayram, düğün ve ziyafetlerde sunulan yiyecek-içecek, giyim.kuşam, kap-kacak, yatak-yorgan, çeyiz, mutfak aletleri, ticari gelenekler, çarşı-pazar ilişkileri, şehirleşme, sınıflaşma, toprak derebeyliği ayrıntılı biçimde sunuluyor.

Xani'de o tarihe kadar gelmiş geçmiş bütün dünyaca bilinen,tanınan adlara da rastlamak mümkün: Aristoteles, Eflatun, Abdurrahman Camii, Nizami Gencevi, Firdevsi, Mani; Peygamberlerden İsa(a.s), Musa(a.s), İdris(a.s), İbrahim(a.s), Muhammed(a.s); dört halife vs.

Üstad Ehmedê Xanî Newroz Bayramı'nın dönüşüme ,yeni bir adalete,yeni bir zenginliğe,yeni nesil ve otoritelere başlangıç olduğunu ifade etmiştir.

O gün yapılan ve yapılacak açılımların başlangıç anıdır.O başlangıçla serbestliğe ,hürriyete koşmanın ümidi,duası,inancı vardır.

Tüm Newroz'ların tarihi ne olursa olsun,ortak özelliği toplumların hürriyetlerine kavuşması aşkının ululuğu,güzelliği,şirinliği,özlemi ve destanıdır.Sadece savaşla değil bilimin aydınlığında insanlığın özgürlük formuna ulaşacağını tasarlayan alim Xanî ,

Newroz gününde başlama startını uygun görmüştür.İstediği özgürlük,adalet, eşitlik,sanat,aşk,verim ve şefkattir.

Yeni günde karanlık tarihi sona erecek halkların ümit ışığıdır.Bu değerlerin hazinesi günlerin sultanı Newrozdur..

Mem û Zin'de müzik ve gelişimiyle ilgili tablolar da Xani'nin alışılagelmiş edebi tasvirleri kalıbında karşımıza çıkmasına rağmen, bu tasvirlerin tarih kitaplarındakilerden daha titiz yapıldığı görülmektedir. Müzik sanatının çeşitli alanlarında bilgi sahibi biri olarak görülen Xani, konuyla ilgili araştırma için bir başlangıç teşkil edecek bazı gerçeklere yer vermede başarılı olmuştur. Metin çerçevesinde Xani'nin bu konuda bizim için geride bıraktıklarını üç kategoriye ayırabiliriz:

l) O dönemde Kürdistan'da yaygın olan veya bilinen makamların isimleri: Eğlence ve benzeri etkinliklerin meclislerini tasvir eden ve bu alanlarda edebi benzetme sanatına başvuran Xani bize şu 27 musiki makamın isimlerini bırakmıştır:

Uşşak, newa,ıraqi, ewv, gerdan (veya kerdan), rehawî, goşt, şehnaz, hazin, aheng, terennüm, sirrusehî, saba, sada, mızrab, newbahari, şahin, hewa, perde, dilruba, dilguşa, nağme, nissfiye, hezar, awaze, gulrax ve dilara,

Mem û Zin'e bakıldığında Xani bir şarkı uzmanı gibi görünmektedir.Zira şarkıyı "awaze" "şube" ve "makam"a ayırmakta,bu bağlamda makamdan kaynaklanan bir parça olan "şube" ye şu edebi anlatımla değinmektedir:

Awazlı kalbin makamından bir parça olan şube kısmı
Kalbi gülbahçesi yapsın geweşt ve şehnaz makamı

Xani Rehawi makamını da "Rehawi makamını dinleme tarikatının kölesidir" şeklinde ifade etmektedir.

2) Kullanılan müzik aletleri: Xani bize içinde aşağıdaki 22 ismin de yer aldığı çok sayıda müzik aletinin adını geride bırakmıştır.

Def, kanun, çeng, rubab, muğni, kemançe, ûd, tanbûr, sûr (bu isim yerine bazen Kürtçe eş anlamlısı olarak kerrena kullanılmaktadır), naqûr, santûr, ney, saz ye da sazan, kûs, zirna ya da zurna, nefir, miter ya da mehter, kendisinden sonra xan ve sazan isimlerine yer verilen tabl, zir, bem, ceras, mızrab.

Edebi tasvirler çerçevesinde "ney" ismini kullanan Xani, bu kullanıma yaşamın birçok olgusuna yaklaşmada bir benzetme yolu olarak başvurmakta ve bu bağlamda islam şeriatının bu aletin helal veya haram oluşuna ilişkin hükümlerinden de yararlanmaktadır.

3) Musiki alanına özgu kavramlar: Xani birçok yerde eğlence ve şarkı meclislerinden bahsederken bu meclislerde bir araya gelenleri sınıflandırma bağlamında şu 15 kavramı kullanmaktadır:

Ramuşger, hoşnewa, hoşdeng, mutrib,kaval, muğni, gazelhan, hanende, bezlego, çengi,terrane ,berdaz.goyende, niyaha, saz, rakkas.

Mîrza XANÎ

Xanînamé

ANALYTİCAL STUDY OF AHMEDİ KHANİ'S MEM Û ZÎN

'Love and Existence: Analytical Study of Ahmadi Khani's Tragedy of Mem û Zîn'

Dr. Kamal Mirawdeli

Khani was born in 1061 A.H, which corresponds to the Christian date 1650-1651. "In the concluding part of Mem û Zîn Khani clearly states that he was born in 1061 A.H" (Rasul, 1979, p.27). The Kurdish scholar Ala'addin Sajajdi was the first researcher to find out this (Sajjadi, 1973). Again, based on the clues given by Khani in his text (verses 5276-5279), the Kurdish poet and scholar Hejar Mukiryani, who was the first to produce a Mukirii (South Kurmanci) version of the story in verse in 1960, says that Khani was born in 1061, he became a writer when he was 14 years old and completed writing Mem û Zîn in 1105. He also mentions that he died in 1119, (1707/1708) (Hajar, 1989, p. 15). Khani's name is thought to have come either from his belonging to the Khanyan tribe whose location has not been clearly defined, or to the village Khan near Bayezid (Rasul, 1979, p.27). But there is a consensus among researchers that he was born in Bayezid where he studied at Muradiyah Mosque and his tomb is still to be seen above the city. According to Soane (1912, p. 388), while staying there in 1691, he founded a large Kurdish school in which the principal language of teaching was Kurdish (Al-Doski, 2005, p.18). Apparently, he wrote his Arabic-Kurdish dictionary then to enable Kurdish children to read books and to open their minds, as he writes in his introductory verses in the book.

Kurdish religious teacher and Scholar 'Elaeddin Sajjadi (1952) gives a detailed description about Khani's life depending on personal investigation from Kurdish sources. He says that he lived in Bayezid, Orfa, Akhlat and Bitlis. But as Rasul correctly asserts: "It is not untrue if we say we cannot find a single written source which can shed light on the poet and his life.

And this will make us return to the text of Mem û Zîn itself to find out after meticulous investigation some threads that explain some aspects of the poet's life to us.' Dr Rasul has done exactly this, investigating the geographical names mentioned by Khani in his work (Ibid. 28-35). His research confirms that Khani lived in Bayezid and Jezira which he mentions in his work, but he does not mention Bitlis. During Khani's life Jezira was still ruled by a Kurdish Mîr (prince) who Khani hoped would advocate his nationalist project. (Ibid. p. 32). Rasul also finds out that several references to himself in the poem suggest that he did not belong to a big tribe or a wealthy and powerful household.

He often associates himself with the common and poor people and champions their welfare. Khani also had a great dislike of money and money worshippers. Khani's political philosophy in the poem, Rsaul says, is to shun the princes and those in power. To support this conclusion, Rasul, inter alia, quotes these verses:

I am a peddler and not a goldsmith
I have nurtured myself and no one educated me
I am a Kurd, mountaineer, from outskirts
These words I have derived from a Kurdish heart
Stamp them with your good kindness
Listen to them with the ear of fairness. (Rasul, p.33).

But according to Al-Doski, Khani had a royal and scholarly background, his great grandfather Mîr-prince Rostem (died in 1534) was Mîr of Qalai Sor and his father was a well-known Islamic scholar. (Al-Doski, 2005, p 18) He was 14 when he started writing poems, and he was 20 when he became a clerical secretary for Bayezid's princely court. (Ibid. P 24)

However, it is generally agreed that Khani was deeply versed in theology, Sufism, Persian literature, Kurdish literature and philosophy. In addition to his native language and its various dialects, he was fluent in Persian, Arabic and Turkish. His book is an embodiment of a formidable encyclopaedic knowledge on many languages, literatures, philosophies and sciences. It is his knowledge and veracious skills and abilities that had made him the most famous scholar and poet in Kurdistan in his time even before the content of his nationalistic ideas later made him an icon of Kurdish literature and nationalism.

The sources on Khani mention only three of his extant works: his literary work Mem û Zîn, Nobari Bchukan (Children's First Fruits), a traditional rhymed Arabic-Kurdish glossary, and E'qida Iman, (The articles of faith) which is a methodological text on the Islamic Jurisprudence written in verse in Kurdish. Manuscripts of these works, according to Rasul, could be found (before the World War 1) in many Kurdish mosques and medrese in all regions of Kurdistan especially in the north. He mentions that in a visit to Jezira (in the 1960s) he himself was able to get a manuscript of Khani's Mem û Zîn (op.cit. p.11).

In addition to this some quatrains written by Khani in four languages (Kurdish, Arabic, Persian and Turkish) were found in a manuscript of the Russian Orientalist A. Jaba, which is kept now in San Petersburg (Ibid. p. 36).

The Russian Consul in Erzrum A. Jaba was the first Orientalist who obtained Kurdish literary manuscripts including Khani's Mem û Zîn.

Alexander Jaba served as the Russian consul in Erzurum in the 1850s. During his period, he collected forty Kurdish texts from Mele Mehmude Bayezidi, who was a Kurdish mala (religious scholar) of distinguished background, who had come to Erzrum from his native Bayezid and became Jaba's main source of information on the Kurds and their culture. In addition to the forty texts, published in Kurmanci in Arabic characters with French translation, Jaba's collection includes notes on the tribes of Kurdistan, on eight important poets and on the science of grammar. (Jaba, 1860). At the request of Jaba, Bayezidi wrote the first brief overview of Kurdish literature. He describes Mem û Zîn of Khani as ('kitebeki 'ashiq ma'shuqan),' a book of lovers and beloved', and describes Khani as a poet who "has written a lot of ghazal (lyrical poems), es'aran (poetry) and beyt (poetic ballads) in Kurmanci. He has also written many ghazals and poems, and verses in Arabic, Persian and Turkish." He adds that Khani is highly skilled in sciences and arts (ulum u fununan) and possesses a lot of knowledge. Among the poets of Kurdistan, he is the most famous and successful. In fact, he is the most widely praised and favoured one among the poets." (Jaba, 1860, p. 15 of the Kurdish text).

Jaba acquired a manuscript of Khani's Mem û Zîn from Bayezidi, the contents of which he summarized in a letter to the scholar P. Lerch. According to Kordoev, this manuscript of Mem û Zîn is housed in the Institute of Oriental Studies in Leningrad (Kurdoev, p. 79). Jaba also comprised the first major Kurdish foreign language dictionary.

In his 1858 report on Jaba's communiqué regarding Khani's Mem û Zîn, the Russian Orientalist Lerch gives bibliographical information about Ahmadi Khani, followed by information about Kurdish dialects.

The final part of the report is a summary of Khani's Mem û Zîn. Lerch asserts that the legend of Mem û Zîn is known throughput Kurdistan. (Chyet, 1998, p. 33). Martin Hartamn describes in his article 'Zur kurdischen Literatur' (Wieneer Zeischroft fur Kurde des Morgenlandes 12 (1898), 106 ff. cited by Chyet, p. 33] the various Kurdish literary works that were featured in a manuscript formerly belonging to a Kurd in Constantinople that he received in 1896 through the intermediary of a friend living there. Pages 224 to 403 of the manuscript were devoted to Ahmadi Khani's work Mem û Zîn. According to Chyet, Hartmann discusses the meter of the verse, and the language, lamenting the difficulty of understanding certain passages due to the lack of adequate reference works. Hartman then mentions two other manuscript editions of Khan's Mem û Zîn and discusses problems with them, attributing some to the difficulties of the copyist. (Chyet, p. 34).).

The scholar Y. Orbeli, in a study published on the Georgian poet Rustaveli, compares him to Ahmadi Khani saying:

"When we say that a poet is so close to people as to give his heart to them we must mention three poets: the Iranian Ferdowsî, the Georgian Rustaveli and the Kurdish Ahmadi Khani." He mentions some of Khani's verses whose message to the world is that the Kurds do not lack culture, and are not ruled by passion alone. He asserts that the source of the story is Kurdish folk tales and that all Kurds know the legend as Mem û Zîn or Meme Alan all over Kurdistan and they love it, the Kurdish singers sing it and the Kurds listen to it with their feelings and emotions.

But he asserts that Khani's Mem û Zîn is a creative work in itself and it is a much more accomplished artistic work than the original tale. He says: "Khani portrayed the scenes of Kurdish life one by one, in an encyclopaedic manner. He portrayed the life of his poor and oppressed people. And in his work he expressed his own political and class ideology." (Orbeli (1938) pp 5-6, cited by Rasul, p. 9). A. Orbeli's comments, as reported by Rasul, are too general and seem not to be based on an informed critical reading of Khani's text.

Cheyet's study of Mem û Zîn

A most recent scholarly study of Mem û Zîn in English is Chyet's PhD dissertation printed in 1998. The dissertation entitled And a thornbush sprang up between them: Studies on Mem û Zîn: A Kurdish Romance, is a detailed diligent study of the oral traditions of Meme Alan or Mem û Zîn. He finds out, describes, translates and gives his opinion about different versions of the oral traditions, how they were collected and what has been written about each one. He only mentions Khani's work in relation to the oral versions. He devotes a short chapter of 11 pages (pp. 52-63) to explore "the relationship between Ehmede Khani's literary poem and the oral versions". Chyet makes a quick but informed review of the hitherto published literature on Khani. His review shows that the few Orientalists who wrote about Khani were interested in the first place in his language and prosody and were frustrated by the difficulty of its language and content.According to Chyet 'the two most critical works on Khani are those written by two Kurdish scholars. Ferhad Shakeli's book Kurdish Nationalism in Mme u Zîn of Ahmadi Khani [Sweden 1983, 65 p] and the relevant section of Amir Hassanpour-Aghdam's doctoral dissertation The Language Factor in National Development: The Standardization of the Kurdish Language, 1918-1985. [Urbana, University of Illincis, 1989, 464 p].

Chyet gives a synopsis of Shakely's work which is basically about the ideas of nationalism in Khani's Mem û Zîn, concentrating mainly on the prologue of the poem.

Chyet dismisses Shakely's assertion, based on his interpretation of Khani's own words, that Khani's work is original as, according to Shakley, 'the language of M&Z , its sentence structure and grammar was not much influenced by any other language." Chyet responds: "It is an established fact that Khani's Mem û Zîn is very heavily influenced by Persian, both in poetic form and in vocabulary" but he does not elaborate any more or give examples. He also contends Shakaly's view that 'the stories of Las u Xezal (another Kurdish epic poem) and Mem û Zîn are found only among the Kurds and in Kurdish." Chyet writes that the story of M&Z is also popular among the Neo-Aramaic speaking Jacobite and Kurdish Jews, and the Armenians. (Chyet, p. 35-36).

Then Chyet summarises Khani's nationalist views as Shakely presents them in five points: 1) the Kurds lived in misery because their land was under Ottoman Turkish and Safavid Persian occupation; 2) This situation could be remedied if the Kurds were to govern themselves; 3) The answers provided by religion were not satisfactory to him, in spite of the fact that he was a devout Muslim; 4) The Kurdish feudal lords were not interested in unity, but would even collaborate with the Ottomans or the Safavids against each other; they had little interest in the welfare of their own people; 5) The way to liberation was through unity, force and goodness."

After this summary, Chyet continues: "Shakely notes that Ehmade Khani was far ahead of his time in his views about Kurdish nationalism: Whereas he wrote Mem û Zîn in c. 1694, it was not until the middle of the nineteenth century that the concept of nationalism came to the Middle East, or, I might add, Europe." Then he comments that the bibliography of the book includes several articles from 'obscure journals.

Chyet is more pleased with Hassasnpour's study, which he describes as 'insightful'. Hassasnpour's study of Khani is in the context of his academic study of the standardization of the Kurdish language between 1918 and 1985. Chapter four is devoted to the Kurdish literary dialects from the 15th century to World War II, in this context, Chyet states that "Ehmede Khani's prominent position in this endeavour is very well covered "in his insightful study." According to Chyet, Hassasnpour-Aghdam's study shows that "Khani was aware of the inferior status of the Kurdish language and suggested a series of strategies for circumventing this situation." Chyet does not explain in which way or aspect Khani (or Hassasnpour thought that Khani) thought Kurdish language was inferior! The strategies that Haassnpour ascribes to Khani, according to Chyet, include: uniting the Kurds under a single Kurdish monarch, and the use of the language for scholarly purposes of literary, scientific, and religious nature, thereby raising the intellectual level of the people." This again implies Khani thought that the Kurds were somewhat inferior to others in terms of intellect.

"It was this in his mind that he composed his poem Mem û Zîn. In other words, (he quotes Hassanpour) "a prestigious language, together with a sovereign Mîr, was the hallmark of a civilized and independent Kurdish nation." (Hassanpour-Aghdam, pp. 79-87).

Continuing his presentation of Hassanpour's views Chyet writes: "Khani tried to achieve the goal of elevating Kurdish to the level of more prestigious languages through a series of bide'ts or innovations.

One bide't was the message which he imbued in rewriting of the folk romance M&Z: according to Hassasnpour-Aghdam, Khani intended Mem and Zîn to symbolise the two parts of Kurdisatn: the one occupied by the Ottoman Turks, the other by the Safavid Persians, the villain Bekir was a symbol of the lack of unity obtaining among the Kurdish principalities." Chyet does not question the validity of this view.

He comments: "If we read Khani's Mem û Zîn in this way, it is the Kurds' inability to unite which has kept Mem û Zîn, i.e, the two parts of Kurdistan, apart. This is a gentle yet eloquent way to make people aware of what must be done to remedy the situation." (p.37). Another bide't of Khani, according to Hassanpour, was his work Nubehara bichukan (Childrens' First Fruits), a short Arabic-Kurdish glossary written in verse, through which he successfully introduced Kurdish, in spite of its status as a minor language, into the Islamic education system. (37-38)

Again it is not explained here in what sense Kurdish was a minor language and how one small glossary book can successfully introduce a language into the Islamic educational system! Khani's use of bide't is important but Hassanpour has failed to understand its functionality within Khani's enterprise and his assertion that Mem û Zîn represents the two parts of Kurdistan with Bekir as the symbol and cause of disunion is a fanciful supra-textual hypothesis for which there is no validation in the whole text. There is spiritual symbolism in the work and Khani is very conscious and articulate about his work. It is totally out of order to say he thought about the three mentioned heroes of the book as political symbols. But it seems that Chyet buys Hassanpour's fantastic interpretation without questioning its validity. He even includes it as a conclusion of his own cursory attention to Khani's work: "Khani used the story of Mem and Zîn as a metaphor for the situation of the Kurds."

Chyet ends his bibliography review here. His assertion that the most two critical works on Khani's Mem û Zîn are Farhad Shakely and Hassanpour's interventions is amiss. The best ever study of Ahmadi Khani's work, to my knowledge, is the massive encyclopaedic study of Mem û Zîn by the Kurdish scholar Professor Dr Izzedin Mustafa Rasul. In comparison, Shekely's work can be described just as a mimic of parts of this work. Rasul's is a diligent penetrating methodological study for which he obtained the Doctorate of Science from Moscow University in 1977, the highest scientific qualification in the ex-Soviet Union.

The study was published in Arabic in Baghdad in 1979 as "Ahmadi Khani 1650-1707 sha'iren we mufekkiren, feylesufen we mutesawwifen, Ahmadi Khani 1650- 1707 as a poet, thinker, philosopher and mystic. It has 510 pages. Some points of interest that Chyet says have been solved between Shakely and Hassanpour such as the dates of Khani's birth and death had long been established by Rasul's research. I will say more about this work later.

Chyet describes the magazines and Kurdish sources he could not or did not bother to access as 'obscure.' This includes the publications and the scientific journal of the Kurdish Academy in Baghdad in the 1970s and early 1980s, although this was a formal institution in the capital of Iraq Baghdad and embraced a number of the most informed, able and productive scholars such as the late Mas'udi Mala, Dr 'Izzedin Mustafa Rasul, late Professor Marif Khaznadar, Kurdish Poet from Mahabad Hemin Mkiriyani, Professor Kamal Mazhar Ahmad, writer and translator Shikur Mustafa, etc. The Academy was publishing a quarterly scholarly journal devoted to Kurdish studies.

Among the prominent and lasting effective works of the Academy were its developing of the best available unified Kurdish orthography, a general grammar of Kurdish language and its publication in original Mukiri dialect of Oskar Mann's collection of Kurdish folklore superbly edited and transcribed into modern Kurdish orthography by Hemin Mukiryani. Contrary to the arbitrary assumption of Chyet, the Academy was well known by Kurdish intellectuals in Iran, Turkey and to a greater degree, because of the freedom they had, by the Kurdish scholars in the Soviet Union.

Then Chyet devotes a chapter of his dissertation to study 'The Relationship between Ehmede Khani's Literary Poem and the Oral Versions." (pp. 52-62) He rightly opines that there 'are differences between the oral versions and the literary poem (this is how he calls Khani's work in his study) to require that they be studied separately." He asserts that although his study is about the oral versions only but 'no consideration of (the oral) Mem û Zîn would be complete without mentioning Khani's literary work, considered by the Kurds themselves to be their national epic." However, he limits his focus of study to 'outline the major differences between the two and address the issue of derivation, investigating whether the literary poem is derived from oral tradition or vice versa." Thus, Chyet' s focus is justifiably, within context of his study, on the investigation of the intersexuality between the verbal forms and the literary text of Mem û Zîn. But Chyet's 'study' of even this aspect of Khani's Mem û Zîn is cursory, external and superficial as it is not based on any concrete comparative textual analysis between Khani's and any specific oral version.

Chyet starts well by approaching the differences between the written text and oral versions as those of aspects of texture and those of content. But he limits texture to form.

He describes Khani's work as "a long poem (2655 lines) in the Persian style, characterized by strict symmetrical structure, each line consisting of two hemistichs in hazaj metre. Each hemistich contains a fixed nine to ten syllables, with each line rhyming at the end of the first and second hemistichs but with no rhyme between consequetive lines." (p.54) Later he mentions Lescot's view that 'Khani was influenced by the style of the Persian poet Jami, thus ensuring that the Kurdish poet's work would be far removed from the story in oral tradition. Another difference identified by Lescot is that Khani portrays the main character Meme Alan (Mem in Khani's work) in a much more positive way than it is the case in the oral tradition. (P. 56). The formal differences that Chyet himself identifies are: in oral versions texture is not a constant, and the language of the oral versions is unconscious. Most of the versions are in prose intersected with sung verse at key points, while Khani's work is obviously in verse. Regarding content, Chyet describes the written order of the poem which he says "starts with a long introduction, in which he praises God repeatedly and discusses the place of the Kurds among the nations, in this section there is other philosophical discussion; the actual story of Mem û Zîn itself does not start until line 189. (p. 55). The differences Chyet finds between oral/written texts are: "The way (method and place) the lovers are introduced is different; in Khani they meet disguised in the opposite sex clothes. Then the girls Zîn and Stê find out the identity of Mem and Tazhdin through a fortune-teller. Then 'after a description of the wedding of Tajdin and Sti, Ehmedi Khani's Mme u Zîn continues in much the same way as the folkloric versions." (p.56)

Given that Chyet uses a method he calls 'Oral-Formulatic Theory' for the study of folkloric texts, a method, which it seems, pays attention to minor plot movements, (pp.145-220) his cursory attention to Khani's work seems greatly inadequate reductive, and oppressive.

Then he discusses which versions, the oral or the written one, were earlier or derived from the other one, depending for this on Shakely's and Hassanpour's opinions. Overall, Cheyt's study of Khani's work is formalistic, even superficial and external and it does not seem to be based on actual reading or even the most basic understanding of Khani's text.

From the beginning Chyet mentions Khani's work as a poem by the name of Mem û Zîn among many other (oral) Mem û Zîn- s and he refuses to make the distinction made by the Kurds themselves and other scholars who call the oral traditions by their known historical name which is Memê Alan, and use the name of Mem û Zîn to Khani's work as this is the title Khani has chosen for his work.

For example, he rejects this distinction made by French Kurdologists Roger Lascot and Joyce Blau. "They use the name of Memê Alan to refer to the versions in oral traditions, reserving the name Mem û Zîn for Ehmedê Khani's masterpiece. (Roger Lecco "Introduction,' Texts Kurdes Vol.2. Memê Alan, Beyrouth: Institut: Francais Damas 1942, p iii.) Chyet rejects this logical academic consideration by saying: "Although the distinction is valid, the Kurds themselves do not adhere to it. Both Memê Alan and Mem û Zîn are names in use among the Kurdish folk to refer to the story: because of the sad fact that most Kurds have been deprived of the opportunity to be educated about their language and culture, many are unaware that Ehmede Khani's literary poem Mem û Zîn is not identical with the versions in oral tradition. Hence there is a gap between Lescot and Blau's etic (=analytical) term and the emic (= native) terms employed by the folk." (Chyet, p. 53-54)

Chyet's insistence on calling all the oral versions by the name Mem û Zîn and refusing to differentiate them from the original and official name of Khani's work Mem û Zîn, has in fact created a lot of confusion in his own study and harmed his methodology. His justification that the Kurds themselves do not adhere to it is strange. He does not say how he could allow himself to speak on behalf of the Kurds and it seems that those Kurds he wishes to represent are the uneducated, may be the inferior ones! On the other hand, both his assertions that the Kurds 'have been deprived of the opportunity to be educated about their language and culture' and that they were 'unaware of Ahmadi Khani's literary poem' are not correct, first theoretically and then both historically and geographically. Theoretically, this absolute division between educated/non-educated is not valid. In small mountain villages and communities, general knowledge was always produced and shared via various venues of medreses, diwakhans, social interaction and oral transmission. The Kurds of South Kurdistan (Iraq) have for the last two centuries, been at the heart of Kurdish culture and, at least since the First World War, have formally used Kurdish for expression, education, literature and culture, building up a massive literary tradition.

Also the situation of 'uneducatedness' Chyet talks about is the outcome of the creation of the Kemalist state in Turkey after the First World War which struck two deadly blows to the Kurdish language and culture in North Kurdistan: First by imposing a policy of linguicide (explained in detail in Hassanpour's dissertation) and suppressing all sorts of the expression of Kurdish identity and culture, and second by closing down thousands of medreses in Turkey most of which were in Kurdish areas of Turkey.

These medreses had been the centres of Kurdish language, literature and culture.

As Rasul says many medreses had the manuscripts of Khani's works including Mem û Zîn, before the Turkish state closed down these medreses and eliminated all opportunities for Kurdish language and culture.

Chyet uses a negative elitist approach. He suggests that not being educated at schools or state education system means being uncivilised and non-knowing, while his own study is about the rich and highly sophisticated oral culture that the Kurdish folks have throughout ages and despite occupation and repression managed to produce and preserve in the isolated and not so wealthy villages of Kurdistan. He rightly notes: "The low level of material wealth among Kurdish peasants is in some sense compensated by their extraordinary rich folklore, which is almost entirely an oral tradition. In addition to countless folktales, folksongs, folk dances, poems, riddles, and proverbs, there are a number of widely known folk romances in a combination of prose and sung verse which recount adventures told as true, perhaps the single best-known example of this latter genre, at least among Kurmanci-speaking Kurds, is Mem û Zîn." (p. 3-4). In fact, the common name of the beyt is Memê Alan. Mem û Zîn refers to the tragic hero and heroine of the story who are commonly used proverbially in Kurdish society. Almost every couple of passionate lovers can be referred to as Mem û Zîn, in the same way as Romeo and Juliet can be used in England, and many Kurdish poets have in one way or another referred to Mem û Zîn in their love poetry. Again, to say the Kurds themselves do not make this distinction is untrue. Kurdish scholars who have studied Mem û Zîn (for example Kurdoev, Rasul, Hejar, Peeramerd, Marif Khaznadar, etc) have always made this distinction using the name Memê Alan for the folkloric genre while using the title of Ahmadi Khani's book simply as the logical and legitimate use of the title of his work for his work.

Another strange position of Chyet is again his refusal to accept that the oral versions of Memê Alan (Mem û Zîn) had existed in the South and East Kurdistan (or as he describes them Kurdish Sorani-speaking areas) and his insistence that the oral tradition was restricted to Kurmanci-speaking Kurdistan. If his assertion was based on thorough mapping historical surveys of possible oral versions of Mem û Zîn in south Kurdistan, then he could have a point but, if it is based on a lack of transcribed versions, then first he contravenes his own rule, for he wrote:" It is important to bear in mind, however, that there was very little collecting of material from oral tradition before the middle of the nineteenth century, when the field of folklore began to develop as a by-product of the rise of nationalism in Europe. It is a mistake to assume that a story did not exist simply because there is no record of it from a time before stories were being collected." (p. 57-58).

Therefore it is a mistake to say the lack of attested or recorded oral traditions of Mem û Zîn in South Kurdistan (although this is not the case) does mean they did not exist.

However, Mem û Zîn's oral tradition is strongly attested to in East Kurdistan. But strangely enough, this is an exception that is not accepted by Chyet! He writes: "this particular romance (Mem û Zîn) is not attested in oral tradition in the Sorani speaking area, with the notable exception of Rahman-I Bekir's Mukiri version collected by Oskar Man in 1903." On what basis does he make such generalized judgment? Chyet continues in his study to repudiate everyone else who says that Mem û Zîn was/is known all over Kurdistan.

In fact Oscar Mann's collection includes two Mukiri (a sub-branch of South Kurmanci, which Chyet calls Sorani) versions of Mem û Zîn: a long one of 82 pages and one in just two pages (in the Kurdish edition prepared by late Kurdish Mukiri poet Hemin Mukiryani (Arbil, 2006).

Yes, we can say Rahman Bekiri's version is an exception. It is an exception in its beautiful pure Kurdish language and unique Kurdish rhythmic beyt-genre, for those who can understand and appreciate it, it is incarnation of sheer beauty, grace and music flowing from the heart of love and the soul of intelligence, reflecting ideas and ideals of love and a delicate sense of right and wrong (often expressed by women) going back deep in history and Kurdish consciousness to original Zoroastrian ideas and beliefs. Oskar Mann has called his collection tuhfe,' gold collectables'. In his introduction to the Oskar Mann's Kurdish edition the leading Kurdish Mukiri poet Hemin Mukiryani writes: "The second beyt of Oskar Mann is Mem û Zîn. It is the most famous Kurdish story. Is there anyone who is not aware of Mem û Zîn story or has not heard at least the names of these unfortunate girl and boy? It is mentioned in the poetry of our old and modern poets." (p. 53) He goes on: "Rahman Bekir (the story-teller) says he told this story to Oskar Mann, and he recorded it, over four days." Then Hemin comments: "I have often heard this beyt from the contemporary shayers (beyt-bej, beyt-singer or illiterate troubadours). I think this beyt (Oskar Mann's) is a very perfect one."

On the nature of the beyt, he says: "I believe Mem û Zîn is very old. It is much older than what we think of. But it has been transmitted across generations, renewed and its form has changed. But in spite of all these changes, it has clear indications of Zoroastrian religion and this shows the ancient roots of the story. Throughout the beyt of Mem û Zîn, there is a strong irreconcilable struggle between the god of good and the god of evil." (Hemn Mukiryani, 2006, p.54).

The third surprising issue in Chyet's study is his onerous argument about which one was earlier: the oral tradition or Khani's book.

He writes: "It seems more likely that Mem û Zîn already existed in oral tradition before Ehmede Khani composed his literary version, i.e, that he derived his version from folk tradition, rather than vice versa." To support this he quotes Hassasnpour-Aghdam's statement that 'the story of this work is adopted from a Kurdish folk ballad called Mem û Zîn or Meme Alan which is still recited by Kurdish troubadours today. The details of the plot, names, characters and setting are all Kurdish." (Chyet, P. 58. Hassasnpour, p. 84). I find this surprising because anyone who has carefully read Khani once, must know that Khani speaks in much detail about himself and his authorship of his work, including explaining very clearly that he used Kurdish tales from Kurdewarî (Kurdish cultural countryside) and specifically mentions the story of Mem û Zîn in Botan and how he wants to resurrect these two lovers as a part of his project of Kurdish national revival based on language, literature, arts, science and love. Khani wrote:

Let me explain the sorrows of my heart in a story
And make Zîn and Mem a pretext for this
That is why I want to extricate a new melody
And bring back Mem and Zîn to life again
These two lovers have been forgotten, sick and thin
Like a skilled physician, I will find the remedy for their ailment
I will revive these helpless despaired persons
(325) A pain that has gone deep inside Mem's heart
Zîn whose inner soul hurts her
A girl so pure, protective, innocent and free from charges of sin
I want to make them renowned with method and style
And both lovers obtain a high status in virtue
In this manner I will make them triumphant
Watchers would come to see them
Girls in love would weep over Mem
Boys would be amused by Zîn's suffering

On the other hand, in his monumental study of Khani's Mem û Zîn (Rasul, 1979), Professor 'Izzedin M. Rasul has dealt in some detail with this issue, outlining Khani's innovative and purposeful transformations of the folk tale of Meme Alan. Izzedin writes: "Before Khani wrote the story of Mem û Zîn in 1105 A.H., putting it in a poetical story-telling frame and giving it immortality, the story of Meme Alan (note he says Mem e Alan story not Mem û Zîn) was widespread in Kurdistan. It was about the tragedy of Mem, the son of the Mîr of Maghrib or Yaman in some versions, and Zîn, the sister of the EMîr of Botan (or his daughter in some oral traditions).

This story was told orally. Khani derived his reasons and the prologue of his poetic story from this folk story. This chapter is devoted to the proving of this derivation." (Rasul, p. 46)

He quotes many verses from Khani's work which refers to the presence of a second person in the story as a story-teller informing Khani of the development of the events. Then he emphasizes that Mem û Zîn of Khani differs from Meme Alan in several aspects including the content of the story, its form and aim." (P. 46).

Rasul says that some images and events can be found that were mixed up between the Mem û Zîn of Khani after it was written, and the folkloric Meme Alan. These oral traditions, despite their relation to Khani, are part of the folk versions of the story that exist in different Kurdish dialects especially in Northern Kurmanci dialect. There are oral versions in Mukiri, which is part of South Kurmanci, one of which was recorded by the German Orientalist Oskar Mann. Another [South Kurmanci] version is that of [the Kurdish poet] Peeramerd, which is derived from one of these [South Kurmanci] oral traditions, to which Peeramerd has added characteristics from his own method of writing (verse). (Rasul, p. 46)

Two points mentioned by Chyet as Shekely and Hassanpour's discovery are clearly explained by Rasul. He had already mentioned in his book that the names of Mem û Zîn as exemplary lovers had been mentioned before by the Kurdish poet Melay Jazirî, who lived before Khani, and he gives the text of the verse which is:

I will not exchange a single hair of you for two hundred Zîns or Shirins

What would happen if you considered me a Farhad or a Mem?

And the fact that Jazirî lived before Khani is evidenced by Khani himself as he mentions Jazirî's name as one of the poets he wants to bring back to life to celebrate the triumph of Kurdish literature under an imagined sovereign Kurdish Mîr.

The other point Rasul mentions, for which Chyet credits Shakely, is the discovery of an apparent contradiction between Khani's statement that his work is original and the child of his creation and his mentioning that he uses Mem û Zîn as a pretext for his project. Rasul finds a solution in the book for this apparent contradiction. (p.48-49).

In fact, in my view, there is no contradiction here at all. Khani says that he tells the story of these two unfortunate lovers who had been forgotten, saying clearly that he makes them sublime in character and virtue (Lescot's point of Khani's positive portrayal of his character is less emphatic than what Khani himself says).

But Khani's originality is in the creativity of the work itself, in its method and style, ideas and its national, political and theosophical content. As we shall explain later, he has made Mem û Zîn an object of writing a national philosophical Sufist tragedy.

Rasul cleverly explains a verse in which Khani describes the linguistic discourse of his work. Rasul says:" Khani divides the content of Mem û Zîn into three parts. He quotes Khani:

A part of which is from the stories of Botan
A part of it is pretext, and a part of it is fabrication.
The original text:
Hndek j fsaneye d Buhtan
Hndek d behane, hn de buhtan

Here Khani cleverly plays on the pun of the word buhtan meaning both Botan, the Kurdish region where Khani lived and obtained the folk tale, and the word buhtan, meaning 'fabrication' and the affinity of this word with the word behane meaning pretext. Commenting on this interesting and significant revelation by Khani, Rasul says that if one ponders these three divisions carefully each of them can independently become the subject of a big research about Khani. His explanation for the verse is this:

Part of his work is the stories of Botan: he means by this the folk story of Meme Alan in addition to other folk tales rife in Botan in his time.

A part of it is pretext: Khani means (as in the verses quoted before) he wants to use the story of Mem and Zîn as a pretext to express the sorrows of his own heart. "The sorrows and concerns of his heart are his talk about life, history, Sufism, and science which all together represent Khani's thought and philosophy."

Part of it is fabrication (buhtan) or artisanship or tekhne in Aristotle's terms: This means there are invented and fabricated things, that is the literary devices in the story which he was obliged to use in order to produce the story as an art. (Rasul, p 52-53) This is along with using Kurdish for his work that Khani also calls bid'at (innovation). Calling his work or more precisely the Kurrdishness of his work bid'at has deeper ideological and political meanings than just a simple technical innovation. In Islamic theology bid'a is used in the sense of 'heresy' to describe the work of those Islamic philosophers who following the Greek tradition used reason and rational analysis as a method of discovering truth. Khani is aware that not only his language but also his whole creative and construction strategy might be regarded as heretical.

Thus Khani by cleverly playing with the puns of Botan/Buhtan /behane explains that there are three parallel texts in his work: the pre-text (the original Botan story), his manipulation and transformation of this structure for the presentation of his own ideas and themes (his main text) and his artistic method and style (his tekhne).

It is disappointing that none of the three researchers, Shakely, Hassanpour or Chyet, has acknowledged Rasul's important contribution to the study of Khani although his work was published in 1979 and it is definitely not an obscure one. Dr Rasul is from a highly-regarded educated family from Sulaymaniyah in Kurdistan region of Iraq.

He became fluent in Kurdish and Arabic and versed in Islamic sciences and Kurdish literature since his early youth and was already an established writer before he went to Moscow on a scholarship to study Kurdish literature. (He published A School Arabic-Kurdish Dictionary in 1955). He got a PhD for his work 'Realism in Kurdish literature' in 1963, which was published in Arabic as Waqi'yye fi el-Adab el-Kurdi in Beirut in 1966. Then he taught Kurdish language and literature at the University of Baghdad. Part of his teaching was Kurdish dialects and he says he used Ahmadi Khani as the main text for teaching North Kurmanci dialect. This gave him opportunity to study the text inside out.

He wrote his study as a result of his teaching. He had also studied in Syria for two years, giving him great opportunity to enhance his knowledge and practice of Northern Kurmanci dialect. In 1976-1977 he stayed in Moscow for a post-doctoral study (the subject of which was Khani's Mem û Zîn) where his work was discussed at the Oriental Institute of the Soviet Academy of Sciences and received a D.Sc in literature for it in September 1977.

Before that he had obtained a PhD in literature from the Institute of Orientalism of Baku University in 1963 for his dissertation "Realism in Kurdish Literature." Since then he has been teaching and researching Kurdish literature. He is a prolific writer and scholar. His numerous works are known for their serious academic research and methodology buttressed by deep knowledge of Arabic, Kurdish and Persian languages and Islamic sciences.

Rasul's book on Khani is a systematic study of all aspects of Mem û Zîn apart from the internal dramatic structure of the work itself. A list of the titles of his chapters is sufficient to demonstrate his broad vision and ambition. He has addressed: Khani and his life, his aim from writing Mem û Zîn, Is his work original or derived? Political, social and economic situation of Kurdistan (in Khani's time), Khani and Kurdish national question, Kurdish civilization in Mem û Zîn and this includes study of: building and architecture, medicine, music, jewellery and clothes, foods and utensils, weapons, types of calligraphy and writing.

In the second part he discusses Khani's social ideas in relation to class, rulers, money and kinship. In another chapter he talks about the images of wedding, mourning, Newroz celebration and hunting in Khani's work. He devotes a chapter to tackle the style of literary representation in Khani, and the relevance of his ideas to literary criticism. Then Rasul studies in depth in different sections the aspects of astrology, philosophy and mystics, ontology, divine attributes, absolute predestination and dialectics in the ideas and expressions used by Khani in his work. He devotes a whole part to study Khani's mysticism. This includes: asceticism and mysticism, mystic terminology, meqamat we ehwal: stations and states, reaching martaba and elimination in God, pre-existence of soul, jurisprudence and mystics, nafs and ruh: self and soul, the mannerism of mystics and Sufist literature. In the latter he addresses praises of prophets, divine love and wine. In the final part he talks about the question of unity of being and unity of revelation in Khani's work.

Professor Rasul uses the methodology of extensive textual references, examples and explanations from Khani's work to prove that it is a treasure of Kurdish ethnographic and civilizational elements and qualities, and that Khani was well versed in astrology, the science and art of music, calligraphy and book crafting and was an expert in Kurdish customs and way of life. But the greatest achievement of Khani is his philosophical and mystic ideas that he uses to establish his own philosophical vision of the world.

In order to do justice to Professor Rasul's invaluable and ground-breaking contribution to Khanilogy, for this is in fact what he has established, I will translate in a separate part, the 'Conclusions' chapter of his study.

Martin Van Brussen rightly describes Khani's transformative work on the popular folk legend Meme Alan. He writes "Khani made numerous changes in the basic narrative, overlaid the story with layer upon layer of symbolic meaning enriched it with mystical and metaphysical ideas and his views on politics." (Vali, 2003, p 45)

In his book on the 'discourse of Kurdishness' and his investigation of the 'efforts made by the Kurdish elite to construct a viable concept of Kurdish identity', (Strohmeir, 2003, p. 1) Martin Strohmeir devotes his fourth chapter to Ahmadi Khani's Mem û Zîn. He is interested in the historical functionality of the text as a medium of Kurdish nationalism. He writes: "Mem û Zîn constitutes the backbone of the argument that Kurds are a nation capable of attaining a high level of civilization, and possessing a language which can yield great literature". (Ibid, p. 27). He offers a summary of the poem based on the available translations of parts of the text in German and English. (Ibid. p. 30).

His summary is however is so simplistic that it is no more than a travesty of the dramatic and intellectual content of the work. Failing to base his judgment on the actual reading and understanding of the original text, Strohmeir too centres his partial discussion on the symbolic significance of Mem û Zîn for Kurdish nationalism. He writes: 'Mem has been widely interpreted as a symbol of Kurdistan enchained and the story as showing the way to save the nation." (Ibid. p. 33). Following this assumption he relates the characters of the story to an allegedly conscious scheme by Khani to promote good characters against bad characters. He concludes: "If Mem represents Kurdistan without love or freedom, the victim of injustice, then surely the author was implying that the Kurds must unite and rise against wrongdoers.' (p. 33) But like Chyet, Strohmeir ends his presentation of Mem û Zîn by doubting the centrality of Khani's version of Mem û Zîn because of the existence of various versions 'of Mem û Zîn saying that "This difference [between Khani's Mem û Zîn and oral narratives] was ignored by many later nationalists, who perhaps mistakenly assumed that Khani was the original author of the fairy tale known throughout Kurdistan." (p. 33).

As Izzeddin Mustafa Rasul has shown, the oral versions known mainly as Memê Alan are widely known by Kurdish communities and every literate Kurd is aware that Khani's written version is a completely transformed original text. As we shall see, Khani himself has adequately dealt with this issue in the prologues and epilogues of his book.

Mem û Zîn Analytical Study*: 2. Ahmadi Khani as poet, thinker, philosopher and Sufist

By Dr Kamal Mirawdeli:

'Love and Existence: Analytical Study of Ahmadi Khani's Tragedy of Mem û Zîn'*

Chapter Two: Ahmadi Khani as a poet, thinker, philosopher and Sufist

The following is my translation of the 'Conclusions' chapter of Professor îIzzeddin Mustafa Resul's study of 'Mem û Zîn of Khani' (1979):

The second half of the sixteenth century and all the seventeenth century were the time of huge political changes in the life of Kurdish society, which gradually, and eventually in the following two centuries, determined the final destiny of Kurdistan as its division between the Ottoman and Safavid empires was finalized to be followed by a new division after the First World War. That period was one of excruciating wars between Kurdish emirates and these two empires.

As a result, Kurdistan was witnessing the disappearance of one emirate for some time and then coming back to existence again and then its destruction again at the hands of the two belligerent occupiers. However, some Kurdish emîrates began to flourish in that period leading to the emergence of some aspects of monetary accumulation and local manufacturing, especially in the city of Jezir.

Jizire-Botan was one of the big centres of national awakening, where a new school of poetry was established by Melay Jazirî, Faqe Teyran and Ali Hariri. This school aimed to make Botan and its dialect the centre of a unified language for Kurdish poetry. Melay Jeziri expressed the characteristics of the Persian poet Hafiz Shirazi in Kurdish and added a lot to them from their application to Kurdish language. He expressed his ambition to be heard and appreciated not just in Botan but in Kurdistan as a whole. The age of Jeziri witnessed extension of its voice outside Botan in terms of dialects and geography at the hands of the poet Ali Hariri. But it reached its climax with the emergence of Ahmadi Khani.

Available pieces of historical information on Khani's time, provides us with evidence of the flourishing of scientific movement in Kurdistan then. Although Khani himself does not mention scientists in his time or before, he gave us some bits and pieces about poets and philosophers only. But such scientists have been mentioned by the writer of Sharafnama, and the Turkish traveller Avliya Chalabi. Khani himself seems in Mem û Zîn as a great scientist who has accumulated the sciences of ages in his mind. He has combined in his experience the learning of the magic of words becoming versed in using them; he was fluent in several languages and in different Kurdish dialects, which he used in his work. Someone with such degree of knowledge cannot be but the product of his scientific and intellectual environment.

After a careful investigation we have concluded that Khani was born in the Hakari district in 1560 and died in Bayezid in 1706. He lived for a long time in Jezire-Botan and he was affected by its events and circumstances and by its physical nature. He derived the foundations of his poetic story from the tales of Botan.

Khani's project was not just writing an abstract poetic epic or a sympathetic revival of an ancient love story. His work was rather a purposeful one: He wanted to demonstrate the character of his Kurdish people and portray them as one of the ancient peoples of the region and, by doing so, justifying their liberation from the Ottoman-Persian yoke.

His choice of a pure Kurdish folk epic and reconstructing it in a new way is a clear expression of the poet's ambition.

While before him [the Kurdish poet] Faqe Teyran had chosen [for his long poem the folk story of] Shexi San'an which is common among many Oriental peoples, and while some of the prominent Oriental poets had chosen well-known stories such as Leyla w Mejnun, Shirin w Ferhad and Shirin Khusraw, and constructed them in different styles, Khani chose a pure Kurdish folk story and used its elements to build his poetic story, making clear in his story again and again his commitment to his people and his determination to show their true character, reflect their way of life and prove their literary and intellectual originality and elevate the written Kurdish literature to the level of other Oriental literatures. Khani did not limit himself in writing his story to different oral traditions of Meme Alan or Mem û Zîn, but he also used elements from other stories that did not exist in the original versions. For example the scene of seeing the ghost of Bekir [symbol of evil in the story] beside the palace of Mem and Zîn in the heavens is similar to what exists in Layla and Majnun whereas Zeyd sees Leyla and Mejnun in his dream living in paradise.

But Khani has added a lot from his creativity and Sufist depths to this borrowed image. He has added a lot from his philosophical and Sufist thought to his poetic story. Khani's connection in his ideas and his telling of the story with folklore and other poetic stories does not imply the lack of originality. Such connections exist in all Oriental poetic epics. Khani's use of the general prevalent framework of Oriental epic [i.e. masnawi) was an attempt to put the Kurdish epic and Kurdish literature beside the known Oriental epics. His general classical Oriental framework is not a traditional imitation of great poets who wrote poetic epics but an endeavour to prove the existence of a Kurdish epic similar to them. As a Sufist poet Khani connected the Kurds through his innovation with the Orient and gave a new face to the Oriental poetry, which is its Kurdish image.In addition to the sublime nature of its literary construction, Khani's Mem û Zîn is a philosophical and intellectual work summarising the experiences and knowledge of its author and his views on new ideological issues and he gives his own conclusions which he has arrived at as a result of rational reasoning of what he had encountered of diverse views and ideas in the course of human philosophy.

He depicts scenes of the life of his people and of his age, and in doing all this, he does not divert from his literary style or give up his poetic tools in reflecting what can be seen as non-poetic sometimes. Poetry and its tools such as meter, rhyme, figures of speech, rhetoric devices, poetic portrayal and artistic tableaus, and a delicate poetic sensibility and tender love lyrics, have a big place within this encyclopedic work. Hence, we cannot separate Khani, the poet, from Khani, the philosopher and Sufist.

In fact for Sufist literature generally, it is not possible to make a dividing line between literature and philosophical Sufist thought. But the nature of scientific methodology obliged us to identify some boundaries and consider Khani's creative work through these points:

1. Khani has digested all the characteristics of Oriental ghazal and the art of Oriental poetical epic and he has the power of poetic expression and tender ghazal.

Although the nature of classical poetry itself forces the poet sometimes to follow and imitate others, Khani's repetition of some ideas and elements of classical Oriental poetry in general (Nizami, Fudhuli, Jami, Rumi, etc) and specially Kurdish (Jeziri, Heriri and Feqe Teyran) does not distance him from his creativity at all. Khani neatly mixes what his people and Oriental peoples in general inherited of folkloric, mythical, Quranic and Biblical images and adds to them the essence of his own experiences and understanding of Oriental poetry, producing fresh poetical images which speak with the force of the reality which Khani lived and his dynamic age. We can find whole rhetorical applications in Mem û Zîn which prove Khani's connection with the tradition of the predecessors and his strong affinity with Arabic and Persian rhetoric as science and technical application adding to it new applications developing what Melay Jeziri had started.

This represented a complete creative applicative work in a fresh ground not touched by others, and we mean by this Kurdish life, nature and thought and the aesthetic qualities of Kurdish language. The language used by Khani with its energy, rhythm and dynamic combination of the vocabulary of the Oriental poetry in three languages (Persian, Arabic and Turkish) and the vocabulary of several Kurdish dialects, within a correct structure of the construction of Kurdish sentence and keeping the rules of Kurdish grammar, provided in fact a strong and convincing beginning for a unified Kurdish literary language which would transcend the boundaries of Botan eMîrate to all parts of Kurdistan unless for the political conditions that prevailed in Kurdistan after the collapse of Kurdish emîrates and the division of the country among several states.

This [linguistic] experience [of Khani] still maintains a lot of its vitality and it can be utilised for establishing a unified standardised Kurdish literary language in the future.

Finally, in addition to his poetic imagery and its contributions to the Kurdish literature in general, he has recorded for himself a climax no one before him has ever reached. He opened up to the Kurdish poetry new horizons through his views on poetry, innovation and his appreciation of the poets that had preceded him from Kurdish and Oriental poets.

Khani's treatment of this issue was to go beyond the Oriental tradition of praise or asking forgiveness for mistakes, to define the mission of the dedicated literature and consciousness about the mission of literature in relation to the life of the people and criticism of those who fail to support their people's literature and their intellectual and scientific development. His verses in this area can be considered the beginning of literary criticism in Kurdish literature. Khani's approach was in line with the requirements of the development of his people's literature.

This approach adds a new point to the encyclopedic character of Khani and records a starting point in a new area of the areas of intellectual development by his people.

2. Khani has reflected in his epic poem the different aspects of the life of his people. The first of which was his direct tackling, in the prologue of his story, of the reality of his people and their political situation. In doing so, Khani was not only a sensitive poet deeply and delicately feeling the pains of oppression and occupation. In fact, all the Kurds view Khani through these lines as a national leader for several reasons. First, these lines are the first that have been recorded about the Kurdish national cause. His ideas still maintain their vitality, truth and value in the process of Kurdish national liberation movement.

Also, because Khani's ideas were the beginning of the Kurdish national thought with all what the word 'beginning' means. Those Kurdish poets who followed him did not only reflect his ideas but also the method of his expression and his vocabulary, foremost among them was Haji Qadiri Koyi (1815-1897). We do not exaggerate to say that no poetic lines have affected the life of a people as these lines with which Khani initiated the poetic enthusiasm and the ideological beginning of Kurdish national movement.

And there is no poet who has been so acknowledged by his people, not only for his poetic impact, but also for his pioneering of the whole national cause of his people.

While Khani addressed the national question directly, he has also left for us within his work scattered poetic touches and indirect images, which all together give a complete picture of the life of his people and its civilizational achievements.

The scenes that we have studied in detail concerning the sciences, music, and the cultural accumulations of his people, gave Khani a complete justification to present the cause of his people in the way he has done and offer a reflective picture, which speaks with the force of historical document across several centuries. In doing this, Khani was not making civilization an abstract process isolated from society and the on-going conflicts inside it. But with the pen of a poet and the analysis of a distinguished thinker he reflected the role played by the masses of people in the creation of cultural and social values.

He expressed profoundly his understanding of the historical process by articulating immortal poetic proverbs symbolizing his social views on classes, ruling powers, money, kinship, friendship and social justice.

Khani also left us a general picture of what embraced these values and inherited social and civilizational aspects from popular customs and habits, mixing creatively between the poetic image and maintaining the historicity of the ethnographic image in weddings, mourning, festivals, hunting and other images.

3. Khani has articulated his aim from the writing of his epic as explaining the concerns of his heart making Mem û Zîn a pretext for this. He has explained these concerns and expressed what he thought about philosophical and intellectual arguments he inherited from ancient and different times through the ideological Islamic and international processes, which he knew about through his wide-ranging readings. What Khani has produced, can be seen through the depth of explanation and accuracy of treatment, as the product of a long period of studying and teaching. In fact his opinions are annotations, commentaries and outcomes of the judgments which he read in ancient books to which he contributed in the overwhelming workshops in the mosques of al-Jezire and others.

Khani came out with a comprehensive clarity of the circle of intellectual teaching and ash'ari methodology in faith and the paths of Sufism followed in his time. He seemed to us as a special texture in the area of philosophy and Sufist thought, preferring a stray idea here and accepting a received idea there through knowledge, argument and conscientious judgment.

If we classify Khani as belonging to what is known in our time as selective philosophy, such a judgment would be abstract, isolated from time and place. If Khani was close to this approach in terms of form, he kept away from it in terms of content.

The choices he has made indicates inception after various pictures of intellectual stagnation and dogmatic adherence to scholasticism and non-dialectical methods. Khani's approach in itself, in its elements and ambitions in Mem û Zîn, is a model of a world which is intellectual, conscious and well-versed in sciences. He did not imprison his thoughts and love of knowledge within the rusty scholastic method. He carried the concerns of the imprisoned in his mind and heart making them radiate with distinctive intelligence and caution. He articulated and explained his concerns as we saw and read them.

If Khani was an example of an original man of ideas, his originality lies in something else too, which is his creative inception from his readings and judgments from the reality of books to the reality of life. His opinions were not limited to the issues which the predecessors had paid attentions to and discussed.

His results and judgments were not based on what he found in the interior of these books, but was the result of applying the knowledge he had gained to make judgments about the issues of his people and his age. He reflected for us a lively mirror image of aspects of life in his age, in specific time and place.

He articulated the thoughts of his mind regarding these issues of life as we saw in the first chapters of the book, before he embarked on the issues of philosophy and mysticism, By doing so he was an original example of what we call today a vital correspondence between theory and practice. This correspondence does not apply to the area of thought and philosophy alone, but we see creativity is a characteristic approach of him even in the area of literary representation and expression.

The philosophical issues that Khani has addressed are basic issues in the Greek and Islamic philosophy. He tackled them with accuracy and poeticism and gave his judgments about them. The issue that concerns Khani most from the beginning to the end of Mem û Zîn is the question of ontology.

In general he is idealistic about the issue of existence. Then with Sufist caution and anxiety he approaches his idealistic starting points to express his puzzlement about them. His understanding of the dialectics of life is clear and impressive and his philosophical judgments in issues such as predestination and Iblis (Satan) are the judgments of a thinking philosopher before being the path of a Sufist searching for truth. Sufism, in general, is an idealistic practice which characterizes the desire of man to know the universe and accept suffering to gain that knowledge and it shows the failure of the interpreter of religion (what Sufism calls zahir, appearance) in convincing the Sufist. So he endeavors hard to look for other interpretations within the idealistic internal thought (what he calls batin) which makes him sometimes come close to realizing the material foundations of the universe, and the Sufist refer to these as 'shatahat', and sink further into a sort of idealism that takes him away further from religion. We saw these characteristics clearly in Khani's thought and we offered a clear picture of his Sufist thought. We do not need to work hard to see that Khani is a Sufist and that Mem û Zîn belongs in terms of thought and literature to Sufism. He portrays for us through poetic representation all the stations and states of Sufist practices. In addition to his often repetitions of the words sofi (Sufist) and teriqet (path), he uses almost all other Sufist terminology. We found out that he found a great way to get out of the problem of mentioning shekh or peer, the mentioning of which is necessary for a Sufist, by closely relating the story to Sufism through this means and making his hero the hero of a story and a peer/ sheikh of a Sufist path at the same time. In the Sufist martyrdom he sees martyrdom of a hero and a human being struggling for a cause. [Mem and Zîn die for the cause of love and truth].

Khani's portrayal of his hero and characters is a wonderful poetic description demonstrating his ability to build characters and give them dynamism and gradual development.

By using the external images for description and using movement and event together to complete building up his characters and express the psychological dimension of the qualities of his characters, Khani was able create a positive type of character (Mem and Zîn) and a negative type having all negative elements of such a character (Bekir). He comes out of the antithesis of the characters to the broad horizon of life and nature and understanding the dialectic movement of life through the contrast between positive and negative and, created from this contrast, a heavenly paradise after he became hopeless of creating his earthly paradise but he still did not surrender to pessimism and submission.

Rather, the image of the martyrdom of his hero is an image of heroism and steadfastness which he derived from life and from the examples of the former (martyred) Sufists.

Besides its great literary value, the epic of Mem û Zîn is part of the Sufist literature and it should take its right place within the study of the Oriental literature as a whole. While the Kurds do not forget their poet, the East generally should remember him as one of their great poets who has given the Oriental literature a wonderful innovation that has remained forgotten until now.

Mem û Zîn Analytical Study*: 3. Mem û Zîn editions
By Dr Kamal Mirawdeli:
Portrait of the characters Mem and Zîn
Portrait of the characters Mem and Zîn
'Love and Existence: Analytical Study of Ahmadi Khani's Tragedy of Mem û Zîn'

Chapter Three: Mem û Zîn editions

Although Khani's Mem û Zîn was written at the close of the seventeenth century, it was not until the end of the World War 1 that it was first published. The first edition was printed in Istanbul in Arabic script, with an introduction signed by Hemze. The front cover of the book (photocopy reprinting by Rasul 1979) carries this information at the top: j neshriyat jvata m'arif w neshriyat Kurdan hjmar: 1 ('Publication of the society for the knowledge and publication of Kurds. No 1').

According to Martin Van Brussen (2003, p. 51), this association was an affiliate of the nationalist Kurdish association, Kurdistan Te'ali Cemiyeti, established in 1918 in Istanbul by Kurdish aristocrats and intellectuals.

The first and the only book published by this association was Ahmedi Khani's Mem û Zîn. The title Mem û Zîn is written in Arabic orthography. The author Ahamdi Khani is described on the cover as: sertaj udebay Kurdan, sergahiya 'ilm w 'irfan w iftikhara hemyan Ahmad Khani ('the crown of Kurdish literates, the source of science and knowledge and the pride of everyone Ahmad Khani'.) The date that appears on the cover is 1335-1337. It is generally believed that this edition was never circulated widely as most of the books were burnt by the Turks (Rasul, 1989 – the cover is reprinted on page 504 of his book).

A second printing came out in Aleppo, Syria in 1947: This is apparently an offset reprinting of the first edition. Two more printings of the 1919 Istanbul edition have appeared in 1954 and 1968. The late Soviet Kurdologist M.B Rudenko produced a second edition in 1962, consisting of a critical edition of the text in Arabic characters. Van Brussen (op.cit., p. 43) describes Rudenko's edition as, 'the scientific edition [of Mem û Zîn] based on nine different manuscripts, the oldest of which was written in 1732-1732) (p.43). These manuscripts were housed in the Institute of Oriental Studies in Leningrad, plus a Russian translation. According to Chyet (1991, 30-31), this edition includes two introductions, one in Russian by Rudenko and one in Kurmanci Kurdish in Arabic script by Qenete Kurdo [Kurdoev].

Rudenko's introduction, mirrored closely by Kurdoev, gives a publishing history of Khani's Mem û Zîn, some biographical information about Khani, a brief explanation of the prosody of the poem, and a detailed description of each of the manuscripts upon which the critical edition is based. M.E. Bozarsalan published a third edition of Khani's Mem û Zîn in Istanbul in Latin orthography and with a Turkish translation. A second printing of this edition appeared in 1975.

The first Kurdish source that paid attention to Mem û Zîn was the first Kurdish newspaper, Kurdistan, published by the Kurdish nationalist aristocrat and intellectual Miqdad Midhat Bedirxan in Cairo. The first issue appeared on 22 April 1898. In the second and following issues of Kurdistan, he published the prologue of Mem û Zîn. At the same time, the German Orientalist Martin Hartman paid attention to Mem û Zîn too. (M. Hartman, 1898, S 107). However, as Martin Strohmeir rightly asserts, "from the very beginning, proponents of Kurdish nationalism have been almost exclusively interested in the part of the poem which later came to be known as the prologue (dibacha), under the title Derde ma ('Our suffering'). This so-called introduction, but without the chapter heading was published in the eighth issue of Kurdistan." (Strohmeier (2003), p. 28).

Strohmier also relates that "Celadet Bedir Khan wrote in 1933, in an open letter to Ataturk, that his father, Emin Ali, brother of Midhat and Abdulrahman, had tried to have Mem û Zîn published in 1894 but that the committee in charge of granting permission censored large parts and so Emin Ali did not publish it". (Ibid. p. 28, Bedirxan, (1922), p. 28).

In 1941, the Kurdish magazine Hawar in Syria published some parts of the story with a glossary and an article by the Kurdish nationalist intellectual, Celadet Bedirkhan. In his article entitled Klasiken me ('Our classics') he compared Khani to Rumi and described him as "the prophet of our national belief, the prophet of the doctrines of our race" (pexember e diyaneta me a mili, pexembere ola me a nijadin).

A few years later, in 1947, a reprint of the Istanbul edition appeared in Halab. In 1976 an edition of Mem û Zîn appeared in Baku translated into the Azerbaijani language by the Azerbaijani researcher and linguist (of Kurdish origin), Shamil Askarov. The Kurdish scholar and writer Jamal Nabaz published a translated summary of the poem in German in 1961. The Kurdish Islamic scholar Mala Ahmad Al-Zevengi published a comprehensive interpretation of the poem in Arabic, published in Qamishly, Syria in 1959.

Few South Kurmanci versions of Mem û Zîn were produced in the 20th Century. One was an early (1925) dramatized version in verse by the Kurdish veteran poet and modernizer, Peeramerd. According to Rasul (1979), he based his version on South Kurmanci oral versions known to him. His version is also in masnawi verse and it is more an adaptation of the folk story for his own ideas and style than a reproduction of a specific text. He is especially keen to use the story to defend love against reactionary social practices and to promote the rights of women. (Sulaymaniyah, 1925). Hemin, in his introduction to the Kurdish edition of Oskar Mann's collection, criticizes Peeramerd for Westernising the text by making Zîn commit suicide in his version, considering this a non-Kurdish practice in terms of Kurdish customs as women, especially in Kurdish folk literature, have an equal or a big role in deciding the course of the events [Hemin, 2006, p.57).

The other Mem û Zîn was a straightforward poetical rendering of the poem by the late Kurdish Mukiri poet and scholar Hejar Mukiryani (Baghdad, 1960). Hejar uses a sophisticated spontaneous pure Kurdish language based on his Mukiri sub-dialect, rendering Khani's text verse by verse, keeping all Khani's original plot, characters, events, pure Kurdish vocabulary and dramatic elements; but he has simplified the text (in order to be understood by ordinary readers and get rid of non-Kurdish words, he writes) and failed to keep the Sufist and complex structural and intellectual elements and philosophical constructions of the original text.

The work also has an interesting introduction which focuses on explaining Khani's nationalism and patriotism. Hejar writes: "Three hundred years ago Khani introduced to us the idea of liberation. Khani is the inventor of (the idea of) nationalism in the Middle East." About his own rendering he says: "What made me think of rendering Mem û Zîn was that the book is full of hard Arabic and difficult Persian vocabulary. We must not blame Khani for this because this was the common practice in Khani's time. One's artistic ability was attested by the number of the hard-to-understand Arabic and Persian words. Khani proved his merit then by following these standards" (Hejar, 1989, p. 233).

In fact, Khani consciously and necessarily used Arabic and Persian vocabulary and terms because they were/are part of the common spiritual and cultural product, milieu, material and conceptual Mem û Zîn instruments of all the Islamic nations and he needed them to construct his own philosophical vision.

However, Hajar accomplished a superb, well-researched, neat Kurmanci edition of Khani's Mem û Zîn, with word-by-word explanation in South Kurmanci Kurdish. This edition was published by the Kurdish Institute of Paris in 1989.

This is the best-ever complete Kurdish edition of in Arabic transcript. Hejar has depended on all the available editions, including Rudinko's. He also had at his disposal a copy of the 1919 Hamza edition of Istanbul. Hejar has also republished his 1960 Mukiri version of the story with this edition.

In 2000, Professor Izzeddin Mustafa Rasul published a full Arabic translation of Mem û Zîn, in 375 pages with a short introduction based on his previous study of Khani.(Rasul, 2000).

In 2007, (the writer of this study) Kamal Mirawdeli published a full South Kurmanci prose version of Mem û Zîn (excluding the prologue) with a general introductory textual study (Sulaymaniyah, 2007). The last two books were published in Sulaymaniyah in the Kurdistan region of Iraq. Kamal Mirawdeli has also written a dramatic text play, in standard South Kurmanci, based on Khani's literary text, keeping and developing its philosophical, political and dramatic elements and themes. This dramatic text, called Shorsh î 'Ishq Trajidiyay Mem û Zîn, ('Revolution of Love: Tragedy of Mem and Zîn'), which was published in Sulaymaniyah in March 2012, is over 45,000 words written in poetic prose and lyrical poetry.

I have used Hejar's 1989 edition for this study. All references in the text refer to this edition.

Mem û Zîn Analytical Study*: 4. The form and genre of Khani's literary work.

By Dr Kamal Mirawdeli:

'Love and Existence: Analytical Study of Ahmadi Khani's Tragedy of Mem û Zîn'

Chapter Four: The form and genre of Khani's literary work

Chyet describes Mem û Zîn in terms of form as "a long epic poem (2655 lines) in the Persian Masnawi style, characterized by strict symmetrical structure, each line consisting of two hemistichs in hazaj meter.

Each hemistich contains a fixed nine to ten syllables, with each line rhyming at the end of the first and second hemistiches, but with no rhyme between the consecutive lines" (Chyet, p.54). Mem û Zîn's form and especially its prosody have attracted more attention by Orientalists than its structural constructions, intellectual themes and content issues of the story. Maybe the difficulty of understanding the poem was a reason.

The fact that Mem û Zîn is written in Masnawi has been rightly interpreted as using and being affected by Persian epic poetry. No doubt that Khani was influenced by Persian poetry and no doubt that he has tried, as Rasul has shown, to emulate a style of verse that would help to orientalise his poem and put it alongside other Oriental epic poems, in particular the Persians'. As Bruinessen opines, Khani 'appears to have modelled his work on the version of Yosuf and Zulaykha composed by the Persian poet Nizami of Genja" (Bruinessen op. cit. P. 40).

But using Masnawi does not mean imitation of style and does not mean that this genre was uniquely Persian in origin.

In fact it is a very erroneous tendency to ascribe the origin of any sort of intellectual and cultural aspect of the Islamic Orient to any particular nation without conducting thorough historical investigations going back deep before Islam and without exploring the historical power relations and cultural interactions between different peoples within Islam and between Islam and other peoples such as the Greeks.

For example many basic philosophical ideas described as Islamic have emanated from Greek ideas once the Greek philosophy was translated into Arabic in the 9th century and many Greek philosophical ideas were influenced by Zoroastrianism.The non-Arab and then Arab translators themselves made a strenuous effort to find Quranic or other Arabic vocabulary to define essential philosophical terms such as essence, substance, form, reason, dialectic, etc. (See: Kennedy-Day, 2003). Then, although labeled by the generic term Islamic, in fact Islamic thought, being the collective production of many civilized nations that contributed to the religion, contains diverse forms and schools of thought including pre-Islamic ones disguised or reinterpreted as Islamic. Sufism is definitely one of these schools, although that was a part of and never completely accepted by the orthodox Sunni Islam, but it is now a well-established part of Islamic thought.

The other cultural aspect a researcher needs to be aware of is the immense role of local or ethnic folklore, especially in relation to poetic forms, genres and styles and even content. For Kurds, due to the immense richness of their folklore, this consideration is vital.

As for Masnawi form, the word itself is of Arabic origin, it is from the root 'thnai' meaning two. Masnawi simply means two things together. So the Persian poets used it to name a structure of verse based on two rhymed half lines. According to the Encyclopedia Britannica, "The form originated in the Middle Persian period (roughly from the 3rd century bc to the 9th century ad). It became a favourite poetic form of the Persians and of those cultures they influenced" (EB online, 2010). The culture of the Middle Persian period was not a Persian culture as such. It is not that Persian influenced other cultures, but several ethnic groups shared the same culture and language, albeit with different dialects. That is why the origins of the language of Avesta, Zoroaster's religious poems, remain unsettled.

Like the Persians, the Kurds claim that Avesta is Kurdish and that in terms of vocabulary and structure it is closer to Kurdish than the Persian. There is an opinion that Zoroaster's Ghathas (the Ghathas of Zaratgushtra) are Median, the language of the Medes considered by Kurds as their ancestors. But to deal with the issue of the beginnings we need to go back even further than this. Herodotus and other Greek sources can provide useful information.

There are two other points I want to make about Khani's use of Masnawi style. No doubt Khani took the Persian poets, especially Firdowsi, in my view as an example. As it was Firdowsi who first embarked on the immense project of the Persian revival through, first: the use of Persian language and, second: delving deep in the national Memory and history to re-present the ancient roots, political power and civilization of the Persians. Firdowsi wanted the Persians to be in possession of a traditional account of their people and its long history.

"This account is presented to us in the great poem of Ferdowsî, the Shah-Nameh, or Book of Kings, one of the earliest and most famous productions of the new era of Persian literature, and one of the most remarkable works which any Oriental literature can boast; a true epic, in which the mythic and heroic legends of the olden time, after being long preserved and handed down by tradition, laid up in the national Memory, and worked over, and developed, and systematized, by the national mind, are finally reduced to form, and woven together into one connected story, by a national poet, whose version is then universally accepted, and becomes the acknowledged and credited history of the people" [Whitney, 1873, p. 190).

Khani, with his encyclopedic knowledge and being deeply versed in Persian literature, was most probably aware of Ferdowsî's project, and the why and how of achieving it. But it is clear that, while Khani emulated the process as described by Whitney, he did not follow Ferdowsî's example to write the history of Mîrs and sultans. This task was carried out in 1597 by another highly-regarded Kurdish aristocratic intellectual, Sharafkhan Bidilisi (1543-1603) (Izady, 2008). It is an indicator of a similar, so very much later, process of Kurdish revival that Sharafkhan Bidlisi, sometime before Khani, did chronicle the Kurdish Mîrs and governors and historical figures. But he did this, not in verse, and not as an epic or in any literary form and style, but in the form of the rational, professional discipline of historiography. Also he did not do this in his own language but in Persian. While Ferdowsî called his epic the Book of Kings, Shrafkhan called his history, as reference to both himself and his pride in his national history, Sharafnama, meaning the Book of Honour. By doing so, Sharafkhan established Kurdish historiography on the one hand, and provided a scientific historical and geographical framework for Kurdish ethno-nationalism.

Comparison between Ferdowsî and Khani

Consideration of the basic differences between Ferdowsî and Khani helps to clarify some important formal and content distinctions between the two works and to show that Khani's literary achievement is not an epic in the sense established by Ferdowsî and followed by other Persian poets and also to show to what extent his work, as he emphatically claims in several places in his text, is an original product in method and style, which is the creation of his own mind and heart, both of which have a formative function in its realization. I will base my information about Ferdawsi on the succinct synopsis of his profile in EB:

"According to Neẓāmī, Ferdowsī was a dehqān ("landowner"), deriving a comfortable income from his estates. He had only one child, a daughter, and it was to provide her with a dowry that he set his hand to the task that was to occupy him for 35 years. The Shāh-nāmeh of Ferdowsī, a poem of nearly 60,000 couplets, is based mainly on a prose work of the same name compiled in the poet's early manhood in his native Ṭūs. This prose Shāh-nāmeh was in turn and for the most part the translation of a Pahlavi (Middle Persian) work, the Khvatāy-nāmak, a history of the Kings of Persia from mythical times down to the reign of Khosrow II (590–628), but it also contained additional material continuing the story to the overthrow of the Sāsānians by the Arabs in the middle of the 7th century. The first to undertake the versification of this chronicle of pre-Islāmic and legendary Persia was Daqīqī, a poet at the court of the Sāmānids, who came to a violent end after completing only 1,000 verses.

These verses, which deal with the rise of the prophet Zoroaster were afterward incorporated by Ferdowsī, with due acknowledgements, in his own poem. The Shāh-nāmeh, finally completed in 1010, was presented to the celebrated sultan Mahmûd of Ghazna ... in view of his heretical Shī□īte tenets, Maḥmūd, a bigoted Sunnite, was influenced by [his enemy's] words, and in the end Ferdowsī received only 20,000 dirhams. The Persians regard Ferdowsī as the greatest of their poets. For nearly a thousand years they have continued to read and to listen to recitations from his masterwork, the Shāh-nāmeh, in which the Persian national epic found its final and enduring form." (EB, online edition, 2010).

Relating these basic facts about Ferdowsî's project to the facts of Khani's enterprise we can point out these differences:

1. Ferdowsî depended on older extant written texts in Pahlavi (Middle Persian) language. Khani used a popular Kurdish folk story, apparently with ancient roots, but which was still active as part of Kurdewarî, the lived cultural milieu and Memory of Kurds.

2. Ferdowsî tells the history of the kings of Persia in order to revere and immortalize them. Khani tells the story of two lovers in conflict with the power and tradition of kings and governors and make this a pretext to advocate the cause of his people both as a distinct ethnic and geographical group and as the common people suffering from injustice of foreigners and local rulers.

3. Ferdowsî incorporated literature on Zoroaster and the Arab occupation of Persia. "The story told in the Shāh-nāmeh starts with Gayōmart, the first King but also the first man... It is a mixture of myth, legend, and history, some of which can be traced back to the Avesta and the Vedic literature of India." (EB online, 2010). In fact, Ferdowsî is thought to have been inspired by and following the Steps of another Iranian poet before him called Daquqi who tried to re-establish Persian literature by reviving and writing about the rise of Zoroastrianism He was killed while still at the start of his project but his work was incorporated by Ferdowsî in his Shāh-nāmeh.

Writing a Sufist story with Sufist characters, Khani did incorporate Zoroastrian beliefs in his work and has made indirect references to Zoroastrians and their beliefs. In fact, Khani could have admired Ferdowsî for the project that it had established, as it was in its aim and direction similar to what was in Khan's mind.

Ferdowsî's historical and legendary Memory goes back in history to the beginning of life and then the emergence of Zoroastrianism, a religion shared by all the Iranians, including Kurds and Persians. One of the main heroes of Ferdowsî that supports the Iranians and fights against the forces of evil, according to Ferdowsî, is Rostam, who is identified as a Kurd. (Sharafnama mentions him as an example of Kurdish courage).

In Ferdowsî's Shāh-nāmeh, Iran is a country, power and culture that has always been in the position of domination. But this domination was challenged: first by the Arab usurper Ẕaḥḥāk (a humanized dragon derived from ancient mythology) and then by the King of Tūrān, a rival empire situated in Central Asia. Behind these conflicts is the Zoroastrian idea that throughout the history of the world a divine element and a demonic element are fighting with each other until, in the end, good prevails over evil.

Khani also stresses the conflict between good and evil. This is a strong thematic constitution of his story. But Khani, contrary to Ferdowsî, was not dealing with Memory, symbols, kings and past glories. He was reflecting on the reality of his time and age. And in that reality the Persians were for him, with the Ottomans on the other side of the border, the two forces of evil, that were causing destruction and ruin in his country. While Ferdowsî portrays Iran as a powerful dominating power throughout history, Khani laments the fateful phenomenon that God, from the beginning of time, has made the Persians and the Turks dominate over the Kurds in spite of the characteristic courage and nobility of the Kurds and their King-making role for other nations.

4. Ferdowsî's work is a poem of nearly 60,000 couplets and is a universally recognized Persian national epic. Khani's work with only 2657 couplets cannot be compared with Ferdowsî's massive product, which took him, as reported, 37 years of his life.

Also the subject matter, the content, the philosophy and the politics and poetics of the texts differ.

Mem û Zîn and Chyet's epic criteria

5. However, although Khani's work has a Masnawi form, which is the usual verse-structure of Oriental epic, it is not recognized as epic as such precisely because of the standards set by Ferdowsî and his later followers. Khani's work is a departure in many ways, at least thematically and philosophically and also in its clearly declared new secular nationalistic aims and ambition. These could offer new elements justifying its epic-like modality in spite of its size and range. However, Chyet (1991, pp. 76-78), after discussing several definitions of epic addressing its problematic, he comes up with "criteria which scholars of epic recognize in defining the genre". According to these criteria he defines epic:"An epic, then, is a cycle of tales regarded as the history of a given people from its inception until a certain point in time. As such epic combines myth, explaining how mankind and the world came to be in their present form, and legend, which deals with folk history. A recurring theme in epic is the battles successfully fought by a national hero against a foreign enemy (……..). Some epic traditions are oral, others are the written record of what is presumed originally to have been oral."

This definition of epic, it is obvious, perfectly fits Shah-Nama as described by EB. There are the crucial two elements of myth, legend and also cycle of tales and national battles, etc. But Chyet asserts that this definition cannot be applied to Mem û Zîn (though he means the oral versions here but his view includes Khani's), because it lacks these elements. He writes:

"First of all, it is a single story, rather than a cycle of tales. Secondly, M&Z does not pretend to be an historical account of the Kurdish people. It certainly does not treat of their beginnings, nor of how they came to be in the territory known as Kurdistan. Myth is absent from M&Z. As for legend, it is incorporated to the extent those factual places, such as Jezira Bohtan, (and perhaps historical personalities are included) and it is told as true (……..); nowhere in M&Z can one find long detailed descriptions of battle scenes. Nor can it be considered a chronicle either of battles or of dynastic succession.(…….).In addition Mem dies after being imprisoned in a dungeon, whereas the victorious heroes of the epic genre would scarcely ever allow themselves to fall prisoner.

Epic heroes defend nations from marauders and monsters. Mem must be protected by his chivalrous host Qaratajdin…With regard to the form (the texture) of the epic genre, and most versions of M&Z do not exhibit pure poetry, a trait which it shares with such Turkish epics as Korogu. It is hoped that the preceding discussion has debunked the misconception of Mem û Zîn as belonging to the epic genre"(Chyet, p. 78).

One cannot but agree with Chyet: Mem û Zîn does not belong to the epic genre as Chyet has defined and delimited! I agree with all his negative descriptions of M&Z, apart from his claim that M&Z does not exhibit 'pure poetry'. [I do not know what he means by 'pure poetry'. Perhaps he could have listed strict conditions like those he has done for epic genre, to claim that M&Z is not poetry either. I do not claim I have seen all the versions of the oral M&Z. But I have seen and studied the Mukiri version and as far as one can define pure poetry, which naturally remains affected by one's language competence, subjective knowledge, intention and appreciation, M&Z is 'pure poetry' and of the highest possible standard.

But I want to repeat that Chyet's description of his non-epic elements and characteristics of Mem û Zîn (I am talking about Khani's version here) is accurate.

But this is precisely what Khani means by claiming to be original, innovative, purely a mountain Kurd and not imitating others. If a work challenges all these orthodox elements and definitions of the archaic established epic genre, then it must be a great innovation and it must be original. The question is: if this new product is not epic, then what will you call it?

Or does it really matter whether you can frame it within a name, a genre and an institution or not? Is it a right approach to define a work, negatively, because it does not fit into four-thousand year old standards and elements of epic genre, for Chyet's delimitations are Homerian, Virgilian, Ferdowsîyan or are applicable to all the repetitive masculine violence-based epics but not to Khani's which radically breaks from them although Khani was intimately familiar with these dominant epic devices.

But I do not think it does matter whether we call Khani's Mem û Zîn an epic or not, although the concept and context of epic are actually not so rigidly delimited as Chyet has done. According to EB: "An epic may deal with such various subjects as myths, heroic legends, histories, edifying religious tales, animal stories, or philosophical or moral theories." Given its total departure from the traditional epic genre, as Chyet has clearly outlined, perhaps it would be proper to call Khani's Mem û Zîn "an anti-epic epic." Heroism in Khani has a different concept and content.

Mem is not a traditional epic hero; he is a Sufist hero and a representative of different Kurdish historical experiences, realities and spiritual values. Heroism for him is courage to endure hardship and remain truthful to good and the will of the oppressed in the face of the power of the oppressors, it is martyrdom for his beliefs and for the kind of love, spiritual love that he came to understand and aspire through injustice, imprisonment, separation and suffering.

He is a totally different hero from those of Homer, Virgil and Firdowsi. He is an ordinary spiritual and an intellectual hero, not a supernatural one. He is the offspring of Kurdewarî, of isolated oppressed Kurdish communities, not the mainstream dominant aristocracies and empirical powers.

And he does produce pure poetry and lofty lyrics in his own tongue to express himself and articulate his love and message! As we will show in the analysis of the text, Mem û Zîn is a actually a drama, it is a tragedy and its main characters – Mîr Zeyneddin, Mem and Zîn – are tragic heroes.

6. Ferdowsî finished the work in 1010 and dedicated it to a Persian King, Sultan Maḥmud of Ghazna for which he was insultingly paid only 20,000 dirhams, enough to buy a foqā (a beer) and share it with his friends, as the tradition goes. Later, Ferdowsî wrote a sharp bitter satire against him revenging the insult he received. Khani wished a Kurdish Mîr, not any Mîr, to sponsor and support his work, not by giving him a monetary reward, which he despised, but by giving his work royal authority and accepting it as an original Kurdish creation, dressed in Kurdish language and cultural attire and sentiments.

He indicates in his poem that he actually took it to a Kurdish Mîr, apparently educated, and called Mîrza, the title of the educated elite, but his treatment was ordinary and his work did not receive the special attention it deserved. Khani did definitely feel bitter and disappointed but this only added to his already apparent dislike and distrust of Mîrs and unjust authority in general. He does not attack or insult the Mîr who disappointed him. He still says:

But his consideration was too general
He did not pay us a special intimate attention
He is a special mercy to people
May God support him! (284-285)

7. Khani makes clear that, had he written his work in Persian, all its words would have been counted as gold and he would have been treated differently. But his dream was to raise the banner of Kurdish poetry on the highest roof of the universe and bring back to life Kurdish poets like him, who had lived before him, and been forgotten. He wanted to bring them back to life with Mem û Zîn, as precursors and pre-text to share in a collective dream of independence and authority for his people, which would allow their language, literature and civilization to flourish. Khani knew in advance that the use of Kurdish would limit the appeal and potential audience of his work but he made a determined obstinate choice to use Kurdish because it was the medium of the common people for whose children he had written a dictionary and taught in Kurdish, and because he wanted to show the others: Turks, Persians and the world, that Kurdish is of no lower perfection and standard than other languages and that love as spirit and as heroic narrative is well-established among the Kurds.For this Khani at least has gained the prestige of having his name being put beside Ferdowsî by those who have studied and admired his project. Ferdowsî's has maintained its impact and value for over 1000 years and become an enduring monument of Persian culture, making him the greatest Persian poet. But, as Joyce Blau recently put it, Khani's " Mem û Zîn .. [a] long 'mathnawi' of 2655 distichs, rich in poetic imagery and lyrical scenes, has immortalized Khani for the Kurds, as Ferdowsî was immortalized by the Persians, and Homer by the Greeks" (Blau, J., Refinement and Oppression of Kurdish Language in Jabar and Dawood, 2006. p.104).

Ferdowsi is seen as a national Iranian hero who re-ignited pride in Iranian culture and literature, and who established the Persian language as a language of beauty and sophistication. Ferdowsî wrote: "the Persian language is revived by this work." Khani produced a conscious national project to lay the foundation for his nation's unifying language, culture and liberation.

8. Khani did not write about Kurdish kings, perhaps because the Kurds did not have such kings, perhaps because the Kurds never liked kings or were in good terms with them or with any foreign authority in any time of their history. This is attested by the Assyrian records as well as by the Greek Xenophon in his Anabasis about 400 B.C. Khani goes even further than this: he does not like the Kurdish authority of his time, his Mîrs, either. Thus while appreciating the way Ferdowsî used Masnawi style and used his national language to develop stories from national Memory, systematize them and weave them together into one connected story, a Shah-Nameh (Book of Kings), Khani used the same strategy on a smaller scale and opted for a folk romance of two ordinary Kurds, two lovers, to make them, as we shall see later, the pretext of his own project of Kurdish national revival. Yes, Khani used Masnawi because Firdowsi, Nizami, Jami and Rumi, had successfully applied it for writing long epic poems. And this flexibility is the greatest advantage of this verse structure. The EB describes the nature of Masnawi as follows: "The Masnawi enabled the poet to develop the thread of a tale through thousands of verses. Yet even in such poetry only a restricted number of metres were employed, and no metre allowed more than 11 syllables in a hemistich (half-line). Meter and diction were prescribed in accordance with the topic. A didactic Masnawi required a style and metre different from a heroic or a romantic one. Most Masnawis, however, begin with a praise of God, and this strikes the keynote of the poem." (EB, 2010, online).In fact, Khani has also used Masnawi for didactic purposes. His Arabic-Kurdish dictionary for medrese shagirds (school learners) is also written in Masnawi. But, while I stress that establishing Masnawi verse as a systematizing structure for epic was an achievement of Persian poets, Masnawi itself, albeit not with this name, had and has always existed in the folk traditions of Kurdish literature and perhaps it was used in Zoroastrian literature too.

Masnawi in Kurdish literature

In Kurdish folk literature we find abundant examples, not only of Masnawi metre and rhyme, but also of the thematic structure of the epic poetry written with it.

EB says Masnawis begins with a praise of God and this strikes the keynote of the poem. This is a tradition of the Kurdish folk epics such as, for example, Beyti Abdurrahman Pashay Bebe, (Hemin/Oscar Mann: (2006), though the description of epic may not be a correct one as the whole oral version has not survived) written by a Kurdish shayer (the name used for illiterate beyt composer or singer). The proto-epic starts with the praise of God .The first 23 short 4-syllabic lines, one of the most common folkloric Kurdish syllabic structures, are repetitive devotions to the Creator. It starts with these lines:

Creator: You are the only omnipotent
My lord: You are the sole omnipotent
How immortal, and how unique
You keep up the earth and the heavens
There are 80 thousand worlds, no doubt even more,
I am one of these worlds, I see myself less significant than them all
I had to kneel in a thank-giving prayer for you have not made me unbeliever
I say there is no god but God, one thousand thanks
You are the beginning, you are the end
You are the outer existence and the inner existence (zahir, batin)
How many rains, how many snows,
How many rivers, how many seas,
How many skies, how many clouds,
How many heavens, how many fires,
How many armies, how many forces
Whatever you wish to order
Even if non-extant, will be present.
(Hemin-Oskar Mann, p. 533, my translation)

If written together, each two half-lines make an 8-syllable line. The half-lines are rhymed the same way as Masnawi. But the first 16 lines I have translated, all consecutively have the same rhyme. (qadir-nadir, ragir-ziyatir, kemtir-kafir, etc).

This is a characteristic of Kurdish folk poems beyt that they cannot be characterized in terms of meter and stanza. The only revealing form they afford is their rhyming scheme and the ending of rhyming words. In this poem, the couplet structure is constant but the rhymed structure varies. There are groups of ten lines, 6 lines, 4 lines, etc., rhyming together.

There is another very interesting folk poem in Oskar Mann's collection called Xazêm (Hemin-Oskar Mann, 467-477), which can illustrate the specific thematic nature of a Kurdish approach to life and love. The story is told with great humour and, at the same time, deep social and spiritual dimensions showing the high status of love and women in Kurdish society. The poem has 228 lines. It tells the story of love between a gypsy boy and a gypsy girl. The boy is invited to sing in a public dance. He first asks his lover, the girl, whether he should accept the invitation or not. The girl encourages him to go and sing in the wedding and promises to go to the party. But, when the party starts and he starts singing, he looks around and cannot see the girl. He asks his assistant to keep singing and goes to find out why the girl, as promised, had not come to join him in the dance. He finds the girl crying. She says she has not got a special dress suitable for the ball.

Although she has seven dresses, she insists that the boy buys her a new special one for the occasion. The boy sings about her grievance to encourage people donate for her dress. Eventually the dress is ready and she does attend the ball without accepting the dress! But she dances so passionately that she loses her gold nose-ring xezêm which is the main character of the ballad and hence its proper use as the title of the poem. She only knows about her loss when she goes home and the party is over. It becomes a disaster and a search on a universal scale for finding the khazem starts. Heaven and earth together join the search. Life, commerce, seas, gardens and government systems stop until the xezêm, after a long universal search told in joyful verse, is found. Even the Russians and the English are asked to know about the loss of xezêm and join the mourning for it:

In the town of Seqiz shops were shut
Khazem was lost, sadness meetings were held,
Iran, Turan, Isphahan
Tewrez and Taran and Jezire Botan
Serdesht and Sne towards Shino
People are sitting with hands around knees
Wirme and Maraghe until Qendehar
Bazaars and shops disappeared in cities
Bebes (Kurdish Baban Mîrs) would not come down from highlands
This sovereign Mîr should not keep ruling
The world should not remain stable
Traffic should stop in the travel roads
The Mîr of Amêdi should not govern
Dasni and dina and Sima and Ezidi
Would not go to the visit of the grave of of Shekh Adi
Dasne and dina, all the country
I do not accept anyone to do horse racing
I do not want anyone to play jlitane
All must remain mourning for the lovely girl (neshmialn)
God must know about this incident
Or I will destroy the land of Iran
The English and the Russians should know about this
And organise mourning for the beautiful girl
She lost her xezêm in a round of dance.
Then even nature shares the mourning:
The river of Badinan, how wide and big it was,
Not a mouthful of water was left in it
Poor fish had all died of thirst
I asked the sea
I exchanged two words of discourse with the sea
I say:" Why have you dried up in the prime of spring?"

It answers: "I am mourning for the khazem of the lover."
Let this news reach the mountain of Sefîn
Any flower springing from the earth
With the qulling of Frahad, the original Stêel,
I will uproot them, roots and Stem.

Suddenly a teter, messanger, arrives from around Mosul, and brings the news to the gypsy lover that the khazem was found. And at once all this universal mourning comes to an end. The form of the poetic ballad is variant groups of 4,6, 8 rhyming 8-syllable lines. But in the middle there are dialogues expressed only in rhyming 8-syllable triplets and then change to couplets: two half-lines rhyming together in the Masnawi style:

Delê kirasekim dewê saf le mahut bê
Dewri damenî durr u yaqût bê
Le rasti memki denki zumrut bê
[Triplet: mahut, yaqut, zumrut- a-a-a]
Kirasim dewêsaf le kimxawa bê
Kobey qenewz, beri xra bê
Lal u gewher gulawrezi bê
Ketani Hindi perawezi bê
Nêwi Memkani nexşu nigar bê
Wêney Hindustan kari diyar bê

These three couplets are all rhyming half-lines in Masnawi style. They are aa, bb, cc; kimxewa bê –bo raxra bê, gulawrezi- erawezi, nigar – diyar. And the last couplet is 10 syllable hemischets identical to the ones used used by Khani in his Mem û Zîn:

Nêwi /Memka/ ni nex/ şû ni/gar bê
Wêney/ Hindu/stan ka/ ri di/yar bê
Let the space between her breasts be images and inscriptions
The art of Hindustan show its impact

In the Gorani sub-dialect of South Kurmanci beyt (couplet), the Kurdish word for Masnawi, has been used from ancient times for both Zorastarian and then Islamic religious poems and prayers and lyrical poetry.Khani is genuine and honest in describing his work as original and innovative. Mem û Zîn is Kurdish in soul, spirit, surroundings, and in its motivation and aspiration. It is an extraordinary anti-epic epic. As we shall show, it is a tragic drama of beauty, love and truth. It discards in a very radical way all the traditional constraints of epic poetry and its aristocratic bias. He makes epic form a genre that portrays the heroism of ordinary people, expresses national and liberal aspirations, derives from the wealth of folk literature's ideas, ideals, forms and styles and opens it up for the free play of complex layers of philosophical, political and mystical ideas.

Mem û Zîn Analytical Study*: II, 1 – Khani's theory of Kurdish nationalism.

By Dr Kamal Mirawdeli:

'Love and Existence: Analytical Study of Ahmadi Khani's Tragedy of Mem û Zîn'

Part II, Chapter 1: Khani's theory of Kurdish nationalism Perhaps pseudo-Kurdologists, Euro-centrists and Orientalists, in Edward Said's sense of the word, would be annoyed by just seeing this title let alone my argument for the fact that there is a comprehensive theory of nationalism regarding the Kurdish nation in Ahamdi Khani's Mem û Zin (he finished writing it in 1690). Yes there is a complete theory including Khani's specific innovative theoretical concepts, which act as strategic interpretive elements for the explanation of nationalism in general and Kurdish nationalism in particular; there are nationalist themes and issues specific to the Kurdish nation; there is Khani's clear expression that he is thinking as a nationalist Kurdish intellectual and he has dedicated all his life, labour and his work, Mem û Zîn in particular, to explain and embody the cause of the Kurdish people and their need for national leadership, national cultural revival, national liberation and a sovereign state of their own; and finally there is the actual epochal work of Mem û Zîn which is a marvellous dramatization of the Kurdish country, culture and way of life, the character of Kurdish men and women and Kurdish issues and aspirations.

However I do not believe in projecting my own understanding and preconceptions into Khani's text or any text for that matter. The best scientific objective methodology is to let the text speak for itself, reveal its content and connotations and its own inner logic and thematic constructions. Khani has made all this very easy for anyone who understands his immensely erudite language and enigmatic style. His work is very self-conscious. He predicts various readers' reactions to his work so he in advance offers, among other innovative techniques, an elaborate critical discourse, to help the readers, especially Kurdish patriots, to read his work with sympathy and understanding.

Thus, the following discourse analysis is based on three Steps:

1. Transcribing Khani's original texts in Roman alphabet (for Arabic words I have used normal standard pair sound combinations such ad /gh/ and /dh/ for words such as ghilman, dhat), literal line-by line and word-by-word translation of the verses into English and then offering a discourse analysis of the themes and ideas in each section.

This I hope, will ensure the best methodology to give justice to Khani's ideas and arguments for which he has so passionately pleaded.

1.1 Why did Khani write his story in Kurdish?

(235-237) Khani j kemalê bêkemalî
Meydana kemalê dîtî Xalî
Ye'nî ne j qabilî w xebirî
Belki b te'essub w a'shirî
Hasil j 'inad eger ji bê dad
Ev bida'te kir Xilafe mu'tad
(235-237)) Khani out of his perfect lack of perfection
Saw the arena of perfection vacant
Meaning not out of competence and expertise
But because of te'essub and 'eṣîrî
In short, from stubbornness, maybe unjustified,
Made this 'bida't' (custom-breaking innovation) contrary to what is customary
(357-361) Kurmanc im û, kûhî u, kenarî
Van çend xeberêd Kurdewarî
Imza bikirin b husnê eltaf
îsgha bikin ew b sem'ê însaf
Eshabê gherez ku guh bidêrn
'Eyba b kerem li min veṣêrin
Ava rûyê ṣai'ri nerêjn
Ger mumkine yêke qenj bebêjin
Sehw û gheletan nekin te'eccub
Ta'wil bkn, j bo te'ssub.
(357- 361) I am a Kurd, a mountaineer and a frontierman
[Recorded] some of the tales of Kurdewarî
Stamp it with your kind-heartedness
Listen to it with ears of fairness
Those who listen to it with purpose
Let them be generous, and hide my flaws
Let them not insult the poet
If possible, say good things [about it]
Don't be shocked by flaws and mistakes
Interpret them, for the sake of te'essub.

Khani mentions the important words of te'essub and 'eṣîrî as the most impelling factors for what he himself calls his exceptional innovation: bida't (which is, as we shall see, the rewriting of a Kurdish folk story 'fsana' as a dramatic mathnawi in Kurdish). He also asks his fellow Kurds to make a with- te'essub or a patriotically partisan reading of his work and hide his flaws.

Playing on the Arabic work kemal which is one of the names of God and has several sublime meanings such as perfection, fulfilment, achievement and excellence, Khani says that he saw the arena of Kurdish

'perfection' vacant, though 'perfectly' aware of his own 'imperfection', because of his te'essub and 'eṣîrî and not out of 'competence and expertise' he went against the customary course of affairs and created a bid'at which is a term used by Islamic traditionalists to describe any new idea that breaks with well-established traditions or customs.

So bid'at is what Khani has done; and te'essub is the reason for it, and 'inad (stubbornness) is his personal unshaken determination to fill in the gap of 'perfection' in the area of Kurdish written literature.

Khani's word te'essub is from the same Arabic root 'e'sab, which Ibn Khaldun has used in his al-Muqaddima to coin his sociological concept of 'esabiyye. This is a type of integrative 'esabiyye. Ibn Khaldun views this as instrumental for dynastic rule and state-making to be produced and reproduced. (Akbarzade (2003), p. 31)

Ibn Khaldun's description of 'esebiyye expresses a sort of 'community solidarity' aimed at underpinning a dynastic political power that represents the interests of that community. It has been translated as social solidarity or tribal solidarity or community spirit, etc, as it is primarily based on blood or close geographical ties. Ibn Khaldun writes: "Social solidarity ['esebiyye] is found only in groups related by blood ties or by other ties which fulfil the same functions. This is because blood ties have a force binding on most men, which makes them concerned with any injury inflicted on their next of kin.

Men resent the oppression of their relatives, and the impulse to ward off any harm that may befall those relatives is natural and deep rooted in men." (Issawi, 2002, p.103).

Khani's te'essub means having 'esebiyye and he also uses 'eṣîrî' (feeling for or commitment to e'shiret, tribe) in that sense. But as we shall see Khani's te'essub and 'eṣîrî go beyond the elementary condition of kinship to include both concrete and conceptual national constituents such as idea of common homeland, shared culture, shared history and most importantly shared national cause in the face of the other. In this sense the most natural element of kinship relevant to Khani's work, as described by Ibn Khaldun is "resenting oppression and deep-rooted desire to ward off harm". This in Khani's case means putting an end to the historical oppression of all those kinships that he conceptualises as his people, the Kurds. What Khani sees is lacking in the area of 'perfection' is the use of native language as an instrument of self-representation, self-expression, communal solidarity, love epics and knowledge.

He makes the task of filling this gap and 'achieving perfection' in this area, his Grand Narrative, his great national enterprise. So Khani's t'assub can be translated as 'national solidarity', rather than social, tribal, or community solidarity. He provides perfect enough description of his enterprise, to warrant this conclusion.

At the end of his exposition, Khani describes himself as a simple mountain Kurd who has recorded the tales of his folks. He mentions the cultural word Kurdewarî, which is a very old term used by the Kurds to describe their lands, culture and communities.

While Kurdistan means the land of the Kurds, Kurdewarî means the regions where the Kurds live and their language, habits, and customs prevail. (The word is a noun formed of Kurd and the suffix –ewari meaning in the manner of). Wahbi and Edmonds (1966) define it as " the Kurdish world, something typically Kurdish." Kudroev and Isupova ((1983) give a similar meaning as well as 'Kurdish country'. I have translated it as Kurdish cultural milieu or country. It has also been translated as 'Kurdish culture'. Thus while Kurdistan is a purely geographical name, Kurdewarî has for the Kurds strong cultural and sociological content. Contrary to the views of Kurdish adversaries who insult the Kurds for being inhabitants of mountains and uncivilised, Khani expresses his pride in being so. The only thing he wants is that his fellow Kurds would receive his product with the same sense of national solidarity, te'essub, with which he wrote it, despite its possible deficiencies.

1.2 What is the historical context of Khani's enterprise?

Ez meme di hikmeta Xudê da
Kurmanc di dewleta dinê da
Aya bi çi wechî mane mehrûm
Bilcumle ji bo çi bûne mehkûm?
Wan girti b ṣîrî ṣehrê ṣuhret
Tesxîr kiirn biladê himmet
Her mîrekî wan bi bedhlê Hatem
Her mêrekî wan bi rezmê Rostem
Bifikir Ji 'Ereb hetta ve Gurcan
Kurmancî ye bûye ṣubhê burcan
Ev Rûm û 'Ecem b wan hesarin
Kurmanc hemi l char kenarin
Her dû terefan qebilê kurmanc
Bo terê qeza kirine amanc
Goya ku li ser heddan kilidn
Her taife seddekn, sedidn
Ev qulzumê Rûm u behrê Tacîk
Hindi Ku bikin xuruc û tehrîk
Kurmanc dibin bi xwên mulettax
Wan Jêkve dikin misalê berzex (216-225)
I am puzzled by the wisdom of God
The Kurds among [all] the countries (dewleta) of the world

Have, for what reason, been deprived?
Why have they all been subjected? (mehkum)
They have seized with swords the cities of fame
And controlled the countries of courage
Everyone of them is in generosity a Hatem
Everyone of them in bravery is a Rostem
Look from Arabia to Gurjan (Gurjistan)
Kurmanci they are who have become like towers.
These Rûms (Turks) and Ecem (Persians) are shielded by them
Kurmanc are in all the four ends
Both sides have made the Kurmanc tribes
The target for the arrows of accident
Claiming they are keys at the borders
Each tribe of them is a barrier, a wall
This sea of Rum and the sea of Tajik
Whenever they start out and move
Kurmanc are stained with blood
They separate them from each other like isthmus

The aloneness of the Kurds of 'owning no books' is in fact the facet of another more serious fatal fault, which is lack of independence and self-government, a difficult question that Khani tries to comprehend and answer. Here, Khani expresses an existential contradiction regarding his people and he is puzzled by the enigma behind the wisdom of God to put his people in this fatal geo-imperial disadvantage which made them subjected and unable to have dewlet (sovereign country) like all other peoples in the world. Even worse, the Kurds had (geo-politically, in today's sense) become preventive dams and protective walls for others. Whenever the Persians and Ottomans move against each other, it is the blood of the Kurds which is shed to shield them. They have kept the Kurds as isthmoid tribes and buffers between them.

The puzzling contradiction to Khani is that the Kurds deserve better for, as character and courage, they are examples of generosity of spirit like the legendary Arab Hatem, and embodiment of endurance and courage like the legendary Aryan Rostem mentioned by Firdewsi. But the Kurdish bravery, rather than becoming a factor for independence, it has become a factor for maintaining the very geopolitics that has ensnared them.

The Kurdish historian Sharafkhan Bedlisi also refers to this geo-imperial peril. But for him Kurdish bravery was not entirely negative. For him, coupled with the mountainous character of the land, it made the foreigners desist from occupying the land, being content with getting gifts or using Kurds for their own defence. He writes: "Great princes have not targeted their country and had not intended to occupy it.

It was sufficient for them to receive gifts from them. Otherwise they ignored them and left them to their own. And if they are engaged in war they use the Kurds to fight their enemies for them."(Sherefname, p.38)

1.3 What can bring about Kurdish salvation?

Qet mumkin e ev ji çerxê lewleb
Tali' bibtin j bo me kewkeb?
Bexte me ji bo mera bibit yar
Carek bibtin ji xwabê hişyar
Rabit ji me jî cihan penahek
Peyda bibtin me padşahek
Şîrê hunera me bête danîn
Qedrê qelema me bête zanin
Derdê me bibtin 'îlacê
'îlmê me bibtin rewacê
Ger dê hebûya me serfirazek
Sahebkeremek, suxennewazek
Neqdê me dibû bi sîkke meskûk
Nedma wehe bê rewac û meşkuk
Her çendi ku xalis û temizin
Neqdên bi sikkeyê 'ezizin
Ger dê hebûya me padşahek
Laiq bidiya bixwedê kulahek
Te'yin bibûye j bo wî textek
Zahir vedibû j bo me bextek
Hasil bibûya j bo wi tacek
Elbette dibû me jî rewacek
Xemxwari dkir li me yetiman
Tinane derê j dest le'iman
Ghalib ne dibû li ser me ev Rûm
Ne dibûne xerabeyê di dest bûm
Mehkumê ' eleyhi û se'alik
Meghlûb u mutî'ê Turk u Tacik (194-207)
Is it ever possible that this helical time
Would bring into sight for us a star
Our luck for us would become a yar (lover, supporter)
And just for once would awake from her slumber
Would rise for us a someone we can trust in this world
And appear among us a King
The sword of our art would be recognized
The value of our pens would be known
Our ills would find a cure
Our science would be appreciated

Oh, if we could have a dignified leader
Compassionate, generous, well-spoken,
Our coins (words) would be stamped with value (minted)
And would no longer be so suspected and without market
Though our words are pure and excellent
The two metals (gold and silver) are made dear by being minted
If we had a Mîr who would see himself worthy of a crown
And for him a throne would have been identified
Then fortune would have showed its face to us
If for him a crown could be had
Perhaps for us a value would obtain
He would take care of the orphans
Would take us out of the hands of the villains
These Turks would not have had a sway over us
Our land would not have been made ruins under the owl
Would not have been ruled by the Eliyyis (Safavids) and thieves
Subjugated and made obedient by the Turks and Persians.

Here Khani clearly puts the Kurds' sameness in sharp contrast to the otherness of their subjugators. The differentiating elements are both political and cultural. But it is the political factor that is paramount. Kurds can only come out of their historical predicament by having a royal authority, a King, of their own. Then the Kurdish words will have value; their pens, science and art will be appreciated; their poor and orphans would be taken care of and above all they will be liberated: they will be no longer under the yoke of those who Khani clearly believe are below the Kurds in qualities of nobility, generosity and courage.

1.4 Khani on the relationship between political power and cultural revival

Ger dê hebuya me ji xwedanek
'Alikeremek, letifedanek
'Ilm û hunar û kemal u idha'n
Ṣi'r û xezel û kitab û diwan
Ev cins biba li ba wi me'mûl
Ev neqd biba l nik wi meqbûl
Min dê 'elema kelamê mewzûn
'Ali bikira l bane gerdûn
Bînave rûha Melê Cizirî
Pe heyy bikira: 'Eli Herîrî
Keyfek we bda Feqiyê Teyran
Hetta bi ebed bimayî heyran
(247-252)

If we had for us an owner
Highly-generous, versed in good speech,
Science, arts, perfection and prudence,
Poetry, lyrics, books, and verse collections (diwan)
These genres would become common pursuits
This currency would become acceptable to him
I would see the banner of rhythmic speech
Would be raised high on the top of universe
I would have brought back to life Melê Cizirî
Resurrected Eli Herîrî
Would have given such pleasure to Feqiyê Teyran
That forever he would have stayed overwhelmed with joy.

Khani's dream for an independent Kurdish monarch is not an abstract will. It is the result of his own experience as a highly-conscious, superbly-educated, deeply-frustrated Kurdish intellectual in a Kurdish dynasty whose Mîr does not give a damn to arts, poetry, literature (See 1.6) or any sort of speech, knowledge and deeds that might protect and promote the essence and content of Kurdishness, all elements of which are and have always been ancient, abundant, inspiring but abandoned and neglected. He needs only to reverse the situation and dream of a Kurdish power, Mîr, who proudly claims the ownership of his nation (to be equally owned by them) to envisage what a different beautiful world would be born! The qualities that Khani wants for this Mîr are mostly intellectual: to be (intellectually) generous, versed in the art of speech, who would appreciate arts, sciences, poetry, books and establish them as normal genres and acceptable social and intellectual currency.

This would have created opportunities and conditions of possibility that would have brought back to life the deceased and forgotten Kurdish poets such as Melê Cizirî, 'Eli Herîrî and Feqiyê Teyran, the Kurdish poets that had preceded Khani but had already been forgotten in his time.

He could see in his happy imagination that the banner of the sublime Kurdish poetry would shake on the roofs of the universe for everyone in the world to see the proof of the product of Kurdish perfection and intelligence. But the products of intellect like any other goods need a market and someone who could do the marketing for them. In the historical context Khani wrote only those in the position of power and owning wealth and will, could do this. They were the Kurdish Mîrs. They could empower, encourage and inspire Khani and poets like him to create miracles. But Khani was deeply disappointed by their performance and propensity. (See below).

1.5 Who are responsible for the Kurds' predicament?

Emma ji ezel Xudê wisa kir
Ev Rûm û 'Ejem li ser me rakir
Tebi'iyyetê wan eger çi 'are
Ew 'ari l xelqê namadre
Namûse li hekim û emîran
Tawan çiye ṣa'ir u feqiran?
Çibkim! Ku qewi kesad e bazar
Ninin ji qumaṣê ra xerîdar
Xasma di vê e'srê da ku hemyan
Me'ṣuq û hebib e bo me hem'yan
Ye'nî ji teme'ê dirav u dinar
Her yek ji me ra we bûne dildar
Ger 'ilmê temam bidiye polek
Bifroṣi tu hikmetê bi solek
Kes nakete meyterê xwe (Camî)
Ranegrtin kesek (Nizamî)

But God made it like this from the beginning of life
He let these Rum and 'Ejam (Turks and Persians) have power over us
Although to be their subordinate is a shame
This shame belongs to the notable people
Shame upon the rulers and Mîrs
What is the crime of the poets and the poor?
What can I do, the market (for Kurdish intellectual genres – see 1.6) is very much stagnant
The fabrics have no customers
Especially in this age ('esr) when all of them
The lovers and the beloved all (or the pun: money wallets)
That is for the greed of money and dinars
Everyone of us has become a lover
If you give away the whole of science for one shilling
And sell wisdom for a slipper
No one would hire Jami as a horse keeper
And keep Nizami as a servant

Khani believes in pre-destination but at the same time he shares the Zoroastrian belief in man's free will in making choices between good and evil, and what is right and what is wrong in terms of human welfare. It is an act of God that, perhaps by putting the Kurds in a certain existential geographical space, that other nations have power over the Kurds, but the Mîrs can do something about it by using the same means that have made other nations powerful and worldly, mainly the combination of the power of sword and power of word and providing a good leadership as mentioned above. Therefore while the existentiality of subordination is a predestined given, to accept this situation or reject it is a human choice.

Perhaps God has wisdom in putting the Kurds in that predicament. Perhaps God has atoned this disadvantage for them by giving them nobility of character, extraordinary bravery and power of intellect.

The majority of the Kurds, their poor and poets, make the natural choice of rejecting the foreigners' subjugation. It is the political elite of Kurdistan namely the rulers and princes, who disgracefully accept subordination by Turks and 'Ejems.

What they promote is the culture of greed and worship of money. Love is no more that human spiritual experience sought by 'ashiqs and 'arifs (passionate lovers and Gnostics). All has become lovers of wallets and dinars.

There are no markets, no customers and buyers for science or those who give it. People do not hire Jamis and Nizamis (two iconic Persian poets) even as horse-keepers and house-keepers.

1.6 How is royal authority, normally, achieved?

Herçi bire ṣiri destê himmet
Zebt kir j xwe ra bi mêrê dewlet
Lewra ku cihan weki 'erus e
Wê hukm di destê ṣirê rûse
Lê 'eqd û sedaq û mehr û kabin
Lutf û kerem û 'eta û bexṣin
Pirsî j dinê min ev bi hikmet
Mehra te çî? Gote mnku ' himmet'
Hasil: ku dinê b ṣir û ihsan
Tesxir dibit j boyî insan.
Anyone who held the sword in the hand of courage
Established dewlet (royal authority) for themselves with their courage
Since the world is like a bride
Her decision is in the hand of the naked sword
But [about] contract, charity, dowry, and wedding money
Gentility, generosity, gifts and presents,
I asked the world as a man of wisdom:
What is your dowry? Said to me: "courage!"
In short: The world with swords and compassion
Will be made available for the benefit of man

Again like Ibn Khaldun, Khani thinks that physical resilience and courage provide the core power for obtaining royal authority. Examples of time show that all the groups that used courage, achieved their own royal authority. He presents this as the accumulated wisdom articulated by the bride of the world herself.

While a matrimonial fulfillment may involve marriage contract, dowry, gifts, etc, the only price for getting the bride of the world is courage.

But the Kurds do have courage, so why are they still deprived of their own worldly power embodied in their own Mîr with crown, throne and authority? That is where Khani has a problem with understanding God's Wisdom and his people's character.

1.7 Khani on the contradictions of Kurdish character:

Ez Meme d hikmeta Xudê da
Kurmanc di dewleta dine da
Aya bi ç wechî mane mehrum
Bil-cumle ji bo çî bûne mehkûm?
Wan grtiî bi ṣîri ṣehrê ṣuhret
Tesxir kirin biladê himmet
Ciwamêri û himmet û sexawet
Mîrinî û ghiret û celadet
Ew xetme c bo qebîlê Ekirad
Wan dane bi ṣîr û himmatê dad
Hindî ji ṣeca'etê gheyûrin
Ew çend ji minnetê nefûrin
Ev ghiret û ev 'uluuwê himmet
Bû mani'ê hemlê barê minnet
Lew pêkve hemiṣe bê tifaqin
Daim bi temerrud û ṣiqaqin
Ger dê hebuya me ittihadek
Vêkira bikira me înqiyadek
Rum û 'Ereb û 'Ejem temamî
Hem'yan j mera dikir ghulamî
Tekmil dikir me dîn û dewlet
Tehsîl dikir me 'ilm u hikmet
Tamîz dibûn ji hev meqalat
Mumtaz dibûn xudan kemalat (225-234)
I am puzzled by the Wisdom of God
The Kurds among [all] the countries (dewleta) of the world
Have, for what reason, been deprived?
Why have they all been ruled by others? (mehkum)
They have taken with swords the cities of fame
And controlled the countries of courage
Nobility, courage and generosity.
Strength, fortitude and resilience
Are [qualities] sealed for Kurdish people.
They have done justice to sword and courage

They are as much jealous of their bravery
As they are unwilling to accept minnet
This courage and high self-esteem
Has prevented them from carrying burden of minnet
Thus they are always without agreement
Always having rebellion and discord
If we all together had had a union
All together had followed one leadership (kirdba inqiyadek)
Rum and Arab and A'jam all
Would have become servants to us;
We would have completed the religion and the royal authority (dewlet);
Would have obtained science and wisdom (philosophy)
All the discourses would have been differentiated from each other.

It is this question that makes Khani puzzled by the wisdom of God: God created men and gave them attributes. Courage and noble character are good God-given attributes that in all other nations have created self-government and royal authority. Kurds are proverbial for their courage and nobility. So why are they deprived of their own sovereign state and country? To answer this question Khani looks inwardly.

He finds out that the existential contradiction in the function of the Kurdish character is not only external (geographical, being exploited by others), it is also intrinsic. It is an element of jealous individualism and disunion rather than a factor of social solidarity in the face of the other.

Their characteristic courage makes them unwilling to ask help from each other even in the time of need so that they will not carry the burden of minnet, which means the feeling of compulsory gratitude because someone has done a favour or charity to you or offered you support. This implies that the side who gives help considers it as a debt of honour to be paid back in one way or another. In Kurdish there are two idioms that express this: 'Çakekey le çawanda ye 'The favour (minnet) is in his eyes' means been grateful and 'Çakekey be çawanda damewe', meaning literally 'he threw back the favour at my eyes'; that is someone unpleasantly reminded ME of the help, charity or something good he has done for me. Perhaps this way of thinking has its root in the Zoroastarian idea of good that one must always do without seeking or expecting reward expressed by the Kurdish proverb: Çake bike w bîde be dem awe we, (Do something good and throw it to water). Minnet is not accepted because it is not an act of generosity per se as there is always a psychological expectation of paying back by being always grateful (keeping it in the eye) at least and this is what makes it like 'carrying a burden' as Khani describes it.

The other dimension of minnet semantics is related to tribal rivalry. To accept minnet means to accept that you are less brave and powerful than your rival. In this sense bê minetî, 'accepting no minnet' means being over-confident, self-sufficient, indifferent and courageous enough to face any difficulty without seeking the support of others.

The result is jealousy, rebellious nature, lack of agreement, discord and loss of any opportunity for compromising and uniting around a collective cause. As a professional historian focusing mainly on the theme of the modality and function of political power in Kurdish dynasties from 12th to 16th century, Sharafkhan Bidlisi addresses this issue in clearer historical terms. He writes: "If the Kurds have a bad characteristic, it is that none of them accepts the authority of others. Each individually thinks of his own pride, they do not think collectively of their collective pride, they do not support each other and they do not unite. About this bad characteristic of the Kurds the learned professor Mala Se'deddîn who was the teacher of Sultan Murad has, in his history which he has written for the Ottomans, talked about the Kurds saying: 'Every Kurd is an independent entity for himself raising the banner of arrogance and power, living freely in the mountains.

If you look at their unity, solidarity and thinking they do not unite in anything else apart from the declaration of faith.'" (Sharafnama, pp .35-36). It is obvious that there is complete conceptual similarity between Bidlisi and Khani's opinions.

This is a sort sociological conjuncture which Ibn Khaldun deals with in his theory of 'esebiyye mentioned before.

He establishes that community cohesion ('esebiyye) requires political leadership for its organization, enforcement of its religious law and a rational political action. It requires a dynastic ruler who would be just, compassionate and kind, learned, a scholar, and the leader who accepts total responsibility of the ruled. But Ibn Khladun argues that political power is essentially needed to act as restraining force to contain disagreement and conflict and curb the natural aggression of men. Khani, in the same way, argued as we have seen above (1.4) that only a knowing, caring, able and courageous Kurdish power (Mîr) can end the saga of Kurdish disunity and subjugation by others. But this is the vicious circle of Kurdish history: Kurds cannot have unity unless there is a political leadership, and this political authority cannot come to existence unless they unite around one. Kurdish character combined with external designs of those powers keen to keep them divided for their own interests, are the main factors that keep this cycle functional. Khani's wishful statements about unity and obedience to one leadership (inqiyad : being led) are constructed in impossible conditionality.

He does not use the probable: "If we had a union, we would"; he uses: "If we had had, we would have." For his dream, even for a determined person like him, sounds impossible. Khani's vision is this: If the Kurds can unite and accept one single leadership among them, then all Arabs, Turks and Persians would accept to become their servants. They will create the conditions for completing the affairs of religion and sovereign country (dewlet). Kurds will be the people of science and philosophy.

And this will lead to clarity and differentiation of discourses and encouraging excellence by those who own perfect competences.

Although the term dewlet – which is used by Khani as a clear term to mean a Kurdish country ruled by a Kurdish Mîr representing the dream and interests of the Kurds – is the Kurdish version of the Arabic word dewle which has generally being translated as 'state', it is obvious that Khani had the model of the Islamic states in mind. The word dewle in Arabic, according to Ibn Manzur in his Dictionary of Arabic Tongue (Ma'jem Lisan al-Arab) originally meant the exchange of money by hands and then the circulation of news. In the Quran it is used in the sense of 'carrying from one place to another 'as in the Sura al-Hashr (verse 7): But when the Abbasid's came to control the Islamic state, they used the phrase: 'This is our dewle". Then the term was used by the historians as a term for dynasties such as 'dewle el-Amewiyya' (Amawid state) and 'dewle al-Abbasiya' (Abassid state), 'dewla Harun-al-Rashid', the state of Harun al-Rashid, referring to a principality run by the head of a ruling family; and 'dewle al-'Alawiyyîn', the 'Alawite state, instead of Alawite dynasty.

Ibn Khaldun used the term dewle and mulk interchangeably and he theorized them. For Ibn Khaldun dewle is an expression and extension in place and time of the function of 'esebiyye. The concept of 'esebiyye (core solidarity based initially on blood ties and geographical proximity) can also extend and develop to include further ties of shared solidarity that are necessary to keep dewle protected once it expands its control. These can be cultural ties and even ideology. For, Ibn Khaldun opines, it was only religion that bound the Arabs together once the Islamic rule expanded.

Therefore both 'esabiyya and dewle are horizontally an expansion in space; that is, they are territorial. When one group who share original ties, territory, tribal culture and leadership, establish their power over a territory this is a 'particular dewle', 'dewle xassa', which remains an imperfect mulk or monarch, because it still depends on a larger dewle. But when this develops into controlling the territories and regions which do not belong to the 'esebiyye itself but to other particular 'esebiyyes and adds them to its territorial hegemony, this is 'dewle 'amma', a general state, which has a complete independent power.

This dewle differs from the notion of dewle xassa in that this is still contingent on the maintenance of the initial ‘esebiyye ties especially among the ruling families for its survival. Once these ties weaken over two or three generations, or threatened by a stronger power, then ‘esebiyye wanes and the dewle collapses to be replaced by a stronger emerging or expanding ‘esebiyye. (Rasul, 2004)

Khani’s use of the term is clearly territorial. His frequent use of alternative names and terms: Kurmanc, Kurd and the Arabic plural of the name ‘ekirad’, always implies the Kurds and their land. His dream is therefore clearly the establishment of a national dewlet with independent political power and national culture including first and foremost language, literature, religion, science, philosophy, becoming militarily a force-for-itself (for independence) rather than a force-in-itself (used by others), giving up jealous individualism and developing a consensus to accept one leadership. Another strong decisive elements of this core nationalistic ‘esebiyye is its existential and political self-definition in relation to the other: Kurds versus the three opposing dominant ‘esebiyyes: Turks, Persians and Arabs. Khani’s use of the words dewlet, Mîr and Kurd, are expressions of a national state, in essence if not in the modern form.

Khani criticises the particular dewlat (dynasty) of Kurdish Mîrs which remains dependent on and serving ‘general dewles‘of Arabs and Safavids and Turks. He wants a Mîr who sees himself worthy of having his own crown, throne and independent authority to serve his own people’s interests and culture and develop its own sciences and wisdom and system of religion and power which differentiate it from the discourses and ideas of others. Khani, as his work demonstrates, had his own different interpretation or construction of the Islamic Sufism. It is clear that he wanted, if there was a Kurdish Mîr who would create opportunities for ulemeas like him, to excel, to make these ideas the basis for the completion of his Kurdish din u dawlat, religion and state. Still the Kurds find it almost impossible to achieve Khani’s vision but Khani has embodied and kept this vision alive for them in his Mem û Zîn.

Kurds always had ‘particular dewles’ which, for Khani, at least his contemporary one, had a shameful record, because it did not take care of the common people and did not promote Kurdish language and culture and more particularly because the Mîrs obeyed and served the Kurds’ historical others and oppressors. Khani’s ideas of national identity, national dream and power politics go beyond the narrow tribal-territorial definition of dewle offered by Ibn Khaldun. It includes almost all elements of modern Western-style nationalism.

Forms of nationalism and nation states always existed in history from Greek and Roman states to different ancient Iranian, Median, Assyrian, and various Islamic and Christian states. The distinction is in form and organisation. The modern state is based on the separation of powers and institutions. The old states, to use Ibn Khaldun again, were based on limited 'esebiyyes that remained centred around families, Mîrs and tribal confederations supported by religious discourses.

Khani does not directly or indirectly include any element of religion, even in terms of religious duties of compassion and piety, in his national schema. Perhaps he is angry with God whom he says has from the beginning of time empowered the Turks and Persians to rule over them! Perhaps he knew that the Kurds had served Islam too much without getting what the Persians and Turks had got out of their using Islam as means of the expansion of their authorities or perhaps his progressive thinking included even the separation between religion and state.

* 'Love and Existence: Analytical Study of Ahmadi Khani's Tragedy of Mem û Zîn' by Dr Kamal Mirawdeli is published by the Khani Academy in association with authorhouse, uk.

EHMEDE KHANİ'S HYMN TO FORGİVENESS

Salvation of Satan in the Kurdish Classical Poem Mem and Zin

Joanna BOCHEŃSKA

ABSTRACT

The idea of this article is to consider Ehmede Khani's concept of forgiveness as elab- orated in Mem and Zin (1694). According to Paul Ricoeur, forgiveness concerns an enigma which can never be fully explained, however, the relection on it is needed especially when any possible reconciliation is concerned. Ricoeur stresses that it is an enigma of fault "which is held to paralyze the power to act of the capable being", and, on the other hand – "the enigma of the possible lifting of this incapacity, designed by the term forgiveness". According to Ricoeur, forgiveness is evoked by "a voice from above" which originates in the Abrahamic religious heritage. It is rooted in the idea of unconditional love which is able to forgive even unforgivable. The aim of this paper is to present Ehmede Khani's Mem and Zin as a part of the abovementioned Abrahamic heritage. In this article I will show that Khani's idea was to elaborate on God's limit- less love and mercy that was able to forgive even unforgivable. That is why he wanted Satan, personiied as Bekir in the poem, to receive forgiveness from God thanks to Zin's intercession.

INTRODUCTION

In my article I would like to apply Paul Ricoeur's relection on forgiveness in order to highlight and discuss the God-Love idea presented by Ehmede Khani (1650-1707) in his poem Mam and Zin which can be considered a part of the im- portant Abrahamic heritage preconditioning the idea of forgiveness as described by Ricoeur.

Undoubtedly Mam and Zin by Ehmede Khani1 is the main representative of the Kurdish classical literature and cultural heritage. Written in 1694 in the Kurmanji dialect of the Kurdish language it has been discussed and republished by the Kurds many times2. On the other hand, there are still only a few published translations of this poem into European languages such as German (translations by A. Sosin, 1890 and by Oskar Mann, 1906), English by Salah Saadalla (2008) or Russian by Margarita Rudenko (1962)3. Mem and Zin has been discussed in terms of classical literature and Islamic mysticism (Rudenko, 1962;

Muhammad Anwar Ali, 1972; Resul, 19774; Yıldırım, 2010) or tragedy (Mirawdeli, 2012). Izzedin Mustafa Resul (2007), Kamal Mirawdeli (2012) and many others have also highlighted the philosophical dimension of the poem. In the 19th and 20th century Mem and Zin received attention among Kurdish scholars who often described it as an early ex- pression of Kurdish nationalism (Resul, 1977; Şakeli, 1996; Mirawdeli, 2012). However, in this article I wish to put aside the discussion whether Mem and Zin can be called an expression of nationalistic beliefs in the 17th century Kurdistan. I also have no intention to discuss widely the details of Ehmede Khan's life and works. These problems have been undertaken by many authors (see for example Sajjadi, 1952; Kurdo, 1992; Resul, 2007; Yıldırım, 2010; Mirawdeli 2012). I would like to narrow down the debate to the ethical dimension of Khani's work which is undoubtedly linked to the mystical and philosophical components of the text. In other words, I aim to discuss Khani's idea of forgiveness which is inseparable from his God-Love idea.

I will expose a few pieces of the poem which refer to the idea of forgiving that had been anchored in the Khani's vision of loving God and a loving human. I claim that in his work he opted for a vision of God, who was able to forgive even unforgivable; therefore, he suggested that Satan (Iblis in Islamic tradition), who was personiied as Bekir in Khani's story, was excused and called back to heaven. This idea was not in line with Islamic orthodoxy which is why he talked about it inexplicitly by the means of metaphors and a particular story line. However, this concept was not totally alien to Islam and occupied signiicant mar- gins in the Muslim society. The idea of the Almighty God whose mercy is limitless and unconditional and so must be His will to forgive was, for example, undertaken and developed in a form of a theological dissertation entitled Evidence of Almighty Mercy written by the Tatar theologian and philosopher Musa Bigeev (1873-1949)5. Bigeev (2005:85-86) traced down his concepts to many classical authors such as Jalal ad-Din Rumi (1207-1273) or Ibn Arabi (1135-1240). He claimed that re- jecting the idea of the limitless mercy encompassing unforgivable and inidelity was a fallacy rampant in Islam (2005:77-129). On the other hand, the question of the possible forgiving for Satan was also present in Suism from the early ages of Islam. Massignon mentioned that "Dhu'l Nun Misri6 claimed to have seen Satan's tears of loving regret low, and Sahl Tustari7 had conversed with Satan about his desire for God's forgiveness: and his disciples, the Salmiya, for two centuries taught that Satan would be forgiven, for he acted out of pure love (and had pros- trated himself at the second command)" (1982:171).

In his book Satan's tragedy and Redemption: Iblis in Sui Psychology (1981) Peter J. Awn highlighted that the igure of Satan played a very diverse role in the Islamic mysticism and was differ- ently painted. Starting from the classical vision of Satan, the tempter, in the early Sui writings it has gradually developed into a more complicated image (p.10). For Mansur Al-Hallaj (858-922) Iblis was a victim of his loving devotion, not only the tempter but also the teacher (p.12). In Ahmad Al-Ghazali's (1061-1126) writings Satan's love and single-minded dedication resulted in Iblis's rehabilitation (p.13). Ayn Al-Qudat Hamadhani (1098-1131) elaborated of Iblis's love relationship with the Beloved (p.14).

Farid Ad Din Attar (1145-1221) pointed out that "Iblis is the chamberlain to the Beloved wielding His divine power yet torn by the grief of sep- aration because, as chamberlain, he must stand at the door of the presence and not at His side" (p.15). Therefore, it is probably not accidental that in Khani's poem Bekir is introduced as a doorkeeper.

However, what Khani proposed was different for he linked the igure of Satan with the question of God's mercy. Furthermore, he did not require repentance from Bekir-Iblis to be excused. Finally, he showed a human's involvement as necessary for Bekir-Iblis to receive forgiveness from God.

What is also worth mentioning, especially in the context of contemporary inter- pretations of Mem and Zin, the idea of forgiveness becomes especially important in times of peace processes. Hope for forgiveness is something which, to Ricoeur (1995), might be offered by victims to oppressors in the scope of such a process.

Instead of a passive repeating of own sufferings victims actively engage in the reconciliation in order to encourage offenders to review their past critically and challenge their dominating vision of history. As we know the recorded history is often devoid of any recollections of crimes and suffering.

Thus, one of the irst steps in the reconciliation process must be to encourage people from both sides to see one's own faults and not only the wrongdoings of others; therefore, highlighting the idea of forgiveness which offers friendship instead of punishment might be important for the Turkish-Kurdish reconciliation process if, after a rupture in 2015, it will ever be initiated again. The fact that the aesthetically sophisticated idea of love and forgiveness constitutes the core of the Kurdish national icon that is Ehmede Khani's Mem and Zin adds a very important message to this analysis.

FORGIVENESS AS A NECESSARY HORIZON

In the epilogue to the book Memory, History, Forgetting Paul Ricoeur (1913-2005) highlights the role of forgiveness, which to him "constitutes the horizon common to memory, history and forgetting" (p. 457). Although forgiveness is dificult to give and receive, but also to conceive of (p. 457) we cannot imagine any reality that would be divested of the idea of forgiveness. It is because forgiveness pos- sesses the ability to unbind a person from his or her acts and to restore the blessed form of forgetting, and a happy memory which is free from remembering only fault, crimes and abuses. The possibility to excuse others is always inscribed into individual's conscience, and selfhood of people rather than into an institutional realm which possesses no moral conscience capable of forgiving. In modern times it also poses the question who actually is entitled to ask for forgiveness and forgive in the name of any group of people or an institution? Lifting fault is possible only by a person who was abused by an oppressor and not by anyone else. However, there might be some gestures such as Chancellor Brandt's kneeling down in Warsaw in 1970 that can be interpreted as possessing the "secret alchemy" (p. 477) inviting people to ask for forgiveness and to forgive. They are addressed to communities that is to the individuals taken one by one (p. 476). Moreover, as highlighted by Ricoeur after Nicolai Hartmann, forgiveness may violate the sense of justice because very often it would mean ratifying impunity when one should punish (p. 473). Therefore, forgiveness does not in fact happen on an institutional level and might be controversial especially when cases of crimes against humanity, such as genocide are concerned (pp. 471-479). The idea of sincere excusing cannot be substituted by any political deal or normalcy established to mute the conlict (p. 477). Yet, it still possesses a reciprocal dimension hidden in the etymology of the word which in many languages is rooted in the verb giving (p. 480). In many cultures, the act of giving evokes actions of receiving and giving back (pp. 481-483). The doubts also consider seemingly an indissoluble tie between fault and self, the question is if the guilty can be unbind. Ricoeur (p. 491) stresses that, "this act of unbinding is not a philosophical aberration: it conforms to the lines of a philosophy of action in which emphasis is placed on the powers that together compose the portrait of the capable being. In turn, this philosophical anthropology is based upon a fundamental ontology which, in the vas polysemy of term "to be" in Aris- totle metaphysics, accords preference to being as an act and as power, in contrast to the preference for understanding in terms of a concept of substance that prevailed in metaphysics up to Kant". If a human is a capable being and if the predisposition of good is original and the propensity to evil is only secondary (p. 492), the restoration of the good capacity is possible.

In other words, “under the sign of forgiveness, the guilty person is to be considered capable of something other than his offenses and faults” (p. 493). Nevertheless, in spite of all these questions and dificulties “there is forgive- ness”. Ricoeur applies this expression to stress the exceptional character of forgiveness which to him exists in a form of “a voice from above”, a kind of “a spiritual gift” and “charisma” which is silent “but not a mute one”, “not mute, because not deprived of speech” (p. 467). This silent voice can be attributed to the Abrahamic religious heritage, and to the idea to love not only one’s friends, but enemies as well. In the irst instance, Ricoeur quite understandably comes back to his own cultural background, and evokes the Christian heritage by quoting from the Hymn to Love from Saint Paul’s First Epistle to the Corinthians which poses the absolute imperative to love because “if I have no love, I am nothing; I am a sounding gong or a clanging cymbal”. Moreover, as far as “love keeps no score of wrongs; does not gloat over other men’s sins, but delights in truth” and “there is nothing love cannot face; there is no limit to its faith, its hope and its endurance” (p. 467), it establishes the moral height that is capable to transcend “to the place of accusation, imputability, where one’s scores, one’s accounts are kept” (pp. 467-468). In this way it bridges a tremendous gap between fault and forgiveness. This must be acknowledged “because if love excuses everything, this everything includes even unforgivable. If not, it would be itself annihilated” (p. 468). Moreover, the phrase “there is forgiveness” indicates, that forgiveness transcends the real world’s inality, the necessity of personalization: “for the hymn has no need to say who forgives and to whom forgiveness is directed. There is forgiveness as there is joy, as there is wisdom, extravagance, love. Love precisely. Forgiveness belongs to the same family.” (p. 467) Asking for forgiveness should be rooted in sincere repentance, recognition of one’s own fault and compassion for a victim along with the will to redress. At the same time it cannot require any assurance that forgiveness will be granted nor any remuneration for such a risky request. On the other hand, if forgiveness is rooted in unconditional love, it cannot be conditioned by repentance. Thus, forgiveness means to be willing to excuse without admission of fault and repentance of the guilty side. Yet, there is some kind of reciprocal expectance animated by hope that awaits to be plumbed. Although forgiveness cannot be scheduled by any institu- tion, designed by law or even properly explained, it always creates a necessary horizon of expectance. This horizon slips into ininity opening the perspective of the limitless. Hope for being forgiven that can animate the guilty party’s will and courage to recognize and confess one’s own faults because it offers love or friendship instead of punishment. Thus, the hope for being forgiven usually inhabits the signiicant margins of individual and social consciousness (pp. 457-505).

EHMEDE KHANI'S GOD-LOVE IDEA

Mam and Zin by Ehmede Khani is often described as a typical story of unhappy lovers which draws from Kurdish folklore and the Middle Eastern heritage of similar stories such as Nizami's Farhad and Shirin, Leyla and Mejnun or Unsuri's Wamik and Azra (Rudenko, 1962:39). In the scope of the mystical tradition human love symbolized tariqa, the path leading to God and the desire to be reunited with God's eternal existence. Life was to be sacriiced in order to achieve this goal. It is also clear that Khani elaborated on the love toward his homeland regardless of the question if we call his concepts national or not (Bruinessen, 2005). Less frequently Khani's idea of love was discussed regarding his vision of a perfect ruler (Bocheń- ska, 2011:140-147) which was probably inspired by both Plato and Al-Farabi's works (Resul, 2007:141). However, Khani's concept of forgiveness has not yet been elaborated in details.

According to the poet, an ability to love and forgive should be crucial for the ruler. Such an idea of leadership is expressed in the Quran:

It is by of grace from God that you were gentle with them. Had you been harsh, hard- hearted, they would have dispersed from around you. So pardon them, and ask for- giveness for them, and consult them in the conduct of affairs. And when you make a decision, put your trust in God; God loves the trusting. (the Quran 3:159)

Accordingly, prophet Muhammad should have been an example of a forgiving leader. Khani also called him "mercy to the whole worlds" (2008:23)8.

However, on the other hand he told us about the lack of Muhammad's mercy toward inidels that is those lacking faith in God. Thus, "unavoidably many of them" were "perished by the sword" (2008:23).

What seems to be incoherent in our epoch was quite understandable in Khani's times. First of all, similarly to cowards in the hero- ic communities (MacIntyre, 1996:226-242), inidels could not have been treated as respectful humans, they were outside the established honour world to apply Kwam Antony Appiah's (2010:19-22) term referring to those who deserved respect in a given society.

Moreover, as stressed in different ways by Ricoeur (2004:466-467) and Bigeev (2005:101-103) we should acknowledge the difference between the "whole worlds" deine in terms of eternal universal existence and the real world constricted by inality.

While punishment or sword refers to the reality (to prophet Muhammad as a historical igure) which is marked by mortality, love, mercy and forgiveness constitute the height that is universal and above the human world.

Khani elaborated widely on prophet Muhammad's eternal nature9. We learn from the introduction to Mem and Zin that he pre-existed Adam. Thus, on the one hand, as eternal being, he was "a mercy to whole worlds", on the other hand, as a mortal he "perished inidels by sword".

Furthermore, if God's love and forgiveness are limitless and eternal and if He is the Most Merciful, there could not have been any visible limit for His mercy.

Otherwise, God's love and forgiveness could not have been called limitless and eternal. Therefore, in the ending part of Mem and Zin Khani mentioned this is- sue referring to the task for a teacher and an engineer and asking them to ind or imagine the inal score and "estimate the full area" of God's love and mercy (2005:610, 2008:232)10. He highlighted that: "foe |of God-JB| were to share in love." (2005:610, 2008:232). Interestingly, also both Bigeev (2005), and Ricoeur (2004) refer to the mathematic skills and vocabulary in the context of forgiveness11.

Simultaneously Khani showed that there was not a merciful and forgiving ruler in Kurdistan and that the idea of authority boiled down to maintaining power, and thus inevitably leaned toward evil. As stressed by Kamal Mirawdeli (2012b) evil in Khani's work was "associated with the illusion of power and the need of rulers to maintain this illusion, however, unreal and naive it might seem, at whatever cost". Moreover, what Khani's prince represented was in fact the "institution of a ruler", and thus following Ricoeur's remarks, we must admit that it was not this level of reality where forgiveness could have occurred. As we saw in the abovementioned quotation from the Quran God urged prophet Muhammad to be merciful but within historical context prophet's mercy was limited. Therefore, we may presume that the idea of total forgiveness could invalidate the norms of justice in the 17th century Kurdistan which might turned out to be even dangerous for the social order. That is why Khani remained realistic and skeptical toward the possible triumph of love and forgiveness within the real world. Apart from the human imperfect world, the poet gloriied spiritual idealistic reality. He seemed to believe that in some excep- tional cases God inspired love may exhort people to forgive each other.

Moreover, he might have been convinced that people simply need such a limitless perspective of God's mercy that is able to strengthen trust and good will instead of evoking fear of punishment.

As a devoted teacher of children – what we know from his irst Arabic-Kurdish dictionary (Nûbehara Biçûkan/ 1683) addressed to children - Khani must have been experienced at punishing and remuneration.

Writing the irst dictionary for children meant that he was interested in helping medresa's pupils to learn the Quran. He prepared the dictionary to make many words understandable for them.

This may suggest that he saw as futile punishing for not learning the Quran properly while his pupils could not understand it. Also, the perspective of remuneration might have been seen by him as more reliable than fear of punishment.

In one of the introductory stances to Mem and Zin Ehmede Khani deined the main goal of his work, which was to write a poem in the Kurdish language so that: Hem ehlê nezer nebên ku "Kurmanc Also the foresighted12 may not say: "The Kurds işqê nekirin jibo xwe amanc (2005:172) Do not make love one of their aims (2008:33)

This small piece highlights a very important message. First of all, it means that being devoid of the ability to love would have divested the Kurds of something very important, acknowledged by "wise people". Thus, the ability to love can be understood as the most important virtue on Khani's scale of ethical values.

In- terestingly, the Kurdish ability to love must have been considered by Khani as a feature hidden from sight. Those, who may have acknowledged it were rather outsiders, because the word "foresighted" or "wise people" seems to be addressed to some elite of not only Kurdish origin (possibly the whole Muslim world at the times of Khani). Thus, Khani's main goal was certainly not only to present pure and divine love between a young Kurdish man, Mam, and a Kurdish princess, Zin which is the traditional mystical framework in which this poem is discussed. I would claim that his main idea was to outline an idea of God as a loving and for- giving being who was willing to offer forgiveness even for Satan-like creatures. In other words, Khani wished to think of the idea of God to believe in. He did not want to challenge the idea of God. In Khani's times there was no possibility to live outside God- created world. However, he wished to glorify and promote the idea, that God's mercy has no limits. As we can see in the introduction love was the irst and the most important feature to be attributed to God:

Sernameê name, namê Ellah Bê name wî natemam e wellah
Ey metleê husnê işqebazî Mehbûbe heqîqî û mecazî
Namê te ye lewhê nameya işq Îsmê te ye neqşê xameya işq
Bê neqşê te, neqşê xame xam e
Bê name te name netemam e (2005:116)

In the pre-written book is the name of God Without his name, it is incomplete, by God

O, prelude to the beauty of loving
The true and metaphoric beloved
It is your name that is the tablet of the name of love
It is your name that is the inscription of the pen of love

Without your inscription, the pen's inscription is tame Without your name, incomplete is the name (2008:15)

As far as the name of God is "the tablet of the name of love", the name of love cannot be written without God's involvement. As stated in the text, it would be incomplete and lacking. On the other hand, God is invited to become both "the tablet" and "the inscription of the pen of love", so He has to descend from his abstract and distant existence and manifest in something. What is interesting, the introduction seems not only to be the praise of God, as most often described by commentators, but also the hidden request or suggestion for God to become a part of the human world. As we will see further this is not the only suggestion Khani had for God. The other one considered God's ability and will to forgive:

Kes nine ji kair û usatan Mezher nebitin jibo sifatan
Kair bûyin em bi ismê "Qehhar" "Xeffar" e ku em kirin gunehkar
Kufrê tu meger neṣî bibexṣî! Ger tê gunehan bi me binexṣî
Dê ṣad-i bibin li me ṣeyatin
Mesrûr-i bibin gelek melain
Qet xiret e, ey penahê alem Qet laiq e, ey ṣivanê adem
Ev gurgê lein ê bed, serencam
Jêkra biketin me ṣubhê exnam
Every inidel and bandit
Is a facet of your aspect
In your almighty name we became disbelievers Your absolving name has made us sinners
If you could not forgive inidelity
If our sins you are recording
Satan will gloat over our misery
And many accursed will be rejoicing
Would this be fair, O, refuge of the World! Would it be appropriate, O, shepherd of the herd!
This accursed and wicked wolf at last Like sheep tears us apart
Elqisse, bikî ku dêwê serkeṣ Tenha û tenê biçite ateṣ
Filcumle me cumle xas û aman Asî û ṣeqî û natemaman
Têkra bi ṣefaeta xwe xas ke

Vêkra me ji agirî xilas ke (2008:157-158)

In short: make the rebellious demon Only lodge in hell and alone
For us public people and private in general
The evil, mutineer and criminal
Intercede mercifully, Sire Save us all from ire (2008:28)

Careful reading of the abovementioned piece reveals a very ambiguous content.

On the one hand, it can be of course interpreted as a "traditional praise of God". There are some epithets of respect such as "you almighty name" or "refuge of the World". However, on the other hand, the situation described above resembles a kind of trans- action where more inluential side (in this case – God) is pushed to do something (as if not necessarily out of his will) for the sake of the poorer side of the deal (a human). Moreover, God is astutely portrayed as "responsible for the world's misery" due to his own perfection which sounds convincing and amusing at the same time.

He is perfect enough to stay detached from the world, however, as far as "every inidel and bandit is a facet of His aspect" he becomes entangled in the world's affairs in order to make a favour, forgive sins and save the world from evil. This time it is not only a subtle request or suggestion but a kind of blackmail. Following Khani's words we can imagine God as a rich merchant who is asked by a poor one to give him a valuable item. There is no reason why God should do it, but he is pushed to do so by the cleverness of the poor men's rhetoric who is deliberately pointing out the responsibility of God, and the future wellbeing of the world created by Him. The poet appears to us as a clever tradesman and negotiator. His relationship with God seems to be much more interactive than the passive praise. It reminds us about many characters from Kurdish folk stories who due to their naivety were able to come closer and speak with God (Bocheńska, 2011:89-91). Khani cannot be considered a naïve poet, but he deliber- ately saves own naivety to make this close interaction happen. Again, we see God as an abstract idea that is not necessarily designed to help or forgive people. However, one may ask God to do that in the name of good and love which "keeps no score of wrongs" and "does not gloat over other men's sins" as it is stressed by Ricoeur after Sait Paul. This piece makes us see God as free. He is not determined to love; he may be willing to love. This way, from the very beginning of his poem – by the mean of human request – Khani invited God to be loving and merciful.

To suggest God that he should love and forgive means in the irst instance to imagine an idea of God being in- volved in the affairs of the world as well as being able and willing to love and forgive. Not accidentally Khani is very explicit about lack of forgiveness: "If you could not forgive inidelity/If our sins you are recording/Satan will gloat over our misery/And many accursed will be rejoicing".

This unavoidably suggests, that forgiveness is a pre- condition for good. Otherwise, evil will win over the world. In this case the poet damns Satan wishing him to remain in hell and keep away from people. However, did Satan not emerge as a result of God's inability to forgive the Angel (or Jinn)13 his refusal to bow to a man? In one of the previous stances Khani also discussed God's incapacity:

Îblisê feqir ê bêcinayet Hindi te hebû digel, înayet
Her roj-i dikir hezar îtaet
Lewra ku te da wî îstîtaet
Wî secde nekir li xeyrê Me'bûd Gêra te, ji ber derê xwe merdûd
Yek secde nebir li pêşê exyar
Qehra te14 kire muxelledunnar (2005:134,136)
The poor and guiltless Ibliss
He had so much of your solicitude
He submitted a thousand times a day So you allowed him to have his way
Not bowing to anybody, except his Idol
Rejecting your replacement as idle
He did not bow once before an outsider
Your sorrow, put him forever in ire (2008:21)

Now we see Satan as someone else. Iblis is portrayed by Khani as poor, guiltless and faithful what not surprisingly corresponds with the image of the Yezidi Tawûse Melek that is the Angel, who, unlike in the Christian and Muslim tradition, was forgiven and beloved by God15 because of his refusal to bow to someone else than God. According to Yezidis, he did it out of faithfulness not pride and superiority. In Khani's stances we learn that it is God's inability to forgive Iblis his lack of subordination that "puts him forever in ire". We should, however, better think of the God's inability in this case. Was it the lack of mercy, anger or sorrow as sug- gested by Saadalla's translation of the word qehir? The problem is that from the ethical point of view God was not the only one who should forgive in this case.

To make such an act of forgiveness acceptable and suficient, a human must be in- volved. It was because Satan refused to bow to a man and not to God.

Thus Satan became an enemy of a human which is widely acknowledged in Islam (Kościelni-ak, 1999:204-205). His irst bad initiative was to tempt Adam along with his wife and not God. Therefore, God himself was not able to forgive Satan, not because of lack of good will, love or mercy, but because of the fact that it was not Him to be abused by Satan's disobedience.

From an ethical point of view a human must be willing to excuse Satan in the irst place. Interestingly, in the abovementioned quotation Khani is doubtful about God's rejection of Satan that was present in the Muslim and Christian tradition, but at the same time he stresses his trust by saying "aware of your wisdom/No one we saw, glory be to God" (2008:21). Khani stances reminds us about the God's wisdom and man's necessity for a deep faith and do not encompass any such ethical consideration which is of modern kind.

Nevertheless, today, this text can inspire us to consider the moral aspect of the relationship be- tween God, Satan and human that occurred after Satan's disobedience. God could not order a human to pardon Satan either because such forgiveness would not be delivered out of his will or would not be sincere. The will to forgive Satan had to be rooted in the limitless love toward him and inding such a human seemed im- possible.

It could not be a person yielding to Satan's bad whispers, and thus in fact interested in forgiving himself. It should be a person who suffered from deliberate evil and in spite of that being still willing to excuse the oppressor. Even though we should not, in my opinion, assign such a consideration to the poet, we can agree that in Khani's poem such a person occurs. It is Zin that is willing to forgive Sa- tan-like Bekir who was called her direct enemy in the story line. Khani's idea to introduce Zin was explained by the poet in the ending part of his work where he claimed that Bekir could be forgiven because of his share in Mem and Zin's love.

As far as God possess the ability to forgive and can exert it, a human can have hope to be forgiven that is to be set free from "sins two hundred loads he bears":

Sed car-i bi ji te, ey keremkar
Ger dê me hebin guneh du sed bar
Sed mertebe gerçi em xirabin
Emma ji te naumid-i nabin
Hetta bigîhîte Xaniyê jar Napak û pelid û wacibunnar
Ew ji bi xirabî û seyînî Da'wa diketin bi ummetînî
Wî bed'emeli, weki kilaban
Barî bike peyrewê sehaban (2005:150)
O, Generous, by your life a hundred times I swear
If sins two hundred loads we bear
We may be bad to any degree
Yet we shall not despair of Thee
Until reaching out to poor Khani Hell-bound, impure and meany
He too badly and doglike Pleads for mercy, nationlike
That bad worker like a dog appears
O, Lord associate him with religion's peers. (2008:26)

He mentioned hope for forgiveness in the name of himself and "we" that is supposedly a Kurdish and Muslim community. In this way he established the horizon common to individual and collective memory and history to apply Ricoeur's vocabulary.

Designed this way in the introduction the idea of forgiveness reveals among the characters in the storyline.

THE RULER WHO FAILS TO LOVE AND FORGIVE AND ZIN WHO LOVES AND FORGIVES IN SPITE OF EVERYTHING?

Prince Zeynedin, the ruler of Jazira was entitled to be the perfect ruler, desired by the Kurds. In the irst part of Mam and Zin he is described as having all the potential to be so. He is respected by the people and Jazira lourishes under his reign. Howev- er, he fails to fulil people's hope by imprisoning Mem, who is believed to be one of the bravest men in Cazira. The prince also does not allow Mem to marry Zeynedin's sister Zin although he previously agreed for the marriage of his other sister Siti with Mem's best friend Tajdin. As a result of the rigorous imprisonment Mem dies in a cell after a year. The royal pardon issued by the prince reaches the prison only after Mem's death. It all happens because of Bekir, a doorkeeper, who comes closer and closer and inally becomes Zeynedin's trusted advisor suggesting the prince that Mem may become a dangerous opponent to him. Bekir is the most mysterious per- sonage in Mem and Zin. He comes from outside of the duchy of Botan:

Emma bi neseb ne merdê Bohtan Belkî mutewellidê ji bohtan
Eslê wî, dibên ji Mergever16 bû
Mehza wî beşer bişor û şer bû (2005:348, 350)
By ancestry he was not a Botan men Perhaps he was born of Sin
"It was said that he came from Mergevir
A sheer evil man and a malicious instigator" (109).

He is explicitly called "Iblis" by Khani:

Menna'û muzebzebîn û îblîs Evil17, unstable and falsiier
Xedda'û xeberbezin û teblîs (2005:350) An informer, a framer and deceiver (2008:109)

This description can be treated as poetical exaggeration portraying the amount of evil in a single human. Rudenko seemed to understand it in this way, because in her translation she added the word словно which means alike in Russian. The same Kadri Yıldırım in his Turkish translation did (2010:259).

However, Bozarslan left the expression as it was when preparing the modern Kurdish (Kurmanji dialect) version of this poem (2005:351). The assumption that Bekir is in fact a personi- ied Iblis introduced to the storyline by Khani is not new. Izzedin Mustafa Resul suggested it by pointing to the very close links between the concept of Iblis and the igure of Bekir (2007:266-274). He stressed that Bekir does not represent any of the 17th century Kurdistan social strata (2007:269). He also discussed similar-ities between Khani's and other thinkers' (Imam Makdisi, Mansur Al-Hallaj and Sheykh Abdulkadir Geylani) ideas of Iblis (260-270).

However, I will go further and claim, that Bekir is in fact personiied Iblis and Khani introduced him into the poem in order to make it possible for Bekir-Iblis to receive forgiveness from a human and from God. Otherwise, the idea of God as the most merciful would be logically invalid. Also, God's love would be apparently limited.

There is nothing very particular about Satan's possibility to take a form of a creature. The Biblical snake tempting Eve is undoubtedly one of the best-known examples. According to the Quran, Iblis tempting Adam and his wife did not take a form of a snake. However, Resul stressed that Satan was often associated with a snake in the Kurdish culture, which probably originated from the Christian tradi- tion due to the contacts with Christians inhabiting Kurdistan (2007:272-273). Bekir is compared to a snake (Resul, 2007:273). Furthermore, in the Islamic tradition jinns were able to take a form of a snake, other animals or even human creatures (Kościelniak, 1999:224-225). However, the main argument in favour of such an interpretation is the way Bekir acts in the plot of the poem. He "incites the Prince against Mem and Tajdin" (2008:108), but he never ever commits any wrongdoing himself.

He is guiltless. He might be even considered a voice in the prince's head. He acts precisely following the Quranic description of the devil whisperer from the sura An-Nas (The Menkind):

In the name of God, the Gracious, the Merciful. 1. Say, „I seek refuge in the Lord of mankind. 2. The King of mankind.

3. The God of mankind.

4. From the evil of the sneaky whisperer.

5. Who whispers into the hearts of people.

6. From among jinn and among people." (the Quran, 114)

Bekir whispers to the prince's heart his devil ideas which gradually ind a sympathetic ear in Zeynedin weakness which, according to Khani – is the desire to maintain power. The ruler even inds explanation to that:

Ev renge he Mîr digote Tacdîn: "Fî'lêd-i Bekir meger nizanîn!
Em qismê emîr-î qismê aṣ in Pirrfetl û ger in, û pêṣ û paṣ in
Naçar e jibo me aṣivanek
Labudde jibo me dergevanek
Hindî bi hukmetê dikîn dewr Geh edl e jibo me kar, û geh cewr
Herçend-i Bekir weledzina ye Aṣê me ji wî bifetl û ba ye
Ev zumre ku zalim û ewan in Sûbaṣî û ṣehne, dergevan in
Aṣêd –i me zaliman digêrin Dexlêd-i mezaliman dihêrin
Aṣê me egerçi weqfê am e Gewrî tijî garisê heram e
Wî garisî harisek diçînit
Ew harise bo me dê hilînit
Ev adete nîne xasê mîran Nabînî, li ber derê feqiran
Wan ji hemî paseban ji san in! Ew ji hemî qismê dergevan in
Sultanê serir ê bêniyazî Nabînî, jiboyê karesazî

The Prince used to reply in this way to Tajdin: Do you suppose we are unaware of Bekir's work

We Princes resemble the mills
Full of moves and twists, advances and retreats
Inevitably we need a miller
Unavoidably we require a doorkeeper
While we run the government,
Sometimes we practise justice, other times tyranny
Although Bekir is a bastard
Our mill through him turns and prospers
This clique of the wicked and oppressors
Consists of the bailiffs, police and doorkeepers
They turn the mills of oppressors And grind the grains of grievances
Though our mills are public endowment The throat is full of forbidden millet
That millet is planted by a ploughman
And shall be harvested by the same ploughman
This custom is practised only by princes
You do not ind it in the domain of the poor
All the guards are like dogs
They also form the clique of doorkeepers
The unwilling Lord on the Throne Is not seen managing the work
Hindî ewî rakirin selatîn
Deh çend ewî çêkirin şeyatin".
Hasil, di seyê xwe Mîr nebûrî Te'lîl-i didane ber zerurî
Mîrin hene, ew seyêd-i tazî
Nadin bi edaleêd-i Tazî (2005:351-353)
However much he created sultans He created ten as many satans
In short: the prince does not abandon his dog the explanation is that it is simply a necessity
There are princes who would not exchange
One of these bare dogs with ten Arab horses" (2008:109-110)

This part of the text unavoidably suggests, that the prince is aware of Bekir's nature and role, and thus his yielding to Bekir's whispers is deliberate. He cannot be absolved because of his unawareness.

We also cannot be sure if his inal tears accompanying his act of mercy and decision to free Mem after a year of impris- onment are true or fake. We know from the text that the idea to release Mem from prison was also a part of Bekir's malicious plan. Khani leaves us with many doubts considering the prince. Yet, he describes Zeynedin's weakness as a kind of special lack, which may occur even to wise people and is linked to the vice of heart:

Mîrin hene aqil in, ezîz in Lê sadedil in, di bêtemiz in
Ew, sade ji bulh û natemamî
Dil nadine menṣe'a kelamî
Wan dil guh e, guh bi dil ve nîne Reṣçav in û merdimeksipî ne
Herçî ku dibêjin'ê xerezdar Bawer dikin ew bi rastiyê, xwar
Nabên "Eve qenc e ya xirab e" Nabên "Eve xet'e yasewab e"
Qasirnezer in, di bêteemmul Hazirxezeb in, di bêtehemmul
Exleb dibin ew bi aq'li mexrûr
Ekser digerin ji danişê dûr (2005:520)
There are princes who are wise and strong
Yet they may be naïve and undiscerning
This naivetè derives from idiocy and inadequacy
It does not give due weight to the source reliability
Their hearts are their ears, the ears are not receptive to the heart Their eye sights are black, their pupils are white
Anything the malicious say They believe, though at bay
They don't say: this is good of this is bad They don't say: this is right or this is wrong
Short-sighted, with no relection Quick tempered, with no toleration
Most of them have conceited minds
The majority are allergic to advice (2008:184)

The ears which "are not receptive to the heart"18 refer to the inability to love and forgive. Prince Zeynedin imprisoned Mem because of his admission, that he loves Zin who is Zeynedin's sister. Mem expressed it directly to the prince after being defeated by him in the chess tournament. Previously Mem had agreed to answer Zeynedin's question in case he would be defeated. Being a very good player, he was unlikely to fail. However, Bekir brought Zin to the neighbouring room where Mem could see her, and thus he became a very distracted player. The prince arranged this game following Bekir's ideas. He did so because of his fear, also fuelled by Bekir that Mem along with Tajdin might wish to challenge his position.

Mem's fault is nothing more than a simple impudence19, but the prince blinded by his position and fear to lose it becomes unable to forgive this misbehaviour. It is also likely that in the 17th century Kurdistan such lack of respect toward a ruler was a serious crime. So, in the light of the 17th century norms the prince acted justly even if Tajdin, his brothers and many inhabitants of Botan were not delighted with his decision to imprison Mem.

However, in Khani's view, guided by the idea of love, it was rather the ruler's inability to forgive that was on trial in Mam and Zin. We shall not forget that even Iblis was described as "guiltless" by the poet.

Although it is rather prince Zeynedin who is responsible for wrongdoings against Mem and Zin, this fact is hidden from Jazira inhabitants who prefer to accuse Bekir. To some extent it is understandable; who would dare to accuse the prince? Moreover, there were Bekir's "whispers" which caused prince's failure, and Khani's project was designed to ind the way to forgive Bekir-Iblis. Thus, after Mem's death, Tajdin kills Bekir. However, it is Bekir who is explicitly forgiven by Zin and then by God, who allows him to enter paradise, while Khani remains sur- prisingly silent about the fate of the prince. For some reason we cannot learn if he was forgiven too. Did he not deserve forgiveness as all other sinners? As far as in his case the evil was deliberate, Khani preferred to remain silent about him. It may be considered as the "silent voice" mentioned by Ricoeur which is "not mute be- cause not deprived of speech". In Khani's view forgiveness for the prince touched an enigma that only deep faith could bear. Nevertheless, it is worth stressing that we do not learn about Zeynedin's damnation either.

At the same time Bekir became a doorkeeper in Mem and Zin's palace in paradise. First, Zin and then the noble sheikh who was allowed to see the paradise informs us about Bekir's special role:

Rawî wehe gote min rîwayet: Zînê ku bihîstî ev hîkayet
Ev renge he gote Mîr û Tacdin: "Ey Ṣah û Wezirê izz û temkin
Ez hêvî dikim nekin înadê Der heqqê vî menbeê fesadê
Lewra ku Xwedanê îns û canan
Wî Xaliqê erd û asîmanan
Roja ewî hubbê da hebîban
Hingê ewî buxdê da reqiban
Mewcûd-i kirin dema ji me'dûm Em pêkve di lazim în û melzûm
Em sorgul in, ew jibo me xar e
Em genc in, û ew jibo me mar e
Gul hifz-i dibin bi nûkê xaran Gencîne xwedan dibin bi maran
J' ewwel ve egerçi wî cefa kir Axir bi me ra ewî wefa kir
Zahir wî eger muxalefet kir Batin bi me ra muwafeqet kir
Ger ew nebûya di nêv me haîl Iṣqa me dibû betal û zaîl
Wî gerçi jibo xwe ra xirab kir Der heqqe me wî qewî sewab kir
The narrator then told this tale
As Zin heard the story
She addressed the prince and Tajdin this manner O, King and minister of glory and power
I beg you to discard obstinacy Concerning this source of corruption
Because the possessor of both mankind and the jinn
The creator of earth and heaven The day he gave love to the lovers
He gave hate to the censors
When he created us from nothing

He made us all needing and being needed
We are the red roses, for us thorns were created We are the treasures, for us snakes were created
Roses are protected by thorns Treasures are guarded by snakes
Though at the beginning he alienated us At the end he was loyal to us
Although he openly opposed us Yet he secretly agreed with us
If he had not become for us a barrier
Our love would have been vain and perishable
Though he harmed himself terribly Regarding us he acted correctly
Ew bû sebebê heqîqeta me Daxil gerîya terîqeta me
Ew jî di riya me da şehîd e Tehqîq-i bikin ku ew seid e
Zînhar-i, ji meşheda ku Mem tê Elbette, ji merqeda ku em tê
Mehrûm-i mekin Bekir, emanet
Em bûne bi wî seyî siyanet
Gava ku diçîne nêv seîdê Kelbê me bitin li ber wesîdê"
Însaf-i, jibo Xwedanî, însaf Ayîne dibîtin ev qeder saf!
Qet mumkin e ab û abegîne Ev renge neket qebûlê kîne!
Haşa, ku bi xeyrê puxteê işq Kella, ku sîwayê suxteê işq
Ev çende li sahibê cefayê
Ev renge kesek biket wefayê
Ev taîfê merhemetsirişt in
Lew laiqê nî'meta bihişt in (2005:578, 580, 582)
He was the reason we found our truth
Inwardly he returned to our way
He too is the martyr for the cause
And he too is happy with no remorse
Beware! Of this assembly in which we are
And of cemetery we are standing in
Do not harm Bekir, trust
We were protected by this dog 20
When we go to the lofty fold
He shall be our dog at the threshold
Would it be fair if the possessor of charity
Who is a lens perceiving everything with utter clarity
Who is a perfect mirror like the water Would thus not accept a rancour?
God forbid that he should lack compassion for rancour For never having experienced a burning passion
This much is said of the alienated person
This way one fulils one's obligation
Such people are merciful by nature

They too are deserving of heaven's blessing (2008:219-220)

Zin delivers her speech after Bekir is killed, and thus it cannot be understood as ad- dressed only to Tajdin and Zeynedin. Zin's words are directed also to God and are suf- fused with love and wish to forgive her enemy.

She is inhumanly perfect, inspired by her share in the divine truth she was able to get access to due to the fact that Bekir became "a barrier for her human love to Mem". As we know from the very beginning of the poem, Zin is exceptional, so is her will to forgive. To compare, Tajdin was not able to forgive and he killed Bekir. Zin individualizes and makes public what Ricoeur calls "a voice from above". In this way Bekir faces human justice (on earth) along with hu- man and divine forgiveness (in heaven). He does not bow to Zin either. We do not learn about his repentance. Nevertheless, empowered by her charisma, Zin is strong enough to offer Iblis-Bekir unconditional love and forgiveness, accepting Satan for who he is: "an evil thorn accompanying good". What is more, she is able to see good in Bekir's actions which were until that moment presented as the worst evil on earth and thus she interprets and presents evil done against her as good. Interestingly, it is a woman and not a man who becomes the main proponent of forgiveness. Maybe Khani considered women as being more capable of forgiving? Nevertheless, in the further part of the text we learn that it was love of both Mem and Zin that made excusing Bekir-Iblis possible.

Both of them belonged to the group of people that Satan was not able to diverge from the right path, they were guiltless though they suffered because of his bad whispers.

God accepted Iblis-Bekir in heaven precisely because of Zin's intercession. From the moral point of view, she was entitled to excuse Bekir because he was her enemy such as Iblis was considered the enemy of all humans. Of course, a signiicant ethical problem emerges here as well. Could Zin offer forgiveness to Bekir-Iblis in the name of all mankind? Deinitely not. This is also the reason why Bekir could not have been called Iblis in this story.

However, Zin's action was symbolic and constituted rather a kind of invitation for other people to forgive evil out of love for an evildoer. What is more, we should not forget that in Khani's times an individual was treated as an inseparable part of a community; thus ac- tions of an individual were often considered representative for other members of a group; therefore, in Khani's times it might not have been such an important moral issue. As we will see below the act of inal forgiveness was depicted in much more universal terms than a simple story of the duchy of Botan.

Wî pîrî bi xewn, eger bi îlham Ev renge he kir heqîqet î'lam
Go: Çûme diyarê baxê ridwan Min dî du hezar-i hor û xîlman
Bîlcumle di qesrekê emeldar Ew qesr-i butun ji durrê şehwar
Yek şubhê Bekir, bitac û binper Westayî li ber derî, muqerrer
Çoganekî heyzeran di des bû Emma me nezanî ew çi kes bû
That old man, following a dream or an inspiration
This way announced the truth's revelation:
Saying: "I went to the garden of the heavens Where I saw two thousand boys and maidens
All were working in a palace
The palace was made of precious pearls
One was like Bekir with a crown and an armour Standing in front of an appointed door
Holding a bamboo cudgel He was beyond recognising
Min gotê wî: "Ey xwedanmeratib Ayat tu xwedan î ya ne hacib?
Go: "Şêx, tu nizanî ma ku kî me? Ez ew Bekirê ku qapûçi me
Ez muşterekê Memê û Zîn im Lew l'êre he asîtannişîn im
Ew qesre ku heşt tebeq eyan in Yek ya min e, heft tebeq di wan in
Ez l'êre emin û destbidar im
Lêkin di vî milkî hîssedar im
Herçend-i bi şekl-i paseban im Emma bi mekan şerîkê wan im"
Min gote wî: Ey nîkûserencam Wazih bike halî bo min, î'lam
Herçend kerema Kerîmî am e Barî bi çi da te ev meqame?"
Go: „Şêx- i, tu hêj nebûyî arif Emma di dinê tu bûyî waqif
Ez ger bi xeber reqibê wan bûm Lêkin bi nezer hebibê wan bûm
Min ew ji dinê bi paş ve kêşan Mu'tad-i kirin bi derd û êşan
Xoşî di dine li wan bi der dan Munqad-i kirin bi dax û derdan
Ew çend-i me dane wan sîyaset Hetta we ku bûn xwedanrîyaset
Lewra me li derrê wan xeber da Hetta ku serê xwe tê bi ter da
Ew her du cîhan bi hev hewî ne
Ev derre li derrê hev qewî ne
Hetta we ku bernedî tu yêkê Nabînî çû lezzetê ji yêkê
I told him: "O, rank possessor
Are you the owner or the doorkeeper?
He said: Sheikh! Do you not recognise me? I am Bekir, the doorkeeper
I am Mem and Zin's partner
So here I am sitting on the threshold
This palace consists of eight visible storeys
One is mine, seven are theirs
I, rod in hand, keep security
And also hold a share in the property
Though I appear as a keeper

But regarding the palace I am a partner I told him: “O malicious perpetrator

Clarify the position so I may understand

Although the generosity of the Generous is boundless Still why did the Lord give you this place?

He said: Sheikh! You still have much to learn Though in the world you were well acquainted

Although I was with my words their censor I always looked at them as their lover

Thus I pulled them from the world’s corruption By making them familiar with pain and affliction

Although in the world I deprived them of joyful living

Guided them through the hell of suffering

I endowed them with so much policy That they could have the presidency

Thus I advised against their interests

Until in this way I too lost my head

These two worlds are like fellow-wives

And the fellow-wives stab each other with knives

Not until you divorce one

Shall you be able to see charm in one

Ew derre bi wan me daye berdan

Kêşane bi asîman ji erdan

Min dayîe wan butun bihiştek Wan dayîye min ji baxî xiştek”

Şêx mayî li gotina wî guhdêr Go: “Ey şeqiyê te aqibetxêr

Tacdin ku tu kuştî bêcinayet Barî bi wî ra çi kir înayet?”

Go: „Efw-i kir ew cenabê Barî Bû cennetî, û neçûye narî

Xellaqî, xirabî û xebîsî Bexşîne wî, cennetî nivîsî

Alem ku bi dest xirabîya min Aciz kiribû fesadiya min

Kuştim wî jibo nizamê alem Bo rahetiya ewamê alem

Zahir wî egerçi kir qebahet Batin bûye rahet ew qebahet

Şolin hene, zahîren xirab in Fî’lin hene, sûreten sewab in

Yek edl e li sûretê cefayê

Yek qehr e di kiswetê wefayê

Li perdekeşê rumûzê hîkmet Bê sir nekir ew kunûzê qismet

Tewzî’i nekir li amê nasan Mexsûs ewî da nedîm û nasan

Ew sir wî nekir jibo me mel’ûm Hin mehrem in, û hinek di mehrûm

Sed şikr-i, ezê xirab, û Tacdin Mehza bi teelluqa Mem û Zîn

Mehrûm-i nebûn bi pirrgunahî

Bûn mezherê rehmeta îlahî” (2005:602, 604, 606, 608)

That dualism we had them abandon

When we pulled them up from earth to heaven

I have given them an entire garden

They have given me a straw in the garden

The Sheikh listened carefully to this words And said: O, culprit with the good end

How did Tajdin kill you without committing a crime? How did the Lord take care of your predicament?

He said: "The Lord forgave him, I could tell So he went to heaven, not to hell

The creator has forgiven the evil and wickedness And he has thus inscribed the heaven

With my evilness and depravity

The world has become angry

I was killed for the sake of the system of the World For the comfort of the people of the World

Perhaps his action seemed an abomination, visibly But that abomination was a blessing, invisibly

There are deeds which are wrong, apparently There are acts which are right, formally

One is justice in the form of alienation One is oppression in the form of loyalty

But if Veil Keeper of the signs and the wisdom Did not reveal the secret of that treasure and fate

It is not readily distributed to just anyone generally

It is only given to companions and friends, particularly

He did not inform me of that secret

Some are prohibited and others are deprived

Praise God that the evil one and Tajdin Thanks to the affection of Mem and Zin

Were not punished for so many a sin

And became an aspect of the divine compassion (2008:229-231)

What should draw our attention is that, "the old man was announced the truth's revelation" and not simply "the fate of Mem and Zin after their death". Thus, we are informed that what will follow is of special importance. Secondly, Bekir informs us, that he was killed, "for the sake of the system of the World/For the comfort of the people of the World". This is not the reality of Jazira, Botan, Kurd- istan or even the Muslim world, but rather the universe and its order. Further, he was killed as "bad" Bekir, but now we learn that he was able to love. Thus, Bekir "born" in heaven is rehabilitated to some extent. We learn that he is able to love and that he is God's envoy. Moreover, what we are told is that we are allowed to touch the secret, enigma – in Ricoeur's language – that cannot be "readily distrib- uted to just anyone" and contains elements which are "prohibited" or "deprived". It suggests that only some people are able to understand it, but also that this infor- mation is not in line with Islamic orthodoxy.

In the abovementioned quotation and in the ending part we learn that both Bekir-like scoundrels and Tajdin-like cruel men as well as killers and desperate people are forgiven because of their share in the love of lovers that is those who are capable of love. If it is true that Khani personiied Iblis in the form of Bekir; we have to acknowl- edge his attempt to change the conviction that Satan deserved damnation. What he did, was calling Satan back to heaven, to "de-satanize" him. Unoficially, under the cover of poetical rhetoric Khani welcomed and acclaimed heresy in his work. We may link it to Yezidi or wider Sui tradition where the Angel who refused to bow to a man happened to be rehabilitated. However, Khani's aim was not to challenge the Islamic beliefs, he otherwise was very attached to. He did it to emphasize the part of tradition which was particularly important to him, though, he was perfectly aware that this must be done non-explicitly. Firstly, because he touched an enigma that could have not been expressed otherwise. What is more, Khani's life and the book he wrote could be endangered. Finally, the explicit presentation of such a sensitive matter would spoil the unassuming grace of the poem. Khani acclaimed the power of perfect love and forgiveness in order to make them irreplaceable from his religion and Kurdish culture. The damnation of Satan meant that God could not have been called "the most Merciful". As stressed above, the inability to forgive Satan created a visible border for God's mercy. Since a human was entangled, because Satan became his enemy, Allah himself could not excuse Iblis. In his poem Khani found a way to make it possible. Human love, forgiveness and intercession made Satan welcomed in heaven again. Iblis was rejected because of men and accepted back thanks to woman. Could it be more powerful and impressive hymn to forgiveness creating hope that one day the world become reunited? The palace of Mem and Zin which is built from pearls recalls the Yezidi pearl from which the ocean and then world occurred after God had thrown Love into it:

Êzdanê me durr deranî.
Mihbet avête nave
Jê peyda kir du çavê
Jê herikî pir avê.
Av ji durê herikî
Bû behra bê serî bê binî Bê rê û bê derî
Êzdanê me ser behrê gerî.
Our God brought the Pearl Out
He threw Love into it
From it he brought forth two eyes
A great deal of water lowed from it.
Water lowed from the Pearl
It became an ocean without end, without beginning
Without road and without gate Our God circled over the water.
(Qewlê Airîna Dinyayê 10-11, Kreyenbroek, Rashov, 2005:67)

THE SELECTIVE VISION OF ABRAHAMIC TRADITION

We should not forget that what Ricoeur refers to as "a voice from above" and "Abrahamic tradition" is in fact a selective vision of this tradition. We can ind there "eye for an eye" principle too. And even if Christians refer to the act of lifting this principle by Jesus Christ in his Sermon on the Mount21, suggesting that their religion always used to call to love and peace; it was not until quite modern times when the idea of love and forgiveness started to be widely acknowledged and pro- moted in Europe22. This phenomenon seems to be linked to what Kwam Anthony Appiah calls "moral revolutions" which gradually occurred in Europe and some other places as a part of the wider modernization project.

Moral revolutions resulted in the reinterpretation of honour and honour worlds – that is the social areas of codes deining to whom respect might be offered (Appiah, 2010). What followed was the widening of the honour worlds which gradually started to encompass many different others and their cultures. In this way the modern idea of dignity was born, supressing the traditional notion of honour. While the traditional honour was based on faithfulness (chastity in case of women) and courage, because these virtues were particularly important when the stability of a traditional community was concerned (MacIntyre, 1996:230); the modern notion of dignity was established to preserve and promote value of a human life in more universal sense.

Yet, it is thanks to our ability to love that we recognize the value and vulnerability of life (Nussbaum, 1999: 261-285). This development meant repositioning of the tra- ditional system of values and paving the way for love and life to be acclaimed as the top of a new hierarchy regardless of religion or atheist worldview. Both values were subsequently promoted among the laymen especially since Romanticism. Goethe's Faust (1790) or Dostoyevski's Crime and Punishment (1866) are one of the literary examples of such practice. In other words love and forgiveness were re-invented on mass scale in a new increasingly secular context of a modern society. They were needed as guiding principles due to the growing plurality and the new existential uncertainty of the world. Ricoeur's relections on forgiveness are also the product of this revolution. His "voice from above" originates from the Abra - hamic tradition, but is not necessarily identiied with God or a particular religion. It is a kind of voice of heart that even atheists may be willing to listen to.

CONCLUDING REMARKS

Thanks to Khani's work the idea of love and forgiveness received a new individ- ualised form within the Kurdish culture. Khani did it by drawing from Kurdish folklore, Islam and non-canonical believes, as well as from foreign and domestic array of literary works. Supposedly the role of the poem was also to challenge the traditional tribal system of values where revenge was rampant[23].

Not surprisingly Khani's characters live within this system. Though dominated by passionate love Mem and Zin keep chastity and Tajdin takes revenge on Bekir for the death of his best friend. However, at the same time Khani paves way for the new approach to fault and the guilty person which he associated with a certain part of own cul- tural heritage and the Islamic tradition.

Khani's idea of God and human forgiv- ing Bekir-Iblis together seemed to be established not in order to accept evil and wrongdoings, but to foster people's will to understand each other better. Let's not forget that 'to understand" does not mean "to justify". Khani presented Zeynedin's own justiication of why to follow Bekir-Iblis whispers (so, he listened to him and understood him), but he did not justify his deeds (he did not acclaim them). More- over, as stressed many times in this text, the idea of the limitless forgiveness was crucial to conceive of the Most Merciful God.

In Mem and Zin Khani appreciated what he felt most attached to. He wished to prove that the Kurds are not devoid of the idea and ability to love. As stressed above, there might have been some "wise people" who were doubtful of that. Thus, for Khani promoting Kurdish literature and culture meant showing the Kurds as capable of love and forgiveness, as noble humans in fact.

On the other hand, Khani remained very sceptical about the possibility to apply the idea of love and for- giveness in the earthly life. Nevertheless, although he portrayed many vices and shortcomings, he still remained hopeful. The ending highlights the main idea of the poem again:

Her qisse û hin ji wan mîsal in Hindek di heram û hin helal in
Her qisse ji hîsse behremend in Her emsîle, ger bizanî, pend in
Lêkin wî xerez ji guf û goyê Meqsûd-i ji hinde cust û coyê
Zahirkirina cemalê işq e Sabitkirina kemalê işq e (2005:614)

Some are stories and some are anecdotes Some are forbidden and some are permitted

Each story has a share of feeling though Each anecdote has wisdom, if you know

But the purpose of talking and arguing
The aim of discussing and searching Is to proclaim the beauty of love
And to conirm the perfection of love (233-234)

Mahmud Bayazidi and published in Russia in 1860 under the title: Recueil de notices et récits kourdes servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kourdistan, réunis et traduits en français par M. Alexandre Jaba consul de Russie à Erzeroum. In my article I refer to the Polish edition of this work (2015).

We should, however, not go too far in the analysis of the Khani's God-Love idea. Khani gloriied the beauty of life in the case of Siti and Tajdin, that is other characters confronted with Mem and Zin, nevertheless, a life of a human was not yet a value in the Mem and Zin. The perfect life meant to Khani to be able to sac- riice life in order to reach paradise and unify with God:

Xweş eyş-i kirin bi işqê, wellah Xweş pêkve mirin, tebarekellah
Herçî bi ciwanî, ṣubhê Zînê Tebdîl-i biket bi işqê, jinê
Ya mislê Memê, bi işqê ser dit Eyş û xweşiyê li rê bi der dit
Elbette miradî dê hilînit
Herçî ku îrade dê bibînit (2005:594)
They lived well, enjoying love, by God They died well, blessed by God
Anyone as beautiful as Zin Exchanging her life for love
Or like Mem sacriicing everything for love
And forgetting life and enjoyment
Shall attain all their desires
And shall achieve all their wishes (2008:225)

Life of a human, life on earth is not the end in itself in Mem and Zin. It is God who means love and is worthy of such an exchange: life for love.

That is also why Mem and Zin cannot be treated as the fully modern expression of the national idea which emerged to glorify an eternal life of a nation and sacriice for the sake of a nation (Smith, 1999:133). It was well understood by the Kurdish writer, Seyit Alp, who in both of his novels Ṣewk, and Dewran, although written in Turkish language, challenged Khani's ideas and advocated for the sacriice in the name of other people not God (Bocheńska, 2011:292-313). Also in Gotinên Gunehkar (Sinful words, 2007) by contemporary Kurdish-Kurmanji writer Hesenê Metê, the protagonist Behram abandons both God and Ahriman in order to love a human being. This is the only love he recognizes as true and worthy of sacriice (Bocheńska, 2013). In the ilm Marooned in Iraq by Bahman Ghobadi the protagonist Mirza challenges the tradi- tional honour code (that urge to kill unfaithful women), and guided by love to his unfaithful wife sets out on a journey to ind and help her. He agrees to be the object of ridicule, he gives up his pride, and thus love and life win the battle with honour.

Thus, it is evident that Ehmede Khani and Mem and Zin are still inspiring for Kurdish contemporary culture which reproduces and redeines his thoughts and im- ages according to needs of a modern society.

Although there is not yet modern under- standing of dignity in Khani's work, his hymn to forgiveness can be considered as a great source for such a notion to be developed.

Ironically enough although the Kurd- ish idea and ability of love expressed through their culture is visible for and debated by the well-educated Kurdish elite which participates in Kurdish cultural activities it still remains invisible for many people from outside. This includes Kurdish neigh- bours such as Turks who associate the Kurds rather with terrorists24 than poets and writers. This phenomenon might be depicted in the scope of modern socio psycho- logical theories, and called a subtle form of dehumanisation which is infra-humanisation (Demoulin, et. al., Leyens, et. al., 2007), divesting of human nature (Haslam, 2006) or mental properties (Morewedge, Preston &Wegner, 2007), lacking human potentials (Tarnowska, Sławuta & Kofta, 2012). In other words, those who do not be- long to the Kurdish community, may display a tendency to divest Kurdish people of uniquely human qualities, for example the ability to love, think or change. Fuelled by the ideology of Turkish nationalism, this invisible process often ends up in moral dis-engagement which means, that many representatives of the Turkish society close their eyes to the Kurdish problems, needs and suffering, and even support the heavy-hand- ed policy toward them.

Thus, Khani's reason for writing Mem and Zin expressed in the17th century is also relevant today. He seemed to be a proliic psychologist.

There cannot be any doubts that the Turkish state with its long-lasting ban on the Kurdish language and culture holds the main responsibility for this situation.

That is why, if the reconciliation process is ever to be initiated again, acknowledging Kurdish cultural heritage and its ideas must be placed among the most important tasks. First, it has to be done to mute the military conlict and allow the Kurds to speak and to be heard because only then any dialogue may be established.

The aim is not simply to fulil Kurdish demands, but to provide the intellectual background and vital climate for the reconciliation and for any political solution to be estab- lished. However, following Ehmede Khani's assumption that proving the Kurds to be creatures capable of love is of utmost importance, the Kurds should also engage more in promoting the Kurdish culture and social initiatives instead of relying on a military confrontation which leads to nowhere.

[1]All the quotations from Mam and Zin provided in this article are given after the original version of the text edited by M. Bozarslan along with his translation into modern Kurdish (Kur- manji dialect), which was published in 2005 by Avesta, and after the English translation by Salah Saadalla published in 2008.

[2] Some examples of Mem and Zin irst editions are given after the data by Kadri Yildirim. For the full list look Xani. E. (2010: 15-16). Ehmede Khani's Mem and Zin was irst published in 1887 in Saint Petersburg with A.Sosin's commentaries. In 1899 Maruf Kheznedar disseminated the copied version of a manuscript belonging to Martin Hartmanns's collection. In 1915 the text was published in Aleppo by Huzni Mukriyani. In 1920 Mukuslu Hamza published Mem and Zin in Is- tanbul. The other editions were subsequently published in 1947 in Aleppo and in 1954 in Hawler (Erbil). Some parts of Mem and Zin were also published by Kurdish magazines such as Gelawej or Hawar.

After years of oppressions and bans, at present, Mam and Zin is being frequently pub- lished by many different editors and publishers all over Kurdistan.

[3] The French summary of Mem and Zin was irst prepared by August Kościesza-Żaba in the 19th century but its manuscript was lost. In 1890 A. Sosin prepared the German version of Mem and Zin. In 1897 Mem and Zin was published in Armenian translation in Yerevan in 1897 and fol- lowed by another translation (of a different copy) in 1904. Also Martin Hartmann was among the irst Europeans who wrote about the text. Mem and Zin was irst translated into Arabic language by Muhammad Said Ramazan Boti and published in Beirut in 1957 although it was censored. The irst Turkish translation was prepared by Mehmed Emin Bozarslan (1968). The Sorani Kurdish translation was done by the Kurdish Sorani poet Piremerd, Hejar Mukriyani's translation into the Mukri dialect of Kurdish language was published in Bagdad in 1959. Shamil Askerov translated it into Azeri language (Baku 1976). Mehmed Emin Bozarslan prepared the irst updated version of this poem into modern Kurmanji dialect of Kurdish language (2005). Since then he was followed by other authors, for example the Kurdish contemporary writer Jan Dost (2010). The Kurdish poet Kamal Mirawdeli provided another English translation of Mem and Zin in his book Love and Ex- istence (2012). The draft version of the Dutch translation was completed by Michiel Leezenberg in 2010.

[4] Having no access to the Russian original text, in my article I refer to the Izzedin Mustafa Resul's book through its Turkish translation (2007) by Kadri Yıldırım.

[5] In my article I refer to the Russian translation of the book (2005).

[6] Dhu'l – Nun Al Misri (796-861), was an Egyptian sui considered to be the patron of physi- cians and one of the specialists of the concept of Gnosis in Islam.

[7] Sahl Al-Tustari (818-896) was a Persian scholar and mystic who found the theological school called Salmiyah.

[8] In the original text: "Ew rehmetê cumle alemin bû" (2005:142)

[9] In the original text: "Ewwel biriqî ji husnê sermed/ nûrek, bûye maneya Muhammed" (2005:140), in the English translation: "First a light shined from the eternal grace/A light becom- ing Mohammad's essence" (2008:22)

[10] Khani puts these words into Iblis-Bekir's mouth, in the original text:" Îz'an bike mes'elê, muderris!/Texminê mesahetê, muhendis!/ Dijmin ku ji işqê behrewer bin/Bes dost-i ne dê di mut'teber bin!" (2005:610). In Saadalla's translation: "Understand the question, teacher!/ And try to estimate the full area, engineer/Is a foe were to share in love/ Then would not a friend be regarded?" (2008:232)

[11] Bigeev (2005:83) suggests that be mathematicians interested in estimating the area of God's mercy instead of exclusively talking about the geometrical space, the problem of the limitless God's mercy would have been solved long time ago. Ricoeur (2004, 457-606) many times applies the world equation when talking about forgiveness.

[12] Rudenko translated the word nezer as "умрные люди" (wise people) into Russian (1962:54) and Yıldırım as "ilim Irfan sahibi olan kişiler" (wise, educated people) into Turkish (2010:158) which has slightly different meaning than the word "foresighted" in English translation by Saadal-la.

[13] In Islamic tradition Satan is often described as Jinn and not as an Angel. It is because he was created from ire and not from light as other Angels. He possessed the free will and thus he might disagree to do something.

[14] In this case again Sadallah's and Rudenko's translations of the word "qehir" differ. Wail Saadalla translated it into English as "sorrow" Rudenko translated it into Russian as "гнев"(42) that is „anger". Yildiz left "kahir" in Turkish which can in fact mean both anger, violence and sorrow depending on the context.

[15] Since we have no proof of Khani's links to the Yezidis because his concept of Satan could have been inspired by Sui tradition as well, we have to call all such ideas "plausible". However, I would like to point out one particular question regarding Khani's origin that have been many times discussed by Kurdish scholars. In the introduction Khani stresses that he is a Kurmanc from "a far mountain edge" ("Kurmanc im û kûhî û kenarî", 2010: 170).

It raised a discussion on what mountain edge it might have been. The village Khani or the ashiret Khani or Khaniyani were often indicated as the plausible locations. However, instead of asking what real place it might have been, I would suggest to change the question and ask who in Khani times used to live in "mountain edges"? There were often the followers of the forbidden religious movements and Yezidis were among them. Yezidis were considered "devil worshipers" and were persecuted by Muslims.

They were often forced to hide themselves in the mountains. Moreover, Lalish and Hakkari regions where their religion originated from are mountainous areas. As stressed by Philip Kreyenbroek and Rashov: "In the early centuries of the faith many of the leading Kurdish tribes were Yezidis, and Yezidis were a powerful force in the area. Later, as the rivalry between the Persian Safavid and Turkish Ottoman Empires in the 16th and 17th centuries offered attractive opportunities to those inhabitants of the border areas who did not carry the stigma of being inidels, many Kurds converted to Islam and Yezidism lost much of its earlier inluence. As its power waned, it seems, the community was increasingly a subject to persecutions." (2005:5). Khani's Mem and Zin was composed around times when such a mass conversion of the Yezidis into Islam occurred. Therefore, taking into account Khani's warm feelings toward Iblis present in Mem and Zin, and the fact that also in Yezidi sacred texts the idea of love is presented as God's main attrib- ute and instrument, it is plausible that Khani might have come from the Yezidis converted into Islam. However, this is only a hypothesis that the author of this article has no ambition to prove. Yezidi motifs in Khani's Mem and Zin were discussed by the Yezidi author Rêsan Hesen (2004). The idea of the good relationship between Khani and the Yezidis is not foreign to some of Kurdish contemporary writers. In his novel Mîrname (2008) devoted to Ehmede Khani Jan Dost described the friendship between the poet and a Yezidi.

[16] Bozarslan, Saadalla and Yıldırım put Mergever here and indicated that this place is near Urmiyê in Iranian Kurdistan. Interestingly, Rudenko translated this place otherwise: "говорят он произашел от змеи под камнем" (1962:120)/ It was said he came from a snake under a stone. If we translate it again into Kurmanji Kurdish we receive "ji marê bin kevirê bû" or (ji marê kevirê) which sounds and looks very similar to Mergever in the Arabic script.

[17] Saadalla omitted the word Ibliss.

[18] This might have been a powerful metaphor in the Middle Eastern culture. We can ind a similar one in Nazim Hikmet's well known Turkish poem Kerem gibi: "Dert çok, hem dert yok. Yüreklerin kulakları sağır, Hava kurşun gibi ağır." Nazim Hikmet speaks about the ears of the hearts which are deaf.

[19] Even in nowadays Kurdistan I managed to hear that it was consider an improper behaviour to tell own father directly of being in love with someone. Such a behaviour was explained to me as a lack of respect toward the elders.

This sensitive information was usually irst passed to mother and only she was able to mediate between children and father. Therefore, we might presume that Mem's behaviour violated the rules of 17 century Kurdistan's etiquette.

[20] Translation of these two verses into English belongs to the author of this article because Saadalla has omitted them in his English translation.

[21] 'You have heard that it was said, "An eye for an eye and a tooth for a tooth." But I say to you, Do not resist an evildoer. But if anyone strikes you on the right cheek, turn the other also; Matthew 5.1-37

[22] Taking into account the debate on the capital punishment which is still present in many countries as well as European and US contribution to many wars and conlicts for example in the name of "ighting terrorism", it is rather dificult to call this moral revolution completed.

[23] The fact that the revenge was widespread among the Kurds even in XIX century is well illustrated by the collection of Kurdish stories translated by August Kościesza-Żaba and Mela

[24] Turkish authorities often claimed that the term terrorist is addressed to the members of the Kurdistan Workers' Party (PKK), and not to the members of the Kurdish society living in Tur- key. However, as shown in the study by Bilali, Betül-Çelik and Ok (2014:260), this term is often applied by the Turks when thinking and speaking about the Kurds. It shows the actual impact of such political labelling on the societal level.

REFERENCES:

Ali, M. A. (1972), Ahmad al-Khânî: falsafat al-tasawwuf fî dîwânih „Mam ű Zîn, Jâmi`at al-Qaddis Yusűf, Ma`had al-Adâb al-Sharqiyya

Appiah, K. A. (2010), The Honor Code. How Moral Revolutions Happen, New York, London: W. W. Norton&Company.

Awn, P. J. (1981), Satan's Tragedy and Redemption: Iblis in Sui Psychology, Leiden: E. J. Brill.

Bigeev, M. D. (2005), Dokazatelstva Bojestviennogo Miloserdiya, in Izbrannyye Trudy 1, Kazan: Tatarskoye Knijnoye Izdatelstvo, pp. 77-130.

Bilali, R. Betül-Çelik, A., Ok, E. (2014). Psychological asymmetry in minority- majority relations at different stages of the ethnic conlict, International Journal of Intercultural Relations, 43, pp. 253-264.

Bocheńska, J. (2011), Między ciemnością i światłem. O kurdyjskiej tożsamości i literaturze, Kraków: Księgarnia Akademicka.

Bocheńska, J. (2013), The Hidden True of the Colonial God. Some relections on Edward Said's Orientalism and Hesenê Metê's Sinful words, Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies no .

Bruinessen, M. (2003), Ehmede Khani's Mem û Zin and it's role in the emergence of Kurdish nationalism, in Vali Abbas (ed.) Esseys on the origins of Kurdish nationalism, Costa Mesa Cal: Mazda Publishers 40-57 [Electronic Version]

Demoulin, S., Leyens J-P., Paladino M-P., Rodriguez-Torres, R., Rodriguez-Perez, A., Dovidio, J.F. (2004), Dimensions of "uniquely and "non-uniquely" human emotions. Cognition and Emotion, 18(1), pp. 71-96.

Dost, J. (2011), Mîrname, Istanbul: Avesta.

Gellner, E., Smith, A.D. (1996), „The nation: real or imagined?: The Warwick Debates on Nationalism." In Nations and Nationalism 2 (3) pp. 357-370. Hesen, R. (2004), Êzdiyatî di Mem û Zîna Xanî da, Duhok. Kościelniak, K. (1999), Złe duchy w Biblii i Koranie, Kraków: UNUM.

Kościesza-Żaba, A., Bayazidi, M. M. (2015), Zbiór uwag i opowieści kurdyjskich, dzięki którym można poznać język, literaturę i plemiona Kurdystanu, zebranych i przetłumaczonych na język francuski przez Aleksandra Żabę, konsula rosyjskiego w Erzurum, Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies, 9, pp. 5-128.

Kreyenbroek, P.G., Rashow, J. K. (2005), God and Sheikh Adi are Perfect. Sacred Poems and Religious Narratives from the Yezidi Tradition, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Kurdo, Q. (1992), Tarixa Edebyeta Kurdî, Ankara: Öz-Ge Yayınları.

Leyens, J-Ph., Demoulin, S. Vaes, J. Gaunt, R., Paladino, M. P. (2007). Infra-humanization: The wall of group differences. Social Issues and Policy Review, 1(1), pp. 139-172

Massignon, L. (1994), Al-Hallaj. Mystic and Martyr of Islam, Princeton, New Jersay: Princeton University Press, translated by Herbert Mason.

Mirawdeli K. (2012a), Love and Existence. Analytical Study of Ahmadi Khani's tragedy of Mem û Zin, Bloomington: Author Hause.

Mirawdeli K. (2012b), What is Mem û Zin about?, http://ekurd.net/mismas/articles/misc2012/10/state6542.htm

MacIntyre, A. (1996), Dziedzictwo Cnoty. Studium z teorii moralności, translated by J. Hołówka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Morewedge, C. K., Presston, J. Wegner. D. M. (2007), Timescale Bias in the Attribution of Mind. Journal of Personality and Social Psychology, 93, 1, pp.1-11.

Nussbaum, M. C. (1990), Love's Knowledge. Esseys on Philosophy and Literature, New York Oxford: Oxford University Press.

Quran, translated by Talal Itani [Electronic Version], http://www.clearquran.com/114.html

Resul, M. I. (2007), Bir Ṣair Düşünür ve Mutasavvıf Olarak Ehmedê Xanî ve Mem û Zîn, Stenbol: Avesta.

Şakeli, F. (1996), Mem û Zin de Kürt Milliyetçiliği, translated into Turkish by Ş. Süer, Istanbul: Doz Yayinları.

Smith, A. D. (1999), The Ethnic Origins of Nations, Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.

Ricoeur, P. (1995), Pamięć-zapomnienie-historia. In: K. Michalski (ed.) Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo, Kraków: Znak, translated by Jacek Migasiński.

Ricoeur, P. (2004), Memory, History, Forgetting. Chicago, London: The University of Chicago Press, translated by Kathleen Blamey and David Pellauer.

Sajjādi, A. (1952), Mejûy adabî Kurdî, Baghdad.

Khani, A. (1962), Mem i Zin, Russian translation and introduction by Margarita Rudenko, Moscow: Izdatelstvo Vostochnoy Literatury.

Khani, A. (2008), Mem and Zin, translated by Salah Saadalla, printing preparations by Avesta.

Xanî, E. (2005), Mem û Zîn, original version with modern Kurdish translation by Mehmed Emin Bozarslan, Stenbol: Wêṣanên Deng.

Xanî, E. (2010), Mem û Zîn, original version with Turkish translation and introduction by Kadri Yıldırım, Stenbol: Avesta.

Tarnowska, M., Sławuta, P., Kofta. M. (2012), Procesy dehumanizowania „obcych": mechanizmy i funkcje. In M. Drogosz, M. Bilewicz, M. Kofta (eds.), Poza stereotypy. Dehumanizacja i esencjalizm w postrzeganiu grup społecznych, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, pp. 131-165.

The article has been written in the scope of the research project: How to Make a Voice Audible? Continuity and Change of Kurdish Culture and of Social Reality in Postcolonial Perspectives approved for inancing by the decision number DEC-2012/05/E/HS2/03779 of The National Science Centre of Poland.

'Ehmedî Xanî's Mem û Zîn and its role in the emergence of Kurdish national awarness'

Martin van Bruinessen

Just over 300 years ago, the Kurdish poet and Muslim scholar Ehmedê Xanî completed hismagnum opus Mem û Zîn, which nationalist Kurds have come to consider as their national epic. Mem û Zîn on one level is the story of a great and tragic love, on the pattern of suchMiddle Eastern classics as Kalila and Dimna, Khosrow and Shirin or Yusuf and Zulaykha;in fact, Xanî appears to have modeled his work on the version of Yusuf and Zulaykhacomposed by the great Persian poet Nizami of Ganja. On another level, this love story is an allegory through which the author conveys a Sufi message; certain parts of the work in fact explicitly expound Xanî's mystical views.[2] The work owes its fame among twentieth-century Kurds to yet another level that is explicitly there: it can be read as a forceful expression not only of pride in Kurdish ethnic identity but of the desire for a Kurdish state.

Xanî wrote his work not in Persian, which then was the appropriate language for refined literary expression, but in Kurdish. He prefaced the work with a lament on the subjection of the Kurds by the neighbouring states, on the absence of unity among them, and on his wish for a Kurdish king to emerge who would unite his people and force their former conquerors into submission. Understandably, many twentieth-century Kurds have recognised their own feelings in Xanî's lines and concluded that their own nationalism had historical roots going back at least as far as Xanî. Xanî was declared a nationalist, so that the Kurdish movement could claim a history of three centuries of national struggle.

Was Ehmedê Xanî a Kurdish nationalist and did he desire a Kurdish state?

There are good reasons, of course, to call Ehmedê Xanî a precursor of Kurdish nationalism - and below I shall show how his works, especially Mem û Zîn, have played an important part in crucial phases of the Kurdish national movement. But is it justified to call him a Kurdish nationalist himself? I believe that this is not appropriate, and that we cannot conclude from a few famous lines in Mem û Zîn that Xanî thought of a Kurdish state. It is true that Ehmedê Xanî was very much aware, and proud, of his Kurdish identity, and that he saw his literary activity as a service to the Kurds. In earlier centuries, Kurdish poets and scholars had commonly expressed themselves in Persian or Arabic. Sharaf Khan of Bitlîs had written his celebrated history of the Kurdish chiefdoms and emirates, Sharafname (completed almost exactly a century before Mem û Zîn) in Persian.

That other famous Kurdish scholar and statesman, Idris Bitlisi (late 15th - early 16th century), also expressed himself in Persian, both in his works of Ottoman historiography and in his official correspondence.[4] The idea of writing in Kurdish probably had never occurred to these authors; not only was Persian considered as the most elegant language for literary purposes, it was also a language that guaranteed a wide potential audience because it could be read by most educated people in the Ottoman Empire and Muslim India as well as Iran. Ehmedê Xanî must have been aware that his decision to write in Kurdish instead of Persian meant that he would never have such a wide audience, that his only readers would be Kurds, and that he would never acquire the fame of his great example, Nizâmî Ganjavî. He deliberately opted for the Kurdish language in order to raise the standing of Kurdish culture in the eyes of the Kurds' neighbours. In his own words,

Da xelq-i nebêjitin ku Ekrad
bê me`rifet in, bê esl û binyad.
Enwa`ê milel xwedan kitêb in
Kurmanc-i tenê di bê hesêb in

"So that people won't say that the Kurds
have no knowledge and have no history;
that all sorts of peoples have their books
and only the Kurds are negligible."

Xanî was not the first poet to write classical poetry in Kurdish; he mentions himself his predecessors Feqiyê Teyran, `Elî Harîrî and Melayê Cezîrî, but there appear to have been many other Kurdish poets who are now forgotten because their works have not been conserved. The famous Turkish traveller Evliya Çelebi noted during a visit to Amadiye around 1660 that there were dozens of competent poets living at the emir's court, who wrote impressive poems in the Kurmanci language. Evliya quotes an elegant qasîda by one of these poets, Ramazan Efendi, indicating that there was a lively Kurdish literary activity in that period.[5]

What caused this flourishing of Kurdish literature during the 17th century?

There are no simple answers to this question, but I would suggest that it may have been due precisely to the Ottoman domination of which Ehmedê Xanî complained. We see that in Istanbul from the 16th century on Persian was being gradually replaced by Ottoman Turkish as the language of the court and of learned discourse. This example may have stimulated Kurdish poets like Melayê Cezîrî and Ehmedê Xanî to develop a literary form of their own language too.

More importantly, the first centuries of Ottoman rule brought a period of relative quiet and stability. The Kurdish ruling families that had subjected themselves to the Ottomans enjoyed the autonomy, security and prosperity that enabled them to act as patrons of the arts and sciences. The emirs, and Ottoman governors (beylerbeys and sancakbeys) as well, also sponsored medreses where young Kurdish men studied religious sciences and literature. The court (dîwan) and the medrese were environments where the arts, especially literature, were appreciated, and naturally the Kurdish poets of the period were associated with one or the other, or with both. This brings us to the question of Xanî's alleged nationalism. Certain passages in the dîbaçe (introduction) of Mem û Zîn certainly have a modern ring to them, as if they were spoken by nationalists of the early 20th century instead of three centuries ago. It is as if Xanî was calling for a Kurdish national state. In fact, I myself have for a while suspected that these words were not by Xanî but were inserted into his work by a much later copyist, so modern they sounded to me. But these words also occur in the critical edition by M.A. Rudenko, which is based on nine different manuscripts, the oldest of which was written in 1731-32, i.e. well before the appearance of modern nationalism in the Middle East.[6] So it must have been Ehmedê Xanî himself who wrote them:

Ger dê hebuwa me padişahek
xalib nedibû li ser me ev Rom

"If only we had a king [and a throne, and a crown, and all the other symbols of power,...], then the Ottomans would not dominate us." And again:

Ger dê hebuwa me îttîfaqek
vêk ra bikira me înqiyadek
Rom û `Ereb û `Ecem temamî
hem'yan ji me ra dikir xulamî
tekmîl-i dikir me dîn û dewlet
tehsîl-i dikir me `îlm û hîkmet

"If only there were unity among us, and we would obey one another, then all of the Ottomans and Arabs and Iranians would become our servants, we would reach perfection in religion and politics,[7]and we would become productive in knowledge and wisdom."

It is tempting to read this as the complaint of a Kurd who wonders why his people have no state while other peoples, the Turks, Arabs and Persians do. There are two problems with this interpretation, however. From other sources of this period we gather that in general people did not identify themselves as ethnic groups or nations in the way that people nowadays do.

Ehmedê Xanî's Rom, `Ereb and `Ecem are not so much ethnic groups as states. Rom was originally the Roman Empire and later its eastern part, Byzantium; then the name was used for its successors, the Seljuqs and the Ottoman state, and now it sometimes used for the Republic of Turkey - but never for ordinary Turks.[8] The term `Ecem was used by Arabs for all non-Arabic speakers, and in Ottoman Turkish it was used especially for all sorts of Iranians, including the Turkish speakers. `Ereb and Kurd (or Kurmanc; Xanî uses both names) are not states but human groups, but I doubt whether they referred to exactly the same people whom we nowadays mean when we speak of the Arab or the Kurdish nation. As I have written elsewhere, the term Kurd in that period appears to refer only to the Kurdish tribes and a part of the urban aristocratic elite, but not to the non-tribal peasantry.[9]

The second problem is that of the nature of the states: the idea of national states had not yet emerged, neither in Asia nor in Europe. There were no Turkish, Arab or Persian states, nor had there been attempts to establish them. The existing states were based on religious identity or on loyalty to a royal family, such as the Ottoman dynasty and the Safavids, both of which were Turkish speaking but neither of which appealed to ethnic Turkish solidarity. These states were multi-ethnic, and if Ehmedê Xanî was thinking of a state form when he longed for a Kurdish king, his state definitely was not a national state either but another multi-ethnic state, in which Rom û `Ereb û `Ecem temamî, hem'yan ji me ra dikir xulamî, "all of the Ottomans and Arabs and Persians would be subservient to us". If by nationalism we mean, with Ernest Gellner, the "political principle that the political and the national unit should be congruent",[10] then Xanî was not a nationalist. He deplored the division of the Kurds, their inability to agree amongst themselves, and he saw that this division had caused them to live as subjects to a neighbouring state which, had they had been united, they might have conquered themselves.

For whom did Ehmedê Xanî write, and who read him?

Xanî's Mem û Zîn is based on the well-known and popular folk legend Memê Alan (also sometimes known as Mem û Zîn), but it is very different from it both in form and content.[11] Xanî made numerous changes in the basic narrative, overlaid the story with layer upon layer of symbolic meaning, enriched it with mystical and metaphysical ideas and his views on politics, and wrote it in the poetic form of the Persian masnavi. This suggests that the audience for whom he intended it in the first place was not the same as that reached by the traditional story-tellers, who went on handing down Memê Alan from generation to generation, but a more sophisticated public, capable of understanding the more symbolic and metaphysical levels of his work and aware of Persian literary forms so that they could appreciate Xanî's achievement.

This audience must have been quite limited, and probablyonly existed at the courts of the emirate and in the better medreses. The number of manuscripts of Mem û Zîn that exist in the great manuscript collections is quite limited. Rudenko, as said, found and used nine different manuscripts (three of which are from the collection of Alexandre Jaba). There exist only a handful in the west. It is hard to make an estimate of the number of manuscripts present in Kurdish society before the first printed edition of this work appeared, but I doubt whether there were more than a few hundred. If we assume that each copy was read by some twenty people, the total number of people who had ever read Mem û Zîn cannot have been more than a few thousand. Perhaps even these estimates are still too high.[12] It is only after the arrival of the printing press that Xanî acquired something of a mass audience. Xanî's readers did appreciate his literary gifts but we can only guess whether they read the same political message in his work that later generations have found there. Mela Mehmûdê Bayazîdî, who in the 1850s wrote the first brief overview of Kurdish literature at the request of the Russian consul in Erzerum, Alexandre Jaba, calls Mem û Zîn simply 'a love tale' (kitêbekî `aṣiq ma`ṣûqan). He praises Xanî's literary skills and says that he is the most famous and most widely praised of all Kurdish poets — but he says nothing of Xanî's non-literary merits.[13]

Xanî's ideas spread to the south: Hacî Qadrî Koyî

Perhaps the first person to recognize a nationalist message in Mem û Zîn was the southern Kurdish author, Hacî Qadrî Koyî (1817-1897). As we shall see, Hacî Qadrî Koyî was a key figure who had a great influence on Kurdish national awareness in both northern and southern Kurdistan. He was a faqih, educated in medreses in various parts of Kurdistan.[14] He lived at a time of great changes in Kurdistan; he was a young adult when the last Kurdish emirates were abolished by the Ottoman government. He must have known from personal experience the government of the last great ruler of Soran, the famous Mîr Muhammad of Rowanduz (known as Mîrî Kor, 1814-1835), who at one time controlled a large part of central and southern Kurdistan. He must also have heard travellers tell stories of the power and justice of Bedir Khan Beg of Botan, who in the 1840s made himself almost independent of the Ottoman government and brought most of western and central Kurdistan under his control. These last great Kurdish rulers, whose deeds are still narrated by storytellers and whose praises still are sung by bards, must have made a strong impression on the young Qadir. Their ultimate defeat at the hands of the reorganized Ottoman army, and the disorder and insecurity of the following period, in which the tribes appeared to be continually in conflict with each other, gave rise to a romantic nationalism in Hacî Qadir, and to a nostalgic idealization of the feudal past.[15]

Later in life, he went to Istanbul, where he was in contact with prominent Kurdish families. Because he was by then a learned mulla and a man of letters, the Bedirkhan family employed him as a tutor for the children. Himself of humble origins, Hacî Qadir appears to have been proud to serve this noble family. The nationalist dimension of his poetry probablyowes much to this association with the Bedirxans; on the other hand, the youngergeneration of Bedirxans appears to have been influenced by Hacî Qadir's nationalism. According to Qanatê Kurdo, it was through the Bedirxans that Hacî Qadir Koyî for the first time became acquainted with Ehmedê Xanî.[16] His own poetry clearly shows Ehmedê Xanî's influence, and in fact Hacî Qadir became for Sorani literature what Ehmedê Xanî was for Kurmanci, a predecessor to whom later generations of nationalists could always turn for inspiration, and whose poems they could quote to give expression to their own nationalist sentiments. As for Xanî, writing in Kurdish was for Koyî a political choice; without respect for the Kurdish language, he implies, the Kurdish nation is practically non-existent because.

Kurdish society has no recollection of its past:
Kitêb û defter û tarîx û kaxez
be Kurdî ger binûsraye zubanî
mela w zana w mîr û padṣaman
heta mehṣer dema naw û niṣanî.

Books and records and chronicles and other documents,
if they were written in the Kurdish language,
then our mullas and scholars, our mîrs and kings
would remain famous until the Day of Judgement.

Koyî idealized the past and looked back to the emirates as the golden age of Kurdish history:
Hakim û mîrekanî Kurdistan,
her le Botanewe heta Baban
yek be yek hefîzî ṣerî`et bûn
seyd û ṣêxî qewm û millet bûn.
Seyd û ṣêxekan le tirsî ewan
munzewî bûn û zakirî Rehman.
Ew ke fewtan riyay ewan derkewt
seyrî çon bûne pûṣ û agir û newt.
Yekî lem lawe rû dekate `Ecem,
dûṣ lew lawe debne dujminî hem.
[.....]
Kwa valîy Senenduc, begzadey Rewandiz?
Kwa hakimanî Baban, mîrî Cezîr û Botan?

[.....]
Kwa ew demî ke Kurdan azad û serbexo bûn,
Sultanî mulk û millet, xawendî ceyş û `irfan?[18]
"The rulers and princes of Kurdistan,
from Botan all the way to Baban,
were guardians of the Divine Law, each single one of them;
they were the true sayyids and shaikhs of the people.
Sayyids and shaikhs, for fear of them,
stayed in their dervish convents, reciting the name of the Merciful.
Once they [the old rulers] died, hypocrisy appeared;
see how they became like straw and fire and oil.
One on this side takes side with Persia,
and those on that side become each other's enemies.
[.....]
Where is now the vali of Sanandaj, the prince of Rawanduz?
Where the rulers of Baban, the emir of Jazira Botan?
[.....]
Where is the time that the Kurds were free and independent were lords of the land and the people, possessing armies and esoteric knowledge?"

It appears most likely that this poem was written after Hacî Qadrî Koyî had read Mem û Zîn, and it is as if one feels Ehmedê Xanî's influence: there is the same complaint of the Kurdish tribes' eternal feuding, the same longing for a Kurdish ruler. There is one difference, however: Ehmedê Xanî did not believe that his ideal Kurdish padişah, who could unite all the tribes, had never existed, but Hacî Qadir appears to believe that Mîrî Kor and Bedir Khan Beg (although he does not mention their names) were such padişah. Whereas it is possible to read Mem û Zîn as a critique of feudal society — the mîr of Cezîre Botan, after all, plays a cruel role in it — Koyî is only full of praise for the Kurdish mîrs. I am very hesitant to speak of nationalism in the case of Ehmedê Xanî, but with Hacî Qadrî Koyî we definitely witness the arrival of romantic and idealistic nationalism. Koyî allegedly considered Mem û Zîn as "the book of our nation" (kitêba milletê me); we shall see that at various important moments in the development of the Kurdish movement Mem û Zîn came to play an important role as a national symbol.

Mem û Zîn in print

The appearance of the first Kurdish journal, Kurdistan, was such an important moment. Miqdad Midhat Bedirkhan, who published the first issues in Cairo in 1898, had been one of the children tutored by Koyî. In the second and following issues of Kurdistan he published sections from Mem û Zîn to show that literature of high quality can be written in Kurdish.

"I have read and translated parts of this work to Turkish and Arab ulema," he wrote, "and they all agreed that they had never seen anything of this sort that was superior to this book!"[19] It is interesting to note that the manuscript of Mem û Zîn that was used by Miqdad Midhat had belonged to Hacî Qadrî Koyî. As a tribute to his teacher, he published in issue 3 of Kurdistan the Sorani poem that Koyî had written in his own hand on the last page of the manuscript. Koyî here calls himself the only one besides Xanî to lay the foundations of Kurdish poetry.[20] That claim is obviously exaggerated, but we see that he did play an essential role in the dissemination of Xanî's work. Would Mem û Zîn have been printed in

Kurdistan if Miqdad Midhat had not been Koyî's student?

Miqdad Midhat announced his intention to publish the entire text of Mem û Zîn as a book, but he never got the opportunity to do this. The first complete edition is associated with the next phase in the Kurdish movement, the years following the collapse of the Ottoman Empire in World War I, when for a brief period the establishment of a Kurdish state appeared feasible. Following the ceasefire of 1918 and the occupation of Istanbul by the British and French, Kurdish aristocrats and intellectuals established the nationalist association, Kürdistan Te`ali Cemiyeti. This association had several affiliated organizations, one of which was the Kürd Ta`mim-i Ma`arif ve Neşriyat Cemiyeti, which took care of educational and publishing activities. The first book published by this association, in 1919, was Ehmedê Xanî's Mem û Zîn. This was in fact the only book ever published by the KTMNC, and its publication probably was the association's single most important activity.[21] It is widely believed that most copies of this edition were later burnt but at least a few were saved,[22] and many handwritten copies were made. It probably was only after this edition that Mem û Zîn became really well-known throughout northern Kurdistan.

One member of the Kürd Ta`mim-i Ma`arif ve Neşriyat Cemiyeti deserves special mention in this connection, if only because he became the most original and influential Muslim thinker of Turkey in the 20th century. Sa`id-i Nursi represented the medrese tradition among the Kurds of Istanbul. He was learned, open-minded and tolerant, and much concerned with the education of his fellow Kurds. Sa`id's biography notes an early connection with Ehmedê Xanî.

After studying in various medreses in Bitlis and Van, he spent three months in a medrese in Bayazid, the town near which Ehmedê Xanî lies buried. During these three months in Bayazid, he spent most of his time, day and night, in the türbe of Ehmedê Xanî. Seeing this, local people believed that Ehmedê Xanî's spirit manifested itself in Sa`id ("Ahmed Hani Hazretlerinin feyzine mazhar oldu!").[23] Much later, he still considered this period as the most important phase of his education.

He probably still identified himself strongly with Ehmedê Xanî long after he had formally broken with the Kurdish movement.[24] Following the victory of the Kemalist movement in Turkey, the Kürdistan Te`ali Cemiyeti had to suspend its activities. We hear no more of it after 1922.[25] The Bedirkhans, who had too clearly taken sides against the Kemalists, left the country; most of those who stayed behind ran into problems with the Kemalist authorities. Seyyid Abdulqadir was hanged after the Shaikh Sa`id rebellion; Sa`id-i Nursi spent most of his life in internal exile. In 1927, Celadet and Kamran Bedirkhan together with some other Kurdish intellectuals, then living in Syria, established a new Kurdish association, Xoybûn. In 1932 the Bedirkhan brothers began publishing the important journal Hawar, the first serious product of the Kurmanci literary revival. Hawar set the standard for written Kurmanci; both the form of the latinised alphabet that it introduced and the variety of the Cezîrî dialect in which contributions were written became the Kurmanci literary standard.

It is hardly surprising that Hawar too paid attention to Ehmedê Xanî. In issue 33 (1 October 1941), Celadet Bey, writing under the pen-name of Herekol Ezîzan, published an article titled "Klasîkên me" ("Our classics"), in which he gave Xanî and Mem û Zîn relatively much attention. He compared Xanî to Rûmî, of whom Mulla Abdurrahman Jamî allegedly had said, "he may not be a prophet, but he has written a (holy) book" (ne pêxember e, lê kitêba wî heye).

Of Xanî, Celadet Bey claimed, something even better couldbe said: "He has not only written a book, but he is also a prophet: the prophet of ournational belief, the prophet of the doctrines of our race" (Belê Xanî jî xudan kitêb e. Lê Xanî pêxember e jî. Pêxemberê diyaneta me a milî, pêxemberê ola me a nijadîn). Only abrief section of Mem û Zîn was published in Hawar, but a few years later a reprint of the Istanbul edition was made in Aleppo (1947).

The Mahabad Republic is one of the few important events in the history of the Kurdish movement in which Xanî's Mem û Zîn did not play a part. But it was the poet Hejar, who had been active in the Republic and who had settled in Iraq after the fall of the Republic, who later made Xanî known in southern and eastern Kurdistan.[26] His Sorani translation of Mem û Zîn was published in Baghdad in 1960.

This was a significant date, for it almost coincides with the birth of the Kurdish movement as a mass movement in Iraq, following the overthrow of the monarchy by Abdulkarim Qasim. Several people have told me of the enormous impact Xanî's work had on them when they read it in Hejar's translation.

The re-emergence of the Kurdish movement in Turkey in the 1960s was also marked by the publication of a translation of Mem û Zîn. Mehmed Emin Bozarslan published it in latinised Kurdish, together with a Turkish translation.[27]

It was not the first, but definitely the most important Kurdish book published in Turkey in those years, and it had a great impact. Few Kurds then were able to understand Xanî's difficult Kurdish; it was probably because of Bozarslan's Turkish translation that this edition reached a much wider audience than anyearlier edition. Even though Bozarslan had left out the most politically sensitive passages, the book was soon banned, and the authorities destroyed all copies they could find. Those who owned a copy had to hide it, and many in fact destroyed theirs out of fear after the military intervention of March 1971.[28]

Xanî and the Kurdish nation

Is there a meaningful sense in which one can speak of a Kurdish nation in Xanî's time? I do not think so, but opinions may differ. Among European historians we also find vastly different opinions regarding the emergence of the first European nations. Some of the older historians, for example Marc Bloch, claimed that the French and the Germans had become nations by 1100, while others, such as Johan Huizinga, believed this did not happen before the 14th century. A more recent historian, Eugene Weber, has shown that even by 1900 the French were not yet one nation strictly speaking: most French peasants then did not think of themselves as Frenchmen but only identified themselves with their village or region. It was only through mass education, general conscription into the army, and national radio broadcasts, i.e. through great efforts by the state, that the peasantry were incorporated into the nation.[29]

Some modern authors on nationalism, especially Anderson and Gellner, have emphasised that nationalism and the emergence of modern nations are relatively recent phenomena. Gellner relates them to the beginnings of industrialisation and to migration from villages to towns, Anderson to the emergence of book printing and what he calls 'print capitalism'.[30] For both, it is the breaking down of the traditional barriers between village communities and regions that makes nationalism possible.

Before the invention of book printing, Anderson argues, only a small elite could read and write, and in Europe they communicated in the international intellectual language, Latin.

Of each book that was written, only a few copies were ever made. The technique of printing suddenly made it possible to produce as many copies of a book as could be sold. Because many more people knew German or French than Latin, printers produced books in those languages in order to reach wider audiences (and sell more books). Latin decreased in importance; written communication no longer was the privilege of a thin highly educated and international elite; instead it involved more strata of society, but only insofar as they could understand the same written language.

Among people who could read the same books, and later newspapers and journals, the awareness grew that they had something in common that distinguished them from readers of other languages, that they constituted a new sort of community, a nation. (Anderson speaks of 'imagined communities' because they exist as communities in people's minds only; unlike traditional communities, where most people know each other, the members of nations only know a few other members and have to imagine the rest as people like themselves.) The emergence of nationalism in the Middle East did not follow the same pattern as in Europe, but Anderson's work helps us to realise how important the role of the printing press has also been in the emergence of Kurdish nationalism.

Several historians have emphasised that it is only useful to speak of nations and nationalism when the various social classes are more or less integrated with each other. A 'national' awareness may first emerge among the upper classes of a society, but as long as the middle and lower strata of that society do not share that awareness, it does not make much sense to speak of a 'nation'. In the beginning of this century, there was a small group of Kurdish nationalists, most of them members of aristocratic families who had been educated in Istanbul or even abroad and were influenced by European ideas. As one of them, Qadrî Cemîl Paşa, writes in his memoirs, during the World War they attempted to find support for their nationalist ideals among Kurdish tribal chieftains, but they were disappointed because the idea of a Kurdish nation meant nothing to the aghas, let alone the common tribesmen or peasantry.[31] Qadrî Bey and his friends, incidentally, had not even thought of talking to the peasants, and I doubt whether they themselves thought of the peasants as Kurds. Under those circumstances, it does not make much sense to call the Kurds a nation at that time. Elsewhere I have attempted to show how the Kurds later gradually developed into a nation in the modern sense by the incorporation especially of the peasantry.[32]

Going back a few centuries, we may similarly ask what and who Ehmedê Xanî thought of when he spoke of 'Kurd' and 'Kurmanc', and whether he thought of them as a nation. I believe that he did not use these names in the same way as we do today;

I am almost certain that he did not include the non-tribal peasants among the Kurds). Moreover, as said before, the political terms used by Xanî, such as 'milel' (the plural of 'millet', which presently has the meaning of 'nation') in his time had another denotation. By interpreting the names and termsin Mem û Zîn as if they have always had the same meaning as today we probably misunderstand what exactly Ehmedê Xanî was saying. On the other hand, it inherent in great literature that each generation of readers can discover new meanings in it, meanings of which the author himself may never have been aware.

CONCLUSİON

It has often been observed that it is not nations that generate nationalism, but nationalism that creates the nation. If the Kurds constitute a nation now, that is one of the successes of the Kurdish nationalist movement. I have argued above that Ehmedê Xanî was not really a nationalist, at least not in the modern sense of that term. On the other hand, I have attempted to show that his work, especially Mem û Zîn, has played a role in all phases of the development of the Kurdish movement, so that he may be properly called the 'father of Kurdish nationalism'. Later generations of nationalists have been able to discover their ownideas in Ehmedê Xanî's work. It is not accidental that each time when a new start was madewith publishing in Kurdish, publishers and editors took up Mem û Zîn. Thus, indirectly,

Xanî has contributed much to the rebirth of Kurdish as a living written language.

The Turkish state, in its own way, has also contributed to the rebirth of Kurmanci literature. By banning Bozarslan's edition of Mem û Zîn, it made that work even more into a symbol of Kurdish culture. Following the 12 September 1980 coup, the repression of Kurdish cultural expression in Turkey turned many Kurdish intellectuals into political refugees, who sought political asylum in countries like Germany and especially Sweden. Here they found conditions that enabled them to write and publish in Kurdish.

People whohad only written in Turkish when still in Turkey, gradually took up writing in Kurdish. Inthe past 15 years, Kurmanci has developed into a modern written language; and the qualityof writing has improved noticeably over that period. There is now a steadily growing bodyof Kurmanci literature and the number of people who read Kurmanci has increased. It issignificant that when Mehmet Emin Bozarslan published a new edition of Mem û Zîn thisyear, he replaced the Turkish translation of the earlier editions by a translation incontemporary Kurmanci! All of this would probably never have happened if all Kurdishwriters had stayed in Turkey. As happens so often, state repression has contributed to thestrength of what it tried to destroy, Kurdish culture in this case. Ever more Kurds from Turkey are making efforts to develop Kurmanci as a modern literary language, in emulation of Ehmedê Xanî's ambition, da xelq-i nebêjitin ku Ekrad // bê me`rifet in, bê esl û binyad.

1. An earlier version of this article was presented as a lecture at the Conference to Commemorate the 300th Anniversary of Xanî's Mem û Zîn, organized by the Association of Kurdish Writers in Sweden (Komela Nivîskarên Kurd li Swêdê), Stockholm, May 27, 1995.

2. The Sufi ideas in this work have been analysed by Muhammad Anwar `Alî in his dissertation Ahmad al-Khânî: falsafat al-tasawwuf fî dîwânih "Mam û Zîn" (Jâmi`at al-Qaddis Yusûf, Ma`had al-Adâb al- Sharqiyya, 1972). I wish to thank Malmîsanij M. Tayfun for showing me this study.

3 E.g., Ferhad Shakely, Kurdish nationalism in Mem u Zin of Ehmed-i Xani (Sweden [Uppsala], 1983; new edition Brussels: Koerdisch Instituut, 1993); Mûrad Ciwan, "Dewra Ahmedê Xanî û Kurdeweriya wî", Çira hejmar 2 (Hezîran 1995), 13-29; Medeni Ayhan, Kürdistanlı filozof Ehmedê Xanî (Ankara, 1996).

4.Idris Bitlisi, the descendant of a famous religious scholar and Sufi in Bitlis, was a senior scribe at the Ottoman court. It was he who persuaded the most important Kurdish local rulers to take the Ottoman side in the Ottoman-Safavid conflict, resulting in the incorporation of most of Kurdistan into the Ottoman Empire.

His Hasht Bihisht and Salîmnâme belong to the most important chronicles of the period.

5.Evliya Çelebi's notes on Amadiye and southern Kurdistan do not appear in the printed editions of his Seyahatname, which are based on defective manuscripts. They are to be found in the autograph of the fourth volume, in Istanbul's Topkapi Library. I am preparing an annotated edition of these notes.

6.See Axmed Xani, Mam i Zin. Kriticeskiy tekst, perevod, predislovie i ukazateli M.B. Rudenko (Moskva:NAUK, 1962), p. 13-16.

7.In modern usage, dewlet is the most common word for state, but its original meaning was more amorphous. The expression dîn û dewlet does not refer to a specific religion and state but juxtaposes, like the similar expression dîn û dunya, spiritual and worldly affairs.

8.The well-known expression Romê reş also refers to the Ottoman (or Turkish) state, especially the military.They are called reş (black) because that was the colour of the uniform jackets of late 19th-century Ottoman troops (I thank Naci Kutlay for this bit of information).

9.Martin van Bruinessen, "Kurdish society, ethnicity, nationalism and refugee problems", in: Philip G.Kreyenbroek & Stefan Sperl (eds), The Kurds: a contemporary overview (London: Routledge, 1992), pp. 33-67.

10.Ernest Gellner, Nations and nationalism (Oxford: Basil Blackwell, 1983), p. 1.

11. For an analysis of the differences between the oral tale of Memê Alan and Xanî's literary version, see:Michael L. Chyet, "And a thornbush sprang up between them": Studies on "Mem û Zîn", a Kurdish romance(Ph.D. dissertation, University of California, Berkeley, 1991), pp. 52-62. Chyet's thesis, the best study ofKurdish oral tradition to date, analyses eighteen different versions of Memê Alan.

12. When I first publicly made this estimate, several Kurdish friends vehemently disagreed with me. Oneperson from Diyarbakır made the important comment that in his family alone there were several manuscripts of Mem û Zîn, and that his neighbours also owned copies; in his view, the total number therefore had to be much higher than I claimed. In defence of my estimate, however, it may be said that many of the manuscripts existing today are in fact copied from the first printed edition (thus for instance the manuscript Mehmet Emin Bozarslan used for his edition and translation). Printing, as I shall say below,

makes a big difference, because it allows mass production and creates a mass audience. I still believe thatMem û Zîn did not become really popular until it was printed.

13. "[Ehmedê Xanî] zehf jî xezeliyat û eş`aran û beyt bi zimanê Kurmancî gotiye û di zimanê `Erebî û Farsî ûTirkî jî dîsan xezeliyat û eş`aran û ebyatê zehf gotiye, û di `ulûmê funûnan jî qewî mahir û sahibê `irfan e ûji ṣu`erayêd Kurdistanê hemûyan jî meşhûr û fayiq e. Belkî ji hemû ṣu`eran meqbûl û memdûh e." SeeAlexandre Jaba, Recueil de notices et de récits kourdes (St.-Petersbourg, 1860), p. 15 of the Kurdish text.

14.Qanatê Kurdo mentions medreses in Koy Sanjaq, Khoshnaw, Sardasht, Erbil, Kirkuk, Sulaymaniya,Mahabad and Ushnuviya. See his Tarîxa edebyeta Kurdi -2 (Stockholm: Weşanên Roja Nû, 1985), p. 18.

15. On these last two great Kurdish rulers and their efforts to unite large parts of Kurdistan under their rule,see: Dr. Celîlê Celîl, XIX. yüzyil Osmanlı Imparatorluğu'nda Kürtler (Ankara: Öz-Ge, 1992). In my Agha,Shaikh and State (London: Zed Books, 1992), pp. 175-82 and 224-34, I attempt to explain the consequencesof the disappearance of the Kurdish emirates and the chain of developments that led to the emergence ofmodern Kurdish nationalism.

16. Tarîxa edebyeta Kurdî 2, p. 18. I have not found any indication that Koyî had read Mem û Zîn during hisstudy in the medrese; most probably it was then only known in the Kurmanci-speaking parts of Kurdistan.

17. Quoted in Amir Hassanpour, Nationalism and language in Kurdistan, 1918-1985 (San Francisco: MellenResearch University Press, 1992), p. 93.

18 Dîwanî Hacî Qadrî Koyî, edited by Gîw Mukriyanî (Hewlêr:Çapxaney Kurdistan,1953),48, 51.

19. "Min ev kitêb carna hin ulemayên Tirk û Ereba re xwendiye û tercume kiriye, hemiya jî gotiye ku 'vê rê deje vê kitêbê çêtir me nediye.'" See M.E. Bozarslan's re-edition of Kurdistan, vol. 1, p. 127.

20. The final two strophes of this poem (p. 135-6 in Bozarslan's edition of Kurdistan) proclaim that "it is dueto this book that [the Kurdish emirates of] Soran and Botan have become known among the other states //Among the Kurds none but Hacî and Shaykh Xanî have laid the foundations of poetry" (Le mecmû`î duwelSoran û Botan / le sayey em kitêbe nasrawe // Le Kurdan xeyrî Hacî w Şêx Xanî / esasî nezmî Kurdîdanenawe).

21. On the Kürd Ta`mim-i Ma`arif ve Neşriyat Cemiyeti, its members and activities see: Ismail Göldaş,Kürdistan Teâli Cemiyeti (Istanbul: Doz, 1991), 77-81.

22. See Shakely, Kurdish nationalism..., p. 2.

23. This is reported in Sa`id's authorised biography, Bediüzzaman Said Nursi hayatı: mesleki tercüme-i hali (Istanbul: Sözler Yayınevi, 1976), p. 35, and recounted in: Necmeddin Şahiner, Bilinmeyen taraflariyle Bediüzzaman Said Nursi (Istanbul: Yeni Asya Yayınları, 1974), pp.34-5.

24. The official biography keeps almost silent about Sa`id-i Nursi's role in the Kurdish movement. This aspect gets more attention in: Rohat, Unutulmuşluğun bir öyküsü: Said-i Kürdi (Istanbul: Fırat Yayınları, 1991) and in Malmîsanij, Said-i Nursi ve Kürt sorunu (Istanbul: Doz Yayınları, 1991); and more generally in the monthly journal Dava, published by a pro-Kurdish group split off from the main nurcu movement.

25. Göldaş notes that the Kürdistan Te`ali Cemiyeti was formally banned by the (Ottoman) Istanbulgovernment in July 1920, but apparently continued some activities into 1922, after which it simply ceased towho had too clearly taken sides against the Kemalists, left the country; most of those whostayed behind ran into problems with the Kemalist authorities. Seyyid Abdulqadir washanged after the Shaikh Sa`id rebellion; Sa`id-i Nursi spent most of his life in internal exile.In 1927, Celadet and Kamran Bedirkhan together with some other Kurdish intellectuals,then living in Syria, established a new Kurdish association, Xoybûn. In 1932 the Bedirkhan brothers began publishing the important journal Hawar, the first serious product of the Kurmanci literary revival. Hawar set the standard for written Kurmanci; both the form of the latinised alphabet that it introduced and the variety of the Cezîrî dialect in which contributions were written became the Kurmanci literary standard.

26. Before Hejar's translation appeared, Gîw Mukriyanî had published a reprint of Mem û Zîn (Erbil 1954 andagain 1968), but since this was in Kurmanci it cannot have been widely read in Iraqi Kurdistan.

27. Ehmedê Xanî, Mem û Zîn. Türkçesi: M.E. Bozarslan (Istanbul: Gün Yayinlari, 1968).

military intervention of March 1971.28

28. The trial against Bozarslan ended, years later, with his acquittal, implying that the ban of the book wasalso lifted. It was reprinted in 1975.

29. Eugene Weber, Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France, 1870-1914 (London:Chatto & Windus, 1979).

30. Benedict Anderson, Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism (London:Verso Editions, 1983); Ernest Gellner, Nations and nationalism (Oxford: Blackwell, 1983).

31. Zinnar Silopi [Qadrî Bey Cemîl Paşa], Doza Kürdüstan: Kürt milletinin 60 senedenberi esaretten kurtuluş savaşı hatiratı (Beyrut: Stewr Basımevi, 1969), p. 38-39.

32. Martin van Bruinessen, "Kurdish society, ethnicity, nationalism and refugee problems", in: Philip G.Kreyenbroek and Stefan Sperl (ed.) The Kurds: a contemporary overview (London: Routledge, 1992), pp.33-67; idem, "Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes", Peuples Méditerranéens no. 68-69 (1994), 11-37

Ehmedê Khanî's Mem û Zîn: The Consecration of a Kurdish National Epic

Michiel Leezenberg

More than any other work, Ehmedê Khanî's Mem û Zîn (henceforth MZ), a mystical romance or mathnawî poem in 2,655 bayts, or distichs, written in Kurmancî or Northern Kurdish, symbolizes and reflects the Kurds' aspirations towards liberation and national independence. This story of two tragic lovers who are not allowed to marry in life, and who – despite being buried together – remain separated by a thornbush even in death, is usually seen as an allegory of the division of Kurdish society by outside forces, and of the Kurds' inability to unite among themselves. The manuscript evidence and the oldest available sources suggest that from early on, Xanî and his poem have held a place of prominence, if not dominance, in Kurdish letters; initially, however, it was generally read, like other mathnawî poems, as a work of mystical love (mahabba). It was only in the late nineteenth century that Xanî was gradually elevated to the status of Kurdish national poet, and his poem to the Kurdish national epic; accordingly, the work was increasingly interpreted as carrying a secular nationalist message. This chapter will attempt to trace the shifting reception of Xanî's romance, and briefly discuss how it acquired a central place in Kurdish national consciousness in the course of the twentieth century. About Xanî's life, we know little with any confidence. In MZ, he states that he was born in 1061AH/1650 CE (b. 2653), and that he finished his epic when he was 44 years old, i.e., in 1095AH/1695 CE.1 He is known to have died in 1706 or 1707CE in Beyazîd, where he was also buried; his tomb, near the famous Ishakpasha Palace, can still be visited. Apart from this, he writes nothing about himself beyond conventional, and hyperbolical, statements about how sinful he is, calling himself 'the commander of sinners' (pêshirewê gunahikaran, b. 2651). He is also known to have written two short didactic works in verse, the Eqîdeyê êmanê ('Profession of the Faith') and the Nûbihara piçûkan ('First-Fruits for the Little Ones), a rhymed Arabic-Kurdish vocabulary, both of which, it is said, were among the first works rural Kurdish medrese pupils had to read and memorize after the Qur'an.[2] Another profession of faith, the Eqîdeya Islamê, partly written in prose, is also ascribed to Xanî; but large parts of this text are identical to a late-nineteenth-century eqîde by one shaykh Abdullah of Nehri, which is known to have originated in Khalidî-Naqshbandî circles, and hence can hardly have been written by Xanî.[3] Xanî's fame and standing among the Kurds are due primarily if not exclusively to his story of two tragic lovers; his other works, though significant in their own right.

Have hardly become known outside the medrese environment from which they originate, and for which they were composed. The story of MZ concerns the tragic fate of the beautiful youths Mem and Zîn, who first meet during a celebration of Newroz, the New Year's celebration on March 21, and fall in love at first sight. The local prince, however, egged on by his evil counselor Bekir, refuses to grant permission for the marriage of the two; as a result, both lovers slowly wither away. Then, during a game of chess with the prince, Mem publicly confesses his love for Zîn, upon which the prince has him imprisoned. After a final visit by his beloved in prison, Mem dies; shortly thereafter, Zîn passes away, too. There are numerous oral versions of the story, which often, but by no means always, circulate under the title Memê Alan. A few short versions had been published in the Soviet Union in the 1930s; but the first book-length rendering (in fact, a composite version blending recitations of several bards) was published by Roger Lescot in 1942. In 1991, Michael Chyet published a study of a much larger number of versions, most of which had previously been published.

Often, Xanî is described as having found the inspiration for his tale from these local oral traditions; but it cannot strictly be proven that these actually antedate Xanî's literate version. Moreover, the oral tradition from which Xanî is claimed to have drawn inspiration is generally tacitly assumed, or explicitly claimed, to have been 'purely Kurdish;' but Kurdish oral practices clearly form part of a wider Persianate or Iranian cultural space, which is known to have been a rather more cosmopolitan affair and to have involved a complex interaction between written and oral forms of cultural expression. Finally, not only are both Armenian ashugs and Jewish bards known to have sung tales in Kurdish; there are also varieties of Memê Alan in languages other than Kurdish in existence.[4] Whatever its character, Xanî was probably inspired by this local tradition; but his version of the story differs considerably from the oral versions that have come down to us. Most significantly, Mem is a rather nobler character in Xanî's version; and perîs (fairies) and, more generally, various forms of folk religion, including sorcery and magic, which are quite prominent in most oral renderings, are almost completely absent in Xanî.[5] The lovers first meet during Newroz, the New Year's celebration during the Spring solstice. This festival forms a carnival during which people are allowed to do things that are not normally condoned. Specifically, local boys and girls are allowed to intermingle and to dance together, with the aim of choosing a partner to marry. Both Mem and his male companion Tajdîn and Zîn and her sister Sitî are cross-dressed, and are initially bewildered by their love. Intriguingly, there is an asymmetry in this cross-dressing and seemingly homo-erotic love, however: whereas the girls are scolded by their wetnurse for falling in love with what they think are females, nobody reproaches the boys for falling in love with beardless males.

Clearly, the image of the (human or divine) beloved as a beardless boy, so widespread in the classical Arabic, Persian, and Ottoman Turkish traditions, has also reached Kurdish letters.. But human love and sexuality is not what MZ is primarily about.[6] In line with the Persianate mathnawî tradition from which it derives, MZ's tale of the unconsummated love between two humans is given an allegorical mystical significance: precisely because the love is not consummated and remains pure, it can be transmuted into a divine love. The great model for this kind of poetry is, of course, Nizamî Genjewî's (d. 1209CE) Layli va Majnûn, which is frequently alluded to by Xanî.

Xanî shows himself to be well aware of the fact that he stands in a wider Persianate literary tradition. Clearly, the imagery used in MZ, of roses and nightingales, of moths and flames, and of famous lovers like Layla and Majnun and Farhad and Shirin, is very much based on the tradition of Persianate mystical love poetry; and in fact, Xanî explicitly alludes to classical Persian poets like Nizâmî and Abdulrahmân Jâmî (d. 1492CE):

Kes nakite meyterê xwe Camî
Ranagiritin kesek Nizamî (b. 257)
No one would make Jami his groom/
No one would employ Nizamî

Apart from these explicit references, however, it is difficult if not impossible to say with any degree of confidence that he was actually familiar with the works of such classical Persion poets like, most importantly, Firdawsî, Rumî, and Hafez. Indeed, there are indications that he knew at least part of these poets through later oral versions rather than from their own written texts.

Thus, he repeatedly refers or alludes to characters and episodes from Firdewsî's Shahname, like the hero Rostam, and the unhappy lovers Bizhan and Manizha; but – surprisingly if not astonishingly – he nowhere mentions the story of Kaveh the blacksmith, which occurs early in Firdawsî's epic, and which is explicitly linked to the origin of the Kurds.

Either Xanî was unaware of this episode, which occurs quite early in the Shahname, and by extension, possibly, of the Shahname as a whole; or he did know it, but may have concluded that this tale of a people rising against its ruler did not fit his own literary, religious, or political objectives.

Obviously, Xanî knows that other poets have composed works in Kurdish before him; in fact, he mentions several of these predecessors by name:

Bîna ve rûha Melê Cizîrî
Pê hey bikira ‘Elî Herîrî
Keyfek we bida Feqiyê Teyran (b. 251-252).

I would have resurrected Melayê Cezîrî’s soul/ And would have returned Elî Herîrî back to life/ I would have brought joy to Feqiyê Teyran. [6]

At first blush, this awareness seems to contradict his boast that his writing his verse in Kurdish is a novelty, indeed a heretic innovation (bid‘et, b. 237). This apparent contradiction, however, disappears when one realizes that Xanî is not talking about Kurdish-language poetry tout court, but specifically about the learned verse of the mathnawî genre. This eagerness to develop a learned Kurdish poetry also helps to explain Xanî’s famous comment that he has written his poem in order to present the Kurds as a people of learning and (mystical) love:

Da xelq-i nebêjitin ko Ekrad
Bê me‘rifet in, bê esl û binyad (b. 240)

So that people will not say that the Kurds/Are without learning, without principles or foundations.

Clearly, Xanî himself saw his tale as a mystical allegory of worldly and divine love. Already in the very opening lines of his poem, he speaks of this theme, calling God the literal and metaphorical beloved (mehbûbê heqîqî û mecazî, b. 2). Yet, this is not the way , or at least the primary way, in which his poem has been read by modern-day readers. Nowadays, MZ is generally seen as an allegory of the political fragmentation of Kurdistan, and of the Kurds’ seeming inability to overcome their divisions, to unite, and to gain their liberty in a state of their own. This reading started gaining ground in the late 19th century; but it has a basis in Xanî’s own text, notably in chapters 5 and 6 of the introduction (dîbaçe). These two chapters have received a disproportionate attention from readers, because they seem to express a distinctly modern desire for Kurdish national independence. In particular, he writes:

Gerd ê hebuwa me serfirazek... Neqdê me dibû bi sikke meskûk... Zahir vedibû ji bo me bextek (b. 199-203)

If we had a leader... Our currency would be minted coinage... Our fortune would have brightened.[7]

He adds that, because the Kurds are divided, others, like the (Ottoman) Turks, the Arabs and the Persians, have been able to rule over them (b. 216-234). For Kurdish nationalists, such and similar lines prove that the Kurds are a distinct nation with a long-standing claim to statehood.

Foreign scholars, however, have been puzzled by the seemingly anachronistic character of Xanî's verses.

How is it possible, they ask, that a late seventeenth-century text from the periphery of the Ottoman empire appears to express the romantic nationalist sentiments that would not appear in Western Europe until the turn of the nineteenth century? Many modern commentators have been at a loss to adequately explain this passage, with one even confessing that he initially suspected it was an interpolation by a modern nationalist.[8] The lines under scrutiny, however, appear in all known manuscripts of the work, including the oldest ones, which date back to the 1730s.

On closer inspection, however, this seeming anachronism disappears: whatever sentiment Xanî is expressing here, it is not a romantic nationalist call of a revolutionary struggle for national liberation, or independence. First, and significantly, the toponym Kurdistan nowhere appears in this work. Xanî only rarely uses the substantive Kurd, or the adjective kurdî; more often, he uses the plural noun Ekrad, 'the Kurds,' and the term Kirmanc or the adjective Kurmancî for their language. Second, Xanî calls not for a territorial nation state based on political liberty or popular sovereignty, but rather for a land ruled by a Kurdish prince instead of a Turkish, Persian or Arab one. It is only in Koyî that we will first encounter the romantic nationalism of liberty and independence, and the term Kurdistan as a political rather than a geographical sense. More precisely Xanî wants a local Kurdish sovereign not just to rule the Kurds, but also to, in a sense, redeem, them. For Xanî, it is the ruler who can give currency to the poet's vernacular words, and who by the same token can transmute the base metal of the poet's verbal coinage into gold. In this vision, the ruler has not only a political but also an eschatological role [to play]. It is not by chance that Xanî says of the local prince Mîrza that his 'mere look is alchemy' (nezera wî kimya ye, b. 275). Thus, in the story, it is the seemingly evil prince Zeyneddîn who, by his refusal to allow Mem and Zîn to marry, enables them to transmute their human, or metaphorical, love into a divine, that is, literal, one. Moreover, in the end, both Mem and Zîn recognize this role of their prince, and praise him for it.

Mem and Zîn in its Medrese Setting

Martin van Bruinessen (2003: 43). These comments led to a lengthy rejoinder, presented as a 'friendly discussion,' by the prominent Kurdish literary scholar, Muhammad Mila Kerîm (1998). 7 Originally, then, MZ was not a nationalist tale of a people's liberation, but a mystical allegory of love. This feeling is strengthened by the fact that it was originally written for a religious audience.

The manuscript evidence suggests that relatively large numbers of copies were made from early in the eighteenth century; unlike the manuscripts of works for local princely patrons, like Sheref al-Dîn Bidlîsî's Sherefname, let alone works for royal customers like Firdawsî's Shahname, all of these copies are simple and unadorned, and lack lavish illustrations. This fact alone suggests that, unlike many another mathnawî work, MZ was never primarily intended for, or directed to, a courtly audience. Unlike most other Persianate poems, MZ also lacks a chapter of elaborate and hyperbolical praise for a local patron. There is a brief passage on a prince Mirza (b. 274-285); but this ruler is exhorted in an almost reproachful tone.

Instead, both the available textual evidence and the – scanty – testimony we have from medrese alumni, point to its having been primarily written for, and appreciated by, an audience of medrese pupils in, specifically, Northern Kurdistan. As such, it may be seen as part of a wider process of vernacularization, or shift towards new literate uses of the spoken vernacular, in the Kurmancî-speaking areas during the late seventeenth and eighteenth centuries: in this period, a number of introductory Kurmancî-language works on Arabic lexicon and grammar and on religious learning were written, and soon became a regular part of the rêz or medrese curriculum, in rural medreses all over Northern Kurdistan. No such vernacularization took place, however, among Kurds further South. In the area where Central Kurdish (later called 'Sorani') was spoken, the hujras and medreses continued to employ Arabic and Persian as the exclusive languages of instruction. Thus, it may be no coincidence that neither the Kurmancî textbooks nor Xanî's mathnawî poem gained a wider circulation in Southern Kurdistan. There are also remarkably few, if any, oral versions of the Memê Alan tale from Sorani-speaking areas that have come down to us. The question of long-term cultural differences between the Kurmancî – and the Sorani-speaking areas, however, is best left for another occasion.

Transformation into a National Epic

An important later stage in the Kurdish reception of Xanî is marked by Mela Mahmûdê Bayazîdî (d. 1860). Although unknown by his contemporaries, Bayazîdî is an important [9] source in his own right. In his brief sketch of the major classical Kurdish poets (in Jaba 1860), he writes of Xanî that, 'of all the Kurdish poets, he is the most famous, and perhaps the most esteemed and praised of all poets' (ji sha'riyêd Kurdistanê hemûyan jî meshhur û fayiq e, belko ji hemû she'iran meqbul û memduh e) (Jaba 1860: 15 Ar.); he adds that MZ is a 'book on lovers and beloveds (kitêbek 'ashiq û ma'shuqan), giving no hint that he considers the nationalist-sounding passages of central importance to the work.

Even more intriguingly, he gives a prose summary which strips Xanî's tale of all its mystical elements, thus paving the way for a more secularized notion of a (national) literature. Bayazîdî's version is clearly based on Xanî's poem rather than on any oral version; in fact, Bayazîdî expresses no familiarity with oral versions of the story in any of his writings.10 He does not even mention it in his discussion of Kurdish songs in his ethnographical work, the Adet û rusumatnameê Ekradiyye (cf. Dost 2010).

For two centuries, MZ only circulated in manuscript form. It was not until the final years of the nineteenth century that the first fragments of the epic were printed; and the first complete edition would only appear in 1919. The first locally printed fragment appeared in Kurdistan periodical, which had started in 1315/1898, edited by Miqdad Mîdhat Bedir Xan, one of Bedirxan Beg's sons. In the second issue, dated 14 zulhicce 1315 [May 6, 1898], Miqdad introduces MZ to his readers, promising that he will print a fragment of the poem in every issue of the journal, and expressing his desire to print the work as a whole in book form. He praises the poem abundantly, as containing many 'meanings and much wisdom,' (gelek meqsed û hisse û hikmet). Although he falls short of calling it a national epic, or of labeling Xanî a 'national poet,' he unmistakably sees literature in specifically national terms; hence, Berdixan's comment that he had showed the work to Turkish and Arab scholars' (ulemayên Tirk û Ereb)', who were impressed with it. MZ, in this line of reasoning, is not only a work of a national literature and a source of national pride for the Kurds; it also makes them worthy as a nation.

It was also in Kurdistan that a famous poem on Xanî by Soranî poet Hajî Qadir Koyî (1815 or 1817-1898) was first printed. Reportedly written down in Koyî's copy of MZ, it states that

Le kurdan xeyrî Hacî û Shêxî Xanî [10]
Esasî nezmî kurdî danenawe [11]
Among the Kurds, apart from Hajî [Qader Koyî] and shaykh [Ehmedê] Xanî/
None has laid the foundations of Kurdish poetry.

These comments, of course, solidify not only the position of Xanî, but also, and in the same breath, that of Koyî himself. As far as I know, Koyî is the first Kurdish poet to employ the romantic nationalist discourse of liberty (Arabic hurriyah, Kurdish azadî) and love of the fatherland (Ar. hubb al-watan, Kd. hubbî weten). Thus, he writes that 'love of fatherland is a sign of faith' (hubbî weten e delîlî êman); and in his famous poem, Xakî Cizîr û Botan, he laments:

Kiwa ew demey ke kurdan azad û serbixo bûn Where is the time that the Kurds were free and independent? (Dîwan, p. 84).

Thus, Koyî's is a backward-looking nationalism in the sense that it glorifies a past of alleged Kurdish liberty; it is also rather more unambiguous in its praise of the Kurdish mîrs than Xanî's poem. One would like to know in greater detail exactly when and how Koyî became acquainted with Xanî's epic, and exactly what role the Bedir Xan family played in this process. Given that we have no evidence of either the oral or the written version of the tale circulating in Southern Kurdistan, Koyî is unlikely to have heard or read it before arriving in Istanbul in or around 1840. It is also unclear whether he was told of the epic's significance by members of the Bedir Xan family or, conversely, whether it was, conversely, Koyî who impressed upon the Bedir Xans the poem's national importance. Given the lack of reliable sources, we may never know. According to Bedir Xan, Hajî Qadri Koyî had called MZ 'the book of our nation'(kitêba milleta me); but this quote comes from a relatively late source, and cannot be found in any of Koyî's extant writings.

The early twentieth century saw an increasingly antagonistic rivalry between different national movements in the Ottoman empire. Among Kurdish activists and intellectuals, too, the sense grew that the Kurds were a nation in part precisely because they had a national literature. The culmination of this process was the first printed edition, edited by Hemze Muksî, which appeared in Istanbul in 1919, on the initiative of the Kürdistan Ta'mîmî Ma'arif ve Neshriyat Cemiyeti, the cultural section of the nationalist Kurdistan Te'ali Cemiyeti (KTC), the 'Society for the Rise of Kurdistan.' Even more strongly than Bedir Xan, Hemze implies that any nation worthy of the name should have a national poet, and a national literature, of its own: 'Each people or nation that wants to create its national existence and sovereignty must first give strong care to its literature and literary works' (her qewm û millet ku arzûya mewcûdiyet û selteneta xwe ya millî bikin, lazim e ji ewwel emir ve îhtîmamekê qewî bidine edebîyat û asarê xwe yê edebî). He adds that, like Firdawsî, Xanî 'worked for his nation' (Xanî wek Firdewsî jibo milliyeta xwe xebitîye); but unlike the former, he did not completely succeed in reviving his nation, since his age, unlike Firdawsî's, was 'evil and hard' (berbad û çetin bû).

Around the same time, the first dramatic rendering of the story was published. In 1918-1919, Rehmî Hekarî published a theatrical version, Memê Alan, in which Mem sets out to fight for the fatherland, much to the chagrin of both his mother and his beloved Zîn.

Published in an era of unprecedented national, and military, mobilization, this work owes rather more to plays like Namik Kemal's Vatan yahut Silistre (1873) than any oral or written version of the story of Mem and Zîn as we know it.

Mem û Zîn in the Modern Nation State

By a cruel irony, the publication of Hemze's printed edition was also an end point, at least for the Northern Kurds. The KTC was banned in 1920; and in the new Republic of Turkey, all spoken, written and printed uses of Kurdish were outlawed. It would be almost fifty years until the next printed edition of MZ appeared on Turkish soil. In 1968, Mehmet Emin Bozarslan published a new edition of Hemze's text in Latin transcription, supplemented with a Turkish transl;ation and an extensive vocabulary. As noted, he left out the passages on the division of the Kurds and the call for a strong leader; yet, the very language in which the books was printed caused uproar. An order banning the book and summoning the author to court was issued; Bozarslan writes that half of the first print run of 6,000 copies was seized [11]

by the Turkish police and burned (1995: 97/101). After Bozarslan's acquittal in 1973, however, a second edition, identical to the first printing, appeared in 1975. A third edition, likewise a photographic reprint, was published in 1990. On the whole, however, any literary activity in Kurdish, and Kurdish cultural activities more generally, remained out of bounds in Turkey into well into the 1990s. Clandestine Kurdish-language medrese activities continued, however, despite the official ban on both the Kurdish language and religious education. As but one example of this, I once found a printed copy of an undated (but visibly twentiethcentury) manuscript entitled Mîzan al-adab ('Balance of Literature') in a religious bookshop in Diyarbakir, which on closer inspection turned out to be a handwritten copy of Xanî's epic. Oral versions of Memê Alan also continued to be recited, especially in the more remote rural areas, where a large part of the population remained illiterate. Of necessity, many Kurdish intellectuals who had fled the republic of Turkey continued their work in diaspora. A first wave of refugees settled in mandate Syria, including Celadet Bedir Xan (see below); another wave emigrated to Western Europe in the late 1970s and early 1980s, and resumed Kurdish cultural activities in countries like Sweden, France and Western Germany. Diaspora publishing houses like Roja nû in Sweden and Komkar in Germany published versions like the Kurdish text of Lescot's Memê Alan and Armenian-Kurdish playwright Eskerê Boyik's theatrical adaptation (1989). Likewise, in 1989, the Kurdish Institute in Paris published a Hejar's Sorani version and commentary of Xanî's epic. In mandate Syria, the French authorities tolerated, and to some extent encouraged, Kurdish cultural activism, as part of a divide and conquer strategy to prevent a strong and unified Syrian nationalist opposition from emerging. In this climate, Celadet Bedir Xan, who had fled from Istanbul in 1923.

Among others, he developed a Latin alphabet for Kurdish, and started publishing a periodical, Hawar, in 1932. In this publication, he continued the consecration of Ehmedê Xanî and his romance that had been started in journals like Kurdistan and Jîn. Writing under the pseudonym of Herekol Ezîzan, Celadet Bedirxan praised Xanî as 'the prophet of our national faith, and the prophet of our race's religion' (pêxemberê diyaneta me a millî, pêxemberê ola me a nijadîn).[12] Also after the end of the French mandate in 1946, Kurdish activities could continue, until the rise of a more assertive, and more repressive, Arab nationalism in the late 1950s and the 1960s. thus, in 1947, a reprint of Hamza's editio princeps was published in Aleppo. It was 12 also here that the famous religious scholar, Muhammad Sa'id Ramadan al-Bûtî (1929-2014), the future mufti of Syria, composed and published his Arabic prose rendering of Xanî's tale (1957). Although al-Bûtî closely follows Xanî's narrative, he omits not only the poem's Kurdish nationalist-sounding dîbaçe, but also its mystical elements.

In doing so, he radically lifts the work out of its Kurdish and Sûfî setting, and makes it palatable for an international (or, more specifically, Arab) audience with a preference for straightforward narratives of pure and tragic love, and more conventional Islamic piety.

As such, it has become quite popular in the Arab world, and has seen numerous reprints, not only in Syria but also in other Arab countries.[13]

In monarchical and republican Iraq, the reception of the tale of Mem and Zîn, and of Xanî's epic, followed a rather different trajectory. In the Sorani-speaking areas, as noted above, neither the oral tales of Memê Alan nor Xanî's literary elaboration had gained a wider circulation in premodern and early modern times. Starting with an adaptation by Pîremerd published in 1928, the story became known to a larger – and partly illiterate – audience primarily through theatrical adaptations, mostly if not exclusively in the Sorani dialect of Sulaimaniya, and with increasingly nationalist and revolutionary overtones. It seems to have been during this period that the reading of Xanî's epic started gaining a definitive foothold.14 Although Gîw Mukriyani published an edition of the Kurmancî text in 1954, which was reprinted in 1967, it was not until 1960 that a full Sorani translation, by Iranian-born Hejar, was published, by coincidence in the same year that an armed Iraqi Kurdish movement emerged.

It was also in Iraq that the first full-length monographic study of MZ appeared, authored by Bulgarian- and Soviet-educated Izzeddîn Resul. The author's educational background becomes clear from chapter titles like 'Xanî and Dialectics' and from occasional references to Marx; but also features an extensive discussion of the poem's Sûfî backgrounds and dimensions.

Resul appears to take Xanî's consecration for granted, writing that he does not know of any other Kurdish poet whose significance is recognized and valued as universally as Xanî's (1979: ... ||||[26 Turkish ed.|). [14]

Among the Kurds in Iran, the majority of whom speak a variety of Southern Kurdish rather than Kurmancî, the story of Mem and Zîn does not appear to have circulated widely before the twentieth century; but here, too, both the oral and the literate versions have steadily gained popularity since then.

Developments in the Soviet Union, in particular Soviet Republic of Armenia, deserve particular attention. The 1930s were a time when all Soviet peoples were hastily granted national poets and national epics as a matter of state policy. In the Caucasus, the jubilee of Vepxistqaosani (The Man in the Panther Skin) by Shoto Rustaveli and the millenary of the Armenian Sasuntsi David were celebrated, while in Central Asia, the Manas was promoted to the Kyrgyz national epic. Likewise, in 1938, the famous Soviet orientalist Orbeli ranked Xanî alongside such acknowledged national poets as Firdawsî and Rustaveli; and in his preface to Rudenko's 1962 edition, Qanatê Kurdoev openly stated that MZ is 'the national epic of the Kurds.'[15]

On the whole, however, the early Soviet Union, with its atheist state policies, had little interest in promoting works of classical Islamic learning or literature, even if they had been written in vernacular languages. Instead, they lifted the oral traditions of the Kurds and other Soviet peoples into national traditions. Thus, in 1930s folklore collections, one encounters scholars like Heciyê Cindî and Emînê Evdal talking of oral epics like like Zembilfrosh or Dimdim as the 'Kurdish national epic' (eposa millî a kurdan). The story of how these Soviet conceptions shaped later Kurdish self-perceptions, especially in Iraqi Kurdistan, remains to be told.

It was only during the 1960s that Soviet academic interest in classical Kurdish literature increased. In 1962, Margaret Rudenko published text edition with a Russian translation, which is the sole genuine critical edition to date.

With the numbers of manuscripts relatively easily available in places like London, Oxford, Petersburg, etc., it should by now be possible to prepare a new critical edition based on a larger – and possibly geographically broader – range of manuscripts than Rudenko was able to.

Mem û Zîn Today

For long, Rudenko's 1962 Russian rendering remained the sole translation of Xanî's epic into a Western language, early in the twenty-first century, however, several translations into Western European languages appeared. Unfortunately, both Saadalla's (2008) and Gerdi's (2009) English translations appeared with publishing houses in the region, as a result of which they have hardly reached an English-speaking audience elsewhere. There is also s French translation, at times rather liberal, by Alexie and Hasan (2002). At the time of writing, German and Dutch translations are in preparation.

In the late twentieth and early twenty-first century, Xanî's standing among the Kurdish public is uncontroversial; but one wonders how many Kurds have access to the poet's//in his own words. Most Kurds in Turkey have little if any knowledge even of present-day spoken Kurmancî, let alone of the classical written language as used by Xanî. ; and even in places where Kurdish is taught at elementary and high school level, like Iraqi Kurdistan, pupils hardly if at all actually read anything from Xanî's poem itself.[16]

Clearly, the language of the seventeenth-century original, shot through with Arabic and Persian loan words and reproducing the complex conventional imagery of the Persianate tradition of mystical mathnawî poetry, forms a major stumbling block for present-day speakers, even those with a solid command of present-day Kurmancî. Hence, it should come as no surprise that numerous translations in other regional languages have appeared, and even into present-day Kurmancî or Kurdiya xwerû. [17]

Nowadays, the story of Mem and Zîn is increasingly transmitted and reproduced with the aid of technological media like film and television, cassette tapes and CDs, and most recently the internet. In 1991, a film adaptation, directed by Ümit Elçi, and shot on location in, among others Hoshap castle and Hasankeyf, though not in Cizre, where the original story is set. Although the Turkish ban on the use of Kurdish had been officially ligted in the same year, the taboo on that language remained very much in place. Hence, the film was spoken entirely in Kurdish, although it featured fragments of the poem's dîbaçe, recited in the original language by Kurdish poet Musa Anter (who himself would be murdered by unknown assailants in the following year). The movie's soundtrack, composed by Mazlum Çimen and featuring a number of well-known Kurdish artists alongside Anter's recitation, seems to have known a substantial circulation of its own. In 2002, moreover, the Iraqi Kurdish satellite channel Kurdistan TV produced Memî Alan, an adaptation of the folk epic as a mini series directed by Nasir Hasan; apparently, this version had a rather larger cast, and larger budget, than Elçi's adaptation.

The figures of Mem and Zîn continue to inspire ever new generations of Kurdish musicians as well: in the songs of numerous younger generations of artists, the story of Mem and Zîn manages to harmoniously blend the love lyrics characteristic of the pop song with Kurdish national sentiment.

All of these reproductions and adaptations reassert and solidify the story of Mem and Zîn as a piece of Kurdish national heritage par excellence, and to a lesser extent, to cement Xanî's status, or stature, as the Kurdish national poet.

Thus, it can be asserted with confidence that no other work of Kurdish literature has anywhere near as wide a circulation, whether as an oral folk tale or a medrese manuscript, whether in Kurdish or in other regional languages, or whether as a mathnawî poem, a theater play, or a television miniseries, or in popular music. Nowadays, Mem and Zîn are seen as not only tragic lovers, but also as Kurdish national heroes. [18]

Bibliography

Alexie, Sandrine & Hasan, Akif (tr.) Ahmedê Khanî, Mem et Zîn. Paris: L'Harmattan, 2002. Barzani, Sherzad. Mem va Zîn. Erbil: Intishârât-e dânishgâh-e Salâh el-Dîn, 2012.

Boyik, Eskerê. Mem û Zîn (drama ji penc perdan). Stockholm: Wesanên Roja nû 1989 Bozarslan, Mehmet Emin. Mem û Zîn. Istanbul: Gün Yayinlari, 1968.

Bozarslan, Mehmet Emin. Mem û Zîn. Uppsala: Wesanxana Deng, 1995. Bozarslan, Mehmet Emin. Mem Û Zîn. Deng Yayınları; 28. I stanbul: Deng Yayinlari, 1996.

Van Bruinessen, Martin. 'Ehmedî Xanî's Mem û Zîn and Its Role in the Emergence of of Kurdish National Awareness.' In Vali (ed.) (2003), pp. 40-57.

Christmann, Andreas. Transnationalising personal and religious identities: Muhammad Sa'id Ramadan al-Buti's adaptation of E. Xani's 'Mem u Zin' . In Raudvere, Catharina & Stenberg, Leif (eds). Sufism Today Heritage and Tradition in the Global Community. London: I.B. Tauris, 2008.

Chyet, Michael. "And a Thornbush Sprang up between Them": Studies on "Mem U Zin", a Kurdish Romance. (Volumes I and II), 1991, ProQuest Dissertations and Theses.

Dost, Jan (ed./tr.). Mem û Zîn. Istanbul: Avesta Yayinlari, 2009.

Dost, Jan (ed.). Adat u Rusumatnameê Ekradiye Mela Mehmude Bayezidi. Istanbul: Nûbihar Yayinlari, 2010.

Duhoki, Xelîl (ed.). Mela Mahmudi Bayazîdî, Mem û Zîn, Diyarbakir: LIS, 2008.

Gardi, Aziz. Mam and Zin by Ahmade Khani (1651-1707). N.pl.: Sardam, 2009. Gosudarstvennyj Ė rmitaž. Pamjatniki Ė pochi Rustaveli: Sbornik Statej. Leningrad, 1938. Kerim, Muhammad Mela. Demeteqêyekî dostane legel kak martin van Bruinessen le barey Edhmedî Xanî W Mem û Zînekey û dewrî Mem û Zînewe le weishyarî neteweyî Kurd da ('A friendly debate with Mr. Martin van Bruinessen about Ehmedê Xanî and his Mem û Zîn and the role of Mem û Zîn in Kurdish national consciousness. Gzing no. 19 [1998]: 8-14; no. 21 [1998]: 18-23.

Hakim, Halkawt. 'Mem u Zin: un résumé de Mahmud Bayazidi.' Debireh, no 5, Paris, 1989: 181-192. Hassanpour, Amir. Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985. San Francisco: Mellen Research University Press, 1992.

Hassanpour, Amir. The Making of Kurdish Identity: Pre-20th Century Historical and Literary Sources. In Vali (ed.) (2003), pp. 106–162.

Hejar. Mem U Zini Xāni. S.l.: S.n.|, 1960.

Hekarî, Rehmî. Meme Alan. Jîn no 15 (1918): ....; no. 16 (1919): ...-...

Leezenberg, Michiel. "Elî Teremaxî and the Vernacularization of Medrese Learning in Kurdistan." Iranian Studies 47, no. 5 (2014): 713-33.

Leezenberg, Michiel. “The Kurds Have Not Made Love Their Aim:” Love, Sexuality, Gender and Drag in Ehmedê Xanî’s Mem û Zîn. Forthcoming.

Lescot, Roger. Textes Kurdes. II: Mamé Alan. Collection De Textes Orientaux ; Tome 1|:2|. Paris, 1942.

MacKenzie, David N. ‘A Kurdish Creed.’ In W.B. Henning & E. Yarshater (eds.), A Locust’s Leg: Studies in Honor of Taqizadeh (London: Lund Humphries 1962), pp. 162-170.

Muksî, Hemze (ed.) Ehmedê Xanî, Mem û Zîn. N. pl. |Istanbul|, 1919

Öztoprak, Sadreddin. Şark Medreselerinde Bir Ömür. Istanbul: Beyan Yayincilik, 2003. 17 Rashidi Rostami, Mari. Theatre and Cultural Nationalism: Kurdish Theatre under the Baath, 1975-1991. Ph Dissertation, University of Exeter, 2015.

Rasūl, ⊠Izz Al-Dın Musṭaf ā. Ahmad īḴānī, 1650-1707: Šā iran Wa-mufakkiran, Faylasūfan Wa Mutasawwifan . Baġ dād: Matba at Al -Haw ādiṯ, 1979.

Rudenko, Margaret. Mam U-Zīn. Pamjatniki Literatury Narodov Vostoka. Teksty. Malaja Serija 13. Muskva: Akademija Nauk SSSR. Institut Narodov Azii, 1962.

Saadalla, Saleh. Ahmed Khani, Mem and Zin. Istanbul: Avesta, 2008.

Şakelı, Ferhad. Kurdish Nationalism in Mam Û Zîn of Ahmad-îKhanî. Bruxelles: Kurdish Institute of Brussels, 1992.

Seccadi, Ala al-Dîn. Mejuy edebî kurdî |History of Kurdish literature|, 2nd edition. Baghdad: Çapxaney Me‘arif 1971.

Tek, Ayhan & Açikgöz, Namik (eds.). Mem û Zîn / Ehmedê Xanî, Ahmed-i Hânî. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.

Temo, Selim. Ehmedê Xanî, Mem ile Zîn. Everest klasikler no. 71. Istanbul: Everest Yayinlari 2016

Vali, Abbas. Essays on the Origins of Kurdish Nationalism. Kurdish Studies Series; No. 4. Costa Mesa, CA: Mazda, 2003.

Yamamoto, Kumiko. The Oral Background of Persian Epics: Storytelling and Poetry. Brill Studies in Middle Eastern Literatures; Vol. 26. Leiden |etc.|: Brill, 2003.

Yildirim, Kadri (tr.). Ehmedê Xanî, Mem û Zîn. Istanbul: Avesta Yayinlari, 2010.

Zinar, Zeynelabidîn. Xwendina medresê. Stockholm: Pencînar, 1993.

EHMEDÊ XANÎ: A KURDISH POET AND PHILOSOPHER

Ehmedê Xanî,the Kurdish philosopher and poet,writes a poem in 1692.

The Kurds still struggle for their nation...

Ehmede Xani: Our Trouble

Bartender, for the love of God, please
Pour some wine into the crystal glass.

Let the glass of wine reveal to the world.
Let there appear here whatever we wish.

Let events ahead of us come to light.
Let us know if the future holds promise for us.

Look, our misfortune has reached its peak.
Will conditions improve, do you think?

Or will they remain,
Until upon us comes the end of time?

Is it possible, I wonder, that for us, too,
A star will emerge out of the firmament?

Let lady luck be on our side for once.
Let there emerge from within us, too

One to shoulder the earth.
Let there be a king of our own.

Let his sword attest to our might.
Let the might of is pen be known.

Let there be an answer to our trouble.
Let there be a demand for our knowledge.

If we had an exalted leader,
Of good deeds wanting a poem,

Our bullion, too, would be stamped.
It would not be so unwanted and suspect.

However pure and clean they may be,
Value is added to gold and silver with a stamp.

If we had a king,
If God saw him deserving of a crown,

If a throne was appointed to him,
Our luck would turn around.

If he was provided with a crown
O course, for us, there would be respect.

He would feel sorry for us orphans.
He would set us free from bondage to the craven.

They would not be victorious over us, these Turks.
Ours would not turn into ghost towns.

We would not become fugitives: dispossessed, wretched.
We would not bow our head in defeat to the Turks, the Tadjiks.

Although it is disgraceful to be their subjects,
This disgrace belongs to the persons of repute.

This is a matter of honour of the chiefs, the leaders!
What can the troubadours and the dispossessed do?

Whoever took the mighty sword in his hand,
Established in manly manner a state.

Because the world is like a prize bride,
Its fate, too, determined by the mighty sword.

But its dowry, trousseau, jewels and wedding presents
Are goodness, generosity, kindness and forgiveness.

I asked the world, “What is your dowry?”
“Benevolence”, it said to me.

In short, “With the sword and goodness,
The world submits and bows its head to man.”

I am puzzled by God’s wisdom:
In this world of states,

Why have the Kurds remained stateless, dispossessed?
For what crime have they become fugitives, condemned?

Like a great wall,the Kurds stand between the Turks and the Persians.
Here and there are the Kurds, occupying all four corners.

Both sides make the Kurdish clans
Targets of their poison-tipped arrows.

As if the Kurds hold the key to crossing the borders,
Each clan is as strong as a great wall.

Yet however rough and stormy they get,
This Turkish ocean and Persian sea,

It is the Kurds who are spattered with blood
And, like a rampart, separate the two.

Generosity, benevolence, bravery,
Chivalry, guardianship and valour,

All are credited to the Kurdish clans.
The fame of their sword and their benevolence is far-flung.

To the same extent, they cherish freedom and independence.
It is submission and obligation they detest.

Yet this spirit of independence and exalted benevolence
Has become the obstacle to shouldering the burden of obligation.

Because of this, they are always without unity,
Divided and pitched against one another, they stand.

If we had unity amongst ourselves,
If we all, together, obeyed one another,

The Turks, the Arabs and the Persians
Would one and all be in our servitude.

Then would we perfect the art of government and religion.
Then would we acquire all wisdom and command all nature.

Wheat would be separated from the chaff
And the real achievers would come forth.

Ehmedê Xanî, (or Ahmad Khani), (1650-1707) – a Kurdish writer, poet and philosopher – is born amongst the Khani's tribe in Hakkari province in present-day Turkey. He moves to Bayezid in Ritkan province and settles there.

Later he begins teaching Kurdish (Kurmanji) at basic level. Khani is fluent in Kurdish, Arabic and Persian. He writes an Arabic-Kurdish vocabulary 'Nûbihara Biçûkan' (The Spring of Children) in 1683 to help children with their learning process.

He is believed to be the first Kurd who has discussed Kurdish independence. His nationalist interest and awareness was amongst pioneers for his time.

When people of the Middle East were in the midst of religious conflicts to identify themselves as Christian and Muslim rather than by their ethnic origins, Xanî's proposal was circulating around an independent Kurdistan.

Patrick Mac MANUS

Xanînamé

QİSSA ŞEM'ÛN

ÎLYAS XANÎ

Ehmedê Xanî' nin babası İlyas Xanî, bu eseri, miladi 1652 yılında Doğubeyazıt (Bazid) te yazmıştır.

"Qissa Şem'ûn" (Kissa Şem'ûn) un son bölümünde şöyle yazılıdır:

Qad (Kad) ketebe fi eyyami Dewle Hanhanan el-Kurd el-Adel Behlul. Pisyani, iLYAS bin İyad bin Rustem bin Abdurrahman el-Kebir bin Mir Abdurrezzak .fi sene 1063" (Yed. Mayin, C.II, s.263–282).

Türkçesi: "Adil olan Hanlarhanı Kürd Behlul El-Pisyani devleti döneminde, İlyas ibn Rustem bin Abdurrahman el- Kebir bin Mir Abdurrezzak tarafından h. 1063 (m.1652) yılında yazılmıştır."

Eserin bir kopyası, Van'ın Erciş ilçesine bağlı Bunizli Köyü'nden rahmetli Abdullah M. Varlı hocanın dedesi müderris ve imam olan Mela İbrahim bin Haci tarafından Zozani Gulizer'de çoğaltılmıştır.

Bu nüsha Mela İbrahim'in kütüphanesinde bulunmaktadır.

Eser Ehmedê Xani' nin babası İlyas Xani Hazretleri tarafından 1652 yılında, Bazid Beyi Emir II. (Kara) Behlul ibn Mir Abdi Pisyani (1645-1646) döneminde yazılmıştır.

Saygıdeğer İlyas Xanî, bu kitapta, Kur'an'ı Kerim'in Yasin Suresi'nde konusu geçen Hz. İsa'nın (as) havarilerinden Yuhanna, Pawlos ve Şem'ûn'un Hiristiyanlık' ın yayılışı için Antakya bölgesine gitmekle görevlendirildiklerinde başlarına gelen olayları anlatmaktadır. Qissa Şem'ûn, mensur bir Kürtçe eserdir.

Kitapta anlatılan olay, Kommagene krallarından 6. Antichos Epifanes (MS.17,92) döneminde yaşanmıştır. Bilindiği üzere, Anriokhos veya Anriokhis: Kommagene ülkesinin dört kralının adıdır. Antokhos I., M.Ö, 69 da Pompeiusa karşı Tigranes ile, sonra da Sezar a karşı Pompeiusa ile iş birliği yaptı; Anriokhos II, cinayetle suçlandırıldı, Augustus'un emriyle M.Ö. 29 yılında idam edildi; Antiokhos III'ün M.S. 17'de ölümüyle Kommagene ülkesi Roma'nın bir eyaleti oldu.

Caligula, Anciochus IV. Epiphanes (Epifanes)e Kommagene'yi geri verdi; (M.Ö.38) fakat burası Antiokhos'un tahttan indirilmesiyle yeniden Roma eyaleti oldu. Antakya şehrinin adı Antiokhia Orontes iken Antiokhosların art arda kral olmaları ile şehrin adı değiştirildi.

İsa (as) tarafından Antakya'ya gönderilen havarilerden ilk ikisi, Yuhnna ve Pavlos'tur. Üçüncü gönderilen ise Şem'ûn'dur. B. Larousse, Yuhanna ve Pavlos hakkında şu bilgileri vermektedir: İsa'nın Havarisi Yuhanna ibn Simun Zebedi (ölümü: Efes. M.S.100'e doğru) Hiristiyanlığı Anadolu'da"yaymıştır. İsa'nın Havarisi Paulus (Pavlos) Tarsus. Kilikya'da M.Ö.5-15 yılları arasında doğdu. M.S. 62–64 arasında ya da 67'de Roma'da öldü.

Şam yolunda Paulus'la konuşan İsa, onu Havari kabul etti. Şem'ûn ise 'Şem'ûn Nussefa" olarak da bilinmektedir (Yed Mayin C.II, s.275).

Qissa Şem'ûn'un İçeriği

A-Hikâyenin Başlangıcı:

Rahman ve rahim olan Allah (cc)'ın adıyla başlarım. O, kervan ve yolculara yol göstersin diye göklere ay ve yıldızları yerleştirmiş, yeri eğimli yaparak ondan nehir ve suları çıkarmıştır.

O zeminleri yurtlarla, yurtları da kişilerle süslemiştir. İnsan cinsini topraktan yaratmış ve yeryüzünde halife yapmıştır ki orada adaleti tatbik etsinler ve dünya geçimi ile ahirette cehennemden kurtuluşu sağlasınlar.

O, yeryüzünde adaleti sağlamaları ve haksız yere birbirlerinin kanını akıtmamalarını emretmiştir. Allah(cc) şöyle emretmiştir: İnsanlar kölelik ve esareti ortadan kaldırsınlar. Allah (cc) dışında kimseye ibadet etmesinler.

Çünkü O tektir, onun eşi ve ortağı yoktur. Bütün insanlar ve yaratıkların müdebbiridir, her şey onun elindedir. İnsanların iyiliği ve refahı için kanun ve yasalar göndermiştir. O yasalarla da insanlığın yolunu aydınlatmıştır.

Allah (cc), o yasaları insanlara tebliğ etmeleri için, insan cinsinden peygamberler göndermiştir ki o peygamberler tatlı bir dille, hikmetli öğütlerle insanlara rehberlik yapsınlar. Ta ki onları Allah (cc)'ın emirlerine doğru bir şekilde ulaştırsınlar.

Allah (cc)'ın selamı tüm peygamberlere olsun. Çünkü onlar, Allah tarafından bizim için gönderilmiş, insanların sorumluluğunu ve kaderini yüklenmişlerdir. İnsanlar, peygamberlere çok cefa çektirmişse de bir kısım insanlar, Allah (cc) ın kanunlarını onlardan öğrenip inanmışlardır. Bu sebeple insanlar, çok fırkalara ayrılmışlardır. Yani, insanlar bilgisiz iken tek fırka idiler, hayvanlar gibi onların da sorumluluğu yoktu. Bu sebeple hiçbir yasaya inanmamışlar, kendi kuvvetleri ile bilgilenmişler ve kendi güçleriyle ellerine ne düşmüşse, onu malları bilmişlerdir.

Ne zaman ki onların refahı için peygamberler Allah (cc)' ın kanunlarını getirmişler, onlar, pek çok grup olmuşlardır. Onlardan bazıları kendilerine bu emirler bildirilince, peygamberleri kabul etmişler, bazıları da o peygamberlerin karşısında başlarını yükseltmiş ve onların söylediklerine inanmamışlardır. Bunların tümünü yine, Allah (cc) yaratmıştır.

Özellikle Allah' ın (cc) selat ve selamı Peygamberimizin üzerine olsun. O'nun adı Muhammed Mustafa (sas)'dır. Abdullah ile Amine'nin oğludur.

Kim ona iman etmez ve ona inanmazsa, o kişi haşir günü, onun şefaatinden mahrum kalır ve yüzü kara olur. Bundan sonra selam ve selat peygamberlerin üzerine, Muhammed Mustafa'ya olsun diyerek başlarım.

B- Hz. Muhammed (AS)'in Nakli

Muhaddis ve tefsirlercilerin kayıt ve nakillerine göre:

Bir gün Hz. Muhammed (as) uzaktan Kabe'ye bakıyordu. İçinden üzülerek tefekkür edip kendi kendine şöyle diyordu: ·Allah (cc)'ım! sen beni onları doğru yola iletmem için, bunlara peygamber olarak gönderdin. Ama görüyorsun ki bana inanmıyorlar. Bana eziyet ve cefa vermekteler. Zayıflar ve azınlık dışında, hepsi cefa ve işkence taraftarıdır. Bana kalıcı bir şey söylememektedirler. Halka da 'Bunu sara tutuyor, onu dinlemeyin' diyorlar. Peygamber çok üzüldü ve derin tefekküre daldı.

Peygamber bu düşüncelerde iken, bir elçisi, yabancı bir ülkeden geri geliyor, Peygamber'e yaklaşınca selam verip yanına oturuyor. Peygamber, elçiye soruyor:

"Ziyaretinin neticesi nasıl oldu?" Elçi, görüp işittiklerini Hz. Peygamber (sas) e şöyle anlatıyor: Ben o kafirlere gittim, söylediklerinizi onlara tek tek naklettim. Önce beni dinlediler. Sonra hepsi bana kızdı, yanımdan kalkıp gittiler. Artık beni hiç dinlemediler Sanki benden hiçbir şey duymamış gibi, bana yan yan baktılar ve şöyle söylediler: "Misafir! Ülkemizden çık git!" Onlara, "Neden benden uzaklaştınız? diye sordum. Bana şöyle cevap verdiler:

"Muhammed bir köleyi mi bize layık gördü? Köleyi göndermiş, o da bize vaaz ve nasihat ediyor.

Onların birkaç çocuğu gelip beni taşladılar, bana çok eziyet verdiler, çok acı veren darbeler vurdular. Bana öyle vurdular ki her vuruşları, bana ateşin eziyeti gibi cefa çektirdi. Hatta onlar ateş yakıp beni içine atmak istediler. Bir aksakallı ihtiyar adam onlara bağırdı. "Elçilere işkence edilmez' diyerek, beni ateşe atılmaktan kurtardı.

Onlar işkence çeşitlerini biliyorlardı. Bundan başka da bir şey bilmiyorlardı. Sonra onlar beni zindana attı. Yedi gün boyunca bana yiyecek bir şey vermediler.

Sonra onlar beni zindana attı. Yedi gün boyunca bana yiyecek bir şey vermediler. Sonra beni zindandan çıkarıp, birbirlerine şöyle söylediler: Elçisini, Muhammed'e, burnunu ve kulaklarını keserek göndermek lazım.

Biz zaten iman etmezdik, yalnız, neden bizi bu kadar küçük görmüş, bir köleyi elçi olarak bize göndermiş!" O önceki aksakallı ihtiyar adam yine onlara bağırdı ve şöyle söyledi: 'Siz elçinin burnunu ve kulaklarını nasıl kesersiniz! Babalarımız bunu yasaklayıp dememiş miydi: 'Elçiler suçsuz ve günahsızdır." diye! Yine o aksakallı ihtiyar beni onların ellerinden kurtardı ve size doğru gönderdi ki kafirlerin durumunu anlatayım.

Ey Allah'ın Resulü! O kafirler çok gaddardır. Onlar hiçbir şekilde iman etmezler, Müslüman olmazlar. Onlar korkudan anlar, eğer onların üzerine bir azap inerse, belki iman edip Müslüman olurlar.

Bu elçinin anlattıkları Muhammed (as)'i çok etkiledi. Bazı sahabelerini çağırdı.

Bir yere elçi gönderirken elçilerine eziyet edilmemesi için alınacak tedbirleri müşavere ettiler.

Hz. Muhammed (as) bunu birkaç sahabe ile görüşürken, Cebrail (as) gelip Yasin Suresinin bu ayetlerini indirdi:

'(Ey Muhammed!) Onlara, o memleket (şehir)halkını örnek ver. Hani

Oraya elçiler gelmişti' (Yasin Suresi, Ayet, 13)

'Hani biz onlara iki elçi göndermiştik de onları yalancı saymışlardı. Biz de onlara üçüncü bir elçi ile destek vermiştik. Onlar, 'Şüphesiz biz size gönderilmiş elçileriz' dediler.

(Yasin suresi ayet 14)

'Onlar şöyle dediler: 'Siz de bizim gibi insansınız. Rahman, hiçbir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz.'(Yasin suresi ,ayet 15)

(Elçiler ise) şöyle dediler: 'Bizim gerçekten size gönderilmiş elçiler olduğumuzu Rabbimiz biliyor' (Yasin suresi, Ayet 16)

'Bize düşen ancak apaçık bir tebliğdir'(Yasin suresi,Ayet,17)

Dediler ki: 'Şüphesiz biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem dolu bir azap dokunur'(Yasin suresi,Ayet.18)

'Elçiler de, 'Uğursuzluğunuz kendinizdedir. Size öğüt verildiği için mi (uğursuzluğa uğruyorsunuz?). Hayır, siz aşırı giden bir kavimsiniz 'dediler (Yasin suresi, Ayet.19)

'Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve şöyle dedi: 'Ey kavmim! Bu elçilere uyun' (Yasin suresi, Ayet.20)

'Sizden hiçbir ücret istemeyen kimselere uyun, onlar hidayete erdirilmiş kimselerdir.'

(Yasin suresi, Ayet.21)

'Hem ben, ne diye beni yaratana kulluk etmeyeyim. Oysa siz de yalnızca O'na döndürüleceksiniz. (Yasin suresi, Ayet 22)

'O'nu bırakıp da başka ilahlar mı edineyim? Eğer Rahman bana bir zarar vermek istese, onların şefaati bana hiçbir fayda sağlamaz ve beni kurtaramazlar (Yasin suresi, Ayet.23)

'O taktirde ben mutlaka bir sapıklık içinde olurum'(Yasin suresi.24)

'Şüphesiz ben sizin Rabbinize inandım. Gelin beni dinleyin!' (Yasin suresi, Ayet.25)

'(Kavmi onu öldürdüğünde kendisine): 'Cennete gir!'denildi. O da 'Keşke kavmim, Rabbimin bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!' dedi. (Yasin suresi, Ayet 26)

'Kendisinden sonra kavmi üzerine (onları cezalandırmak için) gökten hiç bir ordu indirmedik. İndirecek de değildik. (Yasin suresi, Ayet.27)

'Sadece korkunç bir ses oldu. Bir anda sönüp gittiler' (Yasin suresi, Ayet.28)

Bu ayetlerin gönderilmesiyle Hz. Muhammed (as)'in sıkıntısı biraz geçiyor. Peygamber tebessüm etmeye başlıyor. Bunun üzerine sahabeler ve elçinin de sıkıntısı geçiyor.

Cibril (as) yine, Allah(cc)'ın emirlerini söylemeye devam ediyor: 'Ey Muhammed (as)! Senin elçinin başına gelenler, çok az ve kolay şeylerdir. Bunlardan çok daha zor şeyler diğer peygamberlerin elçilerinin başına gelmiş, onlar hiç mahzun olmamışlardır.

Çünkü onlar yollarını doğru yol olarak görmüş, kendi ölülerini de şehit bilmişlerdir.

Sen de sahabe ve elçilerine, o şehrin (Antakya) hikayesini anlat: İsa (as), Antakya halkına Allah' ın emri üzerine iki elçisini göndermişti. O şehir halkına hakikatı anlatsınlar ki onlar doğru yola gelip iman etsinler.

O yerin bir kralı vardı. ilkin halka çok zulüm etmiş, halk onun zülmünden çaresiz kalmıştı. Onun adı Entiheş (Entixaş) ibn Enriheş idi. O kral putlara tapıyordu. Onun halkı da öyleydi. İbadette halk ondan da fazla putperest idiler.

Onun halkı bazen onun için de ibadet ederlerdi. Elçilerin adı: Biri Yuhanna idi. Kalanın adı Pavlos-Poles idi. Bazı bilginler, başka isimler de söylüyorlar. Ne zaman ki elçiler Nasiriye'den Antakya şehrine geldiler, hiç durmadan hemen kralın sarayına girdiler.

Akşam olmadan, kendi geliş maksatlarını krala açıklamış bulundular. Akşam olduğunda, halk kralın meclisine gelip toplandı. İki yabancının mecliste oturduklarını gördüler. Kim olduklarını, neden geldiklerini öğrenmek için iki yabancının etrafına toplandılar.

C-Elçilere Yöneltilen Sorular:

Vezir, Kral'a sordu: Kralımız var olsun, acaba misafirlerimiz kimdir, tanıdık mı yoksa yabancı mıdırlar?

Kral dedi: Yabancıdırlar, uzak bir ülkeden gelmişler. Ama çok acayip şeyler söylüyorlar. Anlattıkları şeyi insanın aklı almıyor.

Vezir dedi: Biz onlara bazı sorular sorabilir miyiz? Ki biz de maksatlarını öğrenelim. Anlattıkları acayip şey nedir, bilelim.

Kral dedi: İşte onlar karşınızdadır. Ne istiyorsanız sorun kendilerine, onlarla konuşun. Ben de sizleri dinleyeceğim.

Meclis: Sizden izinsiz soru soramayız. Bize Kral izin versin. Vezir onlara soru sorsun, biz de dinleyelim, bakalım ne söyleyecekler.

Vezir, misafirlere sordu: Nerelisiniz ve nereden geldiniz, ne için Kralımızın misafiri oldunuz? Eğer maksadınızı bize izah ederseniz meclis sizi dinleyecek, biz de sizin bu haberlerinizle çok hoşnut olacağız.

Misafirler: Biz Nasiriye'den geldik ve oralıyız. Biz Allah (cc)'ın ve İsa peygamber (as)'in elçileriyiz. Allah (cc)" ın emirlerini size ulaştırmak için geldik ki sizler artık birbirinize zülüm etmeyesiniz ve putlara ibadeti bırakıp sadece Allah (cc)'a ibadet edesiniz.

Vezir sordu ve dedi: Allah (cc), O kimdir? Bugüne kadar böyle bir şey duymadık. Bu çok acayip bir şey, bunu nereden çıkardınız? Siz görüyorsunuz, bakın tanrılarımız var, çoktur da. Siz de onları görüyorsunuz, eğer siz de isterseniz, sizin için de birkaç tane yapabiliriz.

Misafirler dediler ki: Allah (cc), bizi ve sizleri yaratan ve bize akıl verendir. Onun hiçbir eşi ve benzeri yoktur.

O demiş ki; 'Ben tekim, yer ve göğün emri benim elimdedir, yalnız bana ibadet ediniz.'

Vezir: Biz böyle bir şeyi baba ve atalarımızdan da duymadık. Bu ne büyük yalandır, bu mecliste ezbere konuştunuz. Bari akla yatkın bir şey söyleyin bize.

Misafirler: Hayır, biz yalan uydurmayız. Allah (cc) diyor ki: Ben sizi ve atalarınızı yarattım ki beni tanıyasınız. Ben emrettim, birbirinize zulmetmeyin ve birbirinizi köleleştirmeyin, satmayın. Çünkü siz insansınız ve siz kulusunuz, çünkü bir tek ana-babadan geliyorsunuz.

Vezir dedi: O Allah (cc) nasıl bizi ve atalarımızı yaratmış? Şüphesiz bu sözlerinizi kafamız almıyor.

Misafirler dedi: Allah (cc) diyor ki: Ben sizi bir anadan ve bir babadan yarattım. Sizi insan olarak yaratarak yeryüzüne dağıttım, yerin idaresini de size verdim ki birbirinizin hakkına tecavüz etmeyesiniz. Yalnız bana ibadet ediniz.

Meclis; Hiddetle ayağa kalkarak misafirlere sordular: Siz bu yalanları nereden çıkardınız?

Biz kendi ana-babamızdan doğmuşuz. Onlarda kendi ana-babalarından doğmuşlar. Kalkın gözümüzün önünden kaybolun. Yoksa sizi ateşte yakarız.

Kral dedi: Ey meclis! Onlara dokunmayın. Biz onları sabahleyin büyük topluluğun karşısına çıkaracağız. O topluluk da bunların amacını öğrensin. Sonra ben onların armağanını veririm.

Sabah olunca, halkın toplanması için Şehrin başından sonuna kadar tellaklar bağırtıldı. Tellaklar davetlerinde halka şöyle söylüyorlardı: "Bir kısım insanlar kralı ziyarete gelmiş ki çok acayip şeyler söylemekteler. Kral onların bu dediklerini halkın da duymasını istemektedir.

Halk onlara soru sorsun, biz de onları dinleyelim, bakalım bu misafirler nasıl cevap verecekler. Kalanlar baksın ki onlardan ibret alsınlar. Sonra topluluk baksın, Kral onlara nasıl armağan verecek. Kral, o insanlara hangi armağanlar verecek, onlara nasıl azap edecek.

Halk toplandı, Kral ve misafirleri beklemeye koyuldular.

Kral maiyeti ile gelip meydandaki yerine oturdu. Kral emir verdi, misafirler yanlarına gelip otursunlar diye.

(Buradan itibaren yedi satır çürüyüp silindiğinden okunamamıştır.)

Kral, misafirlere sordu: "Tanrınız kimdir?"

Misafirler şöyle dedi: "Allah (cc). O yerleri ve gökleri yoktan yaratandır.

Sonra insanları da yaratıp ikisinin ortasına yerleştirmiştir. Dünyanın hakimiyetini; canlı, cansız varlıkları insanın yönetimine vermiş, insanlara, birbirlerine zulüm etmemelerini emretmiştir.'

Kral misafirlere sordu: 'Tanrınız nerededir? Bu ne kadar süredir hükmetmiş ve hükmediyor, bugüne kadar böyle bir padişah duymadık.

Misafirler dedi: Allah (cc), her yerde hazır ve nazırdır. Ruhtan daha yakındır, onun emri dışında hiçbir şey olmaz, her şeyden haberdardır ve bilgilidir.

Kral dedi: Hani niye o Tanrıyı hiç görmüyoruz?

Misafirler dedi: Allah (cc), her şeyi görür ve isteği ile herşeyi yaratır. Hiç bir şey onu göremez. Çünkü latiftir, cevher değildir ki insan onu görebilsin. O bizim söylediklerimizi, yaptıklarımızı görür ve yazar.

Kral kahkaha atarak güldü, sonra meclise dönüp şöyle söyledi: "Siz misafirlerin yalanlarını dinliyor musunuz? Onlar, bizim aziz putlarımız dışında, bir Tanrının olduğunu söylüyorlar.'

Kral, meclise sordu: Ne dersiniz, onlara hangi hediyeyi verelim.?"

Kral tekrar konuştu: Bu söylemleri halkın arasında yayılmasın diye onlara armağanlarını verip hemen şimdi yakalım onları. Eğer böyle yapmazsak, onların dedikleri halk arasında yayılırsa, bazı aklı eksik kişiler, onların söylediklerine inanırlar. O kişiler huzurumuzu bozarlar."

Vezir ve divan üyeleri şöyle söylediler: "Kralın dediği doğrudur, bunların dediklerini kimse duymasın, bu yalancıları hemen cellada vermek gerek."

Kral hemen ferman etti: ·Ateş ocağını hemen yakın, halkı çağırın, gelip toplansınlar, ateş ocağını büyütsünler. Ateş ocağının kuyusu çok alevlensin, o zaman biz her ikisini mancınıkla ateşin içine atalım ki sesleri çıkmasın.'

Devlet erkanı, misafirlerle konuşmak için izin istedi. Kral onlara konuşma izni verdi ki onlar da misafirlerin öldürülme yöntemleri üzerine konuşsunlar.

Vezir ve devlet büyükleri Kral'a şöyle dediler: Böyle şeylerin mutlaka devamı vardır. Muhakkak ki bunları destekleyenler vardır. En uygunu onları zindana atın, biraz kalsınlar, biz bir bakalım. Onların arkasında kimse var mı yok mu?'

Kral dedi: Gerçekten dediğiniz doğrudur. Bizim ve halkımız için iyi bir görüş belirttiniz.

Kral, askerlere emir vererek şöyle dedi: onları karanlık bir zindana atın, O zindan, kralın sarayının altında idi. Kralın bilgisi dışında, hiç kimse zindana giremezdi.

(Buradan itibaren dört satır çürüyüp silindiğinden okunamamıştır.)

'... gidip Nasiriye şehrine vardılar. Yolcular, Hz. İsa (as) ya gidip, her iki elçinin başına gelenleri anlatsınlar diye izin istediler. Ancak, bunlardan önce Hz. İsa (as) müşaverede bulunup, 'Hangi havari bu her iki elçinin akıbetini araştırıp öğrenebilir demişti.

Bu mecliste Şem'ûn ayağa kalkıp dedi: Eğer İsa Mesih (as) 'in izni varsa, onların arkasından ben gideceğim. Çünkü o yerleri iyi bilirim. Bazı dostlarım Kral'ın sarayında çalışıyor. Ola ki benim söylediklerimi krala daha güzel anlatırlar ki kral bizi daha iyi dinlesin. Allah (cc)'ın varlığına iman etsin."

Mesih izin verdi, Şem'ûn'a şöyle söyledi: 'Gidebilirsin. Allah (cc)'ın isteği kesinlikle sizinledir. Çünkü siz Allah (cc)'ın fermanlarını o halka söyleyeceksiniz. Allah (cc)'a inansınlar diye onun fermanı ile gidiyorsunuz.

Onlar Allah (cc)'a inansınlar diye boş şeyler söylemiyorsunuz, onlardan kendiniz için bir ücret almayı düşünmüyorsunuz.'

Şem'ûn kalkıp vedalaşarak Antakya yoluna koyuldu. Gide gide Antakya şehrine vardı. Elçileri görmek için gizlice dostunun evine gitti. Zindana gidip arkadaşlarımı nasıl görebilirim, diye dostuna sordu.

Şem'ûn'un dostu dedi: Onları gidip zindanda görebilmen için hiçbir çare yok. Zindan görevlisinden ancak zindandakilere ekmek vermek bahanesi ile izin alabilirdi.

O zaman her iki elçiyi görebilirsin. Bu görüş üzerine Şem'ûn, gizli ve habersizce zindanın kapısına geldi. Zinadakileri görmek için kapıcıdan izin istedi.

Zindan kapıcısı: 'İzin yok, ancak onlara ekmek götürürsen, onlara ekmek vermek üzere sana izin verebilirim.'

Şem'ûn dedi: Zaten ben de onlara ekmek vermek için geldim. Siz elimde ekmeği görmüyor musunuz? Benim torbama bakın, ekmek dışında benim torbamda hiçbir şey yok.'

Zindan kapıcısı: 'Hani torbanın ağzını bir aç, senin torbana bakalım. Kral bize kesin emir verdi, içerdekilere ekmek dışında hiçbir şey verilmemesi lazım.'

Zindan görevlisi Şem'ûn'a izin verdi, o da zindana girdi.

Şem'ûn elçilere sordu ve dedi: Ne yaptınız başınıza bunlar geldi?

Hadi bana anlatın ki ikinci kez yanlışlık yapmayalım, önümüzü yolumuzu açalım.

Zindandaki elçiler başlarına gelen her şeyi anlatıp şöyle dediler: 'İsa Mesih(as)bizi Antakya'ya gönderdiğinde saraya kolaylıkla vardık. Kralın misafiri olduk...' Yani kısaca başlarına geleni Şem'ûn'a söyleyip her şeyi anlattılar.

Şem'ûn hikâyenin tamamını dinledikten sonra şöyle dedi: 'Hiç merak etmeyin. Böyle şeyler, Allah (cc)'ın insanı tecrübe etmesindendir. Allah emrediyor ve diyor ki: 'Başınıza iyilik ve kötülükten ne gelirse, siz onu nefsinizden biliniz.'

(Buradan sonraki iki buçuk satır okunamamıştır)

Şem'ûn sonunda elçilere şöyle dedi: Siz sabırsız davranmışsınız. Uygun zamanı bekleyip doğru anda Kral'a gitmeliydiniz. Duymamış mıydınız, 'Acele, Şeytan'dandır, (..)Rahmandandır.

Sonra Şem'ûn zindandan çıktı dostunun evine gitti. Şem'ûn'un dostu kralın sarayında çalışıyordu.

Sarayda perde tutuculuğu (perdevan) ve hizmetçilik yapıyordu. Şem'ûn'u Kral'la nasıl buluşturup görüştürebilir, onu konuştular. Şem'ûn her seferde bu dostuna danışır, bu konuyu beraber görüşürlerdi.

Yine ikisi müşavere etti, Kral'la iletişim kurulacak; ama nasıl? Şöyle karar verdiler. Şem'ûn'un un dostu, Kral' a, Şem'ûn'u övecek. Bunun üzerine Kral da Şem'ûn'u merak edip saraya çağıracak.

Perdevan olan dostu, Şem'ûn'u, saraydaki diğer perdevanlara övdü. Onlar da meraklanıp Şem'ûn'u görmeye gittiler. Ardından. Kral'a da onu çokça övdüler, Bunun üzerine Kral Şem'ûn'u çok merak edip görmek istedi.

Kral, görüp dinlemek için Şem'ûn'u çağırdı. Şem'ûn'a çok ikramda bulundu, değer verdi.

Şem'ûn çok tatlı dilliydi. Onu bir defa dinleyen, sürekli dinlemek isterdi. Çünkü onu dinleyenler kalıcı bir zevk duyardı.

0nu dinleyenler kendinden geçerdi. Hiç durmadan vaaz ve nasihat vermesini isterlerdi. Kral, Şem'ûn'un meclisinde konuşmasını, meclistekilerin de onu dinlemesini istedi.

Şem'ûn sarayda çalışanlara ve hizmetçilere dedi, benle kral arasındaki perdeyi kaldırırsanız, ona, zindandakilerin halini anlatabilirim. Hizmetçi ve perdeciler bunu kabul etti.

Onlar. Kral' a Şem'ûn'u yine övdüler. Ve şöyle dediler: 'Kralımız sağ olsun! Şem'ûn'u yakından dinlerseniz, inancımız kötü şeylerden korunacak, önümüze güzel yollar açılacaktır. Çünkü onun öğütleri önemli şeylerdir.

Kral dedi: 'Gidin Şem'ûn'u çağırın, yanıma gelsin.'

Hizmetçiler, Şem'ûn'u Kral'ın huzuruna getirdi. Kral, Şem'ûn'a çok itibar gösterdi ve dedi: 'Bugünden itibaren, sen, her zaman yanımda hazır olmalısın. Ben hangi işi yaparsam sana danışacağım. Muhakkak ki sen akıllı birisin.'

Şem'ûn söyleneni kabul etti. Bir süre Kral' ın yanında durdu. Kral, ona çok kıymet verdi.

Öyle bir zaman geldi ki Kral, onu yanına oturttu. Bu şekilde Şem'ûn'un divandaki kıymeti çok yükseldi. Herkes, Kral öldükten sonra yerine Şem'ûn'un geçeceğine inanır oldu.

Ne zamanki Şem'ûn fırsat buldu. Kral'a zindandakileri sordu.

Şem'ûn dedi: 'Kral'ım işittim ki iki elçiyi zindana atmışsınız. Acaba sebebi nedir? Onları konuşturdunuz mu.?'

Kral dedi: "Evet öyledir, iki elçiyi zindana attırdım. Çünkü onlar mantıklı şeyler söylemiyorlardı. Hiçbir şey bilmediğimizi düşünüp bizi kandırmaya çalışıyorlardı. Hep kendileri anlatıyordu, bizi dinlemiyorlardı. Sen olsaydın, sen de onları zindana atardın.

Şem'ûn yine sordu: "Kralım, onları hiç konuşturdunuz mu?"

Kral dedi: "Evet, aklın almayacağı şeyler söylüyorlardı. Onlara ve söylediklerine çok kızdım ve kendilerini zindana attım.

Şem'ûn dedi: En iyisi onları meclise getirin. Davaları neymiş soralım. Doğru söylesinler, meclis ve divan da onları dinlesin. Siz, onlar için ne söylüyorsunuz ve onlar neyi amaçlıyor, öğrenelim.

Kral adamlarını gönderip iki elçiyi huzuruna getirtti.

Kral, Şem'ûn'a söyledi: "Bu sefer sen onlara sor, biz onları dinleyelim.

Şem'ûn: "Siz kimsiniz, buraya ne için gelmişsiniz? Amacınız nedir?

Elçiler dedi: 'Biz, buraya. Allah (cc)'ı anlatmak içİn gelmiş elçileriz. Allah (cc); bizi ve bütün yaratıkları yaratmıştır. O, her türlü ortaklıktan uzaktır. Onun hiçbir ortağı yoktur ve olmaz.'

Şem'ûn dedi: "Tanrı'nızın özelliklerini söyleyin, O, ne yapıyor ve nasıldır. Sizi dinliyoruz.'

Elçiler dedi: "Yef'elu ma yeşau ve yehkumu ma yurid" Yani, "O, ne isterse onu yapar, ne isterse ona karar verir.'

(Buradan sonraki altı satır okunmuyor)

Şem'ûn dedi: 'Sizin elçiliğinizin nişanı nedir, sizin kerametiniz nedir?

Elçiler dedi: "Kral ne isterse, biz hazırız, hiçbir şeyden çekinmesin, bizden ne isterse, biz onun huzurunda isteneni yaparız. Meclis de baksın yaptıklarımıza"

Kral buyurdu ve görevlilere sordu: Gidin iki gözü met'mus kör olan birisini bulun.

Görevliler saraydan çıkıp böyle birini aradılar. Nihayet bu özelliklerde gözü met'mus olan birini buldular. Bir kısmı onun yanına oturdular. Onunla konuştular ki halini tam anlasınlar.

Görevliler o adama şöyle dediler: 'Kral seni çağırıyor.' Sonra görevliler adamı alıp saraya getirdiler.

Elçler: Allah (cc)'tan dua edip şöyle dediler: Allah (cc)'ım! Bu işi senin yolunda yaptık. Bizi bu meclise karşı utandırma. Senin emrin üzerine buraya geldik.

Ey Rabbimiz! Bu met'mus adamın gözünü iyileştir." Sonra çok fazla ağlayıp, Allah' a yalvararak dua ettiler.

Kral, bütün meclis ve divan ile birlikte onları seyretti. Hepsi birden şöyle diyordu: 'Bu sefer zindana gitmeyeceksiniz. Sizi ateş ocağına atacağız. Orada hesabınızı yapıp hediyelerinizi alacaksın.

Kral, baktı, kör olan adam gözlerini ovuşturuyor. Gözleri derhal açıldı, görür oldu. Görmeye başlayan adam topluluktan kimseyi tanımadı.

Görmeye başlayan adam dedi: Benle konuşun ki sizi sesinizden tanıyayım yoksa daha önce sizi görmediğimden tanıyamam.

Meclis, elçilerin bu yaptıklarına şaşırıp kaldı. Bir elçilere bir kör adama bakıyorlardı. Şaşkınlıktan ne söyleyeceklerini bilemediler.

Kral dedi: ’Ey elçiler! Muhakkak biz yanlış bir iş yapmışız, rica ediyoruz, bizi bağışlayın.

Elçiler dedi: Affedici olan Allah (cc)'tır, bizim elimizde hiçbir şey yok. Biz onun emri ile onun tarafından gönderilmişiz. Âmâ bizim hakkımız varsa sizi affediyoruz.’

(Buradan sonraki üç satır okunmuyor.)

Meclis dedi: ’Onlar iki kişi idiler, biz onları yalanlayamıyorduk, işte üçüncüsü gelmiş. Onlara artık inanmamız lazım ki, onların şerrinden kurtulalım.’

Kral ve bütün meclis, elçilerin bu söylemlerine inandılar, doğru yola geldiler.

Ancak Vezir ve divan halkı bunların davalarına inanmadılar. Vezir, divana dedi, onların başına bir şey getirmek lazım.

Divan, her üç elçiyi yalanladı. Sonra elçilere dediler: Kalkın bizim şehrimizden gidin. Kral'ı ve inananlar topluluğunu da beraberinizde götürün. Eğer gitmezseniz, hepinizi öldüreceğiz' Elçiler dedi: ·Allah (cc)'ın emir ve fermanlarını size söyleyip açıklayalım diye, O, bizi size göndermiş.

Divan dedi: "Siz de bizim gibi insanlarsınız, bunun ötesinde hiç bir şey yok.

Bundan başka sizin hangi şerefiniz bizim şerefimizden üstündür ki bu davada bulunuyorsunuz.

Allah (cc), sizin aracılığınızla hiç bir şey göndermemiş. Bizim inanmamız için de hiçbir işaretiniz yoktur. Siz yalancısınız ve destekleriniz yalandır.

Elçiler dedi: "Allah'ımız bilir, muhakkak biz insanız, size gönderilmişiz.

Onun emirlerini size tebliğ etmek ve sizlerle iletişim kurmak üzerimize farzdır. Yalan bir şey yapmayız ve söylemeyiz.

Divan dedi: Biz sizinle uğursuzlaştık. Hiçbir şeyimizde bereket kalmadı. Yemin ediyoruz, bu söylediklerinizden dönmezseniz sizi taşlayacağız. Siz bizden çok çetin ve elem verici bir azap göreceksiniz.

Elçiler: "Sizin uğursuzluğunuz sizinledir. Bizim yüzümüzden size hiçbir şey ulaşmış değildir. Eğer biz öğütte bulunursak da öyledir. Doğrusu, siz, belalı bir milletsiniz.

Şehir halkının tamamı elçilerin ve kralın etrafındaki inananların çevresini sardılar, onları dşarı çıkarıp öldürmek istediler.

Her biri bir taraftan odun uzattı. Tam o sırada şehrin kenarından; şehrin uzak bir köşesinden (en uzak mahallesinden) bir adam koşarak topluluğa doğru geldi. Adam, divan halkına baktı. Ne için tartıştıklarını anlayınca, divan ehline bağırdı.

Adam, divan ehline şöyle söyledi:’Halkım! Siz ne yapıyorsunuz? O bozuk maksadınızdan vazgeçin. Gelin bu elçilere inanın.

Bu elçilere inanın ki onlar, nasihat ve öğütleri için sizden bir ücret istemiyorlar. Onlar doğru yoldadırlar.

Divan dedi: "Neden bize öğütlerde bulunuyorsun, sen onları henüz görmemişin. Onlar babalarımızın ve dedelerimizin dinini düşük görüp diyorlar: "Putlar yalan şeylerdir.'

Adam dedi: 'Bana ne olmuş ki beni yaratana ibadet etmeyeyim. Siz de ona döndürüleceksiniz. Bir gün gelecek yaptıklarınız ve işittikleriniz hepinizden sorulacak.

Ben, ondan başkasına tapar mıyım ... Allah (cc) zarar görmemi dilerse, hiç kimse beni kurtaramaz ve koruyamaz. Muhakkak o zaman ben, kaybolmuş bir diri olacağım.'

Divan dedi: 'Şimdi sen onları mı tutuyorsun? Babalarımızın dinini mi terk ediyorsun? Dedelerimizin ve atalarımızın dinini terk ettiğin için, biz seni de öldüreceğiz ki böyle şeyler bir daha olmasın.'

Adam dedi: Beni dinleyin ve şahid olun, muhakkak ki inkâr ettiğiniz Allah (cc)'a iman etmişim. Elinizden ne gelirse yapmaktan geri kalmayın!"

Divan dedi: Ey topluluk! Ey halk! Siz ne için duruyorsunuz! işte en büyük düşman gözünüzün önünde. Hangi işkenceyi yapacaksanız yapın, böyleleri içimizden nasıl çıkar. Büyük-küçük, toplulukta kim varsa, hepsi hücum etti. Adamı tekmelediler, tokatlar ve yumruklarla dövdüler. Öyle ki karnını yardılar, bağırsakları dışarı çıktı.

Adam can çekişirken, Allah (cc) tarafından, ona şöyle seslenildi: Cennete gir, cennete gir. Onun canı alındığında, o cennete gird. Allah (cc)'ın iyiliklerini ve cennetini görünce şöyle demişti; "Keşke, halkım da bu iyilikleri görebilseydi! Benim Allah (cc)'ım, beni nasıl ödüllendirmiş bilselerdi, Allah (cc)'ım beni şerefli insanların arasına yerleştirmiş ve beni şereflilerden saymış.'

Yüce Allah (cc) da şöyle buyurmuş:'Bu yaptıklarının üzerine, biz işkence azabı ile onları azaplamadık, biz ancak onları bir bağırtı ile bağırttık, kendi kendilerine söndüler...

(Buradan sonraki on satır okunmuyor.)

Bir süre geçtikten sonra bu şehir (Antakya) İsa Mesih (as)'in dini bir merkezi oldu. Yani. Rumların şehrinden daha fazla tebliğ yeri oldu.

(Buradan sonraki on altı satır okunmuyor.)

"We axiru de'wana enil hemdu Lilllahi Reb'bil Alemin." 'Bizim son davamız budur; ne kadar iyilik övgüler varsa, hepsi Alemlerin Rabbi Allah (cc) içindir.

'Kad (Qed) ketebe fi eyyami Dewle Hanhanan el-Kurd el-A'del.tL Behlul Pisyani, İlyas bin İyad bin Rustem bin Şeyh Abdurrhman el-Kebir bin Mir Abdurrezzak. fi sene 1063" (Yed Mayin,C,II)

Anlamı: "Adil olan hanlar hanı Kürd Behlul El-Pisyani devleti döneminde, İlyas ibn Rustem bin Şeyh Abdurrahman el- Kebir bin Mir Abdurrezzak tarafından 1063 (m.1652) yılında yazılmıştır.)

Bitti.

QİSSA ŞEMÛ'N İBTİDA Bİ HİKAYET Ê

Ji ewwel em ibtida bi navê Xuda: Remîn Rehman dikên. Lew ew bilind kirîye asîman û di wî da sitêrk û hîv cikandine, ku bibne nîşana rêwî û kerwanan. Ewî zemîn nişîv kirîye û di wî da av û cem dane kişandin. Ewî ewa zemîna bi welatan daye xemlandin û welat jî bi kesan daye xemlandin. Ewî cinsê insan Ji zemîn xulq kirîye û ewan xistine xelîfê xwe, da di zemîn da bi edalet heyat bikin û ji derdê meî şeta duya û xilasbûna ji dozeg di axret da xilas bibin.

Emirkir,ku ewan insan di zemîn da edalet çê bikin û xûna hevdu bê heq nerêjen. Ew Xuda yî ferman da, ku ewan insanan, bendetî û koletî hey ji wî tenê ra biken. İbadet û perestî ji kesê mayîn ra neken. Loma ewa tenêye tu heval hogurê wî tunene. Ew kirdekarê hemî mexlûq û İnsane.Ewî ji bo selah û bextewarîya insan, qanûn û yasa hinartine û rîya wan mexlûqan bi wan yasayêd xwe, ruhnîkirîye. Ji bo ragehadin û teblîga wan qanûn û yasan, Xuda li bal insanan va, ji cinsê insana peyxember şandine, ku ewan peyxemberan bi zimanekî şirîn, şîretêd hekimî û rehberî li insana biken heya ewan bi rastî t'ê bigîhêne fermanêd Xuda.

Ji paş van gotinêd borî, Selewat û selamêd Xuda li ser hemî Peyxemberan be. Lew ra ew ji alyê Xudê va, li bal me va hatine şandin û mesûlîyet û kedera insan hildane ser milêd xwe. Lê insan jî ji wan ra pur işkence û cefa dane, heya desteke ji wan bi wan qanûnêd Xuda bawerkirine. Li ser wê dustûrê insan bûne destêd pur curbecur. Yanî heya nezan bûn; yek deste bûn, mîna heywan tu mesûlîyeta wan tunebûye. Loma bi tu yasan bawer nekirine bi tenê ji quweta xwe zanî bûne û bi wê quwetê çi ketîye destê wan, malê xwe zanîne. Dema peyxemberan ji bona bextewarîya wan, Ii bal Xuda ji wan ra qanûn anîn, paşê ewan ji hevdu belav bûne, bûne pur deste. Hinekan bi gotina wan peyxemberan qebûl kirine. Hinek deste jî di hemberê wan peyxemberan da serî bilind kirine û bi gotina wan bawer nekirine. Evan tiştan jî dîsa Xuda kiriye. Xusûsen selewat û selamêd Xuda li ser Peyxemberê me be. Navê wî Muhemmed Mustefa ye. Kurê Ebdullah û Amîne ye. Kesê bi wî Îman bawerî neke, ewa di roya heşrê da, ji mehderîya wî mehrûme û bi xwe rûreşe.

NEQLA MUHEMMED A.S

Li ser riwayet we neqlêd muhedis û mufesiran: royekî Hz. Peyxember Muhemmed A. S, ji dûr va li Ke'be mêze dike. Di dilê xwe da medê we dike û ji xwe ra dibêje: Xudê! Te ez li bal kesan va bi Peyxemberî şandim, ku ez rîya felahî û bextewarîyê bi wan bidme zanîn. Va tu dibînî, ewan bi min bawer naken bi wîra jî cefa û ezyêtê didine min! Ji xêncî hindik zeîfan, gişt alîkarê cewr û cefayêne, t'iştekî mayîn ji min ra nabêjin.

Guhdarîya wan Ji min bi xweber jî hey eve; ewa teda dikebe goh nedine wî. Li ser vê sêwrandina xwe Peyxember pur xemgîn dibe û pur tefekur dike. Peyxember di wê fikrê da bû, nişkêva qasidekî wî, ji welatekî xerîb dizvire, li bal Peyxember va diçe, selam li Peyxember dike û li t'enişta wî rûtinê. Peyxember ji wî Qasidî dipirse; gelo encama çûna t'e çawa bû?

Ewa qasida hemî dîtin û bîhistinê xwe,ji peyxember ra dibêje. Qasid wuha gotîye: Ez çûme bal wan kafiran, min gotinê t'e hemî ji wan ra yek bi yek neqil kir û got. Di ewwul da guhdarîya min kirin. Paşê hemî li min hêrs bûn, Ii bal min rabûn çûn, qet guh nedane min. Hecwekî qet tu tişt ji min sehnekirine, awur dane min, wuha gotin: Mêhvan rabe ji welatê me derkebe here!

Dema min li wan mêze dikir û ji wan pirsî, ji bo çi hûn ji min dûr ketin? Wuha cewaba min dan û ji min ra gotin: Qet yekî mayîn tunebû, ku peyxember tê ewa li bal me va bişanda? Qey Muhemmed em layîq û babetê kolekî dîtine, ku kole li bal me va şandîye. Ewa kola Ii me we'z û nesîhetan dike?

Çend zarêd wan hatin ez dame bere keviran, pur li min ezyet kirin, derbê pur bi şiwat, li min dan. Ewan wusa li men dan, ji her derbeke wan, min ezîyet notulê sohtina agir cefa kişand, heta ewan van ku agir hilken, min bavêjine nava agir, min di wî agirî da bi şewitînin. Merivekî rispî qîr da wan, qasid nayêne cefadanê û ez ji avtina nava agir dame xilas kirin. Ewan hey îşkence dizanin, tiştêd mayîn nizanin. Paşê ewan ez avîtime zîndanê. Heft roya tiştek nedane min. Paşê ewan ez ji zîndanê derxistim; ji hevdu ra gotin: Divê em poz û guhê qasidê Muhemmed jê biken, bi ser Muhemmed va bişînin. Şixa me îman nedianî, lê çima em hevqas piçûk zanîye, kole li bal me va bi qasidî şandîye!

Ewî merivê rispiyê berê dîsa qîr da wan û ji wan ra got: Hûn çawa poz û guhê qasid jê diken. Ma qey bavê me, eva memnû nekiribû û negotibûn: Qesid bê guneh û terxanin? Dîsa Ewî rispîyê ez ji destê wan xilaskirim û li bal we va şandim, ku ez temtêla wan kafiran yek bi yek ji bo huzura we ra beyan biken. Ya Resulullah!

Ewan kafirêd pur geddarin. Bi tu awayî îmanê naynin misliman nabin. Ewana hey ji tirsê dizanin, heke bi ser van va ezabek were xarê, dibe îmanê bînin û misilman bibin!

Li ser vê neqilkirina qasid, hingî çû murûzê H.z. Muhemmed A.S pur bû. Gazî hinek sehabêd xwe kir, ku muşawere biken; carekî ji bo şandina qasidan ra bibînin, îdî kes cefa nede qasidêd wan. Hz. Muhemmed A. S di vê sêwrê da bû, Cibraîl bi selamê Xudê va hate xarê, sûreyê Yasin Ii ser qelbê H.z. Muhemmed A.S va hinart û got: Ya Muhemmed (A.S) Xudê li te selam kirîye; got bira qasidê min, mehzûn nebe. Muheqqeq tu ji qasidanî (Peyxember). Muheqqeq tu li ser rîya rastî...

Ewan ayetê li bal te va hatine hinartin, muheqqeq ji Xuda yê te yê serfiraz û rehîm hatine, bi ra her kes guhdarîya wan bike.

Ewan ayetan hatine hinartin, ku tu qewmekî, qet bav û kalêd wan bi hatina ezaban, nehatine tirsdan, bi dî tirsandinê, wê di demekî da qîyametê rabe, ezabekî wusa bi wan va were! Ewan bi tevê bav û kalêd xwe va, ji şidet û wehameta wî ezabî, bê agahin. Tu ewan hişyarbike û bi hebûna wî ezabî bide tirsandin. Bi sond! Li ser pur kesêd ji wan, ezab heq bye. Loma îdî ewan îmanê naynin û bi gotinê re bawer naken. Muheqqeq emê zincîrê wusa pehin bixne stûyê wan, ji gerdenê heta çena wan ewan zincîran digirin, pozêd wan bilind dimîne û çavêd wan berjêr daliqe (yanî îdî berya xwe nabînin, heta hewar gazîyan darxin, kuhinek kes hewara wan were). Me di pêşî û paşîya wan da bend çêkirine, me awan du wura da niximandine, îdî ewan mêze bikin jî tu tiştî nabînin.

Ha tu ewan kafiran bi ezab bidî tirsandin ha nedî tirsandin, yek tistekê, Ii bal wan tu ferq tuneye. Loma ewan hey Îmanê naynin. Hevqas xem kişandin li ser wan, Ji bo çîye? Loma xem bikişînî nekişînî, ewan hey îmanê naynin. Lê tu bo wî kesê bi dizîka va ji Xudê ditirse û bûye peyrewê Quran ê, mizgîn bide, hem gunehê wî hatîye bexişandin û hem ucretekê kerîm ji bo wî ra li bal Xuda yê wî heye.

Heqîqeten; em, miryan saxdikin. Ewan tiştêd ewan pêş xistine û eserê wanin, em ewan hemîyan dinivsîn. Şixa me hemî tişt di sicîleke mubîn da hijmartine û bi cîkirine.Li ser hinartina wan ayet û ewan we'z nesîhetêd Cibraîl, hinekî mirûzê peyxember vedibe û peyxember beşaş dibe. Eshab û qasidê wî jî keyf xoş dibin û bêhna wan hinekî derdikebe.

Dî sa Cibraîl emrê Xudê ra dewan dike û dibêje: Muhemmed! A.S evan tiştêd hatine serê qasidê te, pur hindik hêsayîne. Tiştêd pur Ji wan zortir hatîye serê qasidê wan peyxemberêd berya te, qet ewan mehzûn nebûne. Loma ewan rîya xwe rast dîtine û kujtîyê xwe jî şehîd zanîne.

Tu wan heval û qasidêt xwe ra, qisa eshabê wî gudî (Entaqya) bibêje: Îsa peyxember (A. S) Ii bal xelqê Entaqya va bi ferman Xudê, du qasidê xwe şandîye, ji bo ku ji merivê wî gundî ra rîya heqîqetê bibêjin. Da ewan jî werne ser rîya rast û îmanê bînin.

Melîkekî w bajarî hebû. Ewî di serî da li wî xelqî pur zulim kirîye, xelq ji ber zulma wî bê zar bûye. Navê wî Ent'îxeş kurê Ent'îxeş bûye. Evî Melîkî ji pûtan ra ibadet dikir. Xelqê wî jî wulo bûne. Di ibadetê da xelq ji wî purtir pûtperest bûne. Carnan xelqê ji wî bi xweber ra jî, mislê pûtan ibadet dikirin.

Navê qasidan: yek Yûhena bûye. Navê yê mayîn Pawlos- Polês bûye. Lê hin zana, tiştê din jî dibêjin.

Dema qasid ji Nasirîye, hetine bajarê Entaqya, qet ranewestane hetta çûne qesra Melîk Hêj êvar nehatibû, ewan qasidan meqseda hatina xwe, ji Melîk ra beyan kirine.

Dema êvar hatîye, helq hatin di dîwana Melîk da civîne. Xelqê li hundurê dîwanê mezekirin, ku du merivêd nenas, di dîwanê da rûniştine. Li dora wan herdu merivêd nenas quncurîne, ku bi zanin ka ewan kêne ,ji bo çi hatine mêhvanîya Melîk.

PİRSA Jİ MÊHVANAN

Wezîr: ji Melîk pirsî: Melîk sax bibe, gelo mêhvanê me kêne; nasin ya xerîbin?

Melîk: got xerîbin: ji welatekî dûr hatine. Lê pur tiştêd ecêb dibêjin. Gotinêd wan nakebe serê merivan.

Wezîr: got; gelo em dikarin hin tiştan ji wan bipirsin, ku em jî hîn bibin, ka gelo kêne we meqseda wan çîye we ji bo çi ewan tiştêd xerîb dibjin we ewan tiştêd xerib çine?

Melîk: got; belê va ewan li hemberê wene. Hûn çi hizdiken, ji wan bipirsin we bi wan ra xeberbidin. Ezê jî guhdarîya we bikem.

Civat: em bi xweber tiştekî napirsin. Bi ra Melîk destûr bide, Wezir, pirsan ji wan bike, emê jî guhdarî bikin, ka ewan çi dibêjin.

Wezîr: ji mêhvanan pirskir û got: Hûn ji kurin we hûn ji bo çi hatine mêhvanîya Melîk, gelo meqseda we çîye? Eger hûn meqseda xwe ji bo me ra îzah biken, civatê guhdarîya we bike, em bi xweber jî bi gotina we, gelek şabibin.

Mêhvanan: gotin em ji Nasirî hatine we xelqê wuranin. Em qasedê Îsa Mesih; Peyxemberê Xuda ne. Em hatine, ku fermanê Xuda Ji we ra bibêjin; ji bo îdî hûn zulmê li hevdu nekin we dest ji perestîya Pûtan berdin ,bi tene ji bo Xuda ra perest biken.

Wezir pirsî we got: Xuda! Gelo ewa kêye? Qet me tiştekî wuha heta naha nebihîstîye. Eva tiştekî pur ecêbe, we ji kur ewa tişta derxist? Hûn dibînin, hava Xuda yêd me hene û purin jî. Hûn jî ewan dibînin. Heke hûn bixazin em ji bona we ra jî çend heban çê biken.

Mêhvanan gotin: Xuda; ewê ku em we hûn çêkirine we hişdaye me hemîyan we gotîye; j imin tenê ra perestî biken, hevalêd min tunene, ez bi tenê me, fermana asîman û erd di destê min dane.

Wezîr got: me tiştekî wuha ji bav we kalêd xwe yê berî jî ne bihîstye. Ev çi vireke mezinbû we ji ber xwe va, di vê civatê da kir. Barî tiştêd bikebe hişê me, ji me ra bibêjen.

Mêhvanan gotin: na em vir nakin; Xuda dibêje: Min hûn we bavêd we yê ewwul xuluqandine, ji bo ku hûn min nas biken. Min ferman daye, ku hûn zulmê li hevdu neken we hevdu ji bona xwe ra nexne kole û nefroşin. Lew ra hûn insanin û muqedesin û ji yek bab û dayekî çêbûne.

Wezîr got: ka çawa ewî Xuda yî, em we bab we kalêd me yê ewwulî çêkirîye? Qet gotina we nakebe hişê me. Loma bab û kalêd me, mîsala me, ji hevdû çê bûne.

Mêhvanan gotin: Xudê dibêje; min hûn hemî ji yek zoyeki (cot) çêkirine we min hûn xistine meriv we li ser rûyê zemîn belav kirine we min îdara erdê daye destê we, ku hûn tecawuzê heqê hevdu nekin û ji min ra perestî biken.

Civat: bi hêrs rabune pîyan, ji mêhvanan pirsîn: we evan derewan ji kur de! Ṣixa em ji da û bavê xwe çêbûne. Ewan jî,ji da û bavê xwe çêbûne. Rabin li ber çavêd me wunda bibin,naxwe emê we di êgir da bi ṣewitienîn.

Melîk got: gelî civatê! Heya sibehê hûn ji bi swan bi hewun. Emê sibehê ewan derxne hemberê civata mezin. Bira ewa civata jî, hînê meqseda mêhvanan bibin, paṣê ezê di huzûra we da xelata wan bidem.

Dema sibeh bû, ji serê bajar heya binê bajar telal dane gazî Kirin,ji bo ku xelq werene civînê. Telalan di gazîkirina xwe da, Ji xelqê a gotin: hinek meriv hatine mêhvanîya Melîk, tiṣtêd pur ecêb dibêjin.

Melik dixaze, xelq hemî guhdarîya gotinêd wan bike. Bi ra xelq ji wan pirsan biken, emê jî guhdarîya wan biken, ka ewan mêhvanan çi cewab diden. Ewanê mayîn j bira temaṣe biken, da ji gotinêd wan ibrat hilden. Paṣê bira civat hemî temaṣa xelat dana Melîk jî bike, ka Melîkê Ji bona wan merivan ra çi xelat dide we ka gelo Melîkê ewan çawa dide ezab? Xelq civyan we bendewarîya cidala Mêhvanan û Melîk kirin. Melîk bi tevê erkanê xwe va hatin, Ii meydanê di cîhê xwe da rûniṣtin. Ferman da, ku Mêhvan Jî werin, di hemberê wî da rûnên.....*

Melîk ji wan herdu mêhvanan pirsî: Xudê we kêye?

Mêhvanan gotin: Xuda, ewê hemî erd asîman çê kirine, paṣê meriv din ava wan da xuluqandine. Hakimîyeta hemî cîhanê; candar, bêcan daye binê serwerîya merivan we fermana merivan kirîye, ku ewan li hevdu zulmê neken.

Melîk gote mêhvanan: Xuda yê we likêderêye? Ev qas hukum kirîye we dike, heta naha me qet ewa nedîtîye û me Padîṣahekî hewqas mezin ne bihîstye.

Mêhvanan gotin: Xuda li hemî ciyê hazir we nazire. Ji rûh nêzîktire, bê fermana wî qet tu tiṣt çênabe. Bi hemî titaṣ agahdare we dizane.

Melîk got: ka çima qet em ewî Xudayî nabînin?

Mêhvanan gotin: Xuda, hemî tiṣtî dibîne bi vîna xwe ewan diaferandine. Tu tiṣt nikare ewî bibîne. Lew ra ew letîfe, ewa cewher nîne hetta meriv ewî bi bîne. Ewa gotin û kirinê me we yê we, dibine û dinivîse.

Melîk : hîrehîr kir we kenya. Paṣê ji civatê ra got: hûn guhdarîya virêd van mêhvanan dikin? Ewan dibêjin, ii pêṣtirê van putêd Ezîz delal, Xuda yekî mayîn jî heye!

Melîk: ji civatê pirsî, gelo em çi xelatê bidne wan?

Melîk: dîsa bi xweber got: divê em a din naha da xelatan bidene wan û ewan bi ṣewutînin, hêj gotinê wan din nava xelqê da belav nebûye.

*(Hişyarî! Evan cîyê nuqtekirî giṣt heşivî bûn, qe nehete xandin. Yanî Ii ser kaxizê hizhizî, hubra nivîsarê tereşuh kiribû û li ser kaxiz ji hevdu belavbibû, pêt (herf) ne dixuyan, heya meriv bi guman jî, tiṣtekî bêje. Hijmara rêzan heft (7) lubun)

Heke em wulo neken, wê gotinêd wan din nava xelqê da belav bibe, dibe hinek kesêd notulê wan kêm eqil, bi gotina wan bawer biken. Wê ewan kesan huzûra me beherin.

Wezîr we civat, bi hevdu ra gotin: gotina Melîk raste, divê ewan kesêd virek hema di naha da bêne celat kirin, ku hêj kesek bi wan û bi hatina wan nehisyaye.

Melîk: heman fermana kir, ku kûrka êgir pêbixin we gazî xelqê biken bira werin bicivin, da bi hevdu ra kûrikê mezin biken. Bira agirê kûrikê pur gur bibe, emê ewan herdu mêhvanan bi mencenîqan bavêjne nava êgir we deng ji wan dernekebe. Erkanê dewleta Melîk, ji Melîk destûra xeberdanê xastin, ku ewan jî di heqqê mêhvanan da hinekî xeber biden. Melîk destura xeber dana wan da, ku ewan jî di heqqê celata Mêhvanan da hinekî xeber biden.

Wezîr we kizîrê dewletê ji Melîk ra gotin: Tiştêd wuha bê dawî nabin. Mutleqa piştebanê wan wê hebin. Ya meslihet ewe, ku tu ewan bavêjî zîndanê, hetta çendekî ewan hebis bikî, em mêze biken, ka li pey wan kesek heye ya tüneye?

Melîk got: heqîqeten gotina we raste. Aferîn we rêyeke qencî ji bo me û xelqê ra dîtin. Paşê Melîk ferman da nûkaran, ku ewan Mêhvanan bavêjine zîndana taraî. Ewa zîndana di binê qesra Melîk dabûye. Bê agahîya şexsê Melîk, kes nikar bûye here wê zindanê .....*

...çûn gehîjtne bajarê Nasirî ye. Peya mêran destûr xastin, ku herin ji Îsa Mesîh ra qise we serdaborîya herdu qasidan neqil biken. Lê hêj di berya hatina wan qasidan da, Hz. Îsa Mesîh şêwur danîbûye, ka kîjan Hewari, li dû wan herdu qasidêd xwe yê berê bişîne we agahdarî ji wan hilde.

Di wê civatê da Şemû'n rabû pîya got: Heke destûra Îsa Mesîh hebe, ezê li dû wan qasidan herim. Loma ez ewan deran nasdikim. Hinek dostêd min jî, di qesra Melîk da dixebitin. Dibe ewan gotinêd min, rindtir ji bo Melîk ra beyan biken. Da Melîk qenctir guhdarîya min bike we bi hebûna Xudê bawer bike were îmanê!

Mesîh, destûr da we gote Şemû'n, here muheqqeq hizkirina Xudê bi we rane. Lew ra hûn fermanêd wî ji xelqê wî ra dibêjin we li ser femana wî diçine bal xelqê, ku ewan bi wî Xudayî bawer biken. Hûn tiştêd mayîn nabêjin û ji bona gotinê xwe, ji wan ucretekî naxazin û nafikirin.

Şemû'n: rabû xatirxast, kete rîya welatê Entaqye; çû heta gehîşte bajare Entaqye. Bi dizî çû mala dostekî xwe, ku bi karibe cara Çûna zîdanê, li bal mêhvanan va bibîne**

---

*(Hişyarî! Di vira da çar (4) rêz nehatine xandin. Yanî Ii ser kaxizê hizhizî, hubra nivîsarê tereşuh kiribû û ji hevdu belavbibû, pêt (herf) ne dixuyan, heya meriv bi guman jî, tiştekî bine.)

**(Hişyarî! Bi zanîna qise bêjê Mislimanan, navê vî merivî, ku ji bona hewara wan qasidan hatîye şandin 'Şem'ûn nussefa' bûye. Lê li bal puranîya wan Şemû'n hatîye nivîsandin.)

Dostê Şemû'n got; tu care tuneye, ku tu herî ewan di zîdanê da bibînî, bi tenê, heke em bikaribin ji bo nondayînê destûr ji dergevan bistînin, wî çaxî tuyê bikaribî herî ewan herdu mêhvanan di zîndanê da bibînî. Di dû wê şêwrê da Şemû'n, bi xweber bi dizî rabû çû ber derê zindanê, destûr ji dergevanê zîndanê xast, ku zîdanîyan bibîne.

Dergevan got: Destûr tuneye, ji pêştirê heke te ji wan ra non anîbe, ezê te berdim, ku tu herî wana bibînî.

Şemû'n, got: şixa ez jî, ji bo non dayînê hatime. Ma qey hûn nonê di destê min da nabînin? Li turikê min mêze biken,ji pêştirê non tiştêk di tûrikê min da tuneye.

Dergevan got: ka tu bi xweber devê tûrikê xwe veke, em li tûrikê te mêze biken. Lewr a Melîk bi sidet gotîye we tenbîh daye, ji pêştirê non, divê em nehêlin tu tişt, ji zîndanîyan ra bê dayîn.

Zîndanvan: destûra Şemû'n da, ewa çû hundurê zîndanê.

Şemû'n, wan qasidan pirsî we got, we çi kirîye ewan tiştan hatine serê we? Ka ji min ra bibêjen,da em careke dinê jî xeletîyan neken û em rê li ber xwe veken.

Zîdanîyan hemû hikayeta xwe, ji Şemû'n ra beyankirin we aha Gotin: dema Mesîh em li bal Entaqya va şandin, heya qesra Melîk, em bihêsayî hatin. Em çûne hundurê qesrê, bûne mêhvanê Melîk. Yanî herdu zîndanîyan, ji ewwel heya axir çi hadîse hatîye serê wan, yek biyek ji bona Şemû'n ra gotin û beyana halê xwe kirin.

Şemû'n jî bi hêsayî guhdarîya wan kir we gote wan, hûn meraq nekin, evan tiştan cerbandinê Xudê ne. Lew ra bi caran Mesîh ji bona me ra we'z kirîye we gotîye, Xûdê ferman dike we dibêje, çê bê serê we, hûn ewî tiştî, qencî weya xirabî ji nefsa xwe bizanin.....*

Dawyê da Şemûn gote wan qasidan, we bê sebrî kirîye. Gotî ee guhdarîya hatina zeman bikira, heta we keys bi dîta, paşe we bi Melîk ra xeber bida. Maqey we nebihîstibû, ku ecele bûn, ji Şeytane û keys ji Rehman e!

Paşê Şemû'n ji zîndanê derket çû mala dostê xwe. Ewa dostê wî di Sera Melîk da dixebitî. Bi hevdu mişewrekirin, da cara têkiltyêd Şemû'n, bi Melîk ra bibînin. Ew dostê Şemû'n, di qesra Melîk da, xulamtî we perdevegirî we nokarîya Melîk dikir.

Şemû'n, her carî bi wî dostê xwe ra têkilî datînf we mişêwra xwe bi wî dikirin. Herdukan dîsa bi hevdu ra mişêwra xwe kirin, ku cara têkilîya bi Melîk ra daynin, gelo wê çawa ewanê rîya têkilîya bi Melîk ra bibînin. Herdukan qirar dan, ku dostê Şemû'n, Pesnê wî li bal Melîk bide, da Melîk, ewî li bal qesra xwe va gazî bike.

---

*(Hişyarî! Di vira da du rêz û nîv (2,5) nahate xandin. Yanî Ii ser kaxizê hizhizî, hubra nivîsarê tereşuh kiribû û li ser kaxiz ji hev belavbibû, pêt (herf) ne dixuyan, heya meriv bi guman jî, tiştekî bêje.)

Perdevan pesnê Ṣemû'n li bal hevalêd xwe da. Dû da ewan perdevegiran xastin ku Ṣemû'n bi bînin we hatin Ṣemû'n dîtin.

Dîtin ku hêj Ṣemû'n ji pesnê xwe çêtire. Paṣê qirar dan; ku ewan bi hevdu ra pesnê Ṣemûn, li bal Melîk jî biden. Ewan perdevegiran pur pesnê Ṣemû'n li bal Melîk jî dan. Melîk pur xast ku ewî merivî bibîne. Filhal Melîk ṣand Ṣemû'n anî dîwan xwe.

Melîk pur izzet îkram ji bo Ṣemû'n ra da nîṣan we xast,ku hinekî guhdarîya wî bike. Zimanê Ṣemû'n pur ṣirîn bû. Guhdarêd wî hiz nedikirin, ku mujûlîya wî bê birin. Lew ra her carî guhdarîya wî zewqeke mayîn dida. Meriv bi guhdarîya wî, ji hemdê xwe diçûn we hizdikirin, ku ewa qet nesekine bêdawî ji wan ra we'z we nisîhet bike da bizanin dawya gotina wî çîye.*

Melîk ji notulê civatê hizdikir, ku Ṣemû'n xeber bide, cemaet bi tevê wî va guhdarîya wî biken.

Ṣemû'n ji wan nokaran ra got: heke hûn perde û niqabê di nîveka min û Melîk da bidne hildan, ezê bikaribim carekî, ji bo derdê wan zindanîyan ra, bibînim.

Nokaran gotina Ṣemû'n qebûl kirin. Ewan dîsa li bal Melîk pur pesnê Ṣemû'n dan û gotin: Melîk saxbe, heke hûn hinekî guhdarîya

Ṣemû'n di nêzîk da biken, bi bawerîya me, wê pur rêyêd nepakî, Ii ber me bêne girêdan we wê derê rêyêd xaṣî we serfirazî ji bona me ra vebin. Lewra ṣîretêd wî hemî rê nîṣanin.

Melîk got: Herin gazî Ṣemû'n, biken, bira were huzûra min.

Nokar çûn, gaz Ṣemû'n kirin, ewa anîne huzûra Melîk. Melk gelek hurmeta Ṣemû'n girt we ji Ṣemû'n ra got, ji vir ṣûn va, lazime tu tumcarî li bal min hazirbî. Ez çi karî bikem, ezê ü bişêwra te bikem. Muheqqeqe tu merivekî aqilmendî. Ṣemû'n gotina Melîk qebûl kir. Çendekî li bal Melîk ma. Melîk gelek qîmeta wî girt. Hate demeke wusa, îdî Melîk ewa li bal xwe da rûniṣtandin. Li ser wan kirinan rûmeta Ṣemû'n li bal hêṣetê jî pur bilind bû. Herkesî bawerkir, ku ji piṣtî mirina Melîk, wê Ṣemû'n ê bibe serwerê keṣwerê wan. Dema zemanê keysa Ṣemû'n hate, Ṣemû'n ji Melîk pirs kir.

Ṣemû'n got: Melîk ê min! Min bihstîye, ku te du qasid xistine zîndanê. Eceb sebeb çibûye ? Gelo te qet ewan nedane xeberdan?

Melîk got: Erê wusane, min du qasid xistine zîndanê. Loma ewan tiṣtêd bê hiṣî digotin di nava xelqê da bi wan tiṣtan xeber didan. Ewan bawer dikir, ku qet em tiṣtekî nizanin, bi me larî dikirin. Tumcarî guhdarîya xwe dikirin, qet guhdarîya me nedikirin. Tu bi xweber bûya jî, teyê ewan bavîtana zîndanê.

*(Hişyarî! Di zemanê kevin da, hemî Padîṣah li piṣt perdê rûniṣtine, mujûlîya gelê xwe guhdarî kirine. Perdevan, ji bo wi kesê karê vê perdê dike ra hatîye gotin. Yanî di sê da tên perdê vedigirin û êvarê perdê radikin, paṣê diçine mala xwe.)

Şemû'n: dîsa pirsî, Melîkê min,te qet ewan dane xeberdan?

Melîk got: erê tiştêd pur bê hişî digotin. Hêrsa min ji wan we ji gotinê wan hat, min ewan xistne zîndanê.

Şemû'n got: meslîhet eve; ku tu bişînî ewan binî vê meclisê. Ji wan pirs bikî: Gelo de'wa wan çîye? Rastî bibêjin, bira hêşet we civat rind guhdarîya we bike we rind bizanin, ka hûn ji bona wan ra çi dibêjin we meqseda we çiyeç

Melîk: şand, ewan herdu qasid anîne huzura xwe. Ji Şemû'n ra gote: vê carê tu ji wan pirsan bike, emê guhdarïya wan biken.

Şemû'n: ji wan pirsî hûn çi kesin, hatine vira ? Çi kesî hûn li valî va şandine? Meqseda we çîye?

Qasidan gotin: em qasidê Xudê ne we Xuda; em cumle mexlûq xuluqandine we aferandine we hem ji şirîkan berîye, ewa qet hevalan nahebîne we hevalêd wî tunene.

Şemûn got: wesif we salixê Xuda yê xwe bibêjin, ka ewa çi dike we cuwane, em jî guhdarîya we biken.

Qasidan gotin, "yefe Iû ma yeşaû we yehkumû ma yurid". Yanî ewa çi bivê, ewî tiştî bê awuqandin dike, we ewa çi irade bike, heman hukum dike we dibe we diafirîne.....*

Şemû'n got: nîşana qasidîya we çîye we kirametê we çîye?

Qasidan got: Melîk çi bivêtid, em hazirin, bi ra qet tiştekî para nede, çi ji me daxazî bike, emê ewî tiştî di huzûra we da biken, bira civat jî mêze bike, ka em çi diken.

Melîk ferman kir we gote nokaran: Herin merivekî met'mûsê leîn bînine vê meclisê. Met'mûs; Yanî şûna herdu çavêd wî kesê rast qet şûna çavan nexuyayî. Yanî li ser rûyê wî şûna çavan nayê xuyandin, hetta meriv bizane, gelo şûna çav di kêdera rûyê wî dane.

Nokar we xizmetkar: ji sera derketin, çûn geryan heta rastê merivekî bi wî salixê borî hatin. Hinekî li ba wî rûniştin we bi wî ra xeberdan, hetta halê wî rind zanîn. Nokaran gotne wî merivî: Melîk gazî te dike. Ewan nokaran ew meriva hildan anîne qesra Melîk.

Qasidan: ji Xudê lava kirin we gotin: Xuda! Me evan xebatan di rîya te da kirye. Tu me, di hemberê vê meclisê da şermesarneke ! Em ji bo fermana te hatine vî dîyarî. Ya Reb! Tu herdu çavêd vî merivê metmûs sax bike. Pur bi girîn we bi zarîn we bi fîgan, lava ji Xudê kirin.

Melîk bi tevê civatê Ii wan mêze dikirin. Bi puranî digotin, vê carê hûn naçine zîndanê. Lê hûnê herne kûrka êgir. Di wura da hûnê hesabê xwe biden we xelatan hilden.

---

*(Hişyarî! Di vira da şeş (6) rêz nehate xandin. Yanî Ii ser kaxizê hizhizî, hubra nivîsarê tereşuh bibû û li ser kaxiz ji hev belav bibû, pêt (herf) êd wê ne dixuyan, heya meriv bi guman jî, tiştkî bêje û bixûne.)

Melîk, mêze kir, ku ew merivê kor, çavêd xwe mezdide. Hinekî ewa meriva rabû li pîya li cemaetê mezekir. Lê ewî merivî kesek ji civatê nasnekir. Kor ji cemaetê ra got: xeber biden, da ez we ji dengê we nas bikem. Naxû min hûn di berê da nedîtine, heya ez we nas bikem, kah hûn kêne. Civat hemî ji kirinê wan qasidan me'tel man. Geh li bal qasidan va we geh li ba wî merivê kor va mêze dikirin. Şaş man nizanîyan wê çi bibijin we biken.

Melîk got: gelî qasidan! Muheqqeq me xeletî kirîye. Em lavan diken,ku hûn me bibaxişînin.

Qasidan gotin: baxişker Xudê ye, tu tişt di destê me da tuneye. Em bi fermana wî, li bal we va hatine şandin. Lê me hûn ji heqqê xwe, fehil kirin.....*

Civatê got: Ewan dudubûn, me bi wan nikarî bû we me ewan didane derewdêrandin. Va yê sisyan jî hatîye. Divê ev car em bi wan bawer biken,ku em ji şerê wan xiles bibin.

Melîk bi tevê civata xwe va bi gotina wan qasidan bawerkirin, hatine ser rîya rast. Lê wezîr bi tevê xelqê hêşetê bi de'wa wan qasidan bawer nekirin. Wezîr helan daye hêşetê, ku tiştekî bînne ser wen qasidan.

Hêşetê hersê qasid jî bi hevdu ra dane derewdêrandin. Paşê ji qasidan ra gotin; rabin ji bajarê me derkebin, we Melîk we cemaeta wî Jî bi xwe ra beherin. Heke hûn neçin emê we hemûyan bi kujin.

Qasidan gotin: Xudê em li bal we va şandine, ku em emr û fermanêd wî ji bona we ra bibêjin we beyan biken.

Hêşet got: Hûn jî merivêd mîna mene, ji wî pêştir tu tişt nînin. Ji wî pêştir çi rûmeta we, ji rûmeta me, purtir heye, ku hûn ewan de 'wan diken? Qet tu tiştek Xudê bi we ra ne hinartîye. Tu nîşan tuneye, heya em bi we bawer biken. Hûn hey viran diken we desteke vireken.

Qasidan gotin: Xuda yê me dizane, ku em merivin, muheqqeq, em li bal we va hatine şandin, ku em fermanêd wî hemî ji we ra bibêjjn. Li ser me hey ragîhandina beyan û berçavan ferze. Qet tiştekî mayîn em naken we nabêjin.

Hêşetê got: muheqeq em bi we, bê yûm bûn. Di tu tiştêd me da bereket nema. Bi sond heke hûn ji van gotin wî kirinêd xwe nezvirin, emê we recim biken (kevir biken). Muheqqeq hûnê ji me, ezabekî bi êş we elem bi we va bigire.

Qasidan gotin: şixa bê yûmîya we, bi werane tu nexaşîyek bi sedema me negihîştîye we. Heke em nesîhetan biken jî, dsa wuloye? Bi rast hûn mileteKî dest belane.

---

*(Hişyarî! Di vira da wêki sê (3) rêz û nîv nehate xandin. Yanî li ser kaxizê hizhizî, hubra nivisarê tereşuh bibû û li ser kaxiz ji hev belavbibû, pêt (herf) êd ne dixuyan, heya meriv bi guman jî, tistekî bibêje.)

Bajarî hemî Ii dora qasid we Melîk we bawermendê bi wan civyan, ku ewan bi kujin. Heryekê ji alyê xwe va darek dirêjê wan kirin, ku ewan bi kujin. Ji kêleka bajar; alyê dûrtir (taxan- taxa dûr) va merivek bil ez li bal cıvata wan va hat, Iê wê hêşetê mêze kir. Dema zanîye ka li ser çi lec diken, hewar we qîr daye hêşetê. Ewî merivî ji hêşetê ra got: gelî min hûn çi diken? Dest ji van meqsedê xwe yêd fasîde berden, werin bibine bawermendê Qasidan.

Bibine bawermehndê wan qasidêd, ku ewan Ji bona şîretêd xwe we nesîhetêd xwe, tu heqqekî ji we naxazin. Ewan bi xweber jî hatine, di rîya rast danin.*

Hêşet got: tu çima li me nesîheta dikî, tu hêj ewan nabînî? Va ewan dînê bav we pêşîyê me feremoş diken; dibêjin ewan tiştêd virin.

Ewî merivî got: çî bûye ji bom in ra, ku ez perestîya wî yê ez xuluqandime (aferandime) nakem? We hûnê hemî li bal wî ya bizvirin. Wê demê werin, hemî kirin we bihîstinêd me, Ji me hemyan bene pirsin. Qet ji wî pêştir ez perestvanan digirim? Heke Xudê zerara min bivê, mehderîya mayan qet tu tiştî ji min para nade we min xilas naken. Muqeqe di wî çaxî da, ez di wundabaneke xuyadanim

Hêşet got: naha tu piştebanîya wan dikî we tu terka dînê bavan dikî, gotî em te jî bikujin, ku dînê bav we kalan, Ji derdê we xilas biken we cereke dinê tiştêd wuha neyêne gotin. Ewî merivî got: îdî hûn guhdarya min biken we bibne şahid, muheqqe ew Xuda yê, ku hûn inkar wî diken, min bi wî Xuda yê îman anîye. Çi Ji destê we tê biken qet xwe nedina para!

Hêşet got: gelî civatê! Hûn çi sekinîne! Va neyarê mezin li ber çavane. Çi ezabê didinê, bidnê, hêj merivê wuha di nava me da çê nebûne.

Ji cemaetê mezin we piçûk, kê hebû, hemyan hucûm kirin, ü ewa meriva dane ber nuqoç û penîyan. Wusa kirin rûvîyêd wî derketine derva, zikê wî qelişandin. Dema ewî merivî candida, ji alyê Xudê va, ji wî ra hate gotin: bikebe buheştê, bikebe buheştê. Dema canê wî merivî hate sitandin,ewa meriva kete buheştê, ewan qencî we nimetê Xudê buheştê dît, ku Xudê çiqas bi wî ra qencî kirîye; aha gotîye, xazîka miletê min, bi van qencîyan bizanîyanan! Ka Xuda yê min, ez çawa baxişandime we bi zanîyan: ka Xudê ez xistime nava wan kesêd rûmetdar we ez ji wanê rûmetdar hijmartime!

Li ser van kirinêd wan, me ewan bi ezabê îşence nedane ezabdan, lê me bi tenê dengêk li wan rakir, ewan heman di şuna xwe da temirîn.....*

*(Di vira da nêzê deh (10) rêzan nehate xandin. Yanî li ser kaxizê hizhizî hubra nivîsarê tereşuh bibû û li ser kaxiz ji hev belavbibû, pêt (herf) êd nivîsarêd nedixuyan, heya meriv bi guman jî, tiştekî bixûne.)

*(Li bal hemî debîrvanê Misliman, navê vî merivî 'Hebbê Necar' e. Lê di hinêx purtûkan da bi navê 'Yasin' hetîye navdan, di hinekan da jî bi 'Yes' hatîye navdan.)

Ji piştî buhurandina demekî ev bajar (Entaqye) bû pengah ji bo kesêd bawermendê bi dîne Îsa Mesîh. Yanî ji bajarê Romîye (Sêwas) purtir bû şûna teblîxa wî dînî.....*

We axerû de wahum enilhemdu lillahî rebil alemîn. Yanî dawya de'wa wan, eva bû: çiqas pesnê qencî hene, hemî ji bo **Yezdan** ê **Xuda** yê gerdûnê ra be.

Qed ketebe fî eyyamê dewlet Xan Xanan el Kurd, el E'del Behlûl el Pisyanî, İyas bin Eyaz bin Rostem bin Ebdurehman bin Mir Ebdurezaq. Fî senet 1063 K (H) 1652 Z (M). Hişyarî! Perêd dawya gobîdeyê rizyabûn û ji hevdu pizirîbûn, nayê zanîn gelo debîrvanê vî rûcikî kêye. Loma di dawya nivîsarê da, tu agahî tuneye; heya meriv bizane gelo nivîsara vî rûçikî, nivîsara rûçik yekemîne, ya jî ji ber hinek rûçikan hatîye nivîsandin debîrvanê nivîsarê vî rûcikî kîye.

*(Di vira da nêzê şanzde (16) rêzan nehate xandin. Ji ber wan sedemêd borî.

Xanînamé

’Wesiyet û Agahdariya Exlaqe Hz. Muhammed(as)’

"Hz. Muhammed (as) ın Öğüt ve Bilgilendirmeleri’

MUHAMMED XANÎ

Yazar ve şair Muhammed Xanî, Ehmedê Xanî'nin yeğenidir.

Kayıtlarda, Muhammed Xanî bin Mele Kasm Xanî bin İlyas Xani bin İyad Xani olarak geçer. Doğubayazıt ın 25 km. güney doğusunda bulunan ve adı Ortadirek olarak değiştirilen Duzesor (Kızılduze-Qizildûze) da kadılık yapmıştır. Onun yaşadığı dönemde Duzesor, İran-Osmanlı yolu üzerinde bir konaklama yeri idi. Bazîd Devlet yazılarında, Erzurum huruc ve duhul defterlerinde Muhammed Xanî'den bahsetmektedir. Muhammed Xanî, Duzesor kadılığından emekli olduktan sonra, ailesinin bulunduğu Van ili Gevaş (Westan) ilçesine geri gelmiş ve orada vefat etmiştir. Muhammed Xanî'nin mezarı Gevaş'ta, Hişet ile Xopyar mahallelerinin birleştiği yerdedir. Gevaş Belediyesi, son; yıllarda her iki mahalleyi 'Karşıyaka Mahallesi' adıyla birleştirmiştir.

Muhammed Xanî'nin, Hasan, Mirza, Ebubekir ve Tahir adında oğulları vardır.

Hasan Gevaş (Westan)'da, Mirza Başkale (Elbal)'te, Ebubekir, Hakkari (Colemerg)'de ve Tahir'de Güzeldere (Xoşeb)'de vefat etmişlerdir.

Muhammed Xanî, Hz. Muhammed (as)'nin ahlakı, öğütleri ve ona ait bazı bilgileri içeren manzum bir eser olan 'Wesiyet û Agahdarîya Exlaqe Muhammed (as)'kitabını, Hicri, 119; miladi, l 777 yılında yazmıştır. Kitabın adı, adi, "Hz. Muhammed (as) ın Öğüt ve Bilgilendirmeleri ve Ahlakı' anlamına gelmektedir. Bu adı, 'Vasiyet u Âgâhdarîya Ahlak-ı Muhammed. As" olarak da okuyabiliriz. Bu eser, bütün Kürdistan medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (Yed Mayin, C.II, s545), ClL s.S04).

Kitabın sonunda, yazar, şöyle tanıtılır: "Kad temmet tesvid hazihi el evraq ala yed Muhammed bin Kasım bin İlyas bin İyad fi devr Sultan Muhammed Paşa El-Bazidi (Yed Mayin, C.II, s.545)

Türkçesi: Bu karaltı evrakları Muhammed bin Kasım bin İlyas bin İyad, Sultan Muhammed Paşa El-Bazidi döneminde kendi eli ile tamamladı. Kitabın sonundaki bölümde kitabın tarihini'Sak sulus' kelimeleri ve ebced hesabıyla gizlemiştir.

"Vêk êxistî ev çend huruf bo bibê ve`z ders e,
Muhammed Xanî bes ke, mehderi bo hewas e.
Xudê! Bibexş tu evî, nebêje hew qas bes e,
Gunehêd wi pur kirî, ew bûye bal hewes e.
Temmet ji bo wan herfan, suxtan got îdî bes e,
Me hilda tarixa wê, di levzê "saq sulus" e,
Sellu ala Muhammed, bo min dua ken bes e"
(Yêd Mayin, C. Il, s544- 545)

Tükçesi:
"Vaaz ve ders olması için bu kaç harfleri birleştirdi,
Muhammed Xanî yeter, isteği şefaattir.
Allah'ım, onu affet, deme bu yeter,
Çok işlediği günahlar, o buna heves olmuş,
Bu harfler için yeter, öğrenciler de artık yeter dedi,
Onun tarihini koyduk, "Sak sla" lafzı ile,
Muhammed'e salâvat olsun, bana dua edin yeter.'

'Sag sulus' kelimelerinin tüm harfleri ebced hesabı ile hesaplandığında:

Sin: 60, A:1, K: 100, Sê: 500, L: 30, Sê: 500 =1191 Hicri yılı kitabının yazılış tarihi olarak ortaya çıkar. 1191 hicri yılı da 1777 miladi yıla karşılık gelir. Varlı, 'lam' harfini unutup hesaplamadığı için, kitabın yazılış tarihini 1748 olarak belirmiştir. Halbuki 'lam' ile birlikte 1191 hicri tarihi çıkar ki, miladiye çevrilince 1777 olur.

Muhammed Xanî'nin Kitabındaki Başlıklar:

1-Îbtîda
2-Hatina Cibril Bo Agahdarî
3-Wesiyeta Peyxember
4-Nesiheta Sehaban, Bu Hevdu û Niqanina Cibril
5-Banga Bilal Neditina Peyxember
6-Peyxember Cewaba Bilal û Gazikirina Ebubekir
7-Hişyariya Peyxember Bi Giriya Sehaban
8-Pişti Nimejkirin Nesiheta Nebi
9-Wesiyeta Nebi Ji Bo Jinê
1o-Wesiyeta Peyxember Ji Bo Fatîme û Hemî Ummetê
11-Xuyêd Însanê Kâmil
12-Dema Wefatê
13-Hatina Cane Peyxemberan
I4-Haziriya Şuştin û Hildana Cenaze
15-Defna Peyxember û Şiretêd Wan Ji Hevdu ra
I6-Hatina Fatîme
17-Dawîya Behsê

Wesiyet û Agahdarîya Exlaqê Muhammed A.S.

Îbtida

Her dem bi nave Xuda, dest pê kem kitabtê.
Wî aferandî we ra, riziq da bi rehmet e
Bi îsmê wî ne eşya, pur kirin bereketê
Wî çê kir heme eşya, belav deke rehmetê.

Mewcûd heme muhtac in, wî xwe tune hacetê.
Bixûnin nave Fat'ir, mehrûm ne kes rehmtê.
Xwe heyker û kirdekar, can heme jî wî Zatê.
Eşya piroz in bi wî, digirin jê rehmetê.
Adem piroz aferand, hemî eşya suxretê
Çi zahir û çi batin, mehrûm nîn in ji ne'tê
Ji paş hûn slewatan, biden peşwa ummetê?
Paşê bizan eya can, wan exlaqê hêşetê
Guh bidêrin hûn însan, rind bizanin qisetê
Ji wê hilden hûn dersan, i'brat xwe meşhûne tê.
Gelek zana gotine, wek behsê qet naketê

Behsa ku em ê bejin, yek ji wan nîn e zatê?
Em hikayet ken sifet, tenê bigrin ibretê
Xuda hinart iza cae nesrullah ayetê

Hşiyarî da Resûl e, bizan nêz bû rehletê
Ew deng hate Muhammed, xulxule ket hêşetê
Ji bo Mustefa nêz bû, dema rehlet, firqetê
Nava xelqê belav bû, mîna alav nûketê
Behs bûye şîn û girîn, qîr û hewar cihatê
Fexrê cihane Resul, ew hat bona rehmetê
Xeber gerya pur belav, girîn ket nav hosetê
Eshab bezyane meclis, xeber bihîstin rastê
Werin ey ehle îman, bin alaya şefqetê
Di roya mehşerê da, bin ala şefae'tê
Şafi'ê gunehkaran, rehmet ew bixêr hatê
Kirdeyê wî bûn sunnet, Îslam xwe bi wan girtê
Ew rêka qencîyan e, kirden xwe bûn beratê
Nîşan berata xeyran, kesê girt bisunetê
Selû' e'la Muhemmed, bixûnin selewatê
Li ser al û eshaban, pêşewa cemae' tê
Lew Muhemmed xwe gotî, nucûmêd hidayetê.
Bi van lefzan hat dawî da meclis ken suhbe

Başlangıç

Her zaman Allah'ın adıyla, kitabete başlarım
O sizin için yaratmış rızkı rahmetle verdi
Eşya onun adıyladır, bereketi çoğalttı
O bütün eşya yapmış, rahmeti dağıtıyor
Bütün varlıklar ona muhtaç, o kimseye muhtaç değil.
Fat'ir'in adıyla okuyun, kimseyi rahmetten mahrum etmeyin
O diriltti ve yaptı, canların hepsi ondandır

Eşyalar ondan kutludur, rahmetten ağlarlar
Adem'i kutlu yarattı, bütün eşyalar istem dışı gelir
Gerek açık gerek gizli, övgüden mahrum değildir.
Siz sonra salavatları, ümmetin önüne koyun

Sonra ey can bilin, o meclisin ahlakını
Ey insanlar siz dinleyin, güzel bilin hikâyeyi
Ondan ders alın, ibret kendisi doldurulmuş gelir
Çok bilginler söylemiş, konu gibi hiç girilmiyor.
Bizim söyleyeceğimiz konu, onlardan biri zatidir
Biz hikâyenin sıfatını edelim, yalnız ibret alın
Allah gönderdi 'İza cae Nesrullah' ayetini
Resul'u uyandırdı ki, yakın oldu ayrılış

Bu ses Muhammed'e geldi, meclise vaveyla düşü
Mustafa için erkendi, ayrılış ve gidiş zamanı
Halkın içinde yayıldı, alevin yeni yanışı gibi
Gündem yas ve ağlama olmuş, imdat bağıma her yönde
Cihanın övüncü Resul, O rahmet için geldi
Haber gezdi çok yayıldı, meclisin içine ağlama düştü
Ashab meclise koştu, duydular haber doğrudur
Gelin ey iman ehli, şefkat bayrağının altına
Mahşer gününde, şefaat bayrağı altında
Günahkârların şefaatçisi, rahmet o hoş geldi
Onun yaptıkları sünnet oldu, İslam kendisini onlarla tuttu
O iyiliklerin yoludur, yaptıklarıyla berat oldu
Hayırların beratı nişan olur, kim sünneti tutarsa
Sallu ala Muhammed, salâvat okuyun
Ali'nin ve ashabının üstüne, önder cemaate de
Çünkü Muhammed'in kendisi söyledi, hidayetin yıldızları
Bununla lafızlar son buldu, meclis sohbet etsin diye.

Hatîna Cibraîl Bo Agahdarî

Qal Ellahû tebarek, dema nesrulah dihat
Di pey da el yewme got ekmeltû dînîkum hat
Van ayet Xudê hinart, bo hişyar be tev cihat.
Ev nîşan berate ne, remz in bo Muhemmed, hat.
Bi wan remzan hişyar kir, lew ayet bo wî hinart.
Pêşewa we jî bimre, wek dunya hemî cihat.
Hat dawya umrê te, tu bike kar û xebat.
Bê şek me ji te ra got, inneke meyyîtun hat
Tu jî bi dil hişyar be, va dawya umre' te hat.
Kullu şeyin halikun. Wê bimrin hemî canat

Destûr bixaze em car, ji al û hem sehabat.
Hate xare Cibraîl, agahdarî wî hilat.
Selam şandye Ellah, firaqa met û xalat
Kes dawî melûl nebe, lew gazî kir ewî zat.
Ji ber ku can beden da, dem rehleta wî hat.
Tu jî wekî herkesi, bimîrî lê bê mîrat.

Xude xweber gotiye, tê jî birnrî wek emwat.
Di zû da wî hişyar da, hinartî evan ayat.
Ji bo keder nebîtî, hat fermana mewta rast.
Wesîyeta xwe bike, bo nemire şemelat.
Cibril got; ferman ev e, gazî al û sehahbat
Li wan bike suhbetê fermana Xuda va hat.
Wan ra bêjî bi rastî, sebirkar bin der felat.
Zarin û fixan nekin, girîn û qîr der cihat,

Fermana Xudê ev e, bo hemî candarî hat.
Selû ela Muhemmed, dawîya suhbete hat.

Bilgilendirme İçin Cebrail'in Gelişi

Kutlu Allah derki, Allah' ın yardımı geldiğinde·
Ondan sonra el yevme" dedi, 'ekmeltu dinukum' geldi
Bu ayetleri Allah gönderdi, herkes uyansın diye
Bu nişanlar berattır, Muhammed için, geldi
Bu işaretlerle uyandırdı, ayetleri bunun için ona gönderdi
Önderde ölecek, aynı dünya ve herkes gibi
Geldi ömrümün sonu, sen amel yap ve çalış
Şüphesiz biz de sana söyledik 'inneke meyyitun' geldi
Sen gönülden uyanık ol, işte ömrünün sonu geldi
'Kullu şeyin halikun', bütün canlılar ölecek
Bu sefer izin iste hem akraba hem sahabelerden
Cebrail aşağı indi, bilgilendirme ile o doğdu
Allah selam göndermiş, teyze ve halalardan ayrılık için
Sonunda kimse üzgün olmasın, onun için o zat çağrı yap
Can bedende olduğundan, onun gidiş zamanı geldi
Sen de herkes gibi, öleceksin miras sız
Allah haber söylemiş, sen de ölüler gibi öleceksin
Erkenden haber verdi, ona ayet gönderdi
Keder görmemesi için, ölülerin fermanı doğrudan geldi
Vasiyetini yap, düzen ölmesin diye
Cibril dedi: Ferman budur, Allah'ın fermanı işte geldi
Onlara doğruyu söyle, sabır edin kurtuluş için
İnleme ve figan etmeyin, ağlama ve bağırtı herkese

Allah'ın fermanı budur, bütün canlılar için geldi
Sellu ala Muhammed, sohbetin sonu geldi.

Wesiyeta Pêxember

Peyxember wei'z digot, eshab guhdar bûn bi can.
Dîwan girtin dor Nebî, bûn xelqe wan cî hildan
Her yek girt wî ba edeb, gel Muhemmed çi îhsan?
Gazî me kir civîne, wê çi bêje xitaban.
Dest li ser destan vedan, hîvî kirin bo îhsan.

Eshab hatin civîne, wesyet kir fexrê cîhan.
Hat dema rihleta min, du rê hîştin bo însan.
Hetta peyrewê wan bin, wunda nabin eyya can.
Lew Xuda xweber gotî, her du ferman jî min dan.,

Dema ewan rehber bin, ketin nabe nav dalan.
Mudil nabın tucari, rehber bona we Qur'an.
Xuda hinart bo bende, nebe bend bo e'bdan.
Rê û resmê min bigrin, bo firaz bin ji bendan
Ewan kirde ne bom in, min bi wan wei'z didan.
Ew her du rê ne îhsan, rehber in ew, eya can.

Hûn jî nava xwe ewan, bixne rehber wek sekban
Di nava xwe da serwer, ji zana rehber hildan
Qet nemînin bê rehber, koma bê rehber serdan.
Hilbijêrin, xwe imam, serwer û serhing hildan.
Ewa rîya min girtî, hûn bi wan xweş girê dan.
Kar û xebat hûn biken, rêzek ji Xuda hildan.
Kese necat bixaze, ji vê rê dest bernedan.
Dal û mudil ew in ku, riya îhsan dest berdan.
Selam û hem selewat, bêjin ji bo mehbûban.

Peygamberin Vasiyeti

Peygamber vazediyordu, ashab canla başla dinliyordu
Nebi'nin etrafında divan tuttular, halka olup yer aldılar
Her birisi edeple tutup Muhammed için ne ihsan lazımsa
Bizi toplantıya çağırdı, hitabetinde ne diyecek?
Elini eli üstüne koydu, Allah'tan yardım ihsan diledi
Ashap toplanmaya geldi, dünyanın övüncü vasiyet etti
Benim ayrılık zamanım geldi, kaybolmayın ey canlarım
Çünkü Allah haber etmiş; her iki fermanı ben verdim
Onlar rehber olduğunda, düşme olmaz 'da'l ların içine
Yoldan çıkaran hiç olmaz, Kur'an sizin için rehberdir

Benim yolumu işlerimi tutun, kötü yollardan kurtulursunuz
Benim bu yaptıklarım, ben onlarla vaz veriyordum
Bu her iki yoldur ihsan, rehberdirler, ey can
Siz onları içinizden asker gibi kendinize rehber edin
İçlerinden önder, bilgililerden rehberler seçtiler
Hiç rehbersiz kalmayın, rehbersiz topluluk baş verir
Kendinize seçin, imam, önder ve baş seçin
O benim tuttuğum yol, onlara kendinizi güzel bağlayın
İş ve ameli siz yapın, kaideyi Allah'tan alın
Kim kurtuluş isterse, bu yoldan elini çekmesin
Selam ve salâvatı sevgililer için söyleyin.

Nesîtheta Sehaban, Ba Hevdu û Niqanina Cıbraîl

Gel heval û dostan! Hilden hûn nesîhetî.
Xafîl nebin tu carî, xebera Nebi gotî.
Lew rehmet e ji bo me, gotinê wî dil sohtî.
Ne ji bo felaketê, gotin car bo necatî.
Xude we'd peyman da, da bikem şefae'ti.
Divê guhdar biken hûn, emrê Xudê me gotî.
Girîn figanêd we, na cara musîbetî
Girîn j bo nefsa xwe, Reb darenda ummetî.
Reb! Te xwe gazî kirî, lê nizan bêm hezretî.
Dema ez bêm huzûrê, ça be halê ummetî?
Têm li ba Rebil erbab, mehbûbi der cinnetî.
Xuda! Bexşî ummetî, lava dikem rehmetî
Hêj xeşim û nûcan in, hal li ba te xwe zatî,
Tiştek nekir ji bo wan, hiştin hîvîya rehmetî
Gelo bê wî jîn çê be? Eshah û hem hêşetî.
De çi bit halî ey can? Nabe bo me muhletî.
Bi xwe j hev ra gotin, xirab qencî hevratî
Ji piştî Mustefa! gelo bibore weqtî?
Bêwefayî çê nabe, Cibrail ew xwe gotî.
Va hat weqtê wefatê, mirin weic cemae'tê
Mirin ji bo nêzik bû, dunya kir xesaretî,
Bo Muhammed wî gotî, wa mirin nêzîk hatî
Umîr şêst û sê sal bû, bû emirê cenetî.
Di fesla baharê bû, ji dunya çû buheştî
Lê gotine çend zana, xezana daran hatî.
Ew fesla payizê bû, bi gotin kes negirtî.
Wê candar hemî bimrin, ewî ji me ra gotî.
Yeqîn ew ê rihletkê, wê xaş bibîn wefatî
Hat Cebraîlê Emîn, Xudê xiste ewletî
Ev qas tu nuke zarîn, bona xeyra umetî

Bixaze tu xarir e, bo neferî nedametî
Rind bizane ey Resûl, elan girîn ji wan tî.
Ummetek pur zelûl e, heryeic dibêj hesretî!
Min têr nedi bi cavan, hewar hat qîyametî
Ji eshah xatir bixaz, da biden ew rusxetî
Hem ehlê beyt û cînar, xatir bixaz ummetî
Hat dawîya suhbetê, me xasti şefaetî.

Sahabelerin Birbirlerine Öğütleri ve Cebrail

Ey dost ve arkadaşlar! Nasihat tutunuz
Hiçbir zaman gafil olmayın, Nebi'nin dediği haberden
Çünkü bizim için rahmettir, demişler gönül yaktı

Felaket için değil, dediler, bu sefer necat için
Allah söz ve yemin verdi, şefaat etmem için
Dinlemeniz gerekiyor söylediğimiz Allah'ın emri.
Figan ve ağlamanız, musibetin çaresizliği

Nefisleri için ağladılar, Rab ümmetin zenginliği
Rab! Kendin çağırmışsın, ama huzura gelmeyi bilemem
Ben huzura gelince, ümmetimin hali nice olur
Sahib olan Rabbin yanına gelirim, cennetin sevgilileri
Allah'ım! Ümmeti affet, rahmet için rica ederim
Daha gencim ve bilgisizim, benim zatımın rızası hali sende
Onlar için bir şey yapmadı, onları rahmet için bıraktı
Acaba bununla hayat olur mu? Ashab ve hem mecliste
Halim nice olur ey can? Bizim için mühlet olmaz

Kendileri birbirine söylediler, iyilik ve kötülük beraber gelir
Senden sonra Mustafa! Vakit acaba geçer mi
Vefasızlık olmaz, Cebrail' in kendisi onu söylemiş
İşte vefat vakti geldi, ölüm cemaat gibi
Ölüm onun için yakınlaştı, dünya yazık, dedi.
Muhammed için o dedi, işte ölüm yaklaştı
Ömrü altmış üç yıl idi, cennetin emiri oldu
Bahar mevsimi idi, dünyadan cennete girdi
Ama kaç bilginin söylemi, ağaçların hazan geldi
O sonbahar dönemi idi, söylenmiş kimse yazmamış
Bütün canlılar hepsi ölecek, o bize söylemiş
Demek ki o gidecek, vefatı ile hoşlanacaklar
Emin Cebrail geldi, Allah inandı, etti
O kadar sen inleme, ümmetin hayrı için
Sen vedalar iste ki, bağırmamaları için

Güzel bil ey Resul, şimdi ağlama sesleri geliyor
Berrak bir ümmettir, her biri hasreti diyor
Ben gözlerle bol görmedim, kıyametten imdat geldi
Ashabdan helallik iste, onların izin vermeleri için
Hem ehlibeyt ve komşular, ümmetten hatırlık iste
Sohbetin sonu geldi, biz şefaat istedik.

Banga Bîlal û Nedîtina Pêxember

Her dem e fexrê cihan, dihat mizgeftê berî.
Em car eshaban nedî, nagehan hemî girî.
Av ji ruhnik xaş dihat, zemîn ji her hû herî.
Elan bang daye Bîlal, dengê giryan hat derî
Bilal bo xwe adet kir, pey bang ba eshab kirî
Ew adetê Hebeşî, hemî eshab digrî.
Dema hat der Nebî, dît malî tev digirî
Şaş û melûl ma zindî, hewar ba peyxemberî.

Ew vegerya mizgeftê, Muhammed! Nema sebrî.
Ket xema dîlberî, ba xem û zar xaş girî.
Hat xare Bîlalê wan, nû cuwan evîndarî.

Ba hucra Muhammed çû, qîr û hewar digirî.
Yek dem hew nekir ewi, ba edeb pê germ gerî.
Selat selamê Xuda, ser te bî muftexirî,
Hazir bûne cemaet, bona selat sabirî.
Weqtê subhê hat zereq, bo nimêj muntezirî
Memûm hemî sef kerden, ya îmam weqt diborî.
Bi ah û nal û zarîn, wî digot xwe digirî.
Gelo ça be halê me, hêj ba hev ulfet girî
Ger Muhemmed guhurîn, kê heye cî bigirî?
Hej nebûn em dil meyî Muhemmed terk me kirî
Wî tesewwur kir girya, dil hinav avît derî.
Qîrda hemî civatê, malyê Nebi digirî
Hat dawya vê meclisê biken dua hûn bi girî.

Bilal'in Ezanı ve Peygamberin Görmeyişi

Fahri cihan her zaman, herkesten önce camiye gelirdi
Bu sefer ashap görmedi, o anda hepsi ağladı
Gözlerinden yaşlar akıyordu, zemin bu yüzden çamur oldu
Bilal şimdi ezan okumuş ağlama sesi kapıya dayandı
Bilal kendisine adet edindi, ezandan sonra ashap ağladı
Bu Habeşi'nin âdeti, bütün ashap yapardı
Nebi'nin kapısına gelince, baktı bütün ev halkı ağlıyor

Şaşırdı, yerinde melül kaldı, Peygamber'den imdat istedi
O camiye döndü, Muhammed! Sabrı kalmadı.
Dilberin gamına düştü, kederle inleme ile güzelce ağladı
Onların Bilal'i aşağı indi, yeni genç âşık
Muhammed'in odasına doğru gitti, sesli imdat ile ve ağlayarak
Bir an o durmadı, edeple sıcaklıkla döndü
Allah'ın salât ve selamı, ey iftihar edilen senin üzerine olsun
Cemaat hazır olmuş, sabrın salâtı için
Sabah aydınlığı gelince, namaz oldu bekleyenler için
Memuniler hep saf tuttu, ey imam zaman geçiyor
Ah, inleme ve sızlama ile, o söylenip ağlıyordu
Acaba halimiz nasıl olacak, yeni birbirlerine ülfet tutmuşken
Eğer Muhammed giderse, kim var yerini tutacak
Daha biz gönülden doymadan, Muhammed bizi terk etti
O bunu düşünerek ağladı, gönlü, bağını yırtıp attı kapıya
Bütün topluluğa bağırdı, Nebi'nin evi ağlıyor
Bu meclisin sonu geldi, ağlamayla dua edin.

Pêxember Cewaba Bîlal û Gazîkirina Ebûbekir

Cewab daye wî îmam, ba wî goftî Hebeşî
Men meşxûlem der huzur, wî seh kir goftêd xaşî.
Bo weslê muntezir im, xud can dibîm ber kişî.
Here beje Bûbekir, Nebî wî xast bi xaşî.
Li ser nave min bêjî, we rabe derkeb pêşî
Eshab hemi muntezir, ji bon îmam bi xaşî.
Muntezirê îmamîn, wa Muhemmed nexaşî.
Bira bike îmamî, ewa Kalê pê weşî
Bira mêj ke pêşewa da kom nemîn dilreşî.
Me bi kom ra peyman da, der cihan axretxaşî.
Bira û hevaled hev, hemî tişt me paydaşî
Bira wezan wan bike, da ew nebin dilreşî.
Fatime gotê bizan, heval û yar Hebeşî.
Ew cemala zehf delal, aciz û pur nexaşî
Çi ew bibê, hûn we ken, bo min neken dilreşî

We dayê, got çav girî, cerg û hinav herişî.
Here bêje Bûbekir, ser helîn tu bû nişî.
Emr û ferman e Bîlal! Mustefa nedî xaşî
Bûbekir go, ya Bîlal! Ne îmam im ez nişî.
Bêşik tu rind bizane, cînişte nabim xaşî
Bîlal ji bo rind gotî, Nebi got; tu caniş î.
Ferman daye wi îmam, eshab sef girt dilêşî.
Eshab imam qebûl kir, ser bû mislê baweşî.

Şûn va zivirî Bîlal, bi fixan zardilêşî.
Ew hate qesta mizgeft, girî hêstir çav weşî
Wayweyla wî giri kir, dilê eshab da êşî.
Bi girîn fixan digot, jîn ji bo min neat.
Ji bo kê ez qamet kem, dilêm sohti nexaşî.
Bû subûr û bang gazî, qîrîn gîha gerdêşî.
Bîlal sond xwar bi ayet, qamet nakem bi xaşî
Ji em dem peyman didem, bang û qamet ne pêşî.
Jîn ji bo min heram bû gelo çi kem rûreşî?
Umrê min çend sal mabû, feda Taha kem xaşî.
Dunya axret min nasi, rehber bo min rûreşî
Hat dawîya suhbetê, selewat biden xaşî.

Bilal'in Cevabı Peygamber ve Ebubekir'in Çağrılışı

İmam ona cevap vermiş onun yanında Habeşi' ye demiş
Ben huzurda meşgulüm, o güzel bir söz duydu
Varmak için beklemekteyim, kişi üstüne öz can olurum
Git Ebubekir'e söyle, Nebi onu güzellikle istedi
Benim adıma söyle, kalk onların önüne geç

Bütün sahabeler beklemede, güzellikle imam için
İmamı beklemekteler, Muhammed'in hastalığı için
Kardeş imamlığı yap, ey salkımsız ihtiyar
Kardeş önlerinde namaz kıl, topluluğun gönlü kara olmasın
Deme topluluğa söz verdi, dünya üstüne ahiret rahatlıktır
Kardeş ve birbirlerinin arkadaşları, her şeyi bölüştürdük
Kardeş onlara vaz et ki, onlar kara gönüllü olmasın

Fadime dedi; bilin, Habeşi'nin arkadaş ve dostları
O çok güzel olan cemal, aciz ve çok hastadır
Ne olursa, onu siz yapın, gönlünüzü karartmayın
O ana dedi, gözü ağlamaklı, ciğeri ve içi yandı
Git Ebubekir'e söyle, ani iş için hazırlıklı olsun
Bilal'in emr ve fermanı! Mustafa rahatlık görmedi
Ebubekir dedi ya Bilal! Ben ani olan imam değilim
Şüphesiz sen güzelce bil, hoşlukla vekil olmam
Bilal onun için güzel söyledi, Nebi dedi; sen vekilsin
İmam ona ferman verdi, ashap gönül acısıyla saf tuttu
Ashap imamı kabul etti, baş oldu salkım misli
Bilal geri döndü, figan, ahuzar ve gönül ağrısı ile
O camiye kastetti, ağladı gözleri gözyaşı ile doldu
Vaveyla ile ağladı o, ashabın gönlünü ağrıttı
Ağlama sızlama ile diyordu; hayat benim için hoş değil

Kimin için ben kamet getireyim, hastalık gönlümü yaktı
Sabır ve ezan çağrısı için, ses töresel olarak vardı
Bilâl ayetle yemin etti, hoşlukla kamet edemem
Şimdiden söz veririm, ezan kamet önümde değil
Hayat benim için haram oldu, yüzü kara ben ne yapayım
Kaç yıl ömrüm kalmıştı, Taha feda oldu, hoşsuzlukla
Dünya ahireti ben tanıdım, rehber benim için yüzü karalık
Sohbetin sonuna geldik, hoşlukla salâvat getirin.

Hişyarîya Pêxember Bi Giriya Sehaban

Wî Bîlal peyman daye, girîn, zarin hildaye.
Dengeni pur alî hat, nav Medinê geryaye.
Deng bû xulxul ket xana, qîr û hewar hildaye.
Hetta gehîşte rewze Muhemmed ser hildaye
Ser hilan fexrê cîhan, ji xewxa dengan daye.
Pirsî Ayşe ev çi ye? Ahû zar tê ji ku ye?
Bu xulxule, nabihêm, deng tê ji çi komê ye?
Êşa serê min giran, wî ker kir guhêd me ye.
Cewab daye wê dayî, wa dengê eshab têye.
Zarin fîgan ah girîn, bo nexaşya girtîye.
Dema pêş xwe nedîtin, nizan îmam wan kê ye?

Bawer kirin Mustefa, rastî nexaş ketiye.
Ji bo te ne esheban, tum giryan xwe va çûye.
Paş hat Elî, Ebdullah, ba Peyxember girîye.
Fermud Kir şahê cihan, bal mizgeftê birîye.
Rehber Îmamê eshab, li pêş wan mêj kirîye.
Dilê eshab dîna wî, subat fereh girtîye.
Dema beşaş bû, bo wan, hemî hev şad girtîye.
Şukur Kirin bo Barî, ku wê car wan dîtîye.
Bi wan tebesum Nebî, nexaşî bîr kirîye,

Eshab dîsa mujde dan, lew Mustefa rabûye.
Eva meja dawî ye, nesîhet hat dawî ye.
Hat dawîya suhbetê lew me meclis kirîye.

Peygamber'in Uyarısı Sahabenin Ağlaması

O Bilal'e söz vermiş, ağlamayı sızlamayı kaldırmış
Çok yüce bir ses gelip. Medine içine yayılmış
Evlere ses ve uğultu düşmüş, bağırtı ve imdat yayılmış
Hatta Ravza'ya yetişti, Muhammed başını kaldırmış
Başını kaldırdı fahri cihan, seslerin verdiği uğultulardan

Ayşe sordu: 'Bu nedir? Ah u zar nereden geliyor'
Karışık sesler yayıldı, nereden ses geldiğini duyamadım
Başımın ağrısı ağır, o kulağımızı sağırlaştırdı
O anaya cevap vermiş, o gelen ashabın sesleri
Ağlama sızlama ah ve figan, hastalık tutan için
Ne zaman önlerinde görmediler, bilmediler imamları kimdir?
İnandılar Mustafa, gerçekten hastalanmış
Ashabın sözlerinden, hepsi ağlayıp bayıldılar
Sonra Ali geldi, Abdullah, peygamberin yanında ağlamış
Dünya'nın şahı emretti, camiye doğru götürülmüş
Rehber ashabın imamı, onların ardından namaz kılmış
Ashabın gönlü onu görmek için, dalgınlık ve sevinç tutmuş
Beşuş olduğunda onlar için, hepsini sevinç tuttu
Barî için şükür ettiler ki, onu gördüler bu defa
Nebî onlar için tebessüm etti, hastalığı unuttu
Ashab yine müjde verdi, Mustafa kalktığı için.
Bu son namazdır, nasihat sona erdi
Sohbetin sonu geldi, çünkü biz meclis yapmışız.

Piştî Nimejkirin Nesîhetêd Nebî
Dema wan mêj eda kir, êşa Nebî giran tê
Xastî we'z, wan ra bide, ber daye cemaetê
Ji bo wan evan digot, guhdar bin nesîhetê.

Bizan gelî hevalan! Dunya mislê bayê tê
Ji bo kes ra dûm nakê, baqî Xuda wehdetê
Hemî candar wê bimrin, Xuda bi xwe ew gotê
Dunya jî royek bimre, candarî xwe derketê
Îdî candar çê nabin, lew can hatî avîtê
Zemînê hişk dibe ber, bi rehmet şîn diketê
Paşê candar şîn dibe, hemî can zemîn hatê
Tu tişt jê wunda nabe, haveynê tişt avîtê
Kesê wi çax fîraz be, ji bendan xwe felatê
Kesê sernugûn bibe, xazî wî nehatê
Bo firaza wî çaxî, divê hûn den zekatê

Rojî bigrin herne Hec, îqamet ken selatê
Haveynê jîne eve, hûn bînin şehadetê
Wehdeta Xuda bêjin, bawer ken Melaketê
Nava resul Nebîyan, nekin beyn û firqetê
Qeza qeder bi wî ne, xeyr û şer hem ji wî tê.
Bawer ken roya axir, wê rabe qîyametê
Hişyar bibin; ne xafil, hemî tişt ji dest wî tê.

Îhya diket dimrîne, candari xwe dixistê
Mal û dewleta dinê, xemla cihan hêşetê
Aqibet wê bimirin, bê şek bizan dawî tê
Hat dawîya mebhesê, hilden ji wê ibretê

Namazdan Sonra Nebi'nin Öğütleri

Namaz kılındığında, Nebi'nin durumu ağırlaştı
Onlara vaz etmek istemiş, cemaatin önünde
Onlar için diyordu onlara, nasihati dinleyin
Bilin ey arkadaşlar! Dünya rüzgâr misalidir
Kimse için devam etmez, baki olan bir Allah
Bütün canlılar ölecek, Allah bunu söylemiş
Dünya da bir gün ölecek, canlılar da çıkacak
Ark canlılar olmaz, çünkü gelip atılmış
Kuru yer taşlaşacak, rahmet onu yeşillendirir
Sonra canlılar yeşerir, her can zeminden gelir
Hiçbir şey kaybolmaz, eşyanın mayasını atar
Kim dikkatli açıkgözse, fitneden kendini kurtarır
Kim yüzüstü düşerse, keşke ona olmasaydı
O zamanın geliri için, sizin zekât vermeniz gerek
Oruç turun, gidin Hacca, namazı ikame edin
Budur hayatın mayası; sizin şehadet getirmenizdir.
Allah'ın birliğini söyleyin, Meleklere inanın
Resul ve Nebi'lerin arasına, fark ve ayrılık koymayın.
Kaza ve kader onunladır, hayır ve şer de ondandır
Son güne inanın, kıyamet kopacak
Uyanın gafil olma, her şey onun eliyledir
Diriltir ve öldürür, canlılığı kendisi koyar
Dinin mal ve devleti, dünyanın süsü meclis
Sonunda ölecekler, kesin bil, son gelecek
Konunun sonu geldi, ondan ibret alın

Wêsiyeta Nebî Ji Bo Jînê

Xuda ez kirim Nebî, derd û cefa min girtî
Guh biden çi bibêjim, hilden qenc nesîhetî,
Qetla însan heram e, Xaliqê wi xwe gotî
Nefsek hemberê dunya, webalkêşê qetlê tî
Xasma meqtûl islam be, mubahe wî kufur tî
Hin âlim qetil kufr e, dell tinin «ti.
Qetcba ormend fr e, Xuda hinart ayetî
Însan bi xwe muhterem, Rehman ji bo wî gotî.
Xulq kir ser navê Ellah, ji wî girtî sûretî
Hûn bizan cumle eshab, peyxemberim ayeti

Hem heval û yarê we, pur ji we qedir dîtî
Nevam ez bixapînim, wefa peyman min dîtî.
Bira bûm, nekir tu ferq, min nedi nedametî.
Va diçim şehda Xuda qet nabe cudayetî
Evan tiitêd ez bejim, bilgrin heqîqetî
Hemî însan hiz biken, Rab heqîqet xwe gotî.
Babê hemî însana, nesla Âdem jê hatî

Êş û Jana wan yek e, mîna rêz dîwar girtî
Hemî momkê yek beden, hevgirtin cêti cêtî
Ax û ava wan yek e, cudabûn rengê girtî
Xaliq ewan heme car, pîroz kir xulqa girtî
Gelî eshab, hûn însan, cewrê neken bizatî.
Bêdadî kes li însan, cewr biket, dûr ni'metî.
Çi qas mêj û rojî gir, mehrûmê şefaetî
Însan hemî yekdest e, Xuda ewan kir bestî
Kesê rehmê bibire, nabe wî ra hummetî
Rehmê bo xwe daxaz ket, tiştêd mayin xwe pey tî.
Xuda qadir û qeyyûm, her eşya rehmê datî
Cewrkarê zalim maxzûb, Xuda kir wî ne'letî.
Rehma Xuda bo tune, lew dûr e ji buheştî.
Ji bo wan hazir dozex, ewa kûrka şewatî.
Însan heme biran in, bunya ji Xuda girtî
Xebat biken bawerî, nekebin xilafetî
Bo insan baxişkar bin, xasma wanê beye'tî
Biden vêk ra hûn selat, hûn guhdarê civatî
Meclis hatîye dawî, bigihêj selametî

Nebi'nin Hayat İçin Vasiyeti

Allah beni Nebi yaptı, dert ve cefaya tutuldum
Dinleyin ne söyleyeyim ben, iyice nasihati alın
İnsanın katli haramdır, Yaratıcı'nın kendisi söylemiş
Bir nefis dünyanın dengidir, katille vebal çekilir
Eğer öldürülen İslam'sa mübahı onun küfür gelir

Bazı âlimlerce katil küfürdür, ayetten delil getiriyor
İnananların kayli küfürdür, Allah ayetle gönderdi
İnsan kendisi muhterem, Rahman onun için söylemiş
Allah'ın adıyla yarattı, sureti ondan almış
Siz bilin bütün ashab, peygamberin bay'eti.
Hem sizin arkadaş ve dostunuz, sizden çok saygı görmüş
Ben kandırmak istemem, vefa sözünü ben gördüm
Kardeştim, hiç farklı davranmadım, pişmanlık görmedim

Artık gidiyorum Allah'ın şahitliğine, kesin fark olmaz
Bu söylediğim eşyalar, ondan hakikatı alın
Bütün insanlar sevsin, hakikatı Rab kendisi söylemiş
Bütün insanların babası, Adem'in neslinden gelmiş
Ağrı ve sızıları birdir, bağın duvarını tuttuğu gibi
Hepsi bir bedenin memesi, birbirini lime lime tutmuş
Su ve toprakları birdir, tuttukları renkte ayrılık var
Yaratıcı her seferde, yaratık tutup kutladı
Ey ashap, siz insan, kişi olarak zülüm etmeyin
İmdatsız kişi insanla, zülüm ederse, uzak olur nimetten
Bütün namaz ve oruç turanlar, şefaate muhtaçtır

İnsan hepsi bir eldendir, Allah onları bağlı yaptı
Birinden rahm kesilirse ona yardım olmaz
Rahmi kendisine isterse, kalanlar zaten kendinden gelir
Allah Kadir ve Kayyum, her eşya rahmi iledir
İşkenceci zalim, gazap edilmiş, Allah ona lanet etmiş
Allah'ın rahmeti onun için yoktur, onun için cennetten uzaktır
Onun için cehennem hazırdır, onlar ateşin ocağıdır
İnsanlar hepsi kardeştir, temeli Allah'tan öğrenmiş
İnançla çalışın, ihtilafa düşmeyin
İnsanlar için bağışlayıcı olun, özellikle söz verdiğinizde
Beraber salât söyleyin, ey topluluğu dinleyenler
Meclis sona geldi, selamete eriniz.

Wêsiyeta Pêxember Ji Bo Fatime Û Hemî Ummetê

Fatime hate ber derî, halê Nebî nere.
Ji bo babê ah û zar, girî bo peyxember e.

Reş girê da bo Nebî, bê babê çi kem bere!
Got: Rsûlê kirdekar, hêstir ji çav dibare.
Farman bo te hinart Reb! Çi bêjî bona yâre.
Deng gehieşt goşê Nebî, got tu çi qas guhdar e!
Gelo çi bejim bo te, uzwa muxtarî bere
Bes tu ferdekî male, lew tu bû yen hijbar e,
Xudê gotî heqqê we, paqij, neken heware.
Bi gunehan nabin hûn, ji rê derketê har e.
Gunehkar xwe mesûl e, bo kes dî nabe bar e.
Ji ferman kes nabe der, lew ferman yek her der e.
Ne malî ne Muhemmed ne kesê dî ji der e.
Lew Xude xwe gotîye, însan se'ya xwe bar e.
Xeyr û şeran kê biket, kerden, yê wî xweber e.
Kes nabe bare kesan, latezîr û wazire.

Kes çi bike, xwe dike, la yehmil misgal zerre.
Kesê dûrê gunehan, xwe der bexş cî digire.
Wî ewletî bona xwe, hilda efû li ber e.
Tirs negirin ji xaliq, em noqbûn der qeder e
Keça min evî bizan, Xudê însan çêker e
Şert e ji bo me insan, şîretan hilede bere.
Xuda xwe ferman kirî, bende bizan ezber e
Tişta bo xwe hiz kerî, hiz ke bo hemî bere.
Kesî ziman û destan, rencîn neke wan, cewr e.
Peymana Xuda hey, kes xwe rencîd rencber e.
Dema rencîn biken hûn, zulma ser zulum bere.
Nava hemi mewcûdan, insan xwe bilindtir e.
Wî aferandî rind nîgar, şekil ser nav xweber e.
Însan xwe muşeref şud, çekirî wî Ekber e.
Musevver kir ser navê, xwe pîroz û biber e.

Kufr û islam sifet in, tu car nabin gewher e.
Ew neqîşê kirdekare, xwe nîgar û defter e.
Xude ew aferandî, ferman kir, wî da bere.
Hemi guneh wî kirî, çi xeyr e ya ew şer e
Xuda xiste meşitê, mezher efwa Ekber e.
Ji bil kufra mutleqe, hem hevrî bo çêker e.
Naci nabin ewan kes, cîyê wan xwe agir e.
Kafirê mutleq, muşrik, xwe rê gire seqer e.
Ji rê dere ew însan, nekafir, gunehkar e.
Tu ebdê kâfir mezan, şirkê neke mezher e.
Xudê gotî; ebdê min! Bi guneh nabe der e.
Hîvîdareî Rêhm e, wî qet hîvî nabire
Ji îsrafa gunehan, kerdê nefsa emmar e.
Xwe gotî; la teqnetû, Îbadê îsraf kere.
Rehma mine pur fire, zemîn, sema xwe gir e.
Qul lil İbadillezî, li ser nefs îsraf ker e.

La teqnetû rehmetî, rehim nêz qencîkar e.
Ferman bo hemi însan, çi misliman kâfir e.
Du rê bo, min hilbijar, dan ber wî xeyr û şer e
Dive xwe hilbêjêre, ji rîyan kîjan ber e.
Ewê mayîn salix in, bexşa Xuda li ser e.
Ji bo wî ra ew sifat, nexîme bend li ber e.
Însan xweber muhterem, Xudê wî piroz kir e.
Li Quranê mêze ken, rêk destûra Ekber e
Însan cewher pîroz e, suret ser Ellah gir e.
Kufr û İslam xwe sifat, evbd bi riza hilgire.

Bona cînar û dostan, bibe muhib dîlber e.
Ji maliyan hiz bike, rencê wan hilde bere.
Însan hemî mislê xwe, bizan lew muteber e.
Ji bo edlê xebat ken, hetta der ber û behr e.
Mezlûm çi be bira be, bo wî tune bawer e.
Xuda zalim nefret kir, lew ne' let lê dibare.
Evan rêka hurmetê, bi van însan bin ber e,
Hevrîke min ji xwe ra, bigir wan bixe yâr e.
Bi exlaqê Quran ê, xulq bigre nava ber e.
Emrê Xuda merbûtbe, xilasî der hundur e.
Sellû e'la Muhemmed, dawî hat bo xeber e.

Fatima ve Bütün Ümmet İçin Peygamberin Vasiyeti

Fatma kapının yanına geldi, Nebi'nin haline bakar
Babası için ah u zar ederek, peygambere ağlayıp
Nebi için karalar bağladı, babasız ne yapacağım
Dedi: Emredici Resul, gözünden yaşlar akar
Rab senin için ferman gönderdi, dost için ne söylesin!
Nebi'nin köşesine ses yetişti, dedi sen ne kadar dinleyicisin

Acaba senin için ne diyeyim, muhtarın eski üyesi
En yalnız evin bir ferdisin, onun için sen çalı yüklü oldun
Allah buyurdu sizin hakkınız, temiz, bağırıp çağırmayın
Günahlarla olamazsınız onun için çıkın aşağıya
Günahların kendisi sorumluluktur, kimse için yük olmamalı
Kimse fermandan dışarı çıkamaz, çünkü ferman bir yerdendir
Ne Muhammed'in evi ne de dıştaki bir başkası
Çünkü Allah kendisi buyurmuş insan yaptığından sorumludur.
Kim iyilik kötülük yaparsa, yapılan, onunkinden habersizdir.
Kimse kimsenin yükü olmaz 'la teziru vazire'
Kim ne yaparsa kendine yapar' la yehmil miskal zerre'
Kim günahlardan uzaksa, kendi bağışlayıcının yanında yer tutar
0, önceden kendisi için, çoktan af etmeyi seçmiş
Yaratıcıdan korku almayın, biz kadere gark olmuşuz
Kızım bunu bil, Allah insanı yaratmış

Biz insanlar için şart, öğütleri önceden almaktır
Allah'ın kendisi ferman etmiş, kul bilsin, ben yanındayım
Kendisi için düşündüğü, düşündüğü hepsi yanındadır
Kimsenin elini ve dilini, onları incitme, eziyettir
Allah'ın sözü var, kim kendisine cefa verirse cefa önündedir.
Siz ızdırap ederseniz, zulmün üstüne zulüm önündedir
Bütün varlıkların içinde, insan daha üstündür

O güzel sevgiliyi yarattı, şekil adının üzerinde haber olmuş
İnsanın kendisini şerefli ve mutlu olarak, Ekber onu yaratıp
Adı üzerine tasvir etti, kendisi kutlu verimlidir

Küfür ve İslam sıfattır, hiçbir zaman gevher olamazlar
Bu yaratıcının nakşıdır, kendisi sevgili ve defterdir
Allah onu yarattı, ferman etti, onun önüne aldı
Bütün günahları o yapı, hayır olsun şer olsun
Allah yola koydu, Ekber'in affına mazhar
Mutlak küfür dışında, hem yoldaş yapana
O kimseler kurtulamaz, onların yeri ateştir
Mutlak kâfir, müşrik, yol kesicinin yeri cehennem
Yoldan çıkan insan, kâfir olmayan günahkârdır
Sen kafir kulu bilme, şirki mazhar etme
Allah dedi: Ey kulum! Günahla olmaz çıkamazsın
Rahim'den ricacıyım, o kesin ricayı kesmez
Günahların israfından emmareli nefsi yapmış

Kendi demiş: 'la taknetu', günahkâr kula
Benim çok geniş olan rahmetim, yer ve gökleri tutmuş
'kul lil ibadellezi` nefsin üzerine israf etmiş olan
'la taknetu rehmeti', rahim yakındır ve iyilik yapıcıdır
Bütün insanlara fermandır gerek Müslüman gerek kafir
İki yol seçtim, onların önüne iyilik ve kötülük koydum
Kendisine seçmesi gerek, yollardan hangisi önündedir
O kalanlar salihtirler, Allah'ın affı üstlerindedir

Onun için o sıfat, ipli bend önündedir
İnsan muhterem haberli, Allah onu kutlu etmiş
Kur'an'a bir bakın, kaide ve kanun Ebubekir'indir
İnsan kutlu cevherdir, suretini Allah'tan almış
Küfr ve İslam kendi sıfatı, kul onu rızasıyla alır
Komşu ve dostlar için, dilber sevgili olsun
Ev halkını sev, onların sevgisini daima öne al
İnsan hep kendi misali, bil onun için muteberdir
Adalet için çalışın, hatta etraf, yer ve denizde
Mazlum ne olursa kardeştir onun için inanç yoktur
Allah, zalimden nefret eder, çünkü üstüne lanet yağar
Bu saygının yolu, onlarla insan temel olur,
Yoldaşım kendin için, bunları tut sevgili et
Kur'an'ın ahlakıyla, huylar edin kendine, alışkanlık
Allah'ın emri merbut olsun, kurtuluş onun içindedir
Sallu ala Muhammed, haberin sonu geldi

Xuyed Însanê Kamil

Ferz e di nav însanan, dadî hebe ne j'ber e.
Hev ra dilxazi bibin, dexes nbin, bil xêr e.
Huba hev du bixin dil, bo dil hevdu bigire.
Hem ji bo hev hizker bin, kumreş nebin bib şer e
Dema ji hev hiz biken, dawya cidalî were.
Hûn vanan jî rind bizan, Xudê xweber karbar e.
Eger rastî dadvan bin, kes nikar tişt hijbêre.
Xudê xwe fermûde kir, destê wî xeyr û şer e.
Lew bi weber gotîye, çi bibe li kê dere.
Hemî nav ilmê dane, cî hilden merd hijbêre.
Ewî danîye kuştin, nava mewcûd maware.
Wî kir xûyê aferîş, ser hemî xarin bare.
Der Qur'an da xwe dibêj, min rêzek danî ber e.
Heke gerdûn we nebe, kavil in mizgeft dêr e.
Hûn ji ewan bibînin, bo xwe neken keder e.
Lê me vînek daye we, bi wê pariz ken ber e.
Tişta mayî dest dane, ew têkil kar û bar e.
Ew fermanêd hatîye, em stuxar in li ber e.
Emreê xaliq qaîm ken, nebo me şerm û a'r e,

Van rêzekan wî danî, ça hatî wusa here.
Guneh û xeyr îzafe, rehber bo me hinar e.
Eger teqdîr nebûya, nedibû Âdem ber e
Ferz e însan bibne yar, mal par neken wek har e.
Para havdu bi xeddar, nestînin hûn biqehr e.
Mal mulkê wî Cebbar e, wi parair car biçare.
Nezer neke parîyê din, ew ji bo yekê par e.
Çawa hiz ki keda xwe, çav nevêj keda yar e.
Haris nebe bo dinê, çav bernede tu pare.
Lew u'dwanî çê dike, dest dirêj nake kar e.
Bi rizqê Xudê da te, qayîl be nebe har e.
Tişta mal e ji bo te, teserufa te bere.
Lê tu qûtê pur zêde, neke mal bone xwe re.
Ew male ji bo Xuda, pur gotîye çend çare.
Ewan sebebê zulmê, însan cinsê xwe ker e.
Ferman kirî wî hakîm, ji xarin hilden pare.
Ji bo xezan û jaran, miskîn, rêwî deyndar e.
Ji bo kesê berevkar, biden wan malê pare.
Ji bo sêwî Î'mmaran, bi den wî mal bo pîr e.
Însan serê xwe nîn e, di cihan ferman ber e.

Tişt wek xebata destan, nîn e şirîn, bi kar e.
Pur gunehan bo însan, ji defter tîne xar e.

Qet Îslam terxan nabe, nabe ser kesî bar e.
Bo havilê kesê din, deste xwe kurt bibife
Dirêj neke tu destan, ewa karê neyare.
Herîme însan hemî, qedex kir, Reb qehhar e.
Fermuda Xudê tu car, nehetikîn xweber e.
Hetka wan pur xedar e, nabexişîn Geffar e.
Divê însan bihiş be, xeyr û şeran hijbêre
Dema ewa bibe xuy, bo poşmanî tu çare.

Ew gunehê mecra xwe, bikişin nabin bar e.
Lew fermûda ji Xudê, hiş bi xweber dibire.
Divê bende bifikre, Kirin xeyr e ya şer e.
Însan hey bin şîyaa xwe, bo kerdê muntezir e.
Zehra tesewwur kirî, rast zanî babê here.
Qîr kir go: mam bi tenê, der chan nîn e çare.
Halê Hesen û Huseyn, misle halê mader e
Nema qet rê li ber wan, xwe şaş mane biheyr e.
Wa Muhemmed wunda ken! Cerg û hinav bû der e.
Lew dizanin ew nushan, nişanê xatir ber e.
Zehra hewar, qîr girî, wa hesret! Firaq bar e.
Mhemmed got megirî, lew emrê Barî ber e.
Bi rûyekîi pur sipî bigihêj Peyxember e
Li pêş hemî malîyan, wasil bibî weber e
Wa hesret! Keça bahê zaran biket nezere.
Nesîhet bigirin bo xwe, bo hêrs nebin rehber e.
Hat dawîya meclisê, peyxember xwe xeber e,
Selû ala Muhemmed, her dem bêjin ezber e.

0lgun İnsan Huyu

İnsanlar arasında farzdır, ezberden olmayan imdatçı ola
Birbiriniz için isteyin, tembel olmayın hayırda
Birbirinizin sevgisini gönüle koyun, gönülden birbirinizi tutun

Hem birbiriniz için düşünün, kötü başlı olmayın, kavga etmeyin
Birbirinizi sevdiğinizde, tartışmanın sonunda gel
Siz bunları güzel bilin, Allah haberleri yapandır
Eğer doğrudan inatçı olsalar, hiç kimse hiçbir şeyi yapmaz
Allah ferman etti, hayır ve şer onun eliyledir
Çünkü haberle söylemiş, nerde ne olursa
Hepsi ilminin bilgisi içindedir, yerinden erkek kalksa da
O, öldürmeyi koymuş mevcud olan mavera arasında
O, onu yaratıklara huy yapmış, bütün önünde yemek olanlara
Kur'an'da kendisi demiş, ben kanun yolunu öne aldım
Eğer dünyada bu olmazsa, cami ve kiliseler yıkık bir evdir

Siz de onları görün, kedinize keder yapmayı
Ama biz, size bir istek vermişiz, o yaptığınızla beraber
O gelen fermanlara, biz onun önünde boynu büküğüz
Yaratıcının emrini sıkı tutun, bizim için ayıp ve ar değil
O kaideleri O koydu, nasıl gelmiş öyle gitsin
Günah ve hayır nisbet etmiş rehber bizim için göndermiş
Eğer takdir olmasaydı, Adeb beri olmazdı
İnsanın dost olması farz, mal toplamayın hırçınlar gibi
Birbirinizin karşısında gaddarca, üzüntüyü siz almayın
Mal mülk, O Cebbar'dandır, O paylaştırdı dönem dönem
Din lokmasına nazar etme, o birisi için paydır
Emeğini nasıl düşünürse, namaz gözlemek dostun emeğidir
Din için haris olma, gözünü paraya koyma
Çünkü düşmanlık ne yapar, hırsız kâr etmez
Allah'ın rızkı ile gelir, kabul et, etmezsen gider
Senin için onlar mal, senin tasarrufun yanındadır
Çok fazla rızık ve azık, kendine özgü mal etme
Allah için olan mal, kaç sefer çok söyledim
Onlar zulüm sebebidir, insan kendi cinsini keser
O hâkim ferman etmiş, yemeğinizden bir parça kaldırın
Yoksul, fakir, miskin, borçlu ve yolcular için
Dilenci kişiler için de, onlar için paradan mal verin.
Yetim ve imar için, onlara mal ve para verin
İnsan kendi başına değil, dünyada ferman önündedir
Hiçbir iş, elişi gibi tatlı, değildir
İnsan için çok günah, defterlerden aşağı iner
Kesin İslam ayrılmaz, kimseye yük olmaz

Din arkadaşın için elini kısa kes
Hiçbir elini uzatma, o düşmanın işidir
Haramları bütün insanlara yasakladı Kahhar olan Rab
Allah'ın emri hiçbir zaman kimsenin önünde rezil etmez
Onların rezaleti çok gaddardır, Gaffar onları bağışlamaz
İnsanın zekâlı olması gerek, hayır ve şer bilmeli
Onlar huy olduğunda, çaresizdir, pişmanlıktır
O mecrasında olan günahı, çekseler yük olmaz

Çünkü Allah'tan emir var, akıl haberi keser
Kulun düşünmesi gerek, kötülük ve iyiliğin yapımında
İnsan diri olmalı yaptığına, yapacağına muntezir olmalı
Zehra düşündü, gerçekten bildi babası gidecek
Bağırıp dedi; kaldım yalnız, dünyada çare yok
Hasan ve Hüseyin'in hali, annesinin hali gibidir

Hiçbir yol önlerinde kalmadı, hayretten şaşa kalmışlar
Muhammed'i kaybedecekler, ciğeri sanki parçalanıyor.
Çünkü biliyorlar nasihatleri, gitmenin işareti önündedir
Zehra imdat, bağırıp ağladı, işte hasret, ayrılık öndedir
Muhammed dedi ağlama, çünkü Bari'nin emri öndedir
Bembeyaz bir yüzle, peygambere yetiş
Bütün ev halkının önünde, haber yetiştir
Ey hasret, babanın kızı, çocuklarına dikkat et
Kendinize öğüt tutun, rehber için öfkelenmeyin
Meclisin sonuna geldik, peygamberin kendi haberi var
Sallu ala Muhammed, her zaman ezber edin söyleyin.

Dema Wefatê

Guh biden cümle ehbab, ba xebera bed xewab.
Dema wefat kir Nebî, çeşim nema bê giryab.
Ayşe dê bû, bo hemyan, hewar kir xastî sewab.
Ba Muhemmed nezer kir, dil wê sohtî bû kebab,
Hat fixan wê ra Zehra, ka Muhemmed? Ma der bab.
Va wî jî canê xwe da, dilsohtî nema tu bab.
Dergeh hemî me dadan, çerxa felek li ber bab
Çi çerxek pur xeddar e, bo kesî naket sewab.
Ew ne çerxek razî ye, ser herkesî digre bab.
Der li ber me girtî, meftûh nabin qet tu bab
Dema Muhemmed min dî, wî nezer kir li ba bab.
Dî merivek sekinî, nezer dikir der derab.
Wî go, ya ehlê Nebî! Sebirkar bin bo sewab.
Gotî, selama Xudê, we be, hevalêd giryab.
Sebir ken hûn temamî, ev rêka Rebbil erbab.
Xudê ferman xwe kir, ferman hatî ji der bab.
Mest nebin hişyar bibin, hun in reberê sewab.
Qet tune tu xilaf car, zahir û batin gulab.
Ew nazire mewtêye, diçe ba Rebbil erbab.
Hîvîdar in em hemî, mehder ke neçne ezab.
Wesyît mezin j wî, me mîrate ne hicab.
Wan îfşa ken ne bende, nebe perde û niqab.
Di nav me da wî hiştî, hûn wan bigrin bişitab
Va Quran, Suneta wî, di nav me da mah û tab
Ne şevtarî, tav bi xwe, tê xuyan hemî nişab.
Bo me hinartî Rehman, wî girt ji Rebbil erbab.
Vî haletê hanê da, bo me şîret kir wek bab.
Elan awar da Nebî, nezer kir mislê şehab.
Me zanî ku hinek can, bo selam ketin der bab.
Hat dawiya meclisê selewat den bê hisab.

Vefat Zamanı

Bütün ahbapları dinleyin, o kötü uykulu haber
Nebi vefat ettiğinde, hiçbir göz kalmadı ağlamasın
Ayşe ana idi, herkes için, imdat etti hayır istedi
Muhammed'e doğru baktı, gönlü yandı kebab gibi.
Figan sesleriyle Zehra geldi, hani Muhammed? Babasız kaldı
Artık o da canını verdi, gönlü yandı baba hiç kalmadı
Bu çok gaddar bir felek, hiç kimse için doğru yapmaz.
O razılı bir çark değil. Kapıyı herkesin üstüne kapatır.
Kapı önümüzde kapalı, hiçbir kapı hiç de açılmıyor
Ne zamanki Muhammed'i gördüm, nazar etti babasına doğru
O, dedi, ey Nebi ehli! Sevap için sabırlı olun
Demiş, Allah'ın selamı üzerinize olsun, ağlamalı arkadaşlar
Sabır edin siz tamamıyla, bu yol erbapların Rabbidir.
Allah kendi ferman etmiş ferman kapıdan gelmiş
Bayılmayın uyanık olun, siz doruluğun rehberisiniz
Hiç, hiçbir sefer hilaf yok, zahir ve batını gülsuyun
Bu ölüme hazırdır, Rabbil erbabın yanına doğru gidiyor
Hepimiz ricacıyız, şefaat etsin azaba gitme
Büyük vasiyet ondan, biz mirasız örtü değil
Onlar ifşa etti kul değil, sen perde ve örtü olma
Bizim içimizde o bıraktı, siz onları tutun sıkıca
İşte Kur'an, Sünneti, içimizde ay ışığı gibi
Gecenin karanlığı değil güneşin kendisi, bütün nişab gözüküyor
Bizim için Rahman gönderdi, o tuttu Rabbil erbabdan
Bu halinde de, baba gibi bize öğür verdi
Şimdi Nebi yüzünü astı, şihablar gibi nazar etti
Bi bildik bazı canlar, selam için kapıya geldiler.
Meclisin sonu geldi, hesapsız salavat getirin.

Hatina Canê Pêxemberan

Serî da hatin Nebî, selam gotin: Mustefa!
Got merheba Îbrahim, ey weledê ba wefa.
Bixêr hatî ba Emin. Bo te tüue qet cefa
Peyda hatî Nûhê bab, kir selam ba sefa
Mizgin li te ya weled! Xudê kiri Mustefa
Paşê hatîye Mûsa, azadkarê ba wefa
Kir selam gotî Taha! Bendewar me girt sefa
Li dû hat Mesîh nebî, tev Meryem xwe Mustefa.
Kir selam bixêr hatî, serwerê canê wefa.
Bi Âdem ra sef girtin, refref hatin bê cefa.
XêIi girtin hatine, şadî ket nav refrefa.
Horî xilman buheştê, hatin j terefa
Hemî ketne heyretê, girtine sef bi sefa.

Der em lehze û anan, can hilda wan refrefa.
Pey da hat feriştê can, di bin al da bûn sefa.
Hat Cibril û Ezraîl, Esrafîl hat ba wefa.
Peyman hildan Mikaîl, rozî nebir bo cefa.
Her yek bin ala xwe da, sef girtin, bûn çar sefa.
Hemî bi we'd û peymanan, sef girtin wan bi surfa.
Hem eshab heval û yar, rêz girtin ne bû cefa.
Bi girin, zarîn, fixan, hêstir li rû nexefa.
Meclis vira dawî hat, hûn bixûnin selewat.

Peygamberlerin Canının Gelmesi
Başta Nebi'ler geldi, selam dediler: Mustafa
İbrahim: 'Merhaba! dedi', Ey vefalı evlat
Emin'in yanına hoş geldin, cefa senin için hiç yoktur'
Ondan sonra baba Nuh geldi, selam etti safa sahibine
Müjde olsun ey oğul! Allah'ın Mustafa yaptığı
Sonra Musa geldi, özgürlük yapıcısı vefa sahibi
Selam etti, dedi: "Taha! Beklemedeyiz saf tutmuşuz.
Ondan sonra Mesih Nebi Meryem' le geldi, Mustafa'ya
Selam verdi, 'Hoş geldin, vefalı canların başkanı.
Âdem'le saf tuttular, cefasız bir şekilde küme küme oldular
Halay tuttular gelmesi için, sevinç düştü kümenin içine
Huriler ve ğilmanlar cennette, her tarafa geldiler
Hepsi hayrete düştü, saf saf tutmuşlardı
Lahza, anlarda canını yükselttiler o kimseler
Sonra can meleği geldi, bayrak altında saf tuttular
Cebrail ve Azrail geldi, İsrafil vefa için geldi
Mikail söz verdi, cefa ile bir günü gitmeyecek
Herkes kendi bayrağı altında, saf tuttular, dört saf oldular
Hepsi yemin ve söz ile, saf tuttular sofra gibi oldular.
Hem ashap hem dost arkadaş, sıra tuttular cefa olmadı
Ağlama, sızlama, figanla, yüzün üstüne gözyaşı gizlenmedi
Meclis bununla son buldu, siz salâvat okuyun.

Haziriya Şûştin û Hildana Cenaze
Kesê meclis Kirine, nezer kirin bawerî.
Hate zanîn wa Nebî, Muhemmed, wefat kiri.
Qîr û hewar çû felek, Ommer girt destan şûrî.
Kes nebeje Muhemmed, ewa xwe wefat kirî.
Tenê ew hat guhurî, Kirinê wî li berî.

Rabû pîya Bûbekir da cewaba Ommerî.
Xwe xezûrê Muhemmed, eshabê hela be rî.
Babe Ayşe refqê xar, got; Ommer tu facirî.

Xudê xweber gotiye, exer tu xwe bawer î.
Qal înneke mevîtun yanî tu ye bimirî.
Misle hemi candarî, canê te yê jî herî.
Ev xitab bo peyxember, bo wi hatî bawerî.

Paşe Ommer sebir kir, cenaze hilden berî.
Wan Muhemmed dişûştin, eshab cî gor digerî.
Destûr xastin ji Ayşe, Muhemmed hilden hucrî.
Veşêrin wî pîrozî, der xanê Peyxemberî
Di hucraya dîlberê, hilden ewan servverî.
Da nebe satek xaib, ji dîdeyê dildarî.
Bo turaba mubarek, bibînin li ber derî.
Dema zani Mustefa, rastî dunya guhurî.
Resûlullah ji nav wan, dunya xwe tebdîl kî
Zarîn kirin eshaban, Sultanî xwe rehber î.
Bo me tê kir xwe cefa, Xuda tu xist zuhûrî.
Hatin Eli, Ebdullah, hazirî wan dikirî
Dema wan şûştin Nebî, eshab derva digirî
Hazir kirin cenaze, bo defnê kur veşêrî.
Ji nû va cumle eshab, sef girtin wan ber derî
Ah û fixan dikirin, wa Muhemmed! Nav birî
Der sala yanzdê hicret, Muhemmed nav hilgirî.
Ro heft meha Hezîran, yekşem ji bo me girî.
Hin zana roya duşem, wan gotine diyarî.
Lew roya dandze Rebî', wan jj bo kir biryarî
Rastî ba cema xefîr, her kes bi wî xwe girî,
Hin sala deh ji hicret, got; Muhemme guhurî.
Bîst yek meha Muherem, bîst neh ji Nîsan bori.
Roya duşembe xwe bû, bi tifaqa wan kirî
Bo hildana cenaze, wan sîyaset xwe kirî
Purê eshab ber derî, hungur hungur digirî
Nezê sê ro ne'şê wî, maye bê definkrî
Bi purani wan ji bo, ta girtin ji bo karî
Duda gazî kir Elî, bin serwer div ê carî

Da ne'şê Resul hilden, li ser erd bi bawerî
Hişk bû ruhnikêd çavan, baran ji bo nebarî,
Rihleta şahê cîhan, ji esman kevir barî,
Bi me da bawerkirin, hemî candarê bimrî.
Aqibet çûna tê jî, bin axê da ket gorî
Gelî xelqê civatê, vêkra rabin hişyarî
Selam û hem selatan, biden ser wî rehberî
Ev meclis jî temam bû, hat dawîya ixbarî.

Cenazenin Hazırlanışı ve Kaldırılışı

Meclis yapan kişiler, inançla nazar etti
Bilindi ki Nebi, Muhammed vefat etti
Bağırma ve figan feleklere yükseldi, Ömer eliyle kılıç tuttu
Kimse demesin Muhammed, o vefat emiş
O, yalnız değişti, onu beriye aldılar

Ebubekir ayağa kalkarak, Ömer'e cevap verdi
Kendisi Muhammed'in kayınbabası, ilk zamanın ashabı
Ayşe'nin babası, mağara arkadaşı, dedi; Ömer sen günahkârsın.
Allah haber buyurmuş eğer kendin inanmışsan
·Qal inneke meyyitun' yani 'Sen öleceksin'
Bütün canlılar gibi, senin canın da senden gidecek
Bu hitap peygamber için, onun için inanma oldu
Sonra Ömer sabretti, cenazeyi öne aldılar
Onlar Muhammed'i yıkıyorlardı, ashab da mezar arıyordu
Ayşe'den izin istediler, Muhammed'i hücreye almak için
Kutlulukla gömmek için Peygamberin evinin içine.
Dilberin hücresinde, o önderi gömmek için.
Kayıb birisi olmasın, sevgilinin gözünden
Kutlu toprağı için, kapının yanında görsünler
Ne zaman ki bilindi Mustafa, gerçekten dünyayı değiştirdi
Resulullah onların içinden, dünyadan tebdil etti
Sahabe ağlayıp sızlandılar, kendi Sultan ve rehberleri için
Bizim için kendisine cefa eti, Allah seni açığa vurdu
Ali geldi, Abdullah, onlar hazırlık yapıyordu
Ne zamanki onlar Nebi'yi yıkadı, ashab dışarda ağlıyordu
Cenazeyi hazırladılar ki, derin bir şekilde gömebilsinler
Yeniden bütün sahabeler, kapının önünde saf tuttular
Ah ve figan ediyorlardı, işte Muhammed, ad götürmüş
Hicretin on birinci senesi, Muhammed! Ad yüklendi
Haziran ayının yedinci günü, Pazar bizim için agladı
Bazı bilginler pazartesi günü, onlar demiş hediye oldu
Çünkü on iki Rebi', onlar; o güne karar verdi
Doğrusu bağışlayıcının yanı için, herkes onunla ağladı
Bazıları da demiş hicretin onuncu yılı; Muhammed gitti
Muharrem'in yirmi biri, yirmi dokuz Nisan'dan geçti
Pazartesi gününün kendisi idi, onların yaptığı ittifak

Cenazenin kaldırılışı için, onlar kendilerine siyaset yapmıştı
Ashabın çoğunluğu kapının yanında, hüngür hüngür ağlıyordu
Üç güne yakın naaşı, defn edilmeden bırakıldı
Çoğunlukla onlar, onun için, iş için rahatsızlandı
Duda Ali'yi çağırdı, bu sefer önder olun

Resulün na'şını kaldırmak için, yeryüzünde imanla
Gözyaşları kurudu, yağmur onun için yağmadı.
Cihanın kralının gidişi ile, gökten taş yağdı.

İçimizde inandılar, bütün canlılar artık ölecek
Sonuç senin gidişin, toprak altında kabir'e girdi
Ey topluluk, halk, beraber kalkın uyanıklıkla
Selam ve salâtları, o rehberin üstüne edin,
Bu meclis de tamam oldu, haberlerin sonu geldi.

Defna Pêxember û ŞÎretêd Wan Ji Hevdu Ra

Gelî eshabê Nebî! La teqnut got Celîl e.
We'tesîmû hûn bigrin, ew fermana Celal e.
Bend û hebla qewî ye, lew hebla wî delîl e
Xafîl nebin bi dinê, emrê we rast muşkil e.
Kesî cihan nebire, bo kes nabe delîl e.
Hûn jî mislê candaran, hevhiz bin bê cidal e.
Lew hûn gelî muminan! Xuda kirin bedel e.
Ewî xweber gotîye; bawermed numûn al e.
Min hûn di nava însan, hilbijartin delal e.
Divê hûn xwe nas biken, hev ra neken cidal e.
Jî hevdu pirsan biken, nezan ewê cahil e.
Eva dibe rebta we, ba hev dibin delal e.
Bendê we hebla Xudê, Hûn hev bigrin bin al e
Da nebin muxbid bo hev, ba hev nekin cidal e.
Rasti Xudê gotîye, hebla metin bin al e.
Hemî fermana Xudê, bigrin nebin delal e.
Kesê xwe nede bin al, asîye ew der al e.
Eshab Peyman rast dane, qirîn nekin cidal e.
Şêwr û wesyeta Nebî, bigrin bixin delîl e.
Ji piştî vê peymanê rabûn defna xeyal e.
Ewan hucra Ayşe da, vedan rewze bû delal e,
Wan veşartî Muhemmed, rewze bû selsebîl e.
Li dû destûr hat dayîn, rewze nebe muşkul e.
Hemî kesê hesret kêş, bên ziyaretê her al e

Peygamberin defin edilmesi ve Karşılıklı Verilen Öğütler

Ey Nebi'nin sahabeleri, 'La taknut' Celil demiş
'We'tesîmû' siz tutun, bu Celal'in fermanıdır,
Güçlü ip ve bağdır, çünkü onun bağı delildir.
Dinle gafil olmayın, emri gerçekten zordur,
Kim yerleri değiştirmezse, kimse için delil olmaz
Siz de canlılar gibi, kavgasız aynı partisiniz
Çünkü siz ey müminler! Allah bedel yapmış

O haber vermiş; inananlar örnek taraftır
Ben insanların içinden, sizi örnek olarak seçtim
Birbirinizden soru sorun, bilmeyen, o cahildir
Bu bağlanacağınız bağınız olur, yanınızda güzel olursunuz

Kul, bu Allah'ın bağıyla, bayrak altında birbirinizi tutun
Birbirinize düşman olmamak için, birbirinizle kapışmayın
Doğruyu Allah söylemiş, metin bağ bayrak altındadır
Allah'ın bütün fermanı, tutun tellal olmayın
Kim bayrağın altına gelmezse, asidir o, bayrak dışıdır
Ashap sözü doğru vermiş, kapışmayın bağırmayın

Nebi'nin danışma ve vasiyetini, tutun delil yapın
Bu sözden sonra, kalktılar hayal olan defin için
Onlar Ayşe'nin hücresinde, güzel bir ravza hazırladılar
Onlar Muhammed'i gömdüler, ravza selsebil oldu.
İki izin verildi, ravza problem olmasın,
Bütün hasret çeken kişiler, her tarafa ziyarete gelebilsin.

Hatina Fatime

Dema Zehra hat dîwan, Muhemmed nedît berî.
Wê fixan zarîn kirî, wek cuyan hêstir barî.
Çavêd wê girtin remed, ji çav baran dibarî
Ax bêkes mam dunyayê, pişt te navêm jîndarî
Heyat ba te pur xaş bû, bêkes mam kezî kur î.
Roya min bê te nabe, zivistan wa xaş borî
Bahara her kesî hat, bom in tune baharî.
Li rewzê wê mîze kir, bêhnek dihat ji qebrî.
Wê qîr dida çi bêhnek! Rewza babê dibarî.
Piştî vê behna hanê bêhnekê bêhnan carî.
Bêhnekê ew tu bêhnan, der dunya ixtiyarî
Bêhnek wuha di cihan, gerdûnê car naborî.
Ew misk e ya enberê, gul û sosinêd berî.
Bêhin xaştir zê'feran, ji rewza peyxemberi.
Qir û hewar dikirî, ax li min roj bû tarî.
Gelo roj hate grtin? Ba qîr hemî kes digrî.
Ya Reb! Tu canê hanê bistîn li pey serverî.
Li dû Muhemmed çi kem, jîna misle jîn harî.
Hêşet hemî zar girî, fixan û qîr dikirî.
Xazî diken bo mirin, xazî bi kesê mirî.
Fereştan bi hevdu ra, alema berzex girî.
Hat Hesen û Huseyn tev, ewan tev dane girî
Xulxule kete esman, mewcûd deng dan hev girî
Xudê ji bo wan gotî, nû can bend xwe vekirî

Ev rêka cumle mewcûd, mirinê xwe jî bimirî.
Xazî bo hinek kesan, wan hîşt rêka nemirî.
Peyman min da bona wî, ne guneh xete bîrî.
Ew peymana min da bû, qebûl kir peyxemberî.
Gunehêd peyrewê te, bo wî tu bû mehderî
Dengek hatî ji rewzê, gotê keçê negirî.
Keça delal e Fatime, neke hewar, qir, girî
Berya hemî malîyan, bo wesla min te werî.
Li bal bab weslê bikî, dunya xwe biguhurî,
Fatime şad rabû pîya, wê mizgîn da negirî.
Nêzîk e canê bidem, bînem babê xwe berî.
Lew mizgîn da min Nebî, bo wesla wî ez yarî.

Bo meclisê dawî hat, wa ez bi xwe digirî.
Selû ela rûh Nebî, ewa xwe ye rehberî.

Fatima'nın Gelişi

Zehra divana geldiğinde, Muhammed'i önde görmedi
O figan ve inleme çekti, dereler gibi gözyaşı akıttı
Gözünü hastalık tuttu, gözünden yağmur yağardı
Ah, kimsesiz kaldım dünyada, senden sonra yaşamak istemem
Hayat yanında çok hoştu, kimsesiz kaldım, örüğü kesik olarak
Günüm sensiz olmaz, kış işte güzel geçti
Herkesin baharı geldi benim için bahar yoktur
Ravza'ya o baktı, kabirden bir koku geliyordu
O bağırıyordu bu ne koku, babamın ravzasına yağıyor
Bu kokudan sonra, kokulardan koku yağdı
O koku, hiçbir koku olarak dünyada seçilmemiş
Dünyada böyle bir koku, gezegenlerde hiç geçmemiş
Bu misktir veya amberdir, gül ve süsen önünde
Zaferandan daha hoş, peygamberin ravzasından
Bağırma ve figan ediyordu; ah gün benim için karardı
Acaba güneş kapandı mı? Bağırmasıyla herkes ağlıyordu
Ya Rab! Bu canı, önderin ardından al
Muhammet'ten sonra ne yapayım, kudurmuş hayat gibi hayat
Topluluğun hepsi ah u zarla ağladı, figanla bağırıyorlardı
Ölmek istiyorlardı, ölen kişi için bunu istiyorlardı
Melekler beraber, berzah aleminde ağladılar
Hasan ve Hüseyin beraber geldiler, beraber onlar ağladı
Göğe bağırttı sesleri düştü, varlıklar ses verip ağladılar
Allah onlar için dedi, yeni can ipinden açıldı
Bu bütün varlıkların yoludur, ölümün kendisi de ölecek
Bazı kimseler istedi, onlar ölümsüz yolu bıraktı

Söz verdim onun için, peygamber kabul etti
Yolundan gidenlerin günahı, sen onlar için şefaatçi oldun
Ravza'dan bir ses geldi, dedi: 'Kızım ağlama!'

'Güzel kız Fatma, bağırıp çağırma, ağlama'
"Ev halkımdan önce, seninle beraber olacağız
"Babana yetişeceksin, dünyanı değiştireceksin
Fatma sevinerek ayağa kalktı, müjde verip ağlamadı
Yakındır can vereyim, babamı görüp öne geleyim
Çünkü Nebi bana müjde verdi, ona yetişmek görmek için
Meclis için son geldi, iste ben kendim ağlıyorum
Sallu ala ruh Nebi, o rehber sahibi.

Dawiya Behsê

Hat xwandin eva qise, ji bo suxtêd medrese
Da ewan çend kelîme, bo wan zanîn û ders e
Ji bo kesê bawermend, xile't û hem kiras e.
Kesê wan li xwe bike, mezin nav û namus e.
Xûye wan bi giranî, bo insan dibin pûs e.
Din nav xelq û civatan, nîşan in nabin nehs e.
Kesê bi wan xwe negre, nav xelqe dibin e'ks e.
Vêkxistî ev çend hurûf, bo bibe we'z û ders e.
Muhammed Xanî bes ke, mecehderî bo hewes e.
Xudê! Bi bexş tu ewî, nebêje hevqas bes e.
Gunehêd wî pur kirî, ew bûye bul hewes e.
Temet ji bo van herfan, suxtan got îdî bes e.
Me hilda tarîxa wê ji levzê 'saq sulis' e.
Selû e'la Muhemmed, bom in dua ken bes e.

Konunun Sonu

Bu kıssa okundu, medresenin öğrencileri için
Ki, onlar birkaç kelime, onlar için ders ve bilgiler
İnanan kişiler için hem elbise hem giyim
Kim bunları giyerse, ad ve namusu büyük olur
Onların ahlakı ağırlıklı, insan için sis olur
Halk ve toplantılarda, alamettir, uğursuz olmaz
Kim bunları öğrenmezse, halk içinde aksi olur
Bu birkaç harf birleştirdi, vaaz ve ders için
Muhammed Xanî yeter, isteği şefaat içindir.
Allah'ım, onu affet, deme bu kadar yeter,
Çok işlediği günahlar, bu, ona heves olmuş
Bu harfler için yeter, öğrenciler de artık yeter dedi,
Onun tarihini koyduk, 'Sak sulus' lafzı ile,
Muhammed'e salâvat olsun, bana dua edin yeter'.

Xanîname

BÎBLÎYOGRAFYAYA EHMEDÊ XANÎ

EHMEDÊ XANÎ BİBLİYOGRAFYASI

Destxet

1. Nık bu t, AuBereuropaische Handschriften, lslarnische Handschriften, Ms. or. quart. 1133, PPN781375452, (http:/ /resolver.staatsbibliothek-berlin.de/ SBB00o155B4oooooooo), Staatsbibliothek zu Berlin.

2. Ahmed-i Hani. (1906). Mem û Zin. (Kürtçe'den çeviren: Abdülaziz Halis). (El yazması Nüsha: Ayhan Tek Kişisel Arşivi).

3.Xani, E. (1977). Divan. Molla Muhammed b, İsa el-Beyazidi'nin El Yazması Nüshası. Doğubeyazıt.

4, Kurdo, Q. (190). Nûbara Ahmede Xani. (Neçapkiri, di arşiva Mahmud Lewendi de).

5. Ahmed-i Hani, (1856), Mem û Zin. (Kürtçeden Türkçeye çev: Ahmed Faik). (Elyazması nüsha, Çevrimyazı: Ayhan Tek). (Yayımlanmamış Çalışma).

6. Ahmed-i Hani. Mem û Zin. (Elyazma: TDK Nüshası). (Arşiv No: A305).

7, Marni wa Zin ("The Book of Marni and Zin"), 19x22 cm. Islamic Consultative Assembly Library D, call No. 9385, fols. 1v-2r. PLACE, 1273/1852. Courtesy of the Library.

8. Sipki, 'A. (sala istinsaxe: 1273). Memi û Zin, Kutubxaneya Meclise Şuraya Milli ya Tehrane, j. 9385.

9. Hani A. (1900). Mem û Zin. Abdülaziz Halis (Çev.). (Yayımlanmamış elyazma eser).

10.Ahmed Faik Han, Tercüme-i Memo Zin, Kütüphane-i Meclis-i Şura-yı Milli (İran-Tahran) Yazmaları. No:9385

11. Ahmed Faik Han, Nazire-I Mem o Zin, Süleymaniyye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü No:2361

12.Ahmet Faik. (?). Mem û Zin. (El yazma Nüsha). (Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar: 894,35·1)

13-Ahmet Faik. (?). Mem ti Zin. (Elyazma Nüsha). (Türk Tarih Kurumu: Y.1/165).

14.Şeyh Ahmed El-HanL 1166. Mem û Zin, Yazma, istinsah, Mam Zidi kabilesinden Aziz b, Şirbar, Bağdat Kütüphanesi Yazmaları.

15. Şeyh Ahmed El-Hani, Trhsz Nubar, Daru'l-Kütubi'l-Mısriyye, El-Hizaneti't-Timuriyye, No:46

16.Şeyh Ahmed El-Hani 1148. Nubar, Yazma, Diyarbakır İl Halk Kütüp., No: 751, Vrk. 38- 49

17. Şeyh Ahmed EI-Hani,1166. Nubar, Yazma, Diydrbakıril Halk Kütüp. No:961, Vrk. 52-4

18.Şeyh Ahmed El-Hani, Trhsz. Akida İmane, Danru'l-Kütubi'l-Mısriyye, El-Hizaneti't. muriyye, No:46

19.Şeyh Ahmed El-Hani, 1148. Alkida lmane, Diyarbakır il Halk Kütüp., No: 751, Vrk.55·59

20.Şeyh Ahmed El-Hani, 1166. Akida İmane, Diyarbakır il Halk Kütüp., No: 961, Vrk.65-68

Pirtûk

A-Weşana wek Eslî û Transkrîpsîyon

1. Xani, E. (2014). Ehmede Xani Külliyatı (I-IV). İstanbul Avesta.

2. Xani, E. (2019). Hemû Berhem: Mem û Zin, Diwan. Nubara Biçukan, Eqideya İslame, Eqideya İmane. Diyarbakır: Lis.

3. Xani,E (1947). Mem û Zin. (Le Bilawkirawekani jîn). Halep: Aras.

4. Xani,E. (2007t Mem û Zîn. Arif Zerevan (Trans.), Hewler: Çapxaney Dezgay Aras.

5. Xani, E. (2005). Mem û Zin. Mehmet Emin Bozarslan (Wergere Tipen Latini). İstanbul: Barış.

6. Xani A. (1367). Ferhenga Nubar. Perwiz Cihani (Ed.). Urmiye: Nawenda Weşanen Fer heng û Edeba Kurdi (İntişarati Selahaddin Eyyubi).

7. Xani A. (1988). Mem û Zin. Perwiz Cihani (Ed.). Urmiye: Navenda Weşanen Ferheng û Edeba Kurdi (intişarati Selahaddin Eyyubi).

8. Xani,E.(1335/1919). Mern û Zin, İstanbul: Necm-i İstiklal Matbaası.

9. Xani, E. (1954). Mem û Zin, (Published by Giwi Mukriyani, First Edition: Kurdistan Press: Hewler; Second Edition: 1968).

10.Xani E. (2008). Nubehara Biçukan. Huseyn Şemrexi (Amd.). İstanbul: Weşanen Nubihar

11.Xani, Ehmede. (2009). Mem û Zin. Huseyn Şemrexi (Amd.). İstanbul: Nubihar.

12. Xani, E. Nubihara Biçukan, Zeynelabidin Kaya (Tıpguhezi). Weşanen Roja Nu.

13. Şeyh Ahmed el-Hani. (1332). Newbahar. İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası.

14.Ebdullah, N. (2008). Mem û Zina Ehmede Xani. (Nusxeya Stenbolê ya 1919an bi heman- çape). Hewler: Aras.

15. El-Hani, Ş. A. (1411/19')0). Mi7.anu1-F.deb/Mem o Zin. Diyarbakır: Zeynelabidin El-Amidi Yayını.

16. Hani, A. (1337). Akida İmane. İstanbul: Matbaa-i Erkan-ı İslamiyye ve Askeriyye.

17. Hani, A. Nubihar, Zeynel Abidin Amedî el Yazması Tıpkı Basım. Diyarbakır.

18.Xani, E. (1992). Nubar. Zeynelabidin Zinar (Latinizekirin). İstanbul: Fırat.

19.Mem û Zin. (1932). Pîremêrd. Silemani: Jîn Press.

20.Khani, A. (1962). Mem û Zin. Margarita Borisovna Rudenko (ed.). Moskova.

21.Xani, E. (2008). Mem û Zin (Nusxeya Mamzedi, 1751). Tehsin İbrahim Doski (Ed.), Duhok: Spirêz.

22.Xani. E. (2005). Şakara Mem û Zin. Tehsin İbrahim Doski (Ber.). Duhok: Spîrêz.

23.Xani E. (2016). Diwana Ehmede Xani. Tehsın İbrahlm Doski (Ber.). Duhok: Spirez.

24-Yıldırım. K (2013). Ehmede Xani: Mem û Zin. İstanbul: Avesta.

25.Xani, A. (2015). Mem û Zin. Işık Yayıncılık Ticaret.

26.Mem û Zin. (1978). Eta Mihememed (Amd.). Silemani: Kameran.

27. Xani. E.(?). El-kitab-ı Nıibehar. Yusif 'Ebidulla (Amd.). Şam.

28.Xani, E. (2008). Mem û Zin, Necati Ebidulla(Amd.). Hewler: Aras.

29.Mirawdeli, K. (1987). Mem û Zin of Khani. Süleymaniye: Rani Press.

30. Qoxi. E. H. {1984). Kitabu Rehbere Sani, ila Şi-rî- Eqide.

30. Xanî, E.(1989)Mem ù Zîn .Hejar(Amd.)Parîs:Weşanen Enstitoy Kurd.

B. Şerh

1. Amedi. Z. Mecmeu'l-Enhar Fi Şerhi Nevbahar. Diyarbakır.

2. Celali, M. M. (2011). Fevzu'l.Kadiri'l-Mennan Şerhu Nubihara Biçukan. İstanbul: Stembol.

3.Cihanı, P. (2008). Ehmede Xani: Mem û Zin (Bi Rave û Şiroveyek Nu). (Bergı I.II).Dihok: Çapxana Xani.

4.Cihani, P. (2010). Şiroveya Mem û Zina Ehmede Xani İstanbul: Nubihar.

5.Doski. T.İ. (2005). Cewahiru'l-Me'aniy fi Şerhi Diwani Ehmed'el-Xani. Erbil: EI-Met- be'etun "Wezaret'ul-Terbiye.

6. Dost, C. (2000). Ehmede Xani: Mem û Zin (Şerh we Tercume). Dimeşq: Dar'ul·Zeman'eI-lı'"Teba'et u we'n-Neşr. (Et-Teb'et'ul-Ewwel).

7. Dost, C. (2006). Ed-Durru's-Semin fi Şerhi Mem û Zin. Dohuk: Daru Sipirez.

8. Dost, J. (2010). Mem û Zin: Ehmede Xani. (Şerh ve Sadeleştirme). İstanbul: Avesta.

9.Durre. A. (2002). Şerha Diwana Ehmede Xani Felsefe û Jivana Wi. İstanbul: Avesta.

10. El-Bevazidi. M. M. C. (2018). Fevdu'l-Qedir'ul-Metin Şerhi Kitabi Mem û Zin (Cild I-II) Salih bin Mela Musa/Mehmet Salih Geçit (Teshih û Tehkik). İstanbul: İhvan Neşriyat.

11. Emini, O. (1990). Ehmede Xani: Mem û Zin (Şirovekirdin û Vekolin). Bexda: Met- be'et'ul-Cahiz.

12. Osman, M. E. (1990). Mem û Zin: Vekolin u Şirovekirin. Çapa Êke. Bexdad.

13. Xani, E (1396). Diwani Mem û Zini Ehmedi Xani: Be inzimam, Tehlil we Berresi an. Sadullah Mecidi(Mutercim we Şerh). İntişarati Zanko.

14. Qoxi. E. H. (2004), Gulzara Hemûkan Şerha Nubihara Biçukan. İstanbul: İhsan.

15. Karabulut, O.İ. (2011). Ehmede Xani: Mem û Zin Şerhi (Cilt 1–2). İstanbul: Aktif Matbaa

C. Lêkolîn û Analiz

1. Amedî, S. B. (1979). Ehmedi Xani: Nubihara Seydayê Mezin (Xirvekirin û Lidiweçûn Tiwêjandin). Bexda: Çapxaneyi Korrî Zanyari Kurd. (Çapi Yekem).

2.Dizeyi) E. F. (1997). Mem û Zin: Lêkolinewe û Helsengandin. Hewler: Çapxaney Wezareti Roşenbîrî.

3. Badi İsmail, (1996). Ji Helbesten Ehmede Xani. Dihok: Hawar.

4. Yıldırım, K. (2011). Kültür Bakanlığı'nın Mem u Zin Çevirisine Eleştirel Bir Yaklaşım. İstanbul-Awesta.

5. Xani. E. (?). Nevbahar. Molla Abdusselam Naci el-Cezeri (Teshih). Dimeşq: Cidaru-Tabaat

6. Yıldırım, K. (2010). Mem û Zin: Ehmede Xani (Çeviri ve Kavramsal Tahlil). İstanbul-Avesta.

7-Ayhan. M. (1996) Kürdistanlı Filozof Ehmede Xani. Ankara: Doruk.

8.Bayar, A. F. (2018). Ulus Tartışmaları Bağlamında Xani. İstanbul: Niıbihar.

9. Bulut, F. (2011). Ehmede Xanê'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası, İstanbul: Tüm Zamanlar. (Çapa Yekem 1995, Çapa Duyem 2003).

10. Dara, D. (1995). Felsefeya Ehmede Xani. Berlin: İnstituya Kurdî.

11.Delal Y. (2011), Bir İslam Alimi Olarak Ehmede Xani ve Kurdi Muradının Kur'ani Dayanakları. İstanbul: Diwan.

12.Mirawdeli. K. (2012}. Şorişi 'Işq: Traiediyay Mem û Zîn. (Revolution of Love: Tragedy of Mem û Zin). (A dramatization of Khani's Mem û Zin in Standard South Kurmanji Kurdish). Silemani: Khani Academy.

13-Murad, C. (1997-2018). Ahmedi Xani: Jiyan û Berheın û Bir û Baweriyen Wi. İstanbul: Doz.

14.Nazmi (2017). Reyahin-i Aşk (İnceleme ve Tenkitli Metin). Mustafa öztürk (Haz.). Diyarbakır: Lis.

15.Şakeli, F. (1996}. Mem û Zin'de Kürt Milliyetçliği. İstanbul: Doz Yayınlan.

16.Tek, A. (2018). Hamisiz Şair Babasız Metin: Mem û Zin ve Osmalıca Çevirileri üzerine Bir inceleme. İstanbul: Nubihar.

17.Yıldırım, K. (2011). Ehmede Xani'nin Fikir Dünyası. Ağrı: Ağrı Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

18.Şex Mihemed Hacî, S. Q. (2009). Binyatî Geranewe le Dastanî Mem û Zinî Ehmedi Xani w Romani Şari Mosiqare Sipiyekani Bextiyar Eli da. Dihok: Çapxaney Xani

19.Mihemed Mela Kerim. (1999). Le Pênawi Rasti û Kurdi û Xani da. Hewler: Çapxaney Wezareti Perwerde-Dezgay Aras.

20.Mem, H. (2004). Tesewira Xaniyê Filozof. Stenbol: Weşanên Enstituya Kurdiya Stenbole.

21.Mirawdeli, K. (2012). Love and Existence -Analytical Study of Ahmadi Khani's Tragedy of Mem û Zin. Bloomington: Author House.

22.Omer, H. (2007). Ehmede Xani Raman û Huner (Nimûne Dastana Mem û Zin). Heleb: Hiro.

23.Resul, Î. M. (1979). Ehmedi Xani Ṣa'iren we Mufekkiren. Bexda: Metbe'et'ul-Hewadis.

24-Yaşin, A. (2012). Kürt filozofu Şeyh Ehmede Xani Hazretleri. Diyarbakır: Lis.

25.Shakely, F. (1992). Kurdish Nationalism in Mam û Zin of Ahmad-i Khani. Brussels: Kurdish Institue of Brussels.

26.Edulla, F. Ş. (2010) Netewe, Dewlet, û Ayin le Hizri Ehmedi Xanî da(1650-1707). Hewler: Çapxaneyi Roşenbiri.

27.Eli, E. M. (1972). Ahmed el-Xani Felsefetu'l-Tesewif fi Dıwanihi "Mem û Zin'n.Camia- tu'l-Qedis Yusif, Maahat al Ṣarqîyya.

28.Yıldız, N. (2014). Ben Ehmede Xani'yim. Diyarbakır: Aram.

29.Cihani, P. (1347). Muqadimeya Mem û Zin. Tehran: İntişarati Selahaddin Eyyubii.

30.Varlı, M. E. (2002). Diwan û jinewariya Ahmede Xani I-II. Stenbol: Avesta.

31.Varlı, M. E. (2004). Diwan û Gobideye Ahmede Xani yed Mayin I-II. Ankara: Sipan

32.Buti, M. S. R. (1982) Mamu Zayn: Qissati Hubb Nabata fi al-ard wa Ayna'a fi al-Sama. Bayrut: Dar al-Fikr.

33.Çeliker, L. (2016). Ji Diroke Direkeke Ehmedê Xani. (Çapa Yekem). Diyarbakır: Aram.

34.Chanie, A. (Xani). (1969). Mam und Zin, Genannt Romeo und Julia der Kurden. München: Nukse.

35.S.Dizeyî, E. F. (1985). Newbahari Xani û Ehmedi Şex Marufi Nodi. Hewler: Çapxaney Roşenbîrî û Lawan.

36.Doski, T. I (2010). Dûferhegên Vehandi, Nubar û Mirsad al-Atfalyen Ehmedê Xanî û Muhemmed Kerbelayî. Erbil: Ekadimiyay Kurdi.

37.Findi, R. (1966). Xani û Haci Vekolêneka Edebiye. Dihok: Çapxana Kulija Şerî'ê.

38.Findi, R (2008). El-Fikr'el-Qewmiye Beyni Xani we Haci Qadir'eI-Koyî. Erbil: Metbe'eti Hacî Haşîm.

39·H M. (2006). Mamostayê Sêyemin Xani. Dihok: Çapxaney Hawar. (Çapi Yekem).

40.Resen, R. (2004). Êzdiyati di Mem û Zina Xani da. Dihok: Bingehê Laliş.

41.Mem, H. (1998). Xani'den Platon'a İki Demet Çiçek. lstanbulı Weşanen Enstituya Kurdi ya Stenbolê.

42.Mem, H. (2005). Üçüncü Öğretmen Hani. İstanbul: Kürt Enstitüsü Yayınları.

43.Şinasi, Kadir. (2008). Din, Ahlak ve Eğitim Rehberi Hani Baba'nın Evlatlarına Nasihatleri. Doğubeyazit: Bahar Kitabevi.

44.Umer, H. (?) Ahmede Xani Fi-l-Melheme-l-Şi-riye Mem û Zin. (Ci û tarîxa çapê ne diyare)

45.İbrahimi, A. Mi'erife Şexsiyaytê Ehmedê Xani-Şairê Mihenperestê Kord, Mehabad: Çapemenîy Mela Eware.

46.Lescot, R.& Wenzel, I.Ch.(1980) Mam und Zin: Kurdisches Volksepos des Dichters Achmad-i Chani (1650-1706) Zurich

47.Mamo, C. (2015). Ehmedê Xanî Mem û Zîn. Diyarbakır: Belki.

48.Mela Reşid, M. E. (?). Hozanên Mamusayê Gewre Ehmedê Xanî. Surya

49.Taha, Mahir (2019) Ehmedê Xanî Kısa ve Öz (1651–1707). Stockholm: Actopia.

D. Werger

1.Faik, A. (1969). Mem o Zin. Sun Dadaşbilge (Çev.}. İstanbul: Matbaa Teknisyenleri Basım evi.

2.Xanî,E.(196o).Mem û Zin.Ebdirehman Hejar (Wer.).Bexdad: Necah.

3.Xanê,A.(2004). Mem û Zin.Ömer Sudaüzen (Çev.). Ankara: Yeryüzü.

4.Şakeli, F. (1995). El-We'yil Qewmiy'el-Kurdi fi Mem û Zin Ehmedi Xani. Seyfedin Dawid û Berzan Mehmud (Wer.) Beyrut: Et-Teb'et'ul- Ewwel, Metbe'et'un Kurd Pres.

5.Mero, H. (2009). Xanî û Newroz. Z. Farqini (Wer.). İstanbul: Weşanen Enstituya Kurdi ya Stenbole.

6.Khani, A. (2008). Mem and Zin. Salah Saadalla (Wer). İstanbul: Avesta

7.Xani. E. (2018). Mem û Zin: Ein klassiches kurdisches Epos aus dem 17. Jahrhunden. Feryad Fazil Omar (Ubersetz von}. Berlin: lnstitut für Kurdische Studien.

8.Khani A. (2002). Mem et Zin. Sandrine Alexie at Hasan Akif (Wer.). Paris: L'Hannattan.

9·Xani. A. (2013). Mem û Zin. Nihat Dağlı (Çev.). İzmir: Gonca.

10.Xanî, E. (1990). Mem û Zin. Mehmet Emin Bozarsan (Çev.). İstanbul: Hasat Yayınları. (Çapa Yekem 1968; Çapa Duyem 1973).

11.Ahmed-i Hani. (2018). Mem ile Zin. Renkli Bahçe Yayınları.

12.Xanî E. Mem û Zin. İzedin Mistefa Resul (Tercurne we Teqdim we Hewamuş). Suleymaniye: Metbe'etun Ofsevt Safut. (Et-Teb'et'ul-Ewwel).

13.Xani, E. (2018). Mem û Zin. İbrahim Sunkur (Çev.). Ankara: Weşanen Sitav. (Çapa yekem 2016).

14.Xani, E. (2018). Mem û Zin: A Classic Kurdish Epic from the 17th Century. Feryad Fazil Omar & Mitch Cohen (Wer.) Berlin: Institut F.Kurdische Studien

15. Xanî, E. (2018). Mem u Zin, Ein Klassisches Kurdisches Epos aus dem 17. jahrhunden. Feryad Fazil Omar (Wer.). Berlin: Institut F. Kurdische Studien.

16.Xani, E. (2018). Mem û Zine. Murad Canşad (Wer.). Diyarbakır: Weşanxaneya Roşna.

17.Xani, t (ıoıo). Mem û Zin. Hejar (Wer.). Silemani: Pexşangay Azadi. (Çapa Yekem 1960).

18.Xani. E. (2005). Mem û Zin. Mehmet Emin Bozarslan (Çevrimyazı ve Sadeleştirme). İstanbul: Deng Yayınları.

19.Resul, İ. M. (2008). Ehmedê Xani: Şa'ir û Birmend, Feylesuf û Sofi. Izedin Mistefa Resul (Wer.). Silêmani: Mektebi Bir û Huşyari YNK.

20.Canie, A. (1994). Mam und Zin, Kudisches Epos. Jemal Nebez (Wer. u Ş.). Herausge- ber Verein Freunde des Kurdischen Volkes.

21.Xanî, E. (2010). Mem û Zin. Namık Açıkgöz (Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

22.Xanî, a. (2014). Mam û Zin. Şamil Esgerov (Çev.). Mehmet Kaplan (Kiril Alfabesinden Çevrimyazı). İstanbul: Nubihar.

23. Xani, E. (2014). Mem û Zin. Mehmet Kaplan {Çev.). İstanbul: Nubihar.

24.Xani, E. (2019). Mem û Z'ın. Erasmus Yayınları.

25.Xani, E. (2012). Mem û Zin. Şirzad Şefi' Barzani (Tercume). Erbil: Selahaddin Üniversitesi.

26.el-B(o)ti. M. S. R. (2013) Mem û Zin. Abdulhadi Timurtaş (Çev.). İstanbul: Kent Işıkları.

27.Khani, A. (1962}. Mem û Zin. Margarita Borisovna Rudenko (Çev.). Moskova

28.Xanî, E (2016). Mem ile Zin. Selim.Temo (Çev.). İstanbul: Everest.

29.Xani, E. (2014). Diwan. Kadri Yıldırım (Çev.). İstanbul: Avesta.

30.Xani, E. (2oo8). Nubehara Biçukan. Kadri Yıldırım (Çev.). İstanbul: Avesta.

31.Xani, E. (2008). Eqıdeya İmanê. Kadri Yıldırım (Çev.). İstanbul: Avesta.

32.Şakeli, F. (1996). Mem û Zin'de Kürt Milliyetçiliği. Ş Süer (Çev.). İstanbul: Doz.

33.Resûl, İ. M. (2007). Bir Şair Düşünür ve Mutasavvıf Olarak Ehmede Xani ve Mem û Zin . Kadri Yıldırım (Çev.). İstanbul: Avesta.

34.Khani, A. (1992). Mem och Zin. Robert Alftan (), Stockholm: Sara Förlag.

35.Xani, A. (1968). Kurdish National Epic: Mem u Zin. Alan Ward (Transl.). Amsterdam.

E. Beşa Pirtûkê.

1.Leezenberg, M. (2019). Ehmede Xani's Mem û Zin: The Consecration of a Kurdish Na- tional Epic. Michael M. Gunter (Ed.), Routledge Handbook on the Kurds, (pp. 79-89). London: Routledge.

2.Amedi, S.B (1980) Hozanvanêt Kurd (Ahmedê Xani) Bexda:Çapxaneyi Korri Zanyariy Iraq

3.Bozarslan, M. E. (1991). 'Mem û Zin" Di Rupelên 'Kurdistan"ê da." Kurdistan. s. 18 (22). Uppsala: Weşanxaneya Deng.

4.Van Bruinesen, M. (2003). Ehmede Xani's Mem û Zin and Its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness.In A. Vali (Ed),Essays on the origins of Kurdish nationalism.Costa Mesa:Mazda

5.Bruinessen, M. V. (2005). Ehmede Xani'nin Mem û Zin'i ve Kürtt Milli Uyanışının Ortaya Çıkşındaki Rolü. Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri. (Ed: Abbas Vali). İstanbul: Avesta Yayınları. 63-82.

6.Ce'fer, H. (2009). Êzdiyati di Mem û Zîna Xani da. Çend Vekolîn Ii dor Mem û Zina Xanî (r. 85–109). Hewler: Aras.

7.Christmann, A. (2009). Transnationalising personal and religious identities: Muhammad Sa'id Ramadan al-Buti's Adaptation of E. Xanî's 'Mem û Zin'. Sufism today: Heritage and Tradition in the Global Community, 31-48.

8.Yusuf, A. (1988). Şairen Klasik ên Kurd. Ali Şêr (Wer.). Uppsala: Jina Nu.

9.Vali, A. (2013). Kürt Tarihi Kimliği ve Siyaseti Kuramsal Bir Yaklaşım. (Ehmede Xani ve Biz. 83–92). İbrahim Bingöl (Wer.). İstanbul: Avesta.

10.(1980) Mem och Zin. (i tolkning och oversattning fran engelska av: Robert Alftan. Med inledning av Gisbert Janicke), Helsingfors.

11.Yusif Diyadin Paşa. (2017). Ferhenga Hemidi Kurdi-Kurdi. (Jan Dost (Amd. û Wer.). Diyarbakır: Dara

F. Ferheng

1.Gerdî E. (2016). Ferhengî Mem û Zînî Xanî. Hewler: Narîn.

G. Gotar

1.Açıkgöz, N. (1990). Ahmed'i Hani'nin Mem û Zin adlı Mesnevisi ve Klasik Edebiyattaki yeri, Türk Dünyası Araştırmaları,67,127-138

2.Şerifi E. (1371). Muqayise-ye Beyn-e Mesnewi-ye Mem û Zin-e Ehmed-ê Xani û Leyli û Mecnun-ê Nizamî. Ferheng, 10, 247–258.

3.Reşid, C. Ş. (1397). Berresi Unsuri Cidal der Du Riwayet Xusro w Şirln Nizami Gencewî we Mem û Zini Ehmedi Xani. Pejtiheşnamei Edebiyati Kurdi, 7, 19-44

4.Erdoğmuş, H. (2015). Molla Mehmed Demirtaş ve Ehmede Xani'de Aşk. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 1(1), 147-156.

5.Aslan, R. (2015). Berawirdiya Destana Memê Alan û Mem û Zina Ehmede Xani. International Joural of Kurdish Studies, 1(2)1 86-101.

6.Öztürk. M. (2015). Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyan ile Kürtçe'deki İlk Manzum Sözlük Nubehara Biçukan Arasında Bir Karşılaştırma. The Journal of Mesopotamian Studies, 1(1), 5.

7.Dashty, O. H., & Rashid, J. S. (2016), The Ways of Analyzing the Characteristics in These Two Love Stories "Sheeren and Khasraw" and Mem and Zin. International Journal of Kurdish Studies, 2 (3), 108-123.

8.Ahmadi, J., & Broomandi, A. (2020). A Morphological Reading of Ahmad Khani's Mem and Zin in Terms of Vladimir Propp's Narrative Theory. Journal of Kurdish Literature, 5(2), 57-76.

9.İbrahimi, M. (1397). Dariştenasi Beyti Mem û Zin û Berawirdkirdini Hêmane Giringekani legel Çiroki Efsunawiyi Kurdi da. Pijuhişnameyi Edebiyati Kurdi. 4/6, 187-215.

10.Dündar, M. (2020). Ahmed-i Hani'nin ilmi Faaliyetleri. Kurdiyat, (2), 63-72.

11.Dündar, M. (2017). Ahmed-i Hani'nin ilmi Kişiliği.The Journal of Turk-Islam World Social Studies. 14, 222-229.

12.Reşid, C. Ş. (2018) Xodşukufai Mem der Riwayeti Mem û Zin ber Esasi el-Guy Girayaneti Abraham Maslow. Humanities Journal of University of Zakho, 6(3), 755-778

13.Reşid, C. Ş. (2020). Egzistansiyalizm der Mesnewi Mem û Zin. Humanities Journal of university of Zakho, 8/2, 274-291.

14.Reşid, C. Ş. (2020). Baz tabi Exlaq der Mesnewi Mem û Zin. Nusha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi. 20(51), 273–298.

15.Reşid, C. Ş. û Barzani Ş. Ş. (2014). Cereyani Riwayeti Mem û Zin ez Çeşmendaz Sulukû Arifanei Etar Nişaburi. Zanco Journal of Humanity Sciences, 18(2), 111-132.

16.Awla. F. I. (2019). Komelek Didgay Ciyawaz Lebarey Mem û Zinewe. Zanco Journal of Humanity Sciences, 23(2), 183-190.

17.Geçit, M S. (2013). Hoca Ahmed Yesevi ile Şeyh Ahmed-i Hani'nin Divan-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadi Esasların Mukayesesi. Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 13(3), 129-130.

18.Açıkgöz, N. (2007). Türkçe ve Kürtçe Mem û Zın ile Fuzuli'nin Leyli ve Mecnun Mesnevisinin Mukayesesi. Turkish Studies, 2(4), 37-50.

19.Adak, A. (2016). Şewqiye Xani Ii Pey Şopa Ehmede Xani: Berawirdkirinek Ii Ser Mu- lemme'ên Wan en Çarzimani Nubihar Akademi, 1(5), 36-65.

20.Ahmadi, J. (2021). Study of Ahmad Khani's Mystical Views on the Poem "Mam and Zayn'on Love.Religion & Mysticism,17(66),193-211

21.Aslanoğlu, O. (2018). Mem ve Zin Mesnevisinde Yüz, Göz ve Saç Mazmunları. Journal of intemational Social Research, 11(59), 37-47.

22.Aslanoğlu, O. (2019). Di Mem û Zine de Çend Hunerên Wateyı. Mukaddime, 10(1), 141-159.

23.Alexie, S. (2012). Ehmede Xani ou "Pourquoi j'êcris en kurde". Etudes Kurdes, La Lit- terature Kurde, 11, 39–56.

24.Ruseyni, E. (1352). Ehmed Xani ü Menzfuney Mem û Zin. Neşriyey Danişgede Edebiyat we Ulûmi İnsani, Danişgeh Tebriz, 105, 35–46.

25.Enberi, K., Lezgi, H., Şiiri, H. R. (1397). Berresi Aleguhayi Riwayeti Menzumet Mem û Zin ba Tekye ber Rabitehayi Suri-Mezmuni. Pejûbeşnamel Edebiyati Kurdi, 6, 17–37.

26.Qadir, R. H. (2013). Kesayetiya Mîrî di Mem û Zina Ehmedi Xarni da. Govara Zanistên Mirovayeti ya Zankoya Zaxo, 2, 68-92.

27.Bochenska, J. Ehmedê Khani's Hymn to Forgiveness :Salvation of Satan in the Kurdish Classical Poem Mem and Zin.Fritillaria Kurdica,13-14,35-68

28.Reşid, c. S, (2016). Arkitayp we Nima Dinehayi an der Hemasei Mem we Zin. Govari Zaniste Mirovayetiyekan, 20(4), 115-139.

29.Reşid, C. Ş we Surxi, R. Q. (2018). Nimudi Nustaljik Der Riwayeti Mem we Zin. Govari Zankov Raperin, 5, 15.

30.Dehqan, M. (2007). A Late Ottoman Turkish Verse Version of Xani's Mem û Zin in the Manuscript Collection ot the Islamic Consultative. Assembly Library I. Manuscripta Orieantalia, 13(2), 55-S8.

31.Subaşı, K. (2020). Destnivisen Mecmû'eyen Kurd (21-22-47) ên di Koleksiyona Alexandre Jaba de (Nubar û Eqideya Îmanê). Kurdiyat, 1, 23-44.

32.Erdoğmuş, H. (2015). Molla Mehmet Demirtaş ve Ehmedê Xani'de Aşk. Bingöl Üniver· sitesi Yaşayan Diller Entitüsü Dergisi.1(1), 147,156.

33.Ergün, Z.(12018). Dahenana Mem û Zina Xani Wek Berhema Sereke ya Kanona Netewevi ya Kurdi. Nubihar Akademi, 9, 31·57.

34.Mecid, F., Hiseyn, Ş. (2017). Dûbarbûnewey Watayi le Mem û Zini Xani da. Govari Zankov Raperin, 13.

35.Şakeli, F. (1383h.). Bunyadhayi Nasyonalizmi Kurdi der Mem û Zini Ehmedi Xani. Aram Kerimi (Tercume), Newisa, 1.

36.Filiz, M. Ş. (2017). Xwendineke Berawirdiya Problema Xerabiye di Mem û Zina Ehmede Xani û Othello ya Shakespeare de. The Journal of Mesopotamian Studies, 2(1), 69-87.

37.Husayni, A. (1352–1963), Ahmad-i Khani va Manzumahayi Mam o Zin. Nashriyah-yi Danisbkaadah-yi Adabiyat va -Ulûmi İnsani-yai Tabriz, 25, 74-88.

38.Karabey, T. (2006). Ahmed-i Hani (1651–1707) Hayatı, Eserleri ve Memo Zin Mesnevisi. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 30, 57–65·

39.Kurdo, Q. (1978), "'Derheqa şoved Mem û Zina Zargoti û Şova Mem û Zina Ahmedê Xani," Govari Korrri Zanyariy Kurd, 6 pp. 78–110.

40.Leezenberg, M. (2019). Nation, Kingship, and Language: The Ambiguous Politics of Ehmede Xani's Mem û Zin. Kurdish Studies, 7(1), 31-50.

41.Ibrahim, M.U. (2018). Nasyonalizim û Ziman û Dewlet Lay Ehmedi Xani. Govari Zankoy Raperin, 15.

42.Qereni, E. (2019). Tekalizbuna Ramanen Tegehiştine di Helbesta (Mîre Meclis) ya Ehmede Xani de. Nubihar Akademi, 4 (11), 69–91.

43.Dehqan, M. (2012). Une Version Turque Ottomane Tardive du Poême de Xani, Mem û Zin. Boris James (Trad.). Etudes Kurdes, La Litterature Kurde, 11, 129–134.

44.Hadi, R., Reşid, C. Ş. (2013). Berresı 'Unsuri Terh der Du Menzumet Xusro we Şirini Nizami we Mem û Zini Xani.Govari Zanisti Mirovayeti,55,257-287

45.Tek, A. (2010). Li Dor Behsa Patronaje Mem û Zina Ehmede Xani. Mukaddime, 3,41-6o.

46.Tek, A (2011). 'Mem û Zin' ve 'Hüsn ü Aşk' Karşılaştırması Bağlamında Klasik Kürt ve Türk Edebiyatı Üzerine Notlar. Varlık.1248. s 10–16.

47.Sönmez, N. (2018), Şeyh Ahrned-i Hani'nin Mem û Zin Mesnevisinde Ayetlerden İktibaslar (I-IV Bölüm). Electonic Turkish Studies. 13(20). 665–686.

48.Yılmaz, M. (2001). Mem û Zin'de Epik Kurallar. Folklor/Edebiyat, 55, 185–201.

49.Rudenko, M. B. (1961). Heizvectnike ctixi Axmede Xani (Şiiren Nenaskiri yên Ahmede Xani. Narodi Azii i Afriki, No:3.

50.Lerch, P. "Bericht über: "Resume de I'ouvrage kourde d'Ahmed Effendi Khani, fait et traduit pill A Jaba. 'Bulletin de I'cademie Imperiale des Sciences de St. Petersbourg, classe Historico-Philologique. Registre 1-15. No. 547, Tome 15: NolU1858), cols. [1611-171, [1611-171.AS262.A42 ser. 2b v.14·15].

G. Sempozyûm û Konferans

1.Konferansa Nevneteweyi va Mem û Zin û Ehmede Xari (20-22.10.1995). Koln: Komkar.

2.Özvarlı, M. S. (1999). Hani'nin Tasvirlerine Göre XVII. Yüzyılda Cizre. Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu (161-164).

3.Karabey. T. (2007). Ahmed-i Hani, Hayatı, Eserleri ve Mem û Zin Mesnevisi. Oktay Belli (Ed.),1. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu (7–11 Eylül 2005). Belli. O. (Ed.). Doğubeyazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları. 429–430.

4.Baycan, C. Xani'nin Bilimsel Kimliği ve Eğitim Manifestosu. II.Uuslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu (8-10 Ekim 2008). Belli, O. (Ed.). Ağn Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, 471–478.

5.III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, (12–14 Ekim 2011). Belli, O. (Ed.). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

1.Köle, B. Ahmed-i Hani'nin 'Mern û Zin' Adlı Eserinde Mecazi Aşk-Hakiki Aşk ilişkisi. 370–382

2.Baycan, C. Xani'nin Onlar Destanının SayısaI Temeli. 383·389.

3.Avan, N. Osmanlı dönemi Ağrı Bölgesindeki Tasavvufi Hareketler (Ahmed-i Hani Ôrneği 1119/1707). 390–405.

6.IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, (12–14 Ekim 2011). Belli, O., Kaya, F., Özgül, İ., Belli, V.E. (Ed.). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

ı.Kılıç, M. Ahmed-i Hani'nin "Mem û Zin" adlı eserinin Türkçeye Manzum Çevirisi, 401–405.

7.V. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu (16–18 Ekim 2019). Belli, O., Karabulut, A., Kaya. F., Özgül, İ., Belli, V. E. (Ed.). Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

1.Kılıç, Yasin Ahmed-i Hani ve Mem û Z'ın Adlı Mesnevisi Üzerie Bir İnceme.ss 475-482.

2.Calp Mehrali. Ahrned-i Hani'nin 'Nubara Biçukan, Iman Akidesi, Divan" Adlı Eserleri Bağlamında Dini-Tasavvufi Görüşleri. Ss. 483–493.

8.Uluslararası Ahmed-i Hani Sempozyumu, (30–31 Mayıs 2008), Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

1.Varlı. M. Bütün Yönleriyle Ehmede Xani'nin Yaşamı.

2.Yıldırım, K. Biçim ve İçerik Açısından Ehmede Xani'nin Eserleri.

3.Tan, S. Xani'nin Kurmancisi ve Dildeki Uzmanlığı,

9.II. Uluslararası Ahmed-i Hani Sempozyumu "İslam Düşüncesinde İnsan' 28–30 Eylül 2018. Abdulcebbar Kavak (Ed.)

1.Yıldız, M. Ahmed-i Hani'nin Varlık Anlayışı. 21–33.

2.Çelik, A. Ahmed-i Hani'nin Eqideya İmanê İsimli Risalesinin Hadis İlmi Açsından İncelenmesi. 34–45.

3.Sönmez, N. Di Nubihara Piçukan da Şiretname. 46-6o.

4.Dede, M. İki Dilli Manzum Sözlükler Arasında Bir Mükayese Lugat-ı Ferişteoğlu-Nubihar ôrneği. 61–71.

5.Geçit, M. S. Ahmed-i Hani Çığrını Devam Ettiren Bayezid'li İlim ve Fikir Adamları. 73–98.

6.Doski, T.İ Şahdeya Seydayê Xani li Ser Xelqe Zemanê. 99–111.

7.Suvağci, İ. Tesira Ehmedê Xan li Ser Edebiyata Kurdi ya Modern. 112–117,

8.Kılıç, M. Türk Edebiyatında Kötü İnsan Tipi ve Mem û Zın'de Bekir örneği. 119–126.

9. Bakış, M. L. Mem ve Zin Motifleri Üzerinden Aşk, ın Kimliği ve Mahremiyet .127-143.

10.Ertekin, M. Z, Basuğuy, B. Pend û Amojgari di Diwana Ehmede Xani de: Helbesta 'Zahide Xelwetnişin' wek Nimûne.145–161.

11.Calp M. Ahmed-i Hani'nin Mülemma' Bir Gazeli ve Divan Edebiyatımızdaki Yeri.162–181,

12.Kaya, H. Ahmed-i Hani'nin Divanında Tarihi Bir Şahsiyet: Muhammed Pürbelali. 182–193.

13.Badi, İ. Helbestek Di Navbera Ehmede Xani û Se Şairen Ditir da. 194–204.

14.Tahir, M. N. Mirov û Mesela Qedere bi Ditina Seydaye Xani. 353–372.

15.Şengül, İ. Ahmed-i Hanı'nin Vahdet-i Vücûd Meselesi Bağlamında Kendine özgü Yorumu: Tevettün. 5o6-516.

16.Şahin, H. Orta Asya'dan Anadolu'ya İrfan Geleneğinde İnsan Tasavvuru: Ahmed Yesevi-Ahmed-i Hani Mukayesesi. 518·532·

17.Gökçe, C., Turgut, H. Ahmed-i Hani Düşüncesinde ilahi Adalet. 663–675.

18.Dündar, M. Ahmed-i Hani'nin Eğitim Faaliyetleri. 769-78O.

10.Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyum (2013). Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

1. Bozkurt, K. ve Işık, E. Ehmede Xani'nin Mem û Zin'inden Hareketle Kürtlerin Devletleşememe Nedenleri. 519–540.

11.Sempozyuma Edebiyata Berawirdi. ji Duh Heta îro di Edebiyatên Tirki û Kurdi de Texeyulên Nasnameyî (2015) (amd.Nüket Esen & Ramazan Çeçen) Mardin:Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

1. Toska, Z. Di Peywenda Edebiyata Klasik de Mesnewiya Mem û Zine. 110–144.

12.Gökçe, M. C. Çocuklann Bilinçli Yetişmesinde Akide Metinlerinin Rolü: Ahmed-i Hani Akidesi örneği. XIV. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu "İslam ve Çocuk"(15–16 Aralık 2020. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

H. Panel

1.Ahmed-i Hani'yi Anma Paneli. (2009). Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

2.Büyük Alim ve Mutasvvıf Ahmed-i Hani Aslan, İ, (Ed.) (2012). Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

3.Ahmed-i Hani'nin İslam Düşüncesine Katkıları ve Tasavvufi Yönü Paneli (12 Aralık 2015). Ansiklopedi

4-Maddeya Hakkâri: Şeyh Ahmet Hani. (1982). Yurt Ansiklopedisi (Cilt

5, r. 3360). İstanbul: Anadolu Yayıncılık AŞ

6-Özervarlı, M. Sait, Şeyh Ahmed Hani Maddesi. (1997). TDV İslam Ansiklopedisi (c.16, s 31–32). İstanbul: TDV Yayınları.

I. Salname

1.Gültekin, M. & Gültekin, B,Gültekin,N(2010)Salname Ehmedê Xanî İstanbul:Belge

2.Gültekin, M. & Gültekin, B,Gültekin,N(2011)Salname Ehmedê Xanî İstanbul:Belge

3.Gültekin, M. & Gültekin, B,Gültekin,N(2012)Salname Ehmedê Xanî İstanbul:Belge

4.Gültekin, M. & Gültekin, B,Gültekin,N(2013)Salname Ehmedê Xanî İstanbul:Belge

5.Gültekin, M. & Gültekin, B,Gültekin,N(2014)Salname Ehmedê Xanî İstanbul:Belge

İ. Portre

1.Kaplan, A., Aydın, H. (2013). Ehmede Xanî Navenda Lekolina Çandeyî-ya Navneteweyi. İstanbul: UKAM Yayınları.

Tez

1.Tek, A. (2015). Osmanlı Edebiyatında Mem û Zin Mesnevisi ve Yayılımı [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

2.Salim, G.A. (2017). Rengdana Folklore di Destana Mem û Zin ya Ehmede Xani da (Teza Llsansa Bilind ya Çapnebuyi). Yüzüncü Yıl üniversitesi.

3.Aydoğdu., İ. (2018). Ehmede Xani'nin Kürt Milliyetçiliğine Etkileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

4·Korkmaz, V. (2019). Berawirdiyek li ser Destana Meme Alan û Mem û Zina Ehmede Xani ji Aliye Binyad û Honake ve (Teza Lisansa Bilind ya Çapnebuyi). Mardin Artuklu üniversitesi.

5.Milan, M. B. (2019). Hêmanên İrani yên Dirokî û Mitolojik di Mem û Zina Xani û Diwana Melayê Ciziri de (Teza Lisansa Bilind ya Çapnebuyi). Mardin Artuklu Üniversitesi.

6.Demir, M. E. (2019). Şiret di Helbesta Kurmanci ya Klasik da: Nimuneya Feqiye Teyran, Ehmede Xani, Mele Xelie Sêrtî û Seyid Eliyê Fındiki (Teza Lisansa Bilind ya Çapnebuyi). Mardin Artuklu Üniversitesi.

7.İnci. V. (2020). İqtibas di Edebiyata Kurdi ya Klasik da (Helbesten Melayê Ciziri. Feqîyê Teyran, Ehmede Xani û Melayê Bateyî) (Teza Lisansa Bilind ya Çapnebûyi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

8.Karaman, C. (2017). Ehmed ilmi el-Qoxî û Berhema Wı ya bi Navê Rehbere Sanî Şerha Eqida Ehmedê Xani (Teza Lisansa Bilind ya Çapnebuyi]. Muş Alparslan Universitesi.

9.Attı, H. (2013). Lekolineke Folklori Ii Ser Destana Mem û Zinê (Teza Lisansa Bilind ya Çapnebuyi). Mardin Artuklu Üniversitesi.

10.Azlal E. (2013). Ahmed Faik'in Türkçe Mem û Zin Mesnevisinin İncelenmesi ve Fuzuli'nin Leyla ve Mecnün Mesnevisiyle Mukayesesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.

11.Chyet, M. L. (1991). "And a thornbush sprang up between them": Studies on "Mem û Zin' a Kurdish romance. (Volumes I and ll) (Order No. 9228601). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (303936844)

12.Töre, S. (2015). Translation and Ideology: A Study of Paratexts of Turkish Translations of the Kurdish Mesnevi Mem û Zin in the Republican Period. (Yayınlanmaınış Y'tiksek Lisans Tezi). Boğaziçi Univeısitesi.

13.Turgut, R. (2014). Ahmed-i Hani ve Kelam İlmindeki Yeri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran üniversitesi.

14.Koran, S. (2018). Ahmede Xani'nin (Xani Baba) Kelami Metodu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

15.Yılmaz, F. (2019). Abmed-i Hani'in Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Düşüncesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl üniversitesi

Antolojî

1.Kurdo, Q. (2010). Tarixa Edebiyata Kurdi, (Çapa Yekem). Diyarbakır: Lis.

Materyalên Dengî

1.Yıldırım, E. (2013). Mem û Zin Pirtuka Bideng DVD/ Ehmedê Xanî. Amed: Azad.

Encam

Ji bo xebaten bibliyogratik encam, xebat bi xwe ye. Lê dixwazim çend tiştan Ii vir bibejim bi giştî. Piştî salên 90î bi taybet piştî 2000an li Tirkiyeye xebatên li ser berhemen Xanî ji yên li derveyi Tirkiyeyê zêdetir bûne, Di 2008 û 2021an de teblixen sempozyuman rêjeya xebatan berz kiriye. Tesira enstituyen zimanên zindi û beşen Kurdi gelek çebuye li zedebuna xebatên li ser Ehmede Xani. Di nav xebatan de Mem û Zin para heri zêde girtiye. Li ser navê Ehmedê Xani em li rasti malpereke taybet nehatin. Bi raya me ev, kemasiyeke di serdema dijital de.

Çavkanî

Karataş, T. (2014). Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Sütun.

Neriman. M. (1998). Bibliyografyay Du Sed Salliy Kitebi Kurdi 1787–1986.

Bexdad: Wezareti Roşenbiri w Rageyandin.

Xanî, Ehmedê. (2009) Mem û Zin, Huseyn Şemrexi (Amd.). İstanbul: Nubihar.

Jawad, M. (2010). A Bibliography of Kurdistan and the Kurds. London: Kurdish Museum, Lbrary and Archive.

Yûsif Diyadin Paşa. (2117) Ferhenga Hemidi Kurdi-Kurdi. (Jan Dost (Amd.û Wer.). Diyarbakır:

Çavkanîyên Dîjital

Le Coq, A.V(1903) Kurdische Texte ı-ıı http://menedoc.bibliothek.uni-halle.de/ssg/content/tit-leinfo/1043708

https://www.iranicaonlina.org/

https://scholar.google.com.tr/

https://wwwkurdipedia.org/library.aspx?ing=4

https://ku.wikipedia.org/wiki/Destp%C3AAk

https://tezçyok.gov.tr/ulusaltezmerkezi

https://dergipark.org.tr/tr/

Binkey jin. (2021,10 mayıs),Bibliyografyay kitebi kurdi sallani(1787- 1975) ke le kitabxaney binkey jin parezrawin (https://zheen.org/)

Yüksel, M.(2018,9 Ekim),Şex Ehmede Xani /Şeyh Ahmed el-Hani (https://mufity.blogspot.com/2018/10/sex-ehmede-xaniseyh-ahmed-el-hani.html)

Xanîname

EHMEDÊ XANÎ Û YÊN KU Dİ AFİRANDİNA BERHEMÊN WÊ DE KED DAN

EHMEDÊ XANÎ VE ESERLERİNİN YAŞATILMASINDA EMEĞİ GEÇENLER

Mela Mehmûde Bayazidi - Aleksandre Jaba- Dr. Margareth Borisova Rudenko –Ahmed Faik Felizian Martin von Zaremba - Alexander Xodzko -Prof. Dr. Richard Gosche – Peter Lerch – William Spottiswoode - Martin Hartmann - Yusuf Ziyaeddin Paşa El Xalidi – A. von Le Coq- Haci Qadire Koyi – Miqdad Mithet Bedirxan - Muhemmede kurê Mela Ahmedê Wanî -Nama Evdalê Çelî- Oskar Mann- Hugo Makas - MartinHartmann -I. A. Orbelli- Abdulaziz Halis Çıkıntaş - M. Sail Bedirxan-Hemze Bege Muksi - Memduh Selim Beg Piremerd - Emin Zeki Beg - Ebdulselam Naci Ciziri - Mufid Yüksel - Celadet Bedirxan - Roger Lescot -Cigerxwin- Şakir Fettah - E. B. Soane -Dr. J. Musaelyan - Emine Evdal - Beşir Şex Hesen Haşimi - Mela Salih – Dr. Nureddin Zaza Tewfiq Wehbi - Ehmed Hilmi Qoxi el Diyarbekiri - Bazil Nikitin - Alaeddin Seccadi – Giwi Mükrayani – M. Seid Remezan Boti - Hejar Mukriyani - Hesen Qizilci – Prof. Dr. Oanate Kurdo - Musa Anter - Ubeydullah Ayyubiyan – Abdal Hamid Husayni -Sırrı Numan Dadaşbilge Şevket Baysanoğlu -M. Emin Bozarslan Abdulreqib Yusuf - İsmet Şerif Wanlı - Prof. Dr. Cemal Nebez – Dr. Kemal Fuad- Prof.Dr. İzedin Mustafa Resul -Prof. Dr. Namık Açıkgöz - Hafiz Musteta Qazi - Casim Celil - Mehemmed Enwer Eli, Asker Şamilov – Huseyin Ebdullah -Sadiq Bahaeddin Amedi- Hasan Sarı-Robert Alftan - Gisbert J'nicke - Nazmi Sevgen-Ferhad Şakeli - Feryad Fazil Umer- Perwiz Cihani - Dr. Amir Hassanpour- Mehemed Emine Osman - Reşid Fıncdi Şerafettin Eryılmaz- Xelil Reşid İbrahim - Sidiq Borekeyi – Muhemmed Feridûcdi Hemid Ebdulmecid Selefi- Dr. Nafii Akreyi – Prof. Dr. Joyce Blau - Baba Merdûx Rûhani - Mehmet Bayrak - İsmaiI Badi -Zeynelabidin Zinar Şefik Kaya - Dr. Abbas Weli - Malmisanij - Mahmûd Lewendi – Necoyê Hêcibi - Hejarê Dari – Dr. Michael L. Chvet- Hevder Omer- Vazgal Bazidi (Ehmed Çamlıbel) –Mele ibrahime Zivingi -Prof. Dr. Zera Ûsiv - Ezizi İbrahim –Dr. Kemal Mirawdeli - Mela Kerim Mehemedi - Şakire Xudoye Miho-Rohat Alakom-Hesen Mizgin-Murad Ciwan-Remzi Kerim Dilbixwin Dara- Faik Bulut - İsmet Alpaslan - Eskere Boyik- Felat Dilgeş Mahmud Pakdemir - Emin Narozi - Nihad Elî - Viladimir F. Minorsky- Mehemed Ali Oeredaxi - Dersim / Memo - Mehemede Mela Kerim - Hoşyare Kohi - Tengezare Marini- Berzo - Heware Gundi - Rezo -Dilovan Keça Kurd – Mele Remedane Seyyid Suleman - Evdiye Kurumî - Ahmede Seyda - Medeni Ayhan - Mehemed Enwer – Dr. Huseyin Hebeş - Sabah Kara - Ahmed Aras - Mihemmed Enwer - Dr. Ali Kılıç -

Mesud Kitani - Cemşid Bender- Hüseyin Kartal - M. Emin Pencewini- Mehmet Dewran - Selim Fırat- Ahmed Tıgris - İkbal Hacıbi - Xemgin Birhat-Muhammed 'Eli Qeredaxi Ozan Serhat - Mehemmed Seid Hesen – Sandrine Alexie - Akif Hasan - Eziz Bawermend Dr. Ali Rıza Arslan - Eli Fetah Dizeyi - Sadık Yalsızucanlar – Mehemed Ali Qeredaxi- Dr. Martin van Bruinessen- Prof. Celile Celil - Abdurrahman Durre - Kadri Yıldırım - İhsan Culemergi - Abdullah Varlı - Bahar - Nihat Gültekin – Mahir Taha - Heci Cefer - Tehsin İbrahim Doski – Şefik Beyaz - Abbas Vali - Zana Farqini – Kerem Soylu - Arif Zerevan - Miraz Roni - Sami Tan - Doç. M. Sait Özervarlı - Eliye Evdirehman - Bave Nazê – Hakan Özoğlu –Hejar Şamil - Khalil Rasyid Ibrahim - Zainal Abidin -Husain Cangkelo - Cankurd - Cevdet Baycan - Hêdi – Mehmet Gültekin –Nuri Öztürk – Mustafa Özer – Cihan Alkan - Nusret Yıldız – Halil Rahman Açar - Jan Dost – Arif Zerevan - Selim Temo- Laleş Çeliker -Mustafa Öztürk- Hüseyin Esen - Osman Tunç - Necati Zivingî - İbrahim S. Şık - Rehmani Sofi – Doç.Dr. Abdurrahman Adak- Samî Hêzil-Kawa Nemir -Kerim Husami - Adnan Fırat Bayar- Ziya Gökalp – Faryad Fazil Omar – Mitch Cohen – Şamil Esgerov – Robert Alftan & Gisbert Jänicke – Doc.Dr. Abdurrahman Adak – İbrahim S. Işık – Berzo- Hewara Gundî – Hîşyarê Kohî - N. Hêcibî-İslam Ansikopedisi /cilt 16-Doç.Dr. Abdullah Timurtaş- Doç. Dr. M. Zahir Ertekin - Hasan Çiftçi - Mehmet Halil Çiçek- Abdurrahman Adak – Osman Aslanoğlu – Hayrettin Kızıl – Zafer Açar- Ahmet Kırkan - Ümit Işık - M.Salih Geçit - Ruhullah Öz - Abdulcebbar Kavak - Abdulhadi Timurtaş - İsmail Aydoğdu - Zülküf Ergün - Şerif Güzel - Hayrullah Acar - M. Zahir Ertekin - Bedrettin Basuğuy - M. Nesim Doru - Sami Çeliktaş - Yaşar Kaplan - Shahab Vali - H. Yusuf Acar - Rona Taha - Taha Civan - Abdullah Yaşin - Mücahit Bilici - Gülten Madenli - Necdet Takva - Heval Spîrêzî - Necip Uludil - Emrah Demir - Abdulmutalip Acar - Metin Gülpınar.

Xanîname

REHBER KAYNAKLAR

1 E. Varlı (2004) Diwana û Gobideye Ahmede Xani Yed Mayin, Sipan Yayınevi, İstanbul

2 Yıldırım, Kadri. (2008). Ehmedê Xanî Külliyatı (1-2-3-4): Nûbehara Biçûkan, Eqîdayê Îmanê, Dîwan- Mem û Zîn İstanbul: Avesta.

3 Mem, H (2002). Üçüncü Öğretmen Xani.İKE yayınları. İstanbul

4 Özvarlı, M.S. (1997). Şeyh Ahmed Hânî, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, c.16, s.31.

5 Gökalp, Z. (1992). Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul: Sosyal, s.26.

6 Varlî, E. (2008). Bütün Yönleriyle Ehmedê Xanî'nin Yaşamı, Uluslararası Ehmedê Xanî Sempozyumu, Diyarbakır.

7 Xanî, E. (2010). Mem û Zîn (Çeviri ve Kavramsal Tahlil: Kadri Yıldırım), İstanbul: Avesta, s.19.

8 Ziyaeddin, Y.Z. (1987), El-Hediyyetül-hamidiyye fi'l-lugati'l-kürdiyye: Mu'cemu Kürdi-Arabi, (Tahkik: Muhammed Mukri), Mektebet û Lübnan, 2. Baskı, Lübnan, s.68.Allison, C. & Kreyenbroek, P. (2003), Kürt Kimliği ve Kültürü, Avesta Yayınları, s.98. Çağlayan, M. (1996), Şark Uleması, İstanbul: Çağlayan, s.86.

9 Abdullah Yaşin (2012) Kürt Filozofu Şeyh Ehmedê Xanî Hazretleri, Lis Yayınevi, Diyarbakır

10 Îsâ-zâdê, (1996). Îsâ-zâdê Târîhi, (Haz. Ziya Yılmazer), İstanbul, s.689.

11 Celil, C. (2000). Kürt Aydınlanması, (Çev. Arif Karabağ), İstanbul: Avesta, s.130.

12 Nikitin, B. (1976). Kürtler, Cilt:1, İstanbul: Özgürlük Yolu, s.214.

13 Lazarev, M. S. (2001). Kürdistan Tarihi, (Çev. İbrahim Kale), İstanbul: Avesta, s.53.

14 Çakar, M.S., Işık, F., Mehmetoğlu, M., Sadıkoğlu, E., Önen, R., Tan, S. (2010). Ortaöğretim Kürt Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı, İstanbul: Tarih Vakfı, s.130-131.

15 Bulut, F. (2003). Ehmede Xani'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası, İstanbul: Berfin, s.54-55.

16 Şakelî,F.(1996).Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği,İstanbul: Doz, s.31.

17 Bruinessen, M.V. (2005). Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü.

18 Hassanpour, A. (2005). Kürt Kimliğinin İnşası: Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebî Kaynaklar.

19 Waheed, S.A. (1958). The Kurds and Their Country, (Haz. Muhammed Ayub Khan), Second Edition, Lahore, University Book Agency.

20 Allison, C. & Kreyenbroek, P. (2003). Kürt Kimliği ve Kültürü, İstanbul: Avesta, s.98.

21 Açıkgöz, N. (2007). Türkçe ve Kürtçe Mem û Zîn ile Fuzûlî'nin Leylî ve Mecnun Mesnevisinin Mukayesesi, Turkish Studies İnternational Periodical for the Languages Literature an History of Turkish of Turkic Volume. 2/4, s.49.

22 Izady, M. R. (1992). The Kurds: A Concise Handbook, Washington: Crane Russak, s.176.

23 Ebdurreqîb, Y. (2012). Şaîrên Klasîk ên Kurd, (Çeviren: Ziya Avcı), İstanbul: Divan, s.117.

24 Bayrak, M. (2009). Alevilik-Kürdoloji-Türkoloji Yazıları 1973-2009, Ankara: Özge, s.276.

25 Bayrak, M. (1993). Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, Ankara: Özge, s.78.

26 Bois, T., Minorsky, V., McKenzie, D. (1996). Kürdistan ve Kürtler, İstanbul: Doz, s.222.

27 Ünlü, H. (2006). Geçmişten Günümüze Değişik Din ve Mezheplere İnanan Kürtler ve Yaşadıkları Yönetim Düzenleri, İstanbul: Kalan, s.37-38.

28 Sarı, M. (1984). El-Mevarid, İstanbul: Bahar, s.1027.

29 Kılavuz, A.S. (1989). Akaid, DİA, Cilt:2, İstanbul, s.212.

30 Yıldırım, K. (2008). Ehmedê Xanî Külliyatı (2): Eqîdeya Îmanê, İstanbul

31 Yıldırım, K. (2008). Biçim ve İçerik Açısından Ehmedê Xanî'nin Eserleri. Uluslararası Ehmedê Xani Sempozyumu. Diyarbakır.

32 Dündar, S. (2009). Kürtler ve Azınlık Tartışmaları, İstanbul: Doğan, s.27.

33 Tan, S. (2008). Xanî'nin Kurmancisi ve Dildeki Uzmanlığı. Uluslararası Ehmedê Xanî Sempozyumu.Diyarbakır.

34 Minorsky, (1977). Kürtler, İstanbul: Komal, s.41-42.

35 Sami, Ş. (H.1317). Kamus-i Türkî: Kürt Maddesi, s.1156.

36 Delal, Y. (2011). Bir İslam Alimi Olarak Ehmedê Xanî ve Kürdî Muradının Kur'anî Dayanakları, İstanbul: Diwan, s.55-56.

37 Özbalıkçı, M. R. (2009). Sibeveyhi, DİA, Cilt:37, İstanbul, s.130.

38 Konak, İ. (1988). Ahfeş el-Ekber, DİA, Cilt:1, İstanbul, s.225.

39 Sambur B. (2009,23Ağustos), Aşkın Gücüne İnanan Filozof: Ahmed-i Hani.Zaman. Erişim: http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=883571&keyfield=61686D65642068616E69

40 Bruinessen, M. V. (2008). Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü. Uluslararası Ehmedê Xanî Sempozyumu. Diyarbakır.

41 Bozarslan, M. E. (1993), Mem û Zîn, (Çeviri), 3.Baskı, İstanbul: Hasat, s.15.

42 Almanaxa Kurdi (1997) Weşanen Roja Nu. Stockholm/Moskova s.178-179

43 Ceylan, F. (2011). Bir Aydın Olarak Ahmedê Xani Bölüm II.

44 Resûl, İ.M. (1979). Bir Şair, Düşünür, Filozof ve Mutasavvıf Olarak Ehmedê Xanî ve Mem û Zîn, (Çev: Kadri Yıldırım), İstanbul: Avesta, s.41.

45 T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Devlet Arşivleri genel müdürlüğü Osmanlı Arşivi.

46 Abbas Vali, Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri (Çev: Fahriye Adsay v.d) İstanbul: Avesta, s.64-65-15

47 Nûbar /Ehmedê Xanî /Zeynel Abidin Zinar / Firat Yayinlari-1992

48 Nûbar /Ehmedê Xanî / Roja Nu-1986

49 Mem û Zîn / Eskerê Boyik /Roja Nu -1989

50 HAWAR- Kovara Kurdî- 1934-1943

51 M. Emin Zeki, "İslam Döneminde Kürt Devletleri ve Beylikleri" wergera erebi: M. Ali Avni," Tarih'ud-Duveli ve 'I-İmarat'il-Kurdiyye fi'l-Ahd'il-İslami"

52 Şerefname"'s.135, dipnot (88) Türkçeye çeviren: M. Emin Bozarslan, İstanbul,1971).

53 XANÎNASÎ / Peywend Akademî /Weşanên Peywend /2021

54 Hakkâri Suretleri / İhsan Çölemerikli / Lis Yayınları

55 Ehmedê Xanî- Jiyan Bir û Baweri û Berhemen Wi /Mûrad Ciwan /Avesta

56 Kovara Lekolin-Înstîtûta Kurdi ji bo lêkolin û zanist /2008

57 Taha Mahir, Ehmedê Xani – Kısa ve Öz – Actopia-Stockholm

58 Ciwan Murad,Ehmedê Xanî-Avesta

59 SALNAME-Ehmedê Xanî yıllığı-Belgeyayınları.

ÇAVKANİYÊN RÊZAN

1 E. Varlı (2004) Diwana û Gobideye Ahmede Xani Yed Mayin, Weşanxaneya Sipan, Stenbol

2 Varlî, E. (2008). Bütün Yönleriyle Ehmedê Xanî'nin Yaşamı, Uluslararası Ehmedê Xanî Sempozyumu, Diyarbakır.

3 Mem, H (2002). Üçüncü Öğretmen Xani. Weşanên İKE. Stenbol

4 Özvarlı, M.S. (1997). Şeyh Ahmed Hânî, Diyanet İslam Ansiklopediya Diyanet a Îslamê, Stenbol, c.16, s.31.

5 Gökalp, Z. (1992). Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul: Sosyal, s.26.

6 Abdullah Yaşin (2012) Kürt Filozofu Şeyh Ehmedê Xanî Hazretleri, Weşanxaneya Lis Amed

7 Xanî, E. (2010). Mem û Zîn (Çeviri ve Kavramsal Tahlil: Kadri Yıldırım), İstanbul: Avesta, s.19.

8 Ziyaeddin, Y.Z. (1987), El-Hediyyetül-hamidiyye fi'l-lugati'l-kürdiyye: Mu'cemu Kürdi-Arabi, (Tahkik: Muhammed Mukri), Mektebet û Lübnan, 2. Baskı, Lübnan, s.68.Allison, C. & Kreyenbroek, P. (2003), Kürt Kimliği ve Kültürü, weşanên Avesta, s.98. Çağlayan, M. (1996), Şark Uleması, İstanbul: Çağlayan, s.86.

9 Yıldırım, K. (2008). Ehmedê Xanî Külliyatı (1): Nûbehara Biçûkan, İstanbul: Avesta, s.17.

10 Îsâ-zâdê, (1996). Îsâ-zâdê Târîhi, (Haz. Ziya Yılmazer), İstanbul, s.689.

11 Celil, C. (2000). Kürt Aydınlanması, (Çev. Arif Karabağ), İstanbul: Avesta, s.130.

12 Nikitin, B. (1976). Kürtler, Cilt:1, İstanbul: Özgürlük Yolu, s.214.

13 Lazarev, M. S. (2001). Kürdistan Tarihi, (Çev. İbrahim Kale), İstanbul: Avesta, s.53.

14 Çakar, M.S., Işık, F., Mehmetoğlu, M., Sadıkoğlu, E., Önen, R., Tan, S. (2010). Ortaöğretim Kürt Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı, İstanbul: Tarih Vakfı, s.130-131.

15 Bulut, F. (2003). Ehmede Xani'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası, İstanbul: Berfin, s.54-55.

16 Şakelî, F. (1996). Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği, İstanbul: Doz, s.31.

17 Bruinessen, M.V. (2005). Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü.

18 Hassanpour, A. (2005). Kürt Kimliğinin İnşası: Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebî Kaynaklar.

19 Waheed, S.A. (1958). The Kurds and Their Country, (Haz. Muhammed Ayub Khan), Second Edition, Lahore, University Book Agency.

20 Allison, C. & Kreyenbroek, P. (2003). Kürt Kimliği ve Kültürü, İstanbul: Avesta, s.98.

21 Açıkgöz, N. (2007). Türkçe ve Kürtçe Mem û Zîn ile Fuzûlî'nin Leylî ve Mecnun Mesnevisinin Mukayesesi, Turkish Studies İnternational Periodical for the Languages Literature an History of Turkish of Turkic Volume. 2/4, s.49.

22 Izady, M. R. (1992). The Kurds: A Concise Handbook, Washington: Crane Russak, s.176.

23 Ebdurreqîb, Y. (2012). Şaîrên Klasîk ên Kurd, (Çeviren: Ziya Avcı), İstanbul: Divan, s.117.

24 Bayrak, M. (2009). Alevilik-Kürdoloji-Türkoloji Yazıları 1973-2009, Ankara: Özge, s.276.

25 Bayrak, M. (1993). Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, Ankara: Özge, s.78.

26 Bois, T., Minorsky, V., McKenzie, D. (1996). Kürdistan ve Kürtler, İstanbul: Doz, s.222.

27 Ünlü, H. (2006). Geçmişten Günümüze Değişik Din ve Mezheplere İnanan Kürtler ve Yaşadıkları Yönetim Düzenleri, İstanbul: Kalan, s.37-38.

28 Sarı, M. (1984). El-Mevarid, İstanbul: Bahar, s.1027.

29 Kılavuz, A.S. (1989). Akaid, DİA, Cilt:2, İstanbul, s.212.

30 Yıldırım, K. (2008). Ehmedê Xanî Külliyatı (2): Eqîdeya Îmanê, İstanbul

31 Yıldırım, K. (2008). Biçim ve İçerik Açısından Ehmedê Xanî'nin Eserleri. Uluslararası Ehmedê Xani Sempozyumu. Diyarbakır.

32 Dündar, S. (2009). Kürtler ve Azınlık Tartışmaları, İstanbul: Doğan, s.27.

33 Tan, S. (2008). Xanî'nin Kurmancisi ve Dildeki Uzmanlığı. Uluslararası Ehmedê Xanî Sempozyumu.Diyarbakır.

34 Minorsky, (1977). Kürtler, İstanbul: Komal, s.41-42.

35 Sami, Ş. (H.1317). Kamus-i Türkî: Kürt Maddesi, s.1156.

36 Delal, Y. (2011). Bir İslam Alimi Olarak Ehmedê Xanî ve Kürdî Muradının Kur'anî Dayanakları, İstanbul: Diwan, s.55-56.

37 Özbalıkçı, M. R. (2009). Sibeveyhi, DİA, Cilt:37, İstanbul, s.130.

38 Konak, İ. (1988). Ahfeş el-Ekber, DİA, Cilt:1, İstanbul, s.225.

39 Sambur B.(2009,23Ağustos), Aşkın Gücüne İnanan Filozof: Ahmed Hani.

Zaman. Erişim: http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=883571&keyfield=61686D65642068616E69

40 Bruinessen, M. V. (2008). Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü. Uluslararası Ehmedê Xanî Sempozyumu. Diyarbakır.

41 Bozarslan, M. E. (1993), Mem û Zîn, (Çeviri), 3.Baskı, İstanbul: Hasat, s.15.

42 Almanaxa Kurdi (1997) Weşanen Roja Nu. Stockholm/Moskova s.178-179

43 Ceylan, F. (2011). Bir Aydın Olarak Ahmedê Xani Bölüm II.

44 Resûl, İ.M. (1979). Bir Şair, Düşünür, Filozof ve Mutasavvıf Olarak Ehmedê Xanî ve Mem û Zîn, (Çev: Kadri Yıldırım), İstanbul: Avesta, s.41.

45 T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Devlet Arşivleri genel müdürlüğü Osmanlı Arşivi.

46 Abbas Vali, Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri (Çev: Fahriye Adsay v.d) İstanbul: Avesta, s.64-65-159

47 Nûbar /Ehmedê Xanî /Zeynel Abidin Zinar / Firat Yayinlari-1992

48 Nûbar /Ehmedê Xanî / Roja Nu-1986

49 Mem û Zîn / Eskerê Boyik /Roja Nu -1989

50 HAWAR- Kovara Kurdî- 1934-1943

51 M. Emin Zeki, "İslam Döneminde Kürt Devletleri ve Beylikleri" wergera erebi: M. Ali Avni,

52 Tarih'ud-Duveli ve 'I-İmarat'il-Kurdiyye fi'l-Ahd'il-İslami", s.364, Kahire, 1945.

53 Şerefname" s.135, jêrenot (88) ji alîyê M. Emin Bozarslan ve hatî wergerandin Tirkî, Stenbol, 1971.

54 XANÎNASÎ / Peywend Akademî /Weşanên Peywend /2021

55 Hakkâri Suretleri / İhsan Çölemerikli / Lis Yayınları

56 Ehmedê Xanî - Jiyan Bir û Baweri û Berhemen Wi /Mûrad Ciwan /Avesta

57 Kovara Lekolin-Înstîtûta Kurdi ji bo lêkolin û zanist /2008

58Taha Mahir, Ehmedê Xani – Kısa ve Öz – Actopia-Stockholm

59 SALNAME-Ehmedê Xanî yıllığı-Belge Yayınları.

Xanînamé

EHMEDÊ XANÎ AHMED-İ HANİ AHMAD-İ KHANİ AHMAD KHANİ احمد-خانی

Ehmedê Xanî (1650, Bayezid- 1707, Bayezid), rewşenbîr, alim, mîstîk û helbestvanekî kurd bû ku damezrênerê nasyonalîzma kurd tê hesibandin. Ew di sala 1650 -an de li herêma Bayazidê ji dayik bûye û di 1707 -an de li Bayazidê miriye. Berhema herî girîng a Xanî Mem û Zîn e ku wek destana neteweyî ya Kurdan tê hesibandin. Karên din ên girîng jî Nûbiharan Biçûkan û Eqîdeya Îmanê ne. Van xebatan ji dema Kanî heya salên 1930î di dibistanên kurdî de hatine xwendin.

Ehmedê Xanî yek ji hostayê wêje û ramana mezin a cîhana kurd û Rojhilata Navîn e. Çawa ku li Rojhilatê; A'şa, Îmrul Kays, Hafiz-î Şîrazî, Sadî Şîrazî, Omer Xeyam, Fuzûlî, Firdevsî; li Ewropayê Goethe, Shakespeare, Dante, Cervantes ji bo wêje, ziman û çanda xwe girîng in, Ehmedê Xanî jî ji bo gelê Kurd, zimanê Kurdî, wêjeya Kurdî û çanda Kurdî wikas girîng e.

Ahmed-i Hani (Bayezid- 1707, Bayezid), Kürt milletseverliğinin düşünsel kurucusu olarak kabul edilen bir Kürt aydın, bilgin, mistik ve şairdi. 1650'de Bayazid bölgesinde doğdu, 1707'de Beyazıd'da öldü. Xanî'nin en önemli eseri Kürtlerin milli destanı sayılan Mem ve Zin'dir. Diğer önemli eserler arasında Nûbiharan Biçûkan ve Eqîdeya Îmanê sayılabilir. Bu eserler Xani döneminden 1930'lara kadar Kürt medreselerinde okutulmuştur.

Ehmede Xani, Kürt dünyasının ve Ortadoğu'nun büyük edebiyat ve düşün ustalarından biridir. Doğu'da A'şa, İmrul Kays, Hafız-ı Şirazi, Sadi-i Şirazi, Ömer Hayyam, Fuzuli, Firdevsi; Avrupa'da Goethe, Shakespeare, Dante, Cervantes kendi edebiyat, dil ve kültürleri için ne kadar önemliyseler; Ehmede Xani'nin de Kürt halkı, Kürt dili, Kürt edebiyatı ve Kürt kültürü için önemi odur.

Ahmad-i Khani (Kurdish: Ehmedê Xanî; 1650, Bayezid – 1707, Bayezid), was a Kurdish intellectual, scholar, mystic and poet who is considered the founder of Kurdish nationalism. He was born in the Bayazid region in 1650 and died in Bayazid in 1707. The most important work of Xanî is Mem and Zin which is considered the national epic of Kurds. Other important works include Nûbiharan Biçûkan and Eqîdeya Îmanê. These works were studied in Kurdish schools from the time of Xani towards the 1930s.

Ehmede Xani is one of the great masters of literature and thought of the Kurdish world and the Middle East. In the East, A'ṣa, Imrul Kays, Hafiz-i Shirazi, Sadi-i Shirazi, Omer, Khayyam, Fuzuli, Firdevsi; Just as Goethe, Shakespeare, Dante, Cervantes are important for their own literature, language and culture in Europe, Ehmede Xani is also important for the Kurdish people, Kurdish language, Kurdish literature and Kurdish culture.

Ahmad-i Khani (kurdiska: Ehmedê Xanî; 1650, Bayazid - 1707, Bayazid), var en kurdisk intellektuell, forskare, mystiker och poet som anses vara grundaren av kurdisk nationalism. Han föddes i Bayazid -regionen 1650 och dog i Bayazid 1707. Det viktigaste verket av Xanî är Mem och Zin som anses vara kurdernas nationella epos. Andra viktiga verk inkluderar Nûbiharan Biçûkan och Eqîdeya Îmanê. Dessa verk studerades i kurdiska skolor från Kanis tid fram till 1930-talet.

Ehmede Xani är en av litteraturens och tankarnas stora mästare i den kurdiska världen och Mellanöstern. I öst, A'ṣa, Imrul Kays, Hafiz-i Shirazi, Sadi-i Shirazi, Omer Khayyam, Fuzuli, Firdevsi; precis som Goethe, Shakespeare, Dante, Cervantes är viktiga för sin egen litteratur, språk och kultur i Europa, är Ehmede Xani också viktig för det kurdiska folket, det kurdiska språket, den kurdiska litteraturen och den kurdiska kulturen.

Ahmad-i Khani (kurde: Ehmedê Xanî; 1650, Bayazid - 1707, Bayazid), était un intellectuel, érudit, mystique et poète kurde qui est considéré comme le fondateur du nationalisme kurde. Il est né dans la région de Bayazid en 1650 et est mort à Bayazid en 1707. L'œuvre la plus importante de Xanî est Mem et Zin qui est considérée comme l'épopée nationale des Kurdes. D'autres œuvres importantes incluent Nûbiharan Biçûkan et Eqîdeya Îmanê. Ces œuvres ont été étudiées dans les écoles kurdes de l'époque de Xani vers les années 1930.

Ehmede Xani est l'un des grands maîtres de la littérature et de la pensée du monde kurde et du Moyen-Orient. A l'Est, A'ṣa, Imrul Kays, Hafiz-i Shirazi, Sadi-i Shirazi, Omer Khayyam, Fuzuli, Firdevsi; Tout comme Goethe, Shakespeare, Dante, Cervantes sont importants pour leur propre littérature, langue et culture en Europe, Ehmede Xani est également important pour le peuple kurde, la langue kurde, la littérature kurde et la culture kurde.

Ahmad-i Khani (kurdisch: Ehmedê Xanî; 1650, Bayezid – 1707, Bayezid), war ein kurdischer Intellektueller, Gelehrter, Mystiker und Dichter, der als Begründer des kurdischen Nationalismus gilt. Er wurde 1650 in der Region Bayazid geboren und starb 1707 in Bayazid.Das wichtigste Werk von Xanî ist Mem und Zin, das als Nationalepos der Kurden gilt. Andere wichtige Werke sind Nûbiharan Biçûkan und Eqîdeya Îmanê. Diese Werke wurden von Kani bis in die 1930er Jahre in kurdischen Schulen studiert.

Ehmede Xani ist einer der großen Meister der Literatur und des Denkens der kurdischen Welt und des Nahen Ostens.Im Osten Aṣa, Imrul Kays, Hafiz-i Shirazi, Sadi-i Shirazi, Omer Khayyam, Fuzuli, Firdevsi;So wie Goethe, Shakespeare, Dante, Cervantes für die eigene Literatur, Sprache und Kultur in Europa wichtig sind, ist auch Ehmede Xani wichtig für das kurdische Volk, die kurdische Sprache, die kurdische Literatur und die kurdische Kultur.

Ahmad-i Khani (kurdo: Ehmedê Xanî; 1650, Bayazid- 1707, Bayazid), fue un intelectual, erudito, místico y poeta kurdo, considerado el fundador del nacionalismo kurdo. Nació en la región de Bayazid en 1650 y murió en Bayazid en 1707. La obra más importante de Xanî es Mem y Zin, considerada la epopeya nacional de los kurdos. Otras obras importantes incluyen Nûbiharan Biçûkan y Eqîdeya Îmanê. Estos trabajos fueron estudiados en escuelas kurdas desde la época de Kani hasta la década de 1930.

Ehmede Xani es uno de los grandes maestros de la literatura y el pensamiento del mundo kurdo y Oriente Medio.En el este, Aṣa, Imrul Kays, Hafiz-i Shirazi, Sadi-i Shirazi, Omer Khayyam, Fuzuli, Firdevsi; Así como Goethe, Shakespeare, Dante, Cervantes son importantes para su propia literatura, lengua y cultura en Europa, Ehmede Xani también es importante para el pueblo kurdo, el idioma kurdo, la literatura kurda y la cultura kurda.

Taybetmendiya Ehmedê Xanî ya herî girîng welatparêzî û populîstî ye. Ehmedê Xanî di nav kurdan de xwe pêşengê ramana welatparêzî û gelêrî dihesibîne. Ji bo yekîtiya Kurdan, ji bo Kurd mîna gelên din azad bijîn, ji bo azad pêşxistina çand û zimanê Kurdî israr dike û şer dike. Ew bawer dike ku riya gihîştina van hemîyan ev e ku neteweya herî nûjen be. Ew îdîa dike ku kurd bi tu awayî li paş gelên cîran nîn in, tenê yekîtî û serwerên wan ên baş tune ne. Ji ber vê sedemê, ew di helbestên xwe de bi huner û zimanê gelên cîran re dikeve pêşbirkê û cîhê ku Kurd pê re ne diyar dike. Xanî bi awayê herî baş nîşanî me daye ku ew doza wekheviyê di zimanê edebiyatê de dike û her rêzek di hin helbestên xwe de bi zimanek din (kurdî, erebî, farisî û osmanî) dinivîse. Lê belê, di Ehmedê Xanî de neteweperestiyek ku dijberiya gelên din bike nîne. Berevajî, Xanî her dem wekheviyê nîşan dide. Têkiliyên çandî, dîrokî û olî yên gelên derdorê vê yekê biratiyê dibînin.

Ehmedê Xanî'nin en önemli özelliği yurtsever ve halkçı oluşudur. Ehmedê Xani Kürtlerde yurtsever ve halkçı düşüncenin öncüsü olarak kabul edilir. Kürtlerin birliği, Kürtlerin diğer halklar gibi özgür yaşaması, Kürt kültürü ve Dili'nin özgürce gelişmesi için ısrar ve mücadele eder. Tüm bunları sağlamanın yolunun çağdaş bir millet olmaktan geçtiğine inanır. Kürtlerin aslında hiçbir yönü ile komşu halklardan geri olmadığını yalnızca birlik ve iyi yöneticilerden yoksun olduğunu savunur. Bu nedenle şiirlerinde komşu halkların sanatıyla dilleriyle yarışır ve bununla Kürtlerin sahip olduğu yeri dile getirir. Xanî bazı şiirlerinin her bir mısrasını farklı bir dil ile yazarak bizlere edebiyat dilinde de eşitliği savunduğunu en güzel şekilde göstermiştir (Kürtçe, Arapça, Farsça ve Osmanlıca). Ancak Ehmedê Xani'de başka halkları karşısına alan bir milliyetçiliğe rastlanmaz. Tam tersine Xani hep eşitliği gösterir. Komşu halkların kültürel, tarihsel, dinsel yakınlıklarını kardeşlik olarak görür.

The most important feature of Ehmedê Xanî is that he is patriotic and populist. Ehmedê Xani is considered the pioneer of patriotic and popular thinking among the Kurds. It insists and fights for the unity of the Kurds, for the Kurds to live freely like other peoples, for the free development of Kurdish culture and language. He believes that the way to achieve all this is to be a modern nation. He claims that the Kurds are not behind the neighboring peoples in any way, only that they lack unity and good rulers. For this reason, he competes in his poems with the art and language of the neighboring peoples and expresses the place that the Kurds have with it. Xanî has shown us in the best way that he advocates equality in the language of literature by writing each line in some of his poems in another language (Kurdish, Arabic, Persian and Ottoman).

However, there is no nationalism in Ehmedê Xani that opposes other peoples. On the contrary, Xani always shows equality. The cultural, historical and religious affiliations of the surrounding peoples see it as a brotherhood.

La caractéristique la plus importante d'Ehmedê Xanî est qu'il est patriote et populiste. Ehmedê Xani est considéré comme le pionnier de la pensée patriotique et populaire chez les Kurdes. Il insiste et se bat pour l'unité des Kurdes, pour que les Kurdes vivent librement comme les autres peuples, pour le libre développement de la culture et de la langue kurdes. Il croit que le moyen d'y parvenir est d'être une nation moderne. Il affirme que les Kurdes ne sont en aucun cas derrière les peuples voisins, seulement qu'ils manquent d'unité et de bons dirigeants. Pour cette raison, il rivalise dans ses poèmes avec l'art et la langue des peuples voisins et exprime la place que les Kurdes y ont. Xanî nous a montré de la meilleure des manières qu'il prône l'égalité dans la langue de la littérature en écrivant chaque ligne de certains de ses poèmes dans une autre langue (kurde, arabe, persan et ottoman). Cependant, il n'y a pas de nationalisme chez Ehmedê Xani qui s'oppose aux autres peuples. Au contraire, Xani fait toujours preuve d'égalité. Les affiliations culturelles, historiques et religieuses des peuples environnants y voient une fraternité.

La característica más importante de Ehmedê Xanî es que es patriota y populista. Ehmedê Xani es considerado el pionero del pensamiento patriótico y popular entre los kurdos. Insiste y lucha por la unidad de los kurdos, para que los kurdos vivan libremente como otros pueblos, por el libre desarrollo de la cultura y el idioma kurdos. Cree que la forma de lograr todo esto es siendo una nación moderna. Afirma que los kurdos no están detrás de los pueblos vecinos de ninguna manera, solo que carecen de unidad y buenos gobernantes. Por ello, compite en sus poemas con el arte y el lenguaje de los pueblos vecinos y expresa el lugar que los kurdos tienen con él. Xanî nos ha demostrado de la mejor manera que aboga por la igualdad en el lenguaje de la literatura escribiendo cada línea de algunos de sus poemas en otro idioma (kurdo, árabe, persa y otomano).

Sin embargo, no hay nacionalismo en Ehmedê Xani que se oponga a otros pueblos. Por el contrario, Xani siempre muestra igualdad. Las afiliaciones culturales, históricas y religiosas de los pueblos circundantes ven esto como una hermandad.

Det viktigaste inslaget i Ehmedê Xanî är att han är patriotisk och populistisk. Ehmedê Xani anses vara pionjären för patriotiskt och populärt tänkande bland kurderna. Det insisterar och kämpar för kurdernas enhet, för att kurderna ska leva fritt som andra folk, för den fria utvecklingen av kurdisk kultur och språk. Han tror att sättet att uppnå allt detta är att vara en modern nation. Han hävdar att kurderna inte ligger bakom grannfolken på något sätt, bara att de saknar enhet och goda härskare. Av denna anledning tävlar han i sina dikter med grannfolkens konst och språk och uttrycker den plats som kurderna har med det. Xanî har visat oss på bästa sätt att han förespråkar jämlikhet i litteraturspråket genom att skriva varje rad i några av hans dikter på ett annat språk (kurdiska, arabiska, persiska och ottomanska).

Det finns dock ingen nationalism i Ehmedê Xani som motsätter sig andra folk. Tvärtom, Xani visar alltid jämlikhet. Det ser de närliggande folks kulturella, historiska och religiösa samhörigheter som broderskap.

***

As you know, something's value lies in its meaning, that is to say, the less something is seen, the more valuable it becomes. This of course also applies to people. People who have become part of the history of peoples and societies with their work, ideas and ideals, have an immortal reputation and an enduring place. Ahmed Khani is one of those rare, immortal people. After a long, long time of more than 300 years, if we talk about him and talk about him through detailed and scientific studies, if we talk about the intellectual and literary legacy he left behind us, then surely there are good reasons for this. Ahmed Khani is a knowledgeable, intelligent and well-educated person, an intellectual with diverse ideas and an extraordinary poet. In the history of thought and literature, as a person who is aware of his surroundings, has an intellectual sense and responsibility towards his society, opens windows that illuminate his thoughts and can read and analyze his age and geography well, his place in history. Thought and literature Khani did not take his wealth and intelligence to the grave, on the contrary, he left his work, ideas, ideals, suggestions and methods to future generations as a rich legacy.Especially in the context of literatüre.

NOTLAR

Ehmedê Xanî yek ji hostayê wêje û ramana mezin a cîhana kurd û Rojhilata Navîn e. Çawa ku li Rojhilatê; A'şa, Îmrul Kays Hafiz-î Şîrazî, Sadî Şîrazî, Omer Xeyam, Fuzûlî, Firdevsî; li Ewropayê Goethe, Shakespeare, Dante, Cervantes ji bo wêje, ziman û çanda xwe girîng in, Ehmedê Xanî jî ji bo gelê Kurd, zimanê Kurdî, wêjeya Kurdî û çanda Kurdî wikas girîng e.

***

Ehmede Xani, Kürt dünyasının ve Doğu'nun büyük edebiyat ve düşün ustalarından biridir. Doğu'da A'şa, İmrul Kays, Hafız-ı Şirazi,Sadi-i Şirazi, Ömer Hayyam, Fuzuli, Firdevsi; Avrupa'da Goethe, Shakespeare, Dante, Cervantes kendi edebiyat,dil ve kültürleri için ne kadar önemliyseler; Ehmede Xani'nin de Kürt halkı, Kürt dili, Kürt edebiyatı ve Kürt kültürü için önemi odur.

***

Ehmede Xani is one of the great masters of literature and thought in the Kurdish world and the East. In the East, A'sha, Imrul Qays, Hafiz-i Shirazi, Sadi-i Shirazi, Omar Khayyam, Fuzuli, Firdevsi;Just as Goethe, Shakespeare, Dante and Cervantes are important to their own literature, language and culture in Europe, Ehmede Xani is equally important to the Kurdish people, Kurdish language, Kurdish literature and Kurdish culture.

ISBN: 978-91-986092-1-9

9 789198 609219